

Національний інститут стратегічних досліджень

**АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ
ДО ЩОРІЧНОГО ПОСЛАННЯ ПРЕЗИДЕНТА
УКРАЇНИ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
«ПРО ВНУТРІШНЄ ТА ЗОВНІШНЄ СТАНОВИЩЕ
УКРАЇНИ В 2018 РОЦІ»**

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ГЛОБАЛЬНЕ ТА РЕГІОНАЛЬНЕ БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ. ПРОТИДІЯ РОСІЙСЬКІЙ ГІБРИДНІЙ АГРЕСІЇ	27
1.1. Безпекова ситуація та основні виклики у світі та регіоні	27
1.2. Загрози гібридної агресії Російської Федерації.....	35
1.2.1. Актуальні військові загрози	39
1.2.2. Гуманітарні загрози	46
1.2.3. Втручання РФ у внутрішньополітичні процеси в Україні.....	64
1.2.4. Реалії економічної війни	70
1.2.5. Загрози з боку РФ в енергетичній сфері.....	82
1.2.6. Інформаційний простір: медіавійни; кіберзагрози	85
1.3. Виклики стабільності суспільного розвитку	95
1.3.1. Актуальні загрози у сфері державної безпеки	95
1.3.2. Стан громадської безпеки	99
1.3.3. Загрози відтоку людського капіталу: невідповідності потреб і пропозиції на ринку праці	107
1.3.4. Проблеми та ризики фінансово-економічної сфери.....	111
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ РЕФОРМ. ВТІЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО І ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ВИБОРУ	157
2.1. Протидія загрозам національній безпеці	157
2.1.1. Основні підсумки проведення Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. Започаткування операції Об'єднаних сил.....	157
2.1.2. Мінські угоди як консолідуючий чинник зовнішньополітичного тиску на РФ .	168
2.1.3. Перспективи розгортання миротворчої місії ООН на Донбасі та її формат	173
2.1.4. Дія міжнародних санкцій	177
2.1.5. Протидія загрозам державній безпеці.....	189
2.1.6. Інформаційна політика України в умовах російської агресії.....	197
2.1.7. Гуманітарна ситуація на Донбасі та в Криму	216
2.1.9. Стан екологічної та техногенної безпеки	241
2.2. Реформування сектору безпеки й оборони.....	252
2.2.1. Трансформація системи забезпечення національної безпеки	252
2.2.2. Результати виконання завдань оборонної реформи, визначених Стратегічним оборонним бюлетенем України.....	261

2.2.3. Результати реформування оборонно-промислового комплексу України	271
2.2.4. Військово-технічне співробітництво з іноземними державами	284
2.2.5. Модернізація соціального забезпечення військовослужбовців	288
2.2.6. Реформування сил безпеки	292
2.3. Підвищення ефективності управління державою	306
2.3.1. Діяльність антикорупційних органів в Україні	311
2.3.2. Розвиток системи фінансового контролю та аудиту	319
2.3.3. Удосконалення системи публічних закупівель	329
2.3.4. Модернізація управління публічними ресурсами	341
2.3.5. Інститути громадянського суспільства в реалізації антикорупційної політики	350
2.4. Утвердження зовнішньополітичної суб'єктності України	360
2.4.1. Здобутки української дипломатії	360
2.4.2. Посилення взаєморозуміння з ключовими союзниками	366
2.4.3. Досягнення паритетних відносин із країнами-сусідами та регіональними партнерами.	377
2.4.4. Забезпечення інтересів України в міжнародних організаціях	386
2.4.5. Поступ на шляху до євроатлантичної та європейської інтеграції	393
2.4.6. Виконання Угоди про асоціацію як передумова успішної інтеграції України до Європейського Союзу	401
2.4.7. Здобутки публічної дипломатії	410
2.5. Результати економічного поступу	417
2.5.1. Досягнення макроекономічної стабілізації	417
2.5.2. Забезпечення фінансової стійкості	428
2.5.3. Структурні зміни в промисловості	447
2.5.4. Реформа транспортно-дорожньої інфраструктури	454
2.5.5. Реформа сфери зв'язку та інформатизації	463
2.5.6. Результати розвитку аграрного сектору	471
2.5.7. Кроки до енергетичної незалежності	477
2.6. Забезпечення людського розвитку	486
2.6.1. Здобутки й ризики у сфері трудових відносин та пенсійного забезпечення	488
2.6.2. Виклики трудової міграції	502
2.6.3. Невирішені питання вимушених переселенців	515
2.6.4. Реформування освітньої сфери в контексті сучасних глобальних трендів	527
2.6.5. Реформа системи охорони здоров'я, доступ до медицини на селі	537
2.6.6. Модернізація житлово-комунальної сфери	547
2.6.7. Реформи системи соціальних послуг	551
2.7. Свобода і юстиція	556
2.7.1. Забезпечення вільних виборів	557

2.7.2. Взаємодія громадянського суспільства й держави	560
2.7.3. Сучасне медіасередовище України	564
2.7.4. Реформування системи правосуддя	567
2.8. Децентралізація та підвищення ролі громад	579
2.8.1. Результати бюджетної децентралізації	579
2.8.2. Здобутки та проблемні питання формування об'єднаних територіальних громад	593
2.9. Розвиток української культури – запити суспільства, креативні індустрії, збереження традицій	604
2.9.1. Створення нових механізмів реалізації культурної політики	604
2.9.2. Відродження історичної пам'яті	611
2.9.3. Концептуалізація та практична реалізація мовної політики	616

РОЗДІЛ 3. ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ТА ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ.....618

3.1. Розвиток системи національної безпеки і оборони	618
3.1.1. Стратегічні орієнтири захисту національних інтересів у протиборстві з РФ.....	618
3.1.2. Забезпечення воєнної безпеки держави.....	623
3.1.3. Актуальні заходи в досягненні цілей реформи Збройних Сил України.....	636
3.1.4. Модернізація технічного оснащення сил безпеки і оборони	641
3.1.5. Розширення спроможностей сил безпеки України	644
3.1.6. Зміцнення оборонно-промислового комплексу України	651
3.1.7. Гармонізація законодавства в оборонно-промисловому секторі.....	654
3.1.8. Розширення військово-технічного співробітництва	658
3.1.9. Грошове та пенсійне забезпечення військовослужбовців	662
3.1.11. Санкції як інструмент мирного врегулювання конфлікту	667
3.1.12. Заходи протидії в інформаційній сфері	670
3.1.13. Забезпечення прав територіальних громад	677
3.1.14. Пріоритети у сфері енергетичної безпеки	689
3.1.15. Забезпечення екологічної та техногенної безпеки	700
3.1.16. Створення державної системи захисту критичної інфраструктури.....	709
3.2. Підвищення якості життя	713
3.2.1. Ризики низької якості життя	713
3.2.3. Посилення громадської безпеки.....	730
3.2.4. Активізація національної політики доходів населення.....	735
3.2.5. Подальше реформування соціального та пенсійного страхування.....	745
3.2.6. Соціальні завдання медичної реформи.....	752
3.2.7. Реформа міграційної політики.....	758
3.2.8. Підготовка реформ у житлово-комунальній сфері.....	765

3.2.9. Перспективні напрями реформування вітчизняної освіти	772
3.3. Забезпечення ефективності управління державою та прозорості органів державної влади	785
3.3.1. Пріоритетні завдання антикорупційної реформи	785
3.3.2. Реформа місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою	806
3.3.3. Фінансова децентралізація	813
3.3.4. Напрями поглиблення секторальної децентралізації	817
3.3.5. Розвиток громадянського суспільства та суспільний діалог	828
3.3.6. Напрями деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території окремих районів Донецької та Луганської областей	834
3.4. Зовнішньополітичні пріоритети	854
3.4.1. Розширення міжнародного фронту підтримки України; консолідація міжнародної спільноти навколо протидії світовій гібридній війні.....	854
3.4.2. Шляхи інтегрування в НАТО	857
3.4.3. Інтегрування України до ЄС на основі «чотирьох союзів»	860
3.4.4. Зміцнення двосторонніх зв'язків із глобальними та регіональними партнерами	865
3.4.5. Інституалізація геополітичного простору Балто-Чорноморського регіону	877
3.4.6. Посилення захисту інтересів України в міжнародних організаціях	879
3.4.7. Ініціювання взаємовигідних регіональних проектів та зміцнення позицій України в стратегічних регіонах світу	882
3.4.8. Активізація культурної дипломатії	893
3.4.9. Необхідність оновлення зовнішньополітичної стратегії	899
3.5. Конкурентоспроможність національної економіки	903
3.5.1. Розбудова партнерської моделі співробітництва держави, бізнесу і громадян як необхідна умова забезпечення стійкості національної економіки.....	909
3.5.2. Фінансові передумови зміцнення конкурентоспроможності національної економіки	916
3.5.3. Іноземні інвестиції: національні інтереси та пріоритети залучення.....	940
3.5.4. Нові завдання зовнішньоторговельної політики	946
3.5.5. Перезавантаження промисловості на принципах Четвертої промислової революції	952
3.5.6. Стратегія підвищення ролі науки в розвитку економіки	961
3.5.7. Реалізація конкурентних переваг аграрного сектору	970
3.5.8. Нарощування транспортно-транзитного потенціалу	979
3.5.9. Пріоритети в енергетичній сфері.....	986
3.6. Зміцнення національної єдності	998
3.6.1. Суспільно-політична консолідація.....	998
3.6.2. Стратегування гуманітарної політики	1004

3.6.3. Становлення єдиної Української Помісної Православної Церкви	1010
3.6.4. Відновлення національної пам'яті	1017
3.6.5. Збереження культурної спадщини	1023
3.6.6. Мова як чинник національної ідентифікації	1030
3.6.7. Залучення діаспори до консолідації українського суспільства.....	1034
СТАТИСТИЧНІ ТАБЛИЦІ.....	1038
АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ.....	1261

ВСТУП

На барикадах Революції Гідності громадяни вибороли історичний шанс власними силами заради спільного майбутнього будувати Українську державу. Державу, в якій панує верховенство права та усунуто загрози для демократичного конституційного правління; в якій працює конкурентоспроможна та соціально орієнтована економіка; державу, яка на правах рівної увійде до спільноти розвинених європейських країн.

Вибір Україною європейського та демократичного шляху розвитку став взірцем для сусідів. Російський авторитаризм сприйняв це як історичний виклик і загрозу для свого існування. За задумом Кремля, війна, анексія Криму та окупація частини території Донбасу, терористичні акти, торговельна блокада та енергетичний шантаж, кібератаки й масована пропаганда мали підірвати життєві сили та єдність українського народу, нав'язати Україні статус неоколоніальної «буферної зони», розколоти її на маріонеткові «народні республіки». Після провалу цих спроб Росія перейшла до політики постійного воєнного, дипломатичного та інформаційного тиску на Україну, виснаження наших економічних ресурсів і розмивання суспільної довіри.

Тому головним завданням української влади є проведення реформ, які не дозволять агресору втілити в життя свої плани – примусити Україну згорнути демократичний, економічний та соціальний поступ. Більшість (70 %) українців вірить у здатність України подолати труднощі¹. Цей надзвичайний ресурс віри у власні сили засвідчує готовність суспільства підтримати рішучі зміни, започатковані в 2014 р. Влада має лише втілити цей резерв довіри у конкретних кроках у внутрішній та зовнішній політиці.

¹ Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова, що тривали з 15 до 19 грудня 2017 р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим та окупованих територій Донецької і Луганської областей. Опитано 2004 респонденти віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3 %.

Боротьба за нову країну має багато складників, і серед них – рішення, які потрібно прийняти у військовій, дипломатичній, суспільно-політичній, соціально-економічній та гуманітарній сферах, що мають зміцнити внутрішнє та зовнішнє становище України. Необхідно доводити до кінця розпочаті реформи, знімати штучні бюрократичні та політичні бар'єри, що стримують використання значних внутрішніх ресурсів. На це мають бути спрямовані зусилля Верховної Ради України, Президента України, Кабінету міністрів України, державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Стратегічною зовнішньополітичною метою України є вступ до Північноатлантичного альянсу та Європейського Союзу. Перед Верховною Радою України стоять доленосні завдання – закріплення курсу на членство в НАТО та ЄС у Конституції України. Важливим практичним кроком на цьому шляху має стати, зокрема, **приєднання України до Партнерства розширених можливостей НАТО.** З огляду на це Уряд повинен забезпечити повне виконання Річної національної програми співробітництва Україна–НАТО на 2018 рік та запропонувати проект нової програми на 2019 рік, який включатиме з українського боку, зокрема, підготовку до участі у Партнерстві розширених можливостей.

Поглиблення відносин України з Європейським Союзом залежатиме від здатності законодавчої та виконавчої влади ефективно працювати над втіленням Угоди про асоціацію. Важливо, щоб Уряд спільно з Президентом та Парламентом України напрацювали протягом наступного року проактивні рішення, які дозволять перевести у практичну площину переговори про приєднання **України до «чотирьох союзів» ЄС:** Енергетичного союзу, Цифрового єдиного ринку, Митного союзу та асоціації з Шенгенською зоною. В разі успіху **це забезпечить у перспективі впродовж наступних п'яти років «прихід Європи в Україну»,** після чого вступ до Європейського Союзу перетвориться на формальну процедуру, яку буде здійснено у сприятливий для цього час.

Зокрема, необхідно ухвалити низку законодавчих актів у транспортній галузі та внести зміни до Митного кодексу, необхідні для приєднання до Конвенції ЄС про єдиний режим транзиту та Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами. На часі зміни до законів про технічні регламенти й оцінку відповідності та про здійснення державного ринкового нагляду, які дозволять підписати Угоди з ЄС про оцінку відповідності та прийнятність промислової продукції (АСАА).

Зміцнення стратегічного партнерства України та США вимагає активних цілеспрямованих дипломатичних заходів для підтримання відносин довіри з Адміністрацією Президента та Конгресом Сполучених Штатів. Наші зусилля будуть спрямовані на посилення санкцій проти РФ, розширення можливостей військово-технічного співробітництва, залучення американських інвестицій та визнання Голодомору 1932–1933 рр. в Україні геноцидом проти українського народу.

Україна розвиватиме відносини з Німеччиною, Францією, Великою Британією, Польщею, країнами Балтії та Румунією, які залишаються найбільш надійними партнерами у безпековій, політичній та інших сферах.

Україна має працювати над **новими колективними механізмами безпеки у Балто-Чорноморському регіоні** для відповіді на агресивну політику РФ. Перспективним напрямом нашої зовнішньої політики може стати активне формування системи договорів і політичних консультацій між Україною та учасниками «Бухарестської дев'ятки» (країни Балтії, Вишеградська четвірка, Румунія та Болгарія), які були б спрямовані на поглиблення оборонного та безпекового співробітництва й розробку механізмів колективного захисту від загроз з боку Росії. Тісне партнерство України з країнами – членами НАТО, які розташовані в Балто-Чорноморському регіоні, дозволить впливати на визначення пріоритетів Північноатлантичного альянсу.

Важливим інструментом для захисту національних інтересів на міжнародній арені стає культурна дипломатія. Міністерство закордонних

справ у тісній співпраці з новоствореним **Українським інститутом** має активно комунікувати із громадськістю іноземних держав, у т. ч. за допомогою прямих контактів із засобами масової інформації та експертним середовищем, для донесення правди про Україну. Це стосується, зокрема, меседжів щодо пріоритетів, рішень і результатів дій Української держави з просування реформ, захисту від російської агресії та рівня відкритості й інклюзивності українського суспільства.

Завдання Уряду також втілювати заходи, що мають на меті формування міжнародного тиску на Росію у зв'язку із загрозами для пам'яток історії та культури, які перебувають на окупованих територіях Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей.

У співпраці з українськими та діаспорними громадськими організаціями здійснюватимуться заходи, спрямовані на розкриття для іноземної аудиторії розмаїтості української культури та багатства культурної спадщини нашого народу, повернення Україні відомих імен та перевідкриття несправедливо забутих постатей, забезпечення присутності українського актуального мистецтва та літератури на світових культурних форумах, популяризацію України як нового напрямку пізнавального туризму.

Суттєві зміни, які відбулись у міжнародному середовищі та в Україні, оновлення законодавства про дипломатичну службу стаять питання про **затвердження Стратегії зовнішньої політики України**. Цей стратегічний документ повинен містити не лише пріоритети, а й визначати механізми, конкретні строки та оцінку ресурсів, необхідних для досягнення поставлених цілей. До розробки Стратегії мають бути залучені народних депутатів, членів Уряду, представників наукової та експертної спільноти.

Успіхи української дипломатії на міжнародному фронті спираються на здатність Збройних Сил України (ЗСУ) та інших складових сил оборони (далі – сили оборони) забезпечити належну воєнну безпеку нашої держави. Російській гібридній збройній агресії необхідно протипоставити комплексну протидію з боку України, що

складається із воєнних та невоєнних засобів. При цьому сили оборони мають бути готові як до відсічі масштабної російської збройної агресії, так і до протидій спробам захоплення ворогом усіх територій Донецької та Луганської областей або намаганням пробити сухопутний коридор до Криму через Маріуполь та Бердянськ.

Унаслідок агресивної поведінки Росії в Азовському та Чорному морях загострилися проблемні питання **відновлення військово-морського потенціалу України та спроможностей Військово-Морських Сил Збройних Сил України (ВМС ЗСУ)**. Для їх розв'язання необхідно, зокрема, Кабінету Міністрів України: завершити опрацювання проекту нової редакції Морської доктрини України і затвердити її до кінця 2018 р.; вжити додаткових заходів щодо оновлення корабельного складу ВМС ЗСУ, їх озброєння сучасною протикорабельною ракетною зброєю, розвитку інфраструктури флоту. Невідкладним завданням найближчого часу є **наращування оборони узбережжя Азовського моря**.

Найбільш важливе значення для зміцнення оборонного потенціалу нашої держави матиме прийняття Верховною Радою України рішення про **ухвалення оборонних статей Державного бюджету України на 2019 рік з урахуванням відповідних пропозицій Ради національної безпеки і оборони України (РНБОУ)**.

Зважаючи на тривале існування російської воєнної загрози, **законодавча та виконавча влада мають об'єднати зусилля для продовження оборонної реформи**. Це передбачає вдосконалення системи управління силами оборони, наращування їхніх бойових та інших спроможностей, фінансово-економічного, військово-технічного, логістичного, медичного, кадрового й іншого забезпечення згаданих сил. **Пріоритетом Кабінету Міністрів та Верховної Ради залишається підвищення соціального та правового захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей**.

При цьому необхідно прискорити запровадження у силах оборони відповідних стандартів НАТО задля досягнення Україною критеріїв, необхідних для набуття членства в Альянсі.

Підвищення рівня воєнної безпеки нашої держави значною мірою залежатиме від здатності Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони та інших центральних органів виконавчої влади **прийняти до кінця 2018 р. рішення на виконання положень Закону України «Про Національну безпеку України».**

Це передбачає внесення змін до законодавства у сфері оборони, оновлення положень Мобілізаційного плану України на особливий період, Стратегічного плану застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони, Доктрини застосування сил оборони України тощо. Крім того, Міністерство оборони України має розпочати процес проведення в державі чергового циклу оборонного планування.

Міністерство оборони України одночасно із проведенням Операції Об'єднаних сил на Донбасі має вдосконалити систему управління силами оборони та прискорити її перехід на стандарти НАТО. Крім того, необхідно запровадити процедури оборонного планування на основі спроможностей сил оборони; збільшити кількість і масштаб проведення заходів їхньої спільної підготовки та адаптувати її до євроатлантичних стандартів; створити регіональні центри захисту інформації та кібербезпеки; сформувати єдину систему підготовки медичних кадрів; мережу територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки; запровадити стандарти НАТО в галузі розвідки й досягти взаємосумісності з іноземними партнерами та системами розвідки складових наших сил оборони.

Міністерство оборони має також здійснити **відновлення й розвиток оборонної інфраструктури.** Зокрема, для військовослужбовців військової служби за контрактом у 2018 р. необхідно побудувати казарми поліпшеного планування. Слід також збудувати обси́пні сховища для забезпечення живучості арсеналів, баз та складів озброєння, ракет, боєприпасів і

компонентів ракетного пального. Крім того, варто створити автономні військові бази на території військових полігонів.

У цілому **заходи з модернізації технічного оснащення усіх сил оборони** передбачені новою редакцією Державної цільової оборонної програми розвитку озброєння та військової техніки на період до 2022 року та Державною цільовою програмою реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу України до 2021 року. Положення цих програмних документів мають обов'язково враховуватися під час підготовки законів у Верховній Раді та рішень Кабінету Міністрів.

Критичного значення для переозброєння української армії набуває **співробітництво в оборонно-промисловій сфері з країнами ЄС та НАТО**. Перед Верховною Радою та Урядом стоїть завдання створити сприятливі умови для залучення іноземних оборонних компаній, розвитку державно-приватного партнерства у виробництві озброєнь, військової техніки та боєприпасів, а також трансферу сучасних технологій. Першим кроком до цього є лібералізація умов зовнішньоекономічної діяльності для підприємств оборонної галузі.

Важливі напрями **реформування сектору безпеки**, які мають бути здійснені найближчим часом, такі:

- *посилення інституційних спроможностей і координуючої ролі Служби безпеки України* як спеціально уповноваженого органу державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності, головного органу у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, а також спеціально уповноваженого державного органу у сфері забезпечення охорони державної таємниці;
- *створення ефективного розвідувального співтовариства;*
- *забезпечення Державної прикордонної служби усіма необхідними ресурсами для попередження та ліквідації кризових ситуацій на державному кордоні*, законодавче врегулювання питань виділення земель для облаштування прикордонної інфраструктури;

– *наближення показників бойової та спеціальної підготовки, технічного оснащення та матеріального забезпечення Національної гвардії України до стандартів НАТО*, удосконалення практики застосування превентивних та поліцейських заходів примусу;

– *розширення спроможностей Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС): створення резерву техніки, матеріальних і технічних засобів для спеціальних формувань ДСНС на особливий період; модернізація мережі зв'язку та захисту інформації стаціонарних та мобільних підрозділів ДСНС.*

Належний рівень громадської безпеки та правопорядку, захист прав людини, попередження та розслідування злочинів проти життя, здоров'я, гідності та майна українців є ключовими цілями системи правоохоронних органів. **Завдання Національної поліції України:** створити універсальну службу детективів; провести повноцінне реформування служби дільничних офіцерів; сформувати підрозділи з патрулювання та контролю дорожнього руху; запровадити автоматизовані системи фіксації адміністративних правопорушень та обробки даних у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Верховна Рада та Уряд України під час бюджетного процесу мають передбачити підвищення видатків на оснащення органів досудового розслідування, забезпечення їхньої діяльності сучасними експертно-криміналістичними засобами та надійним захистом відомчих інформаційних ресурсів від кібератак.

Залучення до лав армії та сил безпеки мотивованих до тривалої служби та професійної кар'єри громадян вимагає втілити в життя низку рішень у сфері соціального забезпечення військовослужбовців. Надані пропозиції до відповідної сфери державної політики спираються на розрахунки середньо- та довгострокових наслідків, що дає можливість уникнути непродуманих, епізодичних і тимчасових рішень держави стосовно соціального забезпечення військовослужбовців.

До першочергових кроків Уряду варто включити прийняття спеціального стандарту грошового забезпечення військовослужбовців, коли базовий рівень буде коригуватися залежно від показників терміну служби, встановлених груп ризику та складності, рівня відповідальності на посаді, ефективності виконання службових обов'язків, рівня інфляції. Це також гарантуватиме порівняно вищий розмір пенсійних виплат та відсутність передумов щодо їх зменшення. Житлове забезпечення військовослужбовців має здійснюватися на основі таких нововведень, як-от: формування спеціальних (іпотечних) рахунків для військовослужбовців, які тривалий час перебувають у лавах Збройних Сил України, та створення системи житлового кредитування військовослужбовців, коли розмір їхніх особистих внесків насамперед залежатиме від нерозривного терміну їх перебування у лавах ЗСУ.

Забезпечення військовослужбовців реабілітаційною та психологічною допомогою має передбачати створення національної мережі реабілітаційних закладів, включно й високоспеціалізованих, упровадження міжнародних стандартів надання реабілітаційної та психологічної допомоги, запровадження ліцензування фахівців, які надають реабілітаційну та психологічну допомогу, а також упровадження спеціалізованих програм (протоколів) реабілітації та надання психологічної допомоги із обов'язковим залученням до цих процесів експертів із міжнародних професійних об'єднань фахівців із реабілітації, спрощення доступу нинішніх та колишніх військовослужбовців до послуг цих закладів і спеціалістів.

Джерелами фінансування такої мережі закладів можуть виступати: система страхування військовослужбовців; системи індивідуальних (безготівкових) рахунків військовослужбовцям, як мали втрати здоров'я протягом періоду перебування на військовій службі, особливо в зоні воєнного конфлікту; створення спеціалізованого фонду реабілітації, який би мав можливість залучати кошти державного та місцевого бюджетів, благодійних внесків, міжнародної допомоги.

Поряд із дипломатичними та силовими заходами щодо захисту суверенітету та територіальної цілісності України, державна влада продовжуватиме **використання всіх можливих інструментів тиску на Росію для повернення окупованих територій Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей.**

Шляхом прийняття законодавства про юрисдикційні імунітети та відповідальність іноземних держав Верховна Рада України має підготувати законодавчі рішення, що уможливають одержання компенсації за рахунок агресора збитків, завданих державі, фізичним й юридичним особам.

Деструктивному впливу російської пропаганди, окрім заборони ресурсів, які ведуть підривну діяльність, необхідно протиставити **системні заходи з поширення медіаграмотності серед громадян України.** Уряду й відповідним міністерствам потрібно налагодити обов'язкове викладання таких курсів у закладах вищої та середньої освіти в рамках програми громадянської освіти, залучити Суспільне мовлення до поширення таких знань серед дорослого населення.

Україна потребує **сучасної системи кібернавчань усіх рівнів** і різного формату залучення учасників, починаючи від командно-штабних навчань суб'єктів сектору безпеки і оборони та закінчуючи змішаними навчаннями із залученням науковців, бізнесу, неурядових структур, представників інших країн. Завдання Уряду – забезпечити щорічні загальноукраїнські кібернавчання та їхній інформаційний супровід для формування довіри між державою, бізнесом і громадським сектором і їх співпрацю щодо протидії та проактивної діяльності з попередження агресії в кіберпросторі.

Внутрішня стійкість держави залежить від усвідомлення громадянами переваг реформ та здатності скористатися новими можливостями для поліпшення свого добробуту. Важливо підтримувати постійний зворотній зв'язок між державою та громадянами, вчасно відповідати на суспільну стурбованість з приводу реформаторських рішень і виправляти управлінські помилки.

Вирішальне значення для збереження цілісності та незалежності країни матиме подолання негативних наслідків агресії та структурних вад вітчизняної моделі економіки, які перешкоджають розвиткові конкурентоспроможності.

1. Уряд та місцеві органи влади мають створити максимально сприятливе середовище для реалізації підприємницького потенціалу та промислового інноваційного виробництва. Переорієнтація системи державного нагляду з карально-репресивної на превентивну і ризик-орієнтовану діяльність, у т. ч. внаслідок створення Національного бюро фінансової безпеки України, уже в короткостроковій перспективі усуне більшість підстав для силового тиску на бізнес з боку контролюючих органів. Важливим резервом для втілення великих довгострокових проектів і створення нових робочих місць є повернення виведеного з України капіталу. Верховна Рада України спільно з Урядом повинні створити відповідні умови. Звільнення від оподаткування реінвестованого прибутку через заміну класичного податку на прибуток податком на виведений капітал підштовхне підприємців до розширення виробництва та підвищення оплати праці.

Держава активно сприятиме утворенню державно-приватних консорціумів з повним циклом виробництва та експорту наукоємної та інноваційної продукції й продукції з високою доданою вартістю. За допомогою Державного фонду регіонального розвитку необхідно надати державну підтримку успішним регіональним та міжрегіональним промисловим кластерам, які вийшли на міжнародні ринки. В аграрному секторі пріоритетну державну підтримку потрібно надавати сімейним фермерським господарствам, господарствам, які здійснюватимуть перехід на європейські стандарти виробництва задля підвищення рівня якості та безпечності харчових продуктів, а також трудомістким та природоошадним виробництвам.

2. Стратегічна мета інтеграції України у ЄС вимагає поступового виконання маастрихтських критеріїв зближення (конвергенції), які стосуються цінової стабільності, дефіциту бюджету, державного боргу, стабільності національної валюти та відсоткових ставок.

Наразі **стимулювання економічного розвитку** (посткризові показники зростання ВВП + 3,1 % у I кварталі 2018 р. і + 2,5 % за 2017 р. не можуть слугувати орієнтирами на середньострокову перспективу) вимагає розширеного кредитування реального сектору економіки, посилення ролі держави як замовника товарів і послуг, розширення внутрішнього ринку за рахунок посилення платоспроможності приватних споживачів. Ці рішення будуть збалансовані заходами, спрямованими на **забезпечення макрофінансової стабільності**: обмеження бюджетного дефіциту; уникнення позапланового підвищення видатків; утримання грошової емісії в межах параметрів, встановлених державним бюджетом; приведення нормативів капіталу банківської системи у відповідність до вимог Базеля III. Із подальшою стабілізацією грошово-кредитного та валютного ринків відбудуватиметься поступове зниження рівня облікової ставки як орієнтира для здешевлення кредитних ресурсів для реального сектору економіки. Після досягнення стабільних темпів зростання економіки з'явиться можливість поступово перейти до втілення критеріїв Європейського валютного союзу.

3. Зростання у світовій торгівлі непередбачуваності та проявів протекціонізму ставлять нові завдання перед зовнішньоторговельною політикою України. Так, має бути завершений процес ратифікації Угоди про зону вільної торгівлі з Ізраїлем та укладення відповідної угоди про ЗВТ із Туреччиною. Україні потрібно шукати надійних торговельних партнерів і точки опори на регіональних ринках, що демонструють високі темпи зростання та попит на вітчизняну продукцію. Тому наступними кроками будуть інтенсифікація переговорів про ЗВТ на перспективних ринках африканського континенту – із Єгиптом, Алжиром, Тунісом, Марокко, Нігерією та Південно-Африканською Республікою, а також лібералізація

торговельних режимів з такими країнами Південно-Східної Азії як Індонезія, Сінгапур та В'єтнам. Особливу підтримку Уряду мають отримати підприємства та компанії, націлені на утворення підприємницьких альянсів з партнерами із країн Південної Америки.

4. В енергетиці відбувається перехід до нової моделі з розвиненим конкурентним середовищем, рівними можливостями для розвитку всіх видів виробництва енергії, джерел і маршрутів постачання паливно-енергетичних ресурсів. Необхідно якнайшвидше завершити цей процес, що ставить перед державою низку політичних, економічних та технологічних завдань. На законодавчому рівні треба гарантувати забезпечення суспільних інтересів у процесі функціонування ринку електроенергії (надання універсальних послуг, виконання функцій постачальника «останньої надії»); необхідно запуснути механізми надання допоміжних послуг за встановленою регулятором ціною; потрібно запровадити аукціони із закупівлі теплової енергії у незалежних виробників та гарантії відкритого доступу третіх осіб до теплових мереж; слід створити конкурентний ринок вугільної продукції та прозорий – природного газу для всіх категорій споживачів.

На урядовому рівні мають бути прийняті рішення, які дозволять **створити в Україні майданчик міжнародної торгівлі природним газом,** стимулювати до підвищення енергоефективності всіх споживачів і постачальників паливно-енергетичних ресурсів, створити мінімальні резерви нафтопродуктів.

Окремий важливий напрямок роботи Уряду – забезпечення належного рівня безпеки та стійкості критичної інфраструктури. Необхідно створити державну систему захисту критичної інфраструктури на основі відповідного рішення РНБОУ. Першочерговий крок у цьому напрямі – прийняття Закону України «Про критичну інфраструктуру та її захист», який дасть можливість налагодити координацію дій органів влади із суб'єктами господарювання, операторами інфраструктури.

5. Необхідно створити належні умови для переходу до ринкового обігу сільськогосподарських земель. Для цього Уряду спільно з Парламентом України та громадськістю треба вдосконалити законодавство у таких питаннях: недопущення нелегального відчуження земель сільськогосподарського призначення; забезпечення контролю держави за збереженням родючості ґрунтів; обмеження випадків застосування договорів надання землі у користування, якщо вони позбавляють селян справедливої ринкової винагороди. До моменту запровадження ринкового обігу землі має бути проведена повна та прозора державна інвентаризація (аудит) земель, здійснене законодавче закріплення прав власності та механізму прозорого, справедливого ціноутворення на землю сільськогосподарського призначення.

6. Необхідною умовою для економічного розвитку є **розбудова сучасної інфраструктури**, відтак держава здійснюватиме стратегічні інвестиції у її технічну й технологічну модернізацію, втілюватиме масштабні інфраструктурні проекти. Більша частина інвестиційних коштів для поліпшення інфраструктури очікується від приватних інвесторів на підставі договорів про концесію. Для цього Верховна Рада має підтримати відповідний урядовий законопроект, який підвищує прозорість процедури здійснення концесії, спрощує процес виділення землі під концесію, тощо. Завдання виконавчої влади – створити умови для залучення додаткових коштів завдяки механізму державно-приватного партнерства та шляхом укладення домовленостей із міжнародними фінансовими організаціями.

Реформування економіки та євроінтеграційний курс України нерозривно пов'язані із забезпеченням якості життя громадян. У цій сфері існують довгострокові виклики для нашої державності. Зокрема, соціальна напруженість, що виникла внаслідок падіння рівня життя, протягом десятиліть створює потужні стимули до деструктивної та руйнівної поведінки, загрожуючи перетворити єдиний суспільний простір на сукупність ворогуючих груп із власними способом життя, цінностями та

моделями поведінки. На цьому, зокрема, намагається побудувати стратегію інформаційного впливу російський агресор.

Тож серед основних завдань соціальної політики на найближчі роки – **підвищення середнього рівня заробітної плати, який ґрунтуватиметься на реальному зростанні продуктивності праці та підвищенні прибутковості українських компаній, із розумінням тривалої перспективи такого зростання.** Це – єдиний реальний шлях вирішення, зокрема, проблеми трудової міграції українців за кордон.

Держава має подбати про: **1) створення стимулів (у т. ч. податкових) для детінізації заробітної плати та її підвищення; 2) посилення відповідальності роботодавців за неповну та несвоєчасну виплату заробітної плати.** Працівникові має бути вигідніше працювати й сплачувати податки, аніж бути безробітним та отримувати субсидію.

Метою проведення медичної реформи в Україні є підвищення доступності, номенклатури та якості наявних медичних послуг. Утілення реформи в життя потребує активної участі Парламенту та Уряду України в доопрацюванні та доповненні законодавчих актів у частині: встановлення стандартів надання медичної допомоги населенню; обґрунтування державних критеріїв повноти гарантованої медичної допомоги; визначення та узгодження тарифів на лікування та реімбурсацію. Уряд несе відповідальність за внутрішні перетворення у медичній сфері, які включають такі завдання: підвищення доходів лікарів відповідно до досвіду, професіоналізму та зацікавленості у здорових пацієнтах; визначення лікувальної незалежності та персональної відповідальності лікарів; технологічне оновлення медичних закладів і створення умов для підвищення кваліфікації усього медичного персоналу.

Завдяки реформі децентралізації **Україна стала однією з найбільш бюджетно децентралізованих держав Європи, де понад 51 % публічних коштів – це кошти місцевих бюджетів, а частка місцевих бюджетів становить понад 15 % ВВП України.** Частка місцевих податків у доходах

місцевих бюджетів зростає з 1 % у 2014 р. до 30 % – у 2018 р. Бюджетне вирівнювання, яке нині здійснюється на основі оцінки доходів, а не видатків місцевих бюджетів, стимулює територіальні громади до розвитку місцевої економіки, а відтак і розвитку людського капіталу.

Місцеве самоврядування стає активним гравцем у розвитку спроможності територій і регіонів. Діє Державна стратегія регіонального розвитку до 2020 року, всі регіони також мають власні стратегії розвитку. Місцеві бюджети стали основними інвесторами в інфраструктуру територій. Держава цьому активно допомагає. Фінансування регіонального розвитку з держбюджету здійснюється за рахунок Державного фонду регіонального розвитку. Підтримка розвитку територій з Державного бюджету України зростає з 0,5 млрд грн у 2014 р. до 19,37 млрд грн – у 2018 р. Завдання Уряду та Верховної Ради – створити умови для збільшення розміру Державного фонду регіонального розвитку до 1,5 % від доходів формулою Держбюджету, і передбачити можливість спрямування частини цього Фонду на розвиток проблемних територій.

Головним досягненням реформи стало **формування нового морально-психологічного клімату в територіальних громадах.** Про успіх реформи свідчать тенденції громадської думки: підтримка децентралізації зберігається на рівні 43–45 % протягом 2016–2018 рр., тоді як зменшується частка тих, хто негативно ставиться до цієї реформи (до 22 % – у серпні 2018 р.)². Тепер громади самі планують свої бюджети, свій розвиток, більш ефективно витрачають кошти.

Децентралізація до рівня громад стала потужним інструментом «зшивання» країни. Адже тепер громади напряму спілкуються з центром через відносини з Державним бюджетом України, створюючи тисячі зв'язків

² Загальнонаціональне опитування населення, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології 16–28 серпня 2018 р. в усіх регіонах України, за винятком тимчасово окупованих АР Крим та окремих районів Донецької і Луганської областей. Опитано 2041 респондент віком понад 18 років.

по вертикалі, а також співпрацюють між собою в різних форматах співробітництва по горизонталі.

Водночас значна частина сільських територіальних громад залишилася поза процесом децентралізації, їхні бюджети залишаються надто малими, а районний рівень уже не має змоги збалансовувати ці бюджети. Це несе загрозу розшарування територіальних громад за темпами розвитку та фінансовими можливостями, а відтак – і за якістю життя людей у цих громадах.

Тому стоїть завдання до чергових місцевих виборів 2020 р. завершити реформу з децентралізації, щоб усі територіальні громади були спроможними виконувати надані законом повноваження, шукати й знаходити шляхи свого розвитку.

Реформування освітньої системи, зокрема втілення в життя проекту «Нова українська школа», закладає основи майбутньої конкурентоспроможності та модернізації економіки на основі широкого впровадження інновацій, зміцнення єдності українського суспільства на основі спільних цінностей. Успіх освітньої реформи залежить від спрямування зусиль Верховної Ради та Уряду на прийняття законів «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про професійну освіту», «Про освіту протягом життя», створення умов для середньо- та довгострокового прогнозування попиту на різні компетенції на національному ринку праці, інвестицій у розвиток цифрових освітніх технологій. Важливим завданням освітньої реформи стає розвиток громадянської освіти. Так, починаючи з 2018 р., учні 10-х класів вивчатимуть інтегрований курс «Громадянська освіта», спрямований на формування у молоді національної самосвідомості, громадянської позиції та критичного мислення.

Російська агресія, розрахована на розкол України, спричинила зворотний ефект – поширення патріотичних настроїв, посилення єдності українського суспільства. Водночас варто пам'ятати про часові та соціальні

обмеження «негативної» суспільної консолідації – внутрішньої громадянської згуртованості – у відповідь на зовнішню загрозу. Досвід націй, які розвивались у складних умовах втрати частини території, постійного збройного конфлікту або загрози його виникнення (Ізраїль, Республіка Корея, ФРН), свідчить про **необхідність «позитивної консолідації» – об'єднання більшості громадян навколо побудови держави, в якій стан особистих прав і свобод та рівень доступних можливостей для розвитку особистості ставав зразком для сусідніх країн.**

Важливим історичним моментом подолання колоніальної геополітичної залежності від Росії та постколоніального суспільного синдрому меншовартості має стати **утвердження Української помісної православної церкви.** Цей процес відбуватиметься виключно на засадах добровільності, діалогу та збереження міжконфесійного миру. Водночас Українська держава буде жорстко припиняти внутрішні та зовнішні спроби підірвати громадянську єдність через провокування конфліктів на релігійному ґрунті.

На часі **деміфологізація української новітньої історії**, зокрема подій минулого століття, усунення із суспільної свідомості ідеологічних штампів, які слугують постійним джерелом конфліктів і провокацій, спланованих у Москві та організованих місцевими агентами російського впливу. Для цього Уряд має забезпечити повне виконання Плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері та Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, затверджених на виконання відповідних Указів Президента України.

Так само мають бути усунені перешкоди для **розвитку української мови та мов національних меншин.** Ефективним вирішенням проблеми стане ухвалення окремого профільного законодавчого акта щодо регулювання мовної сфери з урахуванням сильних сторін закону про мови, який діяв до 2012 р., та численних законодавчих ініціатив, запропонованих

народними депутатами. У практичній площині Уряду необхідно зосередити роботу над утіленням невідкладних заходів щодо зміцнення державного статусу української мови та створення єдиного культурного простору України, що передбачено відповідним Указом Президента України від 31 травня 2018 р.

Зважаючи на те, що громадяни вважають корупцію однією з трьох найбільших проблем держави (поряд із війною на Донбасі та економічною ситуацією), **ефективність системи антикорупційних органів** стає чинником національної безпеки. Необхідно провести всі необхідні заходи, які дозволять Вищому антикорупційному суду розпочати розгляд справ та винести перші рішення в 2019 р.; надати законодавчі гарантії безпеки особам, які повідомляють про шкоду або загрозу суспільним інтересам внаслідок корупційних дій. Громадянське суспільство, яке активно формувало засади національної антикорупційної політики, має делегувати своїх найкращих представників – професійних юристів, щоб запуснути роботу Вищого антикорупційного суду вже найближчим часом.

В умовах нав'язаної Україні війни слабкість демократичних інститутів та інерційність громадської думки є чи не найбільшим викликом для України. Адже жахливішими за війну, за висловом британського філософа та державного діяча Джона Стюарта Мілля, є зневіра та втрата патріотичного духу, коли суспільство не бачить нічого, що варто боронити від ворога.

Досвід чотирьох важких попередніх років довів, що, на відміну від наших східних сусідів, у центрі нашої системи цінностей – не велич «імперії», а Людина, її права і свободи, її життя. Наша рішучість і самопожертва у боротьбі за збереження суверенітету та національної єдності є головним свідченням нашого бажання збудувати країну, про яку ми мріяли чотири роки тому.

Безумовний захист прав людини, демократія та свобода вибору, верховенство права, європейське майбутнє України – саме це і є реальною альтернативою «русському миру». Це ті цінності, які Український народ відстоював під час Революції Гідності та продовжує відстоювати, захищаючи українську землю від російського агресора.

Необхідно перевести ці цінності у практичну площину, приймаючи якісні закони та справедливі судові рішення, створюючи нові робочі місця та запроваджуючи новітні технології, втілюючи в життя спільні громадські ініціативи, відроджуючи культурну та духовну спадщину України.

РОЗДІЛ 1. ГЛОБАЛЬНЕ ТА РЕГІОНАЛЬНЕ БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ. ПРОТИДІЯ РОСІЙСЬКІЙ ГІБРИДНІЙ АГРЕСІЇ

1.1. Безпекова ситуація та основні виклики у світі та регіоні

Сучасне геополітичне протистояння становить нову, ускладнену й нестабільну форму відносин на міжнародній арені, яка супроводжується підтримкою існуючих та появою нових ланцюгів гарячих та латентно-заморожених конфліктів. Спроби розв'язання таких конфліктів міжнародною спільнотою здебільшого зводяться до недопущення їхньої подальшої ескалації. По суті йдеться про стримування та, за можливості, зниження інтенсивності наявних конфліктів, натомість перспектива їхнього вирішення посувається в невизначене майбутнє.

Нинішні деструктивні тенденції в системі світової безпеки поставили під сумнів дієвість міжнародних безпекових гарантій. Поняття гарантій безпеки – правових, дипломатичних та військових – втратило свою безумовність. Криза міжнародної безпеки набула системного характеру. Подальші події на світовій арені залежатимуть від її розв'язання, що має гіпотетично призвести до зміни всього світового порядку.

Вбачаються три загальні варіанти виходу з цієї системної кризи (часові рамки для всіх варіантів залишаються невизначеними).

1. Перемагає глобалізаційна відкритість, формується нова світова збалансованість та поступова відбудова оновленої системи міжнародних безпекових гарантій. Створюється новий варіант світоустрою, на оновлених ціннісних та технологічних підставах, демократичні цінності прав та свобод реалізуються в новому контексті, змінюючи форми, але зберігаючи свій базовий зміст. При цьому просте повернення до попередньої ліберальної моделі світового порядку неможливе.

Наразі цей позитивний для міжнародної безпеки варіант, спроможний ефективно запобігти ризикам нової світової війни видається малоімовірним. Для його реалізації необхідна відмова ядерних світових потуг, насамперед РФ, від політики конфронтації й орієнтації на відновлення світоустрою, побудованого на геополітичних засадах. Однак у середньо- та довгостроковій перспективах, за умови результативності заходів стримування РФ із боку Заходу та ефективного використання позитивних елементів глобалізації, вірогідність формування стабільного демократичного світоустрою може підвищитися.

2. *Перемагає «геополітичний варіант»*, з поверненням до права сили в міжнародних відносинах який супроводжуватиметься посиленням ризиків колапсу міжнародної системи безпеки з подальшим неконтрольованим наростанням загроз. Виникає нова геополітична реальність, у якій зруйновано усталені міждержавні зв'язки і втрачено збалансованість світової політичної системи загалом. Однак контролювати процеси глобальної дестабілізації буде неможливо, всупереч намірам ініціаторів повернення до моделі розподілу сфер впливів між світовими потугами. В умовах глобалізації «класичний» геополітичний варіант стабільного світоустрою в чистому вигляді не має шансів на реалізацію.

3. Слід згадати також, як про додаткову можливість, про виразну *тенденцію повернення до моделі «відокремлених національних держав»* та спроби протистояти процесам глобалізації, які набирають сили в США та Європі, а також в інших регіонах світу, і є на сьогодні чи не найбільш помітними. За своїм змістом та очікуваними результатами ці ізоляціоністські тенденції мають вигляд комплементарних до «геополітичного варіанту», хоча й не цілковито тотожні йому. Однак не виключено, що ізоляціоністська модель може зіграти цілковито протилежну роль – як «тимчасова стабілізаційна зупинка» на шляху до глобальної демократичної відкритості, як спосіб формування збалансованого світоустрою, але вже на новому рівні.

Подальший розвиток подій у будь-якому з цих напрямів зумовлюватиметься особливостями новітнього глобального гібридного протистояння, що на сьогодні сформувалося у світі, знаменуючи завершення постбіполярного історичного періоду та остаточне руйнування попереднього світового порядку.

Якщо для традиційної геополітики головні лінії протистояння визначалися через протиріччя між найбільш впливовими й могутніми державами, то в умовах глобалізованого світу таке протистояння значною мірою втрачає значення, і світова геополітика трансформується відповідно до суперечностей принципово іншого рівня.

Головні лінії геополітичної напруженості в сучасному світі формуються в контексті загострення глобальних суперечностей, серед яких:

- зростання прірви між заможними країнами з розвинутою економікою і країнами відсталими й бідними провокує внутрішні соціальні конфлікти та стимулює міграційні потоки в зони економічної стабільності (європейський світ та арабо-ісламське оточення, США та Мексика тощо);
- загострення суперечностей між силами, зацікавленими в підтримці світового порядку й міжнародної безпеки та силами, спрямованими на його руйнування (міжнародний тероризм, антиглобалізм, сепаратизм), що знаходять підтримку деяких держав (РФ, Іран тощо);
- поглиблення протиріччя між потребою в спільній підтримці міжнародного порядку та власними національними інтересами, що проявляється в зростанні національного егоїзму й популістських настроїв у країнах зі стабільною економікою, у прагненні до самоізоляції та пошуків можливостей вирішення власних проблем за рахунок інших.

Внаслідок дії вказаних суперечностей кожна з великих держав та регіональних лідерів визначає свою лінію поведінки у світовій політиці. Прагнення багатих країн до збереження та підвищення власних високих

стандартів життя послаблює увагу до катастрофічного стану життя людей у бідних країнах. Боротьба з міжнародним тероризмом та агресивною поведінкою інших держав ведеться якщо це зачіпає власні життєві інтереси, тоді як доля жертв агресії й терору не викликає значної стурбованості. Домінанта власного національного інтересу значною мірою обумовлена внутрішніми настроями населення й бізнесових кіл, що змушує політиків нехтувати міркуванням міжнародного права та справедливості.

Погіршення ситуації у сфері глобальної безпеки багато в чому зумовлено деяким відступом провідних держав світу, відповідальних за міжнародну безпеку, від базових принципів, на яких ґрунтується світовий порядок після другої світової війни – повага до суверенітету й непорушність кордонів, невтручання у внутрішні справи інших держав, відмова від війни як засобу вирішення міждержавних суперечностей тощо.

Світова спільнота виявилася не готовою надати адекватні відповіді на глобальні виклики сучасності, а її міжнародні інституції та світова дипломатія не виявили достатньої рішучості і волі до протистояння новітнім загрозам. Якщо на рівні декларацій та промов лідерів впливових держав світу зберігається риторика прихильності до загальнолюдських цінностей та захисту прав людини, то на рівні, що потребує конкретних вчинків починають переважати міркування національного егоїзму та прояви декларативної стурбованості щодо небажаних подій.

Правляча верхівка Російської Федерації, порушивши принципи міжнародного порядку, поставила свою країну в стан протистояння із Заходом та світовою спільнотою не стільки з геополітичних міркувань, скільки задля збереження своєї влади й домінування в пострадянському просторі. Інакше важко пояснити, чому, будучи країною «великої вісімки» й маючи серйозний вплив у міжнародних справах, розвинені економічні зв'язки та значні зовнішні інвестиції, РФ фактично вступила на шлях самоізоляції та силової конфронтації з іншими державами у вигляді «гібридної війни», відтворюючи таким чином ситуацію біполярного

протистояння в добу «холодної війни». Але якщо в ті часи СРСР та пов'язані з ним країни соціалістичного табору мали відносно самодостатню економічну систему, то в сучасних умовах глобалізованого світу ініційоване РФ геополітичне протистояння втрачає будь-який сенс і в перспективі може мати катастрофічні наслідки як для самої РФ, так і асоційованих із нею держав.

Друга сторона цього протистояння, – США та країни Заходу, – дещо збентежена неочікуваною агресивною поведінкою РФ, оскільки не бачить своєї особливої провини в ситуації розпаду СРСР та в розширенні НАТО як оборонного альянсу, і ставить собі в заслугу підтримку демократичних процесів у РФ, масштабні інвестиції у її економіку та розвиток взаємовигідної співпраці. Погано орієнтуючись у російських реаліях і не бажаючи загострювати відносини до крайньої межі, Захід намагається зрозуміти справжню мотивацію російської агресії й за можливості знайти компромісний варіант вирішення суперечностей.

За таких умов, поступливість Заходу й недостатня реакція міжнародної спільноти на російську агресію провокує агресора на подальші кроки. Анексія українського Криму та вторгнення на Донбас, військові операції в Сирії мають демонструвати світу готовність РФ до застосування сили в міжнародних справах, що включно з ядерним шантажем має примусити світ прислухатись до російського диктату.

Сполучені Штати Америки – найпотужніша держава світу, усвідомлюючи зростання нових світових центрів сили, об'єктивно зацікавлені в співробітництві з ними з метою подолання найбільш гострих глобальних викликів і загроз. Однак коливання США між бажанням зберегти звичний порядок речей у світі, не втручаючись надмірно у міжнародні події, та необхідністю підтримки міжнародного права і світового порядку, порушеного, зокрема, російською агресією, викликає сумніви в бажанні США здійснювати лідируючу роль у світовій політиці. Так, акції США в Сирії мали скоріше демонстративний характер і не набули вирішального

значення на події в регіоні. Нещодавній саміт президентів США та РФ (16 липня 2018 р.) не приніс конкретних результатів – позиції сторін з ключових питань глобальної безпеки залишаються незмінними й не надаються до зближення, що підтверджує ставлення до проблеми Криму, який США вважають територією України, окупованою РФ. «Кримська декларація», оприлюднена державним секретарем М. Помпео 26 липня 2018 р., засвідчила непохитність позиції США з цього питання.

Вагомим кроком у послабленні міжнародної напруженості вважається досягнення 12 червня 2018 р у Сінгапурі лідерами обох держав рамкових домовленостей США з керівництвом КНДР щодо денуклеаризації Корейського півострова в обмін на зняття санкцій та надання гарантій США щодо безпеки КНДР. Пізніше в контексті ускладнень американо-китайських взаємин (торговельна війна з боку США) керівництво Північної Кореї відхилило американські пропозиції щодо процесу денуклеаризації, наполягаючи на попередньому скасуванні санкцій та укладенні мирної угоди.

Попри всі складнощі розвитку американсько-китайських стосунків, стратегічне протистояння між двома великими державами якісно відмінне від ситуації ворожнечі й ненависті часів маоїстського Китаю та війни у В'єтнамі. Високий рівень взаємопов'язаності економік США і КНР в умовах глобалізації робить вкрай небажаним силовий шлях вирішення суперечностей, на якому втрачатимуть обидві країни, і стимулює пошук компромісних взаємовигідних рішень.

Проте зберігається напруженість в ареалі Південно-Китайського моря. КНР реалізує тут довгострокову стратегічну політику, спрямовану на досягнення своїх геополітичних цілей, розбудовує потужні і високотехнологічні збройні сили, домагаючись паритету з США. КНР послідовно й наполегливо здійснює експансію в напрямку російського Сибіру та країн Центральної Азії, успішно реалізує масштабний проект розбудови інфраструктури євразійського транспортного коридору «Великого

шовкового шляху» з поступовим залученням країн на цьому маршруті у власну сферу геополітичних впливів.

Усвідомлюючи масштаби геополітичних викликів із боку КНР, США схиляються до заходів ізоляціоністського характеру. Відповідно до програми нової адміністрації США продовжують рішуче домагатись вирівнювання світових економічних відносин на свою користь у дусі національного протекціонізму, зокрема намагаючись подолати негативний для себе дисбаланс у торговельних відносинах із країнами ЄС та КНР, а також розділити з іншими розвинутими країнами тягар витрат на безпеку.

Прикладом стала ситуація на саміті G7 у червні та на липневому 2018 р. саміті країн НАТО, на яких з боку керівництва США прозвучали досить різкі випадки в бік партнерів. Попри дотримання в цілому засад трансатлантичної солідарності, це напружує трансатлантичні відносини, вносить розлад у звичні схеми взаємодії країн Заходу та ставить під знак питання переговорний процес щодо створення зони вільної торгівлі між США та ЄС.

Водночас на тлі зростання нестабільності міжнародних відносин провідна роль у протистоянні глобальним загрозам залишається за НАТО. Країни-члени Альянсу зберігають спільне бачення щодо важливості його фундаментальних цілей і докладають колективних зусиль для їх реалізації. Між США і їх європейськими союзниками досягнутий консенсус щодо більш справедливого розподілу спільного вкладу в оборону.

Геополітичний статус ЄС, і до того не виявлений достатньою мірою, з виходом Великобританії може так і залишитись нереалізованим. У питаннях зовнішньої політики та у вирішенні проблем безпеки ЄС не спромігся досягти значних результатів. Консолідації європейської спільноти значною мірою перешкоджає зростання популістських настроїв, регіональний сепаратизм, тенденції до самоізоляції.

Під впливом «Brexit» і перегляду США своєї політики щодо забезпечення європейської безпеки відбуваються зміни в оборонній і

оборонно-промисловій політиці ЄС. Активізувались проекти військової співпраці європейських країн, відбувається розбудова оборонних інститутів у рамках ЄС, створюються європейські фонди для фінансування спільних проектів, включно з частковим використанням наявних цивільних фондів для цілей спільної оборони. Почалась практична реалізація в рамках ЄС постійної структурованої оборонної співпраці (PESCO), яка має потенціал створення європейського оборонного союзу (European Defence Union).

У Близькосхідному просторі суперечності набувають дедалі більшої гостроти через постійні зміни балансу сил міжнародних гравців та збільшення кількості зацікавлених сторін, посилюючи міжнародну напругу до рівня, близького до масштабного військового конфлікту. У Сирії формується хиткий регіональний баланс сил між Туреччиною, Ізраїлем і Іраном при активному втручанні РФ, країн західної коаліції й арабського світу. Загострення ситуації навколо Ірану пов'язане з його спробами розширити військову присутність у Сирії і Ємені, що безпосередньо зачіпає інтереси Ізраїлю і групи арабських країн Перської затоки. В Афганістані, на тлі боротьби з терористичними мережами «Аль-Каїда» й «Талібан», зіткнулись інтереси Пакистану, західних країн, РФ і країн Центральної Азії. Близькосхідний регіон залишатиметься джерелом ризиків та викликів для України, як опосередковано, так і напряму, внаслідок дій РФ, політики США, Туреччини тощо. Наслідки продовження Сирійського конфлікту, а також інші лінії напруженості в регіоні за будь-якого результату створюватимуть додаткові ризики й загрози для України.

РФ використовує точки світового напруження для посилення своїх геополітичних позицій. За браком ресурсів і позитивного творчого потенціалу Росія не здатна виступити спонсором довгострокового врегулювання. Москва прагне відігравати ключову роль у конфлікті в Сирії, впливає на розвиток подій навколо Ірану, зацікавлена у втручанні в ситуацію в Афганістані й навколо Північної Кореї. РФ виявляє готовність йти на загострення в питаннях функціонування глобальних режимів ядерного

нерозповсюдження й роззброєння, цинічно порушує Договір про ракети середньої й меншої дальності, прагне створювати новітні ударні ядерні системи, які несуть нові ризики регіональній і глобальній безпеці.

Російські геополітичні амбіції є надзвичайно витратними, що обмежує можливості внутрішнього розвитку цієї країни. Це стимулює пошуки РФ можливостей обміну обтяжливих геополітичних активів на менш витратні, але більш для неї важливі – як-от встановлення контролю над Україною. Російське керівництво й надалі докладатиме зусиль щодо схилення ключових світових гравців до компромісів за рахунок привабливого для РФ вирішення проблеми окупованих українських територій і надання їй права вето на характер і темпи європейської і євроатлантичної інтеграції України.

Однак досягнення Росією її цілей обмежене двома фундаментальними чинниками. По-перше, російська агресія проти України, хоч і має геополітичну складову, є скоріше частиною глобальної гібридної війни РФ, спрямованої на руйнування нинішнього світового устрою. Отже, проблема вирішується через примус Москви до відмови від політики конфронтації, а не шляхом розміну геополітичних впливів. По-друге, свідомий і безкомпромісний демократичний вибір України та її спроможність до опору агресії здатні істотно впливати на характер діалогу РФ із Заходом і таким чином значною мірою мінімізувати геополітичні ризики.

1.2. Загрози гібридної агресії Російської Федерації

Визначальним негативним чинником, що безпосередньо впливає на національну безпеку України нині та залишатиметься актуальним у найближчій перспективі, є агресивна політика Російської Федерації, яка супроводжується триваючою військовою агресією на Сході України, окупацією частини української території, а також анексією Автономної Республіки Крим та спрямована на підрив внутрішньої стабільності та економіки нашої країни. Мета цих дій – втягування України до сфери

російського впливу з подальшою втратою національного суверенітету та незалежності. Ця основна загроза для національної безпеки України має довгостроковий характер і визначатиме державну політику нашої країни в найближчій перспективі. Можуть змінитися форми й методи агресії РФ, але навряд чи зміниться її сутність.

Причини виникнення українсько-російського міждержавного протистояння доцільно розглядати через призму загострення глобального й регіонального міжнародного становища.

В РФ є поширеним переконання, що встановлення контролю над Україною забезпечить Росії суттєві переваги в досягненні геополітичного домінування в Європі та витіснення з цієї зони впливу США.

На регіональному рівні, українсько-російський конфлікт виник через втрату Росією (у зв'язку з вибором Україною європейського курсу розвитку) геополітичних, гео економічних і геостратегічних позицій у важливому для РФ регіоні. У зв'язку з цим, керівництво РФ зосереджує зусилля на створенні умов для унеможливлення реалізації євроінтеграційних планів України, підризу авторитету української влади в суспільстві та перед міжнародною спільнотою.

З позиції воєнної безпеки, українська територія, передусім, розглядається Кремлем як геостратегічна «буферна зона» між РФ та НАТО, що є невід'ємною складовою територіальної оборони Росії. Росія здійснює управління збройним конфліктом на Сході України для блокування ініціатив щодо виходу нашої держави з поля впливу РФ, а також формування у геополітичних опонентів невизначеності в перспективах подальшого розвитку зазначеної воєнно-політичної кризи, у разі не врахування національних інтересів РФ. Воєнна сила та готовність до повномасштабної війни демонструються РФ із метою нагнітання воєнно-політичної обстановки, отримання дипломатичних зисків та поступового моделювання майбутніх домовленостей із Євroatлантичним співтовариством (зокрема,

США, провідними державами ЄС) щодо розподілу сфер геополітичного впливу.

Крім того, на конфронтацію навколо України впливає чинник особливостей політичного мислення президента РФ В. Путіна та його оточення. Свою історичну місію нинішній президент РФ вбачає в «поверненні Росії величі», відновленні «історичної справедливості» (відповідно до уявлень про справедливість, які сьогодні поширюються у РФ). Європейський курс України становить загрозу для політики Кремля, оскільки підриває російську концепцію «єдності» трьох «братніх» народів Росії, України й Білорусії, робить виклик ціннісно-ментальним основам російської державності і православного центру Московського Патріархату («Київ як мати міст руських», «Полтава й Севастополь як міста слави російської зброї»; «Києво-Печерська й Почаївська лаври як спільні центри духовного життя православної Росії») тощо³.

В уявленні В. Путіна відрив України від РФ та її інтеграція до Євроатлантичного співтовариства руйнують ідеологічні основи російської державності як одного з провідних геополітичних центрів сили в Європі. Більше того, успіхи України на шляху розвитку демократії та розбудови громадянського суспільства створюють альтернативну історичну перспективу на пострадянському просторі, що становить загрозу вже безпосередньо існуючому у РФ політичному режиму.

Значною є й геополітична ціна «втрати України». Без неї Росія багато в чому втрачає переконливість своєї позиції у протистоянні з Заходом. Не зумівши підкорити Київ, Москва почуватиметься менш впевнено й у відносинах із країнами пострадянського простору.

Втім, російська агресія проти України має під собою також і низку більш прагматичніших економічних мотивів.

³ Карякин В. В.: Военно-политические стратегии США и угрозы России : Аналит. обзоры РИСИ / В. В. Карякин ; под ред. д-ра социол. наук И. А. Романова ; Рос. ин-т стратег. исслед. – М. : РИСИ, 2014. – Вып. 2. – 32 с.; Комлева Н.А. Украинский кризис как элемент “тактики анаконды” (2014) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.space-time.ru/assets/files/2-16.2014/2226-7271prov-st2-16.2014.13-komleva.pdf>

Гібридний, прихований характер російської агресії проти України зумовлений не готовністю РФ до проведення повномасштабної відкритої війни. Причинами цього є:

- страх Москви щодо можливої міжнародно-правової відповідальності за злочини проти миру й безпеки людства;
- значна витратність затяжних регіональних війн з Україною з урахуванням рівня її національної могутності та розміру території;
- неготовність до ведення повномасштабних війн серед більшості самих росіян;
- також остаточне відвернення внаслідок війни українського суспільства від «руського мира», передусім, населення центральних, північних і південно-східних регіонів України, на які уряд РФ робить політико-ідеологічну ставку щодо повернення російського впливу на територію нашої держави;
- наявність ризиків для російських економічних інтересів в енергетичній сфері, що пов'язано з постачанням енергоресурсів із РФ до Євросоюзу через українську нафто-газотранспортну систему, яка може бути знищена в результаті повномасштабних бойових дій (зазначена система, на відміну від інших газотранспортних систем, поки що залишається головним потужним трубопровідним сполученням, з розвиненою інфраструктурою газосховищ, без чого неможливо забезпечити безперебійне постачання до Європи російського газу у відповідних обсягах до контрактних домовленостей);
- реальні небезпеки руйнації потужної виробничої інфраструктури підприємств Півдня і Сходу України в ракетно-космічній, авіаційній і корабельно-будівній, машинобудівній, металургійній, енергетичній, хімічній, аграрній галузях промисловості, що призведе до остаточної втрати важливих інвестиційних, економічних, й індустріальних позицій у нашій державі, які пов'язані з виробничою кооперацією з РФ.

Як наслідок, російська сторона, поряд із підтриманням рівня збройного напруження в зоні зіткнення на Сході України, зосереджується на гібридних методах агресії проти України. Докладаються активні зусилля для дезорганізації політичного, державного і воєнного управління в Україні, введення їх у кризових стан, загострення суперечностей серед національної та регіональних еліт України, дискредитації чинної української влади, підриву української економіки і знесилення державних і військових ресурсів, формування антиурядових настроїв, підготовки передумов до виникнення соціальної напруженості та антиурядової протестної активності населення.

1.2.1. Актуальні воєнні загрози

На початку воєнної агресії РФ проти нашої держави російське керівництво у своїх діях виходило з переконання, що Україна нездатна чинити опір, а українці, у переважній більшості, ставляться до перспективи російської експансії лояльно, або байдуже. У Кремлі не готувалися до великої війни, проте готувалися до експансії та масштабного введення військ на територію нашої країни (про що свідчить велике збройне угруповання, сконцентроване на суміжних з Україною російських територіях на початку війни). Гідний опір українського народу зламав перші плани російського керівництва, проте не змусив відмовитися від основної стратегічної мети щодо повернення України в зону впливу РФ.

Сьогодні на підставі аналізу інформації з офіційних джерел^{4, 5, 6, 7} та оцінок неурядових військових експертів⁸, можна констатувати, що ситуація в зоні проведення операції Об'єднаних сил (далі – ООС) на Донбасі є стабільно

⁴ Рада національної безпеки і оборони України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/>.

⁵ Міністерство оборони України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mil.gov.ua/>.

⁶ Генеральний штаб Збройних Сил України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/>.

⁷ Операція об'єднаних сил. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/pressjfo.news/?ref=page_internal.

⁸ Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cacds.org.ua/>.

напруженою внаслідок цілеспрямованих провокацій російсько-терористичних військ.

За таких умов проведенням Об'єднаними силами стабілізаційних дій вдалося забезпечити й підтримувати належний контроль за ситуацією на лінії зіткнення з противником, а також необхідний рівень безпеки і стабільності в усіх районах ведення ООС. Їхнє командування значну увагу приділяє укріпленню наших позицій на лінії зіткнення. Відновлено та обладнано близько 40 км траншей, зведено сотні укриттів для особового складу і техніки.

Обладнання смуг забезпечення на Волноваському, Горлівському, Северодонецькому та Світлодарському напрямках дало змогу взяти під контроль близько 15 кв. км української території та розміщені на ній населені пункти. При цьому українські військові дотримуються Мінських домовленостей і режиму припинення вогню, але адекватно відповідають на провокації окупантів.

При проведенні ООС одним із головних пріоритетів є збереження життя і здоров'я мирного населення та особового складу, зменшення кількості безкарних обстрілів противником мирних населених пунктів та наших позицій. Завдяки спільним зусиллям командування Об'єднаних сил, української сторони Спільного центру контролю та координації, за підсумками перших трьох місяців проведення цієї операції, вдалося майже вдвічі зменшити кількість та інтенсивність ворожих обстрілів, зокрема, із застосуванням важкого озброєння⁹.

Рішучими діями Об'єднаних сил у межах Мінських домовленостей та з дотриманням міжнародного гуманітарного права вдалося «переконати» окупантів, що жоден їхній постріл не залишиться безкарним. На сьогодні в ООС кожен командир українського підрозділу має право в межах своїх

⁹ Прес-конференція Командувач Об'єднаних сил С.Наєва 16.08.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2018/08/16/general-lejtenant-sergij-naev-zhittya-soldata-dlya-nas-zalishaetsya-najvishhoyu-czinnistyu/>.

повноважень швидко оперативно приймати рішення щодо відкриття вогню у відповідь.

Триває робота з упорядкування мінно-вибухових загороджень на загрозливих напрямках на визначених ділянках лінії зіткнення. Водночас проводиться розмінування ділянок місцевості, які створюють небезпеку передусім цивільному населенню. З початку проведення ООС перевірено наявність вибухонебезпечних предметів понад 1,5 тис. га місцевості, близько 30 км доріг та майже 15 га акваторії моря. За час цієї операції підрозділами Об'єднаних сил виявлено та знищено понад 64 тис. вибухонебезпечних предметів.

Ще одним пріоритетом ООС є недопущення несанкціонованого вивозу зброї, боєприпасів, вибухових та інших небезпечних речовин із району ведення операції та встановлення особливого порядку в'їзду/виїзду до/з нього. Проведений також значний обсяг робіт з удосконалення системи блокпостів, оптимізовано їхню кількість та структуру, створено більш сприятливі умови для переміщення законослухняних громадян. Так, зокрема, при проведенні АТО на території Донбасу діяло 147 стаціонарних блокпостів. Нині їх зменшено до 43, з яких 6 мобільні. При цьому, у разі потреби, передбачено можливість збільшення саме мобільної компоненти.

У ході забезпечення згаданого вище особливого порядку в'їзду/виїзду, силами Національної поліції перевірено понад 465 тис. транспортних засобів та більше 540 тис. громадян. Із незаконного обігу вилучено 67 одиниць вогнепальної зброї, майже 40 тис. одиниць боєприпасів і патронів. За час проведення ООС затримано 449 осіб, причетних до незаконних збройних формувань.

Водночас структурні підрозділи Об'єднаних сил проводять велику роботу зі встановлення осіб, що беруть участь у бойових діях на стороні окупантів. Частину з них вже затримано на території України та притягнуто до відповідальності, решту – знешкоджено. Це є застереженням для

окупантів та їхніх посіпак. Жоден із них не уникне покарання відповідно до законів України.

Важливо, що Об'єднані сили прагнуть зменшити незручності для місцевого населення, що пов'язані із застосуванням заходів контролю. Це стосується зменшення кількості стаціонарних блокпостів, їх дообладнання необхідною інфраструктурою. Також збільшено кількість персоналу та робочих місць на контрольних пунктах в'їзду/виїзду для перевірки документів, задіяні рухомі комплекси. У результаті вдалося майже вдвічі скоротити термін проходження громадянами контрольних-перевірочних заходів. Порівняно з аналогічним періодом 2017 року пасажиропотік через контрольні пункти зріс більш ніж удвічі, а транспортний потік – на 39 %.

Російсько-терористичні війська регулярно порушують режим припинення вогню. Переважно вночі вони обстрілюють населені пункти, об'єкти цивільної промисловості та критичної інфраструктури на Донбасі. При цьому використовуються заборонені Мінськими домовленостями реактивні системи залпового вогню та ствольна артилерія. Від їхнього вогню гинуть не тільки наші військові, а й мирне населення. Цьогоріч вже загинула 31 цивільна особа, а 137 дістали поранення¹⁰.

На лінії розмежування окупанти застосовують також гранатомети, протитанкові керовані ракети та стрілецьку зброю. Постійно діють їхні снайперські та диверсійно-розвідувальні групи. Для проведення розвідки та диверсій у нашому тилу російські окупанти активно залучають безпілотні літальні апарати (БПЛА) та свою агентуру.

Спостерігається посилення угруповання збройних формувань РФ на Донбасі шляхом збільшення в його складі бронетехніки, артилерії, засобів розвідки, радіоелектронної боротьби, зв'язку та управління.

Для приховування таких дій окупанти постійно блокують роботу Спеціальної моніторингової місії (СММ) ОБСЄ в Україні. Її спостерігачі

¹⁰ Звіт СММ ОБСЄ в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/68240-osce-smm-12>.

стикаються з обмеженнями свободи пересування в окупованих районах на півдні Донецької області в районі Маріуполя та вздовж ділянки кордону між Україною і РФ у Луганській області. Тому Росія і далі здійснює неконтрольоване незаконне постачання до окупованих нею районів Донбасу зброї та боєприпасів, у тому числі вночі, в обхід існуючих пунктів пропуску на кордоні, що зокрема, було зафіксовано 7 серпня ц. р. за допомогою БПЛА СММ ОБСЄ.

Особливе загострення ситуації поточного року відмічається в акваторії Азовського моря. Воно пов'язане із: нарощуванням військово-морської та військово-повітряної присутності РФ у згаданій акваторії, зокрема, за рахунок катерів та кораблів Чорноморського флоту й Каспійської флотилії ВМФ РФ; брутального порушення Кремлем міжнародного морського права при будівництві так званого «Кримського мосту», висота арок якого відтепер обмежує габарити та тоннажність суден, які здійснюють прохід під ним до портів у Бердянську та Маріуполі; щомісячного збільшення кількості інцидентів із затриманням катерами берегової охорони ФСБ РФ неросійських суден та проведення їх огляду.

Росія фактично вдається до військово-морської та економічної блокади України в Азовському морі. Той факт, що згадані російські катери дедалі частіше зупиняють та оглядають українські й іноземні судна в територіальних водах України, тобто на відстані ближче 12 миль до нашого узбережжя, може призвести до вкрай небезпечних інцидентів. Такими діями російські окупанти провокують наші Об'єднані сили до застосування відповідної силової протидії. Варто згадати, що Москва, майже за таким сценарієм знищила у 2008 році грузинські катери та кораблі біля берегів Грузії та в портах Поті й Батумі.

Тому, зазначені дії Росії слід вважати воєнною загрозою безпосередньо для 23-го загону морської охорони Прикордонної служби України, катери якої базуються в Маріуполі, а також в цілому для національної безпеки України в акваторії Азовського моря.

Проте не можна виключати, що знищення військово-морської присутності України в Азовському морі може бути лише однією зі складових іншого, масштабнішого сценарію/загрози. Йдеться про «пробиття» Росією сухопутного коридору через Маріуполь та Бердянськ до Криму й перетворення Азовського моря у внутрішнє російське море.

Події 15 серпня 2018 р., коли РФ під приводом проведення навчань перекрила частину Чорного моря наочно демонструють, з високою вірогідністю, що подальшими цілями російської агресії стануть чорноморські порти України, що завдасть серйозного удару нашій економіці, суттєво обмеживши експорт українських товарів та транзитний потенціал країни.

Усі необхідні ресурси для цього РФ уже були сконцентровані в окупованому Криму, який за кілька останніх років був перетворений на єдину воєнно-морську базу, за аналогією часів СРСР. Кримський півострів відіграє роль плацдарму для зміцнення воєнних позицій РФ у Чорноморському регіоні та Середземному морі. Створене на півострові потужне військове угруповання також використовується РФ для реалізації її стратегічних цілей і на Близькому Сході.

Наступний сценарій/загроза може передбачати проведення російськими військами псевдомиротворчої операції з примушення до миру України, а також так званих «ДНР» і «ЛНР», яка, крім іншого, має на меті розширення окупованих територій на Донбасі до адміністративних кордонів Донецької та Луганської областей. Підставою для реалізації такого сценарію може стати, зокрема, інсценований спецслужбами Росії нібито обстріл українськими військами житлового району одного з окупованих міст та загибель при цьому мирного населення та ескалація у відповідь на це бойовиками так званих «ДНР» і «ЛНР» бойових дій на всьому протязі лінії розмежування.

Ще одним сценарієм/загрозою, можливість якого не варто відкидати, є широкомасштабна збройна агресія Росії проти України. Україна має бути готова і до такого розвитку подій. На це неодноразово вказували Президент

України П. Порошенко¹¹ та начальник Генерального штабу – Головнокомандувач Збройних Сил України В. Муженко¹².

Разом із тим, значна частина неурядових військових експертів вважають найбільш вірогідним інший сценарій/загрозу, що передбачатиме:

- продовження на Донбасі керованого Кремлем «млявого», з періодичними загостреннями, виснажливого для України збройного конфлікту;
- одночасне здійснення максимальної дестабілізації внутрішньополітичної та соціально-економічної ситуації всередині нашої держави й дискредитації чинної її влади, яка нібито належить до «партії війни»;
- забезпечення приходу до влади за результатами президентських та парламентських виборів у наступному році проросійських кандидатів і політичних сил із «партії миру», які підтримуються Кремлем;
- зміна легітимним шляхом Конституції України (зокрема, федералізація, нейтральний статус, російська мова), її зовнішньополітичного та економічного інтеграційного курсу, надання особливого статусу Донецькій та Луганській областям і таке інше.

Підсумовуючи, слід констатувати, що наведений перелік сценаріїв/загроз не є вичерпним. І незалежно від того, який саме з них обере В. Путін, наступні півроку стануть для України найнебезпечнішими для її незалежності, суверенітету та воєнної безпеки.

¹¹ Виступ під час наради із військовим керівництвом щодо початку ООС 30.04.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/30-kvitnya-rozpochalas-operaciya-obyednanih-sil-iz-vidsichi-47206>.

¹² Інтерв'ю BBC News Україна 16.08.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45195564>.

1.2.2. Гуманітарні загрози

Загрози національній ідентичності

На п'ятому році збройної агресії РФ проти України ні для кого не залишилось питань щодо ідеологічних передумов військової експансії Росії на терени України. Характеристиками «радянської» російської є імперіалізм та націоналізм, – одні з основних рис ідентичностей Росії та СРСР, що, на думку відомого канадського дослідника Т. Кузьо, ніколи не були відокремлені одна від одної. Саме питання ідентичності, а також кілька інших рис, на зразок особливої форми націоналізму та ставлення до Заходу як до негативного «іншого», дає ключ для розуміння поведінки Росії¹³. Водночас у публічному просторі України впродовж усіх років незалежності точилася боротьба двох протилежних векторів формування ідентичності – проєвропейської української та пострадянської проросійської, – що стало для російських планувальників агресії підвалинами для розрахунків на легку перемогу.

Попри те, що ці плани були спростовані дійсністю, ще зарано стверджувати, що проблему становлення національної ідентичності українців уже вирішено. Небезпека інклюзії панросійської ідентичності зберігається, незважаючи на значні зусилля держави та громадянського суспільства в процесі творення української політичної нації. Ця небезпека міститься саме у здатності панросійської ідентичності «кородувати» українську національну ідентичність шляхом формування ілюзії «нерозрізнення» цих ідентичностей через спільний багатовіковий спосіб буття, спільні життєві практики в побуті, освіті, охороні здоров'я, віруваннях та навіть подібності мови тощо. Феномен цього нерозрізнення продовжують вдало використовувати російські політтехнологи на догоду «вежам Кремля». І набір інструментарію не обмежується телевізійною пропагандою, сфери його застосування є політика історичної пам'яті, етнополітика, релігія, мова.

¹³ . Кузьо Т. Чому Росія щодо України поводитьсь саме так. // Країна. 2016 – № 36 (339), 22 вересня С. 22.

Складність процесу національного самоусвідомлення пояснюється саме значною інерцією пострадянської свідомості та суспільної психології. Саме складне та химерне поєднання часом протилежних ідеологічних понять є прикметою формування сучасної національної ідентичності. Поступово сприймаючи та засвоюючи традиційні європейські ідеї, як от, толерантність, ставлення до приватної власності, індивідуалізм, українське суспільство зробило крок у напрямі звуження світоглядної парадигми, актуалізувавши на власному порядку денному ідеї націоналізму та релігії, бо така ідейна основа не вимагає укоріненої правової свідомості, дає можливість не відмовлятися від патерналістських настроїв. Втім, каталізатором цього процесу стала російська агресія проти України, яка викликала бажання миттєвого «ментального відділення», побудови такого собі «світоглядного муру».

Зусилля РФ, спрямовані на послаблення або «розмивання» української ідентичності, генерують сепаратизм, виносять на поверхню ідеї федералізації України. Водночас ці дії стимулюють прагнення сусідніх держав побудувати в Україні свої національні автономії, активізуючи проблеми деяких національних меншин шляхом використання їх низкою зарубіжних політиків як зручного інструментарію для реалізації власних інтересів за рахунок українців. Це, наприклад, так звана «русинська проблема», зростання напруженості у відносинах України з низкою держав-сусідів через зміни вітчизняного освітнього законодавства, актуалізація проблем інтерпретації спільного минулого тощо).

Складності ситуації з формування національної ідентичності додає те, що на рівні суспільства зміна ціннісного вектора з панросійського на проєвропейський не підтримується так однозначно, як вимагає ситуація. Період модернізації означений кризовими явищами в багатьох сферах, а тривале перебування в зоні ціннісної невизначеності значно ускладнює процеси ідентифікації.

Як свідчить історія 1990-х років, одними теоретичними пишномовними розмірковуваннями неможливо об'єднати країну, зробити суспільство

стійким до маніпулятивних впливів, не згаяти шансу посісти гідне місце у світовій спільноті.

У межах формування образу прекрасної нової країни критично важливо чітко сформулювати національні інтереси, враховуючи геополітичний контекст, як-от ставлення світової спільноти до нашої держави, фактичний розклад економічних, політичних, ідеологічних, мілітарних взаємовідносин регіонального східноєвропейського рівня, а також бачення українським суспільством свого місця у світі, зважаючи на умовність у сучасному технологічному світі ієрархічності культурних, релігійних, територіальних та інших змістів ідентичностей, що зможе створити складну, динамічну, цікаву для світу і для своїх громадян модель майбутнього України.

З метою забезпечення зміцнення й розвитку української національної ідентичності як фундаментальної складової української державності та ключової запоруки демократичного поступу нашої держави доцільним є вжиття, зокрема, таких заходів:

- Подальше удосконалення відповідних законодавчих актів (насамперед, врегулювання потенційно проблемної ситуації, що виникла після визнання неконституційним Закону України «Про засади державної мовної політики»), спрямоване на зміцнення позицій української мови, розширення сфери вживання державної мови, прищеплення молоді розуміння української мови як одного з визначальних чинників формування національної ідентичності та української державності.

- Проведення інформаційно-просвітницьких кампаній із залученням провідних діячів вітчизняної науки й культури, спрямованих на зміцнення в широкого міжнародного загалу уявлення про Україну як про повноправну європейську державу з власною багатовіковою історією, багатою європейською культурою, тісними міжнародними зв'язками та чіткою демократичною європейською перспективою.

- Інтенсифікація діяльності представництв України, громадських організацій у зарубіжних країнах, спрямованої на поліпшення рівня

поінформованості про Україну, що матиме своїм результатом позитивні зрушення в ставленні до України й українців, а отже, з огляду на важливість для українського суспільства міжнародних взаємин, – зміцнення української національної ідентичності.

Загострення суперечностей у сфері етнополітики

Українська держава в складних умовах утвердження власної незалежності стикається із появою нових як зовнішньополітичних, так і внутрішньосупільних викликів забезпечення міжнаціональної злагоди українського суспільства.

Так, залишаються активними спроби Російської Федерації використати етнічний чинник для дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в країні та погіршення міжнародних відносин України. Часто такі дії реалізуються шляхом залучення кримінальних елементів як всередині українського суспільства, так і з-за кордону. Зокрема, у жовтні 2017 р. Національна поліція України¹⁴ викрила координоване проросійськими силами злочинне угруповання, представники якого впродовж 2016–2017 рр. здійснили низку злочинів, спрямованих на розпалювання міжнаціональної ворожнечі. А саме – спроби підриву синагог у м. Чернівцях, м. Львові, теракт у м. Умані де постраждали ізраїльські громадяни, спроби підриву консульства Польщі (м. Луцьк) та посольства США (м. Київ), а також пам'ятника угорцям на Верецькому перевалі (Закарпатська обл.).

Спецслужбами РФ¹⁵ здійснено низку інших провокацій щодо погіршення відносин із сусідніми країнами. На досягнення цих цілей було спрямовано провокації проти угорської спільноти (провокації 4 та 27 лютого 2018 року – підпал приміщення «Товариства угорської культури Закарпаття» в Ужгороді Закарпатської області). Використання польських громадян із

¹⁴ Арсен Аваков: Поліція затримала злочинну групу, яка намагалася втягнути Україну в міжнародні конфлікти 02.10.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=250314304&cat_id=244277212

¹⁵ СБУ фіксує активізацію спецслужб РФ для дестабілізації ситуації в країні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/2/view/4430#.PQmUrWrz.dpbs>

праворадикального об'єднання «Фаланга» у підпалі є намаганням погіршити тристоронні україно-польсько-угорські відносини. Активно використовуються провокації з метою погіршення україно-румунських відносин через спроби підпалу шкіл із румунською мовою викладання в Чернівецькій області.

Значним зовнішньополітичним викликом для України у сфері етнополітики стало намагання Росії скооперуватися з популістськими праворадикальними силами в сусідніх з Україною країнах, зокрема в Угорщині.

Для усунення суперечностей в етнополітичній сфері та успішної реалізації державної етнонаціональної політики важливе значення має прискорення прийняття базових для цієї сфери законодавчих документів. Так, досі не подано на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекти, розробка яких зазначена п. 112 Плану заходів із реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року¹⁶. Зокрема, це концепція державної етнонаціональної політики України, нова редакція Закону України «Про національні меншини України», законодавче врегулювання статусу корінних народів України.

Наявні прогалини законодавства щодо мовної політики держави можуть призвести до чергової політизації мовного питання. Скасування 28 лютого 2018 року Конституційним судом закону «Про засади державної мовної політики» утворився правовий вакуум, що актуалізує необхідність законодавчого врегулювання статусу державної мови та мов національних меншин. Так, законопроект «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (№ 5670-д)¹⁷ вже подано на розгляд Верховної Ради

¹⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393-р «Про затвердження Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/248740679>

¹⁷ Проект Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 5670-д від 09.06.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994

України. На часі розробка проекту Закону України «Про мови національних меншин в Україні».

Довідково. Кількість прихильників української мови¹⁸ як єдиної державної постійно зростає – у 2017 році так вважали вже 61 % (у 2014 році таких було 47 %); рідною мовою українську зазначили 72,1 % (у 2014 році – 68,5 %), російську – 27 % (у 2014 році – 32,4 %), інші – 0,8 (1,4 %).

Ухвалення нових документів у цій сфері має відповідати як національним інтересам української держави так і суспільним запитам на підтримку всебічного розвитку української мови як єдиної державної.

Складною залишається ситуація і щодо нормативно-правового поля статусу регіональних мов в Україні. Процес скасування статусу російської мови як регіональної започатковано, зокрема, Генічеською районною радою (Херсонська область) у травні 2018 року¹⁹. На часі остаточне вирішення цього питання за тими обласними та районними органами влади, де російська мова досі має статус регіональної.

Окремої уваги потребують проблеми формування загальноукраїнської ідентичності в регіонах компактного проживання національних меншин:

- заміщення загальноукраїнської громадянської системи освіти етнокультурною, етнізація ціннісної системи, засвоєної в навчальних закладах;
- скорочення простору україномовної комунікації, зниження рівня викладання української мови та суспільних дисциплін, що відображають тенденції розвитку історії й культури України, взаємодії її народів;
- поширення освітньо-виховного впливу місцевих і зарубіжних націоналістичних освітніх та культурних інститутів і організацій.

¹⁸ Настрої та очікування українців: регіональні особливості [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_i_ozhidaniya_ukraincev_regionalnye_osobennosti.html

¹⁹ Райрада на Херсонщині скасувала рішення про російську мову як регіональну [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://language-policy.info/2018/05/rajrada-na-hersonschyni-skasovala-rishennya-pro-rosijsku-movu-yak-rehionalnu/>

Вкрай важливого значення як для міжнаціональної злагоди в Україні, так і для збереження міжнародного іміджу України набуває недопущення політизації та спекуляцій щодо мовних, етнічних та освітніх питань інтеграційної політики України. Необхідно усвідомлювати той факт, що вироблення та імплементація базових документів у сфері міжнаціональних відносин вимагає широкого обговорення з усіма зацікавленими сторонами з числа представників національних меншин, міжнародних експертів та вироблення стійкого загальнонаціонального консенсусу.

Зовнішні та внутрішні виклики у сфері етнополітики актуалізують необхідність посилення інституційних механізмів реалізації державної етнонаціональної політики. Створення окремого центрального органу посилить інституційну спроможність української держави нейтралізувати виклики міжнаціональній злагоді в країні і сприятиме покращенню її міжнародного іміджу.

З метою посилення інституційних механізмів реалізації державної етнонаціональної політики, здатної адекватно відповідати тенденціям «політизації етнічності» в українському суспільстві, доцільно відновити роботу центрального органу виконавчої влади у справах національностей та релігії, передбачивши серед його обов'язків, зокрема:

- удосконалення нормативно-правового поля у сфері реалізації державної етнонаціональної політики,
- налагодження діалогу та пошуку консенсусу з національними меншинами щодо ключових питань реалізації вітчизняної етнонаціональної політики,
- реалізацію заходів з інтеграції вразливих категорій населення з числа представників етнічних спільнот в українське суспільство протидії їх дискримінації.

Маніпуляції з історичною пам'яттю

Маніпуляції з дискурсом історії використовуються як складова гібридної війни та інструмент формування антиукраїнських настроїв у регіонах із конфліктогенним потенціалом різних ідентичностей, передусім на Донбасі. Тут проводилася політика щодо консервації радянсько-ностальгійного нарративу пам'яті й дискредитації українського національного руху як «націоналістичного» (який часто поєднувався в суспільній думці з фашизмом). Питання про спільну «історичну спадщину» є важливим у пропаганді антиукраїнських сил. Історичні прецеденти висуваються як такі, що легітимізують політичні дії тієї чи іншої сторони, зокрема обґрунтовують неукраїнську ідентичність населення Донбасу, і відповідно, закономірність постання терористичних квазіутворень ДНР та ЛНР.

На Донбасі основну увагу зосереджено на просуванні концепту «особливої донбаської ідентичності», використанні препарованих фактів подій пов'язаних із «Великою Вітчизняною війною», Донецько-Криворізькою республікою (ДКР), Новоросією. Метою історичних маніпуляцій є легітимація сепаратизму на Донбасі, відрив від України та інтеграція з Росією.

Водночас в Україні деякі вчителі, зокрема, у східних регіонах, і далі викладають спотворену історію України, користуючись радянськими та російськими інтерпретаціями подій. Фактично, вони проводять на уроках антидержавну агітацію²⁰.

Удосконалення кадрової підготовки, діалог науковців та вчителів і змістовне наповнення історичної освіти та поширення адекватних історичним подіям знань, втілення заходів, спрямованих на популяризацію історичної науки та наукових знань у засобах масової інформації, сприятиме нівеляції негативних антиукраїнських стереотипів на Донбасі.

²⁰ Інтерв'ю Міністра освіти і науки Лілії Гриневич газеті «День», 04.08.2016[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/interview/2016/08/05/interv%E2%80%99yu-ministra-osviti-i-nauki-liliyi-grinevich-gaze/>

Використання Московського патріархату для суспільної дестабілізації в Україні

В останні роки як ніколи очевидно є участь Російської православної церкви (друга офіційна назва – Московський патріархат) у гібридній війні Росії проти України. *Московський патріархат активно підтримує агресію Росії проти України, визнавши правомірність анексії Криму й беручи участь у російській гібридній війні, поширює пропагандистські наклепи як проти Революції Гідності та її учасників, так і проти сформованої внаслідок цієї Революції нової української влади.*

Значна частина єпископату УПЦ в єдності з Московським патріархатом (далі – УПЦ (МП)) активно працює на користь Москви, що в ситуації неоголошеної, але реальної війни є неприпустимим і вкрай небезпечним. Навіть частина власних парафіян цієї церкви виступили проти проросійської ідеології й діяльності церковного керівництва, а сотні тисяч віруючих та понад 500 парафій уже перейшли в Українську Православну Церкву Київського Патріархату²¹.

У зоні АТО УПЦ (МП) відкрито підтримала терористів, а частина священства в тому числі і єпископат, окрім того, навіть засуджують допомогу своїх одновірців Збройним Силам України. Більше того, *одне з бандитських військових формувань на Донбасі має назву «Російська православна армія».*

Подальший стійкий вплив релігійних чинників на суспільний розвиток України на користь Росії зумовлений особливою роллю Московського патріархату в поширенні та закріпленні ідеології «русского міра» на теренах Української Держави. Показово, що в офіційних документах, наприклад, журналах засідань Священного синоду РПЦ українські єпархії (Київська,

²¹ Парафіян в УПЦ (МП) значно поменшає (огляд преси) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29194634.html>

Патріарх Філарет: за час війни з Росією до Київського Патріархату перейшли сотні тисяч вірян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/62983/;

Від УПЦ (МП) до УПЦ КП: інтерактивна карта переходів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/exclusive/review/61901/>; <http://risu.org.ua/ua/index/articlesbytag?tag=12335>;

Кримська, Луганська, Чернівецька та інші єпархії завжди називаються як єпархії РПЦ²², а УПЦ (МП) навіть не згадується.

Така політика проявилася і у передачі керівництвом УПЦ (МП) майна двох кримських єпархій у власність безпосередньо РПЦ²³. Вірячи в безкарність за колабораціонізм, *Кримська й Сімферопольська єпархії регулярно відряджають «гуманітарні вантажі» до «новоросії», причому наголошують, що ця «гуманітарна допомога» призначена не для українців чи українських громадян, а для «новоросії»²⁴.*

На тлі публічної активності релігійних організацій, пов'язаної з обговоренням шляхів зміцнення національної безпеки Української Держави, реалізації її національних інтересів, чітко виявляється, що найчисельніша православна інституція – УПЦ (МП) – демонструє принципове неприйняття процесів національного державотворення. *Керівництво УПЦ (МП) жорстко дотримується парадигми «руського міра».* Для них «духовна єдність братніх українського й російського народів» – доконаний факт. Саме тому збройну агресію російської держави на Донеччині, Луганщині та в Криму церковні ієрархи УПЦ (МП) називають «братовбивчим протистоянням», «громадянським конфліктом», «розбратом та ворожнечею», «зіткненням інтересів Заходу та Сходу», чим завгодно, але не агресією Росії, окупацією чи гібридною війною проти Українського народу. Наприклад, на п'ятому році відкритої війни Росії проти України намісник Києво-Печерської Лаври заявив: *«Крим ніколи не був українським»²⁵.*

Кремль активно використовує Московський патріархат та його складову – УПЦ (МП) – для збереження власного контролю над Україною,

²² Журнали заседания Священного Синода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1639858.html> та ін.

²³ УПЦ МП передала свої кримські єпархії РПЦ – ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/UKRAINE/upc-mp-peredala-svoyi-krimski-eparhiyi-rpc-zmi-166362_.html

²⁴ Кримська єпархія УПЦ (МП) відправила для так званої «новоросії» черговий «гуманітарний вантаж» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/59306/

²⁵ Намісник Києво-Печерської Лаври заявив, що Крим ніколи не був українським [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/kyiv/news/namisnik-kijevo-pecherskoji-lavri-zayaviv-shcho-krim-nikoli-ne-buv-ukrajinskim-464688.html>

виконуючи путінську настанову: «... традиционная конфессия Российской Федерации, и ядерный щит России – те составляющие, которые укрепляют российскую государственность, создают необходимые предпосылки для обеспечения внутренней и внешней безопасности страны...»²⁶.

Саме тому ці церковні структури сьогодні становлять серйозну загрозу для національної безпеки Української Держави, оскільки деструктивно впливають на суспільно-політичний і, зокрема, гуманітарний простір нашої країни.

Від самого початку російської військової експансії духовенство Московського патріархату системно співпрацює з окупантами на непідконтрольних Україні територіях. Уже звичним явищем стала причетність ієрархів та священників УПЦ (МП) до освячення підрозділів російських військ та ракетних комплексів у Криму, надання благословення екстремістам і терористам, переховування бойовиків та зброї у власних культових будівлях, їхня участь у провокаційних акціях і диверсіях, у відзначенні російських національних свят та ювілейних дат.

Священноначалля УПЦ (МП) за всі роки тривання російсько-української війни не віднайшло потреби, щоби засудити збройну агресію Росії проти України. Проте духовенство промосковської церкви брало й бере активну участь у сепаратистських провокаціях на всіх територіях України, підтримало російських маріонеток терористичних «ДНР» і «ЛНР». *Більше того, священники РПЦ і УПЦ (МП) беруть пряму участь у терористичних формуваннях і навіть очолюють бандитські групи бойовиків²⁷, надають храми й монастирі для переховування зброї та військового спорядження²⁸, корегують артилерійські обстріли російськими окупантами українських*

²⁶ Президент Путин полагает, что российскую безопасность укрепляют ядерное оружие и православие [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/news/20667.htm> – Назва з екрану.

²⁷ Російські терористи на службі в Московського патріархату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://informnapalm.org/ua/rosijski-teroristy-na-sluzhbi-v-moskovskogo-patriarhatu/>

²⁸ Тимчук Дмитро. Храмы УПЦ МП на Донбасі служили складами зброї для російських військ (04 липня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apostrophe.com.ua/ua/article/society/2016-07-04/hramy-i-upts-mp-na-donbasse-slujili-skladami-oruziya-dlya-rossijskih-voysk/5939>

військових позицій²⁹, ведуть розвідку дислокації частин Збройних Сил України³⁰ тощо.

Характерно, що лояльне ставлення з боку священницького кліру УПЦ (МП) до всього проросійськи орієнтованого супроводжується одночасно демонстрацією неповаги до національних українських символів, української державності, української героїки та минулого.

Ще один важливий суспільний сегмент полягає в тому, що *УПЦ (МП) у сув'язі з РПЦ виступає потужним каталізатором напруження внутрішньосуспільної ситуації в Україні. За безпосередньої участі функціонерів цих релігійних структур створюється кілька ліній протистояння.*

По-перше, ігноруючи принципи християнського співжиття, низка священників УПЦ (МП) відмовляються виконувати церковні обрядові дійства (відспівування, поминання, поховання) щодо українських громадян-патріотів, або людей вільномислячих і критично налаштованих до подій на Сході країни та в Криму. Причому здійснюється це свідомо й доволі демонстративно, з розрахунком викликати обурення в однієї частини населення по відношенню іншої.

По-друге, чимало представників УПЦ (МП) ведуть антиукраїнську діяльність, як-от глава невизнаного Сойму підкарпатських русинів і водночас настоятель кафедрального собору УПЦ (МП) в Ужгороді протоієрей Димитрій Сидор. На фоні напруженої суспільно-політичної ситуації в країні він звернувся із сепаратистськими закликами до Росії опановувати Закарпаття, оскільки там наявні її «кровні інтереси». Як зазначає Д. Сидор: *«Самим російським людям треба усвідомити: є східнослов'янська, загальноросійська цивілізація. Вона починається з нас, з Закарпаття, і*

²⁹ Корректировал "арту": священник УПЦ МП сбежал в Россию после службы "ДНР"[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/crime/06837-korrektiroval-artu-svyaschennik-upts-mp-sbezhal-v-rossiyu-posle-sluzhbyi-dnr.htm>

³⁰ Там само.

тягнеться до Аляски»³¹! Такі висловлювання з очевидністю спрямовані на підірив територіальної цілісності та суверенітету Української Держави.

По-третє, представники УПЦ (МП) докладають зусиль для розпалювання конфліктів між православними в Україні, оскільки в такому разі принципово виключається можливість реалізації успішних консолідуючих церковних проектів. З метою підтримання напруженості у відносинах між ключовими суб'єктами православного життя в Україні УПЦ (МП) вдається до застосування різного роду провокативних технологій та дій. Зокрема, для компрометації Київського Патріархату на парафії УПЦ (МП) завозилася відповідна друкована продукція для поширення серед вірян та місцевих жителів. Матеріали містили неправдиву інформацію про УПЦ КП та українську мову. Київський Патріархат характеризувався як «християнство без Христа», «конфесія однієї людини», йому приписувалися «відсутність благодаті Духа Святого», «проповідь війни та агресії». Українську мову автори листівок розглядали як різку й непристойну для проведення богослужінь тощо.

З метою збурення громадськості 2016 року російські провокатори масово поширювали інформацію щодо силового захоплення Києво-Печерської Лаври активістами УНА-УНСО за підтримки УПЦ КП на Різдво.

Восени 2017 року Архієрейський собор РПЦ намагався дискредитувати УПЦ КП шляхом маніпуляцій навколо листа Патріарха УПЦ КП Філарета, у якому український ієрарх нібито просить вибачення у священноначалля московського патріархату та виступає за відновлення єднання з російською церквою, відмовляючись від автокефалії.

Така провокативна діяльність промосковських церковно-політичних сил свідчить тільки про одне – вони прагнуть не допустити утвердження Української Помісної Православної Церкви.

³¹ Духовний лідер русинів закликає Росію активно освоювати Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/56703/. – Назва з екрану.

Необхідно також відзначити, що *представники УПЦ (МП) й РПЦ регулярно проводять інформаційно-маніпулятивні кампанії із дискредитації Української Держави*. Акцент робиться на нібито неспроможності чинної влади забезпечити дотримання релігійної свободи на підконтрольній їй території. Ключовий різноманітно презентований меседж, тиражований сьогодні ідеологами Московського патріархату, є таким: «в українському православ'ї існує одна «істинно-канонічна церква» – УПЦ (МП), котра зазнає «гонінь і переслідувань з боку розкольників», на яких має покладатися відповідальність за «продукування конфліктів у міжцерковних взаєминах, порушення прав і свобод віруючих».

Такі фейкові посили надходять і безпосередньо від керманіча РПЦ Кирила. До прикладу, він лукаво пропагує, що «миротворчим потенціалом» в Україні володіє виключно УПЦ (МП), а «греко-католики й розкольники займають односторонню позицію, підливають олії у вогонь, збуджують негативні почуття, нацьковують одних на інших, називаючи це захистом національних інтересів, влаштовують «полювання на відьом», захоплюють православні храми й перетворюються з миротворчої сили на ідеологічну, обслуговуючи одну сторону громадянського конфлікту»³². Щоби відвести увагу від російсько-православних терористів у листопаді 2017 року Кирило поскаржився архієпископові Кентерберійському Джастіну Уелбі «про найгрубіші порушення релігійних свобод в Україні». А далі на архієрейському соборі в Москві, ставлячи все з ніг на голову, наголосив: «...зростає тиск на Українську Православну Церкву з боку неканонічних релігійних груп, радикальних політичних сил та громадських організацій України. Ведеться інформаційна кампанія проти Церкви. Як і раніше продовжуються рейдерські захоплення храмів із вигнанням із них віруючих; судові рішення на користь постраждалих громад Української Православної Церкви не виконуються, влада найчастіше надає підтримку загарбникам. Спроби з

³² Україна заважає патріарху Кирилу підготуватися до Всеправославного собору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/59901/. – Назва з екрану.

боку певних політичних сил втручатися в питання внутрішнього життя Церкви, перешкоджати реєстрації її громад, закріпити релігійну дискримінацію на законодавчому рівні викликають особливе занепокоєння»³³.

Досить часто промосковська церква використовує у власних інтересах авторитет представницьких міжнародних організацій, ґрунтуючи свої звернення на вигаданих фактах. Приміром, у лютому 2015 року голова відділу зовнішніх церковних зв'язків УПЦ (МП) митрополит Луганський і Алчевський Митрофан надіслав листи Генеральному секретареві Ради Європи, Комісару Ради Європи з прав людини та Голові Європейської комісії з протидії расизму та нетолерантності, у яких повідомив про *«факти порушень прав віруючих та релігійних громад Української Православної Церкви»³⁴*. Церковний архієрей без жодного докору сумління говорить про нібито численні випадки нападів, силових захоплень, підпалів храмів УПЦ (МП), дискримінаційні рішення місцевих органів влади щодо громад УПЦ (МП). Водночас зазначений ієрей сам брав участь у призначеннях посадовців бандита Плотницького для терористичної організації «ЛНР»³⁵ та в інших антиукраїнських і антидержавних акціях.

Тема *«порушення прав віруючих УПЦ (МП)», «насильницького захоплення храмів останньої розкольникими-філаретівцями», «зловживань з боку місцевої влади та її упередженої підтримки УПЦ КП»* озвучувалася уповноваженим УПЦ (МП) також під час проведення наради ОБСЄ з розгляду виконання зобов'язань, присвячених людському вимірові (Варшава, 2015 р.); на зустрічі духовенства Рівненської єпархії УПЦ (МП) з представниками Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні.

³³ Патріарха Кирило осінило: лише УПЦ (МП) здатна об'єднати суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/69190/ – Назва з екрану.

³⁴ Митрополит УПЦ (МП) поскаржився Раді Європи на «порушення прав віруючих та релігійних громад УПЦ (МП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/59069/. – Назва з екрану.

³⁵ Руководитель комитета по делам религий и духовности ЛНР Андрей Лицоев: С нами Бог, если мы с Ним! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://miaistok.su/rukovoditel-komiteta-po-delam-religij-i-duhovnosti-lnr-andrej-litsoev-s-nami-bog-esli-my-s-nim/>

У листопаді 2017 року голова представництва УПЦ (МП) при міжнародних організаціях єпископ Баришівський Віктор мав зустріч із Верховним Комісаром з прав людини Ради Європи Нільсом Мужнієксом. У розмові з ним церковний функціонер висловив думку, що всі законопроекти, котрі стосуються свободи совісті і перебувають на розгляді Верховної Ради України, «носять відверто дискримінаційний характер проти УПЦ (МП)».

Такі неправдиві заяви єпископату УПЦ (МП) та РПЦ дестабілізують суспільно-політичну ситуацію, псують імідж української влади, гальмують процес проведення реформ та подальшої розбудови демократії в Україні.

Нарешті, релігійна тематика експлуатується Кремлем у контексті наступу на українську історію. Це не сьогодення технологія. Вона має давні витоки. Як відзначають українські дослідники, виданий 1674 року в Києво-Печерському монастирі «Синопис Київський...» уже тоді містив чимало промосковських нісенітниць, серед яких міститься і думка про те, що Київ був першою столицею московських царів³⁶.

Приватизація української історії потрібна Москві для легітимізації власних претензій на спадок Києва й усієї Русі та виправдання своєї агресії стосовно України. У цьому напрямі Росія діє як завше нахабно. Ще 31 липня 2013 року глава РФ видав указ щодо створення спеціальної робочої групи з проведення заходів, присвячених тисячоліттю (2015 рік) упокоєння рівноапостольного князя Володимира. На думку російських політиків, з постаттю фундатора Давньоруської держави безпосередньо пов'язується становлення «російської культури, релігії, державності, єдиного російського народу».

А вже в посланні президента РФ Федеральним зборам 2014 року стосовно Криму було заявлене наступне: «Сама територія стратегічно важлива, тому що саме тут знаходиться духовний витік формування багатолітньої, але монолітної російської нації й централізованої Російської

³⁶ Олександр Савченко. Україна і Польща: історія і політика для спільного успіху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylyya.net/analytics/history/ukrayina-i-polshha-istoriya-i-politika-dlya-spilnogo-uspihu.html>

держави... Саме тут, у Криму, у давньому Херсонесі... прийняв хрещення князь Володимир, а потім хрестив усю Русь... Саме на цьому духовному ґрунті наші предки вперше й назавжди усвідомили себе єдиним народом. І саме це дає нам підстави казати, що для Росії Крим, давня Корсунь, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне й сакральне значення»³⁷. У деяких російських інтернет-публікаціях Київ порівнюється з Косовом: як в останньому залишаються духовні витoki і святині православних сербів, так у першому знаходяться духовні витoki і святині російського народу³⁸.

Підсумовуючи наведене вище, бачимо, що чимало загроз національній безпеці України продукуються Москвою саме на релігійному ґрунті. Маючи важелі впливу на Московський патріархат, а відтак і на його складову частину – УПЦ (МП), Росія потужно використовує конфесійно-церковний чинник у власній політиці щодо Українського народу – від привласнення національного історичного минулого українців до збурення суспільних настроїв і дестабілізації політичної ситуації в нашій країні.

Недаремно Президент України на VII Національному молитовному сніданку 31 травня 2018 року наголошував: *«Церква має бути відділена від держави, але в першу чергу – від сусідньої держави, країни-агресора, якій ми не маємо дати права працювати п'ятою колоною, бо це наша з вами відповідальність за Україну, яку ми любимо понад усе»*³⁹.

Для забезпечення такої концептуальної вимоги доцільними будуть такі заходи:

- Підготовка Міністерством культури України за сприяння експертної спільноти консолідованого проекту Концепції державно-конфесійних відносин та подання його на розгляд Верховної Ради України. Мета

³⁷ Послание Президента Федеральному Собранию РФ. 4 декабря 2014 года. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/transcripts/47173/work>

³⁸ «Главная цель Запада – это, конечно, Россия». Н. Бульчук. Интервью с послом Сербии в России Славенко Терзичем [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/78801.htm>

³⁹ Слово Президента на VII Національному молитовному сніданку 31 травня 2018 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/slovo-prezidenta-na-vii-nacionalnomu-molitovnomu-snidanku-47850>

документа – запропонувати адекватну нинішній ситуації модель державно-церковної взаємодії, відповідно до якої в подальшому відбуватиметься синхронізація законодавства у сфері свободи совісті і свободи релігії.

- Міністерству оборони України, Міністерству юстиції України, Міністерству культури України та Міністерству охорони здоров'я України разом з іншими зацікавленими відомствами необхідно розробити, а Верховній Раді України прийняти Закон України «Про службу капеланів» і відповідні зміни до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» для уніфікації Збройних Сил України зі стандартами НАТО та правового забезпечення організації служби військових капеланів.
- Міністерству освіти й науки України, Міністерству культури України, Національній академії наук України з метою донесення правдивої історії Українського народу й, зокрема, історії Української Церкви та викорінення російських її фальсифікацій ініціювати запровадження викладання в загальноосвітніх середніх школах предмету «Історія релігій світу», а у вищих навчальних закладах дисципліни «Релігієзнавство». З метою просвіти усіх верств українського громадянства розробити низку науково-освітніх програм, присвячених феномену християнства в контексті історії України, масово поширюючи їх засобами сучасних інформаційних комунікацій і технологій.
- Вжиття підрозділами МВС та СБУ невідкладних заходів щодо попередження антиукраїнської діяльності з боку проросійськи орієнтованих представників духовенства чи квазіцерковних громадських структур у різних регіонах України, зокрема на Буковині, Донбасі, Волині, Закарпатті, Запоріжжі, Одещині, Рівненщині та особливо в прифронтовій зоні. Клірики, щодо яких зафіксовані факти розпалювання міжконфесійної ворожнечі, зневажання національних

символів, пропаганди ідей «руського міра», мають бути притягнуті до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Такий комплекс політико-правових заходів значно пришвидшить і посилить нейтралізацію викликів і загроз, котрі несе Україні агресивна зовнішня політика Росії засобами й механізмами Московського патріархату. Також це значно поліпшить суспільно-політичну ситуацію і співпрацю держави та релігійних організацій, наближаючи українське суспільство до кращих стандартів європейської та світової спільноти.

1.2.3. Втручання РФ у внутрішньополітичні процеси в Україні

За спостереженням фахівців Economist Intelligence Unit, упродовж 2016–2017 рр. у країнах, які намагаються з різним успіхом підтримувати демократичний політичний режим, відбувся «відступ демократії»⁴⁰. Його основними рисами стали: зниження участі громадян у виборах та політичному процесі, проблеми із виконанням національними урядами своїх повноважень, падіння довіри до суспільних інституцій, втрата масової підтримки провідними політичними партіями, зростання політичного впливу організацій та експертних груп, не підзвітних і не обраних громадянами, розширення розриву між політичними елітами та виборцями, занепад незалежних ЗМІ, наступ на громадянські права, головне, на свободу слова.

У практичній площині «відступ демократії» вилився в численні виборчі перемоги політичних сил та лідерів, яким вдалося скористатися загальним розчаруванням людей через безвідповідальність традиційних партій та відчуженість державних установ від громадських інтересів.

Як показали розслідування спеціальних служб та правоохоронних органів США, Великобританії, розкриті дані розвідок Франції та Німеччини, Росія уважно відстежувала та використовувала можливості «відступу

⁴⁰ Democracy Index 2017. The Economist Intelligence Unit. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>

демократії» для впливу на формування суспільних настроїв напередодні важливих виборів у цих країнах та референдумів у Британії та Нідерландах.

Основними напрямками такої підривної діяльності є:

- поширення цільової дезінформації через традиційні та нові медіа;
- підкуп політичних консультантів та експертів, які можуть формувати думку керівництва провідних політичних сил та окремих політиків;
- інформаційна та фінансова підтримка радикальних партій, які сповідають нетерпимість до іногородців, обстоюють ідею національної виключності та зверхності щодо інших народів чи рас, ідеалізують авторитарні методи правління та політику економічного протекціонізму;
- вчинення складних таємних операцій, що передбачають викрадення чутливої конфіденційної інформації з подальшим тенденційним її поширенням проти політиків та діячів з антиросійськими поглядами;

У деяких країнах, особливо на теренах колишнього соцтабору Росія використовує більш рішучі «активні заходи»:

- організація, підготовка та всебічна підтримка масових протестних рухів, спрямованих проти урядів, які намагаються конструктивно вирішити давні конфлікти із сусідами (Греція – Македонія, Сербія – Косово – Албанія), чи прискорюють політику вступу до НАТО (Македонія, Чорногорія);
- підготовка заворушень та терористичних актів з метою повалення законного уряду чи впливу на вибори (Чорногорія);
- підтримка ультранаціоналістичних, воєнізованих угруповань для здійснення силових операцій «під чужим прапором» (Сербія, Угорщина, Польща).

Нехтування такими загрозами може дорого обійтися Україні напередодні президентських виборів у травні та парламентських виборів у жовтні 2019 р.

Росія вже мала вдалий досвід успішного використання «слабкостей демократії» протягом 2005–2010 р., і мало не досягла остаточного перетворення України на маріонетковий режим під час спроби авторитарного повороту 2010–2013 рр.

Незважаючи на потужну спонтанну демократичну консолідацію після Революції Гідності, темпи важливих політико-правових та соціально-економічних реформ, які мали відкрити громадянам нові можливості впливати і здійснювати владу, були об'єктивно уповільнені війною та загостренням економічної рецесії і не відповідали надзвичайно високим очікуванням.

Зокрема, наприкінці 2017 р. опитування громадської думки зафіксувало високий рівень суспільного невдоволення відставанням найбільш важливих реформ⁴¹

На відміну від розвинутих західних держав, які захищені соціальною стабільністю та досвідом тісного партнерства в рамках ЄС і НАТО, **Україна потрапила в ситуацію «відставання демократії» у час, коли відстань між очікуваними змінами та реальним станом речей, навіть в умовах відносної соціально-політичної стабілізації та зниження небезпеки війни, сприймається громадянами набагато гостріше, ніж під час поступового наступу правлячих еліт на демократичні інститути.**

Росія сприйматиме таку ситуацію як зручну нагоду використати соціальну напруженість та протестні настрої для провокування поляризації та поділу суспільства. на тих, хто прагне підтримати більш рішучі радикальні реформи, і прихильників не менш радикального і

⁴¹ Дослідження проведене Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології з 23 жовтня по 5 листопада 2017 року. Опитано 1614 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком АР Крим і окупованих територій Донецької та Луганської областей. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,6%.

швидкого згорання незавершених реформ та покарання відповідальних виконавців.

Розгортання нової суспільної кризи можуть підтримати деякі найбільші фінансово-промислові групи, що прагнуть повернути втрачені під час кризи позиції у владі і/або усунути своїх економічних суперників. Як і в попередні роки політичним фасадом таких олігархічних груп інтересів виступатимуть лідери-популісти.

Заради максимальної політичної мобілізації громадян такі політики поставлять під сумнів фундаментальні засади державності та демократичні досягнення 2014–2018 рр. Ці ж цілі під час президентських та парламентських виборів в Україні переслідуватиме й Росія:

- інститут вільних та прозорих виборів зазнаватиме дискредитації через поширення тези про їх фальсифікацію внаслідок «зовнішнього втручання» (з боку Росії чи Заходу);
- довіра та підтримка незалежних ЗМІ та громадського руху підірватиметься шляхом проведення точкових дезінформаційних кампаній та прямих акцій залякування проти конкретних журналістів та активістів;
- політика стримування російської агресії на Донбасі зазнаватиме критики і як занадто «агресивна», і як неприпустимо «угодовська», така, що не спроможна досягти ані вирішальної перемоги, ані тривалого миру ціною «розумних» поступок;
- курс на інтеграцію з Європейським Союзом визначатиметься як «руйнівний» для виробників і внутрішнього ринку та «неможливий» через загрозу втрати сил і неприйнятність європейських стандартів для українського суспільства в цілому чи окремих великих груп;
- українська державність розглядатиметься як приречена на занепад через поширеність корупції, економічне відставання та суспільний розкол на націоналістичний та проросійський сегменти.

Відвернення сценарію популістської реакції та повторного захоплення держави впливовими невідконтрольними громадянському суспільству групами інтересів залежатиме насамперед від усунення основних причин слабкості інститутів державної влади.

За спостереженням впливових іноземних аналітичних центрів саме неефективність державного управління є головною загрозою консолідації демократичного політичного режиму в Україні⁴². Планування заходів, спрямованих на відвернення цієї загрози, потребує визначення цілей державної політики залежно від термінів їх втілення (нагальних, коротко- та середньострокових).

До питань, які потребують нагального реагування (до року), варто віднести такі:

у сфері виборчого процесу

- використання групами інтересів та лідерами-популістами змішаної виборчої системи, у тому числі «закритих» партійних списків у загальнонаціональному багатомандатному окрузі, для спотворення політичної структури парламенту;
- непрозорість джерел формування виборчих фондів партій та кандидатів у президенти і відсутність обмежень на фінансування виборів з боку великого бізнесу;
- брак законодавчих обмежень на використання політиками посадового становища у владних структурах та контролю над медіа під час виборчих кампаній;
- партійна монополія на відбір кандидатів у депутати;
- нерегульованість виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які змушені проживати на тимчасово окупованих територіях.

у сфері державного управління:

⁴² Democracy Index 2017. The Economist Intelligence Unit. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>

- слабкість взаємної інституційної відповідальності коаліції та коаліційного уряду;
- роз'єднаність керівництва системою органів правопорядку, національної безпеки й оборони;
- відсутність чіткого розмежування повноважень між новими антикорупційними органами та усталеними правоохоронними органами і спеціальними службами;
- необмежений характер депутатської недоторканності.

До питань, які потребуватимуть реагування в короткостроковій перспективі (2–3 роки), можна віднести:

- поширеність корупції та політичного протекціонізму в судах та правоохоронних органах;
- зниження прозорості кадрової політики, якості та ефективності роботи вищої та середньої ланки державної служби;
- високий рівень недовіри громадян та низька суспільна підтримка вищих органів державної влади;
- роздробленість суспільства щодо шляху врегулювання конфлікту на Донбасі, вибору варіантів проведення важливих економічних реформ (пенсійної, земельної, приватизації, демонополізації);
- відсутність ефективних механізмів погодження інтересів роботодавців та найманих працівників, дрібних власників та великих орендарів земельних ресурсів;

Серед основних середньострокових загроз політичній стабільності варто вказати:

- продовження збройного конфлікту з Росією на Донбасі та окупації Криму;
- використання Росією агентів впливу серед політичних партій, громадських та релігійних організацій для провокування громадянського протистояння й політичної кризи;

- збереження патерналістської орієнтації значної частини суспільства внаслідок тяжких соціально-економічних умов (60 % українців у 2016 р. погоджувалися із твердженням, що кілька сильних керівників можуть зробити для країни більше, ніж усі закони й дискусії⁴³);
- зростання ваги насильства як засобу вирішення суспільно-політичних суперечностей, самочинного відновлення соціальної справедливості, переслідування опонентів та тиску на державні інституції на тлі зниження частки громадян, готових активно захищати цінності та інститути демократії (20 % у 2016 р.⁴⁴);
- відсутність стримувань та противаг для політичного впливу великих державних та приватних фінансово-промислових груп.

1.2.4. Реалії економічної війни

У двосторонніх економічних відносинах Російська Федерація не полишає послідовний курс ескалації напруження. Як і напередодні протизаконної анексії АР Крим, коли проти України були організовані численні продуктові війни (енергетичні, м'ясні, молочні, сирні та ін.), у сучасних умовах Російська Федерація не знижує інтенсивність економічного тиску на Україну, що насамперед спостерігається у сфері зовнішньої торгівлі та міжнародного транзиту України.

Довідково. Росія системно вдається до заходів економічного тиску на Україну, про що зокрема свідчать заходи:

- Призупинення дії угоди про ЗВТ. Російська Федерація з 1.01.2016 р. у відповідь на набрання чинності умовами зони вільної торгівлі між Україною і ЄС призупинила щодо України дію договору про зону вільної торгівлі СНД. Тим самим, на українську продукцію, імпортовану Російською Федерацією, були запроваджені

⁴³ Шульга О. Формування політичної демократичної свідомості в контексті зміни символічний універсамів в Україні. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 3 (17). / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2016. – 546 с. – С. 108.

⁴⁴ Головаха Є., Паніна Н., Стегній О. Типи політичної культури та цивілізаційний вибір населення України. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 3 (17). / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2016. – 546 с. – С. 51 -56.

ввізні мита. Крім цього з 1.01.2016 р. у відповідь на приєднання України до міжнародних санкцій РФ поширила на Україну заборону на ввезення сільгосппродукції та продовольства, а також запровадила значні обмеження на інші українські товари. Зокрема, у 2016–2018 рр. з боку Євразійського Союзу, де РФ є ключовим економічним та політичним учасником, застосовано низку антидемпінгових заходів щодо української металургійної продукції на п'ятирічний період. Так, у 2016 р. застосовуються антидемпінгові мита щодо безшовних нержавіючих труб (4,32 % та 18,96 % залежно від компаній-експортерів), феросиліконмарганцю (26,35 %), сталевих коліс (34,22 %), арматури (9,32 % та 10,11 % залежно від компаній-експортерів). З листопада 2017 р. запроваджено 37,89 % мито на кутики сталеві гарячекатані⁴⁵.

- Транзитні обмеження. Росією запроваджене з 1 січня 2016 р. обмеження транзиту товарів з України до Казахстану. Крім цього, згідно до низки указів президента РФ⁴⁶, з липня 2016 р. запроваджені додаткові обмеження щодо транзиту через територію РФ товарів походженням з України. Указ розширює обмеження транзиту до Республіки Казахстан і на транзит до Киргизької Республіки. Законодавчі зміни також передбачають повну заборону транзиту товарів «під ембарго». Згодом, Указом Президента Російської Федерації від 29 червня 2018 року № 380 продовжено дію обмежень транзитного руху з території України через територію Росії до Казахстану та Киргизстану, які були запроваджені Указом Президента Росії від 1 січня 2016 року № 1 (зі змінами).

- Продовольче ембарго. У 2018 р. РФ пролонгувала до кінця 2019 року дію ембарго щодо продовольчої продукції з країн, які приєдналися до санкцій проти РФ, зокрема – України.

- Позови до СОТ. Агресивні дії щодо України Росія поєднує зі звинуваченнями в порушенні Україною своїх зобов'язань як члена СОТ. Так, 19 травня 2017 р. Росія звернулася до Органу з вирішення спорів СОТ із запитом на проведення консультацій (за цією скаргою відкрито справу DS525⁴⁷, зміст якої полягає в претензіях щодо неправомірних дій України щодо Росії в частині запроваджених обмежень, заборон, вимоги та процедури, прийняті та підтримані Україною щодо торгівлі товарами та послугами, а також транзитом).

Новим витком ескалації напруження з боку РФ стали системні дії з підриву конкурентоспроможності української економіки у сфері портової галузі. Портова галузь відіграє ключову роль у зростанні української економіки та інфраструктурному забезпеченні її конкурентоспроможності, адже понад 40 % загального обсягу зовнішньої торгівлі проходить через морські порти. В умовах російської агресії Україна

⁴⁵ Чинні антидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи щодо української продукції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=082485da-0071-490a-9ec0-a5e520b3ca02&title=CHinniAntidempingovi-KompensatsiiniTaZakhisniZakhodiSchodoUkrainskoiProduktsiui>

⁴⁶ Йдеться про Указ президента РФ від 01.07.2016 №319 вносить зміни до указу президента РФ від 1 січня 2016 року №1 «Про заходи щодо забезпечення економічної безпеки та національних інтересів Російської Федерації при здійсненні міжнародних транзитних перевезень вантажів з території України на територію Республіки Казахстан через територію Російської Федерації»

⁴⁷ Сайт Світової організації торгівлі. DS525: Ukraine – Measures relating to Trade in Goods and Services. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds525_e.htm

була позбавлена не тільки можливостей користуватись власними портами в Криму. Системні недобросовісні та антиконкурентні дії РФ в акваторії Азовського та Чорного морів поєднуються із вагомим потенціалом силових механізмів втручання або шантажу з їх застосування.

Довідково. Внаслідок незаконної анексії АР Крим Україною було ухвалено рішення про закриття морських портів, розташованих на території півострова: Керч, Севастополь, Феодосія, Ялта та Євпаторія до відновлення конституційного ладу України на тимчасово окупованій території АР Крим⁴⁸.

На теперішній час внаслідок побудови РФ мостового переходу через Керченську протоку обмежене судноплавство для суден із глибокою осадкою (понад 8 м) та надводними габаритами вище 33 м над ватерлінією, що перетинають Керч-Єнікальський канал і прямують до портів Бердянськ та Маріуполь. Наявна заборона⁴⁹ перетину каналу суднами під прапором України, у т. ч. спеціалізованого флоту, істотно знижує й конкурентоздатність портів Азовського басейну. При цьому більшість іноземних підрядників із власним днопоглиблювальним флотом мають перестороги щодо роботи в Азовському морі через обмежені можливості страхування свого обладнання. В цих умовах 30 % вантажопотоку з портів Азовського регіону було переорієнтовано на морські порти Миколаївської та Одеської областей.

У I півріччі 2018 р. почастишали безпідставні затримки органами безпеки РФ суден, що прямують в українські порти Азовського регіону.

Відповідні дії РФ зумовили кардинальні зміни в кон'юктурі ринку вантажопотоків та їх логістиці, а саме: (1) *змінилась модель торгівлі вугіллям* – переорієнтація на імпорт енергетичного вугілля на заміну експорту вугілля для металургійного виробництва. Це призвело до зміни місць походження/призначення вугілля – від торгівлі з РФ до трансатлантичного

⁴⁸ Наказ Міністерства інфраструктури України «Про закриття морських портів» № 255 від 16.06.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0690-14>

⁴⁹ Там само.

імпорту, що, у свою чергу, обумовило потребу вдосконалення наявної портової інфраструктури – збільшення кількості та якості причалів для прийому вугілля з глибоководними підходами для прийому суден великої вантажомісткості (у т. ч. типу «Capesize»), що є найефективнішими для такого вантажопотоку; (2) через розірвання ланцюгів постачань із деяких підприємств Донецької та Луганської областей зменшився обсяг *перевантаження металопродукції в морських портах України* на фоні зростання глобального ринку руд металів (проте за даними Світової металургійної асоціації очікується, що до 2030 року щорічний обсяг споживання сталі збільшиться на 30 %); (3) *зазнав змін зерновий ринок*, що зумовило потребу в нових портових потужностях із перевалки зернових та олійних культур на інших напрямках.

Україна досі не реалізувала потенціалу юридичної та економічної протидії російській економічній агресії. За різними оцінками, рівень збитків, заподіяних Україні внаслідок анексії Криму становить близько 100 млрд дол. США при невизначених збитках реальних інфраструктурних втрат на окупованих територіях Донбасу. Позитивні рішення від 2 травня 2018 р. третейського суду в Гаазі про задоволення позову української сторони до РФ щодо виплат українським компаніям 159 млн дол. США через втрати, спричинені анексією Криму⁵⁰, вказують на перспективність застосування міжнародних юридичних механізмів для компенсації економічних збитків держави та народу України.

Разом із тим дії України у відповідь на гібридну агресію РФ мають бути переосмислені та модернізовані. У цих умовах для України актуалізується потреба налагодження системної протидії, яка дасть змогу створити новий периметр *національної* (стримування воєнної агресії) та *економічної* (протидія економічному тиску та використанню економічних залежностей) безпеки України. Пріоритетними завданнями для держави та

⁵⁰ Українские компании выиграли суд в Гааге о компенсации Россией ущерба за аннексию Крыма (10 мая 2018)// УНИАН: <https://www.unian.net/politics/10110680-ukrainskie-kompanii-vyigrali-sud-v-gaage-o-kompensacii-rossiey-ushcherba-za-anneksiyu-kryma.html>

суб'єктів суспільних відносин тут виступає: мінімізація економічних залежностей від РФ, активізація юридичного захисту порушеного економічного суверенітету на всій українській території та активне застосування економічних санкцій – як найбільш важливого невоєнного механізму стримування агресії.

Довідково. У відповідь на запроваджені Росією торгові обмеження й одностороннє припинення Росією дії Договору про зону вільної торгівлі СНД від 18 жовтня 2011 року щодо України з 2 січня 2016 року Україна скасувала преференційний режим у торгівлі з Росією, і запровадила замість нульової ставки, яка діяла згідно з угодою про встановлення режиму вільної торгівлі між країнами СНД, пільгові ставки ввізного мита для всіх товарів походженням із Росії.

З 10 січня 2016 року впроваджено заборону на ввезення на територію України певних товарів, що походять із Російської Федерації.⁵¹ 26 березня 2018 року Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі ухвалила рішення про розширення дії антидемпінгових заходів на імпорт в Україну нітрату амонію (аміачної селітри), походженням із Російської Федерації⁵². Крім того, наразі проводяться дві процедури розслідування щодо демпінгового імпорту міңдобрив походженням із РФ (карбамідно-формальдегідна продукція, нітрат амонію, сірчана кислота та олеум)⁵³. Загалом станом на середину серпня 2018 р. щодо імпорту товарів походженням із Російської Федерації в Україні діють 12 захисних торговельних заходів (9 антидемпінгових, 1 компенсаційний та 1 спеціальний).

Скарги України до СОТ

Агресивні дії Росії проти України в економічній сфері призвели до того, що Україна подала кілька позовів до СОТ. У жовтні 2015 р. Україна оскаржила процедури оцінки відповідності та сертифікації залізничної продукції, що застосовувалися Росією щодо українських постачальників рухомого складу, залізничних перемикачів та іншого залізничного устаткування (залізничної продукції)⁵⁴. Згідно із заключним звітом,

⁵¹ Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1147

⁵² Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі підвищила мито на імпорт мінеральних добрив з Росії / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/mizhvidomcha-komisiya-z-mizhnarodnoyi-torgivli-pidvishila-mito-na-import-mineralnih-dobriv-z-rosiyi>

⁵³ Сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2d92511f-c6fa-468a-97f3-bc353742db15&title=ZakhistInteresivNatsionalnikhTovarovirobnikivNaVnutrishnomuRinku>

⁵⁴ Диспут DS499 Щодо введення Російською Федерацією заходів, що впливають на імпорт залізничного обладнання (Russia – Measures affecting the importation of railway equipment and parts thereof. Dispute Settlement)/World Trade Organization. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds499_e.htm

частинупретензій України було підтвердженоу СОТ⁵⁵. У лютому 2017 року Україна поскаржилася на неправомірність обмеження транзиту товарів через територію Росії до третіх країн – Казахстану й Киргизстану. У жовтні 2017 року Україна подала позов проти РФ із приводу введення обмежувальних заходів щодо торгівлі безалкогольними напоями, пивом та іншими алкогольними напоями, кондитерськими виробами, шпалерами та подібними видами стінового покриття з України⁵⁶, доповнюючи попередні позови у зв'язку з обмеженнями імпорту своєї продукції російською стороною.

Ще однією справою, що має бути розглянута в Гаазькому суді до кінця 2018 р., є позов «Нафтогазу» проти Російської Федерації⁵⁷. За оцінками експертів збитки групи «Нафтогаз» унаслідок окупації Криму складають близько 5 млрд дол. США. Окрім цього проти РФ із питань захисту інвестицій подано 7 позовів такими компаніями як АТ «Ощадбанк», ТОВ «Аеропорт «Бельбек», Приватбанк, ТОВ «Лугзор», компанія Стабіль, ТОВ «Еверест»⁵⁸.

Протидія гібридним загрозам в економічній сфері має стати сучасною складовою забезпечення національної безпеки, на якій розбудовуватимуться національні стратегії і плани економічного розвитку в умовах агресивного сусідства, та передбачати:

- поглиблення міжвідомчої роботи та координації щодо: фіксації порушень українського економічного суверенітету та завданих економічних збитків державі й народові України внаслідок порушення цілісності митного та економічного простору України; створення єдиної бази даних порушень проти держави, суб'єктів підприємницької діяльності України та населення

⁵⁵ WTO, Russia – measures affecting the importation of railway equipment and parts thereof / Final report of the panel, 30 July 2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds499_e.htm

⁵⁶ WTO, DS532 Russia – Measures Concerning the Importation and Transit of Certain Ukrainian Products [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds532_e.htm

⁵⁷ NJSC Naftogaz of Ukraine (Ukraine) et al. v. The Russian Federation [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://pca-cpa.org/en/cases/151/>

⁵⁸ Департамент з корпоративних комунікацій Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/0B22AB0A9EEF3D87C22581A100238F32?OpenDocument&HighLight=0,%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D0%B2%20%D0%A0%D0%A4>

на тимчасово окупованих територіях; накопичення інформації про економічні операції з підризу українського суверенітету та опрацювання можливих механізмів компенсації збитків; організації міжвідомчої платформи з накопичення та обміну інформації про економічні злочини проти держави й народу України. У цьому контексті доречною ініціативою є доручення Президента України Уряду щодо створення комісії для підготовки майнового позову до Росії;

- формування пакету санкцій щодо суб'єктів, які системно порушують права власності народу України на природні ресурси континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, підривають національний експортний потенціал, у тому числі через блокування українських підприємств і активів на тимчасово окупованих територіях;

- періодичне оцінювання ефективності санкцій та винесення рішень щодо удосконалення нормативно-правової бази (запровадження штрафів та інших адміністративних стягнень) проти суб'єктів господарювання (резидентів та нерезидентів), які порушують український режим санкцій;

- зміцнення аналітично-дорадчого та координаційного міжнародного співробітництва (насамперед зі спеціалізованими структурами США, Великобританії, ЄС, Канади та ін.) щодо синхронізації економічних санкцій стосовно РФ, на основі моніторингу порушень режиму санкцій як на території України, так і країн, які застосували санкції проти РФ. Передбачити створення єдиної інформаційної бази, підготовки пропозицій щодо адміністративних стягнень за порушення режиму санкцій із резидентів відповідних країн;

- з метою протидії неконкурентним та незаконним діям РФ у зв'язку з анексією АР Крим та фактичним блокуванням української акваторії Азовського моря доцільно рекомендувати: (1) винести на засідання РНБО України питання забезпечення конкурентоспроможності портів Бердянськ та Маріуполь в умовах зниження прохідної осадки через обмеженість проведення робіт із днопоглиблення та зважаючи на будівництво РФ

мостового переходу через Керченську протоку; (2) актуалізувати плани розвитку портів Маріуполь та Бердянськ, які б враховували гібридні загрози з боку РФ (Мінінфраструктури та ДП «Адміністрація морських портів України»).

Ефективний захист національних інтересів України в економічній сфері передбачає також серйозний аналіз зон ризиків виникнення проблем у майбутньому. Ці загрози, зокрема, обумовлені:

- **критичною залежністю від російського ринку збуту товарів вітчизняної хімічної промисловості та машинобудування.** Російський ринок залишається ключовим для збуту продукції хімічної промисловості (у 2017 р. на ринок РФ скеровувалось 41,0 %, у I півріччі 2018 р. – 34,0 % відповідних українських товарів). При чому у структурі експорту України до РФ відповідні товари забезпечували 23,1 % у 2017 р. та 23,6 % у I півріччі 2018 р. загального експорту. В результаті обмеження доступу на ринки РФ, українська хімічна промисловість втратила більше половини виручки на ринках РФ (відносно рівня 2013 р.). У загальному експорті продукції машинобудування України частка РФ у I півріччі 2018 р. становила 17,8 % (22,0 % у 2017 р.). Ці товари також є системоутворюючими для українського експорту до РФ (27,4 % у 2017 р., та 26,2 % I півріччі 2018 р.). Аналогічним чином внаслідок обмежень доступу продукції українського машинобудування на російський ринок, такий експорт скоротився майже у 5 разів відносно 2013 р.;

- **обмеженими можливостями переорієнтації експорту технологічної продукції на позаросійські ринки.** Експортні поставки технологічної (середньо- та високотехнологічної) продукції залишаються орієнтовані на ринки РФ та інших країн СНД. Незважаючи на різного роду обмеження та розірвання зв'язків (за чотири роки експортна виручка виробників даної продукції на ринку РФ скоротилась на 72,4 %), у 2017 р. на російський ринок скеровувалось 38,6 % середньо- та високотехнологічної експорту України;

- **збереженням монополії РФ в енергетичному імпорті України.**

Залежність від імпорту мінеральних продуктів (нафти, нафтопродуктів та природного газу тощо) традиційно виступало пріоритетним важелем економічного шантажу і тиску на Україну (дві третини таких товарів постачалось у 2013 р. з РФ). Формальна (значною мірою лише юридична, а не фактична) диверсифікація закупівлі російських енергетичних товарів через посередників з ЄС (понад третину таких продуктів надходить з країн ЄС), дозволила у 2017 р. дещо скоротити пряму залежність від РФ до 27,9 %.

Російський бізнес продовжує бути одним з основних іноземних інвесторів в економіці України. Станом на кінець 2017 р. частка сукупних ПІІ з Росії становила 11,7 %, або 4,6 млрд дол. США. У 2016 р. російські інвестиції в Україну становили 1,7 млрд дол. США, тобто майже 38,0 % річного обсягу надходження прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в Україну. У 2017 р. їх обсяг становив 395,9 млн дол. США, тобто 21,2 % загального обсягу.

Для утримання своїх позицій (активи і прибутки) в Україні, російський бізнес використовує:

- **Ребрендинг компаній із російським капіталом з метою формування їх сприйняття в суспільстві як європейських або українських компаній.** При цьому зміна назв не вплинула на структуру їх інвесторів. Наприклад, у банківській сфері «Российский Стандарт» тепер має назву «Bank Forward».
- **Залучення номінального іноземного інвестора в російські компанії, які мають активи в Україні.** Придбання європейськими компаніями, які опосередковано контролюють російські бізнесмени, російських компаній, що володіють активами або дочірніми компаніями в Україні. Таким чином номінально відбувається заміщення російських інвестицій в Україні європейськими. *Метою таких операцій є уникнення санкцій, встановлених європейськими країнами і США.* Наприклад, швейцарська компанія International Trading Partners AG

внаслідок придбання ВАТ «Юго-Запад транснефтепродукт» («Юго-Западное открытое акционерное общество трубопроводного транспорта нефтепродуктов»), яка входила до структури російської компанії «Транснефть», отримала контроль над українською компанією «ПрикарпатЗахідТранс», яка була її дочірнім підприємством.

- **Зміна «територіальної прописки» російських компаній, присутніх в Україні.** З метою уникнення міжнародних санкцій, а також зменшення ризиків фінансових втрат внаслідок блокування бізнес-діяльності на території України з боку політичних сил, різних суспільних об'єднань та внаслідок громадського опору їхній діяльності компанії з російським капіталом переходять у номінальну власність європейських компаній. Водночас часто такі європейські інвестори не мають тривалої історії діяльності в секторі, у який здійснюються інвестиції, а також опосередковано або напряду контролюються російськими компаніями. Показовим прикладом є продаж Лукойлом мережі АЗС австрійській компанії АМІС Energy. Тривалий час на ринку України працюють структури, інвесторами яких є компанії з європейських та інших країн, проте їхніми кінцевими бенефіціарами є російські бізнесмени. У фінансовому секторі це, наприклад, ПАТ «Альфа-Банк» (Україна) і ПАТ «Укрсоцбанк».
- **Використання офшорних юрисдикцій для нарощення економічної присутності в Україні.** Станом на кінець 2017 р. сумарний обсяг надходження ПШ з цих територій склав близько 14 млрд дол. США, що становить майже 30 % загального обсягу накопичених в економіці України ПШ. Компанії з Кіпру залишаються найбільшим джерелом іноземних інвестицій в Україну. Обсяги інвестицій з Кіпру станом на кінець 2017 року сягали 25,6 % усіх залучених в економіку України ПШ. У 2016 р. та 2017 р. ПШ з Кіпру становили відповідно 427,7 і 506 млн дол. США, або 9,7 і 27,0 % загального річного обсягу надходження ПШ

в Україну в ці роки. У I півріччі 2018 р. інвесторами з Кіпру забезпечено 17,4 % надходжень ПІІ в акціонерний капітал в Україні. Створення компаній на для спрямування капіталу в економіку України стало одним із поширених механізмів, використовуваних російським бізнесом для закріплення на українському ринку.

В окремих випадках проблеми іноземних інвесторів, обумовлені економічними конфліктами України з Росією та запровадженими міжнародними санкціями, стимулювали їх переносити виробництво в Росію чи країни, які формують із нею спільний економічний простір із відповідними митними, фіскальними та регуляторними режимами діяльності. Головно це стосується інвестиційних проектів, які були орієнтовані на випуск продукції, яка спрямовувалася в великих обсягах на ринок Росії.

Чинником, що посилює ризики та тиск РФ на економічний потенціал України, є досить успішна стратегія зайняття російськими інвесторами ключових позицій у галузях **критичної інфраструктури, а також фінансових послуг України**. Найбільш суперечливою є ситуація у фінансовому секторі, де частка російського капіталу в загальних надходженнях ПІІ в цей вид діяльності станом на кінець 2017 р. сягнув 41,2 %. При цьому станом на кінець 2017 р. 91,5 % російських ПІІ сконцентровано саме в цьому секторі. Переважно російський капітал зосереджений у банківському секторі (банками з російським капіталом залишаються Промінвестбанк, Сбербанк, Альфа-банк, ВТБ Банк, БМ Банк). Ключові російські фінансові інституції в банківській системі України (зокрема, ПАТ «Сбербанк» та ПАТ «ВТБ Банк»), через пряму участь держави (РФ) у їх капіталі мають опосередкований доступ до бюджетних ресурсів та державних гарантій Росії. Це визначає підпорядкованість їх стратегій діяльності в Україні геополітичним цілям влади РФ, які обумовлюють проактивну політику РФ у збереження свого впливу на фінансовий ринок України. У 2016–2017 рр. приріст російських інвестицій у економіці України

фактично забезпечувався надходженням ПІ у фінансовий сектор – у 2016 р. в обсязі 1,3 млрд дол. США, у 2017 р. – 0,3 млрд дол. США.

Важливим гравцем в українській електроенергетиці є російська група VS Energy. Вона володіє вісьмома підприємствами енергопостачання в Україні, у т. ч. на території, яка тимчасово непідконтрольна Україні. Основними бенефіціарами компанії є інвестори з Росії.

Російський капітал також присутній у сфері телекомунікацій. Хоча й частка капіталу РФ у цій сфері є незначною – 0,6 % загального обсягу ПІ в цьому виді діяльності – провідні позиції на ринку посідають компанії «Київстар» (належить «Вымпелкому», власником більшої частки акцій якого є російська «Альфа-Групп») та «МТС-Україна» (дочірня компанія російської «МТС»). Аналогічною є ситуація в секторі металургії, де на російський капітал припадає 3,2 % усіх ПІ в галузі і який зосереджується в акціях підприємств «Індустріальний союз Донбасу», «Донецьксталь», «Запоріжсталь», «Євраз-Україна».

За оцінками європейських експертів, існує низка інших суб'єктів, які лише намагаються імітувати європейські чи українські компанії, фактично продовжуючи представляти російські інтереси в галузях, критичних для забезпечення національної безпеки України.

В умовах гібридної агресії торгово-економічне співробітництво України з РФ аж до нормалізації відносин у довгостроковій перспективі не може залишатися на принципах *business as usual*. Регламентація двосторонніх економічних відносин має бути окремим напрямом економічної політики України, обумовленим необхідністю мінімізації ризиків, які можуть виникнути внаслідок нагромадження залежності від цих відносин, а також – агресивних дій РФ, які загрожують українським національним економічним інтересам.

1.2.5. Загрози з боку РФ в енергетичній сфері

На момент здобуття Україною незалежності її паливно-енергетичний комплекс був інтегральною складовою паливно-енергетичного комплексу колишнього СРСР і безпосередньо залежав від прийнятих у Москві рішень щодо методів і механізмів взаєморозрахунків, забезпечення стійкості роботи енергетичних систем, обсягів постачання енергоресурсів для споживачів в Україні та їх транзиту її територією.

Здобувши політичну незалежність, Україна ресурсно та технологічно не здобула незалежності енергетичної. До 2014 року Україна зберігала фактично повну залежність від рішень, прийнятих у Москві, зокрема щодо постачання ядерного палива, природного газу, нафти й нафтопродуктів; завантаження транзитних маршрутів вуглеводнів; забезпечення стійкості роботи електроенергетичної та газотранспортної систем. Російська Федерація без вагань користувалася цією залежністю, щоби тиснути на Україну⁵⁹.

Водночас **основою взаємовідносин, що існували в українській енергетиці 1992–2014 років, була нав'язана Росією модель «рентної експлуатації» енергетики** через адміністративне регулювання цін і тарифів на продукції енергетичного сектору, для підтримки окремих споживачів, цілих галузей економіки чи отримання електоральних переваг. Ця модель підштовхувала виробників і постачальників енергії до постійного зростання задекларованих втрат і збитків, зумовлювала недоцільність підвищення ефективності використання енергії і блокувала заінтересованість виробників енергоресурсів у підвищенні ефективності діяльності.

Переростання політичного та економічного тиску Росії на Україну в гібридну війну змусило українське суспільство та державу серйозно розпочати реформування енергетичного сектору. У 2014–2017 роках, вперше з моменту набуття Україною незалежності, було закладено законодавчі

⁵⁹ Суходоля О. М. Розділ «Енергетична пастка» в книзі *Світова гібридна війна: Український фронт* / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – К: НІСД – С.229–236.

основи створення енергетичних ринків, заснованих на принципах вільної конкуренції, належного захисту прав споживачів і безпеки постачань, а також здатних до інтеграції з ринками держав-членів Енергетичного Співтовариства.

Проте відповідний перехід не завершено. Спостерігається суттєве відставання в темпах розроблення та ухвалення нормативно-правових актів, що мають бути спрямовані на повноцінну імплементацію положень нещодавно прийнятих законів України щодо функціонування енергетичних ринків і переходу суб'єктів господарювання до кращих світових бізнес-практик, базованих на стратегіях неперервності бізнесу та механізмах цивілізованої конкуренції.

У 2017 році співвідношення власного виробництва та імпорту становило приблизно 35:65 для автомобільного бензину, 12:88 для дизельного палива і 28:72 для скрапленого нафтового газу. При цьому частка нафтопродуктів, вироблених у Російській Федерації або з російської сировини (передусім у Республіку Білорусь) у структурі імпорту перевищила 80 %⁶⁰. Таким чином, **здіявши інструменти політичного тиску на Мінськ (безпосередньо або через російських акціонерів Мозирського нафтопереробного заводу), Москва здатна заблокувати дві третини постачання нафтопродуктів, необхідних українській економіці.** При цьому учасники ринку нездатні оперативно збільшити постачання через нестачу обігових коштів і завищених ставок кредитування, що вже призвело до зменшення поточних запасів роздрібних операторів з 17...30 до 7...10 діб споживання.

Блокування постачань нафтопродуктів Російською Федерацією здатне призвести до утворення в Україні їх дефіциту, який можливо компенсувати за рахунок наявних резервів держави, операторів і споживачів лише на чверть. Оскільки нафтопродукти є інфраструктурними товарами, їхня нестача

⁶⁰ *Проблеми і перспективи створення в Україні нафтового та енергетичного резервів : аналітична записка [Електронний ресурс] / Нац. ін-т стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/naftorezerv-b4b5d.pdf>.*

може призвести до кумулятивного зростання цін на товари та послуги, зменшення платоспроможності населення й посилення соціального невдоволення.

Для виправлення ситуації необхідно:

- забезпечити формування нафтових резервів згідно з вимогами Директиви 2009/119/ЄС;
- послідовно зменшувати споживання нафтопродуктів, вироблених із російської сировини;
- стимулювати власний видобуток і перероблення нафти з газовим конденсатом на вітчизняних підприємствах.

Хоча однією з основних цілей реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2035 року⁶¹ визначено інтеграцію українського енергетичного простору з європейським, унаслідок будівництва газопроводу «Північний потік – 2» **виникла реальна загроза збереженню транзитних можливостей держави**⁶².

Реалізація цього проекту⁶³ надасть Російській Федерації можливість у будь-який момент повністю припинити транзит природного газу територією України. При цьому фактична поява в Москві нового інструменту «гібридної» війни засвідчила вразливість міжнародних угод, політичних домовленостей, контрактів між суб'єктами господарювання різних країн, що можуть бути знехтувані однієї зі сторін заради досягнення власних цілей⁶⁴.

Порушення одного із засадничих принципів ЄС – принципу солідарності, що відображається через підтримку російського проекту окремими європейськими лідерами, попри офіційні звернення держав-членів

⁶¹ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серп. 2017 р. № 605-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>

⁶² Проект «Північний потік – 2» реалізується ВАТ «Газпром» разом із ENGIE, OMV, Shell, Uniper and Wintershall [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nord-stream2.com/company/shareholder-and-financial-investors/>

⁶³ Передбачає також спорудження наземних газопроводів OPAL і Eugal для постачання російського ресурсу до Центральноєвропейського газового хабу (CEGH) у місті Баумгартен (Австрія).

⁶⁴ Президент: Проект «Північний потік – 2» потребує перевірки «з економічної, політичної і моральної точки зору» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-proekt-pivnichnij-potik-2-potrebuye-perevirki-z-ek-46702>

ЄС⁶⁵, американських⁶⁶, українських політиків⁶⁷ і суб'єктів господарювання⁶⁸, ставить під сумнів серйозність позиції ЄС в частині виконання ним зобов'язань у рамках Договору про Енергетичне Співтовариство та Угоди про асоціацію. Тим часом, керуючись цими актами, **Україна здійснює безпрецедентні за складністю реформи в умовах «гібридної війни» та, попри численні провокації з боку Москви, забезпечує безперервний і надійний транзит російських енергоносіїв.**

1.2.6. Інформаційний простір: медіавійни; кіберзагрози

2017 рік став роком позитивних кроків у питанні утвердження інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету держави. Прийняття у 2017 році Доктрини інформаційної безпеки України стало фундаментом, на якому держава змогла почати перебудовувати свою діяльність у цій царині на базі підпорядкованості єдиному стратегічному задуму та узгодженості дій різних органів державної влади. Водночас залишається значна кількість стратегічних викликів та загроз у сфері інформаційної безпеки, які потребують першочергового вирішення.

Завдяки системним зусиллям українських державних структур упродовж 2014–2018 років вдалося істотно зменшити спроможності РФ щодо поширення на території України власних деструктивних наративів. Цьому сприяло обмеження мовлення російських телеканалів та російського медіа продукту (телесеріалів, кінофільмів), посилення контролю за друкованою літературою, яка містить висловлювання та наративи, що становлять загрозу

⁶⁵ *Eight EU countries oppose construction of Nord Stream-2* [Електронний ресурс] / Ukrinform. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/1983580-eight-eu-countries-oppose-construction-of-nord-stream2.html>

⁶⁶ *U.S. Says Planned Russian Pipeline Would Threaten European Energy Security* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://money.usnews.com/investing/news/articles/2018-01-27/uss-tillerson-says-nord-stream-2-pipeline-would-undermine-europes-energy-security>

⁶⁷ *Робимо все, щоб донести об'єктивну картину і не дати Росії використовувати «Північний потік – 2» як елемент гібридної агресії – Президент* [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/videos/robimo-vse-shob-donesti-obyektivnu-kartinu-i-ne-dati-rosiyi-566>

⁶⁸ *Secretariat transfers complaint against Nord Stream 2 project to European Commission* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2016/01/05.html>

національній безпеці, запровадження економічних санкцій (що дало змогу додатково обмежити діяльність частини російських соціальних мереж), точкове висилання з території держави співробітників російських пропагандистських медіа та ін.

Однак ключовою проблемою все ще лишаються **стратегічні дезінформаційні кампанії**, що реалізуються агресором із залученням усього доступного йому арсеналу прийомів та засобів ведення інформаційної війни. Останні сформовані РФ у чітку пропагандистську систему яка спрямовується такою ж чіткою політичною волею керівництва Росії. Ключові цілі таких кампаній відомі й мало змінилися протягом цих років – дискредитація української влади, сіяння розбрату між владою та громадянами як начебто антагоністичних суб'єктів, дискредитація України на міжнародній арені, легітимація анексії Криму та терористичних утворень на сході України, інспірування внутрішньополітичного вибуху (в т. ч. – використовуючи протиріччя між Україною та деякими сусідніми державами). При цьому агресор шукає різноманітні шляхи впливу на український медіапростір, використовуючи для цього мережі агентів впливу з числа представників політичної еліти, медіа сфери, церковних структур, псевдонеурядових організацій та окремих публічних осіб. Усі вони активно задіяні у спробах протидіяти становленню України, як єдиної, незалежної, суверенної держави. Слід зазначити, що пошук ефективних інструментів протидії дезінформаційним кампаніям має не лише внутрішньоукраїнський, але й більш загальний вимір. Якщо трендом Холодної війни було засекречування, приховування інформації, то сучасний тренд полягає більше в розкритті та поширенні інформації. При цьому закритість лише збільшує простір для маніпуляцій, у чому дорікають, зокрема, Б. Обамі, який, не поділившись інформацією американської розвідки щодо винуватців катастрофи МН17, надав мовчазну згоду на поширення російської дезінформації та

пропаганди⁶⁹. Отже, небажання «загострювати» ситуацію чіткими та зрозумілими заявами може призводити до зростання стратегічної переваги агресора у світовому інформаційному просторі.

Так само **агресор продовжує активно використовувати мережеві інформаційні ресурси, фінансуючи або чинні (шукаючи нові шляхи для цього), або створюючи нові.** Справа Кирила Вишинського та «РІА Новості Україна» свідчить про те, що ця діяльність не припиняється, однак розслідувати такі справи все ще досить складно, у тому числі – через недосконалість українського законодавства. З аналогічними проблемами стикаються і країни Заходу, які вживають дедалі активніших кроків щодо реформування свого нормативно-правового поля з метою недопущення використання мережевих інформаційних ресурсів чи нових медіа із деструктивною метою. Такі ініціативи, як новий закон Німеччини проти використання соціальних мереж для поширення мови ненависті, чи французький закон із недопущення використання соціальних медіа з метою дезінформації під час виборів – є тими пріоритетами демократичних практик, на які орієнтується й Україна.

Значною мірою проблеми деструктивного використання інтернет сервісів пов'язані із **невизначеністю юридичного статусу інтернет-ЗМІ в Україні** та обмеженими можливостями України вплинути на тих інформаційних суб'єктів, що ведуть свою діяльність із території інших країн. Українське законодавство в цій сфері є чи не найбільш ліберальним з усіх європейських держав, що подекуди ставить під загрозу суспільну злагоду та національну безпеку нашої країни. Водночас ситуація із розслідуваннями США та ЄС щодо окремих соціальних сервісів (соціальних мереж) та ті проблеми, з якими вони стикаються на цьому шляху (в тому числі – пошук шляхів правозастосування прийнятих рішень щодо цих сервісів) свідчить про те, що нормативно-правове поле в царині регулювання Інтернету є вкрай

⁶⁹ The Top Secret Scandal Behind the Kremlin's MH17 Massacre // <http://observer.com/2018/05/kremlin-responds-to-netherlands-australia-blame-russia-for-mh17-crash/>

недосконалим не тільки в Україні й потребує істотного реформування. При цьому спостерігається брак діалогу між державою та власниками соціальних сервісів, що ускладнює пошук рішення в цій царині.

Слід констатувати, що **дедалі більше деструктивних інформаційних впливів в Україні здійснюються на регіональному рівні**, причому це характерно не лише для територій, які традиційно є зонами пріоритетного інформаційного впливу російської пропаганди, а й для західних регіонів України, де, крім російського, посилюється інформаційний вплив і сусідніх держав. Питання історичної пам'яті, регіональної політики, забезпечення прав національних меншин дедалі частіше стають предметом маніпуляцій із боку інших держав, але так само і РФ, яка намагається їх використати у власних інтересах. Активізуються своєю не завжди дружню інформаційну діяльність у прикордонних регіонах і інші сусідні держави, загострюючи ситуацію в регіоні.

Загрозою залишається **інформаційне домінування держави-агресора на тимчасово окупованих територіях Криму та Донбасу**. Незважаючи на поступово відновлювану мережу теле- та радіомовлення для донесення українських новин на ці території, саме російські наративи все ще здебільшого формують світосприйняття мешканців окупованих територій України. Серед причин такого явища – неповна сформованість державної політики щодо окупованих територій, що ускладнює вироблення спеціалізованого контенту для їх мешканців та протидію російському деструктивному впливу в інформаційній сфері.

Водночас з українського боку здійснюються заходи недопущення реалізацій спроб РФ та підконтрольних їй терористичних угруповань поширювати інформаційну агресію на контрольовану Україною територію. Зокрема, у **2018 році було запущено комплексну систему протидії антиукраїнському мовленню в зоні проведення операції Об'єднаних сил, Луганській та Донецькій областях**. За допомогою спеціальних технічних рішень зазначена система не дає змоги поширювати сигнал телевізійного

мовлення держави-агресора та підконтрольних їй утворень на території Донецької та Луганської областей (що здійснюється за допомогою неправомірного використання захоплених передавачів українських телерадіокомпаній та радіочастотного ресурсу України). Таке мовлення агресора поширює відверту антиукраїнську пропаганду, яка завдає шкоди національним інтересам та порушує інформаційний суверенітет країни.

Значною мірою маніпулятивні впливи з боку агресора стають наслідком усе ще **несистемних зусиль із впровадженням медіа грамотності в Україні** та слабкими освітніми програмами щодо виховання критичного мислення.

Ще однією ареною інформаційного протиборства з агресором залишається **кіберпростір**.

У 2017 році в рамках російських кампанії зі знищення української державності здійснено низку кібернетичних операцій проти України, основними з яких були:

- «BugDrop» (червень 2016 – березень 2017 років);
- «WannaCry» (відома як «WannaCwt», червень 2017 року);
- «NotPetya» (відома також як «Petya.A», «Petya», 27–30 червня 2017 року).

Цілями цих кібероперацій були: добування конфіденційної інформації щодо діяльності об'єктів критичної інфраструктури, органів державного управління, офісів міжнародних, у т. ч. правозахисних, організацій (у т. ч. на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей і в Криму), політичних партій, впливових ЗМІ; перешкоджання роботі систем управління великих компаній, об'єктів енергетичної і транспортної інфраструктури, банківських установ для послаблення української економіки.

За оцінками експертів американської науково-дослідної компанії з кібербезпеки «CyberX» внаслідок операції «BugDrop» підконтрольні Кремлю хакерські угруповання проникали в мережі й системи офісів міжнародних (зокрема правозахисних) організацій, які діяли у т. ч. на тимчасово

окупованих територіях Донецької й Луганської областей, об'єктів енергетичної інфраструктури, науково-дослідних установах, деяких впливових ЗМІ, використанні «нетипових» методів проникнення в обчислювальні мережі для заволодіння конфіденційною інформацією, що циркулює в органах державного управління, на об'єктах критичної, у т. ч. енергетичної, інфраструктури, впливових ЗМІ.

Результатом кібероперації «WannaCry» стало ураження і виведення з ладу близько 300 тис. комп'ютерів у близько 150 країнах, а хакерським угрупованням вдалося шахрайським способом заволодіти коштами, за різними оцінками, у розмірі від 1 до 4 млрд дол. США. Західні експертні установи відповідальність за кібероперацію «WannaCry» покладають на РФ та КНДР.

Спрямовано антиукраїнською була й кібероперація «NotPetya» 27–30 червня 2017 року. Сьогодні західні уряди публічно визнають, що за цією атакою стояла Російська Федерація. І остання не збирається обмежувати свою протиправну діяльність у кіберпросторі – у 2017 році вона так само намагалась атакувати енергетичну інфраструктуру США⁷⁰ та Великобританії, а у 2018 році постійно розширювала як географію, так і характер кібератак на західні Уряди, охопивши такою діяльністю США⁷¹, Німеччину⁷², Великобританію⁷³, Нідерланди⁷⁴. Потужна кібератака, яку було завчасно викрито, готувалась і проти України – міжнародні дослідницькі структури та українські правоохоронні органи спільно викрили масштабне зараження мережевих пристроїв за допомогою шкідливого програмного забезпечення

⁷⁰ США заявляють про кібератаки на комп'ютерні системи своїх АЕС. Радіо Свобода. 08 липня 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28602970.html>

⁷¹ ЗМІ: адміністрація Трампа звинуватила РФ в кібератаках на енергосистему США. Українська правда. 15 березня 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.euointegration.com.ua/news/2018/03/15/7078844/>

⁷² Глава розвідки Німеччини: Москва, дуже ймовірно, стоїть за кібератакою на німецький уряд. Українська правда. 11 квітні 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.euointegration.com.ua/news/2018/04/11/7080217/>

⁷³ США і Великобританія застерігають світ щодо кібератаки з боку Росії. DW. 17.04.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tinyurl.com/yah848aq>

⁷⁴ У Нідерландах заявили про кібератаки на великі банки – ЗМІ. Укрінформ. 29.01.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2392133-u-niderlandah-zaavili-pro-kiberataki-na-veliki-banki-zmi.html>

VPNFilter. На думку СБУ ця атака готувалася для проведення як кіберрозвідувальної діяльності, так і кібердиверсій (в тому числі – проти об'єктів національної критичної інфраструктури).

Виявлення та попередження цієї атаки стало можливим завдяки тій роботі, що були здійснені за рік у сфері кібербезпеки України, у тому числі – з допомогою НАТО. У 2017 році було успішно завершено перший етап Трестового фонду НАТО принциповим організаційним та технічним задумом якого була розбудова мережі ситуаційних центрів кібербезпеки⁷⁵. У межах цього етапу в структурі суб'єктів національної системи кібербезпеки такі центри було відкрито в СБУ (Ситуаційний центр забезпечення кібернетичної безпеки)⁷⁶, Національному банку України (CERT)⁷⁷ та Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації (Центр реагування на кіберзагрози)⁷⁸. На черзі відкриття CERTів у складі інших суб'єктів національної системи кібербезпеки України. Про успішне завершення першого етапу Трестового фонду Україна – НАТО з питань кібербезпеки свідчить і спільна заява Голови СБУ В. Грицака, заступника Генерального секретаря НАТО С. Дукару та заступника директора Румунської служби інформації К. Бізадя, зроблена 4 липня 2017 року⁷⁹. При цьому сторонами досягнуто домовленостей щодо започаткування другого етапу Трестового фонду Україна – НАТО з питань кібербезпеки, оскільки розроблення та вдосконалення механізмів захисту об'єктів критичної інфраструктури від зовнішніх посягань є критично важливим питанням в умовах сьогодення. У подальшому до спільного контуру безпеки планується включити всі важливі

⁷⁵ Петров В.В. Співробітництво України з НАТО щодо забезпечення кібербезпеки. Міжнародні відносини. Серія політичні науки. № 18 (2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3384.

⁷⁶ Голова СБУ відкрив Ситуаційний центр забезпечення кібернетичної безпеки. Служба безпеки України. 25.01.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/4318#.QU9ehIwS.dpbs>

⁷⁷ При НБУ створили Центр кіберзахисти. Банкам уже передали список сайтів-взломщиків. Вот он. Інше ТВ. 01.02.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inshe.tv/economics/2018-02-01/304057/>

⁷⁸ Відкриття Центру реагування на кіберзагрози. CERT-UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cert.gov.ua/news/25>

⁷⁹ У СБУ відбулася церемонія завершення першого етапу Трестового фонду НАТО зі сприяння Україні в зміцненні кіберзахисту [електронний ресурс]. – режим доступу: <https://www.ssu.gov.ua/ua/news/1/category/2/view/3668#.dnBn8P1V.dpbs>

для держави й суспільства об'єкти сектору безпеки та оборони, охорони правопорядку та галузеві об'єкти критичної інформаційної інфраструктури держави⁸⁰. У рамках подальшої реалізації проектів Трастового фонду передбачається створення на базі Головного об'єднаного центру захисту інформації та кібернетичної безпеки в ІТС Збройних Сил України міжвідомчого Центру ситуаційного моделювання систем кіберзахисту у сфері безпеки та оборони.

Завдяки Закону України «Про санкції» вдалось обмежити поширення на території України програмних продуктів, які могли використовуватись агресором для збору розвідувальної інформації або шпигування за користувачами таких систем.

У 2018 році повноцінно запрацювали Стратегія кібербезпеки України, і прийнятий у 2017 році Закон України «Про основи кібербезпеки України» – державні органи активно здійснюють їх реалізацію.

Розвивається міжнародна співпраця України у сфері кібербезпеки. Один із ключових партнерів України з цього питання – США, який надає значну допомогу Україні для розвитку кіберспроможностей українських безпекових органів. Прийнятий у 2018 році Палатою представників Конгресу США «Закон про співпрацю з Україною з питань кібербезпеки» дасть змогу додатково систематизувати цю співпрацю. Крім того, цей закон має і важливе політичне значення, засвідчуючи системну підтримку України з боку США у питаннях захисту її кібербезпеки та державного суверенітету.

Однак незважаючи на докладені зусилля, досі існує значна кількість стратегічних проблем у сфері кібербезпеки, які потребують свого вирішення.

Ключовим викликом найближчого часу стане убезпечення демократичного виборчого процесу (на всіх етапах) від кібервтручань з боку РФ. Перші результати розслідування втручання РФ у президентську виборчу кампанію в США 2016 року вкотре засвідчили масштаби загроз від

⁸⁰ Петров В.В. Співробітництво України з НАТО щодо забезпечення кібербезпеки. Міжнародні відносини. Серія політичні науки. № 18 (2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3384.

можливих кібератак контрольованих Кремлем хакерських угруповань об'єктам критичної інфраструктури будь-якої країни. У травні 2017 року президент США призначив экс-керівника ФБР США Р. Мюллера керівником незалежної спеціальної групи з розслідування ймовірного втручання режиму Путіна в президентську виборчу кампанію США 2016 року. Зважаючи на це, а також на заплановані на 2019 рік президентські та парламентські вибори в Україні, міжнародні експерти, зокрема представники Національного центру кіберзахисту Міністерства національної оборони Литви, прогнозують, що у 2018 році РФ може розпочати масштабну інформаційну операцію з метою впливу на результати цих виборів. При цьому, кібернетичній складовій згаданої інформаційної операції буде відведено ключову роль. Особливості цієї інформаційної операції, найімовірніше, будуть такі: зосередження спеціальними службами РФ основних зусиль на маніпулюванні суспільними настроями та моделюванні поведінки потенційного виборця; «комплексний підхід» до планування операції із забезпечення необхідних Кремлю змін політичного курсу країни. Режим Путіна буде розглядати підсумки голосування тільки як «проміжний» результат операції, тому після завершення виборчих кампаній втручання Кремля у внутрішні процеси України не припиняться. Україна завчасно готується до такого розвитку подій, напрацьовуючи превентивні рішення в межах завдань Ради національної безпеки й оборони України⁸¹.

Безпека виборів буде істотно ускладнена без ефективної реалізації Стратегії кібербезпеки України, що неможливо без проведення **оцінки ефективності її виконання**. Введена в дію у 2016 році вона активно реалізується суб'єктами національної системи кібербезпеки. Однак і до цього часу відсутня комплексна система оцінки її виконання, що робить неможливим оцінити ефективність докладених зусиль, зрозуміти які проблеми виникають на шляху реалізації. Через те незрозумілим є, наскільки

⁸¹ Офіційний Twitter-акаунт Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://twitter.com/poroshenko/status/1026717307198947328>

ефективно органи державної влади діють у цій сфері та чи потребує зазначена стратегія корегування.

Досі невирішеним залишається питання **осучаснення системи КСЗІ** або її заміна на інші системи захисту. Сама ідея, внутрішня структура й модель впровадження КСЗІ здебільшого не відповідає вимогам сучасного кіберзахисту (особливо в недержавному секторі, надто ж – у бізнесі). Це стає причиною перманентної гострої критики у вітчизняних експертних та бізнесових колах, яка зосереджується на: статичності системи, її громіздкості та обмеженості в можливості масштабування. Крім того, Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» вимагає проведення незалежного аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури здійснюється на основі міжнародних стандартів, стандартів Європейського Союзу та НАТО, відповідна нормативна базанаразі активно напрацьовується.

Об'єкти критичної інфраструктури та їх захист також є однією з важливих проблем сфери кібербезпеки, що має бути вирішена найближчим часом. На жаль, до останнього часу **так і не було створено реєстру об'єктів критичної інформаційної інфраструктури**, що мав бути затверджений Кабінетом Міністрів України (водночас із 2016 року діє Порядок формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави, затверджений Постановою КМУ № 563 від 23 серпня 2016). Відсутність такого реєстру створює проблеми у формуванні єдиної політики їх захисту, а тому ускладнює реалізацію державної політики щодо сфери кібербезпеки. Водночас суб'єкти національної системи кібербезпеки намагаються здійснювати безпекову політику в цій царині й на поточному етапі. Зокрема, Службою безпеки України спільно з розпорядниками окремих об'єктів критичної інфраструктури досягнуто попередніх домовленостей щодо надання доступу до інформаційної системи Malware Information Sharing Platform and Threat Sharing «Ukrainian Advantage» з метою обміну ідентифікаторами компрометації, що

використовувались у цільових кібератаках. Крім того, Державним центром кіберзахисту та протидії кіберзагрозам Держспецзв'язку було розроблено проект Протоколу спільних дій основних суб'єктів забезпечення кібербезпеки, суб'єктів кіберзахисту та власників (розпорядників) об'єктів критичної інформаційної інфраструктури під час попередження, виявлення, припинення кібератак та кіберінцидентів, а також при усуненні їхніх наслідків.

Останнє ставить питання про більш інтенсивний розвиток сфери кібербезпекового державно-приватного партнерства, а в більш загальному сенсі – побудови довгострокових **довірчих відносин між урядовими та бізнес структурами у сфері забезпечення кібербезпеки**. Брак довіри між сторонами робить практично неможливою розбудову справді ефективної загальнодержавної системи кібербезпеки, особливо зважаючи на те, що значна кількість об'єктів критичної інфраструктури перебуває у приватній власності. Розбудова такої довіри має базуватися на основі передбачуваності дій сторін, розуміння мотивів прийняття рішень та наявності спільно реалізованих проектів у сфері кібербезпеки.

1.3. Виклики стабільності суспільного розвитку

1.3.1. Актуальні загрози у сфері державної безпеки

Необхідно враховувати, що під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів загрози національній безпеці з боку РФ постійно трансформуються й набувають нових форм. Тут слід брати до уваги швидкий технологічний прогрес, об'єктивні глобальні процеси, які здатні створювати нові виклики й загрози. Уміння держави швидко адаптуватися до змін, що відбуваються в безпековому середовищі, є однією з обов'язкових умов забезпечення національної стійкості.

Комплексний аналіз безпекового середовища України дає підстави для висновку, що в найближчій перспективі актуальними для нашої країни залишатимуться такі загрози у сфері державної безпеки:

Посягання на державний суверенітет, територіальну цілісність України. Передусім, джерелом такої загрози для України є РФ і російські окупаційні війська та незаконні збройні формування, що діють на тимчасово окупованих територіях.

Фактична неспроможність окупаційної адміністрації в ОРДЛО забезпечувати своє існування за рахунок власних ресурсів спонукатиме Москву до збереження військової присутності на Сході України з метою стримування зусиль Об'єднаних сил із відновлення державного суверенітету над тимчасово окупованими територіями. Зазначене супроводжуватиметься, за потреби, активізацією з боку російських окупаційних військ бойових дій на окремих значущих оперативно-тактичних напрямках уздовж лінії розмежування.

Терористична та диверсійна діяльність. Крім підтримки РФ терористичної діяльності на тимчасово окупованих територіях України, високий рівень терористичної та диверсійної загрози з боку агресора залишається для стратегічних об'єктів державного значення, та інших об'єктів критичної інфраструктури, розташованих як у районі проведення операції Об'єднаних сил, так і поза її межами.

Крім того, ймовірними є терористичні прояви, а також диверсійна та інша деструктивна діяльність радикально та екстремістські налаштованих осіб, які у своїй діяльності використовують методи терору, у тому числі з боку міжнародних терористичних організацій та інших злочинних угруповань. Це становить також значну загрозу і для громадської безпеки.

Інспірування і спроби з поширення сепаратистських настроїв у районах компактного проживання національних меншин, формування сепаратистських рухів у країні, створення умов для автономізації певних територій. Як правило, такі настрої і прояви сепаратизму є результатом

цілеспрямованих зовнішніх впливів. Материнські держави надають широку підтримку своїм діаспорам в Україні, у т. ч. фінансову, освітню, культурну, інтелектуальну, а також шляхом спрощення процедури отримання громадянства. Така політика створює зони потенційних конфліктів всередині України, якими вже сьогодні, шляхом провокацій та підтримки антиукраїнських сил, намагається скористатися РФ. У цілому, сепаратистські настрої не знаходять широкої підтримки з боку населення України, що підтверджується результатами низки всеукраїнських соціологічних опитувань.

Після анексії РФ Криму та окупації окремих районів Донецької та Луганської областей питання подвійного громадянства перетворилися на фактор негативного впливу на національну безпеку України. Країна-агресор намагається надзвичайно активно маніпулювати інститутом громадянства, використовуючи його як елемент гібридної війни.

Нав'язування «автоматичного громадянства» жителям АР Крим, «паспортизація» жителів т.зв. «ДНР» і «ЛНР» – не єдині випадки маніпулювання й порушення міжнародного права з боку РФ, з якими доводиться мати справу Україні.

Незважаючи на вжиті нашою державою захисні обмежувальні заходи, зокрема, в інформаційній сфері, керівництво РФ не відмовилося від спроб посилення свого впливу на населення нашої держави. Передусім, у їх фокусі залишаються східні й південні області України, які мають велике значення в багатьох аспектах: політичному, військовому, економічному, науково-інтелектуальному, і зокрема, з погляду можливості прокладання сухопутного коридору до Кримського півострову та Придністров'я, а також повного відрізання доступу України до Чорного моря.

З огляду на це актуальною загрозою для України залишається також **розвідувально-підбивна діяльність російських спеціальних служб, спрямована на:**

- організацію масових заворушень із використанням агентурних мереж та підконтрольних проросійських громадсько-політичних структур;
- розпалювання сепаратистських і автономістських настроїв;
- дестабілізацію політичної ситуації;
- створення позицій впливу в органах державної й місцевої влади в Україні тощо.

Росія зосереджує зусилля на проведенні спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрив конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності України, загострення суспільно-політичної ситуації, створення негативного іміджу України у світі, перешкоджання міжнародному співробітництву та послаблення міжнародної підтримки нашої держави; активному пошуку та придбанні джерел інформації серед громадян України; веденні спеціальної технічної та повітряної розвідки тощо.

Уже зараз українською контррозвідкою зафіксований підвищений інтерес деяких громадських організацій та окремих громадян Російської Федерації до документів Національного архівного фонду України, які можуть бути використані як для забезпечення оперативної діяльності розвідувальних органів РФ, так і для ведення інформаційної війни проти нашої держави.

Крім того, спецслужби країн ЄС дедалі частіше сигналізують своїм урядам про зростання активності російської розвідки на європейському континенті, яка сприяє формуванню там проросійського лобі. У подальшому так звані «друзі Путіна» намагатимуться впливати на позицію політичного керівництва своїх держав щодо України у вигідному для Москви плані.

Актуальними для України залишаються й загрози у сфері безпеки державного кордону.

Мілітаризація Росією суміжних з Україною областей, а також тимчасово окупованої АР Крим, шляхом розміщення на їх території додаткових (у т.ч. новітніх) військових сил та засобів, провокації поблизу державного кордону України використовуються РФ як елемент тиску на нашу державу та продовжуватимуться і в подальшому. Періодично

спостерігається активізація бойових дій із боку російських окупаційних військ на окремих значущих оперативно-тактичних напрямках уздовж лінії розмежування.

Продовжується й **перешкоджання РФ заходам української сторони з охорони державного кордону** та незаконне здійснення промислової діяльності в акваторіях Азовського й Чорного морів та у виключній (морській) економічній зоні України.

Найбільш складним питанням залишається демаркація українсько-російського державного кордону, продовження якої в перспективі можливе тільки після припинення агресії РФ.

Складною є також ситуація на придністровській ділянці українсько-молдовського державного кордону, що де-факто контролювана проросійськими сепаратистами, які наразі не зацікавлені в завершенні демаркації через побоювання посилення політико-економічного тиску з боку України та Молдови по її завершенні.

1.3.2. Стан громадської безпеки

Визначальними чинниками негативного впливу на стан громадської безпеки України наразі є такі:

- наявні загрози у сфері державної безпеки, передусім, збройна агресія РФ;
- складна соціально-економічна ситуація в країні, проблеми із занятістю населення, погіршення рівня життя населення, незадоволення ходом реформ;
- триваюче протистояння різних політичних сил, політизація й радикалізація певних суспільних відносин;
- суттєве зниження правової свідомості та моральних критеріїв у суспільстві.

Під впливом зазначених зовнішніх і внутрішніх чинників криміногенна ситуація в Україні залишається складною. За результатами другого загальнонаціонального соціологічного дослідження⁸², у найбільшій безпеці громадяни України відчують себе у звичному середовищі (власній квартирі, під'їзді, на подвір'ї), а найменш захищеними – від крадіжок, пограбувань і протиправних дій української влади. Можливості захисту власними силами від крадіїв і грабіжників – обмежені, дії держави сприймаються як загроза, а не як захист. Тривожною є тенденція зростання відсотку громадян, які почуваються менш безпечно, і зменшення частки тих, хто відчуває підвищення рівня безпеки.

За прогнозами МВС України⁸³, тенденції зростання чисельності заяв та повідомлень про злочини, які надходять до органів поліції зберігатимуться і в найближчій перспективі. Цей процес відбувається в усіх або більшості регіонів України.

Одним із негативних наслідків російської агресії стало зростання незаконного обігу зброї, боєприпасів, вибухових речовин та засобів ураження, а також прошарку громадян, які готові при нагоді їх застосовувати. Головним джерелом небезпеки залишатимуться при цьому тимчасово окуповані території, на які Росія безперешкодно постачає озброєння, боєприпаси та військову техніку для потреб російських окупаційних військ із метою утримання захоплених територій.

Особливу небезпеку при цьому становить можливість застосування незаконних дій силового характеру під час масових заходів.

Значну загрозу становить також створення та діяльність на території держави парамілітарних збройних формувань, які діють не тільки в зоні ООС, а й в інших регіонах держави та спричиняють небезпеку силового вирішення соціальних протиріч.

⁸² Громадяни України про безпеку: особисту, національну та її складові. Результати другого загальнонаціонального соціологічного дослідження – 2017. – К.: DCAF, Центр Разумкова, Видавництво «Заповіт», 2017. – 90 с.

⁸³ Лист МВС від 01.06.2018 № 7590/05/21-2018

Викликають занепокоєння в суспільстві численні анонімні повідомлення про загрозу безпеці громадян (мінування тощо).

Загрозливу тенденцію становить активізація протиправних дій, спрямованих на перерозподіл майнових прав, зокрема підприємств, продукції виробництва, у тому числі сільськогосподарської, а також землі шляхом рейдерського та іншого силового захоплення.

Серйозною проблемою залишатиметься злочинність неповнолітніх, яка є індикатором того, як злочинність буде змінюватися в майбутньому. Приблизно 60 % професійних злочинців, злодіїв і шахраїв почали цей шлях у 16-річному віці. Таким чином, дитяча злочинність завжди залишатиметься резервом дорослої злочинності.

Загалом складною залишатиметься ситуація з насильницькими посяганнями проти життя та здоров'я особи, а також порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

За оцінками Міністерства внутрішніх справ⁸⁴, у найближчій перспективі найбільш високий рівень злочинності, як і раніше, буде спостерігатися на сході та півдні країни, а саме в Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Запорізькій, Харківській, Миколаївській, Херсонській та Одеській областях. Зростання кількості зареєстрованих злочинів є ймовірним у Рівненській, Закарпатській, Хмельницькій, Івано-Франківській областях. Найбільш високий рівень злочинності може спостерігатись у великих промислових центрах, транспортних вузлах.

За даними МВС, у 2017 році зареєстровано 6,8 млн звернень громадян до органів поліції з заявами й повідомленнями про вчинені кримінальні порушення та інші події. На облік поставлено 495,8 тис. кримінальних правопорушень.

⁸⁴ Лист МВС від 01.06.2018 № 7590/05/21-2018

За кримінальним напрямом розкрито: крадіжок 88,1 тис.; пограбувань 7,2 тис.; розбійних нападів 1,8 тис.; вимагань 281; шахрайств 10,7 тис.; незаконного поводження зі зброєю 6,4 тис.; хуліганств 1,7 тис.; злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням транспортними засобами 2,7 тис.; збуту наркотиків 2,9 тис. Викрито майже 7,9 тис. фактів незаконного обігу зброї, вилучено понад 2,5 тис. одиниць вогнепальної зброї, у тому числі 78 гранатометів, 123 автомати, 207 гвинтівок та карабінів, понад 1 тис. пістолетів та револьверів, 333 одиниці саморобної зброї, 2,2 тис. гранат, 58 мін, 72 саморобних вибухових пристрої та майже 240 тис. патронів до різної зброї. Розкрито 31 тис. злочинів учинених у громадських місцях, у тому числі 8,1 тис. тяжких та особливо тяжких. Виявлено 346 кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, 123 направлено до суду. Виявлено 6 організованих груп торгівців людьми. Значна кількість злочинів біла виявлена за економічним напрямом.

Також виявлено 27,8 тис. злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків, фактів збуту наркотиків (4,1 тис.). Виявлено 588 наркопритонів. Виявлено 172 організовані групи і злочинні організації, з них закінчено розслідуванням за 177 кримінальними провадженнями. Викрито 665 осіб, які вчинили злочини в складі організованих груп і злочинних організацій.

Задokumentовано майже 7 тис. протиправних діянь на напрямку протидії кіберзлочинності. 980 особам повідомлено про підозру в учиненні кримінального правопорушення, 4,4 тис. кримінальних проваджень направлено до суду.

Розслідувано та направлено до суду 212,1 тис. кримінальних правопорушень. З них: 1,4 тис. умисних убивств, 2 тис. – розбійних нападів, 7,6 тис. – пограбувань та 93,2 тис. – крадіжок. Закінчено розслідування 1,8 тис. кримінальних корупційних правопорушень, що виявлені працівниками поліції, з яких 23 учинено в складі організованих груп і злочинних організацій.

Із січня до квітня 2018 року зареєстровано 2,2 млн заяв і повідомлень про злочини та інші події. На облік поставлено 183,1 тис. кримінальних правопорушень, з них 64,4 тис. – тяжких та особливо тяжких. Кількість розкритих тяжких та особливо тяжких злочинів збільшилася на 21 % (з 19,5 тис. до 23,7 тис.), а їх питома вага – з 27,8 % до 36,8 %.

За кримінальним напрямом розкрито: умисних убивств 457 (89,1 %); нанесення тяжких тілесних ушкоджень 580 (83,3 %); у т. ч., що спричинило смерть потерпілого 184 (84 %); крадіжок 30,6 тис. (33 %); пограбувань 1,9 тис. (46,7 %); розбійних нападів 481 (65,2 %); вимагань 80 (36,9 %); шахрайств 3,4 тис. (25,7 %); незаконного поводження зі зброєю 1,4 тис. (45,4 %); хуліганств 473 (43,1 %); злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням транспортними засобами 605 (32,6 %); збуту наркотиків 1,4 тис. (63,5 %).

Викрито 227 фактів організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, з них 51 для виробництва чи виготовлення. Викрито майже 3,1 тис. фактів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. З незаконного обігу вилучено 700 одиниць вогнепальної зброї, у тому числі 19 гранатометів, 27 автоматів, 36 гвинтівок та карабінів (бойові та мисливські), 312 пістолетів та револьверів, 90 одиниць саморобної зброї, 494 гранати, 9 саморобних вибухових пристроїв, а також понад 71,7 тис. патронів до різної зброї.

Виявлено 118 організованих груп і злочинних організацій (далі – ОГ і ЗО), закінчено розслідуванням 112 кримінальних проваджень. Викрито 454 особи, які вчинили злочини в складі ОГ і ЗО. Викрито 133 кримінальні правопорушення, пов'язаних із торгівлею людьми, 285 кримінальних правопорушень, пов'язаних із сутенерством або втягненням особи в заняття проституцією.

Виявлено 3,1 тис. кіберзлочинів. Високим залишається рівень злочинності в економічній сфері.

Збільшилась кількість розслідуваних злочинів (із 70,3 тис. до 78,1 тис.), у тому числі тяжких та особливо тяжких їх видів (з 24,2 тис. до 27,8 тис.). До суду з обвинувальними актами було направлено матеріали стосовно 428 фактів вмісного вбивства, 638 умисних тяжких тілесних ушкоджень; 588 – розбійних нападів; 2,1 тис. пограбувань; 33,1 тис. – крадіжок.

Для підвищення оперативності реагування органів поліції на повідомлення громадян про кримінальні правопорушення та інші події, забезпечення їх стовідсоткової реєстрації та покращення ефективності управління нарядами поліції протягом 2017 року продовжувалася розбудова служби «102». На сьогодні всі виклики, здійснені з мобільного терміналу за скороченим номером 102, централізовано опрацьовується у всіх областях держави працівниками відповідної служби, більшість із яких мають вищу освіту, а кожен десятий – володіє іноземною мовою.

Під час виконання службово-бойових завдань військовослужбовцями Національної гвардії України протягом 2017 – 5 місяців 2018 р.р. затримано понад 23,2 тис. осіб за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень та понад 28,7 тис. осіб – за адміністративні правопорушення. У правопорушників вилучено: 69 одиниць вогнепальної зброї, 107 одиниць холодної зброї, понад 7,3 тис. набоїв, 70 гранат, понад 6,7 кг вибухових речовин та понад 40,8 кг наркотичних речовин. Завдяки професійним діям військовослужбовців НГУ повернуто матеріальних цінностей на суму близько 0,73 млн грн

З метою забезпечення охорони громадського порядку та громадської безпеки підрозділи НГУ разом з органами Національної поліції України залучалися до участі в профілактичних та пошукових заходах на території 103 населених пунктів та 8 районів 12 областей країни, виконанні службово-бойових завдань під час ускладнення оперативної обстановки в 5 прикордонних населених пунктах 3 областей країни, надавали допомогу працівникам Державної прикордонної служби України, брали участь в інших

заходах з охорони громадського порядку⁸⁵. Працівники спецпідрозділів поліції «КОРД» понад 1,3 тис. разів залучалися впродовж 2017 року до надання силової підтримки під час проведення спеціальних операцій із затримання осіб, які вчиняли небезпечні злочини.

Протягом останніх років статистика аварійності у сфері дорожнього руху мала тенденцію до зростання⁸⁶. Частка ДТП, у яких люди загинули або були травмовані, перевищує 20% до загальної кількості ДТП, скоєних в Україні.

Змінити цю ситуацію на краще покликане запровадження нових форм і методів у роботі органів поліції, зокрема, розбудова патрульної поліції, у т.ч. формування тактичних груп патрульної поліції (ТОР), груп реагування патрульної поліції (ГРПП) тощо.

Для зниження рівня аварійності, підвищення культури водія, недопущення корупційних проявів та зловживань із боку працівників поліції попередньо визначено 2000 аварійно-небезпечних місць для першочергової установки комплексів системи автоматичної фіксації правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху.

Важливим напрямом роботи правоохоронних органів у системі МВС залишається протидія домашньому насильству. Для ефективного реагування на повідомлення про факти вчинення насильства в сім'ї, надання поліцейських послуг потерпілим особам та вжиття заходів реагування до правопорушників започатковано роботу відповідних мобільних груп.

Важливим досягненням у роботі правоохоронних органів України є забезпечення публічної безпеки й порядку під час проведення масових заходів, у т.ч. міжнародних. Спряла цьому, зокрема, зміна підходів до виконання відповідних повноважень. Так, у 2017 році Національною поліцією України, за підтримки поліції Королівства Швеції, узято за основу організації діяльності «скандинавську модель» дій поліції, яка передбачає

⁸⁵ Лист НГУ від 29.05.2018 № 27/6/3-3517

⁸⁶ Статистика. Департамент патрульної поліції НПУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>

уникнення провокування агресії з боку мітингувальників у результаті дій поліції, у тому числі шляхом застосування поліцейських перемовників у разі виникнення непорозумінь, що дозволить знаходити компроміси для врегулювання можливих конфліктів.

Небезпечним є посилення міграційних процесів, викликане різними причинами. Так, соціально-економічна та криміногенна ситуація в Україні ускладнюється внаслідок наявності на її території значної кількості внутрішньо переміщених осіб. Не вирішеними повною мірою залишаються проблеми, пов'язані з належним облаштуванням та соціальною адаптацією переселенців з окупованих регіонів.

Незважаючи на загальне зниження потоку незаконної міграції до країн Західної Європи, збереження військових конфліктів і складна безпекова ситуація в низці країн світу, передусім Азії й Африки, потенційно зберігатимуть можливість погіршення ситуації у відповідній сфері. Україна при цьому може використовуватися нелегальними мігрантами в цілях транзиту, що створює додаткові ризики для громадської безпеки. Найбільш уразливим може виявитись чорноморський напрям.

Як і раніше, загрозу для України складатиме діяльність міжнародних злочинних угруповань, передусім, пов'язана з незаконною торгівлею зброєю, людьми, забезпеченням наркотрафіку тощо.

З огляду на зазначені небезпечні процеси Державною міграційною службою й Державною прикордонною службою вжито низку заходів щодо посилення контролю за перетином кордону України, а також удосконалення відповідних облікових систем. Це дозволяє підвищити ефективність запобігання й попередження низки правопорушень, у тому числі незаконного проникнення в Україну представників міжнародних злочинних угруповань, терористичних організацій тощо.

На зниження загального рівня злочинності спрямовано, зокрема, і створення національної системи ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства.

1.3.3. Загрози відтоку людського капіталу: невідповідності потреб і пропозиції на ринку праці

Питома вага людського капіталу в найбільш розвинених країнах (членах Організації економічного співробітництва та розвитку) становить близько 70 % їхнього національного багатства, у той час як природний капітал – лише 3 %⁸⁷. Отже, головною метою реформування вітчизняної освіти, у кінцевому підсумку, є зростання якості людського капіталу для забезпечення «високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, задоволення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях»⁸⁸.

Варто зазначити, що за Індексом розвитку людського капіталу, який щорічно укладається Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum), 2017 року 24-те місце серед 130 країн світу, покращивши за рік свій рейтинг на два пункти⁸⁹. За сукупними показниками розвитку людського капіталу Україна не надто поступається Чеській Республіці (22 місце) та випереджає Литву (25). Світовим лідером за рівнем розвитку людського капіталу 2017-го, на відміну від попереднього року, стала Норвегія, яка витіснила лідера 2016-го та ще кількох попередніх років, Фінляндію, на друге місце. За ступенем розвитку людського капіталу перші три місця посідають невеликі європейські країни – Норвегія, Фінляндія і Швейцарія, на четвертому США, за якими знову йдуть європейські Данія й Німеччина. Прикметно, що Україна за Індексом людського капіталу далеко випереджає такі держави Центрально-Східної Європи, як Македонія (67 місце) й Албанія (85 місце). При цьому у квітні 2018 року Європейська Комісія рекомендувала

⁸⁷ Economic Development and the Composition of Wealth [Електронний ресурс] // The World Bank. – Режим доступу: <https://blogs.worldbank.org/opendata/category/tags/human-capital>

⁸⁸ Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс] // Верховна рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

⁸⁹ The Global Human Capital Report 2017 [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Human_Capital_Report_2017.pdf

Раді ЄС розпочати офіційні переговори про вступ до Європейського Союзу двох щойно згаданих країн⁹⁰.

Варто наголосити на тому, що високий сукупний рейтинг людського капіталу України насамперед зумовлений високими показниками параметрів, пов'язаних з освітньою сферою. Так, 100 % населення нашої держави здобуває початкову освіту, а за рівнем здобуття середньої освіти наша держава перебуває в першій десятці. Водночас для багатьох, навіть таких розвинених країн, як США та члени Європейського Союзу, серйозну проблему становить якраз недостатній рівень письменності та інших базових освітніх навичок. Нинішні високі показники розвитку людського капіталу ще більше посилюють відповідальність реалізації реформ у системі освіти, оскільки помилкові кроки в цій царині пов'язані з ризиком втрати однієї з найбільших переваг, які сьогодні має Україна.

Водночас за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018 (The Global Competitiveness Index), Україна посіла 81-ше місце серед 137 країн⁹¹. Такі результати пояснюються, зокрема, тим, що в нашій країні поряд із доволі високими показниками кількості науковців та інженерів зареєстровано надзвичайно низькі показники залучення фахівців до роботи за спеціальністю. Вкрай невтішним є поки що і ключовий для економічного розвитку показник ВВП на душу населення (укладається Міжнародним валютним фондом), за яким Україна на квітень 2018 р. посіла 133-тє місце серед 188 країн світу, перебуваючи в групі найбідніших⁹².

Дослідження Інституту соціології НАН України, які в моніторинговому режимі здійснюються з 1992 року свідчать, що близько 60 % українців не можуть знайти роботу за набутою спеціальністю, а 25 % готові пожертвувати спеціальністю заради отримання роботи. Участь роботодавців у підготовці

⁹⁰ Єврокомісія дала “зелене світло” переговорам про вступ Албанії та Македонії до ЄС [Електронний ресурс] // Deutsche Welle, 17.04.2018. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/еврокомісія-дала-зелене-світло-переговорам-про-вступ-албанії-та-македонії-до-ес/a-43425400>

⁹¹ Global Competitiveness Index [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=GCI>

⁹² List of Countries by Projected GDP per capita [Електронний ресурс] // Statistics Times. – Режим доступу: <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp-capita.php>

кадрів (що раніше становила до 60 % від загальних інвестицій) майже припинено⁹³. Розбалансованість ринку праці значною мірою викликана браком системної взаємодії між зацікавленими сторонами: органами державного управління, системою професійної освіти, працівниками та роботодавцями. У 2017 році в структурі безробітного населення частка осіб, які не змогли знайти роботу після закінчення навчальних закладів склала 13,1 %⁹⁴. За даними Державної служби зайнятості, у 2017 році серед зареєстрованих безробітних 43 % – мали вищу або базову та неповну вищу освіту, 37 % професійно-технічну, 20 % середню освіту⁹⁵.

Специфічну вітчизняну проблему останнього часу становить загострення конкурентної боротьби за українського студента з боку ВНЗ зарубіжних країн, спричинене високою платою за навчання в частині українських ВНЗ, корупцією та відносно невисокою якістю освіти, як і, на жаль, дедалі більшою часткою молодих людей та їхніх батьків, що пов'язують надії на краще майбутнє з еміграцією. За попередніми даними центру CEDOS кількість українських студентів в іноземних університетах у 2016/2017 навчальному році збільшилась на 56 % (порівняно з 2012/2013 навчальним роком, коли розпочалося стрімке зростання кількості українців в іноземних університетах) та становила 72 тисячі, із них понад 46 % (або 33.4 тисячі) навчалась у Польщі. Українська студентська діаспора становить 53 % від усіх іноземних студентів, що здобувають вищу освіту в Польщі, значно випереджаючи другу за розміром діаспору білоруських студентів, яка становить майже 10 %⁹⁶. У переліку найбільш бажаних для навчання країн, як

⁹³ Про участь центральних та регіональних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців у формуванні трудового потенціалу держави та професійній підготовці кваліфікованих робітників для сучасної економіки України: матеріали слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти [Електронний ресурс] // Парламентське видавництво. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/36398.pdf>

⁹⁴ Економічна активність населення // Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350796>

⁹⁵ Щодо ситуації на ринку праці та результатів діяльності державної служби зайнятості у 2017 році [Електронний ресурс] // Державна служба зайнятості. – Режим доступу: <http://old.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=401365>

⁹⁶ Слободян О., Стадний Є. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? [Електронний ресурс] / Аналітичний центр CEDOS. – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>

і раніше, залишаються Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина.

У процесі свого функціонуванні вітчизняна система вищої та професійної освіти здебільшого орієнтується на ринок освітніх послуг, явно недостатньо враховуючи потреби ринку праці. Спільною проблемою для українських ринків освіти та праці є відсутність прогнозування необхідних економіці фахівців, а також слабка комунікація ВНЗ із потенційними роботодавцями.

У низці статей Закону України «Про вищу освіту» та проекту Закону «Про професійну освіту» приділено увагу проблемі кореляції ринку освіти й ринку праці:

- «Показники державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою формуються... з урахуванням *середньострокового прогнозу потреби у фахівцях на ринку праці*» (Закон України «Про вищу освіту», стаття 72);
- «Завданнями професійної освіти є:... *задоволення потреб (вимог) ринку праці національної економіки у кваліфікованих кадрах*»; «Реалізація державної політики у сфері професійної освіти забезпечується шляхом: *визначення збалансованої структури та обсягів підготовки кваліфікованих кадрів з урахуванням потреб особи, інтересів держави й роботодавців*» (проект Закону «Про професійну освіту» № 3231 від 06.10.2015, статті 3, 4)⁹⁷.

При зіставленні рейтингових оцінок розвитку людського капіталу та економіки впадає в око наявність у нашій країні значного розриву між високими показниками розвитку людського капіталу та його нереалізованістю в економічній діяльності. Це призводить до інтенсифікації процесів виїзду кваліфікованих фахівців за кордон. Як показує статистика, тільки до Польщі кількість трудових мігрантів з України зросла в 6,5 рази

⁹⁷ Проект Закону про професійну освіту [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56697

порівняно з 2013 р. У 2016 році Польща видала українцям 1,3 млн запрошень на роботу, при тому, що у 2010 році таких запрошень було 180 тис.⁹⁸. Відсутність передусім молодих, освічених, економічно й соціально активних людей в Україні означає зменшення можливостей досягнення адекватних темпів економічного розвитку, як і скорочення необхідного людського ресурсу процесів реформування суспільства. Збереження подібних темпів трудової міграція дедалі справлятиме все більш негативний вплив на економічну, соціальну та демографічну ситуацію в Україні.

1.3.4. Проблеми та ризики фінансово-економічної сфери

Виклики розвитку економіки

Економічний прогрес України залежить від готовності економіки й суспільства до майбутніх змін. Світову економіку революційно змінюють проривні наукові, інформаційно-комунікаційні, технологічні та цифрові новації. Уже найближчими п'ятьма роками в міжнародній економіці відтвориться принципово новий конкурентний ландшафт, у якому неадаптовані економіки закріпляться в ролі аутсайдерів. Україна, як і решта держав світу, має дуже вузький часовий горизонт для змін в економічному, освітньому та технологічному просторі.

Низка системних вад, успадкованих від попередніх нереформованих економічних взаємовідносин, в умовах гібридної агресії, істотно звузила можливості опанування стабільного економічного росту в нових міжнародних економічних реаліях. Гальмування реформ та економічний популізм виступають найбільш небезпечними бар'єрами, здатними закріпити відставання України.

При цьому зберігається значний **ризик розбалансування економічної політики та фрагментування реформ.** Відновлюване економічне зростання

⁹⁸ Трудова міграція в Україні: куди та чому їдуть заробітчани [Електронний ресурс] // Politeka. – Режим доступу: <https://politeka.net/ua/news/612172-trudovaya-mygratsyya-v-ukrayne-kuda-y-pochemu-edut-zarobyтчane/>

потребує злагодженої та синергетичної економічної політики всіх суб'єктів її реалізації – законодавчої, виконавчої влади та незалежних органів (НБУ, Антимонопольного комітету та ін.). Вибірковість та несвоєчасність рішень монетарної, бюджетної, інвестиційної та інших складових економічної політики нівелюватиме економічне зростання та підвищуватиме соціально-економічну напругу в суспільстві. Серед перешкод розвитку національній економіці варто відзначити:

- **низьку економічну продуктивність, яка компенсується нагромадженням боргу.** Показник ВВП на душу населення в Україні критично не відповідає потужному кадровому, ресурсному та промислово-технологічному потенціалу. Відставання від країн ЦСЄ ЄС є дещо меншим, але не менш вагомим. Так, ВВП на душу населення Польщі (13 822 дол. США) у 5,4 раза переважає український показник, Угорщини (15531 дол. США) – у 6 разів, Словаччини (17664 дол. США) – у 6,8 раза, Чехії (20152 дол. США) у 7,8 раза відповідно. Україна поступається навіть таким країнам як Білорусь (у 2,2 раза) та РФ (у 4,1 раза). Таке становище закріплює проблему системізації надмірного боргового навантаження на економіку (у 2018 р. прогнозований МВФ рівень боргу досягне 78,4 %⁹⁹ ВВП, що відносить Україну до 40 топ-країн світу з високим борговим навантаженням) та бюджет (планові витрати на обслуговування та погашення боргів у 2018 р. складають 13,1 %¹⁰⁰ видатків державного бюджету). Подолання проблеми низької економічної ефективності становить основу розвантаження макроекономічних дисбалансів, зниження боргового тиску та розблокування внутрішніх джерел економічного розвитку;
- **інтенсивну трудову міграцію.** Світовий досвід свідчить про кумулятивний характер ризику надмірної трудової міграції, за яким

⁹⁹ General government gross debt, % GDP/IMF, World Economic Outlook Database [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/weoselgr.aspx>

¹⁰⁰ Державна казначейська служба України. Звіт про виконання бюджету України за січень–квітень 2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=409984>

міграція через 5–7 років починає істотно обмежувати економічний розвиток. Україна вже зараз підходить до критичної межі втрати трудового капіталу. Уряду та бізнесу необхідно опрацювати консенсусну стратегію забезпечення гідної праці до 2025 року та відновлення привабливості українського ринку праці для оптимізації міграції та повернення працівників у країну;

- **нагромадження інфляційного тиску**, зумовленого витратністю багатьох видів економічної діяльності. У більшості сфер української економіки рівень проміжного споживання перевищує європейський. Збільшення витратності підживлює: використання зношених основних засобів (понад 76 % у переробній промисловості станом на кінець 2016 р.); домінування застарілих, енерго- та матеріаловитратних технологій; дорого вартісних та малодоступних кредитних ресурсів;
- **гальмування виконання Угоди про Асоціацію (УА) України з ЄС**, насамперед, в частині імплементації в українське законодавство норм та правил ЄС, визначених як пріоритетні¹⁰¹. Залишається низка нереалізованих раніше заходів, які передбачені відповідним Планом дій, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 1106 від 25 жовтня 2017 р.¹⁰² «Слабкою ланкою» у виконанні умов Угоди вже не перший рік залишається підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислової продукції (Угода АСАА) – по суті Угоди про взаємне визнання Україною та ЄС сертифікатів відповідності на промислову продукцію (як це передбачено статтею 57 УА);
- економічний прогрес у **зовнішньоекономічній сфері** стримується успадкованими та невирішеними проблемами «голландської хвороби» національної економіки. Вітчизняна, циклічна за фазами росту і спаду,

¹⁰¹ Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року. Розпорядження КМУ № 275-р від 3 квітня 2017 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/plany%20uryadu/serednostrokoviy-plan-2020.doc>

¹⁰² План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. МЕРТ України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Print?lang=uk-UA&id=0232a705-cfd2-4855-a232-c578a5df34b4>

модель зовнішньоторговельного співробітництва відповідає рівню 2010–2011 рр. Нетривалі фази експортного росту супроводжуються переважаючими темпами імпортного споживання, швидко нагромаджуючи дисбаланси. Усталена товарна структура та неекспансійна зовнішньоторговельна діяльність залишаються ключовими чинниками макроекономічного та фінансового тиску на національну економіку, а невиправданий рівень відкритості – високої залежності від зовнішньої кон'юнктури.

Джерелом зазначених проблем виступає **монофокусна модель розвитку торговельно-економічних відносин**. Сприятливий політичний фон 2000-х років обумовлював зміцнення торговельних відносин із країнами СНД (зокрема РФ) – у 2007–2013 рр. на ці країни, за даними ДФС України, припадало в середньому 37 % вітчизняного експорту товарів та 41,5 % імпорту (в т. ч. РФ – 25,0 % і 30,0 % відповідно). Аналогічні усереднені показники ЄС відповідали рівню у 26,0 % та 33,0 %, країн Азії – 24,6 % та 16,9 % відповідно.

Унаслідок гібридної війни РФ проти України та через розпочату економічну війну, монофокусом зовнішньоторговельної політики стали країни ЄС. За підсумками 2017 р. країни ЄС сформували 40,5 % вітчизняного товарного експорту та 44,5 % імпорту. У свою чергу на країни СНД у 2017 р. припадало лише 16,0 % експорту (у т. ч. на РФ 9,1 %) та 23,1 % (14,5 %) відповідно імпорту. За результатами 8 місяців 2018 р. країни ЄС зосередили 42,1 % вітчизняного товарного експорту та 43,3 % імпорту, тоді як на країни СНД припадало 15,2 % експорту та 23,3 % імпорту.

Концентрація уваги на необхідності виходу українських виробників, головно, на високоліквідні, але й висококонкурентні ринки промислово розвинутих країн, призводить до стратегічних втрат у результаті ігнорування реальних можливостей, які існують для України на «недоторгованих ринках» країн Азії, Африки та Америки.

Якщо в умовах відходу з ринків СНД та посилення ролі ЄС у 2017 р. дещо підвищилась частка азійського напрямку торгівлі (в експорті товарів до 28,8 %, в імпорті до 21,3 %), то на Африку припадає лише 9,3 % експорту та 1,4 % імпорту. При цьому торгівля з африканськими країнами робить найбільший додатний внесок у сальдо вітчизняного зовнішньоторговельного обороту (+3,4 млрд дол. США у 2017 р.). Роль американського ринку взагалі лишається на межі присутності (2,8 % для товарного експорту та дещо більше для імпорту – 7,3 %);

Невідповідність нинішнім потребам рівня представництва України в СОТ. Співробітництво України із СОТ здійснюється через діалог Заступника міністра економічного розвитку й торгівлі України – Торгового представника України, Департаменту доступу до ринків та взаємодії із СОТ Міністерства економічного розвитку й торгівлі та Постійного Представництва України в ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві, яке відповідає за взаємодію з 16 міжнародними організаціями, включаючи СОТ. Через відсутність постійного представника України в СОТ, Україна обмежена в можливостях впливати на процес підготовки рішень у системі СОТ у повному обсязі та мати повну інформацію стосовно питань, що знаходяться на порядку денному цієї організації;

Низька інвестиційна привабливість. Іноземне інвестування економіки не відповідає вагомому реальному й нереалізованому потенціалу України. Станом на початок 2017 р. обсяг накопичених прямих іноземних інвестицій (ПІІ) на душу населення в Україні (1152,6 дол. США) багатократно поступається рівню країн Центрально-Східної Європи – членів ЄС: Румунії (4481,8 дол. США), Литві (6081,2 дол. США), Польщі (6141,9 дол. США), Латвії (8839,4 дол. США), Словаччині (9551,2 дол. США), Угорщині (9600,5 дол. США), Чехії (14453,1 дол. США) та Естонії (17675,3 дол. США).¹⁰³

¹⁰³ За даними UNCTADstat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en

І хоча зарубіжні інвестори висловлюють істотну зацікавленість, надходження інвестицій не відповідає потенціалу та стратегічним цілям України. Процес формування та реалізації національного інвестиційного потенціалу зберігає системні вади, що проявляється в таких тенденціях:

- прями іноземні інвестиції не створюють відчутних та принципових структурно-технологічних зрушень в економіці України. Традиційно іноземні інвестори орієнтуються переважно на високорентабельні, швидкоокупні сегменти української економіки не пов'язані з зовнішньою торгівлею – фінансову та страхову діяльність, а також сектор ринкових послуг із низьким рівнем наукоємності (сферу торгівлі та операцій із нерухомим майном).

Довідково. Після суттєвого зниження обсягу ПІІ в Україну у 2014 р., період 2015–2016 рр. ознаменувався відновленням обсягів іноземного інвестиційного ресурсу в національній економіці. Так, у 2016 р. обсяг надходження ПІІ досяг 4,4 млрд дол. США, що в 1,8 раза більше 2014 р. (близько 2,5 млрд дол. США). 2017 р. засвідчив зниження зацікавленості іноземних інвесторів до економіки України. У цей період надійшло майже 1,9 млрд дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу), що у 2,4 раза менше, ніж у 2016 р. Найбільше інвестицій залучили іноземні банки під програми рекапіталізації, що пов'язано з виконанням регуляторних вимог НБУ. В цілому надходження акціонерного капіталу нерезидентів у фінансову та страхову діяльність у 2017 р. становили 647,5 млн дол. США (2825,3 млн дол. США у 2016 р.). У січні-червні 2018 р. відповідні надходження склали 1,26 млрд дол. США.

У нинішньому вигляді надходження іноземного капіталу значною мірою **закріплює** **низько- та низько-середньотехнологічну** **структуру промисловості України**, не скеровуючись на створення виробництв стратегічного включення до глобальних ланцюгів доданої вартості. Так, за підсумками 2017 р. добувна промисловість і розроблення кар'єрів забезпечили 23,5 % загального обсягу приросту ПІІ в промисловості, низькотехнологічні галузі переробної промисловості – 33,2 %, середньо-

низькотехнологічні галузі – 12,1 %, у сектор електроенергетики, водо- та газопостачання – 22,1 %¹⁰⁴.

Крім цього іноземні інвестори в Україні зорієнтовані переважно на сектори, що не потребують довгострокових капіталовкладень і освоєння нових технологій. Також ПІІ не відіграють вагомій ролі в процесах капіталотворення в Україні. Так, у 2016 р. частка коштів іноземних інвесторів у загальній структурі фінансування капітальних інвестицій становила 2,7 %, у 2017 р. цей показник знизився до 1,4 % (0,2 % у січні-червні 2018 р.);

- **збереження незначних обсягів інвестицій**, які спрямовуються не на придбання існуючих компаній або розширення їх діяльності, а на створення нових підприємств (*greenfield investments*). За висновками фахівців ЮНКТАД, основними чинниками цього в Україні є повільний перебіг реформ, а також проблеми в законодавстві та системі оподаткування¹⁰⁵;
- **збереження структури надходження капіталів, у якій переважають надходження офшорного та російського капіталу**. Характерною особливістю ПІІ до економіки України є значна присутність капіталів, що контролюються іноземними компаніями резидентів України¹⁰⁶ поряд із капіталами, які безпосередньо належать іноземним резидентам. Аналіз країн-інвесторів в економіку України свідчить про незначну частку ПІІ з розвинених країн світу та виску частку з країн-офшорних територій;

Довідково. Станом на 1 липня 2018 р., Кіпр залишився найбільшим інвестором України (28,2 % загального обсягу ПІІ). У 2017 р. найбільші обсяги акціонерного капіталу нерезидентів надійшли з Кіпру (506 млн дол. США) і Росії (395,9 млн

¹⁰⁴ Структуру ПІІ за технологічним рівнем галузей промисловості розраховано відповідно до класифікації Євростату: EurostatindicatorsonHigh-techindustryandKnowledge – intensiveservices. Annex 3 – High-techaggregationbyNACERev.2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/htec_esms_an3.pdf

¹⁰⁵ World Investment Report 2017: Investment and the Digital Economy. – Geneva: UNCTAD, 2017. – P. 67.

¹⁰⁶ Українські капітали раніше виведені з країни, як правило, до офшорної юрисдикції (англ. – *round-tripping FDI*).

дол. США). За січень – червень 2018 р. лідерство РФ (436 млн дол. США) та Кіпру (219 млн дол. США) у надходженнях ПІІ збереглося.

- **затягування земельної реформи**, яке істотно знижує інвестиційну привабливість України для внутрішніх та зовнішніх інвесторів, спотворює ринок землі та перешкоджає оптимізації землекористування, а також блокує якісні структурні зміни в агровиробництві України. Ризики тривалого збереження мораторію на продаж землі загрожують поглибленням диспропорцій земельних відносин в Україні, зниженням ефективності функціонування аграрного сектору національної економіки внаслідок: виведення земельних ділянок зі сфери товарного сільськогосподарського виробництва, подальшого зниження капіталізації відповідної сфери в цілому, стримування приходу стратегічних інвесторів в АПК, а також істотного погіршення соціально-економічних інтересів більшості власників земельних часток. Таким чином земельна реформа залишається пріоритетним завданням державної значущості, яке потребує суспільного консенсусу та збалансування інтересів усіх суб'єктів економічних відносин.

Окрім економічних ризиків, згенерованих гібридною агресією проти України, потрібно відзначити ще такі **перешкоди економічному розвитку**:

- *високий рівень сприйняття корупції*. За висновками Transparency International¹⁰⁷ у 2017 р. Україна з-поміж 180 країн світу посіла 130 місце в щорічному «Індексі сприйняття корупції». Порівняно з 2016 р., Україна лише незначно покращила свої позиції у 2017 р. За оцінками іноземних компаній, працюючих в Україні, корупційні прояви найбільше зашкоджують їх діяльності внаслідок: зниження мотивації партнерів з інших країн до співпраці та розширення бізнесу в Україні;

¹⁰⁷ *Corruption Perceptions Index* 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017

зростання ризиків закриття бізнесу в Україні; збільшення витрати на юридичну підтримку та дотримання вимог законодавства¹⁰⁸;

- *неефективна судова система та низький рівень довіри до неї.* Іноземними інвесторами констатується низька ефективність роботи вітчизняної судової системи, складність і заплутаність процесів оскарження судових рішень, формалізм і необ'єктивність розгляду справ, проблематичність оскарження рішень, політична залежність судових органів тощо. У дослідженні Американської торговельної палати респонденти визначили суди, податкові та митні органи – найбільш корумпованими¹⁰⁹;
- *збереження значних перешкод для здійснення підприємницької та інвестиційної діяльності в Україні.* Хоча відповідно до рейтингу Світового банку «*Doing Business*»¹¹⁰ за останній рік Україна дещо покращила якість бізнес-середовища, піднявшись на 4 позиції¹¹¹ (76 місце), це набагато нижче рівня провідних країн Центрально-Східної Європи (Польща – 27 місце, Чехія – 30 місце, Словаччина – 39 місце);
- *неефективність і затягування процесу приватизації.* При цьому цей інструмент практично ніколи в Україні не слугував інструментом залучення іноземних виробничих інвестицій. Так, наприклад, протягом 2014–2017 рр. не було досягнуто встановлених цілей «великої приватизації». З запланованих кожного року 17 млрд грн до державного бюджету від приватизації у 2014 р. надійшло 466,9 млн грн, у 2015 р. – 151,5 млн грн, у 2016 р. – 188,9 млн грн, у 2017 р. –

¹⁰⁸ *Результати* щорічного опитування Палати щодо сприйняття рівня корупції – презентація (06 лютого 2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chamber.ua/uk/Media/Publications/8189>

¹⁰⁹ *Результати* щорічного опитування Палати щодо сприйняття рівня корупції – презентація (06 лютого 2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chamber.ua/uk/Media/Publications/8189>

¹¹⁰ *Doing Business 2018. Reforming to Create Jobs.* URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>

¹¹¹ Цьогорічним проривом у індексі стало зростання країни за індикатором «Отримання дозволу на будівництво» на 105 пунктів, також покращилися позиції по категорії «Оподаткування» на 41 пункт, що дозволило країні посісти 43 місце.

3,4 млрд грн, за січень – липень 2018 р. – 49,9 млн грн (при запланованих на 2018 рік 21,3 млрд грн)¹¹²;

- *вади правової системи, що не дає відчутної гарантії іноземним інвесторам (особливо міноритарним) захисту їх прав власності за умов вкладення ПІІ. Згідно з рейтингом легкості ведення бізнесу¹¹³, Україна погіршила свої позиції за категорією «Захист міноритарних інвесторів» на 11 пунктів (81 позиція);*
- *вади системи захисту прав власності. Відповідно до Міжнародного індексу захисту прав власності, розрахованого Property Rights Alliance¹¹⁴, Україна у 2017 р. серед 127 країн світу посіла 123 місце й поступається майже всім країнам Східної Європи та Центральної Азії. Найбільш критичне відставання від інших країн зберігається за такими критеріями, як незалежність судів, верховенство права, боротьба з корупцією, політична стабільність, захист прав матеріальної власності, можливість отримання кредитних ресурсів, захист прав інтелектуальної власності, захист авторського права;*
- *низький рівень захисту прав інтелектуальної власності в Україні стримує трансфер нових іноземних технологій, а також не стимулює інвестиції в дослідження, розробки та інновації. Зокрема, у рейтингу Американської торгово-промислової палати за якістю середовища для захисту прав інтелектуальної власності Україна займає 37 позицію серед 50 країн¹¹⁵. За субіндексом захисту прав інтелектуальної власності Міжнародного індексу захисту прав власності, Україна займає 93 позицію серед 127 країн¹¹⁶;*

¹¹² Державна казначейська служба України. Звіти про виконання державного бюджету у 2014 – 2018 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

¹¹³ *Doing Business* – Measuring Business Regulations / World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/rankings>

¹¹⁴ *The International Property Rights Index 2017* / Property Rights Alliance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ipri2017.herokuapp.com/CountryResults>

¹¹⁵ *Create. U.S. Chamber International IP Index. Sixth Edition. 2018* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://globalipcenter.wpengine.com/wp-content/uploads/2018/02/GIPC_IP_Index_2018.pdf

¹¹⁶ *The International Property Rights Index 2017* / Property Rights Alliance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ipri2017.herokuapp.com/CountryResults>

- *недостатній рівень розвитку й різноманітності каналів комунікації з іноземними інвесторами.* Переважним чином інформування щодо поточного стану економіки України, здійснюваних кроків у сфері її реформування та інвестиційних переваг країни здійснюється на рівні дипломатичної взаємодії, зустрічей на рівні вищих посадових осіб та їх виступів на різноманітних міжнародних форумах, а також спілкування з великими інвесторами в рамках рад інвесторів при вищих органах влади. Разом із тим, досить слабкими є канали комунікації на рівні, де відбувається збір і пошук нерезидентами інформації про конкретні умови інвестування в країну, здійснення певних видів економічної діяльності. Йдеться про відсутність загального Інтернет-порталу з інформацією про регуляторні умови для здійснення інвестицій в Україну, системи стимулів та підтримки, що надаються інвесторами, правил набуття власності на активи (зокрема, землю), вимог валютного регулювання тощо.

Уразливість фінансової сфери

В умовах продовження гібридної війни проти України, її фінансова система залишається уразливою до негативного впливу зовнішніх чинників та внутрішніх дисбалансів, що проявляється в наступному.

У бюджетно-податковій сфері:

- ***збільшення частки перерозподілу ВВП через сектор загального державного управління.*** У 2017 р. вона зросла до 40,1 % ВВП за доходами (проти 38,4 % у 2016 р.) та 42,5 % ВВП за видатками¹¹⁷ (проти 40,6 % у 2016 р.). Основними чинниками збільшення частки перерозподілу ВВП через Зведений бюджет України у 2017 р. проти 2016 р. були такі: скасування спеціального режиму ПДВ у сфері сільського господарства; зростання надходжень ПДФО за рахунок збільшення мінімальної заробітної плати; надходження у вигляді

¹¹⁷ World Economic Outlook Database [Електронний ресурс] / International Monetary Fund. – April, 2018. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/index.aspx>

конфіскованих корупційних коштів за рішенням суду. На 2018–2019 рр. МВФ прогнозується подальше зростання показника до 40,9 % ВВП – за доходами та 43,4 % ВВП – за видатками. Високий рівень перерозподілу в умовах повільного економічного зростання, значних боргових та корупційних ризиків пригнічує розвиток підприємництва;

- ***мінімізація результатів економічної діяльності, передусім у частині оплати праці, призводить до недонадходжень бюджетів усіх рівнів.***

Негативне явище використання праці найманих осіб без оформлення трудових відносин, виплати зарплати повністю або частково без оподаткування характерне для всіх регіонів країни, різних галузей економіки та сфер діяльності роботодавців незалежно від правової форми здійснення платником податків господарської діяльності. Органами ДФС під час перевірки суб'єктів господарювання, які виплачували заробітну плату та інші доходи фізичним особам, порушення податкового законодавства виявляються в 60 % перевірених платників¹¹⁸. Свідомо порушуючи законодавство, роботодавці не доплачують до бюджетів вагомі суми ПДФО, військового збору та ЄСВ. Тим самим вони позбавляють працівників права на соціальний захист та гідну пенсію в майбутньому. Зниження ставки ЄСВ удвічі до 22 % з 2016 р. та збільшення розміру мінімальної заробітної плати разом із посиленням відповідальності за неоформлених працівників не змогли повною мірою подолати негативне явище зарплат «у конвертах». У 2017 р. надходження ЄСВ становили 180,8 млрд грн, але попри зростання відносно попереднього 2016 р. (+37,2 %) не досягли рівня 2015 р. (–2,6 %). Як наслідок, в умовах обмежених фінансових можливостей державі складно розширювати свої соціальні, передусім пенсійні, зобов'язання. А відсутність узгодженої між зацікавленими сторонами Стратегії розвитку податкової системи в умовах щорічного

118 У 2017 році роботодавцям-порушникам донараховано до сплати 819 млн грн [Електронний ресурс] / Державна фіскальна служба України. – 01.02.2018. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/325226.html>

нехтування принципом стабільності податкового законодавства підриває хитку довіру інвесторів до вітчизняної економіки;

- **зростання дефіциту Пенсійного фонду із необхідністю його покриття з Державного бюджету України.** Бюджет Пенсійного фонду є хронічно дотаційним. На фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами, та дефіциту коштів Пенсійного фонду у 2018 р. передбачено спрямувати 139,3 млрд грн (у 2017 р. – 133,5 млрд грн, у 2016 р. – 142,6 млрд грн), що є найбільшою за обсягом бюджетною програмою і становить 14,0 % видатків Державного бюджету. У 2018 р. трансферт із бюджету для Пенсійного фонду еквівалентний 40,3 % його видатків. Разом із тим навіть після осучаснення пенсій, з 11,4 тис. пенсіонерів понад половина або 55 % одержували пенсію менше 2 тис. грн¹¹⁹. Зберігається заборгованість Пенсійного фонду за позиками на покриття тимчасових касових розривів, яка утворилась у період із 2007 по 2014 рр., і станом на 01.01.2018 р. становила 48,0 млрд грн. На цьому тлі втрати власних коштів Пенсійного фонду України на непідконтрольних українській владі територіях із початку проведення АТО і станом на 01.07.2018 р. зросли до 70,4 млрд грн, у т. ч. на 9,8 млрд грн у I півріччі цього року¹²⁰. Фінансовий стан Пенсійного фонду в наступних роках зазнаватиме негативного впливу демографічної ситуації, яка погіршується трудовою міграцією (за підрахунками¹²¹, 4 млн осіб або 16 % працездатного населення) найбільш активної та продуктивної робочої сили. Таким чином, проблема має фундаментальний характер і потребує комплексної системи рішень;

¹¹⁹ *Звіт про розподіл пенсіонерів за розмірами призначених місячних пенсій станом на 01.07.2018 / Єдиний державний веб-портал відкритих даних. – 20.07.2018. – Режим доступу: <http://www.data.gov.ua/passport/ae20a107-ee41-4a4a-8ac8-d427ac5f7398>*

¹²⁰ *Інформація щодо пенсійних виплат внутрішньо переміщеним особам у червні 2018 року / Пенсійний фонд України. – 03.07.2018. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/36015-u-cherwni-2018-roku/>*

¹²¹ *Скільки українців поїхало за кордон і що державі робити / Центр економічної стратегії. – 11.04.2018. – Режим доступу: <https://ces.org.ua/skilky-ukraintsiv-poikhalo-za-kordon-i-shcho-z-tsym-robyty-derzhavi/>*

- **недостатня технічна оснащеність митних пунктів пропуску, що знижує рівень митних надходжень.** Аудитом Рахункової палати України¹²² встановлено, що митні пости й пункти пропуску жодної із перевірених митниць ДФС не забезпечені в повному обсязі технічними засобами контролю. Означене негативно впливало не лише на якість і своєчасність надання митних послуг, а і створювало корупційні ризики та небезпеку ввезення на територію України або вивезення з України заборонених (наркотичні речовини, зброя), а також контрабандних товарів. Аналогічно з боку підприємців 26 % опитаних¹²³ відзначають у роботі митниць проблему застарілості технічного оснащення (у т. ч. комп'ютерного обладнання, програмного забезпечення) другою після недосконалості митного законодавства. Таким чином, знижується конкурентоспроможність вітчизняного товаровиробника за ціновим фактором перед імпортованим товаром, який завезений в Україну без сплати ввізного ПДВ, акцизу та мита й реалізований у роздрібній торгівлі без використання касових апаратів;
- **хронічне невиконання плану надходжень від приватизації державного майна на фінансування дефіциту Державного бюджету.** З року в рік планування завищеного показника приватизаційних надходжень підриває його реалістичність і, зрештою, змушує шукати на заміщення інші джерела фінансування дефіциту. Законом України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» надходження від приватизації передбачені на рівні 21,3 млрд грн. Однак, зважаючи на практику минулих років, їх виконання викликає обґрунтовані сумніви. У минулому 2017 р. затверджений показник на рівні 17,1 млрд грн виконано лише в обсязі 3,4 млрд грн або на 19,7 %.

¹²² Звіт про результати аудиту ефективності виконання органами Державної фіскальної служби України повноважень у сфері державної митної справи та боротьби з правопорушеннями під час застосування митного законодавства [Електронний ресурс] / Рахункова палата України. – 30.05.2017. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16752589/zvit_12-3_2017.pdf

¹²³ Спрощення процедур торгівлі в Україні: оцінки та очікування бізнесу: аналітичний звіт [Електронний ресурс] / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – 08.06.2018. – С. 42. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/ua/areas_of_research/international_economics?pid=5985

У попередні 2015 та 2016 рр. рівень виконання становив лише 0,9 % та 1,1 % відповідно. Із якісним оновленням законодавчої бази щодо приватизації в інтересах стратегічних інвесторів на початку ц.р. у єдиному законі (замість семи попередніх) очікується поживлення процесу приватизації;

Довідково. Основними проблемами, які перешкоджають процесу приватизації об'єктів державної власності груп А, Д, Ж, Фонд державного майна відзначає¹²⁴: зменшення попиту на об'єкти нерухомості внаслідок зниження купівельної спроможності покупців; відсутність правовстановлюючих документів на об'єкти нерухомості унеможливує реєстрацію права власності на земельні ділянки та виготовлення документації із землеустрою; невирішення органами влади проблемних питань, які унеможлилювали приватизацію підприємств у минулі роки; пропонування органами управління до приватизації підприємств, які перебувають на межі банкрутства, є збитковими та непривабливими для потенційних покупців; гальмування органами управління передачі функцій управління державними підприємствами органам приватизації.

- ***пікові обсяги видатків наприкінці бюджетного року зумовлюють стрімке зростання ліквідності, що дестабілізує валютний ринок.***
Традиційним упродовж останніх років стало стрімке зростання обсягів видатків наприкінці бюджетного року. Так у грудні 2017 р. за зведеним бюджетом було витрачено 165,6 млрд грн, що вдвічі перевищує середній обсяг видатків за попередні 11 місяців бюджетного року (81,0 млрд грн); у грудні 2016 р. витрачено 134,0 млрд грн, що у 2,1 рази більше відповідно (63,8 млрд грн). У грудні 2015 р. – 118,4 млрд грн, що у 2,3 рази перевищувало середній обсяг видатків зведеного бюджету за попередні 11 місяців (51,0 млрд грн). Здебільшого, це явище стосується капітальних видатків місцевих бюджетів і пов'язане із завершенням тендерних процедур. Як наслідок раптового зростання ліквідності на ринку в грудні, відбувається пікове зростання валютного курсу до середини січня наступного року. Ситуація відома здавна, але

¹²⁴ Звіт про роботу Фонду державного майна України та хід приватизації державного майна у 2017 році [Електронний ресурс] / Фонд державного майна України. – 29.03.2018. – Режим доступу: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit-2017-final_12577.pdf

три роки поспіль ярко виражена, оскільки Національний банк України перейшов до гнучкого курсоутворення на валютному ринку. З метою посилення координації фіскальної та монетарної політики вирішення проблеми лежить у роботі центральних із місцевими органами влади в частині розвитку методичних засад середньострокового бюджетного планування;

Довідково. Пікові показники видатків зумовлюють коливання валютного курсу. Так за даними Національного банку України¹²⁵, станом на 10.12.2015 р. офіційний курс НБУ становив 22,89 грн/дол. США й почав зростати до пікових 27,24 грн/дол. США станом на 26.02.2016 р. із подальшим зниженням. І через рік знов ситуація повторилася: станом на 01.12.2016 р. курс склав 25,56 грн/дол. США і зростав до 27,72 грн/дол. США станом на 17.01.2017 р. із наступним спадом. Аналогічно поточного року: станом на 04.12.2017 р. курс становив 27,05 грн/дол. США і зріс до 28,88 грн/дол. США станом на 23.01.2018 р. із подальшим спадом.

- ***накопичення коштів місцевих бюджетів великих міст України на депозитах замість вкладень у розвиток локальної інфраструктури.***

Бюджетна децентралізація значно розширила фінансову спроможність місцевих бюджетів. Однак, місцева влада повільно навчається їх витратити. «Зворотною стороною медалі» стало свідоме заниження планових показників надходжень, їх перевиконання й накопичення коштів на депозитах. Такі залишки коштів місцевих бюджетів на вкладних (депозитних) рахунках у банках у 2017 р. сягнули рекордних 14,8 млрд грн станом на 01.10.2017 р. і дещо зменшилися до 14,4 млрд грн станом на 01.12.2017 р.; станом на 01.08.2018 р. – 14,5 млрд грн¹²⁶. Місцева влада навчилася добре заробляти на депозитах: від плати за розміщення тимчасово вільних коштів місцеві бюджети отримали у 2017 р. – 1,88 млрд грн проти 0,13 млрд грн у 2015 р. Згідно з чинним Порядком, тимчасово вільні кошти повинні бути повернені на рахунки

¹²⁵ Офіційний курс валют. Форма пошуку за період. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/>

¹²⁶ Інформація щодо залишків коштів місцевих бюджетів, розміщених на вкладних (депозитних) рахунках у банках у 2018 році станом на 01.08.2018 [Електронний ресурс] / Державна казначейська служба України. – 06.08.2018. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/23608>

бюджету, з яких вони перераховувалися, не пізніше ніж за 10 днів до закінчення бюджетного періоду. Таким чином, вони стають одним із чинників курсових «злетів». Натомість місцева влада за своїм основним призначенням має витратити бюджетні кошти на модернізацію локальної інфраструктури, поживлення ділової активності на місцях та розвиток людського капіталу для прискорення економічного зростання регіонів.

Боргова сфера України є найуразливішою ланкою фінансової системи держави, що впродовж багатьох років була обтяжена проблемним багажем попередніх років та ризиками сучасного періоду, а закономірністю боргової політики стала тенденція до перевищення передбачених чинним українським законодавством граничних меж боргових показників, що формує ризики фінансовій стійкості держави, зокрема:

- ***продовження зростання державного та гарантованого державою боргу України з високою питомою вагою її зовнішньої складової:*** загальний обсяг суверенного боргу (з урахуванням проведених упродовж минулого року всіх боргових операцій, у тому числі правочину з ОВДП, які були в портфелі НБУ) упродовж минулого року збільшився на 211,88 млрд грн у порівнянні з 2016 р. (темп приросту склав 11%) і на кінець 2017 року становив 2141,69 млрд грн, а за підсумками першого півріччя 2018 р. – 2,01 млрд грн. Граничний обсяг державного та гарантованого державою боргу станом на 31.12.2018 р. передбачено на рівні 2746,9 млрд грн, у т. ч. державного боргу – 1998,26 млрд грн, *гарантованого державою боргу* – 747,55 млрд грн¹²⁷.

У структурі суверенного боргу України впродовж року загальний обсяг зовнішнього боргу (державного та гарантованого державою) борг у національній валюті збільшився до 1375,01 млрд грн (проти 1239,08 млрд грн

¹²⁷ Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» № 2246-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>

на кінець 2016 р.), а за результатами першого півріччя його показник становив 1235,06 млрд грн Приріст обсягу зовнішньої складової суверенного боргу, номінованої в іноземній валюті минулого року становив 3,38 млрд дол. США (з 45,61 млрд дол. США у 2016 р. до 48,99 млрд дол. США на кінець 2017 р.), а на 20.06.2018 р. – 47,16 млрд дол. США¹²⁸. Поряд з цим поширюється практика розміщення облігацій внутрішньої державної позики, номінованих в іноземній валюті. Наслідком цього стало збільшення їх частки у загальному обсязі облігацій внутрішньої державної позики, які знаходяться в обігу (за сумою основного боргу), з 15,8% станом на 03.01.2017 до 17,4% станом на 03.09.2018. Утримання таких негативних тенденцій щодо нарощення боргових зобов'язань посилює перерозподіл бюджетних витрат у бік боргових виплат, зменшуючи у такий спосіб можливості для реалізації пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку держави.

Показник співвідношення сукупного державного й гарантованого боргу до ВВП за підсумками 2017 року хоча і зменшився, однак значно перевищує граничні межі в 60 %, передбачені як Бюджетним кодексом України, так і Маастрихтськими критеріями. Виходячи із закладених у Законі «Про Державний бюджет України на 2018 рік»¹²⁹ обсягів боргу, на кінець 2018 р. рівень державного та гарантованого державою боргу (за оцінками Міністерства фінансів) становитиме 82,4 % ВВП; згідно з прогнозами МВФ – 78,4 %¹³⁰ ВВП та прогнозами Світового банку¹³¹ – 75,1 % ВВП.

Високий рівень боргового навантаження на тлі несприятливого впливу зовнішніх та внутрішніх викликів може стати черговим поштовхом девальваційних процесів та виснаження міжнародних резервів, що вимагатиме вжиття антикризових заходів:

¹²⁸ *Боргова статистика* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.minfin.gov.ua/news/borg/derzhavnyi-borh-ta-harantovanyi-derzhavoiu-borh>

¹²⁹ Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» № 2246-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>

¹³⁰ General government gross debt, % GDP/IMF, World Economic Outlook Database - <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/weoselgr.aspx>

¹³¹ У Мінфіні попередили про значні виплати за держборгом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/ECONOMICS/u-minfini-poperedili-pro-znachni-viplati-za-derzhborgom-277772_.html

- **зростаючий тиск боргових виплат на державний бюджет.**

Показник співвідношення державного й гарантованого державою боргу та доходів бюджету станом на 31.12.2017 р. становив 270 %, а станом на 30.06.2018 р. – 222,5 % (при гранично допустимому рівні у 200 %). А показник співвідношення витрат на виконання зобов'язань за державним і гарантованим державою боргом України до надходжень державного бюджету за підсумками 2017 року збільшився до 24,6 % (проти 23,2 % у 2016 році)¹³². Найбільший борговий тиск на державний бюджет створювали *виплати за державним боргом*, загальний обсяг яких на кінець 2017 р. становив 474,0 млрд грн (проти 207,19 млрд грн у 2016 році), у т. ч.: фактичні загальні видатки на *обслуговування державного боргу* впродовж 2017 р. збільшилися на 14,7 млрд грн або на 15,3 % і становили 110,5 млрд грн (проти 95,8 млрд грн за підсумками 2016 р); обсяг бюджетних витрат на *погашення державного боргу* у 2017 році порівняно із 2016 р. збільшився в 3,3 раза (на 252,1 млрд грн) і становив 363,5 млрд грн (у т. ч. 297,0 млрд грн – виплати за внутрішнім боргом та 66,5 млрд грн – виплати за зовнішнім боргом)^{133, 134}.

Довідково. У 2018 р. загальні виплати за державним боргом за рахунок коштів державного бюджету передбачені на рівні 305,93 млрд грн, з них на *погашення державного боргу* заплановано 175,73 млрд грн, а обсяг платежів з *обслуговування державного боргу* – 130,20 млрд грн або 14,3 % видатків загального фонду державного бюджету поточного року¹³⁵. За підсумками першого півріччя поточного року (станом на 23.07.2018 р.)¹³⁶, сумарні бюджетні платежі за державним боргом становили 160,12 млрд грн, а їх питома вага у витратах бюджету (включають

¹³² *Висновки* Рахункової палати про виконання Закону України „Про Державний бюджет України на 2017 рік” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16755386/Vysn_RP_10-4_2018.pdf?subportal=main

¹³³ *Інформація* про здійснені операції з управління державним боргом за січень – грудень 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/390881>

¹³⁴ *Річний звіт* про виконання державного бюджету України за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=353931>

¹³⁵ *Програма* управління державним боргом на 2018р. /Наказ Міністерства фінансів України від 31 січня 2018 року № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D1%83%D0%B4%D0%B1%20%D0%BD%D0%B0%202018%202031.01.2018.pdf>

¹³⁶ *Інформація* про здійснені операції з управління державним боргом за січень-червень 2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/414783>

видатки бюджету, надання кредитів, погашення боргу та придбання цінних паперів) збільшилась до 28,3% (проти 20,0% у першому півріччі 2017 р.). На погашення боргу впродовж січня – червня 2018 р. витрачено 104,72 млрд грн (в т. ч. за внутрішніми запозиченнями – 80,96 млрд грн, що зумовлено значною часткою короткострокових запозичень на внутрішньому ринку), а загальний обсяг платежів з обслуговування державного боргу становив 55,39 млрд грн

- **критичні обсяги платежів за зовнішніми зобов'язаннями як чинник посилення залежності держави від міжнародних кредиторів.** Згідно з графіком, виплат у 2018 р. на погашення та обслуговування зовнішнього державного та гарантованого державою боргу необхідно понад 6,5 млрд дол. США (у разі негативного рішення Апеляційного суду Лондона щодо сплати так званого «боргу Януковича» сума виплат зросте до 9,5 млрд дол. США). Пікові боргові виплати зовнішнім кредиторам упродовж 2019–2021 рр. становитимуть від 8,5 млрд дол. США до 10 млрд дол. США щорічно. Програмою управління державним боргом на 2018 рік¹³⁷ на здійснення платежів із погашення зовнішнього державного боргу передбачено 61,70 млрд грн, у т. ч. на погашення зобов'язань: перед МВФ – 43,80 млрд грн; перед Міжнародним банком реконструкції та розвитку – 8,34 млрд грн; перед Європейським банком реконструкції та розвитку – 3,82 млрд грн. На погашення зовнішнього боргу в першому півріччі було витрачено бюджетних коштів на суму 23,76 млрд грн¹³⁸. Платежі з обслуговування зовнішнього державного боргу України на 2018 рік заплановано в обсязі 50,86 млрд грн, у структурі яких найбільшу питому вагу складуть виплати: за реструктуризованими ОЗДП 2015 р. обсягом 27,31 млрд грн; за ОЗДП 2017 року – 6,66 млрд грн; за кредитами МВФ – 5,20 млрд грн; за кредитами МБРР – 3,11 млрд грн

¹³⁷ Програма управління державним боргом на 2018р. /Наказ Міністерства фінансів України від 31 січня 2018 року № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D1%83%D0%B4%D0%B1%20%D0%BD%D0%B0%202018%202031.01.2018.pdf>

¹³⁸ Інформація про здійснені операції з управління державним боргом за січень-червень 2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/414783>

Високий рівень зовнішньої заборгованості в умовах наближення періоду пікових виплат зумовлюють потребу в пошуках нових джерел запозичень, посилюючи бюджетний, валютний ризики та ризик рефінансування боргу, та знижують рівень фінансової стійкості України;

- **невизначеність щодо подальшої співпраці з МФО.** Особливістю взаємодії України з міжнародними фінансовими організаціями, насамперед зі МВФ, упродовж останніх років стала кореляція між виконанням Урядом передбачених програмами реформ (з дотриманням узгоджених положень) та виділенням фінансових ресурсів відповідно до визначених обсягів і термінів. Зокрема, у рамках виконання Програми розширеного фінансування загальним обсягом 17,5 млрд дол. США досі було отримано лише 4 кредитних траншів (із планових 14) загальним обсягом 8,7 млрд дол. США. Упродовж 2017 р. з очікуваних 5,5 млрд дол. США через невиконання Україною низки умов та взятих зобов'язань було отримано лише один транш фінансування на суму 1,3 млрд дол. США. Продовження співпраці зі МВФ набуває для України особливої ваги з огляду на необхідність здійснення нових запозичень для забезпечення впродовж 2018–2021 рр. пікових виплат за зовнішнім боргом в іноземній валюті, у т. ч. перед самим Фондом: за обсягами боргу перед МВФ Україна займає друге після Греції місце із сумою непогашених боргів перед Фондом станом на 31 січня 2018 р. понад 8,5 млрд SDR (грошової одиниці МВФ) або 11,93 млрд дол. США (322 млрд грн за поточним курсом), а її виплати Фонду впродовж 2018 р. складуть близько 2,4 млрд дол. США, пік яких припадає на травень, серпень та листопад. Отже, на сьогодні актуалізується пошук шляхів подолання проблемних питань співпраці зі МВФ задля забезпечення фактичного продовження кредитної програми та проведення консультацій щодо нової програми фінансування;

- *низька ефективність управління простроченою заборгованістю перед державним бюджетом за кредитами (позиками), залученими державою або під державні гарантії.* За підсумками 2017 р. загальні обсяги простроченої заборгованості позичальників (юридичних осіб) перед державою за кредитами (позиками), залученими державою або під державні гарантії (включаючи плату за їх користування й надання державних гарантій), збільшились на 14,0 % і становили 56,1 млрд грн, з них 8,7 млрд грн – заборгованість суб’єктів господарювання, стосовно яких проведено державну реєстрацію припинення юридичної особи в результаті їх ліквідації¹³⁹. Причинами формування такої заборгованості в більшості випадків стали, зокрема, наявність системних проблем у відповідних галузях; неефективність менеджменту підприємств та нерентабельності проектів; реорганізації самих підприємств в окремих випадках. Сума надходжень коштів до державного бюджету в рахунок погашення суб’єктами господарювання простроченої заборгованості склала 6,8 млрд грн або 12,2 % загального обсягу цієї заборгованості¹⁴⁰. Станом на 01.07.2018 р. загальна сума простроченої заборгованості перед державою позичальників за кредитами (позиками), залученими державою або під державні гарантії становила 50,12 млрд грн (1,91 млрд дол. США), у тому числі 7,5 млрд грн (286,26 млн дол. США) – заборгованість підприємств, стосовно яких проведено державну реєстрацію припинення юридичної особи в результаті їх ліквідації. До державного бюджету впродовж 2018 р. повернуто 2,82 млрд грн¹⁴¹.

¹³⁹ Інформаційна довідка щодо стану простроченої заборгованості позичальників перед державою за позиками, наданими державою або під державні гарантії, за станом на 01.01.2018 р. . [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/informatsiia-pro-stan-prostrochenoi-zaborhovanosti-rozychalnykiv-pered-derzhavoiu-stanom-na-r?category=borg&subcategory=prostrochena-zaborhovanist-pered-derzhavoiu>

¹⁴⁰ Там само

¹⁴¹ Інформаційна довідка щодо стану простроченої заборгованості позичальників перед державою за позиками, наданими державою або під державні гарантії, за станом на 01.07.2018р. [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/news/borg/prostrochena-zaborhovanist-pered-derzhavoiu>

Такі тенденції є свідченням недосконалості механізмів управління гарантованим державою боргом та сприяють посиленню бюджетного ризику за рахунок додаткових втрат у разі настання гарантійних випадків.

Вразливість грошово-кредитної сфери в Україні на сьогодні проявляється в наступних основних проблемах:

- **повільний темп відновлення міжнародних резервів.** Загалом за 2017 р. міжнародні резерви України, порівняно з їх обсягом на кінець 2016 р., зросли на 3,3 млрд дол. США – до 18,8 млрд дол. США. Унаслідок напруженого графіку повернення зовнішнього боргу в першому півріччі 2018 року обсяг міжнародних резервів почав поступово зменшуватись, досягнувши рівня 18,0 млрд дол. США станом на 01.07.2018 р. А вже за підсумками серпня 2018 року міжнародні резерви України становили 17 231,7 млн дол. США (в еквіваленті). До скорочення резервів на 2,9% у місячному вимірі у серпні призвели такі чинники:
 - Інтервенції Національного банку з метою згладжування надмірних коливань курсу гривні на міжбанківському валютному ринку. За підсумками місяця було продано 668 млн дол. США, з яких через інтервенції за вибором найкращої ціни було продано 311,9 млн дол. США та на аукціонах – 356,1 млн дол. США. При цьому, на поповнення резервів у серпні куплено 16,7 млн дол. США.
 - Платежі з обслуговування та погашення зовнішнього боргу. Зокрема, на користь Міжнародного валютного фонду було сплачено кошти обсягом 607,4 млн дол. США (в еквіваленті). Окрім платежів на користь МВФ, у серпні на обслуговування та погашення державного боргу в іноземній валюті було спрямовано 447,9 млн дол. США у еквіваленті, з яких 389,2 млн дол. США становили обслуговування та погашення за державними цінними паперами.
 - Операції Уряду із залучення коштів в іноземній валюті шляхом розміщення державних боргових паперів. Так, обсяги розміщення

облігацій зовнішньої державної позики за цей період становили 725,0 млн дол. США, внутрішньої - 382,1 млн дол. США та 69,1 млн євро.

- Переоцінка фінансових інструментів (зміна ринкової вартості, курсу гривні до іноземних валют) у сумі 19,9 млн дол. США (в еквіваленті).

Довідково. Історичний максимум міжнародних резервів України за останні 10 років (38,4 млрд дол. США) був зафіксований у квітні 2011 р. Протягом 2011–2013 рр. відбувалось поступове «проїдання» резервів із метою збереження «за будь-яку ціну» стабільного курсу гривні відносно долара США, унаслідок чого їх обсяг станом на 01.01.2014 р. скоротився до 20,4 млрд дол. США. У квітні 2014 року, після анексії Криму, на тлі формування ажіотажного попиту на валютному ринку, обсяг міжнародних резервів впав до рівня 14,2 млрд дол. США. Незважаючи на початок активної співпраці Уряду України з Міжнародним валютним фондом та іншими міжнародними кредиторами та фактичну відмову від активної підтримки курсу гривні, до кінця 2014 р. міжнародні резерви скоротились до 7,5 млрд дол. США, а станом на 01.03.2015 р. досягли свого історичного мінімуму в 5,6 млрд дол. США, після чого почалось їх поступове відновлення.

- **високий рівень інфляції.** Протягом 2014 р. рівень інфляції в Україні становив 24,9 %, у 2015 р. – 43,3 %. Одним із найбільш ефективних заходів, впроваджених у відповідь на серйозні виклики у фінансовій сфері в цей період, був перехід до режиму інфляційного таргетування, що забезпечив багаторазове (до 12,4 %) уповільнення темпів цінового зростання вже упродовж 2016 р. та дає змогу перейти до однознакового (менше 10 %) рівня інфляції в середньостроковій перспективі.

Водночас, одна з проголошених ключових цілей режиму інфляційного таргетування в Україні на 2017 рік полягала в досягненні цільового орієнтиру інфляції на кінець 2017 року – 8 % +/- 2 в. п., проте фактичний показник становив 13,7 %. Проте, вже у серпні 2018 року споживча інфляція становила 9,0% у річному вимірі (8,9% у липні). Інфляція у серпні була близькою до траєкторії прогнозу Національного банку. Попри впевнене зниження інфляції з початку року, реалізація низки ризиків може в подальшому стати на заваді цій тенденції. Тому, Правління Національного банку України прийняло

рішення підвищити облікову ставку до 18% річних із 07 вересня 2018 року. Проведення більш жорсткої монетарної політики дозволить нівелювати вплив цих ризиків і повернути інфляцію в межі цільового діапазону в кінці 2019 року та досягти середньострокової цілі 5% у 2020 році;

- **перші кроки на шляху подолання збитковості банківської системи загалом.** Незважаючи на поступове відновлення прибуткової діяльності абсолютної більшості банківських установ, банківська система України в цілому в останні роки фіксувала збитки: за 2014 р. – (–53,0) млрд грн, за 2015 р. – (–66,6) млрд грн, за 2016 р. – (–159,4) млрд грн, за 2017 р. – (–24,3) млрд грн. У поточному 2018 році результат діяльності банківської системи за сім місяців став позитивним – 9,8 млрд грн прибутку, що дає можливість сподіватись на подолання негативної тенденції збитковості банківської системи в цілому в короткостроковій перспективі;

Довідково. Основною причиною збитковості українських банків в останні роки була необхідність формування страхових резервів під проблемні кредити, обсяг яких склав: за 2014 р. – 103 млрд грн, за 2015 р. – 115 млрд грн, за 2016 р. – 198 млрд грн, за 2017 р. – 49 млрд грн¹⁴².

- **скорочення відділень – точок продажу банківських продуктів.** Серед найбільш болючих втрат банківської системи, яких не вдалося уникнути протягом останніх років, слід відзначити більш ніж дворазове (з 19,3 тис. на 01.01.2014 р. до 9,5 тис. на 01.01.2018 р. та 9,1 тис. на 01.07.2018 р.) скорочення працюючих відділень банків в Україні. При цьому лише за минулий 2017 рік кількість банківських відділень зменшилась на 827 одиниць.

Відділення скорочувались унаслідок втрати Україною частини території, виходу з ринку проблемних банків та внаслідок дотримання цілком стабільними банками власної політики «жорсткої економії»;

¹⁴² *Статистика.* Показники банківської системи. Доходи та витрати банків України. Відрахування в резерви [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Загалом це суттєво знизило рівень міжбанківської конкуренції, особливо в невеликих містах та сільській місцевості, а за показником щільності банківської системи (кількість відділень на 100 тис. мешканців) відкинуло Україну до другої сотні країн, що досліджувалися Світовим банком у 2016 р.¹⁴³;

- **незадовільна якість кредитного портфеля банків**, що характеризується високою часткою простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, оптимальне значення якого за вимогами фінансової безпеки держави має становити 2 % (задовільне – 3 %, незадовільне – 4 %, небезпечне – 5 %, критичне – 7 %)¹⁴⁴. Значення цього показника перевищило критичну позначку у 7 % ще станом на кінець відносно стабільного для економіки 2013 року, а станом на 01.01.2017 р. значення цього показника зросло до 24,2 %.

Довідково. Починаючи з травня 2017 р. НБУ почав публікувати статистику непрацюючих кредитів (NPL), розрахованих за новими правилами на основі загальноприйнятих у світі стандартів. У результаті повного визнання банками реальної якості кредитів, рівень NPL, у середньому по системі, на 01.01.2018 р. становив 54,5 %, у т. ч. по корпоративних кредитах – до 56,0 %¹⁴⁵.

Ризик для фінансової стійкості банківської системи від зростання частки непрацюючих кредитів проявляється двома шляхами: по-перше, позичальники припиняють обслуговування кредитів, унаслідок чого банки недоотримують нараховані відсотки; по-друге, банки зобов'язані формувати страхові резерви під непрацюючі кредити за рахунок збільшення витрат. Обидві ці обставини негативно впливають на збитковість банківської системи в цілому в останні роки;

¹⁴³ *World Development Indicators: Financial access, stability and efficiency.*[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://wdi.worldbank.org/table/5.5>

¹⁴⁴ *Наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України».* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

¹⁴⁵ *Обсяги активних операцій та частка непрацюючих активів в цілому по системі* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

- **суперечлива динаміка повернення кредитів рефінансування.**

Залишкова сума наданих НБУ кредитів рефінансування¹⁴⁶ останнім часом має стійку тенденцію зменшення: станом на 01.01.2015 р. – 113,4 млрд грн, на 01.01.2016 р. – 105,8 млрд грн, на 01.01.2017 р. – 74,8 млрд грн, на 01.01.2018 р. – 68,7 млрд грн. Водночас відповідна статистика в розрізі платоспроможних банків станом на 01.01.2018 р.¹⁴⁷ свідчить, що п'ять платоспроможних банків (чотири з яких належать державі, один – іноземній банківській групі) були винні НБУ загалом 18,4 млрд грн. Різниця між цими двома сумами – це кошти, що «застрягли» у виведених із ринку проблемних банках, отже строки їх повернення будуть визначатись лише швидкістю та прозорістю продажу їх заставного майна.

Довідково. Повернення коштів, наданих НБУ у якості рефінансування банкам, що в подальшому були виведені з ринку, відбувається вкрай повільно. Зокрема, за весь 2017 рік було повернуто лише 2,1 млрд грн. Ця сума складалася з коштів, що надійшли від реалізації ФГВФОУ заставного майна (активів) та коштів, отриманих з інших джерел.

Перешкоди розвитку реальному сектору економіки

Спільними зусиллями влади, підприємницького середовища та міжнародних партнерів України вдається здобувати безпрецедентний досвід реформування реального сектору, коли впровадження ініціатив відбувається одночасно із захистом країни від російської агресії. Тому результати, досягнуті наперекір вкрай несприятливим внутрішнім та зовнішнім обставинам, є унікальними. Втім, вони ще не повною мірою відповідають очікуванням суспільства щодо забезпечення європейських стандартів життя, а бізнесу – щодо створення бездискримінаційних умов діяльності, поліпшення внутрішнього середовища й доступу до зовнішніх ринків,

¹⁴⁶ *Статистика.* Грошово-кредитна та фінансова статистика. Огляди фінансових корпорацій. Огляд Національного банку України. Вимоги до інших депозитних корпорацій. Кредити [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1

¹⁴⁷ *Статистика.* Показники банківської системи. Згруповані балансові залишки [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

захисту прав і інтересів. Відтак попереду багато роботи в напрямі подолання низки обмежень, які не дозволяють повною мірою використати потенціал реального сектору для забезпечення нової якості економічного зростання в Україні.

Незважаючи на позитивні тенденції у **промисловості**, ключові показники економічного розвитку України свідчать про розгортання процесів деіндустріалізації – частка валової доданої вартості переробної галузі у ВВП скоротилась з 17,4% у 2000 р. до 12,4% у 2017 р. Послаблення ролі промислового сектору в економіці є загальносвітовим трендом, але на відміну від багатьох європейських країн, у яких також відбувається скорочення частки переробної галузі у ВВП, в Україні цей процес супроводжується погіршенням технологічної структури виробництва, занепадом ключових виробництв і зумовлюється низкою системних проблем і обмежень, основними серед яких є такі.

Високий ступінь зносу основних засобів у промисловості, що збільшує ресурсо-, енергоємність промислового виробництва та собівартість виробленої продукції, знижуючи її конкурентоспроможність. Ступінь зносу основних засобів (ОЗ) у промисловості у 2016 р. становив 69,4% (у добувній галузі – 54,6%, у переробній – 76,4%).

Довідково. Найбільш застарілими залишаються ОЗ у виробництві автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів, ступінь зносу яких становив 94,3% та на підприємствах із виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність – 91,1%. У більшості галузей ступінь зносу ОЗ коливався в межах 50–60% (легка, харчова, хімічна та нафтохімічна промисловість, металургія та машинобудування (крім транспортного)). Нижчою за 50% є зношеність ОЗ лише у виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення (43,5%), у виробництві основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (44,8%), меблевому виробництві (46,4%).

При цьому вкрай низькими залишаються коефіцієнти оновлення ОЗ у промисловості, що підтверджує низьку інвестиційну активність та недостатній рівень технологічної озброєності промислового виробництва.

Так, загалом у промисловості цей показник у 2016 р. становив 2,2 % (у добувній галузі – 3,4 %, у переробній – 2,2 %).

Недостатній рівень забезпеченості підприємств окремими виробничими ресурсами, наявність транспортно-логістичних проблем, що призводить до недозавантаженості потужностей, заважає нарощувати обсяги виробництва та експорту. Так, станом на IV кв. 2017 р. та I кв. 2018 р. завантаженість виробничих потужностей промислових підприємств становила в середньому 68 %, а в II кв. 2018 р. – 67,5 %¹⁴⁸. Найбільші труднощі із забезпеченням сировиною та проміжною продукцією протягом 2017–2018 рр. відчувають підприємства металургійної та хімічної галузей промисловості, що залишаються базовими для економіки України та суттєво впливають на роботу будівництва, машинобудування, сільського господарства, фармацевтичного виробництва тощо.

Довідково. Втрата Україною ПрАТ «Кримський титан» та низки коксохімічних підприємств призвела до гострого дефіциту сірчаної кислоти, що використовується в металургійному, коксохімічному, фармацевтичному та низці інших виробництв. За щорічної потреби у 100–110 тис. тонн дефіцит на внутрішньому ринку становить 70–80 тис. тонн, причому в Україні також не вистачає цистерн для її перевезення промисловим споживачам¹⁴⁹. Постійно скорочуються обсяги заготівлі в Україні металобрухту – за щорічної потреби українського ГМК на рівні 4–5 млн т, заготівля становить лише 3,5 млн т¹⁵⁰. При цьому обсяги експорту металобрухту з України у 2017 р. зросли на 78,5 % порівняно з 2016 р. Зараз в Україні діє експортне мито на відходи та брухт чорних металів у розмірі 30 євро за тону, тоді як у багатьох країнах-партнерах у зовнішній торгівлі металургійною продукцією рівень тарифного захисту є значно вищим і становить 25–35 % від митної вартості. Крім того, за даними експертів, на сьогодні близько 70 % ринку заготівлі металобрухту перебуває в тіні¹⁵¹.

Істотно збільшує транспортну складову собівартості промислової продукції підвищення регульованих державою тарифів на залізничні

¹⁴⁸ Інформація Держстату «Очікування промислових підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності» за відповідні періоди [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁴⁹ Январев В. Игра в монополию [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.minprom.ua/articles/243502.html>

¹⁵⁰ Воронцов И. ГМК-2018: основные вызовы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.minprom.ua/articles/243119.html>

¹⁵¹ Почему производство стали упало до исторического минимума [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vtormet.dp.ua/news/pochemu-proizvodstvo-stali-upalo-do-istoricheskogo-minimuma>

вантажні перевезення – з 1 жовтня 2017 р. відбулося чергове підвищення тарифів на залізничні вантажні перевезення на 22,5 %¹⁵², а з 19 лютого 2018 р. ПАТ «Укрзалізниця» введено в дію новий порядок визначення плати за використання власних вагонів у процесі надання послуг із перевезення вантажів¹⁵³, що підвищило вартість використання вантажних вагонів та напіввагонів промисловими підприємствами на 50–60 %¹⁵⁴. Крім того, транспортні обмеження в Донецькій та Луганській областях унеможливають постачання на коксохімічні підприємства коксівного вугілля.

Протекціоністські дії з боку країн-зовнішньоторговельних партнерів, що є особливо небезпечним в умовах продовження торговельної війни з РФ та посилення світової конкуренції за ринки збуту основних для України видів промислової продукції. Обмеження РФ транзиту та безмитного ввезення цілої низки українських товарів протягом 2016–2017 рр. та запровадження Євразійською економічною комісією імпорتنих мит на цілу низку української продукції мали надзвичайно важкі наслідки для українських виробників. У 2018 р. ситуація загострилася запровадженням США в березні імпортного мита на сталь у розмірі 25 % та алюміній у розмірі 10 %, що стало сигналом для багатьох європейських країн щодо початку масштабних заходів із захисту власного ринку металопродукції та диверсифікації експорту. ЄС 26.03.2018 почав захисне розслідування відносно імпорту металопродукції, запровадивши з 19.07.2018 на 200 днів попередні заходи у вигляді глобальної тарифної квоти та мита в розмірі 25 %. Туреччиною 27.04.2018 також розпочато захисне розслідування щодо металопродукції, у т. ч. української. Крім того, 26.04.2018 Офіс торговельного представника США призупинив для частини українських

¹⁵² Комітет погодив підвищення тарифів на залізничні вантажоперевезення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/09/1/628568/>

¹⁵³ З 19 лютого 2018 року вводиться в дію новий порядок визначення плати за використання власних вагонів Укрзалізниці вантажоперевезення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/468613/

¹⁵⁴ Воронцов И. ГКМ-2018: основные вызовы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.minprom.ua/articles/243119.html>

товарів дію Генералізованої системи преференцій. Під дію обмеження потрапили 155 видів товарів, зокрема, деякі продукти харчової, легкої, деревообробної промисловості та машинобудування¹⁵⁵.

Закриття країнами власних ринків загрожує Україні, з одного боку, продовженням експансії іноземних виробників (насамперед китайських та російських) на внутрішньому ринку, а з іншого – втратою ринків збуту та зниженням експортної активності національних виробників.

Довідково. Так, у 2017 р. порівняно з попереднім роком скоротилися частки вітчизняної продукції в загальному обсязі внутрішнього споживання за основними видами промислової продукції – металургійної продукції із 64,1 % до 60,4 %; хімічної та нафтохімічної продукції – з 39,9 % до 34,7 %; харчової продукції – з 85,2 % до 80,7 %; машинобудівної продукції – із 6,6 % до 3,8 %.

Слабкість коопераційних зв'язків у промисловості, низький ступінь співробітництва підприємств у ланцюгах доданої вартості, наслідком чого стає недостатність замкнених циклів виробництва продукції вищих технологічних укладів. Сучасна світова економіка характеризується стиранням меж між секторами – виробничі компанії швидко перетворюються на економічні екосистеми, що постійно розширюють та диверсифікують види діяльності, інтегруючи до їх переліку фінансові, маркетингові, сервісні послуги шляхом розбудови мережі субконтракторів та партнерських зв'язків зі спеціалізованими підприємствами та організаціями, що робить процес виробництва, продажу, технічного обслуговування та ремонту максимально ефективним та ресурсощадним. В Україні натомість зберігається низька ефективність технологічного обміну та великий розрив між виробництвом, наукою та освітою.

Довідково. Протягом 2014–2016 рр. лише 34,4 % підприємств із технологічними інноваціями співпрацювали з іншими підприємствами та організаціями, причому основними партнерами були постачальники обладнання, матеріалів, компонентів або

¹⁵⁵ США призупинили дію торговельних преференцій для частини українських товарів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=35add837-bde7-4338-ad08-00965be36ef1&title=SshaPrizupiniliDiiuTorgovelnikhPreferentsiiDliaChastiniUkrainskikhTovariv>

програмного забезпечення, тісні зв'язки з якими підтримували 26,1 % підприємств, а також клієнти або споживачі (13,7%), тоді як співпраця з науковими та освітніми установами залишалася нерозвиненим – лише 8,4% та 5,9% підприємств відповідно¹⁵⁶.

Низький рівень цифровізації процесів у ланцюгу «виробництво-маркетинг-продаж-обслуговування», що характеризує нову модель промислового розвитку в рамках «Індустрії 4.0». Про слабкість реагування промислового сектору України на нові світові тенденції виробничої діяльності свідчить те, що далеко не всі українські промислові підприємства використовують навіть технології автоматизації – ключової технології попереднього покоління, тоді як технології «Індустрії 4.0» передбачають значно вищий рівень взаємодії цифрових систем на основі оброблення великих даних. Приклади впровадження систем 4.0 в Україні поки що залишаються поодинокими¹⁵⁷.

Інноваційний потенціал української промисловості, здатність швидко реагувати на зміни ринкової кон'юнктури та технологічні зрушення істотно обмежується низьким рівнем культури взаємодії в ланцюгу «виробництво-маркетинг-продаж-обслуговування», відсутністю на підприємствах систем збирання інформації від споживачів та якісної конкурентної розвідки з наступними змінами до процесів виробництва та продажу продукції, а також низьким рівнем забезпеченості вітчизняних промислових підприємств фінансовими ресурсами для розвитку. Крім того, відсутність єдиних стандартів у сфері розроблення й інтеграції систем управління та визначених критеріїв оцінювання якості послуг перешкоджають налагодженню ефективного співробітництва підприємств з українськими ІТ-компаніями, які

¹⁵⁶ Доповідь Держстату «Обстеження інноваційної діяльності в економіці України (за міжнародною методологією)» за 2014-2016 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁵⁷ Одним з лідерів у напрямі впровадження технологій «Індустрії 4.0» є ПАТ «АрселлорМіттал Кривий Ріг», яка активно впроваджує стандарти ISA 88-95, нові технології 4.0, на основі яких удосконалюється робота з підрядниками, тощо.

змушені віддавати перевагу роботі з іноземними компаніями в передбачуваному юридичному полі та більш сприятливому бізнес-кліматі¹⁵⁸.

Загалом, ІТ-індустрія в Україні залишається недостатньо структурованою – вітчизняний ІТ-ринок поєднує різні ніші та сегменти, які важко розділити на чіткі категорії. Крім того, незначною залишається питома вага апаратного виробництва ІТ, причому виробляються в основному компоненти для застарілого обладнання попередніх поколінь. Значний сегмент галузі припадає на компанії, штаб-квартира та ринок збуту яких знаходиться за кордоном, а все виробництво – в Україні. Причина полягає в тому, що Україна, будучи оточеною більш розвиненими за її власний галузевими ринками, водночас пропонує не менш кваліфіковану, але більш дешеву робочу силу. Отже, попри значний потенціал, українська ІТ-галузь поки що має переважно обслуговуючий, вторинний характер, оскільки основним джерелом її доходів залишаються відносно дешеві аутсорсингові проекти на експорт, адаптації зарубіжного ПЗ, надання ІТ-послуг, – тобто продукція з низьким значенням доданої вартості.

Висока регіонально-галузева концентрація виробництва та експорту промислової продукції, наслідками чого є поляризація економічної активності та виключення значних частин території з архітектури національної економіки. Переважна частина промислового виробництва забезпечується декількома регіонами-лідерами, тоді як у решті промисловість залишається слаборозвиненою або навіть у стані занепаду. Про це свідчить значне переважання часток окремих східних областей України у ВВП у 2016 р. – Дніпропетровської (10,2 %), Харківської (6,5 %), Донецької (5,8 %), натомість частки 10 областей у ВВП не досягали 2 %.

Більше третини (40,1 %) обсягів промислової продукції у 2017 р. було реалізовано трьома областями – Дніпропетровською, Донецькою та Запорізькою, причому розрив між кожною з цих і рештою областей подекуди

¹⁵⁸ За матеріалами Асоціації підприємств промислової автоматизації України, рух «Індустрія 4.0 в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/>

сягає десятків разів. Ці самі області є лідерами й за обсягами товарного експорту – тут їх сукупна частка у 2017 р. становила 33,4 %¹⁵⁹. При цьому навіть в індустріально розвинених регіонах промислова активність сконцентрована в межах одного чи декількох великих міст, залишаючи монопрофільну периферію поза межами позитивних економічних імпульсів.

Поглиблює проблему неоднорідності промислового розвитку те, що навіть високоіндустріалізовані регіони спеціалізуються переважно на виробництві продукції низьких переділів, закріплюючи таким чином сировинну спеціалізацію України на світовому ринку.

Довідково. Насамперед йдеться про суттєву частку в структурі промисловості металургії, де всупереч усім світовим тенденціям значна частка все ще належить мартенівському виробництву (21,4 % виплавленої сталі у 2016 р., тоді як в інших країнах найбільших виробниках сталі воно не використовується взагалі¹⁶⁰). За даними Держстату, обсяг реалізованої промислової продукції за 2017 рік становив 2153,0 млрд.грн., у тому числі за видами економічної діяльності «Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування» – 391,2 млрд.грн. (18,2 % загального обсягу), «Виробництво харчових продуктів» – 380,7 млрд.грн. (17,8 %), «Машинобудування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування» – 150,4 млрд.грн. (7,0 %)

*Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин та устаткування.

Стан **аграрного сектору** демонструє вичерпання резервів нинішньої моделі його розвитку, заснованої на ефектах масштабу та екстенсивних методах використання ресурсів. Його функціонування стримується наступними обмеженнями.

Продовження мораторію на ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення. Так, Законом України від 7.12.2017 р. № 2236–VIII «Про внесення зміни до розділу X «Перехідні положення»

¹⁵⁹ Окремо слід виділити м. Київ, частки якого в обсягах реалізації та експорту у 2017 р. становили 17,1 % та 22,5 % відповідно.

¹⁶⁰ World Steel in Figures 2017, режим доступу: <https://www.worldsteel.org/en/dam/jcr:0474d208-9108-4927-ace8-4ac5445c5df8/World+Steel+in+Figures+2017.pdf>

Земельного кодексу України»¹⁶¹ Верховна Рада України продовжила дію мораторію на ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення до 1 січня 2019 р. Мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення унеможливило створення господарств на основі концентрації земельної власності в оптимальних розмірах у ефективних власників. Унаслідок цього в сільськогосподарському виробництві переважають дрібні особисті селянські господарства, які не мають можливостей застосування сучасної сільськогосподарської техніки та нових технологій.

Відсутність стратегічного бачення й конкретних дій влади щодо подолання кризи тваринницької галузі. Тривале скорочення поголів'я великої рогатої худоби, утримання господарствами населення 67,0 % ВРХ та 76,9 % корів, перспективи повної втрати ними ринку збуту внаслідок адаптації вітчизняного законодавства до європейських вимог, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та країнами ЄС, формують суттєві загрози існування в цілому галузі тваринництва в Україні (особливо м'ясо-молочного напрямку). Дрібнотоварні виробники та господарства населення нині ні організаційно, ні матеріально, ні фінансово не спроможні перейти на європейські стандарти у сфері технічного регулювання та санітарних і фітосанітарних заходів, що може призвести до їх виходу із внутрішнього ринку та переорієнтації виробництва продукції виключно для власного споживання.

Невизнання особистих селянських господарств населення як економічних суб'єктів унеможливило їх ідентифікацію як виробників товарної продукції. Особисті селянські господарства населення не є юридичними особами та фізичними особами – підприємцями, а отже й не є суб'єктами підприємництва, які повинні проходити процедури державної реєстрації. У такому вигляді вони не можуть вважатися виробниками товарної продукції, оскільки не забезпечують встановлені законодавством

¹⁶¹ Закон України «Про внесення зміни до розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України» від 7 грудня 2017 р. № 2236-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/card/2236-19>

вимоги щодо сертифікованого виробництва сільськогосподарської продукції. Крім того, зміни до Закону України «Про фермерське господарство»¹⁶² не спонукають особисті селянські господарства трансформуватися у фермерські. Оформлення фермерського господарства й подальше набуття статусу сімейного фермерського господарства (СФГ) потребує від них додаткових витрат коштів (сплату податків, реєстраційні збори тощо), часу й зусиль на реєстрацію, ведення обліку, звітності тощо.

Збереження екологічно виснажливого сільськогосподарського землекористування, що призводить до погіршення ґрунтового покриву.

Високий рівень рентабельності виробництва окремих сільськогосподарських культур (передусім це стосується насіння соняшнику, рівень рентабельності виробництва якого у 2017 р. становив 41 %), а також спеціалізація великих сільгосппідприємств на вирощуванні експортоорієнтованих сільськогосподарських культур зернової групи призвели до розширення площ посівів зернових та зернобобових культур у загальній посівній площі сільськогосподарських культур із 45 % у 1990 р. до 53,0 % у 2017 р., технічних – з 11,6 до 33,6 % відповідно та зменшення площ посівів кормових культур із 37 % у 1990 р. до 6,7 % у 2017 р. Нині в структурі посівних площ основних сільськогосподарських культур посівам соняшнику належить 21,9 %, тоді як науково рекомендована насиченість посівних площ соняшником, наприклад для степової зони країни, не повинна перевищувати 12 %. При цьому внаслідок недостатньої кількості внесення органічних добрив погіршується якісний стан ґрунтів. Так, у 2017 р. на 1 га посівної площі було внесено 0,5 тонни органічних добрив, тоді як для досягнення бездефіцитного балансу гумусу на Поліссі на 1 га ріллі необхідно щорічно вносити 13–14 тонн органічних добрив, у Лісостепу – 11–12, Степу – 8–9, у т. ч. на зрошуваних землях – 11–13 тонн¹⁶³. Крім того, через переважне

¹⁶² Закон України „Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств” від 31.03.2016 № 1067-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>

¹⁶³ Маракулін П.П. Земля та раціональне її використання. За ред. О.А. Бугуцького. К.: Урожай, 1983. – С. 25

внесення сільгоспідприємствами азотних добрив відбувається порушення оптимального співвідношення поживних речовин у ґрунті, що призводить до його підкислення та погіршення якості виробленої продукції.

Транспортний сектор України на сьогодні задовольняє лише базові потреби економіки та населення в перевезеннях, тоді як якісні показники щодо швидкості, ефективності, безпеки перевезень пасажирів та вантажів поки що не відповідають сучасним вимогам. Обмежують розвиток транспортної інфраструктури наступні чинники.

Вичерпання капітального ресурсу української транспортної системи, основні інфраструктурні об'єкти якої – дороги, мости, залізничні колії, морські причали, канали, аеропорти були збудовані за радянських часів і розраховані на транспортні потреби економіки й населення того часу.

Залізничний транспорт забезпечує понад 80 % загального обсягу вантажообороту в Україні (без трубопровідного), при цьому основні фонди залізничної галузі перебувають у критичному стані. Потребує ремонту або заміни 90 % залізничного рухомого складу¹⁶⁴. Дефіцит справних вагонів та локомотивів Укрзалізниці змушує зменшувати обсяги перевезень, що негативно позначається на роботі, насамперед, підприємств експортно-орієнтованих галузей промисловості та аграрної сфери, втрати яких сягають 30 % загального прибутку¹⁶⁵. Проблема посилюється зношеністю колійного господарства – так, наприклад, загальна довжина електрифікованих ліній, що експлуатуються понад нормативний термін, становить понад 6 тис. км, або 67 % від загальної довжини. Через зношення колії виникає необхідність зменшувати максимальну швидкість потягів, що суттєво обмежує пропускну здатність залізниці.

¹⁶⁴ Рухомий склад Укрзалізниці зношений на понад 90%, – з наради Федерації роботодавців [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zik.ua/news/2017/10/12/ruhomyy_sklad_ukrzaliznytsi_znoshenyu_na_ponad_90__z_narady_federatsii_1185493

¹⁶⁵ Дефіцит вагонів може перешкодити українському експорту зернових – Bloomberg [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/defitsyt-vahoniv-zahrozhuie-pereshkodyty-ukrainskomu-eksportu-zernovykh-bloomberg>

Можливості забезпечення потреб економічного зростання звужуються внаслідок незадовільного транспортно-експлуатаційного стану доріг. Україна зайняла 130 місце із 137 за якістю дорожнього покриття в щорічному рейтингу (Global Competitiveness Index 2017–2018), складеному Всесвітнім економічним форумом. У 2017 р. було відремонтовано близько 2 тис. км доріг, але понад 90 % перебуває в позанормативному стані¹⁶⁶. Тому середня швидкість руху на автодорогах України є у 2–3 рази нижчою, ніж у західноєвропейських країнах.

Зношеність основних засобів у портовому господарстві сягає 70–90 %. Морські порти України у своїй більшості (за винятком хіба що портів «Великої Одеси») за якісними, технічними характеристиками, як-от глибина, засоби перевантаження і зберігання, технічний стан причалів і устаткування, рівень автоматизації та комп'ютеризації, залишилися на рівні кінця ХХ ст.

Катастрофічна ситуація складається з утриманням річкового шлюзового господарства – на території кожного шлюзу ДП «Укрводшлях» нараховується близько 20 об'єктів в аварійному стані або в стані, непридатному до нормальної експлуатації.

Дії РФ щодо виключення України з обслуговування транзитних вантажопотоків, насамперед на напрямі Європа-Азія, та погіршення умов торгівлі з третіми країнами. З початком активної фази агресії Росії проти України обсяги транзиту територією України почали швидко скорочуватися. У 2017 р. залізниці України перевезли 19,6 млн тонн транзитних вантажів (для порівняння – у 2007 р. обсяг становив 99,9 млн тонн), перевалка транзитних вантажів морськими портами склала 11,8 млн тонн (у 2013 р. – 27,2 млн тонн).

На обсяги транзиту вплинули дискримінаційні обмеження та заборони перевезення вантажів Російською Федерацією, які порушують зобов'язання РФ у рамках СОТ та Договору про зону вільної торгівлі в межах СНД щодо

¹⁶⁶ Едем дальше [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://cfts.org.ua/articles/edem_dalshe_1334

України¹⁶⁷ і які, крім того, очікувано призводять до штучного погіршення умов торгівлі України з третіми країнами, зокрема країнами Центральної Азії.

Довідково. Наприкінці 2017 р. Президент РФ вніс зміни до Указу «О мерах по обеспечению экономической безопасности и национальных интересов Российской Федерации при осуществлении международных транзитных перевозок грузов с территории Украины на территорию Республики Казахстан или Киргизской Республики через территорию Российской Федерации» № 1 від 01.01.2016, якими продовжено його дію до 30.06.2018¹⁶⁸. Згідно цього Указу, було продовжено односторонні дискримінаційні заходи щодо перевезення транзитних вантажів з України територією РФ усіма видами транспорту, що фактично ставить під загрозу всю торгівлю України з азійським регіоном. Дозволені є лише транзитні перевезення, які надходять на територію РФ із певних пунктів пропуску Республіки Білорусь, проте їх географічна віддаленість від азійських ринків збуту суттєво знижує рентабельність та економічну ефективність таких перевезень (вартість перевезення товарів до Республіки Казахстан з України внаслідок Указу зросла принаймні на 30 %). Крім того, Указ повністю забороняє будь-який транзит широкого переліку харчових товарів та продукції сільського господарства, зокрема, цукор, молоко та молочну продукцію, фрукти й горіхи, борошно, деякі овочі та зернові.

Внаслідок цього український експорт товарів до Середньої Азії протягом 2015–2017 рр. зменшився на 453,8 млн дол. США (або на 28,6 %) насамперед за рахунок скорочення експорту до Казахстану (на 340,6 млн дол. США), Туркменістану (на 108,2 млн дол. США) та Киргизстану (на 41,2 млн дол. США).

Реалізація інфраструктурного проекту РФ із будівництва Кримського (Керченського) мосту перешкоджає транспортному сполученню України з міжнародними ринками. Незважаючи на об'єктивні обмеження, закладені в конструкцію мосту при його проектуванні (висота прольотів становить всього 33 м), РФ в односторонньому порядку та всупереч Конвенції ООН із морського права штучно обмежила довжину суден, що проходять під мостом,

¹⁶⁷ 18 жовтня 2011 року у Санкт-Петербурзі державами – учасницями Співдружності Незалежних Держав підписано договір про зону вільної торгівлі у рамках СНД, який ратифіковано Україною Законом № 5193-VI від 30.07.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_n25

¹⁶⁸ Указ Президента Российской Федерации «О мерах по обеспечению экономической безопасности и национальных интересов Российской Федерации при осуществлении международных транзитных перевозок грузов с территории Украины на территорию Республики Казахстан или Киргизской Республики через территорию Российской Федерации» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102385612>

до 160 м, у той час як до будівництва Керченського мосту ця довжина становила 200 м. Від цього зазнає збитків основний глибоководний порт Азовського моря – Маріуполь, який таким чином втрачає 43 % вантажопереробки, а його конкурентоспроможність суттєво знижується через нездатність обслуговувати судна океанського класу, які забезпечують більшу економічну привабливість морських перевезень¹⁶⁹. Значно погіршуються логістичні можливості Азовського регіону внаслідок істотного подорожчання фрахту морських судів, які мають відповідати габаритним вимогам пропуску через Керченську протоку. За даними Мінінфраструктури України, через будівництво мосту за рахунок перекриття експорту українського зерна, вугілля та металу щорічно втрачатиметься 0,5 млрд дол. США¹⁷⁰.

Низький рівень розвитку транспортно-логістичних технологій та об'єктів мультимодальних перевезень, що знижує конкурентоспроможність транспортної системи України. За індексом логістичної ефективності LPI (Logistics Performance Index) Світового Банку Україна у 2016 р. перебувала на 80-му місці серед 160 країн світу і втратила 19 позицій порівняно з 2014 р. (індекс розраховується раз на два роки). Сусідні Угорщина, Польща та Словаччина займають 31-ше, 34-те і 41-ше місця відповідно. Зниження позицій України в рейтингу відображає неефективність ланцюга постачань і інфраструктури, погіршення якості обслуговування та надійності відвантаження товарів, складнощі в митному і прикордонному контролі.

Мультимодальні та інтермодальні перевезення вантажів займають в Україні не більше 0,5 % транспортного ринку, за цим показником Україна відстає від держав-учасниць ЄС та інших розвинених держав світу у 20–30 разів. Транспортна система України межує з Транс'європейською

¹⁶⁹ Обмеження для суден, які встановлює РФ, суперечать Конвенції ООН з морського права [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mtot.gov.ua/obmezheniya-dlya-suden-yaki-vstanovlyuyet-rf-superechat-konventsiyi-oon-z-morskogo-prava/>

¹⁷⁰ Мост катастроф: екологи и моряки рассказали о страшных последствиях строительства Крымского моста [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://antikor.com.ua/articles/238650-most_katastrof_ekologi_i_morjaki_rasskazali_o_strashnyh_posledstviyah_stroiteljstva_krymskogo_mosta

транспортною мережею TEN-T, але поки що не може бути повноцінно приєднана до неї через низький рівень інтеперабельності та загальне технологічне відставання.

Для транспортного сектору це виражається, зокрема, у зменшенні транзитних перевезень через Україну, кількості заходів суден у її порти, неспроможності надавати якісні транспортні послуги при експортних перевезеннях. Це, у свою чергу, має негативний вплив на ефективність економіки країни, обмежує доступ України на нові товарні ринки.

Повільне впровадження інноваційних процесів на транспорті, технологічне відставання розвитку транспортної інфраструктури України від розвинутих країн світу. Розробка та впровадження інновацій у транспортному секторі здійснюються в межах виконання заходів щодо розвитку та реформування кожного з видів транспорту. Але інноваційні процеси відбуваються вкрай повільно й переважно на великих транспортних підприємствах, які є монополістами (або мають ознаки монополістів) і які здатні акумулювати фінансові ресурси для здійснення інноваційної діяльності (ПАТ «Укрзалізниця», ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль», ДП «АМПУ»). Упровадження інновацій на підприємствах транспортної галузі України ще не стало масовим і системним процесом, не зумовлене цілеспрямованою політикою менеджменту підприємств і не підкріплене відповідною політикою держави.

Визнання транспортного сектору пріоритетною сферою впровадження інновацій у провідних країнах усього світу обумовлене потребою в розв'язанні сучасних ресурсних, екологічних, енергетичних проблем, які посилюються з розвитком транспорту.

Довідково. Сучасний транспорт, бурхливо розвиваючись, породжує багато нових проблем, серед яких – значний обсяг споживання традиційних видів палива, зростання шкідливих викидів в атмосферу, затори на дорогах та ін. Намагаючись забезпечити стабільне зростання транспортного сектору та одночасно нівелювати негативний вплив транспорту на економіку, довкілля та життя людини, у ЄС підпорядкували державну політику стосовно досліджень та інновацій на транспорті

досягненню цілей Європейської транспортної політики. Основна мета впровадження інновацій на транспорті в ЄС полягає в тому, щоби задля блага всіх громадян, економіки й суспільства зробити європейську транспортну систему: ресурсоефективною, яка заощаджує всі види ресурсів, насамперед енергетичні, а також є економічно ефективною і фінансово стійкою; кліматично- та екологічно-дружньою (зводить до мінімуму вплив транспортних засобів на клімат і довкілля); безпечною й «безстиквою» (оптимальною при поєднанні декількох видів транспорту під час транспортування з точки А в точку Б).

В Україні транспортний сектор є одним із найбільших кінцевих споживачів енергії. Він займає третє місце, або 17,7% – у загальній структурі енергоспоживання¹⁷¹. Такі дані є тривожними й потребують адекватної державної політики, спрямованої на впровадження ефективних інноваційних і технологічних рішень для подолання цих тенденцій. Державна інноваційна політика на транспорті потребує перегляду з погляду її відповідності актуальним проблемам транспортного сектору, відповідності основним напрямкам інноваційної політики Європейського Союзу в транспортній сфері, прив'язки до вирішення проблем енергозбереження та зменшення шкідливих викидів в атмосферу, спрямованості на запровадження максимально ефективних рішень.

Проблеми енергетичного сектору

Зволікання з упровадженням європейської енергетичної моделі спонукає суб'єктів господарювання (у тому числі з російським капіталом) до лобювання в органах влади власних проєктів, що суперечать ухваленим принципам функціонування ринків. Їхні намагання забезпечити собі на якомога довший період особливі умови господарювання (неринкові ціни й тарифи, державні гарантії чи кредити тощо) загрожує і їм самим, і державі загалом. Адже проєкти, розпочаті сьогодні в рамках чинних взаємовідносин, у майбутньому будуть або зупинені через запровадження нової моделі ринку, або заблокують її становлення.

Не меншою загрозою є небезпека перетворення вимушених, ухвалених на перехідний період заходів на вкорінені й постійні. При цьому

¹⁷¹ Енергетичний баланс України за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/energ/en_bal/Bal_2016_u.zip

незавершеність переходу від адміністративної до ринкової моделі регулювання енергетичних ринків не лише стримує опанування найкращих світових бізнес-практик суб'єктами господарювання, але й підриває довіру до дій Українського уряду.

Щоби виправити ситуацію, необхідно:

- прискорити формування організаційно-інституційної бази, що забезпечує функціонування енергетичних ринків за новою моделлю;
- припинити адміністративне втручання держави в діяльність суб'єктів енергетичних ринків, незалежно від форм власності;
- завершити корпоратизацію та приватизацію енергетичних активів;
- відмовитися від перехресного субсидювання, завершити процес монетизації субсидій.

Відставання в темпах переорієнтування енергетики України на європейський шлях розвитку збільшують загрози, пов'язані з особливостями функціонування окремих ринків.

Зокрема, потребує нейтралізації низка загроз енергетичній безпеці у сфері постачання і споживання вугілля. Через російську агресію, виробництво Україною готового вугілля у 2014–2017 роках зменшилося більш ніж удвічі. При цьому, у 2017 році видобуток енергетичного й коксівного вугілля в Україні продовжував скорочуватись відповідно до 28,1 і 6,8 млн т (на 13,5 і 18,5 % порівняно з попереднім роком), у тому числі підприємствами, підпорядкованими Міненерговугілля, – до 3,9 і 0,9 млн т (на 7,6 і 40,4 %) ¹⁷². Україна продовжила закупівлі енергетичного вугілля за імпортом. При цьому, у 2017 році з 5,1 млн т енергетичного вугілля (4,5 млн т – антрацитової і 0,6 млн т – газової групи) із РФ було ввезено 3,8 млн т (74 %), а у 2018 році планується закупити 4,4 млн т.

Щоби виправити ситуацію, необхідно:

¹⁷² Підсумкова прес-конференція Міністра енергетики та вугільної промисловості України Ігоря Насалика [Електронний ресурс] / Укрінформ. – 21.12.2017 р. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshhall/2363035-energetika-ukraini-sogodenna-ta-majbutne-prezentacia-knigi.html>.

- забезпечити формування ринку двосторонніх договорів, біржового й роздрібного ринків вугільної продукції з поділом останньої за сегментами споживання;
- привести механізм ціноутворення на вугільну продукцію за сегментами споживання у відповідність до кращих світових практик;
- оптимізувати державну підтримку вугільної галузі;
- забезпечити формування прогнозних балансів вугілля й вугільної продукції;
- сприяти скороченню обсягів споживання вугілля, у тому числі шляхом технічного переоснащення енергоблоків ТЕС і ТЕЦ;
- забезпечити диверсифікацію джерел постачання вугільної продукції.

Попри наявність найвищого серед усіх вітчизняних енергетичних ринків рівня конкуренції на ринку нафтопродуктів, загрози енергетичній безпеці держави наявні й на ньому. Вони зумовлені тим, що Україна є надзвичайно залежною від зовнішніх постачань.

У ситуації, що склалася, Україна має продовжувати реалізацію власної політики гарантування енергетичної безпеки, не очікуючи завершення дискусії в ЄС щодо «Північного потоку–2»¹⁷³ та запевнень України щодо збереження транзиту територією України¹⁷⁴. При цьому навіть невизначеність щодо майбутніх обсягів російського транзиту не зменшує інтерес до української ГТС, зокрема з боку 10 операторів, з якими в лютому–березні 2018 року були проведені консультації щодо можливості участі в її управлінні, – GAZsystem (Польща), Gazunie (Нідерланди), GRTgaz (Франція), Desfa (Греція), Eustream (Словаччина), Fluxys (Бельгія), Snam (Італія), Reganosa (Іспанія), Transgaz (Румунія), Verbundnetz Gas AG (Німеччина)¹⁷⁵.

¹⁷³ Merkel says Nord Stream 2 not possible without clarity for Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euronews.com/2018/04/10/merkel-says-nord-stream-2-not-possible-without-clarity-for-ukraine>

¹⁷⁴ Україна не перестане бути транзитером природного газу – переговори Президентів України та Німеччини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ne-perestane-buti-tranziterom-prirodnogo-gazu-pereg-47834>

¹⁷⁵ Підсумкова прес-конференція Міністра енергетики та вугільної промисловості України Ігоря Насалика/Укрінформ. – 21 груд. 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/2363035-energetika-ukraini-sogodenna-ta-majbutne-prezentacia-knigi.html>

Поряд із цим, не варто ігнорувати загрозу реалізації найгіршого для України сценарію, а відтак підготувати газотранспортну систему до роботи в принципово новій ситуації. Ідеться, насамперед, про імовірність припинення надходження природного газу в газотранспортну систему України з території Росії. Необхідно мати План дій як оператора газотранспортної системи, так і План стійкості енергетики на рівні країни, щодо забезпечення потреб у природному газі всіх населених пунктів і великих споживачів за умов зниження до мінімуму тиску в транзитних трубопроводах і протидії Москви в реалізації Україною наявних у неї можливостей одержання природного газу з європейського напрямку.

З огляду на це, пріоритетними діями мають стати:

- напрацювання варіантів оптимізації потужностей і технологічних параметрів функціонування ГТС і ПСГ відповідно до очікуваних сценаріїв їхнього завантаження з 2020 року;
- завершення створення кваліфікованих і незалежних операторів газотранспортної системи (ГТС) і підземних сховищ газу (ПСГ), передача їм необхідних активів і запуск у стаціонарному режимі їхніх інформаційних платформ;
- підготовка і проведення конкурсів на залучення кваліфікованих партнерів до управління операторами ГТС і ПСГ;
- забезпечення обладнання у 2019 році точок входу ГТС на східному кордоні України станціями вимірювання та обліку газу з урахуванням його якості.

Загалом діяльність держави та її окремих органів щодо нейтралізації загроз енергетичній безпеці актуалізує **проблему стратегічного управління в енергетиці**, спричинену суттєвими змінами правового поля, зокрема повноважень органів державної влади з вироблення державної політики в енергетиці.

Перехід на нові моделі функціонування енергетичних ринків, формування нових інституційних основ їхнього регулювання створює

потенційну загрозу втрати координованості дій суб'єктів політики в досягненні загальних цілей.

Формуючи ринки й забезпечуючи незалежність національних регуляторів¹⁷⁶, важливо зберегти спроможність держави виробляти дієву державну політику, яка б виключала втручання в діяльність суб'єктів господарювання та адміністративний вплив на них, проте чітко визначала пріоритети та формувала цілі розвитку енергетики, забезпечуючи належний захист національних інтересів.

Необхідно сформувати систему стратегічного планування розвитку енергетики в інтересах держави й суб'єктів енергетичних ринків, що забезпечує взаємозв'язок планування діяльності й бюджетного планування, ефективно і прозоре використання дефіцитних ресурсів.

Першим кроком у розбудові такої системи стало схвалення у 2017 році Енергетичної стратегії України на період 2035 року¹⁷⁷, яка визначила стратегічні цілі розвитку паливно-енергетичного комплексу та шляхи їхнього досягнення. Проте План заходів із її реалізації, що мав бути розробленим до 18 грудня 2017 року, затверджено Урядом лише 6 червня 2018 року. Досі не створено системи моніторингу та оприлюднення інформації про виконання стратегії.

Не запроваджуються нові інструменти вироблення політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки. Не забезпечено запровадження на рівні суб'єктів господарювання практики аналізу та реагування на загрози роботі енергетичних об'єктів (contingency planning). Не вивчено результати командно-штабних навчань із питань захисту критичної електроенергетичної інфраструктури Coherent Resilience 2017, проведені як елемент розбудови

¹⁷⁶ Закони України від 13 квіт. 2017 р. № 2019-VIII «Про ринок електричної енергії», від 9 квіт. 2015 р. № 329-VIII «Про ринок природного газу», від 22 вер. 2016 р. № 1540-VIII «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг».

¹⁷⁷ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серп. 2017 р. № 605-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>

державної системи захисту критичної інфраструктури й підвищення її енергетичної стійкості¹⁷⁸.

Щоби виправити ситуацію, необхідно:

- затвердити стратегічні плани роботи центральних органів виконавчої влади, відповідальних за формування й реалізацію державної політики, спрямованої на досягнення цілей Енергетичної стратегії;
- забезпечити врахування положень Енергетичної стратегії в діяльності суб'єктів енергетичних і суміжних ринків, що узгодить їхні дії з діями органів влади;
- розробити систему управління ризиками в енергетичній сфері, що забезпечить енергетичну стійкість суб'єктів;
- забезпечити систематичне оприлюднення інформаційно-аналітичних матеріалів про стан виконання Енергетичної стратегії України, загрози енергетичній безпеці, енергетичну стійкість¹⁷⁹, безпеку постачання енергоносіїв.

РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ РЕФОРМ. ВТІЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО І ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ВИБОРУ

2.1. Протидія загрозам національній безпеці

2.1.1. Основні підсумки проведення Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. Започаткування операції Об'єднаних сил

На початковому етапі збройна агресія РФ проти України носила прихований характер, дії бойовиків на Донбасі мали ознаки терористичної

¹⁷⁸ Командно-штабні навчання з питань захисту критичної електроенергетичної інфраструктури Coherent Resilience 2017 як один з елементів розбудови в Україні державної системи захисту критичної інфраструктури та підвищення її стійкості : аналіт. записка / Нац. ін-т стратегічних досліджень. – Режим доступу : за запитом органів державної влади.

¹⁷⁹ Під енергетичною стійкістю розуміється здатність енергетичних активів (об'єктів), мереж і систем передбачати, абсорбувати, адаптуватись до і швидко відновлюватись після руйнівних випадків.

діяльності, а вітчизняна система забезпечення національної безпеки під впливом низки зовнішніх та внутрішніх негативних чинників перебувала у кризовому стані. З огляду на це, 13 квітня 2014 року Рада національної безпеки й оборони України прийняла рішення «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» (уведено в дію Указом Президента від 14 квітня 2014 року № 405), згідно з яким було розпочато проведення широкомасштабної антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей (АТО), що тривала з 14 квітня 2014 року по 30 квітня 2018 року. Отже, загальнодержавна система боротьби з тероризмом стала одним з основних інструментів захисту територіальної цілісності та незалежності України.

За час АТО суб'єктами боротьби з тероризмом було локалізовано зону збройного протистояння, не допущено поширення агресії на інші регіони України, забезпечено діяльність державних установ, що надають критично важливі послуги населенню, а також повернуто під контроль української влади понад 200 населених пунктів Донецької та Луганської областей¹⁸⁰.

Проведення АТО дало змогу не тільки забезпечити ефективну координацію дій та покращити систему управління складовими сектору національної безпеки й оборони, але й удосконалити організаційно-правову, матеріально-технічну, медичну, логістичну та інші системи забезпечення.

Крім цього, українські військовослужбовці, співробітники спеціальних служб та правоохоронних органів набули безцінного бойового досвіду у своїх сферах діяльності, який має бути переданий наступним поколінням захисників нашої держави, та з яким приїжджають знайомитися представники найрозвинутіших країн світу.

Одним із пріоритетних завдань у ході проведення АТО була реалізація заходів із пошуку та звільнення заручників і встановлення місцезнаходження безвісти зниклих осіб у районі проведення операції. За період 2014–2018

¹⁸⁰ Формат АТО зруйнував плани Росії в Україні – Президент [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/format-ato-zrujnuvav-plani-rosiyi-v-ukrayini-prezident-47210>

років знайдено та звільнено 3224 особи. Також Службою безпеки України було запроваджено спеціальну програму «На тебе чекають вдома», якою скористались 303 колишні учасники незаконних збройних формувань «ДНР/ЛНР», із яких 232 звільнено в судовому порядку від кримінальної відповідальності¹⁸¹.

Необхідно також зазначити, що одним із головних результатів АТО стало те, що її впровадження забезпечило можливість проведення відповідно до законодавства України президентських, парламентських та місцевих виборів (2014–2015 рр.), під час яких громадяни України реалізували свої конституційні права обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що, у свою чергу, забезпечило безперервність державного управління в умовах загрози знищення Української держави.

Антитерористична операція продемонструвала наявність в Україні громадянського суспільства та його роль у сфері забезпечення національної безпеки держави. Волонтерський рух дав державі змогу налагодити ефективне функціонування складових сектору безпеки й оборони. Волонтери відіграли ключову роль як у проведенні АТО, так і у вирішенні гуманітарних питань у зоні конфлікту та довели, що без підтримки з боку громадян суб'єктам боротьби з тероризмом неможливо було б виконувати поставлені завдання.

Проте, в умовах масштабності збройної боротьби, широкого застосування важкої зброї стало очевидним те, що формат АТО не давав можливості повною мірою вирішити завдання щодо забезпечення державного суверенітету України, тому провідна роль у відсічі збройної агресії мала перейти до Збройних Сил України.

Особливого значення для національної безпеки набуло прийняття Верховною Радою України 18 січня 2018 року **Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету**

¹⁸¹ За даними офіційних матеріалів СБУ (лист від 01.06.2018 № 4/1843).

України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»¹⁸², який набрав чинності 24 лютого 2018 року.

Закон врегульовує низку правових питань, важливих для вирішення конфлікту на Донбасі. Він, зокрема, визначає окремі райони Донецької та Луганської областей як території, що тимчасово окуповані Російською Федерацією, встановлює новий організаційно-правовий режим протидії російській агресії – «заходи із забезпечення національної безпеки й оборони, стримування і відсічі російської збройної агресії в Донецькій та Луганській областях».

Анексія Криму та дії РФ на Донбасі підпадають під ознаки агресії відповідно до пунктів «а», «с», «d», «е», «g» Резолюції 3314 (XXIX) Гельсінкської Асамблеї ООН від 14.12.1974 року¹⁸³. Водночас Російська Федерація не визнає зазначений факт та намагається маніпулювати на дипломатичному рівні, використовуючи прогалини міжнародного права.

Визнання на законодавчому рівні Росії державою-агресором та надання частині територій України статусу окупованих територій унаслідок збройної агресії РФ дає змогу українській стороні створити необхідне підґрунтя для юридичного та подальшого політичного визнання актів російської агресії на міжнародному рівні.

Крім того, така нормативна фіксація Верховної Ради України створює належні правові підстави для підготовки консолідованої претензії до Російської Федерації про відшкодування завданих збитків унаслідок вчинення нею агресії, уможливорює реалізацію законного права України на самооборону, а також створює передумови для кваліфікації подій в Україні як збройного конфлікту міжнародного характеру, а не як внутрішнього збройного конфлікту (громадянської війни), на чому наполягає Росія.

¹⁸² Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.

¹⁸³ Определения агрессии: Международный документ//Конвенции и Соглашения// Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 14.12.1974 г. № 3314 (XXIX) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml

Зазначений Закон передбачає розширення повноважень структур сектору безпеки й оборони України, які виконують завдання щодо забезпечення національної безпеки, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації на окремих територіях Донецької та Луганської областей. Зокрема, реалізація цих завдань здійснюється з метою досягнення таких цілей:

- звільнення тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях та відновлення на цих територіях конституційного ладу;
- захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб;
- забезпечення незалежності, єдності та територіальної цілісності України.

Варто також зауважити, що прийнятий Закон забезпечує формування належних організаційно-правових і військово-управлінських механізмів реагування на збройну агресію Російської Федерації, що передбачають, зокрема:

- вжиття ефективних силових заходів протидії поширенню російської агресії на інші регіони України внаслідок можливого збройного наступу Росії та/або дестабілізації суспільно-політичної ситуації в східних областях України;
- підвищення якості управління та ефективності проведення операції з відсічі збройній агресії на сході України, зокрема, поєднання можливостей проведення антитерористичної операції одночасно з військовою операцією, у якій ключова роль належить Збройним Силам України;
- ефективне здійснення захисту життя, прав і свобод, честі й гідності громадян у зонах безпеки і прилеглих до зони збройного конфлікту територіях від проявів тероризму, злочинності, мародерства, фізичного насильства тощо;
- здійснення на системній основі юридичної фіксації фактів російської агресії проти України, а також порушення прав і свобод громадян

російською стороною на тимчасово окупованих територіях України. Утворення міжвідомчого координаційного органу при Кабінеті Міністрів України з метою узагальнення правової позиції держави в питаннях відсічі та стримування збройної агресії РФ та підготовки консолідованої претензії України проти Росії і притягнення її міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію проти нашої держави;

- залучення матеріальних сил та засобів цивільного сектору в зоні безпеки та прилеглих територіях до району збройного протистояння в цілях виконання завдань у сфері безпеки й оборони підрозділами Збройних сил України.

Водночас цим Законом визначається пріоритетність мирних засобів захисту Україною своєї територіальної цілісності, а виконання українською стороною Мінських домовленостей демонструє налаштованість України на діалог та реалізацію нею досягнутих домовленостей щодо мирного врегулювання конфлікту.

30 квітня 2018 року Указом Президента України № 116/2018 введено в дію рішення РНБО України «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях», згідно з яким у зоні конфлікту на Донбасі була завершена антитерористична операція та започаткована **операція Об'єднаних сил** (ООС)¹⁸⁴. Водночас Президент України видав Накази Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України «Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей» та «Про

¹⁸⁴ Указ Президента України від 30 квітня 2018 року № 116 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/116/2018>.

затвердження положення про Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України»¹⁸⁵.

Усе це створило необхідні нормативно-правові, організаційні, кадрові та інші підстави для започаткування проведення ООС на сході України. І така операція не є формальною зміною лише її назви, як заявляють деякі політики та оглядачі. Вона стала принципово новою для ЗСУ за цілями, складом учасників, формою та організацією керівництва й управління.

Головними цілями такої операції є здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони на Донбасі, відсічі і стримування російської збройної агресії, посилення захисту українських громадян у цьому регіоні, а в перспективі і відновлення територіальної цілісності України.

Для досягнення зазначених цілей ООС, уперше сформовано міжвідомче угруповання – Об'єднані сили (ОС). До їх складу увійшли сили й засоби (особовий склад та спеціалісти окремих підрозділів, військових частин, зброя, бойова техніка, спеціальні і транспортні засоби, засоби зв'язку та телекомунікацій, інші матеріально-технічні засоби) ЗСУ, Служби безпеки, Держспецзв'язку, Національної гвардії, Держприкордонслужби, Управління державної охорони, Держспецтрансслужби, правоохоронних органів спеціального призначення, МВС, Національної поліції, розвідувальних органів, Військової прокуратури, ДСНС, а також працівники закладів охорони здоров'я України. Командувачем Об'єднаних сил призначено генерал-лейтенанта С. І. Наєва.

Специфічною, військово-безпеково-правоохоронною є і форма проведення ООС. Крім виконання ЗСУ та іншими військовими формуваннями завдань з оборони держави на Донбасі (стримування і відсічі російської збройної агресії), угруповання ОС виконує функцію із забезпечення національної безпеки, у тому числі громадської, інформаційної протидії російській пропаганді, цивільного захисту населення, контролю за в'їздом осіб, переміщенням товарів на тимчасово окуповані території в

¹⁸⁵ Ці накази є документами для службового користування.

Донецькій та Луганській областях і виїздом осіб, переміщенням товарів із таких територій через пункти в'їзду-виїзду та інші.

Жорстко військовою за структурою, новою за складом та більш оперативною за часом прийняття та виконання рішень є система керівництва та управління діями ОС на Донбасі.

Так, Президент України заздалегідь отримав від Верховної Ради України право на використання ЗСУ та інших військових формувань для відсічі і стримування збройної агресії Росії в Донецькій та Луганській областях і забезпечення державного суверенітету нашої держави на тимчасово окупованих ворогом територіях у згаданих областях.

При цьому стратегічне керівництво ОС на Донбасі здійснює начальник Генерального штабу ЗСУ – Головнокомандувач ЗСУ. Йому також надано право, у разі загострення обстановки, залучати до їх складу додаткові сили й засоби ЗСУ, усі без винятку інші силові підрозділи, інші складові частини сектору безпеки й оборони держави.

Підпорядкований начальнику Генерального штабу ЗСУ – Головнокомандувачу ЗСУ командувач Об'єднаних сил забезпечує керівництво згаданими Силами через підпорядкований йому Об'єднаний оперативний штаб (ООШ) ЗСУ. Варто нагадати, що цей Штаб є органом управління міжвидовими та міжвідомчими угрупованнями військ (сил)¹⁸⁶. Він дислокується безпосередньо в зоні проведення ООС, що дає змогу швидко ухвалювати необхідні рішення та доводити їх до підлеглих військ, сил та засобів.

ООШ здійснює через підлеглі органи військового управління планування, організацію та контроль виконання заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування російської збройної агресії на Донбасі, спрямування, координацію й контроль за діяльністю військово-цивільних чи військових адміністрацій (у разі їх утворення) у

¹⁸⁶ Стаття 3 Закону України «Про Збройні Сили України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>

Донецькій та Луганській областях із питань національної безпеки й оборони. При цьому всі військовослужбовці, працівники правоохоронних органів та інші особи ОС підпорядковуються Командувачу об'єднаних сил, рішення якого є для них обов'язковими до виконання.

Таким чином у стислі терміни завершено планування ООС, а самі ОС набули необхідних спроможностей для виконання відповідних завдань. Створено необхідне міжвідомче угруповання військ та сил для ведення операції, налагоджено його взаємодію з іншими складовими сил безпеки й оборони, військово-цивільними адміністраціями в Донецькій та Луганській областях.

Покладання на ООШ ЗСУ виконання завдань з об'єднання та реалізації як військово-силових, так і невійськових заходів із забезпечення національної безпеки й оборони на сході нашої держави дозволить отримувати відповідний досвід, який можна буде використати для зміцнення національної безпеки України загалом.

Сьогодні на підставі аналізу інформації з офіційних джерел^{187, 188, 189, 190} та оцінок неурядових воєнних експертів¹⁹¹ можна констатувати, що ситуація в зоні проведення операції Об'єднаних сил (далі – ООС) на Донбасі є стабільно-напруженою внаслідок цілеспрямованих провокацій російсько-терористичних військ.

За таких умов, проведенням Об'єднаними силами стабілізаційних дій вдалося забезпечити й підтримувати належний контроль за ситуацією на лінії зіткнення з противником, а також необхідний рівень безпеки і стабільності в усіх районах ведення ООС. Їхнє командування велику увагу приділяє укріпленню наших позицій на лінії зіткнення. Відновлено та обладнано

¹⁸⁷ Рада національної безпеки і оборони України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/>.

¹⁸⁸ Міністерство оборони України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mil.gov.ua/>.

¹⁸⁹ Генеральний штаб Збройних Сил України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/>.

¹⁹⁰ Операція об'єднаних сил. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/pressjfo.news/?ref=page_internal.

¹⁹¹ Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cacds.org.ua/>.

близько 40 км траншей, зведено сотні укриттів для особового складу і техніки.

Обладнання смуг забезпечення на Волноваському, Горлівському, Сєвєродонецькому та Світлодарському напрямках дозволило взяти під контроль близько 15 кв. км української території та розміщені на ній населені пункти. При цьому українські військові дотримуються Мінських домовленостей і режиму припинення вогню, але адекватно відповідають на провокації окупантів.

При проведенні ООС одним із головних пріоритетів є збереження життя і здоров'я мирного населення та особового складу, зменшення кількості безкарних обстрілів противником мирних населених пунктів та наших позицій. Завдяки спільним зусиллям командування Об'єднаних сил, української сторони Спільного центру контролю та координації, за підсумками перших трьох місяців проведення цієї операції, вдалося майже вдвічі зменшити кількість та інтенсивність ворожих обстрілів, зокрема, із застосуванням важкого озброєння¹⁹².

Рішучими діями Об'єднаних сил у межах Мінських домовленостей та з дотриманням міжнародного гуманітарного права вдалося «переконати» окупантів, що жоден їхній постріл не залишиться безкарним. На сьогодні в ООС кожен командир українського підрозділу має право в межах своїх повноважень швидко оперативно приймати рішення щодо відкриття вогню у відповідь.

Триває робота з упорядкування мінно-вибухових загороджень на загрозливих напрямках на визначених ділянках лінії зіткнення. Тим часом, проводиться розмінування ділянок місцевості, які створюють небезпеку, передусім, цивільному населенню. З початку проведення ООС перевірено наявність вибухонебезпечних предметів понад 1,5 тис. га місцевості, близько 30 км доріг та майже 15 га акваторії моря. За час цієї операції підрозділами

¹⁹² Прес-конференція Командувач Об'єднаних сил С.Наєва 16.08.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2018/08/16/general-lejtenant-sergij-naev-zhittya-soldata-dlya-nas-zalishaetsya-najvishhoyu-czinnistyu/>.

Об'єднаних сил виявлено та знищено понад 64 тис. вибухонебезпечних предметів.

Ще одним пріоритетом ООС є недопущення несанкціонованого вивозу зброї, боєприпасів, вибухових та інших небезпечних речовин із району ведення операції та встановлення особливого порядку в'їзду/виїзду до/з нього. Проведений також значний обсяг робіт із вдосконалення системи блокпостів, оптимізовано їхню кількість та структуру, створено більш сприятливі умови для переміщення законослухняних громадян. Так, зокрема, при проведенні АТО на території Донбасу діяло 147 стаціонарних блокпостів. Нині їх зменшено до 43, з яких 6 мобільні. При цьому, у разі потреби, передбачено можливість збільшення саме мобільної компоненти.

У ході забезпечення згаданого вище особливого порядку в'їзду/виїзду, силами Національної поліції перевірено понад 465 тис. транспортних засобів та понад 540 тис. громадян. Із незаконного обігу вилучено 67 одиниць вогнепальної зброї, майже 40 тис. одиниць боєприпасів і патронів. За час проведення ООС затримано 449 осіб, причетних до незаконних збройних формувань.

Водночас структурні підрозділи Об'єднаних сил проводять значну роботу із встановлення осіб, які беруть участь у бойових діях на стороні окупантів. Частину з них уже затримано на території України та притягнуто до відповідальності, решту – знешкоджено. Це є застереженням для окупантів та їхніх посіпак. Кожен із них не уникне покарання відповідно до законів України.

Важливо, що Об'єднані сили прагнуть зменшити незручності для місцевого населення, що пов'язані із застосуванням заходів контролю. Це стосується зменшення кількості стаціонарних блокпостів, їх дообладнання необхідною інфраструктурою. Також збільшено кількість персоналу та робочих місць на контрольних пунктах в'їзду/виїзду для перевірки документів, задіяні рухомі комплекси. У результаті вдалося майже вдвічі скоротило термін проходження громадянами контрольно-перевірочних

заходів. Порівняно з аналогічним періодом 2017 року пасажиропотік через контрольні пункти зріс більш ніж удвічі, а транспортний потік – на 39 %.

2.1.2. Мінські угоди як консолідуючий чинник зовнішньополітичного тиску на РФ

Укладання у вересні 2014 р. та в лютому 2015 р. Мінських угод щодо врегулювання збройного конфлікту на сході України започаткувало тривалий процес переговорів на рівні сторін «Нормандської четвірки» (Німеччини, Франції, України, Російської Федерації), а також надало українському народу і світовому співтовариству надію на досягнення миру в Україні та відновлення регіональної безпеки і стабільності.

Передбачений Мінським документом комплекс заходів щодо врегулювання збройного конфлікту був позитивно оцінений і підтриманий міжнародними організаціями (ООН, ОБСЄ, ПАРЕ тощо), урядами провідних країн світу й регіональних держав, у т. ч. керівництвом Російської Федерації, яке активно поширювало декларативні заклики про необхідність мирного діалогу та заяви про миролюбність російської зовнішньої політики. Водночас подальший розвиток подій у районі бойових дій на Донбасі черговий раз засвідчив незмінність агресивної політики РФ щодо України.

Перспективи мирного врегулювання на Донбасі стикаються з певними складнощами, які полягають передусім у забезпеченні непорушності та безальтернативності процесу виконання Мінських домовленостей як єдиного підписаного міжнародного документу, спрямованого на деескалацію конфлікту в регіоні.

Стало зрозуміло, що збройний конфлікт на сході України є своєрідним силовим інструментом тиску РФ на геополітичних опонентів та зриву їхніх планів щодо європейської інтеграції України. Відповідно, Мінський процес розглядається керівництвом РФ не як майданчик можливостей пошуку шляхів припинення збройного конфлікту, а як «дипломатична складова»

російської гібридної війни проти України та елемент глобального протистояння з Євроатлантичним співтовариством. Через брак прогресу в імplementації Мінських угод Україна щоденно стикається із негативними наслідками та великими ризиками в соціальній, економічній та екологічній площинах, і чим далі, тим більші загрози несуть вони не лише Донбасу, але і всій Україні та Європі.

Росія використовує переговори й сам текст домовленостей як дипломатичний інструментарій опосередкованого управління збройним конфліктом на Сході України для блокування ініціатив щодо виходу нашої держави з геополітичного поля впливу РФ, а також формування в геополітичних опонентів невизначеностей у перспективах подальшого розвитку зазначеної воєнно-політичної кризи, у разі не врахування національних інтересів РФ. Крім того, російською стороною здійснюється нав'язування Україні згубних для її державності умов врегулювання конфлікту через легітимізацію ватажків і бойовиків маріонеткових утворень «ДНР» і «ЛНР», а разом із тим і збереження власного контролю над окупованою територією й над політичною ситуацією в Україні загалом.

У ході переговорів у Мінську, російська дипломатія активно обстоює позицію, що зовнішня політика Росії щодо Євроатлантичного співтовариства не суперечить принципам двосторонніх відносин, обопільним політичним і військовим гарантіям, які закріплені в міжнародно-нормативних актах.

Стратегічною метою російської агресії щодо України є відновлення її залежності від інтересів Російської Федерації. Ймовірно, що альтернативою цьому сценарію російське керівництво розглядає лише план фрагментації й розколу України, знищення ідентичності української нації, а відповідно, і ліквідації її державності¹⁹³.

¹⁹³ Василенко В.А. Війна 2014 року:спроба системного аналізу (17.10.2014) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Columns/50/121477>

Саме ці реальні цілі, які суперечать декларованим РФ прагненням встановити мир, є причиною нинішньої кризи переговорного процесу в Мінському й Нормандському форматах.

Показовим є те, що вже два роки президент РФ В. Путін відмовляється від зустрічі в Нормандському форматі (остання зустріч лідерів четвірки відбулася в Берліні 19 жовтня 2016 р.). Переговори у форматі міністрів закордонних справ країн «Нормандської четвірки» також зайшли в тупик. Зокрема, 30 липня 2018 р. міністр закордонних справ РФ С. Лавров дав зрозуміти, що подальші переговори в Нормандському форматі, на думку Росії, не мають сенсу, доки не будуть розведені сили й засоби на Донбасі біля населених пунктів Петрівське, Золоте та Станиця Луганська¹⁹⁴. Водночас, реального перемир'я та розведення сил складно досягти через те, що РФ і підконтрольні їй бойовики зривають відповідні домовленості, оскільки вони не зацікавлені в завершенні збройного конфлікту на сході України. Російська сторона ставить продовження переговорного процесу також у залежність від реалізації так званої «формули Шайнмайєра», яка по суті відбиває інтерпретацію Кремля процесу реалізації Мінських домовленостей і порушує логіку раніше погоджених етапів мирного врегулювання.

Таким чином РФ фактично відмовляється від переговорного процесу й у Нормандському форматі, що є, фактично, неприхованим шантажем.

Особливе занепокоєння викликає відмова російської сторони від продовження процесу обміну полоненими. Трьохсторонній контактній групі з врегулювання ситуації на Донбасі не вдається досягнути компромісу з РФ, яка відкидає українські пропозиції, або просто ігнорує їх.

Однак незважаючи на всі проблеми, переговорний процес із реалізації Мінських угод залишається полем протидії російській агресії, який, разом із політикою санкцій, є складовою стратегічного плану дій щодо

¹⁹⁴ <https://ukr.segodnya.ua/politics/lavrov-nazval-usloviya-po-donbassu-dlya-provedeniya-vstrechi-normandskoy-chetverki-1158674.html>

зовнішньополітичного тиску на Російську Федерацію як порушника миру й безпеки.

Одночасно з цим Україна та її партнери на Заході намагаються вплинути на позицію РФ із використанням інших майданчиків та форматів – Ради безпеки ООН, Парламентської асамблеї Ради Європи, переговорів у форматі США-РФ тощо.

Україна та її західні стратегічні партнери усвідомлюють російську тактику використання Мінського процесу як інструментарію управління конфліктом, а також стратегію проведення Росією «гібридної війни» проти нашої держави. Очевидним є й те, що керівництво Росії не відмовляється від своїх загарбницьких планів та не збирається в рамках Мінського процесу шукати прийнятні для всіх сторін шляхи врегулювання збройного конфлікту на сході України.

Водночас *Мінський процес як міжнародно-дипломатичний механізм надає можливості українській стороні та її союзникам вирішувати такі стратегічно важливі завдання:*

- консолідувати зовнішньополітичні зусилля України та її стратегічних партнерів на протидію російській агресії, що спрямована керівництвом РФ проти України;
- стримувати спільними зусиллями російського агресора від можливих намірів розпочати повномасштабну війну проти України;
- здійснювати вплив на політику РФ щодо України через міжнародні дипломатичні сили й засоби;
- отримувати важливу інформацію для проведення системного аналізу і прогнозу змін і розвитку воєнно-політичного становища, а також прораховувати плани й наміри керівництва Росії щодо збройного конфлікту на сході України для своєчасного вжиття адекватних заходів протидії;
- в умовах «гібридизації» агресивної зовнішньої політики Росії здійснювати правову фіксацію зазначеного факту на дипломатичному

рівні й документування процесу російського зовнішнього управління діяльністю незаконних збройних формувань «ДНР» і «ЛНР» та самим збройним конфліктом на сході України;

- формувати правову позицію України і Євроатлантичного співтовариства в питанні відсічі і стримування збройної агресії РФ та здійснювати підготовку консолідованої претензії України до Російської Федерації щодо реалізації її міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію проти України;
- застосовувати можливості публічної дипломатії й міжнародних інформаційних комунікацій як ефективних інструментів тиску на агресивну політику Кремля тощо.

З метою посилення в рамках «Мінського процесу» консолідованого зовнішньополітичного тиску на Росію, українській державі необхідно зосередити зусилля на таких стратегічно важливих зовнішніх і внутрішньополітичних напрямках:

1. Забезпечення консолідованої підтримки міжнародним співтовариством України як суверенної держави та її законних інтересів щодо повернення окупованих територій, а також захисту незалежності й територіальної цілісності держави.

2. Системне перехоплення стратегічних ініціатив у переговорних процесах із Російською Федерацією, що потребує реалізації деталізованого плану дій України зі стратегічними партнерами на основі системного аналізу і прогнозу розвитку міжнародного і воєнно-політичностановища у світі загалом.

3. Розробка ефективних механізмів стратегічного управління процесами сталого розвитку і зміцнення національної безпеки України, зорієнтованих на збалансування інтересів провідних геополітичних центрів світу навколо нашої держави, за яких Україна змогла б зайняти гідне місце в глобальній економіці, системі світового розподілу праці та міжнародному безпековому просторі.

4. Консолідація суспільства навколо захисту національних цінностей, інтересів і безпеки України, пошуку консенсусу серед регіональних еліт та їх об'єднання для формування єдиної національної антикризової політики

5. Вироблення й уточнення національної стратегії та планів дій стосовно реінтеграції окупованих територій та подолання наслідків російської агресії.

Умовою успішної реалізації цих цілей є здійснення в Україні ефективних реформ, зорієнтованих на якісні зміни в державі й суспільстві, а також прискорення європейської і євроатлантичної інтеграції нашої держави.

2.1.3. Перспективи розгортання миротворчої місії ООН на Донбасі та її формат

Попри численні спроби України та її західних партнерів застосовувати засоби дипломатії та політичного діалогу («нормандський формат», «Веймарський трикутник», тристороння контактна група, діалог спеціальних представників США та РФ К. Волкера і В. Суркова, двосторонні переговори з РФ тощо), дійти спільного з Росією розуміння суті конфлікту та шляхів його подолання досі не вдалося. Ситуація ускладнюється тим, що Російська Федерація – один із гарантів безпеки України згідно з Будапештським меморандумом є, де-факто, стороною конфлікту.

За цих умов міжнародне посередництво є найбільш поширеним і прийнятним засобом досягнення миру.

Існує декілька альтернатив залучення міжнародних організацій та безпекових інституцій до вирішенні конфлікту на Донбасі. Йдеться про можливі миротворчі місії ОБСЄ, НАТО, ОДКБ, ЄС або ООН. Для реалізації кожної з них потрібні певні передумови та процедури. Так, місія НАТО викличе категоричний спротив РФ; самоочевидною видається неможливість задіявання місії ОДКБ – підконтрольної РФ організації.

Європейський Союз не має значного досвіду миротворчих місій (зокрема, місій «примушення до миру»). Операції на Балканах (Македонія,

Боснія та Герцеговина, Косово) здійснювались у кооперації з НАТО. До того ж, ці операції були, здебільшого, поліцейськими місіями, які носили характер пост-конфліктного врегулювання. Операції ЄС на Африканському континенті зводилися до підтримки миротворчих місій ООН (Демократична Республіка Конго, Чад, Центральнаафриканська Республіка), що також віддавали перевагу поліцейській компоненті.

Діяльність місії ОБСЄ вже розгорнута в зоні конфлікту. Однак, це спостережна моніторингова місія з досить обмеженим мандатом. Отже, можливості в ОБСЄ вплинути на ситуацію (не кажучи вже про вирішення конфлікту) є надто незначними. За певних умов, мова може йти про розширення повноважень місії, однак статутна діяльність ОБСЄ спрямована, передусім, на попередження конфліктів та не передбачає розгортання повноцінної миротворчої місії.

У 2016 році Україною вже було висунуто ініціативу розгортання поліцейської місії ОБСЄ на Донбасі, яку підтримала як сама організація, так і, на словах, Російська Федерація. Однак, проти цієї ініціативи виступили підтримувані Росією маріонеткові режими в Донецьку та Луганську, заявивши, що вона суперечить мінським домовленостям¹⁹⁵. Крім того, попри різні підходи до розуміння складу, формату та мандату поліцейської місії ОБСЄ, навіть за найсприятливіших умов вона вирішувала б обмежене коло питань, здебільшого пов'язаних із встановленням правопорядку на окупованих (чи звільнених від окупації) територіях.

Найбільш прийнятною, у цьому зв'язку, є альтернатива застосування миротворчої місії ООН. По-перше, до організації входять практично всі країни світу, а до постійних членів Ради Безпеки ООН – як Росія, так і США, а також інші країни-гаранти Будапештського меморандуму (Франція, Велика Британія, Китай), що означає безумовну легітимність мандату місії ООН. Крім того, ООН має багатий досвід миротворчих місій. Оскільки Статут

¹⁹⁵ ДНР и ЛНР выступили против отправки полицейской миссии ОБСЕ в Донбасс (24.05.2016) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.interfax.ru/world/509763

організації не дає визначення миротворчим операціям, кожна місія є практично унікальною за мандатом, набором функцій, термінами функціонування та дає підстави для дискусій та політичних торгів.

Попри різнопланову критику Мінських домовленостей, слід очікувати, що міжнародна спільнота сприйме мандат миротворчої місії ООН в Україні тільки в рамках реалізації цих домовленостей. Це означає, що місія має вирішувати три стратегічних завдання:

- **військове**, що полягає в припиненні вогню, відведенні військової техніки та встановленні жорсткого режиму контролю за лінією розмежування та державним кордоном;
- **поліцейське**, що передбачає підтримання правопорядку на окупованих (чи звільнених від окупації) територіях, формування місцевої поліції та надання їй підтримки (матеріальної, експертної, а також взаємної координації);
- **політичне**, яке має на меті відновлення легітимної влади на місцях, громадянських прав населення та проведення виборів.

Сьогодні сторони мають різні тлумачення порядку та способу вирішення цих завдань. Так, згідно з російським проектом резолюції ООН щодо формування миротворчої місії, завданням цієї місії є фактична охорона представників СММ ОБСЄ, яка, у свою чергу, мала б спостерігати за тими ділянками «лінії розмежування», де було відведено війська та техніку. Передбачалося, що місія ООН матиме короткостроковий мандат та виключно легке озброєння та військову техніку.

Західні ж партнери України підтримують її в тому, що миротворці ООН повинні мати доступ до всієї території, підконтрольної проросійським збройним формуванням, у тому числі, і на кордоні з Росією. Крім того, пропонується надати миротворцям ООН більш широкі повноваження та функції, які б дозволяли встановити стійкий мир та перейти до реальної реінтеграції окупованих територій.

Невирішеним залишається питання складу місії. Логічно, що з погляду національної безпеки України до миротворчого контингенту не мають входити російські військові. Зі свого боку, Росія не визнає миротворчу місію, до складу якої входитимуть військові із країн НАТО та України.

За ініціативи колишнього генерального секретаря НАТО Андерса Фог Расмуссена було підготовлено більш конкретні пропозиції розгортання миротворчої місії ООН на Донбасі в кількості близько 20 тисяч військовослужбовців із країн, що не входять у НАТО, чотирьох тисяч поліцейських та чотирьох тисяч осіб цивільного персоналу, ключовим завданням якого стане підготовка до місцевих виборів в умовах постконфліктного врегулювання¹⁹⁶.

За пропозиціями західних партнерів, до складу контингенту мають увійти представники таких європейських країн, як Швеція, Австрія та Фінляндія, країн із досвідом участі в миротворчих місіях (наприклад, Бразилія), а також держав, які мають довіру РФ – країн СНД.

У цьому контексті позиція України має зосереджуватися на подальшому відстоюванні ідеї міжнародного механізму врегулювання конфлікту саме у формі Місії Організації Об'єднаних Націй.

За наявних умов склад, повноваження, функції та термін дії миротворчої місії ООН можливі лише в певній компромісній формі. Однак можливості такого компромісу залишаються незначними з огляду на непоступливість Росії. РФ тривалий час блокувала українські ініціативи щодо введення миротворчого контингенту ООН на Донбас. Висунення власної ініціативи миротворчої місії ООН із боку РФ мало провокаційний характер у розрахунку на те, що ані Україна, ані її західні партнери ніколи не пристануть на російські умови проведення місії. Метою ініціативи було декларативно засвідчити прагнення до встановлення миру, а відповідальність

¹⁹⁶ Миротворча місія ООН на Донбасі: усі можливі варіанти // Німецька хвиля, 10.04.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/миротворча-місія-оон-на-донбасі-усі-можливі-варіанти/a-43323696>

за невдачі у вирішенні конфлікту на Донбасі перекласти на Україну та країни, які її підтримують.

Отже, ключовою умовою запровадження нового етапу миротворчого процесу в Україні, як і того, що триває нині, є зміна Росією своєї позиції щодо врегулювання ситуації на Донбасі та добровільна відмова від силового контролю над окупованою територією. У такому разі питання амністії, виборів, контролю над кордоном, відновлення соціально-економічних зв'язків отримують технічне вирішення в рамках перехідного періоду реінтеграції окупованих територій до складу України. Миротворча місія ООН на Донбасі в цьому контексті буде спрямована не на замороження конфлікту, а на його вирішення шляхом створення умов для економічного відновлення, громадянського примирення та соціально-психологічної реабілітації населення окупованих територій.

За умов успішного покрокового виконання, напрацьована модель може слугувати прецедентом для вирішення аналогічних конфліктів за участі Росії на пострадянському просторі.

2.1.4. Дія міжнародних санкцій

У відповідь на незаконну анексію Криму та окупацію частини Донбасу США та ЄС¹⁹⁷ запровадили санкції, зокрема, що стосуються **фінансової** сфери:

- *«заморожування» активів окремих осіб та компаній* (санкції поширюються на 149 осіб та активи 38 підприємств, розміщені в ЄС). До їх переліку входять особи та організації, відповідальні за дії проти територіальної цілісності України; особи, які надають підтримку або приймають рішення уряду Росії та 13 суб'єктів у Криму та Севастополі,

¹⁹⁷ EU sanctions against Russia over Ukraine crisis [Електронний ресурс] / European Union Newsroom Highlights. – Режим доступу: https://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu-sanctions-against-russia-over-ukraine-crisis_en

які були конфісковані або отримали вигоду від передачі права власності, що суперечить українському законодавству;

- **територіальні обмеження для Криму та м. Севастополя.** У рамках політики невизнання незаконної анексії Криму та Севастополя ЄС запровадив значні обмеження на економічні відносини з цією територією. До вищезазначених заходів належить заборона інвестувати кошти розвиток в АРК. Європейці та компанії, що базуються в ЄС, не можуть купувати нерухомість чи об'єкти в Криму, фінансувати кримські компанії або надавати послуги, пов'язані з постачанням. Крім того, вони не можуть інвестувати в інфраструктурні проекти в шести секторах;
- **заходи, спрямовані на заборону галузевої співпраці та відносини з Росією.** Члени ЄС та компанії не можуть купувати чи продавати нові облігації, акції чи подібні фінансові інструменти з терміном погашення понад 30 днів, які видали: п'ять найбільших державних російських банків; три великі російські енергетичні компанії; три головні російські оборонні компанії; дочірні компанії за межами ЄС вищезазначених установ, а також діючих від їхнього імені або під їхнім керівництвом. Допомога щодо випуску таких фінансових інструментів також забороняється. Країни-члени ЄС та компанії також не можуть надавати вищезазначеним суб'єктам кредити терміном понад 30 днів;
- **заходи щодо економічного співробітництва.** 16 липня 2014 р. Європейська Рада просила Європейський інвестиційний банк призупинити підписання нових фінансових операцій у Російській Федерації. Держави-члени Європейського Союзу координують свої позиції в Раді директорів ЄБРР щодо припинення фінансування нових операцій. Реалізацію двосторонніх та регіональних програм співпраці між ЄС та Росією значною мірою було припинено.

Управління з контролю іноземних активів (OFAC) Міністерства фінансів США 6 квітня 2018 року включило до списку особливих категорій та

заборонених осіб (SDN List) 13 юридичних осіб із РФ, а також 24 фізичні особи. Внесення до SDN List означає заморожування» всіх активів і заборону транзакцій у США, а також заборону американським громадянам і компаніям на укладення і виконання будь-яких угод із ними в інших країнах. Американські організації та громадяни в установлені терміни зобов'язані припинити всі відносини з його фігурантами. Також санкції США обмежують контрагентів у діях в усьому світі – вони ризикують стати об'єктом вторинних санкцій. Голова Центру стратегічних досліджень, колишній міністр фінансів РФ О. Кудрін заявив, що *«нам дуже важко знайти адекватні, такого ж роду рішення проти американських компаній»*¹⁹⁸.

Довідково. Як повідомила агенція «Bloomberg»¹⁹⁹, після оголошення санкційного списку в п'ятницю, наступного ж понеділка з 27 росіян, які входять у список Bloomberg Billionaires Index, збитків від введення нових американських санкцій зазнали 26 російських мільярдери, втративши разом близько 16 млрд дол. США. Рейтинг ВВІ включає 500 найбагатших людей світу й оновлюється щодня за підсумками закриття біржових торгів у Нью-Йорку. За даними агентства, статки В. Потаніна знизилися на 2,25 млрд дол. США, Л. Міхельсона – на 1,03 млрд дол. США, О. Мордашова – на 987 млн дол. США, Г. Тимченко – на 1,15 млрд дол. США, М. Прохоров втратив 95,7 млн дол. США. Також М. Фрідман збіднів на 445 млн дол. США, а статки А. Усманова скоротилися на 255 млн дол. США.

Наслідки санкцій США та ЄС для фінансової сфери РФ:

- *вивіз капіталу як реакція на санкції.* За даними Центрального банку РФ²⁰⁰, чистий вивіз капіталу приватним сектором у 2014 р. на рівні 152,1 млрд дол. США перевищив показники передкризового 2008 р. У 2014 р. вивіз капіталу включав 86,0 млрд дол. США банками та 66,1 млрд дол. США іншими секторами. В окремі місяці капітал

¹⁹⁸ Кудрін: России очень сложно найти адекватное решение в отношении компаний США [Електронний ресурс] / Информационное агентство «ТАСС». – 23.04.2018. – Режим доступу: <http://tass.ru/ekonomika/5150094><http://tass.ru/ekonomika/5150094>

¹⁹⁹ Russia's Richest Lose \$16 Billion Over Latest U.S. Sanctions [Електронний ресурс] / Bloomberg. – 09.04.2018. – Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-09/russia-s-richest-lose-16-billion-in-selloff-over-u-s-sanctions>

²⁰⁰ Чистый ввоз/вывоз капитала частным сектором в 1994-2017 годах и I квартале 2018 года (по данным платежного баланса Российской Федерации) [Електронний ресурс] / Центральный банк Российской Федерации. – Режим доступу: http://www.cbr.ru/statistics/credit_statistics/bop/outflow.xlsx

«втікав» із РФ на чверть мільярда: квітень 2014 р. (25,0 млн дол.), жовтень 2014 р. (28,5 млн дол.), грудень 2014 р. (34,1 млн дол.). У подальші роки відбулося уповільнення: у 2015 р. – 57,0 млрд дол. США, у 2016 р. – 18,4 млрд дол. США. У 2017 р. – знову збільшення до 24,8 млрд дол. США в основному за рахунок операцій банківського сектору, який істотно скоротив зовнішні зобов'язання. Із запровадженням нової хвилі санкцій США у квітні 2018 р., за оцінкою лише за I квартал, вивіз капіталу становив 13,4 млрд дол. США (в основному за рахунок небанківського приватного сектору), що становить понад половину минулорічного обсягу;

- **коливання й послаблення курсу рубля, і, як наслідок, чергове розгортання інфляції** (у 2015 р. – 12,9 %; у 2016 р. – 5,4 %). Однак уже у 2017 р. російська економіка функціонувала в умовах рекордно низької інфляції 2,5 %, що стало історичним мінімумом з 1991 р. Також у 2017 р. було дещо зменшено дефіцит Федерального бюджету РФ. Водночас Резервний фонд Федерального бюджету, який на початку гібридної війни 01.03.2014 р. становив 4,0 % ВВП РФ, до кінця 2017 р. був вичерпаний на фінансування дефіциту Федерального бюджету РФ. Ризик запровадження чергових санкцій щодо придбання іноземцями цінних паперів державного боргу РФ піднімає відсоткову ставку їх розміщення на ринку та, відповідно, вартість обслуговування для РФ. Запровадження нової хвилі санкцій США у квітні 2018 р. знову послабило курс рубля та посилило інфляційні процеси;
- **запровадження податкових пільг для олігархів РФ так званим «другим Законом Роттенберга»**, який дозволяє фізичним особам, які опинилися під міжнародними санкціями, добровільно відмовитися від російського податкового резидентства та визнати себе нерезидентами РФ незалежно від проведеного часу у РФ (резиденти повинні платити як із російських, так і з зарубіжних доходів, а нерезиденти платять прибутковий податок тільки з доходів, отриманих у Росії за ставкою

30% замість стандартних 13%). Таким чином, поправка дозволила особам, які перебувають під санкціями, уникнути декларування своїх зарубіжних доходів і сплати податків із них до російського бюджету. Законопроект РФ ще в першій редакції у вересні 2014 р. отримав різко негативну реакцію з боку громадянського суспільства та влади. Його друга редакція була вміщена в інший законопроект змін до Податкового кодексу, вона пройшла із порушенням процедури швидко й без обговорення. Згаданий законодавчий акт не містив пояснювальної записки та фінансово-економічного обґрунтування. Як відзначали аналітики, «владі знадобилося приймати такий одіозний закон, особливо в передвиборний рік для зміцнення лояльності бізнес-еліт перед обличчям західних санкцій, що набуло особливої актуальності саме зараз, коли стало зрозуміло, що санкції – це всерйоз і надовго»²⁰¹;

- **необхідність докапіталізації банківського сектору.** Станом на 1 квітня 2017 р. обсяг облігацій федеральної позики (ОФП), передбачений для докапіталізації кредитних організацій (838 млрд руб.), був переданий їм у повному обсязі. Унаслідок дострокового повернення за погодженням із Банком Росії у 2 кварталі 2017 р. частині субординованої позики АТ «Альфа-Банк», загальна номінальна вартість ОФП, переданих для докапіталізації банків, станом на 1 жовтня 2017 р. склала 789,4 млрд руб.²⁰²;
- **мінізація публічних закупівель державних компаній.** Держкомпанії стурбовані перспективою розкриття даних про внутрішньогрупові та фінансові угоди. Відбувається відхід у тінь субпідрядників у схемах публічних закупівель для обходу антиросійських санкцій. Відповідні постанови за № 1429 і № 1428 підписані головою уряду Д. Медведевим

²⁰¹ Куликова Т. Второй «закон Ротенберга» [Електронний ресурс] / Газета «Правда». – №29 (30526). – 23.03.2017. – Режим доступу: <http://gazeta-pravda.ru/issue/29-30526-23-marta-2017-goda/vtoroy-zakon-rottenberga/>

²⁰² Федеральный бюджет может потерять 85 млрд руб. в результате докапитализации банковского сектора [Електронний ресурс] / Счетная Палата Российской Федерации. – 11.12.2017. – Режим доступу: http://www.ach.gov.ru/press_center/news/32074

27 листопада 2017 р. і опубліковані на офіційному інтернет-порталі правової інформації. Постанова № 1429 тимчасово зупиняє дію низки підпунктів «Правил ведення реєстру договорів, укладених замовниками за результатами закупівлі», затверджених 31 жовтня 2014 р. Це дає держкомпаніям *право не публікувати* в реєстрі закупівель відомості про постачальника (підрядника, виконавця) і не оприлюднювати інформацію про договори із субпідрядниками, у тому числі їх найменування, місцезнаходження, ПІН, предмет і ціну договору. У постанові зазначається, що цей захід є тимчасовим і діятиме до 1 липня 2018 р.;

- **збільшення державної фінансової підтримки компаній, на які поширюється дія санкцій.** Компанії, що потрапили під санкції США, запросили ліквідність на суму близько 100 млрд руб.²⁰³ допомоги від уряду РФ. Передбачалося, що підтримку може надавати «Промсвязьбанк», на базі якого влада РФ створює опорний банк для державного оборонного замовлення та великих держконтрактів. Допомога може бути надана у формі авансового фінансування (наприклад, утилізаційний збір компаніям, які підпали під санкції, може бути перерахований у випереджальному порядку, і компанії зможуть використовувати такі кошти як оборотні). Також допомога може бути надана у формі закупівлі продукції – автобусів чи автомобілів для комунального господарства, які випускаються компаніями, що перебувають під санкціями (наприклад, група «ГАЗ», підконтрольна О. Дерипасці). Повідомлялося, що «РусАлу» також може бути надано підтримку через придбання в державний резерв близько 1 млн тонн алюмінію для компенсації частини втрачених експортних доходів. Як тимчасовий захід розглядається й націоналізація компаній за символічну суму. Однак, за словами Міністра фінансів РФ, «на

²⁰³ Подпавшие под санкции США компании запросили ликвидность на сумму около 100 млрд руб. [Електронний ресурс] / Газета «Ведомости». – 20.04.2018. – Режим доступу: <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2018/04/20/767406-kompanii-zaprosili-100-mlrd>

даний момент йдеться про непрямі методи... Ми не збираємося давати грошей у капітал». Однак у якій саме формі та обсязі була надана державна підтримка групі «Ренова», публічно не розголошувалося²⁰⁴;

Довідково. Група «Ренова» В. Вексельберга, яка підпала у квітні під санкції США, направила в уряд план підтримки своїх активів²⁰⁵. Зокрема, «Ренова» просить рефінансування в держбанках отриманих на Заході кредитів на 820 млн євро під заставу 26,5 % акцій «Русалу» без прив'язки до ринкової вартості акцій алюмінієвої компанії, «яка не відображає їхньої фундаментальної вартості», а також допомоги в рефінансуванні кредитів і облігацій за компаніями групи на суму до 300 млрд руб. (субсидування ставок і держгарантії), якщо на ці компанії поширять «вторинні санкції» і вони не зможуть обслуговувати борги. Окремо пропонується дозволити «Меткомбанку» (серед бенефіціарів – партнери В. Вексельберга й топ-менеджери його структур) кредитувати компанії «Ренови» без урахування нормативу Н6 Центрального банку за ризиками. Також «Ренова» просить сприяння і преференцій в отриманні держзамовлень для своїх промислових і девелоперських активів, різних митних пільг. Серед останніх, наприклад, загороджувальні ввізні мита для конкурентів новочебоксарського «Хімпрому» й нульові – на сировину для комбінату, загороджувальні мита на енергоустаткування конкурентів «Уральського турбінного заводу», а також повна заборона імпорту напоїв і води для підтримки «Байкал холдингу». У тарифи «Аеропортів регіонів» запропоновано внести 5 % «премію за ризик інвестування» в компанії під санкціями. У короткі терміни на початку травня уряд РФ схвалив надання держпідтримки власникам групи «Ренова», але її деталі не розголошувалися.

Російська компанія «Силові машини», що потрапила до санкційного списку Мінфіну США, попросила державної підтримки в доступі на російській та зарубіжні ринки, оскільки доступ до закордонних проектів для компанії ускладнився. Крім того, для «Силових машин» ускладнилося фінансування, тому компанія також попросила підтримки з боку Російського експортного центру й Центрального банку РФ. Власник підприємства попросив у влади пільг на фінансування проектів «Силових машин» – до 85 % від їх вартості, а також надання Центральним банком РФ спецрекомедацій для банків, що кредитують такі проекти.

- **потреба в створенні в структурі уряду РФ спеціалізованого органу з підтримки підсанкційних компаній.** Анонсувалося, що при одному з відомств буде створено структуру, яка буде координуватиме дії всіх

²⁰⁴ Правительство в короткие сроки помогло владельцу «Реновы». Виктору Вексельбергу оказали господдержку [Електронний ресурс] / «Коммерсантъ». – 14.05.2018. – Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/3628463>

²⁰⁵ Компания с госсочувствием. Виктор Вексельберг разработал комплексный план поддержки своего бизнеса. [Електронний ресурс] / «Коммерсантъ». – 03.05.2018. – Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/3619266>

органів уряду і взаємодіятиме з підприємствами санкційного списку, готуватиме пропозиції щодо сприяння та підтримки;

- *опосередковані заходи, як-от збільшення ставок податків та анонсоване підвищення пенсійного віку* (з нинішніх 55 років для жінок та 60 для чоловіків до 63 та 65 років відповідно).

Негативний ефект санкцій США та ЄС для російської економіки, за експертними оцінками, вимірюється на рівні 1–1,5 % ВВП. На початку жовтня 2015 р. Мінекономрозвитку РФ²⁰⁶ оцінило втрати від санкцій для РФ за півтора року орієнтовно у 20–25 млрд дол. США. У свою чергу, втрати партнерів РФ, і передусім, ЄС були оцінені в близько 100 млрд дол. США.

У вересні 2017 р. спецдоповідач ООН із питань негативного впливу односторонніх примусових заходів на здійснення прав людини озвучив цифру втрат РФ від санкцій із 2014 р. в **1 % ВВП**, прямі втрати для неї становлять близько 52–55 млрд дол. США.

Російські збитки від санкцій у 2015 р. оцінювався у 8–10 % від ВВП. У 2015 р. Росія втратила свою позицію з третьої до четвертої в рейтингу торговельних партнерів ЄС на основі частки валової торгівлі. Зокрема у сфері озброєнь товарооборот впав на 82 млн дол. США, експорт у деяких технологіях подвійного використання – на 3,5 млрд дол. США. Кумулятивний ефект усіх видів санкцій за період 2014–2016 рр. призвів до скорочення європейського експорту, який склав 34,7 млрд дол. США. ЄС втратив 0,3 % ВВП (40 млрд євро) у 2014 р. та 0,4 % (50 млрд євро) у 2015 р.

У березні 2018 р. програмний директор Російської ради з міжнародних справ зазначив²⁰⁷, що збитки економіці Росії оцінюються в одиниці відсотків.

Станом на 10 квітня 2018 р. (або практично через декілька днів після нової хвилі санкцій США) за даними експерта Інституту економічної

²⁰⁶ МЭР оценило ущерб ЕС и США от антироссийских санкций в \$100 млрд [Електронний ресурс] / Журнал «Forbes». – 02.10.2015. – Режим доступу: <http://www.forbes.ru/news/301879-minekonomrazvitiya-otsenilo-ushcherb-es-i-ssha-ot-antirossiiskikh-sanktsii-v-100-mlrd>

²⁰⁷ Тимофеев И. Санкционный парадокс: что угрожает России. Доклад РСМД о перспективах развития санкций против России [Електронний ресурс] / «Газета.Ру» – 29.03.2018. – Режим доступу: https://www.gazeta.ru/politics/2018/03/28_a_11698928.shtml

політики ім. Є. Т. Гайдара²⁰⁸, втрати від санкцій прогноуються в межах 1–1,5 відсоткових пунктів ВВП на рік. Навіть ці мінімальні оцінки показують доволі значний вплив санкцій на російську економіку.

Україною також введені та наразі діють **три види санкцій проти Російської Федерації у фінансовій сфері:**

санкції проти російських платіжних систем. Указом Президента України № 467/2016 від 17.10.2016 р. було введено в дію рішення Ради національної безпеки й оборони України від 16.09.2016 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Відповідно до цього рішення було запроваджено санкції щодо платіжних організацій міжнародних платіжних систем, створених резидентами Російської Федерації: заборонено узгодження умов та порядку діяльності в Україні міжнародних платіжних систем «ANELIK», якою управляє ТОВ КБ «Анелик РУ»; «BLIZKO», якою управляє ПАТ АКБ «Связь-Банк»; «Колибри» (стара назва – «Блиц»), якою управляє ПАТ «Сбербанк России»; «ЮНИСТРИМ», якою управляє АТ КБ «ЮНИСТРИМ»; заборонено ведення діяльності на території України РНКО «Платежный центр», яка є платіжною організацією міжнародної платіжної системи «Золотая Корона»; НКО АТ «ЛИДЕР», яка є платіжною організацією міжнародної платіжної системи «Международные Денежные Переводы ЛИДЕР».

Рішенням Ради національної безпеки й оборони України також було скасовано реєстрацію договорів резидентів України про участь у міжнародних платіжних системах «ANELIK», «BLIZKO», «Колибри», «ЮНИСТРИМ», «Золотая Корона», «Международные Денежные Переводы ЛИДЕР».

²⁰⁸ A. Knobel The international experience of economic sanctions: lessons for Russia [Електронний ресурс] / XIX April International Academic Conference On Economic and Social Development National Research University Higher School of Economics – Moscow, 10.04.2018. – Режим доступу: https://iep.ru/files/news/knobel_10.04.18.pdf

Враховуючи застосовані санкції, НБУ зобов'язав банки та небанківські установи України припинити надання послуг міжнародних платіжних систем, створених резидентами Російської Федерації, завершити взаєморозрахунки за здійсненими операціями та повернути до НБУ свідоцтва про реєстрацію договорів/змін до договорів про участь у таких міжнародних платіжних системах²⁰⁹.

Рішенням Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем НБУ № 136 від 25.05.2018 р. регулятор скасував реєстрацію внутрішньодержавної системи розрахунків «WebMoney.UA». Це рішення було ухвалене у зв'язку із застосуванням персональних спеціальних обмежувальних заходів (санкцій) до платіжної організації внутрішньодержавної системи розрахунків «WebMoney.UA» (Дочірнього підприємства «Фінансова компанія «ЕлМІ») згідно з рішенням РНБО України від 02.05.2018 «Про застосування та скасування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», введеним у дію Указом Президента України від 14.05.2018 № 126/2018.

Окрім скасування реєстрації «WebMoney.UA», з огляду на застосовані РНБО санкції НБУ також ухвалив рішення про: відкликання (анулювання) ліцензії на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків, виданої ДП «ФУ «ВМ-Фактор»; скасування реєстрації ДП «ФУ «ВМ-Фактор» як учасника платіжних систем; скасування реєстрації учасників внутрішньодержавної системи розрахунків «WebMoney.UA»; скасування реєстрації ТОВ «Пеймастер» як оператора послуг платіжної інфраструктури²¹⁰;

санкції проти банків із капіталом російського державного походження.

На виконання зазначеного вище рішення РНБО в березні 2017 р. було введено санкції проти українських банків із російським державним

²⁰⁹ Про застосування санкцій до платіжних організацій міжнародних платіжних систем, створених резидентами Російської Федерації [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=38218261&cat_id=41688680

²¹⁰ Національний банк скасував реєстрацію “WebMoney.UA” [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=70285293&cat_id=55838

капіталом, а саме: ПАТ «Сбербанк», ПАТ «ВТБ», ПАТ «Промінвестбанк», ПАТ «БМ Банк», ПАТ «ВіЕс Банк».

Із запровадженням санкцій цим банкам було заборонено здійснювати будь-які фінансові операції на користь пов'язаних із ними осіб, зокрема, материнських структур, у тому числі було введено заборону на пряме та опосередковане здійснення будь-яких активних операцій (надання міжбанківських кредитів, депозитів, субординованих боргів, придбання цінних паперів, розміщення коштів на коррахунках тощо); виплату дивідендів, процентів, повернення міжбанківських кредитів / депозитів, коштів із коррахунків, субординованого боргу; розподіл прибутку; розподіл капіталу.

Водночас вищезазначені санкції не зупиняють проведення розрахунків між резидентами України та їх контрагентами, які мають рахунки в материнських банках та не заважають українським банкам із державним російським капіталом виконувати свої зобов'язання перед клієнтами та вкладниками банків²¹¹.

У березні 2018 р. термін застосування даних санкцій було подовжено^{212, 213};

заборона операцій із банкнотами та монетами РФ із зображенням об'єктів, розташованих на окупованій території України. Постановою Правління НБУ № 103 від 13.10.2017 р.²¹⁴ НБУ заборонив банкам (їх філіям, відділенням) і фінансовим установам України здійснювати касові, у тому числі валютообмінні, операції з банкнотами (банківськими білетами) та монетами Центробанку РФ із зображенням мап, символів, будівель,

²¹¹ Національний банк запропонував уведення санкцій щодо українських банків з російським державним капіталом [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=45410963&cat_id=55838

²¹² Національний банк продовжив дію санкцій щодо деяких банків [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65989914&cat_id=55838

²¹³ Постанова Правління НБУ № 24 від 15.03.2018р. «Про внесення змін до Постанови Правління Національного банку України від 01 жовтня 2015 року № 654» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/document/download?docId=65989987>

²¹⁴ Постанова Правління НБУ № 103 від 13.10.2017р. «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України та проведення деяких валютних операцій» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/document/download?docId=56987592>

пам'ятників, пам'яток археології, архітектури, історії, краєвидів та будь-яких інших об'єктів, розташованих на окупованих Російською Федерацією адміністративно-територіальних одиницях України, та/або які містять тексти, що стосуються окупації адміністративно-територіальних одиниць України.

Ця заборона поширюється на операції, що здійснюються під час купівлі/продажу готівкової іноземної валюти між банками. Також фінансовим установам та ПАТ «Укрпошта» забороняється під час здійснення та/або виплати переказів приймати та/або видавати такі грошові кошти.

На практиці зазначений нормативний акт зводиться до фактичної заборони використання в процесі валютообмінних операцій та при здійсненні грошових переказів на території України російських купюр нового зразка номіналом 200 рублів, на яких зображені споруди та об'єкти, що знаходяться у м. Севастополі.

Наслідки санкцій, запроваджених Україною проти РФ у фінансовій сфері. Найбільш «результативним» заходом проти російських фінансових інтересів в Україні слід визнати *санкції проти банків із капіталом російського державного походження*. Унаслідок запровадження цих обмежень майже всі спроби російських акціонерів продати власний бізнес в Україні (окрім продажу «ВіЕс банку») та вивести кошти останнім часом виявляються марними.

Втрати Росії від санкцій із боку України в банківській сфері є дуже відчутними. На сьогодні (станом на 01.04.2018 р.) прямі втрати (кошти, внесені в статутний капітал дочірніх банків, що «заморожені» в Україні) державних банківських установ Російської Федерації від неможливості продати власні активи в Україні становлять **100,9 млрд грн**, у т. ч. ПАТ «Сбербанк» – 12,5 млрд грн, ПАТ «Промінвестбанк» – 50,9 млрд грн, ПАТ «ВТБ банк» – 34,2 млрд грн, АТ «БМ Банк» – 3,3 млрд грн²¹⁵ така оцінка базується на балансовій вартості коштів, внесених у статутний капітал, що

²¹⁵ Статистика. Показники банківської системи. Згруповані балансові залишки. Фінансові показники діяльності (Власний капітал банків України) станом на 01.04.2018р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

може відрізнятись від ринкової вартості банків, яка визначається в момент їх купівлі-продажу.

Санкції проти російських платіжних систем в Україні, впроваджені у 2016 році, призвели до перерозподілу часток ринку і грошових потоків на користь інших учасників (резидентів та нерезидентів). Українці, що тимчасово перебувають на території Росії, знайшли інші шляхи переказу коштів в Україну, а саме: поштові перекази; банківські перекази за допомогою системи SWIFT; оформлення декількох платіжних карток на одну особу в російському банку та передача однієї карти в Україну; перекази через соціальні мережі; переказ криптовалют; переказ електронних грошей. Отже, унаслідок запровадження цього пакету санкцій російські платіжні системи були успішно виведені з українського ринку з мінімальною шкодою для споживачів фінансових послуг в Україні, що підвищило рівень її економічної незалежності у фінансовій сфері.

Заборона операцій з окремими банкнотами та монетами РФ, хоча й не завдає матеріальної шкоди країні, яка визнана агресором, проте характеризує послідовність рішень Національного банку України в реалізації комплексу заходів щодо захисту суверенітету й територіальної цілісності України.

2.1.5. Протидія загрозам державній безпеці²¹⁶

Однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу відповідно до статті 17 Конституції України²¹⁷ є захист суверенітету й територіальної цілісності України. Відповідні військові формування та правоохоронні органи держави (передусім, Служба безпеки України, розвідувальні органи та Державна прикордонна служба) виконують покладені на них завдання щодо забезпечення державної безпеки й захисту

²¹⁶ Підготовлено з використанням офіційних матеріалів СБУ (лист від 01.06.2018 № 4/1843), ДПС (лист від 31.05.2018 № 0.42-5293/0/6-18), МВС (лист від 01.06.2018 № 7590/05/21-2018)

²¹⁷ Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

державного кордону України, протидіючи широкому спектру загроз державній безпеці, в умовах російської гібридної агресії, яка триває вже понад чотири роки.

Відповідно до особливостей розвитку оперативної обстановки в країні діяльність *Служби безпеки України* у відповідній сфері була зосереджена на попередженні, виявленні, припиненні:

- посягань на державний суверенітет та територіальну цілісність України;
- злочинів терористичного й диверсійного характеру;
- розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб;
- діяльності незаконних збройних формувань, у т. ч. на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях;
- проявів сепаратизму, намагань автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;
- проявів політичного екстремізму та радикалізму²¹⁸.

За даними СБУ²¹⁹, слідчими Служби протягом 2017 – 5 місяців 2018 рр. розслідувалося 12987 кримінальних проваджень про злочини проти основ національної безпеки, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, тероризм, інші тяжкі злочини за підозрою 3427 осіб, з них до суду скеровано 1667 проваджень щодо 1871 особи.

У рамках відповідних кримінальних проваджень забезпечено документування протиправної діяльності, пов'язаної з посяганнями на державний суверенітет, конституційний лад та територіальну цілісність України. За результатами судового розгляду зазначених проваджень винесено відповідні вирoki, винними у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 110 КК України, було визнано 15 осіб, які брали участь в організації та проведенні «референдумів» за незалежність «ДНР» та «ЛНР».

У рамках виконання завдань із протидії розвідувальній,

²¹⁸ Загрози національній і державній безпеці України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/ua/pages/33>

²¹⁹ Лист СБУ лист від 01.06.2018 № 4/1843.

розвідувально-підривної та іншій протиправній діяльності спеціальних служб іноземних держав, насамперед РФ, розпочато 396 кримінальних проваджень, у т.ч. 73 – стосовно громадян України за ст. 111 («Державна зрада») КК України, 8 – стосовно іноземних громадян за ст. 114 («Шпигунство») КК України. Винесено вирок суду 20 особам за ст. 111 КК України. Попереджено протиправну діяльність громадян України з ознаками державної зради шляхом оголошення 320 офіційних застережень від імені органів СБУ.

Через МЗС України достроково відкликано з території нашої держави 23 іноземних дипломатів. За результатами документування протиправних дій та намірів громадян іноземних держав проведено 212 демаршів представникам іноземних спецслужб та дипломатам іноземних держав, заборонено в'їзд на територію України 575 іноземним громадянам, примусово видворено та повернуто з території України 382 іноземних громадян. Попереджено протиправну діяльність громадян України з ознаками державної зради шляхом оголошення 320 офіційних застережень від імені органів СБУ.

Виявлено 441 факт **набуття іноземного громадянства представниками державних органів та органів місцевого самоврядування**, насамперед із числа секретноносіїв.

У рамках **протидії міжнародному тероризму** у взаємодії зі спецслужбами та правоохоронними органами іноземних держав упродовж 2017 року та 5 місяців поточного року попереджено 58 фактів скоєння можливих терористичних проявів, виявлено 18 та затримано 7 осіб, причетних до цих проявів. Заборонено в'їзд в Україну 267 іноземним громадянам, які причетні до діяльності міжнародних терористичних організацій, 21 іноземця видворено. Спільно з партнерськими спецслужбами США, Великої Британії, Франції та Ізраїлю в травні 2017 р. у рамках міжнародної операції припинено діяльність в Україні осередку міжнародної терористичної організації «Ісламська держава».

Антитерористичним центром при Службі безпеки України перевірено готовність до протидії терористичним та диверсійним загрозам підрозділів суб'єктів боротьби з тероризмом і стану захищеності об'єктів можливих терористичних посягань шляхом проведення 41 тактико-спеціальних та 59 командно-штабних навчань. Крім цього, проведено 1629 спеціальних тренувань з антитерористичної тематики на об'єктах, уразливих у терористичному контексті.

У рамках протидії **протиправному використанню електронних платіжних систем для фінансування терористичної діяльності «ДНР/ЛНР»** припинено функціонування низки суб'єктів підприємницької діяльності. На підставі отриманих матеріалів розпочато 35 кримінальних проваджень, повідомлено про підозру у вчиненні злочину 2 особам, набрали законної сили 2 вироки суду.

У межах компетенції вживається комплекс заходів із **протидії проведенню в інформаційному та кіберпросторі спеціальних інформаційних операцій**, спрямованих на підрив конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності України, загострення суспільно-політичної ситуації, створення негативного іміджу України у світі, перешкоджання міжнародному співробітництву та послаблення міжнародної підтримки нашої держави. СБ України проведено 120 спеціальних інформаційних операцій та понад 1,6 тис. спеціальних інформаційних акцій, у ході яких у ЗМІ, загальнодоступних та соціально орієнтованих ресурсах мережі Інтернет оприлюднено об'єктивні результати АТО, матеріали щодо діяльності незаконних збройних формувань «ДНР/ЛНР», самопроголошеної влади АР Крим, доведено до суспільства докази участі громадян РФ у бойових діях проти України тощо.

Виявлено та припинено протиправну діяльність 388 осіб, причетних до адміністрування 246 інформаційних ресурсів з інформаційним контентом, поширення якого становило загрозу національним інтересам України. У

зв'язку з цим заборонено в'їзд на територію України 162 іноземним громадянам, у тому числі 133 громадянам РФ.

Для протидії використанню російських соціальних мереж та комерційних компаній як інструменту маніпулятивного інформаційного впливу на населення України рішеннями Ради національної безпеки й оборони України від 28 квітня 2017 р. та 2 травня 2018 р. було розширено перелік російських компаній, суб'єктів господарювання у сферах інформаційних технологій, телекомунікацій та соціальної інженерії, до яких застосовуються спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи.

У взаємодії із профільними міністерствами та відомствами України та за сприяння партнерських спеціальних служб, правоохоронних органів і міжнародних організацій СБУ попереджено, припинено та локалізовано низку потужних кібератак на інфраструктуру національного кіберпростору, зокрема масованої кібератаки з використанням вірусу «Petya», який призвів до виходу з ладу великої кількості об'єктів національного кіберпростору. За виявленими фактами кібернетичного впливу розпочато 148 кримінальних проваджень, 24 особам оголошено про підозру, набрали законної сили 15 вироків суду.

У сфері протидії веденню російською стороною технічної розвідки розпочато 17 кримінальних проваджень, повідомлено про підозру 5 особам, набрали законної сили 2 вироків суду.

За матеріалами СБУ за напрямом контррозвідувального захисту економіки **усунуто 1602 передумови довиникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах критичної інфраструктури та при здійсненні літерних перевезень.** Служба безпеки України брала активну участь у підготовці резолюції Ради Безпеки ООН S/RES/2341 (2017) щодо захисту критичної інфраструктури, яка була ухвалена 13 лютого 2017 р. Налагоджено співпрацю з міністерствами та відомствами у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури та скоординовано їх роботу в цьому напрямі. Зокрема, з ініціативи СБУ в низці міністерств, відомств та установ створено

міжвідомчі експертні групи з метою визначення переліку об'єктів критичної інфраструктури, наявних загроз для їх функціонування, а також необхідних заходів, спрямованих на організацію їх безперебійного функціонування. Проведено низку тактико-спеціальних та командно-штабних навчань.

У кримінальних провадженнях, розпочатих за матеріалами СБУ, винесено 5 обвинувальних вироків за фактами здійснення терористичних актів і диверсій на об'єктах критичної інфраструктури, за фактами фінансування тероризму – 21, несанкціонованих дій із державною таємницею та службовою інформацією – 2.

Діяльність *розвідувальних органів України* була націлена на здобування розвідувальної інформації в інтересах органів державної влади, на участь у боротьбі з тероризмом, міжнародною організованою злочинністю, незаконною торгівлею зброєю й технологією її виготовлення, іншими зовнішніми загрозами.

Сили й засоби *Державної прикордонної служби України* брали участь у спільних із підрозділами АТЦ при СБ України заходах із **протидії терористичним та іншим загрозам на державному кордоні**. Зокрема, на українсько-молдовській ділянці кордону проведено міжнародні антитерористичні навчання «Міцний кордон-2017».

З метою підвищення рівня ефективності виконання завдань органами та підрозділами Держприкордонслужби в Донецькій та Луганській областях завершується розгортання та невдовзі розпочнеться здійснення оперативно-службової діяльності Донецько-Луганського регіонального управління та Лисичанського прикордонного загону.

Затверджено Порядок взаємодії інформаційних систем Державної фіскальної служби України та Державної прикордонної служби України щодо обміну інформацією, необхідною для забезпечення контролю при переміщенні осіб та транспортних засобів через державний (митний) кордон України та адміністративний кордон вільної економічної зони «Крим».

Вжито низку заходів щодо інженерно-технічного облаштування українсько-російського й українсько-молдовського державного кордону, територій, прилеглих до районів проведення антитерористичної операції та Автономної Республіки Крим. За даними ДПС²²⁰, протягом 2017 – 5 місяців 2018 рр. улаштовано: рокадних доріг – 38,6 км, невибухових інженерних загороджень – 4,8 км; продовжено виконання робіт з облаштування двох розгорнутих підрозділів; триває дооблаштування 2 опорних пунктів на 120 осіб та 9 вогневих позицій на 10 осіб; завершено роботи з монтажу 4 комплексів відеоконтролю та сигналізації.

Розгорнуто сучасну цифрову систему зв'язку для здійснення заходів із забезпечення національної безпеки, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій і Луганській областях.

Під час реалізації визначених Держприкордонслужбі повноважень органи охорони державного кордону виявили 4 846 кримінальних правопорушень, виявили, запобігли і припинили 129,73 тис. адміністративних правопорушень. Складено протоколів про адмінправопорушення: 63,33 тис. – за незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону, 51,29 тис. – за недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення встановленого терміну перебування в Україні (виявлені в пунктах пропуску), 10,59 тис. – за порушення прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду або виїзду, 2,65 тис. – за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї. Накладено штрафів на загальну суму майже 60 млн грн 6 704 іноземцям – потенційним нелегальним мігрантам відмовлено у в'їзді в Україну.

Виявлено та передано іншим правоохоронним органам за компетенцією: 1 129 одиниць зброї, 26,56 тис. одиниць боєприпасів, 68,55 кг вибухових

²²⁰ Лист ДПС від 31.05.2018 № 0.42-5293/0/6-18

речовин, 590,56 кг наркотичних речовин та товарів, що переміщувалися з порушенням установлених правил на суму 530,344 млн грн

Спільно з європейськими колегами здійснюється ефективна **проти дія транскордонній злочинності**. З огляду на існуючі загрози, велика увага була приділена співпраці з Європейським агентством прикордонної та берегової охорони «Frontex» з питань оцінки безпекової ситуації, проведення спільного аналізу ризиків на східних кордонах Європейського Союзу та щомісячному обміну відкритою статистичною інформацією. Досягнуто принципової домовленості щодо підготовки до укладання Угоди про статус представників.

З метою зниження рівня протиправної діяльності на державному кордоні, своєчасного реагування на прогнозований розвиток ситуації в рамках реалізації повноважень Держприкордонслужбою у взаємодії із Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Державною міграційною службою України, Державною фіскальною службою України **проведено низку спільних спеціальних прикордонних операцій**, включаючи міжнародну операцію на українсько-білоруському кордоні. ДПС брала участь у 12 спільних операціях із Європейським агентством прикордонної та берегової охорони «Frontex» та в 3 операціях за підтримки Місії Європейського Союзу з надання прикордонної допомоги Україні та Молдові (EUBAM). З метою стабілізації ситуації на окремих ділянках українсько-румунського кордону в межах Чернівецької області у взаємодії з правоохоронними органами України та прикордонною поліцією Румунії проведено комплекс додаткових оперативно-профілактичних заходів. За ініціативи Державної міграційної служби України та за координації Міністерства внутрішніх справ України на всій ділянці державного кордону (за винятком району проведення АТО) проводились цільові профілактичні заходи «Мігрант». В Одеській і Миколаївській областях та північно-західній частині Чорного моря взято участь у багатонаціональних військових навчаннях «Сі Бриз – 2017».

2.1.6. Інформаційна політика України в умовах російської агресії

Інформаційна політика щодо тимчасово окупованих територій.

Однією з важливих цілей силового сценарію захоплення територій Луганської та Донецької областей та Криму, використаного РФ, є їх «інформаційна окупація». Запровадження абсолютного контролю над місцевими ЗМК, встановлення власних «правил гри» для їх діяльності, «витиснення» незалежних журналістів з окупованої території, захоплення об'єктів критичної інфраструктури трансформувало інформаційне середовище цих територій на медіа-хімеру з ознаками викривленого сприйняття реальності та трансляції деформованої інформації.

Окупанти спрямовують свою діяльність на досягнення повної інформаційної ізоляції населення регіону, нав'язування шаблонів спотвореного політичного мислення та утопічних орієнтирів соціальної взаємодії в умовах стандартів повсякденної поведінки, типової для диктаторських режимів.

Лояльність до Кремля залишається основною неформальною умовою для підтримки життєздатності місцевих ЗМК. Натомість заохочується трансляція та випуск сюжетів, контент яких спрямований на конструювання негативного ставлення до України, її органів влади, ЗСУ тощо. Водночас комплексний пропагандистський вплив охоплює використання різних каналів комунікації – газети, телебачення, радіомовлення, Інтернет, а також враховує вікові преференції при виборі того чи іншого джерела інформації.

Панування російських телеканалів у медіапросторі тимчасово окупованих територій залишається одним з основних руйнівних та деструктивних елементів у процесі відновлення та підтримки інформаційної стійкості та рівноваги цієї частини України. Безперервне нав'язування антиукраїнських націоналістичних та шовіністичних ідеологем несе в собі потенціал нарощування дискредитивного ставлення як до влади України, так і до реінтеграційних та консолідаційних перспектив розвитку нашої держави.

Втім, в умовах перманентного опору окупаційній інформаційній інтервенції *українська влада систематично реалізує різноманітні протекціоністські та наступальні інформаційні заходи*, орієнтовані передусім на підтримку мешканців регіону, детоксикацію інформаційного середовища та в перспективі на відродження повного інформаційного суверенітету на всій території України.

Зокрема, *серед нормотворчих кроків, втілених щодо тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей слід відзначити* такі:

- прийняття 7 грудня 2017 року Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо тимчасових дозволів на мовлення в зоні проведення антитерористичної операції та прикордонних районах України»²²¹. Метою Закону є забезпечення безперервності мовлення телерадіоорганізацій і трансляції їх програм для населення шляхом запровадження механізму прискореної видавання тимчасових дозволів на телерадіомовлення на територіях, найбільш вразливих до зовнішнього негативного інформаційного впливу, а також визначення особливих умов щодо переходу від аналогового до цифрового мовлення в окремих адміністративно-територіальних одиницях. Законом також вносяться зміни до Законів України «Про телебачення й радіомовлення», «Про радіочастотний ресурс України» в частині закріплення механізму видавання тимчасових дозволів на мовлення та визначаються терміни: «тимчасове мовлення», «дозвіл на тимчасове мовлення», «території з особливим режимом мовлення»;
- розроблено та передано на погодження до інших органів влади проекти Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та Закону України «Про телекомунікації» щодо захисту

²²¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо тимчасових дозволів на мовлення в зоні проведення антитерористичної операції та прикордонних районах України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2244-19>

інформаційного суверенітету України на території Донецької, Луганської та Херсонської областей»²²².

У практичній площині *ініційовані та реалізуються такі кроки щодо задоволення потреб населення Донбасу в об'єктивній, оперативній і достовірній інформації:*

- відкриття нової телевежі неподалік села Бахмутівка Новоайдарського району Луганської області (серпень 2017 р.) та початок мовлення (березень 2018 р.) телеканалу іномовлення UA|TV на окуповані території Луганської області з телевежі в рамках роботи Комісії з питань забезпечення стабільного функціонування системи національного телебачення й радіомовлення при МІП України²²³. Канал транслює новини та програми власного виробництва через супутникові та кабельні мережі п'ятьма мовами – українською, англійською, російською, арабською та кримськотатарською;
- випуск спеціалізованого видання для місцевого населення Донбасу «Український Донбас» (спеціальний випуск «Український Донбас» друкується накладом 2000 примірників, зміст якого спрямований на зменшення руйнівного впливу російської пропаганди та об'єктивного інформування місцевого населення Донецької та Луганської областей);
- розвиток проекту «Військове радіо «Армія-FM» (ефір радіо «Армія-FM» покриває близько 80 % території проведення АТО);
- висвітлення на офіційному веб-порталі Міністерства оборони України, у військових ЗМІ матеріалів щодо допомоги з боку ЗС України цивільному населенню на звільнених територіях Донбасу;

²²² Рішення № 669 від 26.12.2017 Про розгляд проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та Закону України «Про телекомунікації» щодо захисту інформаційного суверенітету України на території Донецької, Луганської та Херсонської областей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=342&id=7418&language=uk>

²²³ МІП: UA|TV розпочав мовлення на окуповані території Криму та Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mip.gov.ua/news/2318.html>

- оперативне виявлення та надання визначеним споживачам даних щодо ризиків та загроз проведення спеціальних інформаційних операцій проти України.
- заходи щодо унеможливлення вільного обігу інформаційної продукції (друкованої та електронної), насамперед походженням із території держави-агресора, що містить пропаганду війни, національної й релігійної ворожнечі, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету й територіальної цілісності України, провокує масові заворушення (зокрема, використання в МО України та ЗС України виключно ресурсів мережі Інтернет відповідно до наказу МО України від 28.12.2016 № 727; створення комплексної системи захисту інформації (з підтверженою відповідністю) на автоматизованих робочих місцях та серверах, підключених до мережі Інтернет; використання програмного забезпечення, що має схвальні експертні висновки Держспецзв'язку або отримано з надійних джерел (відповідно до вимог наказу МО України від 05.03.2012 № 115);
- запуск системи протидії антиукраїнському мовленню в зоні проведення Антитерористичної операції на Сході України (квітень 2018 р.)²²⁴, розробленої з метою блокування аналогового та цифрового телевізійних сигналів понад 40 каналів російського і проросійського телебачення. Система комплексної протидії російській інформаційній агресії в зоні проведення АТО спрямована на протидію інформаційній експансії та поширенню пропаганди Росії й дає змогу захистити громадян України, які проживають у понад 150 населених пунктах на лінії розмежування.

Окрім того, *ведеться робота щодо донесення достовірної інформації до військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових формувань*, зокрема через засоби масової інформації Збройних Сил України:

²²⁴ МІП: Запущено систему протидії антиукраїнському мовленню в зоні АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mip.gov.ua/news/2343.html>

забезпечено випуск спеціалізованого видання для підрозділів ЗС України та інших військових формувань, задіяних у проведенні АТО; доведення до керівного складу ЗС України висновків щодо суспільно-політичної ситуації в Україні; налагоджено систему доведення до військ (сил) значущої інформації через випуск та розсилку інформаційних бюлетенів, які скеровуються через АСУ «Дніпро» до рівня окремого батальйону (дивізіону) включно.

Як наслідок, моніторинговою місією МІП, яка регулярно здійснює виїзди в зону АТО для оцінки ситуації, відзначається суттєве покращення трансляції українського мовлення в Луганській та Донецькій областях. Проте незважаючи на комплекс задіяних заходів, серед головних проблем, які потребують розв'язання в контексті стану інформаційного простору в Донецькій та Луганській областях залишаються: покриття українським телерадіомовленням непідконтрольних територій; усунення «білих плям» на підконтрольній території; нейтралізація мовлення заборонених телеканалів із боку непідконтрольних територій; створення належного контенту для мешканців підконтрольних та непідконтрольних територій²²⁵.

Довідково. З часу російської окупації у 2014 р. та витіснення українських медіа з інформаційного простору півострову, зокрема шляхом захоплення редакцій, відмовою в реєстрації в Роскомнагляді, кримінальним переслідуванням проукраїнських журналістів владним структурам РФ вдалося позбавити Крим будь-яких незалежних ЗМК. Через окупацію 39 українських радіостанцій і 31 український телеканал повністю втратили можливість здійснювати мовлення в Криму. З 2014 року Російська Федерація незаконно використовує 503 частоти для потреб телерадіомовлення в Криму. Загальна сума втрат української держави, телерадіокомпаній і провайдерів програмної послуги у 2014 році становила за попередніми підрахунками щонайменше 239,5 млн грн. Станом на березень 2018 року сума неотриманих надходжень до державного бюджету за ліцензійний збір сягає майже 19 млн грн²²⁶.

Натомість теле- та радіофір півострова є цілковито заповненим російськими та лояльними до РФ медіа, серед яких «Первый канал», «Россия

²²⁵ Звіт про роботу МІП січень – березень 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://mip.gov.ua/files/mip_zvit_2018_1kvartal.pdf

²²⁶ МІП та Нацрада презентували звіт про захоплений Росією радіочастотний ресурс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mip.gov.ua/news/2314.html>

1», «Россия 24», НТВ, «Міллет» тощо. Редакційна політика цих ЗМК повністю відповідає прокремлівському пропагандистському формату подання новин, що унеможлиблює об'єктивне висвітлення подій про Україну, утиски та арешти кримських татар та опозиційні настрої населення Криму.

Унаслідок цього на територію материкової України виїхали та працюють кримські редакції, зокрема, «Центру журналістських розслідувань», Blackseanews, Qırım Haber Ajansi, «15 хвилин», «Крим Реалії» тощо. Водночас відбувається повне або часткове блокування місцевими провайдерами понад 30 українських інтернет-сайтів, як-от «Європейська правда», «Еспресо», «Цензор.нет», «РБК.ua», «15 хвилин», «Крим SOS», «Громадське радіо», «Укрінформ», «Гордон», 5 канал, «Фокус», СТБ, ICTV, «Крим. Реалії», «Севастопольский меридиан»²²⁷, що є яскравим прикладом порушення прав людини.

Таким чином, кримчани позбавлені можливості отримувати інформацію про Україну та проблеми, що нині турбують українців у Криму, а дії російської влади призводять до знищення плюралізму думок і фактичній заміні незалежних ЗМІ джерелами агресивної державної пропаганди. Брак даних про реальне становище на півострові змушує журналістів отримувати інформацією із соціальних мереж або завдяки обмеженим прямим контактам, що не дозволяє повною мірою сформувати уявлення про реальну ситуацію в окупованому Криму.

При цьому в підконтрольній Кремлю медіа-оболонці Криму продовжує розпалюватися зневага та ненависть до українців, мусульман і кримських татар. Масштабне блокування українських інформаційних джерел позбавляє кримчан вільного доступу до альтернативних поглядів, робить їх більш схильними до агресивної пропаганди, зокрема і військової, що у свою чергу чинить потужний тиск на свідомість молодих людей призовного віку. Через

²²⁷ Моніторинговий огляд ситуації з правами людини в Криму. Березень 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2018/04/Crimean-Human-Rights-Group_Mar_2018_UA.pdf

таку мілітаризацію свідомості РФ здійснює черговий злочин – мобілізує мешканців Криму до армії країни-агресора²²⁸.

Питання відсутності свободи слова на півострові залишається актуальним викликом демократичному розвитку країни та перешкодою на шляху впровадження дієвих заходів із реалізації інформаційної політики, а також підтримки українських громадян, що залишилися на території Криму. Ця проблема постійно актуалізується міжнародною спільнотою, яка висловлює занепокоєння у зв'язку з порушенням основних прав людини та звинувачення на адресу РФ через тотально агресивну антиукраїнську діяльність в інформаційній сфері. Відповідно до даних міжнародної правозахисної організації Freedom House, у щорічному рейтингу Крим оцінювався окремо від материкової України й потрапив до числа територій із найгіршими умовами свободи преси – за шкалою несвободи ЗМІ від 0 до 100 півострів набрав 94 бали²²⁹.

Державний департамент США також не залишився осторонь проблем навколо півострова. У своїй Доповіді «2017 Human Rights Reports: Ukraine (Crimea)»²³⁰ серед грубих порушень прав людини в Криму зовнішньополітичне відомство США вказує на придушення незалежних ЗМК, насильство проти журналістів, обмеження використання Інтернету і веб-сторінок, грубе порушення права на зібрання, насильство щодо етнічних українців і кримських татар.

Серед найбільш визначних зусиль, спрямованих на повернення Криму до інформаційного простору України стала розробка «Стратегії інформаційної реінтеграції Криму»²³¹, націлена на створення

²²⁸ Мінімум 30 українських інтернет-ресурсів повністю або частково неприступні в Криму, – моніторинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://crimeahrg.org/uk/minimum-30-ukrayinskih-internet-resursiv-povnistyu-abo-chastkovo-nepristupni-v-krimu-monitoring/>

²²⁹ Freedom in the World 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2018-table-country-scores>

²³⁰ 2017 Human Rights Reports: Ukraine (Crimea) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2017/eur/277231.htm>

²³¹ Стратегія інформаційної реінтеграції Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mip.gov.ua/files/pdf/indostrat.pdf>

інформаційними інструментами передумов для відновлення територіальної цілісності та суверенітету над тимчасово окупованою територією АР Крим та міста Севастополь, сприяння захисту прав і свобод громадян України. Наразі вона перебуває на фінальній стадії погодження державних органів.

Крім того, Кабінетом міністрів України було затверджено План заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя (від 28 березня 2018 р. № 218-р)²³². Серед іншого план передбачає: забезпечення стабільного мовлення на тимчасово окуповану територію національних телерадіоорганізацій, що ведуть мовлення державною мовою та іншими мовами (зокрема, мовами корінних народів та національних меншин України); сприяння виготовленню та поширенню в регіонах України соціальної реклами щодо сталого розвитку державної мови, мов корінних народів та національних меншин України, створення та/або відновлення інфраструктури телерадіомовлення та встановлення необхідного технічного обладнання (передавачів, підсилювачів, телевеж тощо) з метою розширення зони покриття сигналом радіомовлення, телеорганізацій України на тимчасово окуповану територію; сприяння електронним і друкованим засобам масової інформації у висвітленні кримської тематики (зокрема щодо питань здобуття освіти, перекваліфікації, додаткового навчання, деокупації й реінтеграції, порушень захисту свободи слова й думки, свободи совісті, прав людини і громадянина на тимчасово окупованій території); проведення тематичних конкурсів серед журналістів із висвітлення подій на тимчасово окупованій території України; створення умов для інформаційної реінтеграції тимчасово окупованої території та публічної дипломатії корінних народів та національних меншин України, які проживають на тимчасово окупованій території.

²³² План заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5ac/77a/12a/5ac77a12a41a3395983252.doc>

Основними практичними кроками українських органів влади у сфері інформаційної політики щодо тимчасово окупованих територій є такі:

- проведено комунікаційні кампанії в межах інформаційного супроводу процесу реінтеграції тимчасово непідконтрольних регіонів: «Крим – це Україна. 1096 днів опору російській окупації», «Крим – це Україна. День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу», «Крим – це Україна. Два прапори – Єдина країна», «Три народи – один корінь», «Крим – це Україна. 100-річчя Першого Курултаю – національного з'їзду кримськотатарського народу», «Бранці Кремля» (в рамках якої проведено Міжнародний форум «Окупований півострів: чотири роки опору»²³³);
- розроблено спеціальний випуск інформаційно-аналітичного журналу «Крим.Інформ» українською, англійською та російською мовами, головні рубрики якого містять факти порушення прав людини в Криму, злочинів РФ проти України та реакція світу на них, розвінчання основних фейків РФ щодо Криму, актуальні історії життя переселенців із півострова, а також інтерв'ю з українськими та світовими лідерами думок, експертами, дипломатами, громадськими діячами, правозахисниками, журналістами тощо. Матеріали поширюються в посольствах України за кордоном та в органах державної влади;
- забезпечено поширення інформаційно-аналітичних видань «КРИМ ІНФОРМ», брошур «Маріонетки Кремля», «Список душителів свободи слова в Криму», «Депортація кримськотатарського народу», «ТОП 20 фейків», «Дорога в Гаагу», «Політичні в'язні Криму», «Антологія сучасної кримської міфології», «20 фактів російського вторгнення в Україну», книг М. Семени «Кримський репортаж», С. Громенка «#Крымнаш. Історія російського міфу» та ін.

²³³ МІП: На міжнародному форумі в Києві окреслено найважливіші питання щодо окупованої території [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mip.gov.ua/news/2261.html>

- реалізується проект «Захист прав людини й деокупація Криму через публічну дипломатію» (здійснюється Міністерством інформаційної політики України спільно з Кримськотатарським ресурсним центром та МЗС України), завдяки якому інформація про порушення прав людини в Криму стає надбанням міжнародної громадськості²³⁴ тощо.

Втім, *головною проблемою залишається питання інформаційної присутності українських ЗМІ в Криму*. Незважаючи на спроби української влади забезпечити покриття АРК ефірним радіо й телебаченням, основними джерелами інформації про Україну насправді є супутникове телебачення й Інтернет.

Обмеженість доступу до українських джерел інформації через їх блокування, недосконалість контентного наповнення українських ЗМК (зокрема, брак інформації про проблеми місцевого населення), побоювання місцевих мешканців бути поміченим як проукраїнський глядач/слухач через загрози утисків (фізичних, «правових»), неможливість вільно висловлювати свою позицію в соціальних мережах продовжує відігравати свою згубну роль.

Багатошаровість заходів української влади з очищення інформаційного простору окупованих регіонів Донецької та Луганської областей та Криму засвідчила безперервність зусиль та прагнень нашої держави щодо відновлення та наступного зміцнення інформаційного суверенітету цілісної України. Втім, неспроможність на поточному етапі здійснити якісну верифікацію ефективності інформаційної політики в цих регіонах залишається викликом для нашої влади з огляду на неможливість здійснити оцінку результатів впроваджених механізмів через брак безпосереднього доступу до окупованих територій та їх мешканців, які є мірилом визначення реального стану ситуації, а отже і вихідною точкою для подальшого

²³⁴ МІП, МЗС та Кримськотатарський ресурсний центр подають в світ інформацію про права людини в Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mip.gov.ua/news/2062.html>

реконструювання засобів із коригування та впровадження інформаційної політики України.

Інформаційна політика щодо прикордонних територій. Одним із найважливіших інструментів захисту національних інтересів інформаційній сфері є політика формування проукраїнського національно-культурного простору. Така політика передбачає, зокрема, забезпечення повноцінного вітчизняної телерадіомовлення в усіх регіонах України та захист громадян від телевізійної продукції держави-агресора.

При цьому станом на 2018 р. ціла низка сусідніх держав (серед яких не лише Російська Федерація) і далі користаються вразливістю інформаційного простору українських прикордонних територій у своїх цілях. Використовуючи свої ЗМІ, вони здійснюють вплив на формування громадської думки в місцях компактного проживання етнічних спільнот та місцевого населення загалом, поширюючи недостовірну інформацію та провокуючи протестні настрої й міжетнічну ворожнечу.

Пріоритетною зоною уваги держави залишаються території Донецької, Луганської та Херсонської областей, які безпосередньо межують із територією держави-агресора. З часу російської агресії Україна зіткнулась із гострою проблемою відновлення повноцінної інформаційної присутності на цих територіях. З метою вирішення цієї проблеми впродовж останніх двох років в Україні було споруджено дві телевізійні вежі – у Чонгарі Херсонської області й Бахмутівці Луганської області. Крім того, почалися роботи зі збільшення висоти двох веж – у Чаплинці Херсонської області (на 2018 рік заплановано збільшення висоти цієї вежі з 92 до 133 метрів, а також створення додаткового цифрового мультиплексу з метою організації потужного мовлення перших п'яти українських телеканалів у напрямку Армянська і Красноперекіпська) та Широкому Луганської області, що будуть задіяні для організації мовлення безпосередньо на окуповані

території²³⁵. У 2018 році з метою забезпечення реалізації Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо тимчасових дозволів на мовлення в зоні проведення антитерористичної операції та прикордонних районах України» (який передбачає надання Національною радою України з питань телебачення й радіомовлення тимчасових дозволів на мовлення в окремих регіонах України за заявковим принципом на позаконкурсних підставах), Національна рада з питань телебачення та радіомовлення розробила Порядок видачі та анулювання дозволу на тимчасове мовлення, умови дозволу та порядок здійснення нагляду за додержанням законодавства про телебачення й радіомовлення телерадіоорганізаціями, що здійснюють тимчасове мовлення на територіях з особливим режимом мовлення на підставі відповідного дозволу, який був затверджений рішенням Національної ради від 1 березня 2018 року №288 та зареєстрований у Міністерстві юстиції України 29 березня 2018 року за № 386/31838.

МПП розроблено та передано на погодження до зацікавлених органів влади проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та Закону України «Про телекомунікації» щодо захисту інформаційного суверенітету України на території Донецької, Луганської та Херсонської областей. Мета проекту – створення сприятливих умов для діяльності телерадіомовників на території Луганської, Донецької, а також Херсонської областей, а також забезпечення Концерну РРТ матеріальними ресурсами для подальшої розбудови телекомунікаційної інфраструктури в прикордонних регіонах України.

У Луганській області діє «Регіональна цільова програма розвитку інформаційної сфери Луганської області на 2016–2018 роки» із загальним обсягом фінансування 35,3 млн грн. У рамках програми з обласного бюджету було виділено 4 млн грн на розвиток обласного телеканалу «ЛЮТ» (з 2017

²³⁵ Презентовано звіт Комісії з питань забезпечення стабільного функціонування системи національного телебачення і радіомовлення за три квартали цього року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nrada.gov.ua/prezentovano-zvit-komisiyi-z-pytan-zabezpechennya-stabilnogo-funktsionuvannya-systemy-natsionalnogo-telebachennya-radiomovlennya-za-try-kvartaly-tsogo-roku/>

року філія ПАТ НСТУ «UA: Донбас»), 1,6 млн грн – на підтримку 16 реформованих місцевих ЗМІ, 190 тис. грн – на підготовку тематичних випусків загальнонаціональних друкованих видань щодо відновлення Луганщини. Крім того, уже затверджено комунікативну стратегію Луганської області на 2018–2020 роки. Також упродовж 2017 року, унаслідок заходів із посилення потужності передавачів та введення в дію нових телевеж, охоплення населення області сигналом цифрового телебачення збільшилось у 4,5 рази, а українських радіостанцій більш, ніж удвічі.

Так само активні дії з відновлення інформаційної присутності здійснюються в Донецькій області та на Донбасі загалом. На території області продовжується поширення газети «Донбас-Інформ» та інформаційної продукції графічного характеру з тематики реінтеграції Донбасу, передумов російської агресії тощо. Триває розвиток проекту «Військове радіо «Армія-FM». Також Національною радою України з питань телебачення й радіомовлення видано ліцензії на мовлення радіо «Армія-FM» у Старобільську та Кременній (передавачі ще не встановлені). З метою забезпечення поширення українських телерадіопрограм на територіях з особливим режимом мовлення в цифровому стандарті працюють мультиплекси тимчасового цифрового наземного мовлення на 22 ТВК у м. Волновасі Донецької області в цифровому стандарті DVB-T та два мультиплекси у с. Бахмутівка Луганської області на 23 та 40 ТВК.

Незважаючи на здійснювані кроки на територіях Луганської та Донецької областей районах на підконтрольній території залишаються «білі плями» не охоплені належним сигналом. З метою відновлення цифрового телебачення в цих у районах заплановано встановлення цифрових передавачів на нових веж у Донецькій та Луганській областях.

Водночас потрібно визнати, що проблема належної доступності теле- та радіосигналу характерна не лише для цих районів, а і для багатьох інших регіонів України, особливо – прикордонних районів. Так, наразі Концерном РРТ забезпечено рівень охоплення населення України державними

програмами телерадіомовлення: УТ-1 – на 88,06 %, УТ-2 – на 84,81 %, УТ-3 – на 72,72%, обласного телемовлення – на 55,46 %, УР-1 – на 72,63 %, УР-2 – на 32,61 %, УР-3 – на 24,28 %, обласне радіомовлення – на 56,01 %.

Прогалини вітчизняного інформаційного покриття активно заповнюються потужними сигналами мовників Російської Федерації та деяких інших сусідніх держав. Зокрема, за даними управління телебачення й радіомовлення Держкомтелерадіо²³⁶, не мають доступу до вітчизняного цифрового телебачення майже 1 мільйону громадян на прикордонних територіях.

Так, у Волинській області доступ до вітчизняного ефірного цифрового мовленням мають не більше 65 % територій: утворений ефірний вакуум заповнений передачами з Польщі, Білорусі та РФ. В Івано-Франківській – українським цифровим мовленням охоплено 33 % населення; без покриття, або частково покритою залишається переважна частина районів області. У Львівській області, за наявності шести прикордонних районів, передавальні станції встановлені лише в чотирьох населених пунктах. Унаслідок цього лише 60 % території області покриті цифровим мовленням, що охоплює переважно її центральну частину, тоді як в окремих прикордонних районах показник цифрового мовлення знижується до 15 %.

Складною залишається ситуація в Закарпатській області, що має вісім прикордонних районів і межує з чотирма державами. Незважаючи на гірську місцевість і низьку потужність передавачів, ТОВ «Зеонбуд» встановило цифрові передавальні станції лише в шести населених пунктах. Це також зумовило наявність у низці прикордонних районів ефірних прогалин: уздовж кордону з Угорщиною в Берегівському районі цифровим телевізійним мовленням не охоплено 35 % населення, поблизу кордону з

²³⁶ Інформаційна довідка до питання «Про стан та вдосконалення телерадіомовлення в прикордонних областях» (31.10.2017р). // Майже мільйон українців мешкають у "білих плямах" цифрового мовлення – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2334916-majze-miljon-ukrainciv-meskaut-u-bilih-plamah-cifrovogo-movlenna.html>.

Польщею у Великоберезнянському – 25 %, поблизу кордону зі Словаччиною в Перечинському – 65 %, на кордоні з Румунією в Тячівському – 30 %.

У Чернівецькій області – території прикордонних районів, що межують із Румунією й Молдовою, також охоплені сигналами з передавачів сусідніх країн, серед яких зафіксовані російські та придністровські програми. Вітчизняне цифрове мовлення зовсім відсутнє в прикордонному Путилівському районі.

У Сумській області, що має найбільшу протяжність кордону з РФ фактичне охоплення території сигналом цифрового телебачення становить близько 60 %, в окремих прикордонних районах – 5 %.

У Харківській області показник покриття території цифровим сигналом становить приблизно 60 %. У прикордонних населених пунктах області є фактична можливість прийому телерадіопрограм із ретрансляторів РФ (Белгород, Шебекіне, Валуйки; потужність двох перших передавачів РФ посилила в кінці 2013 р.).

У Чернігівській області також залишається проблемною ситуація з покриттям телесигналом прикордонних із РФ та Республікою Білорусь.

В Одеській області 26 прикордонних районів, три з яких межують із Румунією, 11 – з ПМР та Молдовою. На територіях останніх встановлені потужні передавачі, які своїм сигналом охоплюють значну територію Одеської області та південь України. З території ПМР на територію Одеської області здійснюється мовлення заборонених в Україні російських телеканалів. Водночас із метою поліпшення охоплення території прикордонних регіонів цифровим сигналом, згідно з рішенням Національної ради від 14.09.2017, було оголошено конкурс на отримання ліцензій на багатоканальне мовлення з використанням радіочастотного ресурсу в стандарті DVB-T/T2 (MPEG-4) у 22 населених пунктах Одеської області. Оператором багатоканальної телемережі, згідно з конкурсними умовами, визначено Концерн РРТ. За підсумками конкурсу визначено переможців та видано ліцензії на багатоканальне мовлення семи телерадіоорганізаціям

регіональної та місцевої категорій мовлення²³⁷, а за повідомленням Концерну РРТ передавачі регіональної мережі ефірного цифрового телевізійного мовлення в Одеській області було введено в експлуатацію.

За відсутності можливості вибору джерел інформації для місцевого населення і, особливо компактних поселень етнічних меншин, **зростають ризики іноземного деструктивного інформаційного впливу на населення прикордонних територій**. Окрім того, мешканці таких місцевостей, особливо молодь, мимоволі інтегрується в іноземний медійний простір, що в середньостроковій перспективі призведе до змін у їхній національно-культурній ідентифікації та громадсько-політичних орієнтацій.

Отже, суттєва інформаційна присутність іноземних держав на прикордонних територіях призводить до того, що представники національних меншин у місцях свого компактного проживання перебувають під тиском медійного, а отже культурно-інформаційного іноземного середовища. Це, у свою чергу, може стати **одним із потенційних чинників внутрішньополітичної дестабілізації**.

Важлива роль у зменшенні впливу іноземного медіапродукту пов'язана і з загальним знанням української мови. За даними «Дослідження медіаситуації в південних і східних областях України, 2017»²³⁸ ті, хто розмовляє вдома українською мовою, а також вважає себе етнічними українцями, надають меншу перевагу російськомовним телепередачам або веб-ресурсам, ніж ті, хто розмовляє вдома російською та вважають себе етнічними росіянами. Рівень володіння мовами суттєво впливає й на споживання україномовного медійного контенту. Так, суто україномовним медійним ресурсам надають перевагу лише приблизно кожний десятий читач

²³⁷ ТОВ «Телерадіокомпанія Клуб-ТВ», м. Одеса («Gtv»), ТОВ «Телерадіокомпанія «Андсер», м. Одеса («A1»), ТОВ «Телерадіокомпанія «Південна Хвиля-ТВ», м. Одеса («Южная Волна»), ТОВ «Телерадіокомпанія «Моя Одеса», м. Одеса («Думская.Тв»), ТОВ «Реноме Інет», м. Одеса («Olvia»), ТОВ «Телерадіокомпанія «Одеса 1», м. Київ («ОДЕСА 1»), ТОВ ТРК «Нова Одеса», м. Одеса («1 Первый Городской»).

²³⁸ «Дослідження медіаситуації в південних і східних областях України, 2017» – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://imi.org.ua/monitorings/doslidzhennya-media-sytuatsiji-v-pivdennyh-i-shidnyh-oblastyah-ukrajiny-2017/>

друкованих ЗМІ або телеглядач чи радіослухач Півдня та Сходу України, а серед користувачів Інтернету – лише 3 %. Відтак подальший широкий та всебічний розвиток української мови, стимулювання її використання на всіх рівнях є одним із важливих чинників забезпечення українських громадян від деструктивних інформаційних впливів.

Інтеграція національних меншин у прикордонних регіонах ускладнюється й активними контрзаходами окремих сусідніх держав. Так, з метою сприяння переходу прикордонних угорськомовних регіонів України на цифрове мовлення угорського телебачення у 2015 р. Товариство культури угорців Закарпаття КМКСЗ²³⁹ здійснювало акційне поширення тюнерів із відповідною кодифікацією каналів; також 29.05.2015 р. було створено угорську телестудію в Ужгороді²⁴⁰.

Не сприяє інтеграції регіональних аудиторій у загальнонаціональний інформаційний простір його орієнтованість на події, що відбуваються на центральному (київському) рівні. Досі не вирішено проблеми фрагментованості регіональних медіапросторів²⁴¹, з одного боку. З іншого, суспільно-політична складова регіональних та місцевих ЗМІ є досить слабкою. Зокрема, у регіональних ЗМІ²⁴² переважають матеріали розважально-пізнавального характеру – 32,4 % всього місцевого контенту, а життя місцевої громади – лише 13,1 % матеріалів. У контенті новинних сайтів переважають здебільшого публікації про кримінал та діяльність правоохоронних органів (22 %), а вже потім надається інформація про місцеві новини (14,9 %) і розважальна тематика (10 %).

²³⁹ Закарпатським нацменшинам пропонують безкоштовні тюнери на угорське телебачення. Втр, 27/01/2015 – [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://zaholovok.com.ua/zakarpatskim-natsmenshinam-proponuyut-bezkoshtovni-tyuneri-na-ugorske-telebachennya>

²⁴⁰ На Закарпатті відкрито новий угорсько-український кореспондентський пункт – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://karpatskijobjektiv.com/na-zakarpatti-vidkrito-noviy-ugorsk/>

²⁴¹ Подолання фрагментованості інформаційного простору України: можливості державної політики [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/desember08/30.htm>

²⁴² Розважають або лякають: як місцеві ЗМІ спотворюють життя українців. Аналітичний звіт моніторингу регіональних ЗМІ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://idpo.org.ua/analytics/1700-rozvazhayut-abo-lyakayut-yak-miscevi-zmi-spotvoryuyut-zhittya-ukra%D1%97nciv-analitichnij-zvit-monitoringu-regionalnix-zmi.html>

Низька якість контенту значною мірою зумовлює й *низький рейтинг регіональних та місцевих ЗМІ як основного джерела отримання інформації* серед місцевого населення, у прикордонних регіонах зокрема.

Так, основним джерелом новин для місцевого населення залишається «сарафанне радіо»: 63 % українців дізнаються про події свого населеного пункту від родичів, друзів, знайомих, сусідів, колег²⁴³. На другому місці – місцеві телеканали, якими користуються 37 % респондентів. На третьому місці з невеликим відривом – місцева преса, яка слугувала джерелом місцевих новин для 32 % за останній місяць. Майже такий самий відсоток використовує Інтернет – звідти отримували інформацію 29 % респондентів.

Отже, інформаційний простір прикордонних територій залишається вразливим для до поширення чуток та фальшивих новин, що, зокрема, підтверджується відповідними дослідженнями в прикордонних районах Одеської²⁴⁴ та Чернівецької²⁴⁵ областей. Це створює для іноземних держав додаткові можливості для маніпулювання суспільною думкою місцевого населення, поширення міжетнічної ворожнечі та упереджень.

Протидія цьому ризику має здійснюватися також шляхом державної підтримки виробництва якісного контенту регіональними ЗМІ, розширення можливостей Суспільного мовлення щодо поширення достовірної інформації та якісного медіа-продукту на прикордонних територіях.

Загалом слід визнати, що хоча з об'єктивних причин основна увага держави в питанні інформаційної політики щодо прикордонних територій зосереджена на східних та південних областях, складно казати про наявність дійсно цілісної державної політики щодо інформаційного простору

²⁴³ Якби місцеві газети перестали існувати, 51 % громадян цього би не помітили. Соцдослідження [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yakbi_mistsevi_gazeti_perestali_isnuvati_51_gromadyan_tsogo_bi_ne_pomitili_sotsdoslidzhennya/

²⁴⁴ Рівень довіри населення до різних джерел інформації та новин: Прикордонні райони Одеської області. (Соціологічний аналіз) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://peace.in.ua/wp-content/uploads/2016/01/Zvit-info.pdf>

²⁴⁵ Буковина як контактна зона: аналіз ідентичностей, уявлень та сприйняття в україно-румунському прикордонні. Інформаційно-аналітичні матеріали / [Бурейко Н., Бостан С., Гакман С., Мога Т.; під ред. Н.Бурейко та Т. Мога]. – Ясси- Чернівці, 2017. – 64 с

прикордонних районів. Брак уваги та конкретних дій на західних кордонах України створює простір для дестабілізації суспільно-політичної ситуації в цих регіонах та довгострокові виклики цілісності інформаційному простору української держави.

З огляду на зазначене вище, видається доцільним:

1. Національній раді з питань телебачення та радіомовлення в межах постійної моніторингової діяльності щодо регіональних та місцевих телерадіоорганізацій додатково посилити акцент на мовленні в прикордонних регіонах.

2. Кабінету міністрів України (передусім – Міністерству інформаційної політики України) спільно із заінтересованими державними органами, ПАТ НСТУ та експертною спільнотою опрацювати можливість створення цілісної «Стратегії державної інформаційної політики в прикордонних регіонах України». Відповідна стратегія має базуватись на:

- актуальній мапі даних щодо покриття цифровим ефірним сигналом прикордонних регіонів України та зон покриття сигналом іноземних передавачів сусідніх із прикордонням країн;

- аналізі можливостей отримання об'єктивної інформації суспільно-політичного значення, зокрема на рідній мові в місцях компактного проживання національних меншин;

- поширенні аудіовізуальної продукції, спрямованої на популяризацію української мови через місцеві засоби масової інформації, Національне суспільне мовлення України та його регіональні філії з мовленням мовами національних меншин.

3. ПАТ НСТУ прискорити процедури прийняття «Концепція мовлення з тематики національних меншин національної суспільної телерадіокомпанії України».

4. Державному агентству України з питань кіно із залученням фахівців Міністерства освіти України шляхом відповідного державного замовлення забезпечити виробництво аудіовізуальної продукції (у тому

числі, навчального характеру, соціальної реклами), спрямованої на сприяння розвитку та популяризацію використання української мови в повсякденному житті, підвищення рівня володіння нею серед різних глядацьких аудиторій (приспосовування такої продукції до особливостей сприйняття інформації різними віковими категоріями глядачів).

2.1.7. Гуманітарна ситуація на Донбасі та в Криму

Загальна гуманітарна ситуація на окупованих РФ територіях ОРДЛО та в анексованому нею Криму залишається вкрай складною, без тенденцій до покращення. Особливе занепокоєння викликають злочинно-маніпуляційні дії окупаційної адміністрації в освітній і культурно-світоглядній сфері, які є одним із найбільш промовистих індикаторів того, що агресор не відмовився від своїх інвазійних намірів.

Упродовж доби СРСР на Донбасі інтернаціоналістська «совєтська» свідомість культивувалась передусім через домінування російської мови та культури. Будь-які прояви національного (крім етнографічних форм) визначалися як націоналістичні. Слід наголосити, що ідеологічне підґрунтя для створення «ДНР» та «ЛНР» шляхом так званого «державного самовизначення» населення Донбасу базоване на потенціалі російської й радянської державності, синтезі елементів ідеології СРСР і так званого «русского мира». Прагнення «відновлення СРСР» відбиває ностальгійні настрої значної частини населення Донбасу, які використовує верхівка квазіреспублік.

Зусилля російських політтехнологів спрямовані на процес «державотворення» через інкорпорування до свідомості населення тимчасово окупованих територій понять «новороси», «донецький народ», «донецька нація». Ідеологи концепту «Новоросія» наполягають, що жителі Донбасу – фактично інший народ з особливим менталітетом, якому важко порозумітися з українцями, і, відповідно, мають право на самовизначення. Саме

русифікацію та боротьбу з усім українським верхівка «ДНР» вважає важливою зброєю Донецька у війні за ідентичність, «тією ниткою, яка пов'язує Республіку з Росією». Зусилля української держави на шляху утвердження української мови як державної на власній території називають проявом «велико-українського шовінізму», «фашистської ідеології» й «мовним геноцидом» щодо російськомовних громадян²⁴⁶.

Усвідомлюючи важливу роль освіти у формуванні свідомості молодого покоління, особливий акцент у насадженні антиукраїнської ідеології у квазіреспубліках зроблено на «реформі освіти», спрямованої на інтеграцію до російської освітньої системи, максимальним наближенням до стандартів радянської школи (її вважають найкращою), нав'язуванні молоді «радянського» світогляду. Так «керівництво» «ДНР» ухвалило закон «Про освіту»²⁴⁷, який в основному калькує відповідний російський закон. Зокрема, відкинуто європейську Болонську систему, сконцентровано увагу на посиленні «патріотичного виховання» дітей та молоді шляхом формування антиукраїнських настроїв та переконань, формування регіонального «патріотизму» на фундаменті антиукраїнських інсинуацій²⁴⁸. Для цього як обов'язковий навчальний предмет у програму загальноосвітніх закладів було введено освітньо-виховний курс «Уроки громадянськості Донбасу», що презентується як перший крок «до здорової державної ідеології».

Основними напрямками впливу на свідомість молодого покоління, що мають значний ідеологічний потенціал, є мова та історія. Саме тому питання статусу російської мови залишається інструментом спекуляцій, а спотворення історії є однією з основних стратегій РФ як країни-агресора та її маріонеток на Донбасі. У межах деукраїнізації мовного простору та з метою

²⁴⁶ Плотницький: Киев готовит языковой геноцид [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://antifashist.com/item/plotnickij-kiev-gotovit-yazykovoj-genocid.html#ixzz4jE0FZQ59>; В Донецке занялись деукраинизацией табличек [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://antifashist.com/item/v-donecke-zanyalis-deukrainizaciej.html#ixzz4jE20Imxz>

²⁴⁷ Закон «Об образовании», принятый Постановлением Народного Совета ДНР 19.06.2015г. No55-ИНС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dnrsovet.su/zakon-dnr-ob-obrazovanii>

²⁴⁸ У «ДНР» взяли за «світогляд» дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://politeka.net/ua/286150-u-dnr-vzylaysya-za-svitohlyad-ditey-video/>

опанування інформаційними потоками впливу на свідомість населення, у 2017 році всі освітні заклади ОРДО було переведено на російську мову викладання²⁴⁹.

Фактично освіту замінено пропагандою. Підручники та шкільні приміщення «зачищені» від будь-якої згадки про Україну. Курс «Історія України» замінено на курс «Історія Донецького краю» та курс «История Отечества», які утверджують особливість Донбасу, його окремішність від України та нерозривність зв'язку з історією Росії.

Подальший відрив від української та уніфікація з російською системою освіти стосується і вишів Донбасу. Намагаючись налагодити навчальний процес у ВНЗ, що залишилися на території ОРДЛО, потерпають від кадрової нестачі, оскільки від третини до половини викладачів виїхали (так, у ДонНУ із 64 співробітників історичного факультету в Донецьку залишилися лише 8) та значного скорочення кількості студентів²⁵⁰. Невизнання дипломів ВНЗ квазіреспублік спонукало до намагань керівництва інтегруватися до системи вищої освіти РФ, що стосується і програм, і змістовного наповнення навчального процесу. Водночас так зване «МОН ДНР» наполягає, що їм вдалося зберегти науковий потенціал, бо неначебто в «ДНР» продовжують функціонувати 30 НДІ та планується проведення наукових заходів вчених і студентів «ДНР» у РФ.

Характерною особливістю конструювання російсько-окупаційними ідеологами політичної самоідентифікації та «промивання мізків» громадян в ОРДЛО залишається акцент на історичній спадкоємності донбаських «республік» від Донецько-Криворізької республіки початку ХХ ст. Зокрема всіляко підкреслюється той факт, що другою столицею ДКР у 1918 р. був Луганськ. Також стверджується, що договірною умовою входження й

²⁴⁹ Захарченко: все образовательные учреждения ДНР полностью перешли на русский язык обучения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://jpgazeta.ru/zaharchenko-vse-obrazovatelnyie-uchrezhdeniya-dnr-polnostyu-pereshli-na-russkiy-yazyik-obucheniya/>

²⁵⁰ «Хочемо показати, що ми не сепаратисти і не бидло», – як живеться у Вінниці Донецькому університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://censor.net.ua/resonance/313815/hochemo_pokazati_scho_mi_ne_separatisti_ne_bidlo_yak_jivetsya_u_vnnit_s_donetskomu_unversitetu

перебування ДКР у складі Радянської України нібито було обов'язкове перебування останньої в єдиній союзній державі з РРФСР. Відповідно, для легітимізації сепаратистських ідей наводять аргумент, що в правовому сенсі цей договір нібито втратив чинність із моменту розпаду СРСР і проголошення Акта про незалежність України в 1991 р., і тому Донбас нібито може «на законній підставі» вийти з України. При цьому повністю ігнорується і всіляко замовчується той факт, що на референдумі 1 грудня 1991 року за незалежність України проголосувало понад 83 % населення Донецької й Луганської областей²⁵¹.

Отже, основною метою «гуманітарної політики» «ДНР» та «ЛНР» є максимальне віддалення від України та зближення з Росією. Найбільш загрозливим явищем є вкорінення в масовій свідомості антиукраїнських пропагандистських кліше, що формують ізоляціоністські настрої населення Донбасу. Зважаючи на викладене, рекомендується розглянути можливість здійснення наступних заходів:

1. Розробити Стратегію «Донбас на шляху порозуміння та примирення» з прийнятною сучасною моделлю розвитку мови, освіти та культури регіону.

2. Формувати та поширювати в ЗМІ контент про Донбас як український регіон: висвітлення правдивої історії краю, спростування «новоросійської» міфології, популяризація діяльності відомих людей краю, етнографічна інформація про народи, що населяють край, природні заповідники та парки, пам'ятки історії та мистецтва тощо.

3. Сприяти вдосконаленню системи засвоєння й поширення наукових історичних знань, як основи формування історичної пам'яті та національної свідомості; у курсі «Історія України» на територіях Донбасу, підконтрольних Україні, проводити уроки медіа-освіти з метою вироблення критичного погляду до історичних текстів, вчити розпізнавати наміри поширювачів історичної інформації, розрізняти факти та їх інтерпретацію.

²⁵¹ Див.: Документи ЦДАВО України до річниці Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року (ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.28. – Спр.144. – Арк.6.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsdavo.gov.ua/4/webpages/63470077.html>

Не кращою, ніж в ОРДЛО, є гуманітарна ситуація в анексованому РФ Криму, де також продовжуються грубі порушення окупаційною владою основних прав людини та триває масштабна пропагандистсько-маніпуляційна робота з дітьми та молоддю.

Так, відповідно до інформації Управління Верховного комісара ООН із прав людини, за чотири роки російської окупації Криму РФ кількість учнів кримських загальноосвітніх шкіл, які здобувають освіту рідною українською мовою, скоротилася на 97 %. У 2017/2018 навчальному році лише 318 учнів (0,2 % від загальної кількості, що є меншим за статистичну похибку) навчалися українською мовою²⁵². Усі ці діти були зосереджені в одній україномовній школі та 7 російськомовних школах із 13 класами з українською мовою викладання. Окрім того, різко (майже на 50 % – з 12892 до 6400) зменшилася кількість дітей, які вивчають українську мову як предмет, обраний курс або в рамках позашкільного навчання²⁵³. Таким чином, «введення освітніх стандартів Російської федерації обмежило право етнічних українців і кримських татар на освіту рідною мовою»²⁵⁴.

9 квітня 2017 р. Міжнародний суд ООН за позовом України проти РФ виніс постанову про тимчасові заходи, одноголосно ухваливши, що Росія повинна забезпечити доступ до освіти українською мовою. Проте жодних кроків на виконання цього рішення країною-агресором вжито не було. Очевидно, що необхідні подальші правові та політичні кроки в напрямку примусу Росії до виконання норм міжнародного права.

Вказані дії окупаційної влади не тільки є кричущим порушенням права українців Криму на освіту рідною мовою, а і значно обмежують можливості

²⁵² Див.: Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation) / International Court of Justice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/en/case/166>

²⁵³ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (16 листопада 2017 року – 15 лютого 2018 року) / Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineNov2017-Feb2018_UKR.pdf

²⁵⁴ Тематична доповідь "Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)" / Управління Верховного комісара ООН з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_Ukrainian.pdf

до продовження їх навчання в українських ВНЗ. Тому особливого значення набуває робота, здійснювана через освітні центри «Донбас-Україна» і «Крим-Україна».

Довідково. За даними Міністерства освіти й науки України, у ході вступної кампанії у 2017 році через освітні центри «Донбас-Україна» і «Крим-Україна» до українських вишів вступило 1550 осіб (у 2016 р. – 1008 осіб). Зокрема, через ОЦ «Донбас-Україна», які діяли на базі 33 ВНЗ у різних містах (Київ, Бахмут, Вінниця, Дніпро, Краматорськ, Кременна, Кривий Ріг, Костянтинівка, Покровськ, Лиман, Лисичанськ, Маріуполь, Рубіжне, Сєверодонецьк, Старобільськ, Суми, Слов'янськ, Харків, Торецьк), вступили 1346 осіб, з яких понад 1000 – на бюджетну форму навчання. Найбільше абітурієнтів вступили до Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (224) та Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (154). Загалом до освітніх центрів «Донбас-Україна» звернулися за консультацією 3733 вступників.

Через ОЦ «Крим-Україна», які діяли на базі 35 ВНЗ (у містах Дніпро, Запоріжжя, Київ, Львів, Миколаїв, Харків, Херсон, Одеса, Запоріжжя), вступили 204 абітурієнта, з них на бюджет – 156. Більшість із них вступила до Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (67) та Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (31). Загалом до освітніх центрів «Крим-Україна» звернулися за консультацією 1076 осіб.

Варто відзначити, що абітурієнти з окупованих РФ територій Донбасу і Криму нині можуть вступати до українських ВНЗ не лише через освітні центри, а й подавати документи до будь-якого вишу (не лише до тих, на базі яких діють освітні центри). Для них також передбачена можливість отримати повну загальну середню освіту в українських школах дистанційно або у формі екстернату та здати ЗНО²⁵⁵.

Цілеспрямований курс Росії на «стирання» з ментальної мапи Криму української ідентичності, її маргіналізацію та розмивання є очевидним. Зокрема, фахівці зазначають, що «можливості публічного прояву української культури та ідентичності значно звузилися. Групи, що демонструють свою прихильність до національних символів, дат або історичних особистостей, отримували попередження або піддавалися санкціям за порушення громадського порядку чи проведення несанкціонованих мітингів»²⁵⁶.

²⁵⁵ 2017 року кількість вступників через освітні центри «Донбас-Україна» і «Крим-Україна» збільшилася на третину (ІНФОГРАФІКА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-10-19-2017-roku-kilkist-vstupnikiv-cherez-osvitni-czentri-donbas-ukrayina-i-krim-ukrayina-zbilshilasya>

²⁵⁶ Тематична доповідь «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» / Управління Верховного комісара ООН з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_Ukrainian.pdf

Значне занепокоєння викликає міграційна політика окупаційної адміністрації. Тільки за офіційними даними впродовж останніх 4,5 років до Криму переїхали 247,5 тис. осіб. Таким чином, влада РФ штучно замінила принаймні 11 % від наявного населення півострова, грубо проігнорувавши положення ст. 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни («Окупаційна держава не повинна здійснювати переміщення або депортації частини свого цивільного населення на територію, яку вона окупує»). Загалом від початку агресії населення Криму змінилося на 20–25 % (враховуючи природнічинники, як-от народжуваність і смертність)²⁵⁷.

Проте пріоритетним об'єктом «гуманітарного тероризму» РФ є молодь. На формування в молодого покоління мешканців Криму ментальної толерантності до ідеологем «руського мира», підготовку їх до служби в збройних силах країни-окупанта спрямована й маніпуляційно-пропагандистська робота навіть у системі дошкільної та позашкільної освіти. Йдеться, зокрема, про добровільно-примусове залучення дітей та їх батьків до мілітаризованих урочистостей, пов'язаних із подіями та датами різного рівня «сакральності» («день перемоги», «день російської/радянської армії», «день Росії» тощо), залучення дітей до парамілітарних дитячо-юнацьких організацій (як-от «Юнармія», «Російський рух школярів», що є калькою з відповідних нацистських, фашистських і радикально-ісламістських практик), проведення «навчальних військово-польових зборів» та відкриття «військово-патріотичних» літніх таборів, де малечу навчають основам поводження зі зброєю, військовою технікою, вибуховими пристроями та речовинами, паралельно здійснюючи шовіністичну пропаганду та глорифікуючи дії російського керівництва. На відміну від ОРДЛО, де вказані дії робляться під формальним патронажем маріонеткових органів влади так званих «ДНР-ЛНР», у Криму це офіційно робиться під егідою офіційних державних органів РФ.

²⁵⁷ «Живий щит» та обслуга: Кремль зацікавлений мати в Криму три категорії населення / 5 канал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.5.ua/suspilstvo/zhyvyi-shchyt-ta-obsluha-kreml-zatsikavlenyi-maty-v-krymu-try-katehorii-naselennia-170486.html>

Таким чином, *гуманітарна ситуація в анексованому РФ Криму наразі залишається вкрай складною, без тенденцій до покращення*. З огляду на це пропонується:

1. Продовжувати й розширювати зусилля щодо: 1) інформування національної та міжнародної громадськості про протиправні дії окупаційної влади РФ у Криму (зокрема, щодо національних меншин, дітей і молоді); 2) правового тиску на країну-агресора через міжнародні організації та судові інстанції; 3) максимального забезпечення гуманітарних (зокрема, освітніх) прав громадян України на окупованих і анексованих РФ територіях, надання їм юридичної допомоги, задоволення їх інформаційних потреб; 4) всебічної підтримки патріотичних громадянських ініціатив щодо ОРДЛО та Криму.

2. Налагодити ефективну роботу закладів освіти (зокрема, ВНЗ) та науки, переміщених з окупованих і анексованих РФ територій, із максимальним сприянням працевлаштуванню наукових і науково-педагогічних кадрів із числа ВПО.

3. Забезпечити включення зазначених пріоритетів щодо ОРДЛО та Криму до державних документів стратегічного планування та прогнозування, нормативно-правових актів тощо.

2.1.8. Результати відновлення зруйнованої інфраструктури й розвитку економіки на звільнених у ході Антитерористичної операції територіях Донецької та Луганської областей

Незважаючи на продовження бойових дій на сході України, на державному рівні було прийняте рішення щодо відбудови інфраструктури та економіки на звільнених територіях Донецької та Луганської областей, яке знайшло своє відображення в Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово

окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»²⁵⁸ та Державній цільовій програмі відновлення та розбудови миру в східних регіонах України²⁵⁹, Стратегії розвитку Донецької області на період до 2020 року²⁶⁰, Програмі економічного й соціального розвитку Донецької області на 2017 рік²⁶¹, Стратегії регіонального розвитку Луганської області на період до 2020 року²⁶², Програмі економічного й соціального розвитку Луганської області на 2017 рік²⁶³.

Так, Державною цільовою програмою відновлення та розбудови миру у східних регіонах України передбачено стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад для підвищення якості життя населення, стимулювання економічної активності. Основними завданнями програми є посилення довіри між державою і громадянами й надання допомоги найбільш вразливим верствам населення в подоланні кризової ситуації на сході України.

Довідково. Програму розроблено Міністерством із питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 р. № 892-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми «Відновлення та розбудови миру в східних регіонах України». Концепція Програми була підтримана багатьма місцевими радами Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Запорізької та Харківської областей. Реалізація програми має відбуватися до 2020 року на території Донецької й

²⁵⁸ Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» // Урядовий кур'єр. – 2018. – №41. – 28 лютого.

²⁵⁹ Постанова КМУ від 13 грудня 2017 р. № 1071 «Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України» // Урядовий кур'єр. – 2018. – №9. – 16 січня

²⁶⁰ Стратегія розвитку Донецької області на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням голови облдержадміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 21 червня 2016 року № 498. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dn.gov.ua/potochna-diyalnist/programa-sotsialno-ekonomichnogo-rozvytku/strategiya-rozvytku-donetskoji-oblasti-na-period-do-2020-roku/>

²⁶¹ Програма економічного і соціального розвитку Донецької області на 2017 рік затверджена розпорядженням голови облдержадміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 23 лютого 2017 № 172. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.gov.ua/wp-content/uploads/Programa_SER-2017-1.pdf

²⁶² Стратегія регіонального розвитку Луганської області на період до 2020 року, затверджена розпорядженням голови обласної державної адміністрації – керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 28 жовтня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/rozporядzhennya_golovi_vid_28.10.2016_no_624.pdf

²⁶³ Програма економічного і соціального розвитку Луганської області на 2017 рік, затверджена розпорядженням голови обласної державної адміністрації – керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 27 грудня 2016 № 802. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/161227802-1.pdf>

Луганської областей, крім населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, а також на території Дніпропетровської, Запорізької, Харківської областей, які найбільше зазнали впливу збройного конфлікту. Заходи з відновлення миру в східних регіонах мають відбуватися за трьома стратегічними напрямками: відновлення критичної інфраструктури та соціальних послуг в основних сферах господарської діяльності; економічне відновлення; підвищення соціальної стійкості, розвиток миру і громадської безпеки. Планується створення умов для підвищення рівня зайнятості населення, надання підтримки мікро-, малому й середньому бізнесу та розширення доступу до фінансових послуг, розвитку промисловості, будівництва, сільського господарства тощо.

Програма передбачає застосування комплексного підходу до вирішення проблеми відновлення й розбудови миру та ґрунтується на трьох стратегічних складових:

- *відновлення інфраструктури* у сфері соціальних послуг, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, енергетики, тепло- та газопостачання, транспорту, водопостачання та водовідведення, екології та охорони навколишнього природного середовища, фізичної культури та спорту;
- *створення умов для економічного відновлення* регіонів шляхом підтримки економічного планування на регіональному рівні, створення умов для підвищення рівня зайнятості населення, надання підтримки малому й середньому бізнесу та розширення доступу до фінансових послуг, розвитку промисловості, будівництва, сільського господарства та інших сфер економічної діяльності;
- створення механізмів для *розбудови миру та досягнення соціальної стійкості*, соціальної єдності та відбудова довіри, сприяння культурному діалогу та вихованню толерантності, посилення ролі інститутів громадянського суспільства, забезпечення психологічної та соціальної підтримки населення, постраждалого від конфлікту, розвитку місцевого самоврядування в контексті децентралізації, створення самодостатніх територіальних громад, здатних до

саморозвитку та підвищення рівня захисту населення і громадської безпеки.

Однак слід сказати, що Програма не містить детальних заходів щодо відновлення саме економічної діяльності, забезпечення притоку інвестицій, формування основ для розвитку підприємництва, створення нових робочих місць, розвитку та впровадження інновацій.

2017 року в Донецькій та Луганській областях також було засновано «Портал економічного та соціального відновлення» (сайт – <http://portal.mtot.gov.ua/ua/home>)²⁶⁴. На порталі зареєстровано інфраструктурні, освітні проекти та проекти в інших сферах. Зокрема, станом на початок березня 2018 року в Донецькій області виконується 723 проекти, Луганській – 437, Дніпропетровській – 13, Запорізькій – 11, Харківській – 113. Вказані проекти спрямовані на відновлення помешкань, транспортної інфраструктури, газопостачання, водопостачання та водовідведення, енергозабезпечення, охорони здоров'я, освіти тощо. Право вносити й коригувати інформацію на порталі мають обласні адміністрації Донецької, Луганської, Запорізької, Дніпропетровської областей та міжнародні партнери проекту.

За даними МТОТ, восени 2017 року пройшов **попередній відбір проектів для здійснення заходів щодо підтримки територій, які зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту на сході України**. Після відбору було погоджено пропозиції від чотирьох органів місцевого самоврядування – виконавчого комітету Маріупольської міської ради Донецької області, Покровської міської ради Донецької області, Дружківської міської ради Донецької області, Сєверодонецької міської ради Луганської області²⁶⁵. Реалізація проектів передбачає придбання в

²⁶⁴ В Донецькій та Луганській областях реалізується 476 інфраструктурних, освітніх та інших проектів – Портал економічного та соціального відновлення року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mtot.gov.ua/v-donetskij-ta-luganskij-oblastyah-realizuyetsya-476-infrastrukturnyh-osvitnih-ta-inshyh-proektiv-portal-ekonomichnogo-ta-sotsialnogo-vidnovlennya/>

²⁶⁵ Відбір проектів для здійснення заходів щодо підтримки територій, які зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту на сході України, 1 Листопада 2017 року. Електронний ресурс]. – Режим

комунальну власність житла для надання в тимчасове користування внутрішньо переміщеними особами, придбання обладнання і програмного забезпечення для оформлення і видачі паспортів громадянина України й паспорта громадянина України для виїзду за кордон із безконтактним електронним носієм для ЦНАПів, що обслуговують населення, яке проживає по обидві сторони лінії розмежування.

Внаслідок реалізації ініціатив на державному, регіональному рівнях, а також із залученням допомоги міжнародних партнерів було досягнуто такі результати щодо відновлення зруйнованої інфраструктури й розвитку економіки на звільнених у ході Антитерористичної операції територіях Донецької та Луганської областей.

Донецька область

В рамках робіт щодо ліквідації наслідків проведення на території Донецької області Антитерористичної операції реалізовувалися заходи з відбудови об'єктів інфраструктури регіону. Внаслідок проведених заходів із відновлення життєдіяльності та пошкоджених об'єктів інфраструктури населених пунктів області, станом на 04.01.2018 р., із серпня 2014 р. на територій області, підконтрольній українській владі, відновлено 5114 об'єктів на загальну суму 733,4 млн грн, у т. ч. 4402 житлових будинки (на суму 112,0 млн грн), 213 об'єктів електропостачання (256,5 млн грн), 26 об'єктів теплопостачання (2,3 млн грн), 37 об'єктів водопостачання (140,2 млн грн), 54 об'єкти газопостачання (10,4 млн грн), 14 об'єктів водовідведення (36,7 млн грн), 30 закладів охорони здоров'я (15,9 млн грн), 85 загальноосвітніх навчальних закладів (30,0 млн грн), 66 дошкільних навчальних закладів (14,1 млн грн), 13 професійно-технічних навчальних закладів (3,3 млн грн), 10 вищих навчальних закладів (0,6 млн грн), 5 об'єктів фізичної культури і спорту (0,1 млн грн), 26 об'єктів культури (1,7 млн грн),

35 об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури (53,9 млн грн), 37 промислових об'єктів (48,2 млн грн), 32 заклади торгівлі (0,4 млн грн), 29 об'єктів інших сфер (7,1 млн грн)²⁶⁶.

Здійснюються заходи спрямовані на економічне та соціальне відновлення Донбасу, в рамках яких 2016 р. відновлено 7 об'єктів економічної інфраструктури, у тому числі важливі елементи інфраструктури водопостачання²⁶⁷:

- насосна станція II-го підйому (м. Краматорськ), яка подає воду до 7 промислових підприємств і 13 тис. жителів м. Краматорськ та прилеглих населених пунктів;
- насосна станція I-го підйому каналу Сіверський Донець–Донбас (с. Семенівка (Слов'янський район)), яка перебувала в критичному стані й частково не працювала, оскільки в результаті обстрілу були пошкоджені трансформатори. Зараз близько 3,5 млн жителів і тисячі підприємств мають стабільне водопостачання;
- фільтрувальна станція м. Слов'янськ;
- автомобільний міст, вул. Алмазна м. Добропілля;
- напірний водогін від свердловини «Золотий Колодязь» до точки підключення в м. Білозерське (м. Добропілля);
- нежитлове приміщення під виробництво паливних пелетів, (с. Андріївка (Слов'янський район));
- поштове відділення в м. Миколаївка (Слов'янський район).

Загалом, у 2016 році підприємствами області виконано будівельних робіт на суму 2660,5 млн грн.

Реконструюються ушкоджені та зруйновані багатоквартирні та приватні будинки, зокрема у 2017 р. відновлено 393 приватних житлових

²⁶⁶ Довідка до рішення колегії облдержадміністрації «Про виконання Програми економічного і соціального розвитку Донецької області на 2017 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dn.gov.ua/wp-content/uploads/Dovidka-vykonannya-v-2017-8.pdf>

²⁶⁷ Довідка про виконання Програми економічного і соціального розвитку Донецької області на 2016 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dn.gov.ua/potochna-diyalnist/programma-sotsialno-ekonomichno-rozvytku/programma-ekonomichno-i-sotsialno-rozvytku/>

будівель у Мар'їнському та Ясинуватському районах за рахунок коштів місцевих бюджетів, міжнародних програм. Орієнтована вартість робіт склала 11,9 млн грн²⁶⁸.

Відновлюються закладів охорони здоров'я, пошкоджених внаслідок збройного конфлікту, зокрема у 2017 р. відремонтовано 27 закладів охорони здоров'я (кошторис витрат – 26,7 млн грн). Розпочато роботи з відновлення лікувальних корпусів КИПУ «Обласна психіатрична лікарня м. Слов'янська». За кошти Уряду Німеччини в партнерстві з Люксембурзьким Червоним Хрестом за підтримки Червоного Хреста України відновлено будівлю дитячого психіатричного відділення на 35 ліжок. Проведено термомодернізацію психотуберкульозного відділення та придбано медичне обладнання, триває ремонт прогулянкового майданчику. Загальна вартість робіт склала 72,3 млн грн.

У сфері житлово-комунального господарства у 2017 р. розпочато реконструкцію 4 котелень у містах Селідове, Слов'янськ, Лиман, та 2 центральних теплових пунктів у м. Маріуполь. Виконано заміну 1655 світильників та 1309 ліхтарів, відновлено 90,2 км мереж зовнішнього освітлення в містах Добропілля, Костянтинівка, Лиман, Новогродівка, Слов'янськ. З метою оптимізації систем водопостачання та водовідведення міст і районів області повністю закінчено роботи з заміни 6,5 км водопровідних мереж у містах Бахмут, Краматорськ, Маріуполь, Слов'янськ та Слов'янський район. Розпочато низку проектів із прокладання 25 км водопровідних мереж (вже замінено 18,9 км), що дало змогу поліпшити водопостачання для 27,7 тис. осіб та знизити втрати води на 10,5%. Реалізовано проекти із заміни 6,2 км дренажних систем у містах Краматорськ і Слов'янськ (вартість робіт становила 3,1 млн грн). Розпочато роботи із заміни 3 км дренажних систем і ремонту 5 насосних станцій, загальною

²⁶⁸ Звіт з оцінки результативності реалізації стратегії розвитку Донецької області на період до 2020 року у 2017 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dn.gov.ua/potochna-diyalnist/programa-sotsialno-ekonomichno-rozvytku/strategiya-rozvytku-donetskoyi-oblasti-na-period-do-2020-roku/>

вартістю 6,7 млн грн (з яких уже замінено 0,9 км дренажних систем і відремонтовано 1 насосну станцію на суму 3,8 млн грн).

У серпні 2018 року відбувся запуск магістрального газопроводу «Очеретине-Авдіївка».

Будівництво нового підвідного газопроводу високого тиску від ГРС смт Очеретине до Авдіївки розпочалось у зв'язку із тим, що газопостачання низки населених пунктів було припинено внаслідок аварії на магістральному газопроводі. 7 червня 2017 року в результаті обстрілів бойовиків сталося відключення системи газопостачання міста Авдіївка та низки населених пунктів Ясинуватського району (с. Красногорівка, с. Орлівка, с. Тоненьке, с. Водяне, с. Первомайське, с. Нетайлове, с. Ласточкине).

Загальна довжина нового трубопроводу складає 14,124 км. Підключено до газопостачання понад 5,5 тис. споживачів.

Особлива увага приділялася питанням відновлення та розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури. Так, у 2017 р. за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку та обласного бюджету завершено роботи з відбудови двох зруйнованих внаслідок бойових дій мостів, а саме: міст через р. Суха Плотва (Бахмутський район, поблизу м. Сіверськ) та міст через р. Казенний Торець (Слов'янський район, поблизу с. Семенівка). Крім того, проведено капітальний ремонт мосту через р. Сіверський Донець (територія Лиманської ОТГ (біля с. Закітне); відкрито міст через р. Кальміус (с. Павлопіль Волноваського району) та міст через р. Жеребець (с. Торське Лиманської міської ради), який забезпечує транспортний зв'язок із Луганською областю, а також шляхопровід по вул. Білоусова-Ємельянова (м. Костянтинівка). Також, впроваджувались проекти з **відновлення та розвитку мережі автомобільних доріг загального користування,** зокрема реалізовано 26 проектів із ремонту дорожнього покриття в місті Краматорськ, Костянтинівському та Олександрівському районах. Ведуться роботи за 22 проектами з ремонту доріг і штучних споруд на них.

Удосконалюється система пасажироперевезень електротранспортом. За рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку й бюджету міста Краматорськ у 2017 р. закуплено 10 тролейбусів вартістю 29,8 млн грн. За кошти обласного бюджету придбано та передано на баланс комунальним підприємствам міст 10 одиниць рухомого складу тролейбусів на суму 45,7 млн грн, з них 4 одиниці для міста Краматорськ на суму 17,5 млн грн та 6 для міста Маріуполь на суму 28,2 млн грн. Закуплено 15 трамваїв для м. Маріуполь на суму 22,3 млн грн.

Відновлення регіону ускладнюється негативною динамікою економічного розвитку²⁶⁹. Так, за 2017 р. загальний обсяг промислового виробництва в порівнянних цінах зменшиться на 12,0 %, порівняно з 2016 р. У галузевому розрізі зменшення виробництва відбулося у виробництві коксу, продуктів нафтоперероблення на 24,5 %, у добувній промисловості та розробленні кар'єрів – на 14,4 %, у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції – на 9,9 %, металургії – на 8,7 %. При цьому обсяг виробництва збільшився в машинобудуванні – на 10,0 %. На негативну динаміку виробництва базових галузей та всієї промисловості регіону впливає призупинення переміщення вантажів через лінію зіткнення в межах Донецької області. Істотне зниження зафіксовано в базових галузях промисловості регіону, основою яких служать технологічні ланцюги «вугілля-кокс-метал» та «вугілля-електроенергія».

Обсяг реалізованої промислової продукції у відпускних цінах підприємств у січні-листопаді 2017 р. склав 231,2 млрд грн, що на 45,1 млрд грн (або на 24,2 %) більше, ніж у січні-листопаді 2016 року. Це відбулося за рахунок збільшення цін виробників промислової продукції на

²⁶⁹ Програма економічного і соціального розвитку Донецької області на 2018 рік та основні напрями розвитку на 2019 і 2020 роки ЗАТВЕРДЖЕНА Розпорядженням голови облдержадміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації 30.01.2018 № 119/5-18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://dn.gov.ua/wp-content/uploads/ProgramaSER-2018_30.11.18%20%E2%84%96%20119_5-18\(9\)-min.pdf](http://dn.gov.ua/wp-content/uploads/ProgramaSER-2018_30.11.18%20%E2%84%96%20119_5-18(9)-min.pdf)

27,5 % та зростання курсу долара на 3,5 %. Частка продукції області в загальному обсязі реалізованої продукції по Україні в цілому склала 12,0 %²⁷⁰.

У металургійному комплексі обсяг виробництва продукції в січні-листопаді 2017 р. зменшився на 7,9 % порівняно із січнем-листопадом 2016 р. Випуск чавуну зменшився на 14,9 %, сталі – на 8,0 %, готового прокату чорних металів – на 12,4 %. Середньодобове виробництво чавуну склало 22,5 тис. т, що на 14,5 % менше, ніж за відповідний період 2016 року.

Незважаючи на складну суспільно-політичну ситуацію в області, на підприємствах області продовжувалась реалізація заходів із модернізації й технічного переозброєння. У ПАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь» здійснювалася реконструкція каналізації в районі доменного цеху ТЕЦ і порту, у ПрАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча» – реконструкція очисних споруд у ККЦ.

Коксохімічними підприємствами області за січень-листопад 2017 р. вироблено 2,3 млн тонн коксу, що на 26,5 % менше, ніж у січні-листопаді 2016 року. На даний час на території області, підконтрольній українській владі, випускають кокс 2 коксохімічні заводи (ПАТ «Авдіївський коксохімічний завод» і коксохімічне виробництво ПАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь»)). Проводить виробничу діяльність ТОВ «НПО «Інкор і Ко» (м. Торецьк), яке спеціалізується на переробці продукції коксохімічних підприємств.

На коксохімічних підприємствах гострими залишаються проблеми з постачанням сировини та вивезенням готової продукції залізничним транспортом. У ПАТ «Авдіївський коксохімічний завод» проводяться роботи з реконструкції електричної централізації станції «Углекоксовая-1».

У машинобудівному комплексі обсяг виробництва за січень-листопад 2017 р. збільшився на 15,3 % порівняно з відповідним періодом 2016 р. Машинобудівні підприємства м. Краматорськ (ПАТ «Новокраматорський

²⁷⁰ Довідка до рішення колегії облдержадміністрації «Про виконання Програми економічного і соціального розвитку Донецької області на 2017 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dn.gov.ua/wp-content/uploads/Dovidka-vykonannya-v-2017-8.pdf>

машзавод», ПАТ «Енергомашспецсталь», ПАТ «Старокраматорський машзавод», ПАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування»), м. Дружківка (ПАТ «Грета», ТОВ «Горні машини – Дружківський машинобудівний завод») і м. Слов'янськ (ТОВ «ВО «Слов'янський завод високовольтних ізоляторів», ПАТ «Бетонмаш») працюють у звичайному режимі.

У ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод» виконувалися роботи з реконструкції термічної печі № 1, удосконалення термічної обробки кувань і виливків, придбання та введення в дію сучасного металорізного верстата. У ПАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування» розроблено проекти та введено в експлуатацію нові верстати, рейковий скатопідйомник. У ПАТ «Грета» впроваджено серійне виробництво нових підлогових газоелектричних плит.

У вугільній промисловості обсяг виробництва в січні-листопаді 2017 р. зменшився на 15,1 % порівняно з відповідним періодом 2016 р. Видобуток вугілля скоротився на 26,7 % (склав 9,6 млн тонн), виробництво готового вугілля – на 28,0 % (склав 7,7 млн тонн).

З початку року на шахтах, підпорядкованих Міністерству енергетики та вугільної промисловості України, що розташовані на території області, підконтрольній українській владі, введено в дію сім нових очисних вибоїв (на чотири вибої більше, ніж у січні-листопаді 2016 року). Вибули з роботи 5 очисних вибоїв (на два вибої більше, ніж у січні-листопаді 2016 року).

Економіка підприємств галузі залишається незбалансованою, витрати на виробництво вугільної продукції не покриваються надходженням коштів від її реалізації. Середньомісячна собівартість 1 тонни товарної вугільної продукції по зазначених вугледобувних підприємствах становить 2773,4 грн. При цьому середня ціна 1 тонни товарної вугільної продукції в гуртових цінах становить 1581,7 грн (різниця – 1191,7 грн).

В електроенергетиці в січні-листопаді 2017 року обсяг виробництва та розподілення електроенергії в порівнянних цінах зменшився на 29,9 %

порівняно з відповідним періодом 2016 р. Вироблено електроенергії 14,6 млрд кВт/год., що на 31,6 % менше, ніж за січень-листопад 2016 року. Рівень розрахунків за спожиту електроенергію в цілому по області склав 86,0 %.

На Вуглегірській ТЕС ПАТ «Центрэнерго» проводились роботи з реконструкції золовідвалу, монтаж системи протипожежного захисту, на Слов'янській ТЕС – реконструкція енергоблоків № 6 та № 7. На Курахівській ТЕС ТОВ–ПАТ «Донбасэнерго» «ДТЕК Східенерго» здійснювався комплекс заходів, спрямованих на зниження витрат паливно-енергетичних ресурсів. У ВП «Північна електроенергетична система» ДП «НЕК «Укренерго» – заміна повітряного вимикача на електрогазовий.

Луганська область

У Луганській області основна частина підприємств державного сектору економіки, які здійснюють господарську діяльність, залишилися на території, тимчасово непідконтрольній українській владі, що унеможливило інвестування в цю сферу. За даними Головного управління статистики в Луганській області, станом на 01.01.2018 року до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України внесено 40307 юридичних осіб, з яких 11576 зареєстровані на території, підконтрольній українській владі (28,7 %) ²⁷¹. При цьому роботи з відновлення інфраструктури та економіки на звільнених територія проводилися за низкою ключових напрямів.

Відновлення транспортно-логістичної інфраструктури та покращення транспортного сполучення здійснюється відповідно до Регіональної цільової програми дорожнього будівництва в Луганській області на 2016–2019 роки. У 2017 році було продовжено роботи з відновлення автодоріг, що зруйновані в результаті бойових дій, за

²⁷¹ Підсумки виконання заходів Програми економічного і соціального розвитку Луганської області за 2017 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://loga.gov.ua/sites/default/files/dodatok_1.pdf

маршрутом «Кільце життя», які зв'язують районні центри Луганщини та область з іншими регіонами України²⁷².

Завершено роботи з поточного та середнього ремонту на ділянках: автомобільної дороги (далі а/д) загального користування державного значення Р-07 Чугуїв – Мілове (через Старобільськ) (на ділянці км 175+000 – км 188+000, освоєно 19,98 млн грн); а/д загального користування державного значення Р-66 КПШ «Демине – Олександрівка» – Сватове – Лисичанськ – Луганськ (на ділянці км 113+000 – км 115+000, освоєно 10,48 млн грн); а/д загального користування місцевого значення 0130501 Кремінна – Торське (на ділянці км 3+000 – км 10+200, освоєно 43,18 млн грн).

Ведуться роботи на ділянках автодоріг: а/д Р-07 Чугуїв – Мілове (3 ділянки загальною протяжністю 8,0 км, вартість робіт 59,00 млн грн), план робіт виконано на 41 %, освоєно 24,33 млн грн; а/д Р-66 КПШ «Демине-Олександрівка – Сватове – Лисичанськ – Луганськ» (три ділянки загальною протяжністю 7,7 км, вартість робіт 55,15 млн грн. На одній ділянці роботи завершені, відновлено 2 км покриття. Усього на об'єктах ремонту виконано 36 % обсягів робіт, освоєно 20,04 млн грн); а/д Т-13–02 КПШ «Танюшівка» – Старобільськ – Бахмут (дві ділянки протяжністю 6,1 км, вартість робіт 36,00 млн грн; роботи виконано на 40 %, освоєно 14,35 млн грн); а/д Т-13–13 Троїцьк – Білокуракине – Старобільськ (одна ділянка довжиною 3,75 км вартістю 36,95 млн грн; виконано робіт на суму 20,21 млн грн або 54,7 % до плану).

У вересні 2017 року розпочато роботи з капітального ремонту мосту через р. Лугань у с. Троїцькому на а/д 0131201 (ПП «Танюшівка» – Старобільськ – Бахмут) – Комишуваха – Попасна – МиронГРЕС; завершені роботи з бетонування опор, очікується постачання прогонових будов (освоєно 4,00 млн грн, що становить 43 % від плану). Здійснено капітальний

²⁷² Аналітична записка про результати реалізації проектів регіонального розвитку, визначених Планом заходів на 2017-2018 роки з реалізації Стратегії розвитку Луганської області до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/analitichna_zapiska_1.pdf

ремонт мосту через р. Сіверський Донець на а/д Т-13–02 КПП Танюшівка – Старобільськ – Артемівськ у районі м. Рубіжне (освоєно 13,5 млн грн). За кошти ПРООН виконано роботи з капітального ремонту мосту через р. Айдар на км 195+199 а/д Р-07 Чугуїв – Мілове у м. Старобільську (уточнена вартість робіт склала 4,6 млн грн, міст введений в експлуатацію).

Здійснюються заходи щодо покращення функціонування закладів охорони здоров'я. Так, у 2017 році реалізовано в повному обсязі проекти «Капітальний ремонт Городищенської сільської лікарської амбулаторії у с. Городище, Біловодський район Луганської області» та «Підвищення якості медичного обслуговування в комунальному закладі «Біловодська центральна районна лікарня» шляхом придбання нового рентгенографічного апарату Toshiba.

У сфері житлово-комунального господарства у 2017 році здійснювалися роботи спрямовані на поліпшення соціальної, житлової та побутової інфраструктури, зокрема: завершено роботи з капітального ремонту 13-ти житлових будинків у м. Сватове; здійснено демонтаж аварійного будинку № 17, кв. Жовтневої революції м. Лисичанськ; завершено роботи з будівництва радіотелевізійної станції на території Новоайдарського району; тривають будівельні роботи з добудови житлового будинку № 16-Б у мікрорайоні № 7 м. Рубіжне. За звітний період освоєно 39,37 млн грн; тривають будівельні роботи з реконструкції будівель по вул. Чехова, 9 та Чехова, 9-В під житловий будинок у м. Рубіжне. В цілому освоєно 19,28 млн грн

Здійснюються заходи щодо відновлення енергетичної системи області. Зокрема, з метою приєднання області до Об'єднаної енергетичної системи України та забезпечення надійного енергопостачання реалізується проект із будівництва ПС 500 кВ «Кремінська» із заходами ПЛ 500 кВ «Донбаська-Донська» та ПЛ 220 кВ «Кремінська-Ювілейна». Передбачено фінансування в сумі 1,82 млрд грн за власні кошти ДП НЕК «УКРЕНЕРГО».

Для відновлення енергопостачання окремих населених пунктів Новоайдарського району ведуться роботи з розробки проектів та будівництва нових та додаткових ліній електропередач – дволанцюгової ПЛ-35 кВ – відпайка від ПЛ 35 кВ «Слов'яносербська – Трьохізбенка» до ПС 110 кВ «Райгородська» (6 км); будівництво ПЛ 6 кВ від ПС 110 кВ «Райгородська» до с. Лобачево та Лопаскине (13 (18) км); реконструкція ПС 110/6 кВ «Райгородська». Проект реалізується за власні кошти ТОВ «Луганське енергетичне об'єднання» в сумі 60,4 млн грн. За 2017 рік профінансовано роботи на суму 1,41 млн грн.

На підконтрольній українській владі території залишилася незначна частка підприємств вугільної промисловості, з виробництва будівельних матеріалів, харчової та легкої промисловості. За даними Держстату України кількість активних промислових підприємств станом на 01.11.2016 року склала 723, з них: добувної – 49, переробної – 597. Основні підприємства зосереджені в містах Северодонецьк, Рубіжне, Лисичанськ, Кремінна, питома вага яких у загальному обсязі реалізованої промислової продукції області становить 45,0 %²⁷³.

Протягом 2017 року в промисловому комплексі області відбулися значні структурні зміни. Порівняно з 2016 р. скорочено частку продукції добувної промисловості на 1,8 в. п., металургійного виробництва – на 20,9 в. п., виробництва коксу і продуктів нафтоперероблення – на 6,1 в. п. Разом із тим, зросла частка продукції целюлозно-паперового виробництва на 8,6 в. п., машинобудівного комплексу – на 4,5 в. п., виробництво хімічних речовин і хімічної продукції – на 4,3 в. п., текстильне виробництво, виробництво одягу – на 0,4 в. п. Значно підвищилася питома вага галузі «Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря» – з 18,6 % у 2016 році до 30 % у 2017 році (11,4 в. п.).

²⁷³ Підсумки виконання заходів Програми економічного і соціального розвитку Луганської області за 2017 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://loga.gov.ua/sites/default/files/dodatok_1.pdf

Основною причиною суттєвих змін є тимчасове припинення переміщення вантажів через лінію зіткнення, що призвело до втрати 2-х основних галузей промисловості: «Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення» та «Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів». Крім того, брак бюджетного фінансування вугледобувних підприємств та низька ціна на вугільну продукцію державних вугледобувних підприємств призвело до суттєвого скорочення видобутку вугілля. Нестабільною роботою упродовж всього року характеризується основне підприємство галузі хімічної промисловості – ПрАТ «Севєродонецьке Об'єднання «Азот».

Обсяг реалізованої промислової продукції за 2017 рік становив 22,7 млрд грн, що на 14,4 млрд грн менше попереднього року. Зменшення обсягів виробництва та реалізації промислової продукції відбулося через фактичну втрату двох основних галузей промисловості: виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення та металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів. Питома вага цих галузей знизилась у 2017 році до 1,1 % (2016 рік – 7,9 %) та 8,1 % (2016 рік – 29,2 %) відповідно. Крім того, брак бюджетного фінансування вугледобувних підприємств та низька ціна на вугільну продукцію державних вугледобувних підприємств призвело до суттєвого скорочення видобутку вугілля (зменшення прогнозного показника на 43 в. п.).

Виробництво продукції металургії у 2017 році порівняно з минулим роком становить: прокату – 12,4 % (152,8 тис. т), агломерату – 12,6 % (284,9 тис. тонн), сталі – 11,3 % (158,3 тис. тонн), чавуну – 11,6 % (154,4 тис. тонн).

Практично все виробництво **хімічних речовин і хімічної продукції** зосереджено на території, підконтрольній українській владі. Основними підприємствами галузі є: ПрАТ «Севєродонецьке об'єднання «Азот», ТОВ «Рубіжанський трубний завод», РКХЗ «Зоря», ТОВ НВП «Зоря». Хімічних речовин і хімічної продукції вироблено: ТОВ НВП «Зоря» – 788,5 млн грн (155,9 % від 2016 р.); ТОВ «НВО «Севєродонецький

Склопластик» – 205,6 млн грн (141,0 %); ВКФ ТОВ «ГАНА» вироблено товарної продукції на суму 90,3 млн грн (150,0 %); ТОВ НВФ «Мікрохім» – 306,9 млн грн (183,2 %); ПАТ «Рідкісні гази» – 24,2 млн грн (у 2,2 р. більше); ТОВ «Рубіжанський трубний завод» – 11,1 млн грн (119,1 %).

Після довготривалого простою відновив роботу ПрАТ «Северодонецьке об'єднання Азот». За рахунок переробки давальницької сировини у 2017 році виготовлено 59,6 тис. тонн селітри аміачної (2016 рік – 241,1 тис. тонн) та 0,6 тис. тонн аміаку водного (2016 рік – 1,9 тис. тонн).

Провідними підприємствами **галузі машинобудування** у 2017 р. реалізовано продукції в на суму 2,6 млрд грн, що на 85,7 % більше порівняно з 2016 роком. ПрАТ «СНВО «Імпульс» – унікальне високотехнологічне підприємство, яке спеціалізується на виробництві високонадійних засобів і систем автоматизації для особливо складних і відповідальних об'єктів (атомні енергоблоки, управління рухом на залізницях). У 2017 році підприємством вироблено товарної продукції на суму 1335,5 млн грн (119,4 % до 2016 року). Обсяг товарної продукції ТДВ «Попаснянський вагоноремонтний завод» за 2017 рік склав 1129,9 млн грн (у три рази більше порівняно з 2016 роком), ТОВ НВП «Мікротерм» – 13,7 млн грн (179,2 %).

У вугільній промисловості у 2017 році видобуто 394,6 тис. тонн вугілля, що на 37,6 тис. тонн менше в порівнянні з 2016 роком, зокрема: ПАТ «Лисичанськвугілля» видобуто 234,1 тис. тонн (на 16,8 тис. тонн менше аналогічного періоду 2016 року); ДП «Первомайськвугілля» – 160,5 тис. тонн (на 147,9 тис. тонн менше 2016 року). Станом на 01.01.2018 р. на складах вугледобувних підприємств перебуває 15,7 тис. тонн рядового вугілля, у тому числі: ДП «Первомайськвугілля» – 4,9 тис. тонн; ПАТ «Лисичанськвугілля» – 10,8 тис. тонн. За 2017 рік вугледобувними підприємствами реалізовано 244,1 тис. тонн вугільної продукції, що на 76,1 тис. тонн менше порівняно з 2016 роком. В цілому на території підконтрольній українській владі працюють лише 4 шахти ПАТ «Лисичанськвугілля» та 4 із 7 шахт ДП «Первомайськвугілля».

В електроенергетиці за 2017 рік генеруючими потужностями області вироблено 2810,6 млн кВт год. електроенергії, що становить 81,7 % до 2016 року (3442,2 млн кВт год.). За 2017 рік із ДП «Енергоринок» одержано електроенергії (брутто) 1690,1 млн кВт год., що на 10,0 % більше порівняно з 2016 роком (1533,3 млн кВт год.). Різниця між споживанням (брутто) та виробленням електроенергії становила 1120,5 млн кВт год., або 60,0 %. Луганською філією ДП «Регіональні електричні мережі» за січень-грудень 2017 року підприємствам вугільної промисловості регіону та іншим споживачам відпущено електроенергії 171,8 млн кВт/год. на суму 315,5 млн грн, сплачено 8,7 млн грн, рівень розрахунків – 2,7 % (за аналогічний період 2016 року – 2,6 %).

В цілому система відновлення постраждалих територій має ґрунтуватись на обрахуванні втрат від воєнних дій, розробці заходів із подолання руйнувань та відновлення господарської сфери. Саме зараз формуються передумови для відродження Донбасу в новій якості. У соціально-економічному відновленні постраждалих територій значну роль має відігравати система інвестування, оскільки економічно обумовлений розподіл інвестиційних ресурсів є гарантією ефективного заміщення або ефективної реструктуризації галузей промисловості, вирішення завдань інноваційного розвитку території. Інакше при екстенсивному використанні інвестиційних ресурсів відбудеться консервація технологічної відсталості економічної сфери територій. Основним завданням відновлення господарського комплексу постраждалих територій є проведення заходів із виведення промисловості на більш високий технологічний рівень виробництва. Збільшення рівня технологічної оснащеності виробництва сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції регіону, зростанню обсягів випуску наукомісткої продукції, розширенню експортних можливостей на ринках високих технологій, забезпеченню потреб внутрішнього ринку, підвищенню якості життя, модернізації соціальної сфери.

2.1.9. Стан екологічної та техногенної безпеки

Ситуація у сфері екологічної та техногенної безпеки, що характеризується наростанням загроз і негативно впливає на населення й довкілля, викликає серйозне занепокоєння. Загрози у сфері екологічної безпеки посилюються через високий рівень техногенного навантаження на земельні, водні, біотичні, мінерально-сировинні ресурси України.

Незважаючи на певний спад виробництва в Україні, залишається стабільно високим *забруднення атмосферного повітря* великих міст і промислових населених пунктів у державі. Основними забруднювачами атмосферного повітря залишаються підприємства добувної й переробної промисловості, постачання електроенергії, газу, викиди забруднюючих речовин яких становлять понад 90 % від загального обсягу викидів в атмосферне повітря в Україні. Близько 65 % викидів парникових газів продукує енергетичний сектор, а вуглецеємність валового внутрішнього продукту України в 3,3 рази перевищує показник країн Європейського Союзу²⁷⁴.

Серед основних причин, що зумовлюють незадовільний стан якості атмосферного повітря в населених пунктах, можна виокремити недотримання підприємствами режиму експлуатації пилогазоочисного обладнання, невиконання заходів щодо скорочення обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення з метою досягнення встановлених нормативів граничнодопустимих викидів, низькі темпи впровадження новітніх технологій і значне збільшення кількості індивідуального автомобільного транспорту.

²⁷⁴ Дані Міністерства екології та природних ресурсів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/ostap-semerak-65-vikidiv-parnikovih-gaziv-v-ukrayini-produkuje-energetichnij-sektor>

Окремо слід розглянути завдання щодо зниження викидів парникових газів (ПГ), що загрожують істотній зміні клімату на Землі. Відповідно до цілі Паризької угоди щодо стримування зростання глобальної середньої температури повітря нижче 2°C від доіндустріального рівня, її сторони повинні збалансувати джерела викидів та поглинання ПГ у другій половині цього століття або, фактично, досягти чистих нульових глобальних викидів ПГ до 2100 р.

На виконання міжнародних зобов'язань України в травні 2018 р. Міжвідомча комісія із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату затвердила проект Національного кадастру антропогенних викидів із джерел та абсорбції поглиначами парникових газів в Україні за 1990–2016 рр²⁷⁵.

Згідно із даними цього річного Національного кадастру, традиційно високими залишаються викиди в енергетичному секторі, сільському господарстві та секторі відходів і їх переробки. Аналіз даних Національного кадастру демонструє невелике, але зростання викидів парникових газів в Україні, що пов'язано в першу чергу з відновленням росту національної економіки (табл. 1).

**Таблиця 1 – Викиди парникових газів в Україні
(мегатонн в еквіваленті CO₂)²⁷⁶**

Газ	1990 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік
CO ₂ (без врахування LULUCF)	706,2	256,6	223,6	231,7
CH ₄	190,7	72,0	64,3	68,8
N ₂ O	62,6	37,7	35,1	37,7
HFCs	NO	860,2	786,4	129,2
PFCs	235,8	NO	NO	NO
SF ₆	0,0	16,7	19,4	24,1
CO ₂ (з урахуванням LULUCF)	647,2	235,9	200,9	213,2
Усього	959,5	366,9	323,5	338,3

²⁷⁵ Україна затвердила Національний кадастр антропогенних викидів із джерел та абсорбції поглиначами парникових газів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/ostap-semerak-ukrayina-zatverdila-cogorichnij-nacionalnij-kadastr-antropogennih-vikidiv-iz-dzherel-ta-absorbciyi-poglinachami-parnikovih-gaziv>

²⁷⁶ Національний кадастр антропогенних викидів із джерел та абсорбції поглиначами парникових газів в Україні за 1990–2016 рр.

Основними джерелами забруднення водних джерел є скиди з промислових об'єктів, змив із сільськогосподарських полів та недотримання норм щодо водоохоронних зон. Забруднення води нітратами призводить до виникнення різноманітних захворювань, зниження загальної резистентності організму і, як наслідок, до підвищення рівня загальної захворюваності, зокрема на інфекційні та онкологічні захворювання. Водночас потрібно зазначити, що наявна сьогодні система моніторингу стану вод є неефективною та застарілою, не відповідає сучасним європейським стандартам.

Складною залишається ситуація з *відходами*. Вона характеризується недотриманням екологічних вимог при їх видаленні та браком сучасних систем їх збору, переробки та утилізації. За даними Міністерства екології та природних ресурсів, щороку в Україні утворюється близько 10 тонн відходів на людину проти 5 тонн у країнах ЄС²⁷⁷. Загалом в Україні вже накопичено близько 36 млрд тонн відходів, що становить понад 50 тис. тонн на 1 квадратний кілометр нашої держави. При цьому обсяги утворення промислових відходів в Україні значно перевищують кількість побутових за рівня утилізації близько 30% промислових та близько 4% побутових відходів. Щорічно загальні обсяги утворення відходів в Україні становлять близько 0,4 млрд тонн із незначним зниженням в останні роки.

Брак дієвого контролю в цій сфері призводить до масового утворення несанкціонованих звалищ і численних порушень законодавства при поводженні з небезпечними відходами. За відсутності роздільного збирання практично не вирішується проблема поводження з небезпечними відходами у складі побутових. Місця складування й накопичення промислових та побутових відходів не відповідають вимогам екологічної безпеки і

²⁷⁷ Інформація Міністерства екології та природних ресурсів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250406421>

перебувають в незадовільному стані. Переважна частина цих об'єктів заповнені понад 90 % проектного обсягу або переповнені. Побудовані свого часу без належного захисту, вони стали джерелом екологічної небезпеки регіонального масштабу.

Фактичні обсяги накопичених відходів перевищують ті, що відображаються у статистичній звітності, оскільки збанкрутілі та непрацюючі підприємства, що раніше накопичили значні обсяги відходів, не враховуються при проведенні державних статистичних спостережень. Місця видалення відходів, розташовані на території таких підприємств, негативно впливають на стан довкілля.

На відміну від європейських держав, в Україні залишається вкрай низьким рівень переробки та утилізації твердих побутових відходів та високим показник їх захоронення на полігонах. При цьому переважна частина полігонів є перевантаженими й не відповідають природоохоронним і санітарним нормам. Загалом сучасна практика управління побутовими відходами в Україні орієнтована на вивезення та захоронення побутових відходів на полігонах та сміттєзвалищах, більшість із яких не відповідають вимогам екологічної безпеки, а також стихійних сміттєзвалищах, сучасні інноваційні технології при переробці відходів застосовуються вкрай обмежено. Брак системи перероблення побутових відходів призводить до втрати Україною щороку мільйонів тонн цінних матеріалів, що містяться у відходах, які потенційно можуть бути залучені до господарської діяльності. Розвиток перероблення відходів є невід'ємною частиною підвищення ефективності використання природних ресурсів і переходу до сталої економіки.

Значну загрозу для навколишнього природного середовища та здоров'я людини становлять відходи медичного походження, переробки сировини тваринного походження, фармакологічної та косметологічної промисловості, що містять небезпечні патогенні мікроорганізми.

Зважаючи на актуальність та невідкладність вирішення проблем у цій сфері, Міністерством екології та природних ресурсів України підготовлено Національну стратегію управління відходами до 2030 року, що була схвалена Кабінетом Міністрів України 8 листопада 2017 р.²⁷⁸ Виконання заходів Стратегії дасть змогу в найближчій перспективі суттєво зменшити ризики, пов'язані з об'єктами накопичення і зберігання відходів, передусім небезпечних, зменшити соціальну напруженість, а також збільшити обсяги заготівлі, перероблення та утилізації відходів як вторинної сировини та наростити обсяги виробництва продукції з використанням відходів.

Внаслідок широкомасштабної інтенсифікації сільського господарства, площі земель, схильних до різних видів деградації, значно збільшилися. Наслідками *погіршення якості земель* є їх перезволоження, заболочення, процеси засолення, підкислення, дефляція, водна ерозія й осолонцювання.

Інтенсифікація землеробства, зростання техногенного навантаження на земельні ресурси, неконтрольоване застосування хімічних засобів захисту рослин в умовах низької технологічної культури та контролю за їх застосуванням і інші впливи призводять до погіршення якості ґрунтів, деградації екосистем, знищенню їх окремих видів.

Проблеми у сфері охорони земель значною мірою зумовлені незавершеністю процесу інвентаризації й автоматизації системи ведення державного земельного кадастру, недосконалістю землевпорядної документації та недостатністю нормативно-правового забезпечення, низькою інституціональною спроможністю відповідних органів виконавчої влади.

На території України зберігається високий ризик виникнення *надзвичайних ситуацій* (НС) природного й техногенного характеру. Так, упродовж 2017 року в Україні зареєстровано 166 НС, серед яких 50 техногенного характеру, 107 природного характеру та 9 соціального характеру. Внаслідок цих подій загинуло 172 та постраждало 892 особи.

²⁷⁸ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р «Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-p>

Порівняно з 2016 роком загальна кількість НС у 2017 році збільшилася на 11,4 %, при цьому кількість НС техногенного характеру зменшилася на 10,7 %, а кількість НС природного та соціального характеру збільшилася на 20,2 % та 125 % відповідно (табл. 2).

Збільшення кількості НС природного характеру сталося через зростання на 43 % частки НС, пов'язаних з особливо небезпечними інфекційними захворюваннями сільськогосподарських тварин, натомість на 13 % зменшилася кількість НС, пов'язаних з інфекційною захворюваністю та отруєнням людей. У 2017 році зафіксовано зростання кількості НС, пов'язаних із пожежами в природних екосистемах (більш ніж у 2,7 рази) та метеорологічних НС (на 17 %). Треба відмітити, що рівень матеріальних збитків від НС у 2017 р. становив 896,8 млн грн, що у 2,38 рази більше показника 2016 р.

Таблиця 2 – Показники надзвичайних ситуацій в Україні у 2017 році²⁷⁹

Дані про надзвичайні ситуації	2016 рік	2017 рік	Зменшення (збільшення), у відсотках
Загальна кількість НС:	149	166	+11,4
<i>у тому числі:</i>			
Техногенного характеру	56	50	-10,7
Природного характеру	89	107	+20,2
Соціального характеру	4	9	+125,0
Загибло людей внаслідок НС	183	172	-6,0
Постраждало людей внаслідок НС	1805	892	-50,6
Матеріальні збитки від НС, тис. грн	265 306	896 804	+ 238,0

Варто відзначити, що наймасштабніші надзвичайні ситуації державного рівня, що виникли впродовж 2017 року, були пов'язані із загрозою припинення функціонування об'єктів паливно-енергетичного та промислового комплексів (у тому числі об'єктів житлово-комунального господарства) через дефіцит ресурсу газу для споживачів Дніпропетровської,

²⁷⁹ Інформаційно-аналітична довідка про виникнення надзвичайних ситуацій в Україні у 2017 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Dovidka-za-kvartal/72899.html>

Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Харківської, Кіровоградської та Одеської областей.

Російська агресія призвела до цілої низки небезпечних впливів на ґрунти та ландшафти, поверхневі й підземні води, рослинність і тваринний світ. Бойові дії значно збільшили ризики виникнення аварійних ситуацій на промислових підприємствах та інфраструктурних об'єктах. Основні загрози для довкілля в умовах конфлікту пов'язані з забрудненням довкілля через аварії та серйозні порушення роботи на промислових та інших підприємствах регіону внаслідок бойових дій.

Критичність ситуації в Донецькій та Луганській областях, що охоплюють територію близько 30 тис. км², зумовлена тим, що воєнні дії відбуваються у великому промисловому регіоні з високою концентрацією шахт, металургійних, хімічних і енергетичних виробництв, накопичувачі небезпечних промислових відходів, руйнування яких створює загрозу для населення й довкілля.

Значна частина звільненої території Донецької та Луганської областей загальною площею близько 7 тис. км² забруднена вибухонебезпечними предметами та потребує проведення заходів розвідки й розмінування.

В ході збройного конфлікту неодноразово були зафіксовані випадки пошкодження інфраструктури та відключення від електропостачання вугледобувних підприємств, що призводило до зупинок систем водовідведення шахтних вод та у низці випадків призвело до повного затоплення шахт. На сьогодні понад 30 шахт регіону підтоплюються або вже повністю затоплені й не підлягають подальшій експлуатації²⁸⁰. Частина пошкоджених та зупинених шахт на Донбасі було незаконно демонтовано.

В цілому неминучим наслідком масштабного затоплення шахт стане підтоплення навколишніх територій і просідання поверхні, яке виведе з експлуатації будівлі, споруди й комунікації, включно з підземними газопроводами, каналізаційними та водопровідними системами. Підтоплення

²⁸⁰ Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на сході України. – К.: ВАІТЕ, 2017. – 90 с.

шахт призводить до забруднення підземних та поверхневих вод залізом, хлоридами, сульфатами, іншими мінеральними солями і важкими металами.

Особливу загрозу становить підтоплення шахт, що використовувались як сховища відходів, наприклад, шахт «Олександр-Захід» та «Вуглегірська». Радіаційне забруднення підземних вод може спричинити підтоплення шахти «Юний комунар», де в 1979 р. було здійснено підземний ядерний вибух. Про затоплення цієї шахти через припинення роботи насосів у квітні 2018 р. повідомила у своєму звіті спеціальна моніторингова місія ОБСЄ²⁸¹. Затоплення цієї шахти значно збільшує ризик потрапляння радіонуклідів у воду та ґрунт.

Бойові дії на території Донецької та Луганської областей призвели до забруднення земель і порушення ландшафтів природно-заповідного фонду. Постраждали території відділення Українського державного степового природного заповідника «Хомутівський степ», національних природних парків «Меотида» і «Святі гори», регіональних ландшафтних парків та заповідників «Донецький кряж», «Слов'янський курорт», «Краматорський», «Зуєвський», «Клебан-Бик», відділень Луганського природного заповідника «Провальський степ», «Трьохізбенський степ», «Станично-Луганське». Численні об'єкти природно-заповідного фонду Донбасу постраждали від будівництва фортифікаційних споруд, вирубки лісових насаджень, лісових і степових пожеж. Ситуація, що склалася, не дає змоги провести достовірну оцінку транскордонного переносу забруднюючих речовин у разі виникнення надзвичайних ситуацій, що може загрожувати Україні міжнародними позовами і значно сповільнить реагування при виникненні аварій. Для вирішення цієї проблеми очевидно, що необхідно відновлювати й розвивати систему екологічного моніторингу, у тому числі, використовувати супутникові дані дистанційного зондування Землі, а також залучати впливових міжнародних експертів.

²⁸¹ Звіті спеціальної моніторингової місії ОБСЄ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.osce.org/ru/special-monitoring-mission-to-ukraine/377731>

Ситуація, що склалася на Донбасі, потребує вжиття заходів із невідкладного виявлення наявних екологічних проблем, спричинених воєнними діями, аналізу рівня небезпеки, локалізації кожної із проблем та розробки детального плану їх ліквідації залежно від рівня безпеки або динаміки прогресування.

Критичною стає екологічна ситуація і в тимчасово окупованому Криму. Зокрема, викид отруйних хімікатів на заводі «Кримський титан» створив загрозу здоров'ю людей як на окупованій території, так і на прилеглих територіях материкової України.

Поліпшення екологічної ситуації на сході України потребує системного розгляду в рамках Тристоронньої контактної групи Мінського переговорного процесу та вироблення необхідних заходів зі зниження ризику від джерел екологічної небезпеки включно з питанням запобігання виникненню негативних екологічних та геологічних наслідків затоплення вугільних шахт. Вкрай важливим завданням є відновлення екологічного моніторингу, контролю забруднення довкілля й екологічної звітності в зоні збройного конфлікту.

Особливої уваги вимагає ситуація із затопленням шахт, розташованих на тимчасово окупованих територіях, оскільки неконтрольований процес їх затоплення призведе до підтоплення навколишніх територій, просідання поверхні, що може призвести до руйнування будівель і споруд, інженерних мереж та комунікацій, а також до забруднення підземних вод, що у свою чергу може призвести до непередбачуваних наслідків.

В зоні відчуження Чорнобильської АЕС формування загроз екологічній безпеці, обумовлюється наявністю об'єкта «Укриття», будівництвом сховищ відпрацьованого ядерного палива, виникненням пожеж та надзвичайних ситуацій.

Одним із пріоритетних завдань України є перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему. Сьогодні на майданчику Чорнобильської АЕС в рамках Чорнобильського фонду «Укриття» і фонду

«Рахунок ядерної безпеки», адміністратором яких виступає ЄБРР, продовжується реалізація низки міжнародних проектів. Державне спеціалізоване підприємство «Чорнобильська АЕС» підтримує в безпечному стані зупинені енергоблоки №№ 1, 2, 3, об'єкт «Укриття» та об'єкти промислового майданчика Чорнобильської АЕС.

На Чорнобильській АЕС зберігання відпрацьованих тепловиділяючих збірок (ВТВЗ) здійснюється у сховищі мокрого типу (СВЯП-1) і в приреакторних басейнах витримки відпрацьованого ядерного палива (далі – ВЯП) на блоках № 1–2. СВЯП-1 призначене для прийому і проміжного зберігання відпрацьованих тепловиділяючих збірок, що надходять із реакторних відділень енергоблоків після попередньої витримки. За час експлуатації Чорнобильська АЕС накопичила на своєму майданчику близько 21 тис. одиниць ядерного палива (відпрацьованих тепловиділяючих збірок). На теперішній час у п'яти відсіках басейну витримки СВЯП-1, який введено в експлуатацію в 1986 році, перебувають понад 18 тис. паливних збірок. Наявна проектна потужність СВЯП-1 не дає змоги розмістити на довготривалі зберігання всі ВТВЗ, наявні на ЧАЕС.

Здійснюються роботи із будівництва додаткового СВЯП-2 Чорнобильської АЕС. Зокрема вже розроблено техніко-економічне обґрунтування (ТЕО) вибору майданчика будівництва СВЯП-2; «Попередній звіт з аналізу безпеки СВЯП-2» та «Оцінка впливу сховища відпрацьованого ядерного палива Чорнобильської АЕС (СВЯП-2) на навколишнє середовище». На основі висновків державних експертиз цих матеріалів, було обрано найприйнятніший варіант майданчика СВЯП-2.

Для зберігання відпрацьованого ядерного палива українських АЕС (Рівненської, Хмельницької, Південноукраїнської) ведеться будівництво централізованого сховища відпрацьованого ядерного палива (ЦСВЯП) у зоні відчуження.

Під час розроблення оцінки впливу на довкілля, що є складовою частиною ТЕО спорудження ЦСВЯП АЕС України, враховано оцінку

характеристик майданчика, які впливають на безпеку ЦСВЯП. Державна експертиза встановила відповідність розробленої документації визначеним вимогам до спорудження таких об'єктів, та визначила, що радіаційний вплив на довкілля під час будівництва та експлуатації ЦВЯП є невисоким.

У ТЕО будівництва ЦСВЯП запропоновано низку рішень, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки довкілля. Вони відповідають основним принципам охорони навколишнього природного середовища, визначеним Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», зокрема, це:

- обов'язковість дотримання екологічних стандартів під час здійснення господарської діяльності;
- гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;
- запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища.

За даними Державного агентства України з управління зоною відчуження, на сьогодні ситуація з пожежами на території зони відчуження є тривожною. У 2015 році через скорочення обсягу протипожежних заходів, зумовленому недостатністю фінансування, уперше за останнє десятиліття кількість лісових пожеж на території зони відчуження збільшилася майже вдвічі, а їхня площа в 32 рази. У 2016 році зареєстровано 61 пожежу. Тенденція щодо збільшення лісових пожеж у 2017 році в зоні відчуження продовжує зростати.

На жаль, незважаючи на проведення роз'яснювальної роботи, найбільша кількість лісових пожеж (до 90%) щороку виникає на початку пожежонебезпечного періоду, при цьому здійснюється міграція радіонуклідів повітряним шляхом на суміжні території та відбувається понаднормове опромінення як персоналу, що працює в зоні відчуження, так і населення.

Брак належного бюджетного фінансування у 2015, 2016 та 2017 роках зумовив різке зменшення проведених протипожежних заходів. У зв'язку з

цим неможливо було якісно забезпечити проведення моніторингу виникнення лісових пожеж, облаштування протипожежними розривами та мінералізованими смугами, утримання та забезпечення функціонування лісових пожежних станцій і пунктів спостереження в необхідних обсягах.

2.2. Реформування сектору безпеки й оборони

2.2.1. Трансформація системи забезпечення національної безпеки

Однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу відповідно до статті 17 Конституції України²⁸² є захист суверенітету й територіальної цілісності України. Відповідні військові формування та правоохоронні органи держави (передусім, Служба безпеки України, розвідувальні органи та Державна прикордонна служба) виконують покладені на них завдання щодо забезпечення державної безпеки й захисту державного кордону України, протидіючи широкому спектру загроз державній безпеці, в умовах російської гібридної агресії, яка триває вже понад чотири роки.

Час, що сплинув із моменту оновлення основних стратегічних і програмних документів із питань забезпечення національної безпеки України, дає підстави для підбиття проміжних підсумків та визначення динаміки перетворень у відповідній сфері.

Комплексне реформування й розвиток системи забезпечення національної безпеки України здійснюються відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України, затвердженої Указом

²⁸² Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016, а також низки галузевих стратегій і програмних документів розвитку окремих органів сектору безпеки й оборони. З огляду на взяті Україною зобов'язання в контексті євроатлантичної інтеграції, відповідність реформ принципам і стандартам НАТО забезпечується, зокрема, шляхом розробки й реалізації Річних національних програм під егідою Комісії Україна – НАТО.

Органам сектору безпеки й оборони України доводиться діяти в складних умовах трансформації старих та появи якісно нових загроз, спричинених гібридною агресією РФ. Адаптація до таких змін вимагає уточнення організаційних і правових основ діяльності відповідних державних органів, впровадження нових методів роботи. Отже, активна протидія широкому спектру загроз людині, суспільству й державі, яка відбувається водночас із масштабним реформуванням сектору безпеки й оборони України, є на цей час основною рисою і водночас ключовим викликом розвитку системи забезпечення національної безпеки України.

Гібридна агресія РФ розпочиналася у 2014 р. в умовах, коли система забезпечення національної безпеки України була неготовою до адекватного реагування на принципово нові масштабні виклики, ефективність діяльності органів сектору безпеки й оборони була низькою, а самі вони потребували очищення й реформування. Завдяки активній громадянській позиції більшості українців та політичній волі керівництва держави Україні вдалося вистояти, захистити свій суверенітет від агресора й отримати широку підтримку з боку демократичного світу.

Наразі безумовними втратами на цьому складному шляху залишаються тимчасово окуповані території України, на яких громадяни нашої держави щодня ризикують своїм життям і здоров'ям. Втрачені в ході збройної агресії на Донбасі життя мирних громадян, військовослужбовців, представників правоохоронних органів і спецслужб відновити неможливо.

Водночас, успіхи, які демонструють органи сектору безпеки й оборони України у відстоюванні національного суверенітету, територіальної

цілісності й недоторканості держави, гарантуванні конституційних прав і свобод людини і громадянина, забезпечені громадської безпеки й порядку в умовах збройної агресії РФ протягом останніх 4 років, засвідчують високий безпековий потенціал нашої держави. Підтверджується на практиці правильність визначення ключового завдання Стратегії національної безпеки України (2015 р.) щодо формування та забезпечення розвитку ефективного сектору безпеки й оборони України, який у середньостроковій перспективі спиратиметься на власні сили з огляду на перебування нашої держави поза рамками міжнародних систем колективної оборони. Виконання цього завдання дозволило вже зараз створити боєздатні, багатофункціональні, мобільні, підготовлені на належному рівні, професійні сили безпеки й оборони, збільшити їх спроможності.

За даними соціологічних опитувань, проведених Центром Разумкова²⁸³, реформа системи національної безпеки й оборони посідає друге місце за успішністю реформ в Україні, поступаючись лише популяризації України у світі. Реформа правоохоронної системи при цьому займає четверту позицію. Водночас, навіть найвищі оцінки успішності реформ не перевищують середній показник (максимальний результат – 4 бали з 10 можливих). Певне занепокоєння викликає також той факт, що у 2015–2016 р.р. спостерігалася позитивна динаміка оцінок суспільства щодо результатів реформ у сфері безпеки й оборони, а за підсумками 2017 р. відповідний показник дещо знизився.

Показово, що рівень довіри громадян до органів сектору безпеки й оборони України нині є найвищим серед усіх інститутів і органів державної влади. За результатами загальнонаціонального соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова в рамках проекту «Моніторинг проблем урядування в секторі безпеки України»²⁸⁴, у 2017 р. Збройним Силам України

²⁸³ Україна 2017-2018: нові реалії, старі проблеми (аналітичні оцінки). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Pidsumky_ukr_eng.pdf

²⁸⁴ Громадяни України про безпеку: особисту, національну та її складові. Результати другого загальнонаціонального соціологічного дослідження. / Центр Разумкова. – К., 2017. – с. 47-51

довіряли 55,9 % громадян України (у 2016 р. – 57,6 %), Національній гвардії України – 49,0 % (у 2016 р. – 52,7 %), Державній службі України з надзвичайних ситуацій – 45,0 % (у 2016 р. – 45,4 %), Державній прикордонній службі – 42,7 %, Патрульній поліції – 42,0 %, Національній поліції – 33,7 % (у 2016 р. – 40,7 %), Службі безпеки України – 29,5 % (у 2016 р. – 28,4 %). При цьому потрібно зазначити, що показники недовіри громадян до відповідних органів і служб також залишаються доволі високими, хоча і значно нижчими порівняно з іншими органами державної влади (судами, прокуратурою, державним апаратом у цілому тощо). Серед усіх представлених в опитування інститутів і органів державного управління рівень довіри громадян перевищує рівень недовіри лише до Збройних Сил України (+18,4 % у 2017 р., +24,9 % у 2016 р.), Національної гвардії України (+9,7 % у 2017 р., +19,6 % у 2016 р.), Державної служби України з надзвичайних ситуацій (+4,7 % у 2017 р., +11,8 % у 2016 р.). При цьому занепокоєння викликає певне зниження рівня довіри населення до органів сектору безпеки й оборони за останній період.

Варто зауважити, що високі показники довіри населення у 2017 р. отримали волонтерські організації – 66,0 % (у 2016 р. – 68,5 %), добровольчий рух (територіальна оборона) – 45,2 % (у 2016 р. – 47,3 %), громадські організації – 43,6 %. Це свідчить, що роль громадянського суспільства, яка була визначальною в революції гідності, залишається й нині високою в забезпеченні національної безпеки.

Досвід України в протидії гібридним загрозам вивчається нині експертами з різних країн, у тому числі членами НАТО. Нині невійськові методи є основним елементом гібридної (нелінійної) війни. В умовах швидкого розвитку нових технологій вони також удосконалюються й можуть здійснювати значний, але водночас прихований (замаскований) вплив на об'єкт агресії. Вивчення особливостей сучасної війни дозволяє удосконалити існуючі та розробити нові механізми протидії (зокрема, колективної) агресії. Комбінація власного досвіду й найкращих світових практик дає можливість

нашій державі оперативно коригувати завдання у сфері реформування системи забезпечення національної безпеки, не відступаючи при цьому від визначених стратегічних орієнтирів.

Незважаючи на те, що бойові дії на сході нашої країни ще тривають, сили безпеки достатньо ефективно забезпечують порядок і безпечні умови життєдіяльності на решті території країни. Слід зауважити, що за останній період наша країна неодноразово обиралася місцем проведення значущих міжнародних подій, що засвідчує високий рівень довіри до нашої держави, її правоохоронних органів і спеціальних служб, здатних забезпечувати громадську безпеку на всій території навіть у складних умовах незавершеного конфлікту на сході. Так, на належному безпековому рівні були проведені міжнародний пісенний конкурс «Євробачення» у 2017 р. та фінал Ліги чемпіонів УЕФА в травні 2018 р.

Це доводить, що Україну не можна розглядати виключно через призму протидії збройній агресії або як її жертву. Процеси, які відбуваються в країні, засвідчують незворотність демократичних змін у державі, а також те, що прагнення України стати повноправним членом ЄС і НАТО це не пусті декларації, а реальні дії на цьому шляху, у тому числі у сфері розбудови системи забезпечення національної безпеки.

Нині в державі формуються реальні механізми забезпечення національної стійкості. Ці процеси розпочалися і відбуваються за сприяння радників НАТО і ЄС через Представництво НАТО в Україні та Консультативну місію ЄС в Україні, які продовжують надавати консультації стратегічного рівня з питань реформування складових сектору безпеки та оборони.

Під час Варшавського саміту НАТО у 2016 р. був ухвалений Комплексний пакет допомоги Україні, який має на меті зміцнення та розширення підтримки України з боку НАТО, включно з адаптованими до конкретних потреб заходами з розбудови сил, засобів та можливостей у секторі безпеки та оборони, що сприятиме підвищенню обороноздатності

України на тлі широкого спектру загроз, у тому числі гібридних. Загалом передбачається реалізація понад 40 цілеспрямованих заходів із підтримки розвитку системи забезпечення національної безпеки України в ключових сферах, як-от управління, контроль, зв'язок та комп'ютеризація; логістика і стандартизація; оборонно-технічна співпраця; кібернетична оборона; енергетична безпека; медична реабілітація; знешкодження саморобних вибухових пристроїв, розмінування й утилізація вибухонебезпечних предметів; стратегічні комунікації; протидія гібридній війні; реформа органів безпеки; планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру.

У цілому розпочата державою реалізація комплексу реформ має на меті формування якісно нової, сучасної системи забезпечення національної безпеки на основі передових світових практик та власного досвіду, отриманого в ході проведення широкомасштабної антитерористичної операції на сході країни. Проте значними загрозами на цьому шляху можуть стати непослідовність і незавершеність такого реформування. Основною причиною попередніх провалів реформування органів сектору безпеки й оборони України був його декларативний характер – відсутність наповнення заходів реальним змістом, замовчування гострих проблемних питань. Наслідком такої ситуації, як правило, стає послаблення сектору безпеки й оборони й дезорієнтація суспільства, що є абсолютно неприйнятними в умовах агресії проти України, яка має довгостроковий характер.

21 червня 2018 року був прийнятий Закон України «Про національну безпеку України», який створив правову базу для формування нової якості системи забезпечення національної безпеки відповідно до сучасних вимог. До його розробки були залучені найкращі вітчизняні й іноземні експерти, представники держави і громадськості. Важливо, що в роботі над цим законопроектом було враховано принципи і стандарти НАТО і ЄС у сфері забезпечення національної безпеки.

Як рамковий, такий Закон визначає правові основи визначеної сфери суспільних відносин із відповідною деталізацією й конкретизацією його положень в інших законах та підзаконних нормативно-правових актах. Принципово важливим є визначення в Законі порядку організації взаємодії державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями захисту національних цінностей і інтересів.

Уперше в Законі запроваджено цілісну систему планування у сферах національної безпеки й оборони, метою якої є забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах шляхом розроблення стратегій, концепцій, програм, планів розвитку органів сектору безпеки й оборони, управління ресурсами та ефективного їх розподілу.

Важливо, що в Законі чітко визначена роль Стратегії національної безпеки України як основного документа довгострокового планування, яким встановлюються:

- поточні та прогнозовані загрози національній безпеці;
- цілі й основні напрями державної політики у сфері національної безпеки;
- напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки й оборони;
- ресурси, необхідні для її реалізації.

Окремий розділ Закону присвячений демократичному цивільному контролю за діяльністю сектору безпеки й оборони України. Слід зазначити, що відповідне питання є ключовим тестом на рівень розвитку демократії в державі. Імплементация Україною принципів і стандартів НАТО і ЄС передбачає також необхідність удосконалення такого контролю.

Основною метою цивільного контролю є дотримання законності в діяльності сил безпеки й оборони та інших органів, які реалізують заходи щодо встановлених законом обмежень прав і свобод людини, підвищення ефективності їхньої діяльності. Налагоджена належним чином відповідна

діяльність сприяє зміцненню суспільної довіри до державної політики у сфері національної безпеки.

У світі не існує універсальної моделі демократичного цивільного контролю за діяльністю сектору безпеки й оборони. Великою мірою вона залежить від форми державного правління, політичної та правової системи, історичної ментальності та інше. Водночас, нині загальносвітовою тенденцією є посилення цивільного контролю за діяльністю сектору безпеки й оборони.

У більшості демократичних країн основним видом цивільного контролю є парламентський. Він може здійснюватися, зокрема, через спеціально утворені комітети, слідчі комісії, окремих депутатів, уповноважених із прав людини. Верховній Раді України доцільно визначитися з оптимальною формою здійснення парламентського контролю і вжити заходів щодо його посилення. Не виключено, що це потребуватиме внесення змін до законів України «Про комітети Верховної Ради України», «Про Регламент Верховної Ради України» та деяких інших.

З огляду на те, яку важливу роль відіграло громадянське суспільство України в обстоюванні національних інтересів і цінностей, роль громадського контролю за діяльністю сектору безпеки й оборони України також має зрости. Водночас, не варто забувати, що усталеною світовою практикою є те, що відповідна сфера громадського контролю, у тому числі за участі ЗМІ, може бути обмежена щодо інформації, яка становить державну таємницю.

У цілому потенціал співпраці між державою і громадянським суспільством в Україні розкритий ще не повною мірою. Нині громадяни України як ніколи зацікавлені в тому, щоби система національної безпеки була спроможною захистити як безпеку держави загалом, так і кожного українця. Ключовим завданням у цій сфері є формування взаємної довіри. Сприятиме цьому, зокрема, налагодження постійно діючих каналів комунікацій.

Серед безумовних здобутків у сфері розбудови системи забезпечення національної безпеки слід зазначити нарощування спроможностей сектору безпеки й оборони, поступове оновлення концептуальних засад діяльності відповідних органів, удосконалення організаційної структури, механізмів співпраці тощо. Поступово реалізується на практиці комплексний підхід до розвитку сектору безпеки й оборони України, який має забезпечити адекватне і гнучке реагування на різного роду загрози, раціонально використовуючи можливості й ресурси.

Нині основні зусилля з розвитку сектору безпеки й оборони зосереджуються на поетапному та узгодженому нарощуванні оперативних спроможностей сил безпеки й оборони та рівня їх готовності до невідкладного реагування на виклики й загрози національній безпеці України. Здійснюється низка заходів щодо створення ефективної системи управління сектором як цілісною функціональною системою; об'єднання оперативних спроможностей складових сектору безпеки й оборони для забезпечення своєчасного й адекватного реагування на кризові ситуації; постійного підтримання визначених сил безпеки й оборони в готовності до виконання завдань за призначенням; удосконалення системи планування в секторі безпеки та оборони, забезпечення раціонального використання державних ресурсів.

Удосконалюється кадрова політика в секторі безпеки й оборони, яка реалізується на основі принципів прозорості, доброчесності, гендерної рівності. На практиці втілюються сучасні підходи до пошуку активних, патріотично налаштованих людей, у тому числі через ЗМІ та мережу Інтернет. У спецслужбі та розвідувальних органах запроваджуються нові ефективні методи і форми перевірки кандидатів із метою недопущення призначення на посади осіб, можливо причетних до діяльності спецслужб іноземних держав, терористичних та інших злочинних організацій.

Поглиблення міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки створює також додаткові можливості для підвищення

кваліфікації військовослужбовців, правоохоронців і цивільних працівників сектору безпеки й оборони та підготовки відповідних кадрів з урахуванням стандартів ЄС і НАТО.

2.2.2. Результати виконання завдань оборонної реформи, визначених Стратегічним оборонним бюлетенем України

У 2017 році трансформація сил оборони відбувалася відповідно до цілей та завдань оборонної реформи, визначених у Стратегічному оборонному бюлетені (далі – СОБ) України²⁸⁵, і спрямовувалася на набуття ними спроможностей, необхідних для оборони держави та досягнення повної оперативної сумісності зі збройними силами НАТО. При цьому загальний стан виконання результативних показників оборонної реформи склав понад 80 %.

На виконання **першої стратегічної цілі** згаданої реформи щодо подальшого розвитку системи управління силами оборони, Генеральним штабом (ГШ) Збройних Сил України (ЗСУ) розроблено модель перспективної структури органів військового управління. Наразі триває її перевірка в ході командно-штабних навчань та виконання заходів із розмежування функцій і реорганізації органів військового управління з урахуванням прийнятих у НАТО принципів та стандартів.

У ГШ ЗСУ реформовано Головне управління персоналу (J1), Головне оперативне управління (J3) і Головне управління оборонного та мобілізаційного планування (J5). Сформовано Головне управління логістики (J4), Головне управління підготовки (J7), Головне військово-медичне управління, Управління безпеки військової служби ЗСУ та єдиний режимно-секретний орган ГШ ЗСУ.

²⁸⁵ Указ Президента України від 6 червня 2016 року № 240 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-16>.

Виконання завдань розвідувального забезпечення ГШ ЗСУ та ЗСУ покладено на існуючий структурний підрозділ Головного управління розвідки Міноборони, який завершує набуття функцій підрозділу J2.

У рамках реалізації **другої стратегічної цілі** оборонної реформи, спрямованої на формування ефективної політики, системи планування та управління ресурсами в секторі оборони, виконуються завдання з удосконалення системи оборонного планування. Зокрема, за сприяння експертів США та Великобританії, організовано заходи з підготовки фахівців ЗСУ з оборонного планування. У Національному університеті оборони України ім. І. Черняховського організовано Вищі академічні курси з питань стратегічного оборонного планування на основі спроможностей та проектного менеджменту. Міністром оборони України затверджено Рекомендації з оборонного планування на основі спроможностей у Міноборони та ЗСУ, Єдиний перелік (каталог) таких спроможностей та Рекомендації з порядку організації оцінювання спроможностей у ЗСУ.

Видано також спільний наказ Міноборони та ГШ ЗСУ щодо організації оборонного планування в Міноборони та ЗСУ у 2018 році й на 2019–2021 рр. Уточнено розподіл сфер відповідальності за спроможності між структурними підрозділами Міноборони та ГШ ЗСУ, іншими органами військового управління за функціональними групами та затверджено Функціональні групи спроможностей. За підтримки представників Групи розбудови оборонних інституцій США, проводяться семінари з оцінювання на основі спроможностей та апробації сучасних підходів, що використовують збройні сили провідних західних країн. Налагоджено плідну співпрацю та взаємовигідний діалог з іноземними радниками в рамках Комітету реформ Міноборони та ЗСУ, які охоплюють увесь спектр завдань оборонної реформи.

Розпочато підготовчі заходи з організації чергового циклу оборонного огляду. Розроблено проект постанови Кабінету Міністрів України щодо порядку організації проведення оборонного огляду Міністерством оборони

України, який врегулює усі питання, що стосуються підготовки та проведення такого огляду.

Реалізація **третьої стратегічної цілі** передбачає набуття ЗСУ необхідних оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей. Так, зокрема, з урахуванням принципів і стандартів НАТО, упродовж 2017 року затверджено та впроваджено понад 240 нормативних документів із підготовки й застосування ЗСУ. Триває розробка ще 250 таких документів. Нині в ЗСУ вже використовується понад 660 відповідних стандартів НАТО.

У 2017 році проведено 63 заходи спільної оперативної та бойової підготовки за участю понад однієї тисячі представників інших складових сил оборони, що на 30 % більше, ніж у 2016 році. Заходи оперативної підготовки в ЗСУ виконані в повному обсязі. При цьому їх загальну кількість було зменшено на 20 %, що сприяло підвищенню якості таких заходів. Водночас, уже другий рік поспіль проводиться двостороння стратегічна командно-штабна військова гра, у ході якої здійснюється моделювання бойових дій. Навченість та злагодженість органів управління та військ перевірялися у вересні минулого року на стратегічних командно-штабних навчаннях «Непохитна стійкість – 2017».

У 2017 році проведено понад 5 тисяч заходів бойової підготовки, під час яких підготовлені до виконання завдань 26 бойових бригад та понад 325 льотних екіпажів, середній наліт яких склав майже 50 годин, а середня наплавність кораблів – понад 18 діб. Також здійснено понад 39 тисяч стрибків із парашутом. Крім того, підрозділи ЗСУ брали участь у 19 багатонаціональних навчаннях, з яких 5 проведено на території України та 14 – поза її межами. Усього до цих навчань у 2017 році залучалося понад 3 600 наших військовослужбовців, близько 300 одиниць військової техніки, понад 25 кораблів, 27 літаків і вертольотів.

На базі створеного у 2017 році Центру імітаційного моделювання бойових дій підготовлено чотири штаби бригад. У навчальних центрах впроваджено систему багаторівневої підготовки сержантського та

старшинського складу. Розроблені програми курсів лідерства, які вже введені в практику навчання сержантського складу. При цьому підготовлено 482 інструктори з бойової підготовки. Запроваджено єдину програму Базової загальновійськової підготовки для військовослужбовців усіх категорій. Розроблено та впроваджено в навчальний процес Бойову армійську систему. Посилено роль іноземних тренувальних місій у підготовці ЗСУ. Досягнуто домовленості щодо збільшення кількості персоналу місій «ORBITAL» і «UNIFIRE». До процесу підготовки військових ЗСУ залучено Швецію та розширено відповідну співпрацю з Польщею та Литвою.

У 2017 році створено Міжвидовий центр підготовки підрозділів ракетних військ і артилерії, Навчальний центр оперативного забезпечення та формуються інші профільні центри підготовки. Запроваджено системи імітаційного моделювання дій підрозділів, частин, з'єднань та об'єднань (JCATS) і віртуального бойового середовища (VBS-3). Шість загальновійськових полігонів підготовлено до забезпечення проведення тактичних навчань.

З метою нарощування спроможностей військ (сил) на загрозованих напрямках сформовано 18 бойових бригад, 4 полки та 9 підрозділів рівня батальйону, а також 1 бригаду, 3 полки та 14 батальйонів бойового й логістичного забезпечення, кадр управління корпусу резерву та 4 кадри управлінь бригад, окремий вузол РЕБ, 2 картографічні частини, окрему бригаду радіо і радіотехнічної розвідки. Уніфіковано штати бойових військових частин. Забезпечено підвищення спроможностей вищих військових навчальних закладів та навчальних центрів, посилення охорони та оборони арсеналів, баз і складів.

Успішно виконувалися заходи з розвитку Сил спеціальних операцій (ССО). Затверджено Програму їх розвитку на період до 2020 року та Положення про ці Сили. Розробляються відповідні настанови з їх підготовки та застосування. Підготовлено понад 700 військовослужбовців ССО, у тому числі 25 – за кордоном, та 23 роти спецпризначення в рамках Об'єднаної

багатонаціональної тренувальної місії. У ССО впроваджено систему курсової підготовки за стандартами НАТО за сприянням Об'єднаного університету сил спецоперацій збройних сил США. Окремий центр спеціального призначення ССО включено до Спільного фонду оперативних сил та можливостей НАТО. ССО отримали понад 500 сучасних зразків озброєння та військової техніки.

Триває реформування системи військової розвідки У Головному управлінні розвідки Міноборони розширено спроможності агентурної та технічної розвідки (у тому числі кіберрозвідки), удосконалено інформаційно-аналітичну діяльність, налагоджено взаємодію з партнерськими спецслужбами держав-членів НАТО, сформовано Єдиний центр збору, обробки та аналізу інформації технічних видів розвідки. Крім того, в рамках оптимізації структури та чисельності органів управління частин та підрозділів розвідки ЗСУ до штатів розвідувальних батальйонів введено роти безпілотних авіаційних комплексів (БпАК). Відновлюються підрозділи БпАК у складі розвідувальних рот загальновійськових бригад. Також БпАК оснащуються підрозділи розвідки артилерійських та загальновійськових бригад. Для частин розвідки і спеціального призначення закуплено спеціальні автомати, БпАК, сучасні радіостанції та комплекс радіопеленгування.

У рамках розвитку Військово-Морських Сил (ВМС), поряд з удосконаленням структури їх Командування та формуванням двох командувань переформовано бригади надводних кораблів у дивізіони. Сформовано окремий батальйон морської піхоти на Азовському морі та центр підготовки старшинського складу ВМС. До складу ВМС включено чотири малі броньовані катери типу «Гюрза». Відновлено технічну готовність чотирьох бойових кораблів, шести суден забезпечення та проведено підготовчі роботи з модернізації фрегату «Гетьман Сагайдачний». Очікується отримання від Сполучених Штатів двох патрульних катерів типу «Island». Розпочато процес будівництва розвідувального корабля.

Продовжується виконання дослідно-конструкторської роботи щодо створення протикорабельних ракетних комплексів. Нарощується берегова система спостереження на Чорному морі. Зазначені та інші заходи дали змогу створити комплект сил і засобів ВМС, що сприятиме підвищенню потенціалу стримування противника з морського напрямку в акваторії Чорного та Азовського морів.

Паралельно з відпрацюванням законопроекту «Про Військову поліцію України», розроблено проекти 23-х нормативних-правових актів та здійснюються заходи щодо підготовки в ЗСУ персоналу майбутньої Військової поліції. Одночасно створюється система такої підготовки. Сформовано Навчальний центр, у якому під керівництвом інструкторів Канади, Литви, Данії, Великої Британії, Польщі та США проведено підготовку офіцерів та сержантів існуючої Військової служби правопорядку в ЗСУ на першому тримісячному курсі «Військової поліції».

Пріоритетним у 2017 році був розвиток системи територіальної оборони (ТрО). Відповідного до нового військово-адміністративного поділу території України²⁸⁶, удосконалено відповідні її підсистеми управління та всебічного забезпечення. Розпочато практичні заходи з формування бригад ТрО на заміну окремих загонів оборони. При цьому, зокрема, розроблено організаційно-штатну структуру такої бригади, визначені їх установи-формувачі, унормовано порядок формування і проведення бойового злагодження вказаних бригад. У 2018 році передбачено розгортання кадру управлінь таких бригад. На увесь особовий склад підрозділів ТрО закладено в місця зберігання 100 відсотків стрілецької зброї з боєприпасами. У 2017 році пройшли підготовку майже 90 тисяч військовозобов'язаних, приписаних до військових частин ТрО. Під час навчальних зборів підготовлено 4 батальйони, 15 загонів оборони та 8 рот охорони військових комісаріатів. У

²⁸⁶ Указ Президента України від 5 лютого 2016 року № 39 «Про затвердження військово-адміністративного поділу території України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/392016-19769>.

рамках проведення Єдиного стрілецького дня добровільно взяли участь понад 80 тисяч військовозобов'язаних.

У межах реалізації **четвертої стратегічної цілі**, якою передбачається створити об'єднану систему логістики й системи медичного забезпечення сил оборони, триває процес формування такої системи логістики. Вона матиме дві чіткі вертикалі: першу – з планування логістичного забезпечення, а другу – з управління ним. Формування вертикалі «планування», починаючи від Головного управління логістики ЗСУ, завершено і набуває спроможностей. Створення «управлінської» вертикалі відбувається виважено, із проведенням ретельної підготовчої роботи та наукових досліджень, розробкою необхідної нормативної бази і методичних матеріалів, оскільки дуже важливо не допустити зриву забезпечення військ (сил).

Розпочато експеримент зі створення і функціонування системи логістичного забезпечення, що відповідатиме принципам, прийнятим у збройних силах держав – членів НАТО. Він передбачає передачу повноважень з такого забезпечення від «центру» (органів військового управління) – безпосередньо підпорядкованим структурам (військовим частинам).

За результатами згаданого експерименту передбачається з початку запровадити нову систему логістичного забезпечення у ЗСУ, а у подальшому – поширити її на інші складові сил оборони.

Позитивні зміни відбуваються в системі тилового забезпечення ЗСУ. Так, на нову систему харчування із застосуванням Каталогу продуктів харчування вже переведено 23 військові частини, ще 50 частин передбачається перевести на неї в до кінця 2018 року. Істотно збагачено раціон військовослужбовців: перелік продуктів для їх харчування збільшено до 355 найменувань.

Введено також понад 100 нових предметів речового майна для речового забезпечення військових.

У 2017 року значно покращено надання медичної допомоги військовим, насамперед, у районі бойових дій. Зокрема, вдалося знизити летальність на етапі їх медичної евакуації та в лікувальних закладах. Зменшено етапність у наданні медичної допомоги, кваліфікована допомога наближена до переднього краю. Відкрито Реабілітаційний центр для військовослужбовців на Спортивно-навчальній базі Міністерства оборони «Тисовець». Створено три нових медичних установи рівня «відділення/центр» у м. Вінниця, Львів та Ірпінь. Додатково розгорнуто 6 профільних реабілітаційних відділень на 490 ліжок. Обсяг реабілітаційної бази доведено майже до 1,5 тисячі ліжок. Протягом 2017 року на базі установ медичної реабілітації пройшли лікування понад 11 тисяч осіб.

До ЗСУ поставлено 130 одиниць санітарної техніки. В рамках міжнародної допомоги отримано 40 медичних автомобілів «Хаммер», 16 тис. аптечок та анестезіологічні станції. Забезпеченість лікарськими засобами та індивідуальними аптечками доведено до встановлених норм. Весь особовий склад ЗСУ охоплено обов'язковою військово-медичною підготовкою. У ЗСУ запроваджено посади «бойовий медик взводу», «старший бойовий медик роти (батареї)», підготовка яких здійснюється за стандартами НАТО в створеному Навчальному центрі тактичної медицини.

Протягом 2017–2018 років тривали масштабні роботи із будівництва, реконструкції та капітального ремонту 300 об'єктах інфраструктури ЗСУ. Зокрема, відновлено 9 навчальних центрів, де здійснюється практична підготовка військовослужбовців за відповідним фахом. Відкрито Центр імітаційного моделювання. Забезпечено сталі темпи будівництва спеціальних споруд та об'єктів інфраструктури на території 4 центрів підготовки військових частин та підрозділів: бригадного табору на території Міжвидомчого центру підготовки військових частин та підрозділів («Широкий Лан»); міжвидового центру підготовки підрозділів ракетних військ і артилерії (сmt. Дівички); Центру підготовки підрозділів протиповітряної оборони Сухопутних військ (м. Рівне); центрів підготовки

розвідувальних підрозділів (с. Старичі) та підрозділів Сил спеціальних операцій (м. Бердичів).

Для реалізації Плану будівництва казарм поліпшеного планування для військовослужбовців військової служби за контрактом у держбюджеті на 2018 рік передбачені видатки у розмірі 2,6 млрд грн на будівництво 184 таких казарм, комунальних об'єктів та інженерних мереж до них. Це дозволить забезпечити житлом в 21 області України 23 тис. згаданих контрактників. До кінця 2018 року має бути побудовано 122 казарми, а 62 – у 2019 році.

Також виконуються масштабні заходи щодо забезпечення живучості арсеналів, баз та складів озброєння, ракет, боєприпасів та компонентів ракетного пального. Зокрема, у 2018 році відбувається будівництво 136 обсипних залізобетонних сховищ у військових частинах А1358 (с. Цівтоха), А1119 (м. Калинівка) та А1201 (с. Богданівка).

У 2017 році, у контексті досягнення **п'ятої стратегічної цілі** оборонної реформи, спрямованої на підвищення професіоналізації сил оборони та створення необхідного військового резерву, затверджено Перспективну модель кар'єрного зростання офіцерів. У його основу покладено здобуття ними військової освіти з одночасним вивченням іноземної мови, у тому числі за кордоном. Триває робота щодо оптимізації співвідношення категорій особового складу відповідно до їх структури й чисельності та загальноприйнятих показників збройних сил держав – членів НАТО.

У 2018 році розпочато заходи щодо пониження штатно-посадових категорій основних посад старшого офіцерського складу в Міноборони, ГШ ЗСУ, інших органах військового управління, у вищих військових навчальних закладах і науково-дослідних установах, а також перегляду відповідних їм рівнів військової освіти. Розширено мережу військових навчальних закладів: створено Військовий інститут танкових військ, Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки; додатково відкрито три військові кафедри у вищих навчальних

зкладах. Удосконалено підготовку військових фахівців, зокрема збільшено до 65 % практичну складову підготовки слухачів та курсантів льотних, механізованих, артилерійських і танкових спеціальностей та фахівців протиповітряної оборони.

Особлива увага приділяється розвитку професійного сержантського корпусу. З цією метою реалізується Замисел нової системи управління кар'єрою професійного рядового, сержантського та старшинського складу. Зокрема, у низці органів управління виключно сержантами комплектуються та очолюються структурні підрозділи персоналу, морально-психологічного забезпечення та підготовки військ (сил). Створені та діють три центри підготовки сержантського (старшинського) складу в кожному з видів ЗСУ. Збережено динаміку збільшення кількості військовослужбовців за контрактом. Протягом 2017–2018 років контракти уклало понад 57 тис. осіб. Частка солдат і сержантів за контрактом досягла 85 %, строковиків – 15 %.

У 2017 році вперше запроваджено військову службу за призовом осіб офіцерського складу (на 18 місяців) та було призвано 1500 офіцерів, які пройшли трьохмісячну курсову підготовку при вищих військових навчальних закладах та призначені на первинні офіцерські посади. Це дало змогу довести укомплектованість посад молодшого офіцерського складу до 62 %. Поточного року призвано ще 500 офіцерів.

Відповідно до нової структури військового резерву уточнено розподіл та призначення резервістів і військовозобов'язаних до військових частин. Кількість резервістів для комплектування бойових військових частин протягом 2017–2018 років зросла до 159 тис. осіб. Підготовлено понад 26 тис. резервістів оперативного резерву першої черги, які були призвані та готувалися в складі бойових бригад під час проведення з ними тактичних навчань. Для оперативного резерву другої черги підготовлено 21 тис. військовозобов'язаних і резервістів, у тому числі 1 700 офіцерів. Проведено тактичне навчання з бойовою стрільбою з бригадою корпусу резерву з призовом понад 3 000 резервістів, а також вперше у повному обсязі залучено

на навчальні збори особовий склад запасу (майже 3 000 осіб), призначений для бригади територіальної оборони. Створено Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних, проведено попередні випробування його відповідної автоматизованої системи.

За результатами експерименту, проведеного на базі Чернігівського обласного та Козелецького районного військових комісаріатів, розпочато роботу щодо переформування всіх військових комісаріатів у територіальні центри комплектування та соціальної підтримки. Накопичені обсяги резервістів і військовозобов'язаних дозволяють у стислі терміни укомплектувати бойові військові частини та організаційне ядро військових частин ТрО.

Таким чином, за підсумками реалізації у 2017 році заходів оборонної реформи вдалося удосконалити систему управління силами оборони, підвищити якість проведення оперативної та бойової підготовки, продовжити нарощення спроможностей ССО, розпочати запровадження нової системи логістичного забезпечення всіх складових сил оборони, створити комплект сил і засобів для стримування противника з морського напрямку, що дозволило підвищити оперативну (бойову) спроможність сил оборони.

2.2.3. Результати реформування оборонно-промислового комплексу України

Оборонний потенціал держави значною мірою залежить від кількості та якості озброєння, яке мають її сили оборони. Створення та виробництво сучасного озброєння в необхідній кількості, здатного ефективно протидіяти засобам супротивника, є головним призначення оборонно-промислового комплексу (ОПК) України. Здатність до виконання такої місії потребує постійного розвитку самого ОПК – його науково-технічної, технологічної та виробничої складової. Тому результати діяльності українського ОПК із відповідними рішеннями щодо його розвитку неодноразово стояли на

порядку денному засідань Ради національної безпеки і оборони України²⁸⁷,²⁸⁸. Зокрема, на засіданнях РНБО в останні роки розглядалися питання формування, фінансування та виконання державного оборонного замовлення (ДОЗ) з визначенням пріоритетів у цій галузі, що сприяло вирішенню проблем функціонування й розвитку підприємств ОПК²⁸⁹.

У сучасних умовах на вибір напрямів реформування та розвитку вітчизняного ОПК і динаміку цих процесів значною мірою впливає низка негативних чинників, а саме: брак бюджетних ресурсів на технічне дооснащення Збройних Сил та інших силових структур України; припинення коопераційних зв'язків з оборонними підприємствами Росії (частка російських вузлів і комплектуючих, які використовувалися вітчизняними виробниками ОВТ, становила на кінець 2013 року від 40 % до 70 %); втрата Україною контролю над оборонними підприємствами, розташованими в Криму і м. Севастополі та окремих районах Донецької й Луганської областей; незбалансованість структури основних виробництв ОПК та обмеженість бюджетних ресурсів, які щорічно спрямовуються у сфері реформування й розвитку ОПК. До цього переліку потрібно додати загальну нерозвиненість внутрішнього ринку оборонної продукції та значне зменшення науково-технічного потенціалу ОПК України, яке відбулося за час становлення Української держави.

Пріоритетні напрями реформування ОПК у нових умовах сформульовано в основних доктринальних документах України, прийнятих за останні роки. Так, Стратегія національної безпеки України серед основних

²⁸⁷ Указ Президента України від 2 серпня 2016 року № 323/2016. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про заходи з розвитку оборонно-промислового комплексу України». Сайт: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/429.html>.

²⁸⁸ Указ Президента України від 26 червня 2018 року № 185/2018 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 червня 2018 року «Про вдосконалення державної політики щодо забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань оборонною продукцією іноземного виробництва, а також сприяння розвитку співробітництва оборонних підприємств України з іноземними партнерами». Сайт: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/477.html>.

²⁸⁹ Указ Президента України від 29 січня 2018 року № 16/2018 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 січня 2018 року «Про основні показники державного оборонного замовлення на 2018 рік та 2019, 2020 роки». Сайт: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/460.html>.

завдань у сфері обороноздатності держави визначає «модернізацію і випереджаючий розвиток ОПК, нарощування його виробничих можливостей, імпортозаміщення та збільшення власного виробництва критичних комплектуючих і матеріалів».

У свою чергу, Воєнна доктрина України зосереджує увагу на «підвищенні спроможності вітчизняного ОПК за рахунок впровадження новітніх технологій та використання можливостей військово-технічного співробітництва».

У згаданих та інших документах із питань воєнної безпеки держави наголошується на необхідності дотримання стандартів НАТО при розробці нових (модернізації наявних) зразків ОВТ та розширення співпраці підприємств вітчизняного ОПК з оборонними компаніями країн Альянсу.

У період із 2015 по 2018 роки Україна демонструє позитивну динаміку розвитку оборонної промисловості. Істотно збільшено фінансування розроблення, виробництва, ремонту та модернізації озброєння та військової техніки, налагоджено через оборонні інституції міжнародну співпрацю, визначено в стратегічних та програмних документах держави сталий розвиток ОПК як один із пріоритетних напрямів, індикатором досягнення якого є системні перебудови українського ОПК²⁹⁰.

Забезпеченню реформування та розвитку ОПК України передусім сприяло удосконалення відповідної нормативно-правової бази. За останній період за цим напрямом діяльності було, зокрема:

- прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державне оборонне замовлення»;
- розроблено проект закону України «Про створення та виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки»

²⁹⁰ Розпорядження КМУ від 20 червня 2018 р. № 442-р «Про схвалення Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року». Сайт: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2018-%D1%80>

(zareestrovaniy u Verkhovniy Radi Ukraini 12.12.2017 za № 7389 i do yogo chasu ne rozglyadavsa);

- прийнято постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також нормативні документи інших органів центральної влади:
 - постанова КМУ від 23.08.2017 № 1093 «Про внесення змін до постанови КМУ від 27.04.2011 № 464 «Питання державного оборонного замовлення»;
 - постанова КМУ від 24.05.2017 № 366–6 «Про Державну цільову програму реформування та розвитку ОПК України до 2021 року»;
 - постанова КМУ від 07.02.2018 № 66–1 «Про внесення змін до постанови КМУ № 284–6 від 30.03.2016» (нова редакція Державної цільової оборонної програми розвитку ОВТ на період до 2020 року);
 - видано розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.06.2017 № 398-р «Про схвалення основних напрямів розвитку озброєння та військової техніки на довгостроковий період»;
 - видано розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 червня 2018 р. № 442-р «Про схвалення Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року»²⁹¹. Стратегія спрямована на забезпечення розвитку ОПК, здатного адаптуватися до функціонування в умовах кризових ситуацій та загроз національній безпеці, забезпечити перехід до п'ятого технологічного укладу та посилити спроможність держави в рамках досягнення Україною військово-політичної самостійності;

²⁹¹ Там же

- видано розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 429-р «Деякі питання вітчизняного авіабудування»;
- видано наказ Міністерства оборони України від 23.11.2017 № 619 «Про внесення змін до Інструкції з порядку планування, формування, виконання та коригування державного оборонного замовлення в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України».

Слід зазначити, що розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.06.2017 р. № 398-р «Про схвалення основних напрямів розвитку озброєння та військової техніки на довгостроковий період» прийнято на виконання рішення РНБО²⁹² та Плану дій щодо впровадження оборонної реформи у 2016 – 2020 роках. Визначені ним заходи спрямовані на підвищення ефективності формування й реалізацію державних цільових оборонних програм розвитку ОВТ та забезпечення координації їх із заходами щодо створення спеціальних технологій і підготовки виробництва новітніх зразків ОВТ на підприємствах ОПК України.

У новій редакції Державної цільової оборонної програми розвитку ОВТ на період до 2020 року²⁹³ уточнені завдання як із розвитку ОВТ, так і ОПК України. Зокрема, основні зусилля в реформуванні ОПК зосереджені на створенні нового ракетного озброєння, яке забезпечить стримуючий оборонний потенціал Збройних Сил, та новітнього високоефективного озброєння для переозброєння Збройних Сил.

Відповідно до сформульованих завдань реформування та розвитку ОПК основні зусилля було сконцентровано за напрямками:

- вирішення першочергових завдань щодо модернізації й реформування оборонних організацій і підприємств, які не потребують значних

²⁹² Указ Президента України від 2 серпня 2016 року № 323/2016. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про заходи з розвитку оборонно-промислового комплексу України». Сайт: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/429.html>.

²⁹³ Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 р. № 66-1 «Про внесення змін до постанови КМУ № 284-6 від 30.03.2016.

капітальних вкладень і спроможні в короткі строки збільшити поставки до ЗСУ та інших силових структур необхідних ОВТ;

- виконання Державної цільової програми створення та освоєння виробництва боєприпасів та продукції спеціальної хімії на період до 2021 року²⁹⁴;
- створення умов і ресурсне забезпечення виконання завдань відповідно до Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2021 року²⁹⁵;
- подальше вирішення проблем імпортозаміщення або диверсифікації постачання товарів військового призначення (ТВП), зумовлених припиненням військово-технічного співробітництва з Росією²⁹⁶;
- переорієнтація діяльності ОПК на співробітництво з компаніями країн НАТО, ЄС та інших країн²⁹⁷;
- створення умов щодо забезпечення проведення випробувань озброєння та військової техніки в Україні²⁹⁸.

При вирішенні завдань за першим напрямом значну увагу приділено ресурсній підтримці профільних науково-дослідних установ і КБ, які мали багаторічний досвід зі створення ОВТ²⁹⁹, модернізації виробництв кінцевої оборонної продукції та збільшенню можливостей ремонтних підприємств. Наприклад, Державне підприємство «ДККБ «Луч» постійно модернізується і стало провідним розробником в Україні широкого спектру сучасних

²⁹⁴ Постанова Кабінету Міністрів України №197-3 від 29.03.2017 р

²⁹⁵ Постанова Кабінету Міністрів України № 366-6 від 24.05.2017 р.

²⁹⁶ Указ Президента України від 26 червня 2018 року № 185/2018.

«Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 червня 2018 року «Про вдосконалення державної політики щодо забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань оборонною продукцією іноземного виробництва, а також сприяння розвитку співробітництва оборонних підприємств України з іноземними партнерами». Сайт: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/477.html>.

²⁹⁷ Там же

²⁹⁸ Указ Президента України від 13 червня 2018 року № 162/2018 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 травня 2018 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення проведення випробувань озброєння та військової техніки в Україні». Сайт: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/475.html>.

²⁹⁹ За напрямками танкобудування, літакобудування (насамперед військово-транспортні літаки), двигунобудування (авіаційні та газотурбінні наземні двигуни, дизелі для бронетехніки), засоби високоточного озброєння (авіаційні та сухопутні системи), вертольотобудування, виробництво морської техніки та інше.

ракетних комплексів. На підприємстві розроблені та серійно виробляються ефективні та надійні протитанкові ракетні комплекси «Скіф», «Стугна», «Корсар», «Сармат», «Бар'єр» та інші. Встановлено нові технологічні лінії, які забезпечують виробництво нового потужного українського ракетного комплексу «Вільха», а також нової української крилатої ракети «Нептун». Нині ДККБ «Луч» у кооперації з іншими підприємствами ОПК України реалізує нові завдання в рамках Національної ракетної програми³⁰⁰. Реалізація заходів дозволила в стислі терміни налагодити роботу оборонних підприємств для невідкладноготехнічного дооснащення військових підрозділів вкрай необхідним озброєнням. Головними завданнями ОПК України у 2018 році залишаються забезпечення армії сучасною ракетною та бронетанковою технікою, засобами електронної боротьби, протиповітряної оборони, безпілотними та антиснайперськими комплексами. Серед них – ракетний комплекс «Вільха», удосконалений зенітно-ракетний комплекс С-125 «Печора», бронетанкова техніка БТР-4, БТР-3, БТР-70ДІ, БМП-1, новітній танк «Оплот» та інші.

За другим та третім напрямками реалізовано низку заходів на підтримку виконання затверджених державних програм. Збільшено фінансування процесу реформування ОПК (бюджетні призначення Міністерства економічного розвитку і торгівлі України на 2018 рік за програмою «Виконання державних цільових програм реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу, розроблення, освоєння і впровадження нових технологій, нарощування наявних виробничих потужностей для виготовлення продукції оборонного призначення» встановлені у обсязі 3 млрд 043,7 млн грн, що майже у 8 разів перевищує рівень видатків на відповідні цілі порівняно з 2017 роком), реалізовано перші заходи з відродження боєприпасної галузі, розвитку авіабудування, впровадження критичних технологій, створення асоціацій у спільноті організацій і

³⁰⁰ О. Турчинов: Ракети КБ «Луч» здатні точно і надійно знищувати ворога. РНБО. 14.08.2018. <http://www.rnbo.gov.ua/news/3100.html>.

підприємств оборонної промисловості, активізації зовнішньої політики України щодо отримання військово-технічної допомоги від США та країн ЄС.

Щодо відродження боєприпасної галузі. На виконання рішення РНБО України від 10 липня 2017 року замовником боєприпасів – Міністерством оборони України – прийнято рішення щодо виділення 1,4 млрд грн на будівництво нового заводу з виготовлення боєприпасів³⁰¹. Планується, що виробництво снарядів і патронів на ньому розпочнеться в другій половині 2019 року.

Швидкими темпами модернізує потужності для виробництва боєприпасів ДАХК «Артем». Зокрема, підприємство розробило та в тісній кооперації з іншими підприємствами ДК «Укроборонпром» розпочало виробництво 152-мм великокаліберних снарядів для артилерійської системи «Гіацинт», які в першому кварталі 2018 року успішно пройшли декілька етапів полігонних випробувань. Загалом ДАХК «Артем» на сьогодні має можливість серійного випуску значного спектру видів боєприпасів³⁰².

Відродження національного авіабудування. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 429-р «Деякі питання вітчизняного авіабудування» схвалено Стратегію відродження вітчизняного авіабудування на період до 2022 року та затверджено План заходів щодо реалізації Стратегії відродження вітчизняного авіабудування на період до 2022 року³⁰³.

Стратегією передбачено розроблення та затвердження Державної цільової науково-технічної програми розвитку авіаційної промисловості на

³⁰¹ Внаслідок війни Росії проти України, на території Донбасу залишились системоутворюючі підприємства боєприпасної галузі. Серед них – Донецький казенний завод, Хімічне казенне об'єднання ім. Г.Петровського, Луганський патронний завод. Як наслідок, Україна втратила виробництво балістичних порохів, вибухівки, гільз, патронів, корпусів снарядів та капсулів. Для відновлення виробництв, окрім закупівлі ліній з виготовлення корпусів снарядів і гільз, необхідна побудова двох нових заводів (з виробництва пороху і вибухівки), впровадження високоточного виробництва капсулів, а також модернізація підприємств галузі, що залишились на контрольованій території.

³⁰² ДАХК «Артем» готовий до серійного випуску різних видів боєприпасів. Укроборонпром. 09.08.2018. <http://ukroboronprom.com.ua/uk/media/dakh-artem-gotovyj-do-serijnogo-vypusku-riznyh-vydiv-boeprypasiv.html>.

³⁰³ Розпорядження КМУ від 10 травня 2018 р. № 429-р «Деякі питання вітчизняного авіабудування». КМУ. Сайт: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/429-2018-%D1%80>

2018–2022 роки. Реалізація Стратегії має забезпечити в авіапромі не менше 60 тисяч робочих місць та створення десятки тисяч додаткових нових робочих місць в інших галузях, збільшення обсягів виробництва вітчизняної авіатехніки, а також підвищення обсяг її експорту до інших країн.

Стратегію відродження вітчизняного авіабудування на період до 2022 року передбачено:

- вдосконалення процедури отримання дозвільних документів на експорт української авіаційної техніки;
- розширення можливостей для участі підприємств літакобудівної промисловості в проектах державно-приватного партнерства;
- проведення робіт (НДДКР, випробування, сертифікація) із заміщення комплектувальних виробів із РФ на підприємствах авіабудування;
- здешевлення кредитів, отриманих підприємствами авіабудівної галузі в українських банках для забезпечення розвитку основної діяльності, створення нових зразків техніки;
- сертифікація авіаційних двигунів українського виробництва на території ЄС;
- перетворення державного підприємства «Антонов» із подальшим утворенням державної холдингової компанії «Антонов»;
- розроблення нових літаків і вертольотів та модернізація існуючих типів пасажирських і транспортних літаків, вертольотів, модернізація наявних типів авіаційних двигунів та розроблення нових авіаційних двигунів, іншої авіаційної техніки, що матиме попит на ринку. Зокрема, організація поглибленої модернізації та виробництва вертольотів Мі-2МСБ та Мі-8МСБ на вітчизняних підприємствах для потреб Міноборони, МВС, МОЗ, Держприкордонслужби, ДСНС та експорту в країни Азії та Африки;
- створення та організація серійного виробництва багатоцільового легкого вертольота злітною масою 4–5 тонн у рамках дослідно-конструкторської роботи «Корольок» МСБ-2;

- організація виробництва вертольота злітною масою 7–8 тонн;
- завершення розроблення та серійне виробництво турбореактивного двоконтурного двигуна моделі AI-28 для перспективних модифікацій літаків;
- реструктуризація, модернізація та технічне переоснащення виробничих потужностей серійних літакобудівних підприємств, центрів базового технічного обслуговування та ремонту авіаційної техніки вітчизняного виробництва;
- створення і впровадження в серійне виробництво принципово нових технологій та засобів їх реалізації на підприємствах, які випускають літаки, авіаційні двигуни, агрегати й системи, інші зразки й комплектувальні частини авіаційної техніки.

Прогнозний обсяг необхідного на реалізацію заходів стратегії фінансування становить 23 млрд 140,28 млн грн, з них 6, 97 млрд – за рахунок бюджету. За оцінками експертів, реалізація заходів стратегії надасть можливість забезпечити до 2022 року обсяги виробництва української авіатехніки на загальну суму понад 100 млрд грн, а також збільшити обсяг її експорту до 75, 3 млрд грн³⁰⁴.

На засіданні РНБО 1 березня 2018 року також прийняті невідкладні заходи щодо захисту національних інтересів держави у сфері авіадвигунобудування³⁰⁵.

Впровадження критичних технологій. Рішенням РНБО України від 20 травня 2016 року Уряду поставлено завдання – визначити й затвердити перелік критичних технологій³⁰⁶ у сфері виробництва озброєнь і військової техніки та План заходів, щодо їх комплексної державної підтримки. На виконання згаданого рішення прийнято розпорядження КМУ від 30.08.2017

³⁰⁴ Кабмін затвердив стратегію відродження українського авіапрому на період до 2022 року. Interfax. 10.05.2018. <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/504315.html>.

³⁰⁵ Указ Президента України від 6 березня 2018 року № 58/2018 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 березня 2018 року «Про невідкладні заходи щодо захисту національних інтересів держави у сфері авіадвигунобудування». Сайт: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/467.html>.

³⁰⁶ Під критичними технологіями розуміють технології, впровадження яких має стратегічне значення для забезпечення розвитку провідних галузей економіки і оборонно-промислової сфери держави.

року № 600-р щодо визначення й затвердження таких технологій та відповідного Плану заходів. До переліку класифікованих критичних технологій включено технології створення високоточних засобів ураження й захисту від них, інформаційні технології, технології позиціонування й навігації, елементної бази радіоелектроніки, оптичні технології, технології виготовлення нових матеріалів, хімічні технології та технології практичної медицини. Планом заходів передбачено доручення ДК «Укроборонпром», Міноборони, Державному космічному агентству, НАН України, МОН України та іншим організаціям щодо своєчасної підготовки пропозицій із періодичного оновлення переліку критичних технологій та врахування цих робіт у щорічних планах наукових і науково – технічних досліджень. Передбачено включення цих досліджень у державне оборонного замовлення. Затвердження переліку критичних технологій у сфері ОПК, а також Плану заходів із комплексної державної підтримки їх розробки та впровадження, буде сприяти інноваційному розвитку ОПК та створенню новітніх ОВТ.

Підвищення ролі НАН України. Найважливішою складовою в дослідженні і створенні критичних технологій є проведення відповідних фундаментальних та прикладних наукових досліджень. Ключовою структурою в їх забезпеченні є НАН України. Для підсилення досліджень у сфері створення новітніх технологій бюджет НАН України у 2018 році було підвищено. За даними Казначейства України, видатки держбюджету, розпорядником яких є НАН України, за 2017 рік склали 3507,1 млн. грн, визначені законом бюджетні призначення НАН України на 2018 рік становлять 4496,8 млн. грн. Отже, відносний показник зростання становить 28,2%. Крім того, у рамках бюджету передбачено 500 млн грн для підтримки пріоритетних напрямів наукових досліджень у цій сфері.

Створення асоціацій. В умовах щорічних обмежень ресурсної підтримки оборонних організацій і підприємств, необхідності економії коштів оборонного бюджету важливої ваги набуває посилення міжгалузевої кооперації в ОПК та активізація участі оборонних організацій і підприємств у

регуляторній діяльності органів влади. Поширеною практикою вирішення таких завдань є створення й забезпечення діяльності асоціацій³⁰⁷. Створення асоціацій – поширена європейська практика³⁰⁸: об'єднуючи технологічні та виробничі можливості організацій і підприємств, отримується вигравш для кожного з них.

У 2017 році в Україні створено першу Асоціацію виробників озброєнь і військової техніки. Об'єднуючи більшість приватних вітчизняних компаній, асоціація слугує сучасною формою співпраці оборонних підприємств, наукових кіл та Уряду в напрацюванні рішень і політики, спрямованих на реалізацію потреб в оборонно-промисловій сфері з акцентом на прискорення створення кластерів в ОПК. Серед основних завдань асоціації – захист інтересів вітчизняних і іноземних інвесторів, розвиток міжгалузевої вітчизняної кооперації, підтримка в залученні інвестицій під проекти членів асоціації, юридичний супровід розробки законодавчо-нормативної бази у сфері ОПК на всіх етапах та її виконання.

За результатами міжгалузевої наради представників 103-х українських підприємств і організацій прийнято рішення щодо створення асоціації високотехнологічних підприємств і організацій «Космос». Серед підприємств – учасників наради: ДП «КБ «Південне», ДП «Антонов», ПАТ «Мотор-Січ», ДП «Завод «Арсенал», Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес», Науково-виробничий комплекс газотурбобудування «Зоря – Машпроект», ДП «ВО «Київприлад», ПАТ «Київський радіозавод», Національна академія наук України, провідні науково-дослідні інститути, вищі навчальні заклади. Метою створення асоціації є об'єднання технологічних і виробничих можливостей вітчизняних підприємств і організацій, формування на їх базі сучасної міжгалузевої кооперації в

³⁰⁷ Асоціація – добровільне об'єднання юридичних осіб для досягнення спільної мети на засадах взаємовигідної співпраці при збереженні самостійності, правової та майнової незалежності її членів. Асоціація утримується за рахунок членських внесків.

³⁰⁸ Можна, наприклад, зазначити Європейську асоціацію авіаційно-космічної і оборонної промисловості (ASD), германську (BDLI), французьку асоціацію авіаційно-космічної промисловості (GIFAS).

інтересах підвищення конкурентоспроможності та ефективності діяльності їх суб'єктів на умовах рівноправного партнерства. На порядку денному – підготовка та узгодження учасниками наради проекту засновницьких документів асоціації.

Вирішення проблеми імпортозаміщення. Важко перебільшити важливість виконання проекту імпортозаміщення. Його реалізацію необхідно розглядати як один із дієвих стимулів самовідтворення оборонної промисловості нашої країни. Рішенням Ради національної безпеки й оборони України від 26 червня 2018 року прийняті заходи щодо вдосконалення державної політики із забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань оборонною продукцією іноземного виробництва, а також сприяння розвитку співробітництва оборонних підприємств України з іноземними партнерами³⁰⁹.

Вагомий внесок у реалізацію проекту роблять приватні підприємства. На сьогодні співвідношення державних і приватних підприємств, які беруть участь у виконанні державних оборонних замовлень, становить 50 % на 50 %. Окрім участі відомих АТ «Мотор – Січ», ХК «Укрспецтехніка», корпорації «ТАСКО» результативно діють приватні компанії НВФ «Адрон», ПРАТ «НВО «Практика», НПК «Техімпекс», НВП «Темп 3000», «Укрспецсистем» та інші.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі, окрім створення Номенклатурного каталогу продукції оборонного призначення, яка потребує імпортозаміщення, і Загальнодержавного реєстру імпортозаміщення та кооперації³¹⁰ розпочало щорічне видання Каталогу «Українські технології: Українські приватні оборонні підприємства». Видано каталоги 2016 та 2017 років. Розпочато роботи над виданням каталогу 2018 року. Їх використання

³⁰⁹ Указ Президента України від 26 червня 2018 року № 185/2018. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 червня 2018 року «Про вдосконалення державної політики щодо забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань оборонною продукцією іноземного виробництва, а також сприяння розвитку співробітництва оборонних підприємств України з іноземними партнерами». Сайт: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/477.html>.

³¹⁰ Що містить інформацію про виробників не лише тієї продукції, що потребує імпортозаміщення, але й складові продукції та комплектуючі, з реалізацією яких підприємства мають проблеми.

виробниками і споживачами сприяє створенню нових внутрішніх та міжнародних коопераційних зв'язків.

Проблеми реформування ОПК. До чинників, що негативно впливають на темпи перебудови ОПК, необхідно віднести, насамперед, обмеженість обсягів ресурсів, які виділяються на модернізацію й реформування оборонної промисловості, незбалансованість і збої при врегулюванні ресурсних, організаційних та організаційно-технічних відносин між міністерствами та відомствами в оборонно-промисловій сфері, а також недосконалість наявної законодавчої бази у сферах виробництва та постачання ОВТ, імпорту озброєнь, синхронізації фінансування Державної програми розвитку ОВТ та Державних програм реформування ОПК, підготовки серійного виробництва озброєнь та ремонту ОВТ, додержання єдиних вимог військовими представництвами при забезпеченні контролю модернізації виробництв ОПК, а також у створенні належних умов для залучення інвесторів і іноземних компаній для спільного виробництва озброєнь.

2.2.4. Військово-технічне співробітництво з іноземними державами

Агресія РФ проти України виявила низку проблем щодо забезпеченості Збройних Сил сучасними зразками ОВТ, пов'язану з можливостями підприємств вітчизняної оборонної галузі задовольнити згадані потреби в повному обсязі. Така ситуація обумовлює необхідність закупівлі необхідного ОВТ та обладнання за кордоном і переорієнтації діяльності підприємств та організацій ОПК на співробітництво з компаніями країн НАТО і ЄС і посилення військово-технічного співробітництва з країнами, які входять до інших оборонних союзів.

Це потребує суттєвих змін нормативно-правової бази, яка спрощує й унормовує процес здійснення експортно-імпортних операцій із товарами військового призначення та подвійного використання.

Одним із головних пріоритетів державної політики у сфері ВТС у 2017 році було наближення законодавства України до європейських стандартів щодо лібералізації зовнішньоекономічної діяльності з продукцією військового призначення та подвійного використання.

Проведена робота щодо надання державним замовникам повноважень щодо проведення експортно-імпортних операцій оборонної продукції. Для цього підготовлені зміни до низки законодавчих актів. Постачання ПТРК Javelin в Україну в рамках військової допомоги з боку США до нашої держави наприкінці квітня поточного року, яка була проведена за спрощеною процедурою, підтверджує правильність обраного напрямку.

Крім того, у 2017 році Міноборони отримано міжнародної технічної допомоги на суму майже 57 млн дол. США. У 2018 році очікується отримати майна та обладнання на суму понад 23 млн дол. США за контрактами 2017 року. Орієнтовний обсяг допомоги на 2018 рік має скласти близько 115 млн дол. США.

У 2017 році ДК «Укроборонпром» укладено 564 експортних контрактів, а за 4 місяці 2018 року – 153. Загальний обсяг укладених контрактів за вказані періоди сягнув більше \$1,2 млрд. Традиційним ринком збуту військової продукції залишається азіатсько-тихоокеанський регіон. Активізовано співпрацю з країнами Близького Сходу. Кількість країн – партнерів, до яких поставляється продукція оборонного призначення – близько 70, а кількість іноземних країн, з якими проводяться переговори щодо експортних поставок – більше 100.

З метою розширення ВТС у 2017–2018 роках опрацьовано проекти таких нормативно-правових актів:

- угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо взаємних оборонних закупівель;
- угоди між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки про дослідження, розробку, випробування та оцінку (ДРВО);

- угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Саудівська Аравія про співробітництво в галузі авіабудування;
- українсько-азербайджанської Міжурядової угоди про коопераційне співробітництво в авіабудуванні;
- міжурядової Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Казахстану про виробничу кооперацію в авіабудуванні.

На черзі підготовка міжурядових угод у сфері ВТС із Єгиптом, Філіппінами, Катаром та Кувейтом.

Щодо розширення співробітництва з НАТО. Указом Президента України № 89 від 28.03.2018 року затверджено Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на поточний рік. Програмою, зокрема, передбачено впровадження положень STANNAG 4107 «Про взаємну систему державного регулювання якості та союзні публікації гарантування якості» (AQAP). З урахуванням цих положень та інших стандартів НАТО створюється система державного гарантування якості продукції ОПК.

З метою прискорення переорієнтації діяльності ОПК на співробітництво із західними партнерами виконано цикл робіт спільно з Агенцією НАТО з підтримки та забезпечення (NSPA) у рамках спеціального проекту з надання несистемних брокерських послуг, у тому числі з питань реєстрації вітчизняних оборонних підприємств у базі даних постачальників (SourceFile) з метою налагодження співробітництва з NSPA у сфері збуту власних товарів і послуг та доступу підприємств до Головного каталогу НАТО з логістики.

Продовжуються практика регулярних засідань постійно діючих Міжурядових робочих груп та комісій:

- Міжурядової українсько-китайської координаційної комісії з питань військово-технічного співробітництва, останнє з яких відбулося в період з 1 по 5 квітня 2018 року в м. Київ;
- IV засідання Міжурядової українсько-азербайджанської комісії з питань військово-технічного співробітництва відбулося в період з 1 по 5 травня 2018 року в м. Київ;

- засідання Української частини Міжурядової українсько-чеської комісії в галузі оборонної промисловості, яке відбулося 8 травня 2018 року.

На засіданнях були розглянуті такі питання:

- стан виконання спільних домовленостей та протокольних рішень засідань попередній міжурядових комісій;
- розвиток співпраці в реалізації перспективних проектів за напрямками:
- залучення іноземних оборонних компаній до ремонту парку авіаційної техніки Збройних Сил, зокрема постачання необхідних комплектуючих, вузлів та агрегатів;
- постачання комплектуючих, обладнання та устаткування для виробництва, а також модернізації, зразків вітчизняного озброєння і військової техніки за проектами імпортозаміщення;
- кооперація вітчизняних підприємств ОПК та іноземних оборонних компаній із виробництва боєприпасів для стрілецької зброї, стволів гармат до артилерійських систем та бронетанкової техніки;
- постачання сучасних технологій за стандартами НАТО до вітчизняних підприємств ОПК для прискорення налагодження виробництва в Україні продукції військового призначення, у тому числі засобів ППО, РЕБ, радіозв'язку та боєприпасів;
- постачання комплектуючих, складових, вузлів та агрегатів для виробництва на підприємствах вітчизняного ОПК продукції військового призначення, у тому числі боєприпасів, засобів ППО, розвідки та РЕБ, а також засобів радіозв'язку.

Важливим напрямом модернізації існуючої системи ВТС України має стати підхід, що базується на досвіді ЄС та НАТО, який передбачає більш гнучку систему міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання, що сприятиме підвищенню ефективності забезпечення ЗСУ сучасним озброєнням і військовою технікою. Для прискорення реалізації цього напрямку модернізації прийнято Рішення РНБО України від 26 червня 2018 року, введене в дію Указом Президента України

від 26.06 2018 року № 185/2018. Згідно з ним готується проект закону України щодо надання можливості державним замовникам з оборонного замовлення укладати державні контракти щодо закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення за імпортом безпосередньо з іноземними постачальниками. Готуються також зміни до актів Кабінету Міністрів України зі спрощення процедур надання підприємствам, які є розробниками та/або виробниками продукції оборонного призначення, повноважень на імпорт товарів військового призначення для використання у власному виробництві та на експорт товарів військового призначення власного виробництва.

2.2.5. Модернізація соціального забезпечення військовослужбовців

Підвалини наявної системи соціального забезпечення військовослужбовців України було закладено ще на етапі перших кроків становлення української державності. Базовими її документами й на сьогодні є закони України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»³¹¹, «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»³¹², «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених із військової служби, та деяких інших осіб»³¹³. Ними визначено перелік гарантованих прав військовослужбовців, які складають основу системи їх соціального забезпечення, а саме:

- права, пов'язані з проходженням служби (в тому числі збереження робочих місць, соціальну та професійну адаптацію);
- грошове забезпечення;
- продовольче, речове та інше забезпечення;

³¹¹ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» - <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>

³¹² Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» - <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

³¹³ Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» - <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2262-12>

- збалансованість службовий часу, часу відпочинку та відпустки;
- охорона здоров'я та медична допомога;
- забезпечення житлом;
- освіта та необхідна перепідготовка;
- пільги військовослужбовцям та членам їхніх сімей;
- пенсійне забезпечення й допомога;
- грошова допомога в разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності
- соціальні гарантії членам сімей військовослужбовців.

Однак реальна система реалізації цих соціальних прав військовослужбовців характеризувалася численними проблемами. Її удосконалення та осучаснення до 2014 р. не відповідало змісту та темпам трансформації сучасної військової сфери й соціально-економічним умовам її забезпечення. Зусилля на цьому етапі, які заслуговують згадки як значущі, мали спорадичний характер, мало торкалися базових засад, часто давали суперечливий ефект.

Основною причиною такого стану було відсутність стратегічного бачення ролі військових формувань України в розвитку держави на основі легковажної впевненості у відсутності реальних зовнішніх загроз та надії на достатність чистих дипломатичних і юридичних інструментів захисту цілісності та незалежності країни. У цих умовах ставлення до військових формувань, і в першу чергу до Збройних Сил, фактично зрівнялося зі ставленням до декоративних церемоніальних інститутів, а при вирішенні їх матеріальних, фінансових та кадрових питань як до сфери неактуальних та непродуктивних витрат. Система соціального забезпечення військовослужбовців (далі СЗВ) фактично була передана до цивільного сектору держави й була закріплена як однорідна складова загальної державної системи соціального захисту. У суспільній та в державній думці військова служба розглядалася як пересічний вид професійної діяльності, участь у якій не потребує окремих принципів, механізмів, форм та

інструментів реалізації. Про це свідчать дані соціологічних опитувань перед початком збройної агресії РФ проти України, за результатами яких населення країни не довіряло цій державній інституції³¹⁴.

Агресія РФ та гостра загроза національній незалежності зумовили вибухову інтенсифікацію державних зусиль щодо модернізації системи СЗВ. Упродовж 2014–2017 рр. було зроблено чимало. Експериментальний, вимушений та форс-мажорний характер зусиль із модернізації системи СЗВ поступово трансформується в стратегічний, випереджальний та системно модернізаційний. На цьому шляху найбільш вагомими здобутками в реформуванні системи соціального забезпечення військовослужбовців стали:

- законодавчо-нормативне забезпечення основних завдань у цій сфері, а саме: забезпечення військовослужбовцям та членам їх сімей прав і свобод, пільг та соціальних гарантій, задоволення матеріальних і духовних потреб особового складу, підтримання сприятливого соціального клімату та соціальної стабільності у військових колективах, забезпечення статусу військовослужбовців у суспільстві, сприяння зростанню продуктивності праці, всемірній охороні трудових прав працівників³¹⁵;
- удосконалення нормативно-правової бази щодо встановлення військовослужбовцям статусу учасника бойових дій та їх соціального захисту^{316, 317};
- суттєве збільшення розміру грошового забезпечення військовослужбовців, як за рахунок збільшення розмірів посадового окладу, окладу за військовим (спеціальним) званням, щомісячних (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які

³¹⁴ Громадська думка: підсумки 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku>

³¹⁵ «Про затвердження Інструкції про організацію у Збройних Силах України соціального і правового захисту військовослужбовців...» – <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0478-16>

³¹⁶ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» – <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

³¹⁷ «Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій...» – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-%D0%BF>

мають постійний характер, премії), так і одноразових додаткових видів грошового забезпечення³¹⁸;

- удосконалення системи матеріального та побутового забезпечення за рахунок підвищення норм та якості речового забезпечення³¹⁹, поступового переведення підрозділів на нову систему харчування, удосконалення його норм та якості³²⁰, забезпечення покращення умов проживання в навчальних центрах, пунктах постійної дислокації та на полігонах;
- зростання рівня та якості медичного³²¹ та житлового забезпечення³²², забезпечення шляхом розширення державного фінансування даних напрямів;
- поступове покращення та законодавче упорядкування системи пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх родин³²³, у тому числі тих, які брали участь у антитерористичній операції, що передбачає підвищення базового рівня пенсійних виплат, спрощення процедур по їх перерахунку тощо.

Загалом, суспільна думка відзначає, що реформування Збройних Сил та інших військових формувань України, у тому числі і їх соціального забезпечення є прикладом найбільш успішних реформ в Україні за останні чотири роки³²⁴. Значні зусилля держави спрямовані на побудову нового війська, його здобутки та досягнення, масштабна суспільна підтримка його реформування забезпечили високий рівень довіри до сил оборони держави. За результатами соціологічних опитувань, Збройні Сили мають один із

³¹⁸ Постанова Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF>

³¹⁹ «Про речове забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України» – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0767-16>

³²⁰ «Про норми харчування військовослужбовців Збройних Сил...» – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/426-2002-%D0%BF/para22#n22>

³²¹ Наказ Міністерства оборони України та Міністерства фінансів України «Про затвердження паспортів бюджетних програм на 2018 рік» – http://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/68_274_nm_2018.pdf

³²² Будівництво житлових комплексів для ЗСУ – <http://www.mil.gov.ua/ministry/dormitory/>

³²³ Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2262-12>

³²⁴ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ: чи знають, чи підтримують, чи вірять в успіх? – <https://dif.org.ua/uploads/pdf/8517825485aba6ff8993147.03332150.pdf>

найвищих рівнів довіри серед населення, який, до того ж, є найвищим серед усіх інших державних інституцій^{325, 326}.

Однак, надзвичайна швидкість змін та актуалізації нових викликів, різке збільшення кількості військовослужбовців, внутрішня інерційність наявної системи соціального забезпечення, недостатність інтелектуальних розробок та актуального професійно-експертного середовища для їх швидкого створення, нестача фінансових ресурсів та недостатня ефективність загального державного управління обумовили фрагментарний та поверховий характер змін у системі СЗВ, зосередженість на удосконаленні окремих параметрів без зміни структури та інституційних форм її реалізації. Внаслідок цього система СЗВ залишається системою мирного часу, її функціонування більшою мірою залежить від цивільного сектору державного управління, ніж від безпеково-оборонного. У сучасному вигляді система СЗВ не відповідає критеріям стандартів НАТО у відповідній сфері й без системної реформи стане на заваді формуванню в Україні сучасних збройних сил та ефективної мобілізаційної системи.

2.2.6. Реформування сил безпеки

Відповідно до визначених стратегічними і програмними документами держави пріоритетів *Службою безпеки України* здійснюються послідовні заходи в напрямі удосконалення контррозвідувального режиму в Україні із залученням інших складових сектору безпеки й оборони держави. Так, у жовтні 2017 року Президентом України затверджено Концепцію забезпечення контррозвідувального режиму в Україні, реалізація якої сприятиме суттєвому зменшенню ризиків та загроз національній безпеці

³²⁵ Українці найбільше довіряють волонтерам – <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2387904-ukrainci-najbilse-doviraut-volonteram.html>

³²⁶ Українське суспільство за 25 років: динаміка деяких соціальних показників. – <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=732&page=3>

України внаслідок проведення розвідувально-підбивних, терористичних та інших протиправних посягань на безпеку України.

Зважаючи на зростання рівня терористичних загроз, СБУ упроваджуються найкращі методики боротьби з тероризмом, що застосовуються в країнах-членах ЄС та НАТО, у тому числі для досягнення необхідного рівня сумісності.

Розпочато процес кардинального оновлення змісту й організації інформаційно-аналітичної діяльності СБУ, упровадження новітніх інформаційних технологій у процес обробки інформації. Реалізація цих заходів сприяє своєчасному виявленню та нейтралізації загроз державній безпеці України та забезпеченню керівництва держави важливою прогнозною інформацією.

За прикладом багатьох європейських спецслужб СБУ зосереджує зусилля на контррозвідувальному та антитерористичному захисті об'єктів критичної інфраструктури держави. Починаючи з 2017 року, реалізуються заходи з реформування підрозділу контррозвідувального захисту економіки держави з наданням новому підрозділу Центрального управління СБУ функції захисту критичної інфраструктури та припиненням ним повноважень із протидії економічним злочинам. Відповідна робота здійснюється, зокрема, у рамках Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 № 1009-р, реалізація якої запланована протягом 2017–2027 років.

Запроваджуються нові методи в роботі із забезпечення кібербезпеки.

Підготовлено та подано на розгляд до Апарату РНБО України проект Концепції реформування системи охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, захисту державних інформаційних ресурсів, систем електронного урядування, технічного і криптографічного захисту інформації з обмеженим доступом.

Вживаються заходи з підвищення рівня кваліфікації співробітників спецслужби. Так, у 2017–2018 роках співробітники СБУ активно залучалися до ознайомчих та тренінгових програм Консультативної місії Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України та Офісу зв'язку НАТО в Україні.

Для формування нової генерації співробітників Службою упроваджується кадрова політика на основі принципів прозорості та доброчесності. Проведені комплексні заходи щодо збереження кадрового потенціалу СБУ дали змогу значно скоротити відтік досвідчених кадрів та оновити особовий склад Служби.

Налагоджені тісні зв'язки зі спецслужбами і правоохоронними органами 60 країн, а також із НАТО і ЄС, здійснюється обмін даними в інтересах захисту міжнародної та регіональної безпеки, у тому числі про реальні й потенційні терористичні загрози.

Для оновлення правового поля, у якому має діяти реформована Служба безпеки України, на основі положень Закону України «Про національну безпеку України» розпочато процес підготовки комплексних змін до Закону України «Про Службу безпеки України».

У ході реформування *розвідувальних органів України* за короткий час вдалося виконати завдання щодо покращення механізму планування розвідувальної діяльності та постановки завдань, контролю за їх виконанням, уникнення дублювання функцій і завдань розвідувальних органів, усунення повторюваних складових, проведення скоординованих і злагоджених розвідувальних заходів, посилення їх взаємодії. Продовжується реалізація Національної розвідувальної програми на 2016–2020 роки. Вживаються заходи щодо запобігання корупції. Зміцнено взаємодію з партнерськими спецслужбами.

У роботі *правоохоронних органів у системі МВС* упроваджуються на практиці принципи доброчесності, прозорості, спрощення доступу громадян

України до адміністративних послуг, що дасть змогу мінімізувати корупційні ризики та викоринити посередництво.

З метою спрощення надання адміністративних послуг, їх децентралізації та впровадження сучасних технологій, у МВС утворені Головний сервісний центр та 155 територіальних сервісних центрів МВС, у тому числі 59 ТСЦ нового зразка, та 24 мобільних сервісних центрів МВС, що надають найпоширеніші послуги у віддалених населених пунктах, де немає стаціонарних сервісних центрів МВС. Серед основних функцій таких центрів є: реєстрація та перереєстрація транспортних засобів, погодження проектів конструкцій транспортних засобів; видача, заміна посвідчення водія; видача посвідчення водія міжнародного зразку; видача довідки про відсутність (наявність) судимості; акредитація навчальних закладів із підготовки водіїв транспортних засобів; допуск до перевезення небезпечних вантажів; замовлення та зберігання номерних знаків та інше.

Уже упроваджено надання в режимі он-лайн витягу з Єдиного державного реєстру МВС стосовно транспортних засобів; довідки про притягнення до кримінальної відповідальності, відсутність (наявність) судимості; проведення он-лайн тесту з правил дорожнього руху через веб-сайт Головного сервісного центру МВС.

Запроваджено нові тести з Правил дорожнього руху, які вперше в Україні пройшли відкрите он-лайн обговорення за участі майже 11 тис. громадян.

На виконання Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р, здійснюються заходи з удосконалення нормативно-правового забезпечення взаємодії правоохоронних органів між собою та з іншими органами державної й місцевої влади з різних питань. Зокрема, Міністерством внутрішніх справ забезпечувалась координація сил та засобів правоохоронних органів під час перебігу найбільш резонансних заходів із масовою участю громадян та інших

надзвичайних подій (детонація бойових припасів у м. Калинівка та м. Балаклія, ускладнення ситуації на автошляхах у зв'язку з погіршенням погодних умов тощо).

Правоохоронні органи системи МВС регулярно беруть участь у міжнародних навчаннях, як-от «Сі Бріз», «Репід Трайдент», навчальних заходах із питань надання медичної, зокрема медико-психологічної, та реабілітаційної допомоги поліцейським та військовослужбовцям та інше.

Станом на 01.05.2018 правоохоронні органи МВС беруть участь у реалізації 17 проектів (програм) міжнародної матеріально-технічної допомоги загальною вартістю понад 78 млн доларів США, 24 млн канадських доларів, 8 млн євро та 4,2 млн швейцарських франків.

Розбудова *Національної поліції України* відбувається відповідно до завдань, визначених оновленими стратегічними і програмними документами України, а також з урахуванням міжнародних стандартів за активної підтримки Європейського Союзу, урядів США, Канади, Японії та Австралії. Найбільший прогрес нині досягнуто у сфері розвитку універсальних високомобільних підрозділів патрульної поліції, створених для ефективної профілактики та протидії злочинності, підтримання громадської безпеки й порядку, надання якісних поліцейських послуг.

Нині підрозділи патрульної поліції діють у 35 містах України, у тому числі й наближених до зони проведення операції об'єднаних сил. Дороги України протяжністю 6300 км обслуговують 210 патрулів, з яких 41 несе службу на дорожніх станціях патрульної поліції (стаціонарних постах)³²⁷. Порівняно з ліквідованою ДАІ, нова дорожня поліція має більше функцій і повноважень, вона має реагувати на всі правопорушення, які відбуваються в зоні патрулювання.

За даними МВС³²⁸, упродовж 2017 року у 23 областях держави та м. Києві сформовано тактичні групи патрульної поліції – ТОР. На цей час до

³²⁷ Лист Департаменту патрульної поліції НПУ від 31.05.2018 № 6044/41/2/07-2018

³²⁸ Лист МВС від 01.06.2018 № 7590/05/21-2018

складу вказаних груп увійшло 689 працівників, до кінця 2018 року планується доукомплектувати вказані групи майже 1,8 тис. працівниками, забезпечивши їх функціонування в усіх областях держави.

Завершено впровадження груп реагування патрульної поліції (ГРПП) у районах та містах держави, де не функціонує патрульна поліція. Загалом по державі в середньому за добу на чергування заступає близько 900 відповідних груп, що дало змогу значно підвищити оперативність реагування поліції на виклики громадян щодо припинення правопорушень та затримання осіб, які їх учинили, посилило профілактичну складову вуличної злочинності. Крім того, для ефективного реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події, а також для оперативної перевірки за наявними базами даних, поліцейські ГРПП забезпечені логістичними пристроями (планшетами). Час реагування ГРПП на виклики зменшено до 20 хвилин.

З метою підвищення ефективності роботи поліції і зміцнення довіри з боку суспільства за підтримки Консультативної місії ЄС (EUAM), поліції Швеції (SWEPOL), Управління ООН з обслуговування проєктів (UNOPS) на базі 20 райвідділів поліції в Київській та Львівській областях започатковано проєкт «Підтримка реформи поліції в Україні».

З метою ефективного реагування на кризові та надзвичайні ситуації активно здійснювалась розбудова системи забезпечення координації та управління силами й засобами поліції в разі ускладнення оперативної обстановки.

Для забезпечення виконання спеціальних завдань, пов'язаних зі звільненням заручників, проведенням спеціальних операцій, забезпеченням силової підтримки інших підрозділів поліції, здійснюється розбудова спецпідрозділів Корпусу оперативно-раптової дії «КОРД».

Здійснюється реформування блоку кримінальної поліції та слідства, створення служби детективів. З метою підвищення ефективності розкриття та розслідування злочинів, передусім тяжких та особливо тяжких, в окремих

відділах поліції головних управлінь Національної поліції в Запорізькій, Київській, Львівській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській та Хмельницькій областях розпочато та триває експеримент з упровадження нових форм і методів роботи шляхом призначення оперативних працівників на посади слідчих та розподілення навантаження на слідчих залежно від тяжкості вчинення злочинів та їх кримінально-правової кваліфікації. Оперативні працівники, призначені на посади слідчих, використовуючи передбачені КПК України повноваження, беруть безпосередню участь у розслідуванні злочинів та встановленні осіб, які їх учинили.

Запроваджено нові якісні критерії та процедури відбору кандидатів на службу в Національній поліції, що дало змогу в ході проведення атестаційних процесів суттєво оновити кадровий склад. У 2017 році затверджено Концепцію запровадження трирівневої моделі підготовки поліцейських (із терміном виконання до 2022 року), створено Поліцейську академію. Також у структурі НПУ функціонують 2 державні установи – «Житомирський навчальний центр підготовки поліцейських» та «Академія патрульної поліції».

За підтримки міжнародних експертів розроблений і впроваджується в діяльність план підвищення кваліфікації дільничних офіцерів поліції. Метою цього проекту є використання в роботі структурних підрозділів Національної поліції нового підходу «поліцейська діяльність, орієнтована на громаду».

Актуальними завданнями розвитку Національної поліції України на найближчу перспективу залишаються доведення загального рівня стандартів роботи Національної поліції України до середньоєвропейських показників, а також удосконалення механізму обміну інформацією з вітчизняними та іноземними правоохоронними органами для ефективного виконання завдань.

Здійснюється реалізація Концепції розвитку *Національної гвардії України* на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01 лютого 2017 року № 100-р. Позитивною оцінкою досягнень НГУ на шляху розвитку стало, зокрема, отримання нею в жовтні

2017 року статусу повноправного члена Асоціації європейських та середземноморських сил поліцейських та жандармських сил із військовим статусом (FIER).

У ході реалізованих заходів із розвитку й розширення спроможностей НГУ протягом 2017 – 5 місяців 2018 року збільшено кількість особового складу НГУ – на 9,6 %, кількість озброєння та військової техніки – на 3 %, кількість засобів зв'язку – на 8,7 %, кількість виконаних бойових завдань під час здійснення спеціальних операцій у районі проведення АТО (ООС) – на 2,9 %.

Продовжується розвиток системи управління НГУ за принципами споріднених військових формувань держав-членів НАТО, проводяться заходи з удосконалення мережі пунктів управління та оснащення їх сучасними засобами зв'язку та автоматизації, а також системи захисту телекомунікаційних систем та створення інформаційної системи управління ресурсами. Розпочато створення логістичного центру НГУ, який буде виконувати функції постачання матеріально-технічних засобів у війська та уведено управління (інспекцію) контролю діяльності військ. Проведено модернізацію Центру керівництва в кризових ситуаціях та допоміжного пункту управління. Створено низку організаційних структур із забезпечення діяльності НГУ, а також підрозділи військового резерву.

До складу військових частин оперативного призначення уведено танкові підрозділи; створено підрозділи протиповітряної оборони та боротьби з броньованою технікою, а також ескадрилью безпілотних літальних апаратів. Проведено закупівлю озброєння, військової техніки, речового та медичного майна, засобів зв'язку та інформаційної протидії. Нарощуються спроможності служб тилу з пріоритетом автономного забезпечення. Проводиться планове відновлення непорушних військових запасів.

Вживаються заходи з удосконалення підготовки кадрів для НГУ як на базі Національної академії НГУ, так і інших навчальних закладів. Зокрема, налагоджено тісну взаємодію з Міністерством оборони України щодо

підготовки офіцерських кадрів тактичного рівня військової освіти за вузькопрофільними спеціальностями. Здійснюються заходи з розбудови Міжнародного міжвідомчого багатопрофільного центру підготовки підрозділів, удосконалюється навчальна матеріально-технічна база.

Головними здобутками у сфері розвитку й розширення спроможностей *Держприкордонслужби України* стали: забезпечення функціонування національної системи біометричної верифікацій та ідентифікації громадян та відбору біометричних даних у громадян держав міграційного ризику (70 країн, у тому числі Російської Федерації); виконання за компетенцією всіх заходів, передбачених планом лібералізації Європейським Союзом візового режиму.

Запроваджено інтегровану інформаційно-телекомунікаційну систему для контролю осіб, транспортних засобів і вантажів, які перетинають державний кордон.

Здійснюється формування принципово нової «інтелектуальної» технічної системи охорони державного кордону. Створено відомчу систему фіксації біометричних даних, а персонал служби в пунктах пропуску забезпечено доступом до баз даних Інтерполу. В оперативно-службову діяльність органів охорони державного кордону запроваджено практику спільного патрулювання на українсько-молдовській, українсько-польській, українсько-угорській, українсько-словацькій та українсько-румунській ділянках державного кордону. Здійснено реформування оперативно-розшукових підрозділів ДПС, створено підрозділи з протидії тероризму, впроваджено аналіз ризиків у роботі ДПС та ін.

Здійснюється активний розвиток прикордонної авіації, у тому числі її безпілотної складової, реформування відомчої Морської охорони. Відбувається поглиблення співпраці з прикордонними відомствами суміжних держав (крім РФ), експертами з країн-членів ЄС.

За підтримки міжнародного проекту TWINNING продовжено запровадження принципів інтегрованого управління кордонами в державній

політиці, у тому числі щодо удосконалення механізму координації центральних органів виконавчої влади із зазначеного питання. Продовжено роботу щодо підключення до міжвідомчої інформаційної системи «АРКАН» нових користувачів – органів державної влади, зокрема Національного антикорупційного бюро України. Держприкордонслужбою отримано значну підтримку з боку європейських колег за проектом сприяння міграційному менеджменту ІММІС.

У *Державній міграційній службі України* продовжується реалізація Концепції створення єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2012 року № 870-р. Протягом звітнього періоду вжито низку заходів, які дозволили розширити спроможності ДМС та сприяли модернізації її технічного оснащення.

На виконання Стратегії реформування *Державної служби України з надзвичайних ситуацій* на 2017–2020 роки, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 січня 2017 року № 61-р, здійснюється комплекс заходів із розширення спроможностей щодо виконання завдань із протидії загрозам національній безпеці у сфері цивільного захисту.

Модернізація технічного оснащення сил безпеки.

Нові виклики й загрози, які постали перед Україною на сучасному етапі її історичного розвитку, вимагають адекватного реагування. Одним зі шляхів розширення спроможностей сил безпеки й оборони для такого реагування є модернізація їх технічного оснащення.

У цьому напрямі державою вже реалізовано низку конкретних заходів, а також створені умови для подальшого підвищення рівня технічного забезпечення сил безпеки й оборони.

Так, за даними *Служби безпеки України*, у рамках Трестового фонду НАТО зі сприяння Україні в розбудові національних спроможностей із кібернетичного захисту поставлене в Україну технічне обладнання та програмне забезпечення, які було інтегровано в загальну інфраструктуру

Національної системи *кібербезпеки*. 25 січня 2018 року розпочав діяльність Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки. У подальшому за підтримки міжнародної спільноти в Україні буде створена мережа відповідних ситуаційних центрів.

У взаємодії з НАТО проводиться технічне оснащення підрозділів Експертної служби *Міністерства внутрішніх справ* для проведення судово-експертних досліджень відповідно до міжнародних стандартів. Зокрема, Федеральним відомством кримінальної поліції Німеччини передано як допомогу ДНДЕКЦ МВС обладнання, яке, зокрема, буде використовуватися для ідентифікації невідомих воїнів, які загинули під час АТО/ООС на сході України.

Здійснюється розбудова мережі ситуаційних центрів у системі правоохоронних органів МВС. У діяльності ситуаційних центрів, створених у структурі всіх головних управлінь *Національної поліції України* в областях, почали використовуватися новітні засоби забезпечення громадської безпеки й порядку – гелікоптери та безпілотні літальні апарати.

У структурі *Національної гвардії України* теж створений ситуаційний центр, який підключено до загальнодержавної мережі ситуаційних центрів сектору безпеки й оборони України та мережі відеонагляду міста Києва.

Проводяться заходи з уніфікації та приведення озброєння та військової техніки НГУ до єдиних стандартів у всіх складових сектору безпеки й оборони. Продовжується оснащення військових частин та підрозділів новітніми та модернізованими зразками озброєння і військової техніки відповідно до Державної цільової оборонної програми розвитку озброєння та військової техніки на період до 2020 року. У 2017 році загальна укомплектованість НГУ сучасними системами військового зв'язку доведена до 45%. На озброєння підрозділів НГУ прийнято та поставлено мультикоптерні системи «Sky Ranger Aeron Lab», що значно підвищує безпеку особового складу в ході виконання завдань з охорони громадського порядку. За кошти державного бюджету в підрозділах розвідки введено в

експлуатацію дві наземні станції керування безпілотними авіаційними комплексами (на автомобільній базі). Крім того, за кошти міжнародної допомоги від США отримано 5 безпілотних авіаційних комплексів тактичного рівня «Raven». У підрозділи НГУ надійшли два нових зразки військової техніки – машини управління вогнем артилерії та зв'язку, триває робота щодо отримання ще трьох одиниць зазначеної техніки. Для оснащення військових частин (підрозділів), на які покладено виконання функцій з охорони громадського порядку, охорони ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, державної власності, охорони важливих державних об'єктів продовжується закупівля новітнього та модернізованого озброєння, спеціальних засобів та обладнання. У середньостроковій перспективі планується створення системи кіберзахисту інформаційно-телекомунікаційних мереж НГУ.

У *Державній прикордонній службі України* розгорнуто сучасну цифрову систему КХ та УКХ-радіозв'язку на базі радіостанцій «Харис», якими оснащені підрозділи на території здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій і Луганській областях, кораблі та катери Морської охорони, пости технічного спостереження, мобільні підрозділи та спеціальні комплексні інформаційно-телекомунікаційні апаратні. Запроваджено інтегровану інформаційно-телекомунікаційну систему (ІТС) «Гарт» і міжвідомчу ІТС «Аркан» для контролю осіб, транспортних засобів і вантажів, які перетинають державний кордон.

Загалом у 157 міжнародних пунктах пропуску через державний кордон і 3 контрольних пунктах в'їзду-виїзду на адміністративній межі з тимчасово окупованою територією Автономної Республіки Крим встановлено 324 нових автоматизованих робочих місця (АРМ), у залізничних пунктах пропуску розгорнуто 423 портативних АРМ і доукомплектовано сканерами відбитків пальців 408 АРМ. В Адміністрації ДПСУ розгорнуто й налаштовано серверне

обладнання та програмне забезпечення центральної системи обробки біометричних даних. Державній міграційній службі України надано технічну можливість отримувати інформацію з відомчої системи фіксації біометричних даних ДПСУ для Національної системи верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства.

У 2017 – 2018 р.р. Держприкордонслужба продовжувала зміцнювати свій потенціал, нарощувати боєздатність та оборонні спроможності, зокрема: здійснено впровадження в охорону державного кордону 12 безпілотних авіаційних комплексів вітчизняного виробництва; модернізовано наявну авіаційну та вертолітну техніку; поповнено парк малих катерів для потреб Морської охорони; проведено ремонти наявних плавзасобів та модернізацію радіолокаційного обладнання на катерах Морської охорони; розширюється необхідна інфраструктура для базування Морської охорони; підвищено рівень укомплектованості органів охорони державного кордону броньованою технікою, сучасними патрульними автомобілями підвищеної прохідності, груповою зброєю та спеціалізованою інженерною технікою; розпочато переозброєння підрозділів спецпризначення сучасними зразками зброї.

У 2017 році розпочато експлуатацію системи раннього виявлення, ідентифікації та попередження «AEROS TT-RF-1-R», встановлену на посту технічного спостереження «Маріуполь» відділу прикордонної служби «Маріуполь» Донецького прикордонного загону.

У 2018 році продовжується виконання заходів у рамках модернізації системи охорони державного кордону, зокрема, шляхом впровадження в охорону державного кордону безпілотних авіаційних комплексів та завершення капітального ремонту двох вертольотів.

У *Державній міграційній службі України* розроблено спеціальні програмні забезпечення з обліку біженців та іноземців, оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, паспорта громадянина України у формі картки, дипломатичного та службового паспортів України та з обліку інформації про недійсні документи. Розгорнуто основний центр обробки

даних, захищені канали електрозв'язку з територіальними органами, мережу відомчого телефонного і відеозв'язку; створено інформаційні підсистеми оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус та облік іноземців і біженців; формується колекція шаблонів відцифрованих відбитків пальців рук особи, як складової національної системи.

Введено в промислову експлуатацію Комплексну систему захисту інформації Єдиного державного демографічного реєстру, що забезпечує захист інформації баз даних Реєстру, Єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами та Національної системи біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Також, у дослідну експлуатацію введено Єдиний державний демографічний реєстр (далі – Реєстр), Єдину інформаційно-аналітичну систему управління міграційними процесами, Національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Створено електронний сервіс «Недійсні документи», що дає змогу громадянам України в режимі он-лайн перевірити дійсність наявних документів, що посвідчують особу.

Основні зусилля щодо модернізації технічного оснащення *Державної служби України з надзвичайних ситуацій* були націлені на нарощування матеріально-технічної бази державних пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС та їх технічне переоснащення сучасною технікою, аварійно-рятувальними засобами та спеціальним обладнанням за рахунок державних і регіональних програм, залучення міжнародної технічної допомоги.

29 травня 2018 року між урядами України та Франції підписано Угоду щодо офіційної підтримки у створенні єдиної системи авіаційної безпеки та цивільного захисту. Планується, що вертолітний парк МВС поповниться 55 надсучасними гелікоптерами компанії «Airbus Helicopters», які будуть виконувати завдання для ДСНС, ДПСУ, НГУ та НПУ.

2.3. Підвищення ефективності управління державою

Минуло чотири роки від початку російської військової агресії проти України, анексії Криму та порушення Росією принципів європейської безпеки. Незважаючи на численні внутрішні й зовнішні виклики та загрози, Українська держава розпочала втілювати в життя низку системних реформ на шляху до формування сучасного суспільства, орієнтованого на європейські демократичні цінності. Для ефективної реалізації запроваджених змін та отримання запланованих результатів важливою є боротьба з корупцією. Саме тому антикорупційній реформі належить вагомим місце серед усіх реформ, адже кожна з них включає ініціативи, спрямовані на зниження рівня корупції в країні та досягнення суспільного добробуту.

Поточний 2018 р. став роком продовження напруженої антикорупційної боротьби. І сьогодні українське суспільство заслуговує на високу оцінку за значні досягнення у низці ключових напрямів цієї реформи – державні закупівлі, е-декларування тощо. Проте ще багато потрібно зробити, щоб закріпити отримані результати, забезпечити процвітання України, перетворення нашої держави на стійку, добре функціонуючу демократію, яка надає своїм громадянам можливість повноцінно реалізувати свій потенціал.

Однак, вказуючи на низку вагомим позитивних досягнень, експерти й активісти попереджають про ризик втрати результатів досягнутих змін. У певних напрямках спостерігається уповільнення реалізації запланованих кроків, зокрема, це стосується судової реформи, широкої приватизації, продовження реформи публічних закупівель, реформи державних фондів тощо. Незавершені реформи, неузгодженість і несистемність їх механізмів загрожують підірвати довіру до започаткованого, призводять до втоми у суспільстві, зумовлюють розчарування реформами. Наразі процес змін досяг

критичної точки, і це підтверджують наші міжнародні партнери³²⁹. Процвітаюче суспільство, що функціонує на високому рівні, не може бути створене без проведення болючих змін. Ключ до успішного реформування – це продовження боротьби з корупцією.

Протягом 2014–2018 рр. зроблено низку вагомих кроків, спрямованих на посилення боротьби з корупцією. Сформовано нормативний базис та створено інституції, які потенційно можуть дати реальний результат у масштабній протидії корупції як на рівні превенції, так і на рівні покарання за корупційні правопорушення.

Беззаперечними здобутками реалізації антикорупційної реформи в Україні упродовж 2014–2018 рр. можна вважати:

- прийняття низки антикорупційних нормативно-правових актів та внесення до них змін щодо запобігання виникненню корупційних ризиків (законів України: «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р., «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 р., «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р., «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 р., «Про Вищий антикорупційний суд» від 7 червня 2018 р., «Про утворення Вищого антикорупційного суду» від 21 червня 2018 р.; Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р. та ін.); скорочення повноважень окремих органів державної влади (зокрема, органи прокуратури в Україні вже позбавлені функції загального нагляду);

- зміну вектора діяльності правоохоронних органів (основним нормативним актом, яким це визначено, є Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р., що визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України);

³²⁹ Як зберегти Україну на шляху реформ: неpubлічна доповідь країн – членів ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://djerela.com.ua/analytics/yak-zberegiti-ukra-nu-na-shlyakhu-reform-nepubl-chna-dopov-dkra-n-chlen-v-s>

- ухвалення нового Закону України «Про державну службу»;
- ухвалення НАЗК низки нормативних та рекомендаційних документів щодо запобігання корупції юридичними особами та успішна робота Ради бізнес-омбудсмена;
- ухвалення законодавчих документів щодо електронного декларування публічними службовцями своїх статків і статків членів їхніх сімей, а також запуск відповідної системи; запровадження та функціонування Єдиного державного реєстру електронних декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування;

Довідково. Станом на кінець травня поточного року в електронному реєстрі декларацій загалом було зареєстровано понад 2,7 млн електронних декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. Лише за 2018 р. зареєстровано понад 1 млн електронних декларацій, що загалом свідчить про формування потужного публічного ресурсу для контролю за рівнем доходів і способом життя посадових осіб.

Призначення на посади, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посади з підвищеним корупційним ризиком в органах державної влади чи органів місцевого самоврядування здійснювались за результатами проведення спеціальної перевірки (для органів місцевого самоврядування – після призначення). Переважно у міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, обласних державних адміністраціях, органах місцевого самоврядування заборони чи обмеження, які б перешкоджали зайняттю посад, не виявлялись. Але в той же час виявлено випадок переведення за результатами конкурсу в Державній службі України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції на нерівнозначну посаду до завершення спеціальної перевірки. За інформацією НАЗК, також установлені задекларовані кандидатами доходи без пояснень про їх походження. Відтак, за результатами спеціальної перевірки, кандидати не були призначені на посади.

Слід зазначити, що проблемними питаннями щодо якісного безперебійного функціонування Реєстру є фінансування оренди серверів, а також законодавче визначення суб'єкта, який відповідатиме за адміністрування ресурсу.

- ухвалення законодавчих актів щодо забезпечення прозорості та підзвітності фінансування політичних партій і виборчих кампаній; ухвалення Закону України «Про публічні закупівлі» й запровадження на практиці системи *ProZorro* та активних публічних закупівель через неї, а також запровадження системи моніторингу та контролю допорогових закупівель *DoZorro*. За 2017 р. через систему електронних закупівель *ProZorro* було

проведено близько 250 тис. тендерних закупівель, а обсяг зекономлених коштів становив 21,99 млрд грн³³⁰. За рік роботи моніторингового порталу *DoZorro* виявлено 2680 імовірних порушень, було відкрито 25 справ за фактами адміністративних правопорушень, за якими 5 осіб зобов'язано сплатити штрафи, а також 109 кримінальних справ, у трьох із яких винесено вироки судами³³¹;

- відкриття даних державних реєстрів;
- істотне подолання корупції у системі електронного адміністрування ПДВ, де запроваджено прозору й відкриту систему відшкодування з автоматичною компенсацією цього податку;
- приведення положень Кримінального кодексу України (ККУ) щодо корупційних злочинів у відповідність до рекомендацій *GRECO*;
- прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення умов для унеможливлення ухилення від сплати митних платежів» від 20 червня 2018 р. № 479.

³³⁰ ProZorro 2017: рейтинг найекономніших областей року [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Режим доступу : <https://prozorro.gov.ua/news/prozorro-2017-rejting-najekonomnishih-oblastej-roku>

³³¹ Шевченко М. Судьба Prozorro: выживут ли прозрачные госзакупки [Електронний ресурс] / УНИАН. – 2018. – 27 квіт. – Режим доступу : <https://economics.unian.net/finance/10098008-sudba-prozorro-vyzhivut-li-prozrachnye-goszakupki.html>

Довідково. Задля подолання корупційних схем під час митного оформлення в зонах митного контролю на території України прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення умов для унеможливлення ухилення від сплати митних платежів» від 20 червня 2018 р. № 479, якою визначено, що під час реалізації експериментального проекту поліцейські мають право цілодобово перебувати в зонах митного контролю в пунктах пропуску через державний кордон та в інших місцях митної території України, в яких органи Державної фіскальної служби здійснюють митні формальності, з метою виявлення фактів порушення митних правил. Також поліцейські та службові особи МВС отримали право доступу до автоматизованої системи митного оформлення «Інспектор-2006».

Експеримент проводиться з ініціативи Міністерства внутрішніх справ, Міністерства фінансів та Державної фіскальної служби України, його реалізація триватиме з 21 червня до 31 грудня 2018 р. Таке рішення дозволить у порядку експерименту забезпечити взаємодію поліцейських і працівників Державної фіскальної служби в зонах митного контролю³³².

Звіти про результати реалізації експериментального проекту подаватимуться Міністерством внутрішніх справ разом з Міністерством фінансів і Державною фіскальною службою щомісяця, починаючи з 1 вересня 2018 р.³³³.

Одним із вагомих досягнень у сфері формування антикорупційної політики є затвердження НАЗК Методики стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні та проведення згідно з нею загальнонаціонального дослідження рівня сприйняття корупції. Результати цього дослідження засвідчують, що в Україні зберігається високий рівень сприйняття корупції, а ставлення до цього ганебного явища в суспільстві – негативне. За результатами низки всеукраїнських соціологічних досліджень, корупція, попри докладені зусилля, залишається однією із найбільших проблем суспільного розвитку. Показовим є те, що притягнення до кримінальної відповідальності корупціонерів посіло третє місце за важливістю для населення з точки зору прогресу суспільного розвитку і знаходиться майже на такому ж рівні, як і встановлення миру на Донбасі та зростання економіки.

Водночас у міжнародних дослідженнях авторитетних організацій

³³² Уряд прийняв рішення про реалізацію експериментального проекту щодо створення умов для унеможливлення ухилення від сплати митних платежів [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-realizaciyu-eksperimentalnogo-proektu-shodo-stvorenniya-umov-dlya-unemozhlivlennya-uhilennya-vid-splati-mitnih-platezhev>

³³³ Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення умов для унеможливлення ухилення від сплати митних платежів» від 20 червня 2018 р. № 479VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/479-2018-%D0%BF>

Україна за 2017 р. істотно не поліпшила свій рейтинг успіхів у боротьбі з корупцією. Так, в авторитетному рейтингу сприйняття корупції *Transparency International* Україна протягом 2015–2017 рр. лише незначним чином поліпшила свої показники, залишаючись у групі країн з доволі високим рівнем сприйняття корупції. Викладене наочно демонструє, що для того, аби суспільство та міжнародні партнери побачили істотні зрушення в результатах антикорупційної діяльності державних органів, останнім слід продовжувати ще наполегливіше системно й планово вживати дієві заходи, передбачені відповідними програмними документами.

2.3.1. Діяльність антикорупційних органів в Україні

На сьогодні Україна створила антикорупційні установи, запустила систему електронних декларацій та підвищила прозорість у державних закупівлях, забезпечила прозорість електронних сервісів тощо. Далі необхідно забезпечити системність та узгодженість запроваджених змін та функціонування їх механізмів.

Довідково. В Україні процес формування суттєво оновленого інституційного механізму забезпечення антикорупційної реформи започатковано 14 жовтня 2014 р. ухваленням Закону України «Про запобігання корупції». Цим законодавчим актом закладено підвалини нової національної системи антикорупційних органів. Однак функціонувати ця система почала лише навесні 2015 р., коли Кабінет Міністрів України постановою від 18 березня 2015 р. № 118 утворив Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), а Президент України своїм Указом від 16 квітня 2015 р. № 218/2015 призначив А. Ситника директором Національного антикорупційного бюро України (НАБУ).

З огляду на сутність і зміст державної антикорупційної політики, функціонального призначення та кола визначених законодавством повноважень, усіх суб'єктів протидії корупції умовно поділяють на кілька груп, які:

- 1) визначають (формують) і забезпечують реалізацію антикорупційної політики держави;

2) здійснюють заходи щодо забезпечення нормативно-правового регулювання правовідносин у сфері протидії корупції;

3) є спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції;

4) здійснюють судовий розгляд справ про корупційні правопорушення (суди);

5) забезпечують контроль та нагляд за діяльністю суб'єктів безпосередньої правоохоронної діяльності у сфері протидії корупції;

6) здійснюють фінансове, матеріально-технічне, інформаційне та науково-аналітичне забезпечення протидії корупції.

За поданим розподілом *першу групу суб'єктів протидії корупції* утворюють Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, які відповідно до своїх конституційних та законодавчо встановлених повноважень визначають засади внутрішньої і зовнішньої політики держави, складовою якої є державна антикорупційна політика. До цієї ж групи суб'єктів слід також віднести й Національне агентство з питань запобігання корупції, яке згідно зі статтею 4 Закону України «Про запобігання корупції» забезпечує формування державної антикорупційної політики та одночасно її реалізує.

Друга група суб'єктів здійснює нормативно-правове забезпечення суспільних відносин у сфері протидії корупції. Такими суб'єктами є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, відповідні міністерства та відомства.

Варто зазначити, що чинна в Україні система нормативно-правових актів, якими врегульовуються правовідносини у сфері протидії корупції, в цілому здатна забезпечити належну ефективність реалізації державної антикорупційної політики. Однак *якість* низки ухвалених парламентом законодавчих актів засвідчує *недостатню системність підходу до розроблення законопроектів*.

Однією з характерних вад сучасного законотворчого процесу у сфері протидії корупції є схильність Українського законодавця до несистемного та

почасти косметичного коригування національного антикорупційного законодавства, що негативно впливає на стан реалізації антикорупційної політики в державі та відчутно погіршує результативність правозастосовної практики.

Окрім того, *зміни до антикорупційного законодавства в Україні здійснюються повільно*. Тому громадянське суспільство та закордонні експерти час від часу звертають увагу на необхідність пришвидшення прийняття важливих для країни рішень у сфері формування антикорупційної політики. Прикладом цього є ситуація, що свого часу склалась довкола проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 році (реєстр. № 3755).

Довідково. Верховна Рада України 16 лютого 2016 р. ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 році» в цілому. Однак текст Закону в ухваленій парламентом редакції не відповідав вимогам ЄС, а строки його введення в дію та подальшого застосування ставили під загрозу перспективу отримання Україною безвізового режиму. З огляду на це, враховуючи висловлені громадськістю вимоги, Президент України, скориставшись своїм конституційним правом вето, 12 березня 2016 р. повернув документ до парламенту без підпису з пропозиціями щодо доопрацювання його тексту. Повторно цей Закон було ухвалено 15 березня 2016 р. з урахуванням пропозицій Президента України.

Ще однією показовою ілюстрацією проблем, що існують у законодавчому забезпеченні процесів формування й реалізації антикорупційної політики в Україні, є ситуація, що мала місце довкола ухвалення Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» від 07 червня 2018 р. № 2447-VIII.

Довідково. 22 грудня 2017 р. Президент України вніс до Верховної Ради України проект Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» (реєстр. № 7440), визначивши його як невідкладний. Підготовка законопроекту до розгляду та ухвалення у першому читанні затягнулися. Лише 1 березня 2018 року законопроект

№ 7440 було прийнято в першому читанні. До розгляду в другому читанні законопроект був готовий 23 травня 2018 р. Однак його обговорення раз по раз переносилося. І тільки 7 червня 2018 р. Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» ухвалено в цілому, а 9 червня цього ж року підписано Головою Верховної Ради України та направлено Президентові України. 11 червня 2018 р. Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» (№ 2447-VIII) повернуто до Верховної Ради України з підписом Президента України.

Ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» у повній відповідності з рекомендаціями Венеціанської комісії є критично важливим кроком для продовження кредитування України з боку МВФ. Про це 17 травня 2018 р. заявив прес-секретар МВФ Джеррі Райс на брифінгу у Вашингтоні³³⁴. Однак очевидно, що ухвалення цього Закону в першу чергу потрібне Україні, оскільки це важливий крок до забезпечення ефективності та прозорості у боротьбі з корупцією та один із завершальних етапів реформування судової системи.

Третю групу суб'єктів відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» утворюють спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції – органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції.

Провідну роль серед спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції законодавством України відведено НАБУ.

Найбільш інформативними у сенсі результативності антикорупційної діяльності спеціально уповноважених органів у сфері протидії корупції видаються статистичні дані щодо кількості засуджених за вчинення корупційних злочинів.

Довідково. Упродовж 2017 р. засуджено 1692 особи, серед яких: 214 державних службовців; один депутат обласної ради; 11 депутатів сільських, селищних, міських, районних рад; 116 посадових осіб органів місцевого самоврядування; 16 посадових та службових осіб облдержадміністрацій; 40 посадових та службових

³³⁴ МВФ назвав критично важливі умови для отримання чергового траншу [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу : <https://economics.unian.ua/finance/10121003-mvf-nazvav-kritichno-vazhlivi-umovi-dlya-otrimannya-chergovogo-transhu.html>

осіб райдержадміністрацій; двоє професійних суддів; по 3 службові особи та працівника органів прокуратури і СБУ; 196 службових осіб та працівників органів НПУ; 50 службових осіб і працівників Державної фіскальної служби України; 53 службових осіб та працівників Державної кримінально-виконавчої служби України; 77 службових осіб і працівників Збройних Сил України; 3 службові особи інших утворених відповідно до законів військових формувань; 39 службових осіб та працівників Державної прикордонної служби України; 26 працівників митної служби; 18 службових осіб і працівників органів та підрозділів цивільного захисту; 171 посадова та службова особа інших органів державної влади; 115 посадових осіб, що надають публічні послуги; 221 посадова особа юридичних осіб публічного права; 229 осіб, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки в юридичних особах приватного права³³⁵.

Серед притягнутих до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією: 110 державних службовців; 30 депутатів обласних рад; 1222 депутати сільських, селищних, міських, районних рад; 332 посадові особи місцевого самоврядування; 50 посадових та службових осіб райдержадміністрацій; 18 посадових та службових осіб облдержадміністрацій; 111 посадових та службових осіб інших органів державної влади; 8 професійних суддів; одна інша службова особа судової гілки влади; один прокурор; 48 службових осіб і працівників органів НПУ; 29 службових осіб і працівників Державної фіскальної служби України; 12 працівників митної служби; 22 службових осіб і працівників Державної кримінально-виконавчої служби України; один працівник СБУ; 38 службових осіб і працівників Збройних Сил України; 17 службових осіб і працівників Державної прикордонної служби України; троє службових осіб і працівників інших утворених відповідно до законів військових формувань; 17 службових осіб підрозділів цивільного захисту; 441 посадова особа юридичних осіб публічного права; 15 осіб, що надають публічні послуги.

До дисциплінарної відповідальності притягнуто 2719 посадових і службових осіб³³⁶.

Водночас наведені статистичні дані свідчать про те, що серед засуджених за корупційні злочини та притягнутих до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, немає жодної посадової особи з переліку, передбаченого пунктом 1 частини п'ятої статті 216 КПК України, які мають бути першочерговим об'єктом зацікавленості детективів НАБУ.

До четвертої групи суб'єктів протидії корупції належать органи, які здійснюють судовий розгляд справ про корупційні правопорушення (суди).

³³⁵ НАЗК: Уряд схвалив проект Національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nazk.gov.ua/news/nazk-uryad-shvalyv-proekt-nacionalnoyi-dopovidi-shchodo-realizaciyi-zasad-antikorupciynoyi>

³³⁶ НАЗК: Уряд схвалив проект Національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nazk.gov.ua/news/nazk-uryad-shvalyv-proekt-nacionalnoyi-dopovidi-shchodo-realizaciyi-zasad-antikorupciynoyi>

Довідково. У 2017 р. за результатами судового розгляду корупційних злочинів обліковано судові рішення, які набрали законної сили, стосовно 2178 осіб.

За результатами роботи НАБУ набрали законної сили обвинувальні вироки суду про вчинення корупційних злочинів стосовно 19 осіб, з яких у 2017 р. – щодо 8 осіб. Виправдувальні вироки у цих справах судами не виносились.

За результатами роботи Національної поліції України судами визнано винуватими у вчиненні корупційних злочинів 1045 осіб, а на 2562 особи судами накладено адміністративне стягнення за правопорушення, пов'язані з корупцією.

Засуджено 1692 особи, у т. ч. у кримінальних провадженнях, розслідування у яких здійснювали слідчі органів прокуратури, – 308.

Загалом судами постановлено виправдувальні вироки стосовно 22 осіб, у яких досудове розслідування здійснювалося слідчими органів прокуратури.

Прокурорами забезпечено участь у розгляді 2579 справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, у яких на осіб накладено адміністративне стягнення (за матеріалами уповноважених осіб Національної поліції України).

Аналіз судової практики Верховним Судом України висвітлив проблему правильності розмежування кримінально караного та адміністративного правопорушення, що мають подібні кваліфікуючі ознаки.

У деяких випадках судді належним чином не досліджують обставини справи та наявні докази або дають їм неправильну правову оцінку, що зумовлює як безпідставне притягнення осіб до відповідальності, так і закриття провадження у справі. Є зауваження щодо якості окремих судових вироків та постанов у цих справах, їх обґрунтованість та визначеність корупційної складової в діях особи тощо.

Аналіз судової практики також засвідчив, що корупційні правопорушення вчинялися переважно в сферах діяльності органів місцевого самоврядування та державної влади, юридичних осіб публічного права. До відповідальності притягалися переважно керівники і спеціалісти державних структур середньої та нижчої ланки (сільські голови, секретарі сільських рад, викладачі навчальних закладів, медичні працівники і под.). Серед суб'єктів переважали особи, які вчинили т. зв. «соціальну» корупцію, тобто отримували неправомірну вигоду за незаконне надання довідки, лікарняного листа, успішне складання іспитів студентами, виділення земельної ділянки, надання приміщення в оренду та ін.

Довідково. Судова практика виявила недоліки законодавчого регулювання окремих питань щодо адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією. Йдеться про те, що в Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП):

- не врегульовано питання щодо відводу, самовідводу головуючого в справі про вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією;
- не врегульовано питання щодо фіксації судового провадження в суді першої та апеляційної інстанції;
- не передбачена можливість прийняття рішення про повернення матеріалів про притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, для дооформлення;
- не врегульована належним чином участь прокурора під час розгляду справи про вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією;
- не визначено поняття недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав і свобод людини;
- чітко не визначений порядок зміни підсудності у справах про вчинення адміністративного правопорушення, у т. ч. пов'язаного з корупцією.

П'яту групу суб'єктів протидії корупції утворюють органи, що здійснюють контроль та нагляд за діяльністю суб'єктів безпосередньої правоохоронної діяльності у сфері протидії корупції. До таких належать: Верховна Рада України та її Комітет з питань запобігання і протидії корупції, суди, Кабінет Міністрів України, НАЗК, Міністерство юстиції України, Національна рада з питань антикорупційної політики (НРПАП), прокуратура України.

Ключовими здобутками у сфері інституційного забезпечення антикорупційної реформи в Україні стало створення протягом останніх кількох років принципово нової системи спеціально уповноважених органів протидії корупції, а саме: Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), Державного бюро розслідувань та Вищого антикорупційного суду.

Довідково. НАЗК затвердило Порядок проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (рішення від 10 лютого 2017 р. № 56, зареєстроване в Мін'юсті 13 лютого 2017 р. за № 201/30069). За результатами проведених повних перевірок декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого

самоврядування, НАЗК прийняло 143 рішення про результати здійснення таких перевірок. Складено та направлено до суду 49 протоколів про адміністративне правопорушення, з них 7 щодо несвоєчасного повідомлення про суттєві зміни у майновому стані. До спеціально уповноважених органів у сфері протидії корупції направлено 7 матеріалів.

Починаючи з січня 2017 р., НАЗК проводить спеціальні перевірки відомостей, зазначених у декларації особи, що претендує на зайняття посади особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Станом на 31 грудня 2017 року проведено 8398 таких перевірок. З метою врегулювання особливостей здійснення заходів фінансового контролю стосовно окремих категорій осіб, у т. ч. осіб, посади яких належать до кадрового складу розвідувальних органів України (стаття 52¹ Закону), у НАЗК доопрацьовується відповідний порядок³³⁷.

Однак і громадяни України, і міжнародні організації критично оцінюють результати діяльності новостворених антикорупційних органів. Зокрема, за підсумками третього перегляду програми співробітництва з Україною у березні 2017 р. представники МВФ зазначили, що створення їх органів в Україні поки що не дало бажаних результатів.

Серед інших недоліків у сфері протидії корупції в Україні іноземні експерти відзначають недостатній рівень професіоналізму, недосвідченість і несамостійність у прийнятті рішень керівників і рядових співробітників НАБУ і САП.

Також, на думку експертів, одночасне надання права на проведення оперативно-розшукової діяльності всім органам, уповноваженим розслідувати корупційні злочини, і надалі призводитиме до загострення конкуренції повноважень. Це стосується і права на зняття інформації з каналів зв'язку, адже одночасне володіння таким правом значною кількістю правоохоронних органів створює ризик безконтрольного використання, службових зловживань, що може призвести до великої кількості фактів порушення прав і законних інтересів громадян.

Варто зазначити, що при розробленні концепції функціонування Державного бюро розслідувань так і не були враховані Рекомендації 2.9 *OECP* та *GRECO* за підсумками другого раунду оцінювання в рамках

³³⁷ Звіт про діяльність НАЗК за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://nazk.gov.ua/sites/default/files/dodatok_2_zvit_pro_diyalnist.pdf

Стамбульського плану дій *ОЕСР*, згідно з якими ДБР мало стати виключно слідчим органом, не наділеним повноваженнями щодо проведення оперативно-розшукової діяльності.

Протидія корупції новостворених спеціально уповноважених органів, озброєних застарілими стратегією і тактикою, зумовлює підвищення так званої «ціни ризику». Потребує щонайшвидшого і водночас максимально якісного комплектування Вищий антикорупційний суду, а інші новостворені інституції – подальшого інституційного посилення, постійного підвищення кваліфікації співробітників та отримання нового професійного досвіду.

Варто погодитися з експертами *Transparency International*, які вважають, що для виправлення ситуації, яка склалася в Україні у сфері протидії корупції, необхідно:

- створити ефективну систему антикорупційного правосуддя із залученням іноземних спеціалістів як активних учасників процесу відбору суддів для цих судів;
- максимально швидко та ефективно закінчити розслідування та доведення до суду справ фігурантів «санкційного списку В. Януковича»;
- налагодити системну комунікацію щодо антикорупційної реформи з суспільством та міжнародними партнерами, ґрунтуючись на реальних досягненнях в реалізації державної антикорупційної політики.

2.3.2. Розвиток системи фінансового контролю та аудиту

Ключовими інституціями фінансового контролю за управлінням державними (місцевими) ресурсами та їх використанням є: державний фінансовий контроль, який здійснюють органи Державної аудиторської служби України, уповноважені Кабінетом Міністрів України (урядовий контроль); державний зовнішній фінансовий контроль (аудит), який здійснює Рахункова палата від імені Верховної Ради України (парламентський контроль); державний внутрішній фінансовий контроль, зокрема внутрішній контроль та внутрішній аудит, який забезпечується відповідно розпорядниками

бюджетних коштів та підрозділом внутрішнього аудиту в бюджетній установі.

Результати діяльності Рахункової палати України

Відповідно до статті 98 Конституції України та частини першої статті 1 Закону України «Про Рахункову палату»³³⁸ Рахункова палата від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням. Повноваження, покладені на Рахункову палату Конституцією України, здійснюються через провадження заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту).

Змінами до Закону України «Про Рахункову палату» посилено незалежність Рахункової палати як вищого органу аудиту і розширено її повноваження аудитом доходів державного бюджету. Позитивними змінами також є: проведення фінансових аудитів та аудитів ефективності відповідно до міжнародних стандартів; забезпечення доступу членів Рахункової палати до всіх баз даних, реєстрів та автоматизованих систем, функціонування яких фінансується з державного бюджету; публікація звітів про аудит, планів та рішень Рахункової палати на її веб-сторінці у форматі відкритих даних на постійній основі; оцінювання вразливості державних установ перед корупційними ризиками, а також механізмів контролю, спрямованих на зниження рівня таких ризиків; запровадження конкурсної процедури відбору членів Рахункової палати та посилення співпраці з Верховною Радою України³³⁹.

Довідково. За основними напрямками заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) Рахунковою палатою України за 2017 р. перевірено 635 об'єктів контролю, що порівняно з 2016 р. (644 об'єкти) менше на 9 об'єктів. Підготовлено і

³³⁸ Закон України «Про Рахункову палату України» від 02 липня 2015 р. № 576-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/576-19>

³³⁹ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки» від 08 лютого 2017 р. № 142-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80>

затверджено 95 звітів. Для складання звітів у 2017 р. здійснено 638 контрольних та експертних заходів (складено актів і довідок). Слід зазначити, що відповідно до звітних даних за 2016–2017 рр., в середньому на аудит ефективності припадає близько 100 звітів у рік, тоді як на фінансовий аудит тільки три звіти в рік, тобто всього 3 % із загальної кількості проведених аудитів.

Відповідно до статей 116 і 119 Бюджетного кодексу України у 2017 р. контрольними та експертними заходами виявлено порушень і недоліків при адмініструванні доходів державного бюджету, а також порушень бюджетного законодавства (у т. ч. нецільового використання коштів), неефективного використання коштів Державного бюджету України на загальну суму 23,03 млрд грн, тоді як у 2016 р. було виявлено порушень на суму 17 млрд грн, що на 6,0 млрд грн менше. Отже, сума виявлених у зазначеному періоді порушень та недоліків зростає, що свідчить про низький рівень роботи підрозділів внутрішнього аудиту на об'єктах контролю та є одним із факторів впливу на поширення корупції в країні.

У 2017 р. виявлені порушення на такі суми, що стосувалися: адміністрування доходів – 10 млрд 339 млн грн; бюджетного законодавства, у т. ч. нецільового використання коштів, – 6 млрд 124 млн 600 тис. грн; неефективного використання коштів державного бюджету – 6 млрд 568 млн 800 тис. грн.

Найбільші обсяги *порушень бюджетного законодавства* були виявлені Рахунковою палатою в 2017 р. у таких напрямках та сферах:

- управління державним майном (на суму 3154,3 млн грн);
- наука, освіта, культура і спорт (на суму 963,1 млн грн);
- державна підтримка енергетичного потенціалу, промисловості та виробничої інфраструктури (на суму 477,7 млн грн);
- охорона здоров'я (на суму 455,3 млн грн).

Отже, завдяки контрольним заходам виявляються сотні порушень у сфері надходження та використання публічних фінансів. Однак Рахунковою палатою України за результатами проведених контрольних заходів у 2017 р. до Генеральної прокуратури України було передано всього 20 матеріалів, які містили інформацію про результати 25 проведених контрольних заходів (це при тому, що було перевірено 635 об'єктів). До Національної поліції України та її територіальних органів для вжиття заходів реагування надіслано 14 матеріалів, до Служби безпеки України – 4 матеріали.

Рахунковою палатою України надано рекомендації щодо виправлення і поліпшення ситуації, недопущення та запобігання різного роду порушенням і недолікам у майбутньому, а також щодо підвищення ефективності,

результативності та економності використання коштів Державного бюджету України як у розрізі кожного напрямку використання бюджетних коштів, так і в цілому.

З рекомендацій, наданих Рахунковою палатою у 2016 р., згідно із результатами заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) до кінця 2017 р. було виконано повною мірою 48,9 %, ще 22 % – частково.

Подальший інституційний розвиток Рахункової палати ґрунтується на виконанні певних завдань, а саме: підвищенні ефективності та результативності незалежного зовнішнього державного фінансового контролю; імплементації міжнародних стандартів державного фінансового контролю, впровадженні нових його форм, методів і напрямів; мінімізації впливу на процеси поширення корупції.

Розв'язання цих завдань можливе за умови здійснення таких заходів:

- імплементація Рахунковою палатою України Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, в галузі зовнішнього аудиту;
- продовження конституційного процесу щодо розширення повноважень Рахункової палати відповідно до Міжнародних стандартів вищих органів фінансового контролю (*ISSAI*);
- проведення самооцінки доброчесності Рахункової палати за методологією *IntoSAINT*, що має стати вирішальним для збільшення довіри та престижу до вищого органу фінансового контролю з боку громадськості, Парламенту, Уряду України, об'єктів контролю;
- упровадження нових підходів до системи планування контрольних заходів, ураховуючи положення Резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо цілей сталого розвитку на період до 2030 року;

- продовження імплементації в діяльність Рахункової палати міжнародних стандартів вищих органів фінансового контролю шляхом їх адаптації до чинного законодавчого поля діяльності Рахункової палати;
- участь у законодавчому врегулюванні, створенні та розбудові єдиної системи державного фінансового контролю в Україні;
- перегляд і актуалізація напрямів діяльності та методів організації здійснення аудиторського процесу;
- загальна координація та керівництво діяльністю робочої групи *EUROSAI* з аудиту коштів, виділених на попередження та ліквідацію наслідків катастроф;
- проведення паралельних, спільних і координованих міжнародних аудитів, що становлять спільні інтереси для Рахункової палати України та вищих органів фінансового контролю інших держав³⁴⁰.

Нині діяльність Рахункової палати України поступово наближається до міжнародних стандартів, однак Рахункова палата України не наділена повноваженнями щодо аудиту доходів і витрат органів місцевого самоврядування та державних підприємств. Проведені аудити ефективності не повною мірою відповідають міжнародним стандартам. Рекомендації Рахункової палати в більшості випадків мають загальний характер, а відомості про подальші дії за цими рекомендаціями є обмеженими. Контроль за виконанням рекомендацій Рахункової палати є частково обмеженим внаслідок відсутності ретельного розгляду відповідних звітів Верховною Радою України.

Одним із ризиків, що може спричинити зволікання із виконанням поставлених завдань, є відставання розвитку спроможностей від темпу інституційних реформ.

Результати діяльності Державної аудиторської служби України

³⁴⁰ Звіт Рахункової палати за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16755497/Zvit_RP_2017.pdf?subportal=main

Провідним завданням органів Державної аудиторської служби України є реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю та здійснення відповідних заходів, спрямованих на оцінку ефективного, законного, цільового, результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, досягнення економії бюджетних коштів.

Довідково. Згідно із звітом у 2017 р. Державною аудиторською службою України проведено понад 1,8 тис. ревізій та перевірок, за результатами яких охоплено контролем понад 428 млрд 600 млн грн фінансових і матеріальних ресурсів, виявлено порушень фінансово-бюджетного законодавства, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, на загальну суму майже 2 млрд 3 млн грн, тоді як у 2016 р. було виявлено порушень і недоліків на суму 2 млрд 600 млн грн, що на 300 млн грн більше. Отже, за цими даними, кількість порушень фінансово-бюджетного законодавства знижується, хоча й несуттєво.

Також завдяки контрольним заходам виявлено нецільове використання бюджетних коштів. Так, у 2016 р. виявлено нецільових витрат державних ресурсів у сумі 163,4 млн грн, у 2017 р. – 45,8 млн грн, що свідчить про покращення ситуації з використанням бюджетних коштів за їх цільовим призначенням та зменшення, у свою чергу, корупційних діянь з боку розпорядників коштів. Основними причинами зростання та системності виявлених типових порушень є низька якість внутрішнього контролю та безвідповідальне ставлення з боку розпорядників бюджетних коштів і керівників підприємств, установ і організацій.

В умовах реформування та з метою мінімізації впливу на діяльність суб'єктів господарювання в органах Державної аудиторської служби України зменшено кількість заходів державного фінансового контролю. Так, якщо у 2015 р. їх було проведено понад 4 тис., то в 2017 р. – 2,2 тис., тобто в 1,8 раза менше.

У рамках реформування системи державного фінансового контролю, Держаудитслужбою розроблено низку нормативно-правових актів та інших документів, спрямованих на забезпечення розвитку та ефективного

функціонування органів державного фінансового контролю. Нижче зазначимо основні з них.

1. Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року (затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03 квітня 2017 р. № 275), де питання розвитку системи державного фінансового контролю включено окремим розділом.

2. З метою реформування системи державного фінансового контролю на центральному, регіональному та місцевому рівнях розпорядженням Кабміну від 26 квітня 2017 р. № 334 внесено зміни до розпоряджень Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2016 р. № 612 та від 5 жовтня 2016 р. № 803.

3. Доопрацьовано проект нової редакції Закону України «Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю», який схвалено Кабінетом Міністрів України.

4. Розроблено проект постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами» з метою його удосконалення та забезпечення однозначного тлумачення окремих положень.

5. Проводиться робота над оптимізацією методології аудиту.

6. Постановою Кабміну від 20 грудня 2017 р. № 1070 внесено зміни в Додаток 1 до постанови від 05 квітня 2014 р. № 85 та скориговано граничну чисельність територіальних органів ДФК та центрального апарату.

7. У складі Держаудитслужби відповідно до наказів від 17 травня 2017 р. № 110 та від 18 травня 2017 р. № 111 створено два консультаційні органи – Раду по роботі із засобами масової інформації та Раду постійного професійного розвитку персоналу.

8. Затверджено Стратегію постійного професійного розвитку працівників Держаудитслужби на 2017–2020 роки (наказ ДАСУ від 21 вересня 2017 р. № 199)³⁴¹.

Варто зазначити, що існують потенціальні ризики щодо перешкоджання виконанню завдань, які постають перед ДАСУ, це зокрема:

- відсутність налагодженого обміну інформацією між Держаудитслужбою та іншими державними органами та недостатність фінансування для автоматизації ризикоорієнтованого відбору об'єктів контролю;

- недостатність кадрового потенціалу для впровадження нових практик аудиту;

- незабезпечення окремими підрозділами проведення внутрішнього аудиту в тих установах, де він створений, ефективного виконання своїх функцій як інструменту з налагодження керівником ефективної системи внутрішнього контролю, спрямованої на запобігання порушенням бюджетного законодавства.

З 2017 р. формування політики у сфері державного внутрішнього фінансового контролю здійснює Міністерство фінансів України. Для досягнення цілей, визначених у частині третій статті 26 Бюджетного кодексу України, та забезпечення відповідності процедур і механізму внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядників бюджетних коштів міжнародним стандартам і кращим практикам ЄС, а також створення цілісної системи державного внутрішнього фінансового контролю, яка б відповідала міжнародній практиці, наразі здійснюються відповідні заходи. Водночас прогрес від них поки що недостатній.

Така ситуація склалась через неналежну практичну реалізацію принципів управлінської відповідальності та підзвітності. Неусвідомлення керівниками різних рівнів своєї відповідальності щодо забезпечення

³⁴¹ Публічний звіт про діяльність Державної аудиторської служби України за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=137772>

ефективного управління бюджетними коштами на всіх стадіях бюджетного процесу та нерозуміння сутності державного внутрішнього фінансового контролю призводить до неефективних результатів реформ у боротьбі з правопорушеннями в економічній сфері, котрі нині здійснюються, що має вплив на поширення корупції в Україні.

Відповідно до поставлених завдань, визначених Концепцією реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового та скерованих на зміцнення та посилення ефективності внутрішнього аудиту, Міністерством фінансів України проводиться аналіз стану розвитку та функціональної спроможності підрозділів внутрішнього аудиту.

Так, відповідно до вимог пункту 6 Порядку утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2011 р. № 1001, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, обласні та Київська міська державні адміністрації надсилають Мінфіну копії затверджених піврічних планів діяльності з внутрішнього аудиту (та змін до них).

За результатами опрацювання поданих до Мінфіну копій затверджених планів на I та II півріччя 2017 р. (та змін до них) і відповідної інформації, розміщеної на офіційних веб-сайтах органів, встановлено наявність низки *типових недоліків та порушень* при плануванні діяльності з внутрішнього аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади (ЦОВВ), обласних державних адміністраціях (ОДА), Київській міській державній адміністрації (КМДА), зокрема такі:

- заплановані внутрішні аудити спрямовані на оцінку законності та достовірності звітності, правильності ведення бухгалтерського обліку, дотримання актів законодавства, планів, процедур, контрактів з питань

стану збереження активів та управління державним майном (тобто фінансові аудити та аудити відповідності). При цьому, дослідженню ефективності функціонування системи внутрішнього контролю, ступеня виконання і досягнення цілей, ефективності планування і виконання бюджетних програм, якості надання адміністративних послуг, виконання контрольно-наглядових функцій, завдань, визначених актами законодавства, а також ризиків, які негативно впливають на виконання функцій і завдань установи (тобто аудитам ефективності), приділяється менше уваги;

- формальний підхід до визначення критеріїв відбору об'єктів аудиту до плану. При відборі об'єктів аудиту в більшості випадках не використовувались такі критерії, як-от: надійність системи внутрішнього контролю; складність функцій/процесів в установі; репутаційна важливість для установи; рівень змін (наприклад, законодавчих, кадрових, змін у процесах та процедурах, які відбуваються в установі); можливість для зловживань тощо;
- порушення та недоліки при розрахунках щодо завантаженості внутрішніх аудиторів, формальність здійснення таких розрахунків;
- прорахунки в плануванні діяльності з внутрішнього аудиту мали наслідком невиконання планів та/або внесення змін до них, які призвели до повної зміни початкового варіанта плану або зміни понад половини запланованих об'єктів аудиту, тощо³⁴².

На підставі проведеного аналізу Міністерством фінансів України надано рекомендації щодо дотримання вимог законодавства під час реалізації установами завдань та функцій, бюджетних програм, наданні адміністративних послуг. При здійсненні контрольно-наглядових функцій рекомендовано надавати перевагу проведенню аудитів ефективності, що

³⁴² Лист Міністерства фінансів України «Щодо стану планування діяльності з внутрішнього аудиту» від 15 січня 2018 р. № 33040-06-5/1193 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/shodo-stanu-planuvannja-dijalnosti-z-vnutrishnogo-auditu-doc333951.html>

дозволить дослідити як відповідність нормам законодавства, так і оцінити ефективність, результативність та якість виконання завдань, функцій, бюджетних програм, надання адміністративних послуг, здійснення контрольних-наглядових функцій, ступінь виконання та досягнення цілей, тощо.

Для подальшого розвитку та підвищення незалежності підрозділів внутрішнього аудиту Міністерству фінансів України необхідно підготувати пропозиції щодо пріоритетів розвитку та підвищення незалежності підрозділів внутрішнього аудиту.

Отже, побудова в країні цілісної та ефективної системи державного фінансового контролю сприятиме зміцненню фінансово-бюджетної дисципліни, мінімізації зловживання у сфері використання державних ресурсів та рівня корупції.

2.3.3. Удосконалення системи публічних закупівель

Державні закупівлі – це самостійний механізм регулювання господарських відносин, який застосовується на різноманітних ринках. Він охоплює різні сфери економічної політики держави – антимонопольну, антикорупційну, інвестиційну, інноваційну, зовнішньоекономічну, промислову, розвитку малого підприємництва й ціноутворення³⁴³.

Боротьба з корупцією наразі є одним із найпріоритетніших питань державної політики України. Донедавна система державних закупівель була однією із найбільш корумпованих ланок і трималася лише на особистих домовленостях і закритості. Це відкривало широкі можливості для різного роду махінацій. Осторонь залишалися порядні учасники процесу, які прагнули працювати прозоро. Розпочавшись як громадська ініціатива

³⁴³ Проблеми державних закупівель і нова правова політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.apteka.ua/article/316649>

боротьби з корупцією, реформа публічних закупівель з часом набула загальнодержавного масштабу.

Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифіковану відповідним Законом від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII, закріплено зобов'язання України щодо приведення системи публічних закупівель у відповідність до стандартів ЄС. Нормами глави 8 розділу IV Угоди про асоціацію (статті 148–156 та додаток XXI) передбачено забезпечення взаємного доступу до ринків публічних закупівель ЄС та України на основі планованого та послідовного наближення законодавства України у сфері публічних закупівель до *acquis* ЄС у сфері публічних закупівель. Зазначені положення застосовуються до контрактів, на які поширюється дія відповідних директив ЄС³⁴⁴. Згідно з положеннями Закону України «Про публічні закупівлі»³⁴⁵ закупівлі товарів, робіт і послуг для задоволення потреб держави та територіальної громади повинні здійснюватись у найефективніший та прозорий спосіб.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 175³⁴⁶ було затверджено Стратегію реформування системи публічних закупівель («дорожню карту»), основною метою якої є забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України у сфері публічних закупівель щодо адаптації законодавства до європейських та міжнародних стандартів. Реалізація цієї Стратегії передбачає п'ять основних напрямів³⁴⁷ реформування системи публічних закупівель України:

- гармонізація законодавства України у сфері публічних закупівель з відповідними директивами ЄС;

³⁴⁴ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011

³⁴⁵ Закон України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19>

³⁴⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Стратегію реформування системи публічних закупівель («дорожню карту»)» від 24 лютого 2016 р. № 175-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/175-2016-%d1%80>

³⁴⁷ Там само.

- інституційний розвиток, належне матеріально-технічне та кадрове забезпечення уповноваженого органу, а також незалежного наглядового органу із захисту прав суб'єктів публічних закупівель, оптимізація взаємодії регуляторних та контролюючих органів у сфері публічних закупівель та управління державними фінансами;

- створення та розвиток системи електронних закупівель з урахуванням вимог та стандартів ЄС, кращої міжнародної практики;

- розвиток системи професійної підготовки спеціалістів з питань публічних закупівель та професіоналізація у сфері публічних закупівель;

- міжнародне співробітництво у сфері публічних закупівель та підвищення іміджу України на міжнародній арені як держави із сучасною системою публічних закупівель.

На теперішній час зроблено чергові кроки в розбудові системи публічних закупівель, зокрема:

- удосконалено механізм оцінювання процедур публічних закупівель, що містять ознаки порушення законодавства та потребують проведення моніторингу, які відтепер автоматично визначаються системою ризик-індикаторів у режимі реального часу, що законодавчо врегульовано у Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законів України в частині порядку проведення моніторингу»;

- запроваджено механізм рамкових угод для здійснення закупівель товарів і послуг замовниками в електронній системі закупівель, який затверджено наказом Мінекономрозвитку «Про затвердження Порядку укладання і виконання рамкових угод» від 15 вересня 2017 р. № 1372, що зареєстрований у Мін'юсті 9 жовтня 2017 р. № 1236/31104;

- визначено підстави та випадки повернення плати учасникам торгів та виплат винагороди операторам авторизованих електронних майданчиків шляхом внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України

«Про затвердження Порядку функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків»;

- визначено порядок застосування документообігу користувачами електронної системи закупівель, встановлений змінами до наказу Мінекономрозвитку «Про затвердження форм документів у сфері публічних закупівель»;

- удосконалено класифікатор «Єдиний закупівельний словник», який є аналогом відповідного європейського класифікатора (класифікатор було доповнено новими товарами, роботами та послугами, а також виправлено окремі технічні неточності);

- здійснено інтеграцію електронної системи закупівель *ProZorro* з Єдиним державним реєстром юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, завдяки якій з'явилась функція автоматичної перевірки даних учасника у цьому реєстрі.

На початку 2017 р. розпочав свою роботу пілотний проект з організації діяльності централізованої закупівельної організації (ЦЗО). Мінекономрозвитку визначило державну установу «Професійні закупівлі» юридичною особою, відповідальною за виконання функцій ЦЗО в рамках реалізації пілотного проекту (наказ «Про організацію діяльності централізованої закупівельної організації в рамках реалізації пілотного проекту» від 12 січня 2017 року № 20). Основною метою запровадження централізованої закупівельної організації, перш за все, є професіоналізація, економія бюджетних коштів за рахунок агрегації та контроль за витратами коштів бюджету.

Практика об'єднання замовлень на типові товари у великі тендери при організації та проведенні закупівель в інтересах органів виконавчої влади в 2017 р. дала такі результати: було проведено 13 процедур відкритих торгів за 35 лотами в інтересах 20 замовників; укладено 22 контракти на сукупну суму 6 825 948 грн для 13 замовників; досягнуто економії коштів, що становила

1 029 949 грн (або 13,14 %) від очікуваної вартості предметів закупівлі. Одним із важливих чинників, що впливає на досягнення низьких цін та значної економії, є висока конкуренція між учасниками. В середньому на аукціони, оголошені держустановою, приходили 3,8 учасника.

Завдяки повноцінній роботі системи *ProZorro* в 2017 р. завершилось більше 869 тис. конкурентних процедур закупівель з очікуваною вартістю понад 500 млрд грн, а економія коштів досягла 27,09 млрд грн

Подальша реалізація цінностей та принципів системи *ProZorro* забезпечується у новій моделі аукціонів *ProZorro.Продажі*, метою якої є прозора, швидка та ефективна реалізація державного й комунального майна, а також запобігання корупції завдяки централізації даних, громадському контролю та розширенню кола покупців³⁴⁸. Ця система є яскравим прикладом синергії влади, бізнесу та громадянського суспільства.

Довідково. Проект *Prozorro.Продажі* став одним із кращих антикорупційних стартапів світу. 13 червня 2017 р. він переміг у демо-дні фіналу конкурсу антикорупційних стартапів *CitiT4IChallenge* в м. Хайдерабад (Індія). Із понад 70 країн світу та 1000 заявок учасників до фіналу потрапили 103 проекти. Найбільшу кількість проектних рішень було запропоновано від Сполучених Штатів Америки (24), Індії (18), Великої Британії (14). Від України був представлений один проект³⁴⁹. Проект *ProZorro.Продажі* реалізується за фінансової підтримки *Western NIS Enterprise Fund (WNISEF)* – першого в Україні та Молдові регіонального фонду прямих інвестицій з капіталом 150 млн дол. США. Його засновано за фінансування уряду США через Агентство США з міжнародного розвитку (*USAID*) та громадської організації *Transparency International* Україна – українського відділення всесвітньо відомої антикорупційної організації, заснованої 1993 р. в м. Берліні (Німеччина) колишнім директором Світового банку Пітером Айгеном.

Платформа *ProZorro.Продажі* стала найбільшим організатором аукціонів в Україні, забезпечивши абсолютно ринковий конкурентний механізм, що дав змогу збільшити обсяги продажів. З лютого 2017 р. всі активи неплатоспроможних банків реалізуються через *ProZorro.Продажі*. За

³⁴⁸ ProZorro.Продажі – ProZorro.Sale. Мета та принципи реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://prozorro.sale/aim>

³⁴⁹ Prozorro.Продажі став одним із кращих антикорупційних стартапів світу [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 2017. – 13 черв. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3b79951b-4626-46c9-addf-dbcf8ff008d9&title=Prozorro-prodazhiStavOdnimIzKraschikhAntikoruptsiinikhStartapivSvitu>

підсумками 2017 р., відбулося 125 тис. аукціонів. Сума отриманих коштів від продажів активів банків, державних і комунальних підприємств становила 4,5 млрд грн, що майже в півтора раза перевищує показник 2016 р. Частка банківських активів, проданих на аукціонах, склала 4,4 млрд грн. Окрім реалізації майна збанкрутілих банків від Фонду гарантування вкладів, протягом року через проект *ProZorro.Продажі* почали продавати та здавати в оренду об'єкти нерухомості державних і комунальних підприємств більше ніж у 15 областях України³⁵⁰. За два роки функціонування аукціони ProZorroПродажі акумулювали для держави 9 млрд гривень³⁵¹.

На теперішній час до платформи *ProZorro.Продажі* продовжують активного долучатися державні та комунальні підприємства, підпорядковані міським та обласним адміністраціям. Головною метою *ProZorro.Продажі* на 2018 р. є розпродаж активів десятків банків-банкрутів, запуск «малої» приватизації спільно із Фондом державного майна України, заведення лотів Укрзалізниці й інших великих держпідприємств, а також приєднання до системи всіх областей країни. Станом на 17.09.2018 року ProZorro.Продажі вже заробили для держави понад 124 млн грн на 95 успішних аукціонах з малої приватизації. Кількість об'єктів в системі сягнула 977, а кількість оголошених аукціонів – 556³⁵².

У 2017 р. набув подальшого розвитку створений з метою полегшення контролю у сфері публічних закупівель портал моніторингу закупівель *DoZorro.org*. Нині ресурс відкритий для бізнесу, громадських активістів, ЗМІ та контролюючих органів, розширено його функціонал.

Серед дієвих інструментів запобігання корупції слід відзначити впровадження інших електронних систем публічного доступу до інформації про публічні ресурси, таких як єдиний веб-портал використання публічних

³⁵⁰ Публічний звіт ProZorro.Продажі за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bit.ly/2CFtP0K>

³⁵¹ Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>

³⁵² Там само.

коштів *E-data* та відкриття державних майнових реєстрів. Їх подальший розвиток поряд із удосконаленням нормативного поля спроможний забезпечити синергетичний ефект для подолання корупції на рівні державної та місцевої влади.

Істотним поступом на шляху боротьби з корупцією став запуск Офіційного порталу публічних фінансів України *E-data*. Згідно із Законом України «Про відкритість використання публічних коштів» усі дані про витрачання коштів державного та місцевого бюджетів мають оприлюднюватися на порталі.

На сьогодні успішно реалізується перший в Україні державний безкоштовний масовий онлайн-курс «Публічні закупівлі» для спеціалістів-закупівельників, а також усіх, хто цікавиться, як правильно проводити закупівлі та ефективно витратити кошти платників податків.

Важливим кроком у професіоналізації та популяризації публічних закупівель став запуск онлайн-курсу «Публічні контракти. Моніторинг громадянського суспільства» на освітній платформі Відкритого Університету Майдану (*VUM*), розроблений Мінекономрозвитку за сприяння Проекту ЄС у співпраці з *USAID*, *UKaid*, Фонду Євразія «Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах» та *Transparency International* Україна. Цей курс залучає громадянське суспільство до активного контролю на всіх етапах здійснення публічних закупівель і сприяє запровадженню ефективного моніторингу у сфері публічних закупівель.

У 2017 р. запроваджено першу освітню програму «Професіоналізація закупівель», створену для підвищення компетенцій стратегічних управлінців закупівлями державного та комерційного секторів.

Довідково. Програма «Професіоналізація закупівель» є першою у Східній Європі програмою післядипломної освіти із закупівель. Її мета – формування провідних професійних знань відповідно до сучасних стандартів стратегічного та операційного управління закупівлями та їх передача учасникам закупівельної екосистеми. Протягом 2017 р. 104 випускники успішно завершили навчання, що є представниками публічного й комерційного секторів.

З метою підвищення рівня професійних знань сфери публічних закупівель у грудні 2016 р. запущено програму співпраці між Мінекономрозвитку та вищими навчальними закладами України. Результатом такої роботи в 2017 р. стало впровадження навчальних дисциплін та модулів у 14 вишах по всій Україні для навчання фахівців з управління публічними закупівлями. Водночас із 2017 р. чотири заклади вищої освіти упроваджують спеціалізацію, орієнтовану на підготовку фахівців з управління публічними закупівлями.

Антимонопольний комітет України, який є органом оскарження щодо розгляду скарг про порушення законодавства у сфері державних закупівель, виявляє численні порушення як з боку замовників, так і з боку учасників торгів. Кількість поданих скарг зростає, що зумовлено зростанням активності учасників торгів, розвитком інструментарію та нормативної бази державних закупівель. Так, за 2017 р. було подано 5706 скарг, що становить 309 % від показника 2016 р. При цьому задоволено повністю або частково 2052 скарги. Із розглянутих скарг на загальну суму 90,6 млрд грн зобов'язано усунути порушення на загальну суму 37,4 млрд грн

За 2017 р. органами Державної казначейської служби України при реєстрації бюджетних зобов'язань розпорядників/одержувачів бюджетних коштів оформлено 110 попереджень про неналежне виконання бюджетного законодавства на загальну суму 74,8 млн грн через відсутність у цих суб'єктів документів щодо закупівлі товарів, робіт, послуг відповідно до законодавства у сфері закупівель (з них 22 попередження на суму 11,5 млн грн отримали розпорядники/одержувачі коштів державного бюджету, 88 попереджень на суму 63,2 млн грн – розпорядники/одержувачі коштів місцевих бюджетів)³⁵³.

Одним з основних контролюючих органів у сфері публічних закупівель, на який покладено обов'язок здійснювати контроль за дотриманням законодавства про закупівлі шляхом інспектування та моніторингу, є Державна аудиторська служба України. Упродовж 2017 р. ДАСУ було проведено 863 заходи державного фінансового контролю у сфері закупівель, під час яких встановлено процедурних порушень на загальну суму 5,2 млрд грн Крім того, встановлено порушення, що призвели до втрат державних ресурсів на загальну суму 229,7 млн грн За результатами контрольних заходів складено та направлено до суду 231 протокол за порушення законодавства про закупівлі (стаття 164¹⁴ КУпАП).

³⁵³ Звіт сфери публічних закупівель за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=86f9b4de-bb4c-4004-a563-cd4fe4fa4773&title=ZvitSferiPublichnikhZakupivelZa2017-Rik>

Найголовнішими чинниками, які зумовлюють формування корупційних ризиків у системі публічних та допорогових закупівель, є:

- встановлення єдиного критерію одержання перемоги в торгах – ціни на товари чи послуги, що зумовлює поширення практики надання товару нижчої якості, ніж потрібно замовнику, і призводить до неефективного використання державних коштів;
- дискримінація в частині відхилення тендерних пропозицій одних учасників та допуск до аукціону/визначення переможцями учасників, які також не відповідають умовам документації (почастішали випадки вибіркового підходу за наявності в учасників однакових порушень);
- недосконалість електронних майданчиків, що зумовлює глобальну кількість порушень законодавства, а інколи й виникнення корупційної зацікавленості з боку обох учасників торгів;
- неефективність механізму для дотримання чіткої ідентифікації уповноваженого представника, що призводить до того, що будь-яка особа може зареєструвати в системі будь-яку незареєстровану фірму і вчиняти певні дії;
- відсутність єдиного підходу до формування єдиного переліку документації, що породжує корупційний ризик змови замовників та обраних ними переможців, відтак порушує низку принципів здійснення публічних та допорогових закупівель; крім того, виникають звернення до суду учасників закупівель, що відтерміновує строки тендерних закупівель;
- відсутність чіткої визначеності предмету закупівлі, насамперед це стосується сфери послуг, що призводить до маніпулювань і неефективності використання коштів;
- невизначеність критеріїв кваліфікації, досвіду та матеріально-технічної бази, які має право вимагати замовник. Це зумовлює як скасування процедури закупівель, так і неефективність використання коштів;

- не проведення торгів за процедурою «прекваліфікації» у тих випадках, коли очікувана вартість перевищує 133 тис. євро, тобто виникає необхідність здійснити перехід на відкриті торги з публікацією англійською мовою;

- неналежним чином оформлені банківські гарантії учасників під час підготовки пропозицій, а саме: відсутність у банківських гарантіях вказівки на місцезнаходження банків-бенефіціарів у випадках, коли такі вимоги встановлені у тендерній документації; посилення в безумовній гарантії на договір, яким встановлюються умови надання гарантії (без надання самого договору);

- ненадання додатків до договорів (аналогічних договорів, договорів на підтвердження матеріально-технічної бази тощо) у разі, якщо такі додатки визначені договорами як невід'ємні частини;

- неоскарження умов документації щодо неможливості виконання певних умов документації³⁵⁴.

Ці чинники призводять до відміни багатьох закупівель через суди та Антимонопольний комітет, що спричиняє втрату ресурсів. Публічні та допорогові закупівлі є певною мірою рушієм діяльності держави, і тому підхід до формування політики в цьому сегменті повинен бути чітким та прозорим, що зумовлює потребу подальшого вдосконалення системи публічних закупівель шляхом усунення існуючих неузгодженостей та прогалин у методичних та законодавчих площинах, а також вимагає подальшого вдосконалення функціоналу електронних майданчиків.

Щоб забезпечити підвищення ефективності системи контролю у сфері публічних закупівель, на початку 2018 р. для здійснення моніторингу аудиторами створюється кабінет в електронній системі закупівель, що надасть змогу всім охочим відслідковувати хід моніторингу. Крім того, цей

³⁵⁴ Найбільш типові помилки та порушення у сфері держзакупівель за січень 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/golovna/naybilsh-tipovi-pomilki-ta-porushennya-u-sferi-derzhavnih-zakupivel-za-sichen-2018-roku.html>

кабінет допоможе реалізувати одне з положень закону щодо обміну інформацією між замовником та аудитором в електронному вигляді. Варто зазначити, що з прийняттям закону, який визначає порядок моніторингу, ДАСУ зможе забезпечити превентивну функцію. Йдеться про можливість замовника усунути порушення, які були виявлені під час моніторингу, без накладення санкцій на такого замовника.

Моніторинг не буде призупиняти процедуру закупівлі, що дасть змогу замовнику вчасно забезпечити потребу установи відповідними товарами/роботами/послугами, та водночас проконтролювати сам процес закупівлі і не допустити неефективне використання бюджетних коштів. Предметом моніторингу є всі дії замовника, які були здійснені ним під час проведення процедури закупівлі аж до моменту повного виконання договору. Процедура моніторингу триває 15 робочих днів з моменту його початку, за її результатами оприлюднюється висновок в електронній системі. Замовнику надано право звернутись за роз'ясненням щодо висновку до ДАСУ у випадку незгоди з рішенням або оскаржити відповідний висновок протягом 10 днів у судовому порядку. За результатами висновку замовник зобов'язаний усунути порушення протягом 5 днів – у такому разі до нього не застосовуватимуться санкції. У протилежному випадку контролюючий орган може вийти на позапланову перевірку, за результатами якої може бути складено протокол про адміністративне правопорушення.

Процедури закупівель на предмет дотримання закону можуть перевірятись ДАСУ під час планової/позапланової виїзної ревізії. За результатами контрольного заходу складається акт, у випадку виявлення порушень складається протокол про адміністративне правопорушення. Цей протокол складається на кожного члена тендерного комітету за кожне порушення і передається у суд.

В умовах необхідності продовження курсу боротьби з корупцією та підвищення ефективності витрачання бюджетних ресурсів законодавство потребує подальшого вдосконалення. **Необхідно:**

- розглянути доцільність **впровадження спрощених закупівель** – т. зв. публічний контроль за допороговими закупівлями;

Довідково. Пропонується зобов'язати суб'єктів, які витрачають бюджетні кошти для закупівель товарів, робіт і послуг, вартість яких дорівнює або перевищує 20 тис. гривень здійснювати це з використанням спрощеної конкурсної процедури в електронній системі.

- **продовжити гармонізацію законодавства України у сфері публічних закупівель** з відповідними Директивами Європейського Союзу, що передбачено Стратегією реформування системи публічних закупівель, схваленою розпорядженням КМУ від 24.02.2016 № 175-р.

13 квітня 2018 року Президент України вже подав на розгляд парламенту проект Закону про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України, спрямований на мінімізацію корупційних зловживань під час витрачання бюджетних коштів, спрощення процедур проведення закупівель, у тому числі з використання електронної системи «Prozorro».

Державні закупівлі, які до недавнього часу були чи не найбільш тіньовою системою у нашій країні, одними з перших потребували належного регулювання. Адже боротьба з корупцією – це те, що дає позитивний результат для країни в цілому. Щороку державні закупівлі товарів, робіт та послуг становлять у середньому 13 % від ВВП. Тривалий час ці процеси відбувалися за корумпованими схемами. Без кардинального внесення змін у чинну систему публічних та допорогових закупівель неможливо буде забезпечити зменшення/ліквідацію корупційних ризиків на всіх ланках цієї сфери³⁵⁵.

³⁵⁵ Prozorro: корупційно, бездарно та не прозоро [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://resonance.ua/prozorro-korupciyno-bezdarno-ta-ne-prozoro/>

2.3.4. Модернізація управління публічними ресурсами

Незважаючи на прийняття ще в 2015 р. Урядом України «Стратегії підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки» № 662-р, в Україні на сучасному етапі спостерігається низька ефективність діяльності суб'єктів господарювання. Можна виокремити кілька причин, що це зумовлюють, а саме: недостатньо розвинена система корпоративного управління; втручання міністерств в управління суб'єктами господарювання, що призводить до зниження рівня прозорості та ефективності діяльності останніх, погіршення їхніх фінансових показників та виникнення конфлікту інтересів (непрозоре призначення керівництва та неефективна система оплати праці); недостатня фінансова дисципліна суб'єктів господарювання спричиняє виникнення у держави потреби компенсації збитків за рахунок бюджетних коштів.

Довідково. За оцінками перевірок Рахункової палати, упродовж 2013–2016 рр. результати ведення об'єктами управління своєї господарської діяльності були негативними. Це підтверджується зменшенням на 16,1 % (з 2109 до 1770 од.) кількості економічно активних суб'єктів господарювання і збільшенням на 29,5 % (з 1005 до 1301 од.) кількості суб'єктів господарювання, які не здійснювали господарської діяльності. При цьому на початок 2017 р. з економічно активних суб'єктів (1770 од.) були збитковими 28 % підприємств (496 од.). В умовах збитковості суб'єктів господарювання стрімко зростала дебіторська заборгованість за розрахунками з контрагентами, яка за вказаний період збільшилася на 41,2 млрд грн, або 24,9 %. Заборгованість за розрахунками з працівниками з оплати праці зросла на 153,2 млн грн, або в 1,6 раза.

При цьому за вказаний період кількість суб'єктів господарювання, діяльність яких визнана ефективною, була майже незмінною: 544 од. – у 2013 р. та 546 од. – у 2016 р. Кількість суб'єктів, діяльність яких була задовільною, зменшилася за цей період з 711 до 638 од., неефективною – з 1478 до 1134 од. Однак частка суб'єктів, які здійснюють свою діяльність неефективно, залишалася стабільно високою та у 2016 р. становила 48,9 % від загальної кількості суб'єктів, діяльність яких підлягала оцінці.

Передусім це пов'язано з неналежним виконанням суб'єктами управління – уповноваженими державними органами покладених завдань з управління об'єктами державної власності, які перебувають у сфері їх відання. За результатами моніторингу (на підставі отриманих від суб'єктів управління даних) у 2013 р. Мінекономрозвитку визнало позитивним управління об'єктами державної власності лише 25 суб'єктів управління, що становило 27,8 % від їх загальної

кількості, задовільним – 46 суб'єктів, негативним – 17 суб'єктів управління (18,9 %) ³⁵⁶.

З наведених даних випливає, що ґрунтового вдосконалення потребують системи управління, докорінної зміни – менталітет громадян, інструменти партисипативної демократії – ефективного впровадження. Такі зміни формуються роками, але під впливом умов і правил, які можливо встановлювати в поточному часі. Відтак варто зосередитись саме на таких змінах, однак важливо розуміти, що вони неможливі без трансформації свідомості особистості: від відчуття підлеглості та керованості до усвідомлення себе як активного учасника та рушійної сили загальнодержавних і місцевих демократичних процесів.

До *позитивних нововведень*, що мають місце у процесі приватизації державних і комунальних підприємств та покликані знизити корупціогенність відносин у цій сфері, віднесемо, насамперед, введення в дію 07 березня 2018 року Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна». Закон дає можливість «розморозити» «велику» приватизацію і прискорити продаж «малих» об'єктів державної власності за новими, абсолютно прозорими, зрозумілими і конкурентними правилами ³⁵⁷. Висвітливо позитивні наслідки згаданого законодавчого документа.

1. *Мінімізація можливості маніпуляцій із публічними ресурсами.* Усі об'єкти державної та комунальної власності, які можуть бути продані, розподілені на дві групи: об'єкти т. зв. «великої» та «малої» приватизації. Перелік об'єктів великої приватизації державної власності, що підлягають приватизації затверджується Урядом за поданням Фонду державного майна – Загалом до об'єктів «великої» приватизації належать об'єкти державної або комунальної власності (єдині майнові комплекси державних підприємств та пакети акцій суб'єктів господарювання, у статутному капіталі яких більше

³⁵⁶ ЗВІТ про результати аналізу ефективності управління об'єктами державної власності органами державного управління. – К., 2017. – 36 с.

³⁵⁷ ЗВІТ про результати аналізу ефективності управління об'єктами державної власності органами державного управління. – К., 2017. – 36 с.

50 % акцій належать державі), вартість активів яких згідно з даними фінансової звітності за останній звітний рік перевищує 250 млн грн Інші – віднесені до об'єктів «малої» приватизації.

Перелік об'єктів малої приватизації, що перебувають у державній власності, затверджує Фонд державного майна України (ФДМУ), у комунальній – місцеві ради. Переліки об'єктів приватизації є відкритими і доступними на веб-сторінках відповідних інституцій. Об'єкти «малої» приватизації продаються – виключно на електронних аукціонах. Підготовка до приватизації та продаж об'єктів великої приватизації здійснюються із залученням на конкурсних засадах радників у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку

Довідково. До введення в дію Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» (2018 р.) державні підприємства поділялися на шість груп, з окремими правилами продажу. Існувало п'ять різних способів продажу, у т. ч. за спеціальними законами, що регулювали особливості продажу об'єктів окремих галузей. У таких законах часто прописувалися правила продажу під конкретного покупця, за заздальгідь визначеною корупційною схемою, що унеможливило існування конкурентного середовища для інвесторів. На сьогодні правила для продажу уніфіковані як для об'єктів «малої», так і «великої» приватизації.

2. Пришвидищення процесу ефективної приватизації. Суттєво зменшено термін підготовки об'єкта до приватизації. Знижені вимоги щодо гарантійного депозиту учасників торгів (з 5–20 до 5 % від стартової ціни). На цьому етапі не потрібно витратити час та додаткові кошти на довготривале та часто неякісне оцінювання активу начебто «незалежним» експертом. Стартова ціна об'єкта малої приватизації визначається аукціонною комісією на рівні балансової вартості об'єкта (активів об'єкта) малої приватизації.

У разі відсутності балансової вартості об'єкта (активів об'єкта) малої приватизації така вартість встановлюється аукціонною комісією на підставі вартості, визначеної відповідно до Методики оцінки, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Якщо об'єктом малої приватизації є акції, частки, стартова ціна об'єкта малої приватизації встановлюється на рівні номінальної вартості пакета акцій (часток).

Стартова ціна об'єкта великої приватизації визначається радником.

У разі необрання радника у процесі конкурсного відбору стартова ціна об'єкта великої приватизації встановлюється аукціонною комісією на підставі вартості, визначеної відповідно до Методики оцінки, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

3. Продаж об'єктів «малої» приватизації виключно через інтернет-аукціони. Малі підприємства продаються в стандартному порядку через інтернет-аукціон (через систему *ProZorro.Продажі*), що істотно збільшує об'єми приватизаційних процесів. Електронний аукціон надає доступ до об'єктів «малої» приватизації усім бажаючим (фізичним, юридичним особам та ін.). Інформація про запропонований до продажу об'єкт публікується в офіційних друкованих виданнях та на офіційному веб-сайті ФДМУ або ж на сайті органу місцевого самоврядування. Порядок проведення електронних аукціонів для продажу об'єктів малої приватизації та Порядок відбору операторів електронних майданчиків для організації проведення електронних аукціонів з продажу об'єктів малої приватизації, авторизації електронних майданчиків, розмір та порядок сплати плати за участь, визначення переможця за результатами електронного аукціону, а також порядок визначення додаткових умов продажу затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Електронний аукціон проводиться відповідно до договору, що укладається між організатором аукціону з операторами електронних майданчиків.

Типовий договір між організатором аукціону та операторами електронних майданчиків затверджується Фондом державного майна України.

4. Створення умов для розширення кола реальних потенційних інвесторів щодо придбання великих об'єктів приватизації. Підготовку великих об'єктів до продажу здійснює – радник, – який обирається на конкурсній основі. Радник готує інформаційний пакет про виставлений на

продаж об'єкт, формує пропозицію щодо стартової ціни, – здійснює заходи щодо пошуку потенційних покупців. Радник забезпечує збір інформації та аналіз економічних, технічних і фінансових показників діяльності підприємства; приведення основних показників бухгалтерської звітності підприємства у відповідність із стандартами бухгалтерського обліку; проведення аудиту; підготовку фінансової моделі та визначення інвестиційної привабливості підприємства, можливих шляхів її підвищення, шляхів реструктуризації кредиторської заборгованості, рекомендацій щодо встановлення основних цін і тарифів на продукцію та послуги, маркетингової політики, інших заходів. Залучення радника з позитивним іміджем до підготовки великих об'єктів до продажу дозволить підвищити рівень довіри до вітчизняних аукціонів, що сприятиме активізації конкурентної боротьби та фінальної ціни продажу.

Після завершення підготовки об'єкта до продажу ФДМУ оголошує про проведення аукціону, встановлює стартові умови на основні пропозиції радника. Умови продажу, у т.ч. стартову ціну, затверджує Уряд. Далі оголошується конкурс і відкривається прийняття заявок, які ретельно перевіряються, і на предмет легальності походження коштів також. Ця перевірка унеможливить участь у торгах осіб, пов'язаних з країною-агресором, а також представників кримінального сектору. Об'єкт продається на аукціоні. Для інвестора створюються сприятливі умови для початку роботи. Зокрема, забороняється порушення справ про банкрутство протягом одного року з моменту продажу об'єкта. Це дасть можливість інвестору розрахуватися з боргами та не втратити підприємство на користь кредиторів. Також до трьох років обмежується термін можливого оскарження результатів продажу, що не дозволить рейдерам втягнути інвестора в довготривалу судову тяганину.

5. Надання інвесторам можливості вирішення суперечок з державою в міжнародному арбітражі. Усі спори, що виникають при виконанні зобов'язань за договором купівлі – продажу об'єкта великої приватизації

державної власності, крім спорів, які виникають із публічно-правових відносин та віднесені до компетенції адміністративних судів, вирішуються господарським судом у порядку, встановленому Господарським процесуальним кодексом України, крім випадків, коли Сторони погодили передачу таких спорів на вирішення міжнародному комерційному арбітражу відповідно до частини дванадцятої статті 26 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна».

6. Можливість надання потенційними покупцями пропозицій і коментарів до договору. Потенційні покупці об'єкта «великої» приватизації мають право надати ФДМУ власні пропозиції й коментарі до проекту договору, запропонувати окремі його положення у своїй редакції (зробити це можливо не пізніше як за 10 робочих днів до дати проведення аукціону).

7. Дозвіл продажу непрофільних та неліквідних державних активів з поступовим зниженням ціни. OpenMarket (ДП «СЕТАМ») продовжує розвивати співпрацю з органами місцевого самоврядування щодо продажу непрофільних та неліквідних активів з поступовим зниженням ціни (за типом «голландських» аукціонів). Це дозволить зробити ціни багатьох лотів більш конкурентоспроможними.

До позитивних трендів у сфері управління публічними ресурсами віднесемо зазначені нижче.

1. Публікація Мінекономрозвитку Переліку об'єктів державної власності, що підлягають приватизації на період 2017–2020 рр., у тому числі тих, що можуть бути приватизовані після внесення змін до актів законодавства/передачі в комунальну власність³⁵⁸.

Довідково. Уряд планує продовжити впровадження запланованої реформи управління державними підприємствами. Це включає масштабну приватизацію

³⁵⁸ Перелік об'єктів державної власності, що підлягають приватизації на період 2017–2020 рр., у тому числі тих, що можуть бути приватизовані після внесення змін до актів законодавства/передачі в комунальну власність [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2a5e9bde-d503-4f33-b291-a8b61fb78148&title=PerelikOb-ktivDerzhavnoiVlasnosti-SchoPidliagaiutPrivatizatsiiU2017-2020-Rokakh-UTomuChisliTikh-SchoMozhutButiPrivatizovaniPisliaVnesenniaZminDoAktivZakonodavstva>

державних підприємств (близько 900 підприємств). Серед них, зокрема: Публічна акціонерна компанія «НАК «Нафтогаз України», ДП «Енергоринок», ПАТ «Укрзалізниця», ДП «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» та ін. У 2018 р. ФДМУ планує виставити на приватизацію близько 100 компаній, що, за попередніми оцінками, принесе 22,5 млрд грн приватизаційних надходжень. Малі державні підприємства (із активами до 250 млн грн) буде продано через систему *ProZorro.Продажі*, яку вже використовують для продажу активів ліквідованих банків Державним фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

2. Прийняття рішення НБУ про відчуження об'єктів нерухомості шляхом приватизації. НБУ прийняв низку рішень щодо відчуження об'єктів нерухомості шляхом приватизації, продажу на аукціоні, передачі іншим державним органам.

3. Можливість оскарження процесу приватизації впродовж трьох років. Одним із заходів щодо захисту інвесторів при приватизації є механізм оскарження – на нього виділено три роки. Якщо впродовж цього часу порушення не виявлені, у подальшому перегляд результатів конкурсу заборонено законом.

4. Розглядається можливість дозволу продажу чи оренди непрофільних неліквідних активів держпідприємствам, які не підлягають приватизації.

5. Перетворення системи електронних торгів ProZorro.Продажі на державне підприємство. Прогнозується, що це додасть стабільності усій системі. Підприємство фінансуватиметься за рахунок комісії від електронних майданчиків.

6. Можливість придбання об'єктів великої «приватизації» й за рахунок залучених коштів. При цьому кредитором не може бути особа, яка не має права виступати покупцем відповідно до норм закону. В такий спосіб держава сподівається уникнути залучення об'єктів до рук небажаних осіб.

До одного з основних ризиків у сфері управління публічними ресурсами на нинішньому етапі віднесемо **необхідність подання електронних декларацій членами Наглядових рад.**

Довідково. Кілька державних підприємств уже отримали наглядові ради, окремі члени яких є іноземцями. Однак незалежні члени наглядових рад ще повинні бути призначені для більшості державних підприємств. Зараз існує високий ризик, що Уряд не зможе залучити професійних іноземних менеджерів до участі в наглядових радах, оскільки в 2018 р. згідно із законодавством їм необхідно подавати електронні декларації про заробітки та майно, які вони мають не лише в Україні, а й за кордоном. Ризик також стосується приватних та публічних компаній, які залучені в антикорупційну діяльність: члени їхніх наглядових рад також повинні подавати е-декларації. У результаті окремі члени наглядових рад оголосили про наміри відмови від посад. Це створює ризик для впровадження реформи управління державними підприємствами, що визначено одним із пріоритетів політики Уряду. Створення наглядових рад на державних підприємствах із більшістю незалежних членів було одним із ключових елементів реформи управління державного сектора. Загалом на вересень 2017 р. в Україні існувало 3392 державних підприємств із сукупними активами у 1,6 трлн грн (для порівняння, в Польщі є 301 державне підприємство, в Угорщині – 371). За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, лише 1611 державних підприємств були активними у перші дев'ять місяців 2017 р., 1051 – звітували про прибутки, тоді як решта були збиткові. Експерти МЕРТ позитивно оцінили ефективність управління лише 22 суб'єктами управління з 84 суб'єктів, що здійснюють управління об'єктами державної власності. Державні підприємства також отримують велику частку державної допомоги. За оцінкою МВФ, у 2017 р. державна допомога для державних підприємств становила 5 % ВВП³⁵⁹.

Крім того, до ризиків функціонування наглядових рад, особливо на регіональному рівні, можна віднести не завжди коректне розуміння їх можливостей та функцій з боку місцевих органів влади. Тобто:

- наглядові ради часто трактують як винятково консультативний орган, який, натомість, є органом управління, за участю якого приймаються найважливіші рішення стосовно підприємства, а також здійснюється контроль і спрямовується діяльність керівника державного чи комунального підприємства;
- помилково вважається, що Наглядові ради не мають конкретних повноважень;

Довідково. Окремі місцеві ради, розробляючи проект рішення про Наглядову раду комунального підприємства, в перелік функцій включають дуже загальні формулювання, не наділяючи Наглядову раду конкретними функціями, які дали б можливість контролювати та спрямовувати діяльність керівника. Проте у Наглядової ради як у органу управління комунального підприємства є конкретні,

³⁵⁹ Місячний Економічний Моніторинг України / Ін-т економічних досліджень та політичних консультацій. – 2018. – № 4 (210). – Квіт.

визначені законом, функції серед яких і призначення керівника підприємства (на рівні з мером за умови комунального підприємства). Також за наглядовими радами має залишатися останнє слово при затвердженні рішень, щодо яких існує конфлікт інтересів. Тому при розробці проектів рішень про наглядові ради доцільно використовувати не лише нормативно-правові акти, які регламентують діяльність наглядових рад державних підприємств, а й принципи корпоративного управління країн ОЕСР.

- хибно вважається, що членами Наглядової ради повинні бути винятково громадські активісти. Звісно, участь громадських активістів у наглядових радах не заборонена. Проте сама мета існування наглядових рад вимагає, щоб до їх складу входили професіонали у сфері діяльності відповідного підприємства з метою розробки плану підвищення ефективності управління підприємством.

Довідково. При відборі кандидатур важливий не лише профіль підприємства, але і його стратегія розвитку. До членів наглядових рад є низка формальних вимог, зокрема, кандидати зобов'язані: мати вищу освіту в галузях управління та адміністрування, фінансів, економіки, аудиту, виробництва та технологій, права; стаж роботи на керівних посадах; знання відповідного ринку.

- в окремих випадках вважається, що наглядові ради повинні формуватися з депутатів місцевої ради. Проте, місцева рада та депутати, що входять до її складу, відповідають за управління комунальним майном. Комунальні підприємства підзвітні місцевій раді та її депутатам. Відтак призначення депутатів у склад наглядових рад створює конфлікт інтересів, коли депутати оцінюють свою ж роботу.

- члени окремих Наглядових рад працюють безоплатно.

Довідково. Низка міських рад у проектах рішень не врегулювали питання щодо винагороди членів Наглядової ради комунального підприємства. Проте, якщо Наглядова рада створюється з дотриманням норм закону як орган управління, то професіонали в певних галузях, які є її членами, несуть відповідальність за виконання покладених на них функцій. Відтак для забезпечення якісної роботи необхідно укладати з ними цивільно-правові договори та виплачувати винагороди за виконання функцій члена Наглядової ради.

2.3.5. Інститути громадянського суспільства в реалізації антикорупційної політики

У процесі реалізації антикорупційної політики у розвинених країнах визначне місце відводиться громадянському суспільству. У пострадянських державах, і в Україні включно, актуальність активізації інституту громадянського суспільства зумовлена такими основними чинниками: тривалим нехтуванням необхідності суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій; окупацією АР Крим та російською агресією на сході України; зміною світового порядку та негативними наслідками кількох поспіль фінансово-економічних і політичних криз на глобальному рівні, що призвело до деградації багатьох важливих суспільних інститутів; кризою базових відносин у політико-правовій та соціально-економічній сферах, у межах яких будується чинна модель розвитку країни³⁶⁰. У результаті, під час Революції гідності 2014 р. суспільство через системний злам здійснило спробу радикального оновлення, сподіваючись стати іншим – справедливим, сучасним, цілісним, конкурентоспроможним, вільним від корупції. Наявність розвинутого громадянського суспільства є визначною рисою будь-якої демократичної правової держави, особливо щодо реалізації антикорупційної політики.

Сучасна світова практика у сфері партисипативної спрямованості діяльності держави орієнтована на забезпечення комфортності й високого рівня якості життя населення, досить широка і включає безліч тем і напрямів реалізації, які уряди країн вибирають як пріоритетні. Так, крім традиційних механізмів функціонування органів влади, застосовується велика кількість додаткових інструментів, що підвищують прозорість та ефективність публічного управління, підзвітність механізмів прийняття рішень і залучення громадян до процесу прийняття рішень, зокрема:

³⁶⁰ Сидоренко С.В. Формування ефективного громадянського суспільства в Україні на засадах діалогу, партнерства і національної консолідації: зарубіжний і вітчизняний досвід // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2014. – № 58.

- система «електронного уряду»;
- міжвідомчий електронний документообіг;
- система «єдиного вікна» для надання державних послуг;
- єдина база даних усіх органів публічної влади;
- інформаційні системи органів місцевого самоврядування;
- система громадського контролю за витратами бюджетних коштів;
- портали публічного обговорення і внесення поправок до законів і законопроектів;
- спеціалізовані програми для ПК і мобільних пристроїв, спрямовані на вирішення конкретних проблем громадян;
- контроль з боку громадян через механізми зворотного зв'язку і ЗМІ.

Елементами боротьби з корупцією, які вже знаходять реалізацію в Україні, є: наявність політичної волі у вищого керівництва країни; прийняття блоку антикорупційних законів, забезпечених державними ресурсами і з жорстким контролем виконання; розробка чітких визначень понять «корупція», «антикорупційні стандарти», «корупційні дії», «незаконне збагачення», «суб'єкти та об'єкти корупції» як чинників профілактики або зменшення впливу корупції на роботу певної сфери; створення дієвої системи незалежного контролю та нагляду у сфері боротьби з корупцією; антикорупційна експертиза національного законодавства; антикорупційний контроль у сферах вироблення та прийняття управлінських рішень в органах державної влади та місцевого самоврядування; жорсткий антикорупційний контроль за видачею всіх видів квот, ліцензій, дозволів тощо; контроль за дотриманням кодексів поведінки для державних службовців; ідеологічне обґрунтування боротьби з корупцією; жорсткий контроль за витратами чиновників і членів їхніх сімей.

Важливою передумовою для забезпечення ефективної роботи інститутів громадянського суспільства є запровадження відкритості,

публічності та прозорості влади. До позитивних зрушень в цій сфері можна віднести:

- У 2015 року проведено прозорий тендер на впровадження мобільного зв'язку третього покоління 3G, до державного бюджету залучено більше 11 млрд. грн.
- У 2018 році за результатами прозорого тендера впроваджено мобільний зв'язок четвертого покоління 4G, до державного бюджету залучено 7,9 млрд. грн.
- Запущено механізм петицій до Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України та місцевих органів влади.
- Приведено систему зовнішнього фінансового контролю до міжнародних принципів і стандартів шляхом прийняття нового Закону України «Про Рахункову палату», який базується на ключових концептуальних засадах: безумовна відповідність чинній Конституції України; побудова діяльності органу зовнішнього фінансового контролю на міжнародних стандартах з аудиту державних фінансів; забезпечення незалежності від підконтрольних органів та захищеності від зовнішнього впливу; відкритість і прозорість діяльності Рахункової палати.

Відкриті дані

Президентом України ініційовано запровадження законодавчого регулювання використання інформації у формі відкритих даних.

Главою держави внесено на розгляд парламенту Закони України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних» від 09.04.2015 №319 – VIII та «Про внесення змін до статті 28 Бюджетного кодексу України щодо доступу до інформації про бюджетні показники у формі відкритих даних» від 09.04.2015 № 313– VIII.

Щоб впроваджувати політику щодо відкритих даних відповідно до міжнародних підходів, у 2016 році Україна долучилася до Хартії відкритих даних – набору принципів і найкращих практик публікації відкритих даних.

Відкриті дані – це публічна інформація у форматі, що дозволяє її автоматизоване оброблення електронними засобами, вільний та безоплатний доступ до неї, а також її подальше використання. Відкриті дані є дозволеними для їх подальшого вільного використання та поширення. Будь-яка особа може вільно копіювати, публікувати, поширювати, використовувати, у тому числі в комерційних цілях, у поєднанні з іншою інформацією або шляхом включення до складу власного продукту, публічну інформацію у формі відкритих даних з обов'язковим посиланням на джерело отримання такої інформації.

Відповідно до норм вказаного Закону Уряд ухвалив постанову від 21.10.2015 № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних», якою передбачається відкриття у формі відкритих даних 331 набору державних даних, а також встановлюються вимоги до формату та структури таких наборів даних. Державним агентством з питань електронного урядування розроблено Методичні рекомендації щодо оприлюднення наборів даних у формі відкритих даних 30 для органів державної влади.

Протягом 6 місяців розпорядники інформації повинні оприлюднити та забезпечити подальше оновлення на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та своїх офіційних веб-сайтах відповідних наборів даних, серед яких Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців; Єдиний реєстр підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство; Звіти про використання бюджетних коштів; Інформація про стан аварійності на автошляхах України; Державний реєстр лікарських засобів; Інформація про хід ліквідації ямковості на основних дорогах міжнародного, національного та регіонального значень; Реєстр

платників податку на додану вартість та багато інших важливих для громадян державних даних.

Створення та забезпечення функціонування єдиного державного веб-порталу відкритих даних здійснюється Державним агентством з питань електронного урядування України. На сьогодні тестова версія веб-порталу доступна за адресою <http://data.gov.ua>. Також Агентство має забезпечити проведення, із залученням інститутів громадянського суспільства та представників громадськості, періодичного моніторингу стану оприлюднення та оновлення наборів даних із наступною публікацією його результатів на єдиному державному веб-порталі.

На сьогодні на порталі оприлюднено 48352 наборів відкритих даних 3271 розпорядника інформації.

Відкриті дані – це колосальне джерело можливостей в боротьбі з корупцією і потенціал для зростання економіки.

Відкриті дані у 2017 році принесли в економіку України понад 700 млн доларів або 0,67% ВВП – про це свідчать результати дослідження «Економічний потенціал відкритих даних для України», яке провели Київська школа економіки у співпраці з Open Data Institute (London) у рамках проекту USAID/UK aid “Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах”. За висновками авторів дослідження, якщо Україна продовжуватиме публікацію даних і, зокрема, оприлюднить набори даних, визначені в постанові КМУ від 21.10.2015 №835, то економічна вигода від відкритих даних до 2025 року зросте вдвічі – до понад 1,4 млрд доларів або 0,92% ВВП.

За висновками дослідження, економічний потенціал відкритих даних в Україні цілком співставний з аналогічним дослідженням в ЄС, яке оцінило прямий ефект від відкритих даних органів державної влади в країнах ЄС28+ на рівні 0,37–1,58% ВВП (55,3 млрд євро) до 2020 р. (Дослідження Cargemini для Європейської Комісії, 2015).

Також дослідження показало, що кількість працівників в Україні, які безпосередньо працюють із відкритими даними, є доволі низькою – від 3 тис. до 4 тис. осіб.

Дослідження, що проводилося за підтримки Державного агентства з питань електронного урядування, є першою спробою оцінити прямий економічний ефект відкриття даних державними структурами і той потенціал, який ці дані створюють для національної економіки. У ньому зібрані основні результати та прогнози майбутнього впливу відкритих даних на українську економіку та працевлаштування, а також конкретні рекомендації уряду щодо подальшого розвитку економіки відкритих даних.

Україна досягла значного поступу в оприлюдненні відкритих даних і розбудові екосистеми довкола цих даних, щоб сприяти їхньому продуктивному використанню. Більша частина цього розвитку є наслідком тісної співпраці між органів влади і громадянським суспільством. Останніми роками безпрецедентна кількість публічної інформації стала відкритою, зокрема реєстри компаній, судових рішень та публічних трансакцій. Це посприяло підвищенню ефективності й економії коштів, а також появі нових та кращих сервісів, нових бізнес-моделей і ефективніших ринків.

- Впроваджено в промислову експлуатацію Єдиний веб-портал використання публічних коштів.
- Запущено єдиний веб-портал використання публічних коштів e-data.gov.ua.

Відповідно до Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» від 11.02.2015 № 183-VIII створено єдиний веб-портал використання публічних коштів e-data.gov.ua. Доступ до інформації, оприлюдненої на вказаному веб-порталі є вільним та безоплатним, що надає можливість задоволення публічного інтересу щодо процесів контролю, утворення, розподілу та використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної

Республіки Крим і місцевих бюджетів, органами Пенсійного фонду, підприємствами, а також фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Більшість інформації щодо використання коштів платників податків ніде не публікується, що створює умови для махінацій.

Відповідно до Закону відповідальність за недостовірність і неповноту оприлюдненої інформації, несуть керівники розпорядників та одержувачів коштів державного і місцевих бюджетів, підприємств, органів Пенсійного фонду, а також фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Відомості, що оприлюднюються згідно з Законом, повинні бути повними, правдивими, точними та реально відображати фактичні дані станом на відповідну дату або за відповідний період часу.

15 вересня 2017 року наказом Міністерства фінансів України від 14 вересня 2017 року №771 Єдиний веб-портал використання публічних коштів впроваджено в промислову експлуатацію.

- Функціонує портал Open Budget (<https://www.openbudget.in.ua>)

У рамках проекту Open Budget функціонує портал <https://www.openbudget.in.ua/>, завдяки механізму якого будь-яка державна установа має можливість зробити зручну й зрозумілу візуалізацію своєї бюджетної інформації. Інфографіки можна скачувати і використовувати при написанні звітів та релізів на офіційних сайтах. А найважливіше, що тепер кожен громадянин може через зрозумілу схему ознайомитися з основними бюджетними показниками свого міста чи області. Використання системи безкоштовне для українських органів влади.

За допомогою порталу можливо:

- візуалізувати усі доходи та видатки міста, району чи області
- порівняти показники одного міста з іншими містами
- створити карту для відображення ремонтів

- інтерактивні візуалізації вставити на сайт ради або передати у онлайн-ЗМІ.

Кожен модуль працює незалежно від решти і може бути запроваджений автономно.

Довідково. Наразі на порталі присутні візуалізації таких місцевих бюджетів: м. Кременчук, м. Дружівка, м. Марганець, м. Переяслав-Хмельницький, м. Ужгород, м. Куп'янськ, м. Конотоп, м. Чорноморськ, м. Суми, м. Северодонецьк, м. Жмеринка, м. Чернівці, м. Житомир, м. Кам'янське, м. Миколаїв, м. Дубно, м. Маріуполь, м. Луцьк, м. Чернігів, м. Чугуїв, м. Дніпро, ОТГ м. Балта, м. Дрогобич, смт. Красні Окни, м. Краматорськ, м. Вараш, м. Яворів, м. Каховка, м. Харків, м. Хмельницький, м. Черкаси, м. Бердянськ, м. Бахмут, м. Херсон, м. Долина, м. Івано-Франківськ, м. Тернопіль, м. Вінниця, м. Львів (**всього 39 місцевих бюджетів**). Також присутні дані обласних і районних бюджетів: Коростишівський район, Сумська область, Київська область, Донецька область, Житомирська ОДА, Самбірський район, Дніпропетровська ОДА, Одеська ОДА, Львівська обласна рада (**всього 9 обласних і місцевих бюджетів**).

- Розпочато запровадження системи електронної взаємодії реєстрів на основі естонської системи X-Road (у вересні система підлягає експертизі з безпеки, і до кінця року планується її впровадження)
- Забезпечено відкриття публічного доступу до реєстрів нерухомості, транспортних засобів, юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців
- Реалізовано пілотний проект MobileID на базі Державного земельного кадастру, а також розроблено технічні вимоги до реалізації сервісу мобільної ідентифікації.
- Розпочато пілотні проекти з переведення ключових державних систем на Blockchain за участю кращих міжнародних компаній: Державний земельний кадастр; Реєстр речових прав; Система електронних торгів арештованим майном.
- Позитивна динаміка зростання України в міжнародних цифрових рейтингах: Україна зайняла 58 місце з 63 у рейтингу конкурентоспроможності в цифровому середовищі, піднявшись за рік на

два рядки (дослідження формується на основі трьох напрямків: «Знання», «Технології» і «Готовність до майбутнього». Всього використовуються 50 критеріїв, 30 з яких посилаються на статистичні дані, а 20 формується за результатами опитувань). Згідно зі звітом, за рік Україна продемонструвала поліпшення в знаннях (з 45 на 39 місце) і технологіях (з 62 на 61). Показники «Готовність до майбутнього» залишилися колишніми. Слабкими сторонами України дослідники вважають захист прав на інтелектуальну власність, банки і фінансові сервіси, високі інвестиційні ризики, кібербезпеку і піратство. Сильними – запуск бізнесу, швидкість інтернет-підключень, е-демократію, використання великих даних і якості навчання: в Україні високе співвідношення вчителів і учнів, багато жінок-дослідниць і випускників наукових спеціальностей. 31-ше місце за рейтингом відкритих даних – Open Data Index 2017 (за останній рік піднялася на 23 позиції), 64-е місце по рейтингу рівня розвитку ІКТ – Global Information Technology Report 2016 (за останній рік піднялася на 7 позицій).

- Україна залишається успішним експортером програмної продукції (ми займаємо перше місце в Центральній та Східній Європі за обсягом (CEEQA, Outsourcing journal); 24 місце в рейтингу найбільш привабливих країн по аутсорсингу в світі (ATKearney); 10 українських ІТ-компаній були включені в список ТОП-100 аутсорсингових компаній в світі за версією IAOP), а українські стартапи продовжують отримувати міжнародне визнання.

- Забезпечено відкриття публічного доступу до реєстрів нерухомості, транспортних засобів, юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

- Запроваджено близько 50-ти е-послуг (допомога при народженні дитини; реєстрація, зміни та закриття бізнесу; введення об'єктів

будівництва в експлуатацію); розроблено порядок надання е-ліцензій; модернізовано Єдиний портал адміністративних послуг my.gov.ua.

- Реалізовано пілотний проект MobileID на базі Державного земельного кадастру, а також розроблено технічні вимоги до реалізації сервісу мобільної ідентифікації.

- Розпочато пілотні проекти з переведення ключових державних систем на Blockchain за участю кращих міжнародних компаній: Державний земельний кадастр; Реєстр речових прав; Система електронних торгів арештованим майном.

- Суттєво розширено можливості електронних сервісів, що забезпечують реалізацію платниками податків своїх прав та обов'язків без безпосереднього контакту з посадовими особами контролюючого органу.

- Запроваджено єдиний публічний реєстр заяв на відшкодування ПДВ та здійснення відшкодування ПДВ виключно на підставі даних такого реєстру з метою подолання корупції у цій сфері та створення рівних умов для суб'єктів господарювання.

16 процедур ліцензування діяльності були переведені в електронний формат.

Засоби боротьби з корупцією поділяються, як відомо, на дві категорії: а) попереджувальні, або «м'які» методи; б) реакційні, або «тверді» методи. До числа «м'яких» методів відносять, наприклад, навчання, кадрову політику (для прикладу ротацію) та організаційно-культурний розвиток, а також певні механізми контролю. До переліку «твердих» методів можна віднести законодавчі акти та систему покарань. Ці засоби мають застосовуватись комплексно, у взаємному посиленні. Для їх ефективності важливе залучення суспільства, для чого потрібні: свобода громадянського суспільства, доступність необхідної інформації, можливість впливати на управлінські рішення державних службовців тощо.

Ризиками щодо ефективної роботи громадянського суспільства з реалізації антикорупційної політики, які впродовж періоду незалежності нашої держави не втрачають своєї актуальності, є:

- збереження непрозорості, надмірної забюрократизованості у діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, що об'єктивно перешкоджає їх ефективному діалогу з суспільством;
- спроби репресивного контролю чи залякування громадських активістів³⁶¹ (хоча такі випадки трапляються не так часто і мають реакцію як суспільства, так і правоохоронців);
- формальність і залежність від особистих якостей залучених осіб багатьох механізмів участі громадськості у формуванні та здійсненні державної політики (особливо антикорупційної);
- утрудненість доступу інститутів громадянського суспільства до державної фінансової підтримки.

2.4. Утвердження зовнішньополітичної суб'єктності України

2.4.1. Здобутки української дипломатії

Українська дипломатія в сучасних умовах перебуває на передовому краї боротьби за національні інтереси держави, забезпечуючи їй належне місце в міжнародному просторі. Робота вітчизняних дипломатів, у рамках якої вони продемонстрували фахові навички та професійні якості, заслуговує на високу оцінку. Упродовж останнього року вона здобула низку успіхів, які посилюють становище України у важких умовах кризи системи міжнародних відносин.

Основним завданням вітчизняної дипломатії сьогодні є забезпечення цивілізаційного європейського вибору держави. Україна інтенсифікує

³⁶¹ Сидоренко С.В. Формування ефективного громадянського суспільства в Україні на засадах діалогу, партнерства і національної консолідації: зарубіжний і вітчизняний досвід //Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2014. – № 58.

процеси європейської та євроатлантичної інтеграції – законодавчо закріплений зовнішньополітичний курс, покликаний повернути її до об'єднаної Європи. Саме на цьому напрямі 2017 року було досягнуто історичного успіху – з 11 червня 2017 року українські громадяни отримали можливість подорожувати до країн Європейського Союзу без оформлення візових документів. Надання безвізового режиму з боку ЄС має історичне значення для України та демонструє остаточний розрив Києва з пострадянським минулим. У практичній сфері нові можливості значно підвищили мобільність українського населення. За даними Державної прикордонної служби, за рік дії безвізового режиму 555 тис. українців скористалися ним при подорожі до Європи. Через авіаційні пункти пропуску 35 %, через автомобільні пункти пропуску: Румунія 24%, Польща 22%, Угорщина 12%, Словаччина 7%. Наші громадяни коли їдуть з туристичною ціллю до Європи, повертаючись вони вже стають іншими, змінюється їх світогляд, намагаються певні процеси запровадити і в себе на Україні.

У зв'язку з безвізом з ЄС за рік Україна піднялася відразу на 20 позицій у рейтингу «індексу паспортів», який оприлюднила міжнародна консалтингова компанія Henley&Partners.

Україна піднялася в рейтингу більше від усіх інших країн. Зараз українці можуть без віз подорожувати у 128 країн світу.

Україна знаходиться на 38 місці в рейтингу серед 188 країн.

При цьому побоювання деяких критиків безвізу не справдилися – Україна виконувала взяті на себе зобов'язання та зарекомендувала себе як надійний партнер. Українські успіхи в цій сфері підтверджуються оцінкою, наданою державній політиці європейськими посадовцями. Наприклад, комісар Європейського Союзу з питань європейської політики сусідства та перемовин із розширення Йоганнес Ган заявив про відсутність ризиків, які могли б призвести до призупинення безвізового режиму для українських громадян.

У сфері практичної реалізації євроінтеграційної політики України безперечним успіхом є остаточне *завершення процесу ратифікації Угоди про асоціацію нашої держави з Європейським Союзом*. На початку червня 2017 р. остання країна ЄС – Нідерланди – узгодила всі внутрішні формальності з визнанням цього документу. Після цього в липні 2017 року рішення про ратифікацію узгодила Рада ЄС, а з 1 вересня Угода в повному обсязі набрала чинності. Таким чином, було реалізовано одну з основних цілей Євромайдану та визначено довгостроковий напрям зовнішньополітичної орієнтації України.

У сфері євроатлантичної інтеграції Україна також поступово просувається до досягнення своєї стратегічної мети – *здобуття членства в Північноатлантичному альянсі*. У березні 2018 року Брюссель констатував *наміри нашої держави приєднатися до євроатлантичної системи колективної безпеки, визнавши її серед країн-партнерів, що задекларували своє прагнення до членства в НАТО*. Це закладає основу для подальшого поглиблення співпраці з Альянсом, оскільки є умовою для започаткування Інтенсифікованого діалогу та узгодження Плану дій щодо членства в організації. Надане таким чином з боку Альянсу визнання євроатлантичних прагнень Києва вкотре демонструє незворотність процесу інтеграції держави до євроатлантичної системи колективної безпеки. Декларація саміту НАТО в Брюсселі (11–12 липня 2018 р.) офіційно визнає факт відновлення намірів України стати членом НАТО й підтверджує вірність рішенням Бухарестського та інших самітів щодо перспективи майбутнього членства України в Альянсі.

Інше важливе завдання українська дипломатія виконує в рамках протидії російській агресії. Це вимагає консолідації зусиль партнерів та союзників; забезпечення визнання за Російською Федерацією статусу агресора та продовження щодо неї санкційної політики; підтримки обороноздатності держави.

Попри всі зусилля Москви ініціювати розкол у таборі союзників України, вони продовжують реалізацію політики протидії агресору. Яскравий приклад цього – пролонгація введених проти Росії санкцій. Європейський Союз за останній рік неодноразово продовжував антиросійські санкції. Так, 18 червня 2018 р. терміном на один рік були продовжені обмеження, введені через анексію Криму. Вони роблять неможливими будь-які економічні контакти між ЄС та окупованим півостровом. 5 липня 2018 року на півроку були продовжені економічні санкції ЄС, спрямовані проти специфічних секторів російської економіки. Російська делегація й у 2018 році все ще не бере участі в засіданнях ПАРЄ – вона так і не змогла добитися скасування введених проти неї у 2014 році обмежень. Той факт, що такі успіхи були досягнуті в умовах жорсткої протидії з боку російського керівництва, яке посилює свій тиск на владу окремих європейських держав, демонструє звитягу та професійність українських дипломатів.

Актуальним елементом зовнішньополітичної діяльності України стає забезпечення правдивого висвітлення подій російсько-українського конфлікту та формування об'єктивного бачення ситуації в міжнародній спільноті. У цьому контексті важливим залишається збереження уваги до подій в Україні та визнання на офіційному рівні агресивності російської політики. Успіхом на цьому напрямку дипломатичної діяльності стало ухвалення 19 грудня 2017 р. Генеральною Асамблеєю ООН резолюції «Стан із правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)». Документ, який підтримали 70 країн, підтверджує позицію світової спільноти щодо підтримки територіальної цілісності України, засуджує тимчасову окупацію Криму Російською Федерацією та звинувачує Москву в порушеннях прав населення анексованого півострова. Акцент робиться на необхідності виконання Російською Федерацією постанови Міжнародного суду ООН від 19 квітня 2017 р., яка закликає російську владу припинити утиски прав кримських татар, відновити діяльність Меджлісу кримськотатарського народу, забезпечити доступність освіти українською

мовою на окупованих територіях. Також документ закликає звільнити з ув'язнення українських громадян, які були незаконно затримані росіянами в Криму. Іншого успіху українська дипломатія досягнула в ПАРЄ. Прийнята 24 квітня 2018 р. резолюція вказувала, що неконтрольовані українським урядом частини Донецької та Луганської областей є тимчасово окупованими територіями, контрольованими російською окупаційною адміністрацією. У результаті на Росію покладалася відповідальність за злочини, здійснені у відповідних регіонах, та за їхнє гуманітарно-соціальне забезпечення. Втім, найважливішим юридичним моментом стало підкреслення факту окупації частини Донбасу, яке яскраво продемонструвало розуміння європейськими партнерами хибності російських пропагандистських тверджень про «громадянську війну» в Україні.

Українська дипломатія робить важливий внесок у підвищення обороноздатності держави. Найяскравішим прикладом цього є забезпечення постачання американської летальної зброї нашій державі. Розмови про можливість такої допомоги з боку Вашингтона тривали упродовж кількох років від початку російської агресії. Втім, саме зараз вони набули практичного змісту. Після тривалих переговорів та узгоджень у грудні 2017 року адміністрація президента США Дональда Трампа затвердила відповідне рішення. Важливе місце в структурі військової допомоги займають протитанкові ракетні комплекси FGM-148 Javelin – сучасне озброєння, яке здатне суттєво підвищити потенціал Збройних Сил України протидіяти російському наступу. Американський Конгрес затвердив пакет допомоги вартістю 47 мільйонів доларів США, у рамках якого наша держава отримує 37 пускових установок та 210 ракет до них. Сьогодні американське озброєння вже прибуло на українську територію, з ним розпочали ознайомлення військовослужбовці ЗСУ. Звичайно, воно не зможе в одну мить змінити стратегічну ситуації на фронті україно-російського конфлікту, проте значно підвищує шанси України на протидію агресії. Сама готовність постачати такі

сучасні системи демонструє підтримку нашої держави з боку союзників та є результатом плідної роботи українських дипломатів.

Про інтенсивність реалізації зовнішньополітичної діяльності свідчать масштаби залучення до цієї сфери центральних органів влади України та провідних високопосадовців. Суттєво активізувався особистісний вимір дипломатичної роботи найвищого керівництва держави. Так, за минулий рік Президент України П. Порошенко здійснив низку візитів до зарубіжних країн, в рамках яких обговорювалося широке коло питань протидії російській агресії та забезпечення сталого розвитку нашої держави. Серед подій слід відзначити державні візити глави держави до Грузії та Кувейту, офіційні візити до Саудівської Аравії, Португалії, Катару, Іспанії та Сербії, робочі візити до США, Франції, Канади, ОАЕ, Швейцарії, Литви, Австрії, Туреччини, Німеччини та Польщі. Паралельно низка закордонних лідерів відвідали Україну. Серед них – генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг (липень 2017 р.), президент Туреччини Р. Т. Ердоган (жовтень 2017 р.), президент Польщі А. Дуда (грудень 2017 р.), президент ФРН Ф.-В.Штайнмаєр (травень 2018 р.). Організація цих візитів на найвищому рівні демонструє успіхи української дипломатичної діяльності та відкриває нові можливості для поглиблення двосторонньої та багатосторонньої співпраці.

Відбуваються позитивні зрушення в організації роботи української дипломатії, яка минулого року відсвяткувала свій 100-річний ювілей. Нові виклики та завдання нашого часу вимагають модернізації системи дипломатичної служби. З метою удосконалення відповідної сфери було розроблено нову редакцію Закону України «Про дипломатичну службу». 7 червня 2018 року цей законодавчий акт було затверджено Верховною Радою. У ньому закріплюються сучасні підходи до організації професійної освіти дипломатів. Він спрямований на забезпечення належного представництва нашої держави на міжнародній арені та стає важливою віхою в історії розвитку української зовнішньополітичної служби.

Таким чином, українська дипломатична служба демонструє комплексний підхід до реалізації своїх функцій та якісні здобутки, досягнуті в різних сферах професійної діяльності. Держава має пишатися її роботою, спрямованою на реалізацію стратегічних цілей зовнішньої політики. Втім, кризовий характер сучасного міжнародного середовища та наявність прямих загроз суверенітету та територіальній цілісності України вимагають від вітчизняної дипломатії додаткових зусиль та продовження копіткої роботи на благо держави.

2.4.2. Посилення взаєморозуміння з ключовими союзниками

США

У 2018 році відносини України зі Сполученими Штатами продовжують зберігати високу динаміку. Головними рисами стратегічної взаємодії двох країн є інтенсивний політичний діалог та взаєморозуміння з усіх питань порядку денного співпраці, насамперед, у справі системного та скоординованого тиску на РФ із метою припинення її агресії проти України.

Останнім часом більш чіткіше виявилася *провідна роль США* в організації міжнародних зусиль, спрямованих на повне відновлення суверенітету та територіальної цілісності нашої держави. Сполучені Штати надають послідовну підтримку позиції України в міжнародних безпекових організаціях, зокрема в РБ ООН та ОБСЄ, сприяють збереженню українського питання у порядку денному «Великої сімки», НАТО та ЄС. Водночас, у вирішенні регіональних проблем безпекового характеру США схильні підвищувати відповідальність країн-партнерів (зокрема, Німеччини та Франції), та міжнародних організацій (НАТО, ОБСЄ, РБ ООН).

Для протидії гібридній війні РФ проти Заходу США ініціюють у Північноатлантичному альянсі комплексні заходи зі стримування агресора та просувають плани посилення власної військової присутності в Центральній Європі, що відповідає прийнятій у 2018 р. Національній військовій стратегії

Пентагону. США декларують прихильність до здійснення заходів щодо відновлення територіальної цілісності України, деокупації Криму та Донбасу, і зацікавлені в зниженні деструктивних впливів та домінування РФ у регіоні. Особливо важливо, що в українському питанні та в питаннях протидії російській агресії існує повна солідарність обох провідних політичних сил у Конгресі США – республіканської та демократичної партій. Наявність сильних інститутів та балансів влади в США є гарантією збереження спадкоємності стратегічного політичного курсу щодо України та в інших ключових питаннях зовнішньої політики

На тлі гальмування міжнародних зусиль щодо врегулювання ситуації на Донбасі у т.зв. Нормандському форматі, важливу роль у переговорному процесі з російською стороною відіграють дипломатичні зусилля Спеціального представника США з питань України К. Волкера, який неодноразово озвучував жорстку позицію Вашингтону щодо протидії російській агресії.

Значну стримувальну роль щодо російських агресивних амбіцій відіграє поступове нарощування з боку США санкційного режиму стосовно правлячих кіл РФ. У серпні 2018 р. США ввели санкції проти РФ у зв'язку із застосуванням хімічної зброї проти британського громадянина С. Скрипаля та його доньки відповідно до закону 1991 р. про протидію застосуванню хімічної й біологічної зброї. На розгляді Конгресу США перебуває черговий пакет санкцій у зв'язку із втручанням Кремля у виборчий процес у США та дії в Україні та Сирії. Зокрема, висувуються пропозиції внесення РФ у список країн-спонсорів тероризму поруч з Іраном, Суданом. Північною Кореєю та Сирією.

США надають значну військову допомогу нашій державі, а також за багатьма напрямками сприяють зміцненню обороноздатності України (військові тренування, просування реформ сектору безпеки та оборони й надання Україні летальної оборонної зброї). Значні обсяги воєнної допомоги Україні закладені в бюджет США на наступний рік.

Відчутного прогресу досягнуто на важливих напрямках економічної співпраці в енергетичній та космічній сферах, зокрема, у реалізації масштабних українсько-американських інфраструктурних проєктів.

Велика Британія

Від самого початку російської агресії проти України Велика Британія була чіткою й послідовною у своїй підтримці суверенітету й територіальної цілісності України, виступаючи за врегулювання конфлікту відповідно до норм міжнародного права. Британська сторона однозначно трактує захоплення Криму як перший випадок силової анексії і спробу перекроїти європейські кордони з часів Другої світової війни. Зухвала агресія РФ є викликом для всієї європейської безпеки, і Велика Британія, яка є одним із п'яти постійних членів Ради безпеки ООН, членом «Великої сімки» та провідним учасником Північноатлантичного альянсу, наполягає на збереженні санкцій проти РФ до моменту повернення Криму під контроль України. Позиція офіційного Лондону залишається незмінною в оцінках російської агресії щодо України та анексії Криму, порушення прав людини на окупованому півострові, вимогах звільнення українських політичних ув'язнених та збереженні санкцій проти РФ до моменту повернення Криму під контроль України.

Лондон також засуджує російську агресію на Донбасі, виступаючи за врегулювання конфлікту на сході України згідно з Мінськими домовленостями та вимагає від Москви виконання їх у повному обсязі.

Зусилля, спрямовані на стримування руйнівної політики РФ та захисті європейського безпекового простору, зростатимуть, що відповідає інтересам України, для якої відносини з Великою Британією були і є стратегічним пріоритетом.

Плідно розвивається співпраця у сфері оборони. За підтримки британського уряду відбулися навчання військовослужбовців ЗСУ за програмою навчально-тренувальної місії «Orbital», курси підготовки

українських військових фахівців у вищих навчальних закладах Сполученого Королівства, продовжується реалізація програми «Підготовки керівників вищого рівня» ВМСУ із залученням військових моряків керівної ланки.

У 2017 р. Велика Британія подвоїла обсяги технічної та військово-технічної допомоги Україні, у тому числі у сфері підготовки військовослужбовців ЗСУ.

У контексті наближення Brexit розпочалися експертні консультації щодо укладення двосторонньої угоди про вільну торгівлю та нової моделі торговельно-економічних відносин України з Великою Британією.

Велика Британія традиційно підтримує Україну в проведенні внутрішніх реформ, спрямованих на досягнення стабільного економічного й політичного розвитку. Важливе значення має підтримка британською стороною діяльності Проектного Офісу Реформ, Центру стратегічних комунікацій «StratCom Ukraine», проекту Прозорість та підзвітність у держуправлінні та послугах (TAPAS Project) тощо.

Вихід Великої Британії з Євросоюзу неодмінно позначиться на співвідношенні сил всередині Євросоюзу, формування нових груп впливу та відповідні зміни політичних процесів у співтоваристві. Експерти передбачають зменшення впливу північних ліберальних держав та зміцнення позицій південно-європейських країн, унаслідок цього відбуватиметься ситуативне перегрупування малих країн, пошук партнерів та створення тимчасових груп (альянсів) всередині ЄС уже з орієнтацією на інших лідерів об'єднання.

Природно, що внаслідок цих процесів відбуватимуться зміни в системі пріоритетів, постановці нових завдань, розробці довгострокових стратегій Європейського співтовариства. Одночасно, вихід Великої Британії з ЄС створює нову європейську реальність, з'являються можливості для нових вимірів взаємин із країнами, чії перспективи членства в Євросоюзі наразі є доволі віддаленими.

Завданням української сторони має стати органічне пристосування до таких довгострокових тенденцій, коли поєднання позитивного досвіду двосторонніх відносин, партнерство в межах євроінтеграційних процесів та в програмах НАТО, створить можливості для виходу на якісно нові рівні взаємодії в критично важливих сферах.

Канада

Історично, починаючи з визнання незалежності України вже 2 грудня 1991 р. і всі наступні 27 років Канада визначала Україну як пріоритетну державу, що набуло нещодавно формального визнання в отриманні Україною статусу єдиної «focus country» в Європі. Події 2014 р., подальша агресія РФ, волонтерський рух та демократичне обрання нового керівництва в Україні дали змогу Канаді перейти від пріоритетної до всеохопної підтримки нашої держави, що пояснюється як активним лобіюванням із боку української, інших східноєвропейських етнічних груп, так і низкою сприятливих зовнішньополітичних чинників. Серед них – бажання ліберального уряду Канади перебрати традиційно «консервативних» виборців у західних провінціях, де мешкає значний відсоток українських канадців, пошук нових партнерів в умовах загрози втрати частини ринку США внаслідок протекціоністської політики адміністрації Д. Трампа (звідси – укладення Угоди про вільну торгівлю з Україною), зближення з впливовими європейськими країнами – ФРН, Великою Британією, Швецією, Нідерландами, які дотичні до «української кризи», прагнення оновити ЗС Канади з огляду на посилення військових загроз (відправлення батальйону до Латвії в рамках НАТО, операція UNIFIER в Україні). Склалася ситуація, коли на тлі доволі обмеженого характеру допомоги в модернізації українських збройних сил із боку європейських держав і США, Оттава активно задіяна в процесі удосконалення української армії.

Серед суб'єктивних чинників – призначення міністром закордонних справ українсько-канадської активістки Христі Фріланд, активна позиція

керівництва Конгресу українців Канади, координований лобізм посольств Канади в Україні й України в Канаді.

Німеччина

Протягом 2017–2018 рр. спостерігався подальший розвиток українсько-німецьких відносин та двосторонньої співпраці в політичній, економічній, культурній та гуманітарній сферах.

Берлін продовжує підтримувати Україну в питаннях протидії російській агресії в Криму та на Сході України (як член «Нормандської четвірки»), у тому числі щодо невизнання виборів до Держдуми та виборів президента РФ на території окупованого Криму, збереження санкцій ЄС проти Росії, а також у контексті імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, експертну допомогу в провадженні реформ та з інших ключових питань відносин між Україною та ЄС.

Істотним чинником, що вплинув на можливості Берліну вести активну зовнішньополітичну діяльність, зокрема й щодо врегулювання військового конфлікту на сході України, стало затягнення формування правлячої коаліції в період із вересня 2017 р. по березень 2018 р. Натомість переобрання на посаду канцлера ФРН Ангели Меркель стало позитивним сигналом для України в питанні збереження єдності країн Заходу щодо протистояння агресивній політиці Російської Федерації.

Важливість українсько-німецьких відносин підтверджується кількістю зустрічей на вищому рівні, проведених після формування нового німецького уряду. 10 квітня 2018 р. Президент України Петро Порошенко став одним із перших іноземних лідерів, який здійснив візит до Німеччини після переобрання канцлера Ангели Меркель на четвертий строк. 10 травня 2018 р. в місті Аахен відбулися тристоронні переговори президента України Петра Порошенка з канцлером Німеччини А. Меркель та президентом Франції Е. Макроном, на яких розглядалися питання імплементації Мінських домовленостей. 29 травня 2018 р. візит до Києва здійснив президент ФРН

Франк-Вальтер Штайнмаєр, який заявив про готовність ФРН і Євросоюзу й надалі надавати підтримку Україні. 31 травня – 1 червня 2018 р. міністр закордонних справ Німеччини разом з українським колегою Павлом Клімкіним відвідав зону проведення операції Об'єднаних сил. Одним із наслідків цієї дипломатичної активності стало розблокування переговорів на рівні міністрів закордонних справ країн «Нормандського формату». Зустріч 11 червня 2018 р. в Берліні стала першою для керівників МЗС України, Німеччини, Франції й Росії після 18 лютого 2017 року.

Економічні стосунки двох держав демонструють значне зростання. За наслідками 2017 р. експорт товарів до Німеччини зріс на 23,2 %, а імпорт – на 26,1 %, За наслідками січня-травня 2018 р. експорт відповідно зріс на 31,3 %, а імпорт – на 8,3 %.

Берлін залишається найбільшим гуманітарним донором України. З 2014 р. німецький уряд надав Україні майже 1 мільярд євро грантової допомоги, що складає 25 % усієї грантової допомоги Європейського Союзу.

Посилюється культурна співпраця між двома країнами. В рамках Року української мови в Німеччині 2017/2018 пройшло понад 60 культурних заходів, серед яких участь України на Франкфуртському книжковому ярмарку, запуск першого в Європі україномовного аудіогіда на екскурсійних автобусах Berlin City Circle, проведення концертів української класичної музики та презентація нового роману Сергія Жадана про війну на Донбасі «Інтернат».

Свідченням партнерських відносин України з Німеччиною є той факт, що починаючи з 2014 р. ця країна прийняла на лікування понад 100 українських солдатів поранених на Донбасі. 11 липня 2018 р. Німеччина прийняла чергову групу з 14 поранених військових.

Франція

Французька Республіка займає позицію послідовної підтримки територіальної цілісності України та категоричного невизнання анексії

Криму. Окрім взаємодії в «нормандському» форматі, після обрання президентом Франції Е. Макрона спостерігається активізація українсько-французьких контактів за всім спектром співробітництва.

Ініційована Францією інституційна реформа Європейського Союзу, зокрема створене Постійне структурне співробітництво з питань безпеки та оборони (PESCO) та Європейська ініціатива втручань можуть стати інструментами для поглиблення співпраці України та Європейського Союзу.

Економічна співпраця України та Франції вимагає інтенсифікації. У 2017 р. експорт товарів з України до цієї країни знизився на 7,6 %, а імпорт зріс на 2,2 %. У січні-травні 2018 р. експорт до Франції зріс на 4,4 %, а імпорт знизився на 11,9 %.

Серед проблемних питань залишається зацікавленість ділових кіл та певних політичних груп у Франції щодо відновлення співпраці з Росією. Офіційна позиція Франції в дотриманні режиму антиросійських санкцій залишається незмінною – їх зняття можливо лише у випадку досягнення прогресу в імплементації Мінських угод. Водночас одним із підсумків візиту Е. Макрона 24–25 травня 2018 р. на Санкт-Петербурзький економічний форум стало підписання низки контрактів між підприємствами Франції та РФ, зокрема компанія «Total» оголосила про інвестиції 2,6 млрд євро у виробництво та експорт російського зрідженого газу із Сибіру.

Країни Балтії

Литва де-факто є стратегічним партнером України в регіоні. Вільнюс твердо й послідовно підтримує суверенітет і територіальну цілісність нашої держави, рішуче і відкрито засуджує агресивну політику Росії, а також продовжує активну роботу всередині Європейського Союзу щодо забезпечення практичної допомоги Україні. Литовська Республіка, незважаючи на обмеженість власних фінансових ресурсів, продовжує надавати суттєву гуманітарну, медичну, військово-технічну допомогу Україні.

Латвія надає тверду політичну підтримку та незмінну практичну допомогу Україні. Продовжується подальше охолодження латвійсько-російських відносин через втручання Росії у внутрішні справи Латвії в питаннях проведення освітньої реформи та трактування історії. З огляду на зазначену вразливість Риги, наші країни мають значний потенціал для спільного дослідження та розробки заходів для протидії гібридній агресії. Значні перспективи має подальше розширення українсько-латвійського співробітництва в реальному секторі економіки, насамперед у галузі сільського господарства, інфраструктури, транспорту, на науково-технічному напрямі, продовження взаємодії в рамках інституційних механізмів співпраці.

Естонія належить до групи балтійських друзів та стратегічних партнерів України. Таллінн підтримує Київ у принципових для нашої держави питаннях міжнародного сприяння її зусиллям із виконання Мінських домовленостей, територіальної цілісності України, протистояння агресії Росії, збереження та посилення тиску на неї з боку світової спільноти, підтримки європейського та євроатлантичного інтеграційного курсу України. Естонія продовжує передавати свій досвід Україні з реформування держави, зокрема в галузі високих технологій та ІТ, е-урядування та кібер-безпеки.

Республіка Польща

Важливим стратегічним союзником України є Польща. Варшава продовжує виступати стійким адвокатом України, підтримуючи її курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Важливою є принципова позиція Польщі в протистоянні намірам Російської Федерації втягнути Європу в ще більшу енергетичну залежність від російських енергоносіїв шляхом будівництва газопроводу «Північний потік-2». Як непостійний член у РБ ООН (2018–2019 рр.) РП докладає зусиль із метою забезпечення постійної присутності теми України на порядку денному Ради. Президент Анжей Дуда озвучив чітку позицію на засіданні Ради Безпеки ООН 17 травня ц.р. щодо

необхідності розгортання миротворчої місії ООН на Донбасі, згідно з очікуваннями України. Показово, що під час свого головування в РБ ООН у травні 2018 року польська сторона включила до своєї програми брифінг з української тематики (29 травня 2018 року).

Між країнами останніми роками значно поглибилася військова та військово-технічна співпраця, прикладами якої є сертифікація бойової готовності литовсько-польсько-української бригади імені князя Костянтина Острозького; організація польською стороною навчань українських солдатів; модернізація танку спільної конструкції РТ17 тощо. Зазначений ефект досягнутий завдяки підписанню Генеральної угоди про співробітництво у сфері оборони, укладеної між Україною та Польщею в грудні 2016 р. Водночас, потенціал документу є значно ширшим. Його імплементації сприятиме запровадження моделі моніторингу ефективності, із залученням парламентарів та неурядових організацій, проведенням щорічних звітних конференцій та публікацією щорічного бюлетеня.

Польща поступово збільшує обсяги інвестицій в Україну, готова до реалізації спільних масштабних інфраструктурних проектів. Натомість потік українських трудових мігрантів допомагає розбудовувати економіку Польської держави. Між країнами продовжує проводитися культурний та науковий обмін; українські громадяни, усе частіше подорожуючи або виїжджаючи на заробітки (навчання) до Польщі, створюють позитивний імідж України та успішно інтегруються в польське суспільство.

Істотній вплив на двосторонні відносини надають питання історичної пам'яті, пов'язані з інтерпретацією складних сторінок історії двох країн у сучасному історичному та політичному наративі. Варто згадати, що зазначені питання виходять за межі двосторонніх відносин, натомість Росія зацікавлена в інспіруванні суперечностей між Польщею та Україною в контексті дестабілізаційних гібридних дій Москви в регіоні. Київ та Варшава мають шукати шляхи до порозуміння та примирення, деполітизації історичного дискурсу, зокрема підживлюючи проекти субрегіональної військово-

політичної інтеграції. Важливою є співпраця – в рамках культурної дипломатії, з належною ресурсною підтримкою з боку української держави – з авторитетними громадськими, експертними, журналістськими колами Польщі, що дозволить поширити в суспільстві цієї країни взаємоприйнятні погляди на спільну історію і спільне майбутнє.

Хорватія

Хорватія є традиційним партнером України в Балканському регіоні, динамічний розвиток відносин засвідчує високий рівень довіри і взаємодії. Хорватія демонструє незмінну підтримку суверенітету й територіальної цілісності України, її європейського вибору та євроатлантичних прагнень. Офіційний Загреб послідовно й активно підтримував українську сторону в питаннях завершення ратифікації Угоди про асоціацію з ЄС та лібералізації візового режиму для українських громадян, нині хорватська сторона демонструє чітку й недвозначну позицію відносно продовження санкцій щодо дій Російської Федерації.

Україна вітає ініціативу уряду Хорватії щодо створення Робочої групи для передачі хорватського досвіду з мирної реінтеграції тимчасово окупованих територій, а також високо цінує готовність хорватської сторони до обміну досвідом щодо процесів євроінтеграції, зокрема, виконання вимог ЄС щодо вступу, адаптації національного законодавства до стандартів Євросоюзу, ведення переговорів тощо.

Після п'ятирічної перерви відновлюється робота Спільної українсько-хорватської комісії з питань економічного співробітництва, нині важливим завданням є наповнення цього формату конкретними проектами, зокрема в енергетичній та інфраструктурній галузях. Так, саме хорватська компанія «Crosco» стала першою з іноземних підрядників, хто успішно розпочав реалізацію проекту з розробки нових газових свердловин у Полтавській області із застосуванням сучасного бурового обладнання та міжнародних бурових практик. Українська сторона також висловила готовність до

обговорення можливого формату участі в проекті LNG-терміналу на острові Крк та розбудові Південного газового коридору.

Хорватська сторона засвідчує готовність до обговорення перспектив приєднання України Адріатично-Балтійсько-Чорноморської ініціативи, участь у якій ініціативі може стати потужним додатковим чинником європейської інтеграції української держави та імпульсом до подальшого розвитку її економічного, інфраструктурного і транзитного потенціалу.

2.4.3. Досягнення паритетних відносин із країнами-сусідами та регіональними партнерами.

У регіоні Центральної та Східної Європи відбувається істотне зростання воєнних конвенційних загроз, які накладаються на традиційні асиметричні виклики. Росія як головний дестабілізуючий чинник сучасного міжнародного порядку зумовлює складний безпековий клімат на європейському континенті, використовує гібридний інструментарій впливу для маніпулятивного сприйняття історії регіону, руйнування довіри, прискорення процесів дезінтеграції в межах ЄС та НАТО. Москва спрямовує значні зусилля на створення атмосфери страху та, відповідно, непередбачуваності, використовуючи тактику ядерного залякування та апокаліптичну риторику. Відповіддю країн регіону має бути максимальне політичне єднання та військова допомога Україні, яка знаходиться на передовому рубежі протистояння російській агресії в Європі.

Співпраця України з регіональними партнерами є найбільш пріоритетним напрямом зовнішньої політики в умовах сучасних викликів та загроз регіональній безпеці.

Балтійські країни, через своє радянське минуле та наявність російськомовної меншини, перебувають в зоні підвищеної небезпеки в планах сучасного російського ревізіонізму. Незважаючи на їх членство в НАТО та ЄС, Москва надсилає країнам Балтії чіткі загрозові сигнали,

інспірує акції громадської непокори серед російськомовної меншини, влаштовує військові провокації в повітрі та на морі. Литва, Латвія та Естонія найглибше усвідомлюють та розуміють ризики російської гібридної агресії в регіоні, й, відповідно, є природними союзниками нашої держави в регіоні ЦСЄ.

Розвиток стратегічного партнерства з *Польщею* залишається незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України, у тому числі в регіоні Центральної та Східної Європи. Наша держава цінує послідовну й рішучу підтримку Польщі, яка обстоює на міжнародній арені відновлення територіальної цілісності України, утримання й посилення санкцій щодо РФ, надання допомоги для Збройних Сил України.

Послідовним партнером України в підтримці її територіальної цілісності й незалежності залишається *Словацька Республіка*, яка продовжує розвивати європейський вектор зовнішньої політики в умовах новітніх загроз, пов'язаних з агресією Росії в регіоні. Одним із ключових спільних інтересів для Києва та Братислави залишається співробітництво в рамках регіональних ініціатив та НАТО в оборонній сфері. Братислава з 1 липня 2018 протягом року головує у Вишеградській групі й розглядає цей досвід як трамплін до свого головування в ОБСЄ у 2019 р. Політичний діалог між країнами регіону та спільний погляд на стратегічний контекст, де провідну роль займає мирне регулювання конфлікту на Сході України, є актуальним для зовнішньополітичних зусиль Словаччини. Активно розвивається традиційна лінія енергетичної співпраці між Словацькою Республікою та Україною, що залишаються ключовими країнами-транзитерами енергоносіїв у Європу. Крім того, Словаччина докладає зусиль для протидії реалізації російського проекту «Північний потік 2», який передбачає постачання газу в країни ЄС в обхід як України, так і Словаччини. Українсько-словацьке співробітництво в транспортній сфері, зокрема на маршруті залізничних перевезень Азія – Європа, також залишається ключовим у двосторонній співпраці. Перспективним напрямком є відновлення діяльності міжурядової змішаної

комісії з економічного, промислового та науково-технічного співробітництва України та Словаччини.

Чеська Республіка залишається послідовною у своїй позиції щодо збереження антиросійських санкцій, відновлення територіальної цілісності України, підтримки євроінтеграційних та євроатлантичних прагнень Києва. Двосторонні чесько-українські відносини наразі підтримуються здебільшого на рівні урядових структур через ускладненість внутрішньополітичної ситуації в Чехії. Перспективними напрямками співпраці між країнами залишаються торговельно-економічні відносини, а також гуманітарне й культурне співробітництво. Чехія продовжує реалізувати в Україні ряд трансформаційних, гуманітарних, реабілітаційних, освітніх проектів (у тому числі в рамках діяльності Чеської агенції розвитку); країни приділяють увагу підготовці до чесько-української міжурядової комісії з питань економічного, промислового й науково-технічного співробітництва. Крім того, держави висловлюють зацікавленість у поглибленні оборонного і військового співробітництва, обміні досвідом у питаннях реагування на гібридні загрози з боку Росії та посилення кібербезпеки.

Відносини України з **Угорщиною** за останній рік зазнали трансформацій у дипломатичній площині через трактування Будапештом «мовних» положень ухваленого Закону України «Про освіту» як начебто утисків угорської меншини на Закарпатті. Намагання Будапешта використати тематику двосторонніх відносин для тиску на нашу державу через блокування засідання комісії Україна-НАТО привернуло увагу окремих країн-членів організації та керівництва Північноатлантичного Альянсу, які здійснили певні посередницькі кроки щодо нормалізації українсько-угорських відносин. Зрештою, це посилило відновлення діалогу між Києвом та Будапештом: між країнами тривають консультаційні переговори в рамках міжвідомчої робочої групи. Попри непорозуміння в політичних відносинах з українською стороною, Угорщина не змінює свою позицію в питанні підтримки територіальної цілісності та суверенітету України. Не менш

важливою сферою відносин між двома країнами залишається оборонне співробітництво (регулярно проводяться спільні міжнародні військові навчання за участі військових Угорщини, Словаччини та Румунії); енергетична і транспортна співпраця (між державами значно активізувалися обсяги перевезень вантажів залізничним транспортом). Важливим досягненням стало відкриття в Україні Бескидського тунелю, який є частиною транспортного коридору, що проходить через Угорщину, Словаччину, Словенію та Італію. Будапешт продовжує надавати гуманітарну допомогу українським військовим, приймаючи в себе учасників АТО для реабілітації та оздоровлення. Крім того, у рамках безвізового режиму з ЄС суттєво поживався туристичний потік між країнами. Варто відзначити і зростання кількості трудових мігрантів з України в Угорщині.

Румунія. В умовах російської агресії в Україні та зростання військової напруженості в регіоні, за ініціативи Бухареста проблемні питання двосторонніх відносин між нашими державами були перенесені на другий план. Румунія зайняла беззастережну підтримку незалежності, суверенітету та незалежної цілісності України, а також її євроатлантичних інтеграційних прагнень. Румунія є важливим форпостом НАТО, ключовим партнером США в Чорноморському регіоні, де союзникам доводиться дедалі частіше стикатись із провокативними акціями РФ, у тому числі з території окупованого Криму.

Протягом останнього року українсько-румунські відносини в політичній сфері характеризувалися високою інтенсивністю. Відбулися зустрічі Глав держав України та Румунії, а також керівників зовнішньополітичних відомств. Після довгої перерви відновили свою роботу Українсько-румунська Спільна комісія з питань економічного, промислового, наукового та технічного співробітництва, а також Змішана міжурядова українсько-румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин. За результатами роботи цих двосторонніх міжурядових органів сторонами вдалося досягнути низки домовленостей,

виконання яких мало надати додатковий поштовх секторальному співробітництву, а також посприяти вирішенню низки проблемних питань порядку денного. У 2017 році проведено раунд політичних консультацій на рівні директорів департаментів МЗС України та Румунії, у рамках яких здійснений аудит актуального стану двосторонніх відносин між Україною та Румунією, обговорені питання, пов'язані з організацією двосторонніх заходів.

Активізація внутрішнього ринку та збільшення обсягів імпорту Румунією забезпечили сприятливе підґрунтя для зростання попиту як на традиційні групи українських товарів, так і на нові категорії продукції, які закріплюються на румунському ринку завдяки новим умовам економічних відносин між Україною та ЄС у рамках ЗВТ. Протягом останнього року торговельно-економічне співробітництво між Україною та Румунією характеризувалось утриманням позитивної динаміки основних показників та сталим збільшенням торговельного сальдо на користь України.

На заваді інтенсифікації українсько-румунського співробітництва є спекулятивні питання у зв'язку з прийняттям Закону України «Про освіту», який, на думку Бухареста, суттєво обмежує право на освіту рідною мовою представників румунської національної меншини України. Ситуація навколо реформи освіти України негативно вплинула на виконання домовленостей, досягнутих за результатами засідань спільних двосторонніх органів. Інклюзивний діалог із метою врегулювання цієї проблемної ситуації, сприятиме відновленню високого темпу розвитку українсько-румунських політичних відносин.

Традиційно, Бухарест приділяє значну увагу підтримці стабільності та безпеки *Молдови*. Україна зацікавлена в передбачуваності на південно-західних кордонах, де Росія докладає особливих зусиль для дестабілізації цієї країни напередодні парламентських виборів, які відбудуться в Молдові в лютому 2019 р. У контексті врегулювання придністровської проблеми, зближення Кишинєва та Тирасполя, що спостерігається останнім часом,

може бути представлене російською стороною як зразок мирного врегулювання для Донбасу. Подібний «придністровський» сценарій реінтеграції, намагання його просування напередодні електорального циклу в Україні, сприятиме роз'єднанню українського суспільства, підмиванню національної стійкості держави.

Серед практичних досягнень українсько-молдовських відносин останнього часу – запровадження спільного митного контролю на придністровській ділянці за сприяння місії EUBAM.

Республіка Білорусь попри свою участь у союзній із РФ державі, ОДКБ та Митному союзу, залишається послідовною у своїй підтримці дружніх і добросусідських двосторонніх відносин з Україною.

Білоруська сторона продовжує відігравати посередницьку роль у деескалації конфлікту на Сході України, слугуючи майданчиком для проведення зустрічей у Мінську у форматі Тристоронньої контактної групи щодо врегулювання ситуації на Донбасі. На державному ж рівні українсько-білоруські відносини наразі мають здебільшого реактивний характер, а політичний діалог між країнами залишається складним з огляду на особливий характер відносин Білорусі з Російською Федерацією.

Проте останнім часом спостерігається інтенсифікація українсько-білоруських торговельно-економічних відносин: Білорусь займає п'яте місце серед торгових партнерів України; між державами збільшується обіг товарами та послугами (за I квартал 2018 року загальний товарообіг із Республікою Білорусь порівняно з I кварталом 2017 року збільшився на 96,6 млн дол. США або на 9,9 %).

Знаковим кроком у двосторонніх відносинах є організація Першого форуму регіонів України та Білорусі за участі президентів обох країн, що сприятиме посиленню економічного потенціалу Гомельської та Херсонської областей держав, розбудові нових ініціатив і форм економічного, інвестиційного, науково-технічного співробітництва на міжрегіональному рівні. Позитивним моментом двосторонньої співпраці України з Білоруссю є

ухвалення Спільною українсько-білоруською демаркаційною комісією рішення щодо початку демаркації спільного державного кордону в зоні відчуження Чорнобильської АЕС у 2019 році в рамках плану демаркації кордону між країнами, розрахованого на 2018–2026 рр. Не менш важливою сферою співробітництва залишається й освітня та культурна співпраця, яка включає в себе діяльність країн у рамках Програми транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна та ініціативи Східного Партнерства.

Позиція *Болгарії*, яка головувала в Раді ЄС у першому півріччі 2018 р., щодо підтримки територіальної цілісності України та застосування санкцій за невиконання Росією Мінських домовленостей залишається важливою гарантією стабільності та безпеки Чорноморського регіону. Проте сумніви болгарського уряду щодо доцільності продовження санкційної політики стосовно РФ сприяють поширенню дезінтеграційних настроїв в об'єднаній Європі. Розвиток двосторонніх відносин між Україною та Болгарією у 2018 році має позитивну тенденцію через успішну реалізацію торговельно-економічних домовленостей, досягнутих під час останніх зустрічей на найвищому рівні (запровадження прямого авіаційного та залізничного сполучення, виключення Болгарії з ризикових країн у частині контролю над трансферним ціноутворенням). Перспективним напрямком болгарсько-української взаємодії залишається й майбутнє будівництво дороги між Одеською областю, Рені і Варною через територію Румунії в рамках Стратегії ЄС для Дунайського регіону.

Туреччина продовжує залишатись стратегічним партнером для України.

Характер українсько-турецьких відносин у першу чергу визначається спільними інтересами. Туреччина залишається важливим торговельно-інвестиційним партнером для України: торговельний товарообіг між державами за 2017 рік зріс на 20%. Також Київ та Анкара продовжують переговори щодо формування зони вільної торгівлі. Однією з пріоритетних складових стратегічного партнерства є продовження активної співпраці у

військово-технічній сфері. Йдеться про практичну реалізацію спільних проектів в авіакосмічній та оборонно-промисловій галузях. Свідченням високого рівня політичного діалогу у двосторонніх відносинах став візит президента Турецької Республіки Р. Т. Ердогана до Києва на початку жовтня 2017 р. У квітні та червні 2018 року контакти на найвищому рівні продовжились у рамках візитів Президента України П. Порошенка до Туреччини.

Попри певну двозначність російського вектору зовнішньої політики Туреччини, де глибокі протиріччя в Сирії межують з активною співпрацею в енергетичному секторі, Анкара не змінює свою позицію щодо українського питання. Турецька влада наголошує на своїй повазі до територіальної цілісності України та закликає до мирного вирішення конфлікту у форматі виконання Мінських домовленостей. Особливої уваги в рамках українсько-турецьких відносин займає позиція Анкари щодо проблеми окупації Криму. Туреччина вважає пріоритетом підтримання тематики Криму на найвищих рядках порядку денного міжнародної спільноти. Тюркська солідарність привертає увагу турецької влади до проблеми захисту прав кримських татар на незаконно анексованих Росією територіях. Туреччина виступає своєрідним адвокатом прав кримських татар на міжнародній арені – і це може стати в нагоді для Києва в рамках протистояння російській агресії. Найбільш актуальний позитивний прояв такої позиції Туреччини – її роль у звільненні кримськотатарських лідерів А. Чигойза та І. Умерова з російського ув'язнення наприкінці жовтня 2017 р.

Грузія є провідним партнером України на пострадянському просторі. Київ та Тбілісі мають спільні інтереси, продиктовані викликами та можливостями, які пропонує їм сучасне міжнародне середовище. Обидві держави декларують свою прихильність європейському цивілізаційному вибору та реалізують його в рамках інтеграційних процесів, спрямованих на здобуття членства в НАТО та ЄС. Вони постраждали від російської агресії та мають проблему окупованих територій. Географічна близькість та

належність до Чорноморського простору активізує питання українсько-грузинської регіональної співпраці. Двосторонні відносини між державами продовжують активно розвиватися. Останній рік характеризується безпрецедентним рівнем інтенсифікації політичного діалогу, який передусім знайшов своє відображення в державному візиті президента П. Порошенка до Грузії, під час якого було укладено Декларацію про стратегічне партнерство між Києвом і Тбілісі. Сторони підтверджують готовність співпрацювати в справі відновлення власної територіальної цілісності, демократичного розвитку, економічного партнерства та інтеграційної політики. У 2018 році до десятої річниці початку російської агресії проти Грузії Україна закликала Москву припинити окупацію Абхазії та Південної Осетії, звинувачуючи її в невиконанні взятих зобов'язань та порушенні принципів міжнародного права. Продовжує зміцнюватись взаємодія Києва та Тбілісі в рамках міжнародних і регіональних організаціях. На двосторонньому рівні триває робота щодо подальшого просування економічних інтересів України та Грузії в масштабних інвестиційних проектах щодо реалізації міжнародних транспортних та енергетичних коридорів між Європою та Азією. Також Грузія надає допомогу в лікуванні та реабілітації поранених на Донбасі українських військовослужбовців.

На Південному Кавказі перспективним для України залишається розвиток стратегічного партнерства з *Азербайджаном*. Первинне значення має співробітництво в енергетичному секторі та в галузі транспортних перевезень. Важливим є розвиток співпраці у сфері ОПК, де Азербайджан є перспективним клієнтом-покупцем на світовому ринку озброєння. Україна, маючи у своєму розпорядженні розробки вітчизняних підприємств, що були перевірені в дії під час конфлікту з РФ, може кинути виклик російським постачальникам, оскільки працює в тому ж сегменті ринку. Певна схожість ситуацій навколо Криму/Донбасу та Нагорного Карабаху робить природним союзництво України та Азербайджану щодо недопущення насильницької зміни державних кордонів у регіоні. Сьогодні країни підтверджують своє

прагнення спільно відстоювати територіальну цілісність одна одної на міжнародній арені.

У *Вірменії* навесні 2018 року внаслідок мирних протестів відбувся перехід влади від пострадянських еліт та сформованого ними авторитарного режиму до несистемних опозиційних сил, орієнтованих на побудову демократичного суспільства. Прихід до влади нового уряду на чолі з Н. Пашиняном дозволяє сподіватись на певну ревізію попередньої політики Єревану, яка протягом останніх років залишалася жорстко проросійською, на активізацію діалогу між Вірменією та ЄС (в тому числі в рамках «Східного партнерства»), а також на поступову зміну підходів вірменської сторони в питанні розв'язання «карабаської проблеми». Відхід від курсу попереднього уряду на самоізоляцію від євроінтеграційних процесів і фактичну солідаризацію з російською агресією проти України, досягнення позитивних зрушень у врегулюванні вірмено-азербайджанського конфлікту створять можливості для формування якісно нової атмосфери в україно-вірменських відносинах та поглиблення двостороннього співробітництва.

2.4.4. Забезпечення інтересів України в міжнародних організаціях

Україна є повноправним суверенним членом світової спільноти. Захист її національних інтересів вимагає тісної кооперації з іншими акторами системи міжнародних відносин. Важливим елементом у її реалізації стає участь Києва в міжнародних організаціях різного формату, які дають змогу консолідувати зусилля з певних специфічних проблем, формувати регіональну політику та забезпечувати безпечне та стабільне існування держави.

Сьогодні можна виділити кілька основних зовнішньополітичних інтересів, які оформлюють цілі та завдання України в рамках функціонування міжнародних структур. По-перше, країна реалізовує свій цивілізаційний вибір згідно з проєвропейським курсом, спрямованим на

розрив із радянською спадщиною, виходом із зони впливу Російської Федерації та остаточного повернення до Європи. По-друге, в умовах прямої російської агресії Київ вимушений захищати свій суверенітет усіма доступними засобами, протистоячи загарбницьким планам Москви, які загрожують не лише нашій державі, але й підривають загальноєвропейські стандарти та принципи міжнародної безпеки. По-третє, Україна продовжує реалізовувати політику, спрямовану на підвищення темпів економічного зростання та здобуття преференцій у сфері зовнішньої торгівлі та соціального розвитку суспільства.

Слід відзначити, що в сучасних умовах найбільш перспективною є робота України в універсальних структурах або організаціях континентального формату. Регіональний формат кооперації має обмежені перспективи розвитку. Інтеграція в рамках пострадянського простору, запропонована Москвою, суперечить національним інтересам України. У Чорноморському регіоні співпраця регіональних гравців у повноцінному форматі фактично заморожена через україно-російський конфлікт. Більшість країн Центральної та Східної Європи вже приєдналися до європейської та євроатлантичної спільноти. Відтак, перспективи інституалізованої регіональної інтеграції на цьому просторі із залученням країн, які все ще перебувають поза межами ЄС та НАТО, сьогодні обмежені. Україна, враховуючи її потенціал та географічне розташування, обґрунтовано може претендувати на статус регіонального лідера, що прагне стати центральною ланкою певних об'єднуючих ініціатив (на кшталт ГУАМ, залучення до Вишеградської групи та проєктів Балто-Чорноморської співпраці). Втім, реалізація такої політики вимагає досконалого планування, документального оформлення та спрямування значної кількості ресурсів на досягнення поставлених у цьому контексті цілей.

Основним пріоритетом діяльності України в рамках ООН є цілеспрямована комплексна робота, спрямована на використання всіх доступних засобів Організації з метою захисту суверенітету та

територіальної цілісності, відстоювання національних інтересів України в умовах активного процесу реформ у внутрішній політиці та триваючого україно-російського конфлікту.

Україна продовжує привертати увагу світової спільноти до проблеми російської агресії. Важливим аспектом такої політики є питання Криму, анексованого Російською Федерацією. Акцент робиться на загрозах, які несе російська окупація населенню півострова, у першу чергу – представникам кримськотатарського етносу. У результаті Генеральною Асамблеєю ООН 19 грудня 2017 р. було схвалено ініційовану Україною резолюцію № 190 «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна». Цей документ, за який проголосували 70 держав із різних регіонів світу, є закономірним розвитком попередньої резолюції № 71/205, прийнятої в грудні 2016 р. Він підтверджує оцінку дій РФ у Криму як окупаційних, засуджує політику країни-окупанта та зобов'язує її дотримуватися норм міжнародного права, покладаючи саме на російську сторону відповідальність за порушення прав населення півострова. Нова резолюція вимагає від Москви виконувати постанови Міжнародного суду ООН від 19 квітня 2017 р., які закликають російську владу припинити утиски прав кримських татар, відновити діяльність Меджлісу кримськотатарського народу, забезпечити доступність україномовної освіти на окупованих територіях, звільнити з ув'язнення українських громадян, які були незаконно затримані росіянами в Криму. Проблема окупації кримського півострова також обговорювалась у форматі відкритого засідання Ради Безпеки ООН, організованого 15 березня 2018 р. Обговорення засвідчило, що питання окупації Криму Росією продовжує перебувати на порядку денному Ради Безпеки та сприймається більшістю її членів як грубе порушення міжнародного права. Означені заходи стали важливим інструментом привернення уваги міжнародної спільноти до анексії Криму та посилення тиску на Російську Федерацію з метою деокупації півострова.

Важливу роль у просуванні інтересів України в ООН грає діяльність Президента П. Порошенка, який у вересні 2017 року взяв участь у роботі Генеральної Асамблеї ООН. Численні двосторонні переговори з лідерами іноземних держав сприяли посиленню політичного діалогу з партнерами України, насамперед, у контексті протидії викликам регіональній та світовій безпеці, пов'язаним з агресією РФ проти України. У ході візиту Президента було також засвідчено готовність нашої держави дієво долучитися до спільної роботи в рамках ООН із розв'язання найгостріших викликів міжнародній стабільності.

У 2017 році Україна продовжувала свою роботу як непостійний член Ради Безпеки ООН. Українська делегація активно використовувала цей статус для викриття агресивної політики Російської Федерації, її зневаги до норм міжнародного права, підтримки російським урядом терористичної діяльності на державному рівні. Втім, вона не лише забезпечувала власні національні інтереси, але й залучалась до вирішення інших питань, які турбують міжнародне середовище. У цьому контексті українські дипломати брали участь у розв'язанні кризової ситуації в Сирії, де Російська Федерація посилювала свою військову присутність, та засудженні ядерної програми КНДР, яка несе безпосередню загрозу стабільності та безпеці на планеті.

Одним із головних завдань для України в Організації Об'єднаних націй сьогодні стає залучення інструментарію ООН до вирішення конфлікту на Донбасі. Це, у першу чергу, стосується реалізації ініціативи Президента П. Порошенка щодо розгортання в регіоні місії ООН із підтримання миру, покликаної сприяти поступовій деескалації конфлікту в рамках норм міжнародного права та повернення окупованих територій під українську юрисдикцію. Враховуючи наявність контрпропозиції від Російської Федерації, яка погоджує спрямування миротворців, втім – значно обмежує їхні функції, українська делегація активізувала свою роз'яснювальну та переговорну діяльність із метою довести неприйнятність російського плану.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)

залишається структурою, яка на практиці залучена до процесу деескалації україно-російського конфлікту. Ця проблема є ключовою для організації, оскільки становить одну з найбільших загроз стабільності європейського простору за останні десятиліття. Відтак, ОБСЄ звертає підвищену увагу на події в Україні. Вона розглядає різні варіанти подальшої участі в процесах мирного врегулювання, прискіпливо аналізуючи перспективи спрямування в зону конфлікту миротворчої місії ООН та розглядаючи формат власної участі в подібній ініціативі.

На міжнародному рівні ОБСЄ неодноразово підтверджувала повагу до територіальної цілісності та суверенітету України. Так, у липні 2017 р. Парламентською асамблеєю організації була прийнята резолюція «Відновлення суверенітету й територіальної цілісності України», яка вкотре засудила російську агресію проти нашої держави.

На території України продовжує діяти Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ, яка покликана слідкувати за виконанням досягнутих домовленостей щодо припинення вогню та відведення важких озброєнь від лінії розмежування на Донбасі. У березні 2018 року її мандат було в черговий раз продовжено на один рік.

У цілому практична активність представників ОБСЄ в зоні конфлікту викликає неоднозначну реакцію. Втім, вона є безцінною для фіксації злочинної діяльності російських окупаційних сил та їхніх найманців, які продовжують порушувати Мінські домовленості. Також вона наочно демонструє світовій спільноті відданість України визнаним принципам міжнародного права – «духу Гельсінкі», заради утвердження яких ОБСЄ й була створена.

Організація також виступає стороною в роботі тристоронньої контактної групи з мирного врегулювання ситуації на сході України. Хоча зазвичай переговори в цьому форматі заходять у глухий кут через неконструктивну позицію РФ, наприкінці 2017 року вони все ж таки заклали основу для

домовленостей про широкомасштабний обмін полоненими на Донбасі. Ця акція була реалізована наприкінці грудня 2017 року та призвела до звільнення з полону та ув'язнення з катівень терористів 73 осіб.

Паралельно в країні продовжує працювати Офіс координатора проектів ОБСЄ, який здійснює підтримку реформ з метою розбудови стабільного та демократичного майбутнього України. Його діяльність залишається важливим елементом міжнародної підтримки, спрямованої на модернізацію нашої держави відповідно до європейських стандартів.

Рада Європи залишається важливим фронтом дипломатичної боротьби України проти російського агресора. Передусім вона точиться навколо впливу Росії на цю організацію. Безпосередніми успіхами в ній є продовження самоусунення Москви від роботи Парламентської Асамблеї Ради Європи у відповідь на введені проти російської делегації санкції. Росія намагається добиватися своїх цілей через делегатів з інших держав, які займають дружні щодо неї позиції. Однак досі українська делегація вправно та вміло вживала контрзаходи – як із метою недопущення повернення росіян до роботи Ради Європи, так і для нейтралізації російської антиукраїнської пропаганди або ж протидії політикам, які дискредитували себе зв'язками за агресором.

Окрім питання російської агресії Рада Європи безпосередньо зацікавлена в процесах реалізації в Україні реформ, модернізації суспільства та забезпечення дотримання прав та свобод людини. У цих питаннях минулий рік приніс певну хвилю критики та невдоволення темпами реалізації реформаторського курсу. Болючим стало питання вдосконалення українського освітнього законодавства, яке певні європейські держави звинуватили в порушеннях прав національних меншин. Проте, українська делегація з честю відстоювала національні інтереси в рамках дискусії, що розгорнулась у ПАРЄ. Призначення кількох українських представників на важливі посади в цій структурі підтверджує високу оцінку їхньої професійної компетентності з боку закордонних колег та функціонерів.

Контекст україно-російського протистояння формує діяльність Києва не лише в міжнародних організаціях загального або безпекового спрямування, але й у структурах, які відповідають за «мирну» кооперацію. Наприклад, у форматі **Світової Організації Торгівлі (СОТ)** Україна виступає позивачем у низці справ, у тому числі домагається визнання введених Російською Федерацією транзитних обмежень на українські товари такими, що не відповідають принципам організації (справа DS512), оскаржує російські обмеження на імпорт низки українських товарів (справа DS532).

Відзначимо, що про геополітичні цілі, стратегічні завдання та зовнішньополітичні успіхи говорить не лише членство України в певних міжнародних організаціях, або ж прагнення до його досягнення. Відмова від участі в певних структурах також яскраво демонструє амбіції та пріоритетний вектор розвитку нашої держави. Так, озвучена у квітні 2018 року ініціатива Президента П. Порошенка щодо припинення членства України в статутних органах **СНД** ще раз наочно демонструє остаточний розрив Києва з російською зоною впливу, яку Москва продовжує формувати на теренах колишнього СРСР.

У цілому сьогодні Україна активно використовує формат багатостороннього міжнародного співробітництва для захисту власних національних інтересів. Успіхи в цій сфері наочно демонструють позиції провідних міжнародних структур стосовно україно-російського конфлікту та підтримка, надана Києву з їхнього боку. Однак, основні зовнішньополітичні завдання нашої держави – забезпечення членства в європейській спільноті та відновлення власної територіальної цілісності – досі залишаються в процесі реалізації. Отже, українська дипломатія має продовжити свою роботу на цих напрямках, у тому числі посилюючи свої присутність та представництво в міжнародних організаціях.

2.4.5. Поступ на шляху до євроатлантичної та європейської інтеграції

Європейська та євроатлантична інтеграція є ключовими пріоритетами зовнішньополітичного курсу України та її внутрішньополітичного розвитку. Реалізація названих стратегічних цілей приведе до остаточного повернення України до європейського цивілізаційного кола, знаменуватиме незворотне позбавлення постколоніальної залежності від Російської Федерації.

Європейська та євроатлантична інтеграція мають взаємно доповнювальний характер. Досягнення обох цілей – інтеграції в НАТО та в ЄС – є обов'язковими передумовами зміцнення суб'єктності України на міжнародній арені та збереження нашого державного суверенітету.

Стратегічною метою європейської інтеграції є набуття повноправного членства України в ЄС, а стратегія євроатлантичної інтеграції має на меті набуття Україною членства в Північноатлантичному альянсі. Говорячи про Захід як про «спільноту демократичних країн, які об'єднані історією, культурою та спільними жертвами», помічник державного секретаря США в справах Європи та Євразії Весс Мітчелл підкреслює, що Україна (та Грузія) уже є членами Заходу – історично і внаслідок вибору народів цих країн. Участь у європейських та євроатлантичних інституціях, за словами Мітчелла, це засіб, а не мета³⁶². Однак для України, особливо в умовах російської агресії та постійних дій РФ, спрямованих на те, щоби перетягнути нашу державу до власної «сфери впливу», *інституційний аспект залишається принципово важливим.*

Завдання європейської та євроатлантичної інтеграції України реалізуються в складних умовах. На цьому шляху виникають перешкоди, як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Вони потребують ретельного аналізу та ефективного подолання, оскільки кожна з цих перешкод, разом чи поодиноці, здатні підважити інтеграцію України до європейських та євроатлантичних структур.

³⁶² «У Держдепі Україну назвали частиною Заходу», [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/ukraina-zahid/4427451.html?nocache=1>

Євроатлантична інтеграція є важливим зовнішньополітичним вектором для нашої держави. Організація Північноатлантичного договору (НАТО) є найбільш ефективною системою колективної безпеки у світі. Досягнення членства в ній є стратегічною метою України, яка була закріплена 8 червня 2017 р. на законодавчому рівні. Реалізація політики євроатлантичної інтеграції покликана раз і назавжди убезпечити нашу державу від агресії зі Сходу.

Сьогодні Україна активно просувається до приєднання до Північноатлантичного альянсу. Підтвердженням успіхів у цій справі є її визнання країною-аспірантом з боку НАТО, здійснене в березні 2018 р. Таким чином Брюссель підтверджує статус Києва як партнера, що задекларував прагнення до членства в євроатлантичній системі колективної безпеки. Його наявність є обов'язковою умовою для запровадження подальших кроків на інтеграційному шляху – започаткування Інтенсифікованого діалогу з метою обговорення конкретних реформ, спрямованих на досягнення відповідності вимогам до країни-члена Альянсу, та підготовки Плану дій щодо членства. Відтак статус країни-аспіранта стає важливим кроком в інтенсифікації політичного зближення України та НАТО, відкриває двері до нового етапу поглиблення відносин.

Україна не лише бажає заручитися підтримкою Північноатлантичного альянсу задля захисту власного суверенітету та територіальної цілісності – вона демонструє, що здатна робити внесок у колективну безпеку, підтримуючи союзницькі зусилля та виконуючи зобов'язання перед партнерами. Навіть сьогодні, за наявності відкритого конфлікту на східних кордонах держави, вона спрямовує ресурси на підтримку місій Альянсу в інших регіонах світу. Український контингент та персонал виконують завдання в складі місії НАТО «Рішуча підтримка» в Афганістані та багатонаціональних сил КФОР у Косово. Також продовжується підтримка контртерористичної операції «Морський охоронець» у Середземному морі.

На сучасному етапі Організація Північноатлантичного договору проявляє занепокоєння зростанням російської загрози на східних кордонах євроатлантичної системи колективної безпеки. Альянс посилює свою військову присутність у регіоні, покликану заспокоїти країни Центральної та Східної Європи, які можуть стати потенційними жертвами Кремля. Паралельно Брюссель продовжує надавати допомогу Україні з метою інтенсифікувати внутрішні реформи в нашій державі та посилити її обороноздатність. Про високі темпи співробітництва у форматі Україна–НАТО свідчать значні фінансові та технічні ресурси, дорадчо-консультаційна підтримка, які організація надає Києву. Насамперед вони стосуються безпекової сфери та покликані забезпечити трансформацію українського сектору безпеки відповідно до стандартів Альянсу.

Політика захисту національних інтересів України вимагає подальшого посилення євроатлантичного вектору зовнішньої та безпекової політики. Виходячи з цього, необхідно, з одного боку, досягнути відповідності нашої держави стандартам Організації Північноатлантичного договору, а з іншого, – забезпечити готовність усіх країн-членів Альянсу підтримати приєднання Києва до лав організації.

У першому випадку ідеться про реалізацію складного комплексу реформ, які тісно переплітаються з планами, розробленими в рамках процесів європейської інтеграції. Вони мають впроваджуватися не лише безпосередньо в оборонній сфері, а торкатимуться всіх секторів діяльності держави, сприяючи радикальній трансформації системи державного управління відповідно до західних норм. Практичне забезпечення цього шляху має реалізовуватись послідовним посиленням формату співпраці з Брюсселем – через повернення до Інтенсифікованого діалогу та зрештою розробку Плану дій щодо членства.

У другому випадку ідеться про складну дипломатичну роботу, яку українська сторона має впроваджувати як щодо Північноатлантичного альянсу в цілому, так і щодо його конкретних країн-членів зокрема. З одного

боку, необхідно чітко та послідовно демонструвати важливість та потенціал України для євроатлантичної системи колективної безпеки, одночасно наголошуючи на актуальності російської загрози, яка дестабілізує регіональну систему безпеки. З іншого, слід підтримувати такий рівень двосторонніх відносин із членами НАТО, щоби заздалегідь уникати загострення суперечностей та оперативно вирішувати наявні протиріччя. Це допоможе знизити загрозу впливу можливої конфронтації з конкретною державою на весь процес євроатлантичної інтеграції.

Паралельно необхідно в повному обсязі використовувати наявний рівень відносин України з НАТО та готовність Альянсу підтримувати нашу державу з метою посилення її оборонних потужностей та досягнення практичних успіхів у сфері вдосконалення потенціалу національних збройних сил. Мова не йде виключно про отримання конкретної допомоги, яка може знадобитися на лінії фронту україно-російського конфлікту. Найперспективнішим вбачається сконцентруватися на завданнях, виконання яких матиме довгостроковий результат та сприятиме глобальному підвищенню обороноздатності держави (на кшталт реформування за західними стандартами та порадами системи логістичного забезпечення ЗСУ).

Одним із ключових напрямів діяльності України на зовнішньополітичній арені залишається політика **європейської інтеграції** та розвиток відносин із Європейським Союзом. Вона уособлює реалізацію її цивілізаційного вибору нашої держави – розриву з радянським минулим та повернення до європейської демократичної спільноти. Досягнення членства в ЄС є стратегічною метою нашої держави, закріпленою на законодавчому рівні. Реалізація інтеграційної політики та наближення країни до вступу в Євросоюз є беззаперечним зовнішньополітичним пріоритетом для Києва. Паралельно ЄС залишається важливим союзником у боротьбі проти російської агресії та партнером у розбудові регіональної системи безпеки.

На сьогодні у відносинах Україна – ЄС більшість політичних питань вважаються вирішеними і фактично не є предметом обговорення. ЄС

послідовно підтримує принципи територіальної цілісності та суверенітету України в міжнародно-визнаних кордонах, а також підтримує політичні та економічні реформи в Україні. Щодо гарячого конфлікту на сході України ЄС вважає основою його розв'язання виконання Мінських угод.

Формат двосторонніх відносин Україна – ЄС визначений Угодою про асоціацію, що включає в себе поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ) між ЄС та Україною. Україна вважається пріоритетним партнером Європейського Союзу.

Відносини між ЄС та Україною розвиваються також у межах формату «Східного партнерства» (СхП).

Водночас низка суперечностей у політичних відносинах України з Євросоюзом усе ж існує. Насамперед, залишається без чіткої відповіді з боку Брюсселя питання про перспективу членства нашої держави в ЄС, хоча нинішнє законодавство Європейського Союзу не містить принципових перешкод для членства України. Відповідно, не існує також і загальновизнаних часових меж для досягнення цієї мети.

Хоча відносини з державами Східної Європи задекларовані як важливий вектор зовнішньої політики ЄС, Євросоюз досі не має цілісного стратегічного бачення своєї політики в регіоні. Невідповідність взаємних очікувань, суперечності в інтересах ЄС та України, а також в інтересах ЄС та інших країн СхП, стають несприятливими факторами наших двосторонніх відносин і негативно позначаються на безпековій ситуації в регіоні.

Особливості своєї політики на східноєвропейському напрямі ЄС ще й досі трактує як потребу збалансування стратегії відносин із країнами Східної Європи з одного боку, та з Росією з іншого. Резолюція, підготовлена Європарламентом напередодні саміту СхП у Брюсселі (15.11.2017), пропонує створити додатковий формат «Східне партнерство+» в рамках СхП для Грузії, Молдови та України – країн, що мають із ЄС Угоди про асоціації. Надати цим країнам можливість приєднатися до митного союзу, енергетичного союзу, об'єднатися в цифровому просторі, скасувати тарифи

за роумінг і навіть приєднатися до Шенгенської зони. Резолюція підтримує розміщення поліцейської місії ОБСЄ в зоні конфлікту на сході України. Документ містить низку цікавих і корисних пропозицій щодо формату СхП+, реалізація яких залежатиме і від успішності дипломатичної тактики України

Рішення Європарламенту є саме по собі позитивним, однак має лише рекомендаційний характер. А ініціатива Литви щодо надання Україні пакету фінансової допомоги (на кшталт «плану Маршалла») для підтримки реформ в умовах російської агресії, на жаль, не знайшла підтримки в структурах ЄС.

Російська агресія проти України та її наслідки, якщо і згадуються в межах «східної політики» ЄС, то тільки в узагальненому вигляді, як один із конфліктів на пострадянському просторі, в одному ряду із «замороженими» конфліктами в Грузії та Молдові. Така позиція не може задовольнити Україну. Ситуація на Донбасі є не «замороженим», а гарячим збройним конфліктом.

«Східне партнерство» та формат Угоди про асоціацію інколи порівнювали з програмами ЄС щодо країн Балтії та ЦСЄ, розглядали як «лайт-варіант» підготовки до членства в ЄС. Проте для цього не існує ані фінансово-економічних, ані політичних підстав. Фінансово те, що надходить від ЄС до регіону – це не гранти, а позики. В Україні гранти становлять тільки 6% всього обсягу допомоги від ЄС, решта – це позики. Інша річ – проблема членства. Країнам «Східного партнерства» не тільки не надано перспективи членства в ЄС (як було зроблено в 90-ті роки для країн Балтії та ЦСЄ) – на сьогодні в Європейському Союзі ставлять під сумнів навіть їхнє право прагнути приєднатися до ЄС у невизначеному майбутньому.

За спробами законсервувати або закрити питання членства в ЄС для європейських країн колишнього ССРСР, стоять не тільки внутрішні проблеми ЄС, який, після Брекзиту, переживає глибоку інституційну кризу. Не менш важливою залишається позиція РФ, яка продовжує обстоювати право на контроль за названими країнами, насамперед у відмові для них права самостійного вибору зовнішньополітичного курсу.

Оскільки зменшилися фінансові можливості ЄС, то в країні Східного партнерства вкладається менше грошей. Через це плановані для «східних сусідів» реформи, як вважають у ЄС, будуть не швидкими, а повільними. Синхронно з цим відбувається зниження рівня до вимог дотримання демократичних стандартів. Загальна відданість посиленню принципів демократії, верховенства права, фундаментальних свобод, продовжує декларуватися в документах СхП, однак із більш-менш конкретних вимог залишається тільки потреба «посилення антикорупційних механізмів»

На цьому тлі виникає небезпека, що політична привабливість Євросоюзу, яка підтримується введенням безвізового режиму для українців, серед населення України поступово відходить – як мета для членства в ЄС – на задній план.

Зважаючи на це, Україна потребує розробки ефективних інформаційних заходів, спрямованих на підтримку та посилення довіри до євроінтеграційного курсу нашої країни.

Упродовж 2017 року Україна здобула кілька значних перемог на своєму євроінтеграційному шляху.

По-перше, з 11 червня 2017 р. почав діяти безвізовий режим із Європейським Союзом. Він дозволяє громадянам України відвідувати без віз 34 європейських країни, а саме: 26 держав-членів ЄС (за винятком Великої Британії та Ірландії), асоційованих учасниць Шенгенської угоди та держав, де діє візове законодавство Союзу. Надання безвізового режиму засвідчило визнання Європою українських успіхів у сфері реалізації реформ та наближення до європейських стандартів. Понад півмільйона українців скористалися своїм правом на безвізову подорож до Європи за минулий рік. У цей період не спостерігалось проблем, які могли б призвести до призупинення безвізового режиму. Відсутність порушень при його реалізації, попри побоювання певних політичних кіл, були підтверджені європейськими чиновниками. Вони демонструють, що Україна як держава та українське

суспільство поступово доводять свою готовність стати повноправними членами європейської спільноти.

По-друге, 11 липня 2017 р. Рада Європейського Союзу завершила багаторічний процес ратифікації Угоди про асоціацію з Україною, яка набула повноцінної чинності 1 вересня. Документ на договірно-правовому рівні закріплює перехід відносин між Україною та ЄС від партнерства та співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції, відкриваючи новий етап у процесі європейської інтеграції нашої держави.

По-третє, Європейський Парламент підтримав пропозицію Єврокомісії щодо надання Україні автономних торговельних преференцій, які згодом набули чинності 1 жовтня 2017 р. Введені в результаті тарифні квоти стали доступними для українських виробників з 1 січня 2018 р. Надані преференції поширюються на понад 50 тарифних ліній товарів і передбачають надання безмитних тарифних квот для агропромислової продукції та обнуління митних тарифів для окремих видів промислової продукції. Результати поглиблення торговельних відносин із Європою вже можна побачити на практиці. За 2017 рік товарообіг між Україною та ЄС зріс на 25,4%. На сьогодні саме Європейський Союз є основним торговельним партнером нашої держави.

Серед інших аспектів, які визначали характер відносин України з ЄС протягом останнього року, варто відзначити поглиблення діалогу з профільними інституціями ЄС стосовно боротьби з корупцією, нелегальною міграцією, кібер- та оргзлочинністю; спільні регіональні проекти з державами-сусідами в рамках транснаціональних програм співпраці ЄС; поглиблення діалогу з Європейським оборонним агентством.

У безпековій сфері ЄС продовжує надавати підтримку боротьбі України проти російського агресора. У вересні 2017 р. та лютому-березні 2018 р. він послідовно продовжував дію антиросійських санкцій, введених у відповідь на анексію Криму. Також у серпні 2017 р. через скандал із постачанням газових турбін німецької компанії Siemens на територію півострова санкції

були розширені на низку російських чиновників та компаній. Важливою для України є співпраця з ЄС у галузі енергетичної безпеки. Газова монополія є потужною зброєю в арсеналі російського агресора, і зусилля Брюсселя щодо диверсифікації джерел постачання блакитного палива мають надзвичайне значення для протидії неоімперіалізму Кремля.

Практичну допомогу в безпековій сфері Києву безпосередньо надає Консультативна місія Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки, яка діє на території України. Вона відповідає за надання центральним органам влади консультацій на стратегічному рівні з питань вироблення стратегій і доктрин у секторі безпеки; підтримку імплементації реформ та модернізації національного сектору безпеки; забезпечення розвитку антикорупційної стратегії. У листопаді 2017 р. мандат Місії було продовжено ще на півтора року.

2.4.6. Виконання Угоди про асоціацію як передумова успішної інтеграції України до Європейського Союзу

Ювілейний, двадцятий Саміт «Україна-ЄС» є значною віхою на шляху євроінтеграції України. Уперше в Спільному комюніке однозначно успішними визнані не тільки наші кроки щодо забезпечення досягнення узгоджених раніше в рамках програми Східного партнерства «20 результатів на 2020 рік», а й більш широкомасштабні реформи, які повинні відкрити для України двері до повноправного членства в Європейському Союзі.

На сьогодні формально виконання вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (зокрема, у частині імплементації в українське законодавство норм та правил ЄС), яке вважається пріоритетним завданням Уряду країни, уже не є достатнім для виконання реальних завдань на цьому шляху.

Втім, у звіті Уряду за 2017 рік питання виконання умов Угоди не висвітлено, з чого можна зробити висновок, що на практиці воно

пріоритетним не вважається. Відповідними стали й результати імплементації вимог даної Угоди. Згідно з офіційним звітом, у 2017 році рівень виконання завдань за Угодою про асоціацію з ЄС становив лише 41 %: в окремих галузях – від 100 відсотків – у фінансовому секторі та сфері освіти та навчання до лише 4 відсотків – у питаннях охорони громадського здоров'я. За окремими оцінками незалежних експертів, тільки за критерієм повного виконання вимог – з 86 завдань на 2017 рік виконано лише 10, – а це знижує рівень реального виконання вимог Угоди до трохи більше ніж 11 %, що дозволяє зафіксувати суттєве відставання в урядовому підході.

Водночас *найбільших успіхів досягнуто у сфері технічного регулювання*, тобто питанні, яке викликало найбільше занепокоєння й навіть ствердження представників попередньої влади щодо неможливості їх імплементації (у зв'язку з чим і пропонувалося відмовитися від підписання самої Угоди). Взагалі, кращому розумінню суспільством прогресу в царині імплементації європейських норм та правил сприяло б своєчасне забезпечення громадськості доступу до моніторингового веб-сайту «Пульс Угоди» – але в цьому питанні влада дещо знехтувала принципом прозорості, який повинен бути основою як усього євроінтеграційного процесу, так і механізму його моніторингу.

Адже по справжньому пріоритетний підхід до євроінтеграції передбачає, що виконання формальних показників імплементації Угоди про асоціацію є мінімально необхідною, але не достатньою умовою успішної євроінтеграції.

Таким чином, слід розуміти, що успіх процесу євроінтеграції залежить не тільки від слідування «духу» Угоди про асоціацію, але і від чіткого дотримання «букви» Угоди.

У контексті необхідності безумовного та пріоритетного виконання вимог Угоди про асоціацію слід звернути увагу на те, що з 1 вересня 2017 року вона нарешті запрацювала в повному обсязі.

Результати *зовнішньоторговельного співробітництва України з ЄС визначаються такими результатами.*

1. Рекордним зростанням частки ЄС у географічній структурі зовнішньоторговельного обороту України. У 2017 р., за даними ДФС України, торгівля України з ЄС сформувала 42,6 % (або 39,6 млрд дол. США) сукупного зовнішнього товарообороту України. При цьому зовнішньоторговельний оборот із ЄС зріс на 29,3 % (або на 9 млрд дол. США). Зростання товарної торгівлі досягнуто за переважною більшістю країн-учасниць ЄС (за виключенням Люксембургу, Франції та Хорватії), а з окремими країнами темпи приросту перевищили 30 %. Поза сумнівом, європейський інтеграційний курс України отримує дедалі міцніше економічне підґрунтя, чому повною мірою сприяє розкриття потенціалу Угоди про асоціацію України з ЄС. За підсумками п'яти місяців 2018 р., за даними Держстату, зовнішній товарооборот України з країнами ЄС склав понад 17 млрд дол. США, що складає 41,8 % зовнішньої товарної торгівлі країни.

2. Посиленням європейського вектору для вітчизняних експортерів. Рішучі кроки в рамках зони вільної торгівлі з ЄС демонструють дедалі більше позитивних результатів. Так, у 2017 р. за даними ДФС України вітчизняний експорт товарів до ЄС збільшився на 29,9 % відносно 2016 р., при цьому було на 4,7 % перевищено рівень докризового 2013 р. Серед ключових мегарегіонів ЄС став основним ринком, на якому темпи зростання товарного експорту перевищили темпи імпорту (зростання імпорту з ЄС становить 28,9 % відносно 2016 р.). За перші п'ять місяців 2018 р., за даними Держстату, темпи приросту експорту товарів до ЄС становили 21,3 % порівняно з відповідним періодом 2017 р., що суттєво перевищує приріст імпорту європейських товарів в Україну (13,4 % відповідно).

У загальній географічній структурі товарного експорту на ЄС припадає 40,5 %, що відповідає історично рекордному рівню орієнтованості українських виробників на ринки ЄС. За результатами п'яти місяців 2018 р. цей тренд продовжується й ринки країн ЄС залишаються ключовими для українських експортерів. На країни ЄС припадає вже 42,1 % товарного

експорту України (або ж 8,2 млрд дол. США за січень-травень 2018 року) за даними Держстату.

Результати поточного співробітництва з ЄС вказують на те, що вітчизняні виробники позитивно та результативно використали запроваджені у 2014 р. (виконання з боку ЄС своїх зобов'язань по зоні вільної торгівлі з Україною без її вступу в силу) односторонні преференції Україні для виходу на європейські ринки. За цей час українські виробники все більше адаптуються до сучасного формату торгівлі з ЄС, збільшуючи не тільки обсяги торгівлі, а й розширюючи її товарну номенклатуру.

Певним індикатором зацікавленості споживачів ЄС вітчизняною продукцією та тісного діалогу України з ЄС стало надання Україні у 2017 р. додаткових квот.

Українські постачальники більш рішучіше заявляють про себе на ринку ЄС. Так, Україна утвердилась як один із провідних постачальників соняшникової олії та зернових на ринку Євросоюзу. У 2017 р. Україна стала найбільшим (з країн, що не є членами ЄС) постачальником зернових на європейський ринок із часткою в 9,3% та другим після Франції постачальником зернових для ЄС загалом. Ще більш потужні позиції на ринку соняшникової олії ЄС – 40% імпорту цієї товарної позиції надходить з України. Крім цього, наша держава є третім за обсягами (після Австралії та Франції) постачальником насіння ріпаку на ринок ЄС (13,5% від загального імпорту цієї товарної позиції) та залізних руд (після Бразилії та Канади) з часткою у 12,3%.

У результаті функціонування ПВЗВТ почали застосовуватись положення договору, які заохочують держави-члени ЄС, за можливості, покращувати існуючий рівень доступу для українських працівників до свого ринку праці та професійного навчання. Крім того, також розпочалася **імплементація низки секторальних розділів** Угоди про Асоціацію, що стосуються співпраці у сферах соціальної політики, охорони здоров'я, туризму, освіти й навчання, культури і спорту. Нові можливості відкрилися в таких галузях

співробітництва, як енергетика (у тому числі, ядерна), навколишнє середовище, транспорт, фінансові послуги, сільське господарство й розвиток сільських територій, політика рибальства й морська політика, захист прав споживачів тощо. Конкретизуючи ці можливості, хотілося б звернути увагу, зокрема, на створення ефективних механізмів вирішення потенційних кризових ситуацій в енергетиці в дусі солідарності; активізацію та посилення довготермінової стабільності та безпеки торгівлі енергоресурсами, їх транзиту, розвідки, видобутку, очищення, виробництва, зберігання та транспортування; сприяння енергоефективності та енергозбереженню; розвиток та підтримку відновлювальної енергетики з урахуванням принципів економічної доцільності та охорони довкілля – тобто на ті заходи, які сприятимуть досягненню іншої важливої стратегічної мети – забезпечення енергетичної незалежності держави. Не менш важливими є також заходи, які можуть сприяти **зміцненню транзитного статусу України** (здійснення ефективних і безпечних транспортних перевезень, а також забезпечення інтермодальності й оперативної сумісності транспортних систем), оздоровленню фінансової системи країни (забезпечення ефективного та належного захисту інвесторів та інших споживачів фінансових послуг, а також незалежного та ефективного нагляду), розвитку українського села (обмін знаннями та найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій із метою сприяння економічному добробуту сільських громад; покращення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі та ефективності і прозорості ринків, а також умов для інвестування) та перетворення України на морську державу (підтримки сталого розвитку прибережних регіонів та морської промисловості як рушія економічного зростання та зайнятості; підтримки стратегічних альянсів між галузями морської промисловості, службами, науковими інституціями, включно зі створенням міжгалузевих морегосподарських кластерів).

Це все стосується статей угоди, які увійшли в дію з 1 вересня 2017 року. Водночас залишається ціла низка заходів, які потрібно здійснити відповідно

до статей Угоди, що увійшли раніше в дію і які передбачені відповідним Планом дій, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 1106 від 25 жовтня 2017 року.

Передусім необхідно сконцентрувати зусилля на боротьбі з корупцією, яка визначена статтею 3 Угоди про асоціацію з ЄС одним із головних принципів для посилення відносин між Україною та ЄС. Виходячи з цього, антикорупційна складова присутня в багатьох нормах та вимогах Угоди, а також Європейських директивах та інших нормативно-законодавчих актах, які повинна імплементувати Україна відповідно до умов Угоди. Питання протидії корупції знаходяться в центрі уваги як української влади, так і наших європейських партнерів. На жаль, навряд чи цю проблему можна бути вирішити швидко, але на найближчий рік перед Україною стоять дуже важливі завдання в цьому напрямку.

Певні пріоритети на 2018 рік були визначені також Радою асоціації, яка взяла до відома модернізацію Україною освітньої, дослідницької та інноваційної систем і поліпшення їхнього показника якості та конкурентоздатності. Європейські партнери відзначили здійснення Україною раціональної макроекономічної політики та зусилля у відновленні довіри до фінансового сектору. У зв'язку з цим було підтримано підписання фінансової угоди щодо програми підтримки ЄС для Східної України, яка передбачає надання 50 мільйонів євро для посилення місцевих органів влади, економічного відновлення, безпеки громади та соціальної згуртованості на підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей. Рада асоціації погодилася щодо потреби в сприятливому та надійному інвестиційному та бізнесовому кліматі, включно з підтримкою розвитку малих і середніх підприємств в Україні, зменшення тягарів нормативно-правової відповідності для бізнесу та сприяння в доступі до фінансових ресурсів. Цьому повинна сприяти, зокрема, фінансова угода щодо полегшення участі України в Стратегії ЄС для Дунайського регіону, що дозволить її повну інтеграцію в Дунайську транснаціональну програму для

просування довготривалого економічного розвитку та співпраці в басейні Дунаю.

Важливими з погляду європейських партнерів, залишаються заходи реформування державних підприємств, а також просування земельної реформи.

Орієнтація на європейські стандарти життя стала провідною рушійною силою євроінтеграційних прагнень населення країни з однієї сторони, а з другої – інтеграція в європейський соціальний простір не є можливою без приведення всіх складових соціальної сфери до рівня європейських країн. Тому виконання зобов'язань України *у сфері соціальної політики та охорони здоров'я* (статті 419–429 Угоди про асоціацію), стає умовою забезпечення успішного втілення соціальних реформ.

Досягнення європейських стандартів соціальної політики є обов'язковим для країн-кандидатів і закріплено Копенгагенськими та Ессенськими критеріями. Більшість «старих» країн ЄС мають досвід розвитку соціально-орієнтованої економіки з кінця 19 – початку 20 ст. і сьогодні соціальні стандарти ЄС є досить високими. Україна демонструє суттєве відставання соціально-економічних показників та соціальних стандартів не лише від «старих» країн ЄС, а й від країн Центрально-Східної Європи. *Навіть для країн, що вже є членами ЄС, подолання розриву в показниках соціально-економічного розвитку становить від 12 (Чехія) до 22 (Польща) років.*

Необхідність подолання розриву між Україною та країнами Європи, зокрема й у сфері соціальної політики та галузі громадського здоров'я зумовила застосування деяких положень Угоди ще до її повної ратифікації. До таких положень належать зобов'язання України визначені в Додатках XL та XLI до Глави 22 Угоди, що встановлюють перелік Директив, які необхідно адаптувати, а також часові рамки їх адаптації. Зауважимо, що поступова імплементація Директив ЄС передбачених Додатками XL та XLI не дорівнює та не замінює системного реформування галузей, проте дає змогу створити сприятливі умови для наближення до стандартів ЄС.

Відповідно до статей 419–429 Угоди завданнями для України у сфері соціальної політики та громадського здоров'я є такі:

- покращення якості людського життя шляхом скорочення бідності, забезпечення гендерної рівності, подолання всіх видів дискримінації, модернізації соціального захисту;
- забезпечення гідних умов праці шляхом створення гнучкого, справедливого, захищеного, ефективного та безпечного ринку праці;
- підвищення рівня безпеки та захисту здоров'я людини шляхом зміцнення системи охорони здоров'я України, запровадження підходу «охорона здоров'я у всіх політиках держави»; запровадження механізмів попередження та контролю над інфекційними та неінфекційними хворобами та механізмів забезпечення якості та безпечності субстанцій людського походження.

Відповідно до даних моніторингу, що проводиться незалежними громадськими організаціями, у 2017 році мало бути виконано 39 завдань у сфері соціальної політики (повністю виконано два³⁶³) та 18 у сфері громадського здоров'я (повністю не виконано жодного). Зауважимо, що позитивні тенденції спостерігаються в тих питаннях соціальної політики, у яких українське законодавство ще до підписання Угоди мало мінімальні стандарти наближені до ЄС, зокрема це забезпечення здорових та безпечних умов праці вагітних жінок та принцип однакового ставлення до чоловіків та жінок. Особливо проблемним є адаптація законодавства України з охорони праці, де до вимог ЄС не адаптовано остаточно жодного стандарту щодо безпеки та гігієни працівників. На виконання частини завдань відповідними державними органами в галузі соціальної політики та громадського здоров'я

³⁶³ Поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують та узгодження положень чинного законодавства України з положеннями Директиви (зміни внесені в Кодекс законів про працю)

Забезпечення рівності жінок і чоловіків у сфері соціального забезпечення працівників, у тому числі самозайнятих осіб, чия робота перервана через хворобу, нещасний випадок або вимушене безробіття тощо (Схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року).

розроблені нормативно-правові документи, які знаходяться на різних стадіях розгляду та затвердження.

У сфері громадського здоров'я частково виконані вимоги Угоди у сфері: трансплантації – розроблено та передано на розгляд у Верховну Раду проект Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» (прийнято ВР 17.05.2018 р. № 2427-VIII); боротьби з тютюнопалінням – розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну» (включений до Порядку денного восьмої сесії Верховної Ради України); боротьби з інфекціями – немає суттєвих зрушень (схвалена «Концепція розвитку системи громадського здоров'я», та підготовлено проект рішення КМУ щодо затвердження Плану заходів реалізації вказаної Концепції, практичних кроків щодо реалізації немає).

У сфері соціальної політики розроблено пропозиції до проекту Трудового кодексу (очікує на друге читання ВР), які забезпечують імплементацію частини Директив угоди в частині трудових трав та уникнення дискримінації. З метою забезпечення здорових та безпечних умов праці Мінсоцполітики проводило роботу з розробки та узгодження відповідних наказів (стосовно захисту працівників видобувної галузі, забезпечення безпеки робочих зон тощо). З метою запобігання дискримінації розроблено проекти Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу)» (реєстр. № 3501), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо надання додаткових гарантій, пов'язаних із поєднанням сімейних і трудових обов'язків)» завершується робота над проектом Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року». У сфері трудових відносин на розгляд Верховній Раді передано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (реєстр. № 5511), який внесення

відповідних змін до Кодексу законів про працю України, Закону України «Про зайнятість населення» та Закону України «Про рекламу»; розроблено проект Закону «Про колективні договори та колективні угоди» (в новій редакції). У сфері соціального захисту продовжується розробка державних стандартів соціальних послуг, до другого читання підготовлений проект Закону України «Про соціальні послуги» (реєстр. №4607), на розгляд Верховній Раді передано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зайнятості інвалідів» (реєстр. № 4578).

2.4.7. Здобутки публічної дипломатії

Вимір публічної дипломатії, за визначенням Джозефа Ная, включає в себе низку напрямів державної політики, серед яких *щоденне комунікування* з метою пояснення зовнішньої та внутрішньої політики держави, впливу на прийняття рішень та недопущення викривленого чи неправильного трактування, що супроводжується кризовим менеджментом у випадках, коли превентивні засоби не дали результату³⁶⁴. Український досвід публічної дипломатії останніх років дає підстави стверджувати, що українські процеси отримали добру динаміку розвитку, втім деякі сектори публічної дипломатії залишаються недостатньо опрацьованими.

Стратегічний контекст у сфері публічної дипломатії 11 жовтня 2016 р. поповнився Концепцією популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі. І хоча положення Концепції не до кінця враховують гібридні ризики в частині асиметричних загроз та механізмів відповіді, а публічна дипломатія як один з ключових інструментів просування державного іміджу не згадується взагалі, сама

³⁶⁴ Joseph S. Nye: Public Diplomacy and Soft Power. In: The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science. Band 616, Nr.1, 1.

Концепція є важливою складовою структури, спираючись на яку можна вибудувати комунікації³⁶⁵.

У рамках реалізації Концепції популяризації України у світі і просування інтересів України у світовому інформаційному просторі від 7 червня 2017 р. за постановою КМУ № 467, була створена Міжвідомча комісія з питань популяризації України у світі, до складу якої входять представники державних органів, підприємств, громадських організацій, які сприяють популяризації України у світі, радники прем'єр-міністра. Серед завдань комісії – сприяння в реалізації Концепції шляхом формуванням позитивного іміджу України у світовому інформаційному просторі, а також координація між відомствами у цих питаннях.

Керуючись основною місією концепції була запущена міжнародна маркетингова кампанія з формування бренду «*Ukraine Now*», мета якої – залучити до країни інвестиції та покращити туристичний потенціал. Ключовим месиджем кампанії стала ідентифікація цінностей території, що відрізняють її, формуючи сталу позитивну репутацію. За результатами дослідження³⁶⁶, реалізованого за підтримки експертів Британського уряду із фокус-групами у Варшаві, Берліні та Лондоні розроблено шляхи подолання негативних стереотипів про Україну та запропоновано альтернативне смислове поле для формування позитивного образу України. До розробки бренду «*Ukraine Now*» було залучено провідні українські рекламні та іміджеві компанії, на основі нового бренду розроблятиметься модульний бренд-бук для ідентифікації України в усьому світі. Ця ініціатива слугує прикладом співпраці держави та недержавного сектору і свідчить про великий потенціал державно-приватного партнерства в цій та в інших галузях державного управління.

³⁶⁵ Концепція популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-%D1%80/paran8#n8>

³⁶⁶ Ukraine Nation Branding Research [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mip.gov.ua/files/pdf/pres_n164_1.pdf

З огляду на необхідність довгострокової стратегії з відновлення територіальної цілісності та деокупації тимчасово непідконтрольних територій було здійснено низку цілеспрямованих дій із просування на міжнародних майданчиках проблеми деокупації Криму зокрема у формі реалізованої МЗС інформаційної кампанії #CrimeaIsUkraine. Ця кампанія також виявила виразний позитивний тренд у сфері формування інформаційного суспільства в Україні та залучення різних сфер життя українців до питань державної ваги. Зокрема, успішною частиною міжнародної інформаційної кампанії, присвяченої питанню визволення окупованих територій стала акція з розповсюдження хештегу #CrimeaIsUkraine. Сам хештег мав значне поширення в українських соціальних мережах та слугував маркером для іноземних соціальних мереж. Синергетичний ефект, що підсилює ініціативу МЗС, мала розробка Міністерством інформаційної політики стратегічних документів по реінтеграції Криму, окремих територій на Сході України та Стратегію державної політики щодо публічної дипломатії кримськотатарського народу³⁶⁷.

З метою привернення уваги міжнародної спільноти до питань Криму посольством України за підтримки офісу Європейської ради з питань міжнародних відносин (ECFR) було проведено публічну дискусію у представництві Європейської Комісії в м. Софія (Болгарія) на тему «Чотири роки після окупації Криму: чи існує вихід із глухого кута?» з показом документального фільму «Бранці Кремля», наданого Міністерством інформаційної політики України. 6 червня 2018 року у мистецькому центрі Sermodern міста Анкара за сприяння Посольства України в Туреччині, відкрилася виставка «Чумацький шлях», присвячена міцному переплетінню української та кримськотатарської культур.

Важливим інструментом наближення іноземної аудиторії та способом трансляції ідейних, культурних цінностей у світі та підтримки культурного,

³⁶⁷ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mip.gov.ua/files/pdf/indostrat.pdf>

мовного та інших взаємозв'язків є належним чином налагоджена система іномовлення. Програма діяльності Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2014 р. затвердила запуск цього проекту³⁶⁸, а Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», яку було схвалено 12 січня 2015 р., сформулювала програму популяризації України у світі і просування інтересів України у світовому інформаційному просторі³⁶⁹. Український телеканал іномовлення державне підприємство «Мультимедійна платформа іномовлення України» розпочав мовлення 1 жовтня 2015 р. Трансляція ведеться п'ятьма мовами: російською, українською, англійською, арабською та кримськотатарською. 12.02.18 офіційно запущено сайт каналу іномовлення України UA TV, що є частиною Мультимедійної платформи іномовлення України, тестовий варіант сайту був у доступі вже з 05.02.18, розпочав мовлення 01.10.15. Мультимедійна платформа іномовлення України сформована на базі державних телерадіокомпаній «Всесвітня служба «Українське телебачення й радіомовлення»», «Банківське телебачення» (БТБ) та УНІА «Укрінформ».

Співпраця із закордонними українцями є також вагомим чинником утвердження позитивного міжнародного іміджу України, розвитку економічних, культурних та інших зв'язків з іноземними державами, забезпечення економічної, культурної та інформаційної присутності в геополітично важливих для України регіонах. Закон України «Про закордонних українців» містить положення про запровадження окремого центрального органу виконавчої влади з питань співпраці із закордонним українством чи, щонайменше, перенесення його функцій на існуючі центральні органи виконавчої влади, затвердження та виконання Державної програми співпраці із закордонними українцями. Варто розглянути можливість створення постійно діючої платформи співпраці та обміну

³⁶⁸ Програма діяльності Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/26-19>

³⁶⁹ Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

інформацією органів державної влади та інститутів громадянського суспільства за кордоном.

З метою залучення українських громад за кордоном до процесів всередині нашої держави було започатковано нову форму співпраці із закордонним українством – зустрічі членів уряду, очільників релігійних конфесій із представниками світового українства з метою обговорення шляхів підвищення ефективності співпраці, забезпечення згуртованості громадських та релігійних організацій українців.

Робота з боку держави в цій важливій сфері державотворення підсилюється міжнародними ініціативами українських громадських організацій, об'єднаних у платформу глобальної підтримки України та українців. Однією із таких ініціатив є платформа **Global Ukrainians**, що долучилася до створення мережі публічної дипломатії України за кордоном. Однією із форм реалізації діяльності **Global Ukrainians** є щорічна конференція, яка об'єднує мережу молодих українських експатріантів, які мають міжнародний досвід. У липні 2015 р. активісти цієї ініціативи створили платформу глобальної підтримки України та українців, залучаючи таким чином потужний ресурс іміджевої політики – молоде покоління останньої хвилі діаспори, яке має глобальний світогляд, високий рівень освіти, знаннями іноземних мов, є інтегрованим у міжнародний бізнес та освіту³⁷⁰. У 2017 р. **Global Ukrainians** презентували проект ініціативи глобального інформаційного агентства *Global Ukraine News*, у найближчому майбутньому планується запуснути пілотний проект *Global Ukraine Business Hub*, а також ініціативу університету майбутнього *Global Ukraine Academy*, що має об'єднати на одній платформі найкращі європейські та українські вищі навчальні заклади.

Значна робота здійснюється Департаментом публічної дипломатії МЗС України. Упродовж 2017 р. разом з українськими дипломатичними місіями

³⁷⁰ Просування України у світі через мережу **Global Ukrainians** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-ukraine.org/2015/12/14/prosuvannya-ukrayinyu-sviti-cherez-merezhu-global-ukraine/>

було реалізовано 150 проектів у сфері публічної та культурної дипломатії, формування іміджу України, у 2018 р. близько 200 заходів було заплановано до реалізації. Найбільшого резонансу набув виступ Луганського симфонічного оркестру під керівництвом австрійського диригента Курта Шмідта у Відні, Лінці, Зальцбургу. Низка виставок українського художника Івана Марчука відбулась у Люксембурзі, Тунісі і Таїланді.

9 червня 2018 р. у Римі відбувся урочистий показ фільму «Кіборги» за участі одного з акторів-виконавців головної ролі – В'ячеслава Довженка. Також цей фільм наприкінці травня 2018 р. вийшов у Німеччині на Blu-Ray, дистриб'ютори переклали назву як «Остання барикада – у російському перехресному вогні» (англ./нім. «Last Resistance – Im russischen Kreuzfeuer»). Фільм побачили глядачі із 15 країн, до кінця року заплановано його показ ще у десяти країнах.

Упродовж чотирьох років Департамент публічної дипломатії МЗС України проводить захід культурної дипломатії – фестиваль під відкритим небом «МЗС Open Air».

Український кінематограф спільно із департаментом публічної дипломатії щорічно організовує українську подію на Каннському кінофестивалі, на фестивалі в Торонто, на французькому фестивалі анімаційних фільмів в Ансі та німецькому Берлінале. Організуються дні українського кіно в Брюсселі, Лондоні, Амстердамі.

Одним зі значних інструментів публічної дипломатії є книговидавництво. За останні два роки було здійснено кілька проектів, зокрема переклад англійською мовою унікального видання «Казимир Малевич. Київський період 1928–1930». Було реалізовано представлення української літератури на найбільших європейських книжкових форумах – Frankfurter Messe, Salon du Livre, Buch Wien, книжкових ярмарках у Буенос-Айресі, Варшаві, Белграді, Празі. Також через дипломатичні представництва поширюється література, присвячена проблемі окупації Донбасу. В цілому на потреби

публічної та культурної дипломатії МЗС України у 2018 р. було виділено 866 тис. доларів США.

У співробітниці зі структурами МЗС почав формуватися Український інститут – установа, що репрезентуватиме Україну за кордоном. Відбувся конкурс на заміщення посади директора Українського інституту. Мета створення Інституту – розуміння сучасної України і зростання довіри до України в міжнародному інтелектуальному й культурному середовищі, спрощення процесів ідентифікації України та українця для пересічного мешканця європейського та трансатлантичного простору. Часткова пов'язаність із зовнішньополітичним відомством держави дає простір для маневру, а отже здатність більш гнучкого пристосування до країни, у якій інститут реалізуватиме свою функцію.

Ефективне просування інтересів України можливе лише за умови системного підходу, що, з одного боку, передбачає поєднання думок і зусиль багатьох організацій, органів влади, неурядових організацій. Повноцінному розвитку публічної дипломатії заважає відсутність розробленого стратегічного нарративу, який задасть загальну рамку діяльності держави у сфері комунікування із зовнішньою аудиторією. Уваги вимагає узгодження інформаційно-комунікаційних стратегій різних гілок влади у форматі єдиного підходу для ведення відкритого діалогу зі світом.

Розвиток науково-дослідного потенціалу є важливою складовою публічної дипломатії, оскільки сприяє взаємодії й міжнародному визнанню наукової та академічної української спільноти. Досі Україна не має скоординованої структури, яка виконувала б функцію репрезентації, а також слугувала майданчиком для співпраці у науковому середовищі. Варто розглянути можливість більш динамічного використання академічного та науково-дослідного потенціалу України, беручи за зразок Німецьку агенцію академічних обмінів (DAAD), а також розглянути можливість запровадження системи стипендіальних програм для візитів в Україну.

Слід відзначити, що за останній рік політика держави у сфері публічної дипломатії загалом стала більш комплексною та ефективною. Втім, незважаючи на суттєві кроки державних структур у сфері її реалізації, стратегії публічної дипломатії України досі немає. За умови фахового підходу при підготовці і врахування найкращого досвіду країн ЄС та США реалізація стратегії сприятиме підвищенню рівня ідентифікації України міжнародною спільнотою, створить додаткову можливість для присутності в міжнародному порядку денному, даючи таким чином змогу підвищити рівень протидії російській пропаганді та сприяючи консолідації зусиль України та міжнародного співтовариства.

2.5. Результати економічного поступу

2.5.1. Досягнення макроекономічної стабілізації

Економічний розвиток України в умовах агресії поступово відновлюється. Досягнуті впродовж 2016–2017 р. позитивні темпи росту ВВП дозволили знизити гостру макроекономічну та соціальну напругу. Помірний оптимізм першого півріччя 2018 р. (+3,1 % ВВП у I кв. 2018 р. та +3,6 % ВВП у II кв. 2018 р. до відповідних кварталів 2017 р.) поки має крихку основу, оскільки зумовлюється як позитивними, так і негативними тенденціями, сформованими у 2017 р. Це, зокрема:

- *перевищення прогнозованих національними та міжнародними експертами темпів економічного зростання.* Ріст реального ВВП України у 2017 р. склав 2,5 %, що вище очікувань Уряду (1,8 %) та МФВ (2,0 %) ³⁷¹. Водночас за динамікою цього показника Україна відстає від європейського та світового рівня. У глобальному вимірі 2/3 ³⁷² країн світу (120 країн з 190) у 2017 р.

³⁷¹ Додаток 1 до Постанови КМУ від 1 липня 2016 р. №399 у редакції Постанови КМУ від 31 травня 2017 р. №385

³⁷² За даними МВФ.

випередили Україну за темпами росту реального ВВП, а за прогнозами МВФ, у 2018–2019 рр. таких країн буде понад 100. Серед європейських економік вищі ніж в Україні темпи росту ВВП також мають місце для понад 2/3 країн: економіка 20 з 28 країн ЄС у 2017 р. зростала темпами понад 2,5 %, зокрема для 7 країн ЄС ВВП зріс більш як на 4,0 %. Це ускладнює завдання інтеграції України до ЄС та погіршує можливості забезпечення економічного співробітництва на паритетних умовах. Окрім цього, прогнозовані на наступні 5 років темпи зростання українського ВВП на душу населення, забезпечуватимуть лише 40,0 % європейського мінімуму (Болгарія) та приблизно 22,0 % середнього рівня країн ЄС, що формує небезпечну пастку майбутньому розвитку;

- *закріплення в низці секторів позитивної динаміки зростання.* Понад третину ВВП у 2017 р. створено в секторах економіки, що зростають із четвертого кварталу 2015 р. поспіль. Серед них: будівництво (+ 26,9 % у 2017 р.), інформатика та телекомунікації (+7,7 %), операції з нерухомими майном (+7,8 %) та транспорт (+4,3 %). Зазначені сектори економіки найбільш чутливо реагують як на кризові, так і сприятливі умови розвитку. Тому їх трирічне зростання є надійним індикатором покращення економічного клімату в країні та збільшення можливостей реалізації підприємницького потенціалу. Водночас за підсумками 2017 р. у низці базових галузей економіки було падіння темпів приросту валової доданої вартості. Це спостерігалось у сферах водопостачання, каналізації, поводження з відходами (-7,3 % у річному вимірі), постачання електроенергії, газу (-6,1 %), добувної промисловості (-5,9 %), сільського господарства (-2,5 %). Така стагнація в інфраструктурних секторах газо-,

електро- та водопостачання не тільки формує ризики для їх розвитку, але й негативно впливає на роботу національного господарсько-економічного механізму. Кардинальне підвищення тарифів дещо пом'якшило падіння виробництва в цих секторах, проте не забезпечило їх ефективності та зростання;

- *намітилися слабкі позитивні зрушення щодо рівня продуктивності праці.* Так, за паритетом купівельної спроможності в доларовому еквіваленті ВВП на одну особу у 2017 р. склав 8713 дол. США, що хоча й незначно (на 0,4%), проте вище ніж у 2013 р. (8676 дол. США). У 2017 р. приріст ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності склав щодо 2016 р. +4,6%, а порівняно з 2015 р. – +9,0%. Позитивний тренд нарощування продуктивності праці є необхідною умовою подолання дисбалансів низькотехнологічної, а звідси й низькоефективної, моделі національної економіки;
- *пожвавилася інвестиційна активність.* Індекс зростання капітальних інвестицій у січні-червні 2018 р. відносно аналогічного періоду 2017 р. склав 26,5% (у 2017 р. – 22,1%, а у 2016 р. – 18,0%), причому у промисловості цей показник становив 34,4%, що засвідчує покращення інвестиційного привабливості національної економіки. Високі темпи освоєння капітальних інвестицій уже традиційно забезпечено в секторах економіки, де зберігається значний вплив держави. Зокрема, у 2017 р. у сфері державного управління та оборони, обов'язкового соціального страхування капітальні інвестиції зросли в 1,5 раза, в освіті – в 1,7 раза, охороні здоров'я та соціальної допомоги – в 1,9 раза, наукових дослідженнях та розробках – у 2,2 раза.

Довідково. У січні-червні 2018 р. у сфері державного управління та оборони, обов'язкового соціального страхування капітальні інвестиції зросли на 30,6%, в

освіті – на 33,0 %, охороні здоров'я та соціальної допомоги – на 25,0 %, наукових дослідженнях та розробках – на 10,0 %.

Активна інвестиційна політика держави та бізнесу продовжила позитивний тренд нарощення валового нагромадження основного капіталу в структурі ВВП (16,0 % у 2017 р., 15,5 % у 2016 р.);

- *утримано курсову стабільність в умовах порівняно високого інфляційного тиску.* Середні темпи зміни курсу гривні відносно долара США у 2017 р. склали +4,1 % порівняно з 2016 р. Валютно-курсова політика певною мірою сприяла поживленню зовнішньої торгівлі. Водночас зберігається істотний тиск на цінову стабільність. Зростання індексу споживчих цін в Україні у 2017 р. склало 13,7 % у річному вимірі, що вище в 1,4–2,3 рази від встановленого НБУ цільового орієнтиру за споживчою інфляцією (8 % \pm 2 п. п.³⁷³). Хоча індекс споживчих цін у 2017 р. стабілізувався відносно шокових рівнів 2014 – 2015 рр., він усе ще в кілька разів перевищує середньоєвропейський рівень. Високий борговий тиск та збереження надмірної відкритості національної економіки формують несприятливі перспективи для утримання надалі курсової та цінової стабільності. За прогнозами МВФ поточний рахунок платіжного балансу України до 2023 р. залишатиметься дефіцитним (в середньому біля –4,0 % ВВП щорічно);
- *відновлюється купівельна спроможність громадян внаслідок зростання як заробітної плати, так і інших доходів.* Реальна заробітна плата у 2017 р. зросла майже на 20,0 % (19,1 % до попереднього року та 18,9 % грудень 2017 р. до грудня 2016 р.), а її номінальний приріс склав понад 37,0 %. Загальне зростання наявних доходів громадян склало 7,4 %. При цьому вперше за останні три роки відбувся їх приріст на 17,0 % у доларовому еквіваленті (137 дол. США в місяць на особу

³⁷³ Основні засади грошово-кредитної політики на 2017 рік та середньострокову перспективу. Рада НБУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=41258582>

відносно 118 дол. США у 2016 р.). У 2017 р. досягнуто майже дворазового перевищення середньої заробітної плати над наявними доходами на одну особу, тоді як у попередні роки це співвідношення не перевищувало 1,5–1,6 рази. Значною мірою це стало результатом політики легалізації оплати праці через підвищення її мінімального рівня. Заміщення інших джерел доходів громадян заробітною платою об'єктивно сприятиме зростанню зайнятості в українській економіці та послаблюватиме трудову міграцію;

- *зростає прибутковість економічної діяльності.* Валовий прибуток – залишається найбільш вагомою складовою ВВП України, яка у 2017 р. склала 45,4 % (47,9 % у 2016 р.). При цьому рентабельність господарської діяльності відновилася та зросла в більшості сфер економіки. За підсумками 9 міс. 2017 р. цей показник досяг 159 млрд грн (9,99 млрд грн за 9 міс 2016 р.). Політика сприяння реалізації ключової мотивації бізнесу – прибутковості – уже дає помітні результати. Водночас критично важливим є створення умов для реінвестування отриманих прибутків у модернізацію та розвиток національної економіки;

Зовнішньоторговельне співробітництво України у 2017 р. демонструвало впевнені ознаки відновлення втрачених у 2014 – 2015 рр. позицій, про що, зокрема, свідчить:

- *прискорення експортного зростання.* Після кількарічного спаду обсягів експорту товарів, у 2017 р. вітчизняні експортери збільшили поставки на 19,0 %³⁷⁴ (до 43,3 млрд дол. США), перевищивши показники найбільш драматичного 2015 р. на 13,5 % та досягнувши 68,3 % від рівня докризового 2013 р.;
- *позитивна динаміка експорту в розрізі практично всіх товарних груп, що засвідчує успішну адаптацію національної економіки до нових*

³⁷⁴ Показники зовнішньоекономічної діяльності України. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

реалій. У 2017 р. має місце рівномірне зростання експорту за всіма агрегованими товарними групами, чого не спостерігалось від 2010 – 2011 рр. Зокрема, обсяги експорту металургійної продукції у 2017 р. зросли на 21,4 %, машинобудівної промисловості – на 16,9 %, хімічної та легкої – на 12,9 % та 13,4 % відповідно;

- *експансія на зовнішніх ринках вітчизняної продукції харчової промисловості та сільського господарства*, що стверджує вагому роль України як регіонального гаранта продовольчої безпеки. Сегмент продукції харчової промисловості та сільського господарства у 2017 р. повністю відновив експортні позиції до рекордних рівнів 2012 – 2013 рр. Відповідний експорт у 2017 р. склав 17,8 млрд дол. США, або 41,0 % загального експорту України;
- *зростання експорту продукції машинобудівної промисловості*. У 2017 р. його обсяги зросли порівняно з 2016 р. на 16,9 % та перевищили 5 млрд дол. США, а частка склала 11,5 % у товарному експорті України. Після шокового зниження в минулі роки це важливий здобуток диверсифікації експорту продукції машинобудування, оскільки зростання обсягів поставок відбулося передусім до ЄС (на 25,8 % відносно рівня 2016 р.);
- *нарощування експорту товарів середньої та середньо-високої технологічності*. У 2017 р. відбувся стрибок приросту експортних поставок середньо-високотехнологічної (+18,9 % відносно 2016 р.) та технологічної продукції (+6,2 % відповідно), які сукупно забезпечили частку 13,7 % (або 5,9 млрд дол. США) у структурі товарного експорту. Такі зміни засвідчують передчасність негативних тверджень про українську економіку, як «сировинний придаток»;
- *пожвавлення експортної активності металургійної промисловості*. У 2017 р. окреслилася вагома перспектива повернення вітчизняним металургам провідних позицій на зовнішніх ринках. Цей вид

економічної діяльності чи не найбільше втратив від російської окупації частини східних територій України. Зростання експорту на 21,4 % у річному вимірі вказує на високий рівень адаптації національний виробників до нинішніх умов постачання сировини та налагодження нових каналів збуту металургійної продукції;

- *підвищення рівня промислової переробки експортної продукції.* Уперше за останні роки половину внеску в збільшення експорту товарів у 2017 р. було досягнуто за рахунок продуктів кінцевого споживання (+15,6 % або 3,2 млрд дол. США відносно 2016 р.) та напівфабрикатів і конструкційних матеріалів (+11,5 % або 1 млрд дол. США відповідно). Загалом такі товари забезпечили 57,1 % (або 24,7 млрд дол. США) товарного експорту України, що формує тренд відновлення втрачених у цьому сегменті позицій на зовнішніх ринках.

У надскладних умовах фізичного знищення виробничих потужностей внаслідок російської окупації Донбасу та анексії АР Крим, розриву коопераційних зв'язків, фактичного закриття ринків ЄАЕС, національні виробники перебудували господарський механізм під нові умови та досягли успіхів у географічній диверсифікації експортних поставок. Це засвідчується:

- *рекордним зростанням частки ЄС у географічній структурі зовнішньоторговельного обороту України.* У 2017 р. вітчизняний експорт товарів до ЄС зріс порівняно з 2016 р. на 29,9 %, що дозволило на 4,6 % перевищити рівень докризового 2013 р.

У загальній географічній структурі вітчизняного товарного експорту на ЄС припадає 40,5 %, що відповідає історично рекордному рівню орієнтованості українських виробників на цей ринок. Водночас зовнішньоторговельний оборот України з ЄС зріс на 25,1 % (або на 8 млрд дол. США), а торгівля з ЄС сформувала 41,3 % (або 38,3 млрд дол. США) сукупного зовнішнього товарообороту України. ЄС також став для України ключовим мега-ринком, на якому темпи зростання

товарного експорту перевищили темпи імпорту (ріст імпорту з ЄС склав 28,9 % відносно 2016 р.) Поза сумнівом, європейський інтеграційний курс України послідовно зміцнює своє економічне підґрунтя, чому повною мірою сприяє розкриття потенціалу Угоди про асоціацію України з ЄС;

Довідково. Індикатором інтересу з боку споживачів ЄС до вітчизняної продукції та тісного діалогу України з ЄС стало надання Україні у 2017 р. додаткових квот³⁷⁵. З 1 жовтня 2017 р. набув чинності Регламент 2017/1566 ЄС про надання Україні додаткових торговельних преференцій строком на три роки. Відповідно до документу, Україні було надано додаткові квоти на 5 позицій українських агропромислових товарів: мед, виноградний сік, ячмінна крупа та борошно, обробленні томати, овес, а з 1 січня 2018 року почали діяти додаткові преференції на пшеницю, кукурудзу та ячмінь. Квоти на безмитне ввезення кукурудзи було збільшено на 625 тис. тон, ячмінь на 325 тис. тон, пшеницю на 65 тис. тон. Крім того, цим рішенням повністю знято імпорتنі мита на кілька промислових товарів, такі як добрива, барвники, пігменти та інші фарбувальні речовини, взуття, мідь, алюміній, а також телевізійне та звукозаписувальне обладнання.

Україна утвердилась як один із провідних постачальників соняшникової олії та зернових на ринку ЄС. У 2017 р. Україна стала найбільшим (не членом ЄС) постачальником зернових на ринок ЄС із часткою в 9,3 %³⁷⁶ та другим після Франції постачальником зернових для ЄС загалом. Ще більш потужні позиції на ринку соняшникової олії ЄС – 40 % імпорту цієї товарної позиції надходить з України. Крім цього, Україна є третім за обсягами (після Австралії та Франції) постачальником насіння ріпаку на ринок ЄС (13,5 % від загального імпорту цієї товарної позиції) та залізних руд (після Бразилії та Канади) з часткою у 12,3 %.

- *активізацією азійського вектору торгівлі.* На злам тривалої тенденції скорочення експортних поставок до країн цього регіону, у 2017 р. такі поставки зросли на 9,9 % (понад 1 млрд дол. США) та склали 13,0 млрд дол. США. Імпорт товарів із цього регіону також зріс на 19,7 %, досягнувши у 2017 р. 10,7 млрд дол. США. У 2017 р. товарооборот із країнами Азії становив 25,5 % зовнішньоторговельного обороту України (30,0 % експорту та 21,5 % імпорту товарів), що є другим після ЄС за важливістю географічним напрямком української зовнішньої торгівлі;

³⁷⁵ Офіційний сайт Європейського Союзу. Regulation (EU) 2017/1566 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2017 on the introduction of temporary autonomous trade measures for Ukraine supplementing the trade concessions available under the Association Agreement [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017R1566>

³⁷⁶ Розраховано за даними Міжнародного торговельного центру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.trademap.org/Index.aspx>

- *пожвавленням американського напрямку товарного експорту України.*
- Після багаторічного спаду обсягів торгівлі українські компанії відновлюють позиції на американському ринку. І хоча у 2017 р. взаємний товарооборот (4,8 млрд дол. США, що майже в 1,5 рази більше рівня 2016 р.) є нижчим за середній рівень останнього десятиріччя, темпи росту експорту (64,3 % у річному вимірі) та імпорту (39,2 %) вказують на значні перспективи цього вектору торгівлі.

Довідково. Важливим кроком у вирішенні проблем зовнішньої торгівлі стало розроблення та ухвалення на державному рівні національної експортної стратегії України³⁷⁷, яка започаткувала нову хвилю інституційних рішень у рамках державної політики щодо просування вітчизняного експорту. Серед її ключових рішень варто відзначити:

- утворення Ради з міжнародної торгівлі як консультативно-дорадчого органу Кабінету Міністрів України³⁷⁸;
- започаткування діяльності Ради з просування експорту при Мінекономрозвитку України³⁷⁹ (утвореної замість Ради експортерів Міністерства економіки України);
- рішення Уряду щодо утворення державної установи «Офіс із просування експорту України»³⁸⁰ на базі наявного консультативно-дорадчого органу при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України³⁸¹;
- утворення Експортно-кредитного агентства³⁸², що стало результатом багаторічних консультацій щодо необхідності даного інфраструктурного елемента державної політики в цій сфері.

Водночас у сфері зовнішньоторговельної діяльності має місце низка негативних тенденцій, до яких належать:

³⁷⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки» від 27 грудня 2018 р. № 1017-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80>

³⁷⁸ Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Ради з міжнародної торгівлі» від 04 липня 2017 р. № 455 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/455-2017-%D0%BF>

³⁷⁹ Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про утворення Ради з просування експорту при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України» від 08 вересня 2015 року № 1113 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://consultant.parus.ua/?doc=09W7R36BCE>

³⁸⁰ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про утворення державної установи «Офіс з просування експорту України» від 28 березня 2018 р. № 199-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-utvorennya-derzhavn>

³⁸¹ Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про утворення Офісу з просування експорту при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України» від 03 листопада 2016 року №1861 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://test.me.gov.ua/Files/DownloadFile?id=b22b82b1-2fa6-4977-84b9-c5f51391813d>

³⁸² Постанова Кабінету Міністрів України «Питання утворення Експортно-кредитного агентства» від 07 лютого 2018 р. № 65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pitannya-utvorennya-eksportno-kreditno-agentstva>

- *збереження відкритості національної економіки понад середній рівень розвинених країн.* Зовнішньоторговельна товарна квота національної економіки у 2017 р. (40,0 % в експорті та 45,3 % в імпорті³⁸³) вкотре засвідчує надмірну залежність від зовнішньоекономічних чинників росту. Нагадаємо, що ключові гравці у сфері міжнародної торгівлі мають зазначені показники в діапазоні 20,0 – 30,0 % (середньосвітовий рівень приблизно 20,0 %). Отже, українська економіка залишається критично вразливою від зовнішньої кон'юнктури;
- *переважаючи порівняно з експортом темпи зростання товарного імпорту.* Економічна стабілізація стимулювала споживання на внутрішньому ринку. В умовах слабкої орієнтації вітчизняних виробників на внутрішній ринок, імпортери значно посилили тут власні позиції. Так, у 2017 р. поставки товарів в Україну зросли на 27,4 % у річному вимірі досягнувши 49,5 млрд дол. США;
- *нагромадження від'ємного товарного торговельного сальдо.* У 2017 р. товарний імпорт перевищив відповідний експорт на 6,3 млрд дол. США, що відповідає рівню 2010 р. (у 2016 р. сальдо товарної торгівлі склало -2,9 млрд дол. США, у 2015 р. +0,6 млрд дол. США). Ця небезпечна тенденція загострює проблему дефіциту платіжного балансу, що формує ризики девальвації та необхідності нарощування зовнішніх запозичень;
- *посилення товарної концентрації експорту, що вказує на необхідність диверсифікації його товарної номенклатури.* Продовольчі товари та сільськогосподарська сировина, продукція металургії та машинобудування у 2017 р. разом сформували 75,7 % товарного експорту, що є історичним негативним рекордом. Має місце критичне скорочення різноманіття номенклатури вітчизняних експортних товарів, зокрема з їх переліку практично випали товари хімічної та

³⁸³ International Monetary Fund. IMF Data Mapper. IMF. Retrieved from: <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php>

легкої промисловості. Це суттєво обмежує можливості географічної диверсифікації, оскільки українські виробники не пропонують товари для нових ринків;

- *посилення ваги сировинних ресурсів в експорті.* Разом з оптимістичними показниками приросту технологічної продукції, занепокоєння викликає збільшення в експорті частки основних біржових товарів (у 2017 р. зросла до 42,9% та склала 18,5 млрд дол. США). Власне, саме ці товари перебувають в зоні найвищого ризику цінових коливань;
- *надмірна концентрація імпортозалежності на окремих категоріях товарів та значне збільшення імпорту товарів кінцевого споживання.* На противагу експортній товарній концентрації, вітчизняна економіка на 76,7% формує імпортний попит із товарів машинобудування (28,4% товарного імпорту), мінеральних продуктів (25,2%) та продукції хімічної промисловості (19,7%). При цьому імпорт товарів кінцевого споживання склав у 2017 р. 47,9% загального товарного імпорту або 23,5 млрд дол. США. Це вказує на наявність серйозних проблем у вітчизняній переробній промисловості, а саме на її неготовність завершувати переробку товарів, як із власної, так і з імпортованої сировини, випуском кінцевої продукції. Частково покращити таку ситуацію може використання принципу діагональної кумуляції (в рамках ПанЄвроМед), водночас ефекту слід очікувати лише в середньостроковій перспективі.

З огляду на зазначене, перспективи забезпечення макроекономічної та макрофінансової стабільності національної економіки зберігають критичну залежність від стану зовнішньоторговельної діяльності, що потребує ефективної протидії наявним у цій сфері негативним тенденціям.

2.5.2. Забезпечення фінансової стійкості

Системні реформи у фінансовій системі, які реалізуються Україною в складних умовах гібридної війни, мали результатом формування фінансової стійкості держави, насамперед, у бюджетно-податковій, борговій, банківській та валютно-курсовій сферах. Серед ключових чинників, що забезпечували фінансову стійкість України упродовж 2017 р. та в першій половині поточного року, слід відзначити такі:

у бюджетно-податковій сфері:

- **зростання бюджетних доходів на базі економічного відновлення.** Збільшення обсягів внутрішньої та зовнішньої торгівлі, поліпшення фінансових результатів діяльності підприємств та підвищення середньомісячної заробітної плати стали основою для зростання доходів бюджетів. Інфляційна складова їх зростання відійшла на другий план. *Доходи Зведеного бюджету України*³⁸⁴ у 2017 р. перевищили трильйонну позначку і становили 1 017,0 млрд грн, що на 234,1 млрд грн або на 29,9 % більше 2016 р. (782,9 млрд грн). Зокрема, *доходи Державного бюджету України* (без урахування трансфертів) збільшилися до 787,5 млрд грн, що на 175,4 млрд грн або на 28,6 % більше ніж у 2016 р. Так само *доходи місцевих бюджетів* продовжили прискорене зростання завдяки процесу бюджетної децентралізації та склали 229,5 млрд грн, що на 58,7 млрд грн або на 34,4 % більше ніж у 2016 р. У поточному 2018 р. законодавчо передбачено зростання доходів Державного бюджету з урахуванням трансфертів до 917,9 млрд грн, що на 124,4 млрд грн або на 15,7 % більше відносно показника фактичного виконання бюджету у 2017 р.³⁸⁵ Зокрема, за I півріччя 2018 р. Державний бюджет виконаний за доходами на рівні 449,0 млрд

³⁸⁴ Тут і далі – розраховано за даними про Виконання зведеного, державного та місцевих бюджетів [Електронний ресурс] / Державна казначейська служба України. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

³⁸⁵ Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» від 07.12.2017 р. № 2246-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>

грн, що на 54,1 млрд грн або на 13,7 % більше аналогічного показника минулого року.

Позитивним індикатором післякризового економічного відновлення стало збільшення надходжень прямих податків³⁸⁶ з 10,8 % ВВП у 2014 р. до 12,3 % ВВП у 2016–2017 рр. Так, прискорив зростання *податок на доходи фізичних осіб*, зокрема завдяки збільшенню вдвічі мінімальної заробітної плати (т.зв. «ефект 3200»), і разом із військовим збором склав 185,7 млрд грн, що на 46,9 млрд грн або на 33,8 % більше ніж у 2016 р. До зведеного бюджету у 2018 р. заплановано надходження 221,2 млрд грн, зокрема за I півріччя вже надійшло 105,6 млрд грн У відносному вимірі ПДФО зріс із 4,7 % ВВП у 2014 р. до 6,2 % ВВП у 2017 р., у т.ч. за рахунок запроваджених із 2014 р. оподаткування процентів за депозитами військового збору.

Надходження *податку на прибуток підприємств* після зменшення у 2015 р. демонструють позитивну динаміку третій рік поспіль упродовж 2016–2018 рр. У 2017 р. вони склали 73,4 млрд грн, що на 13,2 млрд грн або на 21,9 % більше 2016 р. До зведеного бюджету у 2018 р. заплановано надходження 88,8 млрд грн податку на прибуток, зокрема за I півріччя вже надійшло 57,1 млрд грн У відносному вимірі його динаміка відновилася з 2,0 % ВВП у 2015 р. до 2,5 % ВВП у 2016–2017 рр. Водночас на третину знизилася динаміка авансових переplat із податку на прибуток із 23,9 млрд грн станом на 01.01.2016 р. до 16,0 млрд грн на 01.01.2018 р.³⁸⁷

Збільшенню надходжень *податку на додану вартість* сприяло поліпшення системи його адміністрування та відміна з 2017 р. спеціального режиму для сільгоспвиробників. Результатом реформи державних підприємств та енергетичного сектору стало стрімке зростання надходжень *частини чистого прибутку (доходу) державних або комунальних унітарних підприємств*. У 2017 р. вони склали 24,8 млрд грн, що на 12,8 млрд грн або

³⁸⁶ Надходження прямих податків розраховано як *Податкові надходження* за мінусом груп *Внутрішні податки на товари та послуги (ПДВ та акциз)* та *Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції (ввізне та вивізне мито)*.

³⁸⁷ ДФС: результати роботи в 2017 році [Електронний ресурс] / Державна фіскальна служба України. – 23.02.2018. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/prezentatsiyi-materiali/328310.html>

понад удвічі більше ніж у 2016 р. (12,0 млрд грн). Значний внесок зробила Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України»;

Довідково. НАК «Нафтогаз України» є найбільшим платником податків в Україні. За результатами 2017 р. сукупний обсяг її податкових та дивідендних платежів групи до Державного бюджету України склав 107,3 млрд грн. За оперативними даними³⁸⁸ за перше півріччя 2018 р. група «Нафтогаз» сплатила до державного бюджету майже 71,7 млрд грн податків та дивідендів.

- *налагоджено прозорий процес своєчасного бюджетного відшкодування ПДВ.* Обсяги надходження та відшкодування ПДВ збільшилися завдяки поліпшенню системи його електронного адміністрування. У 2017 р. було відшкодовано 120,1 млрд грн цього податку, що на 25,7 млрд грн або на 27,2 % більше 2016 р. За I півріччя 2018 р. платникам відшкодовано 64,4 млрд грн. З 01.04.2017 р. за оновленим порядком ведення³⁸⁹ запрацював єдиний *Реєстр заяв про повернення суми бюджетного відшкодування ПДВ.* Повернення узгоджених сум здійснюється в хронологічному порядку відповідно до черговості внесення заяв до Реєстру. Автоматизація забезпечила відкритість та прозорість цього процесу.

Крім того, на численні звернення платників податків у лютому 2018 р. Кабінетом Міністрів України оновлено *Порядок зупинення реєстрації податкових накладних у Єдиному реєстрі податкових накладних*³⁹⁰ за результатами моніторингу ознак ризиковості. На його виконання ДФС за погодженням із Міністерством фінансів України 21.03.2018 р. затверджено критерії ризиковості платника податків, ризиковості здійснення операцій; а також перелік показників, за якими визначається позитивна податкова історія

³⁸⁸ За перше півріччя цього року група Нафтогаз сплатила до державного бюджету 71,7 млрд грн / Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України». – 10.07.2018. – Режим доступу: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/30A05F87E1E5919EC22582C600480708>

³⁸⁹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру заяв про повернення суми бюджетного відшкодування податку на додану вартість» від 25.01.2017 р. № 26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/26-2017-%D0%BF>

³⁹⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної / розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних» від 21.02.2018 р. № 117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/117-2018-%D0%BF>

платника податків. Отже, було вирішено проблему блокування податкових накладних у сумлінних платників податків із середнього та малого бізнесу;

- **проведено спецконфіскацію корупційних коштів до бюджетного цільового фонду забезпечення оборони й безпеки держави.** На гривневі та валютні рахунки Державного казначейства 28.04.2017 р. було зараховано кошти на виконання вироку *Краматорського міського суду Донецької області від 28.03.2017 р. у справі № 234/4135/17* щодо незаконної діяльності групи компаній, пов'язаних із родиною колишнього Президента України В. Януковича. У доходи Державного бюджету України надійшло 29,7 млрд грн, що на 7,1 млрд грн або на 31,5 % більше затвердженого показника (22,6 млрд грн). З них у 2017 р. було використано 13,9 млрд грн, що на 8,6 млрд грн або на 38,2 % менше річного розпису. Згідно з *Порядком*³⁹¹, кошти були розподілені на: реалізацію заходів щодо підвищення обороноздатності й безпеки держави (5,43 млрд грн); Державний фонд регіонального розвитку (2,21 млрд грн); субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад (0,96 млрд грн); фінансову підтримку сільгосптоваровиробників (2,48 млрд грн); розвиток мережі та утримання автомобільних доріг загального користування (0,84 млрд грн); субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій (2,02 млрд грн)³⁹²;
- **забезпечено бюджетне фінансування видатків на оборону й безпеку на рівні 5 % ВВП.** Збройна військова агресія РФ змусила Україну істотно збільшити видатки на оборону, які напередодні розгортання гібридної війни ледве перевищували 1 % ВВП. Потреба підвищення

³⁹¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розподілу у 2017 році конфіскованих коштів та коштів, отриманих від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду за вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення» від 19.04.2017 р. № 272 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/272-2017-%D0%BF>

³⁹² Публічний звіт Голови Казначейства Т. Слюз щодо діяльності Державної казначейської служби України за 2017 рік [Електронний ресурс] / Державна казначейська служба України. – С. 25-27. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/file/link/393469/file/2018.pdf>

обороздатності та модернізації української армії була забезпечена коштами державного бюджету, та, частково, благодійників і волонтерів. Видатки на оборону та безпеку держави постійно зростають: у 2014 р. вони склали 63,8 млрд грн, у 2015 р. – 95,9 млрд грн (+32,1 млрд грн, або в 1,5 раза більше ніж у 2014 р.); у 2016 р. – 121,7 млрд грн (+25,8 млрд грн, або в 1,3 раза більше ніж у 2015 р.); у 2017 р. – 144,4 млрд грн (+22,7 млрд грн, або в 1,2 раза більше ніж у 2016 р.)³⁹³. У 2018 р. на потреби оборони й безпеки заплановано спрямувати 171,7 млрд грн, що на 27,3 млрд грн більше ніж у 2017 р. Зокрема, у 2018 р. до 16,4 млрд грн збільшено видатки за бюджетною програмою «Розвиток, закупівля, модернізація та ремонт озброєння, військової техніки, засобів та обладнання» (КПКВК 2101150), що на 9,7 млрд грн або у 2,5 раза більше показника 2017 р. (6,7 млрд грн). Належне фінансування армії є запорукою збереження української державності;

- **збільшено капітальні видатки державного та місцевих бюджетів.** Видатки Зведеного бюджету України становили 1 057,0 млрд грн (+26,5 % до аналогічного показника 2016 р.), у т.ч. державного бюджету – 566,9 млрд грн (+15,8 % проти 2016 р.) та місцевих бюджетів 490,1 млрд грн (+41,5 % проти 2016 р.) без урахування трансфертів. Структура бюджетних видатків у 2017 р. зазнала певних коливань. Серед найбільших статей – *соціальний захист та соціальне забезпечення* (27,0 % від загального обсягу видатків зведеного бюджету у 2017 р. проти 30,9 % – у 2016 р.), *освіта* (16,8 % у 2017 р. проти 15,5 % у 2016 р.) та *загальнодержавні функції* (15,7 % у 2017 р. проти 16,1 % у 2016 р.), зокрема *обслуговування боргу* (10,5 % у 2017 р. проти 11,5 % у 2016 р.). Важливою позитивною тенденцією стало зростання

³⁹³ Звіт про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» (Презентація) [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – 19.03.2018. – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/zvit-pro-vykonannia-zakonu-ukrainy--pro-derzhavnyi-biudzheth-ukrainy-na--rik?category=bjudzhet>

капітальних видатків бюджетів усіх рівнів. Капітальні видатки зведеного бюджету збільшилися із 73,1 млрд грн у 2016 р. до майже 100 млрд грн у 2017 р. Зокрема капітальні видатки місцевих бюджетів зросли у 2017 р. до 74,3 млрд грн, що на 21,7 млрд грн або на 41,2 % більше ніж у 2016 р. Основна частина цих коштів спрямована на капітальний ремонт та трансферти. Якісне оновлення локальної інфраструктури вже в найближчому майбутньому забезпечить прискорення соціально-економічного розвитку;

- **зменшено дефіцит Державного бюджету України**, що стало можливим завдяки економії коштів, обґрунтованості пріоритетів бюджетного фінансування та бюджетній консолідації. У 2017 р. дефіцит Державного бюджету становив 47,9 млрд грн, що на 29,8 млрд грн або на 38,3 % менше затвердженого (77,6 млрд грн) показника та на 22,4 млрд грн або в 1,5 раза менше фактичного показника попереднього 2016 р. (70,3 млрд грн). У підсумку дефіцит бюджету відносно ВВП вдалося зменшити з –2,3 % у 2015 р. та –2,9 % у 2016 р. до рекордно низьких за останні роки –1,6 % ВВП у 2017 р.;
- **сформовано стратегічне бачення реформування системи публічних фінансів, сплановані послідовність заходів та терміни їх реалізації.** На початку лютого 2017 р. затверджена *Стратегія реформування системи управління державними фінансами*³⁹⁴, а в травні – план заходів із її реалізації. Щоквартально на сайті Міністерства фінансів України публікуються звіти про її виконання. Стратегія дисциплінує та стимулює державні фінансові органи до злагодженої спільної роботи на результат, сприяє консолідації зусиль шляхом налагодження внутрівідомчої та міжвідомчої координації. На виконання головної мети Стратегії – побудови сучасної та ефективної системи управління державними фінансами – визначено чотири пріоритетні напрями,

³⁹⁴ Розпорядження Кабінет Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки» від 08.02.2017 р. № 142-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80>

завдання, очікувані результати їх реалізації та відповідальні виконавці. Документ сформовано в руслі подальшого розвитку засад середньострокового бюджетного планування;

- ***впроваджено низку успішних проектів із підвищення ефективності та прозорості публічних фінансів за рахунок використання інноваційних інформаційних технологій.*** Найбільш відомі досягнення щодо впровадження систем публічних закупівель «*ProZorro*» та відшкодування ПДВ; Єдиного веб-порталу використання публічних коштів «*E-data*» та Пошуково-аналітичної системи «*007*»; Електронної торгової системи «*ProZorro.Продажі*»; Системи електронних торгів арештованим майном «*Open Market*» з елементами блокчейну; Електронного кабінету платника податків; Автоматизованої системи «*Єдине вікно*» на пунктах митного контролю; Єдиного авансового рахунку для сплати підприємствами митних платежів (розпочата активна фаза впровадження); інтеграція митних та прикордонних баз даних; дистанційного казначейського обслуговування розпорядників бюджетних коштів через Систему «*Клієнт Казначейства – Казначейство*» та подання електронної звітності через систему «*Є-Звітність*»; Інформаційно-аналітичної платформи електронної верифікації та моніторингу державних виплат; Офіційного порталу координації міжнародної допомоги України «*Open Aid Ukraine*»; Електронного декларування майнових статків посадових осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Усі зазначені проекти розвиваються та удосконалюються, а на їх базі розробляються нові.

Довідково. Органами Державної казначейської служби України³⁹⁵ проводиться активна робота щодо процесу підключення до системи дистанційного

³⁹⁵ Інформація щодо підключення до системи дистанційного обслуговування клієнтів через ПТК «Клієнт казначейства – Казначейство» станом на 31.07.2018 [Електронний ресурс] / Державна казначейська служба України. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/248077>

обслуговування клієнтів через програмно-технічний комплекс «Клієнт Казначейства – Казначейство».

Станом на 31.07.2018 р. укладено із клієнтами 27 437 договори на дистанційне розрахункове обслуговування з його використанням (станом на кінець 2017 р. – 17 130 угод). З них 15 050 клієнтів, які фінансуються з державного бюджету, 38 976 клієнтів із місцевого бюджету та 848 фонди (інших клієнтів або одержувачів бюджетних коштів відповідно).

25 областей підключено і працює в системі: 12 619 клієнти отримують виписки та 8 180 клієнта здійснюють платежі, що вдвічі більше, ніж станом на кінець 2017 р. (6 861 та 4 047 відповідно).

Послідовно зростає прозорість та підконтрольність бюджетної політики на всіх рівнях влади для громадян завдяки даним 90,2 млн транзакцій, 32,2 млн договорів та аналітичним можливостям Єдиного порталу використання публічних коштів «E-data». У 2017 р. Україна піднялася на 18 сходинок у міжнародному Рейтингу бюджетної прозорості «Open Budget Index»³⁹⁶, набравши 54 бали зі 100 можливих (у 2015 р. – 46 балів). Наша позиція є вищою за середній рівень бюджетної прозорості у світі, який складає 43 балів зі 100 (у 2015 р. – 45 балів).

уборговій сфері:

Попри існуючі впродовж останніх років боргові проблеми, що стали викликом для фінансової безпеки держави, у 2017 р. вдалося досягти окремих позитивних зрушень на шляху до ефективного управління суверенним боргом України, які загалом сприяли підвищенню рівня фінансової стійкості та національної безпеки. Це, зокрема:

- **зниження рівня боргового навантаження.** Стабільне зростання реального ВВП (на 2,4 % за 2016 р. та 2,5 % у 2017 р.), помірна волатильність курсу гривні впродовж минулого року та зменшення дефіциту державного бюджету (з 2,9 % ВВП у 2016 р. до 1,6 % до ВВП у 2017 р.) сприяли покращенню основних показників боргової безпеки. Зокрема, співвідношення державного й гарантованого державою боргу України до ВВП зменшилось із 80,9 % у 2016 р. до 71,8 % на кінець

³⁹⁶ Ukraine Open Budget Survey 2017 [Електронний ресурс] / International Budget Partnership. – Режим доступу: <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/results-by-country/country-info/?country=ua>

2017 р., а значення відповідного показника стосовно державного боргу покращилось із 69,2 % ВВП на кінець 2016 р. до 61,5 % ВВП на кінець 2017 р.³⁹⁷;

- **повернення України на міжнародні фінансові ринки.** Загострення кризи неплатоспроможності держави до рівня переддефолту у 2015 році змусило Україну вдатись до реструктуризації частини комерційного зовнішнього боргу, що ускладнило можливість здійснення зовнішніх залучень фінансових ресурсів, спричинило зниження суверенних кредитних рейтингів держави міжнародними рейтинговими агентствами, погіршення інвестиційного клімату та відтік іноземного капіталу. У вересні 2017 року Україна вперше після цієї боргової операції повернулася на ринки зовнішніх запозичень³⁹⁸, розмістивши 15-річні єврооблігації (ОЗДП) на суму 3,0 млрд дол. США (78,9 млрд грн) за ставкою 7,375 % річних із погашенням чотирма рівними частинами: 25 березня 2031 року, 25 вересня 2031 року, 25 березня 2032 року та 25 вересня 2032 року. Також на зовнішній ринок запозичень Уряд вийшов у серпні поточного року, залучивши до загального фонду держбюджету 19,4 млрд. гривень;
- **перехід до практики активного управління державним боргом.** Для пом'якшення тиску пікових боргових виплат на державний бюджет, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 18.09.2017 № 696³⁹⁹, Міністерством фінансів України у вересні минулого року вперше здійснено активну боргову операцію: за рахунок частини надходжень від випуску ОЗДП 2017 року обсягом 44,2 млрд грн

³⁹⁷ Звіт про виконання у 2017 році Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2017–2019 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 р. № 905 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/zvit-pro-vykonannia-u-rotsi-serednostrokovoi-strategii-upravlinnia-derzhavnym-borhom-na-roky-zatverdzhenoii-postanovoii-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-18-grudnia-2017-roku-№-905> [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/zvit-pro-vykonannia-u-rotsi-serednostrokovoi-strategii-upravlinnia-derzhavnym-borhom-na-roky-zatverdzhenoii-postanovoii-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-18-grudnia-2017-roku-№-905>

³⁹⁸ Україна завершила розміщення облігацій зовнішніх державних позик України 2017 року на суму 3 млрд дол. США [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/ukraina-zavershyla-rozmishchennia-oblihatsii-zovnishnikh-derzhavnykh-pozyk-ukrainy-2017-roku-na-sumu-3-mlrd-dol-ssha>

³⁹⁹ Про здійснення державних зовнішніх запозичень у 2017 році / Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09. 2017 р. № 696 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/696-2017-%D0%BF>

(1,68 млрд дол. США) проведено обмін/викуп (разом із виплатою нарахованих відсотків) першої та другої серій ОЗДП 2015 року з доходністю 7,75 % та терміном погашення у 2019–2020 рр.

Такі дії, зокрема, дозволили:

(1) створити підґрунтя для майбутніх правочинів задля подальшого вирівнювання графіка погашення державного зовнішнього боргу України;

(2) зменшити потреби в зовнішніх запозиченнях для рефінансування державного боргу наступних двох років (на 35,8 млрд грн або 1,2 млрд дол. США – у 2018 р., у 2019 р. – на 12,8 млрд грн або 0,4 млрд дол. США)⁴⁰⁰;

(3) стимулювати попит на державні цінні папери: якщо середній показник участі щодо викупу ОЗДП становив 44 %, то рівень участі у викупі пріоритетного випуску з погашенням у 2019 році зріс до 64 %.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 748⁴⁰¹ від 04.10.2017 у жовтні минулого року проведено ще одну активну операцію з державним боргом – репрофайлінг – через обмін частини облігацій внутрішніх державних позик номіналом 219,6 млрд грн, що є у власності Національного банку України, на нові ОВДП із детермінацією погашення рівномірними частинами (майже 12 млрд грн щорічно) упродовж 2025 – 2047 рр. Завдяки проведенню цього правочину з державним боргом стало можливим:

(1) забезпечення стабільного фінансування бюджету у 2017 р. та суттєве зниження ризику недофінансування бюджету в найближчі роки (потреба в державних внутрішніх запозиченнях у 2018 р. зменшилась на 46,0 млрд грн, у 2019 році – на 67,0 млрд грн)⁴⁰²;

⁴⁰⁰ Звіт про виконання у 2017 році Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2017–2019 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 р. № 905 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/zvit-pro-vykonannia-u--rotsi-serednostrokovoi-strategii-upravlinnia-derzhavnym-borhom-na--roky-zatverdzhenoj-postanovoju-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid--hrudnia--?category=borg>

⁴⁰¹ Про здійснення у 2017 році правочину з державним боргом/Постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 № 748 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/748-2017-%D0%BF>

⁴⁰² Звіт про виконання у 2017 році Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2017–2019 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 р. № 905 [Електронний

(2) зменшення обсягу погашення державного внутрішнього боргу: у 2017 році – на 11,1 млрд грн, у 2018 році – на 46,0 млрд грн, у 2019 році – на 67,0 млрд грн, у 2020 році – на 35,4 млрд грн⁴⁰³;

(3) скорочення видатків на обслуговування боргових зобов'язань за рахунок витрат на обслуговування внутрішнього боргу;

(4) зниження відсоткового ризику через диверсифікацію боргового портфелю (наявність одночасно ОВДП із фіксованою та плаваючою ставками);

Довідково. Станом на 09.10.2017 р.⁴⁰⁴ загальний обсяг портфелю ОВДП у власності Національного банку України становив 360,6 млрд грн, з них із погашенням у 2017–2021 рр. – 209,0 млрд грн. Під репрофайлінг підпали облігації номіналом 219,6 млрд грн, з яких ОВДП на суму майже 145,0 млрд грн були конвертовані в довгострокові гривневі облігації різної строкowości з прив'язкою доходності до рівня інфляції; ОВДП на суму майже 74,4 млрд грн – у довгострокові гривневі облігації різної строкowości погашення з фіксованими відсотковими ставками. Решта портфелю залишилась із фіксованим рівнем доходності.

- **підвищення суверенних кредитних рейтингів України міжнародними рейтинговими агентствами**, які схвально оцінюють здійснювані в державі структурні реформи та макроекономічну стабілізацію. Зокрема, 25 серпня 2017 року міжнародне рейтингове агентство *Moody's Investors Service (Moody's)* підвищило суверенний рейтинг України в національній та іноземній валютах з Саа3 до Саа2 та змінило прогноз зі стабільного на позитивний. 20 квітня 2018 р. *Standard & Poor's(S&P)* та 27 квітня 2018 р. *Fitch Ratings(Fitch)* підтвердили довгостроковий та короткостроковий суверенні кредитні рейтинги України в іноземній та національній валютах на рівні «В-/В» та прогноз стабільний⁴⁰⁵;

ресурс] – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/zvit-pro-vykonannia-u--rotsi-serednostrokovoi-stratehii-upravlinnia-derzhavnym-borhom-na--roky-zatverdzhenoii-postanovoii-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid--hrudnia--r--?category=borg>

⁴⁰³ Там само

⁴⁰⁴ Національний банк та Міністерство фінансів здійснили репрофайлінг ОВДП з портфелю НБУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=56765061

⁴⁰⁵ Кредитні рейтинги державних цінних паперів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/kredytnei-reitynh-derzhavnykh-tsinnnykh-paperyv--?category=borg&subcategory=kredytnyi-reitynh>

- **активізація внутрішнього ринку державних цінних паперів.** З метою стимулювання розвитку вітчизняного фінансового ринку впродовж 2017 р. відбувся 91 аукціон із розміщення широкого спектру облігацій, номінованих у як у національній, так і в іноземних валютах. Особливим зростаючим попитом із боку іноземних інвесторів із третього кварталу минулого року відзначались короткострокові гривневі ОВДП (з терміном погашення три, шість та дев'ять місяців) та середньострокові ОВДП (зі строком обігу від 1 до 3 років), що було використано для рефінансування валютних виплат за цими внутрішніми борговими інструментами. На початку 2018 року Уряд продовжив розміщення короткострокових і середньострокових ОВДП, зокрема номінованих в іноземній валюті. Підвищення доходності гривневих ОВДП до 16–16,5 % річних (після підняття НБУ облікової ставки до 16 %) дозволило лише впродовж кінця січня-середини лютого 2018 року залучити на внутрішньому ринку від іноземних портфельних інвесторів 7,5 млрд грн, внаслідок чого зміцніла національна грошова одиниця та поповнилися резерви НБУ.

Довідково. Попри впевнене зниження інфляції з початку року, реалізація низки ризиків може в подальшому стати на заваді цій тенденції. У зв'язку з цим Правління Національного банку України прийняло рішення підвищити облікову ставку до 18% річних із 07 вересня 2018 року. Проведення більш жорсткої монетарної політики дозволить нівелювати вплив цих ризиків і повернути інфляцію в межі цільового діапазону в кінці 2019 року та досягти середньострокової цілі 5% у 2020 році.

Загалом, за підсумками першого кварталу поточного року (станом на 01.04.2018 р.) обсяг гривневих ОВДП за сумою основного боргу у власності нерезидентів становив понад 14,0 млрд грн (проти нуля в серпні минулого року)⁴⁰⁶, що дає Міністерству фінансів України підстави й надалі проводити такі операції. З початку року Міністерством фінансів України було проведено

⁴⁰⁶ Інфляційний звіт НБУ за квітень 2018 року [Електронний ресурс].– Режим доступу:<https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=68159649>

31 плановий аукціон із розміщення ОВДП, на яких упродовж січня – червня 2018 р. до державного бюджету за рахунок здійснення державних запозичень загалом було залучено 86,8 млрд грн, у тому числі зовнішніх – на 2,7 млрд грн. У структурі внутрішніх державних позик надходження від розміщення гривневих ОВДП склали 33,5 млрд грн та 50,6 млрд грн – надходження від розміщення ОВДП, номінованих у доларах США і євро. Найбільші за обсягом залучення фінансових ресурсів на внутрішньому ринку відбулись на аукціоні 24 липня поточного року (розміщено ОВДП на суму майже 5 млрд грн) та 7 серпня 2018 р. – обсяг запозичень склав 10,04 млрд грн (за офіційним курсом НБУ)⁴⁰⁷.

Довідково. З метою стимулювання розвитку ринку ОВДП НБУ вдосконалив механізм первинного розміщення державних цінних паперів: із 01.09.2018 р. первинні дилери виконуватимуть функцію брокера для своїх клієнтів, купуючи ОВДП за первинного їх розміщення від свого імені, за дорученням та за рахунок своїх клієнтів. У разі несвоєчасного перерахування чи неперерахування коштів клієнтом зарахування облігацій відбуватиметься на власний рахунок первинного дилера. Також збільшено термін, упродовж якого можуть надійти кошти від учасників розміщення за облігації (до п'яти робочих днів).

- *перехід до стратегічного управління державним боргом.* Існуюча в Україні практика використання однорічних Програм управління державним боргом не вирішувала багатьох системних проблем та викликів фінансовій безпеці держави, що актуалізувало питання зміни моделі боргової політики. З метою виправлення цієї ситуації, Постановою Кабінету Міністрів України від 01 грудня 2017 р. № 905⁴⁰⁸, було затверджено Середньострокову стратегію управління державним боргом на 2017–2019 роки, а Постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. було схвалено оновлену Середньострокову стратегію управління державним боргом на 2018–2020 роки. Окрім того, врегулювання деяких питань боргової політики (щодо удосконалення

⁴⁰⁷ Результати проведення розміщень облігацій внутрішньої державної позики [Електронний ресурс].– Режим доступу <https://www.minfin.gov.ua/news/view/rezultaty-auksioniv?category=borg>

⁴⁰⁸ Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2017–2019 роки / Постанова КМУ від 01.12.2017 р. № 905 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/905-2017-%D0%BF>

порядку затвердження середньострокової стратегії управління державним боргом) та співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями знайшло своє відображення в проекті Закону України № 8044⁴⁰⁹ «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо правового підґрунтя для запровадження середньострокового бюджетного планування)».

у валютно-курсовій та банківській сферах:

- **позитивна динаміка валютного курсу гривні.** Протягом 2017 року офіційний курс гривні практично не змінився, на відміну від суттєвих коливань, що відбувались у минулі роки.

Довідково. Станом на 01.01.2017 р. курс НБУ становив 27,19 грн / дол. США, натомість на 01.01.2018 р. було зафіксовано значення 28,06 грн / дол. США. З початку поточного року відбувалось помірне зміцнення курсу до позначки 26,86 грн/дол. США станом на 01.08.2018 р.

Серед чинників, що позитивно впливали на курсову динаміку в цьому періоді варто відзначити: суттєве зростання надходжень від експорту товарів і послуг; позитивне сальдо торгівлі готівковою валютою між банками та фізичними особами; ефективне регулювання міжбанківського валютного ринку з боку НБУ шляхом своєчасних інтервенцій із метою згладжування «піків» надмірного зростання чи падіння курсу гривні упродовж року;

Довідково. Згідно із даними НБУ⁴¹⁰, експорт товарів і послуг у 2017 р. порівняно з 2016 р., зріс із 46,0 млрд дол. США до 53,8 млрд дол. США, або на 17%. Вагоме зростання надходжень від експорту було досягнуто, насамперед, за рахунок позитивної динаміки цін на чорні метали (середня вартість однієї тони металу зросла з 339 до 473 дол. США, або на 40%), що навіть в умовах фізичного скорочення обсягу експорту чорних металів забезпечило суттєве зростання валютних надходжень. У першому півріччі 2018 р. експорт товарів і послуг порівняно з аналогічним періодом 2017 р., зріс із 25,5 млрд дол. США до 28,4 млрд дол. США,

⁴⁰⁹ Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо правового підґрунтя для запровадження середньострокового бюджетного планування) / Проект Закону №8044 від 15.02.2018 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63490

⁴¹⁰ Додаток до Макроекономічного та монетарного звіту за липень 2018 р. Зовнішній сектор. Експорт товарів і послуг [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=74705300&cat_id=58037

або на 11 %. Позитивна динаміка експорту була досягнута як за рахунок збільшення фізичного обсягу продажу чорних металів (з 8,8 до 10,2 млн т.), так і завдяки зростанню їхньої середньої вартості (з 462 до 531 дол. США за тону). Натомість доходи від експорту зернових культур наразі залишаються на рівні минулого року. Фізичні особи протягом 2017 р. купили на готівковому валютному ринку еквівалент 5587 млн дол. США, продали – еквівалент 7725 млн дол. США. Отже, позитивне сальдо (перевищення продажу готівкової валюти населенням відносно купівлі) за рік склало 2,1 млрд дол. США.

Обсяг інтервенцій НБУ на міжбанківському валютному ринку за 2017 р. склав 2271 млн дол. США (купівля надлишків валюти на ринку) та 1009 млн дол. США (продаж валюти для задоволення підвищеного попиту). Отже, позитивне сальдо (перевищення купівлі над продажем), що було спрямовано на поповнення міжнародних резервів, за 2017 р. склало 1,3 млрд дол. США. У першому півріччі 2018 р. обидві тенденції (перевищення продажу валюти населенням над купівлею на суму 1,2 млрд дол. США та позитивне сальдо купівлі НБУ безготівкової валюти на міжбанківському ринку в сумі 1,3 млрд дол. США) залишалось без змін. Однак, на початку II півріччя ситуація на валютному ринку почала трохи змінюватися, що пояснюється сезонним збільшенням попиту з боку імпортерів енергоресурсів (для раннього початку збирання врожаю) та з боку імпортерів товарів та послуг споживчого спрямування (електроніка, харчові продукти, туризм тощо), що є наслідком зростання доходів населення. Внаслідок цього в липні ц.р. та серпні ц.р. валютний курс зазнав коливань. З метою зниження інтенсивності коливань курсу гривні НБУ збільшив свою присутність на валютному ринку, головним чином продаючи іноземну валюту. Сальдо операцій НБУ з іноземною валютою в серпні було від'ємним (651 млн дол.), проте з початку року залишилося додатним (549 млн дол.). За підсумками серпня офіційний обмінний курс гривні до долара та євро послабився (на 5.7% м/м та 5.8% м/м відповідно).

Незважаючи на активну участь Національного банку у валютному ринку він продовжує політику гнучкого курсоутворення та інфляційного таргетування. Відповідні цілі вже знайшли своє відображення у Стратегії

монетарної політики Національного банку, схваленої Рішенням Ради Національного банку України від 13 липня 2018 року.

- **дедоларизація банківських активів і пасивів.** Негативна курсова та інфляційна динаміка минулих років мала наслідком зростання частки валютних вкладів у загальній сумі банківських депозитів та валютних кредитів у структурі кредитного портфеля. Цей процес відображав не фізичне збільшення валютних вкладів та валютних кредитів, а лише перерахунок «старих» вкладів та позик за поточним завищеним курсом. Пікових значень цей негативний процес досягнув у 2016 році, коли доларизація кредитів зросла до 58,3 %, депозитів – до 48,5 % (станом на 01.03.2016 р.). Натомість, упродовж минулого 2017 р. продовжувався розпочатий раніше процес поступової дедоларизація кредитів та депозитів, внаслідок чого частка валютних кредитів станом на 01.01.2018 р. порівняно з початком 2017 р. скоротилася з 49,4 % до 43,9 %, валютних вкладів – із 46,3 % до 45,4 %. Це опосередковано засвідчує як стабільність валютного курсу гривні протягом 2017 року (оскільки у випадку зростання курсів іноземних валют усі валютні кредити та депозити в банківській системі автоматично перераховуються відповідно до «нових» курсів, що провокує зростання їх частки в загальній сумі кредитного та депозитного портфелів), так і зміцнення довіри населення та суб'єктів господарювання до національної валюти, що стимулює їх до утримання власних заощаджень та обігових коштів у гривнях; протягом першого півріччя 2018 р. процес дедоларизації банківських активів і пасивів продовжувався: станом на 01.07.2018 р. частка валютних кредитів по банківській системі загалом зменшилась до рівня 42,9 %, валютних вкладів – до 41,9 %. Натомість на початку II півріччя рівень доларизації кредитів та депозитів в банківській системі дещо зріс і становив 44,2% та 44,4% відповідно.

- **подолання кризових явищ у банківській системі.** Упродовж 2017 року практично зупинився «банкопад», пік якого припав на попередні роки. За минулий рік були виведені з ринку або самостійно припинили роботу 14 банків, які були визнані неплатоспроможними або не виконали вимоги НБУ щодо збільшення мінімальної суми статутного та регулятивного капіталу. Це призвело до підвищення надійності банківської системи загалом. Якщо за результатами 2016 р. прибутковими були 62 банки з 93 платоспроможних (67% установ), показники яких були опубліковані Національним банком України, то за результатами 2017 р. частка прибуткових банків зросла до 76% (64 прибуткові установи з 84, звітність яких опублікував НБУ). Власний капітал банківської системи (як «подушка безпеки» банків та їхніх клієнтів) за 2017 р. зріс на 40 млрд грн до позначки 164 млрд грн (за 2016 рік відповідне зростання склало лише 20 млрд грн). Регулятивний капітал банківської системи за 2017 р. також зріс на 6 млрд грн після суттєвого скорочення у 2016 р. Упродовж першого півріччя 2018 р. регулятивний капітал банківської системи також збільшився майже на 5 млрд грн до позначки 120,4 млрд грн станом на 01.07.2018 р. А вже на початку вересня його обсяг становив 123,8 млрд грн.

Процес рекапіталізації банківської системи у 2017 році торкнувся, насамперед, державних банків. Зокрема, статутний фонд націоналізованого ПАТ «Приватбанк» упродовж 2017 року був збільшений на 155,4 млрд грн, АТ «Ощадбанк» – на 8,9 млрд грн, АТ «Укрексімбанк» – на 7,7 млрд грн. Рекапіталізація державних банків, з одного боку, забезпечила їхню фінансову стійкість та ліквідність (націоналізація та подальша рекапіталізація ПАТ «Приватбанк» фактично врятувала його від банкрутства, що забезпечило, з урахуванням його масштабів та кількості клієнтів, стабільність усієї банківської системи країни). Проте, значною мірою, вимушена рекапіталізація державних банків зумовила суттєве зростання частки державного сектору на банківському ринку України, що в середньостроковій

перспективі актуалізує питання продажу певної частки держави в банківській системі вітчизняним або іноземним інвесторам.

Довідково. Згідно зі звітними даними НБУ^{411, 412}, частка статутного капіталу банків із державною участю в загальній сумі статутного капіталу платоспроможних банків станом на 01.01.2017 р. склала 44,1 %, натомість станом на 01.01.2018 р. цей показник зріс до 62,3 %.

Красномовною ознакою подолання банківської кризи в Україні є той факт, що за перше півріччя 2018 р. (на відміну від кількох попередніх років) на банківському ринку не було зафіксовано жодного банкрутства.

- *відновлення депозитного ринку*, передусім, за рахунок вкладів у національній валюті, що було викликано активізацією вкладників та є важливим позитивним чинником подолання кризи в банківській системі. Окрім очевидних переваг для банківської системи, що полягають у поступовому зниженні депозитних ставок та розширенні можливостей банків щодо кредитування (насамперед – підприємств реального сектору економіки), повернення депозитів у банківську систему несе в собі додатковий позитивний імпульс для економіки загалом, що проявляється в зростанні довіри до національної валюти та слугує зниженню темпів інфляції, оскільки готівкові кошти (найбільш небезпечна складова грошової маси з погляду стабільності валютного ринку) «зв'язуються» на депозитних рахунках та обмежують попит на споживчому та готівковому валютному ринках.

Довідково. Згідно зі звітними даними НБУ⁴¹³, протягом 2017 р. обсяг вкладів населення в гривні в українських банках зріс майже на 43 млрд грн (з 209,6 до

⁴¹¹ Статистика. Показники банківської системи. Згруповані балансові залишки у відповідності до наведеної методики станом на 01.01.2017р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

⁴¹² Статистика. Показники банківської системи. Згруповані балансові залишки у відповідності до наведеної методики станом на 01.01.2018р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

⁴¹³ Статистика. Грошово-кредитна та фінансова статистика. Грошово-кредитна статистика. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України). 3.2.4.2. Депозити домашніх

252,4 млрд грн), натомість обсяг валютних депозитів фізичних осіб не змінився, залишившись на рівні 8,6 млрд дол США. У першому півріччі 2018 р. тенденції на депозитному ринку залишались позитивними: вклади населення в гривні в банках зросли майже на 28 млрд грн (з 252,4 до 280,2 млрд грн) на тлі практично незмінного обсягу валютних вкладів. Натомість під впливом сезонних факторів та погіршенням курсових очікувань на початку вересня ц.р. гривневі кошти фізичних осіб на рахунках у платоспроможних банках скоротились до 251,5 млрд грн.

Підсумовуючи слід зазначити, що фінансова сфера перебуває в авангарді впровадження реформ. Успішність запровадження електронних систем публічних закупівель «ProZorro» та автоматичного відшкодування ПДВ уже визнана на міжнародному рівні. Серед ключових реформ фінансової сфери також варто відзначити зниження ставки єдиного соціального внеску вдвічі до 22 % з 2016 р. та підвищення мінімальної заробітної плати, проведення бюджетної децентралізації зі зростанням фінансового ресурсу на виконання розширених повноважень та відповідальності місцевої влади, спрощення податкового та митного адміністрування; оздоровлення банківської системи та запровадження режиму інфляційного таргетування; реструктуризацію державного боргу у 2015 р.; збільшення пенсій військовим пенсіонерам та осучаснення пенсій для відновлення соціальної справедливості. Реформи вже дали конкретні результати щодо детінізації економіки та поліпшення бізнес-клімату. Так, інтегрований показник рівня тіньової економіки знизився на 12 в.п. – з 43 % ВВП у 2014 р. до 31 % ВВП у 2017 р.⁴¹⁴. У свою чергу, ділові очікування керівників підприємств у I кварталі 2018 р. сягнули найвищого показника із середини 2011 р., що було відзначено одночасно державними⁴¹⁵ та недержавними⁴¹⁶ інституціями. Продовження вектору реформ у

господарств у розрізі валют [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1

⁴¹⁴ Тенденції тіньової економіки в Україні у 2017 році [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 23.06.2018. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

⁴¹⁵ Ділові очікування бізнесу сягнули найвищого рівня з середини 2011 року [Електронний ресурс] / Національний банк України. – 16.04.2018. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=67780502

⁴¹⁶ Щоквартальна оцінка ділового клімату (1 квартал, 2018) / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – 16.07.2018. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/ua/publications/regular_products/business_idea_industry?pid=5996

фінансовій сфері забезпечить прискорення економічного зростання на основі розвитку конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

2.5.3. Структурні зміни в промисловості

Завдяки послідовним реформаторським заходам, українська промисловість інтегрується до європейських вимог, модернізується та підвищується ефективність виробничих процесів, стимулюються інвестиційно-інноваційні зрушення в різних галузях, що дозволило пришвидшити зростання в переробній промисловості, де приріст галузевого ВДВ у 2017 р. становив, порівняно з 2016 р., 5,1%. Водночас втрата контролю над низкою підприємств вугільної галузі на окупованих територіях Донецької та Луганської областей⁴¹⁷ та зумовлена цим тимчасова зупинка окремих ТЕС зумовили падіння ВДВ у добувній галузі на 5,9%, у постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – на 6,1%.

Поступове відновлення ділової та інвестиційної активності сприяло зростанню виробництва в галузях, орієнтованих на задоволення інвестиційного попиту та попиту на товари проміжного споживання. Ріст виробництва *хімічних речовин і хімічної продукції* склав 18,4%, зокрема у галузі основної хімії – 26,3%, що, серед іншого, пояснюється відновленням у 2017 р. роботи чотирьох провідних виробників галузі⁴¹⁸. Позитивна динаміка в *машинобудуванні* (+7,9%) забезпечувалася насамперед відновленням виробництва в транспортному машинобудуванні, яке зросло на 15,5% за рахунок нарощування виробництва локомотивів, рухомого складу й автотранспортних засобів. Інвестиційний попит сприяв суттєвому нарощуванню виробництва машин і устаткування на 6,6%. Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції зросло на 9,2%.

⁴¹⁷ У березні 2017 р. ДТЕК втратив контроль над ТОВ «ДТЕК Свердловантрацит», ТОВ «ДТЕК Ровенькиантрацит», ПрАТ «ДТЕК Шахта Комсомолець Донбасу».

⁴¹⁸ У червні 2017 р. після п'ятирічного простою відновив роботу ТОВ «Карпатнафтохім» – провідний в Україні виробник етилену, поліетилену, поліхлорвінілової смоли суспензійної та каустичної соди; у жовтні 2017 р. – ПАТ «Одеський припортовий завод», ПрАТ «Севродонецький «Азот», ПАТ «Сумихімпром».

Виробництво *гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції* виросло на 8,2 %, де найбільші темпи зафіксовано у виробництві пластмас (13,6 %) та будівельної продукції (6,4 %) на тлі зростання будівництва на 26,3 %.

За підсумками 2017 р. зростання в *металургії* склало 0,2 %. Нарощування виробництва в галузі стримувалося негативними тенденціями в металургійному виробництві, де зафіксовано падіння на 3,5 %. Це стало наслідком недостатніх обсягів забезпечення підприємств сировиною та вагонами для перевезення продукції, втратою контролю над низкою підприємств⁴¹⁹, а також посиленням протекціонізму на зовнішніх ринках на фоні збереження надлишкових потужностей у світі. Падіння в металургійному виробництві компенсували високі темпи зростання виробництва готових металевих виробів (+12,1 %) переважно за рахунок нарощування випуску трубної продукції.

Пожвавлення внутрішнього споживчого попиту на тлі зростання реальної заробітної плати та пенсій сприяло збереженню позитивних тенденцій виробництва в галузях, орієнтованих на внутрішній ринок. У *харчовій промисловості* зростання склало 2,9 %, у *легкій* – 7,2 %, у *фармацевтичній* – 6,9 %. Позитивні тенденції відзначаються в *деревообробці та меблевій галузі*, приріст у яких становив 5,8 % та 18,7 % відповідно. Це зумовлено зростанням перероблення деревини в Україні внаслідок введення з початку 2017 р. мораторію на експорт необробленої сосни, що традиційно формувала переважну частину українського експорту деревини⁴²⁰.

⁴¹⁹ У березні 2017 р. Група Метінвест втратила контроль над активами й майном ПрАТ «Снакієвський металургійний завод» (включаючи його Макіївську філію – ПрАТ «Макіївський металургійний завод»), ПрАТ «Снакієвський коксохімпром», ПрАТ «Харцизький трубний завод», ПрАТ «Комсомольське рудоуправління», ПрАТ «Краснодонвугілля», ПрАТ «Донецьккокс» і Спільного українсько-швейцарського підприємства ТОВ «Метален» на тимчасово неконтрольованих територіях Донецької та Луганської областей внаслідок захоплення підприємств бойовиками. Господарську діяльність цих підприємств було повністю зупинено.

⁴²⁰ Відповідно до Закону України від 08.09.2005 № 2860-IV «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» (зі змінами) тимчасово, строком на 10 років, забороняється експорт деревних порід, крім сосни, – з 1 листопада 2015 року; деревних порід сосни – з 1 січня 2017 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2860-15>

Падіння за підсумками 2017 р. було зафіксовано лише у *виробництві коксу та продуктів нафтопереробки*, яке склало 14,8 %. Його причинами були транспортні обмеження щодо постачання коксівного вугілля з територій ОРДЛО та втрата контролю над низкою коксохімічних підприємств.

У січні-липні 2018 р. у промисловості досягнуто зростання на рівні 2,6 % порівняно із січнем-липнем 2017 р. Причому позитивна динаміка спостерігалася за всіма агрегованими видами діяльності (зростання в переробній галузі склало 2,4 %, у добувній – 2,0 %, у постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 4,1 %).

Активізації роботи промисловості сприяли важливі ініціативи, спрямовані на покращення регуляторного середовища, стимулювання інвестиційної діяльності, модернізацію й інноваційний розвиток підприємств, а також підтримку окремих галузей, зокрема:

1. *Наслідком реалізації регуляторної реформи стало створення прозорих, зрозумілих правил ведення господарської діяльності підприємствами:*

- Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2017 р. № 1020-р схвалено *Стратегію реформування системи державного нагляду (контролю)*, метою якої є формування сприятливого середовища для провадження господарської діяльності, розвитку МСП, залучення інвестицій, уникнення або спотворення конкуренції на внутрішньому ринку, а також захисту інтересів громадян, суб'єктів господарювання та держави;
- протягом 2017 р. урядом скасовано понад 450 застарілих або дублюючих *нормативно-правових актів*, зокрема, у сфері охорони праці, техногенної та пожежної безпеки, екологічного контролю тощо, що створювали регуляторні бар'єри для розвитку господарської діяльності, корупційні ризики та умови для зловживань із боку органів державного нагляду;

- запроваджена електронна система відшкодування ПДВ, що дозволило створити умови для повного відшкодування ПДВ легальним підприємствам та виявляти нелегальний бізнес завдяки запровадженню ризик-орієнтованого підходу до аналізу реєстрації податкових накладних;
- завершено перехід від застарілої системи обов'язкової сертифікації продукції до системи оцінки відповідності згідно з технічними регламентами, ідентичними європейським, що активізувало виробничу та експортну діяльність підприємств промисловості;
- посилений захист бізнесу від зловживань із боку органів державної влади, що забезпечено прийняттям Верховною Радою України Закону України від 16.11.2017 № 2213–VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування». Положення цього закону, відомого як «*Маски-шоу стоп*», суттєво розширюють інструментарій для захисту суб'єктами господарювання своїх прав та законних інтересів під час ведення слідчих дій.

2. *Досягнуто значних успіхів у поліпшенні інвестиційного клімату та активізації інвестиційної діяльності:*

- Верховною Радою України прийнято Закон України від 23.05.2017 № 2058–VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення бар'єрів для залучення іноземних інвестицій», яким реєстрацію іноземних інвестицій замінено формальним інформуванням задля ведення державної статистики, а також спрощено процедуру видачі дозволів на застосування праці іноземців.
- Кабінетом Міністрів України прийнята Постанова від 18 грудня 2017 р. № 237 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 27 лютого 1995 р. № 146», згідно з якою спрощується

порядок придбання, перебудови та оренди представництвами іноземних компаній нерухомості в Україні;

- залученню інвестицій у реальний сектор економіки присвячена презентована Міністерством економічного розвитку й торгівлі України у вересні 2017 р. українсько-литовська ініціатива «*Новий європейський інвестиційний план для України та інших країн Східного партнерства*» (т. з. «План Маршала для України»), згідно якої передбачається щорічне залучення в реальний сектор української економіки 5 млрд євро інвестицій, що забезпечить її щорічне зростання на 6–8 %⁴²¹.

Довідково. Впровадження системних реформ в інвестиційній сфері стимулювало створення у 2017 р. значної кількості нових виробництв, зокрема, кабельної продукції, будівельних матеріалів, продукції хімічної, харчової та деревообробної галузей, а також цілої низки асфальтобетонних виробництв завдяки масштабному будівництву та ремонту доріг в Україні. Результатом поживлення інвестиційної та ділової активності стало відчутне збільшення у 2017 р. обсягів капітальних інвестицій у промисловість – на 23,4 % порівняно з попереднім роком; внесок промисловості в загальний обсяг капітальних інвестицій в економіку був найбільшим серед інших видів діяльності і становив 32,0 % (у січні-червні 2018 р. до відповідного періоду 2017 р. зросли на 34,4 %, що становить понад третину (34,6 %) від загального обсягу капітальних інвестицій в економіку України). Обсяг накопичених у промисловості прямих іноземних інвестицій у 2017 р. вперше з 2013 р. продемонстрував зростання – з 9667,6 млн дол. США до 10685,6 млн дол. США.

3. Активно просуваються реформи в інноваційній сфері:

- Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р схвалена *Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки*, однією з найважливіших цілей якої є технологічна й цифрова модернізація промисловості та створення високотехнологічних виробництв. У Концепції визначені ключові компоненти впровадження в Україні «Індустрії 4.0», а саме створення інфраструктури «Індустрії 4.0» (індустріальних парків та галузевих

⁴²¹«План Маршала для України»: 5 млрд євро на рік забезпечать зростання економіки до 6-8% [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=7f85c61e-6837-4694-aa9b-9c25d69a998d&title=PlanMarshallaDliaUkraini-5-MlrdvroNaRikZabezpechatZrostanniaEkonomikiDo6-8->

центрів технологій); забезпечення доступу до капіталу з метою створення нових інноваційних виробництв; розвиток цифрових навичок для підготовки кадрів, здатних працювати з технологіями «Індустрії 4.0»;

- Кабінетом Міністрів України ухвалено Розпорядження від 17 січня 2018 р. № 20-р *«Про започаткування роботи зі створення в Україні Центру підтримки технологій та інновацій»*, метою якого є ефективне впровадження в економіку інноваційних рішень українських винахідників;
- Міністерством економічного розвитку та торгівлі разом із представниками ЄС розпочато роботу з впровадження *стратегії «розумної спеціалізації» в промисловості*⁴²², що має вирішальне значення для забезпечення максимальної ефективності інвестування в промислові інновації;
- дієвими інструментами співробітництва держави, бізнесу та науки у сфері інноваційного розвитку економіки є підписана 26 липня 2017 р. *Угода про співпрацю між Національною академією наук України та Міністерством економічного розвитку й торгівлі України*, що передбачає спільну роботу щодо модернізації національної економіки, зокрема, шляхом виконання прикладних досліджень та науково-технічних розробок, насамперед, у сфері промисловості;
- Постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 895 створена *Рада з розвитку інновацій*, яка координуватиме зусилля всіх секторів економіки щодо формування та реалізації в Україні державної політики у сфері інноваційної діяльності.

⁴²² Смарт-спеціалізація («розумна спеціалізація») промисловості – підхід ЄС, що передбачає виявлення та максимізацію унікального для кожного регіону та країни потенціалу розвитку наукоємних секторів, заснованого на конкурентних перевагах конкретних регіонів.

Водночас, попри безперечні зрушення в реформуванні промисловості, треба констатувати недостатній рівень інституційного та нормативно-правового забезпечення процесів її модернізації на новій технологічній базі.

Відчутним недоліком державної промислової політики в Україні є її *фрагментарність*. Так, у затвердженому у 2017 р. Середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року⁴²³ до переліку напрямів розвитку промисловості в середньостроковій перспективі віднесено розвиток промислових кластерів та розв'язання проблем регуляторного характеру; технічне переоснащення виробничих потужностей підприємств оборонно-промислового комплексу України; лібералізацію переробки давальницької сировини. Ці завдання є важливими, проте вони не вирішують комплексу проблем, накопичених у промисловості протягом періоду незалежності України.

Вироблення та імплементація чіткого курсу та послідовного плану дій щодо розвитку промисловості гальмується тим, що досі не затверджено низку стратегічних документів – Стратегію розвитку промислового комплексу та план розвитку промислового комплексу до 2020 року, Державну програму розвитку вітчизняних промислових підприємств з урахуванням потреб внутрішнього споживання, Стратегію розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року, куди мають бути інтегровані основні завдання нової індустріалізації, зокрема, цифровізація виробництва та обігу товарів та послуг, поглиблення співробітництва між державою, наукою та бізнесом у пріоритетних для національної економіки секторах, розвиток внутрішнього ринку високотехнологічної та інноваційної продукції тощо.

Недостатніми темпами формується законодавче забезпечення розвитку в Україні ІТ-сектору, який має потужний потенціал для розвитку національної промисловості. Зокрема, досі не прийнято законодавство, що

⁴²³ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. № 275-р «Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249935442>

має забезпечити регулювання сфери хмарних технологій та їх використання для цифровізації економіки (наприклад, проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обробки інформації в системах хмарних обчислень» (законопроект №4302)). Не прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань слідчих дій із метою забезпечення додаткових гарантій законності при їх проведенні» (законопроект №3719) попри визнання його Комітетом Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя таким, що не суперечить Конституції України. Законопроектом, зокрема, передбачалося заборонити тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їхніх частин при проведенні обшуків, залучення адвокатів до процесу обшуку на будь-якому етапі тощо.

2.5.4. Реформа транспортно-дорожньої інфраструктури

Функціонування транспортної галузі у 2017 р. відбувалося в умовах поживлення загальної соціально-економічної динаміки в Україні і, як наслідок, зростання попиту на транспортні послуги. У підсумку, транспортом України (без трубопровідного) у 2017 р. перевезено вантажів 521,9 млн т, що на 0,8 % більше порівняно з 2016 р., пасажирів перевезено 4648,2 млн (на 0,3 % більше порівняно з 2016 р.).

Автомобільний транспорт у 2017 р. наростив обсяги перевезень вантажів на 5,2 %, загальний обсяг перевезень за підсумками року становив 176,4 млн тонн. За рік перевезено 2019,3 млн пасажирів, що лише на 0,3 % менше попереднього року.

Водний транспорт продемонстрував падіння обсягу перевезених вантажів на 11,7 % (із 6,7 млн т до 5,9 млн т). Значною мірою це відбулось за рахунок скорочення обсягів закордонних перевезень на 20,8 %, частка яких у загальному обсязі становила 44,2 %. При цьому кількість перевезених пасажирів зросла на 23,5 % – з 478,8 тис. осіб до 591,5 тис. осіб.

За даними АМПУ у 2017 р. перевалка вантажів у морських портах України сумарно склала 132,9 млн т, що на 0,9 % більше порівняно з 2016 р.⁴²⁴ Це пов'язано з ростом перевалки імпортованих товарів: хімічних та мінеральних добрив у 6 разів (з 20,7 тис. т у 2016 р. до 123,6 тис. т у 2017 р.), кам'яного вугілля в 1,6 раза (з 3,7 млн т до 6,1 млн т) та експортованих рослинних жирів у 1,2 раза (з 4,4 млн т до 5,2 млн т). Також, на 14 % збільшились обсяги перевалки транзитних вантажів, тоді як обсяги експортованих вантажів, навпаки, знизились на 1,4 % до 98,8 млн т.

Авіаційна галузь продовжує демонструвати відновлювальні тенденції – за статистичними даними у 2017 році кількість перевезених пасажирів збільшилась порівняно з 2016 роком на 27,5 % та склала 10555,6 тис. осіб.

Залізнична галузь ще не вийшла з кризового стану. У 2017 р. вантажні перевезення скоротилися на 1,1 % до 339,5 млн т, що відбулося внаслідок падіння обсягів перевезень вантажів у внутрішньому сполученні на 8,2 % за рахунок, насамперед, зменшення перевезень кам'яного вугілля на 27,6 %. Це стало наслідком призупинення переміщення вантажів між підконтрольними та непідконтрольними територіями Донбасу. Крім того, на 22,0 % зменшилися обсяги перевезень чорних металів та на 13,1 % – залізної й марганцевої руди. За зовнішніми напрямками вантажопотоків спостерігалось зростання – збільшились обсяги імпортних (на 16,3 %), експортних (на 1,4 %) та транзитних (на 15,5 %) перевезень. Кількість перевезених пасажирів скоротилася на 2,0 % до 165,0 млн, що є меншим за прогнозоване Укрзалізницею значення у фінансовому плані на 2017 р. (3,7 %).

У січні-липні 2018 р. загальна динаміка в транспортній галузі стала негативною – було перевезено 291,9 млн т вантажів (без урахування трубопровідного транспорту), що на 0,7 % менше порівняно із січнем 2017 р.; пасажирів перевезено 2,64 млрд (на 1,9 % менше).

⁴²⁴ В 2017 году морские порты Украины обработали почти 133 млн тонн грузов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uspa.gov.ua/ru/press-tsentr/novosti/novosti-ampu/15804-v-2017-godu-morskie-porty-ukrainy-obrabotali-pochti-133-mln-tonn-gruzov>

Водночас транспортний сектор динамічно реформується. Метою реформ є забезпечення його конкурентоспроможності, стимулювання надходження інвестицій та наближення якості й безпеки транспортного обслуговування до стандартів, прийнятих у ЄС. У цьому контексті стратегічне значення мають:

- прийняття Верховною Радою України в першому читанні проекту Закону «Про Концесії» (реєстр. № 8125 від 15.03.2018⁴²⁵), спрямованого на стимулювання надходження інвестицій у національний транспортний сектор. Закон врегульовує питання прискореної передачі українських портів і аеропортів у концесію та запроваджує прозору систему відбору концесіонера, додаткові гарантії для концесіонерів та кредиторів, спрощену процедуру виділення земельних ділянок для проектів державно-правового партнерства у формі концесії. Ним передбачена можливість вирішення спорів, що виникають у зв'язку з виконанням концесійного договору, у міжнародних арбітражних судах;
- створення Координаційної ради з питань логістики при Кабінеті Міністрів України⁴²⁶ як дорадчого колегіального органу. Її завданнями визначено підготовку пропозицій та рекомендацій щодо реалізації державної політики у сфері транспорту, дорожнього господарства, розвитку транзитного потенціалу й логістики; стимулювання запровадження засобів та механізмів підвищення якості технологій логістичної інфраструктури; вдосконалення логістики перевезень; покращення ефективності процедур щодо перетину товарами та транспортними засобами державного кордону України; удосконалення нормативно-правової бази з питань транспорту тощо;

⁴²⁵ Проект Закону України «Про Концесії» № 8125 від 15.03.2018 [Електронний ресурс] – *Режим доступу*: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=63630&pf35401=449747>

⁴²⁶ Постанова Кабінету Міністрів України № 859 від 06.03.2017 «Про утворення Координаційної ради з питань логістики» [Електронний ресурс] – *Режим доступу*: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/859-2017-%D0%BF>

- затвердження КМУ 30.05.2018 Національної транспортної стратегії України до 2030 року. Стратегія задає довгостроковий вектор розвитку транспортного сектору України з урахуванням нинішніх та майбутніх викликів як внутрішнього, так зовнішнього характеру.

У галузевому розрізі серед реформ транспортного сектору України необхідно відзначити такі:

1. У сфері *автомобільного транспорту і дорожнього господарства*:

- з 1.01.2018 набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реформування системи управління автомобільними дорогами загального користування» № 1764–19 від 17.11.2016⁴²⁷, згідно з яким у сферу повноважень місцевих державних адміністрацій було передано 122,7 тис. км доріг. Прогнозується, що завдяки цьому вдасться підвищити ефективність використання наявної транспортної мережі та здійснити її розширення, покращити експлуатаційний стан доріг та їхню пропускну здатність, підвищити безпеку руху;
- розпочав роботу Державний дорожній фонд у складі спеціального фонду Державного бюджету України згідно з Законами України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо удосконалення механізму фінансового забезпечення дорожньої галузі» № 1763–19 від 17.11.2016⁴²⁸ та «Про внесення змін до Закону України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» № 1762–19 від 17.11.2016⁴²⁹. Кошти Фонду спрямовуватимуться на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування, зокрема у вигляді субвенцій місцевим бюджетам, а

⁴²⁷ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реформування системи управління автомобільними дорогами загального користування [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/1764-19>

⁴²⁸ Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо удосконалення механізму фінансового забезпечення дорожньої галузі» № 1763-19 від 17.11.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1763-19>

⁴²⁹ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України»» № 1762-19 від 17.11.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1762-19>

також на заходи безпеки дорожнього руху. Загалом упродовж 2018 р. заплановано витратити на ремонт автодоріг 47 млрд грн;

- затверджено Державну цільову економічну програму розвитку автомобільних доріг загального користування державного значення на 2018–2022 рр.⁴³⁰. Її метою є відновлення й розвиток автомобільних доріг, їх інтеграція до європейської транспортної системи, підвищення комфортності, економічності, швидкості перевезень та безпеки руху. Програма передбачає будівництво, реконструкцію, ремонт та забезпечення гарантійного строку експлуатації 11796 км автомобільних доріг;
- схвалено «Стратегію підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року» (Розпорядження КМУ № 481 від 14.06.2017⁴³¹), на основі якої розроблено «Державну програму підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні до 2020 р.» та відповідний план заходів (Розпорядження КМУ № 231 від 28.03.2017)⁴³²;

Довідково. За оцінкою Світового банку, щорічні втрати України від дорожньо-транспортного травматизму, руйнування майна та інфраструктури становлять 3,4 % ВВП. Метою Стратегії та Програми визначено зниження смертності внаслідок дорожньо-транспортних пригод на 30 %, зменшення їх соціально-економічних наслідків та запровадження ефективної системи контролю над безпекою руху. Загалом, фінансування Програми передбачає інвестування в інфраструктуру безпеки (4,1 млрд грн), заходи з підвищення ефективності державного нагляду та контролю у сфері безпеки руху (1,3 млрд грн), заходи невідкладної допомоги (1,4 млрд грн) та освітні і просвітницькі заходи. Важливим елементом Програми є запровадження європейського стандарту CAdas, який передбачає збір та оприлюднення інформації щодо кожного випадку ДТП із потерпілими.

⁴³⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг загального користування державного значення на 2018-2022 роки» № 382 від 21.03.2018 [Електронний ресурс] – *Режим доступу*: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/382-2018-n>

⁴³¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України № 481 від 14.06.2017 р. «Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року» [Електронний ресурс] – *Режим доступу*: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/481-2017-%D1%80>

⁴³² Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року» № 231 від 28.03.2017 [Електронний ресурс] – *Режим доступу*: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/231-2018-%D1%80>

- внесено зміни до «Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту»⁴³³ та до «Порядку проведення конкурсу з перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування»⁴³⁴ (Постанови КМУ № 180 та № 181 від 07.02.2018), спрямовані на лібералізацію та дерегуляцію ринку автомобільних пасажирських перевезень у рамках імплементації регламентів ЄС № 1370/2007 «Про громадські послуги з перевезення пасажирів залізницею й автомобільними шляхами».

2. У залізничній галузі:

- прийнято Стратегію розвитку ПАТ «Укрзалізниця» до 2021 року, яка враховує очікування стейкхолдерів, потреби компанії в оновленні основних фондів, підвищенні її ефективності та забезпеченні фінансової стабільності, а також у впровадженні соціально відповідальних підходів в управлінні персоналом⁴³⁵. Стратегією, серед іншого, передбачено оновлення залізничної інфраструктури, а також спрямування 4 млрд дол. США інвестицій (із запланованих 5,9 млрд дол. США) на оновлення рухомого складу;
- підписано угоду між ПАТ «Укрзалізниця» та американською компанією General Electric про спільне виробництво рухомого залізничного складу;

Довідково. Угода передбачає модернізацію до 74 локомотивів та придбання до 225 нових локомотивів Укрзалізницею протягом 15 років на суму 1 млрд дол. США. Перший етап Угоди передбачає поставку 30 дизельних локомотивів у 2018–2019 рр., виробництво яких GE відбуватиметься за участі вітчизняних компаній, рівень локалізації виробництва може сягнути 40%. До угоди залучено Державний експортно-імпорتنний банк України, який кредитуватиме Укрзалізницю на умовах лізингу.

⁴³³ Правила надання послуг пасажирського автомобільного транспорту [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/181-2018-%D0%BF>

⁴³⁴ Порядок проведення конкурсу з перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/180-2018-%D0%BF>

⁴³⁵ Основні аспекти стратегії розвитку ПАТ «Укрзалізниця» 2017-2021 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uz.gov.ua/files/file/Strategy_Presentation_1405_fin.pdf

- здано в експлуатацію Бескидський тунель, якій входить до складу V Пан'європейського транспортного коридору (Італія-Словенія-Угорщина-Словаччина-Україна). Реалізація цього масштабного інфраструктурного проекту завершилася 24.05.2018 р. після понад 4 років будівництва. Новий двоколіїний тунель здатний пропускати за добу 100 пар потягів зі швидкістю 60–70 км/год., що дасть змогу наростити вантажо- та пасажиропотік та підвищити привабливість України для транзитних перевезень.

3. У галузі водного транспорту:

- створено Державну службу морського та річкового транспорту України (Морську адміністрацію)⁴³⁶, яка здійснює повноваження та виконує функції з реалізації державної політики у сфері водного транспорту. Вона має скоординувати роботу 13 морських портів та гарантувати безпеку судноплавства, створити умови для побудови сучасної моделі організації та ведення бізнесу у сфері морського судноплавства та портової діяльності, підвищити потенціал морегосподарського комплексу загалом;
- згідно Наказу Мінінфраструктури України «Про зниження ставок портових зборів» № 474 від 27.12.2017⁴³⁷ введено понижуючий коефіцієнт у розмірі 0,8 на корабельний, каналний, маяковий, санітарний, якірний, причальний та адміністративний портові збори, що сприятиме підвищенню привабливості українських портів для перевізників.

4. У галузі авіаційного транспорту:

⁴³⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної служби морського та річкового транспорту України» № 1095 від 06.09.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-utvorennya-derzhavnoyi-sluzhbi-morskogo-ta-richkovogo-transportu-ukrayini>

⁴³⁷ Наказ Міністерства інфраструктури України «Про зниження ставок портових зборів» № 474 від 27.12.2017 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0046-18l>

- згідно проекту «Авіаційної транспортної стратегії України на період до 2030 року»⁴³⁸, активно розвивається модель «лоукост» перевезень. Реалізація цієї моделі спрямована на створення прозорих умов роботи на ринку авіаційних перевезень та має забезпечити тут вільну конкуренцію перевізників, шляхом надання їм недискримінаційного доступу до експлуатації повітряних шляхів сполучення й послуг наземного обслуговування;

Довідково. У 2017 р. відновила свою діяльність в Україні компанія WizzAir; у жовтні 2018 р. має розпочати польоти з Києва та Львова друга у світі та перша в Європі за обсягом перевезених пасажирів «лоукост» авіакомпанія Ryanair DAC. Розглядається можливість щодо початку роботи в Україні інших бюджетних авіакомпаній, як-от EasyJet та Eurowings.

- зареєстровано і внесено до реєстру цивільних повітряних суден національну бюджетну авіакомпанію SkyUp Airlines. Планується, що вона буде надавати доступні послуги як на внутрішніх, так і на міжнародних маршрутах.

Незважаючи на зазначені успіхи в реформуванні транспортного сектору України, є також численні проблеми, що заважають його подальшому розвитку. Так, зокрема:

- у сфері *автомобільного транспорту й дорожнього господарства* не прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері автомобільного транспорту з метою приведення їх у відповідність з актами Європейського Союзу», який має привести норми функціонування вітчизняного автомобільного транспорту у відповідність до вимог законодавства ЄС. Пробукує також реформа впровадження незалежного оцінювання якості дорожніх робіт та технічного стану автомобільних доріг загального користування, що

⁴³⁸ Проект «Авіаційної транспортної стратегії України на період до 2030 року» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mtu.gov.ua/projects/166/>

призводить до неефективного використання бюджетних коштів та будівництва автодоріг неналежної якості;

- галузь *водного транспорту* реформується вкрай повільно. Відсутність базового закону «Про внутрішній водний транспорт», який має законодавчого врегулювати функціонування сфери внутрішнього водного транспорту, стримує розвиток судноплавства внутрішнім водним транспортом та негативно впливає на ринок відповідних послуг. Крім цього у галузі фактично не виконуються завдання щодо проведення планово-попереджувальних ремонтів і модернізації судноплавних шлюзів;

Довідково. Відновлення технічного стану 6 із 7 судноплавних шлюзів потребує фінансування в розмірі 220–420 млн грн, у той час, як протягом 2016–2017 рр. загальний обсяг запланованого Міністерством інфраструктури фінансування складає лише 108,4 млн грн⁴³⁹. Нехтування цим питанням не дозволяє вирішити проблему з аварійним станом судноплавних шлюзів, а відсутність механізму утримання шлюзового господарства в належному безпечному стані створює загрозу затоплення значних територій.

- підвищення ефективності функціонування *залізничної галузі* потребує якнайшвидшого прийняття нової редакції Закону України «Про залізничний транспорт», відсутність якого стримує розвиток ринкової конкуренції на ринку залізничних перевезень, перешкоджає забезпеченню недискримінаційного та рівноправного доступу до послуг залізничної інфраструктури;
- розвиток *галузі авіації* стримується відсутністю підписаної Угоди між Україною та ЄС про спільний авіаційний простір, яка має гармонізувати національне законодавство в галузі цивільної авіації, сприяти виробничій співпраці та лібералізації авіаційних ринків України та ЄС.

⁴³⁹ Мінінфраструктури пропонує підвищити плату за шлюзування на Дніпрі на 64,5% [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/405517/mininfrastruktury-proponuye-pidvyshhyty-platu-zashlyuzuvannya-na-dnipro-na-64-5>

Вирішення зазначених проблем, що негативно впливають як на функціонування транспортного сектору, так і на загальний розвиток економіки країни, посилять інтеграцію транспортних ринків України та ЄС, стимулюватиме більш повне використання потенціалу транспортних перевезень, покращить їхню якість та безпечність, сприятиме розвитку транзитного потенціалу України.

2.5.5. Реформа сфери зв'язку та інформатизації

Уже сьогодні ІТ стає одним із найважливіших драйверів української економіки. За даними венчурного фонду AVentures Capital загальний обсяг інвестицій в українські ІТ-компанії у 2017 році склав 265 млн дол., що в 3,3 рази вище показника 2016 року⁴⁴⁰. За урядовими оцінками сфера ІТ сьогодні входить до трійки індустрій із найбільшою часткою у ВВП країни – станом на 2017 рік її продукція формувала до 3 % ВВП України⁴⁴¹.

17 січня 2018 року розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалено «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» та затверджено план заходів щодо її реалізації.⁴⁴² Основною метою документа є реалізація ініціатив «Цифрового порядку денного України 2020» (цифрова стратегія) для усунення бар'єрів на шляху цифрової трансформації України в найбільш перспективних сферах. Це планується досягти шляхом стимулювання економіки та залучення інвестицій, подолання цифрової нерівності, поглиблення співпраці з ЄС у цифровій сфері та розбудови інноваційної інфраструктури країни та цифрових перетворень. Реалізація заходів Концепції має забезпечити:

⁴⁴⁰ Інвестиції в українські ІТ компанії показали рекордне зростання, досягнувши 265 млн доларів у 2017 році // Укрінформ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2419666-investicii-v-ukrainski-it-kompanii-sagnuli-torik-rekordnih-265-miljoniv.html>

⁴⁴¹ У 2017 році ІТ-індустрія принесла країні \$3,6 млрд експортної виручки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://twitter.com/VGroysman/status/988702846974615558>

⁴⁴² Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>

- стимулювання економіки та залучення інвестицій;
- основу для трансформації вітчизняних індустрій у конкурентоспроможні та ефективні за рахунок їх «цифровізації» (створення цифрових робочих місць, STEM-освіти та цифрових освітніх послуг, цифрових інфраструктур для побутового (IoT) та індустріального (IIoT) Інтернету речей, блокчейну, розвитку сервісів eHealth та е-безпеки тощо);
- технологічної адаптації та долучення України до програм та проектів ЄС щодо інтероперабельності державних інформаційних ресурсів та електронної ідентифікація (eID), у т. ч. транскордонної;
- вирішення проблеми «цифрового розриву», наближення «цифрових» технологій до громадян, зокрема через забезпечення доступу громадян до широкопasmового Інтернет, особливо в селищах та невеликих містах;
- створення нових можливостей для реалізації людського капіталу, розвитку інноваційних, креативних і «цифрових» індустрій та бізнесу;
- розвиток експорту «цифрової» продукції та послуг (IT-аутсорсинг).

У квітні 2017 року Урядовий комітет під головуванням Першого віце-прем'єр-міністра України Міністра економічного розвитку й торгівлі України С. Кубіва схвалив Стратегію розвитку високотехнологічних індустрій для України до 2025 року та План дій із реалізації цієї стратегії⁴⁴³. Документ спрямований на створення умов для розвитку в Україні високих технологій та інновацій, зменшення рівня технологічного відставання від розвинених країн та подолання сировинної спрямованості української економіки й наближення її до сучасних стандартів інноваційної цифрової економіки⁴⁴⁴. Станом на травень 2018 року Стратегія проходить етап відомчого погодження. З метою оптимізації цифрового розвитку України та поліпшення

⁴⁴³ Урядовий комітет під головуванням Степана Кубіва схвалив Стратегію розвитку високотехнологічних індустрій для України до 2025 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a8590ddc-7f44-49ed-8587-4127ca3655bd&title=UriadoviiKomitetPidGolovuvanniamStepanaKubivaSkhvalivStrategiiuRozvitkuVisokotekhno logichnikhIndustriiDliaUkrainiDo2025-Roku>

⁴⁴⁴ Стратегія розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=07a5487c-4c8a-42f8-9d76-051080b211f0>

координації в цьому питанні у 2018 році було створено й Координаційну раду з розвитку цифрової економіки та суспільства. Серед її важливих завдань – подальше налагодження ефективної взаємодії в цьому напрямі між урядом, бізнесом, громадськими організаціями та суспільством⁴⁴⁵.

Основою здобутків у цій сфері є сучасний та динамічний ІТ-сектор. В Україні станом на кінець 2017 року працювало майже 100 тис. ІТ-фахівців, які генерують дохід, що, за різними підрахунками, становить від 2 млрд дол. (Національний банк України) до 3,6 млрд дол. (Світовий банк). Індустрія пропонує сервіси та виробництва з різним значенням доданої вартості, зокрема найсучасніші кластери, орієнтовані на технології четвертої хвилі, а також охоплює увесь життєвий цикл розробки програмного забезпечення (ПЗ). ІТ сектор є й одним із найбільш привабливих роботодавців в Україні – за оцінками експертів капіталізація 10 найбільших українських ІТ-компаній станом на 2017 рік перевищувала 4 млрд дол. (з перспективою зростання до 6 млрд у 2020 році), а заробітна плата в галузі ІТ в 5 разів вища за середню в країні. При цьому високий рівень оплати зберігається не лише в столиці, але й у регіонах, де працює 56% спеціалістів, і це є суттєвим фактором регіонального розвитку⁴⁴⁶. Такому розвитку зростанню показників виробництва ІКТ та експорту ІТ-послуг сприяв і м'який режим оподаткування і прогресивні зміни в законодавстві⁴⁴⁷, які відбулися після 2015 року.

Сфера зв'язку (яка відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»⁴⁴⁸ є одним зі стратегічних індикаторів) залишається однією з найбільш важливих та динамічних складових у загальному процесі інформатизації суспільства. Президент України П. Порошенко, під час шостого засідання Ради регіонального розвитку, звернув увагу на особливу важливість

⁴⁴⁵ В Україні розпочала роботу Координаційна Рада з розвитку цифрової економіки[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=454449bd-5d28-4759-aa21-e93cf8e7f5d5&title=VUkrainiRozpochalaRobotuKoordinatsiinaRadaZRozvitkuTsifrovoiEkonomiki>

⁴⁴⁶ <http://brdo.com.ua/top/2020-galuz-ukrayiny-mozhe-zrosty-6-mlrd-dollarov/>

⁴⁴⁷ Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення адміністративних бар'єрів для експорту послуг. Закон України № 1724-VIII від 03.11.2016.

⁴⁴⁸ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

тотальної цифровізації та доступності мережі інтернет для всіх громадян держави зазначивши, що ситуація, коли проникнення широкосмугового Інтернету в село складає лише 4 % є відвертою дискримінацією людей, які там мешкають, а це майже третина населення України⁴⁴⁹. Всеохопна доступність сучасних телекомунікацій у кожній точці держави є й запорукою ефективного впровадження телемедицини, про розвиток якої вже є стратегічна домовленість зі Світовим банком⁴⁵⁰.

Істотним кроком для рішення такої доступності є подальший розвиток мереж зв'язку, який істотно прискорився починаючи з 2014 року. Зокрема, 31 січня 2018 року відбувся тендер на користування радіочастотним ресурсом України, за результатами якого було закладено основу розвитку в Україні мережі 4G зв'язку. І якщо в розвиток зв'язку третього покоління було вкладено 26 млрд грн, то очікувані вкладення в розвиток зв'язку четвертого покоління складають ще 20 млрд грн⁴⁵¹. При цьому позитивні зрушення в користуванні послугами зв'язку та телекомунікацій спостерігаються упродовж усіх останніх років – за даними Держстату у 2017 році загалом доходи від надання послуг зв'язку склали 65487,4 млн грн, що на 4,5 % менше ніж у 2016 році. Питомої складовою в цих доходах є надання телекомунікаційних послуг – у 2017 році склали 60519,4 млн грн, що на 6,2 % або на 3542,1 млн грн більше ніж у 2016 році.

Також НКРЗІ відзначає певні макротенденції, які свідчать про те, що Україна рухається в руслі загальноєвропейських трендів розвитку інформаційного суспільства. Передусім це стало підвищення попиту споживачів на мультимедійні конвергентні телекомунікаційні послуги, послуги міжмашинної взаємодії (machine-to-machine, M2M), послуги

⁴⁴⁹ Президент закликав пришвидшити впровадження реформи медицини та прокладення швидкісного Інтернету в сільській місцевості // <http://www.president.gov.ua/news/prezident-zaklikav-prishvidshiti-vprovadzhennya-reformi-medi-44094>

⁴⁵⁰ Президент про запровадження телемедицини: Об'єднавши зусилля, сьогодні ми зробили цю мету набагато ближчою // <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pro-zaprovadzhennya-telemedicini-obyednavshizusil-45750>

⁴⁵¹ Президент передав перші ліцензії на 4G: Сьогоднішній день – яскрава демонстрація як змінилася Україна // <http://www.president.gov.ua/news/prezident-peredav-pershi-licenziyi-na-4g-sogodnishnij-den-ya-46194>

Інтернету речей (Internet of Things, IoT) та збільшення кількості власників багатофункціонального термінального кінцевого обладнання з бездротовим доступом до Інтернету. Інтернет речей є одним із постійно зростаючих трендів розвитку цифровізації суспільства, що безпосередньо пов'язаний і з формуванням Індустрії 4.0. Водночас це актуалізує загрози у сфері кібербезпеки, які мають бути враховані при подальшій розробці безпекових документів.

Тривають процеси адаптації українського законодавства до вимог ЄС. Розроблені та ухвалені стратегічно важливі Закони України «Про електронні довірчі послуги» і «Про електронну комерцію», уведена в обіг низка нормативних актів, що регулюють національний ринок телекомунікацій⁴⁵². Водночас треба наголосити, що через гострий конфлікт інтересів між відомствами, бізнесом та громадськістю досі не ухвалено ключовий рамковий закон «Про електронні комунікації», який фактично є глибокою модернізацією застарілого й неадекватного сучасним вимогам рамкового закону «Про телекомунікації». Низка відповідних законопроектів перебуває на розгляді Верховної Ради України з 2015 року. У межах виконання кроків на шляху євроінтеграції здійснюється цілий ряд заходів із європейськими партнерами. Зокрема, у межах ініціативи Східного партнерства працює панель «Гармонізація цифрових ринків» – у 2017 році було розпочато діалог із представниками Європейської Комісії стосовно перспектив та передумов щодо зниження тарифів на послуги роумінгу між Україною та ЄС.

Невід'ємною складовою успіху української ІТ сфери є система підготовки ІТ-кадрів, яка забезпечує Україні високу конкурентоздатність у цьому сегменті й дозволяє їй стабільно утримуватись у топ-20 світових постачальників послуг ІКТ (за даними Міністерства економічного розвитку і

⁴⁵² Ухвалений Закон України щодо внесення змін до Закону України «Про телекомунікації» у частині посилення незалежності та адміністративної спроможності національного регулятора; розроблена, затверджена та зареєстрована в Мін'юсті порядок та методика здійснення моніторингу ринку телекомунікаційних послуг; Кабінет Міністрів ухвалив постанову щодо внесення змін до Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг.

торгівлі України – на 4 місці станом на кінець 2016 року⁴⁵³). За прогнозом PwC Україна, до 2025 року галузь може зрости до 8,4 млрд дол., а кількість зайнятих у ній спеціалістів – збільшитися до приблизно 240 тис. осіб. Існує, щоправда, і песимістичний сценарій, згідно з яким, унаслідок стагнації після 2019 року, ці цифри складуть 4,1 млрд дол. і 165 тис. відповідно⁴⁵⁴. Але в будь-якому разі в середньостроковій перспективі в українській ІТ-галузі очікується позитивна динаміка й ця галузь розглядається експертними та бізнесовими колами як один із драйверів національної економіки. За оцінками експертів, індустрія має достатній потенціал для перетворення на один із найбільших у світі майданчиків для виробництва власного кінцевого ІТ-продукту та R&D^{455, 456}.

У середньостроковій перспективі саме такий стратегічний вектор розвитку має забезпечити українській індустрії ІКТ високу конкурентоздатність і власну нішу на глобальному ринку. «Історії успіху» країн світу, яким це вдалося, свідчать, що галузева державна політика має базуватися на таких принципах та підходах:

а) налагодження системної комунікації в трикутнику «державна (керівний та/чи регулюючий орган) – ключові гравці ринку – малий та середній бізнес»;

б) стимулювання та підтримка ІТ-стартапів, інновацій та виробництва кінцевого продукту «Made in Ukraine», – зокрема через створення інноваційних/технологічних/наукових парків типу вже створеного в Україні UNIT.City;

в) системне залучення інвестицій в ІТ-індустрію;

г) просування української ІТ-продукції на зовнішніх ринках.

⁴⁵³ <https://softserve.ua/ua/press-center/news/it-ukraine-export/>

⁴⁵⁴ Результати дослідження PwC: український ІТ-ринок щорічно зростає, але є ризик стагнації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.imena.ua/blog/pwc-about-it-ua/>

⁴⁵⁵ *Research & Development (R&D)* – сукупність робіт, спрямованих на отримання нових знань та їх практичне застосування при створенні нового виробу або технології. Аналогічне поняття в українській термінології – «науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи» (НДДКР).

⁴⁵⁶ Украинская IT-отрасль в цифрах и фактах [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://itc.ua/news/ukrainskaya-it-otrasl-v-tsifrah-i-faktah/>

Станом на 2018 рік українська держава загалом обрала саме цей курс, і вже зробила на ньому перші кроки.

Не менш важливим стратегічним завданням є максимальне використання потенціалу національного ІТ-сектора в процесах цифровізації економіки України, коли інформаційні технології в синергетичній взаємодії з іншими технологіями ставатимуть інтегральною складовою самого процесу розробки та виробництва високотехнологічної продукції.

За оцінками Міністра економічного розвитку і торгівлі С. Кубіва, уже зараз, на старті цих процесів, Україна має практично всі інститути інноваційного розвитку – венчурні фонди, бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій, технологічні та наукові парки, технологічно-промислові кластери, але їхня діяльність не синхронізована, що в масштабах країни робить її малоефективною. Тож ключовим завданням держави на цьому етапі є системна координація й регулювання розвитку елементів індустрії 4.0 в Україні⁴⁵⁷.

Довідково. Вітчизняні бізнесова та експертна ІТ-спільноти також добре усвідомлюють необхідність комунікування, тож там тривають процеси самоорганізації. У країні діє близько десяти всеукраїнських профільних асоціацій і сім регіональних ІТ-кластерів. Крім того, починаючи з 2016 року в Україні з'являються недержавні міжгалузеві організації, що нині є національними флагманами глобального руху «4.0». У сучасній Україні це насамперед інтеграційна платформа для об'єднання бізнес-асоціацій «Індустрія 4.0 в Україні» (industry4-0-ukraine.com.ua) та Асоціація підприємств промислової автоматизації України (arpa.org.ua). Профільні органи державної влади також долучаються до створення спеціальних професійних майданчиків для системної міжгалузевої та державно-приватної комунікації. Громадська спілка «Хай-тек офіс Україна» (ht-office.org) – об'єднання підприємств у сфері високих технологій, серед засновників і членів Наглядової ради якого – представники Міністерства економічного розвитку та торгівлі України (МЕРТ), Верховної Ради України та Адміністрації президента України. За підтримки й постійної участі Міністерства аграрної політики та продовольства України функціонує всеукраїнська асоціація AgTech Ukraine (agtech.com.ua), завданням якої є створення платформи для обміну інформацією та взаємодії між ІТ та агросектором і формування та розвиток ринку AgTech в Україні.

⁴⁵⁷ Урядовий комітет 6 квітня схвалив Стратегію розвитку високотехнологічних індустрій для України до 2025 року // Укрінформ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2207162-uradovij-komitet-shvaliv-strategiu-rozvitku-visokotehnologichnih-industrij.html>

Незважаючи на зазначені позитивні зрушення у сфері розвитку ІТ, подальший поступ неможливий без створення **надійного стратегічного інституційного фундаменту нової індустріалізації:**

1. Вагомою причиною відставання України в галузі цифрового та інформаційного розвитку є глибока недосконалість (застарілість) як профільної законодавчої бази, так і інституційної моделі управління/регулювання галузі – спроби точкових змін підзаконних нормативно-правових документів не вирішують проблему, адже вони коригують здебільшого законодавчі акти, що є фундаментально застарілими й апелюють до технологічних платформ, стратегічних завдань та практик державного менеджменту (як управлінського, так і регуляторного), які давно втратили актуальність у розвинених суспільствах. Отже, актуальним стає питання приведення ключових законодавчих актів (передусім – Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства на 2007–2015 роки») у відповідність зі стратегічними цілями держави та актуальними технологічними трендами.

2. Сьогоднішнє національне законодавство у сфері ІТ та розвитку інформаційного суспільства надзвичайно сегментоване та суперечливе, що породжує необхідність повернення до ідеї кодифікації галузевого законодавства та прийняття Інформаційного кодексу України, як об'єктивної вимоги, яка прямо впливає з національної правової доктрини.

3. Забезпечення загальнонаціональної доступності ширококуткового доступу з акцентом на сільську місцевість чи віддалені від великих міст території має стати одним із пріоритетів на найближчу перспективу. Протягом найближчого часу пріоритетним завданням для розвитку цієї сфери має стати досягнення частки проникнення ширококуткового Інтернету на цих територіях із розрахунку щонайменше 25 абонентів на 100 осіб.

4. У державній системі виконання завдань та проектів Національної програми інформатизації існує низка нормативних та інституційних вад, що

системно перешкоджають її ефективному та сталому функціонуванню. Вона є принципово нестабільною, надто залежною від поточної ситуації в країні, страждає від хронічного недофінансування. Отже, вона потребує серйозного перегляду та оновлення, або заміни її більш цілісними практичними документами.

5. Чистиною завдань оновленої Національної програми інформатизації має стати забезпечення належного функціонування Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства та Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів. Крім того, має бути відновлено підготовка щорічних доповідей про стан розвитку інформаційного суспільства в Україні, що забезпечить і державні органи і громадськість належними показниками стану розвитку цієї сфери та обґрунтованих причин для коригування стратегічних документів у сфері розвитку ІКТ.

У контексті пошуку нових рецептів державного управління та регулювання інформаційною/цифровою сферою може бути доцільним розглянути конвергентну модель, яка довела свою ефективність у цілій низці розвинених країн⁴⁵⁸.

2.5.6. Результати розвитку аграрного сектору

В аграрному секторі у 2017 р. не вдалося продовжити позитивну динаміку зростання 2016 р.: індекс сільськогосподарської продукції порівняно з 2016 р. становив 97,8 %, зокрема у сільськогосподарських підприємствах – 96,8 %, у господарствах населення – 99,2 %. При цьому обсяги виробництва продукції в рослинництві скоротилися на 3,0 %, а у тваринництві зросли на 0,1 %. Загалом обсяг продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств у 2017 р. у фактичних цінах

⁴⁵⁸ <http://www.niss.gov.ua/articles/1156/>

становив 690,9 млрд грн, що на 53,1 млрд грн або на 8,3 % більше порівняно з 2016 р.

Довідково. У 2017 р. в Україні намолочено 61 млн 916,7 тис. тонн зернових і зернобобових культур, що на 6,3 % або на 4 млн 171,4 тис. тонн менше порівняно з 2016 р. Зокрема, валовий збір кукурудзи на зерно зменшився на 12,1 % – до 24 млн 668,8 тис. тонн, проса на 55,5 % – до 84,4 тис. тонн, вівса на 5,7 % – до 471,4 тис. тонн, ячменю на 12,2 % – до 8 млн 284,9 тис. тонн, рису на 1,2 % – до 63,9 тис. тонн, овочів на 1,4 % – до 9 млн 286,3 тис. тонн. Водночас, валовий збір жита збільшився на 29,7 % – до 507,9 тис. тонн, ярої пшениці на 5,1 % – до 759,5 тис. тонн, гречки на 2,3 % – до 180,4 тис. тонн, цукрових буряків на 6,2 % – до 14 млн 881,6 тис. тонн, картоплі на 2,1 % – до 22 млн 208,2 тис. тонн, пшениці на 0,4 % – до 26 млн 158,0 тис. тонн, винограду на 8,4 % – до 409,6 тис. тонн.

Площа посівів під урожай 2017 р. в усіх категоріях господарств зросла на 2,1 % або на 559,2 тис. га і становила 27585,2 тис. га. Тому зменшення обсягів збору врожаю основних сільськогосподарських культур у 2017 р. відбулося за рахунок зниження урожайності сільгоспкультур. Так, урожайність зернових і зернобобових культур знизилась на 3,6 ц/га, пшениці – на 1,0 ц/га, вівса – на 0,1 ц/га, кукурудзи на зерно – на 10,9 ц/га, гречки – на 1,8 ц/га, цукрових буряків – на 6,6 ц/га, овочів – на 2,6 ц/га порівняно з 2016 р.

Негативні тенденції відзначаються й у тваринницькій галузі. Так, на 1.01.2018 поголів'я великої рогатої худоби скоротилось на 4,1 % (зокрема, корів на 4,3 %), свиней – на 8,4 % та овець і кіз – на 0,4 %. Водночас збільшилася кількість птиці – на 1,6 % порівняно з 2016 р. При цьому виробництво молока у 2017 р. скоротилося на 1,0 %, м'яса – на 0,2 %. Слід відзначити зростання виробництва яєць, яке становило 2,7 % порівняно з 2016 р.

Водночас зниження обсягів сільськогосподарського виробництва не вплинуло на експортний потенціал аграрного сектору. Так, у 2017 р. експорт сільськогосподарської та харчової продукції становив 17,8 млрд дол. США, що на 2,4 млрд дол. США більше, ніж у 2016 р. При цьому частка сільськогосподарської продукції в товарному експорті країни становила 41 %. Найбільше зростання експорту спостерігалось по групі товарів «Живі тварини; продукти тваринного походження» – на 43,1 % порівняно з попереднім періодом. Продуктів рослинного походження експортовано на суму понад 9 млрд дол. США, у т. ч. експорт зернових культур становив 6,5 млрд дол. США. Крім того у 2017 р. за кордон поставлено готових харчових продуктів на 2,8 млрд дол. США та жирів і олій тваринного або рослинного походження на 4,6 млрд дол. США. Загалом, за підсумками

2017 р., сформовано позитивне зовнішньоторговельне сальдо за товарами сільськогосподарської галузі обсягом 13,5 млрд дол. США.

У січні-липні п.р. індекс сільськогосподарської продукції порівняно з відповідним періодом 2017 р. становив 99,0 %, у т.ч. у рослинництві –98,3 %, у тваринництві – 99,8 %. При цьому виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах зросло на 1,0 %, у господарствах населення скоротилася на 3,2 %.

Сучасна державна політика розвитку аграрного сектору, окрім імплементації вітчизняного законодавства відповідно до європейських та світових стандартів, що передбачено Угодою про асоціацію між Україною та країнами ЄС, спрямована на створення організаційно-правових та економічних умов розвитку фермерських господарств, удосконалення процесів управління земельними відносинами. Найбільш суттєвими досягненнями тут були такі:

1. Санітарні та фітосанітарні заходи в сільському господарстві й системи контролю безпечності харчових продуктів послідовно приводяться до європейських вимог та практик. Так, прийнято Закон України від 18.05.2017 р. № 2042–VIII «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин»⁴⁵⁹, згідно з яким впроваджується інтегрований державний контроль, що охоплює увесь ланцюг харчової продукції «від лану до столу». Також, відповідно до Закону України «Про безпечність та гігієну кормів»⁴⁶⁰ запроваджуються європейські вимоги до виробництва та обігу безпечних для тварин кормів, що є важливим елементом усієї системи контролю безпечності харчових продуктів.

2. Модернізується державна політика розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації. Зокрема, КМУ схвалено

⁴⁵⁹ Про державний контроль, що здійснюється з метою перевірки відповідності законодавству про харчові продукти та корми, здоров'я та благополуччя тварин : закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII // Урядовий кур'єр . – 2017. – № 142. – 2 серпня

⁴⁶⁰ Про безпечність та гігієну кормів : закон України від 21.12.2017 № 2264-VIII // Урядовий кур'єр . – 2018. – № 16. – 24 січня

Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 рр.⁴⁶¹, яка передбачає надання підтримки фермерським господарствам; створення нових робочих місць на селі, зокрема через стимулювання сільськогосподарської кооперації; диверсифікацію діяльності фермерських господарств; створення передумов кредитування фермерських господарств за доступними кредитними ставками; збільшення рівня реальних доходів сільського населення від передачі в оренду сільськогосподарських угідь.

3. Удосконалюються процеси управління земельними відносинами:

- розпочато реалізацію пілотного проекту щодо проведення моніторингу земельних відносин⁴⁶², метою якого є створення відкритої інформаційної системи, яка відобразатиме стан розвитку земельних відносин та забезпечить їх прозорість;
- затверджено Стратегію удосконалення механізму управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними⁴⁶³, спрямовану на забезпечення захисту інтересів суспільства, територіальних громад та держави, раціональне та ефективне функціонування сільськогосподарських регіонів з урахуванням потреб розвитку населених пунктів, запобігання деградації земель;
- продовжується удосконалення законодавства, спрямованого на застосування нової референтної системи координат УСК-2000⁴⁶⁴. Зокрема, КМУ затвердив Порядок, яким визначив обов'язковість використання Державної геодезичної референтної системи координат

⁴⁶¹ Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації : розпорядження КМУ від 13.09.2017 р. № 664-р // Урядовий кур'єр . – 2017. – № 190. – 10 жовтня

⁴⁶² Про реалізацію пілотного проекту щодо проведення моніторингу земельних відносин та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова КМУ від 23.08.2017 р. № 639 // Урядовий кур'єр. – 2017. – № 159. – 29 серпня

⁴⁶³ Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними : постанова КМУ від 7.06.2017 р. № 413 // Урядовий кур'єр. – 2017. – № 112. – 17 червня

⁴⁶⁴ Про затвердження Порядку використання Державної геодезичної референтної системи координат УСК-2000 при здійсненні робіт із землеустрою : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 02.12.2016 р. № 509 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 99. – 23 грудня

УСК-2000 для використання розробниками документації із землеустрою.

4. *Розпочато практичну реалізацію Концепції розвитку сільських територій* шляхом затвердження КМУ відповідного плану заходів⁴⁶⁵, розрахованого на період до 2025 р. Виконання комплексу заходів сприятиме стимулюванню підприємницької активності, диверсифікації зайнятості сільського населення, вдосконаленню механізмів впливу громадського самоуправління та регіонального саморегулювання на соціально-економічні складові життєдіяльності громад та сільських територій.

Водночасокремі реформаторські заходи в аграрному секторі не призвели до очікуваних позитивних ефектів, зокрема:

- *скасування цінового регулювання на продовольчі товари, запроваджене згідно з Постановою КМУ від 07.06.2017 № 394⁴⁶⁶, мало наслідком суттєве зростання цін на продукти харчування.*

Довідково. Індекс споживчих цін у 2017 р. порівняно з 2016 р. становив 114,4 %, а ціни на продукти харчування за минулий рік зросли на 13,4 % (на хліб – на 15,4 %, м'ясо та м'ясопродукти – на 20,9 %, молоко – на 26,3 %, твердий і м'який сир – на 22,2 %, масло – на 27,6 %, фрукти – на 15,2 %, овочі – на 10,3 %). При цьому індекс цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами зріс у 2017 р. на 11,5 % порівняно з 2016 р.

Загалом його метою було зниження адміністративного тиску на бізнес і встановлення ринкового механізму ціноутворення на продовольчі товари. Тому, попри ціновий сплеск у 2017 р., у довгостроковому періоді слід очікувати стабілізації цін на продовольчому ринку;

- *наслідком зміни у 2017 р. спеціального режиму оподаткування ПДВ для сільськогосподарських виробників державними дотаціями став їх деформований розподіл між аграріями на користь великих виробників.*

⁴⁶⁵ Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій : розпорядження КМУ від 19.07.2017 р. № 489-р // Урядовий кур'єр. – 2017. – № 141. – 1 серпня

⁴⁶⁶ Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова КМУ від 07.06.2017 р. № 394 // Урядовий кур'єр – 2017. – № 106. – 10 червня

Довідково. Бюджетна дотація виплачувалася виробникам щомісяця пропорційно частці сплаченої до бюджету суми ПДВ за визначеними видами діяльності в загальній сумі сплати ПДВ⁴⁶⁷. Під програму фінансової підтримки підпадали такі види діяльності: птахівництво; розведення ВРХ, коней, свиней, овець, кіз і інших тварин; вирощування овочів, баштанних культур, коренеплодів, бульбоплодів, зерняткових, кісточкових, ягід, горіхів та інших фруктів, тютюну; переробка молока, виробництво м'яса, масла, сиру та інших харчових продуктів. Тобто право на дотації мали тільки ті підприємства, які заплатили ПДВ за визначеними видами діяльності більше, ніж суми, заявлені до відшкодування за всіма видами діяльності підприємства.

За підсумками 2017 р., застосування нового механізму дотацій сільгоспвиробників, який прийшов на зміну спецрежиму ПДВ, мало наслідком отримання дрібними та середніми виробниками непропорційно низької частки таких бюджетних дотацій.

Довідково. До Реєстру отримувачів бюджетних дотацій (РОБД) у 2017 р. було внесено понад 2,2 тис. сільгосппідприємств, з них фактично отримали бюджетні дотації хоча б за один місяць понад 1,7 тис. агровиробників або 77 % від загальної їх чисельності в РОБД. Причому підприємства двох надпотужних груп птахівничих компаній отримали 44,5 % від загальної суми дотацій – майже 1,8 млрд грн. До топ-10 найбільших отримувачів цього виду державної підтримки поряд із найбільшими виробниками курятини увійшли також три компанії з виробництва свинини. Вони змогли акумулювати у своєму розпорядженні близько 2,0 млрд грн бюджетних дотацій. При цьому майже 40 % від загальної кількості реципієнтів державної фінансової підтримки за цим напрямом отримали за рік менше 100 тис. грн бюджетних дотацій⁴⁶⁸.

Хід реформ аграрного сектору гальмується також відсутністю державних цільових програм його розвитку. Так, державна цільова програма розвитку аграрного сектору економіки на період до 2021 року донині не

⁴⁶⁷ Станом на 29.12.2017 р. Мінагрополітики перераховано 4000 млн грн (100 % від запланованого обсягу) на небюджетний рахунок, відкритий в Державній казначейській службі України, для автоматичної виплати дотацій у рамках держпідтримки сільгосптоваровиробників, відповідно до Порядку розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, затвердженого КМУ від 08.02.2017 № 83

⁴⁶⁸ Тулуш Л. Незважаючи на 100% фінансування у 2017 році дія режиму квазіаккумуляції виявилася неефективною – Інститут аграрної економіки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iae.org.ua/presscentre/presrelease/2200-nezvazhayuchy-na-100-finansuvannya-u-2017-rotsi-diya-rezhymu-kvaziakumulyatsiyi-vyyavylasya-neeftyvnoyu-institut-aharnoyi-ekonomiky.html>

затверджена КМУ, хоча це було передбачено Планом пріоритетних дій Уряду на 2017 рік⁴⁶⁹.

2.5.7. Кроки до енергетичної незалежності

На момент здобуття незалежності паливно-енергетичний комплекс Україною був лише інтегральною складовою такого комплексу колишнього СРСР. Як наслідок, він цілковито залежав від прийнятих у Москві рішень – щодо методів і механізмів взаєморозрахунків, забезпечення стійкості роботи енергетичних систем, обсягів постачання енергоресурсів для споживачів в Україні та їх транзиту своєю територією.

Здобувши політичну незалежність, Україна ресурсно та технологічно не отримала незалежності енергетичної. До 2014 року Україна зберігала фактично повну залежність від рішень Москви, зокрема щодо постачання ядерного палива, природного газу, нафти й нафтопродуктів; завантаження транзитних маршрутів вуглеводнів; забезпечення стійкості роботи електроенергетичної та газотранспортної систем. Російська Федерація без вагань користувалася цією залежністю для тиску на Україну⁴⁷⁰.

При цьому основою взаємовідносин, що існували в українській енергетиці у 1992–2014 рр., була нав'язана Росією модель «рентної експлуатації» енергетики, шляхом адміністративного регулювання цін і тарифів на продукції енергетичного сектору з метою підтримки окремих споживачів, цілих галузей економіки чи отримання електоральних переваг. Ця модель підштовхувала виробників і постачальників енергії до постійного нарощування задекларованих втрат і збитків, зумовлювала недоцільність підвищення ефективності використання енергії і блокувала зацікавленість виробників енергоресурсів у підвищенні ефективності діяльності.

⁴⁶⁹ Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік

⁴⁷⁰ Суходоля О.М. Розділ «Енергетична пастка» в книзі *Світова гібридна війна: Український фронт* / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – К: НІСД – С.229–236.

Переростання політичного та економічного тиску Росії на Україну в гібридну війну, змусила українське суспільство та державу розпочати справжню реформу енергетичного сектору. Протягом 2014–2017 років, вперше з моменту набуття незалежності, в Україні були закладені законодавчі основи створення енергетичних ринків, заснованих на принципах вільної конкуренції, належного захисту прав споживачів і безпеки постачань, здатних до інтеграції з ринками держав-членів Енергетичного Співтовариства. Зокрема, було прийнято Закони України щодо ринку електричної енергії⁴⁷¹ та його національного регулятора⁴⁷², чим фактично запроваджувалася сучасна, європейська модель функціонування електроенергетичної галузі.

У розвиток новоприйнятого законодавства, рішеннями Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), були запроваджені:

- структура і правила ринку електроенергії (двосторонні договори, ринок «на добу вперед», внутрішньодобовий ринок, балансуючий ринок, ринок допоміжних послуг), система спеціальних обов'язків для забезпечення суспільних інтересів у процесі його функціонування; юридичне та організаційне відокремлення діяльності з розподілу й передачі електроенергії від інших видів діяльності;
- кодекси систем передачі, розподілу, комерційного обліку електричної енергії; ліцензійні умови провадження господарської діяльності з передачі, розподілу, перепродажу електричної енергії, її постачання споживачеві, здійснення функцій оператора ринку й гарантованого покупця; правила управління обмеженнями та порядку розподілу пропускної здатності мережі, форма договору про доступ до неї, методика визначення доступної пропускної здатності.

⁴⁷¹ *Про ринок електричної енергії* : Закон України від 13 квіт. 2017 р. № 2019-VIII [[Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>

⁴⁷² *Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг*: Закон України від 22.09.2016 № 1540-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1540-19>

Запровадження нової моделі взаємовідносин забезпечує відмову від нав'язаної Росією та тривалий час існуючої моделі «рентної експлуатації» енергетики України. Водночас, створюється нормативне та технічне підґрунтя інтеграції електроенергетичного сектору України до загального ринку ЄС, здійснення транскордонної торгівлі електроенергією.

Україна безпосередньо реалізує програму досягнення синхронного режиму роботи з енергосистемою континентальної Європи ENTSO-E. Угода про умови майбутнього об'єднання набула чинності 7 липня 2017 року. Планом заходів щодо синхронізації ОЕС України з ENTSO-E передбачені заходи, спрямовані на модернізацію, реконструкцію, будівництво нових об'єктів генерації, мереж і систем управління, гармонізації нормативних і технічних вимог синхронної експлуатації енергосистем⁴⁷³.

Налагодження спільної роботи з потужною енергосистемою Європи дозволяє переорієнтувати ОЕС України на європейський вектор розвитку. Передача електричної енергії до/з ENTSO-E надає додаткові можливості для балансування і створює умови для більш досконалої конкуренції на єдиному ринку, формує стимули до підвищення ефективності роботи енергетичних компаній України, виходу на зовнішні ринки, а також створює можливості диверсифікації поставок електроенергії.

У 2017 році дістав подальшого розвитку ринок природного газу, основи якого було закладено відповідним Законом України⁴⁷⁴, який також запроваджує принципи вільної конкуренції, захисту прав споживачів і безпеки постачань та створює умови до інтеграції з ринками держав-членів Енергетичного Співтовариства.

Завдяки послідовній реалізації державної політики в цій сфері, кількість постачальників природного газу у 2017 р. зростає до 67. Жоден із них не

⁴⁷³ *Укренерго-2017*: Угода про умови майбутнього об'єднання енергосистем України та Молдови з entso-e набула чинності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://ua.energy/osnovni-podiyi/ugoda-pro-umovy-majbutnogo-ob-yednannya-energositym-ukrayiny-ta-moldovy-z-entso-e-nabula-chynnosti/>

⁴⁷⁴ *Про ринок природного газу* : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 329-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/329-19>

постачав понад 30 % від загальних обсягів його імпорту. Приватні імпортери реалізували на ринку в 4,9 раза більше газу, ніж у 2015 році (5,4 проти 1,1 млрд куб. м)⁴⁷⁵, а сам імпорт газу у 2017 році, загальним обсягом 14,1 млрд куб. (НАК «Нафтогаз України» імпортував 8,7 млрд куб. м)⁴⁷⁶ здійснювався виключно з європейського ринку.

На сьогодні Україна має можливість не закуповувати природний газ у ВАТ «Газпром», тим самим ліквідувавши один з інструментів тиску на країну з боку Російської Федерації.

При цьому вітчизняна газотранспортна система вкотре довела свою високу надійність. Навіть за умов гібридної війни з Російською Федерацією транзит газу вдалося збільшити на 14 % (порівняно з 2016 роком; до 93,5 млрд куб. м), при цьому не спостерігалось збоїв у виконанні Україною функції транзитера природного газу. До того ж Україна продемонструвала свою надійність навіть у ситуації відвертого шантажу з боку Росії. Програвши Стокгольмський арбітраж, ВАТ «Газпром», порушуючи умови контракту, відмовився продавати НАК «Нафтогаз України» газ необхідний для забезпечення стійкого транзиту в період різкого весняного похолодання 1–4 березня 2018 року⁴⁷⁷. Натомість Україна, демонструючи солідарність із країнами ЄС, завдяки суттєвому скороченню споживання природного газу на внутрішньому ринку⁴⁷⁸ та оперативній закупівлі необхідних додаткових

⁴⁷⁵ Підсумкова прес-конференція Міністра енергетики та вугільної промисловості України Ігоря Насалика / Укрінформ. – 21 груд. 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2363035-energetika-ukraini-sogodenna-ta-majbutne-prezentacia-knigi.html>

⁴⁷⁶ У 2017 році Україна закупила 14,1 млрд куб. м газу з європейського напрямку. [Електронний ресурс] – Режим доступу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/898ABF94AE07BADAC2258226005ABA88?OpenDocument&year=2018&month=01&nt=%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8&>

⁴⁷⁷ Петро Порошенко: Часи газового шантажу нашої держави Росією вже в минулому. Ніхто Україну на коліна не поставить. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.president.gov.ua/news/petro-poroshenko-chasi-gazovogo-shantazhu-nashoyi-derzhavi-r-46158>

⁴⁷⁸ Дуже дякую українцям за національну солідарність – Президент про скорочення споживання газу в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.president.gov.ua/news/duzhe-dyakuyu-ukrayincyam-za-nacionalnu-solidarnist-preziden-46154>

обсягів газу в інших постачальників, забезпечила його безперебійний транзит своєю територією⁴⁷⁹.

Попри наявність серйозної науково-технологічної бази та досвіду видобутку (у 1970-х Україна була експортером газу та мала балансові видобувні запаси обсягом 906 млрд куб. м⁴⁸⁰), наша країна протягом тривалого часу не могла стати незалежною у сфері газопостачання. Для зменшення залежності України від імпорту газу, було суттєво змінено фіскальну політику у сфері газовидобутку. З 1 січня 2016 року ставки рентної плати було знижені до 29 і 14 %, а з 1 січня 2018 року, для нових свердловин завглибшки до й понад 5000 м, – до 12 і 6 % відповідно⁴⁸¹. Скасовано необхідність отримання щонайменше 14 дозволів і реалізації шести обов'язкових процедур під час погодження виконання робіт з освоєння та експлуатації нафтогазових родовищ⁴⁸². Скасовано проведення повторної державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин кожні п'ять років експлуатації ділянки надр⁴⁸³.

Завдяки цим змінам було закладені передумови для нарощування власного видобутку газу щонайменше обсягом до 27,6 млрд куб. м у 2020 році⁴⁸⁴. При цьому у 2017 році в Україні було видобуто 20,8 млрд куб. м природного газу⁴⁸⁵. Оскільки його споживання упродовж цього ж періоду

⁴⁷⁹ Глава держави: Транзиту нічого не загрожує. Україна в черговий раз підтвердила свою надійність постачальника газу до Європи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-tranzitu-nichogo-ne-zagrozhuje-ukrayina-v-che-46142>

⁴⁸⁰ *Мінеральні ресурси України* : щорічник. – К. : ДНВП «Геоінформ України», 2017. – С. 19.

⁴⁸¹ *Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році* : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2245-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2245-viii>

⁴⁸² *Провнесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в нафтогазовій галузі* : Закон України від 1 бер. 2018 р. № 2314-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2314-viii>

⁴⁸³ *Провнесення зміни до пункту 25 Положення про порядок проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин* : постанова Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2017 р. № 1108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-vnesennya-zmini-do-punktu-25-polozhennya-pro-poryadok-provedennya-derzhavnoyi-ekspertizi-ta-ocinki-zapasis-korisnih-kopalin>

⁴⁸⁴ *Про схвалення Концепції розвитку газовидобувної галузі України* : розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 квіт. 2017 р. № 275-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1079-2016-%D1%80>

⁴⁸⁵ *Інформація про роботу нафтогазового комплексу України за грудень 2017 року*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245267605>

становило 31,5 млрд куб. м, власний видобуток задовольнив дві третини внутрішніх потреб.

Серйозні зрушення відбуваються і в ядерній галузі України. Україна здійснила реальні кроки в зменшенні фактично монопольної залежності в цій сфері від Росії. За період із 2014-го по 2017 рік, на підставі результатів експлуатації та відповідних обґрунтувань безпеки, дослідна експлуатація палива Westinghouse була розширена з одного до шести енергоблоків, а всього було здійснено 13 поставок ядерного палива цієї компанії⁴⁸⁶. У січні 2018 року між ДП «НАЕК Енергоатом» і Westinghouse Electric підписано угоду про продовження співробітництва до 2025 року⁴⁸⁷.

У підсумку, на середину 2018 року за рахунок американського ядерного палива на українських АЕС уже виробляється майже 15 % електроенергії. Після завершення етапу дослідної експлуатації та отримання дозволу Держатомрегулювання на промислову експлуатацію ядерного палива компанії Westinghouse частка електроенергії, виробленої на АЕС за рахунок цього палива, зросте, як мінімум, до 40 %.

Зазначене відповідає й показникам ефективності реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2035 року – частка одного постачальника на ринку ядерного палива у 2020 році має становити менше 70 %, а з 2025 року – менше 60 %.

Є позитивні зрушення щодо уникнення залежності від постачання вугілля антрацитової групи, що виникла внаслідок запровадження 15 березня 2017 року заборони на переміщення вантажів через лінію розмежування⁴⁸⁸. Під використання вугілля газової групи були переобладнані один енергоблок

⁴⁸⁶ Стан впровадження ядерного палива нових модифікацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.energoatom.kiev.ua/ua/mobileactvts/implementation/>

⁴⁸⁷ Енергоатом продовжив співробітництво із Westinghouse з поставок ядерного палива до 2025 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.energoatom.kiev.ua/ua/actvts/international/international_activities/53493-energoatom_prodovjiv_spvrobtnitctvo_z_westinghouse_z_postavok_yadernogo_paliva_do_roku/

⁴⁸⁸ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 березня 2017 року «Про невідкладні додаткові заходи із протидії гібридним загрозам національній безпеці України»: Указ Президента України від 15 бер. 2017 р. № 62/2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/622017-21470>

Трипільської ТЕС; енергоблоки № 2 і 5 Зміївської ТЕС; Миронівська ТЕЦ, енергоблоки № 7 і 8 Придніпровської ТЕС.

У 2017 р. відбулися суттєві зміни в політиці енергоефективності. Її ключові досягнення пов'язані з ухваленням законодавства на виконання зобов'язань України в рамках Угоди про Асоціацію з ЄС. Зокрема були прийняті Закони України:

- від 8 червня 2017 року № 2095-VIII «Про Фонд енергоефективності», яким визначені правові, економічні та організаційні засади утворення та діяльності зазначеної інституції;
- від 22 червня 2017 року № 2118-VIII «Про енергетичну ефективність будівель», яким установлені правові, соціально-економічні та організаційні засади діяльності у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель і зменшення споживання енергії в них;
- від 22 червня 2017 року № 2119-VIII «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання», яким визначено засади забезпечення комерційного, зокрема розподільного, обліку послуг із постачання теплової енергії, постачання гарячої води, централізованого водопостачання та забезпечення відповідною обліковою інформацією споживачів таких послуг.

Ці закони дають змогу запуснути в Україні сучасні механізми стимулювання енергоефективності.

Довідково. 21 квітня 2018 року Європейський Союз, Міжнародна фінансова корпорація (IFC) та Уряд Німеччини створили мультидонорський фонд для спільного фінансування українського Фонду енергоефективності. На початковому етапі в управлінні IFC перебуватиме 53 млн євро фінансування, наданого ЄС (43 млн) і Німеччиною (10 млн) на безповоротній основі⁴⁸⁹.

З метою стимулювання населення, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) і житлово-будівельних кооперативів до

⁴⁸⁹ ЄС, IFC та Німеччина підтримали співфінансування українського Фонду енергоефективності, – Геннадій Зубко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://www.kmu.gov.ua/ua/news/yes-ifc-ta-nimechchina-pidtrimali-spivfinansuvannya-ukrayinskogo-fondu-energoefektivnosti-gennadij-zubko>

впровадження енергоефективних заходів запроваджено механізм відшкодування від 20 до 40 % суми кредитів, залучених на придбання енергоефективного обладнання та/чи матеріалів. За три роки дії програми залучено понад 230 млн грн. Додаткові компенсації в розмірі від 15 до 20 % суми кредитів надають органи місцевого самоврядування, якими ухвалено 289 аналогічних програм⁴⁹⁰. Популярність цієї програми державної підтримки заходів енергозбереження є стабільно високою⁴⁹¹.

Уряд здійснює поступовий перехід до монетизації житлово-комунальних субсидій⁴⁹². Перший етап реформування системи субсидування, запроваджений 1 січня 2018 року⁴⁹³, змінив систему розрахунків на рівні підприємств-надавачів послуг, дозволивши їм можливість вибору постачальника енергоносіїв та здійснення розрахунків «живими» грошима. Другий етап монетизації, що розпочнеться 1 січня 2019 року⁴⁹⁴, відповідно до статті 11 Закону України від 9 листопада 2017 року № 2189–VIII «Про житлово-комунальні послуги» передбачає виплату споживачеві пільг і субсидій на оплату житлово-комунальних послуг у грошовій формі. Отже, уже в наступному опалювальному сезоні субсидії будуть видаватись живими грошима, а зекономлені в результаті ощадливого споживання кошти отримувачі зможуть залишати собі. У такий спосіб монетизація субсидій стане додатковим стимулом енергоефективності.

Водночас, з метою забезпечення соціальної справедливої системи субсидій, у квітні 2018 року розроблено проект Закону України «Про верифікацію та моніторинг державних виплат», спрямований на

⁴⁹⁰ Урядова програма «теплих» кредитів / Держенергоефективності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sae.gov.ua/uk/consumers/derzh-pidtrymka-energozabespechenya>.

⁴⁹¹ Популярність «теплих кредитів» серед ОСББ стабільно висока. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/populyarnist-teplih-kreditiv-sered-osbb-stabilno-visoka>

⁴⁹² Уряд оновлює програму надання субсидій: більш справедливо та адресно. <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-onovlyuye-programu-nadannya-subsidij-bilsh-spravedlivo-ta-adresno>

⁴⁹³ Провнесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 951. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/951-2017-%D0%BF>

⁴⁹⁴ Монетизація субсидій підвищить їх адресність і додасть прозорості процесу соціальної допомоги, – Володимир Гройсман. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/monetizaciya-subsidij-pidvishit-yih-adresnist-i-dodast-prozorosti-procesu-socialnoyi-dopomogi-volodimir-grojsman>

удосконалення механізму соціального забезпечення вразливих споживачів енергоресурсів та підвищення адресності державних виплат шляхом верифікації одержувачів субсидій.

Для попередження можливості збереження управлінського і фінансового контролю з боку російського капіталу над основними активами енергетики України через викуп і кредитування діяльності був прийнятий Закон України від 18 січня 2018 року № 2269-VIII «Про приватизацію державного й комунального майна»⁴⁹⁵. Ним було відсторонено від участі в приватизації об'єктів державного й комунального майна:

- державу, визнану Верховною Радою України державою-агресором, а також юридичних осіб, у яких така держава має участь, й осіб, які перебувають під контролем таких юридичних осіб;
- юридичних осіб, бенефіціарних власників 10 і більше відсотків акцій (часток) резидентів держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором.

Водночас рішеннями Ради національної безпеки та оборони України від 15 березня 2017 року⁴⁹⁶ і 1 березня 2018 року⁴⁹⁷ були застосовані спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) проти низки банків держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, і заборонено розмішувати в них кошти державних підприємств, установ, організацій і господарських товариств, у статутних капіталах яких є корпоративні права держави.

Ще одним фактором, який у майбутньому впливатиме на незалежність України є побудова зеленої економіки, розвиток відновлювальної

⁴⁹⁵ *Про приватизацію державного і комунального майна* : Закон України від 18 січ. 2018 р. № 2269-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2269-19>

⁴⁹⁶ *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 березня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»* : Указ Президента України від 15 бер. 2017 р. № 63/2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/documents/440.html>

⁴⁹⁷ *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 березня 2018 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»* : Указ Президента України від 1 бер. 2018 р. № 57/2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/documents/466.html>

енергетики. У цьому контексті актуальним буде адаптація до національних умов найкращої світової практики, зокрема країн ЄС, щодо залучення зелених фінансів для реалізації відповідних проектів з розвитку відновлювальних джерел енергії та зменшення викиду шкідливих речовин в атмосферне повітря. В Україні необхідно створити відповідну інфраструктуру для впровадження зелених проектів.

2.6. Забезпечення людського розвитку

Остаточно утверджений народом України у 2014 р. шлях європейської інтеграції та ідентичності значною мірою був обумовлений метою досягнення соціальних стандартів країн ЄС⁴⁹⁸. Такий вибір не був ні випадковим, ні кон'юнктурним. Він із самих часів проголошення незалежності України відображав сталий запит більшості суспільства на розбудову в країні сучасної соціальної держави з ринковою економікою. Невідповідність реалій повсякденного буття та тенденцій розвитку держави цим цінностям, обумовили пошук українцями зовнішніх соціальних орієнтирів. Цим було закладено підвалини багатьох культурних, економічних та політичних проблем. Саме це, зокрема, створило соціальне підґрунтя вразливості українського суспільства до ідеологем міфічного «новоруського» світу, коли єдине у своєму бажанні людського розвитку суспільство було розділено за вибором його шляху – прогресивного європейського чи реваншистсько-імперського російського. Помітне незадоволення рівнем соціального розвитку й сьогодні залишається ґрунтом, на якому живиться застосування культурних та інформаційних інструментів маніпулювання думками та поведінки українців.

⁴⁹⁸ Це підтверджується сталістю соціоцентричної орієнтації соціальних вподобань українців, домінування теми соціального розвитку і справедливості у порядку денному публічної громадської думки, стабільно лівоцентристським й соціал-демократичним електоральними, хоча і ошуканим, вибором, численними соціологічними опитуваннями та статистичними обстеженнями. Легітимація української держави з точки зору населення країни 1991 р. також була утверджена на засадах перспектив розвитку соціальної держави. Україна протягом незалежності неодноразово декларувала себе як свідомого та вмотивованого учасника міжнародних Програм та Проектів спрямованих на сталий людський та соціальний розвиток.

Провідними державними документами щодо стратегії українських реформ у 2014 р. було сформовано та на початку 2015 року визначено⁴⁹⁹ такі вектори, як розвиток країни, відповідальність і соціальна справедливість. У їх межах уже до 2020 року було заплановано реформи трудових відносин, житлово-комунального господарства, пенсійної системи та системи соціального захисту, системи охорони здоров'я, здорового способу життя та довголіття. Змістом проголошених реформ визначалося удосконалення соціальних та ринкових захисних механізмів у сфері зайнятості, формування сучасної системи охорони здоров'я та медичної допомоги, посилення соціальної орієнтованості реформ у ЖКГ і базових умовах середовища проживання людини, посилення адресності та цифровізація системи соціального забезпечення специфічних категорій громадян, соціальних послуг, пенсійного забезпечення, системи, а також очищення від корупції сфери відповідної політики та державного управління.

Задекларовані наміри та революційні ідеї проривного соціального розвитку не були реалізованими повною мірою. Причинами цього були не тільки завищені соціальні очікування щодо швидкості та досконалості реформ, а й масштабна гібридна агресія Росії, спрямована на відновлення в новій повноті контролю над Україною та відчуження її законної території.

Замість проголошених реформ у соціальній сфері державна влада була вимушена зосередитися на: вирішенні соціальних проблем ВПО, військовослужбовців, мобілізованих та демобілізованих осіб, раптово збіднілих верств населення, категорій населення, основним джерелом доходів якого є державний бюджет та соціальні фонди, а також на утриманні соціальних гарантій для працівників в умовах економічної кризи та державної політики регуляторної лібералізації для підприємств. Це визначило ключову рису реформаторських зусиль у соціальній сфері: реактивний характер, зосередження на вирішенні «пожежних» проблем та

⁴⁹⁹ Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

нейтралізації найгостріших поточних загроз на фоні орієнтації на лібералізацію соціальних і посилення фіскальних обов'язків роботодавців, економії державних видатків на соціальну політику одночасно з політикою децентралізації повноважень та обов'язків. Такий стан справ сприяє збереженню соціального незадоволення, що своєю чергою робить ситуацію в країні вразливою для зовнішніх атак і спроб внутрішньої дестабілізації.

2.6.1. Здобутки й ризики у сфері трудових відносин та пенсійного забезпечення

У сфері трудових відносин досі не вдалося: активізувати соціальний діалог і перетворити його в повноцінний інститут колективно-договірного регулювання; принципово змінити трудове законодавство, виконати зобов'язання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС щодо розширення та удосконалення соціального захисту у сфері зайнятості, збалансовано розв'язати суперечності децентралізації регулювання у сфері праці, розподілення соціальних зобов'язань та необхідних для їх виконання гілок та рівнів влади.

Не було опрацьовано на належному рівні деталізації та затягнуто модернізацію державних органів у сфері зайнятості та праці. Це насамперед стосується:

- державних структур із нагляду та контролю за дотриманням законів про працю, санітарно-гігієнічного захисту та виробничої безпеки;
- об'єднання фондів соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань та з тимчасової втрати працездатності в Фонд соціального страхування у грудні 2014 році, який, однак, реально зміг запрацювати тільки в серпні 2017 р., що зумовило розмивання сфокусованості двох принципово різних типів соціальних ризиків;
- Державної служби зайнятості, яку, попри проголошення планів принципової зміни характеру, джерел фінансування та функцій, так і не

було перетворено на повноцінну інституцію державного адміністрування зайнятості населення та трудової міграції;

- положень щодо обмеження розміру виплат у зв'язку із безробіттям чотирикратним розміром прожиткового мінімуму для працездатних осіб, визначеного законом на відповідний рік, які було введено ще у 2013 році й не було скасовано під час пікового загострення кризи зайнятості.

З метою скорочення господарських витрат на персонал на користь роботодавців було пролонговано дію мораторію на перевірки стану умов праці та зайнятості, занедбано боротьбу з затримками виплати заробітної плати, знижено розмір ЄСВ та позбавлено його залежності від груп виробничого ризику⁵⁰⁰. Було лібералізовано умови працевлаштування та зайнятості в Україні іноземців, до 2017 р. продовжено штучне стримування розміру мінімальної заробітної плати. Це дало можливість утримати пропозицію робочих місць у більшості регіонів країни⁵⁰¹ від колапсу, однак, супроводжувалося зростанням безробіття, виходом багатьох працівників із ринку праці, погіршило для працівників гарантії зайнятості та умови праці, призвело до тривалого падіння реальної заробітної плати у 2014–2017 рр., сприяло поширенню деформалізації трудових відносин у формальному секторі та збільшенню зайнятості в неформальному секторі.

Натомість з 1 січня 2017 р. було радикально підвищено мінімальну заробітну плату, у 2018 р. скасовано мораторій на перевірки умов праці й зайнятості на підприємствах, зрушило з місця назріле посилення повноважень та підвищення ефективності державного інспектування сфери праці. Відповідні рішення були прийнято, коли економіці України вдалося віднайти точки росту та почалося обережне зростання підприємницького оптимізму, тому вони не призвели до їх зупинки чи гальмування і,

⁵⁰⁰ З 1 січня 2016 р. було знижено до 22% розмір ЄСВ та відмінено врахування класу ризику професійного ризику виду діяльності.

⁵⁰¹ Крім Луганської та Донецької області та АР Крим

незважаючи на значну критику, можуть бути оцінені як своєчасні⁵⁰². Поряд із цим негативні наслідки соціальної мінімізації на ринку праці, розігнані подіями 2014–2017 років, залишаються. Реальна заробітна плата та інші доходи від зайнятості досягли 109 % від рівня 2013 року⁵⁰³, зберігаються високі темпи трудової та безповоротної міграції українців, незважаючи на невелике скорочення неформальної зайнятості її частка серед економічно активного населення залишається неприйнятно високою.

Найбільш активними та успішними виявилися **реформи у сфері пенсійного забезпечення**. Ключовими складовими успіху стали значне спрощення пенсійного законодавства; незважаючи на вкрай важку економічну ситуацію, вдалося зберегти пенсійний вік; здійснити осучаснення розміру пенсій та механізмів їх індексацій надалі⁵⁰⁴; визначити дату перерахування страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування 1 січня 2019 року; посилити значення страхового стажу для призначення пенсії; встановити гнучкі умови виходу на пенсію залежно від тривалості страхового стажу.

Завдяки спільним системним діям урядових структур, експертної спільноти та науковців сьогоднішня пенсійна система спростилась, стала прозорішою, соціально справедливішою та більш зрозумілою для пересічного українця.

У 2017 році було забезпечено повне та своєчасне отримання пенсій близько 11,7 млн громадянами, у т.ч. призначено 384,3 тис. нових пенсій. Завдяки скасуванню з 1 жовтня 2017 року особливого порядку виплати пенсії щодо 476 тис. працюючих пенсіонерів найбільша кількість пенсіонерів

⁵⁰² Протягом 2017 року відбулося збільшення на 180,3 тис. осіб кількість застрахованих до загальнообов'язкових соціальних фондів осіб. Станом на 01.01.2018 їх кількість становила 12871,4 тис. На 34,9 тис. збільшилась кількість юридичних осіб – платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

⁵⁰³ З 2014 року відбулося зростання у 3,1 рази мінімальної заробітної плати з 1218 грн, при підвищенні за цей період середньомісячної заробітної плати у 2,75 разів з 3167 грн Валютний курс долара зріз з січня 2014 р до травня 2018 у 3,16 разів. Зросли тарифи на електроенергію з 28,2 до 90 копійок за 1 кВт·год., з ПДВ (3,19 разів)

⁵⁰⁴ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 № 2148-VIII

отримують пенсії, призначені згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – 10 876,3 тис. осіб (середній розмір – 1 730,77 грн); за «військовим» законом – 632,8 тис. осіб (2 745,43 грн), за так званими «спеціальними» законами – 154,3 тис. осіб (4 010,53) гривень.

Упродовж 2017 року вдалося двічі підвищити розмір пенсій:

- з 01 травня у зв'язку зі зміною прожиткового мінімуму. В результаті розмір пенсії збільшився в 8,2 млн пенсіонерів, або у 68 % загальної кількості пенсіонерів, мінімальна пенсія за віком зросла на 5,2 %;
- з 01 жовтня осучаснено раніше призначені пенсії 10,2 млн пенсіонерів, або 90 % загальної кількості пенсіонерів, мінімальний розмір пенсії за віком збільшено з 1 312 грн до 1 452 гривень (16,4 %).

В результаті середній розмір пенсії загалом зріс на 652,15 грн (35,7 %) – з 1 828,31 до 2 480,46 грн (станом на 01.01.2018). Це стало можливим завдяки підвищенню мінімальної заробітної плати, що разом з активізацією боротьби із незадекларованою заробітною платою⁵⁰⁵ забезпечило зростання надходження власних коштів у порівнянні з 2016 роком на 47,2 млрд грн, або на 42,3 %. Обсяг коштів Державного бюджету України, що спрямовувався до бюджету Пенсійного фонду України, у тому числі на покриття його дефіциту, зменшився з 141,3 млрд грн планових асигнувань до 133,5 млрд грн фактичних.

У межах пенсійної реформи розвивається нова сервісна модель обслуговування громадян, у тому числі дистанційного – засобами веб-порталу електронних послуг, мобільного зв'язку, електронної пошти, Контакт-центру Пенсійного фонду України. Створено 568 віддалених робочих місць, розташованих у приміщеннях територіальних громад, центрах

⁵⁰⁵ За результатами спільних заходів Пенсійного фонду України, Державної фіскальної служби України, Державної служби України з питань праці, інших контролюючих та правоохоронних органів щодо виявлення ознак тінізації заробітної плати в 2017 році легалізовано 99,5 тисяч робочих місць, в результаті чого до Пенсійного фонду України додатково надійшло 120,2 млн грн єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

надання адміністративних, соціальних послуг, інших приміщеннях, облаштовано 647 залів обслуговування громадян за принципом «єдиного вікна».

Протягом 2017 року продовжено розпочатий у 2015 році процес оптимізації структури органів Пенсійного фонду та централізації функціональних процесів на рівні головних управлінь. У результаті вдвічі скоротилася кількість структурних одиниць та на 30% зменшилася штатна кількість працівників.

У 2017 році продовжено модернізацію реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, у якому на всіх застрахованих осіб та одержувачів пенсійних виплат сформовано персональні облікові електронні картки із даними про трудові відносини, стаж, заробітну плату, сплату страхових внесків, пенсійні виплати та виплати за іншими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Налагоджено взаємодію Реєстру з іншими державними інформаційними ресурсами, зокрема, Міністерства соціальної політики України, Міністерства юстиції України, Державної фіскальної служби України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Сформовано новий склад Громадської ради при Пенсійному фонді України, до складу якої увійшли представники 17 інститутів громадянського суспільства.

Проте всі вищенаведені заходи вдосконалення солідарної пенсійної системи ще не достатньою мірою забезпечують своєчасне та повне виконання ПФУ зобов'язань перед пенсіонерами. Зокрема, у липні 2018 року сталася прикра затримка з виплатами пенсій, яка призвела до сплеску законного невдоволення пенсіонерів, для багатьох із яких пенсія є єдиним засобом існування. Причиною затримки став дисбаланс між запланованими та фактичними доходами ПФУ. Основною базою дохідної частини бюджету ПФ є надходження ЄСВ, тому один із механізмів збільшення надходжень –

збільшення кількості платників внеску. Якщо ж спиратися на показники першого кварталу 2018 року, то можна говорити про протилежну тенденцію. За цей період кількість застрахованих осіб – платників ЄСВ – скоротилася на 205 666 осіб і становила 10,2 млн працівників. Ще однією можливою причиною недобору ЄСВ є борги підприємств. За результатами першого півріччя сума заборгованості з платежів до Пенсійного фонду, призначених для соціальних виплат, становила 22,5 млрд грн⁵⁰⁶.

Можна спрогнозувати, що в умовах погіршення демографічної ситуації в Україні, у тому числі внаслідок трудової міграції, загроза подібних позаштатних ситуацій із виплатами пенсій може лише зростати. Стан солідарної системи почне стабілізуватися, коли буде ліквідована практика ручного управління коштами, зникнуть невластиві видатки, стане зрозумілим реальний дефіцит Пенсійного фонду, з'явиться ефективний аудит та буде сформований єдиний прозорий реєстр отримувачів соціальних виплат⁵⁰⁷.

Реформування пенсійної системи супроводжувалось не лише успіхами, але і прорахунками. Зокрема, незважаючи на вимоги законодавства, досі не реалізовані такі заходи:

- до Верховної Ради України не подано законопроект, який би містив положення про перерахунок та підвищення пенсій військовослужбовців, з урахуванням оновленого пенсійного забезпечення;
- не прийнято закон щодо порядку отримання сум пенсій, на виплату яких пенсіонер мав право, але не отримав у зв'язку з перебування на території, тимчасово не контрольованій державною владою України;
- не опрацьовано питання зміни порядку визначення розміру пенсії за віком та запровадження двоскладової формули обчислення пенсії;

⁵⁰⁶ Семенуха Р. За липень пенсію виплатили. А чого чекати до кінця року? // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/08/15/639609/>

⁵⁰⁷ Там само.

- до Верховної Ради України не подано законопроект щодо запровадження обов'язкової професійної пенсійної системи;
- не забезпечено проведення аудиту Пенсійного фонду України;
- не внесено законодавчої пропозиції щодо забезпечення дотримання конституційних принципів щодо гарантування права громадян України на отримання пенсії незалежно від місця проживання.

Крім того, внаслідок змарнованого часу під великим сумнівом знаходиться запровадження загальнообов'язкової державної накопичувальної системи, як того вимагає чинне законодавство. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII конкретизував дату такого запровадження – 1 січня 2019 року, та зобов'язав Кабінет Міністрів України до 1 липня 2018 року забезпечити створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування (далі – системи II рівня). Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування»⁵⁰⁸, який має вирішити це завдання, базується на концепції побудови системи II рівня, що викликає значні застереження. Усю повноту повноважень щодо адміністрування активів системи II рівня пропонується покласти на недержавні пенсійні фонди, залишивши за Пенсійним фондом України виключно передавальні та дублюючі функції.

Такий підхід порушує інституційну цілісність системи II рівня та породжує низку ризиків. Досвід інших країн та поведінки фінансових інституцій в Україні свідчить про високий ризик того, що держава залишиться з розгніваними вкладниками сам на сам, тоді як приватні фонди зникнуть без відповідальності. Наслідками невдалого вибору схеми

⁵⁰⁸ Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» № 6677 від 10.07.2017 // Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62218

запровадження системи II рівня можуть бути не тільки порушення прав громадян, а й негативний вплив на подальшу долю самої ідеї запровадження цієї системи у зв'язку з недовірою громадян у цілому до інституту загальнообов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування.

Отже, проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» № 6677 від 10.07.2017 р. потребує ґрунтовного доопрацювання, зокрема щодо адміністрування загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи Пенсійним фондом України.

У контексті запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи слід врахувати, що протягом останніх п'яти років коефіцієнт заміщення (відношення середньої пенсії до середньої заробітної плати) в Україні усталено знижується з 49 % до 30 % і має тенденцію до подальшого зниження. Коректне запровадження накопичувальної системи – чи не єдиний шанс майбутніх українських громадян на отримання пенсій, розмір яких хоч якось відповідає орієнтирам МОП⁵⁰⁹.

Однак до дати запровадження системи II рівня – 1 січні 2019 року – залишилось обмаль часу.

Невід'ємною частиною пенсійної реформи має бути впровадження в Україні професійної пенсійної системи та європейських стандартів функціонування органів Пенсійного фонду України, використання сучасних інформаційних і управлінських технологій, єдиних стандартів якості обслуговування громадян⁵¹⁰. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 № 2148-VIII в пункті 9 розділу «Прикінцеві перехідні положення» вимагає від Уряду в шестимісячний термін підготувати та подати на розгляд Верховної Ради

⁵⁰⁹ Згідно з рекомендаціями МОП, коефіцієнт заміщення не повинен бути менше 40 %.

⁵¹⁰ Соціальний звіт за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Socialni-zviti-.html>

України законопроект щодо запровадження професійної пенсійної системи. Обов'язкова професійна пенсійна система має прийти на заміну морально застарілій системі пенсійного забезпечення осіб, зайнятих на шкідливому, важкому та небезпечному виробництві (зокрема, списки № 1 та № 2).

Запровадження обов'язкової професійної пенсійної системи в Україні цілком узгоджується із загальносвітовими історичними тенденціями розвитку та удосконалення національних систем пенсійного захисту населення. Професійні пенсійні системи в більшості розвинутих країн світу відіграють важливу роль у системі пенсійного забезпечення.

Головною метою запровадження обов'язкової професійної пенсійної системи має бути вдосконалення механізму пенсійного забезпечення осіб, які працюють у шкідливих та важких умовах праці та звільнення солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування від невластивих їй пенсійних виплат, що не обумовлені страховими внесками роботодавців. Іншим важливим її завданням має стати формування в роботодавців ефективних стимулів до суттєвого скорочення кількості робочих місць із важкими та шкідливими умовами праці шляхом досягнення належного рівня захисту від негативних впливів виробничого середовища, запровадження компенсаційних заходів протягом трудової діяльності в особливих умовах тощо.

Коректне запровадження обов'язкової професійної пенсійної системи в Україні та ефективність її функціонування в майбутньому вимагає ретельної розробки профільного законопроекту із широким обговоренням на всіх етапах його проходження. Проте, не заважаючи на важність проблеми та конкретну вимогу чинного закону, уряд лише надіслав цей законопроект на попереднє погодження до Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення. Зволікання з запровадженням професійної пенсійної системи несе в собі такі загрози:

- подальше нарощуванням заборгованості по пенсіях за списками № 1 та № 2. Така заборгованість може бути покрита лише

коштами Пенсійного фонду України, тобто опосередковано з Державного бюджету України;

- гальмування процесів покращення умов праці та скороченні кількості працівників, які потенційно мають право на пільгове пенсійне забезпечення по закінченні трудової діяльності;
- втрату віри українців у справедливість пенсійної системи.

Іншими, менш системними, але від того не менш значущими проблемними питанням пенсійної реформи є такі:

1. Відсутність визначеного на законодавчому рівні механізму перерахунку раніше призначених пенсій військовослужбовців. На усунення цієї вади відповідний законопроект було представлено на засіданні уряду 13.12.2017 р. та розглянуто Радою національної безпеки й оборони 28.12.2017 р. Однак запропоновані цим проектом положення не знайшли підтримки в силових міністерствах та відомствах, а також серед пенсіонерів-військовослужбовців та їх громадських організацій. Враховуючи зазначене, залишається нагальним створення та затвердження на законодавчому рівні механізму перерахунків пенсій військовослужбовців та представників інших силових структур.

При цьому варто пам'ятати, що кількість пенсіонерів-військовослужбовців та представників інших силових структур наразі перевищує 600 тис. осіб.

2. Відсутність порядку отримання сум пенсій, на виплату яких пенсіонер мав право, але не отримав у зв'язку з перебуванням на території, тимчасово не контрольованій державною владою України. Такий порядок має бути визначений відповідним законопроектом згідно з вимогами підпункту 4 пункту 9 Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03 жовтня 2017 р. № 2148–VIII. Незважаючи на те, що визначений вказаним Законом шестимісячний термін спливає, уряд досі не вніс законопроект на розгляд Верховної Ради України.

3. Відсутність Єдиного реєстру соціальних виплат, пільг, субсидій, допомог та інших видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів Пенсійного фонду України та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. На цей час накопичення й обробка вказаної інформації відбувається щонайменше в чотирьох реєстрах та автоматизованих системах, що не дає змоги отримання повної, об'єктивної та актуальної інформації для прийняття відповідних управлінських рішень.

Відсутність такого реєстру є головною причиною неефективного використання бюджетних коштів на соціальну підтримку громадян. Це унеможливорює побудову соціально справедливої системи захисту громадян та дає підстави вести мову про неефективність усієї соціальної політики загалом.

4. Неврегульованість проблеми забезпечення права на отримання пенсій громадянами України, які виїхали на постійне проживання до держав, з якими Україна не уклала міжнародний договір щодо пенсійного забезпечення.

Соціальні складові міграційної політики перебували в полі постійної уваги держави. Протягом останніх років було здійснено вагомі кроки з її удосконалення. Зусилля держави були спрямовані на розвиток законодавства, забезпечення його відповідності кращим міжнародним стандартам, захист прав і свобод громадян, що беруть участь у міжнародних переміщеннях, зокрема права на свободу пересування. Дієвим стимулом для цього став процес візової лібералізації з ЄС, що, крім іншого, вимагав значного покращання міграційного менеджменту.

В останньому пакеті законів, необхідних для набуття безвізового режиму, у листопаді 2015 р. було ухвалено Закон України «Про зовнішню трудову міграцію»⁵¹¹. Важливо, що закон було розроблено Міністерством

⁵¹¹ Про зовнішню трудову міграцію. Закон України від 5.11.2015 № 761-19 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/761-19>

соціальної політики України в співпраці з асоціаціями українців за кордоном, представниками неурядових та міжнародних організацій.

Серед напрямів державної політики у сфері трудової міграції (крім уже узвичаєного захисту прав, укладання міжнародних договорів чи протидії нелегальній міграції) зазначено «створення умов для повернення в Україну та реінтеграції в суспільство трудових мігрантів та членів їхніх сімей».

Окрема стаття Закону присвячена державним гарантіям консульського сприяння трудовим мігрантам, на що мігранти постійно звертали увагу. Дипломатичні установи України за кордоном зобов'язуються вживати заходів для забезпечення реалізації належних мігрантам прав, надавати безоплатну консультативно-правову допомогу.

У Законі присутня також норма, присвячена діяльності утворених за кордоном громадських об'єднань трудових мігрантів. Їм надається право діяти відповідно до законодавства на території України, співпрацювати з центральними та місцевими органами влади та неурядовими організаціями.

Згідно із Законом держава сприяє створенню умов для здійснення грошових переказів трудових мігрантів на Батьківщину, зокрема, в частині відкриття кореспондентських рахунків банків України в іноземних банках, проведення консультацій з основними міжнародними платіжними системами з метою зменшення вартості переказів.

Попри позитивні новели, документ піддавався серйозній критиці як декларативний, такий, що не пропонує норм прямої дії (в 11 із 21 статті Закону містилося посилання на чинне законодавство) та механізмів реалізації. Тому ухвалення закону «Про зовнішню трудову міграцію» є важливим, однак лише першим кроком на шляху врегулювання правовідносин, що виникають унаслідок трудової міграції громадян за кордон та їхнього повернення. Попереду приведення у відповідність до нього чинного законодавства, а також розроблення нових нормативно-правових актів, необхідних для його реалізації.

Першим і поки що єдиним із них є квітневе 2017 р. розпорядження Уряду про затвердження Плану заходів щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їх сімей⁵¹². План, на жаль, не додав конкретності декларованим нормам, оскільки здебільшого містив положення на кшталт сприяння працевлаштуванню «поверненців», вивчати зарубіжний досвід, проводити консультації тощо.

Наступним кроком, спрямованим на забезпечення комплексного регулювання міграційних процесів, було ухвалення Урядом у липні 2017 р. Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.⁵¹³ На відміну від попередніх спроб концептуального осмислення міграційної політики держави, Стратегія відзначається більш глибоким і різнобічним підходом. Вона містить низку нових і прогресивних елементів, про які в попередніх політичних документах практично не йшлося. Зокрема, передбачається знизити адміністративні бар'єри для свободи пересування населення України. Висувається завдання зі сприяння реінтеграції українських мігрантів, які повертаються, розвитку співпраці з українською діаспорою та заохочення репатріації закордонних українців. Відповідно до потреб економічного та соціального розвитку держави в Стратегії передбачено залучення висококваліфікованих іноземних фахівців, створення умов для продовження періоду проживання іноземних студентів в Україні після завершення навчання. Окрему увагу приділено інтеграції іммігрантів в українське суспільство як двосторонньому процесу, у якому беруть участь і мігранти, і місцеве населення. Пропонується запровадити механізм регуляризації нелегальних мігрантів, які проживають у країні впродовж тривалого часу, мають сім'ї та роботу, не вчинили серйозних порушень. Важливе місце в Стратегії приділено удосконаленню обліку, інформаційного

⁵¹² План заходів щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їх сімей. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2017 р. № 257-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D1%80>

⁵¹³ Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>

та статистичного забезпечення міграційної політики, а також координації діяльності різних відомств.

Водночас застереження викликає той факт, що Стратегія державної міграційної політики затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України, тобто документом, рівень якого навряд чи відповідає гостроті міграційних проблем. Обсяг Стратегії доволі великий, у ній сформульовано 13 цілей та численні завдання, спрямовані на їх досягнення. Основну увагу в Стратегії приділено правовому вирішенню проблем, тоді як головні для розвитку міграційного процесу соціально-економічні аспекти викладені занадто загально й не конкретно.

З огляду на це, досягнення задекларованих цілей безпосередньо залежить від ініціативності та скоординованої діяльності відповідальних органів виконавчої влади, розроблення та реалізація ними планів заходів щодо виконання Стратегії, які, однак, попри те, що після оприлюднення документу минув рік, досі не ухвалені.

Попри певні успіхи в удосконаленні міграційного законодавства, не всі проблемні питання до кінця розв'язано, серйозної законотворчої роботи вимагає узгодження з міграційним законодавством законів, які регулюють інші сфери суспільних відносин, а також розроблення підзаконних нормативно-правових актів, що мають забезпечити механізми реалізації задекларованих норм. Окремим гострим питанням є імплементація міграційного законодавства, що, у свою чергу, часом ускладнюється нечіткістю або й відсутністю певних положень у законодавчих актах. Актуальною проблемою залишається розвиток інституцій із реалізації міграційної політики та координація їх діяльності. Підвищення заробітних плат до рівня європейських – стимул не виїжджати на роботу за кордон нашим громадянам.

Зі зростанням заробітних плат тісно пов'язаний процес детінізації економіки, який необхідно активізувати.

2.6.2. Виклики трудової міграції

Складність проведення соціальних реформ в умовах невідповідності людського капіталу українців можливостям його реалізації актуалізує виклики трудової міграції. Трудова міграція та еміграція в сучасній Україні поступово входять до складу провідних стратегій побудови життя пересічного громадянина. Крім внутрішніх чинників цьому сприяють свідомі стратегічні зусилля країн користувачів послуг трудових мігрантів. Так, за попередніми розрахунками Союзу підприємців і роботодавців Польщі, для підтримання зростання економіки країни необхідно залучити додатково 5 млн трудових мігрантів (з усіх країн). З 1 січня 2018 року у Польщі було запроваджено нові правила, які дають змогу громадянам України, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови та Росії працювати в Польщі дев'ять місяців протягом року. Відкритість кордонів Польщі для трудових мігрантів пов'язана з великою кількістю вакансій на польському ринку праці. За даними звіту польської компанії Personnel Service «Барометр трудової міграції», за перше півріччя 2017 року 16 % усіх опитаних компаній наймали або наймають українців на роботу, а українські працівники становили в основному до 5 % усіх працівників польських компаній, однак у 8 % компаній українці становили 26–50 % усіх працівників. Водночас кожна п'ята компанія мала намір найближчим часом шукати працівників з України⁵¹⁴. У таких умовах цілком закономірні очікування посилення міграційних процесів, висловлених у «Інфляційному звіті» Національного банку України за січень 2018 року⁵¹⁵.

Виклики міграції набувають нових граней в умовах безвізового режиму. Безвізовий режим зробив закордонні подорожі простішими й дешевшими, сприяє активізації культурних обмінів, налагодженню ділових зв'язків, покращив можливості використання переваг зони вільної торгівлі між ЄС та Україною. Водночас, у суспільстві зросли побоювання, що в

⁵¹⁴ Barometr Imigracji Zarobkowej – I półrocze 2018 [Електронний ресурс] // Personnel Service: The leader of hiring employees from Ukraine. – Режим доступу: <http://personnelservice.pl/en/press-office/reports>

⁵¹⁵ Інфляційний звіт. Січень 2018 [Електронний ресурс] // Національний банк України. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63442010>

умовах безвізового режиму з ЄС активізується еміграція з країни. Хоча, як свідчать опитування громадської думки, можливість вільного пересування українці вважають основною перевагою євроінтеграції (39 %), збільшення еміграції розцінюється як головний можливий її негативний наслідок (33 %). Причому цей показник зростає – свою тривогу у зв'язку з еventуальним наростанням еміграції висловили 27 % опитаних під час аналогічного дослідження у 2007 р., 31 % у 2011 р. Найбільше турбує громадськість вплив молоді, кваліфікованих кадрів⁵¹⁶.

Ці побоювання експлуатуються противниками євроінтеграційного курсу України. Якщо раніше вони пророкували, що безвіз Україна ніколи не отримає, то тепер українців залякують масовим впливом населення, а європейців – навалюю українських мігрантів.

Однак, прямого зв'язку між візовим режимом та міграцією не існує. По-перше, скасування віз стосується лише короткотермінових подорожей із туристичною, рекреаційною, приватною метою. По-друге, міграція обумовлюється не режимом перетину кордону, а набагато серйознішими причинами, передусім соціально-економічною й безпековою ситуацією в країні.

Візові вимоги ніколи не були вирішальними для транскордонної мобільності українців. Так, кількість перетинів кордону громадянами країни в напрямку ЄС протягом років стабільно зростала попри візовий режим. Причому вже у 2013 р., тобто ще до початку російської агресії, кількість виїздів до Польщі перевищила кількість виїздів до Росії, де візи були не потрібні. За даними Київського міжнародного інституту соціології, труднощі

⁵¹⁶ Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/jak-ukrainci-rozumiyut-evrointegraciyu-ochikuvannja--ta-nastroi-suspilstva.htm> (Дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» в період з 14 по 22 листопада 2015 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2009 респондентів).

з оформленням віз були причиною відмови від зарубіжних поїздок лише для 2 % громадян⁵¹⁷.

Найбільш мобільна частина населення й за умов візового режиму активно подорожувала за кордон. Якщо на початку 2000-х рр. кількість українців, які відвідували зарубіжні країни з туристичною метою, була менше, ніж 300 тис., то у 2013 р. сягнула 2,5 млн. І хоча в умовах війни та економічної кризи вона різко скоротилася, завдяки певному покращанню економічної ситуації у 2016 р. знову досягла 2 млн⁵¹⁸

За даними опитувань, серед тих, хто в останні роки не відвідував зарубіжні країни, 41 % не мали такої потреби, проте 49 % відмовилися від подорожей внаслідок відсутності необхідних коштів⁵¹⁹. Низькі доходи стають на заваді рекреаційним, туристичним поїздкам, проте вони є основним чинником виштовхування у трудову міграцію за кордон. Хоча скасування візового режиму не передбачає надання дозволів на працевлаштування, спрощуючи закордонні виїзди, воно дає змогу знайти роботу за кордоном, підготувати переїзд.

Проте ключові причини еміграції лежать в Україні. Це умови життя та праці, стан суспільної та особистої безпеки. За даними численних опитувань, основним мотивом виїзду за кордон є незадоволення рівнем заробітної плати на Батьківщині, можливість отримати в інших країнах за виконання тієї самої роботи в кілька разів більше. Враховуючи вже двадцятирічний досвід заробітчанських поїздок за кордон, міцні міграційні зв'язки, що склалися, формування численних нових українських діаспор у зарубіжних країнах, вибір багатьма українцями міграції як стратегії підвищення добробуту в умовах кризи є цілком закономірним.

⁵¹⁷ <http://gordonua.com/ukr/news/society/za-ostanni-dva-roki-kozhen-desjatij-doroslij-ukrajinet-vidviduvav-jes-sotsopituvannja-183305.html>

⁵¹⁸ Державна служба статистики України. – http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm

⁵¹⁹ <http://gordonua.com/ukr/news/society/za-ostanni-dva-roki-kozhen-desjatij-doroslij-ukrajinet-vidviduvav-jes-sotsopituvannja-183305.html>

Крім тенденції до зростання, сучасна українська міграція характеризується зміною її важливих параметрів. По-перше, яскраво проявилася тенденція до зміни вектору виїздів. Якщо раніше основною країною призначення працівників-мігрантів була Росія, за даними чергового обстеження населення з питання трудової міграції, що було проведено Держстатом України у 2017 р., більшість мігрантів виїждять у західному напрямку, основною країною призначення є Польща (рис. 1).

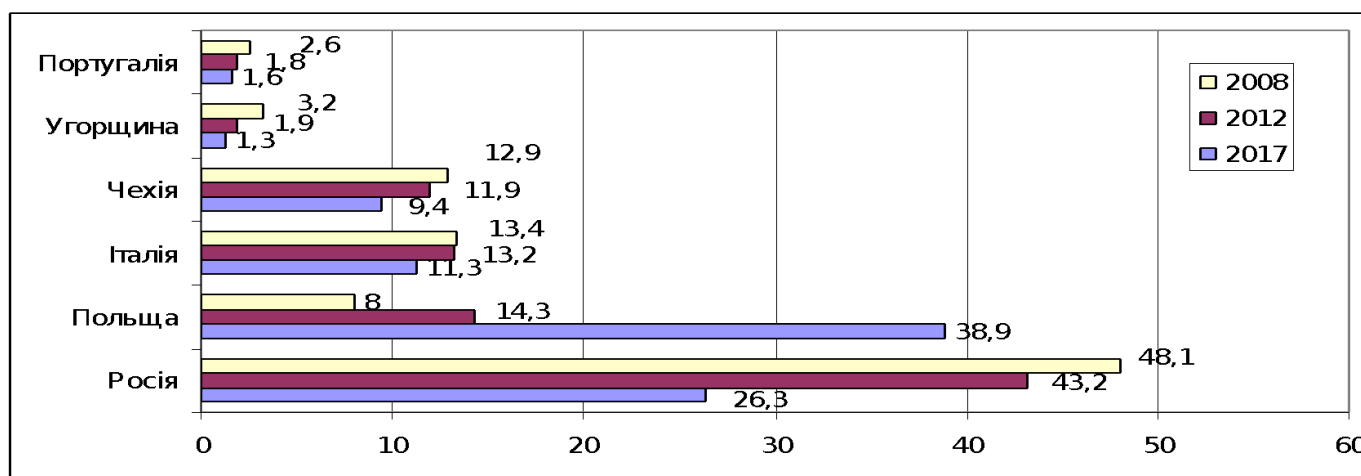

Рис. 1. Країни призначення трудових мігрантів за даними обстежень населення 2008, 2012 та 2017 рр.

Джерело: Державна служба статистики України

Якщо раніше більшість працівників-мігрантів рекрутувалася із Західної України, то зараз помітно зросла кількість мігрантів із центральних та східних регіонів країни. Так, згідно з даними дослідження, проведеного Національним банком Польщі у 2016 році, серед українських мігрантів, які вперше прибули до Польщі у 2014 та 2015 роках, 28,4% були зі східної частини країни. Натомість до 2014 р. частка вихідців із цього регіону становила лише 6,3%⁵²⁰. Мігранти зі Східної України за демографічними

⁵²⁰ Chmielewska I., Dobroczyk G., Puzynkiewicz J. A new wave of Ukrainian migration to Poland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://financialobserver.eu/poland/a-new-wave-of-ukrainian-migration-to-poland/>

характеристиками дещо відрізняються від мігрантів із регіонів, населення яких традиційно залучене до трудової міграції (переважання чоловіків, молодший вік), але найголовніше, що вони мають набагато менше міграційного досвіду.

Помолодшання української еміграції частково пов'язане з процесом об'єднання сімей, коли діти, що завершили навчання в Україні, приєднувалися до своїх батьків, які вже тривалий час перебували за кордоном. Утім, основною причиною зростання молодіжної міграції є стрімке зростання кількості громадян, які виїжджають за кордон із метою навчання. Якщо десять років тому в ЄС навчалися трохи більше 10 тис. учнів та студентів-українців, то у 2015 р. їхня кількість сягнула майже 43 тис. Лише протягом 2016 р. громадянам України було вперше оформлено 25,3 тис. дозволів на перебування в ЄС з освітньою метою, з них 16,8 тис. – у Польщі (рис. 2).

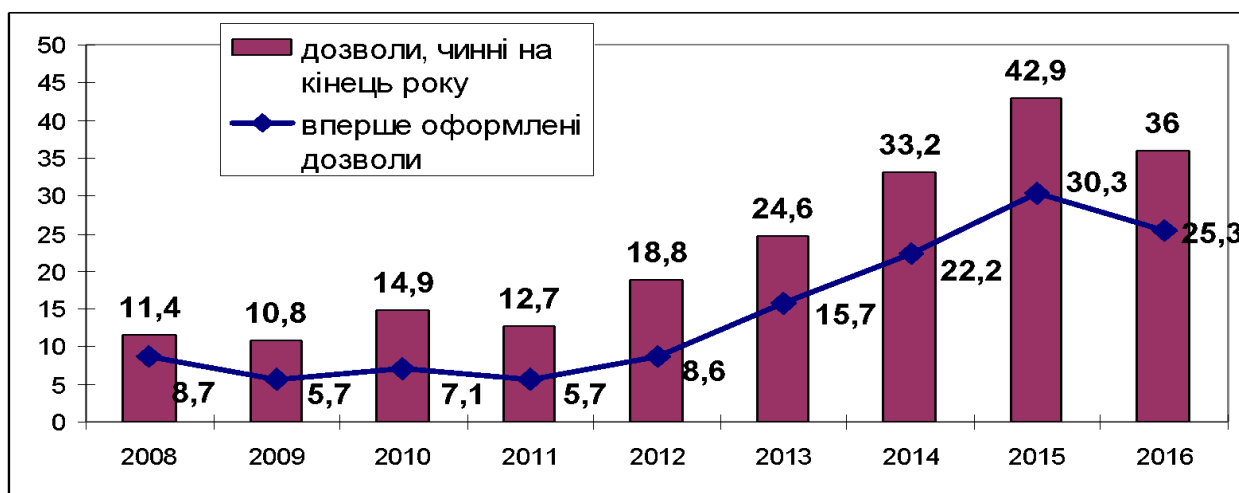

Рис. 2. Кількість уперше оформлених громадянам України дозволів на перебування в ЄС з освітньою метою та дозволів, чинних на кінець року, тис.

Джерело: Євростат

Крім бажання отримати якісну освіту, зростання освітньої міграції пов'язане з тим, що вона може бути сходинкою до подальшого працевлаштування та проживання за кордоном. Тим більше, що низка зарубіжних країн започаткували численні програми для українських студентів, створили умови для виходу іноземців, які успішно закінчили національні навчальні заклади, на ринок праці країни перебування. Так, згадане вище дослідження Національного банку Польщі, що проводилося у столичному регіоні, виявило лише 2,4 % українських студентів, які планують повернутися додому після завершення навчання.

Підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня українських трудових мігрантів відбувається не лише внаслідок освітньої міграції, а й унаслідок виїзду фахівців, які отримали освіту в Україні. Хоча, за даними обстеження Держстату 2017 р., рівень освіти трудових мігрантів в основному середній (64 %), однак частка осіб із повною, а також базовою та неповною вищою освітою становить 33,5 % проти 30,5 % у 2012 р. Частина фахівців виконує за кордоном роботу, яка не відповідає рівню їхньої підготовки. Однак, майже третина мігрантів працює за професією. За даними Євростату, 2016 р. понад півтори тисячі громадян України (більшість у Німеччині) мали так звані «блакитні карти», тобто дозволи на проживання в ЄС, які видаються висококваліфікованим особам, що запрошуються на роботу зі значно вищою за середню для країни перебування заробітною платнею. Хоча їхня кількість загалом невелика, проте динаміка її збільшення вказує на наростання еміграції фахівців (рис. 3).

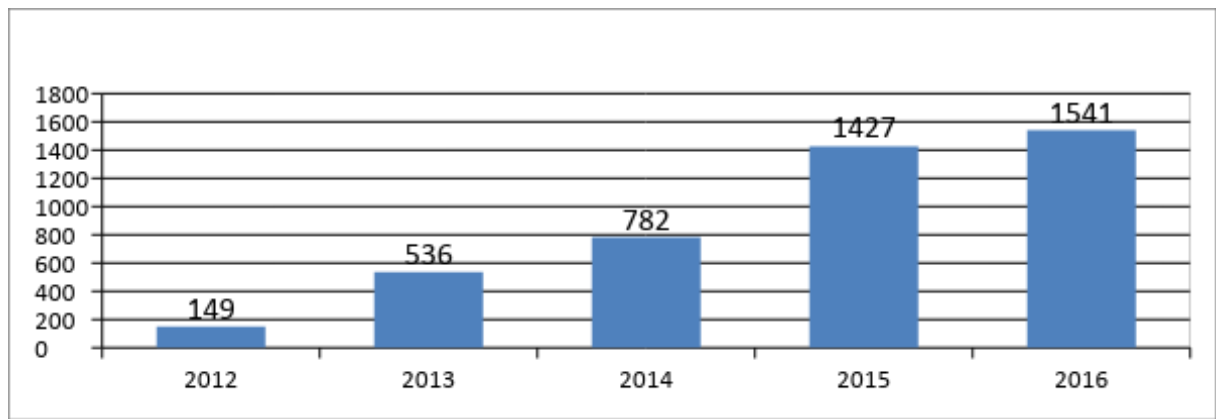

Рис. 3. Кількість громадян України, які мали чинні «голубі картки» станом на 31 грудня відповідного року

Джерело: Євростат

Серйозний виклик для України зумовлений тим, що в умовах кризи зросла кількість громадян, які працюють за кордоном без належних дозволів. За даними обстеження Держстату 2017 р., у нерегульованому правовому становищі перебував кожен четвертий трудовий мігрант, а 62 % з них не мали трудового контракту і працювали за усною домовленістю (передусім у Білорусі, Росії, Угорщині)⁵²¹.

Крім загроз, на які наражаються нелегальні мігранти, це становить ризик для іміджу України, безвізового режиму з ЄС. Адже існує процедура призупинення безвізу, яка запускається, крім іншого, у разі різкого зростання кількості порушників. Це цілком реальна загроза. Тим більше, що останніми роками кількість українців-порушників міграційного законодавства ЄС значно зросла (рис. 4). Така негативна динаміка має враховуватися, хоча наразі й абсолютна, і відносна кількість порушників порівняно з кількістю законослухняних громадян, які відвідують ЄС, цілком незначна.

⁵²¹ Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. – К.: Держстат, 2017.

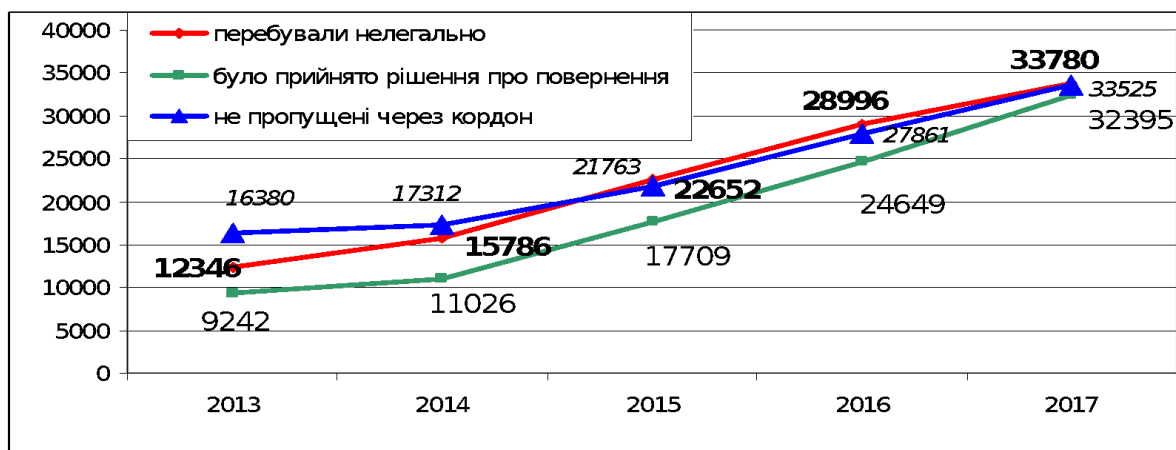

Рис. 4. Кількість виявлених на території ЄС нелегальних мігрантів з України, тих, щодо яких прийнято рішення про повернення, та не пропущених на територію ЄС, осіб

Джерело: Євростат

Основною моделлю міграційної поведінки є тимчасова циркулярна, тобто періодично повторювана міграція. Обстеження Держстату 2017 р. показало, що серед загальної кількості трудових мігрантів майже половину (48,5 %) становили короткострокові (до року) трудові мігранти. Тривалість більшості (57 %) виїздів за кордон не перевищувала трьох місяців. Хоча майже половина виявлених під час обстеження мігрантів (43,6 %) виїздила на заробітки лише один раз, 46,1 % здійснили декілька поїздок на рік, 5,9 % виїздили по кілька разів на місяць, а 4,4 % – щотижня. Короткі циркулярні виїзди практикувалися передусім до сусідніх країн: Польщі, Росії, Білорусі, Угорщини.

Водночас кількість українців, які проживають у згаданих країнах призначення на постійній основі, стабільно зростає. Так, за даними Євростат, кількість громадян України, які отримали на території ЄС статус довготривалого мігранта, що забезпечує всю повноту прав постійного мешканця й надається після п'яти років легального проживання, протягом останніх 10 років збільшилася майже вдесятеро (рис. 5). І це без урахування

мігрантів, які вже встигли набути громадянство країн перебування. Лише упродовж 2016 р. громадянство держав ЄС набули 24,1 тис. українців. Вони посіли перше місце серед натуралізованих іноземців у Чехії, Польщі та Румунії. І якщо щодо Румунії можна припустити, що йдеться про українців Буковини, які мають право на румунське громадянство, хоча й не мігрують до Румунії, то у випадку Чехії та Польщі набуття громадянства можливе лише для переселенців.

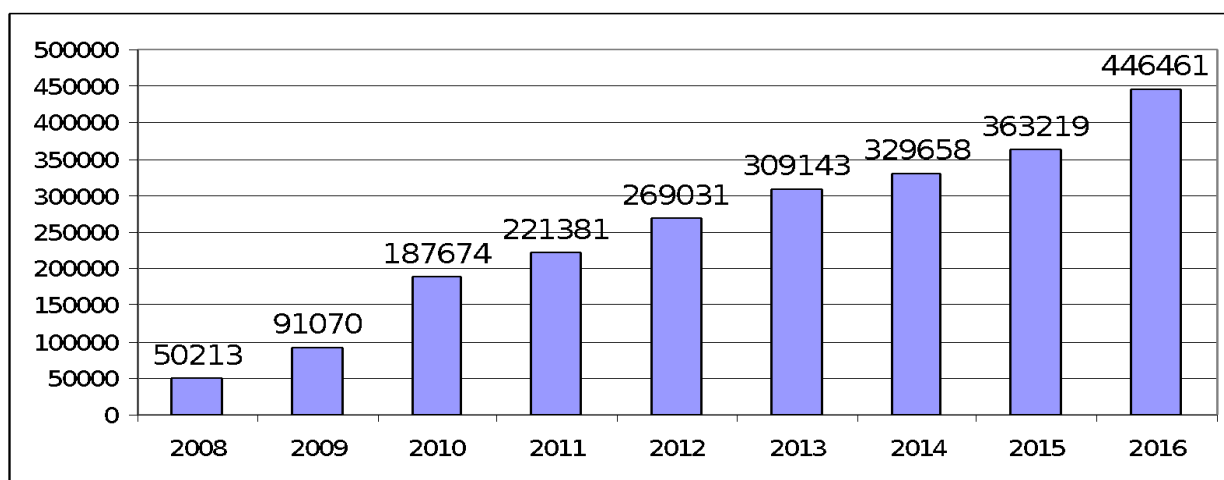

Рис. 5. Громадяни України, які мали дозволи на проживання в ЄС як довготривалі мігранти на 31 грудня відповідного року.

Джерело: Євростат

Заробітки мігрантів відіграють важливу роль у підвищенні добробуту їхніх домогосподарств, запобіганні бідності. Вони мають також суттєве економічне значення забезпечуючи приплив валюти, підвищуючи споживчий попит, використовуючись як інвестиції. За даними Національного банку України, обсяги приватних грошових трансфертів у країну постійно зростають і 2017 р. були зіставні з 8,4 % ВВП країни (рис. 6).

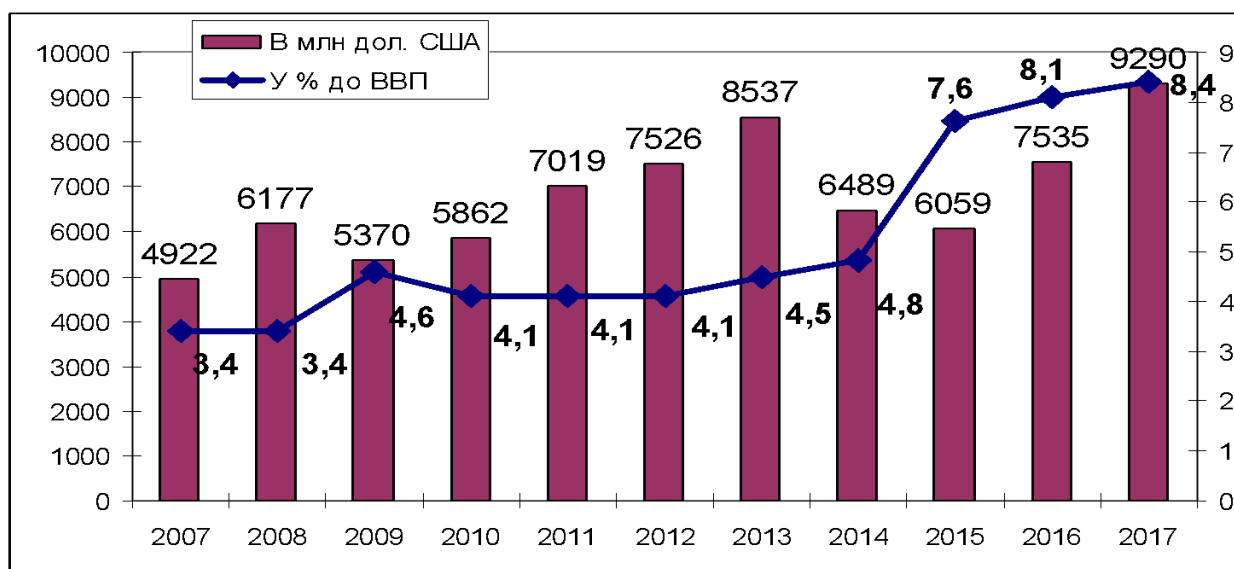

Рис. 6. Приватні валютні перекази в Україну у 2007–2017 рр.

Джерело: Національний банк України

Водночас, серйозними викликами, зумовленими міграційними процесами, є для України: (1) наростання масштабів міграції за кордон, передусім трудової; (2) активізація участі молоді, фахівців у трудовій міграції; (3) збільшення частки мігрантів, які працюють за кордоном без належних дозволів, перебувають у нерегульованому правовому становищі; (4) трансформація частини тимчасової трудової міграції на постійну.

Така ситуація загрожує негативними як демографічними, так і економічними наслідками. Евентуальний дефіцит працівників може стати гальмом розвитку економіки, а відтік найбільш активних, молодих та освічених осіб – демократичних перетворень в Україні. Однак, з другого боку, безпосереднє знайомство населення з європейським способом життя та цінностями сприятиме прискоренню модернізації країни. Відтік працівників за кордон, крім виникнення кадрового дефіциту, може примусити бізнес вище цінувати працю українців, боротися за працівників створюючи більш привабливі і краще оплачувані робочі місця.

Амбівалентність наслідків міграції для розвитку країни свідчить про необхідність значно активізувати міграційну політику, докласти всіх зусиль

для мінімізації негативних наслідків міграції та використанні міграційних процесів в інтересів розвитку країни.

При розробці відповідних заходів окрему увагу потрібно звернути на сферу внутрішньої міграції населення, що є найпоширенішою формою зміни місця проживання громадян. Інтенсивність облікованої статистично внутрішньої міграції (за даними про реєстрацію/зняття з реєстрації за місцем проживання) за роки незалежності значно зменшилася. Якщо на початку 1990-х рр. фіксувалися до 3 млн фактів прибуття та вибуття на рік, то на сьогодні – менше мільйона. Основний потік внутрішніх мігрантів спрямований із сіл до великих міст та індустриальних центрів. За рахунок міграції продовжується зменшення чисельності сільського населення: у 2002–2013 рр. на 277 тис. осіб⁵²². Водночас протягом 2014–2016 кризових років, уперше після 1992–1996 рр., коли в найважчий період кризи перехідного періоду спостерігалися ознаки деурбанізації, населення сільських поселень дещо зросло за рахунок міграції, натомість у міських у 2016 р. склалося незначне, проте від’ємне сальдо.

Основним реципієнтом населення в Україні є столиця, м. Київ. Останніми роками сальдо статистично облікованої міграції зменшилося – +14,4 тис. у 2014 р., +13,3 тис. у 2016 р., проте залишається більшим, ніж у будь-якому іншому регіоні України. Близьким до показника Києва є лише показник по Київській області.

Однак реальний приплив населення до столиці суттєво більший. По-перше, Київ та Київська область прийняли значну кількість вимушених переселенців із Донбасу та Криму, по-друге, регіон, де високим є попит на робочу силу, а заробітки стабільно вищі середнього по країні рівня, є центром тяжіння для внутрішніх трудових мігрантів, які хоча й не вважаються мешканцями столиці, проте проживають у Києві упродовж тривалого часу, інколи фактично постійно. Так, за даними опитування 1200

⁵²² Населення України за 2016 рік. Статистичний щорічник/ Державна служба статистики України. – К., 2017. – С.115.

внутрішніх мігрантів, для 55 % респондентів їхнє робоче місце виявилось постійним, для переважної більшості – єдиним⁵²³. Крім того, широко застосовується маятникова міграція до міст, тобто робота на виїзді без зміни місця проживання. Найбільшої інтенсивності вона набула в Київській області і спрямована до Києва.

Відповідно до розрахунків, здійснених в Інституті Демографії та соціальних досліджень НАНУ, у столиці нараховувалося 405 тис. незареєстрованих трудових мігрантів та членів їхніх сімей з інших регіонів України. Водночас, сюди приїздили 225 тис. маятникових мігрантів (з них 50 тис. – навчальні мігранти)⁵²⁴. За оцінками, сформованими на основі регулярних статистичних обстежень щодо економічної активності населення, поза межами своїх населених пунктів в Україні (тобто за винятком тимчасових зовнішніх мігрантів) працювали 13,2 % від загальної чисельності зайнятого населення⁵²⁵.

Переважно внутрішні трудові мігранти працюють на будівництві, у торгівлі та громадському харчуванні, на транспорті, у домашніх господарствах заможних городян⁵²⁶. Крім того, численна міжрегіональна трудова сезонна міграція спрямовується для роботи в рекреаційних зонах та сільському господарстві. На сьогодні у зв'язку з окупацією АР Крим її можливості суттєво обмежені. Важливо підкреслити, що, хоча виїжджаючи на роботу до міст громадяни залишаються в правовому полі держави і вже завдяки цьому є краще захищеними, ніж мігранти, працевлаштовані за кордоном, вони переважно зайняті неофіційно, тобто не користуються належною повнотою трудових прав, позбавлені соціальних гарантій. Згідно з

⁵²³ Аналітичний звіт за результатами біоповедінкового дослідження «Моніторинг поведінки та поширеності ВІЛ-інфекції серед українських трудових мігрантів, як компонент епідагледу за ВІЛ другого покоління» /Л.М.Амджадін, О.А.Малиновська, І.С.Миرونюк та ін.. – К: МБФ «Міжнародний альянс з ВІЛ/СНІД в Україні»,2012.

⁵²⁴ Позняк О. Проблеми статистичного оцінювання обсягів незареєстрованого населення м. Києва // Вісник київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Економіка. – 2013. – № 134. – С.63.

⁵²⁵ Купець О. Статистичний аналіз маятничової трудової міграції в Україні. КНЕУ 2012 С.649-660. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/3597/1/649%20-%20660.pdf>

⁵²⁶ Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / За наук. ред. О.А.Позняка. – Умань, 2007. – С. 63.

інформацією, отриманою під час згаданого опитування 2012 р., лише 20 % внутрішніх мігрантів працювали офіційно, за трудовою угодою, тоді як більшість – 51 % – лише за усною домовленістю. Ще 18 % вважали себе офіційно працевлаштованими, проте визнали, що їхня трудова книжка знаходиться в іншій, ніж там, де вони реально працюють, установі. 12 % виявилися самозайнятими⁵²⁷.

Разом із тим, порівняно з розвинутими країнами, де внутрішні переселення є важливою складовою збалансування ринку праці та динамічного розвитку економіки (наприклад, середньостатистичний американець змінює місце проживання 13 разів упродовж життя, британець – 7 разів⁵²⁸), мобільність українців невисока. Внутрішньодержавні переїзди стримуються: низьким добробутом населення, необхідністю збереження присадибного господарства для харчування сім'ї; дефіцитом та високою вартістю купівлі та оренди житла в провідних містах; слабкістю системи посередництва в працевлаштуванні в інших регіонах; порядком реєстрації місця проживання та прив'язкою до місця реєстрації низки соціальних послуг. За результатами опитування, проведеного глобальною компанією з маркетингових досліджень Synovate у 2010 р. в Росії, Україні, Болгарії та Сербії, навіть у разі зростання заробітної плати на 50 % близько 80 % респондентів усе одно відмовилися б переїхати (у Болгарії та Сербії за таких умов від переїзду відмовилися б менше 50 %) ⁵²⁹.

Водночас варто наголосити, що внутрішні трудові мігранти, як впливає з результатів опитувань, як правило, не мають наміру виїжджати на

⁵²⁷ Аналітичний звіт за результатами біоповедінкового дослідження «Моніторинг поведінки та поширеності ВІЛ-інфекції серед українських трудових мігрантів, як компонент епідагледу за ВІЛ другого покоління» /Л.М.Амджадін, О.А.Малиновська, І.С.Миرونюк та ін.. – К: МБФ «Міжнародний альянс з ВІЛ/СНІД в Україні», 2012.

⁵²⁸ Миграционное движение населения: теория, политика, практика, перспективы /Под ред. Воробьевой О.Д, Топилина А.В.). – М.: Московский психолого-социальный университет, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rfh.ru/downloads/Books/134293008.pdf> С.58

⁵²⁹ В пошуках можливостей. Яким чином мобільніша робоча сила може сприяти процвітання України. Том І: зведена доповідь. – Світовий Банк, 2012. – С.9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/11/30/000386194_20121130030722/Rend ered/PDF/NonAsciiFileName0.pdf

роботу за кордон⁵³⁰. Тобто, розвиток внутрішньої мобільності населення може бути альтернативою зовнішній трудовій міграції. Понад те, внутрішня міграція сприяє більш повному використанню трудового потенціалу країни в інтересах розвитку. За даними Світового Банку, країни з вищим рівнем внутрішньої територіальної мобільності мають вищий рівень зайнятості, нижчий – довготривалого безробіття.

Питання внутрішньої міграції в Україні мали б розглядатися у комплексі із регіональною політикою, плануванням розвитку територій, залученням інвестицій у виробництво і створення інфраструктури, а також вирішенням питання житла і задоволення освітніх, медичних, культурних та інших потреб громадян на кожній конкретній території.

Актуальність заходів у сфері внутрішньої міграції обумовлена також зменшенням чисельності та старінням населення країни, скороченням частки працездатних контингентів, відпливом робочої сили за кордон. Наразі вона зростає внаслідок анексії Криму, подій на Донбасі, що викликали масові вимушені переселення, потреби більш раціонального розміщення ВПО територією країни з урахуванням як їх інтересів, так і інтересів регіонів вселення.

2.6.3. Невирішені питання вимушених переселенців

Головним соціальним викликом протягом 2014–2018 рр. постав **захист і підтримка населення анексованих та окупованих Росією територій України**. Україна вперше серед країн Європи в післявоєнний період стикнулася із такими масштабами внутрішньо переміщених осіб та обсягів неможливих для виконання соціальних обов'язків перед громадянами, що залишилися на анексованих та окупованих територіях. Це потребувало

⁵³⁰ Аналітичний звіт за результатами біоповедінкового дослідження «Моніторинг поведінки та поширеності ВІЛ-інфекції серед українських трудових мігрантів, як компонент епідагляду за ВІЛ другого покоління» /Л.М.Амджадін, О.А.Малиновська, І.С.Миронюк та ін.. – К: МБФ «Міжнародний альянс з ВІЛ/СНІД в Україні»,2012.

негайних і послідовний дій із надання внутрішньо переміщеним особам (ВПО) необхідної допомоги. Крім того, масове прибуття ВПО закономірно загострило наявні соціальні проблеми у регіонах вселення. Протягом останніх 4 років в Україні відбувалося становлення законодавства у сфері прав ВПО. Ухвалено необхідну законодавчу базу, створено Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та ВПО як координуючого центрального органу виконавчої влади, налагоджено облік внутрішньо переміщених осіб та надання їм соціальної допомоги тощо.

Згідно з даними Міністерства соціальної політики України, станом на серпень 2018 року кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) становила 1,5 млн. Причому, половина ВПО після переміщення проживають на підконтрольній українському уряду території Донецької та Луганської областей. 52 % переселенців – пенсіонери, чверть (27 %) – працездатні особи і 15 % – діти. Серед тих, хто був змушений залишити свою домівку, 49,5 тис., або 3,5 %, людей з інвалідністю.

Упродовж минулого року загальна кількість зареєстрованих ВПО зменшилася майже на 10 %. Причини цьому різні. Це й перевірки, що призводять до втрати статусу, і міграція, повернення до місць попереднього проживання, інтеграція за новим місцем проживання. На думку експертів, приблизно 160 тис. осіб, або близько 10 % ВПО як такі не зареєстровані, оскільки не потребують соціальної допомоги, частина з них вирішила житлове питання⁵³¹.

Експерти поділяють ВПО на три групи. Перша з них не планує повертатися до місць попереднього проживання. За даними національного моніторингу – 38 % (дев'ятий раунд, березень 2018 р., опитано 2420 переселенців шляхом особистих інтерв'ю та 3611 через телефонні інтерв'ю). Здебільшого вони розміщені в центральних та західних областях (в західному регіоні не планують повертатися 50 %, а в Донецькій, Луганській областях –

⁵³¹ Оцінка зусиль щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні/ Право на захист у партнерстві з HIAS

30 % ВПО)⁵³². Це на 10 відсоткових пунктів більше, ніж за даними опитування грудня 2017 р. Уперше цього року частка респондентів, які не планують повернення навіть у разі завершення конфлікту, перевищила частку тих, хто хотів би повернутися.

Друга група – чекає на можливість повернення, за даним моніторингу це 25 %. Вона розміщена переважно в східному регіоні країни (Донецька, Луганська, Харківська, Запорізька, Дніпропетровська області). Третя група перемістилася поблизу своїх домівок, живе в сірій зоні, здебільшого тимчасово, систематично курсуючи через лінію розмежування. До цього треба додати, що в загалі зареєстрованих ВПО є ще й четверта група осіб, які набули відповідного статусу, щоб отримувати пенсії й соціальні виплати, проте частіше перебувають на неконтрольованій території.

Поступово удосконалюється законодавство у сфері гарантування прав ВПО. У 2017 р. до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внесено важливі зміни. Зокрема, Закон доповнено статтею 9-1, згідно з якою в місцях компактного проживання ВПО заборонено стягувати з них компенсацію вартості комунальних послуг за ціною для юридичних осіб або за завищеною ціною, а тільки в розмірі відповідних тарифів для населення. На органи державної влади та місцевого самоврядування покладено обов'язок вживати всіх можливих заходів із надання комунальних послуг ВПО в місцях їх компактного поселення. До ст. 5 Закону додано частину другу, якою встановлено, що адресою фактичного місця проживання внутрішньо переміщеної особи може бути адреса відповідного місця компактного поселення внутрішньо переміщених осіб (адреса містечка зі збірних модулів, гуртожитку, оздоровчого табору, будинку відпочинку, санаторію, пансіонату, готелю тощо).

Важливим було набрання чинності змін до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», відповідно до яких право на безоплатну

⁵³² Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Березень 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_9_ukr_press.pdf

вторинну правову допомогу отримали як внутрішньо переміщені особи, так і громадяни України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб.

У лютому 2018 р. законом було посилено захист дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з числа ВПО. Такі діти після досягнення 16-річного віку набули право зараховуватися на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і на соціальний квартирний облік⁵³³.

Процедуру контролю за соціальними виплатами ВПО, на яку нарікали багато переселенців, було дещо спрощено⁵³⁴. У разі наявності в Єдиній інформаційній базі даних про ВПО інформації щодо проходження особою фізичної ідентифікації в ошадбанку, чергова перевірка, яка здійснюється органами соціального захисту населення шляхом відвідування місця проживання/перебування сім'ї та обстеження її матеріального становища не рідше ніж раз на 6 місяців, у відповідному періоді не проводиться. Крім того, встановлено, що чергова перевірка не проводиться стосовно ВПО, які працюють в органах державної влади або місцевого самоврядування, сімейвійськовослужбовців, які беруть безпосередню участь в АТО.

У 2017 р. було також внесено важливі зміни до «Порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг». А саме, з переліку осіб, яким грошова допомога не призначається через наявність у їхній власності житлового приміщення на підконтрольній Україні території, виключено сім'ї, до складу яких входять військовослужбовці, які беруть безпосередню участь в АТО. Збільшено суми коштів на банківських рахунках, які є підставою для відмови в призначенні

⁵³³ Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа. Закон України 2279-19 від 08.02.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2279-19>

⁵³⁴ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова КМУ від 13 вересня 2017 року № 689 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakonodavstvo.com/ministriv-kabineta-postanovi/postanova-vid-veresnya-2017-689-pro-vnesennya-2017-50749.html>

грошової допомоги, з 10 прожиткових мінімумів для працездатних осіб до 25 прожиткових мінімумів.

Розмір допомоги окремим категоріям громадян неодноразово підвищувався. Зокрема, з липня 2017 року дітям з інвалідністю встановлено допомогу у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (1 312 грн замість 884 грн). У вересні 2017 року допомогу підвищено особам з інвалідністю I групи та дітям з інвалідністю до 130 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (1705,6 грн, з 1 грудня 2017 року – 1784,9 грн), а також особам з інвалідністю II групи до 115 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (1508,8 грн, з 1 грудня 2017 року – 1578,9 грн). Граничний розмір грошової допомоги, що виплачується на сім'ю, до складу якої входять особи з інвалідністю, збільшено до 3400 грн. Із січня 2018 р. підвищено допомогу дітям та особам, які отримують пенсії, до 1 000 грн. Граничний розмір загальної суми допомоги, що виплачується на сім'ю, збільшено до 3 000 грн та до 5 000 грн багатодітним сім'ям⁵³⁵.

У липні 2018 р. черговими змінами до урядових рішень щодо надання допомоги ВПО⁵³⁶ право на отримання грошової допомоги було закріплено за дітьми, які народилися у внутрішньо переміщених осіб після початку проведення антитерористичної операції або тимчасової окупації, підвищено розмір грошової допомоги до 1 000 грн студентам денної форми навчання закладів вищої освіти та учням закладів професійно-технічної освіти до закінчення ними освіти, звільнено від необхідності проходження фізичної ідентифікації осіб з інвалідністю I групи та осіб, які не здатні до самообслуговування та потребують постійної сторонньої допомоги, що

⁵³⁵ Про внесення змін до пункту 3 Порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг Постанова КМУ від 17 січня 2018 р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/provnesennya-zmin-do-punktu-3->

⁵³⁶ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2018 р. № 548 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/548-2018-%D0%BF>

отримують соціальні виплати шляхом доставки додому через ПАТ «Укрпошта» тощо.

На соціальну підтримку ВПО спрямовувалися значні кошти із Державного бюджету: в 2014 р. – 510 млн грн; в 2015 р. – 3 360 млн грн, в 2016 р. – 3 210,2 млн грн, в 2017 р. – 3 226,7 млн грн, в 2018 рік – 3 211, 8 млн грн. За результатами 2017 року грошову допомогу щомісяця отримували в середньому 169 437 сімей, сума фінансування становила 2 798,9 млн грн.

Певні кроки було зроблено в напрямі розв'язання житлової проблеми ВПО. 17 січня 2018 р. Кабінетом Міністрів України було прийняте рішення про внесення змін до Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання й користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання⁵³⁷. ВПО зможуть отримати тимчасове житло з фондів для тимчасового проживання. Спрощено процедуру збору необхідних документів для взяття на облік та отримання житла. Відтепер особи, які зацікавлені в отриманні тимчасового житла, у тому числі ВПО, замість довідки про склад сім'ї можуть надати документи, що засвідчують родинні зв'язки (свідоцтво про шлюб, народження дитини, посвідчення опікуна). Право на отримання житла в тимчасове користування отримали й ті ВПО, які мають у власності житлові приміщення на підконтрольній Уряду України території, яке не є придатним для проживання. Для цього потрібно надати довідку від місцевої адміністрації про визнання такого приміщення таким, що не відповідає санітарним та технічним вимогам.

Постановою Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 року № 280 внесено зміни до Правил обліку громадян, які потребують поліпшення

⁵³⁷ Про внесення змін до порядків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 р. № 422. Постанова КМУ від 17 січня 2018 р. № 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20-2018-%D0%BF>

житлових умов, і надання їм жилих приміщень⁵³⁸. Внутрішньо переміщені особи з числа учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни, що приймали безпосередню участь в антитерористичній операції, беруться на квартирний облік незалежно від наявності майнових прав на нерухоме майно, що розміщується в населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, або розташованих на лінії зіткнення. При цьому члени сім'ї особи з інвалідністю внаслідок війни або учасника бойових дій, які мають довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, беруться на квартирний облік разом із ним.

Затверджено Порядок виплати грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення для внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, і перебувають на обліку громадян, що потребують поліпшення житлових умов. Вона виплачується в повному обсязі в порядку черговості взяття на квартирний облік за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам. У бюджеті 2018 р. на ці цілі було передбачено 25 млн грн, у липні цю суму було збільшено до 41,7 млн.

Однак, попри зусилля держави, громадянського суспільства, допомогу міжнародних організацій, хоча з початку російської агресії, анексії Криму та воєнних дій на Донбасі, що викликали масові вимушені переміщення населення, пройшло понад чотири роки, внутрішні переміщені особи продовжують стикатися із серйозними проблемами. Головна з них – неможливість безпечного повернення до місць попереднього проживання. Тому нагальною є потреба надійного облаштування переселенців в інших регіонах України. Для цього першочергове значення має вирішення проблем житла, роботи, надання соціальних послуг, забезпечення участі в житті громад вселення.

⁵³⁸ Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 р. № 280 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pitannya-zabezpechennya-zhitlom->

Внутрішньо переміщені особи все ще стикаються із труднощами, пов'язаними із нарахуванням соціальних виплат, складними процедурами перевірки їхнього права на отримання допомоги, нарахування субсидій тощо. Не вирішеними залишаються ключові для переселенців проблеми, такі як житло і працевлаштування. Комплексні державні програми у відповідній сфері, які б були забезпечені ресурсами, належно адмініструвалися, досі відсутні. Це серйозно гальмує процес інтеграції переселенців за новим місцем проживання, є причиною непорозумінь із місцевим населенням, випадків дискримінації ВПО.

За даними загальнонаціонального моніторингу становища внутрішньо переміщених осіб (9-ий раунд, березень 2018), найбільш проблемним питанням для ВПО залишається питання житлових умов (20%), оплата оренди (15%) та комунальних послуг (15%). Більшість ВПО досі мешкають в орендованому житлі, зокрема, 47% в орендованих квартирах, 9% – в орендованих будинках, 5% – у кімнатах. Середня вартість оренди житла наближається до 3 тис. грн, у Києві вона найвища й сягає 5 тис. грн. За комунальні послуги ВПО в середньому сплачували 1,5 тис. грн на місяць.

Позитивно, що поступово збільшується частка ВПО, яка проживає у власному житлі – 12% в березні 2018 р. проти 9% в червні 2017 р. Водночас вона досі залишається вкрай незначною. На жаль, досі відсутні комплексні державні програми з пільгового кредитування, будівництва, відновлення або придбання нового житла для постраждалого населення. У листопаді 2017 р. запровадив механізм пільгового придбання житла для ВПО. Вони зможуть придбати сплативши 50% його вартості, тоді як 50% сплачуватиме держава, або отримати пільговий кредит під 7 відсотків річних для вирішення житлового питання. Умови участі в програмі «Доступне житло» зводяться до такого: перебування на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов; відсутність власної житлової площі (без урахування житла, що знаходиться на окупованій території); наявність власності на житло не більше 13,65 кв. м; середньомісячний грошовий дохід сім'ї не більше п'яти

середньомісячних заробітних плат у відповідному регіоні. За результатами реалізації програми у 2017 р. змогли вирішити житлове питання лише 65 сімей ВПО. Цим інструментом можуть скористатися не всі ВПО, а лише ті, які здатні фінансувати половину вартості квартири. Крім того, фінансування програми доволі скромне, у бюджеті на 2018 р. передбачено на її виконання 100 млн грн, що надасть можливість придбати квартири лише для 200 сімей. Відсутність постійного житла часто є ключовим мотивом у рішенні повертатися на покинуті території, де лишилося помешкання.

Ситуація із зайнятістю поступово стабілізується. Працевлаштовані в нових місцях проживання 48 % ВПО, проти 35 % у березні 1916 р. Водночас, цей показник залишається набагато нижчим, ніж до переселення (61 %).

12 % працездатних осіб із числа ВПО активно шукають роботу. Проблеми працевлаштування пов'язані з невідповідністю кандидатів вимогам вакансій, низькими заробітними платами, які пропонуються, браком робочих місць, а також різними формами дискримінації (про них повідомили 9 % респондентів під час моніторингу). Особливо гостро питання зайнятості стоїть у Донецькій та Луганській областях у зв'язку з високим рівнем безробіття в регіоні.

Допомога центрів зайнятості в пошуках роботи недостатня. ВПО звертаються до цих установ передовсім для оформлення соціальних допомог, не розраховуючи знайти роботу. Упродовж 2017 р. послугами служби зайнятості скористалися лише 17,4 тис. ВПО. Проти 24,3 тис. у 2016 р. Працевлаштовані 5,9 тис. осіб, професійне навчання проходили 2,1 тис.⁵³⁹

Проблеми із зайнятістю впливають на рівень добробуту ВПО. Середньомісячний дохід на одного члена їхніх домогосподарств є нижчим, ніж у населення України загалом. На березень 2018 р. він становив, за даними моніторингу, 2239 грн, тоді як прожитковий мінімум – 3 215 грн. Четверть опитаних домогосподарств ВПО мала середньомісячний дохід до 3

⁵³⁹ Веб-сайт Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68>

тис. грн, майже половина – 3–7 тис. грн на місяць. 54 % ВПО витрачають свої кошти лише на харчування чи змушені заощаджувати навіть на ньому. Причому цей показник зріс на 10 відсоткових пункти в порівнянні із попереднім опитуванням, проведеним у грудні 2017 року.

Позитивною є тенденція до зростання частки ВПО, які назвали заробітну плату головним джерелом доходів – 63 % проти 56 % в червні 2017 р. Водночас, державна допомога залишається другим найчастіше згадуваним респондентами джерелом доходу – 55 %.

Серед соціальних послуг найвище задоволені ВПО доступом до освіти – 80 %. Вкрай тривожним є виявлена моніторингом недоступність для багатьох вимушених переселенців медичного обслуговування через високу вартість ліків та послуг. Загалом частка ВПО, задоволених доступністю медичних послуг, становила в березні 2018 року 62 %. Дещо кращою ситуація є в м. Києві, завдяки вищим заробітним платам.

Варто зазначити, що переважна більшість ВПО (70 %) продовжують жити там, куди вони переїхали внаслідок конфлікту. Лише 0,2 % мають досвід роботи за кордоном, тільки 4,8 % повідомили, що за кордоном працювали їхні родичі (досвід роботи за кордоном згідно з даними соціологічного моніторингу, який щорічно проводиться Інститутом соціології НАНУ, мають понад 8 % дорослих українців). Місце проживання змінили лише 14 %. Таким чином, ВПО є маломобільною групою населення, що проживає у нових громадах уже впродовж чотирьох років. З огляду на те, що значна частина з цих осіб не має наміру переїжджати навіть після завершення конфлікту, місцева інтеграція переселенців набуває дедалі більшого значення.

Більшість ВПО вважають, що хоча б частково, їм вдалося інтегруватися за новим місцем проживання. Проте, оскільки основними умовами інтеграції є наявність житла, стабільного доходу та зайнятості, невирішеність цих проблем є головним її гальмом. Крім матеріальних негараздів, існує й моральна складова, що, напевно, є найболучішою. Вона пов'язана зі

стереотипним ставленням до переселенців із боку деяких громадян, недовірою до них випадками дискримінації. Хоча, як свідчать дані моніторингу, частка ВПО, яка зазнавала дискримінації внаслідок свого статусу, зменшується, однак залишається помітною – 13 % проти 18 % у 2016 році. Менше стало фактів дискримінації у зв'язку з житлом та працевлаштуванням. Проте, тривожно, що серед сфер дискримінації найпроблемнішою є стосунки з місцевим населенням (назвали 32 %). Це ще раз підтверджує, що крім вирішення соціально-економічних проблем важливим для інтеграції за новим місцем проживання є створення умов для спілкування, залучення переселенців до суспільного життя громади, надання місцевим жителям можливості усвідомити вигоди від взаємодії з ВПО. Важливо, щоби люди не вбачали в переселенцях отримувачів незаслужених пільг, якими не користується корінне населення, сприймали їх як нових земляків, які повноцінно беруть участь у розвитку громади.

Для належної інтеграції ВПО в місцях нового проживання велике значення має їхня участь у громадському та політичному житті. Водночас, за чинним законодавством, переселенці не є членами громад вселення, оскільки не мають реєстрації за місцем проживання. Крім іншого це означає, що вони позбавлені активного виборчого права на місцевому рівні, оскільки за законом виборчою адресою виборця є адреса, за якою зареєстроване його місце проживання. Процедура тимчасового внесення громадянина до реєстру виборців передбачена для загальнонаціональних виборів Президента або парламенту, однак відсутня на місцевому рівні. У зв'язку з тим ВПО не можуть брати участь у місцевих виборах, а також обирати депутатів парламенту за одномандатними округами.

Відповідно до закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» Урядом було розроблено Комплексну державну програму підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переїхали з тимчасово окупованих територій та районів проведення антитерористичної операції до інших регіонів України до 2017 р., а також

План заходів із реалізації цієї програми. Проте, державними бюджетами 2016–2017 рр. кошти на реалізацію цих документів не передбачалися.

У зв'язку з завершенням строку Програми восени 2017 р. розпорядженням Уряду ухвалено Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року⁵⁴⁰. Цей документ засвідчив формування більш адекватного розуміння проблем ВПО. Його зміст відповідає міжнародним нормам. Якщо раніше більшість заходів мали характер негайного реагування, то нині пріоритетом є віднайдення довготривалих рішень. Ставиться завдання активних дій, спрямованих на забезпечення житлом, працевлаштування, соціальну інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, реалізацію позитивного потенціалу вимушеної внутрішньої міграції населення. Такі дії мають враховувати особливості окремих регіонів, сприяти розв'язанню як проблем ВПО, так і приймаючих громад, що забезпечить успішну інтеграцію переселенців за новим місцем проживання. Однак, для виконання Стратегії знадобляться значні зусилля та ресурси, як на центральному, так і на місцевому рівні.

У вкрай несприятливій ситуації перебувають також особи, які проживають у так званій «сірій зоні», тобто на підконтрольній Україні території, проте в межах досяжності ворожих обстрілів. Мешканці населених пунктів, розташованих уздовж лінії зіткнення, стикаються зі складнощами щодо отримання адміністративних, медичних, освітніх послуг, відсутністю належного транспортного сполучення, труднощами з доставкою продуктів харчування тощо. Також важко оцінити, яка кількість переселенців перебуває на цих територіях, оскільки органи соціального захисту населення, відповідальні за ведення обліку переселенців, фактично в «сірій зоні» не працюють. Зберігає гостроту проблема пенсійного забезпечення осіб, що

⁵⁴⁰ Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 909-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/909-2017-%D1%80>

мають на неї право, але не отримують її оскільки перебувають на окупованій території. Хоча згідно міжнародних правил відповідальність за недоступність пенсій та інших соціальних допомог українців покладається на окупанта, держава має на підставі доброї волі й на шляху реінтеграції населення окупованих територій до українського суспільства активізувати пошук можливих варіантів вирішення або пом'якшення цієї проблеми.

2.6.4. Реформування освітньої сфери в контексті сучасних глобальних трендів

Поточний стан реформування вітчизняної освітньої системи.

Численні незаперечні здобутки й досягнення вітчизняної освіти не позбавляють її від нагальної потреби суттєвого оновлення відповідно до сучасного технологічного та суспільного розвитку. Необхідність модернізації освіти зумовлюється як специфічними для України чинниками, так і загальноєвропейськими та світовими тенденціями розвитку соціально-економічної сфери. Провідними серед цих чинників є необхідність гармонізації структури та змісту освіти з європейськими стандартами; узгодження знань і навичок, які здобувають ті, хто навчається, з реальними життєвими потребами; прискорення процесів оновлення професійних знань і навичок, приведення у відповідність структури підготовки кадрів до потреб і запитів економіки. Процес модернізації освіти країни зачіпає переважну більшість громадян, бо ж від того, наскільки якісною буде вітчизняна освіта, без перебільшення залежить майбутнє нашої країни.

2017 рік став справді проривним для процесу реформування освіти. Це визначається ухваленням та початком імплементації базових законодавчих актів. Зокрема, Верховна Рада України ухвалила рамковий Закон України «Про освіту» (№ 2145–VIII від 5.09.2017), який визначатиме поступальний розвиток вітчизняної системи освіти щонайменше на наступне десятиліття. Ефективна імплементація Закону має потенціал забезпечення належних умов

для подолання ключової проблеми освітньої галузі України – невідповідності змісту і форм освіти вимогам ХХІ ст. Беззаперечно позитивними моментами ухваленого Закону є: задеклароване визнання формальної, неформальної та інформальної освіти, що розширює можливості громадян щодо здобуття освіти; профілізація старшої школи як крок до кращої підготовки молоді до самостійного життя, успішної трудової діяльності; запровадження громадського контролю на всіх освітніх рівнях; оновлення системи забезпечення якості освіти (на базі Державної інспекції навчальних закладів уже створено Державну службу якості освіти, до повноважень якої відходять питання акредитації, крім вищої освіти); запровадження державно-громадського управління закладами освіти, зокрема у сфері повноважень батьківських об'єднань; впровадження системи освітніх і професійних кваліфікацій (створення Національного агентства кваліфікацій, яке забезпечуватиме зв'язок освіти з професійним середовищем).

Особливою гордістю освітніх змін слід вважати новий прогресивний підхід до організації навчання дітей з особливими потребами, гарантуванню дотримання прав осіб з особливими освітніми потребами, тобто впровадження інклюзивної освіти шляхом створення «інклюзивного освітнього середовища».

Варто зауважити, що регламентація в статті 7 Закону України «Про освіту» навчання державною мовою й мовами національних меншин викликала доволі різку реакцію країн-сусідів, особливо Угорщини. І хоча Україна пішла на поступки щодо термінів імплементації сьомої статті Закону, це не задовольнило угорський уряд, який продовжує висувати претензії до освітньої політики України в мовній частині. Претензії угорців зумовлені політичними мотивами, і «мовна карта» розігрується певними політичними колами Угорщини як інструмент політичної боротьби всередині самої Угорщини. Насправді ж стаття 7 Закону України «Про освіту» не лише слугує зміцненню основ української державності, піднімаючи престиж української мови і сприяючи формуванню та зміцненню самоідентифікації

українських громадян, незалежно від етнічної приналежності, а й забезпечує рівні можливості для отримання повноцінної освіти для всіх громадян України.

Зазначена проблема стосується, перш за все, зовнішньополітичних відносин України та внутрішньополітичної ситуації в країнах-сусідах. Показовим є те, що аналогічна норма (перехід шкіл національних меншин на навчання державною мовою) ухвалена Сеймом Латвії 22 березня 2018 року в третьому, остаточному читанні, не викликала жодного занепокоєння в європейських інститутах – від Парламентської асамблеї Ради Європи до Венеціанської комісії. Тому очевидно, що вирішення даної проблеми для України перебуває не скільки у сфері освітньої реформи, стільки у сфері дипломатії.

Слід наголосити, що на основі рамкового Закону «Про освіту» в подальшому має бути розроблена низка спеціальних законів – «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про професійну освіту», «Про освіту протягом життя», які створять умови для вирішення проблем відповідності ринків праці й освіти, визнання попередньої освіти, розвитку дистанційної, онлайн-освіти, використання потенціалу неформальної та інформальної освіти тощо.

Важливим позитивом є те, що Міністерство освіти й науки України намагається здійснювати процес реформування концептуально, на стратегічну перспективу. Так 13 грудня 2017 року уряд ухвалив План заходів на 2017–2029 рр. на виконання Концепції «Нова українська школа»⁵⁴¹, у межах якого вже здійснюються перші кроки, як-от уже 100 шкіл пілотують навчання за новим стандартом, оновлюються відповідно до вимог часу навчальні програми за принципом «від предметоцентризму до дитиноцентризму», має бути створена національна е-платформа (тут є

⁵⁴¹ Розпорядження Кабінету міністрів України № 903-р від 13.12.2017 «Про затвердження плану заходів на 2017-2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/903-2017-%D1%80>

цікавий український стартап Evolution⁵⁴², який налагоджує співпрацю з Міністерством освіти й науки та провідними університетами України і вже цього навчального року проходитиме апробацію в деяких школах), здійснена розробка перших е-підручників, курсів дистанційного навчання для школярів та підвищення кваліфікації для вчителів. Міністерством освіти й науки України вже затверджено Наказ «Про затвердження Положення про електронний підручник» від 02.05.2018 року № 440⁵⁴³. Передбачається, що пілотування електронних підручників у школах розпочнеться вже у 2018/2019 навчальному році і триватиме до кінця 2020/2021 навчального року. За цей час планується дослідити використання експериментальних зразків за 41 назвою підручників (5 назв у перший рік, 13 – у другий, 23 – у третій). Ресурсом для розміщення електронного освітнього контенту та забезпечення вільного доступу до е-підручників стане Національна освітня е-платформа. Загалом вона міститиме щонайменше 9 функціональних модулів і в подальшому має стати одним з елементів забезпечення якісним освітнім контентом та освітніми послугами для навчання впродовж життя⁵⁴⁴.

Ключовими індикаторами ефективності освітньої системи будь-якої країни є доступність і якість освіти. В Україні орієнтовно 33 % дітей, тобто третина всіх учнів країни, навчаються в сільських школах, тому якість сільської освіти має непересічне значення для освітньої системи країни загалом. До головних проблем, існуючих сьогодні у сфері сільської освіти відносяться:

⁵⁴² Evolution – це особистісно-орієнтована система управління навчанням на основі візуалізації особистості й біографії учня. Вона поєднує різні рівні традиційної і додаткової освіти в єдину платформу. Evolution автоматизує і спрощує рутинну роботу для вчителя, додає інструменти на кшталт: фідбек від учнів з минулого уроку, виявлення зацікавленості в предметі, різноманітні опитування, електронні інтерактивні завдання з подальшим отриманням розширеної аналітики, тощо [Електронний ресурс] // PLATFOR.MA. – Режим доступу: <https://platfor.ma/topic/nova-elektronna-shkola-yak-ukrayinski-shnyku-gotuyut-revolyutsiyu-v-systemi-osvity/>

⁵⁴³ Про затвердження Положення про електронний підручник. Наказ МОН України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0621-18>

⁵⁴⁴ МОН починає проект з впровадження електронного освітнього контенту [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-pochinaye-proekt-z-vprovadzhennya-elektronnogo-osvitnogo-kontentu>

1. Дисбаланс у якості шкільної освіти в містах і на селі, а отже – підготовки учнів міста й села до проходження ЗНО і, відповідно, вступу до ВНЗ.

2. Недостатні обсяги держзамовлення на підготовку фахівців аграрного профілю.

Довідково. 2017 року на місця держзамовлення вступили 85 % міських дітей та 15 % сільських. За даними CEDOS, 55 % випускників сільських шкіл навіть не пробували вступати до університетів: хтось не здолав ЗНО, хтось вступав до коледжів, технікумів та профтехучилищ, а хтось просто нікуди не вступав.

Маючи аграрну галузь, яка приносить 14 % ВВП країни і близько 40 % експорту, на 2017 рік було визначено загальнодержавну потребу в підготовці бакалаврів за денною формою навчання за спеціальністю «Захист і карантин рослин» – 97 місць державного замовлення, «Садівництво та виноградарство» – 55, «Водні біоресурси та аквакультура» – 64. В Україні в лісовому господарстві працює майже 500 підприємств різних форм власності, а державне замовлення на підготовку фахівців-бакалаврів денної форми навчання за спеціальностями «Лісове господарство» склало лише 218 місць⁵⁴⁵.

Важливим напрямком освітньої політики щодо сільської середньої освіти стала організація мережі опорних шкіл, здійснена на підставі результатів аналізу статистичних даних і реформи децентралізації влади.

Довідково. За інформацією Міністерства освіти й науки, понад 60 % сільських дітей навчаються в класах із наповненістю менше 15 учнів, з них 33,5 % дітей навчаються в класах, де менше 10 учнів, часто в таких школах один учитель читає більше трьох предметів, що нівелює шанси цих школярів на отримання якісної освіти.

В опорних школах зібрані кращі педагогічні кадри мікрорегіонів, що надасть можливість отримувати сільським учням більш якісну освіту,

⁵⁴⁵ Завтра село залишиться без фахівців: Результати вступної кампанії стали неприємною несподіванкою для аграрних вишів [Електронний ресурс] // Голос України, 25.10.2017. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/295079>

зіставну із міськими школами. Очевидно, що при створенні мережі опорних шкіл на селі теж виникає чимало проблем: від забезпечення суто просторової доступності опорних шкіл для учнів до забезпечення роботою вчителів із ліквідованих малокомплектних сільських шкіл, проте розвиток сільської освіти пролягає саме на цьому шляху.

Нарешті актуалізовано питання подолання плагіату в українській освіті, що вкрай важливо для суспільства, яке намагається йти шляхом засвоєння європейських демократичних цінностей. Хоча проблема плагіату в українській освіті виникла не сьогодні, про актуалізацію питання академічної доброчесності найкраще свідчить той факт, що саме це поняття включене до рамкового Закону України «Про освіту». Зрозуміло, що це тільки перший крок, і вирішення проблеми потребує ретельної уваги й комплексних заходів.

Довідково. Згідно з даними опитування студентів українських ВНЗ⁵⁴⁶, основні причини поширення плагіату в студентському середовищі можна поділити на такі групи: 1) Незбалансованість навчальних програм і навантажень (переобтяженість програм предметами, необхідність вивчення яких для майбутньої професійної діяльності викликає сумніви). 2) Застарілість змісту й методів навчання, їх невідповідність вимогам часу. 3) Узвичаєність практики плагіату та терпиме до нього ставлення. 4) Відсутність єдиних правил і норм оцінювання оригінальності текстів та прозорих алгоритмів боротьби з плагіатом (профілактики, виявлення, покарання).

Основними факторами, які спричинюють порушення академічної доброчесності в освітньому середовищі є: несформованість правового поля в цій сфері; «багаті» традиції негативних практик та слабка вкоріненість відповідних етичних норм; нерівномірні/недостатні технічні можливості різних навчальних закладів для виявлення плагіату; безкарність проявів академічної недоброчесності; слабка вмотивованість до навчання через незбалансованість навчальних програм і навантажень та застарілість змісту й методів навчання. Подолання цих негативних факторів можливе за умови

⁵⁴⁶ Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку [Електронний ресурс] // Східноукраїнський Фонд соціальних досліджень. – Режим доступу: http://fond.sociology.kharkov.ua/images/docs/academ_cult/material.pdf

створення комплексу заходів з утвердження у вітчизняній науково-освітній системі принципів академічної доброчесності.

Процес реформування вітчизняної освіти також обтяжений низкою проблем, які значною мірою пов'язані не лише з освітньою сферою, а з певними зовнішніми щодо освіти чинниками. Зокрема, це **розподіл фінансування професійно-технічної освіти, який безпосередньо пов'язаний із реформою місцевого самоврядування**, децентралізації. Особливо болючим питанням є розподіл фінансування між центральною владою й місцевими громадами. Вирішення цієї колізії лежить на шляху впровадження обґрунтованого та прозорого порядку формування і використання бюджетних асигнувань для підготовки кваліфікованих кадрів. Державний бюджет має забезпечувати здобуття повної загальної середньої освіти та професійних кваліфікацій за професіями загальнодержавного значення, а місцеві бюджети повинні опікуватися здобуттям кваліфікацій за професіями, затребуваними на ринку праці відповідно до регіонального замовлення. Це питання вимагає і великої роз'яснювальної роботи в територіальних громадах зі сторони всіх рівнів влади.

Загалом можна констатувати, що вітчизняна освіта зробила перші важливі кроки на довгому й непростому шляху реформування з метою наближення української освітньої системи до кращих світових стандартів, що, безумовно, матиме позитивний вплив на зміцнення основ державності. Для України критично важливо зберегти динаміку освітньої реформи.

Суперечливі моменти освітньої реформи. Одним із ключових проблемних моментів Закону «Про освіту» є фактична залежність його виконання від численних похідних законодавчих актів і відомчих норм, які мають розроблятися і впроваджуватися на його основі. Таким чином, існує загроза відтермінування передбачених змін (до їх унормування відповідними актами).

Як зазначають представники експертної спільноти і громадськості, успішність імплементації положень нового рамкового Закону України «Про

освіту» значною мірою залежатиме від урахування в ньому трьох ключових моментів змістового характеру⁵⁴⁷.

1. Існує безсумнівна потреба у зближенні змісту вітчизняної освіти із соціально-економічними реаліями. Упровадження компетентнісного підходу в освіті диктується також вимогою гармонізації української освіти з освітою ЄС, зокрема виконанням відповідної Рекомендації Європейського парламенту та Ради Європи⁵⁴⁸. Запровадження компетентнісного підходу зумовлюється необхідністю узгодження освітнього законодавства з Національною рамкою кваліфікацій⁵⁴⁹, що базується на європейських стандартах та передбачає зв'язок освіти з вимогами ринку праці.

Впроваджуваний нині в системі освіти компетентнісний підхід є природним продовженням у нових умовах найкращих традиційних освітніх підходів і методів, відповідно, він повинен являти собою творчий розвиток найкращих здобутків вітчизняних учителів. Однією з найважливіших умов успіху впровадження компетентнісного підходу є реальне оновлення змісту освіти, насамперед навчальних програм, матеріалів, підвищення кваліфікації учителів з урахуванням як тих соціально-економічних та культурно-цивілізаційних змін, що відбуваються в Україні і світі, так і нових якостей та запитів учнівської молоді та їхніх батьків.

З метою забезпечення успішної модернізації освітньої сфери в подальшій роботі над нормативно-правовими актами слід врахувати необхідність встановлення і дотримання чітких механізмів і конкретних термінів запровадження компетентнісного підходу, а також відповідних методичних, програмових та організаційних заходів, орієнтирів моніторингу реалізації компетентнісного підходу.

⁵⁴⁷ Must have нового закону «Про освіту» [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2017/05/18/224260/>

⁵⁴⁸ Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_975

⁵⁴⁹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» від 23 листопада 2011 р. № 1341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>

2. Запровадження оновлених рівнів повної загальної середньої освіти, особливо останнього, профілізованого етапу, вимагає ретельної підготовки її змісту, матеріально-технічної, кадрової та організаційної бази. До цього кроку повинні бути готовими й вищі навчальні заклади, відтак окремі положення щодо всіх необхідних підготовчих заходів щодо запровадження 12-річної середньої освіти необхідно передбачити у відповідних спеціальних нормативних актах.

3. Згідно зі ст. 61 Закону України «Про освіту» «Посадовий оклад педагогічного працівника найнижчої кваліфікаційної категорії встановлюється в розмірі трьох мінімальних заробітних плат»⁵⁵⁰. Таке підвищення посадових окладів має здійснюватися поетапно до 2023 року, «передбачивши при цьому щорічне збільшення посадового окладу педагогічного працівника найнижчої кваліфікаційної категорії до чотирьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб». За словами міністра освіти й науки України Л. Гриневич, «для такого збільшення окладів вчителям потрібно 69 мільярдів гривень»⁵⁵¹. Окрім того, Закон передбачає 20 % доплату педагогам за проходження сертифікації. Включення цих положень до рамкового Закону України в галузі освіти передбачає надзвичайно високий рівень відповідальності. Поряд із безперечним позитивним результатом щодо підвищення престижності праці освітян, таке зобов'язання з боку держави вимагає безумовності його виконання, оскільки пов'язане із суттєвими ризиками соціально-політичного характеру в разі виникнення проблем із фінансуванням зазначених витрат. З певними потенційними ризиками пов'язане і впровадження бюджетної децентралізації в освітній сфері. Міністерство освіти й науки України, органи управління освітою в областях і районах спільно з органами місцевого самоврядування мають забезпечити належне фінансування закладів освіти (у першу чергу це

⁵⁵⁰ Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

⁵⁵¹ Зарплата вчителів має збільшитись до чотирьох прожиткових мінімумів – Гриневич // Укрінформ, 5 вересня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2299020-zarplata-vciteliv-mae-zbilsitis-do-cotiroh-prozitkovih-minimumiv-grinevic.html>

стосується робочих місць та зарплати учителів) та організувати інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо діяльності закладів освіти в умовах децентралізації та посилення ролі місцевих громад.

Проблемним моментом Закону України «Про освіту» є також брак положень, які б належним чином урегулювали питання фінансування освітніх закладів. Як і раніше, передбачаються надходження з бюджетних і небюджетних джерел, однак при цьому не вирішується болюче для суспільства питання так званих «добровільних внесків», які, з одного боку, дозволяють багатьом школам виживати, а з іншого – створюють значні корупційні ризики. Шлях до належного вирішення цієї проблеми було вказано рішенням Конституційного Суду України 2004 р. у справі про доступність і безоплатність освіти⁵⁵²: На законодавчому рівні необхідно чітко визначити рівень, зміст та обсяг освітніх послуг, що надаються безкоштовно, а всі решта можуть надаватися на платній основі. Відповідно, стандарт освіти (Розділ IV Закону України «Про освіту») мав би містити не тільки вимоги щодо результатів, компетентностей та навчального навантаження, а й загальні вимоги щодо матеріального забезпечення навчальних закладів, на основі яких можна встановити чіткі та прозорі умови надання безкоштовних і платних освітніх послуг.

Для уникнення формалізму і суб'єктивності в оцінці наукової діяльності в Україні створюють власний відкритий індекс наукового цитування – роботу над цим починає МОН спільно з Державною науково-технічною бібліотекою. Проект дозволить відстежувати публікаційну активність та цитованість українських науковців, видань та установ, оскільки багато з них із різних причин залишаються поза межами таких баз, як Scopus та Web of Science. Уже прийнято належні нормативно-правові акти, які необхідні для заохочення вітчизняних видань долучатися до проекту. Перш за все це нова редакція «Порядку формування Переліку наукових фахових

⁵⁵² Рішення Конституційного Суду України від 4 березня 2004 р. № 5-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>

видань України», затвердженого Наказом МОН від 15.01.2018 року № 32⁵⁵³. Відповідно до Порядку всі наукові фахові видання в Україні поділяються на 3 категорії. Найвища «А» – ті, що входять до Scopus та WoS. А для середньої категорії «Б», до якої очікувано протягом двох років увійде найбільше видань, однією з умов є обов'язкове присвоєння кожному опублікованому матеріалу міжнародного цифрового ідентифікатора DOI.

2.6.5. Реформа системи охорони здоров'я, доступ до медицини на селі

Усі спроби реформування системи охорони здоров'я, здійснювані до 2017 р., мали непослідовний фрагментарний характер, що не давало змоги змінити організаційно-фінансові механізми функціонування застарілої з часів планової економіки системи надання медичної допомоги та адаптувати її до ринкових відносин в національній економіці. Про відсутність пріоритетних напрямів роботи галузі і спрямованості якісних перетворень на результат свідчить виконання понад 20 загальнодержавних та державних цільових програм у галузі охорони здоров'я, існуючих без адекватного фінансування, організації впровадження та контролю за ефективністю виконання.

Прийняття медичної реформи у 2017 р. стало невідкладним заходом державної соціальної політики через низку причин.

1. Зниження якості надання медичних послуг в умовах збільшення витрат домогосподарств на охорону здоров'я, що катастрофічно позначалося на доступності безоплатних медичних послуг, задекларованих державою. Так, станом на початок 2017 р. за ознаками формування джерел покриття фінансових витрат на лікування для населення і відповідальності лікарів за результати своєї професійної діяльності вітчизняна система охорони здоров'я була подібною до притаманних найбільш біднішим країнам натуральних моделей організації охорони здоров'я, у

⁵⁵³ Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України. Наказ МОН України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0148-18>

яких доступ до медичної допомоги обмежується фінансовою спроможністю хворих, а стосунки між лікарями та пацієнтами не підлягають повній правовій впорядкованості. Зважаючи на це, частка домогосподарств, у яких принаймні один із членів не зміг отримати протягом останніх 12 місяців медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя, зростає з 23,7% у 2016 р. до 29,1% у 2017 р.⁵⁵⁴ Водночас частка ресурсів домогосподарств у фінансуванні системи охорони здоров'я щорічно зростає й у 2016 р. склала більше половини загального фонду фінансування галузі – 52,8%⁵⁵⁵. Таким чином, головна проблема системи охорони здоров'я – низький рівень використання ресурсів, не тільки негативним чином позначається на добробуті домогосподарств, але й загрожує погіршенням якості людського (і, відповідно, трудового) потенціалу країни. При цьому характер залучення більшої частини коштів домогосподарств (прямі платежі в момент отримання медичної допомоги) не дає змоги отримувачу послуг впливати на їхню якість і не сприяє втіленню принципу соціальної солідарності в розбудові національної системи охорони здоров'я.

2. Підписання й набуття чинності з 1 вересня 2017 р. Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що передбачає виконання нашою країною зобов'язань із наближення соціальних стандартів (в тому числі надання медичної допомоги) до прийнятих у європейських країнах. Повноцінне виконання Угоди в цій частині передбачає:

- зміцнення системи охорони здоров'я України та її потенціалу, зокрема шляхом впровадження реформ, подальшого розвитку первинної медико-санітарної допомоги та навчання персоналу;
- попередження та ефективний контроль над інфекційними хворобами, такими як ВІЛ/СНІД і туберкульоз, підвищення готовності до ризику

⁵⁵⁴ Держстат, Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2017 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/03/zb_snsz2017pdf.zip

⁵⁵⁵ Держстат, Національні рахунки охорони здоров'я (НРОЗ) України у 2016 році: Статистичний бюлетень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/02/zb_nroz16.zip

спалахів високопатогенних хвороб та імплементацію Міжнародних медико-санітарних правил;

- попередження та контроль за неінфекційними хворобами шляхом обміну інформацією та найкращими практиками, пропагування здорового способу життя, визначення основних детермінант здоров'я та проблем у галузі охорони здоров'я (наприклад, здоров'я матері й дитини, психічне здоров'я, алкогольна, наркотична та тютюнова залежність), здійснення імплементації Рамкової конвенції з контролю над тютюном 2003 р.;
- забезпечення якості та безпечності субстанцій людського походження, зокрема крові, тканин та клітин;
- поширення інформації та знань у галузі охорони здоров'я, у тому числі керуючись підходом «охорона здоров'я у всіх політиках держави».

3. Стан реалізації програми «Здоров'я – 2020: український вимір», розробленої українськими фахівцями на основі європейської стратегії «Здоров'я – 2020». Концепція програми була схвалена урядом ще у 2011 р. і передбачала здійснення практичних кроків з оптимізації системи надання медичної допомоги населенню з пріоритетним розвитком первинної та екстреної медичної допомоги, диференціації стаціонарної медичної допомоги, розвитку системи відновного лікування, паліативної допомоги та медичної реабілітації, переходу від державного фінансування закладів охорони здоров'я до фінансування заходів із надання медичної допомоги населенню, виходячи з його потреб. Незважаючи на зобов'язання перед міжнародними організаціями-партнерами (Швейцарське агентство з питань розвитку та співробітництва, Європейське регіональне бюро ВООЗ, Бюро ВООЗ в Україні), менше ніж за два роки до закінчення терміну виконання програми не досягнуто жодного очікуваного результату, зазначеного в Концепції щодо її виконання.

4. Низький рівень оплати праці медичних працівників, зниження професійно-кваліфікаційного потенціалу галузі. У той час, як керівництво

профільного міністерства висловлює занепокоєння непрофесійністю українських лікарів, в окремих країнах здійснюється лібералізація законодавства з визнання їхніх дипломів, а в інших (країнах Європи, Прибалтики, Африки) вони отримують офіційну роботу за контрактом на основі існуючих дипломів. Сигналом занепокоєння для держави повинно бути те, що за останній рік з України виїхали на роботу за кордон більше ніж 66 тисяч медиків. У 2017 році по країні бракувало 40 472 лікарів.

Виходячи з зазначеного, одним із головних завдань медичної реформи стало створення такої системи фінансування охорони здоров'я, що могла б забезпечити все населення загальним доступом до всіх медико-санітарних послуг (включаючи лікування, реабілітацію, профілактику й заходи, спрямовані на формування здорового способу життя) та гарантувати кожному громадянину, що користування медичними послугами не буде загрожувати економічному стану його домогосподарства згідно з резолюцією Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я щодо стійкого фінансування медичних послуг, загального охоплення ними всього населення ті розвитку соціально страхування в галузі охороно здоров'я⁵⁵⁶.

У зв'язку з агресією Росії **реформи в системі охорони здоров'я** були зрушені лише у 2016–2017 рр.

В частині зміни організаційно-фінансового механізму забезпечення галузі сутність медичної реформи можна звести до такого: перелік та обсяг медичних послуг (включаючи медвироби) та лікарських засобів, повну оплату надання яких пацієнтам держава гарантує за рахунок коштів держбюджету згідно з тарифом для профілактики, діагностики, лікування та реабілітації у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами.

⁵⁵⁶ WHO, Resolution WHA58.33. Sustainable health financing, universal coverage and social health insurance In: Fifty-eighth World Health Assembly, Geneva, 16–25 May 2005 (WHA58/2005/REC/1). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apps.who.int/medicinedocs/documents/s21475en/s21475en.pdf>

У 2017 році за ініціативи Президента України було прийнято Закон України «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості». Нове законодавство покликане зробити сільську медицину більш кваліфікованою та своєчасною за рахунок кращого оснащення сільських медичних закладів технічними засобами та надання можливості здійснення фахового консультування лікарем за місцем проживання особи за допомогою засобів телемедицини. Окрім того, законом передбачено укомплектування сільських медичних закладів необхідних обладнанням та лікарськими засобами, необхідними для надання первинної медичної допомоги, що передбачає створення належної медичної інфраструктури на селі.

У цілому, пропонована урядом медична реформа в переважній частині спирається на належне технічне оснащення закладів охорони здоров'я – усі вони мають привести своє матеріально-технічне забезпечення у відповідність до Табелю технічного оснащення.

Медична реформа також передбачає перетворення медичних закладів на комунальні некомерційні підприємства. Новий статус закладів охорони здоров'я дозволить їм укладати договори із Національною службою здоров'я України та отримувати пряме фінансування за надані послуги із державного бюджету України.

Курс на підвищення фінансової автономності медичних закладів є популярною тенденцією в перебудові систем охорони здоров'я серед більшості пострадянських країн. Головна ідея реалізації фінансово-організаційних заходів, спрямованих на досягнення цієї мети – надати можливість керівникам медичних закладів діяти в інтересах пацієнтів та відповідно до стратегічних цілей розвитку підпорядкованої організації.

Для спрощення умов користування послугами системи охорони здоров'я вже впроваджено в тестовому режимі Електронну систему охорони здоров'я (eHealth). Планова версія цієї системи буде гарантувати населенню легкий вибір лікаря; можливість обрати зручний час та без черги потрапити

до лікаря; мати постійний доступ до своєї електронної медичної картки та електронних рецептів, наданих лікарем; отримати інформацію про наявність ліків у аптеках та медичних закладах. Кінцевою метою створення системи є зміна паперового документообігу в системі охорони здоров'я на електронний шляхом формування в ній реєстрів пацієнтів, лікарів та інших медичних працівників, суб'єктів господарювання та господарчих документів – декларацій про вибір лікаря, договорів про медобслуговування та реімбурсацію.

За більшістю ознак реформа системи охорони здоров'я, що нині впроваджується в Україні, відповідає головним тенденціям розвитку цієї галузі в розвинених країнах: забезпечення загального охоплення населення найбільш необхідними видами медичної допомоги, збільшення фінансової автономності лікарняних закладів, диверсифікація джерел фінансування галузі, підвищення рівня її адаптивності.

Серед основних переваг законодавчих актів, прийнятих із метою реформування системи охорони здоров'я України варто виокремити:

- законодавче затвердження гарантій доступності медичних послуг та лікарських засобів для населення на безоплатній основі за рахунок державного бюджету;
- визначення курсу на забезпечення кращого технічного оснащення медичних закладів України;
- визнання пріоритетності покращення якості медичної допомоги та її доступності за рахунок телемедицини;
- впровадження механізму «реімбурсації» – повного або часткового відшкодування суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність із роздрібною торгівлю лікарськими засобами, вартості лікарських засобів, що були відпущені пацієнту на підставі рецепта, за рахунок коштів Державного бюджету України (хоча це явище існувало в обмеженому режимі у вигляді урядової програми «Доступні ліки»);

- покращення умов надання послуг спеціалістами загальної медицини через скорочення черг, цільове обслуговування відповідно до декларацій, електронного консультування.

Серед недоліків кінцевої затвердженої версії закону про медичну реформу є скасування кількох, пунктів, що містилися в його першій редакції, наслідком чого стали відсутність протоколів лікування та скасування співплатежів. Протоколи є ключовим елементом забезпечення якості лікування, їх запровадження на законодавчому рівні затвердило би застосування міжнародних стандартів надання медичних послуг. Водночас механізм співплатежів є в сучасних умовах найбільш популярним методом надання доступу населенню до тих видів медичної допомоги, що не входять до гарантованого державою переліку. У доповіді ВООЗ наголошується, що навіть країни з високим доходом не можуть забезпечити охоплення всього населення всім спектром безкоштовних медичних послуг. Якщо йдеться про бюджетне фінансування без залучення коштів на умовах передплати, то завжди доводиться шукати баланс між часткою населення, яку охоплює таке фінансування, спектром послуг, що доступні в межах нього, та часткою цих державних витрат в усіх ресурсах, спрямованих на утримання системи охорони здоров'я⁵⁵⁷.

Таким чином, у системі охорони здоров'я може виникнути низка ризиків:

- відмова частини населення від користування медичними послугами, не гарантованими державою, що призведе до погіршення стану здоров'я населення, збільшення числа людей із хронічними захворюваннями;
- збільшення адміністративних витрат на налагодження й підтримку роботи системи пільг, знижок та виключень, спрямованої на забезпечення

⁵⁵⁷ WHO, Resolution WHA58.33. Sustainable health financing, universal coverage and social health insurance In: Fifty-eighth World Health Assembly, Geneva, 16–25 May 2005 (WHA58/2005/REC/1). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apps.who.int/medicinedocs/documents/s21475en/s21475en.pdf>

доступності медичних послуг для соціально незахищених верств населення;

- зниження можливостей для утримування комунальних медичних закладів, що будуть належати громадам з низькою фінансовою спроможністю у зв'язку з високим рівнем зношеності основних фондів;
- зниження ефективності поточних неофіційних витрат на медичні послуги, які несуть домогосподарства у разі, якщо держава не встановить високих стандартів медичного обслуговування або не зможе забезпечити ефективний контроль над коштами, які будуть приходити в систему охорони здоров'я за офіційними каналами після проведення реформи;
- посилення сегрегації на ринку медичних послуг у разі, якщо приватні та неприбуткові лікарні та амбулаторії не будуть допущені до надання послуг (з подальшим державним відшкодуванням їхньої вартості) на тих самих умовах, на яких будуть діяти державні та муніципальні заклади;
- ризик скорочення державних зобов'язань із надання найбільш соціально значущих послуг – охорона материнства, дитинства, медичне обслуговування інвалідів та осіб похилого віку, виходячи з того, що перелік безкоштовних послуг встановлюватиметься щороку.

Також низка недоліків реформування виявилась у процесі здійснення перетворень у медичній галузі; вони мають бути усунені на наступних етапах впровадження реформи. До таких належать:

1. Відсутність у медичних закладах відповідного рівня технічної бази (комп'ютерів, Інтернету), необхідної для реалізації медичної реформи в пілотному році та відсутність державного фінансування необхідних для цього засобів.

2. Відсутність тарифної бази надання безоплатних медичних послуг та лікарських засобів. До того ж, тариф це певна «ставка, що визначає розмір певної оплати за передбачені програмою медичних гарантій медичні послуги та лікарські засоби», однак у законодавстві не уточнюється, як мають

оплачуватись медичні послуги та лікарські засоби, вартість яких перевищує визначений державою тариф.

Недостатній інформаційний супровід впроваджуваної реформи породжує негативні очікування в населення, медичних працівників та в експертному середовищі. У складних економічних і соціальних умовах, у яких перебуває Україна, працівники охорони здоров'я та громадяни України повинні бути особливо сильними, згуртованими, проводити ефективний соціальний діалог із владою в питаннях медичної реформи. Тільки за таких умов зазначена реформа може бути по-справжньому ефективною і відповідати інтересам як розвитку галузі, так і споживачів медичних послуг.

З метою забезпечення реалізації конституційного права громадян на медичну допомогу, створення державою умов для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування, необхідним є вжиття, зокрема, таких додаткових заходів:

- визначити виключно на рівні закону умови гарантування державою населенню надання необхідних медичних послуг та лікарських засобів за рахунок коштів Державного бюджету України, випадки можливої відмови надавачів медичних послуг у прийнятті декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та веденні пацієнта, а також встановлення особливих умов медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій для інших, ніж первинна, видів медичної допомоги для відповідних видів медичних послуг, окремих закладів охорони здоров'я, населених пунктів чи регіонів;
- передбачити рівні права та обов'язки надавачів медичних послуг незалежно від форми власності щодо порядку отримання ними оплати надання медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій;
- заборонити надавачам медичних послуг будь-якої форми власності, а не лише надавачам медичних послуг, які є державними та

комунальними закладами охорони здоров'я, вимагати від пацієнтів винагороду за медичні послуги та лікарські засоби, надані за програмою медичних гарантій, а також заборонити будь-яким надавачам медичних послуг отримувати від пацієнтів винагороду за медичні послуги та лікарські засоби, надані за програмою медичних гарантій;

- встановити кримінальну відповідальність за розголошення посадовими чи службовими особами Уповноваженого органу, до функцій якого віднесено отримання та обробка персональних даних та іншої інформації про пацієнтів (у тому числі інформації про стан здоров'я, діагноз, відомостей, одержаних під час медичного обстеження пацієнтів), у будь-якому вигляді інформації з обмеженим доступом, отриманої у зв'язку із виконанням ними службових обов'язків;
- узгодити з бюджетним законодавством положення Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», якими пропонується регулювати бюджетні правовідносини, зокрема щодо визначення обсягу коштів державного бюджету, що спрямовуються на реалізацію програми медичних гарантій;
- визначити на рівні закону терміни, які вживаються у Законі України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», але не мають законодавчого визначення, з метою однозначності та правової визначеності законодавчих норм;
- чітко врегулювати порядок набрання чинності положеннями Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», зокрема в частині етапів впровадження реформи.

З метою мінімізації корупційних ризиків та забезпечення прозорості оплати медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій необхідно встановити у Законі вимоги щодо створення єдиного

публічного реєстру звітів надавачів медичних послуг, у яких зазначатиметься обсяг наданих пацієнтам медичних послуг та лікарських засобів і які будуть підставою для оплати згідно зі встановленими тарифами за надані пацієнтам за програмою медичних гарантій медичні послуги та лікарські засоби. Згаданий реєстр має оприлюднюватися на офіційному сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення, а дані такого реєстру повинні бути виключною підставою здійснення оплати відповідного тарифу.

2.6.6. Модернізація житлово-комунальної сфери

Одним із мотивів вибору українським суспільством шляху європейської інтеграції є наближення до європейських соціальних стандартів у житловій сфері, які дають змогу задовольнити потреби людини в безпечному та здоровому середовищі повсякденного проживання. Попри це, а також проголошення реформ у ЖКГ пріоритетними, докорінної модернізації житлової сфери та відповідного господарства досі не досягнуто.

Тривала неефективність державної політики в житловій сфері та житлово-комунальному господарстві призвели до їх стихійної трансформації в неконтрольовану та висококорумповану систему, де домінують приватні монополії та непрозорі бюрократичні процедури. Результати такого стану житлової сфери та житлово-комунального господарства мають характеризуватися як кризові. У 2016 році збитки ЖКГ становили 34,5 млрд грн, що склало 17,3 % від загального обороту коштів галузі, обсяг державної фінансової підтримки за 10 років скоротився в 4,3 раза, а зношеність основних фондів складає 75–85 % від їх первинної вартості. Щорічні інвестиції не перевищують 8–12 % від розрахункового рівня потреб, колосальні розміри накопичені боргів як населення, так і міжвідомчих, непрозорість та монополістичний механізм визначення тарифів, хронічна від’ємна рентабельність, невиправдана енерговитратність. Останнє є

особливо важливим у контексті реформи децентралізації, оскільки ЖКГ є найбільшим споживачем енергоресурсів серед інших представників регіональної економіки. Усе це разом зумовлює гіпертрофовані темпи зростання навантаження складової комунальних витрат у складі бюджету домогосподарств з одночасним зниженням якості відповідних послуг.

Усе це вкрай негативно впливає на можливості людського розвитку та самореалізації. Результати соціологічних досліджень демонструють суттєвий вплив житлової проблематики на демографічні показники: показник наявності належних житлових умов є третім за важливістю чинником для прийняття рішення щодо народження дитини (близько 55 % опитаних) та другим при визначенні бажаної кількості дітей у сім'ї. При прийнятті рішення про створення сім'ї відсутність власного житла для 20 % респондентів стає негативним чинником. Проблеми, пов'язані з житлом є однією з рушійних сил міграції в Україні. Згідно з даними опитування, проведеного у 2016 р. Всеукраїнською асоціацією з міжнародного працевлаштування, серед основних причин, що спонукають людей працювати за кордоном є неможливість в Україні заробити кошти для придбання житла, а 29 % населення країни використовують для вирішення своїх житлових проблем кошти членів їх родин, які працюють та живуть за кордоном.

Відсутність відчутних реформ у житлово-комунальній сфері підживлює процеси формування соціальної напруги. Унаслідок попереднього досвіду безоплатного отримання житла в радянські часи та його безоплатної приватизації, у суспільстві закріплені стереотипні патерналістські настрої щодо обов'язків держави у сфері житлової та тарифної політики. Зміна соціально-економічних умов призвела до диспропорції між очікуваннями громадян та можливостями держави, що породжує високий рівень недовіри до взаємовідносин держави й населення в цій сфері. Це стає додатковим підґрунтям для соціальної напруженості, продукуючи, з одного боку,

атмосферу невдоволення громадян державою, а з іншого, – психологічний дискомфорт та невпевненість у майбутньому.

Складність реформування житлово-комунальної сфери пов'язана з особливою глибиною укорінення господарчих процесів у середовищі повсякденного буття домогосподарств та первинних соціальних осередків (громад, організацій співвласників, кварталів тощо). Зокрема головною інституційною проблемою в цій сфері є розрив механізмів діяльності комунального та експлуатаційно-ремонтного господарства, що обслуговує житлову сферу, процесів на ринку будівництва, перепродажу та оренди житла, функціонування проектно-планових архітектурних та містобудівних структур, дорожньо-транспортних структур, організацій із благоустрою та побутового обслуговування тощо. Перераховані та інші інститути мають різний рівень комерціалізації, технологічного розвитку, функціонують під управлінням різних структур, мають різний рівень дотичності до структур повсякденності проживання людини, що перетворює житлово-комунальну сферу на систему кластерного типу. Тому на сьогодні можна говорити лише про початок масштабного реформування, що вимагає ретельного уточнення змісту, стратегічних завдань та розробки принципово нових економічних механізмів взаємодії всіх елементів системи.

Ще у 2006 році Рада національної безпеки й оборони відзначила системний характер загроз національній безпеці в економічній, соціальній та екологічній сферах, що пов'язано з погіршенням ситуації у сфері житлово-комунального господарства та запровадила комплекс заходів, спрямованих на реформування сфери ЖКГ. Проте протягом наступних років, суттєвих зрушень в управлінні цією сферою не відбулося й більшість завдань які були поставлені, зокрема підготовка проекту нового Житлового кодексу, залишаються актуальними й дотепер.

Як уже зазначалося, особливої уваги потребує питання безпеки життєдіяльності населення у сфері житлово-комунального господарства. Загальний технічний стан ЖКГ та відсутність контролю за дотриманням

норм при будівництві та експлуатації об'єктів створюють високий ризик виникнення надзвичайних ситуацій зі спричиненням шкоди життю та здоров'ю населення країни.

Згідно з чинним законодавством, переважне місце в структурі власників та управителів житлово-комунальними комплексами мають посісти об'єднання співвласників багатоквартирних будинків. На законодавчому, центральному виконавчому та експертному рівнях було очевидно, що поширенню ОСББ буде чинитися опір, як із боку мешканців старих будинків, так і особливо від вигодонабувачів функціонування наявної системи: бюрократичних структур, державних та приватних ЖКК, великих забудовників та монополістів у галузі водо та енергопостачання. Однак, ні на рівні місцевої влади ні рівні державних програм завдання загаданої програми не були підтримані. Станом на 2017 рік в Україні нараховувалось 27 420 ОСББ, що є критично низьким показником і створює перешкоди для ефективного функціонування галузі, у країні відсутні механізми управління модернізацією та житлового будівництва, не створено сприятливі законодавчі та організаційні умови фінансування та ефективної експлуатації й утримання спільного майна, мешканці залишаються осторонь від можливості впливати на умови власного проживання, якість отриманих послуг, розвиток транспортно-рекреаційного середовища.

З погляду соціальної складової, важливою є модернізація управління багатоквартирними будинками, що розпочалася з прийняття Закону України «Про особливості здійснення права власності в багатоквартирному будинку». Закон передбачає різні форми управління будинком, але всі вони передбачають залучення всіх власників приміщень до процесу, що не лише дає можливість покращити якість послуг та оптимізувати витрати мешканців, але і створює досвід соціальної взаємодії і формує відчуття соціальної значущості та відповідальності.

Згаданий Закон України «Про особливості здійснення права власності в багатоквартирному будинку» та особливо Закон України «Про житлово-

комунальні послуги» створюють передумови для оптимізації ринку житлово-комунальних послуг, даючи змогу обирати виробника та постачальника послуг та модель співпраці населення з виконавцями робіт. Проте саме у сфері модернізації ринку житлово-комунальних послуг виникли найбільші проблеми зумовлені відсутністю підзаконних нормативно-правових актів, що запровадять механізми, процедури та порядки діяльності ключових суб'єктів ринку, що і стало причиною перенесення строків введення в дію положень Законів. Загалом за даними Мінрегіонбуду, є необхідність у прийнятті більше 50 нормативно-правових актів, що мають регулювати галузі водопостачання, поводження з відходами, комерційного обліку послуг, управління багатоквартирним будинком та відносини між постачальником та споживачем послуг.

При цьому варто уникнути певної підміни понять: зведення реформи лише до модернізації та технічного оновлення (заміни та модернізації котелень, утеплення будинків, інженерних мереж, систем обліку та контролю), – що, незважаючи на важливість та актуальність, є лише складовою частиною нової житлової політики в державі.

2.6.7. Реформи системи соціальних послуг

Основними засадами системи надання соціальних послуг в Україні є допомога вразливим категоріям населення долати складні життєві обставини, попереджати їх виникнення та створювати умови для самостійного розв'язання життєвих проблем. У результаті такі дії вирівнюють життєві шанси вразливих категорії громадян, тим самим посилюючи захист їх конституційних прав та свобод, забезпечують повагу до кожної людини, її гідності.

Система надання соціальних послуг в Україні є відносно новою порівняно з системами пенсійного забезпечення чи працевлаштування. Її початок було закладено в «Стратегії подолання бідності» від 15 серпня

2001 р., однак процес фактичної розбудови продовжується й сьогодні. Базовими принципами, що характеризують спрямованість реформ у цій сфері є:

- поглиблення адресності державної соціальної допомоги;
- заміна окремих пільг на соціальні послуги;
- перехід від бюджетного фінансування відповідних державних установ до програмного фінансування на конкурсних засадах громадських організацій, які надаватимуть такі послуги;
- посилення ролі місцевого рівня влади в наданні соціальних послуг та передача органам місцевої влади повноважень щодо планування, фінансування та організації надання соціальних послуг.

Відповідно до вказаних принципів здійснювалися конкретні інституційні та організаційні кроки. Так, протягом 2001–2013 років було:

- прийнято Закон України «Про соціальні послуги», який став основою для повстання та розвитку системи надання соціальних послуг. Однак у ньому не було закладено механізмів державних закупівель соціальних послуг, визначення вартості соціальних послуг та механізму забезпечення їх якості, не визначено перелік соціальних послуг та ін.
- запроваджено у 2007 році Концепцію реформування системи соціальних послуг, яка, однак була виконана лише частково, а значна кількість завдань перейшла до Стратегії реформування системи надання соціальних послуг у 2012 році.
- прийнято Закон України від 15 березня 2012 р. № 4523–VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг», яким внесено зміни до Законів України «Про об'єднання громадян», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про соціальні послуги» стосовно визначення потреб громади в соціальних послугах, їх видах та обсягах, планування та надання послуг з урахуванням визначених потреб, запровадження стандартизації соціальних послуг, залучення до надання соціальних

послуг недержавного та приватного секторів шляхом здійснення соціального замовлення, запровадження диференційованого підходу під час оплати соціальних послуг залежно від доходу їх отримувача.

Результатом періоду 2001–2013 рр. у сфері соціальних послуг було закріплення системи де домінували різноманітних безадресні пільги і соціальні грошові виплати. Це сприяло низькій ефективності інструментів соціального забезпечення громадян, які опинилися в складних життєвих обставинах. Відповідно ключовим вектором реформування системи соціальних послуг є відхід від соціальних виплат до домінування власне соціальних послуг для соціально вразливих та незахищених верстви населення.

Останнім ґрунтовним кроком у процесі реформування можна вважати «План заходів на 2013–2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг» затверджений від 13 березня 2013 року Розпорядженням КМУ. Основними досягненнями реалізації цієї стратегії стали:

- розроблення та внесення до Верховної Ради нової редакції Закону «Про соціальні послуги» (реєстр. № 3143 від 18.09.2015), який передбачав залучення до надання соціальних послуг недержавних організацій, але який було відкликано;
- запровадження єдиних правил та вимог для всіх надавачів соціальних послуг;
- розробка та затвердження стандартів надання соціальних послуг (станом на 2018 рік існує 20 прийнятих державних стандартів надання соціальних послуг, які не покривають усі законодавчо визначені соціальні послуги (5 соціальних послуг не мають затвердженого стандарту їх надання));
- створення нормативно-правової бази для запровадження соціального замовлення соціальних послуг у недержавних організацій;

- затверджено порядок визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці в соціальних послугах.

Після 2016 року не було затверджено жодної Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, проте до Верховної Ради України було подано законопроект «Про соціальні послуги» (реєстр. № 4607 від 06.05.2016), яким відповідний закон викладається у новій редакції. Норми законопроекту спрямовані на розширення повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань організації надання соціальних послуг за місцем проживання осіб, які отримують такі послуги. Законопроект 21.03.2017 прийнято за основу із скороченням строку його підготовки та досі готується до другого читання.

Слід відзначити, що в рамках Стратегії реформування системи надання соціальних послуг залишилися невирішеними такі питання (які властиві також і для Концепції реформування системи соціальних послуг 2007 року):

- не визначено перелік, обсяг та види соціальних послуг, що гарантовані державою особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, на безоплатній основі;
- не досліджено питання щодо необхідності утворення комплексних центрів із надання соціальних послуг;
- не забезпечена рівноправна участь усіх суб'єктів, що надають соціальні послуги, у процесі їх надання, оскільки й досі існують проблеми у сфері фінансування соціальних послуг недержавних надавачів;
- не удосконалена інформаційно-аналітична система соціального захисту населення шляхом включення до неї відомостей про перелік соціальних послуг, реєстр суб'єктів, які надають соціальні послуги, реєстр осіб, які отримують соціальні послуги;
- недостатня співпраця з громадськими об'єднаннями, благодійними та релігійними організаціями, що надають соціальні послуги;

- не забезпечено заходів для активізації здійснення громадського контролю за якістю та ефективністю надання соціальних послуг надавачами всіх форм власності.

До основних загроз для системи надання соціальних послуг можна віднести такі:

- Низький рівень надання соціальних послуг у територіальних громадах. Реформа системи соціальних послуг проходить на фоні реформи децентралізації влади, що значно її ускладнює. Надання соціальних послуг делеговано місцевій владі, яка виявилась зовсім не готова для цього. У більшості випадків місцеві органи влади не розуміють, яким чином планувати, організовувати та надавати соціальні послуги з урахуванням визначених потреб, які види й обсяги соціальних послуг є достатніми для мешканцям громади, які механізми фінансування та форми співпраці можна використовувати.
- Незначна кількість недержавних надавачів соціальних послуг у порівнянні до надавачів державної та муніципальної форми власності. З цим також пов'язана проблема відсутності розвитку ринку надання соціальних послуг населенню. Існування механізму соціального замовлення соціальних послуг за кошти місцевої влади не стимулює недержавних надавачів брати участь у конкурсі. Відсутність ринку також впливає на якість соціальних послуг, що надаються, оскільки немає ринкової конкуренції серед надавачів послуг усіх форм власності.
- Відсутній законодавчо визначений мінімальний базовий комплекс соціальних послуг, із переліком послуг, які в нього мають входити. Такий базовий комплекс соціальних послуг має надаватися не залежно від розміщення чи величини громади, і бути гарантованим державою кожній особі, яка опинилася у складних життєвих обставинах і не може самотійно їх подолати.

- Не забезпечується право особи, сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах, на вільний вибір надавача соціальних послуг, оскільки виконавцем соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів може бути тільки один надавач соціальних послуг. Тому громадяни, які отримують соціальні послуги на безоплатній основі позбавлені вибору надавача послуги. Крім того, вони можуть їх отримати тільки в бюджетних установах, оскільки недержавні постачальники соціальних послуг не зацікавлені в участі в наданні соціальних послуг за бюджетні кошти.
- Відсутні реєстри надавачів та отримувачів соціальних послуг. Реєстр надавачів соціальних послуг повинен мати відкритий електронний характер, таким чином забезпечуючи можливість особі, сім'ї, яка потребує відповідних послуг, можливість обирати надавача послуг, ґрунтуючись на отриманій із реєстру інформації. А для місцевих органів влади реєстр надавачів соціальних послуг сприятиме спрощенню розвитку системи соціального обслуговування, оскільки буде розуміння того, надавачі яких послуг є доступними на їхній території, а яких потрібно шукати, залучати до співпраці із сусідніх територій.

2.7. Свобода і юстиція

Ефективний захист прав і свобод людини нерозривно пов'язаний зі станом політичних інститутів, дотриманням демократичних процедур їх формування та можливостями громадського контролю за їхньою діяльністю. Зміни, яких вимагало суспільство за наслідками Революції Гідності 2014 р., полягали не в демонтажі існуючих державних інститутів та запровадженні нових процедур, а в усуненні шляхів тіньового, незаконного впливу груп інтересів на державу та забезпеченні більшої прозорості та ефективності їхньої діяльності, налаштуванні механізмів зворотного зв'язку між громадянами та владою.

З цієї точки зору, за останні чотири роки Україні вдалося досягти значного поступу, особливо в питаннях, які стосуються зростання реального впливу громадянського суспільства на прийняття державних рішень та досягнення більшої прозорості влади завдяки діяльності незалежних ЗМІ та більш ефективній комунікації органів влади.

Водночас залишається низка питань, зокрема у сфері виборчого законодавства, взаємодії держави та громадянського суспільства, розвитку вільних ЗМІ та завершення судової реформи, вирішення яких матиме важливе значення для подальшої демократизації української політичної системи та, відповідно, вищого рівня захисту прав і свобод громадян.

2.7.1. Забезпечення вільних виборів

Відповідно до висновків міжнародних спостережних місій (включно з місією Бюро з демократичних інституцій і прав людини ОБСЄ), в Україні з 2014 р. склалися достатні умови для проведення політичних виборів, що відповідають принципам вільної конкуренції.

Водночас в українському політикумі триває дискусія щодо зміни виборчої системи. Прихильники зміни вказують на недоліки нинішньої (змішаної) системи: диктат партійних лідерів у формуванні закритих списків у пропорційній частині системи і роздробленість політичної структури парламенту та схильність до корупційних змов⁵⁵⁸ при прийнятті законів чи формуванні державного бюджету – у мажоритарній частині.

Тому значна частина фахівців і представників громадянського суспільства підтримує перехід до пропорційної виборчої системи з відкритими списками – коли виборці голосують за партійні списки й можуть віддавати перевагу конкретним кандидатам. Згідно з загальнонаціональним

⁵⁵⁸ Ведров О. Бартер лояльності. Як у 2017 році ділили субвенцію на розвиток регіонів. / О. Ведров // Дзеркало тижня. Україна – 2018. – № 17. – 12-18 травня. – С. 3.

опитуванням, проведеним Центром Разумкова у вересні 2017 р., таку систему підтримує 34,5 % опитаних (будь-яку іншу систему – менше 20 %) ⁵⁵⁹.

Потенційною перевагою пропорційної виборчої системи з відкритими списками є поєднання позитивних рис пропорційної й мажоритарної систем. Вибори за партійними списками забезпечують краще врахування в процесі виборів політичних уподобань суспільства, сприяють його політичній структуризації. Також відкритість списків сприяє демократизації внутрішньопартійного життя і збільшує вплив на партії як виборців у цілому, так і партійного загалу зокрема. Прикметно, що така система застосовується на парламентських виборах у 21 із 28 країні Євросоюзу.

Надання виборцю додаткових можливостей щодо впливу на формування органів влади підвищує довіру до виборів як таких, до органів влади й до політичної системи загалом.

Перехід до обрання Верховної Ради за пропорційною системою з відкритими списками в середньостроковій перспективі може сприяти зростанню політичної відповідальності партій, більшій прогнозованості та послідовності у плануванні та виконанні виборчих програм, що своєю чергою сприятиме підвищенню якості законотворчого процесу й більш системній діяльності уряду.

Водночас очікування від запровадження пропорційної системи з відкритими списками не повинні бути завищеними. Деякі наслідки її запровадження можуть бути суперечливими.

Зокрема, перехід до такої виборчої системи може призвести до надмірного посилення місцевих бізнес-політичних еліт, оскільки політичні партії будуть зацікавлені в рекрутуванні до своїх лав впливових регіональних діячів. У деяких регіонах України нова система може сприяти відродженню політичних сил, які орієнтовані на іноземні держави і використовують своє перебування в парламенті для просування ініціатив із

⁵⁵⁹ Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми : інформац.-аналіт. матеріали до фах. дискусії 14 груд. 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf

запровадження «територіальних автономій» та «федералізації», підтримки рухів, націлених на відокремлення від держави.

Також нова система передбачає партійно-фракційне структурування парламенту. У разі обрання законодавцями жорсткого варіанту такого структурування – з імперативним мандатом – та за відсутності чітко визначеної парламентської більшості пропорційна система з відкритими списками може спричинити зростання нестабільності в роботі Верховної Ради (ускладнення формування та функціонування коаліції більшості, проблеми з формуванням уряду).

Отже, переходу на нову виборчу систему має передувати широка відкрита дискусія, із залученням фахівців з виборчих систем, партійного будівництва, а також проведення політичних кампаній.

Натомість не викликає сумніву необхідність виставлення чітких законодавчих, адміністративних, політичних і громадських бар'єрів на шляху спроб фальсифікації виборів, зловживання законодавством, підкупу виборців та інших способів викривлення волі виборців.

Адже фактична безкарність ініціаторів та організаторів порушення правових та етичних засад політичної конкуренції призводить до поширення під час виборчих кампаній таких незаконних практик, як підкуп виборців як у прямій (роздавання матеріальних благ), так і в непрямій (організація кандидатами підвезення виборців до місць голосування, укладення різних «угод» тощо) формі; порушення правил агітації (вчинення відповідних дій після відведеного законом терміну або на території виборчих дільниць); підміна змістовних політичних дебатів змаганням політичної реклами.

Зміни до виборчого законодавства повинні забезпечити ефективні механізми протидії цим зловживанням.

2.7.2. Взаємодія громадянського суспільства й держави

Протягом 2014–2018 рр. було започатковано низку важливих реформ у різних сферах державного управління, необхідних для виживання держави в умовах російської агресії і підвищення її ефективності як інституту забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян. Важливим є те, що більшість реформ мають значення не лише як спосіб вирішення конкретних проблем державної політики, а й як інструмент зміни засадничих принципів відносин між суспільством і державою. **Ключовою відмінністю від досвіду попередніх 23 років незалежності стало поширення активістського типу політичної культури – підвищення ступеня включення громадськості в реалізацію внутрішньої та зовнішньої державної політики, забезпечення підзвітності влади суспільству.**

На реалізацію потенціалу українського суспільства, підвищення ролі громад і кожного громадянина у суспільному житті було спрямовано одну з найбільш успішних реформ – проведення децентралізації. Розширено повноваження місцевого самоврядування, збільшено місцеві бюджети – проведено фінансову децентралізацію, запроваджено стимули для розвитку місцевої інфраструктури. Здійснюється укрупнення територіальних громад – створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) з метою підвищення їхньої економічної спроможності (де-факто відбувається адміністративно-територіальна реформа). Станом на 10.05.2018 створено 731 ОТГ, у яких об'єдналася майже третина рад базового рівня⁵⁶⁰. Основним проміжним результатом реформи децентралізації стало формування прошарку ініціативних місцевих лідерів та мереж локальних органів самоорганізації населення, які беруть на себе відповідальність за планування розвитку громади, здобуття підтримки людей та втілення цих планів у життя.

⁵⁶⁰ Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/260/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3__10.05.2018.pdf

Громадянське суспільство відіграло важливу роль і у запуску реформи системи охорони здоров'я. Коаліції громадських організацій «Реанімаційний Пакет Реформ» організувала експертну роботу над проектом ключового для реформи закону «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів», який був прийнятий 10 жовтня 2017 р. У рамках інформаційно-просвітницького супроводу реформи проводилися акції підтримки, флешмоби в соціальних мережах. Наступним кроком стала розробка першого сервісу системи eHealth з реєстрації закладів первинної допомоги, який у 2018 р. було передано Міністерству охорони здоров'я України.

Платформа громадянського суспільства Україна – ЄС було зробила внесок реалізацію домовленостей між Україною та ЄС. Ця коаліція 250 громадських організацій на підтримку процесу імплементації Угоди про асоціацію з ЄС підготувала рекомендації щодо реформування оплати праці, вирішення проблем ВПО, проведення реформ у сфері науки й технологій, охорони довкілля, застосування законодавства щодо боротьби з дискримінацією тощо. Показником успішної роботи Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС стало підготовка Кабінетом міністрів України проекту Закону про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року⁵⁶¹.

Наразі головними перепонами для ефективної взаємодії активного громадянського суспільства та влади залишаються закритість бюрократичних структур та небажання центральної та місцевої влади делегувати деякі свої функції громадянському суспільству. На цьому тлі з'являються «кишенькові» громадські організації, чії агресивні та радикальні дії (переслідування інакодумців, поширення нетерпимості, заклики до обструкції будь-яких дій

⁵⁶¹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63948 ; Уряд запропонує Парламенту схвалити розроблену Мінприроди Стратегію екологічної політики до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-zaproponuye-parlamentu-shvaliti-rozroblenu-minpriodi-strategiyu-ekologichnoyi-politiki-do-2030-roku> ; Пристайко О. Як українським проєвропейським громадським платформам ефективно працювати в Брюсселі... / Олена Пристайко ; Брюссель – Київ, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Research_Advocacy-in-the-EU.pdf

влади, де-факто політична діяльність) загострюють внутрішні суперечності в державі, розколюють активне громадянське суспільство.

Попри ці перешкоди **зберігається високий суспільний запит на роботу громадських організацій**. За даними соціологічного опитування, в травні 2018 р.⁵⁶² більшість громадян (60 %) вважає, що громадські організації потрібні в їхніх містах чи селах. При цьому громадян вважають, що основними видами діяльності громадських організацій мають бути: захист соціально вразливих груп (57 %), контроль за діяльністю влади (55 %), надання людям юридичної та іншої допомоги в обстоюванні своїх прав (45 %), об'єднання людей зі спільними інтересами (34 %), допомога військовим та волонтерам у збройному конфлікті на Донбасі (31 %).

Так само більшість громадян (76 %) вважає, що держава повинна сприяти розвитку громадянського суспільства. Пріоритетними напрямками такої діяльності мають стати: підтримка волонтерських та благодійних організацій, які допомагають тяжкохворим та людям з особливими потребами (інвалідам) (57 %), допомога дітям-сиротам, пенсіонерам, багатодітним та бідним родинам (55,5 %), допомога військам і постраждалим внаслідок збройного конфлікту (51 %), правозахисна діяльність (42 %), вирішення місцевих питань і контроль за діяльністю місцевих рад і місцевих голів (39,5 %), протидія корупції (36 %).

Показово, що **громадяни називають однаково важливими формами підтримки державою громадянського суспільства як надання фінансової підтримки у вигляді грантів (48 %), так і врахування пропозицій громадянського суспільства під час ухвалення законів та рішень (48 %)**.

Далі, **громадяни висловлюють готовність здійснювати низку функцій держави через участь у громадських організаціях**. Зокрема, йдеться про нагляд за якістю надання медичних послуг та дотриманням прав

562 Дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 25 травня 2018 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

пацієнтів через опікунські ради і благодійні фонди в місцевих поліклініках та лікарнях (39 %), здійснення через батьківські комітети нагляду за матеріальним забезпеченням і змістом навчального процесу в дошкільних і середніх навчальних закладах (38 %), захист трудових, соціальних та економічних права у стосунках із працедавцями через осередки професійних спілок та організацій (34 %), вирішення питань місцевого благоустрою через органи самоорганізації населення та місцеві ради (30 %), захист права в судах із допомогою правозахисних організацій (27 %), здійснення охорони порядку в складі дружин спільно із підрозділами поліції (24 %).

Отже, можна стверджувати, що **значна частка громадян прагне виступити активним учасником двох найбільш далекоюсяжних та системних реформ, які безпосередньо стосуються їхнього повсякденного життя: охорони здоров'я та освіти.** Також, помітним є прагнення громадян об'єднуватися для захисту своїх конституційних прав та вирішення питань розвитку своїх громад. Варто зауважити, наскільки важливо залучити громадян до втілення змін у державі, адже негативне ставлення до реформи освіти (не підтримують 44 %) й охорони здоров'я (не підтримують 61 %) сьогодні виходить на критичний рівень⁵⁶³.

Тому нині **головне завдання влади – використати вже існуючі правові рамки для взаємодії з громадянським суспільством для формування і провадження рішень у зазначених сферах.** Варто зауважити, що потенціал громадянської активності, у разі нехтування їхнім інтересом до участі в державних та місцевих справах, може перетворитися на протестні настрої та призвести до зростання впливу популістських та радикальних політичних сил.

⁵⁶³ Дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 25 травня 2018 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

2.7.3. Сучасне медіасередовище України

Протягом 2014–2018 рр. вектор розвитку українських медіа загалом визначався загальними світовими тенденціями: зростання обмежень на використання Інтернет-ресурсів та зростання частки населення, яке має доступ до Інтернету; зниження довіри до традиційних ЗМІ на тлі стрімкого зростання цифрових ЗМІ, активне втручання держав у діяльність національних ЗМІ та реакція у вигляді поширення практик саморегулювання ЗМІ. В Україні ці тенденції збіглися зі зростанням вимог суспільства до якості інформаційного контенту та незалежності ЗМІ.

Функціонування медіа в Україні позначене певними **внутрішньомедійними проблемами**, поміж яких⁵⁶⁴ засилля негативу⁵⁶⁵ та дезінформації/необ'єктивності, цензура з боку власників, зростання прихованої оплаченої реклами під виглядом інформації (зокрема, в Інтернет-виданнях)⁵⁶⁶, зростання кількості неперевіраних джерел інформації, помилкових суджень (що є особливо небезпечним та тлі фонового сприйняття інформації), проблеми професійної ідентифікації, а також значні матеріально-технічні аспекти функціонування вітчизняних медіа.

Внаслідок кризових процесів усередині медіа відбувається зниження до них суспільної довіри: з грудня 2014 по грудень 2017 довіра до ЗМІ впала з 51,8 % до 42,4 %, а недовіра зросла з 39,2 % до 48,5 %⁵⁶⁷. На цьому тлі спостерігається зростання вимогливості громадян до медіа-контенту (він має бути корисним та практичним, стосуватися соціальних та безпекових питань, містити проукраїнські наративи; існує чіткий запит на позитив), а також

⁵⁶⁴ За результатами загальноукраїнських соціологічних досліджень, доповіді Держдепартаменту США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.state.gov/documents/organization/277473.pdf>

⁵⁶⁵ Негатив стає однією з найвагоміших причин як проблем самих медіа (зниження довіри, скорочення аудиторії, накладів, порушення принципів повноти та об'єктивності в роботі тощо), так і причиною самоізоляції/дистанціювання громадян від новинного контенту та загалом відстороненості від політичного дискурсу (незалученості), а також перешкодою адекватному оцінюванню змін, що відбуваються в державі (передусім реформ), та готовності до них.

⁵⁶⁶ Рейтинг ЗМІ за кількістю джинси. Перший квартал – 2018. 06.03.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://imi.org.ua/infographics/rejtynh-zmi-za-kilkisty-dzhynsy-pershyj-kvartal-2018/>

⁵⁶⁷ Загальнонаціональне дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 15 по 19 грудня 2017 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2004 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

об'єктивності, професіоналізму та відповідальності журналістів.

Одним зі шляхів поліпшення суспільної довіри до медіа є запровадження ефективних органів саморегулювання ЗМІ. Для вироблення спільних, зрозумілих, конкурентних та недискримінаційних правил роботи на телевізійному ринку створено «Українську телевізійну асоціацію», якій Нацрада рекомендувала, зокрема, розглянути питання Етичного кодексу медіа⁵⁶⁸. З метою запобігання перешкоджанню законній професійній діяльності журналістів в областях створюються спеціальні робочі групи з питань захисту професійної діяльності журналістів та свободи слова, які інформують про стан справ Раду з питань захисту професійної діяльності журналістів та свободи слова^{569, 570}.

Натомість різні моніторингові організації розходяться щодо оцінки ситуації на медіа-ринку України. Зокрема, рейтинг України за критерієм свободи медіа за версією *Freedom House* знизився⁵⁷¹, натомість «Репортери без кордонів» вважають, що порівняно з 2017 р. Україна на один пункт поліпшила свою позицію в рейтингу вільної преси⁵⁷². Рада Європи свідчить про певні досягнення в розгорнутих нею в Україні проектах⁵⁷³; започатковані та діють інші проекти, спрямовані на розвиток українського медіа середовища.

Можна стверджувати, що поступово до зовнішніх спостерігачів

⁵⁶⁸ Нацрада та «Українська телевізійна асоціація» домовились про співпрацю. 16 березня 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://detector.media/rinok/article/135562/2018-03-13-natsrada-ta-ukrainska-televiziina-asotsiatsiya-domovilis-pro-spivpratsyu/>

⁵⁶⁹ Професійну діяльність журналістів та свободу слова захищатимуть краще — в області створено відповідну робочу групу. 21.03.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pik.cn.ua/34468/profesiynu-diyalnist-zhurnalistiv-ta-svobodu-slova-zahishchatimut-krashche-v-oblasti-stvoreno-vidpovidnu-robochu-grupu/>

⁵⁷⁰ Розпорядження голови Закарпатської обласної державної адміністрації № 150 від 07.03.20 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.carpathia.gov.ua/sites/default/files/upload/180307_0150.pdf

⁵⁷¹ Nations in Transit 2018. Freedomhouse [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2018>

⁵⁷² Reporters without borders. Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rsf.org/en/ukraine>

⁵⁷³ Strengthening Freedom of Media and Establishing a Public Broadcasting System in Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.coe.int/en/web/kyiv/strengthening-freedom-of-media-and-establishing-a-public-broadcasting-system-in-ukraine/-/asset_publisher/MGZBld7YlrhL/content/video-on-key-achievements-of-the-media-projects-of-the-council-of-europe?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Fen%2Fweb%2Fkyiv%2Fstrengthening-freedom-of-media-and-establishing-a-public-broadcasting-system-in-ukraine%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_MGZBld7YlrhL%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-1%26p_p_col_count%3D1

приходить розуміння того, що «жодна держава не стикається саме з такими обставинами, які постають перед Україною», а оцінка рестриктивних дій як «політично доцільної атаки» на публічний дискурс⁵⁷⁴ поступово трансформується у визначення заборони російських ЗМК, російських соціальних мереж та чорних списків іноземних журналістів як *негативних наслідків війни з РФ*⁵⁷⁵, спрямованості цих заходів на *боротьбу з пропагандою РФ*⁵⁷⁶. Зрештою, доки триває боротьба з російською агресією, складовими якої є пропаганда і використання свободи слова для поширення руйнівних для України повідмлень, цілковита відкритість інформаційного простору для зовнішнього впливу неможлива.

Інше питання, що навіть в умовах війни праця журналіста має бути ефективно захищена; нині ж, попри суттєву демократизацію суспільного життя після 2014 р., основними механізмами захисту журналістів лишаються публічність, адвокатська правова допомога, громадська активність самих журналістів, співпраця з міжнародними платформами та профільними журналістськими організаціями⁵⁷⁷.

Утім, праця журналіста і свобода слова має бути захищена не тільки і навіть не стільки від втручання держави, скільки від інших факторів. **Незмінність олігархічного контролю над більшістю популярних медіа не дозволяє забезпечити в Україні конкурентне інформаційне середовище, яке повністю відповідало б західним стандартам свободи слова.** Зокрема, міжнародні експерти висловлюють стурбованість ситуацією із захистом журналістів в Україні у зв'язку з виборами 2019 р.⁵⁷⁸

Належність провідних медіа олігархам створює загрозу тіньового

⁵⁷⁴ Ukraine: Revoke Ban on Dozens of Russian Web Companies. Protect Freedom of Expression and Media Pluralism. May 16, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.hrw.org/news/2017/05/16/ukraine-revoke-ban-dozens-russian-web-companies>

⁵⁷⁵ Reporters without borders. Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rsf.org/en/ukraine>

⁵⁷⁶ Посилення та просування свободи медіа в Україні. Рекомендації Internews. Київ – 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/Internews_FreeMedia_2017_ukr_final.pdf

⁵⁷⁷ Оксана Романюк: Кількість нападів на журналістів і перешкоджань їхній роботі зростає. 18.05.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://imi.org.ua/activities/oksana-romanyuk-kilkist-napadiv-na-zhurnalistiv-i-pereshkodzhan-jihnij-roboti-zrostaє/>

⁵⁷⁸ Reporters without borders. Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rsf.org/en/ukraine>

втручання у вибори та підриву легітимності органів влади⁵⁷⁹. Позитивне вирішення даної проблеми – ухвалення низки законодавчих актів. Зокрема, йдеться про проект «Закону про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» № 7397 від 14.12.2017, яким пропонується Закон України «Про телебачення і радіомовлення» викласти в новій редакції та назвати Закон України «Про аудіовізуальні медіа-сервіси». Окремим питанням є законодавче визначення статусу онлайн-видань та закріплення в правовому полі діяльності (зокрема відповідальності за контент) онлайн-ресурсів: онлайн-«медіа», «нових медіа» та пошукових систем.

2.7.4. Реформування системи правосуддя

Створення ефективної системи правосуддя є однією з ключових передумов належного виконання державою її конституційного обов'язку щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Лише в разі існування в країні справедливого та неупередженого судочинства громадяни відчуватимуть, що державний механізм практично реалізує принцип верховенства права та захищає їх від будь-якого свавілля.

На жаль, у період становлення та розбудови незалежності України судова влада неналежно виконувала поставлені перед нею завдання в зв'язку, зокрема, із низьким рівнем правової культури та правової свідомості суспільства, розповсюдженістю корупційних явищ у сфері правосуддя, збереженням факторів залежності суддів від виконавчої та законодавчої гілок влади⁵⁸⁰.

Одним із головних уроків Революції гідності для політичних еліт мало стати усвідомлення залежності легітимності держави та стабільності політичного режиму від рівня справедливості в суспільстві та реальних

⁵⁷⁹ Україна 2017-2018: нові реалії, старі проблеми (аналітичні оцінки). Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Pidsumky_ukr_eng.pdf

⁵⁸⁰ Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, затверджена Указом Президента від 20 травня 2015 року №276/2015

можливостей людини реалізувати свої права. При цьому виживання держави та цілісність суспільства залежить не від кількісних показників порушень чи поширеності протестних настроїв, а від віри більшості громадян у доступність та дієвість мирних засобів вирішення як суспільних суперечностей, так і виправлення порушень їхніх справ із боку владних інституцій.

Як відповідь на запит суспільства, одразу після Революції Гідності в Україні були здійсненні кроки щодо реформування сфери правосуддя. Першим таким кроком було ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про відновлення довіри до судової влади» (8 квітня 2014 року).

Однак набуття судовою реформою системного характеру стало можливим лише після визначення її як першочергової в Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» та створення Президентом України в 2014 році Ради з питань судової реформи, головними завданнями якої були визначено:

1) підготовка та подання Президентові України пропозицій стосовно стратегії реформування судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів, розроблення планів дій щодо впровадження цієї стратегії;

2) сприяння налагодженню ефективного механізму взаємодії державних органів, інститутів громадянського суспільства та міжнародних організацій з питань підготовки і реалізації стратегії реформування судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів;

3) підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів, розгляд і оцінка пропозицій та ініціатив державних органів, інститутів громадянського суспільства і міжнародних організацій із зазначених питань;

4) здійснення моніторингу впровадження та аналізу ефективності реалізації в Україні стратегії реформування судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів, досягнення цілей такого реформування;

5) забезпечення інформування громадськості та міжнародної спільноти про стан розроблення, реалізації і зміст стратегії реформування судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів⁵⁸¹.

Надзвичайно важливою подією у проведенні судової реформи стало розроблення наприкінці 2014 року Радою з питань судової реформи Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, введеної в дію Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. Реформа системи правосуддя набула рис проекту, який має чіткі цілі та завдання. Цим документом чітко окреслено пріоритети реформування судової системи та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади; напрями реформування, а також **визначено етапи судової реформи.**

На **першому етапі** було здійснено невідкладне оновлення законодавства, спрямованого на відновлення довіри до судової влади та суміжних правових інститутів в Україні. Основним нормативним документом для виконання цих завдань на цьому етапі став Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», який удосконалював правовий механізм забезпечення права особи на справедливий суд, підвищував ефективність діяльності судової системи, забезпечував однакове застосування закону, визначав правові і організаційні засади атестації та дисциплінарної відповідальності суддів, удосконалював процедури призначення на посади суддів та оптимізував діяльність суддівського самоврядування. Було також внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, низки процесуальних кодексів України, Закону України «Про Вищу раду юстиції». Ці законодавчі новели мали сприяти узгодженню законодавства України у сфері судочинства з міжнародними стандартами наскільки це можливо за чинних положень

⁵⁸¹ Положення про Раду з питань судової реформи. Затверджено Указом Президента України від 27 жовтня 2014 року № 826/2014

Конституції України, а також посиленню ролі Верховного Суду України в забезпеченні єдності судової практики.

Наступним етапом стало ухвалення Верховною Радою України 2 червня 2016 року Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (далі – Закон № 1401-VIII), а також, як імплементаційна стадія цього етапу, ухвалення нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон № 1402-VIII), які набрали чинності з 30 вересня 2016 року.

Парламентом України змінами до Конституції України, які за висновком Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської Комісії) були позитивними, добре підготовленими та заслугоували повної підтримки⁵⁸², досягнуто наступних цілей:

- Деполітизація та забезпечення незалежності судової влади;
- Формування та діяльність органів відповідальних за суддівський корпус відповідно до європейських стандартів;
- Підвищення вимог та професійних стандартів для суддівського корпусу;
- Обмеження імунітету суддів до функціонального;
- Забезпечення гарантій щодо фінансування, а також захисту професійних інтересів суддів;
- Удосконалення положень щодо юрисдикції судів та позасудового врегулювання спорів;
- Закріплення можливості визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду;
- Удосконалення засад судочинства;
- Оптимізація системи судоустрою з метою забезпечення права особи на справедливий суд;

⁵⁸² Висновок щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя відповідно до редакції, затвердженої Конституційною Комісією 4 вересня 2015 року (CDL-AD (2015) 027)

- Забезпечення інституційних спроможностей прокуратури, адвокатури та системи виконання судових рішень;
- Удосконалення діяльності Конституційного Суду України та запровадження інституту конституційної скарги особи.

Водночас, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» практично реалізовано наступне:

- перехід від чотириланкової до триланкової системи судів: місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд.
- утворення нового Верховного Суду, який розглядатиме справи як суд касаційної інстанції, а у випадках передбачених процесуальним законодавством – як суд першої та апеляційної інстанції.

Такі зміни суттєво спрощують та оптимізують систему судоустрою України, що має призвести до підвищення ефективності її функціонування.

Імплементацийний етап судової реформи в Україні, який передбачав невідкладне оновлення системи нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у сфері судоустрою й судочинства, було розпочато перетворенням Вищої ради юстиції у новий конституційний орган суддівського врядування Вищу раду правосуддя, а також формуванням нового Верховного Суду.

Варто відзначити, що **вперше в історії незалежної України** її вищий суд створювався шляхом безпрецедентно відкритого, прозорого і змагального конкурсу та за активної участі громадськості, методологія якого була узгоджена з європейськими експертами, а **право стати суддями Верховного Суду отримали не лише «кар’єрні» судді, але й адвокати та вчені-правники, – тобто фахові юристи з-поза судової системи.**

Формування складу вищої суддівської інстанції відбувалося за активної участі громадянського суспільства через делегування представників до Громадської ради доброчесності. Водночас, не лише члени Громадської ради доброчесності, а будь-який громадянин отримав можливість повідомити

інформацію щодо кандидатів. Усі досє претендентів розміщені на офіційному сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Така відкритість є безпрецедентною у світовій практиці.

Привертає увагу й той факт, що перед початком кваліфікаційного оцінювання суддів за критеріями компетентності, професійної етики та добросовісності, майже дві тисячі суддів обрали відставку або звільнення. Причини прийняття ними такого рішення можуть бути різними, але результатом однаково є самоочищення судової системи.⁵⁸³

Загалом, за висновками Європейської служби зовнішньої дії та Єврокомісії, Україна протягом 2017 року продемонструвала потужну динаміку перетворень у системі судоустрою та судочинства.

До здобутків реформи можна віднести такі рішення:

1. Змінами до Конституції України скасовано інститут «призначення судді на посаду вперше» та запроваджено порядок, відповідно до якого судді обіймають посади безстроково. Це дозволяє усунути політичну складову в процесі формування суддівського корпусу.

2. В Україні в рамках судової реформи проведено перший відкритий конкурс до Верховного Суду, що полягав у проходженні кандидатами новітньої процедури – кваліфікаційного оцінювання. У результаті Президентом України було призначено 118 суддів нового найвищого суду держави.

3. За результатами оголошеного Вищою кваліфікаційною комісією України добору кандидатів на посади суддів місцевих судів, із заявами про участь у конкурсі звернулось 5336 осіб. 4942 кандидати допущені до добору, а майже 4600 з них – до складання відбіркового іспиту. Стадію іспиту успішно пододало 700 осіб.

4.3 метою уникнення корупційних ризиків та для забезпечення принципів відкритості і прозорості діяльності суддів на законодавчому рівні

⁵⁸³ Звернення Президента з нагоди завершення конкурсу з формування нового Верховного Суду[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-z-nagodi-zavershennya-konkursu-z-formu-42610>.

удосконалено положення щодо моніторингу способу життя судді, закріплено обов'язок судді подавати декларацію родинних зв'язків та декларацію доброчесності.

5. Ухвалення Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» створило передумови для подальшої гармонізації правил цивільного, господарського та адміністративного судочинства, а також та впровадило систему «електронного правосуддя».

6. В Україні після довготривалих політичних переговорних процесів створено Вищий антикорупційний суд та Вищий суд з питань інтелектуальної власності.

7. Розпочато масштабну за своїми обсягами реорганізацію системи судоустрою, за результатами якої повинні розпочати роботу місцеві окружні суди та апеляційні суди у відповідних апеляційних округах.

Водночас експертами висловлюються побоювання, що перебування судової реформи в процесі імплементації зазначених змін несе у собі і певні ризики. Надмірне навантаження на працюючих суддів негативно впливає на строки розгляду справ судами. Частково питання вже вирішується: 28 липня 2017 року Вища рада правосуддя погодила кількість суддів у місцевих та апеляційних судах України. Згідно з розрахунками, середнє навантаження на суддю повинно становити 183 справи на рік.

До важливих новел, які мають забезпечити ефективний, справедливий, неупереджений та своєчасний захист прав і свобод людини та громадянина в суді, варто віднести такі:

- запровадження інституту «конституційної скарги», що надає кожному право звернутися до Конституційного Суду України зі скаргою щодо конституційності Закону України (його окремих положень), якщо особа вважає, що закон України, застосований в остаточному судовому рішенні у її справі, суперечить Конституції України. Конституційна скарга може стати

ефективним засобом захисту прав громадян та дозволить попередити позови до Європейського суду з прав людини ;

- запровадження інституту «зразкових рішень» Верховного Суду, який розроблено за прикладом «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини. Його запровадження, зважаючи на те, що суди нижчих інстанцій повинні враховувати такі зразкові рішення, сприятиме забезпеченню єдності правозастосовної практики та швидкому розгляду великої кількості типових справ.

За результатами проходження **імплементаційного етапу** судової реформи, на переконання Президента України, слід очікувати наближення судів і правосуддя до людей. Глава держави переконаний у тому, що в Україні не може бути районів без судів і судів без суддів⁵⁸⁴. В Україні розпочато процес повномасштабного кваліфікаційного оцінювання чинних суддів, що передбачено приписами пункту 16-1 Розділу XV «Перехідні положення» Конституції України. З огляду на це пріоритетом судового захисту прав і свобод громадян стає оновлення персонального складу місцевих та апеляційних судів. Призначення добросовісних суддів у місцеві та апеляційні суди – важливий крок на шляху відновлення довіри людей до суду та одна із головних заповуток ухвалення законних рішень.

Набір нових судів до судів першої інстанції – це ще одна відповідь на ті численні звернення, які надходять до Президента України від громадськості, від людей, які обурені окремими несправедливими рішенням, що скасовуються в апеляційних інстанціях, але завдають непоправної шкоди довірі до судової влади і правосуддя.

Довідково. Після оголошення Вищою кваліфікаційною комісією України початку добору кандидатів на посади суддів місцевих судів із заявами про участь у конкурсі

⁵⁸⁴ В Україні почався другий етап судової реформи: пройде реорганізація місцевих судів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/2324606-v-ukrajini-pochavsya-drugiy-etap-sudovoji-reformi.html>.

звернулось 5336 осіб. 4942 кандидати допущені до добору, а майже 4600 з них – до складення відбіркового іспиту. Стадію іспиту успішно пододало 700 осіб⁵⁸⁵.

Указом Президента України від 29 вересня 2017 року **створено Вищий суд з питань інтелектуальної власності**. Передбачається, що цей суд розглядатиме всі справи, що виникатимуть через суперечки з питань інтелектуальної власності в порядку, встановленому новим Господарським процесуальним кодексом України. Вищий суд із питань інтелектуальної власності формуватиметься з представників трьох професій: суддів, адвокатів та патентних повірених, відібраних шляхом проведення відкритого та прозорого конкурсу.

7 червня 2018 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про Вищий антикорупційний суд», яким визначено засади організації та діяльності Вищого антикорупційного суду, спеціальні вимоги до суддів цього суду та гарантії їх діяльності⁵⁸⁶.

На виконання приписів статті 7 розділу VI (Прикінцеві та перехідні положення) Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» 21 червня 2018 року Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про утворення Вищого антикорупційного суду», яким визначено місцезнаходження, територіальну юрисдикцію і статус Вищого антикорупційного суду. Цей закон став першим законом про утворення суду відповідно до нової конституційної процедури.

Серед позитивних моментів ухвалення Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» експерти майже одноставно називають його положення, згідно з якими до відбору суддів залучаються міжнародні експерти, а сам суд має окреме фінансування, що збільшує шанси на фаховість та незалежність майбутнього органу.

⁵⁸⁶ Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII // Голос України від 13.06.2018, № 107.

Варто також звернути увагу на наявність у Законі запобіжників від перевантаження Вищого антикорупційного суду дріб'язковими справами. Зокрема, Законом передбачено, що суд розглядатиме справи про корупційні злочини, якщо розмір заподіяної шкоди в 500 і більше разів перевищуватиме розмір прожиткового мінімуму.

Ухвалені 3 жовтня 2017 року нові редакції процесуальних кодексів передбачають створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, що має забезпечити обмін документами в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу.

Також встановлено, що суди проводитимуть розгляд справи в електронній формі з можливістю використання електронних доказів. У Прикінцевих та перехідних положеннях Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що переведення судочинства в режим електронного правосуддя відбуватиметься поступово, а обов'язок щодо його реалізації покладено на Державну судову адміністрацію України.

Згідно з положенням закону, має в повному обсязі розпочати виконання повноважень Служба судової охорони, яка підтримуватиме громадський порядок у суді, охоронятиме приміщення суду, органів та установ системи правосуддя, забезпечуватиме особисту безпеку суддів та членів їхніх сімей, працівників суду, учасників судового процесу.

Разом із достатньо глибокими та успішними перетвореннями у системі судоустрою та судочинстві проблемним питанням реформування системи правосуддя є певне відставання у реформі суміжних правових інститутів.

Це, зокрема, в адвокатурі, пов'язано з комплексом проблем, які потребували достатньо довгого узгодження позицій основних стейкхолдерів. Разом з тим, Радою з питань судової реформи схвалений проект нового Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який внесений Президентом України та визначений ним як невідкладний. Проект визначає засади діяльності адвокатури відповідно до кращих міжнародних стандартів,

забезпечує виконання адвокатурою її конституційних завдань щодо надання професійної правничої допомоги, а також створює передумови для формування єдиної правничої професії, що сприятиме практичній реалізації в Україні принципу верховенства права⁵⁸⁷.

Відповідний проект щодо змін у діяльності органів прокуратури, який має імплементувати інституційні перетворення системи прокуратури в Україні, які відбулися на конституційному рівні, ще чекає свого втілення.

Крім цього, реформування системи виконання судових рішень дало тільки часткові результати, в першу чергу у нормативному регулюванні та впровадженні судового контролю. Запровадження приватної виконавчої діяльності та реформування державної виконавчої служби не зуміло повністю переломити ситуацію з виконанням судових рішень, що в світлі рішення Європейського суду з прав людини «Бурмич та інші проти України» вимагає додаткових сконцентрованих зусиль державного механізму імплементації відповідних змін. Статистика виконання судових рішень та звернень до міжнародних судових інстанцій, на жаль, формує суспільні негативні настрої щодо роботи всієї системи правосуддя та впливає на оцінку результатів реформи в цілому. Заради справедливості варто відзначити, що значний відсоток становлять судові рішення щодо виплат зарплат, пільг тощо, виконання яких залежить від економічного стану держави, а невиконання накопичується десятиліттями. Зокрема, з часу прийняття (15 жовтня 2009 р.) пілотного Рішення в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» кількість аналогічних позовів, що переважно стосуються невиконання судових рішень про соціальні виплати, лише збільшувалася. Зважаючи на це, Велика палата ЄПСЛ 12 жовтня 2017 р. ухвалила нове пілотне рішення в справі «Бурмич та інші проти України», яким об'єднано 12148 справ, а також будь-які подібні майбутні справи, та передала їх до

⁵⁸⁷ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (№9055 від 06 вересня 2018).

Комітету міністрів Ради Європи для їх розгляду в рамках загальних заходів щодо України .

Така ситуація пов'язана, насамперед, із недостатністю коштів, які передбачаються в державному бюджеті для їх виконання. Так, наприклад, станом на 01.01.2018 обсяг невиконаних сум, пов'язаних із рішеннями судів, фінансування яких повинно забезпечуватись за рахунок коштів Державного бюджету України, складає 2,9 млрд гривень. Потреба в коштах для перерахунку пенсій військовослужбовцям та деяким іншим особам відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 103 «Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб» у 2018 році становить 7,1 млрд грн.

Протягом кількох останніх років попри складнощі втілення реформи системи правосуддя з'являються підстави для оптимізму. Серед громадян, які мали досвід взаємодії із судами, починає переважати довіра до судової системи: баланс довіри до судової системи в цілому є позитивним, тобто число опитаних, які довіряють судам (47,0%), було вищим, ніж число тих, хто судовій системі не довіряє (41,4%) . Зокрема, завдяки підвищенню особистої мотивації державних виконавців та запровадженню інституту приватних виконавців рівень виконання судових рішень в Україні зріс з 5–6% до 18%. Нині стоїть завдання до 2022 р. довести показник виконання рішень судів до європейського рівня в 50–70% .

Також варто вказати на позитивну тенденцію до збільшення кількості виконаних рішень Європейського суду з прав людини та національних судів. Так, за інформацією Міністерства юстиції України, Державна казначейська служба виконала (виплатила відшкодування) у 2013 році 8143 рішень ЄСПЛ, у 2014-му – 4000 рішень, у 2015-му – 7468, у 2016 році – 7157 рішень. А вже торік за 9 місяців було виконано 30 тисяч рішень, тобто більше, ніж на попередні 4 роки разом.

2.8. Децентралізація та підвищення ролі громад

2.8.1. Результати бюджетної децентралізації

Децентралізація стала однією з реформ, з якими асоціюються як значні надії, так і досягнуті відчутні результати. Понад 68% українців зараз проживає у «децентралізованій Україні» – об'єднаних територіальних громадах та містах обласного значення. При цьому станом на кінець 2017 року 61% українців або відчували покращення свого становища внаслідок децентралізації, або очікують на нього⁵⁸⁸.

Модель децентралізації, яку було обрано Україною в 2014 році, а саме – децентралізація до громад, а не до «регіонів» (яку нав'язливо пропагували російські і проросійські діячі), виконала також важливе завдання для національної безпеки. Така модель дозволяє зшивати державу – якраз через громади, які тепер тисячами ниточок пов'язані як власне з державою (через прямі бюджетні відносини з державним бюджетом України), так і між собою (через механізми співробітництва територіальних громад, обміну досвідом та кращими практиками, участі у проектах, які реалізуються за рахунок Державного фонду регіонального розвитку та бюджетної підтримки Європейського Союзу тощо).

Подолано скепсис (мовляв, в Україні не можна провести жодної реформи), ключові противники децентралізації серед політичних сил по суті визнали свою помилку і перестали публічно воювати з реформою, знято з порядку денного питання «федералізації» України.

Зараз стоїть завдання продовжити проведення децентралізації, переходячи від дискусії про повноваження та ресурси, збільшені бюджети та відремонтовані школи, до виправлення виявлених недоліків (зокрема, бюджетних дисбалансів і соціально-економічних диспропорцій,

⁵⁸⁸ Звіт: Третє щорічне соціологічне дослідження «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slg-soc.org.ua/p13513/>

недоступності низки публічних послуг) і запровадження нових інструментів задля швидкого зростання місцевої та регіональної економіки, збалансування асиметрії розвитку держави та регіонів.

Результати бюджетно-фінансової децентралізації демонструють низку *позитивних тенденцій*:

1. *Україна увійшла до групи найбільш фінансово децентралізованих європейських держав.* Місцеві бюджети перевищили за розміром 15 % ВВП України і становлять понад 51 % консолідованого бюджету України.

Органи місцевого самоврядування перестали бути «соціальними касами» винятково з виплат зарплати кільком працівникам сільради. Вони стали повноцінними органами, що впливають на розвиток своїх територій і є найбільшими публічними інвесторами в території.

Важливо, що це стосується як міст обласного значення, так і об'єднаних територіальних громад. Органи місцевого самоврядування отримали значно більший фінансовий ресурси для власного розвитку, модернізації інфраструктури, поточних та капітальних ремонтів всього міського громадського простору.

Бюджетне вирівнювання, яке тепер здійснюється на основі оцінки доходів, а не видатків місцевих бюджетів, стимулює місцеві об'єднані територіальні громади та громади міст обласного значення до економії коштів, розвитку місцевої економіки, а відтак і розвитку людського капіталу.

Діяльність органів місцевого самоврядування впродовж 2015–2017 років показала, що на місцевому рівні формується новий прошарок ефективних управлінців, які за кілька років зможуть вийти на рівень державного управління.

2. *Створено уже понад 800 об'єднаних територіальних громад (ОТГ),* передусім у сільських територіях, які вперше за всі роки незалежності отримали пряме бюджетне фінансування власної інфраструктури (1 млрд грн – 2016 р., 1,5 млрд – 2017 р., 1,9 млрд – 2018 р.), що дало змогу побудувати сотні кілометрів водогонів, облаштувати освітлення вулиць, відремонтувати

сотні шкіл, дитячих садочків, відкрити нові футбольні поля, спортивні зали тощо.

Об'єднані міські територіальні громади активно долучилися до розвитку сільських територій, що увійшли до складу таких громад. Саме в сільських територіях в першу чергу відновлюється критично важлива для людей інфраструктура – водогони, освітлення вулиць, здійснюється ремонт дитячих садків та шкіл. Саме в сільських територіях стимулюється створення нових кооперативів, які мають збільшити доходи домогосподарств і покращити таким чином якість життя сільського населення.

Міста обласного значення та ОТГ поступово перебирають на себе функції державного архітектурно-будівельного нагляду, чим покращують свою інвестиційну привабливість, стимулюють будівництво на своїх територіях, мінімізують корупційні ризики.

Побоювання багатьох противників децентралізації, що людям буде потрібно їздити за довідками кудись далеко, потерпіли повне фіаско. Центри надання адміністративних послуг, які відкрились у громадах, право старост на надання довідок та здійснення певних нотаріальних дій ліквідували проблему довідок як таку. В деяких ОТГ місцеві ЦНАПи надають послуги міським жителям, які не хочуть чекати в чергах у місті.

3. Зросли податкові надходження місцевих бюджетів. Протягом січня–травня 2018 р. надходження до загального фонду місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) становили 89,7 млрд грн та зросли порівняно з аналогічним періодом 2017 р. на 24,1 %, що свідчить про підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів, реалізації заходів щодо пошуку резервів їх наповнення та підвищення ефективності адміністрування податків і зборів.

Завдяки проведенню активних процесів об'єднання територіальних громад у 2015–2017 рр., що зумовило розширення їх дохідної бази, за січень–травень 2018 р. надходження до 366 ОТГ, утворених упродовж 2015–

2016 рр., зросли на 22,9 % і становили 4 млрд грн; надходження до 299 ОТГ, які були утворені в 2017 р., становили 3,5 млрд грн, що у 2,7 раза більше від обсягу доходів цих ОТГ за аналогічний період 2017 р.

Найбільшу частку в доходах місцевих бюджетів займають надходження від сплати податку на доходи фізичних осіб – 50,8 млрд грн, або 56,6 % від загальної суми доходів місцевих бюджетів. Порівняно із січнем–травнем 2017 р. надходження податку зросли на 27,8 %. Із 13 регіонів, для яких характерні темпи приросту ПДФО, вищі за середній показник в Україні, п'ять регіонів забезпечили приріст понад 30 %, найнижчий приріст мають Миколаївська та Луганська області. За бюджетами ОТГ надходження ПДФО зросли в 2,3 раза й становили 7,4 млрд грн

У січні–травні 2018 р. надходження акцизного податку з роздрібних продажів становили 5,3 млрд грн, або на 1,1 % більше, ніж за аналогічний період 2017 р., з них 3 млрд грн – це надходження акцизного податку з палива, який місцеві бюджети отримують із державного бюджету в розмірі 13,44 % акцизного податку з виробленого та ввезеного на митну територію України палива.

4. *Зросла роль місцевих податків та зборів у наповненні місцевих бюджетів.* Вагомим податковим джерелом наповнення місцевих бюджетів є плата за землю, яка у структурі доходів становить 11,6 %. Збільшення надходжень плати за землю відбулося завдяки збільшенню площ, щодо яких проведена грошова оцінка земель; проведенню інвентаризації земельних ділянок, наданих у користування та оренду; проведенню індексації нормативної грошової оцінки землі; перегляду укладених угод на оренду землі та величину орендної плати.

Крім того, з лютого 2018 р. розпочався процес передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності в комунальну власність відповідних об'єднаних територіальних громад, що додатково сприятиме збільшенню податкових надходжень у місцеві

бюджети. Як наслідок, у бюджетах ОТГ на 9,5 % відбувся приріст плати за землю, що становив 89,2 млн грн.

У зв'язку зі змінами до податкового законодавства та розвитком підприємницької діяльності у січні–травні 2018 р. зафіксовано значний приріст надходжень єдиного податку, сума якого становила 12,2 млрд грн, тобто надходження проти січня–травня 2017 р. зросли на 2,7 млрд грн, або 28,7 %. За бюджетами ОТГ надходження зросли на 30,9 %, за бюджетами міст обласного значення – на 24,9 %.

Варто звернути увагу на динамічне зростання доходів від сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, надходження від якого в січні–травні 2018 р. становили 1,4 млрд грн, що перевищує минулорічний показник надходжень у 1,6 раза. Приріст доходів за бюджетами ОТГ сягнув рівня 65,8 %, за бюджетами міст обласного значення – 53 %.

5. Зросли фінансові можливості місцевих бюджетів.

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (ДСРР2020), ухвалена в 2014 році, зафіксувала ключові державні пріоритети у регіональному розвитку, зокрема – формування єдиного українського простору та підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Ухвалення Закону «Про засади державної регіональної політики» та статті 24-1 Бюджетного кодексу України створили європейську систему стратегічного планування регіонального розвитку та умови його стабільного і прозорого фінансування.

Найвагомішими інструментами фінансового стимулювання регіонального розвитку є фінансування проектів місцевого розвитку за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), обласного бюджету – завдяки співфінансуванню програм і проектів розвитку територіальних громад та бюджету участі.

Державний фонд регіонального розвитку зріс від 1,5 млрд в 2013 році до 6 млрд в 2018 році.

Вперше в історії незалежної України в 2018 році було реалізовано п'ять загальнодержавних програм, спрямованих на досягнення стратегічних цілей, визначених ДСРР2020 за кошти, отримані Україною від ЄС у розмірі понад 600 млн. гривень.

Саме завдяки активним крокам з реалізації децентралізації та реформи у сфері регіонального розвитку, зовнішня підтримка цих реформ за рахунок коштів ЄС, США, Німеччини, Швейцарії, Швеції, Польщі, Естонії та інших країн і міжнародних організації склала понад 200 млн євро.

За кошти міжнародних партнерів профінансовано облаштування кількох сотень центрів надання адміністративних послуг, проводиться велика кількість навчальних заходів, які зміцнюють спроможність місцевої влади управляти територіями.

У свою чергу, у 2018 р. Кабінет Міністрів України затвердив перелік із 477 інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку на загальну суму понад 4 млрд грн, що фінансуватимуться за рахунок ДФРР.

Додамо, що в 2018 р. продовжено експеримент щодо направлення на розбудову доріг коштів, які надходять завдяки перевиконанню митницями Державної фіскальної служби індикативних показників із забезпечення митних платежів до бюджету. З 2017 р. експеримент було поширено на всі області країни. У 2015–2017 р.р. в рамках митного експерименту на розвиток дорожньої інфраструктури місцеві бюджети отримали додатковий ресурсу обсязі 15,1 млрд грн.

Протягом січня–травня 2018 р. на вкладних (депозитних) рахунках у банках місцеві бюджети розміщували кошти в обсязі 19,9 млрд грн. Станом на 1 червня 2018 р. залишки тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на депозитних рахунках в установах державних банків становили 15,7 млрд грн, у т. ч. залишки тимчасово вільних коштів бюджетів міст обласного значення – 6 млрд грн, ОТГ – 557,3 млн грн.

Хоча ці цифри демонструють зростання спроможності місцевих бюджетів, завданням місцевої влади є спрямовувати їх на розвиток громади, а не накопичувати на рахунках.

6. Запровадження нових видів міжбюджетних трансфертів. У 2018 р. у Державному бюджеті України для забезпечення видатків, закріплених за місцевими бюджетами, передбачені трансферти на суму 308,9 млрд грн, що становить 57,4 % доходів цих бюджетів. Серед таких трансфертів базова дотація (8,2 млрд грн), реверсна дотація (5,4 млрд грн), освітня субвенція (61,7 млрд грн), медична субвенція (57,4 млрд грн). Крім того, у Державному бюджеті України на 2018 р. передбачено додаткові дотації та субвенції в загальному розмірі 36,5 млрд грн, які безпосередньо стосуються соціально-економічного розвитку регіонів, зокрема, дотації на утримання закладів освіти та охорони здоров'я (16,5 млрд грн), на формування інфраструктури ОТГ (1,9 млрд грн); субвенції на будівництво, ремонт і утримання доріг місцевого значення (11,5 млрд грн), здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій (5 млрд грн), на окремі інфраструктурні проекти (1,5 млрд грн).

За результатами горизонтального вирівнювання, базову дотацію обсягом 8,2 млрд грн визначено для 930 місцевих бюджетів, реверсну дотацію обсягом 5,4 млрд гривень – для 223 бюджетів. За 134 бюджетами (проти 103 у 2017 р.) вирівнювання не здійснювалося, оскільки їхній індекс податкоспроможності (ІІІ) перебуває в межах 0,9...1,1 середнього показника по Україні.

7. Зростання частки капітальних видатків місцевих бюджетів. За січень–квітень 2018 р. загальна сума профінансованих видатків місцевих бюджетів становила 170,7 млрд грн, що на 31,4 млрд грн, або на 22,5 %, більше за аналогічний період 2017 р. Так, у січні–квітні 2018 р. частка видатків на житлово-комунальне господарство порівняно з аналогічним періодом минулого року збільшилась із 2,8 до 3,0 %; на транспорт і дорожнє господарство – із 1,7 до 2,6 %; на економічну діяльність – із 4,5 до 5,2 %;

будівництво – із 1,2 до 1,5 %. Водночас частка видатків на виконання делегованих функцій держави органами місцевого самоврядування у соціальній сфері у січні–квітні 2018 р. порівняно із аналогічним періодом минулого року знизилась із 40,9 до 40,6 %; у сферах освіти та охорони здоров'я – із 28,2 до 27,9 % та із 16,1 до 15,4 % відповідно.

На тлі цих досягнень необхідно звернути увагу і на окремі проблеми, деякі негативні тенденції та нові виклики.

Ідеться, зокрема, про:

1. Спроби зупинити чи хоча б загальмувати децентралізацію

Політичні партії, які у свій час, перебуваючи у більшості, мали своїх представників на найвищих посадах в уряді, сьогодні намагаються показати, що нинішня децентралізація «не така», що «від неї більше шкоди ніж користі», «це тільки до виборів» і т. п., блокують зараз ухвалення перспективних планів утворення ОТГ в окремих областях, намагаються через суди, тиск на сільських голів, навіть відкликання сільських депутатів зупинити утворення спроможних громад.

Популізм та політиканство на різних рівнях управління стає домінуючим трендом, який лише загострюється в очікуванні виборів.

У риториці місцевих діячів дедалі частіше лунають старі гасла «Київ нас не чує» чи «Київ має дати більше ресурсів», які вони використовують замість того, щоб знаходити нові ресурси у своїх територіях, спираючись на підтримку підприємництва і використовуючи той великий ресурс, який в умовах війни змогла виділити держава на інвестування у регіональні проекти розвитку.

2. Розбалансування районного рівня.

Утворення у районах ОТГ веде до ослаблення фінансових та організаційних можливостей району. Це вимагає все нових і нових «стабілізаційних» ресурсів з Державного бюджету України і створює у районного керівництва ілюзію, що все ще може повернутись назад, якщо

воно зупинить процес утворення ОТГ. Тож настав час реорганізації районного рівня на засадах економічної доцільності.

3. Недостатньо ефективне використання коштів ДФРР.

Проекти регіонального розвитку, які фінансуються за кошти ДФРР, є часто відверто слабкими і подаються з порушенням встановлених законом строків. Проекти на 2019 рік уже б мали бути відібраними, але ще не завершився відбір проектів на 2018 рік.

При цьому проблема є обоюсторонньою. З одного боку, можна говорити про *недосконалість методики розподілу коштів Державного фонду регіонального розвитку*. Розподіл коштів між регіонами здійснюється за формулою, що враховує чисельність населення (80 %) та економічний стан регіону (20 %) відповідно до показника ВРП в розрахунку на одну особу (для регіонів, у яких цей показник менше 75 % від середнього показника в Україні). Однак, якщо під час розподілу коштів між регіонами враховується економічний стан регіону, то розподіл коштів всередині регіону між територіальними громадами, хоча й відбувається на конкурсних засадах, дуже часто здійснюється з лобіюванням інтересів певних політичних сил; це, у свою чергу, ускладнюється недосконалістю методики оцінювання проектів, проблемою формування регіональних комісій з відбору проектів. Отримані за таких умов кошти зазвичай не мають інвестиційного спрямування, а використовуються на фінансування поточних проблем, які слід вирішувати за рахунок коштів місцевих бюджетів;

З іншого боку, *і з місць дуже рідко надходять проекти, які відповідають технічним завданням власне розвиткових проектів, спрямованих на досягнення завдань регіональної стратегії, які мають вести до економічного зростання громади і регіону.*

Також у поданих проектах домінує тенденція, спільна для всіх регіонів, – фінансувати все нове і нове будівництво об'єктів бюджетної сфери, які потребуватимуть дедалі більше бюджетних видатків. Проекти, які можуть наростити економічну спроможність регіону чи територіальної громади,

майже не подаються, а у разі їх подання – гальмуються регіональними комісіями з відбору проектів.

4. *Нерівномірність розподілу інфраструктурної субвенції.* Так, приблизно однакові за територією та чисельністю населення громади отримують різні суми субвенції, що зумовлено специфікою методики нарахування субвенції, яка враховує лише кількість жителів сіл (кількість мешканців селищ та малих міст не враховується);

5. *Відсутні соціальні стандарти та нормативи* в описовому та вартісному вигляді за повноваженнями, що закріплені та делеговані державою місцевому самоврядуванню. Це зумовлює невідповідність між нормативами бюджетної забезпеченості за галузями та реальними потребами споживачів, що спричиняє дефіцит фінансового ресурсу на фінансування власних і делегованих повноважень;

6. *Недостатнє фінансування галузей освіти та охорони здоров'я* через незабезпеченість делегованих державою повноважень у зазначених сферах за рахунок виділених коштів освітньої та медичної субвенції та несправедливий розподіл обласною владою коштів додаткової дотації, виділених із державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення переданих із державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я;

Довідково. Станом на квітень 2018 р. заборгованість із виплати зарплати освітянам у містах обласного значення та ОТГ становить близько 4,4 млрд грн Лише 24 % органів місцевого самоврядування підтвердили повну забезпеченість освітньою субвенцією, тоді як 76 % із них мають дефіцит освітньої субвенції в середньому 21,7 %. При цьому органи місцевого самоврядування вимушені здійснювати оплату праці педагогічним працівникам із коштів власних доходів місцевих бюджетів.

7 *Неефективність розподілу обласною владою коштів субвенції державного бюджету місцевим бюджетам на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг*

комунальної власності у населених пунктах, яка виділяється за рахунок коштів Державного дорожнього фонду. Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» кошти Дорожнього фонду мають бути розподілені між дорогами державного та комунального значення, зокрема, на комунальні дороги має надаватися до 20 % від загальної суми коштів, переданих обласним бюджетам за рахунок субвенції з державного бюджету на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах;

8. *Незавершеність наповнення державних реєстрів, що стримує наповнення дохідної частини місцевих бюджетів.* Незважаючи на те, що в Україні функціонує реєстр прав власності на нерухоме майно, нарахування податку на нерухоме майно суттєво ускладнене тим, що близько 90 % нерухомого майна не зареєстровано у реєстрі, що унеможлиблює оподаткування всього нерухомого майна та отримання в повному обсязі доходів від податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;

9. *Високий рівень корупційних ризиків субвенції з державного бюджету на здійснення заходів соціально-економічного розвитку окремих територій.* Розподіл субвенції на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій, на відміну від проектів ДФРР, які відбираються на конкурсній основі, по суті розподіляється в ручному режимі. Більше того, у 2017 р. розподіл субвенції був диспропорційним між областями України. Зокрема, найбільші обсяги субсидії в цьому році отримали Харківська, Вінницька та Івано-Франківська області, а найменше коштів надійшло до Закарпатської, Тернопільської та Луганської областей. Основна частина (62 %) субвенції направлена на капітальний ремонт закладів освіти, охорони здоров'я, спорту та культури.

Система бюджетного вирівнювання як вагомий інструмент реалізації регіональної політики в Україні зазнала суттєвої модернізації в умовах сучасних реформ, пов'язаних із децентралізацією ресурсів та повноважень. З 2015 р. в Україні запроваджено вирівнювання дохідної спроможності адміністративно-територіальних одиниць (а не їх видаткових потреб) та використання в якості інструментів вирівнювання базової та реверсної дотацій. Перехід до вирівнювання «за доходами» вважається одним із найвагоміших досягнень сучасної фінансової децентралізації. Водночас *сучасну систему вирівнювання в Україні слід вважати змішаною*, оскільки вона одночасно включає інструменти вирівнювання як за доходами територій, так і за видатками.

Нові інструменти вирівнювання за доходами можемо визнати такими, що позитивно впливають на динаміку розвитку територіальних громад на сучасному етапі. Проте механізми їх функціонування пов'язані з низкою *ризиків та проблем*, основні з яких вказані нижче.

- Зростання рівня диференціації регіонів як за фінансовою спроможністю, так і за рівнем видатків місцевих бюджетів. Найбільша варіація доходів місцевих бюджетів спостерігається на базовому рівні (міста, територіальні громади, ОТГ), що зумовлено переважно об'єктивними чинниками, а саме: диференціацією розмірів поселень та рівнем їх соціально-економічного потенціалу; наближеністю/віддаленістю від потужних центрів ділової активності тощо. Зважаючи на те, що сьогодні на територіальні громади покладено відповідальність за функціонування закладів соціальної інфраструктури, посилення асиметрій між ними є причиною посилення нерівності у можливості отримання якісних соціальних послуг мешканцями різних громад. Важливо, що високий рівень варіації доходів територіальних громад базового рівня (56 % у 2014 р. та 73 % у 2017 р.) зберігається за будь-якої системи вирівнювання. Найнижчий рівень варіації доходів характерний для районних бюджетів, що спричинено порівняно вищою часткою трансфертів соціального призначення у їх доходах.

- Загалом у 2017 р. лише 4 регіони мали індекс податкоспроможності вищий за 1,1 та 10 областей – вищий за 1,0. Важливо, що в регіонах з індексом податкоспроможності, який перевищує 1,1, більше 50 % населення проживає в адміністративно-територіальних одиницях із суттєво вищим за середньоукраїнське значенням податкоспроможності (ІІІ вищий за 1,2). Натомість у регіонах, де ІІІ нижчий за 0,9, більше половини мешканців (а в Рівненській області понад 70 %) проживає в адміністративно-територіальних одиницях, індекс податкоспроможності яких є нижчим за 0,8. У цілому по країні 31 % місцевих бюджетів територіальних громад, де проживає 18 % від усього населення країни, мали індекс податкоспроможності менший за 0,5, що свідчить про низьку фінансову спроможність та високу дотаційність місцевих бюджетів.

- Розподіл платників реверсної дотації та одержувачів базової дотації за рівнями в 2017 р. також вказує на існування дисбалансів. Основним реципієнтом базової дотації є районний рівень – 375 бюджетів районів (що становить 82 % від усіх бюджетів районів) одержали загалом 3746,5 млн грн базової дотації (що становило 64,4 % усього її обсягу в 2017 р.). Основними платниками реверсної дотації у 2017 р. були міста обласного значення, зокрема обласні центри, які формували 70,5 % усіх надходжень державного бюджету від реверсної дотації. Одночасно частка в обсягах базової дотації, яка надходила до 53 міст обласного значення (здебільшого невеликих районних центрів), не перевищила 6,7 %. Теперішній механізм бюджетного вирівнювання дозволив територіальним громадам з вищим економічним потенціалом (зокрема, містам обласного значення, приміським територіям) отримати додатковий фінансовий ресурс. Протягом останніх трьох років відбувалося збільшення обсягів фінансових ресурсів, що залишаються після горизонтального вирівнювання, практично у всіх обласних центрах. Серед обласних центрів найбільшу реверсну дотацію до державного бюджету у 2018 р. віддають міста Дніпро, Запоріжжя, Львів. Однак усі найбільші міста з

чисельністю мешканців понад 500 тис. характеризуються нижчими темпами зростання реверсної дотації, аніж середні міста (200–500 тис. жителів). Серед останніх лідерами за темпами зростання вилученого до державного бюджету ресурсу є Миколаїв, Кропивницький, Луцьк, Хмельницький, Вінниця, Тернопіль, що свідчить про стрімке зростання їх податкової бази, а, отже, і підвищення економічної активності, зокрема в частині офіційної зайнятості. Лише три обласних центри не мають реверсної дотації, це – Херсон, Чернівці, Чернігів.

- Низькою є фінансова спроможність більшості новостворених територіальних громад в Україні. 80 % ОТГ впродовж 2017 р. отримували базову дотацію, тобто їх податкова спроможність була нижчою за рівень 0,9 від середньоукраїнського значення. Більше цього, для 40 ОТГ базова дотація стала одним із ключових джерел доходів бюджетів і забезпечила понад 30 % у їх структурі. Лише кожна п'ята ОТГ не одержувала базову дотацію, а 37 ОТГ (із 366 функціонуючих у 2017 р.) сплачували реверсну дотацію до державного бюджету у обсязі більше 1 % від власних доходів. Фактично рівень дотаційності ОТГ відповідає рівню районних бюджетів (які в сучасних умовах концентрують той же ресурс від ПДФО у громадах, що не об'єднались). Зазначене свідчить, по-перше, про необхідність перегляду низки рішень про створення територіальних громад на предмет їхньої фінансової спроможності, ефективності роботи обраних органів місцевого самоврядування та доцільності подальшого існування; по-друге, об'єднані громади не акцентують увагу на підвищенні рівня економічної активності (та, відповідно, рівня податкових доходів), а радше змагаються за бюджетний ресурс, який найчастіше спрямовують на розвиток соціальної інфраструктури.

2.8.2. Здобутки та проблемні питання формування об'єднаних територіальних громад

Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на засадах децентралізації є однією з найрезультативніших. Ця реформа має потужну публічну підтримку з боку найвищих посадовців і центральних органів влади та значну довіру й підтримку з боку громадян. Президент України вважає децентралізацію питанням цивілізаційного вибору, політичної культури та складовою частиною європейського та євроатлантичного курсу держави⁵⁸⁹.

Серед основних завдань реформи децентралізації визначено *обґрунтування територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади*. У цьому напрямі законодавчо врегульовано процес (розпочався із середини 2015 р.) формування об'єднаних територіальних громад на засадах добровільного об'єднання, спроможних забезпечити високий рівень надання публічних послуг громадянам та ефективний місцевий розвиток на базовому рівні управління.

Станом на серпень 2018 р. в Україні створено 803 ОТГ, що об'єднали 3702 територіальні громади, або 33,8 % від загальної кількості рад базового рівня (станом на 01.01.2015 р.). З них у 705 ОТГ уже проведені вибори до місцевих рад і сформовані органи місцевого самоврядування, 98 ОТГ очікують рішення ЦВК про призначення перших виборів. 665 ОТГ, в яких вибори відбулись у 2015-2017 рр., мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Площа всіх ОТГ становить 194,1 тис. км², або 34,7 % від загальної площі України⁵⁹⁰. Чисельність жителів ОТГ – 6,8 млн осіб (за даними Держстату станом на 01.03.2018 р.), що становить 19,4 %

⁵⁸⁹ Глава держави: Децентралізація – питання цивілізаційного вибору та складова євроатлантичного курсу України [Електронний ресурс] / офіц. сайт Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-decentralizaciya-pitannya-civilizacijnogo-vib-46750>

⁵⁹⁰ Тут і далі кількісні показники наведені без урахування тимчасово окупованих територій.

відзагальної кількості населення України, така частка зумовлена тим, що процеси об'єднання відбувалися переважно у сільській місцевості⁵⁹¹.

Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування засвідчує різну інтенсивність створення ОТГ в окремих регіонах. У загальному рейтингу регіонів щодо формування ОТГ, складеному на основі шести кількісних параметрів, лідирують Житомирська, Хмельницька, Чернігівська, Волинська, Запорізька, Чернівецька, Дніпропетровська області. Водночас найгірша ситуація спостерігається у Закарпатській, Київській та Вінницькій областях, що спричинено передусім неефективною роботою місцевих органів влади щодо запровадження реформи.

Процес формування ОТГ супроводжується появою та врегулюванням цілої низки проблемних питань законодавчо-нормативного регулювання, що стосуються як безпосередньо процесу об'єднання, так і організації системи управління на реформованих територіях, фінансового, матеріального та організаційного забезпечення їх розвитку. Зокрема, у 2017 р. законодавчо врегульовано механізм добровільного об'єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів⁵⁹²; удосконалено функціонування інституту старост в ОТГ⁵⁹³; унормовано питання набуття повноважень сільського, селищного, міського голови⁵⁹⁴; унормовано систему оплати праці посадовців органів місцевого самоврядування, у т. ч. в ОТГ⁵⁹⁵ тощо.

⁵⁹¹ Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 серпня 2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/10.08.20181.pdf>

⁵⁹² Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей добровільного об'єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів» від 14 березня 2017 р. № 1923-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1923-19>

⁵⁹³ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу старости села, селища» від 09 лютого 2017 р. № 1848-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1848-19>

⁵⁹⁴ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо набуття повноважень сільських, селищних, міських голів» від 09 лютого 2017 р. № 1850-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1850-19>

⁵⁹⁵ Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 березня 2006 р. № 268 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів

У 2017 р. законодавчо запроваджено механізм добровільного приєднання до ОТГ визнаної спроможною суміжної сільської або селищної територіальної громади⁵⁹⁶. Цим механізмом уже скористалися 92 територіальні громади, які приєдналися до 60 ОТГ. Найактивніше цей процес відбувався у Житомирській, Волинській, Дніпропетровській областях.

У квітні 2018 р. прийнято закон, яким запроваджується механізм добровільного приєднання до територіальних громад міст обласного значення суміжних сільських та селищних територіальних громад⁵⁹⁷. Наразі цим механізмом уже скористалися 12 територіальних громад у Харківській, Черкаській та Чернігівській областях.

Реформа децентралізації має доволі потужне інституційне забезпечення. Мінрегіон України разом із *Центрами розвитку місцевого самоврядування* в кожній області забезпечують методичну підтримку та координацію реалізації реформи. У 2017 р. розпочала роботу *Рада донорів з питань впровадження реформи з децентралізації в Україні*, що має на меті забезпечення регулярної координації роботи між Урядом України та донорськими агенціями, іноземними дипломатичними представництвами, міжнародними організаціям, котрі фінансують та/або впроваджують широкомасштабні програми й проекти в рамках реформи децентралізації⁵⁹⁸.

Попри позитивну динаміку та помітні результати реформування за напрямом об'єднання територіальних громад існує низка *проблемних питань*, що формують ризики для системного завершення запровадження реформи, включно й реформу адміністративно-територіального устрою, а саме:

України» від 24 травня 2017 р. № 353 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250014893>

⁵⁹⁶ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо добровільного приєднання територіальних громад» від 09 лютого 2017 р. № 1851-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1851-19>

⁵⁹⁷ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо добровільного приєднання територіальних громад сіл, селищ до територіальних громад міст обласного значення» від 03 квітня 2018 р. № 2379-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2379-19>

⁵⁹⁸ Протокол засідання Ради донорів з питань впровадження реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 26.04.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://donors.decentralization.gov.ua/uploads/admin/donor_board_meeting/protocol/files/5922fa356783ec1a879e1f1b/Minutes_Donor_Board_26.04.17_final_.pdf

- *необхідність створення конституційних засад для реформування територіальної організації влади та місцевого самоврядування.* Ще 31 серпня 2015 р. Верховною Радою України попередньо схвалено законопроект «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)»⁵⁹⁹, яким урегулюється посилення конституційно-правового статусу місцевого самоврядування, створення громад як первинної ланки адміністративно-територіального устрою, створення інституту префекта, зміцнення матеріально-фінансової основи місцевого самоврядування. Законопроект доопрацьований до другого читання, але Верховною Радою України досі не розглядався;

- *необхідність законодавчого врегулювання нової системи адміністративно-територіального устрою.* Вагомим викликом для подальшого впровадження реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні є відсутність чіткої «дорожньої карти» реформування адміністративно-територіального устрою. Об'єднання територіальних громад та впровадження секторальних реформ мають кореспондуватися з побудовою нового адміністративно-територіального устрою, зокрема із встановленням критеріїв, яким мають відповідати адміністративно-територіальні одиниці всіх рівнів. У 2018 р. до Верховної Ради внесено урядовий законопроект, що визначає засади адміністративно-територіального устрою України, порядок утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних одиниць тощо⁶⁰⁰. Законопроектом запропонована трирівнева система адміністративно-територіального устрою: регіональний рівень (АР Крим, області), субрегіональний рівень (райони) та базовий рівень – громади, які утворюються на основі населених пунктів;

⁵⁹⁹ Постанова Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади» від 31 серпня 2015 р. № 656-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/656-19>

⁶⁰⁰ Проект Закону про засади адміністративно-територіального устрою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63508

- *«затягування» процесу добровільного об'єднання територіальних громад та необхідність встановлення термінів об'єднання всіх громад.* За три роки реформи лише третина громад об'єдналися. Це формує ризики зменшення очікувань та довіри до реформи як з боку громадян, так і політичних сил. Надто повільний процес реформування громад закономірно ставить питання про встановлення термінів добровільного об'єднання та визначення алгоритму подальших дій щодо тих громад, які не об'єдналися, з метою недопущення розбалансування системи управління на базовому та районному рівнях;

- *незавершеність розробки перспективних планів формування територій громад регіонів.* Станом на серпень 2018 р. Урядом затверджено перспективні плани для 23 областей (крім Закарпатської). Вони є неповними (охоплюють 76 % площі країни) та не виконують своєї головної функції – запобігання створенню неспроможних ОТГ. До перспективних планів постійно «постфактум» вносяться зміни щодо тих ОТГ, які пройшли процедуру об'єднання без урахування вимог стосовно їх спроможності та хочуть отримати додаткові фінансові ресурси та управлінські повноваження. Мінрегіон України, відповідальний за впровадження реформи, визнає, що багато запропонованих у перспективних планах ОТГ є результатом політичних рішень, що приймалися обласними радами і далекі від прагматичних розрахунків⁶⁰¹;

- *створення значної частини ОТГ без урахування вимог методики щодо їх спроможності,* що призводить до появи малочисельних ОТГ із низьким ресурсним потенціалом. Середня кількість територіальних громад, що об'єдналися в одну ОТГ, зменшилась із 5,1 в 2015 р. до 4,1 в 2018 р. Середня чисельність населення однієї ОТГ в Україні становить 8849 осіб. При цьому 36,9 % від усіх ОТГ мають кількість жителів менше 5 тис. осіб

⁶⁰¹ Щоб бути спроможними – краще об'єднуватися за перспективним планом. Добровільності процесу це не заперечує, – В'ячеслав Негода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/shhob-buti-spromozhnimi-krashhe-ob-yednuvatisya-zaperechivnim-planom-dobrovolnosti-protseesu-tse-ne-zaperechuye-v-yacheslav-negoda/>

(у 2015 р. ця частка становила 31,4 %). Серед регіонів найбільше таких ОТГ створено у Полтавській, Запорізькій, Вінницькій, Черкаській, Тернопільській, Луганській, Миколаївській областях; найменше – у Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Одеській областях. Немає ОТГ чисельністю менше 5 тис. осіб у Харківській області. Продовження такої практики несе загрозу нівелювання сутності реформи, оскільки замість спроможних утворюються малочисельні ОТГ, які не зможуть забезпечити надання належної якості послуг населенню та активізувати економічний розвиток громад, оскільки не мають відповідної інфраструктури та ресурсів;

- *відсутність належної підтримки створенню та функціонуванню ОТГ з боку районних адміністрацій, місцевих рад та місцевих еліт.* Місцеві органи влади часто протидіють створенню ОТГ через побоювання втрати повноважень, місцеві еліти – через побоювання втрати впливу на сільські та районні ради, адже створення ОТГ супроводжується переформатуванням органів влади. Через такі впливи в деяких областях створюються неспроможні громади, які не відповідають перспективному плану, натомість утворення спроможних ОТГ, які відповідають плану, блокується⁶⁰²;

- *неврегульованість проблем практичного застосування положень законодавства щодо добровільного приєднання територіальних громад.* Зокрема, законодавчо врегульовано визнання міст обласного значення спроможними ОТГ для добровільного приєднання до них сільських, селищних територіальних громад, проте закон не зняв усіх проблемних питань. У законодавчому документі не враховано ситуацій, коли ОТГ вже утворена на базі міста обласного значення. У такому випадку необхідно знову проходити процедуру, проте вже не об'єднання, а приєднання: кожна рада повинна скасувати своє остаточне рішення про добровільне об'єднання, а якщо рішення про об'єднання вже направлені до Центральної виборчої комісії для призначення перших виборів, слід повідомляти ЦВК про

⁶⁰² Стенограма засідання Комітету з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування від 28 лютого 2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/40862.pdf>

скасування радами своїх рішень, а також звертатися до обласної державної адміністрації з проханням відкликати відповідне звернення⁶⁰³.

Недоліками механізму та процедури добровільного приєднання до територіальних громад міст обласного значення є:

- протиріччя вищезазначеного закону щодо ініціювання добровільного приєднання (частина 3 статті 8-1 та частина 1 статті 5 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»);

- неможливість проведення додаткових виборів депутатів при приєднанні сільської, селищної територіальної громади до міської ОТГ. Фактично до проведення чергових місцевих виборів інтереси приєднаної сільської, селищної громади в міській раді ОТГ може представляти лише староста, який за законом входить до складу виконавчого комітету;

- *необхідність упорядкування районного рівня управління та чіткого розподілу повноважень між районними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування ОТГ.* Зі збільшенням кількості ОТГ збільшується й кількість районів, територія яких повністю або переважно охоплена утвореними ОТГ. Нині в 16 адміністративних районах 100 % території покрито ОТГ, у 128 районах – більше половини території. Це означає, що джерела, які формують районний бюджет цих районів, повністю переходять до бюджетів новоутворених ОТГ. Окрім цього, спільна власність територіальних громад таких районів повністю переходить до комунальної власності ОТГ. З вищезазначених положень випливає, що з утворенням ОТГ, які повністю охоплюють територію певного району, районні ради втрачають джерела для фінансування та повноваження, проте немає правових підстав для припинення їх діяльності. У процесі функціонування ОТГ стикаються з тим, що на законодавчому рівні чітко не врегульовано розмежування повноважень між районними радами, районними державними

⁶⁰³ Добровільне приєднання до територіальних громад міст обласного значення [Електронний ресурс]: метод. рекомендації та зразки документів. – Режим доступу : https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/pryednannya_do_moz_metodykalast.pdf

адміністраціями та сільськими, селищними, міськими радами ОТГ у районах, територія яких переважно або повністю охоплена створеними ОТГ. Тут функціонують районна державна адміністрація та районна рада із відповідними видатками на їх утримання та виконавчі органи ОТГ. Протиріччя між ними щодо повноважень та ресурсів впливають на ефективність управління в районі;

- *відсутність належного кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування ОТГ, недостатність кваліфікації службовців місцевого самоврядування для виконання нових функцій.* Це призводить до неефективного використання фінансових ресурсів територіальних громад, неспроможності освоїти кошти державних субвенцій на розвиток громад, підготувати якісні інвестиційні проекти для отримання коштів державної підтримки та коштів міжнародної допомоги, запровадити стратегічне планування розвитку громад. Для врегулювання ситуації необхідна професіоналізація служби в органах місцевого самоврядування, запровадження дієвих програм підвищення кваліфікації службовців органів місцевого самоврядування та надання їм необхідної консультативної і методичної допомоги з боку органів виконавчої влади. Верховною Радою України у квітні 2018 р. був відхилений законопроект «Про службу в органах місцевого самоврядування», який мав забезпечити професійність та ефективність роботи органів місцевого самоврядування. Новий доопрацьований законопроект з такою ж назвою уже внесений до Парламенту та підтриманий профільним комітетом;

- *необхідність урегулювання механізму розподілу майна спільної власності територіальних громад району між кількома ОТГ, які повністю охоплюють його територію, оскільки деякі об'єкти спільної власності обслуговують територіальні громади всього району.* Суперечливість питання розподілу спільної власності територіальних громад районів стосується як механізму дій, так і бездіяльності районних рад при передачі спільної

власності територіальних громад району до комунальної власності ОТГ. Відсутність механізму впливу на прийняття рішень районними радами щодо передачі об'єктів спільної власності територіальних громад району до комунальної власності ОТГ гальмує процес передачі;

- *недосконалість правового регулювання інституту старости села, селища*, зокрема механізму покладення обов'язків старости до обрання його на перших виборах старост. Відповідно до частини 3 Прикінцевих положень Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» у селах, селищах, в яких знаходилися органи місцевого самоврядування територіальних громад, що об'єдналися, обов'язки старости до обрання на перших виборах старости виконує особа, яка здійснювала повноваження сільського, селищного голови відповідної територіальної громади до об'єднання. Якщо колишній сільський, селищний голова відмовляється виконувати обов'язки старости або обраний головою ОТГ і не може виконувати обов'язки старости, то до обрання старости на перших виборах такий старостинський округ залишається взагалі без старости;

- *необхідність запровадження механізмів контролю за законністю рішень органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню адміністративних та соціальних послуг* з боку державних органів виконавчої влади та громадськості. Особливо актуальним є запровадження контролю за рішеннями щодо земельних питань, управління комунальною власністю, виконання місцевих бюджетів, використання фінансових ресурсів. Для цього необхідно законодавчо врегулювати механізми контролю за відповідністю рішень органів місцевого самоврядування вимогам чинного законодавства, забезпечити ефективний державний фінансовий контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування при управлінні та використанні бюджетних ресурсів, а також запровадити максимальну прозорість діяльності місцевих органів влади та контроль за цією діяльністю з боку громадськості.

Отже, у поточному та наступному роках перед країною стоїть завдання завершити реформу місцевого самоврядування та територіальної організації влади – і **конвертувати децентралізацію та нову систему державної регіональної політики у прискорене економічне зростання територій.**

Для реалізації цієї амбітної цілі необхідно здійснити такі першочергові кроки:

1.1) Першочергово ухвалити закон «Про засади адміністративно-територіального устрою України».

На його основі Урядом мають бути підготовлені та внесені на розгляд парламенту закони про затвердження нового адміністративно-територіального устрою на рівні громад та районів.

1.2) Необхідно завершити нормативне врегулювання державного нагляду в системі органів місцевого самоврядування. Уряд має невідкладно подати необхідний законопроект до Верховної Ради України.

1.3) Має бути належним чином відкоригований закон «Про статус депутатів місцевих рад», який має забезпечити конституційний захист депутатів від протиправного тиску і водночас не дати змоги відриватись їм від захисту інтересів територіальної громади та своїх виборців.

1.4) Об'єднані територіальні громади, а тепер і міста обласного значення, до яких долучаються сусідні сільські територіальні громади, потребують удосконалення системи просторового планування. Вони мають отримати право і можливість на розробку і ухвалення схеми планування на всю свою територію. Зволікання з ухваленням такого закону парламентом уже протягом кількох років є неприпустимим.

2. Для формування згуртованості України та реалізації державних пріоритетів Державної стратегії регіонального розвитку, удосконалення системи стратегічного планування та фінансування регіонального розвитку :

2.1) передбачити збільшення Державного фонду регіонального розвитку на 2019 і подальші роки до 1,5% видатків державного бюджету України. Третина цих коштів має йти на реалізацію державних програм та

проектів, що впливають із Державної стратегії регіонального розвитку і спрямовані на формування ЗГУРТОВАНОСТІ України, дві третини – на фінансування проектів регіонального розвитку у територіях;

2.2) гармонізувати норми ключових для регіонального розвитку законів – «Про стимулювання розвитку регіонів» та «Про засади державної регіональної політики». Причому тут варто сформулювати нові законодавчі рамки для стимулювання розвитку проблемних територій: гірських, віддалених, слабо заселених територій, територій у зоні розмежування та прикордонних з Російською Федерацією, тощо;

2.3) повернути життя у території вздовж україно-російського кордону чи зони розмежування на Донбасі, поліпшити ситуацію у старопромислових районах чи гірських територіях неможливо без підприємництва. Тому при підготовці комплексних змін законодавства, що регулює питання регіонального розвитку, маємо знайти збалансовані інструменти державної підтримки такого підприємництва, через пільгове оподаткування, надання гарантій державного страхування ризиків, часом, можливо, і прямого субсидування. Потрібно внести відповідні зміни до Податкового, Бюджетного кодексу, Закону «Про державну допомогу».

3. Координація дій – пріоритет, який стає визначальним.

Завдяки спільній діяльності Президента, Уряду та парламенту в 2018 році з державного бюджету на підтримку різних секторів та галузей передбачено – **понад 37 млрд грн.**, і більшість цих коштів будуть реалізовані якраз в регіонах. У 2019 році ця цифра має бути не меншою. Маємо створити систему координації головних розпорядників цих коштів, аби їх використання мало синергетичний ефект, відповідало стратегічним планувальним документам та забезпечувало економічне зростання регіонів.

Урядовий план заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року має, з урахуванням кращих європейських практик, стати принципово новим документом, який складається із програм, які спрямовані на досягнення стратегічних цілей, визначених стратегією,

мають чіткі індикатори успішності, етапи реалізації, а головне і принципово нове для України – кошти, необхідні для їх виконання.

Цей документ має стати робочою основою для планування діяльності різних міністерств і відомств у територіях, досягнення синергії від залучених ресурсів.

2.9. Розвиток української культури – запити суспільства, креативні індустрії, збереження традицій

2.9.1. Створення нових механізмів реалізації культурної політики

Державна підтримка культури поступово зміцнюється, про що свідчать декілька позитивних зрушень у цій сфері. По-перше, поволі росте фінансування видатків бюджету на культуру та мистецтво. Зокрема, на 2018 р. за рахунок Державного бюджету України й місцевих бюджетів заплановано 17 166,7 млн грн видатків на культуру й мистецтво. У 2017 р. цей показник складав 15 430 млн грн, у 2016 р. – 10 554 млн грн. За експертними оцінками, зростання видатків два роки поспіль випереджає індекс споживчих цін, що дає підстави стверджувати не тільки про номінальне, але і про реальне зростання видатків на культуру й мистецтво у Зведеному бюджеті України⁶⁰⁴.

По-друге, розпочав роботу Український культурний фонд. Сформовано керівні структури Фонду, експертні групи та виділено бюджетне фінансування в обсязі 200 млн грн. Мінімальна сума гранту – 50 тис. грн, максимальна – 2 млн грн. У 2018 р. Фонд планує підтримати 165 проектів за трьома напрямками: «індивідуальні проекти», «проекти національної співпраці» та «проекти міжнародної співпраці», що дає надію вітчизняній мистецькій спільноті щодо реального фінансування соціально значущих

⁶⁰⁴ Довідка про бюджетне фінансування культури і мистецтва. Комітет з питань Культури і духовності Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf>

культурних проєктів на альтернативній основі.

По-третє, зросла й підтримка українського кінематографу та вдосконалено її механізми шляхом прийняття Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні». На розвиток кіноіндустрії у 2018 р. до Державного бюджету України закладено більше 1 млрд грн. Зокрема, 520 млн грн виділено Державному агентству України з питань кіно та окремо 500 млн грн Міністерству культури України для виробництва фільмів патріотичного спрямування. Для порівняння у 2017 р. на підтримку українського кіно було виділено 515 млн грн, а у 2016 р. – понад 250 млн грн. Державна підтримка дає позитивні результати. Так, якщо у 2016 р. було завершено 35 фільмів, то у 2017 р. – 47. Просувається робота з популяризації українського кіно. У 2017 р. проведено дні українського кіно в Брюсселі, Ризі, Гельсінкі, Римі, Страсбурзі, Празі, Софії, Тбілісі, а також у містах Лівану та Канади. Продукція вітчизняного кінематографа була представлена на міжнародних кінофестивалях у Берліні, Торонто, Клермон-Феррані (Франція), Ансі (Франція), Каннах⁶⁰⁵. Зазначені позитивні тенденції вселяють надію, що вдалося переломити негативну ситуацію із підтримкою вітчизняного кіновиробництва, яка формувалася останніми роками.

Позитивним досягненням стало схвалення Верховною Радою України законопроєкту № 6738 про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо визначення поняття «креативні індустрії». Завдання забезпечення належної нормативної та законодавчої підтримки розвитку цієї галузі є вкрай актуальним, адже в законодавстві до цього часу було відсутнє визначення креативних індустрій та специфіки цієї діяльності. Подальші кроки на шляху імплементації Закону України «Про культуру» створять якісне підґрунтя для майбутнього нормотворчого врегулювання підтримки інноваційної культурної діяльності, що «легалізує» креативні індустрії і, очевидно, сприятиме їхньому розвитку.

⁶⁰⁵ Державне агентство України з питань кіно. Результати діяльності 2017 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dergkino.gov.ua/media/text/presentation.pdf>

Слід зазначити, що в сучасних постіндустріальних країнах креативні індустрії є одним із суттєвих чинників соціально-економічного зростання. В умовах України креативні індустрії поки що не дістали масштабного розвитку. Водночас цей напрям активно розвивається. Так, за результатами впровадження проекту з адаптації індикаторів ЮНЕСКО в Україні (Індикаторів впливу культури на соціально-економічний розвиток – CDIS), який реалізовувався Українським центром культурних досліджень спільно з програмою ЄС та Східного партнерства «Культура і креативність», встановлено, що в Україні внесок креативних індустрій до ВВП становить щонайменше 4,04 %.

Серед новітніх механізмів стимулювання розробки і впровадження сучасних проектів у сфері культури заслуговує на увагу програми «Академія культурного лідера», яка реалізується Міністерством культури України спільно із Goethe-Institut в Україні, що розрахована на 2018–2019 рр. Мета програми полягає в підготовці менеджерів у галузі культури для ОТГ та малих міст України із використанням сучасних механізмів та досвіду кращих практик країн ЄС. Процес децентралізації створює нові виклики і, водночас, можливості розвитку культури на місцевому рівні. Тому ефективне управління культурними процесами та розвиток людського потенціалу сприятиме економічному та соціальному розвитку місцевих громад.

Попри певні досягнення, у сфері культури залишаються проблеми, що потребують уваги як парламенту, так і центральних органів влади.

Надзвичайно актуальною залишається проблема низького рівня соціального статусу працівників культури, які належать до найменш оплачуваних категорій.

Довідково. На червень 2018 р. працівники бібліотек, музеїв, архівів та інших закладів культури в середньому отримували 6,641 грн Це – один із найнижчих показників заробітної плати за видами економічної діяльності. Водночас середня заробітна плата по країні на червень поточного року становила 9,141 грн Не зважаючи на те, що протягом 2017–2018 рр. відбувалося підвищення заробітних плат освітянам та медикам, на жаль, про працівників культури було «забуто».

Існуюча ситуація сприяє руйнації соціального престижу професії та перешкоджає залученню молодих кадрів. Потрібні кардинальні зміни в оплаті праці працівників культури.

На порядку денному стоїть завдання модернізації бібліотечної мережі. Чинна мережа бібліотек є розгалуженою системою публічних закладів, яка має унікальні можливості виконувати функцію доступного джерела культурної інформації для всіх категорій населення.

Довідково. В Україні нараховується 16,2 тис. публічних бібліотек, у т.ч. 13,2 тис. у сільській місцевості. Загальна кількість працівників бібліотек становить понад 30 тис. осіб. На цей час у бібліотеках нараховується приблизно 13,8 млн користувачів, до того ж, потенціал їхнього збільшення – до 26 млн. Функціонує 959 дитячих бібліотек, які відвідують майже 2 млн дітей. Потенціал збільшення користувачів дитячих бібліотек – понад 7 млн.

Згідно зі статистичними даними, які були презентовані на круглому столі 30 листопада 2017 р. «План модернізації бібліотек: від книгосховищ до сучасних культурних просторів», що проводився профільним комітетом Верховної Ради України, усього 31 % бібліотек мають у своєму розпорядженні комп'ютери, тільки 24 % з них забезпечені доступом до Інтернету, 14 % мають послугу Wi-Fi, власний веб-сайт мають 5 %, електронний каталог – 2 %.

Очевидно, що за таких умов не можна говорити про ефективність функціонування бібліотечної мережі. Особливу стурбованість викликає незадовільний стан бібліотечної мережі в малих містах і сільській місцевості, де внаслідок небажання місцевої влади їх утримувати, бібліотеки взагалі можуть зникнути. За даними Міністерства культури України приблизно 32 % населених пунктів у сільській місцевості не мають бібліотек. Триває процес їх закриття. У 2016 р. було закрито 253 бібліотеки. Загалом під загрозою закриття перебувають 541 бібліотека. Із наявних 16 тис. бібліотек 6,3 тис. потребують ремонту⁶⁰⁶.

Бібліотечна мережа зберігає досить великий потенціал, який можна використовувати в гуманітарній політиці. Однак через незадовільну

⁶⁰⁶Круглий стіл “Децентралізація у сфері культури: можливості та виклики” 15 березня 2017 р. Комітет Верховної Ради України з питань культури і духовності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kompkd.rada.gov.ua/kompkd/control/uk/publish/article?art_id=56698&cat_id=44731

матеріально-технічну базу цей потенціал залишається багато в чому незатребуваним. Загальний тренд модернізації мережі бібліотек має полягати у відмові від застарілої моделі книгосховища й розвитку бібліотек у напрямі створення з них культурно-комунікативних центрів. Деякі експерти для визначення майбутньої моделі функціонування бібліотек використовують поняття «культурний хаб», який має надавати широкий спектр культурних послуг. Відтак, обслуговування читачів не обмежуватиметься винятково читальним залом. Тож необхідно знайти оптимальну модель реформи бібліотек в умовах розвитку інформаційних технологій та масової комп'ютеризації населення. Слід зазначити, що набуття бібліотеками нових культурних, комунікативних та соціальних функцій створюватиме додаткові стимули, аби місцеві громади вкладали гроші в їхнє утримання в умовах децентралізації.

Вкрай актуальною залишається проблема комп'ютеризації музеїв та створення електронного каталогу музейних цінностей. Наразі використовуються застарілі технології паперового обліку музейних цінностей, що унеможлиблює оперативний пошук інформації та заважає здійсненню ефективного контролю за збереженням музейних фондів.

Незважаючи на те, що про необхідність створення розгалуженої системи електронних ресурсів говорить протягом тривалого часу, робота в цьому напрямі відбувається повільно. Планом пріоритетних дій Уряду на 2017 р. було передбачено низку заходів, спрямованих на створення електронного інформаційного ресурсу культурної спадщини та культурних цінностей⁶⁰⁷. Зокрема, серед урядових завдань визначено удосконалення нормативно-правової бази у сферах музейної справи та охорони культурної спадщини, спрямованої на створення та функціонування електронного інформаційного ресурсу культурних цінностей, визначення механізму формування реєстрів цінностей тощо. У результаті виконання запланованих

⁶⁰⁷План пріоритетних дій Уряду на 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/plany%20uryadu/plan-prioritetnikh-diy-uryadu-na-2017-rik.doc>

заходів мали бути розроблені механізми створення електронного інформаційного ресурсу. Однак, законопроекти, які б мали розв'язати зазначені проблеми, усе ще перебувають на стадії підготовки. Так, потребує термінового ухвалення розроблений Міністерством культури України проект змін до Закону України «Про музеї та музейну справу», націлених на модернізацію системи обліку музейних цінностей і переводу його в електронну форму, та зміни функціонування електронного інформаційного ресурсу культурної спадщини. Так само на стадії обговорення з громадськістю перебуває проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ведення електронних реєстрів культурних цінностей». Схвалення зазначених новацій дозволить підняти музейну справу на якісно новий рівень.

Робота у сфері культури є одним із найефективніших засобів налагодження діалогу та відновлення толерантності на територіях, постраждалих внаслідок військових дій. Адже саме культура має належний потенціал для збереження національних ідентичностей та формування світогляду сучасної людини. Важливою функцією культури також є завдання запобігання деструктивним ідеологічним та інформаційним зовнішнім впливам, до яких вдається країна-агресор. Окремої уваги вимагають проблеми соціокультурної реінтеграції переселенців до українського гуманітарного простору. Державна політика у сфері культури має сприяти реалізації різноманітних інформаційних, історико-культурних та просвітницьких проектів, спрямованих на формування громадянської позиції та національної ідентичності жителів територій, постраждалих від військових дій. На жаль, деякі політики та управлінці подекуди нехтують можливостями культури у відновленні нормального життя в східних регіонах, надаючи перевагу, передусім, економічним, соціальним та адміністративним заходам. Це – недалекоглядна позиція. Особлива увага має приділятися реалізації культурної політики на територіях, постраждалих внаслідок військових дій в окремих районах Донецької та Луганської областей, а також регіонам, що

межують із прифронтовими територіями, позаяк вони також розділяють тягар війни.

Наразі доводиться констатувати, що попри активність міжнародних гуманітарних місій, величезну роботу волонтерських організацій та творчих колективів, однак, у документах державної політики культурній роботі не надається пріоритетного значення в справі зміцнення миру. На сьогодні немає належної законодавчої бази, яка б регламентувала цю роботу. Зокрема, Закон України «Про культуру» в частині визначення пріоритетів державної політики у сфері культури потребує доповнень щодо визнання пріоритетного статусу культурної політики в справі гуманітарної інтеграції територій, постраждалих внаслідок військових дій.

Згідно з Державною цільовою програмою з відновлення та розбудови миру в східних регіонах, затвердженою в грудні 2017 р., було заплановано проведення низки заходів за напрямками «Сприяння культурному діалогу та вихованню толерантності» і «Збереження та розвиток історико-культурної та духовної спадщини». Зокрема, передбачалося створення мережі культурних центрів, які б функціонували на постійній основі на територіях, постраждалих внаслідок військових дій з метою використання комунікаційного потенціалу культури для відновлення миру та порозуміння.

З метою підвищення ефективності державної культурної політики в сучасних умовах необхідно:

- докласти зусиль з метою покращення соціально-економічного становища працівників культури;
- розробити детальний план реалізації Стратегії розвитку бібліотечної справи «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» та визначити індикатори її впровадження, провести оцінку стану реалізації цієї Стратегії на сьогоднішньому етапі;
- здійснити модернізацію матеріально-технічного стану мережі бібліотек шляхом забезпечення комп'ютеризації та охоплення мережі бібліотек широкодіагновим Інтернетом, створення єдиного електронного

каталогу та електронного читацького квитка, функціонування яких допомогло б покращити обслуговування та налагодити моніторинг використання книжкового фонду. Зазначені новації необхідно втілити в новій редакції Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу»;

- активізувати роботу в напрямі комп'ютеризації музеїв та створення електронного каталогу музейних цінностей. На порядку денному залишається завдання створення системи музейних електронних ресурсів, зокрема формування електронних реєстрів об'єктів рухомої й нерухомої культурної спадщини. З цією метою необхідно пришвидшити роботу над законопроектами змін до Закону України «Про музеї та музейну справу» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ведення електронних реєстрів культурних цінностей»;
- забезпечити створення мережі культурних центрів, які б функціонували на постійній основі на територіях, постраждалих внаслідок військових дій з метою використання комунікаційного потенціалу культури для відновлення миру та порозуміння;
- оновлення правового забезпечення державної культурної політики. Зберігається актуальність підготовки нової редакції базового Закону України «Про культуру», до якого необхідно внести зміни щодо актуальних пріоритетів культурної державної політики в сучасних умовах. Зокрема унормування та юридичного визначення потребують механізми формування культурної політики, врахування специфіки культурної роботи із відновлення миру, структура мінімального «культурного кошика» (мінімальні стандарти забезпечення культурними послугами громадян, що гарантуються державою) тощо.

2.9.2. Відродження історичної пам'яті

Усі роки після здобуття Україною незалежності проблема формування

національної історичної пам'яті перебувала на периферії інтересів державної влади. Робота в цій сфері мала спорадичний, несистемний, часто символічний характер, була позбавлена законодавчої та інституційної основи. Ініціативи центральних органів державної влади вихолощувалися або до невпізнання видозмінювалися на власний розсуд на місцях, орієнтуючись передусім на інтереси місцевих еліт, регіональні міфи та упередження громадської думки. Наслідками стали відсутність єдиного національного історичного наративу, регіоналізація інтерпретацій історії України, поглиблення політичних і соціокультурних суперечностей між регіонами й центром, що спричиняє наступні виклики та загрози стабільності держави й суспільства: уповільнення процесу формування української політичної нації, брак загальноукраїнських політико-ідеологічних цінностей, культурна розколотість суспільства, низький рівень політичної культури, регіональні диспропорції розвитку громадянського суспільства, і, врешті, гібридна війна, головну роль у якій відіграє своєрідна «гуманітарна зброя» Росії для впливу на свідомість населення України з метою нав'язування антиукраїнських історичних стереотипів, підігрівання сепаратистських настроїв. Усе це зумовило вихід на перший план політики історичної пам'яті серед пріоритетів гуманітарної безпеки держави.

Ухвалення 9 квітня 2015 року Верховною Радою України пакету законів про декомунізацію стало логічним і необхідним кроком нової української влади на шляху остаточного руйнування російсько-радянських історичних стереотипів в українській національній свідомості і відновлення національної пам'яті з метою усунення абсурдної ситуації, коли громадяни України, маючи можливість отримувати інформацію про злочини комуністичного режиму, проводили своє життя в оточенні топоніміки та пам'ятників, присвячених тим таки злочинцям. Не випадково антиукраїнські заколоти й найбільш активні заворушення відбулися після Революції Гідності в регіонах, де радянські, а подекуди й російські імперські символи та пов'язана з ними історична пам'ять, зберігалися особливо ретельно.

Однак і зараз на шляху відновлення національної пам'яті трапляються серйозні перешкоди у вигляді інспірованого й підтримуваного з-за кордону внутрішнього спротиву певних політичних і громадських сил проросійської орієнтації. Однією з яскравих демонстрацій такого спротиву є щорічні акції під назвою «Бессмертный полк», які проходять 9 травня в багатьох містах України, стаючи постійним джерелом конфліктів і провокацій, зрежисованих у Москві й організованих місцевими агентами російського впливу. Обмежувальні й заборонні заходи в цій ситуації видаються деструктивними. На часі деміфологізація історії так званої «Великої Вітчизняної війни» й усунення із суспільної свідомості ідеологічних штампів на кшталт «спільної перемоги». Історія участі Українського народу в Другій світовій війні і його боротьби проти іноземних загарбників у 30-і – 50-і роки ХХ ст., на жаль, досі не становить цілісного наративу, хоча має бути впроваджена до навчального процесу та стати фактологічною й методологічною базою для відповідних комеморативних практик на державному рівні.

Враховуючи, що радянські та російські моделі поглядів на II світову війну активно використовуються сьогодні в трактуванні війни на Східній Україні⁶⁰⁸, уже зараз потрібно працювати над тим, які інструменти історичної політики були б найбільш ефективними для населення цих територій, яке, зазнавши найбільш потужної індоктринації сучасною російською міфологією, потребує особливих підходів, порівняно з жителями інших регіонів країни.

Гібридна війна з Росією зробила очевидним, що здатність протистояти ворогу формується й на рівні національної пам'яті.

Довідково. У зв'язку з цим були запроваджені нові календарні пам'ятні дні, пов'язані з воєнною історією і традиціями України – День захисника України 14 жовтня, День Десантно-штурмових військ Збройних Сил України 21 листопада, День прикордонника 30 квітня тощо. Дедалі більше частин Збройних Сил України й Національної гвардії отримують назви з іменами героїв національно-визвольних змагань –

⁶⁰⁸Антифашистская борьба в Новороссии – 20 Мая 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://antifashist.org/news/antifashistskaja_borba_v_novorossii/2015-05-20-3078

Чорних запорожців, Героїв Крут, гетьмана Петра Дорошенка та інших. Наприкінці квітня 2018 року наказом начальника Генерального штабу Збройних Сил України затверджено Програму заходів щодо відновлення та впровадження національних бойових традицій у Збройних Силах України, яка має стати важливим елементом реформування українського війська, позбавлення його радянських ідеологічних рудиментів. Впровадження національних бойових традицій переслідуватиме передусім виховну мету, адже для десятків тисяч призовників і контрактників служба в армії стає етапом їх соціалізації, формування громадянської й національної ідентичності.

Національна пам'ять повинна зберігати як перемоги, так і поразки, як здобутки, так і втрати. 13 березня 2018 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»⁶⁰⁹. Ці зміни були вкрай необхідними, адже прийнятий у квітні 1991 року Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» вже давно не відповідав ні стану історичної науки, ні потребам національного розвитку. Зокрема, згідно з ним права на реабілітацію була фактично позбавлена переважна більшість активних учасників національно-визвольного руху, які зі зброєю в руках боролися за волю України проти тоталітарного радянського режиму. Зміст поняття «політичні репресії» не охоплював усіх форм і випадків їх застосування. Нова редакція Закону під назвою «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» слугує виправленню тривалої історичної несправедливості і, услід за законами про декомунізацію, створює правову базу для остаточного розриву незалежної України з комуністичним минулим, у тіні якого її тривалий час намагалися утримати Росія та певні політичні сили всередині країни.

Декомунізація символічного простору поставила на порядок денний питання створення національного символічного простору – меморіального відображення справжньої історії України. На жаль, залишається досі не вирішеним питання щодо створення Українського національного пантеону –

⁶⁰⁹Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років»[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2325-19/page2>

меморіалу борців за свободу, незалежність і територіальну цілісність України, хоча відповідні постанова Верховної Ради України та указ Президента України вийшли ще 2015 року⁶¹⁰. Водночас, крім монументу Михайлу Грушевському, практично немає пам'ятників, пов'язаних із національно-визвольною боротьбою Українського народу в ХХ ст.

Відновлення національної пам'яті включає повернення із забуття тисяч імен видатних українців, які волею долі і трагічних обставин опинилися в еміграції. Це означає не лише підтримання постійних зв'язків із культурними й науково-дослідницькими організаціями української діаспори, але і збереження та підтримання в належному стані поховань українських політиків, військових, науковців, письменників, діячів мистецтв, чийм доробком та звершеннями мають пишатися і українці, і світ. Як свідчить історія з похованням відомого поета Олександра Олеся та його дружини Віри в Празі, тут є чимало проблем, і вирішення їх – наш моральний обов'язок⁶¹¹.

Говорячи про відновлення національної пам'яті ми маємо пам'ятати, що йдеться про історію українського народу не лише в етнічному розумінні, а в усьому його національному розмаїтті. Історія не повинна переписуватися на догоду політичній кон'юктурі, – маємо засвоїти її уроки, якими б гіркими вони не були, бо тільки на правді розквітає довіра, а на основі довіри будується спільний дім для всіх українців, незалежно від етнічного походження й релігійної належності.

У контексті відновлення національної пам'яті доцільно реалізувати низку історико-культурних та просвітницьких проектів, спрямованих на поширення в суспільстві історичних знань силами Міністерства освіти і науки, Міністерства культури й зацікавлених громадських організацій.

⁶¹⁰Постанова Верховної Ради України № 97-VIII від 13 січня 2015 року “Про увіковічення пам'яті Героїв України, які віддали своє життя за свободу і незалежність України”. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/97-19>. Указ Президента України № 508 від 26 серпня 2015 року “Про заходи щодо створення меморіалу українських героїв”[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/508/2015>

⁶¹¹П. Подобед. Чому зникають могили видатних українців[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/chomu-znikayut-mogili-vidatnikh-ukraintsiv>

2.9.3. Концептуалізація та практична реалізація мовної політики

28 лютого 2107 року Конституційний Суд України прийняв рішення⁶¹² у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Закону України «Про засади державної мовної політики» Конституції України. Згідно із зазначеним рішенням КСУ, яке є остаточним та не підлягає оскарженню, Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029 втратив чинність як такий, що не відповідає Конституції України (є неконституційним).

Скасований законодавчий акт є яскравим прикладом використання проросійськими політичними силами та, ймовірно, безпосередньо спецслужбами РФ формально нейтральних і таких, що відповідають букві європейського законодавства, нормативних положень з метою ослаблення єдності українського суспільства й національної безпеки України.

Найбільш деструктивними в Законі № 5029 виявилися норми щодо фактичного запровадження двомовності та проголошення «регіональними» мовами мов національних меншин у тих регіонах, де кількість представників відповідних меншин перевищувала 10 %. Зокрема, за президентства В. Януковича цим положенням скористалася низка контрольованих Партією Регіонів обласних рад для послаблення позицій української мови, посиливши русифікаційний тиск на населення цих областей, активно підживлюючи сепаратистські настрої в низці регіонів України, що мало наслідком значне поглиблення ідеологічно-культурного протистояння в українському суспільстві.

Втім, скасування зазначеного закону спричиняє певні ризики й загрози в контексті нинішньої внутрішньополітичної ситуації. Основним із зазначених потенційних ризиків є пов'язаний із колізією, що виникла в

⁶¹² Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18>

питанні відновлення дії Закону УРСР «Про мови в Українській РСР», який із поправками і змінами діяв до припинення ним чинності 2012 року в результаті ухвалення Закону України «Про засади державної мовної політики»⁶¹³.

Згадане вище рішення КСУ не містить однозначного роз'яснення щодо поновлення чи відсутності поновлення дії попереднього закону, внаслідок чого *вже виникають розбіжності в розумінні ситуації, що склалася в мовній сфері України*. З одного боку, існує обґрунтована думка, що скасування Закону № 5029 скасовує всі його положення, включно з прикінцевими, у яких містилося припинення дії чинного на той момент Закону УРСР «Про мови в Українській РСР». З іншого боку, окремими вітчизняними правниками висловлюється міркування, що Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» не відновлює своєї дії.

Необхідно рахуватися з тим фактом, що в разі інтенсифікації політичної боротьби, особливо в передвиборчий період, зацікавлені політичні сили намагатимуться трактувати таку неврегульованість на свою користь. З огляду на те, що ст. 10 Конституції України проголошує, що «в Україні гарантується вільний розвиток, використання й захист російської, інших мов національних меншин України», а «застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом»⁶¹⁴, брак урегульованості в мовній сфері відкриває поле для надмірно широкого трактування законодавчих положень щодо функціонування мов в Україні та застосування державної мови й мов меншин.

Ефективним вирішенням проблеми має стати ухвалення окремого законодавчого акту регулювання мовної сфери, який ліквідує неоднозначність існуючого становища.

⁶¹³Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>

⁶¹⁴Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

РОЗДІЛ 3. ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ТА ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Розвиток системи національної безпеки і оборони

3.1.1. Стратегічні орієнтири захисту національних інтересів у протиборстві з РФ

Визначаючи національні інтереси України як «життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави», новий Закон України «Про національну безпеку України» (прийнятий 21.06.2018 р.) підкреслює, що саме від їх реалізації залежить «державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробут громадян»⁶¹⁵.

Як фундаментальні національні інтереси Закон визначає: державний суверенітет і територіальну цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України, сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства й держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення, інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами (Розділ II, Стаття 3, п. 3)⁶¹⁶. Захист та забезпечення реалізації цих національних інтересів є основою життєздатності нашої держави та умовою її подальшого прогресивного розвитку.

⁶¹⁵ Закон України «Про національну безпеку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?nreg=2469-19&find=1&text=%E4%E5%F0%E6%E0%E2%ED%E8%E9+%F1%F3%E2%E5%F0%E5%ED%B3%F2%E5%F2+%D3%EA%F0%BF%ED%E8&x=0&y=0>

⁶¹⁶ Там само.

В умовах переходу збройного протистояння на Донбасі в стан затяжного тривалого конфлікту основні зусилля Кремля зосереджуються саме на підриві цих базових принципів української державності.

Внутрішня дестабілізація та дискредитація України, поступове знесення нашої держави та її військових ресурсів – є на сьогодні основними цілями антиукраїнської політики РФ.

Ця комплексна політика складається з кількох напрямів: дезорганізації політичного, державного і воєнного управліннь у нашій державі, введення їх у кризові стани; загострення суперечностей серед національної й регіональних еліт України; розколу українського суспільства; дискредитації діючої української влади та ходу реалізації її євроінтеграційного курсу; підриву української економіки і знесення державних і військових ресурсів; формування антиурядових настроїв в Україні, підготовки передумов до виникнення соціальної напруженості та антиурядової протестної активності серед населення; руйнації єдності політики західних держав у питанні запровадження й розширення санкцій; введення в оману світової спільноти щодо природи та причин ситуації, породженої російською агресією; нав'язування країнам Євросоюзу і США рішення щодо недоцільності співпраці з Україною без врахування зовнішньополітичної позиції Росії тощо.

При цьому Російською Федерацією демонструється воєнна сила та готовність до повномасштабної війни з метою нагнітання воєнно-політичної обстановки, отримання дипломатичних зисків та поступового моделювання майбутніх домовленостей із Євроатлантичним співтовариством щодо розподілу сфер геополітичного впливу.

Існує ймовірність того, що керівництво РФ може наважитися на реалізацію концепції силового «реваншу» стосовно України. Один зі сценаріїв може ґрунтуватися на застосуванні моделі дестабілізації суспільно-політичної ситуації в країні під час майбутніх виборів у поєднанні із прихованою силовою підтримкою, зорієнтованою на зміну влади в Україні.

Тому перед українським суспільством і державою стоїть стратегічно важливе завдання – зберегти єдність та усвідомлення пріоритету національних цінностей, інтересів і цілей, забезпечити внутрішньополітичну злагоду в країні та не допустити деструктивних проявів російського втручання у внутрішні справи України.

Відповідно, захист національних інтересів України вимагає розробки системи протидії наявним загрозам, яка, серед іншого, має включати такі заходи системно-комплексної реалізації:

На аналітично-прогнозному рівні:

- проведення системного аналізу і прогнозування змін глобальної й регіональної рівноваги геополітичних сил; основних трендів розвитку міжнародної і воєнно-політичної обстановки навколо України й Росії; перспектив розвитку озброєння та військової техніки;
- виявлення загроз національній безпеці, а також їх оцінка й ідентифікація за ступенями рівня вірогідності появи небезпек (у т. ч. гібридного характеру);
- визначення «точок» вразливості держави (суспільства) щодо «гібридних загроз» та вжиття заходів щодо нейтралізації факторів вразливості;
- розроблення адекватних превентивних заходів протидії «гібридним загрозам» (зокрема, асиметричним конфліктам низької інтенсивності).

На законодавчому рівні:

- удосконалення національного законодавства щодо ефективного реагування та запобігання «гібридним загрозам»;
- активна участь України в процесах вдосконалення міжнародного права у сфері глобальної, регіональної безпеки з питань протидії «гібридним загрозам»;
- вдосконалення, з урахуванням сучасних викликів та загроз національній безпеці, законодавства щодо забезпечення громадянських прав і свобод.

У безпековій сфері:

- розробка і впровадження ефективних правових, інституційних механізмів, які забезпечуватимуть антикризову стійкість, безпеку державного і воєнного управління в кризові періоди;
- забезпечення безперебійного функціонування державного (публічного) управління, політичної системи в умовах можливих кризових ситуацій;
- активізація розвідувальної діяльності, спрямованої на викриття можливих планів, намірів та ходу підготовки потенційних супротивників до війни проти України з застосуванням нових форм її проведення;
- орієнтація обороноздатності і правоохоронних органів та інших сил сектору безпеки й оборони України на готовність протидіяти «гібридним загрозам», зокрема, в умовах асиметричної конфліктності низької інтенсивності;
- удосконалення систем територіальної оборони та захисту державних кордонів;
- підвищення рівня ефективної протидії загрозам щодо критичної інфраструктури України. Зокрема, її захист від можливих терористичних нападів та кібератак, а також забезпечення достатнього рівня пожежної безпеки.

У зовнішньополітичній сфері:

- налагодження взаємодії та тісної співпраці зі світовою громадськістю, стратегічними партнерами України, міжнародними організаціями, громадськими рухами щодо протидії загрозам розв'язання нових форм війни;
- використання можливостей публічної дипломатії та інформаційних комунікацій для викриття форм та методів реалізації технологій управління «гібридними загрозами» та їх ініціаторів;
- забезпечення в зовнішньополітичній, економічній, торговій, фінансовій та оборонно-безпековій сферах стратегічної стабільності, розвитку

стратегічного партнерства, реалізації заходів щодо стратегічного стримування посягань на національні інтереси та безпеку України.

У внутрішньополітичній сфері

- протидія спробам дестабілізації внутрішньополітичної ситуації, провокаціям та антидержавній діяльності;
- забезпечення гуманітарної безпеки, консолідація суспільства навколо спільних духовних та культурно-історичних цінностей;
- запобігання та профілактика злочинності в суспільстві;
- системна робота з нейтралізації радикально-екстремістських проявів у суспільстві, насамперед, на релігійному, міжетнічному, расовому підґрунті, а також вжиття системно-режимних заходів щодо протидії міжнародному тероризму;
- патріотичне виховання молоді;
- контроль за міграційними процесами, запобігання використанню національних меншин із метою дестабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні.

В інформаційній сфері:

- забезпечення ефективної протидії російської пропаганді, зорієнтованої на руйнацію національних цінностей України та єдності української нації, що здійснюється через інформаційну експансію та застосування інформаційно-психологічних, ціннісно-світоглядних, історичних, релігійних та інших засобів деструктивного впливу на суспільну свідомість;
- моніторинг інформаційного простору держави для завчасного блокування механізмів зовнішнього дестабілізаційного впливу та мережевого кризового управління.

У фінансово-економічній сфері:

- забезпечення захисту від гібридних загроз фінансово-банківської й економічної системи України, національних інвестиційного, фондового, товарного ринків тощо.

У сфері екології та інфраструктури:

- підвищення рівня техногенної, екологічної, епідеміологічної, ядерної та радіаційної безпеки тощо.

Успішна боротьба Української держави та українського народу проти російської агресії вимагає, насамперед, досягнення єдності української нації, збереження внутрішньої стабільності та вдосконалення всіх форм і напрямів державної політики. Це комплексне завдання, яке забезпечує міцність української держави зсередини, має вирішуватися одночасно з максимально можливою активністю на зовнішньополітичній арені, а також із розбудовою та подальшим зміцненням обороноздатності нашої країни.

3.1.2. Забезпечення воєнної безпеки держави

Російська агресія виявила неготовність державних інституцій України адекватно та ефективно протистояти їй. Мир, який панував в Україні в усі попередні роки (на фоні збройних конфліктів, що відбувалися на пострадянському просторі), ввів її керівництво в спокусу фактично знехтувати обороною держави. При низькому рівні бюджетного фінансування сфери оборони (наприклад, у 2013 році на рахунки Міністерства оборони надійшло 15,16 млрд грн – 0,96 % від ВВП) основна частка витрат припадала на утримання Збройних Сил (82,1 %) і вкрай мала на їх підготовку (7,7 %) та розвиток озброєння і військової техніки (10,2 %) ⁶¹⁷. Тобто, був дисбаланс оборонного бюджету, при якому не забезпечувалося навіть належне утримання Збройних Сил. Про їх розвиток навіть не йшлося.

Наслідком цього стала катастрофічна ситуація з боєздатністю Збройних Сил України. Колишній виконувач обов'язків Міністра оборони І. Й. Тенюх на засіданні РНБО України 28 лютого 2014 року, присвяченого подіям у Криму, зазначав: «Сьогодні в нас немає армії. Сьогодні ми зможемо зібрати

⁶¹⁷ Біла книга – 2013. Збройні Сили України, с. 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2013.pdf

зі всієї країни військове угруповання чисельністю майже 5 тисяч військовослужбовців, здатних виконувати бойову задачу»⁶¹⁸. Ще більш загрозливою була ситуація зі станом озброєння, військової техніки й матеріальними запасами сил оборони України.

Неготовність нашої держави протистояти агресії проявилася також і в доктринальній площині. Концептуальні засади, на яких базувалася система оборони України, переважно орієнтувалися на класичну конвенційну війну. Гібридна ж агресія, до якої вдалася Росія, і відповідний їй характер війни загалом потребують нових нестандартних рішень. Вони мають враховувати насамперед головні ознаки таких війн, які, зокрема, відмічені в новій редакції Воєнної доктрини України, затвердженій у вересні 2015 року: «... зміщення акцентів у веденні воєнних конфліктів на комплексне використання воєнних і невоєнних інструментів (економічних, політичних, інформаційно-психологічних тощо), що принципово змінює характер збройної боротьби».

Аналіз дій Росії в Криму й на сході України показує, що в невійськовій фазі «гібридної» війни основні зусилля агресора були спрямовані на дестабілізацію соціально-політичної ситуації в окремих регіонах нашої держави, провокування сепаратистських настроїв, масових безпорядків та перешкоджання діяльності органів державної влади. До їх реалізації залучалися співробітники російських спецслужб та організовані ними й переправлені на територію України екстремістсько налаштовані групи громадян Росії, проросійські сепаратисти, агенти впливу – представники антиукраїнських політичних партій та організацій.

Військова або точніше силова фаза агресії характеризувалася, зокрема, використанням цивільного населення як «живого щита», залученням до бойових дій (наряду з частинами й підрозділами збройних сил) найманців, іррегулярних збройних формувань, зокрема козацьких, а також приватних

⁶¹⁸ ТСН. РНБО розсекретила стенограму історичного засідання під час анексії Криму. Повний текст. 22.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/politika/rnbo-rozsekretila-stenogramu-istorichnogo-zasidannya-pid-chas-aneksiyi-krimu-povniy-tekst-596467.html>

воєнних компаній. Одним із головних російських проектів стало створення «внутрішніх армій», що відбувається на сході України. Для надання агресії вигляду внутрішнього українського збройного конфлікту – «протистояння народу Донбасу київській хунті», Росія сформувала армійські корпуси так званих «ДНР» і «ЛНР». Насправді ж ці корпуси є класичними з'єднаннями й частинами збройних сил РФ. Вони входять до складу 8-ї армії Південного військового округу і звідти отримують озброєння, боєприпаси, паливно-мастильні матеріали та продовольство. Частка місцевого населення в складі армійських корпусів не перевищує 50 відсотків. Усі командні посади, починаючи від командира роти і вище, займають російські офіцери⁶¹⁹.

Поряд із суто військовими діями для російської агресії характерні санкціоновані Росією терористичні акти, диверсійні дії на об'єктах життєзабезпечення, використання заборонених Оттавською конвенцією (1997 рік) протипіхотних мін. Такі способи дій і засоби переважно йдуть у розріз із положеннями міжнародного гуманітарного права.

Як у першій, так і в другій фазах агресором активно застосовувалися засоби інформаційно-пропагандистської боротьби та кіберзброя.

За таких обставин забезпечення гарантованого відбиття агресії Росії потребувало не лише проведення термінових масштабних заходів із підвищення боєздатності сил оборони держави. Постала також нагальна потреба в розробці нової концепції захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості України в умовах сучасних воєнних конфліктів. Класична оборона, зорієнтована переважно на відбиття збройної агресії та протидію збройним силам інших держав, уже не відповідає сучасному характеру ведення збройної боротьби. Уже той факт, що інспірування збройного конфлікту всередині держави стає невід'ємною складовою агресії порушує стереотипи минулого.

⁶¹⁹ Наєв: Армійські корпуси «ДНР» та «ЛНР» – це класичні підрозділи ЗС РФ. Укрінформ, 11.05.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2452326-naev-armijski-korpusi-dnr-ta-lnr-ce-klasicni-pidrozdili-zs-rf.html>

Тому виникає необхідність вийти за межі організації та ведення лише класичної оборони держави й розглядати більш широке поняття – забезпечення воєнної безпеки, як захищеності національних інтересів України від воєнних загроз як зовнішніх, так і внутрішніх. При цьому, у якості інструментів забезпечення, поряд із військовими засобами, значна роль має бути відведена невоєнним засобам (економічним, політичним, інформаційно-психологічним, кібернетичним тощо).

Варто зазначити, що це вперше в історії сучасної України ставиться питання про забезпечення воєнної безпеки як комплексного процесу і складової національної безпеки. І вперше, за ініціативою Національного інституту стратегічних досліджень, термін «воєнна безпека» знайшов визначення в законодавчому акті – Законі «Про національну безпеку України». А отже, першочерговим завданням стає розробка теоретичних основ воєнної безпеки України.

На сьогодні можна говорити лише про початок цієї роботи, у якій основна увага зосереджена на розробці теорії формування та діяльності сектору безпеки й оборони держави. Він може розглядатися як основоположний елемент системи забезпечення воєнної безпеки України, але не треба його ототожнювати з усією системою.

У затвердженій Президентом України в травні 2015 року Стратегії національної безпеки України формування та розвиток сектору безпеки й оборони визначено як пріоритет політики національної безпеки. Так само Воєнна доктрина України визначає його як головний елемент системи забезпечення воєнної безпеки.

Це функціональне об'єднання державних органів дає змогу поєднати спроможності військових формувань, правоохоронних і розвідувальних органів, спеціальних служб для забезпечення адекватного реагування на широкий спектр загроз і, передусім, воєнного характеру. В умовах, коли агресор проводить воєнні дії в комплексі з інструментами впливу на соціально-політичну обстановку, провокує сепаратистські рухи та створення

їх збройних формувань, використовує у своїх цілях кримінальні елементи, посилює розвідувально-підбивну діяльність спецслужб, саме поєднання безпекових та оборонних спроможностей у рамках сектору безпеки й оборони дає змогу ефективно діяти у відповідь.

Концептуальні засади формування та розвитку сектору безпеки й оборони частково викладені у Воєнній доктрині України. Переважно вони стосуються сил оборони – складової сектору безпеки й оборони. Більш повно ці засади відображені в Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України.

У минулому та нинішньому роках продовжувався процес законодавчого врегулювання положень концептуальних документів, які стосуються процесу створення, системи управління та забезпечення сектору безпеки й оборони, а також застосування сил оборони.

Серед законів, прийнятих у 2018 році варто насамперед виділити Закон «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». Він, зокрема, визначив правові основи застосування сил оборони при відсічі і стримуванні збройної агресії Російської Федерації на сході України, упорядкував форми і способи їх застосування.

Актами Президента України та Міністерства оборони затверджено також низка документів із питань управління державою в особливий період та повноважень органів військового управління, одним із основних з яких є Доктрина застосування сил оборони України.

Проведені важливі організаційні заходи, що сприяє підвищенню ефективності дій сил оборони. Так, введена посада Командувача об'єднаних сил, який реалізує свої повноваження через підпорядкований йому Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України. З метою нарощування спроможностей угруповань військ (сил) на загрозливих напрямках за останні 4 роки в складі Збройних Сил сформовано майже 60 з'єднань і частин, з них 18 бойових бригад. Продовжується подальший розвиток та оснащення Сил

спеціальних операцій відповідно до стандартів НАТО. Прискорена робота зі створення та технічного оснащення організаційних структур, які протидіють агресивним намірам проти України в інформаційному просторі. Зокрема це стосується національної системи кібербезпеки та структур, які відповідають за інформаційно-психологічну безпеку. Розпочато практичні заходи з формування бригад територіальної оборони.

Суттєво зросла інтенсивність спільної підготовки органів управління, військ (сил) Збройних Сил, інших військових формувань та правоохоронних органів.

Порівняно з минулими роками значно покращився стан справ з озброєнням і військовою технікою. Налагоджена система і збільшилися обсяги їх ремонту і відновлення технічного стану. Продовжується оновлення парку бойової техніки. Так, лише на озброєння Збройних Сил у 2017 році було прийнято 21 зразок озброєння та військової техніки. Того ж року у їх з'єднання й частини надійшло понад 2600 зразків новітнього та модернізованого ОВТ.

Зміцненню воєнної безпеки України, безумовно, сприяли позитивні зрушення в питанні оборонного бюджету. Так, обсяги фінансування Міністерства оборони України у 2017 році порівняно з 2013 зросли у понад 4,5 рази і склали 69,2 млрд грн (2,4 % ВВП). Фінансовий ресурс оборонного відомства, передбачений на 2018 рік, становить 86,0 млрд грн (майже 2,6 % від ВВП, без урахування видатків Державної спеціальної служби транспорту в сумі 564,7 млн грн). Якісно змінилася і структура видатків Міністерства оборони. На 2018 рік їх розподілено наступним чином: на озброєння та військову техніку – 18,1 млрд грн (21 %); на персонал – 50,0 млрд грн (58 %); на інфраструктуру – 5,2 млрд грн (6 %); на експлуатаційні витрати – 12,7 млрд грн (15 %).

Поряд з успіхами в забезпеченні воєнної безпеки держави залишаються й серйозні проблеми, які обмежують потенційні можливості України в протистоянні агресії. Як уже відмічалось вище, для агресії сучасності

характерний широкий спектр її видів, форм і способів. Поєднання спроможностей різних відомств держави, насамперед силових структур, у рамках сектору безпеки й оборони дозволяє підвищити ефективність протидії такій агресії. Однак, нинішнє представництво згаданого сектору та наявні механізми комплексного використання воєнних і невоєнних засобів боротьби не спроможні забезпечити максимальну реалізацію можливостей політико-дипломатичних, інформаційних та економічних засобів.

Варто зазначити, що Воєнна доктрина України розглядає в переліку заходів і дій кризового реагування на воєнні загрози та недопущення ескалації воєнних конфліктів «взаємоузгоджене використання політико-дипломатичних, інформаційних та силових інструментів держави для протидії деструктивному тиску агресора на Україну...».

Отже, постає потреба в більш високому рівні поєднання зусиль складових сектору безпеки й оборони, «забезпечення керівництва ним як цілісної системи»⁶²⁰.

Реалізація останньої із зазначених вимог можлива таким чином.

Перше. Розроблення комплексу взаємоузгоджених планів діяльності (застосування) усіх складових сектору безпеки й оборони, які реалізують як військові (силові), так і невійськові інструменти при протидії воєнним загрозам.

На сьогодні в Україні на особливий період розробляються два плани державного рівня – Мобілізаційний план України та Стратегічний план застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони. Перший із них (як уже видно з його назви) визначає порядок мобілізаційного розгортання сил оборони, переведення національної економіки та життєдіяльності країни загалом на функціонування в умовах особливого періоду. Другий – стосується використання (застосування) сил оборони під час відсічі збройної агресії.

⁶²⁰ Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України (абзац перший пункту 4.1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>

Питання ведення боротьби проти агресора в політичній, інформаційній та економічній сферах випадають із загальнодержавного стратегічного планування. У більшості випадків ведення зазначених видів боротьби має ситуативний характер або проводиться окремими державними органами в інтересах виконання визначених їм основних завдань. Так, Збройні Сили здебільшого власними підрозділами й засобами ведуть інформаційну боротьбу, як складову військової операції, переважно в прив'язаному до певної операції операційному районі та прилеглих до нього районах. Однак, задля об'єктивності треба визнати, що останнім часом здійснені деякі зрушення в загальнодержавному вимірі в питанні координації інформаційних кампаній.

Політична, інформаційна та економічна види боротьби мають свою специфіку, суттєво відмінну від збройної боротьби. Процеси, які відбуваються у відповідних сферах, особливо в політичній та інформаційній, більш динамічні і швидкоплинні. У багатьох випадках важко ідентифікувати час зміни загальної мети заходів, які проводить потенцій агресор у цих сферах: перехід від етапу конкуренції (перманентно присутня в міждержавних відносинах) до конфронтації.

Водночас такі відмінності не заважають плануванню невоєнних видів боротьби в загальній структурі стратегічного плану забезпечення воєнної безпеки України.

У протистоянні з більш сильним у військовому вимірі противником політичні й інформаційні види боротьби, а за певних умов і економічна боротьба, можуть відігравати роль елементів асиметричної стратегії. Вплив за їх допомогою на вразливі місця агресора, створює можливість нівелювати його переваги у військовій силі. На прикладі протистояння російській агресії на Донбасі ми переконалися, що політичний тиск і економічні санкції західних держав щодо Росії значною мірою вплинули на її приборкання.

На відміну від нинішніх вище згаданих стратегічних планів України стратегічний план забезпечення воєнної безпеки (далі – стратегічний план),

що передбачає комплексне застосування воєнних і невоєнних інструментів, має реалізовувати принцип поступового нарощування потенціалу захисту. Він повинен вводитися в дію при появі перших ознак загроз національній безпеці у воєнній сфері. При цьому, як правило, ще можуть бути відсутні явні умови для введення особливого правового режиму – воєнного або надзвичайного стану.

Першою реакцією у відповідь найбільш ймовірно виступатимуть відповідні політичні заходи, підкріплені певною інформаційною кампанією. Згодом вони можуть доповнюватися економічними заходами, посиленням контррозвідувальної діяльності та охорони державного кордону. При подальшому загостренні ситуації – демонстраційні дії військ (сил). І, нарешті, повне введення в дію стратегічного плану, задіяння всіх, передбачених ним сил. Останнє можливе при збройній агресії або явній загрозі нападу в умовах введення воєнного стану.

Такий варіант поступового нарощування потенціалу захисту не є однозначним. Усе залежатиме від конкретної ситуації, дій агресора, позиції провідних держав світу та інших факторів. Тому, стратегічний план, особливо у варіанті завчасного планування, має передбачати гнучкість реагування на загрози.

Друге. Удосконалення системи керівництва й управління сектором безпеки й оборони, застосуванням його сил і засобів, а також процесом забезпечення воєнної безпеки України загалом в кризовій ситуації, зокрема в особливий період.

Така система є складовою загальної системи керівництва державою в кризовій ситуації. Центральне місце в ній належить Президентові України. Згідно з Конституцією України на нього покладається керівництво у сферах національної безпеки й оборони держави. До того ж Глава держави є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. Президент

України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам⁶²¹.

Одне з питань, яке потребує уваги: який орган має забезпечувати виконання Президентом України згаданих повноважень у частині, що стосується забезпечення воєнної безпеки України?

Першим таким органом в ієрархії є Рада національної безпеки і оборони України. Згідно із Законом⁶²², на неї покладається координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та у разі виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Ще донедавна законодавство передбачало можливість утворення в особливий період Ставки Верховного Головнокомандувача (далі – Ставка ВГК) як вищого колегіального органу воєнного керівництва обороною держави в цей період, який забезпечує стратегічне керівництво Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами.

Новий Закон України «Про національну безпеку України» не передбачає існування Ставки ВГК. І підстави для цього, безумовно, є. В умовах сучасних і прогнозованих воєнних конфліктів, у яких сконцентровано різноманіття видів, форм, способів та засобів боротьби, утворювати тимчасовий орган, зосереджений виключно на збройній боротьбі немає сенсу. Його завдання може ефективно виконувати Головнокомандувач Збройних Сил і Генеральний штаб.

Оцінка різних варіантів структури і функціональних зв'язків системи керівництва та управління сектором безпеки й оборони та забезпеченням воєнної безпеки держави в особливий період показує, що найбільш оптимальною треба визнати систему, в основу якої покладена змішана

⁶²¹ Частина друга статті 106 Конституції України.

⁶²² Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України».

ієрархічна структура з вертикальними й горизонтальними зв'язками. Ідея такої структури перше була запропонована академіком В. М. Глушковим⁶²³.

Про місце в цій системі Президента України йшлося вище. Головним же органом, який забезпечує виконання ним своїх повноважень в особливий період треба визнати Раду національної безпеки і оборони України.

Вона має можливість охопити своїм впливом усі ключові елементи діяльності держави в особливий період – від організації збройного захисту до забезпечення життєдіяльності населення. Необхідно буде здійснити певні уточнення, які стосуються функцій та компетенції РНБО, порядку її функціонування. Зокрема, необхідно передбачити:

- підготовку пропозицій Верховному Головнокомандувачу Збройних Сил України щодо організації стратегічного планування застосування сил безпеки й оборони;
- координацію й контроль діяльності відповідних державних органів у ході цього планування;
- розгляд проекту стратегічного плану забезпечення воєнної безпеки;
- організацію взаємодії сил оборони із силами безпеки та координацію їх діяльності.

Для успішного виконання РНБО цих завдань необхідно буде переглянути структуру Апарату Ради та укомплектувати його фахівцями відповідної спеціалізації.

Для забезпечення успішного виконання РНБО додаткових функцій і компетенції варто буде провести реорганізацію та уточнити завдання її Апарату, додаткового укомплектувати його фахівцями відповідної спеціалізації. Не виключається й посилення Апарату в кризових ситуаціях оперативними групами силових структур та окремих центральних органів виконавчої влади.

Можливо, виникне також необхідність у створенні додаткових робочих органів РНБО або інших структур, з якими вона співпрацює. Низка їх уже

⁶²³ Волкова В.Н., Денисов А.А. теория систем // Учебное пособие. – М.: – Высшая школа, 2006, с. 43 – 44.

нині існує. Тільки за останні роки вони доповнилися: Об'єднаним комітетом із питань розвідувальної діяльності при Президентові України, діяльність якого забезпечує окремий структурний підрозділ Апарату РНБО України; Національним координаційним центром кібербезпеки; Воєнним кабінетом. Для забезпечення інформаційно-аналітичного супроводження виконання Радою визначених їй функцій у мирний час, в особливий період, в умовах надзвичайного стану та у разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України, утворено Головний ситуаційний центр України.

На другому рівні ієрархічної вертикалі мають розміщуватися суб'єкти керівництва, які здійснюють безпосереднє керівництво підпорядкованими або передані їм силами за певними напрямками на підставі рішень Президента України. Серед таких суб'єктів, зокрема є:

- Головнокомандувач Збройних Сил України й Генеральний штаб – забезпечують збройний захист держави;
- Міністерство закордонних справ – організовує і проводить політико-дипломатичні заходи;
- Міністерство внутрішніх справ – забезпечує підтримання публічної безпеки, захист державного кордону, припинення діяльності незаконних збройних формувань, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій;
- Міністерство економічного розвитку і торгівлі – забезпечує захист держави в економічній сфері;
- Міністерство інформаційної політики (спільно з іншими зацікавленими державними структурами) – забезпечує захист державних інтересів в інформаційному просторі.

Під час виконання завдань у кризовій ситуації суб'єкти другого рівня взаємодіють між собою, при разі потреби й за рішенням Президента України проводять заходи спільно з розвідувальними органами та спецслужбами.

Це лише загальні підходи до створення системи керівництва та управління сектором безпеки й оборони та забезпеченням воєнної безпеки держави в особливий період. Для прийняття остаточного рішення щодо неї необхідне багатостороннє дослідження з урахування тенденцій розвитку безпекового середовища. І при цьому варто надавати перевагу штатним структурам, а не тимчасовим. Головна вимога, обґрунтованість якої підтверджена історією: система управління не має кардинально змінюватися при переході з мирного на воєнний час.

Третє. Проведення спільних навчань і тренувань органів управління, військ, сил і підрозділів складових сектору безпеки й оборони.

Такі заходи дають змогу досягти високого рівня взаємодії, а, відповідно, й ефективності виконання спільних завдань. Крім того, за їх результатами уточнюються статuti, настанови та інші документи, які регламентують порядок виконання завдань в особливий період.

Четверте. Розроблення теорії та освоєння ефективних форм і способів спільного застосування (діяльності) складових сектору безпеки й оборони, інформаційної, політико-дипломатичної та економічної боротьби.

«Гібридна» війна проти України продемонструвала нові форми агресії, які здебільшого не враховувалися в оборонних стратегічних і оперативних планах нашої держави. Не враховувалися вони й іншими державами. Саме з цих причин наші західні партнери проявляють особливий інтерес до вивчення досвіду «гібридних» війн на прикладі російської агресії проти України.

На сьогодні Україна накопичила достатньо матеріалу, який дозволяє аналізувати і виявляти особливості дій противника в таких війнах. Саме дослідження на основі цих матеріалів має бути покладено в основу розроблення нової концепції захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості України в умовах сучасних воєнних конфліктів, а також, форм та способів дій складових сектору безпеки й оборони.

Робота над згаданими вище питаннями сприятиме зміцненню воєнної безпеки України в умовах нинішньої і прогнозованої безпекової ситуації.

3.1.3. Актуальні заходи в досягненні цілей реформи Збройних Сил України

Одночасно з веденням Збройними Силами України бойових дій проти російсько-терористичних формувань на Донбасі, уже третій рік поспіль триває процес їх реформування. Воно проводиться відповідно до цілей та завдань, визначених Матрицею досягнення цілей і виконання завдань оборонної реформи⁶²⁴ та Дорожньою картою цієї реформи⁶²⁵. Станом на 30 травня 2018 року виконано, за інформацією Міноборони, майже 62 % завдань згаданої Матриці, терміни реалізації яких спливають до кінця 2018 року. З них безпосередньо у 2018 році необхідно виконати 18 завдань, найбільш актуальними з яких є такі.

У рамках формування об'єднаного керівництва силами оборони, що здійснюється відповідно до принципів і стандартів НАТО, у тому числі, для посилення демократичного цивільного контролю над вказаними силами, Міноборони має завершити до кінця 2018 року *відпрацювання нормативно-правових актів* щодо: призначення цивільних осіб на посади Міністра оборони України, його заступників, Державного секретаря та керівників структурних підрозділів центрального апарату Міноборони; делегування частини повноважень Міністра оборони України та начальника Генерального штабу – Головнокомандувача ЗСУ нижчим ланкам управління для надання вищим ланкам можливостей зосередитися на виконанні найважливіших

⁶²⁴Додаток 1 до Стратегічного оборонного бюлетеня України, схваленого Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-16>.

⁶²⁵План дій щодо впровадження оборонної реформи у 2016 – 2020 роках (дорожня карта оборонної реформи), затверджений Міністром оборони України С.Т. Полтораком 15 серпня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-ta-planuvannya-u-sferi-oboroni/>.

завдань у сфері воєнної безпеки держави. Водночас необхідно доопрацювати проект Доктрини застосування сил оборони держави, завершити розробку оновлених статутів ЗСУ, бойових статутів і настанов ЗСУ, програм та планів бойової й оперативної підготовки з урахуванням відповідних стандартів НАТО.

Необхідно також **довести до 60 % кількість структурних підрозділів ГШ ЗСУ, що відповідатимуть стандартам Альянсу**, зокрема, сформувати: Головне управління зв'язку та інформаційних систем (J6); Головне управління оборонного планування (J5).

Крім того, з метою **удосконалення системи кібербезпеки та захисту інформації** Міноборони до кінця 2018 року має: створити регіональні центри захисту інформації та кібербезпеки (у м.м. Вінниця, Чернігів, Миколаїв), центр адміністраторів безпеки інформаційно-телекомунікаційної системи та центр безпеки інформації в складі Головного об'єднаного центру захисту інформації та кібербезпеки в інформаційно-телекомунікаційній системі ЗСУ; забезпечити набуття бойових спроможностей підрозділами кібербезпеки й захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах усіх складових сил оборони; посилити технічні можливості команди реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA.

Найбільшими за кількістю та доволі складними у виконанні до кінця 2018 року є завдання щодо подальшого впровадження в державі, з використанням євроатлантичних підходів, **процедур оборонного планування на основі спроможностей ЗСУ та інших складових сил оборони**. За такими процедурами Міноборони повинно в стислі терміни підготувати та розпочати до кінця поточного року черговий цикл оборонного планування.

Триватиме також виконання завдань із **наращення оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей ЗСУ та інших складових сил оборони**, потрібних для стримування і відсічі російській збройній агресії, захисту незалежності, суверенітету та відновлення територіальної цілісності нашої держави. Актуальним у цьому плані є: збільшення кількості та

масштабів проведення заходів спільної підготовки ЗСУ з іншими складовими сил оборони; адаптація системи такої міжвідомчої підготовки до євроатлантичних стандартів; здійснення підготовки ГШ ЗСУ до функціонування як робочого органу вищого колегіального стратегічного органу воєнного керівництва обороною держави в особливий період (у разі його створення).

Важливим при цьому є *запровадження стандартів НАТО в галузі розвідки та досягнення взаємосумісності з іноземними партнерами й системами розвідки складових наших сил оборони*. Тому органи управління системи воєнної розвідки України мають: розробити та ввести в дію керівні документи з організації і ведення розвідки на тактичному, оперативному та стратегічному рівнях відповідно до штабних процедур НАТО; укласти угоди, які визначатимуть порядок взаємодії й координації зусиль із добування та обміну розвідувальною інформацією про наземну, повітряну, надводну (підводну) обстановку відповідно до згаданих штабних процедур; досягти взаємосумісності з іноземними партнерами в галузі розвідки.

Однією з оперативних цілей оборонної реформи, спрямованою на нарощування оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей ЗСУ, визначено *реформування існуючої Військової служби правопорядку в ЗСУ у Військову поліцію*. Однак, Міноборони не вдається вже протягом трьох років досягти реалізації цієї цілі через протидію інших правоохоронних органів. Тому, уявляється доцільним рекомендувати Президентові України винести це питання для розгляду на засіданні Ради національної безпеки оборони України разом з іншим, більш загальним питанням щодо реформування військової юстиції загалом.

Найбільш проблемними, на думку фахівців, є завдання щодо відновлення військово-морського потенціалу України та спроможностей Військово-Морських Сил (ВМС) ЗСУ. Для їх розв'язання необхідно, зокрема, Кабінету Міністрів України: завершити опрацювання проекту нової

редакції Морської доктрини України й затвердити її до кінця 2018 року; посилити сприяння оновленню наявного корабельного складу ВМС ЗСУ, їх озброєнню сучасною протикорабельною ракетною зброєю, розвитку інфраструктури флоту тощо.

Не менш важливі та складні завдання мають бути виконані до кінця 2018 року й у справі **створення об'єднаної системи логістики та системи медичного забезпечення сил оборони**. Для реалізації зазначеного, насамперед, потрібно: прийняти постанову Кабінету Міністрів України щодо організації логістичного забезпечення сил оборони під час спільного виконання завдань; розпочати проведення експерименту щодо створення цієї нової системи логістичного забезпечення; сформувати Командування сил логістики з комплектом відповідних військових частин на базі наявних Тилу та Озброєння ЗСУ; визначити місця зберігання для утримання стратегічних запасів сил оборони; завершити створення стаціонарної складської інфраструктури на оперативному рівні для утримання відповідних запасів озброєння та військової техніки, військово-технічного майна та матеріально-технічних засобів; завершити забезпечення особового складу сучасними комплектами бойового спорядження; привести законодавчу базу щодо залучення цивільних структур до заходів логістичного забезпечення з урахуванням досвіду держав – членів НАТО, зокрема із застосуванням механізму державно-приватного партнерства тощо.

Координаційному центру з питань організації діяльності медичних служб сил оборони та органів і закладів охорони здоров'я при Кабінеті Міністрів України необхідно завершити доопрацювання проекту Воєнно-медичної доктрини та подати його на розгляд Уряду України. Зі свого боку, Міноборони має: створити єдину систему підготовки медичних кадрів для ЗСУ, яка забезпечувала б ефективне надання допомоги на всьому шляху пацієнта: від поранення до реабілітації та повернення до військової частини; запровадити єдиний міжвідомчий підхід до реабілітації військовослужбовців, здатний забезпечити безперервність та ефективність відновлення їх фізичних,

психологічних і соціальних функцій для повернення до виконання обов'язків військової служби або соціальної та трудової адаптації, а також забезпечити їх реабілітацію після звільнення.

Актуальним залишається виконання завдань щодо **відновлення та розвитку оборонної інфраструктури**. Зокрема, Міноборони необхідно: розпочати будівництво залізобетонних підземних сховищ, які забезпечать надійність охорони й живучість арсеналів, баз і складів боєприпасів; продовжити створення автономних військових баз на території 235 Міжвідомчого центру підготовки військових частин та підрозділів (Широкий Лан), міжвидового центру підготовки підрозділів ракетних військ і артилерії (сmt Дівички), Центру підготовки підрозділів протиповітряної оборони Сухопутних військ (233 зп, м. Рівне), центрів підготовки розвідувальних підрозділів (с. Старичі) та Сил спеціальних операцій (м. Бердичів).

Важливо також продовжити **реформування системи мобілізації та створення військового резерву**. Так, зокрема, Міноборони до кінця 2018 року має сформувати 111 територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки на базі 547 існуючих військових комісаріатів.

У контексті виконання завдання щодо розвитку й утримання виробничих потужностей мобілізаційного призначення, Мінекономрозвитку зобов'язане завершити оптимізацію системи створення, розвитку, утримання, передачі, ліквідації й реалізації мобілізаційних потужностей, а також здійснити уточнення переліку центральних та місцевих органів виконавчої влади, які забезпечують утримання мобілізаційних потужностей, та підприємств, на яких ці потужності утримуються.

Актуальні завдання та заходи із досягнення цілей реформи ЗСУ, пов'язаних, зокрема, із питаннями щодо їх оснащення сучасним озброєнням та військовою технікою, посилення соціального захисту військовослужбовців та запобігання і протидії корупції в ЗСУ містяться в інших відповідних параграфах Аналітичної доповіді.

3.1.4. Модернізація технічного оснащення сил безпеки і оборони

Для досягнення стратегічних та оперативних цілей і завдань реформи оборонної сфери з модернізації технічного оснащення сил оборони необхідно зосередити увагу на такому:

- визначити пріоритети реалізації завдань із модернізації технічного оснащення сил оборони. Як показує досвід провідних держав реалізація завдань потребує великих коштів, тривалого часу, скоординованих дій різних гілок виконавчої та законодавчої влади;
- покращити взаємодію органів державної влади щодо узгодження завдань реформи оборонної сфери з модернізації технічного оснащення сил оборони;
- вирішити питання щодо виділення необхідних обсягів фінансових ресурсів та їх розподіл відповідно до визначених пріоритетів із модернізації технічного оснащення сил оборони.

Визначення пріоритетів реалізації завдань із модернізації технічного оснащення сил оборони. Розвиток основних складових системи озброєння базується на загальносвітових тенденціях розвитку ОВТ, а саме розвитку:

- сучасних засобів розвідки, зв'язку, захисту інформації та автоматизованого управління;
- роботизованих, автономних і дистанційно керованих зразків ОВТ різного призначення та базування;
- високотехнологічних, високоточних засобів ураження в складі розвідувально-ударних систем, у тому числі і великої дальності дії;
- високоефективних, багатофункціональних зразків бойової і спеціальної техніки наземного, морського та повітряного базування;
- сучасних систем і засобів радіоелектронної боротьби, протидії технічним розвідкам та високоточній зброї противника;
- сучасних інформаційних засобів для боротьби в інформаційному просторі.

Покращення взаємодії органів державної влади щодо узгодження завдань реформи оборонної сфери з модернізації технічного оснащення сил оборони. За результатами аналізу положень концептуальних документів у сфері забезпечення національної безпеки й оборони України, зокрема Стратегії національної безпеки України, Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України та Воєнної доктрини України щодо формування та реалізації завдань забезпечення національної безпеки й оборони України з'ясовано, що на теперішній час у державі відсутній єдиний центральний орган виконавчої влади, який є відповідальним за формування та реалізацію в державі єдиної воєнно-економічної, воєнно-промислової та військово-технічної політики. З метою безумовної реалізації положень зазначених документів необхідно розглянути зазначене питання спочатку на засіданні Міжвідомчої комісії з питань ОПК, а потім на засіданні Ради національної безпеки й оборони України.

Для покращення взаємодії органів державної влади щодо узгодження завдань реформи оборонної сфери з модернізація технічного оснащення сил оборони необхідно виконати вимоги Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України щодо того, що економічне забезпечення цього сектору здійснюватиметься через формування та реалізацію принципово нової єдиної воєнно-економічної, воєнно-промислової та військово-технічної політики.

Вирішення питань виділення необхідних обсягів фінансових ресурсів та їх розподіл відповідно до визначених пріоритетів із модернізації технічного оснащення сил оборони. Аналіз реалізації завдань щодо забезпечення військ (сил) новітніми та модернізованими зразками (комплексами, системами) озброєння, військової і спеціальної техніки у 2016–2018 рр. показує, що є низка проблемних питань, які негативно вплинули на кількісні та якісні показники виконання цих заходів. Основними з них є:

- недофінансування заходів;
- недостатні виробничі спроможності підприємств оборонно-

промислового комплексу у зв'язку з застарілістю виробничої бази та неможливістю впровадження новітніх технологій, неналежне фінансування підготовки серійного виробництва зразків ОВТ;

- проблеми закупівлі ОВТ за імпортом (не надання дозволів урядами деяких держав-імпортерів на поставку оборонної продукції Україні);
- відсутність виробничої бази із виробництва більшості типів боєприпасів та продуктів спеціальної хімії.

З метою вирішення зазначених проблемних питань та на виконання рішення Ради національної безпеки й оборони України від 27 січня 2017 року «Про основні показники державного оборонного замовлення на 2017 рік та 2018, 2019 роки»⁶²⁶, *розроблено нову редакцію Державної цільової оборонної програми розвитку ОВТ на період до 2020 року*. Передбачені цією Програмою завдання й заходи приведені до реальних цінових (вартісних) показників, можливостей виробництва, уточнених потреб в озброєнні, військовій та спеціальній техніці.

Водночас, на виконання рішення Ради національної безпеки й оборони України від 17 січня 2018 року «Про основні показники державного оборонного замовлення на 2018 рік та 2019, 2020 роки»⁶²⁷. У рамках удосконалення ДОЗ, основними його замовниками проводиться робота щодо внесення змін до Державної цільової оборонної програми розвитку озброєння та військової техніки на період до 2020 року, які передбачають продовження строку її виконання на період до 2022 року.

Для удосконалення питань виділення необхідних обсягів фінансових ресурсів та їх розподіл, відповідно до визначених пріоритетів, на рівні Уряду необхідно забезпечити, з одного боку, удосконалення стратегічних механізмів планування державних цільових оборонних програм розвитку озброєння та військової техніки, з іншого – безумовного виконання затверджених таких програм через механізми ДОЗ. Це також підвищить

⁶²⁶ Уведено в дію Указом Президента України від 13.02.2017 № 31

⁶²⁷ Уведеного в дію Указом Президента України від 29 січня 2018 року № 16

ефективність формування та реалізації нової єдиної воєнно-економічної, воєнно-промислової та військово-технічної політики України.

3.1.5. Розширення спроможностей сил безпеки України⁶²⁸

Виходячи з того, що в сучасній війні невійськові методи набувають дедалі більшого значення, що підтвердилося й під час гібридної агресії РФ проти нашої держави, розвитку сил безпеки має приділятися пріоритетне значення.

Процестрансформації *Службою безпеки України* на динамічну, укомплектовану високопрофесійними фахівцями, забезпечену сучасними матеріальними й технічними засобами спеціальну службу, здатну ефективно захищати державний суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність України від зовнішніх і внутрішніх загроз, потребує внесення змін комплексу змін до Закону України «Про Службу безпеки України».

З огляду на положення Закону України «Про національну безпеку України» (стаття 19), яким, зокрема, визначено правовий статус і основні завдання СБУ, такі зміни мають бути спрямовані, передусім, на:

- посилення інституційних спроможностей і координуючої ролі СБУ як спеціально уповноваженого органу державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності, головного органу в загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, а також спеціально уповноваженого державного органу у сфері забезпечення охорони державної таємниці;
- чітке законодавче розмежування завдань та повноважень між СБУ та іншими державними і правоохоронними органами України, позбавлення невластивих спецслужбі функцій;

⁶²⁸Підготовлено з використанням офіційних матеріалів СБУ (лист від 01.06.2018 № 4/1843), ДПС (лист від 31.05.2018 № 0.42-5293/0/6-18), МВС (лист від 01.06.2018 № 7590/05/21-2018), НГУ (лист від 29.05.2018 № 27/6/3-3517), Апарату РНБОУ (лист від 23.05.2018 № 772/24-10/2-18).

- удосконалення організаційної структури СБУ, оптимізацію загальної чисельності і співвідношення військових і цивільних посад у структурі СБУ;
- підвищення ефективності взаємодії з партнерськими спеціальними службами іноземних держав та міжнародними безпековими інституціями;
- посилення взаємодії із громадськістю, удосконалення процедур демократичного цивільного контролю за діяльністю СБУ.

Уже найближчим часом має бути завершена робота над доопрацюванням проекту Концепції реформування системи охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, захисту державних інформаційних ресурсів, систем електронного урядування, технічного і криптографічного захисту інформації з обмеженим доступом.

Основним завданням у сфері розвитку *розвідувальних органів України* залишається реалізація Національної розвідувальної програми на 2016–2020 роки. Водночас, успішність подальших заходів потребує запровадження системного підходу до вирішення проблем розвідки, вимагає побудови чіткої розвідувальної системи, створення ефективного розвідувального співтовариства, яке має органічно об'єднати можливості та ресурси держави в розвідувальній сфері, спрямувати їх на виконання найактуальніших завдань протидії зовнішнім загрозам. Відповідно до вимог Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України потребує також вирішення питання щодо інституціоналізації координаційного органу з питань розвідки.

На виконання Стратегії розвитку органів системи *Міністерства внутрішніх справ* на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р, розвиток органів системи МВС має забезпечуватися за такими пріоритетами:

- створення безпечного середовища;
- протидія злочинності;
- дотримання та забезпечення прав людини;

- ефективно інтегроване управління державним кордоном і збалансована міграційна політика;
- забезпечення якості й доступності адміністративних послуг;
- ефективно урядування, прозорість і підзвітність;
- розвиток кадрового потенціалу та соціальний захист працівників.
- Темпи реформ у правоохоронній сфері не повинні знижуватися. Ключовим орієнтиром при цьому залишається підвищення рівня довіри населення до правоохоронних органів і відчуття особистої безпеки. Наразі ще не досягнуто цільовий індикатор, визначений Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» щодо рівня довіри громадян до органів правопорядку – 70 % за результатами загальнонаціонального опитування (фактично рівень довіри до різних правоохоронних органів системи МВС перебуває в діапазоні 39–53 %).

За результатами соціологічного опитування, проведеного Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова у жовтні 2017 року, Національній поліції висловили довіру 39,3% громадян, Департаменту патрульної поліції – 40,9%, Державній прикордонній службі – 46,4%, Національній гвардії – 52,6%. При цьому **довіра населення до поліції у 2016 році суттєво збільшилась** у порівнянні з показниками 2013–2015 років **та упродовж 2017 року залишалась незмінною**.

Досягненню такого рівня суспільної довіри, насамперед, сприяли структурні та функціональні перетворення Національної поліції, зокрема запровадження нових якісних критеріїв та процедури відбору кандидатів на службу, що дозволило в ході проведення атестаційних процесів суттєво оновити кадровий склад.

Найбільший прогрес та підтримка населення досягнуті у сфері розвитку універсальних високомобільних підрозділів патрульної поліції, створених для ефективно профілактики та протидії злочинності, підтримання громадської безпеки і порядку.

Потребують завершення функціональні та організаційні перетворення в системі МВС України, зокрема щодо проведення ґрунтовної децентралізації та впровадження дієвих механізмів громадського контролю за органами правопорядку, підвищення ефективності взаємодії правоохоронних органів як у системі МВС, так і з іншими правоохоронними органами, трансформації й оптимізації закладів освіти Міністерства.

За висновками Рахункової палати України⁶²⁹, низький прогрес спостерігається за такими напрямками розбудови **Національної поліції України**, як створення універсальної служби детективів, реформування служби дільничних офіцерів, формування підрозділів із патрулювання й контролю дорожнього руху на трасах, які мали б кардинально підвищити рівень правопорядку, покращити криміногенну ситуацію в державі та забезпечити безпеку дорожнього руху.

Також мають бути вжиті практичні заходи зі створення універсальної служби поліції, що ґрунтується на поєднанні функції превенції та надання послуг, запроваджені механізму взаємодії між поліцією та місцевою громадою.

Актуальним завданням залишається запровадження системи фіксації системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі через створення автоматичної системи фіксації та автоматизованої системи обробки даних Національної поліції.

Для вирішення проблемних питань у діяльності **Національної гвардії України** щодо охорони громадського порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян доцільним є внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правових засад діяльності Національної гвардії України,

⁶²⁹Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів, виділених на забезпечення діяльності підрозділів, установ та закладів Національної поліції України, затверджений рішенням Рахункової палати від 11.04.2018 № 10-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16756240/zvit_10-2_2018.pdf?subportal=main

зокрема щодо створення практичних механізмів реалізації військовослужбовцями НГУ передбаченого законодавством права здійснювати превентивні та поліцейські заходи примусу, а також уточнення і приведення у відповідність до законодавства завдань НГУ із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України та розмежування функцій НГУ в умовах дії різних правових режимів. Для цього необхідно розробити відповідний законопроект, який має відповідати стандартам ЄС і НАТО щодо функціонування сил жандармерії та поліції.

Актуальним завданням є запровадження в НГУ методології планування на основі спроможностей відповідно до стандартів НАТО. Це передбачає, зокрема, розробку необхідних інструкцій із планування та оцінювання, опис основних оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей НГУ, підготовку відповідного каталогу тощо.

Орієнтиром розвитку Національної гвардії України має стати поступове її наближення за показниками бойової та спеціальної підготовки, технічного оснащення та всебічного забезпечення до стандартів НАТО.

З метою подальшого розвитку спроможностей *Держприкордонслужби України*, створення належних умов для інженерно-технічного облаштування державного кордону України із суміжними державами, насамперед із Російською Федерацією, доцільним є внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо нормативно-правового визначення розмірів земельних ділянок, які надаються органам ДПС для будівництва та утримання інженерно-технічних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій та інших об'єктів прикордонної інфраструктури. Відповідний законопроект (реєстр. № 6777 від 21.07.2017) поданий Кабінетом Міністрів України й досі перебуває на розгляді комітетів Верховної Ради України.

Потребує також удосконалення нормативно-правова база щодо взаємодії й координації дій органів державної влади і складових сектору безпеки й

оборони щодо планування дій у разі ліквідації кризових ситуацій на державному кордоні.

Важливим для подальшого впорядкування умов діяльності ДПС є врегулювання проблемних питань під час виконання міжнародних договорів України про реадмісію. З цією метою доцільно прискорити розгляд Верховною Радою України відповідного законопроекту (реєстр. № 5344 від 02.11.2016).

Важливим завданням розвитку *Державної міграційної служби України* на найближчу перспективу залишається зміцнення її інституційного потенціалу, забезпечення сумісності й доповнюваності міграційної політики з іншими сферами діяльності держави.

Також ДМС необхідно посилювати співпрацю з органами місцевого самоврядування для залучення центрів надання адміністративних послуг до процесів оформлення та видачі паспортів громадянина України.

Пріоритети подальшої модернізації технічного оснащення сил безпеки.

Для подальшої модернізації технічного оснащення *системи правоохоронних органів МВС* необхідно зосередитися на вирішенні таких завдань:

- розвиток ІТ – управління системи МВС як частини загальнодержавного електронного урядування;
- технічний захист відомчих інформаційних ресурсів органів системи МВС від кібератак;
- розроблення і впровадження в НПУ єдиної електронної системи роботи з даними й матеріалами досудових розслідувань у партнерстві з органами прокуратури й судами (e-Case management system) для забезпечення безперервності та підзвітності проведення досудового розслідування;

- забезпечення належного рівня технічного й матеріального оснащення органів досудового розслідування НПУ і використання в їх діяльності сучасних експертно-криміналістичних засобів;
- упровадження в НПУ фіксації порушень правил дорожнього руху в автоматичному режимі;
- завершення процесу переоснащення НГУ спеціальною технікою, сучасним озброєнням, спеціальними засобами, засобами зв'язку для ефективного виконання покладених завдань;
- облаштування державного кордону сучасними засобами контролю;
- технічне переоснащення сучасною технікою, аварійно-рятувальними засобами та спеціальним обладнанням (передусім, для проведення піротехнічних робіт) сил цивільного захисту, які входять до системи ДСНС;
- створення резерву техніки, матеріальних та технічних засобів для створення спеціальних формувань ДСНС на особливий період;
- переобладнання вузлів зв'язку територіальних органів та підрозділів ДСНС, створення комплексів засобів зв'язку для мобільних пунктів ДСНС;
- створення та забезпечення функціонування автоматизованої системи управління телекомунікаційними мережами, центру обробки даних, комплексної підсистеми інформаційної підтримки прийняття рішень із питань надзвичайних ситуацій, у тому числі комплексної системи захисту інформації;
- модернізація та оснащення системи гідрометеорологічних спостережень, автоматизації збирання й передачі гідрометеорологічної інформації та інформації про забруднення навколишнього природного середовища;
- розвиток технічної інфраструктури для поширення використання біометричних паспортів, ID-карток.

З цією ж метою **СБУ** має спрямувати свої зусилля на створення нових та модернізацію наявних зразків спеціальної техніки для забезпечення

ефективної діяльності, насамперед, контррозвідувальних та антитерористичних підрозділів. Для *СЗРУ* необхідно продовжити модернізацію засобів технічної розвідки, відповідно до Національної розвідувальної програми.

3.1.6. Зміцнення оборонно-промислового комплексу України

Для зміцнення ОПК України необхідно забезпечити безумовне виконання Закону України «Про національну безпеку України»⁶³⁰ та інших документів стратегічного планування, зокрема – Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України та Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України за допомогою нормативно-правових, організаційних, адміністративних, кадрових та бюджетних заходів. Так, у згаданій Концепції відзначено, щодля ефективного розвитку сектору безпеки й оборони в сучасних умовах необхідно забезпечити узгодження концепцій, стратегій і програм реформування та розвитку складових цього сектору та ОПК. Це вимагає створення умов (нормативно-правових, економічних, податкових, політичних тощо) для виведення ОПК України на якісно новий рівень, що має забезпечити:

- виробництво сучасних ОВТ для потреб сил оборони;
- функціонування ОПК як цілісної системи на принципах інноваційного саморозвитку;
- генерацію компаніями ОПК інновацій із виробництва не тільки товарів військового призначення, а й високотехнологічних товарів цивільного використання, що буде сприяти економічному розвитку держави та створить додаткові робочі місця;
- посилення експортного потенціалу та конкурентоспроможності ОПК України на світових ринках.

⁶³⁰Закон України «Про національну безпеку України». 21 червня 2018 року № 2469-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page>.

Для зміцнення ОПК у рамках політики економічного забезпечення сектору безпеки й оборони необхідно⁶³¹:

- визначити (відповідно до характеру й масштабів воєнних загроз державі) цілі, пріоритети та завдання щодо забезпечення потреб сил оборони в ОВТ та інших товарах військового призначення (ТВП) на довгострокову перспективу із зазначенням їх номенклатури та обсягів, фінансових витрат для закупівлі, з розподілом за роками;
- визначити потенціал ОПК для проведення ремонту та модернізації наявного ОВТ, а також для підтримання його в боєздатному стані;
- провести корпоратизацію, реструктуризацію та реорганізацію підприємств української оборонної промисловості відповідно до Державної цільової програми реформування та розвитку ОПК України до 2021 року⁶³² та Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року⁶³³. На виконання Державної цільової програми реформування та розвитку ОПК у ДК «Укроборонпром» уже розпочато роботу з корпоратизації низки підприємств, зокрема – ДП «Антонов», ДП «Завод 410 ЦА», ДП «Виробниче об'єднання «Карпати»;
- створити сприятливі умови для ефективного функціонування й розвитку організацій та підприємств ОПК, які забезпечують реалізацію воєнно-економічної, воєнно-промислової і військово-технічної політики, політики ВТС та визначають науково-технічну і виробничо-технологічну стабільність ОПК. Мається на увазі забезпечення інвестицій, розвиток інновацій, дотримання прав інтелектуальної власності та прав на експорт. Зміцненню та розвитку українського ОПК

⁶³¹ Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України. Указ Президента України від 04.03.2016 р. №92/2016.

⁶³² Постанова КМУ від 24.05.2017 № 366-6 «Про Державну цільову програму реформування та розвитку ОПК України до 2021 року».

⁶³³ Розпорядження КМУ від 20 червня 2018 р. № 442-р «Про схвалення Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/442-2018-p>.

має сприяти Національний фонд досліджень України, який нині формується⁶³⁴;

- створити умови для збереження та розвитку базових і критичних технологій, експериментальної науково-технічної, технологічної і виробничої бази ОПК. В Україні станом на початок 2018 р. створена та функціонує система наукових досліджень для забезпечення національної безпеки й оборони, зокрема в рамках розвитку критичних технологій⁶³⁵;
- зменшити залежність України від імпорту ТВП та товарів подвійного використання (ТПВ);
- спрямувати необхідні фінансові, матеріально-технічні та інтелектуальні ресурси на виконання основних завдань у пріоритетних напрямках розвитку ОПК;
- підвищити взаємодію органів державної влади з компаніями ОПК, зокрема, у рамках системи державного оборонного замовлення, державного замовлення щодо безперервної підготовки робітничих, технічних та інженерних кадрів для задоволення потреб підприємств ОПК усіх форм власності;
- підвищити ефективність міжнародного військово-технічного й науково-технічного співробітництва, насамперед із державами – членами ЄС та НАТО.

Відповідно до довгострокових потреб сил оборони в ОВТ, інших ТВП та ТПВ у мирний час та особливий період із зазначенням її номенклатури та обсягів, необхідно сформулювати систему довгострокового, середньострокового та короткострокового планування розвитку ОПК України, з урахуванням законодавчо визначених щорічних витрат на фінансування сектору безпеки й оборони та прогнозу видатків на відповідні періоди.

⁶³⁴Закон України № 848-VIII від 26.11.2015 «Про наукову і науково-технічну діяльність»

⁶³⁵Розпорядження КМУ від 30 серпня 2017 р. № 600-р затверджені Перелік критичних технологій у сфері виробництва озброєння та військової техніки і План заходів щодо забезпечення державної підтримки розвитку критичних технологій у сфері виробництва озброєння та військової техніки.

3.1.7. Гармонізація законодавства в оборонно-промисловому секторі

Підвищення ефективності оборонно-промислового сектору вимагає гармонізації законодавства щодо окремих аспектів його функціонування. Здійснення державного оборонного замовлення, виконання державних цільових програм, залучення інвестицій і експортно-імпорتنі операції мають бути узгоджені між собою для досягнення єдиних цілей щодо підвищення обороноздатності держави.

Система державного оборонного замовлення виконує свої базові функції. Проте, вона потребує суттєвої модернізації за кількома напрямками. *По-перше*, мають бути скорочені строки формування державного оборонного замовлення. Зараз процедура починається з набуттям чинності законом про державний бюджет на наступний рік. Від цього моменту й до початку реалізації контрактів може проходити кілька місяців.

Кардинальне вирішення проблеми полягає в тому, щоби формувати державне оборонне замовлення одночасно з формуванням бюджету. Для цього необхідне глибоке перероблення Закону України «Про державне оборонне замовлення», нормативних актів, прийнятих на його виконання, а також внесення змін до Бюджетного кодексу. У такому разі, затвердження державного оборонного замовлення на наступний рік може здійснюватись на рівні закону, який впливатиме на формування державного бюджету на етапі бюджетного запиту відповідно до положень Бюджетного кодексу.

Така кардинальна зміна порядку формування державного оборонного замовлення вимагатиме часу і глибокого опрацювання органами влади. Але вже зараз необхідне максимальне скорочення термінів формування державного оборонного замовлення згідно процедур, затверджених урядовими постановами.

По-друге, процедура укладення контрактів складна для виконавців. Вона забезпечує необхідний рівень контролю використання коштів і виконання

робіт зі збереженням державної таємниці. Водночас вона не відповідає вимогам часу, адже надає преференції великим державним підприємствам, створюючи «паперовий бар'єр» для багатьох інших, зокрема, для невеликих приватних підприємств, тим більше, для іноземних компаній. Вирішення проблеми потребує спрощення механізмів ліцензування й допуску до державної таємниці.

По-третє, формування оборонного замовлення орієнтовано на поточні закупівлі, які можуть бути виконані упродовж одного або кількох років («procurement» в термінології країн НАТО). Можливість закупівлі новітніх видів озброєнь і військової техніки (ОВТ) із забезпеченням їх повного життєвого циклу від формування обрису до утилізації («acquisition» в термінології країн НАТО) окремо не передбачена. Частково проблема може бути вирішена з прийняттям Закону України «Про створення та виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки», проект якого знаходиться на розгляді у Верховній Раді. Однак цей закон встановить тільки рамки закупівлі за повним життєвим циклом. Необхідне додаткове формування нормативної бази для його практичного виконання.

Введена з 2016 року система трирічного планування державного оборонного замовлення є корисним, однак недостатнім кроком. Замовлення, як і раніше, формується на рік з індикативним плануванням на наступні два роки. Водночас життєвий цикл новітніх ОВТ може складати десятиліття. При прийнятті рішення щодо їх закупівлі має оцінюватись повна вартість усієї програми з гарантованим фінансуванням по роках. Потрібна гнучкість, яка б забезпечувала перенесення фінансування між роками й не створювала пауз у виконанні програм на початку кожного року. Крім того, потрібне акумулювання коштів на такі програми, які можуть надходити з різних джерел, не тільки за кошт державного оборонного замовлення. Тому необхідно опрацювання питання про створення фондів для фінансування програм створення і виробництва ОВТ, інтегрованих до системи державного оборонного замовлення.

Прогнозований обсяг державного оборонного замовлення й коштів державних цільових програм є недостатнім для фінансування розвитку в оборонно-промисловому секторі на рівні, якого потребує національна оборона. Нагальним завданням є розширення внутрішнього й зовнішнього інвестування. Не існує єдиного законодавчого механізму залучення інвестицій. Через низку законодавчих ініціатив має бути створений сприятливий інвестиційний клімат з урахуванням обмежень, які накладає сама специфіка виготовлення ОВТ і продукції оборонного призначення. Там, де комерційні можливості природно обмежені, повинна залучатись державна підтримка.

Спрощення процедур державного оборонного замовлення, ліцензування й доступу до державної таємниці створюватимуть позитивний ефект для збільшення інвестицій.

Інша важлива сфера, що потребує модернізації законодавства – впровадження сучасного корпоративного управління в оборонно-промисловому секторі. Акціонерні товариства, створені замість казенних і державних підприємств, навіть без зміни форми власності з державної на приватну матимуть у своєму розпорядженні значно більше фінансових інструментів від створення спільних підприємств до емісії цінних паперів. Зараз процес корпоратизації відбувається повільними темпами на спеціальній основі для деяких підприємств. На законодавчому рівні необхідно створити умови для прискорення цього процесу. Очікує на погодження урядом проект закону «Про особливості перетворення державного унітарного комерційного підприємства оборонно-промислового комплексу в акціонерне товариство». Наступним ретельно підготовленим кроком має стати приватизація окремих корпоративованих підприємств, що також вимагатиме додаткового юридичного унормування.

На час перетворення державних і казенних підприємств на акціонерні товариства, який може бути тривалим, актуальними будуть механізми державно-приватного партнерства. Чинний Закон України «Про державно-

приватне партнерство» не містить спеціальних заборон на поширення його дії на оборонно-промисловий сектор. Однак він не враховує специфіку економічної діяльності в цій сфері. Заслужують на увагу пропозиції щодо розроблення окремого законодавства стосовно державно-приватного партнерства в оборонно-промисловому секторі.

В оборонно-промисловому секторі комерційне кредитування ускладнене порівняно з цивільною сферою. Одночасно, фактом є те, що індустріальна база й наявні технології тільки частково відповідають потребам оборони. Реструктуризація й оновлення індустріальної бази, включно з розробкою критичних технологій і підготовку виробництва, вимагає значного фінансування. Перекладати фінансування цих заходів на державне оборонне замовлення контрпродуктивно, адже веде до завищення ціни, яка може стати неконкурентною порівняно з імпортними пропозиціями.

Частково проблема вирішується за рахунок коштів Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2021 року. Модернізація і створення нових індустріальних потужностей на казенних і державних підприємствах не викликає значних юридичних проблем. Однак державне інвестування в акціонерні і приватні підприємства вимагає додаткового унормування, зокрема, щодо передачі активів, створених за бюджетні кошти, на баланс цих підприємств.

Потребує опрацювання питання про створення сприятливих умов для комерційного кредитування підприємств оборонно-промислового сектору. Банки розглядають ці підприємства на загальних умовах кредитування і здебільшого не знаходять їх привабливими. Необхідне спрощення процедур надання державних гарантій і пільг при залученні кредитів. Ефективним рішенням може стати створення уповноваженого інвестиційного банку у сфері виробництва ОВТ і продукції оборонного призначення.

Підприємствам оборонно-промислового сектору мають бути надані можливості для ширшого внутрішнього інвестування. Насамперед, це стосується підприємств зі значним експортним потенціалом. Зараз система

експорту ОВТ занадто централізована і здійснюється, переважно, через низку спецекекспортерів. Обмежені можливості експорту надані тільки окремим виробниками. У бік лібералізації мають бути переглянуті Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» й нормативні акти, затверджені урядом на його виконання.

Окремий блок питань законодавчого унормування стосується імпорту ОВТ, комплектуючих і продукції, необхідної для роботи підприємств оборонно-промислового сектору. Чинні процедури не враховують особливостей імпорту за різними категоріям і в багатьох аспектах є застарілими. Наявна схема полягає в тому, що імпорт здійснюється через спецекекспортерів у рамках виконання державного оборонного замовлення. Законодавчі процедури мають бути змінені для надання державним замовникам прав щодо прямого імпорту без залучення спецекекспортерів. Міністерство економіки підготувало проект закону щодо внесення необхідних змін. Однак це вирішує тільки частину проблем. Необхідна лібералізація імпорту комплектуючих, матеріалів і іншої продукції самими підприємствами, що виконують державне оборонне замовлення. Це здешевить імпорт і прискорить виробництво. Імпорт через спецекекспортерів може залишитись як опція, коли це необхідно.

3.1.8. Розширення військово-технічного співробітництва

Робота на світовому ринку, не зважаючи на внутрішні потреби в сучасному озброєнні для успішної протидії військовій агресії з боку РФ, залишається суттєвим джерелом надходження валютних коштів для розвитку власного ОПК.

Так, Україні вдалося утримати інтерес Пакистану, й ось результат: в Ісламабаді 2016 року підписано меморандум про обслуговування танкового

парку цієї країни – це й поставки машино-трансмисійних відділень (МТВ) й інших комплектуючих, і просування на ринок лінійки двигунів серії БТД.

Ідеться про замовлення на більш ніж 600 млн дол. Тривала й загалом ефективна робота на ринку Азербайджану стала передумовою для реалізації великого проекту з передачі технології виробництва Ан-178 цій країні. Те саме можна сказати і про Алжир, який підписав цього року контракт на закупівлю українських переносних протитанкових ракетних комплексів (ПТРК) «Скіф» – саме з Алжиром пов'язані перші успіхи українського ДККБ «Луч» зі створення високоточної зброї, і це було ще 1999 року. Не випадково з'явилися перспективи й на ринку Індонезії, з якою ще 1997 року «Укрспецекспорт» підписав перший контракт на ремонт партії бронетехніки. Тепер ДК «Укроборонпром» розраховує розвинути ідею ліцензійного виробництва плаваючих колісних бронетранспортерів БТР-4М із колісною формулою 8x8. А ось іракський ринок Київ втратив – і через якість роботи, і внаслідок активності російських спецслужб. З обіцяних Багдадом 2,4 млрд дол. освоєно лише 640 млн дол.

Одним зі шляхів реалізації зазначеного пріоритету є **розширення форм ВТС**. Для прискорення переорієнтації діяльності ОПК на співробітництво з країнами ЄС та НАТО особливу увагу необхідно приділити таким питанням:

- залучення іноземних оборонних компаній до ремонту парку авіаційної техніки Збройних Сил, зокрема постачання необхідних комплектуючих, вузлів та агрегатів;
- постачання комплектуючих, обладнання та устаткування для виробництва, а також модернізації зразків вітчизняного озброєння і військової техніки за проектами імпортозаміщення;
- кооперація вітчизняних підприємств ОПК та іноземних оборонних компаній із виробництва боєприпасів для стрілецької зброї, стволів та гармат до артилерійських систем та бронетанкової техніки;
- постачання сучасних технологій за стандартами НАТО до вітчизняних підприємств ОПК для прискорення налагодження та виробництва в

Україні продукції військового призначення, зокрема засобів ППО, РЕБ, радіо зв'язку та боєприпасів;

- постачання комплектуючих, складових, вузлів та агрегатів для виробництва на підприємствах вітчизняного ОПК продукції військового призначення, у тому числі боєприпасів, засобів ППО, розвідки та РЕБ, а також засобів радіозв'язку.

Запорукою успішного використання зазначених форм ВТС активна політика державного протекціонізму, сутність якої полягає в захисті державою інтересів підприємств ОПК України як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках;

Використання ВТС із метою формувати союзників із західних партнерів та усунення Росії як конкурента на ринку ОВТ. РФ, яка розв'язала проти України війну і вступила в протистояння із Заходом, відчуває певний дефіцит технологій.

Україні необхідно активно просуватися на ринки, де традиційно працювала Росія. Насамперед, це Індія й Китай. А також треті ринки, які потребують такої номенклатури ОВТ. Так, Міноборони Індії та низка компаній цієї країни підписали з Міноборони України низку меморандумів про виробництво військово-транспортних літаків і про довгострокове постачання газотурбінних установок для індійських військових суден.

Головною умовою приходу західних компанії на український ринок є ***лібералізація зовнішньоекономічної діяльності в оборонній сфері*** та ухвала низки законів, необхідних для захисту інвестицій, інтелектуальної власності тощо. І владою вже багато зроблено на цьому шляху. Перед усім, підготовлено проекти низки законів щодо внесення змін до деяких законодавчих актів із метою спрощення експортно-імпоротної діяльності для розробників та виробників озброєння. Ціла низка держав готова включати й оплачувати дослідно-конструкторські роботи в рамках експортних контрактів.

Нова державна політика у сфері ВТС, має бути визначена в окремому

документі – *Стратегії військово-технічного співробітництва України з іноземними державами*, яка базуватиметься на досвіді ЄС та НАТО, що передбачає більш гнучку систему міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання.

Стратегія має розглядатися як довгостроковий, послідовний, конструктивний, раціональний, підкріплений ідеологією не деталізований план. З огляду на таку форму цього документа пропонуємо провести оцінку сучасного стану ВТС з іноземними країнами, визначити загальні проблеми та пріоритетні напрями його розвитку.

Для реалізації *державної політики у сфері ВТС*, що визначатиметься в Стратегії, необхідно буде прийняти низку законодавчих актів, а саме:

1. З метою зняття існуючої на сьогодні заборони в законодавстві щодо створення спільних підприємств та надання можливості учасникам Державного концерну «Укроборонпром» брати участь у реалізації міжнародних проектів через створення господарських організацій із залученням іноземних інвестицій в оборонно-промисловий комплекс необхідно прискорити прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій в оборонно-промисловий комплекс».

2. Прискорити також прийняття законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо здійснення закупівлі продукції, робіт послуг оборонного призначення за імпортом» та «Про військово-технічне співробітництво». Це, крім іншого, дасть змогу оптимізувати процедури закупівлі продукції оборонного призначення за імпортом, усунути бар'єри щодо укладення державними замовниками прямих контрактів із закупівлі в іноземних постачальників продукції оборонного призначення та впровадження офсетної практики.

3. У зв'язку з необхідністю лібералізації умов ведення бізнесу з орієнтацією на європейські дерегуляційні механізми через удосконалення процедур державного експортного контролю, їх адаптації до законодавчих

положень ЄС, впровадження системи електронного ліцензування прискорити прийняття Закону України про внесення змін до Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання».

Отже, нові підходи до розвитку ВТС України з іноземними державами мають сприяти забезпеченню ЗСУ сучасним озброєнням, закріпленню України на нових ринках зброї та збільшенню валютних надходжень.

3.1.9. Грошове та пенсійне забезпечення військовослужбовців

Реформи системи соціального захисту та забезпечення мають розпочатись з усвідомленого і, відповідно, нормативного закріплення її як одного із базових компонентів Воєної доктрини України. Метою даного закріплення має стати створення та ефективне використання інструментів соціального забезпечення для залучення до лав армії мотивованого до тривалої служби контингенту населення, його соціального супроводження упродовж служби, створення умов для збільшення тривалості термінів служби, підготовку висококласних військових спеціалістів і, одночасно, формування високого рівня відповідальності військовослужбовців за виконання поставлених перед ними завдань.

Наступними кроками, спрямованими на розбудову системи соціального забезпечення військовослужбовців є планове вирішення комплексу проблем, які тісно пов'язані між собою та гальмують процеси ефективної модернізації такої системи.

1. Вирішення проблеми диференціації правового режиму позиціонування військовослужбовців щодо інститутів професій та державної служби можливе через прийняття закону (з умовною назвою «Про захисників України»), у якому необхідно нормативно зафіксувати особливий статус військовослужбовців, високий ступінь ризику та шкідливості його діяльності, високе суспільне значення, перелік їх соціальних потреб, які в умовах

об'єктивного обмеження його індивідуальних та громадянських можливостей має забезпечити суспільство, а також ступінь їх першочерговості щодо потреб інших соціальних груп населення. Така формалізація статусу та складних умов діяльності військовослужбовців має стати основою для розробки та застосування до них спеціальних (особливих) умов соціального забезпечення, відмінних від цивільних норм.

2. Для вирішення проблеми спеціальної класифікації військових професій необхідно законодавчо закріпити професійний клас військовослужбовців у вигляді окремої професійної групи, для якої слід розробити власні кваліфікаційні вимоги, описи професійної діяльності, ризиків та шкідливостей. Це стане основою для розробки та застосування для професій військової групи спеціальних стандартів, які будуть визначати інструменти, якісні та кількісні параметри соціального захисту військовослужбовців відповідно до встановлених груп ризику та складності; основних вимог, умінь та функцій військовослужбовців; рівня компенсації їх фактичних та потенційних економічних, соціальних, фізичних та психологічних втрат тощо, за всіма напрямками соціального забезпечення.

3. Задля припинення безкінечної боротьби за кожним окремим параметром грошового, пенсійного забезпечення військовослужбовців із представниками інтересів економії бюджету та інших соціальних груп для військовослужбовців мають бути розроблені власні стандарти соціального забезпечення та захисту, що не можуть довільно корегуватися органами виконавчої влади. Система спеціальних соціальних стандартів для військовослужбовців, у нинішніх соціально-економічних та суспільно-політичних умовах дасть змогу:

- сформувати прозору для військовослужбовців систему соціального забезпечення, яка створить ефективні інструменти їх мотивації та стимулювання;

- забезпечити дієві державні гарантії щодо визначених напрямів соціального забезпечення, джерел їх фінансування, інструментів реалізації, механізмів та параметрів його збільшення;
- гарантувати практичну незалежність інструментів та джерел соціального захисту військових від політичних та кон'юнктурних коливань у системі державного управління;
- надасть органам військового управління законні права при визначенні та корекції необхідних напрямів кількісних і якісних змін за всіма напрямками соціального забезпечення тощо.

Пропонована система спеціальних соціальних стандартів має ґрунтуватись на визначенні базових параметрів соціального забезпечення військовослужбовців, які будуть збільшуватись за допомогою визначених форм та інструментів відповідно до диференціації обраних критеріїв та за жодних обставин не можуть переглядатись у бік зменшення. До таких критеріїв мають бути віднесені рід військ, ризики для життя та здоров'я, складність діяльності, рівень відповідальності на посаді та якість виконання професійних обов'язків, тривалість служби, темпи інфляції збільшені на певний відсоток тощо. Варто зазначити, що ці стандарти мають розроблятися Міністерством оборони України в тісній співпраці з іншими задіяними в цьому процесі органами виконавчої влади. Вони мають відповідати планам розвитку ЗСУ, специфіці діяльності та використання підрозділів ЗСУ для забезпечення високого рівня обороноздатності країни, що потребує надання МОУ вирішального права голосу щодо формування спеціальних соціальних стандартів, їх затвердження та реалізації. Нормативне затвердження вказаних стандартів має здійснюватися на рівні бюджетного правила, що забезпечить їх незмінність від політичних та кон'юнктурних коливань у системі державної влади.

Розробка та реалізація системи спеціальних соціальних стандартів сформує нову державну політику у сфері соціального забезпечення військовослужбовців, основним критеріями ефективності якої мають стати

цілісність, взаємна узгодженість компонентів, практична ефективність, суспільна значимість. Це потребує розробки дорожньої карти (плану дій, стратегії, концепції) її формування та запровадження на довготривалій період. З огляду на сучасні умови застосування ЗСУ, необхідність посилення мотиваційного та стимулюючого компонентів першочерговими кроками такого плану мають стати:

Удосконалення системи грошового забезпечення військовослужбовців. Найбільш ефективно вирішення проблеми грошового забезпечення військовослужбовців має стати прийняття спеціального стандарту грошового забезпечення військовослужбовців. Основою такого стандарту має стати визначення базового рівня грошового забезпечення, який має збільшуватись за допомогою диференційованих показників терміну служби, встановлених груп ризику та складності, рівня відповідальності на посаді, ефективності виконання службових обов'язків, рівня інфляції тощо. Сума розрахована таким чином має стати основною частиною грошового забезпечення військовослужбовців і має перевищувати, на початкових етапах впровадження цих стандартів, принаймні вдвічі розмір додаткових виплат (премій).

2. Удосконалення системи житлового забезпечення. Вирішення цієї проблеми можливе за допомогою прийняття двох нових стандартів житлового забезпечення військовослужбовців. Перший – це формування спеціальних (іпотечних) рахунків для військовослужбовців які тривалий час перебувають у лавах збройних сил з урахуванням їх сімейного складу, складності та важливості виконуваних завдань, ефективності виконання посадових обов'язків, специфіки регіону служби та проживання тощо. Другий – створення системи житлового кредитування військовослужбовців, з мінімальним відсотком особистих їх внесків на погашення кредиту, розмір яких, насамперед, буде залежати від нерозривного терміну їх перебування в лавах ЗСУ. Обидва стандарти мають можливість закласти основи поетапного та стабільного фінансування житлового забезпечення на довготривалій

період. Варто зауважити, що вкрай необхідним до програм житлового забезпечення включити військовослужбовців (неофіцерського складу), які кілька разів підряд укладали контракт на проходження військової служби, особливо в зоні бойових дій.

Удосконалення системи медичної та психологічної реабілітації.

Вирішення зазначеної проблеми можливо лише шляхом створення нових стандартів фізичної та психологічної реабілітації, метою яких має стати створення вузькопрофільних високоспеціалізованих установ із реабілітації, посиленої підготовки спеціалістів та розробки спеціалізованих програм (протоколів) лікування з обов'язковим залученням до цього міжнародних експертів із цих питань, спрощення доступу нинішніх та колишніх військовослужбовців до послуг цих закладів та спеціалістів. Для фінансування медичної та психологічної можна здійснювати за кількома напрямками. Найбільш доступними серед них є: впровадження системи страхування військовослужбовців; створення системи індивідуальних (безготівкових) рахунків військовослужбовцям, як мали втрати здоров'я протягом періоду перебування на військовій службі, особливо в зоні військового конфлікту; створення спеціалізованого фонду реабілітації, який би мав можливість залучати кошти Державного та місцевих бюджетів, благодійні внески та кошти іноземних структур тощо.

Отже, запропоновані основні напрями формування нової політики соціального забезпечення військовослужбовців як невід'ємної базової складової Воєнної доктрини України, поряд з іншими складовими соціального захисту (речове забезпечення, харчування, соціальна підтримка родин тощо) цієї категорії населення має бути цілісним та оптимально збалансованим інструментом ефективного соціального супроводження військових протягом тривалого періоду їхньої служби, стимулювання до високоефективного виконання службових обов'язків, забезпечення позитивного та привабливого іміджу ЗСУ, активізації формування мобілізаційного резерву. Роль, значення та механізми забезпечення кожного

компоненту мають бути чітко обґрунтованими та виваженими відповідно до профільних потреб ЗСУ, що забезпечить можливість перерозподілу ресурсів у разі можливих змін пріоритетів соціального забезпечення та недопущення погіршення будь-якого з напрямів

У середньо- та довгостроковій перспективі розробка та реалізація такої політики дасть змогу уникнути непродуманих, епізодичних та тимчасових рішень держави у сфері соціального забезпечення військовослужбовців. У результаті реалізації гарантованих спеціальних соціальних стандартів держава задекларує високий рівень престижності та суспільної поваги до людей які вступили до лав Збройних Сил України, прийняли високий рівень свої відповідальності та ризикованості, свідомо пішли на обмеження певних своїх свобод. Для суспільства ефективність реалізації пропонованої політики буде проявлятися у прозорості та прогнозованості кар'єрного зростання військовослужбовців та високого рівня їхнього соціального забезпечення. А люди, які виявили бажання, або ж мають плани на вступ до війська матимуть значні мотиви до тривалого перебування в лавах збройних сил та ефективного виконання своїх обов'язків, оскільки будуть впевненими в адекватній оцінці свого вкладу в захист України від будь-яких зовнішніх втручань.

3.1.11. Санкції як інструмент мирного врегулювання конфлікту

Міжнародні економічні санкції відіграють роль стратегічного невійськового стримувача російської гібридної агресії. Водночас на четвертому році конфлікту, міжнародна спільнота продемонструвала плюралізм підходів щодо ефективності санкцій та потенціалу перезавантаження відносин із РФ, принаймні їх економічної частини. Поштовхом для цього стала низка економічних ініціатив Німеччина та Франції в співробітництві з РФ. Відповідна дискусія відкрила «вузькі» місця

в зовнішній політиці кількох країн, порушуючи єдність щодо міжнародних механізмів протидії агресії.

Критиками санкцій неодноразово порушувалось питання про неспівставність негативного отриманого економічного ефекту з несуттєвим прогресом у досягненні мирного врегулювання конфлікту. Заклики до РФ працювати «пліч-о-пліч із Європою щоб завершити один із найскладніших періодів в історії»⁶³⁶ висловлені президентом Франції Е. Макроном до певної міри узагальнюють думки низки європейських політиків.

Процеси, навколо міжнародних економічних санкцій проти РФ у зв'язку з агресією проти України характеризувались:

- **розхитуванням єдності коаліції стосовно збереження та розширення санкційного тиску проти РФ унаслідок додаткових економічних витрат.** У різній мірі країни, які підтримали України проти російської агресії, понесли економічні втрати. Скорочення та призупинення торгівлі, контр санкції, запроваджені РФ та несприятлива світова кон'юнктура, призвели до витрат, які в кінцевому підсумку, відобразились на внутрішніх споживачах та платниках податків. При цьому граючи на розбіжностях американського та європейського підходу до санкцій проти РФ, російською стороною активно розбудовувались механізми обходу санкцій, що вносить розкол у середовище американських та європейських бізнес-кіл, які по-різному втрачають від дії санкцій.
- **Слабкою прогнозованістю ефективності економічних санкцій унаслідок їх «буферизації» через треті країни, які не приєдналися до коаліції.** За оцінками експертів, тільки в жовтні 2014 р. Росія та Китай уклали біля 40 угод із фінансування та обміну технологіями⁶³⁷.

⁶³⁶Polglase K., Smith-Spark L. Macron calls on Russia to work with Europe to end 'difficult period' (May 25, 2018)// CNN. [Електронний ресурс] – Режим доступу : //edition.cnn.com/2018/05/25/europe/macron-putin-st-petersburg-forum-intl/index.html

⁶³⁷Nelson, R., US Sanctions on Russia: Economic Implications, February 2015. (R43895. Washington DC)// Congressional research service.- Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/row/R43895.pdf>

- *Зниженням ефектів санкцій внаслідок адаптації РФ до ситуації.*

Економіка РФ загалом адаптувалась до двох ключових чинників, які завдали їй найбільших втрат: зниження цін на нафту і міжнародних санкцій та демонструє відновлення з IV кв. 2016 р. Досягнення успіхів в імпортозаміщенні в сегменті продовольчих та споживчих товарів та істотне покращення експортної динаміки РФ дозволяє зафіксувати накопичення у РФ певного запасу міцності від негативного ефекту можливого посилення міжнародних санкцій.

На тлі ініційованих США торговельних обмежень відносно низки товарних категорій із ЄС та Китаю, збереження міжнародних економічних санкцій зустріло новий виток негативних застережень. Основним аргументом тут є небезпека повного обмеження торгівлі, яка здатна перевести торговельний конфлікт у площину збройного протистояння. Відповідно, балансування між необхідним економічним тиском для стримування агресії та утримання військового втручання від ескалації – є складним завданням, над вирішенням якого працює світова спільнота.

Водночас потрібно відзначити, що передчасність висновків про неефективність санкцій засновується на недостатньому часовому проміжку дії економічних запобіжників агресії. Важливо також врахувати новий небажаний ефект, який може бути створений внаслідок завчасного скасування санкцій без відповідного відновлення міжнародних правових відносин, грубо порушених РФ. Перспективи збереження санкцій на сьогодні визначаються *балансуванням між цінностями та національним економічним егоїзмом*, втіленим під тиском нових національних коаліційних угод в окремих державах.

У цьому контексті пріоритетними завданнями державної політики в Україні мають стати:

- зміцнення інституційного забезпечення політики санкцій, через створення відповідної архітектури органів управління політики та імплементації економічних санкцій, а також нагляду над дотриманням

санкцій і розроблення санкційної політики. Для чого потрібно створити спеціалізовані підрозділи при міністерствах України;

- доручити РНБОУ розглянути питання: пріоритети застосування національних санкцій, основних порушень національного режиму санкцій та шляхів ухилення від санкцій; ефективності санкцій проти РФ; основних засад продовження санкцій проти РФ; розробити проект Закону України – аналогу «Закону Магнітського», який містить регламентацію в'їзду на територію України іноземних осіб, якщо вони порушили права людини (насамперед у Криму та на тимчасово окупованих територіях), причетні до корупції та відмиванню грошей, і/або внесені до переліку до списків ЄС або інші списки заборонених осіб США та держав-членів НАТО;
- З метою нейтралізації тиску на користь пом'якшення антиросійських санкцій із боку підприємницьких кіл окремих країн ЄС, які несуть реальні втрати внаслідок обмежень на співробітництво з РФ, розробити пропозиції щодо активізації економічної співпраці з Україною (або ініціювання багатосторонніх проектів співпраці).

3.1.12. Заходи протидії в інформаційній сфері

Незважаючи на очевидні здобутки, в інформаційній сфері є ціла низка заходів, які мають бути вжиті вже найближчим часом як у сенсі розбудови окремих стратегічних напрямів державної інформаційної політики, так і тактичних рішень, що будуть мати стратегічний ефект. Одне з важливих завдань тут – якнайшвидше виконання завдань Доктрини інформаційної безпеки України.

Одним із пріоритетних є *розробка стратегічного нарративу та створення ефективно діючої системи стратегічних комунікацій*. Треба визнати, що незважаючи на активні зусилля органів державної влади та долучених до цього процесу неурядових структур і іноземних консультантів

система все ще перебуває в процесі створення. Наявні спроби побудови окремих її елементів (зокрема, вдосконалення системи кризових комунікацій чи ситуаційних центрів) є надзвичайно важливими, однак не мають залишитись на рівні попередніх розробок, а бути перетворені на пілотні проекти з подальшою широкою імплементацією в систему державного управління.

Крім того Доктрина інформаційної безпеки України виділяє як одну з актуальних загроз національним інтересам та національній безпеці України в інформаційній сфері проблему поширення закликів до радикальних дій, пропаганда ізоляціоністських та автономістських концепцій співіснування регіонів в Україні. Упродовж останнього року ці тенденції місцями посилювались, часто – за прямої чи опосередкованої інформаційної, політичної, фінансової підтримки агресора. Ця проблема потребує постійної уваги та системного моніторингу регіональних інформаційних загроз, одним із завдань якого є визначення рівня загроз політичній стабільності регіону, а також оцінка впливу третіх сторін на посилення цих загроз.

Відчутною є проблема відсутності **цілісної державної інформаційної політики щодо окупованих територій** Криму та Донбасу, хоча позитивні кроки в цій сфері здійснюються. Так, 26 липня 2018 року Кабінет Міністрів України схвалив «Стратегію інформаційної реінтеграції Донбасу»⁶³⁸. Водночас, складно не відмітити, що відбувається цей процес із певним запізненням. Крім того **досі не ухваленою залишається «Стратегія інформаційної реінтеграції Криму»** (яка була розроблена Міністерством інформаційної політики України в широкій співпраці із представниками громадянського суспільства, науковцями та заінтересованими державними органами), що є абсолютно неприйнятним у питанні відновлення територіальної цілісності Української держави. Це істотно ускладнює процес реалізації дій та заходів, що мають вживатись українською державою для

⁶³⁸ МІП: Уряд схвалив Стратегію інформаційної реінтеграції Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://mip.gov.ua/news/2508.html>

подолання зусиль РФ зі створення на цих територіях інформаційного простору, повністю відокремленого від України. І щодо Донбасу, і щодо Криму потрібні чіткі та зрозумілі наративи, які будуть покладені в основу державної політики, що створять ту інформаційну рамку, у межах якої й будуть розвиватись інформаційні заходи з боку України щодо цих територій. Без цього мешканці цих територій перебувають під постійним інформаційним впливом російської сторони, що характеризується викривленням історичних подій (як давнішого періоду, так і останнього часу) та тенденційного подання новин про українську державу, розпалювання ворожнечі. Вочевидь ми потребуємо створення спеціального інформаційного контенту для цих територій (або підтримки тих, хто його вже створює) та посилення зусиль на міжнародній арені з метою протидії російським інформаційним заходам спрямованих на легітимацію анексії. Крім того, важливим залишається питання інформаційної роботи з українськими аудиторіями для того щоби пояснювати їм політику держави щодо Криму та Донбасу, мінімізуючи ті комунікаційні прогалини, які намагається використовувати в деструктивних цілях агресор.

Пошук рішення з *протидії комплексним дезінформаційним кампаніям* агресора має стати одним із пріоритетних завдань на найближчу перспективу, особливо в контексті виборчого процесу 2019 року, як точки особливого загострення політичного протиборства. На сьогодні, незважаючи на цілу низку нормативно-правових та організаційних заходів, спроможності України в цій царині все ще недостатні. Треба визнати, що обмежувальні інструменти, застосовувані проти каналів через які РФ веде свою пропаганду проти України, хоч і мають очевидний позитивний ефект, але не можуть забезпечити цілісну відповідь. Вочевидь, Україна потребує більш цілісних кроків у цій сфері, тісно поєднуючи обмежувальні заходи із позитивним порядком денним у такому протиборстві.

Іншим питанням стає пошук відповіді на виявлення та ефективну відповідь на циркулюючі (та постійно вкидуванні все нові) в українському

інформаційному просторі *фейки*, які стають частиною масштабних дезінформаційних кампаній. Це пов'язано і з виявленням тих агентів інформаційного впливу, що здійснюють свою діяльність проти України в інтересах агресора. Вочевидь така задача не може бути виконана виключно силами українських безпекових структур і потребує широкого залучення громадськості та медіа експертів. Саме останні й мають стати основою спеціальної структури, що буде опікуватись цим питанням. Важливо, **щоби її склад формувався на принципах співрегулювання, із широким залученням тих експертів (державних та недержавних), які користуються довірою всіх учасників інформаційних обмінів.** Водночас створення такої структури можливо лише на основі істотно уточненої нормативно-правової бази, адже без цього неможливо буде здійснити юридично значущу експертизу тих елементів інформаційної агресії, які прямо не підпадають під норми Кримінального Кодексу, а отже є сферою відповідальності правоохоронних та спеціальних органів.

Багато в чому ефективність дезінформаційних кампаній базуються на **відсутності повноцінної системи виховання медіа грамотності в Україні**, що й має стає одним із критичних завдань державної інформаційної політики. Пілотні проекти з медіа грамотності, які вже реалізуються в деяких школах, мають більш активно поширюватись на всю освітню систему. Варто відзначити, що медіаграмотність у сучасних умовах активного інформаційного протистояння з агресором не є виключно питанням шкільної освіти чи системи вищих навчальних закладів – **вона має охопити всі верстви населення**, включно з людьми старшого віку, які часто є більш уразливим для маніпулювання, ніж інші категорії громадян. І саме в питанні освіти дорослих держава має здійснюватись більш активний діалог із науковцями, неурядовим сектором та міжнародними структурами.

Вочевидь на фоні кризи моделі традиційної журналістики (коли межі цієї форми професійної діяльності і далі розмиваються, постійно розширюючи коло осіб, що підпадають під статус «журналіст»), важливим

стає вирішення питання зі статусом інтернет-ЗМІ та соціальних сервісів. Пошук нормативно-правових рішень у цій сфері має відбуватись виключно на основі забезпеченості демократичних цінностей та дослідження передових практик демократичних держав. Водночас ключовими напрямками уточнення законодавства в цій сфері має стати: визначення статусу інтернет-ЗМІ та статусу його співробітників та встановлення зобов'язань соціальних сервісів, що здійснюють свою діяльність на території України, дотримуватись Українського законодавства.

Останнє ставить питання про необхідність повноцінного представництва найбільш популярних соціальних сервісів на території України у вигляді або представника, або офісу компанії. Уже не викликає сумніву, що *великі соціальні мережі та інформаційні ресурси більше не можуть сприйматись виключно як посередники між користувачами та творцями контенту – вони самі стають медіа*, а отже мають бути більш відповідальними за той контент, який вони добирають чи ретранслюють. Особливо, якщо він використовується з протиправною метою. Водночас пошук рішення має ґрунтуватись на широкому та інтенсивному двосторонньому/багатосторонньому діалозі між державою (державами) з одного боку та власниками соціальних сервісів з іншого, які де-факто за своїм впливом істотно вийшли за межі виключно соціально-економічних суб'єктів, перетворившись на соціально-політичних та медійних.

Окремої уваги потребує і сфера *кібербезпеки*. Передусім має бути здійснено оцінку *виконання Стратегії кібербезпеки України*, зокрема через формування комплексної системи індикаторів виконання стратегії та індикаторів кіберзагроз, а на базі останніх – визначення граничних показників небезпек у сфері кібербезпеки. Незважаючи на те, що відповідно до Закону України «Про основи кібербезпеки України» лише державні структури віднесені до суб'єктів національної системи кібербезпеки, залучення науковців, бізнесу, громадянського суспільства та міжнародних партнерів України до такої оцінки є критично важливим для забезпечення її

відповідності найкращим світовим практикам. Це ж ставить питання і про якнайшвидше впровадження системи незалежного аудиту кібербезпеки України на базі саме міжнародних стандартів.

Хоча міжнародна співпраця України з іноземними партнерами у сфері кібербезпеки постійно розширюється, водночас часто їй не вистачає системності (крім роботи в межах Трестових фондів НАТО). Зважаючи на стратегічну мету європейської інтеграції України, важливим є **максимальне розширення співпраці українських безпекових органів як на основі двосторонніх угод із європейськими партнерами**, так і укладання договорів про поглиблене співробітництво із загальноєвропейськими кібербезпековими агентствами. Метою таких угод має бути не лише обмін інформацією та пошук спільних шляхів вирішення загальноєвропейських проблем у сфері кібербезпеки, але і створення постійно діючих форматів практичної взаємодії, зокрема проведення кібернавчань.

Останні так і не стали до сьогодні широкою практикою в Україні, хоча європейські держави, США та НАТО проводять їх у різних форматах щорічно майже десять років. Вочевидь, **Україна потребує також наскрізної системи кібернавчань усіх рівнів і різного формату** залучення учасників – починаючи від командно-штабних навчань суб'єктів сектору безпеки й оборони, і закінчуючи змішаними навчаннями із залученням науковців, бізнесу, неурядових структур, представників інших країн. Щонайменше раз на рік мають проводитись загальноукраїнські кібернавчання, що супроводжувались би посиленою кампанією інформування населення України про найбільш актуальні кіберзагрози та інструменти відповіді на них.

Це буде сприяти й загальній **розбудові довіри у сфері кібербезпеки** України, як основи для ефективного державно-приватного співробітництва. Заходи з розбудови довіри мають стати постійним елементом діяльності суб'єктів національної системи кібербезпеки України включно зі щорічною конференцією з питань кібербезпекового державно-приватного партнерства.

Створення атмосфери довіри між державою та бізнесом, державою та неурядовим сектором можливі лише в умовах прозорості прийняття рішень та належного комунікування дій держави у сфері кібербезпеки. Ще одним важливим завданням для сфери кібербезпеки має бути щонайшвидше вирішення проблеми підпадання окремих дій проукраїнських хактивістів (завдяки зусиллям яких здійснюється чимало для протидії російській агресії в кіберпросторі) під статті Кримінального Кодексу України. Пошук рішення в цій царині може стати одним з елементів політики «малих кроків» у сфері розбудови довіри.

Безпека критичної інфраструктури – одне з ключових завдань у діяльності державних органів. Водночас без реєстру таких об'єктів побудувати систему їхнього захисту може виявитись надзвичайно складно, відтак його формування і якнайшвидше затвердження стає першочерговим завданням держави. Однак захист таких систем, вимоги до їх безпеки (що формуються та контролюються уповноваженими державними структурами) мають бути побудовані на найкращих світових практиках та підходах. У цьому контексті *базова система КСЗІ потребує очевидного реформування*, а законодавство має чітко передбачати можливість використання міжнародних стандартів кібербезпеки (на кшталт ISO 27001) та стандартизованого підходу оцінки безпеки, як це, наприклад, передбачає Федеральна програма управління ризиками і авторизацією США (FedRAMP), на всіх рівнях.

Важливим військово-політичним завданням має стати й дискусія (як на внутрішньо українському, так і міжнародному рівні) щодо можливості більш жорсткої відповіді на кібератаки, що здійснюються проти держави чи її об'єктів критичної інфраструктури. Західні держави сьогодні розглядають різні можливості відповіді агресору в такій ситуації: традиційний військовий (загальні дискусії НАТО щодо сутності статті 5 Вашингтонського договору), економічний (США), дипломатичний (ЄС), кібератака у відповідь (Британія). Для України це питання так само важливо й має бути нормативно

врегульовано. *Доцільно розглянути можливість створення чітких процедур дій у відповідь на деструктивну кібератаку – починаючи від дипломатичних та економічних, і закінчуючи жорсткими контратаками.*

3.1.13. Забезпечення прав територіальних громад

Децентралізація позиціонується владою та експертами як найважливіша реформа системи управління в Україні, у процесі якої, втім, сформовано низку інституційних ризиків, які перешкоджають отриманню очікуваного ефекту. Забезпечення успіху децентралізації насамперед потребує системного моніторингу дотримання прав територіальних громад щодо володіння і використання комунальних ресурсів.

Територіальним громадам як власникам та розпорядникам комунального майна законодавством визначено права та обов'язки щодо управління ним, а також реалізації інших прав як суб'єктів місцевого самоврядування відповідно до Конституції України, Європейської хартії про місцеве самоврядування, законодавства України.

Також забезпечена істотна фінансова підтримка розвитку об'єднаних територіальних громад як із боку держави, так і міжнародних партнерів (на даний час за підтримки ЄС в Україні реалізується чотирирічна Програма «U-LEAD з Європою», швейцарсько-український проект DESPRO «Підтримка децентралізації в Україні», проекти CIDA (Канадське агентство міжнародного розвитку) та USAID (Проект «Підтримка аграрного і сільського розвитку») та ін.).

У 2018 р. Мінрегіоном проводиться конкурс «Кращі практики місцевого самоврядування» для органів місцевого самоврядування всіх рівнів, який передбачає співфінансування проектів локального розвитку Мінрегіоном, за умови, що не менше як половина проекту фінансуватиметься з місцевого бюджету. Конкурс охоплює проекти з розбудови соціальної, туристичної,

транспортної інфраструктури, публічних просторів, освітні, культурні, молодіжні, спортивні проекти, розвитку ІТ-інфраструктури та технологій, формування безпечного життєвого середовища, зокрема орієнтовані на підвищення рівня фізичної, пожежної, безпеки, покращення системи правопорядку, вирішення проблем утилізації твердих побутових відходів та інших екологічних проблем⁶³⁹. Партнером Мінрегіону в проведенні Конкурсу є Програма РЄ «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні». Упродовж 2014 – 2017 рр. в межах проекту визнано кращими 108 проектів громад⁶⁴⁰.

Незважаючи на наведені позитивні результати процесу децентралізації управління, на цьому етапі виникли інституційні загрози порушення прав територіальних громад:

1. Насамперед, якщо територіальні громади визнані суб'єктами права власності, вони мають бути належним чином ідентифіковані державою й набути правосуб'єктність повною мірою, яка охоплює правоздатність, дієздатність і деліктоздатність.

До цього часу територіальні громади України належно не ідентифіковані державою як суб'єкти права, статус юридичних осіб закріплений за органами управління, тоді як цивільно-правовий статус територіальних громад досі не визначений. Зокрема в державному Класифікаторі об'єктів адміністративно-територіального устрою України територіальних громад взагалі не відображено, втім, наявні відомості про місцеві ради, які є лише органами територіальних громад⁶⁴¹. За роки незалежності правосуб'єктності набули лише органи місцевого самоврядування, що порушує правовий режим власності на комунальне майно.

⁶³⁹Наказ Мінрегіону від 22.05.2018 № 121 «Про проведення конкурсу «Кращі практики місцевого самоврядування» у 2018 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/05/nakaz-----121.pdf>.

⁶⁴⁰У Мінрегіоні стартував Конкурс «Кращі практики місцевого самоврядування» 2018 року // Ресурсний центр зі сталого місцевого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rozvytok.in.ua/3944-u-minrehioni-startuvav-konkurs-krashchi-praktyky-mistsevoho-samovriaduvannia-2018-roku>.

⁶⁴¹Класифікатор об'єктів адміністративно-територіального устрою України // Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_koatu_2016.htm.

Звернемо увагу, що в розвинених країнах органи місцевого самоврядування не набувають статусу юридичної особи, самотійних майнових чи немайнових прав на об'єкти комунальної власності, а лише здійснюють управління ними. У країнах-членах ЄС, у США, Канаді державою сформовані відповідні реєстри, де територіальні громади зареєстровані як суб'єкти правовідносин, завдяки чому вони набувають правосуб'єктності.

2. Набуття статусу юридичної особи місцевими радами, а також виконавчими органами місцевих рад як відокремленими юридичними особами вносить правову невизначеність у володіння, користування та розпорядження об'єктами комунальної власності. Місцеві ради та виконавчі органи місцевих рад в Україні набувають самотійних майнових та немайнових прав і, у такий спосіб, право власності від територіальних громад переходить до місцевих рад та їх виконавчих органів, територіальні громади де-юре позбавляються комунальної власності. Крім того передача виконавчим органам місцевого самоврядування майнових прав територіальної громади формує механізм незаконного відчуження комунального майна. Виконавчі органи місцевих рад як власники комунальних ресурсів і самотійні суб'єкти господарювання передають ці ресурси в статутні капітали створених ними юридичних осіб (підприємств чи установ, організацій, закладів). Якщо таке комунальне підприємство чи установа засновує інший суб'єкт підприємницької діяльності, наприклад, господарське товариство, і передає йому комунальне майно, то передане майно стає фактично приватною власністю. Оскільки відповідно до статті 81 Цивільного кодексу України до юридичних осіб публічного права належать особи, створені розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим чи органу місцевого самоврядування, утворений комунальним підприємством чи установою суб'єкт підприємницької діяльності не підпадає

під це положення, і отже, формуються законні підстави для безперешкодної приватизації комунальних ресурсів.

3. Держава, ініціюючи та проводячи об'єднання територіальних громад у процесі децентралізації самих обмежила право територіальних громад на безпосередню участь у процесі об'єднання.

Безпосередня участь членів територіальної громади в місцевому самоврядуванні здійснюється у формах місцевого референдуму, загальних зборів громадян за місцем проживання, місцевих ініціатив, громадських слухань тощо. Пунктами 4–5 статті 7 Закону України «Про місцеве самоврядування» визначено, що рішення місцевого референдуму є обов'язковими для виконання на відповідній території, а порядок призначення та проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що вирішуються виключно референдумом, визначаються законом про референдуми.

Верховна Рада України, після прийняття Закону України «Про всеукраїнський референдум»⁶⁴², скасувала дію Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми»⁶⁴³, нівелювавши механізм проведення місцевих референдумів, не передбачила нового. Отже, територіальні громади були позбавлені гарантованого конституційного права на місцевий референдум. У 2018 р. Конституційний суд України визнав неконституційним Закон України «Про всеукраїнський референдум» (2012 р.)⁶⁴⁴ Отже, нині чинним є Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми». 9 серпня 2018 р. ЦВК звернулася до комітету ВРУ щодо неузгодженостей законодавства про референдуми⁶⁴⁵. Очевидно, що на

⁶⁴²Про всеукраїнський референдум : Закон України від 6 листопада 2012 року № 5475-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://atu.minregion.gov.ua>.

⁶⁴³Про всеукраїнський та місцевий референдуми : Закон України від 3 липня 1991 року № 1286-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://atu.minregion.gov.ua>.

⁶⁴⁴Закон України «Про всеукраїнський референдум» визнано неконституційним, 24 квітня 2018 // Офіційний сайт Конституційного суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/zakon-ukrayiny-pro-vseukrayinskyy-referendum-vyznано-nekonstytuciynum>.

⁶⁴⁵ЦВК звернулася до комітету ВРУ щодо неузгодженостей законодавства про референдуми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/news/news_09082018.htm.

цей час сформована інституційна неузгодженість, усунення якої є першочерговим завданням реформи.

Також відновлення дії закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» 1991 року без урахування стану гібридної війни в Україні зумовлює формування низки загроз спалахів сепаратизму, запровадження норм деструктивних загальнодержавних тенденцій, а тому в законодавство України треба невідкладно внести зміни та доповнення, які унеможливили б можливість розгляду на місцевих референдумах питань мовної політики, національної пам'яті, діяльності закордонних інституцій, які загрожують національній безпеці держави.

Більшість сільських територіальних громад не мають розроблених і затверджених статутів, винятково якими визначається порядок реалізації права на безпосередню участь членів територіальних громад місцеве самоврядування через місцеві ініціативи, громадські слухання. За відсутності затверджених статутів, члени територіальних громад позбавлені права на безпосередню участь у місцевому самоврядуванні у формі місцевих ініціатив та громадських слухань.

4. В Україні не забезпечено інституціонального базису формалізації членства в територіальних громадах, що ускладнює формування виборчих списків на виборах до органів місцевого самоврядування.

Конституцією України визначено, що територіальну громаду формують жителі (села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста), але чіткого механізму ідентифікації членства в територіальній громаді до цього часу не запроваджено.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг»⁶⁴⁶ виконавчим органам сільських, селищних, міських рад делеговано повноваження формування та

⁶⁴⁶Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг: Закон України від 10.12.2015 № 888-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/888-19>.

ведення реєстру територіальних громад відповідно до закону. Зараз реєстри територіальних громад не запроваджені, і визначити точну чисельність та персональний склад територіальної громади, суб'єктний вклад осіб, які володіють повноваження щодо права власності на комунальні ресурси та участь в управлінні ними є неможливим.

5. Невизначеним залишається цивільно-правовий статус об'єднаних територіальних громад. Конституцією України такий суб'єкт права власності, суб'єкт місцевого самоврядування як «об'єднана територіальна громада» не передбачений. У процесі децентралізації не конкретизовано, що відбувається з майном територіальних громад унаслідок об'єднання, як змінюються права та обов'язки членів новоутворених об'єднаних територіальних громад. Згідно ст. 8 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», органи місцевого самоврядування об'єднаної територіальної громади є правонаступниками активів і пасивів органів місцевого самоврядування територіальних громад, що об'єдналися. Отже, підтверджено, що власниками комунального майна є органи місцевого самоврядування, а не територіальні громади, а право власності після об'єднання теж набувають органи місцевого самоврядування утвореної об'єднаної територіальної громади. Означена інституційна невизначеність зумовлює порушення права комунальної власності та потребує невідкладного вирішення та законодавчої конкретизації.

6. Не проведена інвентаризація, належний облік комунального майна, не забезпечений прозорий доступ членів територіальних громад до інформації про комунальне майно та правові режими його використання.

Зокрема єдина інвентаризація земель, проведена в Україні за період незалежності у 1998 р. здійснена з інформаційною метою без встановлення реальних меж та документального підтвердження права власності чи користування землею. Дані цієї інвентаризації затверджені як дані державного земельного кадастру, втім, часто вони не відповідають дійсності. В Україні до цього часу не завершено розмежування земель державної та

комунальної форми власності, для більшості адміністративно-територіальних одиниць не винесено їхніх меж у натурі, на їхніх територіях належно не обліковано земельні ресурси, не забезпечується дієвий контроль за обігом земель, внаслідок чого держава та територіальні громади зазнають значних збитків.

Постановою КМУ від 07 лютого 2018 р. № 105 «Про проведення загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» передбачено провести всеукраїнську нормативно-грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення, але невизначено, як проводити оцінку для земель, право власності на які набуто, проте відомості про які не внесено до Єдиного державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Державної публічної карти України, якщо власники земельних ділянок заперечуватимуть проти проведення оцінки. При цьому бюджетні ресурси для проведення всеукраїнської оцінки в державному та місцевих бюджетах не передбачені в повному обсязі.

Варто зазначити, що за результатами реалізації заходів, передбачених згаданою Постановою, задекларована вартість земель сільськогосподарського призначення істотно зростає. Внаслідок цього у 2017–2018 рр. активізувалися рейдерські захоплення земель сільськогосподарського призначення, орендарі поспішають переукласти договори оренди ще за непереоціненою вартістю на максимально довгий термін, «стимулюючи» власників паїв різними способами, зокрема залякуванням, тиском із використанням адміністративного ресурсу, що посилює соціальне напруження серед мешканців сільських поселень.

Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 40 від 26 лютого 2007 р. скасовано Державний класифікатор України ДК 001:2004 «Класифікація форм власності»⁶⁴⁷, і не

⁶⁴⁷Про затвердження національних стандартів, змін до національних стандартів, змін до державних класифікаторів України, скасування нормативних документів та державного класифікатора України: Наказ

запроваджено нового. Отже, на даний час немає стандартів класифікації для обліку комунальної власності, що унеможлиблює загальнодержавний облік комунального майна в системі національного рахівництва Державним комітетом статистики України. Зокрема в системі національних рахунків відсутній облік ресурсів окремих територіальних громад, оскільки їх обліковують узагальнено на районному рівні, що унеможлиблює ідентифікацію частки національного багатства, яким володіє та чи інша територіальна громада.

Станом на лютий 2017 р. у «Огляді стану земельних відносин в Україні» Держгеокадастром України зазначено, що з 41,5 млн га сільськогосподарських земель, лише 25,5 тис. га (0,006 %) належать до комунальної форми власності, водночас у розділі «Повнота реєстрації земель» наявні відомості про реєстрацію речових прав лише земель державної та приватної форм власності, а інформація про облік права власності на комунальні землі взагалі відсутня⁶⁴⁸. Листом Національного банку України «Щодо класифікації форм власності» для забезпечення обліку коштів до внесення відповідних змін у Правила організації статистичної звітності (v0436500–97), що подається до Національного банку України, запропонована класифікація форм власності, серед яких немає такого виду власності, як «комунальна»⁶⁴⁹.

Органами місцевого самоврядування не забезпечено доступу членів територіальних громад до повної інформації про містобудівну документацію, реєстри об'єктів права комунальної власності, що загалом знижує обсяги матеріальних і нематеріальних ресурсів місцевого самоврядування.

Розв'язання наведених соціально-економічних та управлінських проблем потребує здійснення таких першочергових заходів, як:

Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 26 лютого 2007 року N 40) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/news/news_09082018.htm.

⁶⁴⁸Огляд стану земельних відносин в Україні // Держгеокадастр. – 2017, 27 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://land.gov.ua/wp-content/uploads/2017/03/Land-Review-Monthly_3_final-1.pdf.

⁶⁴⁹Щодо класифікації форм власності : Лист Національного банку України від 26.04.2007 № 62-212/428-4330 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v4330500-07>.

1. Верховній Раді України:

- розробити та внести відповідні уточнення до законодавства України для забезпечення правової визначеності цивільно-правового статусу та правосуб'єктності територіальних громад в Україні з урахуванням досвіду розвинених країн;
- забезпечити розгляд і прийняття законопроектів, які утверджують механізми прямої демократії в системі місцевого самоврядування, серед яких пріоритетним повинен стати розгляд законопроектів щодо механізмів безпосередньої участі членів територіальних громад у місцевому самоврядуванні через місцеві референдуми, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, петиції, громадські слухання, органи самоорганізації населення, інструменти електронного урядування та ін. За сприяння Мінрегіону, державних та районних адміністрацій, органів місцевого самоврядування необхідно активізувати розробку і прийняття статутів територіальних громад із конкретизацією в них порядків реалізації права на участь членів територіальних громад права на місцеве самоврядування, зокрема місцеві ініціативи, збори громадян за місцем проживання, громадських слухань та ін. Водночас Службі безпеки України, Раді національної безпеки України невідкладно розробити й подати Верховній Раді України пропозиції щодо внесення змін до законодавства України, якими конкретизувати на законодавчому рівні перелік питань, які заборонено виносити на розгляд місцевих референдумів, і тому числі щодо мовної політики, національної пам'яті, освіти, які становлять предмет національної безпеки в умовах гібридної війни.

2. Кабінету Міністрів України:

- прийняти відповідне розпорядження про невідкладну суцільну інвентаризацію комунального майна. Фонду державного майна

України, Міністерству юстиції України розробити Порядок проведення інвентаризації комунального майна зі занесенням відповідних відомостей у відповідні реєстри речових прав та передбачити формування публічних відокремлених реєстрів майна територіальних громад із публічним доступом до них. Передбачити щорічну інвентаризацію комунального майна при складанні річної фінансової звітності місцевих рад, їх виконавчих органів, інших юридичних осіб, засновником чи власником яких є органи місцевого самоврядування, комунальні установи, заклади, підприємства, господарські товариства та ін. Проведення суцільної інвентаризації комунального майна, насамперед земельних ресурсів, інтенсифікація наповнення Єдиного державного реєстру речових прав на нерухоме майно з виокремленням розділів публічної власності, Публічної кадастрової карти України, публічних реєстрів комунальної власності на офіційних сайтах органів місцевого самоврядування та прозорого доступу до цієї інформації членів територіальних громад;

- забезпечити створення порядку розробки проектів землеустрою особливо цінних земель;

- запровадити уніфіковані, чіткі порядки створення, реорганізації й ліквідації навчально-виховних закладів, медичних, лікувальних, рекреаційних та інших закладів соціальної та гуманітарної інфраструктури, запобігати необґрунтованій їх ліквідації;

- забезпечити розробку та прийняття нормативно-правових актів якими визначити переліків курортних населених пунктів, порядки та режими їх використання. До прийняття зазначених нормативно-правових актів накласти мораторій на відведення або зміну цільового призначення земель на території курортних населених пунктів, які мали такий статус скасованою Постановою КМУ «Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до курортних» від 28 грудня 1996 р. № 1576;

- здійснити моніторинг скасованих нормативно-розпорядчих актів Кабінету міністрів України, замість яких не запроваджено нових.

3. Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України:

- визначити у своїй структурі відповідальних структурний підрозділ, який забезпечуватиме контроль за виконанням вимог Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг», у тому числі зобов'язати місцеві ради активізувати процес формування та ведення реєстрів територіальних громад для чіткого обліку їх членів, розроблення нормативно-методичних рекомендацій щодо ведення цих реєстрів. Передбачити завершення формування таких реєстрів до виборів до місцевих рад у 2019 р.;

- запровадити єдиний державний реєстр містобудівної документації з повним її обліком та публічним доступом членів територіальних громад до цього реєстру, зокрема генеральних планів, планів зонувань територій, детальних планів територій;

- зобов'язати органи місцевого самоврядування на офіційних сайтах публікувати повну і вичерпну інформацію про об'єкти комунальної власності та їх використання, наводити вичерпний перелік юридичних осіб, створених органами місцевого самоврядування чи іншими юридичними особами комунальної форми власності;

- розробити методичні рекомендації щодо просторового планування розвитку територіальних громад, районів, областей. У межах реформи адміністративно-територіального устрою при розробці програм соціально-економічного розвитку областей, районів, територіальних громад зобов'язати передбачати показники просторового планування розвитку з урахуванням нормативних вимог забезпечення соціальних, економічних та культурних

прав громадян, насамперед на дошкільну, шкільну, позашкільну освіту, права на медичне обслуговування, на доступ до соціальної інфраструктури тощо.

4. Державній архітектурно-будівельній інспекції України щорічно проводити моніторинг дотримання містобудівних нормативних вимог щодо забезпечення соціальною інфраструктурою територіальних громад та окремих поселень із вжиттям відповідних заходів реагування у разі виявлення порушень.

5. Державному комітету статистики України невідкладно розробити й затвердити Державний класифікатор форм власності, з детермінуванням форм обліку комунальної власності, а також механізмами відображення частки національного багатства, якою володіють окремі територіальні громади в системі національного рахівництва.

6. Держгеокадастру України:

- забезпечити удосконалення обліку та контролю за цільовим використанням земельних ресурсів в Україні, особливо земель сільськогосподарського призначення, інших цінних земель, Верховній раді України внести зміни до Земельного кодексу, Кодексу про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, якими істотно посилити відповідальність за неналежний облік та нецільове використання земель, передбачити залучення територіальних громад до інвентаризації, моніторингу й контролю за їх обігом;

- за залучення територіальних підрозділів здійснити комплексні перевірки обліку і використання комунальних, передусім особливо цінних земельних ресурсів;

- за участі Міністерства юстиції України, органів місцевого самоврядування завершити процес розмежування земель державної та комунальної форм власності з відповідним юридичним оформленням права власності територіальних громад на комунальні землі.

3.1.14. Пріоритети у сфері енергетичної безпеки

Енергетика є локомотивом розвитку Української держави. Її реформування є запорукою успішної перебудови національної економіки. Чіткі дороговкази для цього надала схвалена Урядом у 2017 році ***Енергетична стратегія України до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»***⁶⁵⁰.

Її розроблення відбувалося на фоні глобальних змін у світовій енергетиці. Вони полягають у переході від застарілої моделі її функціонування з домінуванням великих виробників, викопного палива, неефективних мереж, нецивілізованої конкуренції на енергетичних ринках – до нової моделі з розвиненим конкурентним середовищем, рівними можливостями для розвитку всіх видів виробництва енергії, джерел і маршрутів постачання паливно-енергетичних ресурсів. Характерними ознаками цієї моделі є переважне використання низьковуглецевих джерел і технологій із найвищими коефіцієнтами перетворення енергії; впровадження інтелектуальних систем (smart energy); реалізація заходів із запобігання та адаптації до зміни клімату в рамках Паризької угоди⁶⁵¹.

Зазначені зміни ставлять перед Україною нові економічні та технологічні виклики. Щоби гідно відповісти на них, національна енергетика має бути трансформована з дотаційного і проблемного в економічно прибутковий, конкурентний і гнучкий сектор економіки, реалізувати нові можливості для пошуку та впровадження інноваційних розробок у галузі видобутку, переробки, виробництва, трансформації, постачання і споживання паливно-енергетичних ресурсів.

Основними принципами державної політики в цій сфері мають стати:

⁶⁵⁰ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серп. 2017 р. № 605-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>

⁶⁵¹ Про ратифікацію Паризької угоди: Закон України від 14.07.2016 р. № 1469-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1469-19>.

- захист національних інтересів, що передбачає пріоритет загальнодержавних інтересів під час формування та оптимізації енергетичних балансів;
- енергетична самодостатність, відповідно до якої перевага віддається інтенсивному розвитку власної ресурсної бази, передусім ширшому використанню низьковуглецевих джерел і технологій із найвищими коефіцієнтами перетворення енергії;
- диверсифікація, що передбачає, що національна економіка не повинна надмірно залежати від будь-якого джерела, маршруту чи постачальника енергетичних ресурсів і технологій;
- взаємозамінність ресурсів, відповідно до якої темпи споживання вичерпних ресурсів не мають перевищувати темпи освоєння джерел їхнього заміщення;
- екологічна прийнятність, відповідно до якої розвиток паливно-енергетичного комплексу не має супроводжуватися випереджаючим зростанням його негативного впливу на навколишнє середовище;
- економічна ефективність, що передбачає максимізацію кінцевого прибутку від експлуатації природних ресурсів та економічно ефективну роботу всіх галузей паливно-енергетичного комплексу;
- раціональне використання, що передбачає пріоритет внутрішнього споживання ресурсу перед його експортом чи використанням як первинного енергоносія;
- баланс інтересів, що має на увазі рівне врахування інтересів виробників (постачальників) і споживачів паливно-енергетичних ресурсів.

Інтеграція до енергетичних ринків ЄС є пріоритетом України в міждержавному співробітництві. Досягнення цієї мети, зокрема, передбачає активну участь держави в міжнародних регіональних і галузевих організаціях із метою скоординованого вирішення спільних проблем, прийняття узгоджених рішень для забезпечення спільної енергетичної безпеки та солідарних дій для відвернення й мінімізації наслідків енергетичних криз.

Стійкість енергетичного сектору посилить розширення технічних можливостей і розвиток організаційно-інституційної основи транскордонної торгівлі енергоресурсами з державами-членами ЄС.

Налагодження спільної роботи з потужною енергосистемою континентальної Європи ENTSO-E дасть змогу переорієнтувати Об'єднану енергосистему України на європейський вектор розвитку. Залучення провідних компаній світу дозволить знизити критичну залежність атомно-промислового комплексу України від постачань свіжого ядерного палива й технологій РФ.

Поширення європейських енергетичних стандартів на українське законодавство істотно підвищить опірність України спробам політизувати міждержавні відносини у сфері енергетики, а долучення до загальноєвропейського ринку – лібералізувати й демонополізувати внутрішні енергетичні ринки, зробити їх більш прозорими та конкурентоспроможними.

При цьому необхідно системно звертати увагу держав-членів ЄС на неприпустимість порушення основних принципів функціонування енергетичних ринків і створення монопольних переваг у певних його сегментах – і спиратися в цьому на взаємодію з українськими і європейськими експертними, аналітичними, громадськими колами.

Дієва трансформація та інтеграція ринків можлива лише за умови, коли одним із головних гравців стане споживач, як того вимагає Ціль 7 Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року⁶⁵². Тому національні регулятори в енергетичній сфері мають закріпити свою фінансову та інституційну незалежність і не лише сприяти інтересам держави та суб'єктів господарювання, але й бути гарантом прав споживачів на доступ до енергопостачання за найнижчими цінами в недискримінаційний спосіб.

Системними інструментами державної політики мають стати запровадження ринкового ціно- й тарифоутворення, відмова від формування цін і тарифів за затратним принципом, скасування нинішньої системи

⁶⁵² Цілі сталого розвитку 2016-2030 [Електронний ресурс] / Представництво ООН в Україні : офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholitia/tsili-staloho-rozvytku>

субсидування енергопостачання, ліквідація перехресного субсидування, перехід до адресної монетарної підтримки найбільш вразливих верств населення. Усе це стимулюватиме ощадливе ставлення до енергоресурсів, підвищить відповідальність та ефективність господарювання, оздоровить державні фінанси, що спрямовуватимуться не на субсидування енергопостачання, а реалізацію стратегічних проектів, зокрема на засадах державно-приватного партнерства.

З огляду на ресурсні обмеження, варто зосередити зусилля на ***сприянні розвитку місцевих енергетичних ініціатив***, зокрема малого й середнього підприємництва в енергетичній сфері та енергетичних кооперативів, генерації та постачання електричної й теплової енергії з урахуванням регіональних особливостей, розвитку розподіленої генерації; підвищенні ефективності використання енергоресурсів енергоспоживаючими установками, у будівлях та системах енергопостачання; завершенні встановлення приладного обліку постачання та споживання енергоресурсів і послуг.

Взяті Україною зобов'язання в частині зниження впливу енергетики на довкілля обумовлюють ***необхідність обмеження викидів парникових газів***. З огляду на це, важливим є розширення участі в механізмах інвестування, що формуються в рамках політики щодо обмеження змін клімату. Цьому сприятиме приєднання України до низки міжнародних угод, зокрема з розширення доступу до міжнародного вуглецевого фінансування та інших механізмів «посткіотського періоду».

Фундаментальною умовою ***формування сприятливого інвестиційного клімату в енергетичному секторі*** є утвердження верховенства права, впровадження незалежного й суворого нагляду у сфері конкуренції, а також завершення приватизації енергетичних активів, за винятком стратегічних. Останнє завдання потребуватиме прискорення реформування енергетичних ринків відповідно до Третього енергетичного пакету, забезпечення стабільності і прозорості господарювання, обмеження втручання держави у

функціонування ринків. Для цього Україна має використовувати інструментарій, наданий законодавством ЄС, упроваджувати механізми прозорості видобутку й використання власних паливних ресурсів за принципами міжнародної ініціативи з забезпечення прозорості видобувних галузей (EITI).

Отже, перед енергетикою України поставлено низку нових та амбітних цілей розвитку, досягнення яких потребуватиме чіткого планування й координування роботи всіх органів державної влади.

З огляду на комплексний характер гарантування енергетичної безпеки, а також обмеженість доступних ресурсів, *пріоритетними завданнями* їхньої діяльності у 2019 році мають стати:

1) *в електроенергетиці:*

- ухвалення Закону України «Про особливості погашення заборгованості, що утворилися на оптовому ринку електричної енергії», прийняття нормативно-правових актів, необхідних для імплементації його положень, і забезпечення їхньої якнайшвидшої реалізації;
- ухвалення нормативно-правових актів, необхідних для реалізації Закону України «Про ринок електричної енергії», що передбачають розроблення механізмів реалізації спеціальних обов'язків для забезпечення суспільних інтересів у процесі функціонування ринку електроенергії (купівля електроенергії за «зеленим» тарифом; надання універсальних послуг; виконання функцій постачальника «останньої надії»; компенсаційні платежі; надання допоміжних послуг за встановленою регулятором ціною), а також механізмів відшкодування виробниками електроенергії за «зеленим» тарифом відхилень фактичних обсягів її відпуску від графіків на наступну добу із встановленням особливого порядку відшкодування небалансів.

- розроблення й затвердження плану дій із розбудови електромереж і реалізації проектів, спрямованих на зняття внутрішніх обмежень і вивільнення замкнених потужностей;
- розроблення і прийняття стандартів безпеки та якості енергозабезпечення (вимоги до роботи обладнання, надійності роботи, захист об'єктів, резервування потужностей) відповідно до міжнародних зобов'язань;
- розроблення програми заміщення генеруючих потужностей, що мають бути виведені з експлуатації, новою енергетичною інфраструктурою, із наданням пропозицій щодо джерел і механізмів її фінансування;
- розроблення порядків формування прогнозного енергетичного балансу і прогнозного балансу електричної енергії Об'єднаної енергетичної системи України;

2) у тепловій енергетиці та вугільній галузі:

- розробити Концепцію розвитку конкурентного ринку теплової енергії, якою передбачити, зокрема запровадження аукціонів із закупівлі теплової енергії в незалежних виробників; забезпечення фінансового розмежування обліку затрат на виробництво і транспортування теплової енергії, а також їхнього окремого відображення у відповідних цінах і тарифах; гарантування відкритого доступу третіх осіб до теплових мереж;
- внесення змін до Закону України «Про тепlopостачання» щодо удосконалення механізму формування та встановлення тарифів на теплову енергію, вироблену з відновлюваних джерел;
- розроблення й затвердження нормативно-правового акту про надання виробникам теплової енергії з альтернативних видів палива рівних умов із виробниками теплової енергії з газу при розрахунку за теплову енергію через рахунки зі спеціальним режимом;
- запровадження стимулюючого тарифу для підприємств тепlopостачання та когенерації;

- розроблення й затвердження нормативно-правового акту про створення на ТЕС, ТЕЦ, підприємствах, які використовують вугілля як сировину, та в державному резерві розосередженого незнижуваного резерву енергетичного вугілля всіх груп загальним обсягом щонайменше 3 млн т;
- розроблення і прийняття Закону України «Про ринок вугільної продукції», у якому має бути передбачено запровадження ринку двосторонніх договорів, біржового й роздрібного ринків вугільної продукції з поділом останньої за сегментами споживання; приведення механізму ціноутворення на ринку вугільної продукції за сегментами споживання у відповідність до кращих світових практик; необхідність формування прогнозних балансів вугілля й вугільної продукції;
- розроблення і прийняття Закону України «Про оптимізацію державної підтримки вугільної галузі»;

3) в атомній енергетиці:

- побудова централізованого сховища для відпрацьованого ядерного палива і сховища для зберігання високоактивних продуктів його переробки;
- розроблення й затвердження нормативно-правового акту про створення й підтримання резерву свіжого ядерного палива;
- отримання висновку щодо можливості використання в Об'єднаній енергетичній системі України модульних реакторів малої потужності (зокрема SMR-150 і SMR-300 виробництва компанії Holtec International), що здатні працювати в режимі маневрування 100/20/100 МВТ і можуть бути встановлені на майданчиках діючих українських АЕС;

4) на газовому ринку та у сфері транспортування вуглеводнів:

- розроблення та ухвалення нормативно-правового акту, що передбачає запровадження прозорого й недискримінаційного механізму формування цін на природний газ для всіх категорій споживачів та

встановлення економічно обґрунтованого тарифу на розподіл природного газу з його виокремленням із ціни газу як товару;

- розроблення плану дій з оптимізації потужностей і технологічних параметрів функціонування газо- і нафтотранспортної систем відповідно до очікуваних сценаріїв їхнього завантаження з 2020 року;
- завершення створення кваліфікованих і незалежних операторів газотранспортної системи (ГТС) і підземних сховищ газу (ПСГ) із передачею їм необхідних активів і запуску їхніх інформаційних платформ;
- розроблення плану дій з усунення обмежень в ефективному використанні потужності підземних сховищ газу, обумовлених технологічними режимами їхньої роботи, зменшенням сезонних коливань вартості газу, наявністю конкурентних потужностей зберігання в країнах Східної й Центральної Європи, що планують створювати власні газові хаби;
- розроблення та ухвалення нормативно-правового акту, спрямованого на забезпечення умов для обладнання точок входу ГТС на східному кордоні України станціями вимірювання та обліку газу з урахуванням його якості;
- формування інституційних передумов для створення в Україні майданчика з торгівлі природним газом із метою більш ефективного використання підземних сховищ газу й газотранспортної інфраструктури;
- розроблення та ухвалення нормативно-правового акту, спрямованого на запровадження тарифної моделі вхід-вихід щодо послуг транспортування і зберігання (закачування/відбирання) природного газу на базі потужності для внутрішнього ринку газу, з диференціацією тарифу за типом точки входу в ГТС (інтерконнектор, видобуток, ПСГ) та оптимізацією співвідношення тарифів на вхід усередині країни й на

Державному кордоні задля стимулювання власного видобутку та ефективного використання ПСГ;

- розроблення та ухвалення нормативно-правового акту, спрямованого на впровадження послуги з транспортування природного газу «потужності з обмеженням» (для невеликих відстаней – short-haul service);

5) у сфері видобутку вуглеводнів:

- прискорення опрацювання заінтересованими центральними органами виконавчої влади та забезпечення супроводу у Верховній Раді нової редакції Кодексу про надра, у якій, зокрема визначити поняття «функції оператора», «договірне спільне підприємство», «механізм передачі спеціальних дозволів», «концепт мінімальної робочої програми та мінімального робочого зобов'язання», «обов'язковість регулювання специфіки видобування нетрадиційних вуглеводнів»; урегулювати питання оприлюднення геологічної інформації щодо стратегічних ресурсів, зокрема нафти й газу, у межах, передбачених законодавством; удосконалити процедури продажу права користування надрами на конкурсній основі; визначити основні критерії для вибору переможця; кодифікувати положення Законів України «Про нафту й газ», «Про газ (метан) вугільних родовищ», «Про державну геологічну службу», Гірничого закону України;
- внесення змін до Податкового кодексу України з метою стимулювання видобутку на виснажених і малих родовищах, нових і низькодебітних свердловинах, родовищах зі складними умовами розробки;
- розроблення та ухвалення нормативно-правового акту про спрощення дозвільної системи нафтогазовидобувної галузі, що має бути обмежена державною екологічною експертизою, державною експертизою запасів корисних копалин, укладенням договору на проведення розвідувальних робіт, отриманням погоджень на зміну цільового призначення та отримання земельної ділянки в користування, дозволом на приєднання

до мережі, а також повідомленнями про затвердження проектів на буріння свердловин і спорудження супровідних об'єктів, дослідно-промислової і промислової розробки;

- внесення змін до Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року» з метою врахування сучасних потреб національної економіки в енергоносіях; приведення у відповідність до європейської вітчизняної класифікації запасів і прогнозних ресурсів нафти, газового конденсату і природного газу; запровадження методики оцінки співвідношення запасів до обсягів видобування (R/P Ratio);

6) у сфері підвищення енергоефективності:

- оновлення Національного плану дій з енергоефективності;
- формування нормативно-правових та інституційних передумов для належної реалізації Законів України «Про Фонд енергоефективності», «Про енергетичну ефективність будівель», стимулювання до підвищення енергоефективності всіх споживачів і постачальників паливно-енергетичних ресурсів;

7) на ринку моторного палива:

- розроблення проекту та прийняття Закону України «Про мінімальні запаси нафти й нафтопродуктів», прийняття нормативно-правових актів, необхідних для імплементації його положень відповідно до вимог Директиви 2009/119/ЄС, і забезпечення їхньої реалізації;
- розроблення та ухвалення нормативно-правового акту, що передбачатиме необхідність резервування нафтопродуктів суб'єктами господарювання обсягом 30 днів середнього внутрішнього добового споживання для здійснення товарних інтервенцій у разі кризової ситуації (із врегулюванням права викупу визначених обсягів за ринковими цінами);

- створення нормативних передумов для обмеження обсягу надходжень кожного виду нафтопродуктів від одного постачальника до рівня 30 % від загального обсягу імпорту;
- внесення змін до Закону України «Про альтернативні види палива» з метою виконання зобов'язань зі збільшення до 11 % частки енергії з відновлюваних джерел у валовому кінцевому обсязі споживання енергії на транспорті у 2020 році, передусім, через формування ринку палива E85 (суміш 85 % біоетанолу другого покоління і 15 % легких вуглеводневих фракцій);
- гармонізація з європейськими й затвердження нових Правил роздрібної торгівлі нафтопродуктами, зокрема поширивши їх на операції зі скрапленим нафтовим і стисненим природним (компримованим) газом, сумішевим і біологічним паливом;

8) у частині забезпечення стійкості національної енергосистеми:

- розроблення й затвердження Плану забезпечення стійкості енергопостачання України;
- формулювання вимог до системи енергетичної безпеки, заснованої на формуванні резерву потужностей різних видів генерування енергії з урахуванням можливості швидкого змінення структури споживаних енергоносіїв;

9) у сфері державного управління галуззю:

- розроблення й затвердження стратегічних планів роботи центральних органів виконавчої влади, відповідальних за формування й реалізацію державної політики, спрямованої на досягнення цілей Енергетичної стратегії;
- забезпечення врахування положень Енергетичної стратегії в діяльності суб'єктів енергетичних і суміжних ринків, що узгодить їхні дії з діями органів влади;
- забезпечення систематичного оприлюднення інформаційно-аналітичних матеріалів про стан виконання Енергетичної стратегії

України, загрози енергетичній безпеці, енергетичну стійкість, безпеку постачання енергоносіїв.

3.1.15. Забезпечення екологічної та техногенної безпеки

У 2017 р. у сфері екологічної безпеки реалізовувалися заходи із гармонізації українського природоохоронного законодавства із законодавством Європейського Союзу через імплементацію директив та регламентів ЄС, що має забезпечити більш повну інтеграцію екологічної політики до інших галузевих політик і створення дієвого механізму управління у сфері охорони довкілля.

У зв'язку із підписанням Угоди про асоціацію України з ЄС нашій державі необхідно забезпечити поетапне наближення (транспозиція, імплементація та забезпечення дотримання) природоохоронного законодавства до відповідних директив ЄС, впровадження яких є невід'ємною частиною виконання Угоди.

Важливим кроком у сфері гармонізації вітчизняного природоохоронного законодавства із законодавством ЄС стало введення в дію з 18 грудня 2017 р. Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»⁶⁵³, прийнятого Верховною Радою 23 травня 2017 р. Закон впроваджує нову європейську модель процедури оцінки впливу на довкілля (ОВД) замість екологічної експертизи, передбаченої Законом «Про екологічну експертизу», що, у свою чергу, втрачає чинність. Також цей Закон впроваджує важливі положення, передбачені Угодою про асоціацію України з ЄС. Загалом це дасть змогу забезпечити на належному рівні виконання державою низки міжнародних зобов'язань щодо імплементації природоохоронного законодавства відповідно до норм ЄС.

⁶⁵³ Закон України «Про оцінку впливу на довкілля». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>

Процедура оцінки впливу на довкілля спрямована на попередження та запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, що може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Згідно із Законом, здійснення оцінки впливу на довкілля є обов'язковим до прийняття рішення про провадження планованої діяльності, визначеної частинами другою і третьою статті 3 Закону.

Треба відзначити, що на виконання вимог цього Закону Кабінет Міністрів України прийняв:

- критерії визначення планованої діяльності, її розширення та зміни, які не підлягають оцінці впливу на довкілля;
- порядок проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля⁶⁵⁴;
- порядок передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля та Порядок ведення Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля⁶⁵⁵.

Нині проблемним питанням із впровадженням процедури ОВД, що потребує врегулювання, є відсутність затвердженого розміру плати за громадське обговорення в рамках роботи Єдиного реєстру оцінки впливу на довкілля, що запрацював в Україні наприкінці 2017 року. Водночас до врегулювання цього питання організаторами громадських слухань будуть

⁶⁵⁴ Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 989 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-provedennya-gromadskih-sluhan-u-procesi-ocinki-vplivu-na-dovkillya>

⁶⁵⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1026 «Про затвердження Порядку передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля та Порядку ведення Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-peredachi-dokumentaciyi-dlya-nadannya-visnovku-z-ocinki-vplivu-na-dovkillya-ta-finansuvannya-ocinki-vplivu-na-dovkillya-ta-poryadku-vedennya-yedinogo-reyestru-z-ocinki-vplivu-na-dovkillya>

органи державної влади, що здійснюють ОВД, тобто Мінприроди або департамент екології обласних державних адміністрацій.

Важливе значення для вдосконалення державного управління та підвищення рівня техногенної безпеки має схвалення Кабінетом Міністрів України Постанови «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки Державною службою з надзвичайних ситуацій»⁶⁵⁶. Цим документом запроваджується упорядкування розподілу суб'єктів господарювання щодо віднесення їх до одного з трьох ступенів прийняттого ризику (високого, середнього та незначного), а також визначення періодичності перевірок, що сприятиме зменшенню адміністративного тиску. При цьому вперше вводиться поняття прийняттого ризику на основі запровадження ризик-орієнтовного підходу до управління пожежною та техногенною безпекою, запроваджується можливість віднесення суб'єкта господарювання до одного зі ступенів ризику не лише за кількісним показником, а й розрахунковим встановленням чисельного показника ризику для кожного об'єкта.

На виконання Угоди про асоціацію України з ЄС Верховна Рада України 20 березня в другому читанні та в цілому ухвалила проект Закону України про стратегічну екологічну оцінку⁶⁵⁷. Головним його завданням є впровадження в Україні європейського механізму оцінки державних програм та планів на предмет впливу їх на стан довкілля та здоров'я людей. Згідно з текстом ухваленого закону, стратегічна екологічна оцінка здійснюватиметься на етапі розробки важливих державних документів у сферах енергетики, сільського, лісового й рибного господарств, телекомунікацій, містобудування

⁶⁵⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1043 «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки Державною службою з надзвичайних ситуацій». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1043-2017-п>

⁶⁵⁷ Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII «Про стратегічну екологічну оцінку». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>

тощо. Крім того документ передбачає проведення обов'язкових транскордонних консультацій у випадках, коли проекти в Україні торкатимуться інтересів і впливатимуть на стан довкілля сусідніх країн.

Важливим кроком до зниження рівня промислового забруднення та зменшення техногенних загроз у частині імплементації Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди (всеохоплююче запобігання й контроль забруднень) стало прийняття Національного плану скорочення викидів від великих спалювальних установок⁶⁵⁸. Метою плану є поступове скорочення викидів діоксиду сірки, оксидів азоту та речовин у вигляді суспендованих твердих частинок, недиференційованих за складом, від наявних великих спалювальних установок, номінальна теплова потужність яких становить 50 МВт і більше. Протягом строку дії Національного плану скорочення викидів оператори мають забезпечити поступове скорочення граничного обсягу викидів від усіх спалювальних установок, що включені до Національного плану скорочення викидів та досягти нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин та інших вимог, викладених у Директиві 2010/75/ЄС.

З метою врахування основних положень Паризької кліматичної угоди, стороною якої є Україна, був схвалений План заходів Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату в період до 2030 р. Відповідно до концепції, передбачається визначення підстав для розроблення проектів законів та інших нормативно-правових актів для різних складових державної політики у сфері зміни клімату.

Метою Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату є вдосконалення державної політики у сфері зміни клімату для досягнення сталого розвитку держави, створення правових та інституційних передумов для забезпечення поступового переходу до низьковуглецевого розвитку за умови економічної, енергетичної та екологічної безпеки й підвищення

⁶⁵⁸ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 796-р «Про Національний план скорочення викидів від великих спалювальних установок». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/796-2017-%D1%80>

добробуту громадян⁶⁵⁹. При цьому основні напрями реалізації Концепції включають зміцнення інституційної спроможності щодо формування й забезпечення реалізації державної політики у сфері зміни клімату; запобігання зміні клімату через скорочення антропогенних викидів і збільшення абсорбції парникових газів та забезпечення поступового переходу до низьковуглецевого розвитку держави; адаптацію до зміни клімату, підвищення опірності та зниження ризиків, пов'язаних зі зміною клімату.

Відповідно до ухвалені Концепції реформування системи державного нагляду у сфері охорони довкілля з метою удосконалення державної системи екологічного моніторингу та спрощення системи державного нагляду у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів передбачено утворення Державної природоохоронної служби та ліквідацію Держекоінспекції⁶⁶⁰. Метою Концепції є створення ефективної державної системи запобігання екологічним правопорушенням і моніторингу стану навколишнього природного середовища, зниження тиску на бізнес-середовище, широке залучення громадськості до здійснення нагляду (контролю), утворення єдиного інтегрованого державного органу природоохоронного моніторингу та нагляду.

Для поліпшення ситуації у сфері поводження з відходами вкрай важливо ухвалити проект нової редакції Закону України «Про відходи», у якому визначити основні принципи національної політики у сфері поводження з відходами, правового регулювання відносин щодо діяльності у сфері поводження з відходами, обґрунтувати основні умови, вимоги і правила щодо екологічно безпечного поводження з відходами, а також системи заходів,

⁶⁵⁹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 796-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-p/paran8#n8>

⁶⁶⁰ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 616-р «Про схвалення Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80>

пов'язаних з економічним і технологічним стимулюванням ресурсозбереження.

Для поліпшення ситуації у сфері поводження з відходами створено Координаційну раду з питань реалізації Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року⁶⁶¹. Виконання заходів Стратегії дозвдасть змогу у найближчій перспективі суттєво зменшити ризики, пов'язані з об'єктами накопичення і зберігання відходів, насамперед небезпечних, зменшити соціальну напругу серед населення, яке проживає в межах їх впливу, а також збільшити обсяги заготівлі, перероблення та утилізації відходів як вторинної сировини та наростити обсяги виробництва продукції з використанням відходів.

Для поліпшення ситуації у сфері поводження з відходами створено Координаційну раду, яка має забезпечити координацію дій центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо формування та реалізації державної політики у сфері поводження з відходами відповідно до положень Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року, а також щодо підготовки Національного та регіональних планів управління відходами.

У свою чергу Національний план управління відходами має визначити конкретні суспільно-політичні, інституційні, організаційно-технічні, регуляторні, технологічні заходи, за передбаченими Національною стратегією управління відходами в Україні до 2030 року напрямами, а також відповідальних виконавців та строки реалізації заходів, джерела та обсяги фінансового забезпечення, засоби контролю за станом здійснення заходів та проведення моніторингу результатів реформування у сфері поводження з відходами.

На виконання Угоди про асоціацію з ЄС для визначення основних стратегічних цілей та завдань нової державної екологічної політики з

⁶⁶¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 № 313 «Про утворення Координаційної ради з питань реалізації Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/313-2018-п>

урахуванням сучасних міжнародних стандартів та законодавства, що діє в країнах Європейського Союзу, Кабінет Міністрів України 25 квітня 2018 р. підтримав проект Закону «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року»⁶⁶². Метою цього законопроекту є перегляд основних стратегічних завдань державної екологічної політики, що базуються на виявлених кореневих причинах екологічних проблем України та фінансовій спроможності країни до їх вирішення. Прийняття законопроекту забезпечить удосконалення державної екологічної політики відповідно до Угоди про асоціацію України з ЄС з урахуванням фінансової спроможності держави.

На даний час для удосконалення системи державного управління у сфері екологічної та техногенної безпеки необхідно забезпечити наближення законодавства України з питань захисту критичної інфраструктури, діяльності об'єктів підвищеної небезпеки до законодавства ЄС відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Зокрема, потребують врегулювання питання удосконалення термінології, визначення повноважень компетентних органів, відповідальних за формування та реалізацію державної політики в цій сфері, удосконалення процедури розробки та оновлення зовнішніх і внутрішніх планів реагування на надзвичайні ситуації. Також потребує врегулювання комплекс питань, пов'язаних із поводженням із радіоактивними відходами щодо удосконалення механізму фінансового забезпечення поводження з радіоактивними відходами, удосконалення системи їхньої класифікації, видачі дозволу на здійснення міжнародних перевезень радіоактивних матеріалів.

Це має бути врегульовано шляхом розробки та прийняття наступних законодавчих та нормативно-правових актів:

⁶⁶² Уряд запропонує Парламенту схвалити розроблену Мінприроди Стратегію екологічної політики до 2030 року. Міністерство екології та природних ресурсів України. 25 квітня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-zaproponuye-parlamentu-shvaliti-rozroblenu-minpriodi-strategiyu-ekologichnoyi-politiki-do-2030-roku>

- «Про критичну інфраструктуру та її захист»;
- «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо об'єктів підвищеної небезпеки»;
- «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо удосконалення механізму фінансового забезпечення поводження з радіоактивними відходами», розроблений Державним агентством України з управління зоною відчуження.
- «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань поводження з радіоактивними відходами», положеннями якого передбачено удосконалення системи класифікації РАВ; розрахунок економічного ефекту від впровадження оновленої системи класифікації РАВ, проведений провідними європейськими експертами в рамках проекту міжнародної технічної допомоги «Удосконалення системи класифікації РАВ в Україні», вказує на 10-кратне здешевлення їхнього захоронення;
- 25 квітня 2018 року КМУ прийнято постанову за № 330 «Про затвердження Порядку використання коштів Державного фонду поводження з радіоактивними відходами»;
- проект постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку видачі дозволу на здійснення Міжнародних перевезень радіоактивних матеріалів», який погоджується заінтересованими центральними органами виконавчої влади.

11 липня 2017 року Верховною Радою України прийняті Закони України «Про внесення зміни до статті 4 Закону України «Про поводження з радіоактивними відходами» щодо удосконалення механізму фінансування поводження з радіоактивними відходами» та «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо удосконалення механізму фінансового забезпечення поводження з радіоактивними відходами», що 11 липня 2017 року прийняті Верховною Радою України, положеннями яких створюється правове підґрунтя для забезпечення цільового використання та

накопичувального характеру Державного фонду поводження з радіоактивними відходами.

Заходи з мінімізації негативних наслідків Чорнобильської катастрофи здійснюється згідно з Загальнодержавною програмою зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему⁶⁶³. Завдання щодо перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему розв'язуються через послідовне розроблення та виконання окремих планів, проектів та програм. При цьому найбільш всеохоплюючим серед них є проект міжнародної технічної допомоги – План здійснення заходів на об'єкті «Укриття» (ПЗЗ), виконання якого передбачене також вищезазначеною Загальнодержавною програмою. Основним проектом ПЗЗ є створення нового безпечного конфайнмента об'єкта «Укриття».

З метою оперативного та ефективного гасіння пожеж, а також координації діяльності шести лісопожежних станцій під час ліквідації пожеж, ДАЗВ розробило проект постанови Кабінету Міністрів України щодо створення відомчої пожежної охорони в зоні відчуження та зоні безумовного (обов'язкового) відселення. Цей проект постанови проходить погодження в центральних органах виконавчої влади.

ДАЗВ разом із Лісовою службою США розпочало розробку Проекту забезпечення системами раннього виявлення та запобігання пожежам, протипожежного захисту, ефективного реагування на пожежі в зоні відчуження та навчання фахівців. У рамках реалізації проекту ГЕФ/ЮНЕП «Збереження, посилення та управління запасами вуглецю та біорізноманіття в Чорнобильській зоні відчуження» у 2018 році заплановано виділення коштів для забезпечення пожежної безпеки в лісовому фонді зони відчуження.

Загалом докорінна реорганізація виробничих відносин у зоні відчуження, що дасть змогу підвищити ефективність її ресурсів та

⁶⁶³ Закон України від 15 січня 2009 року № 886-VI «Про Загальнодержавну програму зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/886-17>

інфраструктури, стане позитивним внеском у забезпечення енергетичної та екологічної безпеки держави, у її економічний розвиток.

3.1.16. Створення державної системи захисту критичної інфраструктури

Забезпечення національної стійкості до загроз будь-якого типу стало пріоритетом для безпекової політики багатьох країн світу. Особливої актуальності завдання щодо забезпечення безпеки та стійкості життєдіяльності та розвитку набуло для країн, проти яких останнім часом застосовуються гібридні методи підриву їхньої безпеки.

Цілеспрямоване порушення функціонування національної інфраструктури забезпечення життєдіяльності суспільства та національної безпеки стало одним із таких інструментів агресії. Україна, на жаль, фактично стала полігоном для відпрацювання таких методів ведення війн. Агресія проти України з боку Російської Федерації, широке застосування проти України гібридних методів ведення війни, зумовили необхідність перегляду підходів із боку системи державного управління щодо забезпечення безпеки загалом, і зокрема безпеки та стійкості інфраструктури.

Захист критичної інфраструктури (ЗКІ) як пріоритетного напрямку безпекової політики України був визначений Стратегією національної безпеки України. Відповідні завдання органам сектору безпеки й оборони України були визначені в інших оновлених доктринальних і концептуальних документах розвитку сектору безпеки й оборони України (Воєнна доктрина України, Концепція розвитку сектору безпеки й оборони України, Стратегія кібербезпеки України).

Безпосереднє завдання щодо формування державної системи захист критичної інфраструктури визначено рішенням Ради національної безпеки й оборони України від 29 грудня 2016 року «Про удосконалення заходів забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури». Безпосереднє виконання завдань щодо посилення захисту критичної інфраструктури

відображено в низці рішень Кабінету Міністрів України та органів сектору безпеки й оборони України щодо посилення оборони та охорони окремих об'єктів критичної інфраструктури. Однак, вартівдзначити, що зазначені рішення та заходи не змогли принципово змінити основоположні підходи до забезпечення захисту та стійкості критичної інфраструктури, забезпечення національної стійкості, забезпечити адекватність застосовуваних заходів адекватно до рівня викликів сьогодення⁶⁶⁴.

До цього часу спостерігається відсутність системності в діях держави щодо захисту критичної інфраструктури, не створено системи взаємодії та обміну інформацією, не запроваджено прогнозування загроз та ризиків.

На основі аналізу ситуації, що складається очевидною є необхідність активізації дій Кабінету Міністрів України та інших залучених органів державної влади щодо створення державної системи захисту критичної інфраструктури.

Серед першочергових заходи, спрямованих на реальне реформування захисту об'єктів і систем, які є критичними для забезпечення життєдіяльності країни та національної безпеки, запровадження сучасних системних підходів до забезпечення національної безпеки та стійкості необхідно в найкоротші терміни вирішити такі завдання:

- завершення роботи над законопроектом «Про критичну інфраструктуру та її захист», погодження його Кабінетом Міністрів України та його подання на розгляд Верховної Ради України. При цьому положення законопроекту мають узгоджуватись із підходами та кращою практикою країн-членів НАТО і ЄС, які вже пройшли перший етап законодавчого врегулювання діяльності у сфері захисту критичної інфраструктури;
- прийняття рішення щодо створення уповноваженого з питань захисту критичної інфраструктури державного органу (наприклад, Державної

⁶⁶⁴ Суходоля О. М. Захист критичної інфраструктури в умовах гібридної війни: проблеми та пріоритети державної політики України / Суходоля О.М.// Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 3. – С.62-76.

служби чи Урядового центру стійкості). При цьому треба усвідомити досвід інших країн, який свідчить, що реальний прогрес у розбудові нової системи може бути забезпечений лише тоді, коли діяльність у цій сфері координується на національному рівні спеціально призначеним для цього державним органом, а в інших центральних органах виконавчої влади, правоохоронних органах і спецслужбах створені спеціально призначені для забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури структурні підрозділи.

- розширити напрями співпраці із країнами НАТО і ЄС щодо отримання кращої практики формування державної системи захисту критичної інфраструктури та практики забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури. При цьому треба у максимально можливий спосіб залучати зарубіжну технічну допомогу для проведення швидкої експертно-методологічної експертизи нормативно-правових актів і проектів розпорядчих рішень, а також навчальних та освітніх заходів щодо захисту КІ.

Загалом, запровадження концептуальних підходів до забезпечення функціонування життєво важливих для населення, суспільства та держави об'єктів і систем на базі концептів захисту, безпеки та стійкості КІ вимагає виведення управління сектором безпеки держави на якісно новий рівень, який передбачає прийняття рішень щодо критичної інфраструктури на основі ризико-орієнтованих підходів, високий рівень взаємодії, координації дій та обміну інформацією між усіма суб'єктами процесу.

Такі вимоги до ефективності управління потребують створення системи інформаційно-аналітичної підтримки процесу прийняття рішень на всіх рівнях, включаючи політичний. Створення такої системи є особливо важливим для забезпечення належного реагування на безпекові інциденти та кризи, пов'язані з КІ. Про необхідність створення єдиної системи ситуаційних центрів у секторі безпеки й оборони також наголошено в Стратегії національної безпеки. Для переведення сформульованого завдання

в площину його практичної реалізації необхідно розробити Концепцію створення національної системи підтримки прийняття рішень у кризових ситуаціях, яка має об'єднати в єдину мережу наявні інформаційно-аналітичні, ситуаційні та кризові центри державних органів, державних і приватних компаній, інших організацій, маючи на вершині цієї своєрідної інформаційної піраміди Головний ситуаційний центр України. Цю проблему доцільно розглянути на одному із засідань РНБО України з тим, щоби намітити конкретні кроки щодо створення національної системи підтримки прийняття рішень у кризових ситуаціях на базі національної мережі ситуаційних центрів.

Належний рівень безпеки (захисту) та стійкості критичної інфраструктури може бути досягнутий лише за умови об'єднання, консолідації зусиль, можливостей і ресурсів усього суспільства, усієї держави – від членів окремої сім'ї та місцевих громад і до вищого політичного керівництва держави. Таку єдність провідні країни світу намагаються забезпечити в різні способи, але, як правило, одним із наріжних каменів такої єдності є розвинуте державно-приватне партнерство (ДПП) у цій сфері. В Україні, така культура державно-приватного партнерства у сфері безпеки поки що не набула зрілих форм, і це потребує особливої уваги, насамперед, з боку державних органів. Для усвідомлення важливості розвитку та формування концептуальної основи ДПП у сфері безпеки було б доцільно розробити документ із робочою назвою *Стратегія розвитку державно-приватного партнерства у сфері безпеки в Україні*, включивши в нього спеціальні положення щодо забезпечення захисту і стійкості КІ.

Забезпечення безпеки та стійкості національної критичної інфраструктури, створення відповідної державної системи, що має функціонувати як система управління ризиками у сфері національної безпеки на сучасному етапі неможливі без використання передових технологій, проведення спеціальних наукових досліджень, зокрема, присвячених методам оцінки загроз та ризиків, моделюванню розвитку кризових ситуацій

комплексного характеру з урахуванням можливих каскадних ефектів тощо. Саме тому доцільним є опрацювання Кабінетом Міністрів України із залученням інших заінтересованих суб'єктів (наукові установи, суб'єкти господарювання, експерти тощо) питання забезпечення науково-технічної та технологічної підтримки сектору безпеки й оборони України. Результатом такого обговорення має стати формування робочого документу, передбачивши в ньому окремий розділ, присвячений проблематиці забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури, який би визначив пріоритети такої діяльності, роль держави та приватного сектору тощо.

3.2. Підвищення якості життя

3.2.1. Ризики низької якості життя

Цивілізаційний вибір євроінтеграційного курсу України вимагає оцінювати рівень життя людини не за допомогою критеріїв мінімального матеріального забезпечення, а на підставі інтегральних критеріїв якості життя. Оцінка якості життя дозволяє комплексно характеризувати не тільки стан умов існування окремої людини, а і зрілість та дієвість складних інститутів, вплив яких має довготривалу дію на людський розвиток: безпеки середовища життєіснування, соціального капіталу; межі та суб'єктів довіри; простір впевненості людини в майбутньому; ступінь залученості до громадського та політичного життя; рівень доступності публічних інститутів тощо. Завдяки цьому оцінка якості життя дає краще уявлення про сукупну ефективність функціонування всіх інститутів суспільства, ніж окремі індикатори добробуту, доходу тощо.

Важливим виміром якості життя населення є її тісний зв'язок із перспективами забезпечення національної безпеки держави. Прийнятна якість життя навіть за умов кризового стану окремих складових зумовлює

збереження зв'язку людини із суспільством, згладжуючи розбіжності між людьми за матеріальним чи світоглядним чинниками, низька – створює потужні стимули до деструктивної та руйнівної поведінки, перетворюючи єдиний суспільний простір у сукупність ворожих груп із власними способом життя, цінностями та моделями поведінки.

Нині в країні зберігається критична ситуація із важливими гуманітарними та економічними компонентами якості життя українців.

Компоненти якості життя	
гуманітарні	економічні та соціоструктурні
<ul style="list-style-type: none"> • невдоволення власним становищем; • обмежена здатність та відсутність стимулів для самовдосконалення; • зниження морально-етичних бар'єрів; • пригніченість, економічна та соціальна апатія; 	<ul style="list-style-type: none"> • маргіналізація • незадовільний рівень та якість споживання; • низький рівень трудових доходів; • обмежений доступ до медичних послуг; • обмежений доступ до якісного проживання та дозвілля.

Невдоволення власним станом сьогодні насамперед пов'язується із браком прийнятних робочих місць⁶⁶⁵, роздратуванням від невідповідності доходів темпам зростання⁶⁶⁶ споживчих та комунальних цін^{667, 668}.

⁶⁶⁵ <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Кадровий «голод» в Україні, в яких сферах є гостра недостача спеціалістів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://narodna-pravda.ua/2017/10/18/kadrovyj-golod-v-ukrayini-v-yakuh-sferah-ye-gostra-nedostacha-spetsialistiv/>

⁶⁶⁶ Кравченко О.О. Аналіз рівня та якості життя населення України в умовах економічної та політичної нестабільності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/119.pdf>

⁶⁶⁷ Житлово-комунальні послуги по-новому, або Гра в одні ворота? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://opinionua.com/2018/05/02/zhitlovo-komunalni-poslugi-po-novomu-abo-gra-v-odni-vorota/>

⁶⁶⁸ Згідно з результатами соціологічного опитування центру SOCIS, проведеного в травні 2018 року, найактуальнішими проблемами для більшості опитаних є війна на сході України (52,1%) та соціально-економічні негаразди: низький рівень зарплат чи пенсій (35,6%), зростання цін та інфляція (32%), безробіття

Невдоволення загострюються повільністю проголошених реформ, поглибленням нерівності⁶⁶⁹, негативним інформаційним середовищем реформ, скандальністю конкуренції серед реформаторів, неефективністю їх переважно піар-орієнтованого способу спілкування з населенням⁶⁷⁰, а також активними інформаційними кампаніями із дискредитації реформ⁶⁷¹ та євроінтеграційного курсу загалом⁶⁷². Через це значна кількість населення починає вважати невдоволення своїм власним станом політично та соціально обґрунтованою оцінкою. У 2017 році 61 % населення України вважав рівень напруженості в суспільстві «вкрай високим» (23 %) та «вищим від середнього» (38 %). За десятибальною шкалою (1 – «ситуація спокійна», рівень напруженості дуже низький, 10 – «ситуація критична, вибухонебезпечна», рівень напруженості вкрай високий) середній бал напруженості становить 6,79 балів⁶⁷³).

Сьогодні спостерігаються ознаки того, що індивідуальне невдоволення окремих людей умовами повсякденного існування трансформується від зосередженості на негативній самооцінці до пошуку зовнішніх причин, що орієнтує психіку значних верств населення на перехід від пригніченості та пасивності до обуреності та активності, а правові орієнтири замінюються радикальними методами покращення свого стану, зокрема і злочинними. Подальше зростання чисельності таких осіб сприятиме масовій легітимізації

(27%), висока ціна та низька якість медичного обслуговування (24,2%), високі тарифи на комунальні послуги (22,9%), соціальне розшарування між бідними і багатими (16%). Майже половина опитаних українців (49,7%) вважають, що тарифи повинні визначатися для кожної сім'ї окремо, відповідно до рівня доходів; 19,7% виступають за збереження колишнього розміру – 19,7%; 17,1% покладаються на рекомендації експертів-економістів та міжнародних організацій. І лише 2,5% респондентів погоджуються з тезою, що комунальні тарифи мають відповідати європейським нормам.

⁶⁶⁹ Нерівність доходів по-українськи: «гірше», ніж у Гондурасі, «краще», ніж у Швеції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2162366-nerivnist-dohodiv-poukrainski-girse-niz-u-gondurasi-krase-niz-u-svecii.html>

⁶⁷⁰ Більше половини українців знають про замовні матеріали у ЗМІ – соціологічне дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prportal.com.ua/Peredovitsa/bilshe-polovini-ukrayinciv-znaut-pro-zamovni-materiali-u-zmi-sociologichne>

⁶⁷¹ Підсумки 2017 року: оцінки експертів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2017-roku-otsinki-ekspertiv>

⁶⁷² Українське суспільство за 25 років: динаміка деяких соціальних показників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=732&page=3>

⁶⁷³ Соціальна напруга та протестна активність: погляд соціологів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/sotsialna-napruzhenist-ta-protestna-aktivnist-poglyad-sotsiologiv>

зовнішніх причин особистого невдоволення (винуватий не я, а інші: робота, влада, зрада, масони тощо), а публічна демонстрація пригніченості, відчуженості та ворожості до суб'єктів свого невдоволення перетворюватиметься в схвалювану соціальну позицію. Надалі це забезпечує переформатування індивідуального невдоволення власним станом у масову соціальну та політичну ідею, яка легко замикає механізм самовідтворення процесів масового невдоволення та соціального напруження, слугує інструментом морального виправдання правопорушень, забезпечує схвалення такої позиції громадською думкою, розповсюджує відчуття невдоволення навіть серед тих верств населення, які мають прийнятний рівень життя.

Сьогодні в Україні є чимала кількість осіб, чий соціальний статус має *пограничний або маргінальний характер*⁶⁷⁴: ВПО, працівники складних професій у промисловості, що втратили відповідну роботу; населення, зайняте в неформальному секторі; жителі невеликих та мономіст зі зруйнованою трудовою та соціальною інфраструктурою; переселенці із сіл до міст, що не мають власного житла та гідної роботи, тощо. Маргіналізація соціального статусу для деяких із них інтенсифікує процеси маргіналізації мислення й поведінки. Відрив таких людей від свого базового соціокультурного середовища та неможливість увійти до нового призводить до руйнування звичних соціальних запобіжників: людина одночасно починає відчувати тривогу, невпевненість, агресивність та вседозволеність. Невизначеність соціального статусу знецінює ідей та інститути, що визначають соціальні статуси й норми й цінності інших – соціально укорінених людей. Маргінали стають типовими чужими серед своїх, для яких навіть примарні ілюзії підвищення власного соціального статусу стають достатнім приводом до пошуку для себе інших соціальних спільнот. Уже сьогодні маргінальні групи легко захоплюються самими божевільними й

⁶⁷⁴ О. М.Сахань, С. О.Жувака. Маргіналізація суспільства як деструктивний компонент його розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dSPACE.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/2019/1/Sahan_Zhyvaka_173.pdf

радикальними ідеями – будь то революція, тероризм тощо, – попри індивідуальний рівень інтелектуального та освітнього розвитку, попереднього виховання. Вони є провідним резервом рекрутування злочинних та квазікримінальних груп, середовищем більшості майнових і насильницьких злочинів, що їх скоюють у сучасних умовах⁶⁷⁵.

Обмежена здатність та брак стимулів для самовдосконалення виступає особистісною реакцією багатьох українців на маргінальність та бідність. Брак коштів для набуття якісної освіти, впевненість у неможливості спілкування із колом осіб, що є більш забезпеченими, обмеженість соціальних зав'язків їхніх родин тощо зумовлюють стійку зневіру в поточній та майбутній конкурентоздатності на ринку праці, в особистих та соціальних стосунках, у сфері культури, політики тощо. Навіть за наявності природних здібностей людина перестає реагувати на зовнішні стимули до саморозвитку, втрачає підстави для прояву внутрішньої волі щодо самовдосконалення (так, наприклад, за результатами опитування у 2017 р. було виявлено, що 43 % респондентів за останній рік прочитали хоча б одну книгу, проте 51 % українців не взяв до рук жодного видання⁶⁷⁶). Поширення цих процесів серед значної кількості населення України суттєво підриває трудовий потенціал планованого економічного розвитку та мобілізаційний потенціал насичення збройних сил найкращими кадрами. Відмова або нерішучість у самовдосконаленні шукає і знаходить виправдання в негідності суспільства та провині в цьому успішних людей. Це робить потужний внесок у загострення соціальної напруженості. Навіть у разі покращення можливостей та шансів такі люди часто відмовляються від активних дій, що, відповідно до рис особистості, схиляє людину до патернальної чи девіантної поведінки або ж соціальної апатії та критиканства.

⁶⁷⁵ Див., наприклад, Гущенко В. Що таке маргіналізм? // Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Documents%20and%20Settings/koval/Мои%20документы/gumc_2007_2_5.pdf

⁶⁷⁶ Скільки читають українці? Нове дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://starylev.com.ua/news/skilky-chytayut-ukrayinci-nove-doslidzhennya>

Зниження морально-етичних бар'єрів є окремою реакцією особистості на трансформацію економічних та соціоструктурних компонентів якості життя в Україні. Її прояви у свідомості та поведінці українців спостерігаються не тільки серед верств населення, які стикнулися зі зниженням матеріальних можливостей, маргіналізацією, відчують соціальну апатію, зростання тривожності та невдоволення власним станом, а й серед суспільно успішних. Тривале спостереження за деградацією гуманістичних цінностей свободи, солідарності та справедливості, численне пересвідчення в безвідповідальності за їх недотримання, відсутність соціальної реакції на невідповідність проголошеної та фактичної поведінки тощо формує в широких мас впевненість, що для досягнення благополуччя єдино можливим шляхом є відмова від моральних, етичних та правових норм⁶⁷⁷.

Масштабна впевненість у аморальності та злочинності всіх інших закріплює серед багатьох відчуття перманентного страху покарання та втрати цього благополуччя. У результаті зниження морально-етичних бар'єрів перетворюється з випадкових чи поодиноких актів особистого вибору в сталу атмосферу «війни всіх зі всіма», стабільне відчуття тотальної взаємної недовіри⁶⁷⁸ та латентної фрустрації⁶⁷⁹. Ці відчуття штовхають людей до відмови від соціальної відкритості, чесної конкуренції та раціонального правового середовища та сприяють утвердженню в поведінці та свідомості захисних архаїчних та інстинктивних стратегій соціального відгородження, як-от: неформальна інституалізація класового розподілу, нормативне приниження інших, формування нездоланих соціальних бар'єрів, закріплення кругової поруки серед «тих, що прорвалися», формування

⁶⁷⁷ На тлі радикалізації в Україні питання представників влади, що зловживають довірою, залишається невирішеним, – Дацюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://antikor.com.ua/articles/192948-na_tli_radikalizatsiji_v_ukrajini_pitannja_predstavnikov_vladi_shcho_zlovhivajutj_doviroju_zalishaje

⁶⁷⁸ Недовіра між громадою та місцевою владою: чи можливо «вирости» із взаємного звинувачення? Обмежена здатність та відсутність стимулів для самовдосконалення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gurt.org.ua/news/informator/42383/>

⁶⁷⁹ Синдром емоційного вигорання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://staff-capital.com/uk/articles/syndrom-emozijного-vygorannya-ta-jak-jogo-unyknuty.html>

непублічної ідеології щодо «об'єктивної» виправданості ексклюзивності власного соціального становища.

Зниження морально-етичних бар'єрів закладає безпосередні передумови до злочинної поведінки, зради, соціально деструктивної поведінки. Простір дії проголошуваних цінностей та соціальних правил обмежується колом вибранців, і навіть у цьому разі вони стають вторинними стосовно власних соціальних претензій, бажань та інтересів. Як бідні, так і багаті стають безпринципними у своїй підтримці й ненависті, навіть правові та цивілізаційні норми та критерії застосовують виключно як інструменти виживання та приватного здобутків. Соціальна перемога чи помста нічим не стримуються, що не дає можливості не тільки для стратегічного примирення, а навіть і для раціонального використання виграшу у випадку успіху.

Критичне зниження морально-етичних бар'єрів становить пряму загрозу незалежності країни та її обороноздатності. За відсутності упевненості в захисті авторитетом законності та моральності, довіри до себе та стабільної соціальної опори вищі соціальні класи в Україні закономірно стають масово схильними до компрадорської поведінки та колаборантства, бажання притулитися до потужнішого зовнішнього «плеча».

*Поширення пригніченості, економічної та соціальної апатії*⁶⁸⁰ загрожує тим, що відповідні маси населення перестають бути ресурсом активної підтримки реформ, але завжди стануть потужним інерційним важелем у руках тих кіл, які намагаються зберегти ситуацію незмінною або розвернуту у зворотному напрямку. Зневіра в правдивості реформаторів проектується в зневіру в їхніх ідеях та перспективності обраного курсу, навіть попри окремі успішні приклади. Економічна та соціальна апатія є важким баластом для будь-якої позитивної стратегії, що вимагає напруження та розвитку, але, подібно до закону земного тяжіння, тягне суспільство

⁶⁸⁰ Ностальгія та апатія: що не так із протестним потенціалом українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/22/kolonka/aleksandr-radchuk/suspilstvo/nostalhiya-ta-apatiya-ne-tak-protestnym-potenczialom-ukrayincziv>

донизу, підсилюючи вагу будь-якої деструктивної стратегії, що орієнтується на спрощення, соціальні та біологічні інстинкти, міфи та утопії.

Незадовільний рівень та якість споживання справляє в умовах публічної та демонстративної соціальної нерівності в Україні негативний вплив не тільки на свідомість населення, а й на рівень здоров'я та фізичного самопочуття. В умовах зниження доступності якісних медичних та профілактично-реабілітаційних послуг це призводить до зростання захворюваності та смертності населення, перманентного роздратування в професійних та соціальних контактах, погіршує якість та продуктивність трудової діяльності, сприяє зростанню травматизму та смертності на роботі. В економічній сфері суттєво зменшує внутрішній попит на товари та послуги, що надалі скорочує попит на робочу силу та розмір заробітної плати. У результаті держава опиняється в замкнутому колі, своєрідній хроно-економічній воронці, яка безальтернативно затягує економіку в безвихідь.

Обмежений доступ до якісного дозвілля не дає змоги відновити фізичні та психічні можливості людини, відволіктися від тривог повсякдення, подолати накопичення негативних емоцій, гальмує процеси саморозвитку, не дозволяє приділити увагу культурі та пошуку в ній відповідей на світоглядні виклики. Недостатня релаксація часто тягне за собою підвищену втомленість, небажання працювати, а подеколи навіть відразу до роботи. Навіть за умов отримання належної освіти, набуття професійного досвіду, наявності робочого місця така людина втрачає людський потенціал, знижує продуктивність діяльності, погіршує конкурентні здібності. Втома та роздратування безпросвітністю повсякдення навіть серед успішних членів суспільства загострює ризики нарощування пригніченості, економічної та соціальної апатії, деградації стимулів для самовдосконалення, формування відчуття невдоволення власним станом, і підточуванням морально-етичних бар'єрів.

Позбавлення можливості якісного дозвілля виступає потужним чинником поширення пияцтва, наркоманії, екстремальних та позанормативних розваг

Довідково. 83,4 % учнів вживали будь-які алкогольні напої хоча б один раз упродовж життя. У віці 15 років цей показник становить 78,4%, а у віці 16 та 17 років наближається до 85 %⁶⁸¹.

Це саме по собі відкриває коридор для втягування людини у сферу дії чинників девіантної, асоціальної та аморальної поведінки, що в подальшому знімає бар'єри навіть у інших сферах існування людини.

Кризовий стан найважливіших економіко-соціоструктурних та гуманітарних компонент якості життя зумовлює акумуляцію в суспільстві об'єктивних, світоглядних та психоемоційних передумов загострення таких загроз національній безпеці держави, як соціальна напруженість; депопуляція та зниження трудового потенціалу населення; криміналізація суспільства та зростання злочинності; зниження дієдатності державних структур; посилення суспільної атомізації, нетерпимості та агресії; радикалізація способів розв'язання соціальних конфліктів та вирішення суспільних проблем; криміналізація суспільства та зростання злочинності; криза обороноздатності (табл. 1).

Таблиця 1

Взаємозв'язок форм прояву низької якості життя населення та загроз національній безпеці держави

Кризові складові низької	загрози національній безпеці
--------------------------	------------------------------

⁶⁸¹ В Україні понад 83% підлітків вживали алкоголь – опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/health/country/1530761-v-ukrajini-834-pidlitkiv-mayut-dosvid-vjivannya-alkogolyu-sotsopituvannya.html>

якості життя		Соціальна напруженість	Демоупація та зниження трудового потенціалу	Зниження дієздатності державних структур	Посилення суспільної атомізації, нетерпимості та агресії	Радикалізація способів розв'язання соціальних конфліктів та вирішення суспільних	Криміналізація суспільства та зростання злочинності	Криза обороноздатності
гуманітарні	невдоволення власним станом	+	+	+		+	+	
	обмежена здатність та відсутність стимулів для самовдосконалення		+		+			+
	тривожність, невпевненість, страх перед майбутнім	+	+	+	+	+		
	зниження морально-етичних бар'єрів			+	+	+	+	+
	пригніченість, економічна та соціальна апатія	+				+		
	патерналізм	+				+		
Економічні та соціокультурні	маргіналізація	+	+	+			+	
	незадовільний рівень та якість споживання	+	+	+	+			+
	низький рівень трудових доходів	+	+		+			
	обмежений доступ до медичних послуг	+	+					+
	обмежений доступ до якісного дозвілля		+					

«+» – складові акумуляції загрози

1. Посилення соціальної напруженості. Рушіями посилення соціальної напруженості сьогодні в Україні виступають насамперед

невдоволення власним станом усе більшої кількості населення, маргіналізація значних груп у зв'язку із тривалою невирішеністю їх поточних проблем, повільне позбавлення патерналістської моделі очікувань та реальної взаємодії із владними колами, незадовільний рівень споживання, обмежений доступ до медичних послуг, а також тривожність та невпевненість, породжувані політичними та міжнародними процесами, страх перед майбутнім, що пов'язаний як із невпевненістю в здатності підтримки добробуту, так і сумнівами щодо стійкості обраного країною курсу.

Механізмом підриву національної безпеки держави за умов подальшого накопичення соціальної напруженості є недовіра до всіх відомих інституцій та політичних суб'єктів, які їх репрезентують, резонансне зростання нетерпіння щодо бажаних змін, зниження порогу критичності щодо методів цих змін, вибухове зростання нетерпимості щодо протилежної позиції. Це підвищує готовність до відкритих протестних акцій, опортуністичної поведінки, схвалення та застосування актів саботажу; ірраціональність та гостроту реакції на будь-які деструктивні заклики і миттєву згуртованість на підґрунті заперечення об'єктів гострої ненависті.

2. Депопуляція та зниження трудового потенціалу. Депопуляція в Україні формується надзвичайно несприятливим балансом низької народжуваності, надвисокої смертності та інтенсивної еміграції.

Довідково. У 2017 році загальний коефіцієнт народжуваності становив 9,4%, загальний коефіцієнт смертності – 14,5, а загальний коефіцієнт природного приросту, скорочення населення дорівнював -5.1%⁶⁸².

Зростання показників *смертності* населення прямо зумовлене незадовільним рівнем та якістю споживання, обмеженим доступом до якісних медичних послуг, неможливістю якісного та достатнього відпочинку, військовими діями, значними масштабами вимушеного переселення, високим

⁶⁸² Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_tv_2017.pdf

рівнем тривожності, невпевненості, страху перед майбутнім. Попри доведену залежність здоров'я та фізичного стану людини від якості харчування, води, повітря, нестресових умов проживання, в країні не сформовано дієвих механізмів ринкового, громадянського та державного облаштування відповідних сфер економіки та довкілля. Надвисокі показники смертності чоловіків у працездатному віці спричинені високим рівнем травматизму (у 2017 році цей показник становив 40 %⁶⁸³), небезпеки виробничого середовища та нездорового образу життя залишається в Україні викликами без відповіді. Реформи в цій сфері не тільки не були здійснені, а й навіть не намічалися.

Згортання або заморожування державних програм підтримки *народжуваності* соціальними, інфраструктурними та кредитними засобами призвели до відмови та відкладення рішення щодо народження дітей багатьма українками. Відсутність сучасної сімейної політики в царині культури та соціальної підтримки в умовах тривожності, зниження рівня доходів, занепад сімейних цінностей, невпевненість у майбутньому зберігають вітчизняні настанови на малодітність та пізнє народження.

Трудова міграція та еміграція в останні роки стали одним із найбільших викликів для нашої країни. Втопившись від очікування кращих економічних умов в Україні, сотні тисяч співгромадян намагаються здобути кращу якість життя в інших країнах. На думку експертів, Україна вже найближчим часом почне відчувати наслідки масового відтоку працездатного населення, молоді та професіоналів⁶⁸⁴.

Загрози зниження трудового потенціалу пов'язані не тільки зі скороченням чисельності працездатного населення працездатного віку, а також із погіршення психофізіологічної працездатності, конструктивної мотивації, зниження професійно-кваліфікаційного рівня, втратою культури

⁶⁸³ Травматизм на виробництві в Україні у 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_tv_2017.pdf

⁶⁸⁴ Українці на експорт: сьогодні і завтра трудової міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi>

трудової гідності та якості. Вони будуть погіршуватися й далі під тиском кумулятивної дії майже всіх ключових кризових складових якості життя в Україні

3. Посилення суспільної атомізації, нетерпимості та агресії. Гуманітарні компоненти зниження якості життя формують загрози не тільки з боку економічно чи соціально вразливих верств населення. Вони поширюються й серед значного прошарку державних службовців, політиків, бюджетників, військовослужбовців. Це загрожує кадровому, мотиваційному та інституційному знекровленню багатьох служб держави та бюджетного сектора, що надавали соціальні послуги населенню; сприяє посиленню правового нігілізму з боку не тільки громадян, а й представників влади та цілих державних інституцій; має своїм наслідком нездатність критично ставитися до інформаційного простору, що виконує замовлення приватних та ворожих інтересантів; неспроможність формувати суспільний дискурс щодо захисту території країни та спільного блага; небажання утримувати в правовому полі активність окремих структур громадянської ініціативи. Такі провали держави в очах громадян не можуть бути виправданими посиленнями на свободу, подолання бюрократизації та необґрунтованого державного втручання. Революція гідності передбачала не відсторонення держави від виконання своїх обов'язків перед суспільством, а звільнення держави з полону локального приватно-кланового інтересу.

Високі, навіть завищені очікування, не будучи реалізованими, трансформуються у відчуття недовіри та невдоволення.

Довідково. На кінець 2017 року з-поміж політичних інститутів найгіршу оцінку за довірою отримали Верховна Рада (-76%), державний апарат (-75%), політичні партії (-71%), уряд України (-65%), Президент України (-60%). До лідерів недовіри також потрапили такі складові правоохоронної системи, як суди (-75%) та прокуратура (-74%). Дуже високим рівень недовіри виявився й до комерційних банків (-73%) та Національного банку України (-67%).

4. Внаслідок цього домінуючим станом для значної кількості громадян стали тривога та розгубленість (у 2017 році 30,3 % українців відчували тривогу та 20,9 % – розгубленість, коли думали про своє майбутнє⁶⁸⁵). Стан втрати самих себе, розмивання розуміння себе і свого місця, розчарування у звичних істинах і втрата орієнтирів траєкторії власної безпеки отримали масовий характер, що призвело до накопичення атмосфери суспільної фрустрації та безсилля⁶⁸⁶.

Тривала гібридна війна, використання агресором, а також багатьма українськими політиками фокусованої уваги до проблем, неспроможність держави ефективно протистояти інформаційному тиску, проблеми в економіці, неможливість задовольнити свої запити породжують відчуття суспільної втоми, безнадії та зневіри. Це є соціопсихологічною реакцією на неочікувані та гострі події війни за незалежність країни. Розуміння цього, однак, недостатньо для виправлення атмосфери впевненості та суспільної активізації. Існує загроза, що консервація втоми, фрустрації та ціннісна дезорієнтація набудуть хронічного характеру й заблокують енергію суспільної активізації на багато років.

Іншим боком ціннісної дезорієнтації є поширення процесів дегуманізації. Насилля, загибель багатьох людей, страх, втрата відчуття колективної та особистої безпеки, переживання каліцтва та загибелі інших людей, поділ на своїх та чужих, особливо підсилені та сконцентровані засобами ЗМІ та соціальних мереж породжують відомі ефекти дегуманізації взагалі та гіпердегуманізації «не своїх» зокрема. Коли цінність життя, здоров'я та гідності людини відсуваються «на потім», це призводить до виправдання будь-якого насильства над ворогом, причому ворогом легко стає будь-хто та з будь-яких причин. З'являються можливості для швидких і простих рішень, через насолоду перемогою перестають зважати на смисл,

⁶⁸⁵ Загальнонаціональне опитування населення України від 3 по 25 липня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/uploads/doc/1200810680599c1813c6d526.04062345.doc>

⁶⁸⁶ Горбатенко І. А. Соціально-політичні прояви фрустрації в умовах нестабільного розвитку / І. А. Горбатенко // Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». – К., 2016. – Випуск 4. – С. 200-210.

зміст та мету боротьби, її доцільність взагалі. Цим стають просякнуті не тільки політичні відносини, а й повсякденні стосунки.

4. Радикалізація способів розв'язання соціальних конфліктів та вирішення суспільних проблем. Кровопролиття й гостре політичне протистояння посилює агресивні настрої в суспільстві, налаштування на вирішення будь-яких суперечок і конфліктів нелегітимними методами, аж до застосування сили та зброї. Формується прагнення швидких та простих рішень, зі спокусою домогтися їх на практиці.

Довідково. За даними МТОТ, в Україні трапляється приблизно 300 випадків різного ступеня насильства щомісяця, які свідчать про радикалізацію настроїв та неконтрольоване використання зброї для вирішення суперечок⁶⁸⁷.

5. Криміналізація суспільства та зростання злочинності. Перенасичення зброєю та близькість невідконтрольованих України територій зумовлює високий рівень загрози терористичних актів, проявів бандитизму і складну криміногенну ситуацію. Неминучим наслідком цього стало проникнення криміналізованих елементів і кримінального способу життя в регіони, далекі від тимчасово окупованих територій (у порівнянні з 2016 роком у 2017-му навіть у колись «спокійних» західних регіонах кількість облікованих злочинів також дещо збільшилась, зокрема, у Тернопільській (на 195,9 %) та Закарпатській (на 124,7 %) областях⁶⁸⁸).

Величезні масштаби внутрішнього переселення, численні хвилі демобілізації, розформування та реструктурування добровольчих

⁶⁸⁷ В Україні почастишали факти насильства як із застосуванням зброї, так і без, що може свідчити про радикалізацію суспільства, інспіровану зовнішнім ворогом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mtot.gov.ua/v-ukrayini-pochastishaly-fakty-nasylstva-yak-iz-zastosuvannyam-zbroyi-tak-i-bez-shho-mozhe-svidchyty-pro-radykalizatsiyu-suspilstva-inspirovanu-zovnishnim-vorogom/>

⁶⁸⁸ Злочинність в Україні: статистичні маніпуляції правоохоронців. Аналіз стану злочинності, її структури і динаміки на території країни за 2017 рік (у порівнянні зі статистичними даними за 2009, 2010, 2013–2016 роки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/zlochynnist-v-ukrayini-statystychni-manipulyatsiyi-pravoohorontsiv-analiz-stanu-zlochynnosti-yiyi-struktury-i-dynamiky-na-terytoriyi-krayiny-za-2017-rik-u-porivnyanni-zi-statystychnymy-danymy-za-2009/>

батальйонів, диверсійна діяльність Росії неминуче спричинили різке зростання рівня злочинності.

Довідково. Станом на 2018⁶⁸⁹ і 2017 роки Україна посідала, відповідно, 152-ге і 154-те місце зі 163 позицій за міжнародним рейтингом найбезпечніших для життя країн (Global Peace Index). Для порівняння: у 2015 році Україна посідала 152-ге місце, у 2014 році – 144-те, з 2010 по 2013 рік – 120-те, а у 2009 році – 118-ге⁶⁹⁰.

Криміналізація та процеси згуртовування злочинності є деструктивною альтернативою розвитку громадянської активності в умовах звуження впливу держави на суспільні процеси та ослаблення державного суверенітету на території країни. Зростання злочинності не тільки підриває громадський спокій та породжує сумніви в державній дієздатності, а й постає нездоланим бар'єром для розвитку мікро- та малого бізнесу, який, на противагу олігархічним структурам, не здатен самотійно протистояти злочинним угрупованням.

6. Криза обороноздатності з боку низької якості життя насамперед виражається у зниженні кількості та якості кадрового складу військовослужбовців (за першу половину 2018 року звільнилися 11 тисяч офіцерів та контрактників, що мали військовий досвід, ще 18 тисяч збиралися звільнитися до кінця року⁶⁹¹), падання рівня їх вмотивованості до самовідданого і стратегічного служіння вітчизні; деформація мотивації та роздування штатів правоохоронних та інших силових структур у сфері національної безпеки; зниження рівня патріотизму серед населення та еліт (35 % респондентів заявили, що мають бажання поїхати за кордон на

⁶⁸⁹ <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/06/Global-Peace-Index-2018-2.pdf>

⁶⁹⁰ Злочинність в Україні: статистичні маніпуляції правоохоронців. Аналіз стану злочинності, її структури і динаміки на території країни за 2017 рік (у порівнянні зі статистичними даними за 2009, 2010, 2013–2016 роки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/zlochynnist-v-ukrayini-statystychni-manipulyatsiyi-pravoohorontsiv-analiz-stanu-zlochynnosti-yiyi-struktury-i-dynamiky-na-terytoriyi-krayiny-za-2017-rik-u-porivnyanni-zi-statystychnymy-danymy-za-2009/>

⁶⁹¹ Лист міністра оборони України до прем'єр-міністра України від 11.07.2018 <https://www.ukrmilitary.com/2018/07/pidvyschennya-groshovogo-zabezpechennya.html?m=1>

постійне місце проживання, а 70 % опитаних сказали, що хотіли, щоби їхні діти або внуки навчалися за кордоном⁶⁹²).

Для подолання «заробітчанської» психології, «серфінг-стратегій» (коли військовослужбовець постійно змінює військовий підрозділ залежно від кон'юнктури), заміни їх на кар'єрні стратегії служби необхідно удосконалити системи грошового, пенсійного та житлового забезпечення військовослужбовців.

Утім, проблема стосується не лише умов служби. Кінцеві підсумки медичного огляду призовників та аналіз результатів підготовки молоді до служби в Збройних Силах за останні роки свідчать про постійне зниження показників придатності до військової служби при приписці та призові. Протягом останніх років по областях України придатними до військової служби визнають в середньому 75,0 % на приписці, 64,0 % на призові, тобто кожен четвертий-п'ятий юнак визнається непридатним. На думку експертів, основними чинниками погіршення стану здоров'я молодого покоління та діяльності підліткової служби є такі:

- погіршення якості харчування підлітків;
- зменшення обсягу профілактичних програм;
- збільшення кількості платних послуг у лікувально-профілактичних, оздоровчих та санаторних закладах;
- недосконалість та низька ефективність медичної допомоги в амбулаторно-поліклінічних умовах;
- невідповідність гігієнічним потребам матеріально-технічної бази закладів освіти, програм та умов навчання;
- відсутність ефективних програм освіти, спрямованих на формування потреби в збереженні здоров'я та гармонійного розвитку молоді;
- відсутність міжвідомчого підходу до охорони здоров'я підлітків⁶⁹³.

⁶⁹² Динаміка міграційних настроїв українців у вересні 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniy_ukraincev.html

⁶⁹³ Деякі проблеми комплектування Збройних сил України здоровим поповненням [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

Загрозою мотивації співробітників силових структур у сфері національної безпеки є падіння натхнення та ентузіазму 2014–2015 рр. та охоплення представників особового складу та їх родин тенденціями зневіри й розчарування в успіху реформ у країні; активізація діяльності агентів впливу російських спецслужб, зокрема в цілях пропаганди; накопичення невпевненості та соціальної апатії у зв'язку із невизначеністю щодо тривалості війни, поширенням повідомлень про «повернення комерційних схем у сферу діяльності силових структур», «використання силових структур не за призначенням» тощо, гальмування процесів професійного та кар'єрного розвитку. Це сприяє накопиченню настанов цинізму, зниженню морально-етичних бар'єрів у здійсненні професійних функцій, розширяє можливості професійної апатії, саботажу та зрадництва.

Відповіддю має бути суттєве посилення психологічної і виховної роботи з особовим складом, постійне роз'яснення ситуації в державі; посилення контррозвідувальної роботи; системна інформаційна активність на протидію ворожій пропаганді.

3.2.3. Посилення громадської безпеки

Громадська (суспільна) безпека передбачає стан захищеності конституційних прав і свобод громадян, суспільства, їх законних інтересів, власності, здоров'я й життя людини, природного середовища від протиправних посягань, забезпечення особистої безпеки громадян, громадського порядку. Сучасні виклики й загрози, насамперед гібридні, зумовлені впливом комплексу соціально-демографічних, економічних, політичних, правових, психологічних і технологічних факторів, негативно позначаються на громадській безпеці України і вимагають системного реагування, а водночас і адекватної трансформації органів системи МВС.

Ефективне використання сил правопорядку та правового інструментарію сприятиме системній протидії злочинності та є однією з ключових умов забезпечення громадської безпеки. При цьому роль МВС полягає в створенні умов для формування безпечного середовища життєдіяльності як основи безпеки на території України, а також сучасної системи внутрішньої безпеки як чинника стримування збройної агресії Російської Федерації. Серед ключових викликів, які на сьогодні стоять перед органами системи МВС, є компетентність співробітників правоохоронних органів у забезпеченні безпеки громадян та суспільства, їх здатність протистояти злочинності, забезпечувати прозоре надання якісних послуг.

Проте реальна мінімізація сучасних викликів та загроз громадській безпеці можлива лише за умови якнайшвидшого запровадження комплексу профілактичних заходів економічного, правового, організаційного та матеріально-технічного характеру.

Зокрема, кількість насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів, здійснених із використанням вогнепальної зброї та вибухових пристроїв, із кожним роком зростає, хоча в Україні вільний продаж нарізної вогнепальної зброї практично відсутній.

При цьому головна проблема легалізації короткоствольної вогнепальної зброї цивільного призначення в Україні насамперед полягає в тому, що рівень соціальної відповідальності населення залишається досить низьким, культура поводження зі зброєю відсутня. Натомість правовий нігілізм, помножений на масштаб вітчизняної корупції, дозволяє з високою долею ймовірності прогнозувати розширення можливостей для отримання зброї саме антисоціальним елементом, що невідворотно призведе до суттєвого погіршення й без того складної криміногенної ситуації.

Варто зазначити, що однією з перших електронних петицій, які було розміщено на веб-сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України, було звернення голови наглядової ради ВНО «Українська асоціація

власників зброї» Г. М. Учайкіна щодо закріплення у Конституції України права громадянина вільно володіти вогнепальною зброєю.

Коментуючи цю петицію Президент України зазначив, що насправді, за даними опитувань, 82% українців виступають проти закону, що дозволить вільне володіння зброєю і додав, що його ставлення до цього питання – на боці більшості, а підвищення безпеки громадян має забезпечити ефективна робота правоохоронних органів.

Уряд має розробити й подати на розгляд Верховної Ради України законопроект про зброю, в якому буде чітко визначено порядок обігу зброї в Україні.

Слід зазначити, що охорона громадського порядку – це чи не найголовніший комплекс попереджувальних заходів агресивної злочинності. Це зумовлено тим, що наявність на вулицях та в інших громадських місцях поліцейських та військових патрулів, та ще й разом із їхніми добровільними помічниками – представниками громадських об'єднань, має безперечний профілактичний вплив⁶⁹⁴.

Залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень повинно стати одним із пріоритетних шляхів протидії злочинності, зменшення масштабів її розповсюдження, покращання криміногенної обстановки. Це суттєвий резерв у сприянні роботі працівників правоохоронних органів в охороні правопорядку в країні, але він вимагає належного правового забезпечення (у т. ч. з метою недопущення легалізації парамілітарних формувань).

Також антикриміногенний потенціал громадськості необхідно максимально використовувати для впливу на широке коло безпекових факторів. Громадськість може проявляти свою антикримінальну активність на початкових етапах детермінації загроз громадській безпеці, тоді як причини та умови відповідних правопорушень тільки виникають і ще немає

⁶⁹⁴ Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 212.

підстав для втручання правоохоронних органів у процес цієї детермінації. Перевагою запобігання злочинам за допомогою громадськості є також неформальний характер значної частини превентивних заходів, які засновані на моральному авторитеті, можливостях сім'ї та побутового оточення. Сила громадської думки позитивно впливає на зміни особистості правопорушників та підкріплює впевненість законослухняного населення в правильності життя й діяльності за приписами закону⁶⁹⁵.

Крім того, органи правопорядку, що забезпечують громадську безпеку, повинні постійно працювати над підвищенням рівня довіри до себе з боку населення та не допускати іміджевих втрат.

При цьому важливо враховувати важливу деталь: основною базою формування населенням свого ставлення до поліції є результат безпосередніх контактів громадян із поліцейськими або інформація від членів їх сімей та близьких, знайомих про враження від їхніх особистих контактів із поліцією. Власне кажучи, ставлення до поліції людей, що з нею контактували, має досить великий вплив на формування суспільної думки серед людей, які не мали досвіду таких контактів⁶⁹⁶.

Слід враховувати, що швидке зростання автомобільного парку нашої країни та збільшення кількості дорожньо-транспортних подій потребують безперервного спостереження за динамікою аварійності та впровадження економічно обґрунтованих заходів із покращення організації та підвищення рівня безпеки дорожнього руху.

Необхідно переглянути також сам підхід до проблеми зменшення кількості жертв у ДТП. Тобто головним завданням має стати не тільки пошук винних і перекладання вини лише на учасників дорожнього руху, які допустили певні порушення, а й запобігання можливості самих порушень

⁶⁹⁵ Кримінально-правові та адміністративні засади підвищення ефективності боротьби з правопорушеннями проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності підрозділами ОВС України : Збірник матеріалів «круглого столу» [21–22 листопада 2014 року, м. Харків] / Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : Золота миля, 2014. – С. 182.

⁶⁹⁶ Громадськість і органи правопорядку: контроль, моніторинг, співпраця / [О. Банчук, Ю. Гаджиева, Б. Малишев, С. Перникоза, У. Шадська]; Практичний посібник. За заг. ред. О. Банчука. – К.: ФОП Москаленко О.М., 2017. – С. 21.

(особливо це стосується малозахисених учасників дорожнього руху: велосипедистів; пішоходів, мотоциклістів), завдяки впровадженню відповідних заходів із запобігання певним порушенням із боку учасників дорожнього руху, а у разі скоєння ДТП – пом'якшення їх наслідків⁶⁹⁷.

Вітчизняна антинаркотична політика є складовою громадської безпеки. І саме від ефективності першої залежить стан захищеності конституційних прав і свобод громадян, суспільства, їх законних інтересів, здоров'я й життя людини від протиправних посягань, забезпечення особистої безпеки громадян, громадського порядку тощо.

Адже, окрім невідвортної шкоди здоров'ю людини, наркотичні засоби й алкоголь спричиняють ряд негативних соціальних наслідків. Під впливом цих засобів особа невідвортно перетворюється на злісного порушника загальноприйнятих норм і правил, що в подальшому призводить до злочинної поведінки. Наркотичні засоби сьогодні стали частиною молодіжної субкультури, оскільки найчастіше розповсюджуються на молодіжних дискотеках, у нічних клубах і, що найбільш небезпечно, у закладах освіти.

Суттєво посилити рівень громадської безпеки можливо лише за наявності потужного оперативно-розшукового блоку правоохоронних органів, які згідно із законодавством здійснюють відповідну діяльність, тобто отримують інформацію про злочини, які готуються, про причетних осіб, час, місце, об'єкт посягання тощо. Особливо актуальним це питання залишається стосовно виявлення оперативним шляхом, запобігання та припинення злочинів терористичної спрямованості, а також інших проявів екстремізму та сепаратизму.

У цілому, слід констатувати, що відновлення територіальної цілісності України, врегулювання конфлікту на Донбасі, оздоровлення соціально-економічної ситуації в країні сприятимуть покращенню

⁶⁹⁷ Бондар Т.В. Аналіз причин виникнення аварійності – шлях до обґрунтованого планування заходів з підвищення безпеки руху//Автошляховик України. – 2010 р. – № 4. – С. 45-46.

ситуації у сфері громадської безпеки України, а тому залишаються першочерговими завданнями.

3.2.4. Активізація національної політики доходів населення

Активізація національної політики доходів населення є сучасним варіантом проактивної соціальної політики, який не суперечить провідним принципам ринкової економіки – свободи ціноутворення та гарантії адекватного винагородження. Принцип свободи ціноутворення не може сьогодні розумітися як безоглядне й безвідповідальне право виключно підприємців та підприємств. Сьогодні цей принцип має розумітися як гарантування державою множинності різних варіантів отримання справедливого доходу для всіх суб'єктів поточної, майбутньої й минулої економічної активності. Економічною сутністю активізації національної політики доходів населення є створення інституційного середовища балансування свобод ціноутворення активних суб'єктів економіки, що мають різні інтереси, а соціальною – забезпечення всього населення необхідними ресурсами повсякденного проживання й розвитку.

Національна політика доходів населення має здійснюватися не тільки державними структурами. Вона повинна бути легітимною формою взаємодії державних, громадських та приватних структур щодо формулювання нормативно-правового поля та культури реалізації свободи заробітку зайнятого населення, грошових і негрошових форм підтримки незайнятого.

Національна політика доходів населення має бути спрямована на забезпечення сталого перевищення доходів над витратами домогосподарств та активізації його інвестиційного, соціального та розвиткового використання. У кінцевому підсумку має бути виключена ситуація, де зайнята особа та члени її сім'ї потребують державної та недержавної соціальної підтримки.

Успішність активізації національної політики доходів населення потребує включення до її складу: соціальної політики щодо регулювання оплати праці; державного і громадського впливу на формування загальних і локальних стандартів добробуту, праці та якості життя населення, а також на обсяги та перелік статей фінансування соціальних статей бюджетів різних рівнів; тарифної політики на неринкові та соціальні блага; встановлення та адміністрування тієї частини податків, внесків та зборів, що безпосередньо визначають доходи та витрати домогосподарств, а також умови формування і виплати заробітної плати.

Складність реформ у сфері національної політики доходів населення обумовлюється сьогодні слабкістю та неузгодженістю інститутів, що представляють інтереси та оперативні запити різних суб'єктів, зацікавлених у її результатах. Лише у сфері оплати праці існує інституційна платформа оперативного та регулярного соціального діалогу. Визначення обсягів фінансування соціальної політики державними бюджетами різного рівня, державних стандартів та механізмів адміністрування тощо відбувається переважно на основі рішень виконавчих органів державної влади та депутатського представництва, щодо яких можливості інституційних осіб, зацікавлених у відстоюванні інтересів населення, залишаються надзвичайно обмеженими. Мають бути сформовані інституційні платформи оперативного діалогу між населенням, інституційними особами, що здатні формулювати та відстоювати їх інтереси на різних рівнях організації влади, та депутатами.

Основними ризиками відмови від активізації національної політики доходів населення слід визначити такі:

- збереження в Україні домінування моделі «дешевої робочої сили» та заморожування на цій основі можливостей збільшення приватного споживчого попиту; подальшу кризу мотивації до продуктивної праці; мінімальний інтерес роботодавців до впровадження нових технологій;

- збереження ситуації надмірних обсягів неформальної зайнятості та незадекларованої оплати праці;
- неможливість повноцінної та прозорої політики соціального захисту людини у сфері зайнятості та недоступність суспільно-громадському контролю фактичної ситуації щодо цього, що підриває всі національні зусилля з консолідації суспільства на основі принципів гідності, солідарності та справедливості;
- звинувачення підприємництва країни в недобросовісній конкуренції з причин соціального демпінгу в порівнянні із підприємствами ЄС, що працюють із дотриманням соціальних стандартів, й обмеження доступу національних виробників до ринку країни ЄС;
- збереження унікального для розвиненого світу явища бідності працюючих, освічених та висококваліфікованих осіб;
- неможливість подолання тіньового макроекономічного обігу доходів та спотворення на цій основі макроекономічної, інвестиційної та валютної державної політики;
- інтенсифікація трудової міграції та еміграції продуктивного населення країни.

Активізація національної політики доходів населення **висуває складні вимоги до якості державного управління, менеджменту підприємств та зміни економічного мислення й поведінки населення.** Збільшення витрат підприємств на оплату праці, а держави – на дотримання соціальних стандартів рівня життя населення не зможе принести довгостроковий стратегічний вигаш країні загалом, якщо не буде супроводжуватися введенням нових технологій здійснення рутинних операцій у сфері оплати праці та соціальних трансфертів, розвитком публічності процедур та каналів оперативного зворотного зв'язку, підвищенням соціальної відповідальності всіх суб'єктів політики. Вихідною передумовою формування готовності до вказаних дій виступає суспільна консолідація на основі публічного формулювання та відстоювання економічних інтересів усіма інституційними

суб'єктами відносин з оплати праці, а також винайдення політики економічного розвитку на основі їх збалансованого компенсування.

Вихідним інструментом активної національної політики доходів населення має стати оновлений стандарт прожиткового мінімуму. Слід відмовитися від використання його лише як елементарної розрахункової одиниці державної соціальної політики, а фактично забезпечити йому роль гарантованого обов'язку держави перед кожним громадянином України. Конкретний склад та механізм модернізації прожиткового мінімуму мають стати предметом суспільної дискусії, однак як основна ідея пропонується відхід від принципу фізичної мінімізації потреб людини до принципу культурно зумовленої достатності. Новий стандарт має складатися із двох субстандартів: **грошового прожиткового мінімуму та індивідуального мінімуму соціальних послуг.** Перший фіксує мінімальний розмір коштів, який повинен мати у своєму розпорядженні кожний громадянин задля покриття обов'язкових платежів, ринкових товарів та послуг. Другий слугує фінансовим вираженням необхідного середнього обсягу соціальних послуг, які надаються або забезпечуються людині державою (центральними та місцевими органами влади). Введення фінансової оцінки одиниці соціальних послуг за видами (медичних, житлових, освітніх тощо) позбавить можливості рахувати їх обсяг згідно із залишковим принципом в розрахунку на абстрактні одиниці виміру (ліжка-місця, чисельність населення тощо). Це створить інституційні підстави для проведення раціональної політики витрат коштів по соціальних статтях та дозволить припинити практику штучного заниження офіційного прожиткового мінімуму. Крім того, це дає державі інструменти регулювання якості, обсягу пропозиції та обліку профінансованих державних соціальних послуг; стимулювання оптимізації співвідношень соціальних трансфертів у грошовому вираженні та соціальних послуг.

Запровадження оновленого стандарту прожиткового мінімуму спонукатиме державу активніше створювати умови для максимізації

кількості населення, яке має джерела доходу за рахунок підприємницької або трудової діяльності, а також страхових фондів. Механізмом цього має стати система заходів щодо стандартизації у сфері оплати праці, розвитку колективно-договірного регулювання, посилення державного нагляду за виконанням соціальних законів у сфері праці та регуляторної ролі податкової та загальнообов'язкового соціального страхування

У межах **соціальної політики щодо регулювання оплати праці** провідною стратегією повинна бути модернізація інституту мінімальної заробітної плати на основі його узгодження зі стандартизацією структури оплати праці, компенсації невідпрацьованого робочого часу та затримки заробітної плати, оплати стажування, неповної зайнятості та аутсорсингових форм зайнятості, підтримки активного пошуку роботи в період безробіття, єдиним соціальним внеском, а також зі стандартизацією ключових параметрів праці, що підлягає оплаті.

У межах активної національної політики доходів населення мінімальна заробітна плата має виконувати декілька функцій: соціального захисту прав працівника на оплату праці; детінізації трудових доходів; забезпечення надходжень ПДФО та ЄСВ; регулювання диференціації в розмірах заробітної плати; зростання рівня оплати праці в країні; стимулювання роботодавців до технологічного удосконалення та підвищення продуктивності праці. Повноцінне виконання всіх вказаних функцій довготривале завдання, оскільки сьогодні вона частково виконує лише перші три.

Мінімальна заробітна плата не повинна бути прив'язана до прожиткового мінімуму, оскільки її основною метою є досягнення збалансованого рівня витрат підприємств на персонал та трудових доходів на основі підвищення продуктивності праці та частки її оплати в складі собівартості. Для цього мінімальна заробітна плата має втілюватися не у вигляді одного стандарту, а у вигляді системи відповідних стандартів: галузевих стандартів мінімальної заробітної плати, мінімальної державної заробітної плати для тих, хто не зміг або відмовився долучитися до

галузевого колективно-договірного процесу; мінімальних галузевих стандартів або державного стандарту погодинної оплати праці, який має нейтралізувати стимули до несправжнього або шахрайського використання часткової зайнятості, сезонності, аутсорсингу персоналу тощо; у стратегічній перспективі йдеться про мінімальну заробітну плату для окремих вразливих категорій населення.

Заходи щодо модернізації та стандартизації процесів формування та сплати заробленого найманими працівниками не спрацюють у повному обсязі, якщо не набудуть інституційної визначеності ключові параметри предмету оплати – праця та її умови.

Основними стандартами у сфері визначення змісту, обсягу, інтенсивності та умов оплачуваної праці є:

- класифікатори умов, видів, кваліфікації, продуктивності, інтенсивності тощо праці,
- норми безпеки та гігієни праці;
- норми обсягів, інтенсивності, тривалості, календарності праці;
- унормовані або типізовані системи: тарифікації, грейдування оплати праці; штатного розпису, посадових інструкцій, дескрипторів професійних обов'язків тощо;
- регламенти та порядки роботи інститутів колективно-договірного процесу, громадянської участі в соціальному діалозі; діяльності державних органів влади та інших публічних інституцій.

В основу механізму встановлення мінімальної заробітної плати разом зі стандартизацією релевантних щодо оплати праці соціально-економічних та техніко-економічних відносин зайнятості має бути покладено колективно-договірний процес, удосконалення державного адміністрування відносин зайнятості, податково-страхова політика щодо доходів від зайнятості. Такий механізм у сукупності повинен являти собою гнучку та демократичну систему, в межах якої на засадах широкого соціального діалогу здійснюється:

- формування пропозицій щодо конкретних значень стандартів, норм, гарантій та інших релевантних параметрів у сфері доходів від зайнятості та їх оподаткування;
- громадянсько-економічний переговорний процес задля формування колективного рішення щодо параметрів бажаної стандартизації;
- державна або незалежна оцінка пропонованого колективного рішення та уточнення державою власної позиції щодо нього;
- інституціоналізація колективного рішення, його публікація та роз'яснення;
- державно-колективний нагляд за дотриманням визначених параметрів та стандартів у сфері доходів населення від зайнятості ;
- досудове розв'язання суперечок між сторонами соціального діалогу;
- інспекційний та судовий нагляд дотримання соціальних стандартів у сфері оплати праці та споріднених відносинах.

Основою регулярного функціонування такої системи виступають щонайменше два механізми. Перший – державний – функціонує з метою гарантування виплат єдиної мінімальної заробітної плати, а також формування правових, методичних, інформаційних та інфраструктурних умов ефективного та демократичного колективно-договірного регулювання оплати праці. Другий – власне колективно-договірний – є змістовною основою розроблення, встановлення та дотримання соціальних стандартів у сфері оплати праці.

Держава задля стимулювання підприємств займатися структуруванням заробітної плати та забезпечувати міжкваліфікаційну диференціацію заробітної плати в бік її збільшення порівняно із працівниками перших тарифних розрядів та некваліфікованими працівниками, повинна підкріплювати свою позицію щодо мінімальної заробітної плати інституціоналізацією процедур нормування праці, штатного розпису та декларуванням складових оплати праці; стандартизувати мінімальне співвідношення між МЗП та основною заробітною платою, постійною

заробітною платою (основна + додаткова компенсаційна) та загальною заробітною платою працівника на гнучкій основі.

Крім того, держава повинна залишити за собою право виокремлювати незарплатні види соціального забезпечення працівників і виводити їх з оподаткування за ЄСВ та ПДФО; стимулювати підприємства, які приймають нову політику стандартизації та регулювання оплати праці, за рахунок доступу до ППП, підтримки експорту, кредитною, амортизаційною та закупівельною політикою.

Додаткові функції для підтримки системи оновлених соціальних стандартів у сфері доходів від зайнятості мають отримати Державна фіскальна служба України (далі – ДФС), у межах якої має бути створено департамент дотримання стандартів оплати праці, а також Антимонопольний комітет України (далі – АМК). Завданням ДФС має стати кваліфіковане адміністрування всіх фінансово пов'язаних процесів формування складових оплати праці, незарплатних витрат підприємств на робочу силу, достовірності інших витрат, а також їх відповідності реальній продуктивності праці. Завданням АМК має стати унеможливлення монополізації колективно-договірного процесу, а також контроль за обґрунтованістю меж галузей, на рівні яких відбувається діалог.

Принципово змінитися має Національна служба посередництва і примирення. Як і для Державної служби з питань праці, для неї слід знайти новий статус щодо інших органів виконавчої влади. Він має надавати максимальні можливості для незалежної позиції щодо влади, максимальної відкритості для інших суб'єктів зацікавленості в соціальному діалозі. Можливо, це має бути виборний орган громадянського представництва.

Для налагодження ефективного колективно-договірного процесу необхідно скасувати теперішню багатоступеневу систему репрезентації інтересів базових профспілкових та роботодавчих організацій їх національними об'єднаннями. Сучасна монопольна структура представництва соціальних партнерів має бути замінена на конкурентну.

Для вирішення проблеми заборгованості з виплати заробітної плати потрібно удосконалити нормативно-правове поле відповідних відносин, ратифікувати необхідні для цього положення Конвенції МОП № 173 та Європейської соціальної хартії, сформувати відповідно до них новий інститут гарантування виплати заробітної плати найманим працівникам.

Механізм забезпечення прозорості та публічності у сфері оплати праці має нейтралізувати ризики зловживання асиметрією інформації на свою користь. Сьогодні відсутні державні вимоги щодо публічного чи упорядковано-локалізованого декларування рівня заробітних плат. Певною мірою з цієї причини в Україні надзвичайно поширена практика не тільки приховування реального розміру заробітної плати від держави, а й усередині трудового колективу, у публічній пропозиції вакансій на ринку праці. У цих умовах неможлива не тільки адекватна національна політика доходів, а й взагалі реальний колективно-договірний процес визначення оплати праці. Вважаємо необхідним суспільне та інституційне визнання питання заробітної плати предметом публічного національного інтересу навіть у приватному секторі економіки й застосування для нього стандартів прозорості, що подібні до прозорості доходів у публічному секторі з дотриманням вимог конфіденційності особистості. Наприклад, заробітна плата конкретної посади в конкретній галузі маю підлягати публічному розголошенню без прив'язки до особи та місця заходження підприємства (мінімально припустимий рівень розкриття – адміністративний район), також не може публікуватися пропозиція щодо вакансії без зазначення розміру заробітної плати.

Успішність зусиль держави в реформуванні соціальної політики у сфері оплати праці, самозайнятості та підприємницького доходу суттєво знижуватиме обсяги державних соціальних трансфертів, якщо буде забезпечено:

- ефективне державне адміністрування діяльності соціальної інфраструктури, соціальних послуг та монополістів на ринках споживчих та соціальних благ.

- удосконалення адміністрування дотримання законодавства щодо оплати праці, соціальних страхових внесків, з метою захисту відповідних прав найманих працівників та детінізації відповідних відносин
- удосконалення адміністрування соціальних допомог і послуг;
- запровадження соціальних стандартів у житлово-комунальній, медичній, рекреаційній сферах, а також на споживчих ринках;
- формування регулярних механізмів колективно-громадської презентації та адвокації інтересів і позиції соціальних груп щодо державних стандартів, тарифів та умов адміністрування соціальної політики;
- запровадження інструментів соціального кредитування (індивідуального та колективного енергозбереження, навчання, іпотечне кредитування) для фізичних осіб та соціальних неприбуткових підприємств;
- модернізація державної та місцевої політики безкоштовних та пільгових послуг інфраструктури спільного користування.

Подолання штучного заниження заробітної плати, її нерівності та високого рівня тінізації вимагає налагодження в межах національної політики доходів населення незаангажованого моніторингу ключових характеристик диференціації заробітної плати, оцінюваних на основі аналітичних стандартів, які широко застосовуються в розвинутих країнах.

Належна стандартизація моніторингу оплати праці з використанням певних індикаторів, та здійснення його на регулярній основі незалежними недержавними інституціями дасть змогу позбавити суспільний діалог із цього приводу безпідставних спекуляцій із боку будь-кого. Суспільний діалог із питань доходів населення на основі даних такого моніторингу має стати головним у процесі політичного врегулювання та суспільної легітимізації цього стандарту.

Крім того, необхідно підвищувати відповідальність та розуміння бізнесу щодо необхідності дотримання суспільних інтересів. В Господарському кодексі України зазначається, що суб'єктам господарювання, які не враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах економічного і соціального розвитку, не можуть надаватися передбачені законом пільги та переваги у здійсненні господарської діяльності.

3.2.5. Подальше реформування соціального та пенсійного страхування

Невідкладним кроком на шляху реформування пенсійної реформи є запровадження з 1 січня 2019 року загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування⁶⁹⁸. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» № 6677 від 10.07.2017 р., що перебуває на розгляді Верховної Ради України, не забезпечує інституційної цілісності майбутньої системи, оскільки містить у собі низку системних ризиків, нехтування якими є вкрай небезпечним.

Тому терміновим завданням уряду є доопрацювання проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» № 6677 від 10.07.2017 р. в контексті дотримання й розвитку концепції 2003 року, згідно з якою адміністрування загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи має здійснюватись Пенсійним фондом України.

Крім того, держава має гарантувати застрахованим майбутнім учасникам накопичувальної системи пенсійного страхування збереженість страхових внесків у Накопичувальному фонді в розмірі фактично сплачених

⁶⁹⁸ Згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII

страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування, з урахуванням рівня інфляції, що склалася на дату набуття застрахованими особами права на отримання пенсійних виплат із коштів Накопичувального фонду (накопичувальної системи пенсійного страхування). Такі гарантії мають бути прямо зафіксовані в тексті майбутнього Закону.

Крім того, на тлі демографічних перспектив потребує додаткових зусиль науково-практичне осмислення удосконалення концепції загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування. Слід оцінити доцільність спрямування частини внеску не на персональні рахунки платників, а на персональні рахунки їх батьків. Якщо батьки працездатні, ці кошти мають акумулюватись на їхніх рахунках. Після виходу батьків на пенсію кошти мають щомісячно додаватись до пенсії.

Іншим нагальним питанням, яке потребує невідкладного вирішення, є запровадження обов'язкової професійної пенсійної системи. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 № 2148-VIII в пункті 9 розділу «Прикінцеві перехідні положення» вимагає від уряду в шестимісячний строк підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України законопроект щодо запровадження професійної пенсійної системи. Така система має бути окремою складовою накопичувальної системи та формуватися шляхом переведення частини пільгових категорій громадян, яким пенсія призначається до досягнення нормативного пенсійного віку, на обов'язкове професійне пенсійне забезпечення.

Головною метою запровадження обов'язкової професійної пенсійної системи має бути вдосконалення механізму пенсійного забезпечення осіб, які працюють у шкідливих та важких умовах праці та звільнення солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування від невластивих їй пенсійних виплат,

При цьому за державою має залишатися частина регуляторних функцій, закріплених у нормативно-правових актах Кабінету Міністрів

України (списки робочих місць з особливими умовами праці, порядок проведення атестації робочих місць з особливими умовами праці тощо).

У межах професійної пенсійної системи доцільно вирішити питання надання права на пенсійне забезпечення за вислугу років працівникам льотного складу авіації, робітникам локомотивних бригад і окремим категоріям працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітенах, плавскладу морського та річкового флоту та іншим, скасоване Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII, а також працівникам, яким на час набрання чинності цим Законом не вистачало до повного спеціального стажу, наприклад, 1–2 роки або кількох місяців.

Лише в рамках запровадження професійної пенсійної системи може бути врегульована проблема зростаючої заборгованості підприємств із відшкодування пільгових пенсій, призначених достроково особам, які працювали в шкідливих і важких умовах, перед Пенсійним фондом України.

Тому завданням уряду є розробка на вищенаведених концептуальних засадах та внесення на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України «Про обов’язкову професійну пенсійну систему».

Іншим важливим завданням уряду є прийняття нормативного акту, який запровадить механізм розстрочення заборгованості підприємств, установ та організацій із відшкодуванням фактичних витрат на виплату й доставку пільгових пенсій на 60 календарних місяців. Станом на 1 квітня 2018 року зазначена заборгованість становила 11,3 млрд грн. Таким чином має бути удосконалено механізм фінансування пенсій, призначених на пільгових умовах, що дасть змогу роботодавцям погасити наявну заборгованість та запобігти банкрутству багатьох підприємств. Крім того, цей захід стимулюватиме роботодавців до покращення якості робочих місць із важкими, небезпечними та шкідливими умовами праці.

З метою зниження соціальної напруженості серед військових пенсіонерів, кількість яких наразі сягає 600 тис. осіб, та в контексті принципів запровадження справедливої пенсійної системи необхідно на законодавчому рівні затвердити механізм перерахунку пенсій військовослужбовців та представників інших силових структур. Такий механізм має ґрунтуватись на залежності пенсій від обійманих військовослужбовцями, поліцейськими, особами рядового й начальницького складу на час звільнення посад, військових звань, вислуги років, додаткових видів грошового забезпечення з урахуванням чинного рівня грошового забезпечення.

Крім цього, потребують невідкладного прийняття нормативні акти, спрямовані на вирішення проблем пенсійного забезпечення військовослужбовців, а саме:

- виконання судових рішень щодо пенсійних виплат;
- застосування показника середньої заробітної плати при переведенні з пенсії, призначеної відповідно до Закону «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених із військової служби, та деяких інших осіб» на пенсію відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;
- врахування страхового стажу, набутого після призначення військової пенсії.

Наступним питанням у контексті вдосконалення соціального та пенсійного забезпечення, яке підлягає врегулюванню на законодавчому рівні, є відновлення соціальних виплат мешканцям неконтрольованих територій, які наразі таких виплат не отримують. Цей крок передбачено підпунктом 4 пункту 9 Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03 жовтня 2017 р. № 2148-VIII. Прийняття цього закону підтвердить дійсність намірів уряду щодо реінтеграції тимчасово неконтрольованих територій. Незважаючи на це, всупереч положенням

згаданого Закону, уряд досі не вніс законопроект на розгляд Верховної Ради України. Зміст відповідного законопроекту має бути спрямований на забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян України з числа пенсіонерів, які були змушені залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, а також осіб, які не мали можливості переїхати з територій, тимчасово неконтрольованих державною владою України.

Важливою проблемою залишається укладання Україною міжнародних договорів із питань пенсійного забезпечення з державами, у яких найбільше трудових мігрантів – громадян України. Відповідно до чинного законодавства питання пенсійного забезпечення в Україні регулюються міжнародними договорами (угодами), укладеними з більше ніж 20 країнами.

Проте залишається неврегульованою проблема забезпечення права на отримання пенсії громадянами України, які виїхали на постійне проживання до держав, з якими Україна не уклала міжнародний договір щодо пенсійного забезпечення. Конституційний суд України у своєму рішенні⁶⁹⁹ звернув увагу на необхідність приведення до Конституції України положень законів, що регламентують виплату пенсій громадянам, які постійно проживають у державах, з якими Україною не укладено відповідного договору. Без законодавчого врегулювання цього питання гальмується робота уряду з укладення нових міжнародних договорів, зберігаються правові підстави для масових звернень громадян до державних органів та суду, псується міжнародний імідж країни.

Задля забезпечення конституційних принципів щодо гарантування права громадян України на отримання пенсії незалежно від місця проживання уряд має внести на розгляд Верховної Ради України такі документи:

⁶⁹⁹ Рішення Конституційного суду України від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009

- проект Закону України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення»;
- проект Закону України «Про ратифікацію Угоди між Україною Державою Ізраїль про соціальне забезпечення».

У системі соціального забезпечення та соціальних послуг в Україні реформи було призупинено після закінчення у 2016 році дії Стратегії реформування системи надання соціальних послуг та замороження проходження законопроекту (реєстр. № 4607 від 06.05.2016), яким передбачається нова редакція Закону України «Про соціальні послуги». Задля продовження нагальних реформ у цій сфері необхідно законодавчо та організаційно визначити детальний порядок вільного вибору нужденним громадянином або сім'єю, яка опинилася в складних життєвих обставинах, надавача соціальної послуги. Сьогодні такого вибору не забезпечено, оскільки виконавцем соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів залишається тільки один надавач соціальних послуг.

Формування системи якісних, обґрунтованих та адресних соціальних послуг неможливе, якщо не буде створено єдиного реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг. Такий реєстр має бути доступний для отримання інформації та діалогу як громадянам, так і органам самоврядування місцевої влади, що дозволить останнім налагодити стратегічне планування та контроль за якістю, відповідальністю та адекватністю діяльності надавачів послуг, які будуть задовольняти потреби громади.

З метою забезпечення всієї повноти необхідних соціальних послуг населенню України необхідно відмовитися від поняття «мінімальний базовий комплекс соціальних послуг», запропонованого в новій редакції Закону України «Про соціальні послуги» як основа їх надання. Держава має виходити з того, що кожен випадок потреби в соціальних послугах є індивідуальним, і немає жодних підстав обмежувати обсяги, номенклатуру у їх задоволенні мінімальними величинами. Ключовим принципом має

залишатися адресність, обґрунтованість та повнота комплексу соціальних послуг.

В Україні кількість надавачів соціальних послуг державної та муніципальної форми власності значно переважає кількість недержавних надавачів. Це добре ілюструє відсутність ринку надання соціальних послуг населенню. Наявний механізм соціального замовлення соціальних послуг за кошти місцевої влади не приваблює недержавних надавачів брати участь у конкурсі. Більшість із них функціонують за рахунок грантових грошей. Така ситуація та відсутність законодавчо унормованих ринкових відносин у цій сфері впливає зрештою на отримувача соціальних послуг та якість соціальних послуг, що надаються: надавачі послуг усіх форм власності не «борються» за клієнтів і, відповідно, не зацікавлені в створенні кращих умов надання соціальних послуг. Тому розвиток системи надання соціальних послуг у бік створення ринкових відносин має стати пріоритетним напрямком уряду. При цьому роль держави в ринкових відносинах між надавачами та отримувачами соціальних послуг не зменшується, а, навпаки, набирає значної ваги, оскільки законодавчо забезпечить «правила гри» для всіх суб'єктів ринку, а також контроль за ціноутворенням таким чином, щоби не були штучно завищені ціни та обмежена доступність послуг. Інституційною основою зазначених дій повинно стати розроблення та затвердження Стратегії реформування системи надання соціальних послуг із планом заходів на наступні 4 роки, де мають бути закладені законодавчі основи для створення ринкових умов надання соціальних послуг.

На місцевому рівні спостерігається низький рівень надання соціальних послуг, оскільки відповідні видатки не входять до складу пріоритетів багатьох органів місцевої влади. Захопленість вирішенням не завжди першочергових потреб територіальних громад, низький досвід тощо зумовлюють необхідність створення національних соціальних стандартів фінансування соціальних послуг бюджетами всіх рівнів. Це забезпечить обов'язковість стратегічного планування соціального розвитку територій

поряд з економічним та гуманітарним. З метою стимулювання належного впровадження таких стандартів на місцевому рівні держава може ініціювати низку програм та грантів для територіальних громад, які використовують та доповнюють зазначені стандарти.

Функції соціального захисту на місцевому рівні фінансуються здебільшого за рахунок цільової субвенції з державного бюджету. Посилення можливостей у здійсненні соціального забезпечення на місцях може бути реалізоване за рахунок новітніх інструментів для залучення позабюджетних коштів: фандрейзинг, краудфандинг, грантові проекти ЄС, іноземні інвестиції, благодійництво та колективні банки соціальних послуг. Щоб активніше їх впроваджувати, громади, які найчастіше потребують вирівнювальних трансфертів, мають:

- отримати кваліфіковану допомогу від фахівця з фандрейзингу, грантового менеджменту з консалтингових фірм, праця якого оплачується частково громадою, частково за державні кошти на встановлений строк;
- ввести до штатного розпису фахівця з фандрейзингу, грантового менеджменту, який в обов'язковому порядку повинен пройти семінари-тренінги щодо здобуття навичок успішного залучення позабюджетних коштів.

3.2.6. Соціальні завдання медичної реформи

Реалізація медичної реформи є довгостроковим процесом, ускладненим накопиченням невдалих та фрагментарних спроб реформування різних складових системи охорони здоров'я, а також завищеними запитами населення на ефективність майбутніх перетворень. У зв'язку із цим у сфері охорони здоров'я має бути застосована довгострокова послідовна політика держави щодо послідовних змін, періодів адаптації, коректив та подальших кроків, узгодження поточних і майбутніх можливостей фінансування,

зворотного зв'язку із громадянами, ініціатив із боку суб'єктів децентралізації та громадськості, змін у соціально-демографічному стані населення та його потребах у медичних послугах.

Реформування медичної галузі та організації охорони здоров'я обов'язково має бути доповнене спеціальною інформаційною державною політикою формування очікувань громадян щодо результатів реформи. Міністерство інформаційної політики повинно розробляти і впроваджувати заходи, спрямовані на отримання громадянами зрозумілої інформації щодо цілей і завдань реформи, навчання населення з питань прав на медичну допомогу, а також керувати підсистемами зворотного зв'язку для збору інформації про негативні наслідки впровадження різних складових реформ.

Перш за все, необхідне **обґрунтування державних критеріїв повноти гарантованої медичної допомоги**, соціальних гарантій державного захисту пацієнта у взаємодії із медичними закладами. Є необхідним **встановлення стандартів надання медичної допомоги населенню, які на основі якості та відповідальності**, попри форму власності та рівень комерціалізації, унеможливають підпорядкування рішень лікаря вигодам страховиків. **Визначення та узгодження тарифів на лікування та реімбурсацію** повинно активізувати діяльність держави з формування страхових пулів, перерозподілу ризиків між ними, управління фінансами, формування держзамовлення та впливу на цінову політику медичних закладів та фармацевтичних компаній.

В умовах відтоку кваліфікованих кадрів у процесі реформування особливу увагу варто приділити завданню **збереження кадрового потенціалу галузі**, створенню можливостей для працевлаштування медичного персоналу, за потреби – із наданням житла, навчання з метою перепрофілювання або підвищення кваліфікаційного рівня.

Реформи в медичній сфері не досягнуть успіху, якщо вони не покращать дохід лікарів відповідно до досвіду, професіоналізму та зацікавленості в здорових пацієнтах, якщо умови праці не визначатимуть професійну

незалежність та персональну відповідальність лікарів, якщо медичними закладами не будуть створюватися умови перманентного технологічного оновлення та кваліфікаційного розвитку всього медичного персоналу. Уже зараз варто ознайомити медичних працівників із професійними орієнтирами та стандартними вимогами до їхньої діяльності. Це допоможе їм заздалегідь планувати свої професійні маршрути, для того, щоби згодом запропонувати галузі набір сучасних знань і затребуваних навичок.

Уже сьогодні комп'ютеризація, вибір медичної інформаційної системи та підключення до електронної системи охорони здоров'я є обов'язковими вимогами Національної служби здоров'я України до медичних закладів, які бажають укласти з нею договір про медичне обслуговування за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення. З огляду на зростання ролі інформаційних технологій і сучасних засобів комунікації в підвищенні якості надання медичних послуг важливим є **забезпечення всіх медичних закладів**, навіть у найвіддаленіших куточках України, **комп'ютерною технікою, підключеною до інтернету**. Окремим завданням при цьому є організація навчання медичного персоналу роботі з комп'ютерами та устаткуванням, призначеним для реалізації ініціатив із впровадження телемедицини. І якщо допомогу в технічному оснащенні територіальні громади можуть отримати від Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, то типові програми підвищення комп'ютерної грамотності лікарів мають куруватися Міністерством освіти і науки України.

Саме інновації та **ІТ сфера має дати поштовх для розвитку галузі медицини, особливо у сільській місцевості**, завдяки прийняттю президентського Закону «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» від 14.11.2017 № 2206-VIII. Доступ до первинної медицини, якісну діагностику та високопрофесійну консультацію має отримати кожен сільський житель за рахунок надання якісних послуг та **впровадження телемедицини**. Особливо це має

стосуватися тієї частини населення, яка з різних причин не може оперативного потрапити на консультацію до лікарів.

Бюджетні кошти для розвитку телемедицини необхідно не просто освоїти – вони мають стати вагомим внеском, першим кроком при реалізації більш глобального проекту з удосконалення надання та забезпечення якісного медичного обслуговування населення у сільській місцевості.

Світовий досвід свідчить, що європейські країни, серед яких Швейцарія, Норвегія та інші, вже давно користуються телемедициною для виявлення та попередження захворювань жителів, у першу чергу у гірських та віддалених селах.

У США поштовхом для розвитку та надання послуг телемедицини було її запровадження у фермерських господарствах з метою надання оперативної допомоги та медичних консультацій.

Подальше **впровадження системи співплатежів** для тих медичних послуг, що не входять до переліку, гарантованого державою, потребує розробки та реалізації механізму **послаблення їх негативного впливу на користування медичними послугами представниками незахищених верств населення**. Для цього може бути створена система пільгових співплатежів для осіб із низькими доходами або ж організовані фінансові пули, спрямовані на медичне забезпечення неплатоспроможних осіб, у той час як для осіб із хронічними захворюваннями є доцільним встановлення максимальних сум річних видатків на співплатежі.

Реалізація принципу соціальної справедливості в галузі охорони здоров'я **передбачає забезпечення рівності доступу всіх верств населення до державних закладів охорони здоров'я та медичних послуг, які вони надають**. Це означає, що в солідарній системі користування спеціальними медичними закладами, доступ до яких надається за категоріальною ознакою, має бути відкритим для всіх користувачів медичних послуг на загальних засадах. Для збереження пільг для тих категорій громадян, які користуються нині медичним обслуговуванням на спеціальних умовах, повинні бути

розроблені системи професійного страхування, у яких розширений обсяг надання гарантованої медичної допомоги буде зумовлюватися виключно професійними ризиками.

Підвищення якості обслуговування населення потребує **доопрацювання системи eHealth** із дотриманням вимог до забезпечення в ній основних властивостей даних – доступності, цілісності, конфіденційності. Ефективність документообігу значно збільшиться, якщо недоступні нині, але заплановані функції – доступ до електронної медичної картки пацієнта та електронних рецептів, наданих лікарем, публікація інформації про наявність ліків у аптеках та медичних закладах – будуть мати компактну та зручну для користування споживачами медичних послуг форму. Для поширення інформації про сервіси, доступні в системі eHealth, при медичних закладах повинні бути організовані спеціальні консультативні пункти, у яких, крім іншого, пацієнти зможуть ознайомитися з Угодою про рівень надання послуг (Service Level Agreement, SLA) у цій системі. Станом на 14 серпня 2018 р. у системі зареєстровано вже 11 657 780 декларацій, найбільше (понад 1 млн) – у Харківській, Дніпропетровській та Львівській областях, найменше (трохи більше ніж 200 тис.) – у Луганській та Сумській.

Для здійснення зворотного зв'язку і внесення необхідних корективів у процесі перетворень на постійній основі має бути **запроваджено моніторинг ефективності реформи охорони здоров'я** за допомогою кількісних індикаторів, що свідчать про збільшення доступності медичних послуг, підвищення їхньої якості та покращення умов роботи лікарів та медперсоналу. Для підвищення надійності отриманих даних моніторинг має бути перехресним (наприклад, здійснюватися одночасно Держстатом, громадськими організаціями та Національною службою здоров'я) та універсальним (здійснюватися для медичних закладів усіх форм власності). Крім того, збір інформації має бути частково проактивним: крім відображення всіх видів реакцій на перетворення, він має забезпечувати

можливість для збору релевантної інформаційної бази під конкретні заходи державної політики.

Перехід на нову модель охорони здоров'я потребує вирішення складних організаційних, технологічних та інноваційних питань, їх поетапної реалізації відповідно до завдань практичної охорони здоров'я і світових тенденцій її розвитку. На цьому шляху не виключені суперечності та прорахунки. Зокрема, у процесі вже розпочатого реформування було поспішно ліквідовано інститути диспансеризації хронічних хворих та невідкладної медичної допомоги без створення їм на заміну більш ефективної альтернативи. Це порушує цілісність майбутньої моделі охорони здоров'я і вже зараз стає причиною багатьох смертей та переходу хронічних захворювань до запущеної форми, знижує доступність медичних послуг для населення.

Необхідне запровадження системи диспансеризації хронічних хворих на новій технологічній та організаційній основі. Доцільно перевести облік хронічно хворих у електронну інформаційну систему із можливістю захищеного доступу з будь-якого медичного закладу та пацієнта. Заради захищеності та унеможливлення маніпуляцій з інформацією побудувати її на базі блокчейн-технологій і поєднати із системою реєстрації відвідувань лікаря та проходження оглядів. З метою стимулювання пацієнтів до виконання процедур диспансеризації пов'язати з цим пріоритетність реагування системи невідкладної допомоги на виклики лікаря додому, процедури реімбурсації, а також запровадити механізм часткової компенсації призначеного лікарем санаторно-курортного лікування. Формування системи диспансеризації в новому вигляді дозволить розвивати в Україні профілактичну, реабілітаційну та вчасну медицину, забезпечить адресність та обґрунтованість реімбурсації, спростить діагностування та лікування хворих, зменшить кількість лікарських помилок.

При відновленні в новій якості системи надання невідкладної допомоги слід здійснити реорганізацію структур забезпечення екстреної медичної

допомоги загалом. Лікарі системи екстреної медичної допомоги повинні отримати повноцінний доступ до електронного реєстру хронічно хворих пацієнтів та осіб, які оцінюються в зоні ризику небезпечних хвороб. Бригади екстреної медичної допомоги мають бути здатними не тільки доставити пацієнта до лікарні, а й надати усю термінову медичну допомогу відповідно до сучасних стандартів швидкої медичної допомоги країн – лідерів у цих питаннях. Ефективність функціонування системи екстреної допомоги вимагає законодавчого закріплення неможливості відмови у медичній допомозі пацієнту, доставленому бригадами швидкої чи невідкладної допомоги, з боку державних, комунальних та тих приватних медичних закладів, що підписали угоду щодо участі у виконанні державної програми медичних послуг.

3.2.7. Реформа міграційної політики

Серйозними викликами, зумовленими міграційними процесами, є для України: (1) наростання масштабів міграції за кордон, передусім трудової; (2) активізація участі молоді, фахівців у трудовій міграції; (3) збільшення частки мігрантів, які працюють за кордоном без належних дозволів, перебувають у нерегульованому правовому становищі; (4) трансформація частини тимчасової трудової міграції на постійну.

Така ситуація загрожує негативними як демографічними, так і економічними наслідками. Евентуальний дефіцит працівників може стати гальмом розвитку економіки, а відтік найбільш активних, молодих та освічених осіб може уповільнити демократичні перетворення в Україні. Однак, з іншого боку, безпосереднє знайомство українців з європейським способом життя та цінностями сприятиме прискоренню модернізації країни. Відтік працівників за кордон, крім виникнення кадрового дефіциту, може примусити бізнес вище цінувати працю українців, боротися за працівників, створюючи більш привабливі і краще оплачувані робочі місця.

Амбівалентність наслідків міграції для розвитку країни свідчить про необхідність значно активізувати міграційну політику, докласти всіх зусиль для мінімізації негативних наслідків міграції та використання міграційних процесів в інтересах розвитку країни.

Важливим є законодавче оформлення міграційної політики, чітке визначення її цілей та інструментів, а головне – імплементація прийнятих політичних рішень та законодавчих норм, зокрема, реалізація цілей і завдань, визначених Стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 р.⁷⁰⁰, ухваленої Урядом у липні 2017 р., зокрема розробка та виконання Плану заходів із її реалізації.

Необхідно привернути увагу української влади та громадськості до міграційних проблем, які наразі в політичному дискурсі практично відсутні. Між тим для успішного розвитку країни відповідні питання є не менш значущими, ніж питання війни й миру, падіння рівня життя населення, корупції тощо. Зі стратегічної точки зору, враховуючи несприятливу демографічну ситуацію, стрімке старіння населення й невідворотний у недалекому майбутньому дефіцит робочої сили, нехтувати ними не можна.

Вирішальним для запобігання втрат населення, спричинених еміграцією, є успішне реформування та розвиток України. Тому удосконалення вимагає не лише суто міграційна політика, а й забезпечення ідеї включення порядку денного з регулювання міграції до завдань держави загалом, мейнстримінг, тобто пріоритетизація міграційних питань у діяльності галузевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування. Для цього доцільно посилити роль Міністерства соціальної політики України, яке має виконувати провідну роль у регулюванні трудової міграції, зокрема, підрозділу міністерства, на який покладено відповідні питання. Для забезпечення координації діяльності в міграційній сфері різних міністерств та відомств, місцевої влади варто створити при Уряді постійно діючу міжвідомчу комісію з питань міграційної

⁷⁰⁰ Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>

політики держави, до складу якої залучити як працівників органів виконавчої влади, так і громадянського суспільства, зокрема мігрантських організацій, експертів.

В інтересах держави підтримка моделі циркулярної, тобто періодично повторюваної короткотермінової міграції, як альтернативи переселенню за кордон для постійного проживання, яка склалася стихійно.

Вкрай важливим завданням є забезпечення легального працевлаштування українських мігрантів за кордоном, недискримінації та дотримання їхніх прав, зокрема, у галузі соціального забезпечення, що надасть можливість скористатися із набутих у сфері соціального страхування за кордоном прав після повернення на Батьківщину.

Необхідно забезпечувати мігрантів, потенційних мігрантів інформацією щодо умов перебування та працевлаштування за кордоном, їхніх прав та можливостей їх захистити. Активізації потребує роз'яснювальна робота щодо ризиків нелегальної трудової міграції, особливо в Центральній та Східній Україні, оскільки мешканці цих територій набули наразі менший досвід закордонних подорожей. З цією метою необхідно вповні використовувати можливості офіційних веб-сторінок Мінсоцполітики, МЗС, дипломатичних представництв за кордоном, ширше тиражувати відповідні матеріали в ЗМІ.

Посиленої уваги потребує забезпечення виконання Закону України «Про зовнішню трудову міграцію», який наразі залишається переважно декларативним. Зокрема, на часі розробка фінансових та інших механізмів сприяння ефективному використанню зароблених мігрантами за кордоном коштів в інтересах економічного розвитку регіонів походження та країни в цілому, створення нових робочих місць. Вивчення заслуговує зарубіжний досвід надання податкових та митних пільг для мігрантів, які повернулися і започатковують власний бізнес, державна підтримка соціально важливих інвестиційних проектів дрібного та середнього бізнесу, що реалізуються з використанням зароблених за кордоном коштів, розвиток фінансових послуг

для мігрантів, наприклад запровадження спеціальних накопичувальних депозитних рахунків або поширення державних облігацій.

З метою збереження людського потенціалу варто звернути увагу на найменш розвинуту складову міграційної політики України, а саме – сприяння поверненню на Батьківщину та реінтеграції мігрантів, розглянути доцільність розробки, передусім для регіонів України, звідки відбувається наймасовіша міграція, програм сприяння поверненню та реінтеграції, з фокусом на інформацію мігрантів щодо можливостей працевлаштування та започаткування бізнесу в рідних місцях, пропозицію конкретних проектів для співфінансування, надання консультативних та освітніх послуг тощо.

Враховуючи як збільшення масштабів міграції, так і тривалості перебування українців за кордоном, потрібно зміцнювати українські дипломатичні та консульські установи в основних країнах – реципієнтах українських мігрантів із тим, щоби забезпечити їх здатність надавати необхідні послуги й – у разі потреби – допомогу численним мігрантам, розвивати практики виїзного консульського обслуговування, інституту почесних консулів, використовувати для надання певних послуг можливості української діаспори.

Необхідно забезпечити стійкий і міцний зв'язок з українськими мігрантами за кордоном, суттєво посилити державну підтримку їхніх організацій, забезпечити належний зворотній зв'язок, зокрема через створення при дипломатичних представництвах за кордоном дорадчих рад, особливу увагу приділити розвиткові української освіти в діаспорі, забезпеченню самодіяльних навчальних закладів, організованих мігрантами, підручниками та методичними матеріалами.

Потрібно продовжувати переговорний процес із країнами ЄС щодо укладення угод про пенсійне страхування та соціальне забезпечення працевлаштованих там громадян, забезпечувати виконання вже підписаних угод, вишукувати разом із зарубіжними партнерами схеми легального

працевлаштування українців у країнах Євросоюзу, а також сприяння поверненню мігрантів на Батьківщину та їх реінтеграції.

Щодо внутрішньої міграції, то найбільш нагальним є питання внутрішньо переміщених осіб. З метою поліпшення ситуації першочерговим завданням є розробка та виконання конкретних заходів із реалізації Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року⁷⁰¹ як на загальнодержавному, так і на регіональному, місцевому рівнях, особливо в місцях, де проживають багато переселенців. Першочергова увага має приділятися забезпеченню майнових прав ВПО, їхньому соціальному та пенсійному забезпеченню, сприянню інтеграції переселенців шляхом підтримки приймаючих громад.

Значна активізація розв'язання проблем ВПО має базуватися на ефективній співпраці держави з бізнесом та іншими зацікавленими сторонами, зокрема волонтерськими та благодійними організаціями, міжнародними донорами. Особливу увагу варто приділяти організаціям самих ВПО, які стали впливовими членами громадянського суспільства, змогли налагодити активну взаємодію владою. Абсолютно необхідними є консультивання з ними перед ухваленням будь-яких рішень стосовно переселенців. Водночас держава повинна координувати їхні зусилля, які могли би бути набагато результативнішими, якби централізовано спрямовувалися на досягнення визначених стратегічних цілей.

Результативність роботи з ВПО великою мірою залежить від рівня компетентності задіяних державних службовців. В органах державної влади та місцевого самоврядування варто визначати посадову особу, відповідальну в справах внутрішньо переміщених осіб, головним завданням якої є формування відомчої чи місцевої політики та координація виконання

⁷⁰¹ Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 909-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/909-2017-%D1%80>

програм та законодавства щодо реалізації прав, свобод та інтересів внутрішньо переміщених осіб.

Потрібно налагодити систему навчання посадових осіб із питань дотримання прав ВПО, обов'язків і порядку дій влади з підтримки ВПО та реалізації відповідного законодавства.

У частині захисту прав ВПО необхідна подальша робота з удосконалення законодавства, адже в чинних нормативних актах залишається чимало положень, які завдають значних труднощів для переміщених осіб, є по суті дискримінаційними. Зокрема, потребує подальшого удосконалення Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Потрібен закон про внесення ВПО до реєстрів об'єднаних територіальних громад, що надасть їм можливість реалізувати свої права, пов'язані з реєстрацією за місцем проживання, сприятиме отриманню громадами від центральної влади ресурсів, які відповідають реальній чисельності жителів. Необхідні зміни виборчого законодавства, ліквідація обмежень участі ВПО в голосуванні на всіх рівнях. Вивчення і врегулювання потребує питання компенсації за зруйноване чи пошкоджене житло, втрачене майно.

Для підвищення зайнятості ВПО варто розглянути схеми квотування робочих місць на підприємствах та в установах різних форм власності, активніше запроваджувати різні форми тимчасової роботи. З метою створення нових робочих місць на часі є запровадження фінансово-кредитного механізму підтримки бізнесу внутрішньо переміщених осіб, встановлення податкових пільг для суб'єктів малого та середнього бізнесу, що відновлюються або створюються ВПО.

Вкрай важливо активніше створювати соціальне житло в розрахунку на чисельність малоспроможних переселенців. Для введення процесу оренди житла ВПО в правове поле варто розглянути можливість надання орендодавцям податкових пільг у разі винаймання житла переселенцями. З метою тривалого вирішення житлової проблеми фінансування програми

доступного житла має бути суттєво збільшено. Необхідно розвивати державно-приватне партнерство, розробити систему заохочень інвесторів до будівництва житла для внутрішньо переміщених осіб. Потрібно заохочувати самоорганізацію переселенців у групи для вирішення своїх житлових питань (будівництва нового житла, придбання житла на вторинному ринку, ремонту недобудов тощо), підтримувати ініціативи зі створення житлово-будівельних кооперативів. Не втратила актуальності й інвентаризація об'єктів житлового фонду, безгоспного нерухомого майна, їх використання для забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб.

Необхідно значно активізувати інформаційно-пропагандистську діяльність, протидіяти стигматизації переселенців унаслідок постійного нагадування про надані їм допомогу й пільги. Заходи зі сприяння облаштуванню та інтеграції ВПО мають відбуватися в співпраці з місцевими мешканцями та в інтересах громади загалом. Водночас відповідальність за дискримінацію ВПО має бути суттєво посилена.

Незаперечною умовою успішної політики є постійний моніторинг ситуації, дослідження становища ВПО, з'ясування рівня їхньої інтеграції, планів щодо подальшого проживання в місцях вселення.

Щодо більш загального питання регулювання внутрішньої міграції, варто наголосити, що внутрішні трудові мігранти, як впливає з результатів опитувань, як правило, не мають наміру виїжджати на роботу за кордон⁷⁰². Тобто розвиток внутрішньої мобільності населення може бути альтернативою зовнішній трудовій міграції. Крім того, внутрішня міграція сприяє повнішому використанню трудового потенціалу країни в інтересах розвитку. За даними Світового Банку, країни з вищим рівнем внутрішньої територіальної мобільності мають вищий рівень зайнятості, нижчий – довготривалого безробіття.

⁷⁰² Аналітичний звіт за результатами біоповедінкового дослідження «Моніторинг поведінки та поширеності ВІЛ-інфекції серед українських трудових мігрантів як компонент епідагляду за ВІЛ другого покоління» /Л. М.Амджадін, О. А.Малиновська, І. С.Миронюк та ін.. – К: МБФ «Міжнародний альянс з ВІЛ/СНІД в Україні»,2012.

Актуальність заходів у сфері внутрішньої міграції зумовлена також зменшенням чисельності та старінням населення країни, скороченням частки працездатних контингентів, відпливом робочої сили за кордон. Наразі вона зростає внаслідок анексії Криму, подій на Донбасі, що викликали масові вимушені переселення, потреби більш раціонального розміщення ВПО територією країни з урахуванням як їх інтересів, так і інтересів регіонів вселення.

У зв'язку з цим необхідно максимально усунути всі перешкоди на шляху переміщень. Передовсім йдеться про спрощення порядку реєстрації за місцем проживання, перегляд законодавчих норм, частина яких успадкована ще з часів СРСР, які позбавляють внутрішніх мігрантів можливостей зареєструвати своє проживання/перебування, а відтак скористатися набором соціальних та інших послуг, надання яких прив'язується до місця реєстрації. Потрібно, однак, не лише декларувати, а й створювати умови для реалізації права на свободу пересування. Найнеобхідніші з них – зручне транспортне сполучення, розвинутий ринок доступного та орендного житла, наявність необхідного фонду тимчасового житла (робітничі гуртожитки, дешеві готелі), ефективна інфраструктура ринку праці, яка б забезпечила підбір працівників та їх працевлаштування в інших регіонах, широка інформація про можливості переїзду та працевлаштування по всій території країни.

3.2.8. Підготовка реформ у житлово-комунальній сфері

Одним із мотивів вибору українським суспільством шляху європейської інтеграції є наближення до європейських стандартів соціальних умов житлової сфери, які дозволяють задовольнити потреби людини в безпечному та здоровому середовищі повсякденного проживання.

Комплекс заходів, що був здійснений у сфері житлово-комунального господарства протягом попередніх 15 років, частково заклав підґрунтя для здійснення повноцінної реформи галузі. Однак перехід до активної фази

реформування має спиратися на досягнення високого рівня довіри населення до соціальної відповідальності та демократичності процесу реформування. Вихідним положенням переходу до активної фази реформ має стати **прийняття нової концепції соціалізації житлово-комунальної сфери, яка полягає в орієнтації на формування цілісного житлового простору для локалізації базового соціуму життя кожного громадянина.**

Складність реформування житлово-комунальної сфери зумовлюється тим, що її обслуговування забезпечується роздробленими інституціями й галузями. У таких умовах житлово-комунальне господарство являє собою механічне поєднання різномасштабних галузей (житлове господарство, системи виробництва та транспортування послуг ЖКГ, благоустрій, побутове обслуговування), що не утворюють єдиного комплексу, який можна автономізувати, оптимізувати чи узгодити. Тому в житлово-комунальній сфері необхідно розробити принципово нову модель соціально орієнтованої та економічно збалансованої системи управління, що враховувала б особливості структури галузі як інтегрованої системи забезпечення основних життєвих потреб населення та забезпечувала зміни в усіх підсистемах із метою створення інтегрованого якісного та безпечного простору життєзабезпечення соціуму. Це означає зосередження завдань реформи та поширення соціальних механізмів не тільки на житло, а й на усю інфраструктуру підтримки побуту й повсякдення пересічної людини: ефективної логістики води та енергії, обслуговування відходів, чистоти повітря, акустичного комфорту, осередків безпечного дозвілля, доступності транспорту та товарів повсякденного попиту, медичної та правоохоронної інфраструктури.

Стрижневим дороговказом реформ має стати перехід у житлово-комунальній сфері від патерналістських стереотипів та настроїв населення щодо обов'язків держави перед ним до колективних зусиль урядових та громадських структур у формуванні якісного простору базисного соціуму життєзабезпечення (ПБСЖ) кожного громадянина. За виключенням терміну

перебування людини на роботі саме в межах такого соціуму людина проводить більшість свого часу і вирішує більшість власних життєвих проблем. Новою базисною одиницею соціуму людини має стати не ізольований будинок чи квартира, господарі яких залишаються сам на сам із потужними та недоступними корпоративними й бюрократичними структурами, а інтегрована система необхідної для повсякденного проживання матеріальної інфраструктури⁷⁰³ разом із багатосторонніми соціальними відносинами жителів відповідної локації між собою та структурами їх обслуговування. Формування якісного ПБСЖ дозволить забезпечити:

- реальну соціальну базу для активізації соціальної та громадянської позиції кожного громадянина щодо розвитку базової локації його проживання;
- виховання відповідальної громадської позиція, соціальної толерантності та відчуття господаря;
- здобуття навичок самоорганізації для вирішення господарчих проблем та захисту своїх інтересів перед обслуговуючими структурами;
- підвищення раціональності політичної активності населення та відповідальність перед ними політиків усіх рівнів.

З огляду на це вимоги до інтеграційної ролі відповідної державної політики підвищуються, і вона має бути спрямована на надання громадянину можливості впливати на якісний та кількісний стан усього середовища проживання. Головним зобов'язанням держави має стати не забезпечення квадратними метрами, а створення умов для ефективного управління житловими комплексами – від їх планування до функціонування обслуговуючої та супутньої інфраструктури.

⁷⁰³ Будинки із необхідними інженерними комунікаціями, прилеглі території, доступ до транспорту, зони відпочинку, інфраструктуру навчання, виховання, лікування, товарів повсякденного попиту

1. Найважливішою детермінуючою складовою системи ЖКГ є енергетична, що впливає на економічний стан галузі та зумовлює негативний соціальний вплив. Тому логічним є фокусування уваги на вирішенні найактуальніших питань виробництва й постачання послуг та енергозбереження. Для унормування відносин в енергетичному секторі необхідно:

- **розробити нову схему постачання ресурсів**, що враховувала б можливості автономного енерго- та водопостачання з використанням місцевих та регіональних можливостей;
- **передати організаціям місцевого самоврядування (ОСББ, кооперативи тощо) повноваження для забезпечення якісного та конкурентного ринку теплопостачання** (вибір джерела ресурсів та постачальника послуг);
- **активізувати інформаційно-просвітницьку діяльність із метою ознайомлення органів та організацій місцевого самоврядування з вітчизняним і зарубіжним досвідом модернізації та управління енергетичним сектором ЖКГ;**
- **розробити ефективні механізми поводження з боргами в галузі** (Ситуація, коли кияни стали заручниками економічних непорозумінь між «Київенерго» та «Київтеплоенерго» й держава змушена була в авральному порядку вишукувати кошти для вирішення питання, є неприпустимою.);
- **продовжити втілення програм енергоефективності**, що створюють стимули та інструменти відповідальної поведінки забудовників, виробників і постачальників енергії, експлуатаційно-посередницьких структур, управлінь будинків та мешканців. На сьогодні є диспропорція між фінансуванням таких програм (700 млн грн у 2017 р., 2 млрд грн у 2018р.) та програм субсидіювання населення (70 млрд грн у 2017 р. та 71 млрд грн у 2018р.), що негативно впливає на стан реформування ЖКГ.

2. Важливим, з огляду на соціальну гостроту, є питання соціальної підтримки користувачів житла. **Система субсидій та допомоги при сплаті житлово-комунальних послуг та енергії має бути принципово змінена.** Таку допомогу мають отримувати тільки бідні домогосподарства та жителі будинків і місцевості з виключно несприятливим і нездоланим станом житлового фонду чи природних умов. Основним принципом має бути отримання громадянином фінансової допомоги, яку він зможе спрямувати або на безпосередню оплату послуг, або на підвищення економічності та енергоефективності житла. Для удосконалення системи соціальної підтримки необхідне формування Реєстру отримувачів соціальних послуг, розробка критеріїв для включення до нього отримувачів субсидій та потужна інформаційна компанія про права та можливостей домогосподарств у сфері модернізації житла.

3. Особливо великої роботи потребує **питання забезпечення безпеки життєдіяльності** населення у сфері житлово-комунального господарства. Загальний технічний стан ЖКГ не лише створює високий ризик виникнення надзвичайних ситуацій зі спричиненням шкоди життю та здоров'ю населення країни, а й суттєво знижує інвестиційну привабливість об'єктів та є основним гальмівним фактором модернізації. Питання поводження з ветхими та аварійними будівлями та об'єктами є найгострішим для центральних частин міст, де руйнування або неврегульована перебудова таких споруд створюють ризик втрати історично-культурної спадщини. Вирішення питання забезпечення життєдіяльності населення потребує розробки Стратегії реновації житла з урахуванням зарубіжного досвіду та з розробкою механізмів залучення інвестицій.

4. З погляду соціальної складової важливою є **модернізація управління багатоквартирними будинками.** У 2017 році в Україні налічувалось 27 420 ОСББ, що становить приблизно 18 % від загальної кількості будівель. Основними чинниками, що гальмують процес, є законодавча неврегульованість питань власності на землю, інертність населення,

нерозвиненість ринків надавачів послуг та управителів. Залишається багато невирішених питань щодо прав та обов'язків суб'єктів житлової сфери. Зокрема, функціонування різних форм об'єднань співвласників забезпечує ефективне керування будинками, але не вирішує питання ефективного функціонування та розвитку комунальної, і – соціальної інфраструктури. Для успішної модернізації управління багатоквартирним будинком та закладення підвалин впливу місцевих громад на розвиток логістичної, побутової та соціальної інфраструктури важливим є нормативно-правове врегулювання механізмів взаємодії ключових суб'єктів ринку комунальних та комунікаційних послуг з ОСББ, а також **підвищення інформаційної обізнаності населення та фахового рівня управителів**. Першочерговим кроком тут має стати вдосконалення нормативних актів, що регулюють управління багатоквартирними будинками, активізація інформаційно-методичної підтримки процесу шляхом створення інформаційних та ресурсних центрів, розвиток і підтримка структурованої системи установ для забезпечення підготовки та перепідготовки кадрів для галузі.

5. Досвід втілення житлової та житлово-комунальної політики в зарубіжних країнах демонструє, що найбільш перспективною основою створення принципово нової концепції розвитку житлової та житлово-комунальної сфери є напрямок, що отримав назву «новий урбанізм». Саме принципи «нового урбанізму» застосовують концепцію сталого (збалансованого) розвитку для забудованих територій.

Першим кроком до перебудови концепції житлової політики в Україні стало підписання у 2016 році Лейпцизької хартії «Міста Європи на шляху сталого розвитку», відповідно до якої держави-учасниці беруть на себе зобов'язання, зокрема, «сприяти збалансованому просторовому розвитку на базі європейської поліцентричної системи міст». Для реалізації зобов'язань, що задекларовані в Хартії, необхідними є такі дії:

- створення та утримання якісних публічних зон, що передбачає планування за принципом «будівельної культури» як сукупності всіх

культурних, економічних, технічних, соціальних і екологічних аспектів, що впливають на якість планування й будівництва;

- модернізація мереж інфраструктури й підвищення енергоефективності, що включає надійні й легкодоступні транспортні системи; вдосконалення технічної інфраструктури з метою її спроможності до забезпечення високої якості життя в майбутньому; покращену енергоефективність будівель; а також забезпечення компактної структури поселення шляхом застосування сучасних технологій інформації та комунікації в галузі освіти, ринку праці, соціальних послуг, служб охорони здоров'я, безпеки та «електронного урядування»;
- активна політика інновації та освіти, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності і зростання, а також вирівнювання диспропорції в межах міських районів і між ними.

У рамках реалізації Лейпцизької хартії першочерговими кроками для підготовки реформи житлово-комунального господарства країни та переходу до безпечного простору соціуму життєзабезпечення повинні стати:

- створення «дорожньої карти» реалізації Лейпцігської хартії задля імплементації України в європейський соціальний простір шляхом співпраці українських та європейських громад;
- розробка механізмів ефективної адаптації європейської практики розвитку міст до реального контексту міст України;
- розробка та удосконалення нормативно-правової бази для регулювання планування територій та комплексного розвитку громад.

6. Суттєвим обмежувальним чинником реформ у житлово-комунальній сфері є **відсутність механізмів державно-приватного партнерства у сфері будівництва та реконструкції житла**. Припинення механізму дольової участі фізичних осіб не виконало завдання захисту від будівельних афер, проте позбавило людей можливості будувати житло кооперативним методом та впливати на комплектність, вартість та якість житла. Суттєвими

гальмівними чинниками тут є недостатня привабливість для приватних інвесторів об'єктів ЖКС, недосконалість нормативної бази, зокрема Закону «Про державно-приватне партнерство», низька обізнаність бізнесових структур про можливості та механізми використання державно-приватного партнерства. На нашу думку, першочерговим кроком має стати доопрацювання Закону «Про державно-приватне партнерство» з метою його успішного застосування для розвитку та модернізації об'єктів житлової сфери.

3.2.9. Перспективні напрями реформування вітчизняної освіти

Освітня сфера перебуває на вістрі глобальних змін, хоч парадоксальним чином є доволі консервативною сферою буття (достатньо згадати, що з початку XIX сторіччя фактично незмінною досі збереглася модель класичного університету⁷⁰⁴). Водночас її призначення – передача найновіших знань, навичок, компетентностей молодому поколінню відповідно до потреб сучасності, які останнім часом зазнають неперервних кардинальних змін, як от глобалізація, інформатизація, збільшення темпу прискорення зростання знань, динаміка економічних (професійних) потреб, розвиток мережевого суспільства.

Глобалізація виводить проблему конкурентоспроможності всіх рівнів на світовий – від країни до конкретної особи. Звичайно, регіональна конкурентоспроможність не зникає одразу й назавжди, але з часом вона все більше поступається конкурентоспроможності глобальній. І це ставить перед освітою нові завдання й нові виклики: необхідність прогнозування і врахування загальносвітових тенденцій розвитку суспільства й економіки, розуміння і використання регіональних переваг і перспектив у загальносвітовому вимірі. Водночас, якщо розглядати вимоги глобалізації з

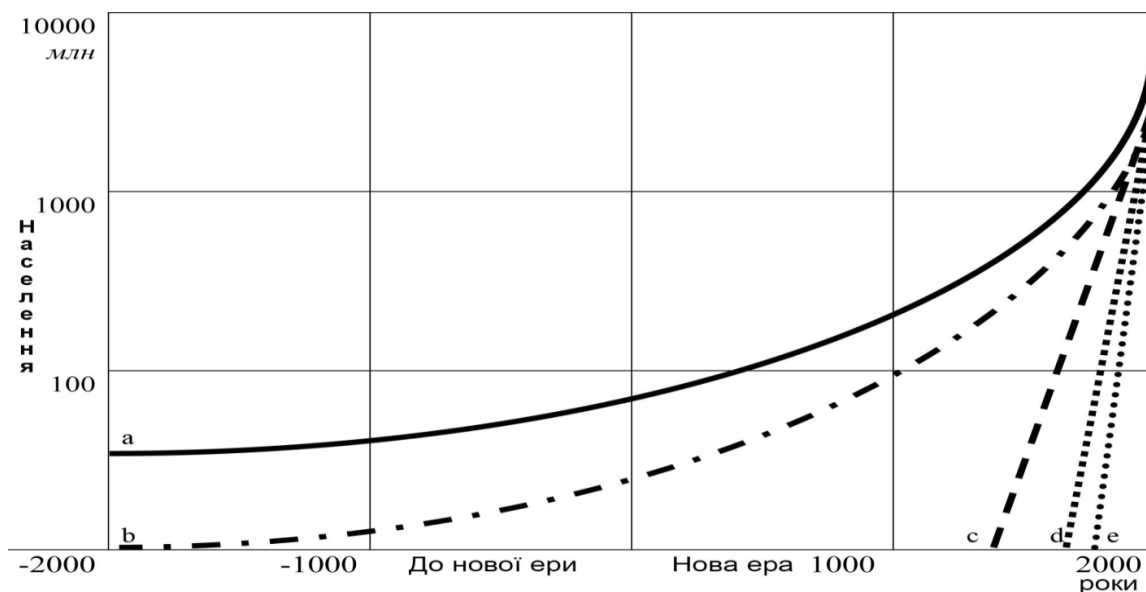
⁷⁰⁴ Вільгельм фон Гумбольдт. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://abuss.narod.ru/study/su/humb_ukr.htm

погляду конкретної людини, то вона очікує від освіти отримання знань і компетенцій, які дозволять їй вільно пересуватись світом, знаходячи їм застосування, достатнє для підтримання належної якості життя.

З фактором глобалізації нерозривно пов'язана тотальна інформатизація суспільства. Можна стверджувати, що одним із ключових чинників, що зумовили й уможливили глобалізаційні процеси, є саме розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Не дивно, вони широко впроваджуються в освітні процеси, а їх вплив на трансформацію освітньої парадигми важко переоцінити.

Важливим чинником, який висуває нові вимоги до організації інститутів освіти та запровадження її інноваційних форм, виступає експоненційний розвиток технологій і прискорене зростання обсягу знань – явище, яке отримало назву «інформаційний вибух» (рис. 1).

Рис. 1

Поширення нових функціонально-поведінкових ознак у вигляді корисних навичок інформаційної взаємодії: a – населення Землі; b – грамотність; c – читання-друкування – доступність усім грамотним; d – отримання радіо-, телевізійної інформації (кількість приймачів); e – інформаційний зв'язок

через телефони, комп'ютери, інтернет (кількість телефонів, комп'ютерів, користувачів інтернету)⁷⁰⁵.

Природно, що швидке зростання обсягу знань потребує запровадження нових підходів до організації освіти та пошуку інноваційних форм передачі й засвоєння знань і компетенцій. Тут є зворотний позитивний бік: розвиток власне інформаційних технологій надає і відповідні інструменти для функціонування й розвитку освітніх інновацій.

Наступним чинником, що впливає на трансформацію освітньої парадигми, є докорінна і швидка динаміка змін затребуваних на ринку праці компетенцій, що вимагає відповідної динаміки в корекції освітніх програм та адекватних механізмів прогнозування потреб економіки у фахівцях для актуальних галузей. Швидкий розвиток штучного інтелекту вже сьогодні призводить до скорочення робочих місць у деяких сферах економіки, і цей процес буде лише прискорюватися.

Довідково. Згідно з прогнозами технічного директора Google Рея Курцвейла, протягом 20–25 років зникнуть професії таксиста (рік зникнення – 2038), бухгалтера, (2028), помічника юриста, авіадиспетчерів, перекладачів. До 2028 року Google створить точну систему перекладу усної мови, яку буде неможливо відрізнити від роботи кращих перекладачів⁷⁰⁶. За оцінкою Мінпраці США, 65 % сьогодишніх школярів у 2025 році будуть займати такі робочі місця, які сьогодні ще навіть не придумані⁷⁰⁷.

Актуальності набуває адаптивність людини до мінливого ринку праці, що виводить на перший план концепцію освіти протягом життя, яка передбачає коротші терміни набуття нових спеціальностей. Це зумовлює поширення різноманітних курсів із конкретних спеціальностей на відміну від отримання фундаментальної університетської освіти, яка переважно буде формувати в студентів здатність до навчання та інші загальні компетенції.

⁷⁰⁵ Eryomin A. Noogenesis and Theory of Intellect [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://a-eremin.ru/eng/works/show/?itemid=141>

⁷⁰⁶ Забудьте про 8-часовой рабочий день и одну профессию на всю жизнь. Что ждет рынок труда [Електронний ресурс] // thinktanks.by. – Режим доступу: <https://thinktanks.by/publication/2016/08/09/zabudte-pro-8-chasovoy-rabochiy-den-i-odnu-professiyu-na-vsuyu-zhizn-cto-zhdet-rynok-truda.html>

⁷⁰⁷ The Future of Jobs and Skills [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/future-of-jobs-2016/chapter-1-the-future-of-jobs-and-skills/>

Довідково. За прогнозами експертів, у 2020 році до десяти найбільш затребуваних компетенцій належатимуть: 1) комплексне розв'язання проблем; 2) критичне мислення; 3) креативність; 4) управління людьми; 5) координація дій з іншими; 6) емоційний інтелект; 7) складання суджень і ухвалення рішень; 8) сервіс-орієнтування; 9) взаємодія, ведення перемовин; 10) когнітивна гнучкість⁷⁰⁸.

Втім, надзвичайно важливою функцією традиційних університетів/інститутів залишається соціалізація студентів – те, що не можуть забезпечити належною мірою жодні онлайн- чи офлайн-курси.

Важливим фактором трансформації освітньої парадигми стає розвиток мережевого суспільства: усе більше освітніх послуг переміщуються в онлайн.

Довідково. У 2002 році менш ніж половина респондентів з академічного середовища США вважали онлайн-освіту необхідною умовою для розвитку ВНЗ. У 2012-му вже майже 70 % представників навчальних закладів США відзначили, що онлайн-освіта є важливим елементом довгострокового стратегічного розвитку ВНЗ⁷⁰⁹. До 2019 року, за прогнозами експертів, в онлайн-режимі будуть надаватися 50 % всіх навчальних курсів вищої школи США⁷¹⁰. Європейський освітній ринок демонструє схожі тенденції. За даними звіту Impact of Distance Education on Adult Learning, лише 20 % вищих навчальних закладів Європи, які брали участь в опитуванні, не пропонують жодних дистанційних курсів; 9 % пропонують отримання виключно онлайн-освіти. Половина ВНЗ впроваджує онлайн-курси як доповнення до основного навчального процесу, ще 20 % будують навчання на основі змішаної моделі, яка набуває дедалі більшої популярності⁷¹¹.

Велика кількість звітів, оглядів і досліджень розвитку всесвітньої мережі показали, що значного поширення набуває електронне навчання.

Довідково. Світовий ринок онлайн освіти сьогодні оцінюється в 165 мільярдів доларів. Завдяки стійкій динаміці зростання до 2023 року індустрія обіцяє подолати позначку 240 мільярдів доларів. Темпи зростання електронного навчання по країнах

⁷⁰⁸ The Future of Jobs and Skills [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/future-of-jobs-2016/chapter-1-the-future-of-jobs-and-skills/>

⁷⁰⁹ Allen I.E., Seaman J. (2013) Changing Course: Ten Years of Tracking Online Education in the United States // Babson Survey Research Group and Quahog Research Group [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.onlinelearningsurvey.com/reports/changingcourse.pdf>

⁷¹⁰ Michael Horn, Keynote Speaker. Disrupting Class: How Disruptive Innovation Will Change the Way the World // NBOA [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nboa.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=e247025f-65d9-4c61-a853-c8c4febe1119>

⁷¹¹ Distance education in European higher education. Report 1 (of 3), 2014 // The IDEAL Project [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://idealprojectblog.files.wordpress.com/2013/11/ideal_report_final.pdf

становлять: Індія – 55 %, Китай – 52 %, Малайзія – 41 %, Румунія – 38 %, Польща – 28 %, Чеська Республіка – 27 %, Бразилія – 26 %, Індонезія – 25 %, Колумбія – 20 %, Україна – 20 %. У середньому світовий ринок мобільних продуктів і послуг навчання зростає щороку на 18,2 %. Передбачається, що топ-покупцями мобільних продуктів і послуг навчання мають стати Китай, США, Індонезія, Індія і Бразилія⁷¹².

На 2017 рік 8 % компаній використовували масові відкриті он-лайн курси MOOC (Massive open online course), а ще 7 % збиралися експериментувати з ними. Протягом наступних двох років цей відсоток має зрости до 28 %. Уже понад 350 компаній співпрацюють із провайдерами MOOC Coursera й Udacity для виявлення кращих слухачів. Нині 77 % американських компаній пропонують онлайнове корпоративне навчання для підвищення кваліфікації своїх співробітників. Великі компанії є основними покупцями продуктів та послуг електронного навчання і становлять майже 30 % усіх покупців подібних навчальних послуг⁷¹³.

Важливим напрямом упровадження новітніх технологій в освітні процеси є використання електронних підручників, що має високий потенціал як для поліпшення якості й ефективності навчання, так і для збереження здоров'я учнів. Утім, дійсно широке впровадження електронних навчальних матеріалів вимагає попередньої розробки і впровадження єдиних державних стандартів щодо електронних підручників, урахуваючи можливості використання інтерактивності та представлення в них мультимедійного змісту. Нинішня ситуація з наданням доступу до електронних копій традиційних паперових підручників є низькоякісною підміною серйозної роботи з розроблення та впровадження сучасних електронних навчальних матеріалів у широку освітню практику.

Серйозною перешкодою для розвитку сучасних форм освіти в Україні є штучні обмеження, запроваджені МОЗ України. Найбільшим з бар'єрів у

⁷¹² Організація та використання технологій дистанційного навчання у збройних силах України [Електронний ресурс] // Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. – Режим доступу: <http://adl.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/ovt-distan-navch.pdf>

⁷¹³ Організація та використання технологій дистанційного навчання у збройних силах України [Електронний ресурс] // Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. – Режим доступу: <http://adl.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/ovt-distan-navch.pdf>

сфері санітарних норм є обмеження кількості уроків із застосуванням технічних засобів навчання протягом тижня: 3–4 уроки для початкової школи і 4–6 для старшокласників, затверджене ще в далекому 2001 році «Державними санітарними правилами й нормами влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу» (пункт 9.14)⁷¹⁴.

Довідково. Станом на середину квітня 2018 року Інститут громадського здоров'я ім. О. М. Марзєєва НАМН України пропонує включити до Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти вимоги, що повністю унеможливають розвиток ринку e-learning. Наприклад, вимоги щодо мінімальної площі на одного учня 4,5 м² при застосуванні комп'ютерної техніки означають необхідність забезпечити школи кабінетами площею понад 90 м² при кількості учнів у класі 20 осіб. Такі площі відповідають скоріше актовим залам, аніж навчальним класам. Також серед запропонованих вимог: 1) розміщення wi-fi на висоті не менше ніж 3 метри; 2) повна заборона використання wi-fi до 6-го класу; 3) використання сучасних технологій не більше ніж 10 % часу впродовж тижня; 4) необхідність отримувати окремий документ про безпеку планшетів для здоров'я дітей (при цьому вимога відсутня для інших видів техніки); 5) дозвіл використання моніторів зі співвідношенням сторін лише 3:4⁷¹⁵.

Очевидно, що вказані обмеження давно втратили актуальність і не відповідають сучасним реаліям як повсякденного життя, так і магістральним тенденціям у галузі освіти. Крім того, потрібно враховувати, що сьогоденні технічні засоби з погляду їх екологічності та впливу на здоров'я непорівнянні з тими, що існували в 2001 році, коли затверджувались згадані санітарні норми^{716*}.

Важливим напрямком підтримки розвитку інноваційних форм освіти є також корекція розподілу бюджетних асигнувань на користь розвитку

⁷¹⁴ Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу [Електронний ресурс] // Нормативно-директивні документи МОЗ України. – Режим доступу: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=2407>

⁷¹⁵ Зелена книга. Ринок e-learning [Електронний ресурс] // Офіс ефективного регулювання BRDO. Квітень – 2018. – Режим доступу: https://cdn.regulation.gov.ua/06/ed/af/db/regulation.gov.ua_Green_Book_E-learning.pdf

^{716*} Зазначені вимоги також не відповідають сучасним світовим практикам і рекомендаціям міжнародних організацій, зокрема Міжнародної комісії із захисту від неіонізуючого випромінювання (ICNIRP), Наукового комітету з нових та нещодавно виявлених ризиків для здоров'я (Scientific Committee on Emerging and Newly Identified Health Risks, SCENIHR) Європейського Союзу, Групи Світового Банку і т. д. // Зелена книга. Ринок e-learning [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cdn.regulation.gov.ua/06/ed/af/db/regulation.gov.ua_Green_Book_E-learning.pdf

сучасних цифрових технологій в освіті. До прикладу, на паперові підручники в бюджеті на 2018 рік передбачено 732 млн грн, а на електронні – лише 40,9 млн грн⁷¹⁷.

Особливо важливе місце в процесі реформування вітчизняної освітньої сфери посідає масштабний проект «Нова українська школа», покликаний закласти надійний фундамент оновлення всієї освітньої системи. Необхідність втілення в життя нової української школи передусім зумовлена нагальними викликами, що постали перед державою й суспільством. Це потреби модернізації економіки на основі широкого впровадження інновацій, безпосередньо пов'язаних із науковими досягненнями, зміцнення обороноздатності, посилення єдності українського суспільства на основі спільних цінностей та спільного для всіх громадян бачення майбутнього нашої держави як повноправного члена європейської і євроатлантичної спільноти. Як слушно відзначає міністр освіти й науки України Л. Гриневич, «освіта є ключовим елементом національної безпеки, а людина – це найцінніший актив держави. Маємо перетворити освіту на чинник економічного зростання, джерело національної єдності, засіб соціального просування кожного громадянина»⁷¹⁸. Головна мета Нової української школи полягає у вихованні інноватора та громадянина, здатного на основі самостійного аналізу найрізноманітнішої інформації ухвалювати відповідальні рішення, дотримуючись прав людини та захищаючи інтереси особистості, громади, суспільства й держави.

Концептуальною основою Нової української школи є широке впровадження компетентнісного підходу, за яким учні замість механічного запам'ятовування фактів та визначень понять систематично й оволодіватимуть ключовими компетенціями, які являють собою динамічну

⁷¹⁷ Лілія Гриневич: Ми починаємо розвиток цифрової освіти в Україні – створюється національна освітня платформа та е-підручники, але нам потрібна допомога [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/liliya-grinevich-mi-pochinayemo-rozvitok-cifrovoyi-osviti-v-ukrayini-stvoryuyetsya-nacionalna-osvitnya-platforma-ta-e-pidruchniki-ale-nam-potribna-dopomoga>

⁷¹⁸ Нова школа. Простір освітніх можливостей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/Anonces/2016/nova_shkola_proekt.pdf

комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначають здатність особи успішно соціалізуватися, провадити успішну професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Таким чином формується ядро знань, на яке будуть накладатись уміння цими знаннями користуватися, цінності та навички, що знадобляться випускникам української школи в професійному та приватному житті. Важливо те, що перелік компетентностей, закріплений у чинному рамковому Законі України «Про освіту», складався з урахуванням «Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя»⁷¹⁹. Таким чином на всіх рівнях і етапах здобуття освіти має дієво забезпечуватись відповідність змісту і форм української освіти чинним європейським стандартам. Серед зазначених ключових компетентностей, яких, починаючи з 2018/2019 навчального року, набуватимуть усі українські учні, передусім необхідно відзначити такі:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності в галузі природничих наук, техніки й технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;
- культурна компетентність;
- підприємливість та фінансова грамотність.

⁷¹⁹ Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_975

Спільними для всіх компетентностей є певні наскрізні вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно й письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати власними емоціями, оцінювати ризики, ухвалювати поінформовані відповідальні рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми. Важливу роль у новій українській школі відіграє діяльнісний підхід, який передбачає безпосереднє застосування набутих знань у практичній діяльності. Також концепція НУШ пропонує впроваджувати інтегроване та проектне навчання. Такий спосіб сприяє тому, що учні отримують цілісне уявлення про світ, вивчаючи явища з погляду різних наук та вирішуючи реальні проблеми за допомогою знань із різних дисциплін.

Масштабне впровадження Нової української школи забезпечується необхідними ресурсами. Навесні 2018 року Кабінетом Міністрів України було ухвалено постанову, що регулює використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа». На створення одного з її ключових компонентів, нового освітнього простору, передбачено спрямування 998,7 млн грн 40 % цих коштів відводиться на закупівлю дидактичних матеріалів для першого класу, ще 40 % коштів – на сучасні меблі для початкових класів Нової української школи, а решту 20 % субвенції буде використано на закупівлю комп'ютерного обладнання для початкових класів НУШ⁷²⁰. У контексті децентралізації та посилення ролі місцевих громад важливим є те, що умовою використання цих значних коштів є участь місцевих бюджетів у фінансуванні.

Важливою ініціативою в рамках Нової української школи є розробка стратегії розвитку громадянської освіти, передбачена Наказом МОН України від 25 квітня 2018 року № 430 «Про утворення робочої групи з розроблення

⁷²⁰ Нова українська школа: що зміниться для дітей з 1 вересня [Електронний ресурс] // Укрінформ, 5 квітня 2018 року. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2436743-nova-ukrainska-skola-so-zminitsa-dla-ditej-z-1-veresna.html>

Стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2022 року та плану заходів щодо її реалізації»⁷²¹. А вже цього навчального року учні 10-х класів вивчатимуть інтегрований курс «Громадянська освіта», метою якого є розвиток та соціалізація особистості, формування її національної самосвідомості, громадянської позиції, загальної культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей, дослідницьких та аналітичних навичок і професійних якостей. За програмою, основними поняттями громадянської освіти є: людина, особа, громадянин, права людини, верховенство права, інклюзія, громадянське суспільство, громада, громадянська участь, демократія, держава, відповідальність.

В основу курсу покладено Глобальні цілі ООН⁷²², Декларацію ООН з освіти та виховання в області прав людини⁷²³, Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини⁷²⁴, Практичні пропозиції щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства в новій українській школі⁷²⁵, Керівні принципи ОБСЄ щодо освіти в галузі прав людини для системи середньої школи⁷²⁶, що передбачає консенсус між національним і загальноєвропейським змістом громадянської освіти.

Природно, що впровадження такого масштабного й амбітного проекту, як «Нова українська школа», стикається і з певними труднощами. Серед

⁷²¹ Про утворення робочої групи з розроблення Стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2022 року та плану заходів щодо її реалізації. Наказ МОН України [Електронний ресурс] // МОН України. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-utvorennya-robochoyi-grupi-z-rozroblennya-strategiyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-na-period-do-2022-roku-ta-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizaciyi>

⁷²² Глобальні цілі ООН. UN General Assembly, Transforming our world: the 2030 [Електронний ресурс] // Agenda for Sustainable Development, 21 October 2015, A/RES/70/1. – Режим доступу: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

⁷²³ Декларація ООН з освіти та виховання в області прав людини [Електронний ресурс] // United Nations official document system. – Режим доступу: <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/66/137&Lang=E>

⁷²⁴ Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини [Електронний ресурс] // Видавництво Ради Європи F-67075 Strasbourg Cedex <http://book.coe.int>. – Режим доступу: https://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/CharterEDCHREUkr_new5.pdf

⁷²⁵ Практичні пропозиції щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства в Новій українській школі [Електронний ресурс] // Європейський центр імені Вергеланда. – Режим доступу: https://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/PracticalRecommend_DemCompetences_ukr.pdf

⁷²⁶ Керівні принципи ОБСЄ щодо освіти в галузі прав людини для системи середньої школи [Електронний ресурс] // Organization for Security and Co-operation in Europe. – Режим доступу: <https://www.osce.org/uk/odhr/262226>

найбільш резонансних проблемних моментів можна, зокрема, відзначити суперечливість ініціативи щодо прийому до першого класу за місцем реєстрації, брак підготовленості з боку Інституту модернізації змісту освіти до роботи з великими обсягами нових навчальних матеріалів, недоліки в проведенні конкурсу підручників і посібників для першого класу нової української школи, часом брак належного урахування досвіду роботи пілотних шкіл. Однак, незважаючи на ці суттєві проблемні моменти, можна констатувати, що Нова українська школа має достатні підстави для успішного розвитку на перспективу.

Основними напрямками трансформації освітньої парадигми є: докорінна зміна пріоритетних компетенцій та швидка динаміка цих змін; освіта протягом життя – необхідна умова загальної конкурентоздатності особистості в сучасному світі; швидке поширення, а в перспективі домінування різноманітних форм онлайн-освіти; розвиток нових освітніх форм і методів: змішане та перевернуте навчання тощо. Саме ці напрями стають сьогодні актуальними для реформування освітньої системи України в контексті загальносвітових освітніх трендів та вимагають здійснення таких кроків:

1. Інтенсифікація розробки і прийняття законів в освітній галузі: «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про професійну освіту».
2. Розробка спеціального Закону «Про освіту протягом життя» для врегулювання державної політики щодо різноманітних форм освіти, які виходять за рамки освіти формальної.
3. Розвиток і вдосконалення інститутів і методик прогнозування компетенцій, які будуть затребувані на ринку праці в середньо- та довгостроковій перспективі.
4. Збалансування навчальних програм і навантажень та приведення змісту й методів навчання у відповідність до вимог часу.
5. Відмова від практики штучних і необґрунтованих норм і обмежень, які унеможливають динамічний розвиток сфери e-learning в українській освіті.

6. Корекція розподілу бюджетних асигнувань на користь розвитку цифрових освітніх технологій.

7. Вдосконалення та поширення у вітчизняній освіті змішаного навчання, що, окрім розвитку онлайн-освіти, потребуватиме налагодження більш тісної співпраці освітніх закладів із роботодавцями

8. Забезпечення подальшого розвитку мережі опорних шкіл на селі.

9. Узгодження обсягів державного та регіонального замовлення на підготовку спеціалістів із потребами економіки; розробка механізмів регіонального замовлення, у тому числі, для аграрного сектору.

10. Впровадження обґрунтованого та прозорого порядку формування асигнувань із державного та місцевих бюджетів підготовки кваліфікованих кадрів професійно-технічною освітою.

11. Організація широкої роз'яснювальної кампанії переваг мовної політики в освіті, визначеної законом України «Про освіту», особливо в місцевих ЗМІ в регіонах компактного проживання національних меншин.

12. Запровадження у ВНЗ України спецкурсу академічної доброчесності, розробка єдиних правил і норм оцінювання оригінальності текстів та прозорих алгоритмів боротьби з плагіатом (профілактики, виявлення, відповідальності).

13. Корекція вимог до презентаційної частини наукових досліджень у процесі атестації наукових кадрів.

14. Створення структур, відповідальних за стратегічне прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці як на національному, так і на регіональних рівнях, визначення потреб у кваліфікаціях не лише на національному, а й на регіональному та місцевому рівнях і навіть на рівні підприємств.

15. Розробка та запровадження ефективних для України сучасних методик стратегічного прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці.

16. Залучення роботодавців до процесу підготовки кадрів різного освітньо-кваліфікаційного рівня на всіх стадіях процесу: планування обсягів і

напрямів підготовки, створення навчальних програм, працевлаштування по закінченні навчання, перепідготовка та підвищення кваліфікації.

17. Формування системи інформування закладів професійного навчання, служб профорієнтації й зайнятості щодо ситуації та прогнозів на ринку праці для коригування навчального процесу.

18. Розвиток системи освіти протягом життя та дистанційної освіти, актуальність яких зростає з огляду на динамічність ринку праці та необхідність швидкого реагування на його запити.

3.3. Забезпечення ефективності управління державою та прозорості органів державної влади

3.3.1. Пріоритетні завдання антикорупційної реформи

Станом на початок 2018 р. українське суспільство вважало корупцію дуже поширеним явищем⁷²⁷, яке поряд із війною на Донбасі та економічною ситуацією є найбільш критичною проблемою всієї держави⁷²⁸. Разом із тим, абсолютна більшість громадяни вважає, що боротьба з корупцією є повністю провальною, а третина – неуспішною. Причому протягом 2017–2018 рр. спостерігається тенденція до зростання негативної оцінки державної антикорупційної політики⁷²⁹.

Негативна громадська думка стосовно антикорупційної політики зумовлена повсякденним досвідом та інформацією ЗМІ про корупційні правопорушення. Зокрема, найбільш корумпованими установами українці вважають суди (52 % опитаних вказали, що там корупція дуже поширена), Верховну Раду (51 %), прокуратуру (45 %), Уряд (43 %), митницю (39 %), медичні установи (39 %). Водночас найчастіше громадяни стикаються з необхідністю давати хабарі у медичних установах (51 %), закладах вищої освіти (24 %), місцевих органах влади (близько 15 %), школах (11 %), під час контактів із патрульною поліцією (близько 11 %) ⁷³⁰.

⁷²⁷ Загальнонаціональне опитування населення України, проведене з 18 вересня до 3 жовтня 2017 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс». Усього опитано 2000 респондентів за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України (за винятком анексованої АР Крим і тимчасово окупованих окремих територій у Донецькій та Луганській областях). Похибка вибірки не перевищує 2,3 %.

⁷²⁸ Загальнонаціональне опитування, проведене компанією *GfK*-Україна в січні 2018 р. по всій Україні серед мешканців старше 18 років особисто в їхніх домівках. Вибірка становить 2001 респондент та відображає розподіл дорослого населення України за віком, статтю, місцем проживання (область та населений пункт, за винятком анексованої АР Крим і тимчасово непідконтрольних українському Уряду територій Донецької та Луганської областей). Теоретична похибка вибірки становить 2,2 %.

⁷²⁹ Загальнонаціональне опитування населення України, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 19 до 25 травня 2018 р. в усіх регіонах України (за винятком АР Крим і тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей). Опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3 %.

⁷³⁰ Загальнонаціональне опитування населення України, проведене з 18 вересня до 3 жовтня 2017 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс». Усього опитано 2000 респондентів за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України (за винятком тимчасово окупованих АР Крим та окремих територій у Донецькій і Луганській областях). Похибка вибірки не перевищує 2,3 %.

Отже, попередження більшості випадків повсякденної корупції вимагає усунення корупційних можливостей, якими користуються посадові особи внаслідок недосконалості нормативно-правового врегулювання їхніх відносин із користувачами послуг, що надаються від імені держави. На це, зокрема, спрямовані реформи охорони здоров'я, освіти та національної поліції, що були започатковані протягом 2015–2017 рр. Тим часом найбільше можливостей для корупції залишається там, де потреба громадян у послугах держави є найвищою. Згідно з результатами соціологічного дослідження, проведеного КМІС на замовлення програми *EGAP*⁷³¹, 41,5 % громадян потребують адміністративних послуг у соціальній сфері (субсидії, адресна допомога, у т. ч. при народженні дитини, допомога по безробіттю тощо), близько 33 % – послуг, пов'язаних з отриманням персональних документів та реєстрацією місця проживання, ще 12 % потребують послуг у земельній сфері⁷³².

Усунення передумов для корупції у цих сферах вимагає проведення таких заходів: затвердження рішенням Уряду обов'язкових стандартів якості надання адмінпослуг; виділення достатніх бюджетних коштів та залучення допомоги міжнародних донорів для повної електронізації таких послуг та впровадження електронного документообігу в органах влади і ЦНАП, що надають такі послуги; проведення регулярних регіональних оглядів якості роботи державних сервісів; інтеграції адмінпослуг усіх органів виконавчої влади та переходу до моделі «життєвих ситуацій» – одночасного надання кількох послуг, необхідних громадянину; забезпечення доступності адмінпослуг у сільській місцевості та зоні ООС шляхом створення додаткових мобільних робочих місць для надавачів.

Сучасний етап реалізації системних реформ, які наразі здійснюються в державі, виклики та загрози актуалізують необхідність підвищення

⁷³¹ *EGAP* – програма «Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громадян», що фінансується Швейцарською Конфедерацією (див.: *EGAP*. Компоненти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://egap.in.ua/komponenty/>).

⁷³² *EGAP*. Компоненти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://egap.in.ua/komponenty/>

ефективності реалізації антикорупційної політики як основи демократизації державотворчих процесів, побудови конкурентоспроможної економіки та зміцнення європейського вектора розвитку. На сьогодні Україна створила антикорупційні установи, упровадила систему електронних декларацій, підвищила прозорість державних закупівель, забезпечила прозорість електронних сервісів тощо. Але тепер необхідно забезпечити системність та узгодженість усіх цих змін та функціонування їх механізмів.

Ефективність антикорупційної політики безпосередньо залежить від узгодженості антикорупційного законодавства, що складається з відповідних галузевих законів та певних актів підзаконного характеру. Сьогодні є підстави зазначити, що у чинних актах ця узгодженість не дотримується. Так, 14 жовтня 2014 р. вперше в історії України було прийнято Закон України «Про запобігання корупції»⁷³³, який відповідав усім міжнародним стандартам у цій сфері та враховував найкращий зарубіжний досвід і рекомендації міжнародних інституцій (*GRECO*, *OECD* та ін.). Одночасно з прийняттям цього Закону затверджено Антикорупційну стратегію, яка визначила пріоритети державної антикорупційної політики на 2014–2017 рр., реалізація яких мала би створити основу для подальших реформ. На виконання зазначеної Стратегії, а також належної імплементації нового базового антикорупційного законодавства Урядом було розроблено та затверджено Державну програму щодо реалізації Антикорупційної стратегії на 2015–2017 роки, яка передбачала конкретні завдання і заходи⁷³⁴.

В Антикорупційній стратегії на 2014–2017 рр. було визначено 10 ключових проблем, що потребували вирішення упродовж вказаного періоду, та сформульовано 10 цілей, для досягнення яких заплановано реалізацію низки антикорупційних заходів. Загалом у межах цього програмного документа сформульовано 44 комплексні антикорупційні

⁷³³ Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

⁷³⁴ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні» від 29 квітня 2015 № 265 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF>

заходи. Утім станом на сьогодні жодна із поставлених цілей повною мірою не досягнута, а із визначених антикорупційних заходів наразі повністю виконано лише 9 (21 %), частково – 19 (43 %), не виконано – 16 (36 %) ⁷³⁵.

У Державній програмі щодо реалізації Антикорупційної стратегії на 2015–2017 роки йдеться про чотири базові напрями діяльності влади в антикорупційній сфері, у межах яких сформульовано 27 завдань. З метою виконання останніх Програмою визначено 85 антикорупційних заходів, переважна більшість із яких складається з низки більш конкретних. У цілому встановлено обов'язок різних суб'єктів виконати 207 конкретних антикорупційних заходів протягом 2015–2017 рр. Однак із 27 завдань, які планувалося вирішити в 2015–2017 рр., наразі в повному обсязі виконано лише 6 (22 %). При цьому вчасно вирішено лише одне з них (4 %), хоча на сьогодні повною мірою мало бути виконано 19 таких завдань (70 %). Наразі реалізовано лише 124 із 207 запланованих антикорупційних заходів (60 %). При цьому вчасно реалізовано лише 52 заходи (27 %), а мало бути реалізовано 192 із 207 запланованих заходів (93 %). Отже, на сьогодні загальний рівень реалізації Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки та Державної програми щодо її реалізації не перевищує 60 %. І це при тому, що ці документи вже мали бути виконані на 90–95%. Зауважимо, що переважна частина вже реалізованих антикорупційних заходів виконані невчасно та/або надзвичайно неякісно ⁷³⁶.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 576-р ⁷³⁷ схвалено Стратегію комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції. Серед основних завдань цього документа – забезпечення довіри до державної антикорупційної політики, формування іміджу України як

⁷³⁵ Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.

⁷³⁶ Калмиков Д. Антикорупційна реформа в цифрах. А так гарно розповідали... [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://reforms.censor.net.ua/m3027919>

⁷³⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції» від 23 серпня 2017 р. № 576-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D1%80>.

держави, що ефективно бореться з корупцією. Проте план заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції Уряд України затвердив розпорядженням № 86-р від 31 січня 2018 р.⁷³⁸. Документом, зокрема, передбачено: затвердження стандартів публікації інформації щодо запобігання, виявлення та протидії корупції на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади; проведення регулярних медіа-заходів з антикорупційної тематики у державних органах; сприяння залученню громадськості для напрацювання механізмів вироблення рішення у сфері запобігання та протидії корупції; запровадження системи моніторингу та оцінки ефективності антикорупційних комунікацій; популяризацію системи електронних послуг в Україні як таких, що зменшують корупційні ризики. Також документ передбачає розробку та внесення на розгляд Уряду проекту Плану реалізації Стратегії антикорупційних комунікацій на 2019 рік, проведення заходів з поширення просвітницької інформації антикорупційного спрямування тощо.

На розгляді у Верховній Раді України перебуває проект Закону про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки (zareєстровано 26.04.2018 р., № 8324). Станом на 01.08.2018 р. цей нормативний акт не прийнято. Відповідно до законопроекту, у разі його ухвалення через три місяці після набрання чинності документом Кабмін має затвердити Державну програму з реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2018–2020 роки. За результатами розгляду проекту Антикорупційної стратегії на 2018–2020 роки Комітет Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції ухвалив рішення рекомендувати Верховній Раді України повернути Кабінету Міністрів України як суб'єкту законодавчої ініціативи законопроект на доопрацювання. Таким чином, відтермінування прийняття цього системного

⁷³⁸ Уряд затвердив план заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-strategiyi-komunikacij-u-sferi-zapobigannya-ta-protidiyi-korupcii-na-2018-rik>

документа зумовить дисбаланс нормативних актів щодо його реалізації, а отже, знову порушиться системність антикорупційного законодавства.

Довідково. Проект Антикорупційної стратегії на 2018–2020 роки готувався з урахуванням думки Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції, представників громадянського суспільства, серед яких Центр політико-правових реформ, Антикорупційний штаб, Фондація «Відкрите суспільство», а також експертів міжнародних партнерів, у т. ч. Антикорупційної ініціативи ЄС в Україні та Програми розвитку ООН в Україні. У жовтні 2017 р. в Національному агентстві з питань запобігання корупції відбулося за їх участі обговорення положень цього проекту. Представники Урядово-громадської ініціативи «Разом проти корупції» в цілому підтримали підготовлений Національним агентством проект Антикорупційної стратегії. Додатково у квітні 2018 р. проект був опрацьований з міжнародними партнерами (Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні, Програма розвитку ООН в Україні та Міжнародна фундація виборчих систем). Таким чином, на розгляд Верховної Ради України надійшов консолідований проект Антикорупційної стратегії, що був підготовлений з урахуванням громадської думки та експертних пропозицій міжнародних партнерів.

В Україні завершується формування інституційної основи для вироблення та реалізації антикорупційної політики; однак при цьому залишаються колізії між відповідними законодавчими актами в частині повноважень органів боротьби з корупцією та забезпечення їх належної співпраці, що вимагає вжиття заходів для оперативного усунення цих суперечностей.

Верховною Радою України 7 червня 2018 ухвалено Закон України «Про Вищий антикорупційний суд», внесений Президентом України до Парламенту в грудні 2017 р., а 21 червня 2018 р. прийнято Закон України «Про утворення Вищого антикорупційного суду», яким визначено місцезнаходження, територіальну юрисдикцію і статус цього суду. Таким чином, створено всі необхідні умови для належного формування та подальшого функціонування цієї надзвичайно важливої інституції.

Створення Антикорупційного суду – одна з вимог міжнародних партнерів України для подальшої співпраці. Серед його функцій –

розслідування справ Національного антикорупційного бюро щодо корупції серед високопосадовців.

Необхідне подальше приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних договорів, підписаних Україною, а саме: Конвенції ООН проти корупції, Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією, Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, та практики їх застосування. Формування чіткого інституційного базису дасть змогу вирішити проблему координації антикорупційної політики. Західні партнери та експерти наголошують на важливості підтримки роботи НАБУ, САП, НАЗК щодо забезпечення повного та ефективного контролю за перевіркою майнового стану українських посадових осіб. Нагальним питанням є незалежність та ефективність антикорупційних інституцій для того, щоб Національне антикорупційне бюро залишалось здатним ефективно та незалежно розслідувати випадки корупції.

Протягом 2017–2018 рр. актуальним стало питання оцінювання роботи новостворених антикорупційних органів. Показово, що жоден із них не отримав позитивної оцінки своєї діяльності від громадян України⁷³⁹. Частково це пояснюється відсутністю достатніх законодавчих механізмів проведення незалежної перевірки (аудиту) якості роботи цих органів, а в деяких випадках – зволіканням інших органів державної влади з проведенням таких перевірок. Зокрема, попри передбачену положенням закону про Національне антикорупційне бюро України щорічне незалежне оцінювання (аудит) ефективності діяльності НАБУ, його операційної та інституційної незалежності, виконання аудиту блокувалося через відсутність повного складу незалежних аудиторів. Лише в червні 2018 р. після призначення аудитора від Верховної Ради з'явилася реальна можливість провести таку перевірку до кінця року.

⁷³⁹ Загальнонаціональне опитування населення України, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 19 до 25 травня 2018 р. в усіх регіонах України (за винятком анексованої АР Крим і тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей). Опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3 %.

Стосовно Національного агентства із запобігання корупції та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури така процедура незалежної перевірки ефективності взагалі не передбачена, що ставить під сумнів у найближчій перспективі здатність цих органів виконувати свої обов'язки належним чином та відновити довіру громадян до державної антикорупційної політики. Також відсутність чіткої незалежної оцінки нових антикорупційних органів підриватиме довіру до України з боку міжнародних партнерів.

Роль громадянського суспільства у реалізації антикорупційної політики надзвичайно важлива. Зокрема, при формуванні в суспільстві атмосфери нетерпимості до проявів корупції у населення виникає довіра до антикорупційної політики держави і позитивне ставлення до викривачів, відбувається системне залучення державою активної частини населення, громадських об'єднань, представників бізнесу до антикорупційних заходів.

Експерти *Transparency International* Україна наголошують, що на теперішній час антикорупційний рух не став масовим і не стає масовим, що є суттєвим викликом для реалізації певних подальших кроків. Однією з найгостріших проблем у антикорупційній діяльності на місцях є високий рівень толерантності до корупції як з боку населення, так і місцевої влади та правоохоронних органів. Перешкодою для залучення широкого кола місцевих активістів до боротьби з корупцією є протидія і тиск з боку місцевих корупціонерів, у т. ч. представників місцевої влади і правоохоронних органів⁷⁴⁰. Відтак важливим питанням залишається сприяння розвитку та ефективній взаємодії громадських організацій на місцях.

Україна протистоїть зовнішньому агресору та змушена долати корупцію, яка нищить державу зсередини, що негативно впливає на

⁷⁴⁰ Населення має високий рівень недовіри до ефективності антикорупційної реформи – результати дослідження [Електронний ресурс] / ГО «Український кризовий медіа-центр». – Режим доступу: <http://ucmc.org.ua/uk/naselennya-maye-visokij-riven-nedoviri-efektivnosti-antikoruptsijnoyi-reformi-rezultati-doslidzhennya>

формування міцного підґрунтя конкурентоспроможної економіки. І в цій боротьбі всі гілки влади, правоохоронні та антикорупційні органи мають діяти спільно.

З огляду на зазначене можна визначити **основні напрями забезпечення результативності антикорупційних ініціатив та їх системності** задля розв'язання завдань антикорупційної реформи, а також відповідні заходи в межах цих напрямів.

I. Розвиток і вдосконалення нормативно-правового базису

Необхідно прийняти Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки та відповідну Програму реалізації нової Стратегії з врахуванням отриманих результатів, рекомендацій *GRECO*, *OECP* та недержавних аналітичних центрів з антикорупційних питань. Її завдання мають бути спрямовані на розв'язання таких нагальних питань:

- здійснення ефективного виконання спеціалізованими антикорупційними органами своїх функцій в інтересах суспільства;
- акцентування на послідовному викоріненні корупції у найбільш важливих сферах (державні підприємства, правоохоронні та контролюючі державні органи, судова влада);
- створення в суспільстві атмосфери несприйняття корупційних шляхів вирішення проблем;
- задіяння державою потенціалу співпраці зі структурами громадянського суспільства.

Забезпечити функціонування Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та з метою здійснення ефективного контролю за дотриманням вимог законодавства щодо подання е-декларацій, належної перевірки поданих декларацій та виявлення фактів порушення вимог фінансового контролю. Для якісного безперебійного функціонування та роботи Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на

виконання функцій держави або місцевого самоврядування, необхідно забезпечити належне фінансування.

Затвердити Порядок здійснення моніторингу способу життя суб'єктів декларування, що перебуває на державній реєстрації у Міністерстві юстиції; ухвалити Правила автоматизованої перевірки декларацій для логічного та арифметичного контролю відповідності відомостей декларацій відомостям без даних.

Здійснити внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» для врегулювання питання щодо визначення списку декларантів, зокрема співробітників грантових антикорупційних організацій, членів наглядових рад державних підприємств, депутатів сільських рад, негласних штатних співробітників спецслужб і правоохоронних органів.

Довідково. У березні 2017 р. Верховна Рада України внесла зміни до статті 3 Закону України «Про запобігання корупції». Президентський законопроект підтримали 268 народних депутатів. Спочатку законопроект мав на меті звільнення солдатів і молодших офіцерів від необхідності подавати е-декларації. Однак під час розгляду в другому читанні в законопроекті були зроблені суттєві виправлення. Зокрема, Закон зобов'язує подавати е-декларації представників антикорупційних організацій. У липні 2017 р. Главою держави до Парламенту України внесено законопроекти № 6674 і 6675, які замінюють декларації антикорупціонерів на розширену звітність про доходи організацій. Венеціанська комісія рекомендувала Україні до 1 квітня 2018 р. скасувати обов'язкове електронне декларування для представників антикорупційних громадських організацій, підкресливши, що громадські антикорупційні організації не повинні піддаватися більш суворій фінансовій звітності і не мають розкривати детальнішу інформацію, ніж інші неприбуткові організації, підприємства чи інші юридичні особи. 22 березня 2018 р. Верховна Рада України не змогла розглянути законопроекти про відстрочку або скасування е-декларування для представників антикорупційних громадських організацій. Відмова від скасування е-декларування для антикорупціонерів суперечить рекомендаціям міжнародних партнерів України, у т. ч. ЄС (також у контексті продовження моніторингу виконання Україною зобов'язань в рамках процесу лібералізації візового режиму), Венеціанської комісії та ОБСЄ/БДПЛ⁷⁴¹. Крім того, країни G7 підтримали рекомендації Венеціанської комісії щодо декларацій антикорупціонерів⁷⁴².

⁷⁴¹ Венеціанська комісія розкритикувала законопроекти про е-декларування для антикорупційних активістів [Електронний ресурс] / Детектор-медіа. – Режим доступу : <http://detector.media/community/article/135691/2018-03-16-venetsianska-komisiya-rozkritikuvala-zakonoproekti-pro-e-deklaruvannya-dlya-antikoruptionsiivnikh-aktivistiv/>

⁷⁴² Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» (щодо удосконалення здійснення фінансового контролю окремих категорій суб'єктів декларування) від 15 березня 2018 р. № 8129 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63635

Ухвалити Адміністративно-процедурний кодекс України задля врегулювання проблемних питань щодо надання (отримання) адміністративних послуг.

Забезпечити прийняття закону про адміністративну процедуру, який визначить підстави, порядок проведення перевірок і контрольних заходів органами держави; підстави та порядок ухвалення ними індивідуально-правових владних адміністративних актів за наслідками заходів контролю; порядок та особливості набуття такими актами чинності, адміністративного оскарження актів тощо.

Забезпечити повноцінну роботу Вищого антикорупційного суду та вдосконалення інституту відповідальності за корупційні правопорушення.

Внести зміни до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII, яким визначено, що Державне бюро розслідувань (ДБР) є центральним органом виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції⁷⁴³. Комітетом Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності на засіданні 04 квітня 2018 р. (протокол № 87) розглянуто доопрацьований проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань (реєстр. № 5395-д). Метою доопрацьованого законопроекту є вирішення комплексу правових, організаційних та кадрових питань, пов'язаних із забезпеченням початку повноцінного функціонування Державного бюро розслідувань⁷⁴⁴.

Довідково. Державне бюро розслідувань має розпочати роботу з дня укомплектування слідчих та оперативних підрозділів не менш як на 50 %

⁷⁴³ Закон України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-19>

⁷⁴⁴ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63812

працівників. Натомість зміни до закону, які дозволять запустити Держбюро. Згідно зі звітом про діяльність ДБР за період грудень 2017 р. – березень 2018 р. оголошено конкурси на 701 посаду Бюро. На 246 посад конкурси вже оголошено: на 27 керівних посад конкурс проводить зовнішня комісія, на 219 посад центрального апарату – внутрішня комісія ДБР. Ще на 455 посад до семи територіальних управлінь конкурси будуть оголошені найближчим часом. Так, у звіті наводиться перелік пропозицій щодо змін до законодавства, які необхідні для старту та подальшої ефективної роботи ДБР⁷⁴⁵.

Прийняти законопроект «Про Національне бюро фінансової безпеки України» від 19.03.2018 р. № 8157⁷⁴⁶, яким запропоновано остаточно ліквідувати податкову міліцію та замість неї створити нову службу – Національне бюро фінансової безпеки.

Довідково. Законопроектом «Про Національне бюро фінансової безпеки України» передбачається створення єдиного органу, що буде розслідувати економічні злочини, а підпорядковуватися – Президенту та Парламенту України. Головним завданням Національного бюро фінансової безпеки України стане забезпечення фінансової безпеки держави шляхом побудови на основі використання нових ризик-орієнтованих методів кримінального аналізу системи своєчасного виявлення та усунення системних загроз у сфері публічних фінансів, запобігання їх виникненню в майбутньому. Як очікується, одним із основних результатів прийняття цього Закону стане зниження корупційних ризиків у системі правоохоронних органів⁷⁴⁷. Розроблення законопроекту про створення наступника податкової міліції почалось іще до фактичної її ліквідації, однак продовжується донині, що негативно впливає на інституційне забезпечення реалізації антикорупційної реформи.

З метою реалізації норм антикорупційного законодавства в частині забезпечення додержання прав та ефективного захисту викривачів, утвердження та захисту свободи слова потрібно забезпечити розгляд і прийняття з урахуванням висловлених зауважень та пропозицій законопроектів:

- «Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» (реєстр. № 1098 від 28.11.2014 р.);

⁷⁴⁵ Держбюро розслідувань презентувало звіт про діяльність за 4 місяця [Електронний ресурс] / РБК. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/ukr/news/gosbyuro-rassledovaniy-predstavilo-otchet-1522398939.html>

⁷⁴⁶ Проект Закону про Національне бюро фінансової безпеки України від 19 березня 2018 р. № 8157 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63676

⁷⁴⁷ Пояснювальна записка до проекту Закону про Національне бюро фінансової безпеки України від 19 березня 2018 р. № 8157 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3676

- «Про захист викривачів і розкриття інформації про шкоду або загрозу суспільним інтересам» (реєстр. № 4038а від 20.07.2016 р.).

З метою вдосконалення законодавства України у сферах очищення влади є потреба вивчити питання щодо необхідності внесення змін до статті 56 Закону України «Про запобігання корупції» стосовно обов'язковості проведення спеціальної перевірки претендентів на посади, котрі мають наміри посісти відповідальне або особливо відповідальне становища та вже перебувають на посадах, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Є потреба вивчити питання про доцільність внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо забезпечення участі Національного антикорупційного бюро України у судовому процесі.

З огляду на виявлені судовою практикою недоліки законодавчого регулювання окремих питань адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), якими врегулювати питання щодо:

- відводу, самовідводу головуючого у справі про вчинення адміністративного правопорушення, яке пов'язане з корупцією;
- фіксації судового провадження в суді першої та апеляційної інстанцій;
- можливості прийняття судом рішення про повернення матеріалів про притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, для дооформлення;
- участі прокурора під час розгляду справи про вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією;

- недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав і свобод людини;

- порядку зміни підсудності у справах про адміністративні правопорушення, у т. ч. пов'язані з корупцією.

Важливо ресурсно забезпечити реалізацію Закону України «Про утворення Вищого антикорупційного суду» від 21 червня 2018 р.

Згідно із вимогами законодавства вжити вичерпних заходів з метою забезпечення доступу Національного агентства з питань запобігання корупції до інформаційних баз даних державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, користування державними, у т. ч. урядовими системами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами.

Забезпечити повноту внесення до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення, відомостей про осіб, притягнутих до відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення.

Окрім того, Національному агентству з питань запобігання корупції необхідно:

- забезпечити реалізацію заходів для стабільного функціонування Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, повноти внесення відомостей про осіб, притягнутих до відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення;

- вжити усіх необхідних заходів щодо якнайшвидшого завершення перевірки декларації осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування категорій «А» і «Б», та інформувати громадськість про її результати.

У свою чергу, Міністерству юстиції України доцільно зосередити зусилля на виконанні повноважень із здійснення антикорупційної експертизи

нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, напрацюванні рекомендацій для вдосконалення законодавства; розробленні нормативно-правових актів, що впливають з положень Закону України «Про запобігання корупції» та необхідні для поліпшення реалізації його приписів; а також вжити необхідних заходів для надання доступу НАЗК до необхідних баз даних для забезпечення його повноцінної роботи.

II. Подальше реформування системи державного фінансового контролю й аудиту для забезпечення ефективності та мінімізації корупційних діянь

Необхідно вжити заходів з реалізації положень Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю⁷⁴⁸.

Удосконалити положення законодавчої бази та формування методології для проведення органами Державної аудиторської служби України (ДАСУ) різних видів і форм державного фінансового аудиту (аудиту фінансової звітності; аудиту коштів (фондів і грантів) ЄС; ІТ-аудиту; аудиту інвестиційних проектів; аудиту державних (регіональних) цільових програм тощо) через обмеженість запроваджених видів і форм аудиту в практику органів Державної аудиторської служби України; недосконалість методології запроваджених видів аудиту (виконання бюджетних програм, місцевих бюджетів, діяльності суб'єктів господарювання), її невідповідність сучасним міжнародним стандартам у зазначеній сфері; низьку спроможність залучення міжнародної технічної допомоги.

Потрібно започаткувати співпрацю з європейськими органами протидії фінансово-економічним правопорушенням (зокрема, агенцією Європейської Комісії – Європейським офісом по боротьбі з шахрайством (*European Anti-Fraud Office, OLAF*)).

⁷⁴⁸ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року» від 10 травня 2018 р. № 310-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/310-2018-%D1%80>

Розширити заходи впливу органів Державної аудиторської служби України на несумлінних керівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та порушників фінансової дисципліни, бюджетного законодавства щодо невиконання ними законних вимог.

Підвищити відповідальність розпорядників бюджетних коштів за впровадження та розвиток внутрішнього контролю для підвищення рівня усвідомлення сутності державного внутрішнього фінансового контролю та відповідальності за результати їхньої діяльності перед суспільством.

Розширити доступ до інформаційних ресурсів (бази даних, реєстри, автоматизовані системи), зокрема через відсутність в окремих випадках або недосконалість механізму обміну інформацією між відповідними державними органами, брак ефективної взаємодії органів контролю між собою.

Підвищити рівень охоплення контролем місцевих бюджетів Рахунковою палатою України та органами Державної аудиторської служби України.

Удосконалити систему навчання та підвищення кваліфікації державних аудиторів шляхом упровадження у вітчизняну практику міжнародних підходів постійного професійного розвитку, збільшення ресурсів на зазначені цілі, активне залучення міжнародних донорських організацій.

III. Розвиток сфери публічних закупівель

Потрібно розробити та внести зміни до статті 164-14 КУпАП з метою приведення її у відповідність до чинного Закону України «Про публічні закупівлі».

Запровадити механізм розробки та затвердження аудиторами підзаконних документів, що стосуються моніторингу публічних закупівель.

Забезпечити дієвість роботи електронного кабінету ДАСУ та завершеність його функціоналу.

Забезпечити повноцінне впровадження ризик-індикаторів, які сьогодні працюють у тестовому режимі.

Через те, що в кожному тендері різняться як переліки документів, так і строки їх надання, може виникати плутанина, і знову формалізм може стати на заваді підписання договорів. Відтак потрібно законодавчо закріпити єдиний перелік документів, які повинен надати переможець, та єдині строки їх подання.

Унормувати процедури Постійно діючої адміністративної колегії з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель, що створена в Антимонопольному комітеті з метою неупередженого та ефективного захисту прав та законних інтересів осіб, пов'язаних з участю у процедурах закупівлі.

Визначити сфери застосування Закону України «Про публічні закупівлі» в частині суб'єктів та галузей, на які поширюється сфера дії Закону, а також вартісних порогів його застосування.

Визначити порядок взаємодії електронної системи закупівель з інформаційними системами Державної фіскальної служби України з метою обміну інформацією про відсутність або наявність заборгованості зі сплати податків, зборів, платежів та забезпечення можливості перевірки відсутності підстав для відхилення пропозиції учасника процедури закупівлі.

Розробити нормативно-правовий акт щодо запровадження диференційованого підходу до оплати за скарги залежно від очікуваної вартості закупівлі.

IV. Підвищення ефективності управління публічними ресурсами

Необхідно розробити й затвердити внутрішній нормативно-правовий акт, що передбачатиме процедуру роботи з повідомленнями викривачів корупції у Фонді державного майна України (ФДМУ).

Посилити персональну відповідальність за порушення законодавства працівниками Фонду державного майна України.

Здійснити стандартизацію внутрішніх процедур у межах приватизаційного процесу.

Вживати превентивні та адміністративні заходи з метою забезпечення внесення актуальної інформації, недопущення коригування, виправлення, викривлення відомостей або інших маніпуляцій з інформацією в базах даних, інформаційних системах державних органів приватизації.

Удосконалити нормативно-правові акти з оцінки майна та оціночної діяльності з метою запобігання неналежному виконанню оцінювачами та суб'єктами оціночної діяльності умов здійснення оціночної діяльності та вимог законодавства, зокрема щодо оцінки для цілей оподаткування.

Посилити відповідальність за повноту й достовірність даних, які Мінекономрозвитку отримує від уповноважених органів про об'єкти державної власності, що перебувають у сфері їхнього відання.

Забезпечення нормативно-правового й технічного вдосконалення системи публічних закупівель та узгодження низки норм українського законодавства у сфері публічних закупівель з Директивами ЄС відповідно до зобов'язань, які держава взяла на себе в рамках Угоди про асоціацію.

Забезпечення максимального поширення практики та кількості послуг, котрі надаються центрами надання адміністративних послуг для населення та бізнесу на засадах електронного документообігу, прозорості, оперативності, зменшення кількості документів та процедурних дій відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги».

Крім зазначених, важливими напрямками протидії корупції у сфері управління публічними ресурсами є:

- посилення відповідальності уповноважених органів державного управління за результати упорядкування об'єктів державної власності, що перебувають у сфері їхнього відання, а також за ефективність діяльності

підпорядкованих суб'єктів господарювання шляхом внесенням відповідних правок у Адміністративний та Кримінальний кодекси України;

- надання уповноваженими органами управління доступу фахівцям ФДМУ до повних і достовірних даних про об'єкти державної власності (до електронних баз даних), що перебувають у сфері їхнього управління, для наповнення та упорядкування Єдиного реєстру об'єктів державної власності;

- проведення представниками ФДМУ суцільної інвентаризації об'єктів державної власності, які перебувають у сфері управління відповідних державних органів, з метою вдосконалення та уточнення даних Єдиного реєстру об'єктів державної власності, ведення якого здійснюється Фондом;

- затвердження нової Методики проведення інвентаризації об'єктів державної власності з урахуванням переліку суб'єктів управління, визначених статтею 4 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р. № 185;

- скасування Парламентом України або перегляд у бік спрощення суперечливої норми Закону України «Про запобігання корупції» про необхідність подання е-декларацій членами наглядових рад;

- закріплення в Законі України «Про приватизацію державного і комунального майна» норми про те, що продаж об'єктів малої приватизації стартує із справедливої вартості, шляхом внесення відповідної правки. Наразі Законом передбачено, що стартовою ціною об'єктів малої приватизації стане чиста вартість активів, або балансова, якщо чиста вартість негативна. Коли балансова вартість відсутня, ФДМУ зобов'язаний вивчити попит і запропонувати стартову ціну. Якщо після вивчення попиту немає можливості встановлення ціни, то буде використовуватися методика оцінки, визначена Урядом України.

V. Підвищення ефективності співробітництва між урядовими інституціями та громадянським суспільством у сфері протидії корупції

Потрібно прийняти Закон України «Про E-Government» («Електронне урядування» або аналог систем «Відкритого уряду», що застосовуються в розвинених країнах). Цей законодавчий документ повинен базуватися на запропонованій Урядом Концепції розвитку електронного уряду в Україні від 20 вересня 2017 р. № 649-р⁷⁴⁹, що акцентує увагу на таких напрямках:

- модернізація публічних послуг та розвиток взаємодії влади, громадян і бізнесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій;
- розвиток електронних послуг;
- розвиток відкритих даних;
- розвиток електронних інструментів залучення громадян;
- розвиток електронної ідентифікації та довірчих послуг;
- розвиток електронної взаємодії;
- розвиток електронного документообігу.

Прийняття зазначеного Закону є необхідним кроком, зважаючи на те, що Концепція⁷⁵⁰ не є обов'язковою до виконання та має, швидше, рекомендаційний характер. Крім того, не передбачено конкретне цільове фінансування реалізації кожного з пунктів Концепції.

Укладення протоколу про співробітництво з ініціативною групою представників громадянського суспільства перед запровадженням комплексної системи «Електронного урядування», до складу якої повинні увійти неурядові організації та комерційні компанії у контексті запровадження системи «Відкритого уряду».

Здійснення постійного моніторингу рівня корупції у суспільстві із залученням представників громадянського суспільства⁷⁵¹. Доцільно зауважити, що одне з останніх масштабних досліджень рівня корупції в Україні висвітлено в аналітичній доповіді «Україна проти корупції:

⁷⁵⁰ Концепція (лат. *conceptio* – розуміння) – система поглядів, те або інше розуміння явищ і процесів; єдиний, визначальний задум.

⁷⁵¹ Concept [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.transparency.org/>

Економічний фронт. Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014–2018 рр.», у якому детально розкрито питання протидії корупції в українському суспільстві. Чинною методикою оцінювання рівня корупції є та, що визначена в «Засадах методології оцінювання рівня корупції в Україні», яка базується на щорічному тематичному опитуванні населення⁷⁵².

Укладення рамкових угод з інститутами громадянського суспільства з метою визначення цілей та ініціатив громадянського суспільства і пропонування способів їх імплементації. Варто зазначити, що перші прогресивні кроки у цьому напрямі були запроваджені із прийняттям «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки» згідно з Указом Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26 лютого 2016 р. № 68⁷⁵³.

Створення реєстру лобістів і лобістських організацій на зразок «Загального прозорого реєстру» (*Joint Transparency Register*)⁷⁵⁴, який існує в країнах ЄС та Європарламенті.

Підбиваючи підсумки, варто наголосити на тому, що прямих шляхів до успіху не існує, як і швидких рецептів виправлення проблем, що є надзвичайно складними у вирішенні. Попереду у держави та громадських інституцій дуже велика робота щодо завершення формування антикорупційного законодавства та запровадження ефективного механізму застосування його положень, що дасть змогу забезпечити досягнення визначених цілей антикорупційної реформи на системній основі. Зважаючи на скоординовану діяльність органів державної влади, яка спрямована на реалізацію подальших завдань державної антикорупційної політики, активну позицію правоохоронних органів щодо невідворотності покарання за

⁷⁵² Засади методології оцінювання корупції в Україні [Електронний ресурс]: навч.-практ. посіб. / Сердюк О.В., Осика І.М., Волянська О.В., Огай М.А.. – К.: Атіка-Н, 2010. – 116 с. – Режим доступу: http://www.iahr.com.ua/files/works_docs/74.pdf

⁷⁵³ Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26 лютого 2016 р. № 68 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>

⁷⁵⁴ Там само.

корупцію та участь громадянського суспільства, запроваджені кроки дадуть змогу знизити рівень корупції в державі, сформувавши засади конкурентоспроможності економіки та створити умови для поступального розвитку країни.

3.3.2. Реформа місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою

За період з 2014 р. в Україні відбулися великі зрушення в бік модернізації підходу до державного управління територіями, спрямовані на зміцнення розвитку України, підвищення якості життя й добробуту населення, розбудову держави. Для продовження руху в напрямку реформ потрібно інституційно закріпити позитивні досягнення, забезпечити у країні наявність умов для успішної децентралізації і надалі розвивати культуру спроможності та відданості реформі.

Подальше ефективне впровадження комплексної реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади вимагає виконання таких кроків:

- *формування конституційної основи для поглиблення зазначеної реформи шляхом внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади.* Необхідно відновити роботу над законопроектом про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади, яким має бути сформована конституційна основа для створення та подальшого функціонування нової системи територіальної організації влади та системи адміністративно-територіального устрою України;

- *прийняття базового законодавства щодо нової системи адміністративно-територіального устрою.* Подальше успішне реформування територіальних громад як елементів базового рівня територіального управління має відбуватись у контексті системної реформи адміністративно-територіального устрою. У 2018 р. до Верховної Ради внесено урядовий законопроект, що визначає засади адміністративно-

територіального устрою України, порядок утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних одиниць тощо⁷⁵⁵. Зокрема, у законопроекті визначаються основні принципи адміністративно-територіального устрою та механізми внесення змін до нього. Цей документ було підтримано ключовими стейкхолдерами впровадження реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади⁷⁵⁶. Завершення процесу об'єднання територіальних громад, проведення чергових місцевих виборів має кореспондувати із формуванням нової системи адміністративно-територіального устрою, реформуванням територіальної організації влади на субрегіональному (районному) рівні, синхронізацією цього процесу з впровадженням освітньої, медичної та інших секторальних реформ;

- *пришвидшення об'єднання територіальних громад виключно згідно із перспективними планами формування територіальних громад областей та вимогами Методики формування спроможних територіальних громад.*

Необхідно завершити роботу над доопрацюванням перспективних планів формування територіальних громад областей та затвердити їх в остаточній редакції. При внесенні змін до перспективних планів формування територіальних громад областей треба враховувати особливості впровадження освітньої, медичної та інших секторальних реформ. На підставі консультацій із представницькими органами місцевого самоврядування територіальних громад міст обласного значення та суміжних сільських, селищних громад передбачити в перспективних планах формування територій громад областей можливість приєднання територіальних громад до міст обласного значення. У Методиці формування

⁷⁵⁵ Проект Закону про засади адміністративно-територіального устрою України [Електронний ресурс]. – Джерело інформації : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63508

⁷⁵⁶ Асоціація міст України та проект ПУЛЬС підтримують необхідність прийняття Закону щодо адміністративно-територіального устрою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.auc.org.ua/novyna/asociaciya-mist-ukrayiny-ta-proekt-puls-pidtrymuuyut-neobhidnist-pryynyattya-zakonu-shchodo> ; Рада Європи підтримала законопроект про засади адмінтерустрою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/news/8997>

спроможних територіальних громад⁷⁵⁷ визначити критерій щодо чисельності населення, яким має відповідати ОТГ. Забезпечити подальше об'єднання територіальних громад лише відповідно до перспективних планів територіальних громад областей та Методики формування спроможних територіальних громад;

- *встановлення граничного терміну завершення етапу добровільного об'єднання територіальних громад.* Зокрема, необхідно внести зміни до прикінцевих положень Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», додавши до нього положення щодо граничного терміну завершення добровільного об'єднання територіальних громад, яке має відбутися до чергових місцевих виборів. Потребує розробки та прийняття законопроект про об'єднання в адміністративному порядку відповідно до форматів, затверджених перспективними планами формування територій громад областей, тих територіальних громад, які не об'єдналися в добровільному порядку;

- *формування законодавчої основи створення та функціонування міських агломерацій.* У Верховній Раді України 17.07.2018 р. зареєстровано проект Закону про міські агломерації, який передбачає запровадження нової спрощеної форми співробітництва територіальних громад навколо міста – центра агломерації. Цей документ у разі його прийняття стане потужним імпульсом для розвитку як міст, так і суміжних сільських та селищних територій. Важливість законопроекту зумовлена також тим, що затягування процесу прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо добровільного приєднання територіальних громад сіл, селищ до територіальних громад міст республіканського Автономної Республіки Крим, обласного значення»⁷⁵⁸

⁷⁵⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад» від 08 квітня 2015 р. № 214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-p>

⁷⁵⁸ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо добровільного приєднання територіальних громад сіл, селищ до територіальних громад міст

призвело до того, що низка міст обласного значення оточені вже утвореними ОТГ та не мають перспектив до приєднання суміжних сільських, селищних територіальних громад. Надання можливості створення міських агломерацій навколо таких міст стане альтернативою утворенню ОТГ на базі міст обласного значення;

- *удосконалення правового регулювання служби в органах місцевого самоврядування.* Прийняття проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»⁷⁵⁹ є важливим кроком на шляху до реформування місцевого самоврядування. Цей Закон дозволить органам місцевого самоврядування формувати професійний сталий склад працівників з належними умовами оплати праці та забезпечить конкурентоспроможність служби в органах місцевого самоврядування;

- *удосконалення правового регулювання статусу старости села, селища* в частині покладення обов'язків старости до обрання його на перших виборах та у разі його відсутності. Зокрема, потрібно внести зміни до частини 3 Прикінцевих положень Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»⁷⁶⁰ та передбачити можливість покладення обов'язків старости на секретаря сільської, селищної ради територіальної громади, яка увійшла до складу ОТГ, у випадку, якщо особа, котра здійснювала повноваження сільського, селищного голови відповідної територіальної громади до об'єднання, не може за законодавством або відмовляється виконувати обов'язки старости. Передбачити в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні»⁷⁶¹ правовий механізм заміщення старости (виконання його повноважень) за його відсутності іншою

республіканського Автономної Республіки Крим, обласного значення» від 03 квітня 2018 р. № 2379-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2379-19/paran2#n2>

⁷⁵⁹ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [Електронний ресурс]. – Джерело інформації: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64016

⁷⁶⁰ Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05 лютого 2015 р. № 157-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19/page2>

⁷⁶¹ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vp/print1513150328432143>

посадовою особою місцевого самоврядування, яка є членом виконавчого комітету ради ОТГ;

- *унормування питання розподілу і виконання повноважень між районними радами, районними державними адміністраціями та сільськими, селищними, міськими радами ОТГ у районах, територія яких переважно охоплена створеними ОТГ, а також правових підстав та механізму припинення повноважень районних рад у тих районах, територія яких повністю охоплена ОТГ;*

- *створення правового механізму розподілу майна спільної власності територіальних громад району між кількома ОТГ, утвореними в межах одного району. Необхідно доповнити частину 3 статті 8 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» положенням, у якому визначити механізм розподілу майна спільної власності територіальних громад району між кількома ОТГ, утвореними в межах одного району;*

- *урегулювання проблем практичного застосування положень законодавства щодо добровільного приєднання територіальних громад. Необхідно усунути протиріччя вищезазначеного закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо ініціювання добровільного приєднання (частина 3 статті 8-1 та частина 1 статті 5 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»), визначивши, що ініціювати добровільне приєднання можуть лише визначені законом суб'єкти ініціювання сільської, селищної територіальної громади, що бажає приєднатися. У Законі України «Про місцеві вибори»⁷⁶² передбачити можливість проведення додаткових виборів депутатів при приєднанні сільської, селищної територіальної громади до міської ОТГ;*

- *посилення методичної, експертної та ресурсної підтримки створення й розвитку об'єднаних територіальних громад. Необхідне встановлення чіткої координації та налагодження взаємодії між обласними*

⁷⁶² Закон України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 р. № 595-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/595-19/print1513608950553731>

державними адміністраціями, усіма ВАОМС, проектами міжнародної технічної допомоги (МТД), іншими організаціями та окремими експертами, які беруть участь у впровадженні реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади, надають методичну, експертну та ресурсну підтримку ОТГ. Потребує посилення робота щодо допомоги ОТГ у формуванні стратегій розвитку, інвестиційних паспортів, проектів, що можуть фінансуватися з коштів ДФРР, субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ та інших джерел.

Виявлені проблеми у сфері дотримання прав територіальних громад довели, що розв'язання вищенаведених соціально-економічних та управлінських питань потребує здійснення низки першочергових заходів, як-от:

- забезпечення правової визначеності цивільно-правового статусу та правосуб'єктності територіальних громад в Україні з урахуванням досвіду розвинених країн;
- проведення суцільної інвентаризації комунального майна, насамперед земельних ресурсів; інтенсифікації наповнення Єдиного державного реєстру речових прав на нерухоме майно з виокремленням розділів публічної власності, Публічної кадастрової карти України, публічних реєстрів комунальної власності на офіційних сайтах органів місцевого самоврядування та прозорого доступу до цієї інформації членів територіальних громад;
- удосконалення обліку та контролю за цільовим використанням земельних ресурсів в Україні, особливо земель сільськогосподарського призначення, посилення відповідальності за нецільове їх використання, залучення територіальних громад до інвентаризації, моніторингу та контролю за їх обігом;

- здійснення Держгеокадастром перевірки використання особливо цінних земельних ресурсів, невідкладне забезпечення Кабінетом Міністрів України створення порядку розробки проектів землеустрою особливо цінних земель;
- завершення процесу розмежування земель державної та комунальної форми власності з відповідним юридичним оформленням права власності територіальних громад на комунальні землі;
- забезпечення Верховною Радою України розгляду та прийняття законопроектів, які утверджують механізми прямої демократії в системі місцевого самоврядування, серед яких пріоритетним повинен стати розгляд законопроектів щодо механізмів безпосередньої участі членів територіальних громад у місцевому самоврядуванні через місцеві референдуми, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, петиції, громадські слухання, органи самоорганізації населення, інструменти електронного урядування та ін. За сприяння Мінрегіону, державних та районних адміністрацій, органів місцевого самоврядування необхідно активізувати розробку і прийняття статутів територіальних громад з конкретизацією в них порядку реалізації права на участь членів територіальних громад права на місцеве самоврядування, зокрема місцеві ініціативи, збори громадян за місцем проживання, громадських слухань та ін.;
- на виконання вимог Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» започаткувати процес формування та ведення реєстрів територіальних громад для чіткого обліку їхніх членів, розроблення нормативно-методичних рекомендацій щодо ведення цих реєстрів;
- у процесі реформи адміністративно-територіального устрою України запровадити уніфіковані, чіткі порядки створення, реорганізації та

ліквідації навчально-виховних закладів, медичних, лікувальних, рекреаційних та інших закладів соціальної та гуманітарної інфраструктури, запобігати необґрунтованій їх ліквідації;

- запровадження Єдиного державного реєстру містобудівної документації з повним її обліком та публічним доступом членів територіальних громад до цього реєстру, зокрема генеральних планів, планів зонувань територій, детальних планів територій;
- забезпечення розробки та прийняття Кабінетом Міністрів України нормативно-правових актів, якими необхідно визначити переліки курортних населених пунктів, порядок та режими їх використання. До прийняття зазначених нормативно-правових актів накласти мораторій на відведення або зміну цільового призначення земель на території курортних населених пунктів, які мали такий статус згідно із скасованою постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до курортних» від 28 грудня 1996 р. № 1576;
- прискорення процесу просторового планування розвитку територіальних громад з урахуванням нормативних вимог забезпечення соціальних, економічних та культурних прав громадян, насамперед на дошкільну, шкільну, позашкільну освіту, права на медичне обслуговування, на доступ до соціальної інфраструктури тощо.

3.3.3. Фінансова децентралізація

Подальші кроки реалізації реформи фінансової децентралізації пропонується актуалізувати з урахуванням таких положень:

- *чітке визначення функцій та повноважень органів влади (держава – область – район – громада)* з метою економічно обґрунтованого розподілу видатків між Державним бюджетом України та місцевими бюджетами, а також розподілу джерел доходів між ними; припинення

практики щорічного внесення змін формування дохідної та видаткової частин місцевих бюджетів, що унеможливило середньострокове планування показників та посилює розбалансованість місцевих бюджетів;

- *затвердження державних соціальних стандартів і нормативів* в описовому та вартісному вигляді за кожним із повноважень, делегованих державою місцевому самоврядуванню, першочергово – у галузі освіти та охорони здоров'я, з метою гарантування їх якості, формування передумов для функціонування ринку соціальних послуг;
- *створення стабільної податкової бази місцевих бюджетів* шляхом недопущення щорічних податкових нововведень та кардинальних змін до податкового законодавства, які суттєво змінюють механізми оподаткування чи зарахування податків, у т. ч. надання додаткових податкових пільг, зокрема наприкінці року. Йдеться передусім про урегулювання питання повної сплати державними підприємствами орендної плати за користування комунальним майном, плати за землю та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- *удосконалення системи адміністрування податків*, тобто їх спрощення, оптимізації та прозорості, що дасть змогу забезпечити ефективний фіскальний контроль. Насамперед це передбачає надання органам місцевого самоврядування повноважень із формування та ведення муніципальних фіскальних реєстрів; урегулювання питання належного адміністрування органами ДФС місцевих податків або передачі цих повноважень до органів місцевого самоврядування; інформаційне наповнення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно;
- *удосконалення системи фінансування освітньої сфери за рахунок освітньої субвенції з Державного бюджету України*, зокрема потрібно здійснити перегляд коефіцієнтів, що використовуються у формулі

розрахунку освітньої субвенції (урахувати реальний контингент учнів та потреби у педагогічному персоналі, поділ класів на групи при вивченні окремих предметів, видатки на заміну тимчасово відсутніх працівників та ін.) та передбачити у бюджетному законодавстві можливість коригування обсягів освітньої субвенції протягом бюджетного періоду;

- *підвищення дієвості механізмів стимулювання економічного розвитку регіонів* шляхом удосконалення процедури відбору проектів ДФРР через посилення інвестиційної складової проектів, забезпечення прозорості формування регіональних комісій та відбору проектів на регіональному рівні, удосконалення методики нарахування субвенції з держаного бюджету на формування інфраструктури в частині включення до формули розподілу коштів міського населення тих населених пунктів, що входять до ОТГ.

Проблеми у сфері фінансового вирівнювання слід розглядати як такі, що несуть загрозу досягненню кінцевих цілей реформи децентралізації. Тому сучасні механізми бюджетного вирівнювання розвитку територій потребують якнайшвидшого вдосконалення за окресленими нижче напрямками.

1. *Перехід від вирівнювання громад за ПДФО до вирівнювання за всіма доходами.* Фінансове вирівнювання лише за показником ПДФО ставить територіальні громади в неоднакові умови розвитку. Більше того, такий підхід робить для громад другорядними питання покращення підприємницького середовища та створення робочих місць. Вважаємо, що у найближчій перспективі вирівнювання має проводитися з урахуванням всіх податкових доходів громад.

2. *Стабілізація фінансової політики держави в питаннях мотивування громад до нарощення власного фінансового потенціалу.* Одним із найбільш негативних моментів формування правового середовища функціонування територіальних громад є його нестабільність. Щороку процес розробки

головного фінансового документа країни супроводжується внесенням змін до нормативних актів, що регулюють умови розподілу бюджетного ресурсу між рівнями влади. Такі зміни дуже часто негативно впливають на прийняття рішень щодо створення нових об'єднаних територіальних громад, а також демотивують існуючі громади до ефективного формування та використання власного економічного потенціалу.

3. Розмежування горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів для міст обласного підпорядкування, районів та ОТГ. Існуючий фінансово-економічний потенціал та надходження ПДФО до бюджетів різних рівнів є дуже диференційованими, зокрема між міськими та сільськими адміністративно-територіальними одиницями. Якщо б вирівнювання податкоспроможності здійснювалось окремо для міст обласного підпорядкування, окремо для районів та для ОТГ, то результати були б кардинально іншими, адже податкоспроможність міських адміністративно-територіальних одиниць (середнє значення у містах – 3094 грн на особу) значно перевищує сільські (у середньому в ОТГ – 1210 грн на особу). З огляду на це вважаємо за доцільне імплементувати механізм горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів окремо для міст обласного підпорядкування, окремо для районів та окремо для ОТГ.

4. Посилення ролі інструментів вирівнювання за видатками у середньо- та довгостроковій перспективі. Орієнтування в системі бюджетного вирівнювання виключно на критерій податкоспроможності зумовлює виникнення низки проблем, серед яких: значна диференціація у фінансуванні послуг соціальної сфери, їхньої якості та доступності; збалансування місцевих бюджетів за рахунок скорочення видатків на соціальну сферу, що водночас не супроводжується оптимізацією соціальної інфраструктури; відсутність можливостей у громад та районів з низьким рівнем фінансово-економічного потенціалу запуску механізмів розвитку.

Нова система вирівнювання має ґрунтуватися на *нових стандартах соціальних послуг* розвитку мережі альтернативних провайдерів таких послуг. Окрім цього, важливою складовою системи вирівнювання розвитку територій має стати розроблення нової схеми територій з особливими проблемами розвитку та вироблення фінансового інструментарію підтримки економічного розвитку таких територій.

3.3.4. Напрями поглиблення секторальної децентралізації

Невід’ємною складовою частиною побудови ефективної децентралізованої системи управління в Україні є *упровадження принципу децентралізації під час втілення в життя секторальних реформ*.

У 2017 р. створено систему інституційної підтримки та прийнято значний масив законодавчо-нормативних документів, що дозволили розпочати практичну реалізацію секторальної децентралізації, яка активно запроваджується в 2018 р. Складові секторальної децентралізації відображені у Плані дій Уряду на 2018 рік⁷⁶³. Фінансування заходів із секторальної децентралізації відбувається з державного та місцевих бюджетів як у рамках окремих галузевих реформ, так і реформи децентралізації, у т. ч. за рахунок: коштів Державного фонду регіонального розвитку; субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об’єднаних територіальних громад; субвенції на заходи щодо соціально-економічного розвитку окремих територій; субвенцій на освіту, медицину, соціальний захист у межах виконання окремих бюджетних програм.

Втілення секторальних реформ відбувається за організаційної та фінансової підтримки міжнародних партнерів України, зокрема Європейського Союзу, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Європейського інвестиційного банку, окремих країн.

⁷⁶³ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2018 рік» від 28 березня 2018 р. № 244-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/244-2018-p>

Затверджений в лютому 2018 р. новий План дій Ради Європи для України на 2018–2021 рр. містить заходи із секторальної децентралізації щодо забезпечення нової якості в освіті, охороні здоров'я, наданні адміністративних і соціальних послуг, створенні безпечних і комфортних умов життя громадян. Маршрутна карта завдань з упровадження реформ⁷⁶⁴, визначена Радою донорів з питань децентралізації та Мінрегіоном України, також передбачає реалізацію низки кроків зі сприяння секторальній децентралізації.

Децентралізація *у сфері освіти* має забезпечити створення умов для рівного доступу до якісної дошкільної та загальної середньої освіти для всіх дітей, передусім у сільській місцевості; створення сучасних умов для навчання та розвитку дітей, у т. ч. для інклюзивного навчання дітей з особливими потребами. Для цього необхідно спрямувати зусилля на:

- розробку перспективних мереж закладів середньої та дошкільної освіти в регіонах з метою визначення пріоритетних проектів для надання державної підтримки;
- продовження формування мережі опорних шкіл та їхніх філіалів, оптимізацію мережі малокомплектних шкіл, у т. ч. в ОТГ;
- створення нового освітнього простору в школах, що передбачає енергоефективну модернізацію будівель, облаштування пришкільної території, оновлення навчального обладнання, забезпечення широкого використання ІТ-технологій, нових мультимедійних засобів навчання тощо;
- запровадження нового Державного стандарту початкової освіти в усіх школах з 2018–2019 навчального року;
- закупівлю нових шкільних автобусів для підвезення учнів до навчальних закладів у інші населені пункти;

⁷⁶⁴ Матриця результатів впровадження децентралізації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://donors.decentralization.gov.ua/uploads/admin/donors_senate/file_uk/files/58eb8e2c6783ec045d924a23/CRF_Ukrainian_-_all_in_one_01.08.2017.pdf

- створення безбар'єрного простору та умов для інклюзивного навчання, збільшення кількості дітей з особливими потребами, які навчаються в інклюзивних класах;

- забезпечення формування та функціонування територіальних органів Державної служби якості освіти для гарантування якості освіти, формування довіри суспільства до системи освіти;

- створення інклюзивно-ресурсних центрів для забезпечення доступності та якості освіти, системного супроводження дітей з особливими освітніми потребами протягом усього періоду навчання в закладах дошкільної і загальної середньої освіти;

- створення додаткових місць та побудову нових закладів дошкільної освіти для забезпечення якісної підготовки дітей дошкільного віку до навчання у школі та зменшення черги на вступ до закладів дошкільної освіти.

Секторальна децентралізація *у сфері медицини* має забезпечити рівний і справедливий доступ усіх громадян до якісних медичних послуг шляхом розмежування медичного обслуговування: на рівні громади – первинна та екстрена допомога; на рівні госпітального округу – основні медичні послуги та профілактика захворювань; на регіональному рівні – спеціалізована медична допомога.

Розбудова нової системи первинної ланки медицини відбувається у рамках імплементації ініційованого Президентом України П. Порошенком закону «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості»⁷⁶⁵. Для цього місцевим бюджетам виділено субвенцію в обсязі 5 млрд грн на покращення інфраструктури закладів охорони здоров'я у сільській місцевості. Мінрегіоном України у липні затверджено перший пул проектів, які реалізовуватимуться за рахунок субвенції, – будівництво 310 сучасних нових амбулаторій у сільській місцевості в 15 регіонах⁷⁶⁶. Також у 2018 р. підписано Меморандум між Мінрегіоном, МОЗ, Світовим банком та Міністерством закордонних справ, торгівлі та розвитку Канади щодо впровадження телемедицини.

Для подальшого впровадження реформи необхідно зосередити увагу насамперед на реалізації таких заходів:

- розроблення та погодження спільною комісією МОЗ та Мінрегіону перспективних планів формування спроможних мереж надавачів первинної медичної допомоги в усіх областях;
- розбудова мереж сучасних закладів первинної медико-санітарної допомоги у сільській місцевості, включно й будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт будівель та укомплектування їх необхідним обладнанням і стартовим набором ліків для надання первинної медичної допомоги;
- забезпечення обладнанням, комп'ютерною технікою та доступом до Інтернету закладів охорони здоров'я, у т. ч. у віддалених населених пунктах, для впровадження сучасних технологій з медичного обслуговування;
- упровадження електронної системи охорони здоров'я (*eHealth*) та підключення до неї центрів первинної медичної допомоги для оптимізації

⁷⁶⁵ Закон України «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» від 14 листопада 2017 р. № 2206-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2206-19>.

⁷⁶⁶ Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження переліку проектів та заходів, що фінансуються у 2018 році за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів, спрямованих на розвиток системи охорони здоров'я у сільській місцевості» від 26 липня 2018 р. № 187 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Nakaz.pdf>

процесу обліку у сфері первинної медицини, оперування програми «Доступні ліки», укладання договорів з Національною службою здоров'я України та переходу на нову систему фінансування медичних послуг;

- впровадження у первинній ланці медицини, ураховуючи провідний міжнародний досвід, телемедицини для здійснення дистанційного консультування пацієнтів профільними фахівцями;

- продовження формування мереж госпітальних округів у регіонах, унормування питань функціонування закладів охорони здоров'я, які надають медичні послуги вторинного рівня в межах госпітальних округів, активізація співробітництва органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань управління такими закладами.

Одним із пріоритетних завдань секторального виміру реформи децентралізації є *розбудова мережі центрів надання адміністративних послуг* (ЦНАП), які зроблять адміністративну послугу сучасним сервісом, зручним і доступним для всіх громадян, незалежно від місця їхнього проживання. Це завдання реалізується завдяки поєднанню зусиль органів місцевої влади, Уряду та міжнародних партнерів за бюджетні кошти та фінансування в рамках Програми «U-LEAD з Європою», якою передбачено спрямувати в 2016–2020 рр. близько 30 млн євро на підтримку створення та модернізації в Україні 600 ЦНАП. Важливим напрямом роботи є продовження унормування розширення переліку адміністративних послуг органів виконавчої влади, які надаються через ЦНАП. Також планується через ЦНАП надавати низку послуг у сфері соціального захисту населення у форматі «Прозорий офіс». Основними завданнями щодо розширення мережі та забезпечення ефективного функціонування ЦНАП є:

- подальше створення та забезпечення функціонування ЦНАП у форматі «Прозорий офіс», у т. ч. в ОТГ, для надання високоякісних адміністративних і соціальних послуг населенню;

- забезпечення сучасним обладнанням та автоматизація роботи ЦНАП, запровадження програмного забезпечення, у т. ч. для функціонування електронної системи керування чергою та мобільного ЦНАП;

- законодавче врегулювання передачі органам місцевого самоврядування додаткових повноважень із надання адміністративних послуг, у т. ч. з видачі документів щодо реєстрації транспортних засобів та видачі посвідчення водія, надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану тощо;

- розширення функціональних можливостей Єдиного державного порталу адміністративних послуг та інтеграція до нього інформаційних систем органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування для забезпечення надання адміністративних послуг за принципом «*OneStop Shop*»;

- забезпечення підключення ЦНАП до Єдиного державного демографічного реєстру для розширення місць доступу до адміністративних послуг ДМС;

- розроблення методичних рекомендацій щодо впровадження інтегрованої системи соціального захисту в ОТГ, залучення недержавних надавачів соціальних послуг для розвитку ринку соціальних послуг на місцевому рівні;

- розширення переліку та затвердження державних стандартів соціальних послуг, що надаються на рівні громади, у т. ч. через ЦНАП;

- організація програм із навчання та підвищення професійної компетентності посадових осіб та фахівців ЦНАП, розвиток інституту фахівців із соціальної роботи на рівні громади;

- проведення заходів щодо інформування жителів громад про особливості роботи ЦНАП, його переваги, права та обов'язки працівників та отримувачів послуг.

Децентралізація повноважень *у сфері містобудування та державного архітектурно-будівельного контролю* посилює роль місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо комплексного розвитку територіальних громад. У цьому напрямі на законодавчому рівні реформовано процедуру оформлення дозвільної документації у будівництві, змінено формат роботи Держархбудінспекції України на адміністративно-консультативний, затверджено Державні будівельні норми щодо складу та змісту схеми планування території⁷⁶⁷, якими регламентується питання розроблення й упровадження документації з просторового планування в ОТГ.

Основні напрями та завдання подальшої роботи у цій сфері такі:

- продовження процесу децентралізації повноважень у сфері державного архітектурно-будівельного контролю та надання організаційно-методичної допомоги органам місцевого самоврядування з отримання та реалізації цих повноважень;
- здійснення системної роботи щодо створення Містобудівного кадастру України – інструменту для ведення обліку об'єктів нерухомості та земельних ділянок, що сприятиме покращенню інвестиційного клімату, прискоренню дозвільних процедур у сфері будівництва, прозорості процесів просторового планування, проектування та будівництва в громадах;
- законодавче врегулювання зменшення надмірних обов'язкових вимог з питань технічного регулювання у будівництві для посилення інвестиційної привабливості будівельної галузі шляхом внесення змін до Закону України «Про будівельні норми»;
- удосконалення законодавчого регулювання містобудівної діяльності з питань розширення повноважень органів місцевого самоврядування щодо планування та забудови територій, розроблення плану території ОТГ шляхом

⁷⁶⁷ Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження ДБН Б.1.1-21:2017 «Склад та зміст схеми планування території, на якій реалізуються повноваження сільських, селищних, міських рад» від 27 грудня 2017 р. № 343 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/FN038893.html

схвалення проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності».

Децентралізація управління дорогами та дорожнім господарством має забезпечити інтеграцію громад у єдину транспортну систему країни та надання якісних і доступних транспортних послуг населенню. В рамках децентралізації, за даними Мінінфраструктури України, з 1 січня 2018 р. 117 тис. км місцевих доріг передано на баланс місцевих органів влади, тоді як на балансі Укравтодору залишилося близько 52 тис. км доріг державного і міжнародного значення. Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах у 2018 р. становить понад 11,5 млрд грн. З січня 2018 р. в Україні запрацював Державний дорожній фонд, 35 % видатків якого будуть спрямовані на будівництво, реконструкцію та ремонт доріг місцевого значення та вулиць і доріг у населених пунктах.

Для подальшої успішної реалізації наступних етапів реформи децентралізації управління дорогами та дорожнім господарством необхідно:

- розробити і затвердити середньострокові програми реконструкції та будівництва доріг місцевого значення в кожному регіоні;
- забезпечити наповнення та ефективне функціонування Державного дорожнього фонду України, виявлення проблемних питань та їх оперативного вирішення;
- надати методичну підтримку, консультування, організувати навчання фахівців місцевих органів влади з питань підготовки проектної документації, проведення тендерів тощо для забезпечення вчасного виконання будівельних та ремонтних робіт та ефективного використання фінансових ресурсів;
- забезпечити надання місцевим органам влади методичної та організаційної підтримки з питань залучення міжнародних кредитних коштів

для фінансування проектів із будівництва та модернізації транспортної інфраструктури.

Децентралізація у сфері *житлово-комунального господарства* передбачає суттєве розширення повноважень і ресурсів органів місцевого самоврядування для забезпечення ефективного функціонування ЖКГ та модернізації інфраструктури систем життєзабезпечення. У 2017 р. створена законодавчо-нормативна база для запровадження з 2018 р. реформи ЖКГ у напрямках забезпечення якісних і доступних житлово-комунальних послуг, тарифоутворення, модернізації систем теплопостачання та водопостачання. Проте в червні 2018 р. рішенням Верховної Ради України відтерміновано до 1 травня 2019 р. введення в дію положень ключового Закону України «Про житлово-комунальні послуги» в частині регулювання комунальних послуг.

Також у 2017 р. вдосконалено законодавчу базу та зміцнено фінансове забезпечення для реалізації політики енергоефективності, зокрема проведення масштабної термомодернізації житлового сектору та комунальних будівель. Уряд продовжує реалізацію програми «теплих кредитів», на яку в 2018 р. передбачено 400 млн грн З 2018 р. розпочав роботу Фонд енергоефективності, що має стати інструментом стимулювання та підтримки здійснення заходів з підвищення рівня енергетичної ефективності будівель та енергозбереження. Бюджетне фінансування цього Фонду на 2018 р. становить 1,6 млрд грн 18 квітня 2018 р. підписано Фінансову угоду між Україною та ЄС (програма *EE4U*) щодо надання 50 млн євробезповоротного фінансування проектів Фонду енергоефективності. 21 квітня 2018 р. підписано угоду між Міжнародною фінансовою корпорацією (*IFC*), Європейським Союзом та урядом Німеччини про створення спеціального Мультидонорського фонду для співфінансування Фонду енергоефективності. Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) нещодавно розпочав кредитну програму на загальну суму 100 млн євро для фінансування проектів підвищення

енергоефективності громадських будівель із застосуванням механізму енергосервісного контракту.

Для подальшої децентралізації у сфері ЖКГ та реалізації політики енергоефективності необхідно:

- продовжити розроблення та прийняття нормативної бази для реалізації законів «Про житлово-комунальні послуги» та «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання», зокрема щодо тарифної політики, забезпечення ефективного управління спільним майном багатоквартирних будинків, запровадження обов'язкового комерційного та розподільного обліку теплової енергії, гарячої та питної води;

- створити необхідну нормативну базу та організаційне забезпечення для функціонування Фонду енергоефективності, у т. ч. щодо алгоритму взаємодії Мультидонорського фонду та Мінрегіону щодо співфінансування цього Фонду, створення сучасної ІТ-платформи для його діяльності, кадрового забезпечення тощо;

- прийняти нормативну базу для забезпечення реалізації Закону України «Про енергетичну ефективність будівель», зокрема щодо методик визначення та форм сертифікатів енергоефективності будівель, а також забезпечити підготовку фахівців з енергоаудиту;

- законодавчо врегулювати передачу у власність територіальних громад гуртожитків, у т. ч. тих, які було включено до статутних капіталів суб'єктів господарювання, створених у процесі приватизації (корпоратизації) для реалізації житлових прав мешканців гуртожитків;

- продовжити реалізацію програми надання «теплих кредитів» для здійснення енергоефективних заходів у житлових будинках, збільшуючи кількість її учасників;

- проводити інформаційні кампанії щодо мотивування населення, у т. ч. ОСББ, до впровадження енергоефективних заходів; надавати

інформацію про доступні форми отримання фінансування та співфінансування на ці заходи.

Децентралізація повноважень у сфері земельних відносин має надати громадам можливість ефективно розпоряджатися своїми земельними ресурсами для залучення інвестицій, наповнення бюджетів і планування розвитку територій. У січні 2018 р. Уряд прийняв розпорядження, відповідно до якого Держгеокадастр із 1 лютого 2018 р. розпочав передачу земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність ОТГ, крім тих земельних ділянок, які не можуть бути передані в комунальну власність. До кінця поточного року планується передати 665 ОТГ близько 760 тис. га землі. Також із 1 лютого 2018 р. структури Держгеокадастру позбавлені права одноосібно ухвалювати рішення щодо розпорядження землями поза межами населених пунктів без згоди ОТГ. Станом на червень 2018 р. 250 ОТГ уже отримали у комунальну власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

Подальші дії у цій сфері необхідно спрямувати на:

- забезпечення структурами Держгеокадастру подальшої інвентаризації та передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності в комунальну власність відповідних ОТГ, крім земельних ділянок, які не можуть бути передані у комунальну власність;
- законодавче врегулювання питань розширення повноважень органів місцевого самоврядування з управління земельними ресурсами в межах території ОТГ та здійснення контролю за використанням і охороною земель з боку державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- унормування питання запровадження механізму спрощення процедури реєстрації земельних ділянок, надання адміністративних послуг у частині здійснення державної реєстрації земельної ділянки шляхом

розширення переліку осіб, які здійснюють внесення відомостей до Державного земельного кадастру та надання відповідної інформації з нього;

- унормування питання спрощення процедури та підвищення прозорості при погодженні документації із землеустрою шляхом подачі документації із землеустрою в електронному вигляді, оприлюднення висновків органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування про розгляд документації із землеустрою.

Одним із пріоритетних напрямів секторальної децентралізації у 2018 р. Мінрегіон визначив будівництво сучасних *центрів безпеки громадян* у громадах, які об'єднують пожежну частину, поліцейський та медичний пункти й мають забезпечити безпеку своїх мешканців та надання професійної допомоги у надзвичайних ситуаціях та екстрених випадках. У 2017 р. за рахунок коштів ДФРР та субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ було профінансовано будівництво та модернізацію 9 центрів безпеки. У 2018 р. в рамках проекту «Підтримка України в управлінні надзвичайними ситуаціями», що реалізується *GIZGmbH*, оголошено конкурс, переможці якого отримають фінансову підтримку на облаштування центрів безпеки.

Для подальшого формування центрів безпеки громадян в ОТГ необхідно **надати методичну та організаційну підтримку органам місцевого самоврядування щодо нормативного регулювання та практичних питань створення центрів безпеки, розробити й поширити методичні матеріали та рекомендації щодо створення центрів безпеки в ОТГ.**

3.3.5. Розвиток громадянського суспільства та суспільний діалог

Протягом 2014–2015 рр. самоорганізація громадянського суспільства великою мірою заповнила прогалини державного управління та системи національної безпеки. Виконавши свою надзвичайну роль, абсолютна більшість громадських організацій та учасників різноманітних волонтерських

ініціатив добровільно поділилися своїм авторитетом та соціальним капіталом довіри із новою владою. Натомість основна увага активних громадян зосередилася на вирішенні конкретних та локальних питань, пов'язаних із усуненням негативних наслідків російської агресії та соціально-економічної кризи, підтримкою національних реформ у регіонах.

Важливого значення набув різнобічний процес інституціоналізації стихійно-неінституційних та ціннісно-мотивованих форм громадянської активності, який характеризує повільне зростання у 2015 р. та наступні роки загальної кількості організацій громадянського суспільства в Україні (ОГС)⁷⁶⁸. Зокрема, збільшилася у цей період кількість благодійних та релігійних організацій, профспілок та їх об'єднань, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, органів самоорганізації населення та ін. Не припинилася подвижницька діяльність волонтерських організацій та рухів, які продовжують, хоча й у менших обсягах, як це було в 2014–2015 рр., опікуватися потребами українських військових⁷⁶⁹.

Зміна соціально-професійної структури українського суспільства, спричинена російською окупацією Криму, неоголошеною гібридною війною проти України, появою чисельних соціальних груп – учасників (ветеранів) АТО – Операції Об'єднаних Сил, внутрішньо переміщених осіб (ВПО), спричинила поширення мережі громадських організацій, які в своїй назві мають аббревіатуру «АТО» чи словосполучення «учасники бойових дій». Волонтерські, благодійні та правозахисні організації активно підключилися до надання допомоги цим соціальним групам. Показовими прикладами послуговує створення на базі організацій ветеранів АТО громадських формувань «Муніципальна варта»; відновлення добровільних народних дружин. Маємо констатувати посилення екологічних (природоохоронних)

⁷⁶⁸ За даними ЄДРПОУ Державної служби статистики України, кількість зареєстрованих громадських організацій в Україні станом на 1 грудня 2015 р. становила 69 686, на 1 квітня 2018 р. – 81 598.

⁷⁶⁹ Полторац: Государство смогло обеспечить Вооруженные силы, а волонтеры теперь нужны для совещательной помощи [Електронний ресурс] / «Цензор.НЕТ». – 2018. – 4 лют. – Режим доступу: https://censor.net.ua/news/3048441/poltorak_gosudarstvo_smoglo_obespechit_vooruzennye_sily_a_volontery_teper_nujny_dlya_soveschatelnoy; Друзенко Г. Дембель Гіппократа. Як МО вбиває волонтерський шпиталь // Дзеркало тижня. Україна. – 2018. – № 18–19. – 19–25 трав. – С. 3.

організацій, громадських організацій охорони пам'яток історії та культури з позаінституційною активністю громадян, приєднання до відповідного спрямування громадських акцій організацій учасників АТО.

Серед громадських об'єднань, які реально діють у різних регіонах України, варто звернути увагу на ті, що створені за сприяння міжнародної донорської допомоги, а також ті, що зорієнтовані на підготовку політичної (управлінської) еліти, навчання молодих політичних лідерів і громадського активу, підвищення рівня громадянської освіти учнівської та студентської молоді.

Водночас і громадські експерти, і власне громадський актив організацій (асоціацій) учасників акцентують на загрозі поширення «кишенькових» та фейкових громадських об'єднань, які у непрозорий спосіб фінансуються та управляються політичними партіями. Свою неспроможність і відсутність контакту із суспільством такі структури нерідко намагаються компенсувати радикалізмом, агресивною риторикою, а часом і прямим фізичним насильством. В умовах крихкої соціально-економічної стабілізації під прикриттям таких організацій можуть формуватися «приватні армії» (парамілітарні формування) для залякування політичних опонентів та рейдерських захоплень. З наближенням виборів 2019 р. не можна виключати й розширення мережі «кишенькових» благодійних фондів, що займатимуться купівлею голосів⁷⁷⁰.

Усе це відбувається на тлі погіршення суспільної кон'юнктури: загального спаду масової громадської активності, розчарування громадян у правозахисній діяльності, прагнення частини політичних еліт відновити силову вертикаль контролю над суспільством.

⁷⁷⁰ У деклараціях за 2017 р. із 423 народних депутатів Верховної Ради України 231 вніс відомості про наявність 473 громадських організацій – через членство або статус у правлінні. Серед зазначеної кількості ГО – 94 благодійні організації належать 80 народним депутатам. Серед них Громадський рух «ЧЕСНО» нарахував 47 мажоритарників, які мають 53 благодійні організації, та 33 списочники із 41 благодійним фондом (див.: Ставнійчук О. Зійшла «Манна Небесна»: як нардепи засипають виборців подарунками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vybory.pravda.com.ua/articles/2018/04/27/7149612/>).

Таким чином, доводиться констатувати, що напередодні циклу загальнонаціональних та місцевих виборів 2019–2020 рр. з'являються ознаки відчуженості між державою та громадянським суспільством. Характерною тенденцією є скорочення масовості при зростанні конфліктності громадських протестних акцій.

Найбільше невдоволення серед громадян викликає незавершений і суперечливий характер очищення влади, зокрема: випадки недотримання органами суддівського самоврядування принципів прозорості та добросовісності під час оновлення кадрового складу судів; невиконання органами влади зобов'язань у сфері захисту й дотримання прав людини, у т. ч. стосовно внутрішньо переміщених осіб та громадян, що проживають на тимчасово окупованих територіях; намагання політичних сил використати можливість реформи децентралізації для розширення контролю за місцевими громадами. Крім того, громадські організації, які здійснюють моніторинг антикорупційної політики і того, як Уряд дотримується курсу на європейську інтеграцію, наštтовхнулися на жорсткий опір з боку популістських політичних сил та бюрократичного апарату, що підірвало в цілому їхню довіру до нової влади.

Відновлення такої довіри та розвиток справжнього рівноправного партнерства між вищими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та активним громадянським суспільством вимагає втілення таких послідовних кроків:

- *сприяння інституційному розвитку організаціям громадянського суспільства (ОГС) – скасування е-деклараций для ОГС, які займаються підтримкою, моніторингом та оцінюванням виконання антикорупційної державної політики; спрощення податкового адміністрування діяльності ОГС; визначення переліку соціальних послуг, які можуть надаватися ОГС;*

- *боротьба з «кишеньковими» радикальними рухами, які маскуються під ОГС,* – зміна законодавства щодо протидії проявам екстремізму та впровадження інструментів відповідальності за втягування молоді до екстремістських об'єднань; поширення достовірної інформації про цілі та діяльність екстремістських груп, що сприятиме зменшенню їхнього впливу;
- *удосконалення правового регулювання державного фінансування ОГС* – розширення переліку організацій, щодо підтримки яких застосовується конкурсна процедура; запровадження електронних процедур конкурсів для визначення проектів ОГС, на реалізацію яких надається фінансова підтримка; внесення змін до податкового законодавства щодо сприяння розвитку благодійницької діяльності;
- *формування якісних нормативно-правових засад створення та реєстрації ОГС* – спрощення механізму ліквідації громадської організації із статусом юридичної особи; запровадження реєстрації громадських об'єднань та благодійних організацій в онлайн-режимі за допомогою електронних сервісів Міністерства юстиції України; ухвалення нової редакції Закону України «Про органи самоорганізації населення»; включення органів самоорганізації населення до переліку неприбуткових організацій;
- *підвищення дієвості правових інструментів громадської участі у формуванні й реалізації державної та місцевої політики* – оперативне реагування на інформацію представників громадянського суспільства, журналістів, які розслідують випадки політичної корупції; удосконалення механізму формування та організації діяльності громадських рад при органах виконавчої влади; ухвалення законів України про місцевий референдум, гарантії свободи мирних зібрань, загальні збори (конференції) членів територіальної громади за місцем проживання; обов'язкове ухвалення територіальною громадою її

статуту; доповнення норм про місцеві ініціативи та громадські слухання положеннями про наслідки їх розгляду; обов'язкове оприлюднення результатів урахування органами місцевого самоврядування громадської думки; розробка Типового положення про громадський бюджет міста (бюджет участі громади).

3.3.6. Напрями деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території окремих районів Донецької та Луганської областей

Перш ніж виконувати розроблення заходів із відбудови зруйнованого господарства тимчасово окупованої території окремих районів Донецької та Луганської областей, слід провести *оцінку заподіяної воєнними діями шкоди*. Однак слід зауважити, що внаслідок різниці в оцінках збитків, проведених різними експертами та різними урядовими установами, нині неможливо достовірно оцінити втрати від воєнних дій.

На оцінку коштів для відновлення постраждалих територій суттєво впливає оцінка вартості одного робочого місця, яке необхідно створити на нових або відбудованих підприємствах. За різними судженнями, вартість створення нового робочого місця може складати від 21,2 тис. дол. США до 1 млн дол. на підприємствах металургійної сфери. Відповідно сумарний обсяг коштів, необхідних для відновлення інфраструктури тимчасово окупованої території окремих районів Донецької та Луганської областей і створення там нових робочих місць, може сягати понад 50 млрд дол.⁷⁷¹. За оцінками інших фахівців, нанесені воєнними діями збитки становлять близько 50 млрд дол.⁷⁷², а втрати обсягів зростання ВВП – приблизно 1,5 % щорічно від розрахованих обсягів зростання ВВП.

Однак згідно з іншою думкою⁷⁷³ на відновлення тимчасово окупованої території Донецької і Луганської областей після їх повернення під контроль України піде значно більше ніж 50 млрд дол. Саме таку суму нині

⁷⁷¹ Сазонов К. Скільки коштуватиме Україні повернення Донбасу [Електронний ресурс] / Espresso.tv. – 2017. – 28 серп. – Режим доступу : https://espresso.tv/article/2017/08/28/skilky_koshuvatyme_ukrayini_povernennya_donbasu

⁷⁷² Віхров М. Відновлення Донбасу: місія (не)можлива? Нині відбувається інтенсивне розграбування решток господарки ОРДЛО [Електронний ресурс] / ZAXID.NET. – 2017. – 23 серп. – Режим доступу : https://zaxid.net/vidnovlennya_donbasu_misiya_nemozhлива_n143458412 СІЧНЯ 2018

⁷⁷³ Пасхавер А. Восстановление Донбасса: у Порошенко сказали, сколько нужно времени и денег [Електронний ресурс] / Факти-ICTV. – 2018. – 4 квіт. – Режим доступу : <https://fakty.ictv.ua/ru/ukraine/20180404-vidnovlennya-donbasu-u-poroshenka-skazaly-skilky-treba-chasu-i-groshej/>

пред'являють Російській Федерації як втрати від окупації. Проте насправді ця сума є набагато більшою внаслідок того, що відновлювати потрібно не тільки інфраструктуру та підприємства, але й соціальну сферу. До того ж відновлення триватиме не менше 10 років.

За оцінками Мінрегіону, для відновлення постраждалої від бойових дій інфраструктури тимчасово окупованої території окремих районів Донецької та Луганської областей необхідно приблизно 15 млрд дол. США. За іншими оцінками, зокрема економіста А. Ослунда, на відновлення Донбасу після воєнних дій необхідно 20 млрд дол. Варто вказати, що до цих сум включаються лише чисті матеріальні та фінансові втрати від руйнування інфраструктури і не включаються втрати від руйнування господарства.

Нагальним питанням відновлення життєдіяльності постраждалих регіонів є вирішення проблем гуманітарного характеру. За даними Єврокомісії⁷⁷⁴, близько 2,8 млн осіб переміщені і потребують гуманітарної допомоги в Україні та в сусідніх країнах. У 2017 р. П. Жебрівський, на той час голова Донецької ВЦА, говорив про необхідність залучення у регіон 3 млрд грн на відновлення пошкоджених у результаті обстрілів житлових будинків, шкіл, дитячих садків та медичних закладів⁷⁷⁵.

Варто зазначити, що, незважаючи на різницю в оцінках заподіяної шкоди, потребу в такому обсязі коштів не може задовольнити жоден фінансовий ресурс. На думку П. Жебрівського, на відбудову постраждалих територій Донбасу надходить надто малий обсяг міжнародних коштів⁷⁷⁶, а бюджетних коштів тим більше недостатньо. Щомісяця Україна витрачає 780 млн грн на окуповані території на нарахування пенсій та соціальної допомоги.

⁷⁷⁴ ЄС виділить 18 млн євро постраждалим від війни на Донбасі [Електронний ресурс] / UBR. – 2017. – 20 лют. – Режим доступу : <https://ubr.ua/ukraine-and-world/society/es-vydelit-18-mln-evro-postradavshim-ot-vojny-na-donbasse-3834797>

⁷⁷⁵ 780 мільйонів гривень щомісяця з України йде на окуповані території – П. Жебрівський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://gazeta.ua/articles/politics/_780-miljoniv-griven-schomisyacya-z-ukrayini-jde-na-okupovani-teritoriyi-zebrivskij/848732

⁷⁷⁶ Там само.

З 2017 р. місцевим бюджетам надається субвенція з Державного бюджету України на здійснення заходів щодо підтримки територій, котрі зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту на сході України. У 2018 р. передбачено обсяг такої субвенції у розмірі 34 млн грн

У кінці 2017 р. схвалено Державну цільову програму відновлення та розвитку миру у східних регіонах України⁷⁷⁷. Документом передбачено стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад для підвищення якості життя населення, стимулювання економічної активності. Фінансування заходів здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, коштів міжнародних організацій (загальний обсяг – 1520 млн дол. США).

На офіційному порталі з координації міжнародної допомоги Україні «*Open Aid Ukraine*» Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у секторі «Відновлення Донбасу та ВПО» обліковується 53 проекти, у т. ч. 41 з них уже закрито та 12 – іще виконуються. Загальна сума всіх проектів становить: 305,1 млн євро, 62,3 млн дол. США, 13 млн шведських крон, 0,4 млн канадських доларів та 0,4 млн грн⁷⁷⁸.

Структури ЄС надають фінансову та технічну допомогу на відбудову постраждалих районів Донбасу. Загалом у період з 2014–2017 рр. Євросоюз спрямував в Україну майже 400 млн євро гуманітарної допомоги (кошти від Єврокомісії та від окремих країн – членів ЄС) на відновлення цих територій. Зокрема, Уряд України та Єврокомісія 8 грудня 2017 р. підписали

⁷⁷⁷ Уряд затвердив Державну цільову програму відновлення та розбудови миру в східних регіонах України [Електронний ресурс] / МТОТ. – Режим доступу : <http://mtot.gov.ua/uryad-zatverdyyv-derzhavnu-tsilovu-programu-vidnovlennya-ta-rozbudovy-myr-u-v-shidnyh-regionah-ukrayiny/https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilov> ; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України» від 13 грудня 2017 р. № 1071. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilov>

⁷⁷⁸ Касперович Ю. Фінансування державної соціальної підтримки громадян, постраждалих внаслідок гібридної війни РФ проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kasperovych-f9b81.pdf> ; Офіційний портал координації міжнародної допомоги Україні «Open Aid Ukraine» [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : [http://openaid.gov.ua/projects?q\[project_economic_sectors_id_in\]=18](http://openaid.gov.ua/projects?q[project_economic_sectors_id_in]=18)

Угоду про фінансування заходу «Підтримка ЄС для сходу України». Угодою передбачено надання Україні допомоги (фінансування) на суму 50 млн євро.

У лютому 2018 р. Європейська Комісія виділила 24 млн євро, що спрямовані на гуманітарну допомогу для вирішення потреб людей, які постраждали від конфлікту на сході України⁷⁷⁹. Зокрема, це кошти на медичну допомогу, організацію притулків, відновлення нормального санітарного стану помешкань, відновлення системи водопостачання. Близько 50 % гуманітарної підтримки ЄС призначається громадянам на тимчасово окупованих територіях.

У серпні 2018 р. ЄС висловив готовність приєднатися до відновлення і розвитку території Донецької та Луганської областей, яка буде звільнена. Президент України нагадав⁷⁸⁰, що на саміті Україна–ЄС досягнуто домовленостей про запуск ініціативи щодо патронажу з боку зацікавлених держав – членів ЄС над окремими містами і районами цих територій для реалізації проектів адресної допомоги на відновлення інфраструктури, економічного розвитку, забезпечення нормальної життєдіяльності громад.

Передбачається, що Агентство США з міжнародного розвитку (*USAID*) надасть Україні 125 млн дол. для відновлення тимчасово окупованої території окремих районів Донецької та Луганської областей і прилеглих до них територій⁷⁸¹. Ця додаткова технічна допомога буде спрямована на подальшу стабілізацію та згуртування територіальних громад, підвищення стабільності місцевої економіки та прискорення її розвитку.

Незважаючи на фінансування процесу відбудови, на перешкоді створенню комплексної системи з відродження постраждалих територій постають проблеми низької ефективності витрачання коштів, відсутності

⁷⁷⁹ Єврокомісія виділила 24 мільйони євро допомоги постраждалим від війни на Донбасі [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29067723.html>

⁷⁸⁰ ЄС готов присоединиться к восстановлению и развитию Донбасса – Порошенко [Електронний ресурс] / Факти – ICTV. – 2018. – 6 серп. – Режим доступу : <https://fakty.ictv.ua/ru/ukraine/20180806-yes-gotovyyj-pryyednaysya-do-vidnovlennya-i-rozvytku-donbasu-poroshenko/>

⁷⁸¹ США выделяют Украине \$ 125 на восстановление Донбасса [Електронний ресурс] / УНІАН. – 2018. – 12 трав. – Режим доступу : <https://www.unian.net/war/10113911-ssha-vydelyat-ukraine-125-millionov-na-vozstanovlenie-donbassa.html>

комплексного розуміння долі зруйнованих або пошкоджених підприємств, а також відсутності заінтересованості інвесторів у вкладенні коштів у відбудову.

Тому експерти висловлюють думку про зміну формату фінансування відбудови. Зокрема, О. Пасхавер говорить про можливість створення спеціальних зон на території Донбасу після звільнення. Такий господарський режим, по-перше, зменшить навантаження на місцеві бюджети Донецької та Луганської областей, по-друге, створить на деокупованій території сприятливі умови для надходження інвестицій. Створення згаданої зони може відбутися за фінансової і технічної допомоги інших країн⁷⁸².

П. Жебрівський пропонує контролювати гроші, що надходять на відбудову постраждалих районів Донбасу, за прикладом Фонду «Укриття», коли оборот коштів контролюється міжнародними партнерами, а зі сторони України відбувається технологічне сприяння реалізації проектів з відновлення⁷⁸³.

На нашу думку, стратегія відродження окремих галузей соціально-економічної сфери має залежати від загальнодержавної політики та пріоритетних для держави цілей. Зокрема, для регіону Донбасу це може бути подальший розвиток видів економічної діяльності п'ятого технологічного устрою на основі широкого впровадження розумних технологій, створення логістичних центрів, відновлення транспортної інфраструктури, відновлення ланок порушених технологічних циклів. Вибір пріоритетних видів діяльності повинен будуватися з урахуванням конкурентних переваг країни, і держава має всебічно їх підтримувати. Крім того, важливим і не переоціненим чинником відбудови є використання місцевих ресурсів, у т. ч. людських, та розкриття внутрішнього потенціалу розвитку території. Також контроль за

⁷⁸² Пасхавер А. Восстановление Донбасса: у Порошенко сказали, сколько нужно времени и денег [Електронний ресурс] / Факти-ICTV. – 2018. – 4 квіт. – Режим доступу : <https://fakty.ictv.ua/ru/ukraine/20180404-vidnovlennya-donbasu-u-poroshenka-skazaly-skilky-treba-chasu-i-groshej/>

⁷⁸³ 780 мільйонів гривень щомісяця з України йде на окуповані території – П. Жебрівський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://gazeta.ua/articles/politics/_780-miljoniv-griven-schomisyacya-z-ukrayini-jde-na-okupovani-teritoriyi-zebrivskij/848732

вчасним і ретельним виконанням робіт, ефективністю витрачання коштів має стати важливим і невідкладним завданням органів влади з огляду на необхідність швидкого проведення робіт із відбудови постраждалих територій. І наостанок, вибір видів діяльності повинен випереджати поточний стан економіки, а додаткові ресурси повинні направлятися тим виробництвами, що працюють за новими технологіями.

Значні масштаби занепаду економіки районів Донбасу, що зазнали збитків від воєнних дій, свідчать про необхідність проведення оцінювання вартості відбудови та вибору її варіантів – відбудови виробничої структури, що існувала, або побудови нових виробництв і започаткування нових сфер діяльності.

Отже, відбудова окремих районів Донбасу, що постраждали внаслідок воєнних дій, та прилеглих до них територій має відбуватися поетапно у такій послідовності:

1. Оцінювання масштабів руйнувань, обрахування втрат від воєнних дій, що виконуються на основі всебічного обстеження постраждалих територій.

2. Вироблення стратегічного бачення долі зруйнованої території та вирішення питання із конкретними підприємствами з огляду на їхню важливість у новій структурі економіки, місця у нових технологічних ланцюжках, можливості їх відновлення.

3. Будівництво житлового фонду та створення систем життєзабезпечення – постачання води та енергоресурсів, транспортних комунікацій, відновлення інфраструктурних об'єктів; будівництво або відновлення підприємств, формування соціальної інфраструктури.

Система відбудови постраждалих територій, про які йшлося вище, має ґрунтуватись на перелічених заходах із подолання руйнувань та відновлення господарської та соціальної сфер.

1. *Проведення комплексного дослідження поточного соціально-економічного стану тимчасово окупованих територій, здійснення оцінки*

руйнувань та можливостей відбудови підприємств. Зазначені заходи будуються на основі:

- формування комплексного бачення подальшого соціально-економічного розвитку постраждалих територій Донбасу; економічних перспектив тимчасово окупованих територій; можливостей їх відбудови на основі оцінки участі господарського комплексу Донбасу у виробничих зв'язках у країні (експортні можливості, інвестиційні об'єкти, можливості для розвитку підприємництва);
- оцінювання прямих і непрямих втрат виробничого потенціалу, інфраструктури та соціальної сфери, а також потенційних втрат від того, що частина виробничого потенціалу була залишена на окупованій території;
- формування заходів щодо упередження руйнування виробничого потенціалу, його розкрадання та вивезення за межі України;
- обґрунтування перспектив існування підприємств на окупованих територіях; оцінювання можливості відбудови існуючих підприємств та побудови нових; вироблення рекомендацій щодо перспектив кожного підприємства, яке зазнало руйнувань на тимчасово окупованій території, з урахуванням колишніх виробничих зв'язків конкретного підприємства та можливостей їх заміщення;
- оцінювання втрат для підприємств на окупованій території з метою оцінки можливостей для заміщення товарів; побудови нових виробництв, закладів торгівлі, а також впливу таких втрат на соціально-економічну сферу підконтрольних територій Донецької і Луганської областей та інших регіонів України;
- оцінювання ризиків від занепаду колишніх високорозвинених галузей Донбасу й можливості створення на території Донецької та Луганської областей інших виробництв, появи нових сфер виробництва;

- проведення розрахунків вартості формування нових виробничих зв'язків для підприємств і переорієнтації виробництва;
- обрахування втрат, що можуть виникнути у підприємств на окупованій території внаслідок відсутності ринків збуту;
- оцінювання можливостей інноваційного оновлення економіки; створення на постраждалих територіях інноваційних хабів та виведення промисловості на вищий технологічний рівень виробництва, збільшення рівня технологічної оснащеності виробництв; забезпечення розвитку нових наукоємних галузей промисловості, технологічних центрів і на їх основі – наукоємних виробництв.

2. Доповнення чинної Програми відновлення та розвитку миру у східних регіонах України такими заходами: створення або оновлення підприємств; розбудова інфраструктури; створення нових робочих місць; забезпечення достатнього рівня заробітної плати; розвиток торгівлі та сфери послуг. Вказані заходи передбачають:

- проведення типологізації постраждалих районів на основі галузевої спеціалізації регіону, диверсифікації промисловості, технологічного рівня виробництва, наукоємності продукції з метою вибору відповідної системи заходів з відбудови;
- зрівняння постраждалих територій до депресивних з метою надання їм можливостей участі у програмах з відновлення (відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики»), що дозволить реалізовувати заходи з впливу не на всю Донецьку чи Луганську області, а на найбільш проблемні райони;
- оцінювання можливості формування на постраждалих територіях сфери послуг (освітніх, рекреаційних, консультаційних) та розвитку торгівлі;

- стимулювання створення нових робочих місць та поширення самозайнятості, підтримка сектору малого і середнього підприємництва;
- пропаганду інвестиційного клімату територій, залучення до процесу відбудови міжнародних компаній спільно із забезпеченням участі місцевих підприємців у відбудові з метою використання внутрішніх ресурсів під час проведення відбудови. Розподіл інвестиційних ресурсів згідно з пріоритетами розвитку, на противагу екстенсивному розподілу, на чинні виробничі потужності є гарантією реструктуризації галузей промисловості, вирішення завдань інноваційного розвитку території;
- рекультивацію територій, проведення заходів з охорони довкілля;
- сприяння розвитку соціальної інфраструктури, створення нових робочих місць різного рівня кваліфікації, недопущення зниження рівня доходів населення.

Усі ці заходи мають реалізовуватися комплексно з метою поступового відновлення зруйнованих виробництв і пошуку можливостей для створення нових виробництв. На їх основі формується випробувальний механізм як для відбудови зруйнованої території, так і для формування економічних стимулів для реінтеграції економіки областей.

Окреслення способів відбудови зруйнованого господарського комплексу нині окупованої території окремих районів Донбасу є важливою складовою у демонстрації намірів України щодо їх реінтеграції.

Не менш важливим є **вирішення питань відбудови господарства постконфліктних територій**. Ефективність заходів з відбудови деокупованих територій Донбасу, які вже майже чотири роки знову перебувають під юрисдикцією влади України, є вагомим чинником і запорукою успішності формування політики регіонального розвитку і щодо нині окупованих територій.

Розвиток деокупованих територій значною мірою позначається на діяльності інших регіонів та країні в цілому, не сприяючи післякризовому відновленню України. На розвиток деокупованих територій впливає порушення виробничих зв'язків між підконтрольними і непідконтрольними територіями Донецької і Луганської областей, які були встановлені раніше, що змушує бізнес-структури змінювати специфікацію виробництва та торговельних партнерів, а громадян – сфери працевлаштування. Такі процеси провокують і інші зрушення у територіальній організації виробництва.

Деокуповані території Донбасу перебувають під загрозою перетворення на депресивні, що ускладнює відбудову господарства Донецької і Луганської областей. Для упередження формування нових депресивних територій, активізації робіт з відновлення постраждалих територій доцільно сформувати цілісну систему інструментів та способів упередження цих процесів на основі вжиття низки заходів.

Такі заходи мають бути здійснені з метою врахування інтересів територій у відновленні, забезпечення ефективності витрачання коштів, досягнення наперед запланованих результатів. При цьому нову систему виробничих зв'язків та використання ресурсів, що нині існують на деокупованих територіях, слід розцінювати також і як потенціал для структурної перебудови економіки цих регіонів, створення нових точок економічного зростання, розвитку самозайнятості населення, зміцнення міжрегіональних зв'язків, появи нішевих виробництв, примноження економічного потенціалу регіонів, сприяння запровадженню інновацій.

Задля забезпечення передумов господарського відновлення деокупованих територій, недопущення погіршення показників їх розвитку та для господарської реінтеграції цих територій до соціально-економічного простору України доцільно:

1. Сформувати інституційне забезпечення процесу відновлення деокупованих територій на основі таких кроків:

- розробити програму соціально-економічного відновлення деокупованих територій та їх реінтеграції до економіки України, якою визначити провідні галузі промисловості та механізми стимулювання їх розвитку; заходи з відновлення пошкодженої інфраструктури; заходи з відновлення транспортного сполучення, реконструкції мостів та доріг;
- сформувати єдиний методологічний підхід щодо оцінки втрат від бойових дій, обрахунку коштів для відновлення, визначення потреб населення і суб'єктів господарювання у коштах на відбудову;
- запровадити ведення статистичних спостережень основних соціально-економічних показників деокупованих територій з метою використання їх результатів при оцінюванні потенціалу деокупованих територій та опрацюванні заходів з їх відновлення;
- оновити стратегії регіонального розвитку Донецької та Луганської областей і плани заходів з їх реалізації через включення до них опису проблем деокупованих територій та шляхів їх вирішення, що сприятиме ефективному використанню внутрішнього економічного потенціалу регіону.

2. Упорядкувати систему економічного стимулювання заходів на відбудову деокупованих територій Донбасу, для досягнення цієї мети:

- змінити систему критеріїв щодо фінансування проектів для деокупованих територій, зокрема з Державного фонду регіонального розвитку, а саме: при відборі й фінансуванні проектів на території Донецької і Луганської областей надавати перевагу тим проектам, які спрямовані на відбудову транспортної інфраструктури, доріг, систем енергопостачання та водопостачання і житлово-комунального господарства;
- надавати пільги підприємцям, які працюють у проектах з відновлення територій; ініціювати спрощення адміністративних процедур,

пов'язаних зі сплатою податкових платежів та проходженням митного контролю при ввезенні та вивезенні товарів;

- сформувати систему пільгових умов вітчизняним підприємствам при відновленні та реконструкції об'єктів інфраструктури регіону, перш за все у реалізації великих проектів у сферах відновлення систем життєзабезпечення, транспортної та виробничої інфраструктури, машинобудуванні, виробництві товарів легкої та харчової промисловості, ІТ, будівництві логістичних центрів (зокрема, використовувати норми прискореної амортизації);
- у рамках державних замовлень на виконання інфраструктурних проектів визначити пріоритетними закупівлі вітчизняної продукції металургійної, машинобудівної промисловостей, а також будівельних матеріалів.

3. Підвищити ефективність фінансування заходів з відновлення деокупованих територій Донбасу на основі таких кроків:

- розробити програму впорядкування допомоги від міжнародних фінансових організацій (фінансової і технічної) та систему обліку наданої допомоги, проводити аналіз ефективності використання виділених коштів та оприлюднювати звіти про їх використання;
- проводити аудит ефективності використання коштів, виділених із державного та місцевих бюджетів для фінансування відновлювальних робіт на деокупованих територіях;
- забезпечити пріоритетне фінансування критично важливих для регіону об'єктів економічної інфраструктури;
- використовувати як офіційну статистику, так і дані спостережень та опитувань міжнародних і волонтерських організацій під час проведення оцінки масштабів руйнування господарства та розрахунків обсягу коштів, які необхідні для здійснення відновлення постраждалих територій;

- під час розрахунку обсягів ресурсів для відновлення слід враховувати і постійно зростаючу кількість населення, яке бажає повернутися, тому що зростатимуть витрати на соціальне забезпечення і створення робочих місць для цих громадян.

4. Модифікувати систему використання інструментів державного регулювання регіонального розвитку у відновленні деокупованих територій на основі зазначених кроків:

- здійснити заходи щодо відбудови зруйнованих територій з метою підвищення рівня інтегрованості економіки Донецької та Луганської областей до господарства всієї країни шляхом укладення договорів про міжрегіональне співробітництво з регіонами України; започаткування спільних міжрегіональних проєктів (транспортні, екологічні, соціальні, гуманітарні, виробничі та ін.);
- поширити використання для громад Донецької і Луганської областей нових інструментів фінансування місцевих потреб, зокрема бюджету участі;
- розробити довгострокову стратегію взаємодії регіонів України на основі визначення нових можливостей для міжрегіональної взаємодії Донецької і Луганської областей з іншими регіонами з метою недопущення зниження рівня життя та руйнування господарського комплексу Донбасу;
- сформувати систему консультаційної допомоги у пошуку нових торговельних партнерів, зміні структури виробництва у регіонах, постачальників і каналів збуту продукції, застосуванні інноваційних технологій у виробництві, сприянню залученню інвесторів;
- сформувати систему критеріїв щодо укладання прямих договорів поставок між органами влади та підприємствами Донецької і Луганської областей та контрактів у рамках державно-приватного партнерства.

Вказані заходи з модифікації інструментів державного регулювання розвитку регіонів для потреб деокупованих територій та упорядкування системи надання фінансово-економічної та організаційної допомоги на відбудову зруйнованого господарства дозволять виявити потенціали розвитку цих територій, перешкодити перетворенню таких територій на нові депресивні, сформувані способи застосування опрацьованих заходів для відновлення господарства нині окупованих територій Донбасу.

Гуманітарні імперативи деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Як справедливо констатують провідні світові експерти (зокрема, Спеціальний представник США у справах України, Посол К. Волкер), закінчити війну на Донбасі можливо лише за умови, якщо цього хотітиме вище політичне керівництво держави-агресора (РФ)⁷⁸⁴. Те ж саме стосується і повернення окупованого та анексованого Криму. Проте це не означає, що Україна має пасивно чекати настання цих умов або покладатися виключно на певні зовнішні чинники. Їх необхідно створювати щоденною спільною працею органів центральної влади, місцевого самоврядування, інституцій громадянського суспільства та всіх небайдужих громадян.

Наразі гуманітарна політика РФ та її агентів впливу щодо України залишається практично незмінною, концентруючись на двох магістральних напрямках: 1) пропаганда цінностей і смислів світоглядно-ідеологічної матриці «русского мира» серед громадян України (зокрема, молоді), що здійснюється шляхом системної реалізації різноманітних прямих і прихованих заходів у сегментах гуманітарного простору (науково-освітньому, культурному, релігійному, інформаційному тощо); 2) публічна легітимація злочинних дій російського керівництва та підконтрольних йому сил на окупованому Донбасі та анексованому Кримському півострові, що здійснюється, зокрема, шляхом нав'язування дискусії там, де її не може бути (питання статусу Криму і ОРДЛО, суб'єктності Української нації та її

⁷⁸⁴ Волкер назвав єдину причину війни в Донбасі [Електронний ресурс] // Дзеркало Тижня. Україна. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/volker-nazvav-yedinu-prichinu-viyni-v-donbasi-277285_.html

невід'ємних атрибутів, цивілізаційної приналежності України до Європи тощо), і всілякого уникнення її там, де вона є справді необхідною (питання обміну полоненими; виведення російських військ із захоплених українських територій і введення міжнародної миротворчої місії на Донбас; міжнародно-правової відповідальності за військові злочини та злочини проти людства, вчинені РФ та її проксі-суб'єктами на території України, а також відповідних матеріальних компенсацій та ін.).

Зазначене свідчить про те, що російський політичний істеблішмент досі не усвідомив хибності обраного ним конфронтаційного курсу. Отже, чинна політика національних і міжнародних санкцій та обмежувальних заходів щодо Росії та її юридичних/фізичних осіб має бути продовжена і розширена. Вказане окреслює *перший гуманітарний імператив* політики деокупації та реінтеграції.

Водночас виключно реактивні кроки безпекової політики неефективні. Точкові дії «згідно із ситуацією» могли бути допустимими в оперативному режимі форс-мажору та критичної невизначеності, характерних для 2014–2015 рр. На четвертий рік російсько-української війни такі кроки мають поєднуватися з асиметричними проактивними заходами, спрямованими на «гру на випередження», формування власного перспективного порядку денного, вимагають об'єднаних комплексних дій на основі системного бачення та стратегічного планування. Ураховуючи мімікрію конфлікту у бік подальшої гібридизації, особливо актуальним це є для гуманітарної сфери.

Другим ключовим гуманітарним імперативом політики деокупації та реінтеграції є створення максимального контрасту між окупованими РФ територіями ОРДЛО і анексованого Криму, з одного боку, та рештою територій України (понад усе прифронтових і прилеглих до Кримського півострова) у питаннях реалізації прав громадян (особливо вразливих категорій – дітей, людей з інвалідністю, пенсіонерів та ін.), якості їхнього життя, задоволення їхніх економічних, соціальних, гуманітарних потреб,

доступу до адміністративних, побутових, комунальних, медичних послуг тощо – з іншого.

Виривання України із силового поля «руського мира» вимагає активного утвердження та поширення аксіоми «Україна – не Росія» в усіх сферах публічного життя. Йдеться не про голослівні твердження або апелювання до історико-культурних чи етнографічних аспектів (хоча останнє теж важливо). Україй необхідно, щоб ця відмінність була якомога більш відчутною, різючою, помітною відразу ж після потрапляння особи на контрольовану українськими військами територію. На цьому наполягають і громадські діячі, українські митці, які народилися й виростили на Донбасі⁷⁸⁵. Це може бути різниця в архітектурі та дизайні, плануванні та облаштуванні населених пунктів і громадських об'єктів, їх санітарному та інженерно-технічному стані. Ця різниця може виявлятися в доброякісності інфраструктури, транспортного обслуговування, комунальних послуг; у поширенні технологій та інновацій у публічних сферах і побуті тощо.

Звісно, частину з цих заходів із цілком об'єктивних причин можливо втілити лише в середньо- та довгостроковій перспективі або за умови значних капіталовкладень. Проте інші заходи можуть бути реалізовані наявними силами і засобами або за належної технічної та організаційної координації із зарубіжними партнерами та інституціями громадянського суспільства. Не слід нехтувати й «тактикою малих справ» (зокрема, в рамках цивільно-військового співробітництва). Адже часто навіть нібито незначні речі (наприклад, рівень вишколу та культури спілкування військового та адміністративного персоналу на КПВВ; укомплектованість закладів охорони здоров'я (як військових, так і цивільних) кваліфікованим медичним персоналом, якісним обладнанням і матеріалами; вчасна виплата зарплати й соціального забезпечення у повному обсязі тощо) можуть справляти дуже значний вплив на формування суспільних настроїв і громадської думки на

⁷⁸⁵ Гончарова Єлизавета. Гротеск проти війни [Електронний ресурс] // Український тиждень. – 2018. – 19 трав. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/213977>

локальному рівні. Не можна забувати про те, що війна між РФ та Україною йде не тільки за територію, а й, перш за все, за душі людей. Особлива відповідальність в цьому аспекті лягає на МінТОТ і Мінрегіонбуд, а також Донецьку, Луганську та Херсонську обласні державні адміністрації.

Саме перетворення України на «вітрину демократії» (разюче відмінну від РФ з її обскурантистським «русским миром») – економічно успішну, конкурентоздатну державу, «державу порядку» з ефективно діючими соціально-правовими механізмами, системою реального захисту громадянських прав та права власності – є найкоротшим шляхом до національної реконсолідації, втілення європейських і євроатлантичних прагнень українського народу, найкращим антидотом проти поширення метастазів ідеології «руського мира».

Втім попри чималу суспільну увагу та допомогу від зарубіжних донорів, успіхи на цьому напрямку залишаються досить скромними. За даними соціологічних опитувань, значна кількість жителів Донеччини по обидва боки лінії розмежування наразі не відчуває особливої різниці між рівнем життя у контрольованих РФ псевдореспубліках і в Україні⁷⁸⁶. Аналогічною є і ситуація на Луганщині. Фахівці відзначають брак позитивної динаміки у сприйнятті України як місця з кращими можливостями, оцінках показників працевлаштування, рівня цін, медичного забезпечення і навіть дотримання конституційних прав і свобод (зокрема, політичних прав для ВПО, яких станом на 21 травня 2018 р. нараховується понад 1,5 млн осіб⁷⁸⁷). Особливо тривожним видається падіння довіри до судово-правової системи, що є точним індикатором низької якості відповідних реформ. Досить симптоматичним є і те, що більшість респондентів в усіх макрорегіонах України не сприймають державні зусилля як системні⁷⁸⁸.

⁷⁸⁶ Голуб Андрій. Настрій Донбасу. Соціологія окупованих і звільнених [Електронний ресурс] // Український тиждень. – Режим доступу : <http://m.tyzhden.ua/Publication/213326>

⁷⁸⁷ Обліковано 1 506 476 переселенців, – Мінсоцполітики [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/oblikovano-1-506-476-pereselenciv-minsocpolitiki>

⁷⁸⁸ Александр Дмитриев. Хайп по Донбассу: интегрировать нельзя потерять [Електронний ресурс] / Левый Берег. – Режим доступу : https://lb.ua/blog/aleksandr_dmitriev/398383_hayp_donbassu_integrirovat.html

Третім ключовим гуманітарним імперативом є системний і кваліфікований інформаційний супровід подій російсько-української війни та державної політики щодо Донбасу і Криму. Про істотні вади у цій сфері свідчить ряд промовистих фактів: дві третини мешканців окупованої Донеччини та 45 % опитаних на контрольованій Україною території Донбасу ніколи не чули терміна «гібридна війна»; украї мала кількість жителів окупованих територій довіряє (повністю або частково) українським ЗМІ. На вільній частині Донеччини показники не менш тривожні: наприкінці 2017 р. лише 16 % місцевих мешканців повністю або частково довіряли українським медіа⁷⁸⁹. Не набагато кращою є і ситуація із якістю загального інформування українського суспільства в цілому. На четвертий рік війни такий стан речей є категорично неприйнятним та вимагає відповідних організаційних і кадрових змін на найвищому державному рівні.

Безперечно позитивним моментом у 2017 р. став запуск системи блокування російсько-терористичного мовлення у зоні бойових дій і на прилеглих територіях. Проте й тут не обійшлося без певних ексцесів: після старту блокування в деяких населених пунктах почалися проблеми також і з прийомом сигналу українських телеканалів; в інших же вжиті заходи взагалі не дали жодного ефекту⁷⁹⁰. Звичайно, зазначене може частково пояснюватися технічними контрзаходами з боку ворога. Проте це не скасовує необхідності якомога швидшого усунення вказаних вище недоліків, а також постійного вдосконалення системи блокування в цілому.

Серед позитивів нинішнього року варто виокремити розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері» від 21 березня 2018 р. № 179-р. Разом з Указом Президента України «Про пріоритетні заходи щодо

⁷⁸⁹ Голуб Андрій. Настрій Донбасу. Соціологія окупованих і звільнених [Електронний ресурс] // Український тиждень. – Режим доступу : <http://m.tyzhden.ua/Publication/213326>

⁷⁹⁰ Україна «глушить» Росію і сепаратистів на Донбасі [Електронний ресурс] / Донбас.Реалії. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=zguXnfsj9tA>

сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» від 1 грудня 2016 р. № 534/2016 зазначений документ створює організаційно-правовий фундамент для втілення вказаних вище гуманітарних імперативів. Проте процес реалізації державної політики щодо тимчасово окупованих територій досі ускладнюється латентним спротивом або прямим саботажем з боку місцевої влади, деяких місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування. На жаль, такі антиукраїнські прояви не завжди отримують належну правову оцінку. Правоохоронним органам слід жорсткіше реагувати на подібні протиправні дії, а центральні органи виконавчої влади мають скорегувати кадрову політику.

Окремої прискіпливої уваги вимагає використання адекватної лексики в інформаційній роботі (зокрема, з метою підкреслення провідної ролі РФ у розпалюванні агресивної війни в Україні та недопущення легітимації підконтрольних Кремлю терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР»).

Оскільки в плюралістичному демократичному суспільстві, де конституційно та законодавчо гарантовано право на свободу слова та інформації, здійснення будь-якого прямого тиску на ЗМІ є неприпустимим, для розміщення та промоції матеріалів із корисними для цілей реінтеграції меседжами і наративами слід активніше залучати інформаційні ресурси Міністерства інформаційної політики України, інших державних органів та установ, державних медіа та інформаційних агенцій. Водночас варто проводити постійну роз'яснювальну роботу з керівництвом і журналістами недержавних ЗМІ щодо важливості соціальної реклами патріотичного спрямування.

Водночас потрібно наголосити на тому, що контрпродуктивним і програшним для України є калькування російських пропагандистських практик подання виключно гарних новин, тиражування фейків чи видавання бажаного за дійсне (створення ілюзії добробуту). Так само безглуздим є і «змагання» з РФ в обсязі коштів, витрачених на ведення інформаційної

війни. Зважаючи на незіставність фізичних ресурсів України та Росії, більш виправданими й ефективними є асиметричні дії (зокрема, зосередження на «тактиці малих справ» – конкретній повсякденній практичній роботі з розв’язання нагальних побутових проблем мешканців невеликих населених пунктів (наприклад, проект «Будуймо Україну разом» Львівської освітньої фундації), надання їм кваліфікованої інформаційної, організаційної та правової допомоги; реалізація різноманітних точкових ініціатив (у взаємодії з волонтерами, громадськими активістами та представниками цивільно-військового співробітництва на місцях); забезпечення чистоти і належного санітарного стану міської інфраструктури, високої європейської якості комунальних та адміністративних послуг тощо). Адже, за всієї важливості символічних та інформаційно-психологічних акцій, найбільше значення мають практичні дії щодо створення контрасту між Україною та РФ (у т. ч. окупованими нею ОРДЛО та анексованим Кримом).

Відтак, зважаючи на викладене, органам державної влади та органам місцевого самоврядування України необхідно:

1) активізувати зусилля щодо: а) продовження та розширення національних і міжнародних санкцій проти держави-агресора; б) створення максимального контрасту в аспекті задоволення політичних, економічних, соціальних прав і потреб громадян між ситуацією на окупованих РФ територіях Криму та ОРДЛО і в районах Донбасу, що перебувають під контролем українських військ; в) забезпечення належного інформаційного супроводу подій російсько-української війни та політики України щодо тимчасово окупованих районів Донбасу та анексованої АР Крим;

2) ураховувати те, що гуманітарні пріоритети щодо деокупації та реінтеграції мають посідати чільні місця в державних документах стратегічного планування та проектах відповідних нормативно-правових актів;

3) досягти інтенсифікації правового реагування на антиукраїнські прояви з боку представників органів влади всіх рівнів (особливо на Донбасі)

та прискорити розслідування справ щодо злочинів проти основ національної безпеки, вчинених у період активних фаз анексії Криму та війни на Донбасі (2014 р.);

4) забезпечити проактивність позиції України в питаннях гуманітарної безпеки (освітньо-науковій, культурній, релігійній, інформаційній сферах тощо), особливо зосередившись на роботі з дітьми та молоддю;

5) ухвалити зміни до чинного законодавства, спрямовані на:
а) реалізацію комплексних заходів щодо підтримки ВПО; б) створення необтяжливих процедур їхньої інтеграції до українського суспільного простору (вибір місця проживання, можливість отримати освіту, забезпечення роботою, отримання соціальних виплат, налагодження процесів внутрішньої мобільності тощо); в) надання внутрішньо переміщеним особам можливості реалізовувати своє активне та пасивне виборче право, передбачене статтею 38 Конституції України.

Імплементация означених вище заходів до практики роботи органів державної влади й органів місцевого самоврядування в Україні дозволить забезпечити результативність національної політики щодо тимчасово окупованих РФ українських територій, сприяючи реалізації реінтеграційних інтенцій України. Крім того, слід зауважити позитивний мультиплікаційний та консолідаційний ефект гуманітарних ініціатив на всі інші сфери суспільного життя, що може надати нового імпульсу здійснюваним реформам і трансформаційним процесам.

3.4. Зовнішньополітичні пріоритети

3.4.1. Розширення міжнародного фронту підтримки України; консолідація міжнародної спільноти навколо протидії світовій гібридній війні

Протягом останнього року спостерігається тривожна тенденція щодо послаблення процесу консолідації міжнародних зусиль, спрямованих на протидію проявам розв'язаної Росією світової гібридної війни. Якщо на початку російської агресії проти України у 2014 р. наші партнери спільно декларували підтримку нашої держави та ввели санкції проти РФ, які продовжують діяти донині, то протягом останніх років ситуація змінюється, не завжди на нашу користь. Сьогодні вже очевидно, що йдеться не про локальний конфлікт РФ проти України, а про зумовлені агресією РФ масштабні руйнівні наслідки для європейської та глобальної безпеки. Ці наслідки й далі поширюються й розгортаються.

З одного боку, у рамках гібридної війни РФ постійно нарощує арсенал застосовуваних невійськових (інформаційні та кібернетичні атаки, заходи економічного тиску, втручання у виборчі процеси в США та країнах ЄС, тощо) та мілітарних інструментів (активні військові дії в Сирії на боці Б. Асада, застосування хімічної зброї на території Великої Британії, втручання у внутрішні справи України з метою зміни її політичного курсу на тлі перманентної підтримки гарячого конфлікту на Донбасі тощо). Поза тим РФ домагається часткових, але помітних успіхів у перетягуванні на свій бік деяких європейських країн, підтримуючи в них праві та ліві популістські рухи й роздмухуючи євроскептичні настрої.

На користь деструктивним діям РФ працюють також певні сучасні міжнародні тренди – загострення суперечностей, зокрема торговельних, у трансатлантичних відносинах, суперечності всередині ЄС, наслідки Brexit, інші негативні тенденції, пов'язані з руйнуванням міжнародно-правових засад світового устрою. Досягненню цілей РФ сприяє також втома деяких країн ЄС від антиросійських санкцій, які сприймаються як такі, що шкодять їхнім національним інтересам. Найбільш показовим у цьому плані є випадок із газопроводом «Північний потік-2», будівництво якого матиме для України негативні наслідки як в економічному, так і в політичному плані.

Водночас на протигагу цим процесам, неухильно збільшується рівень усвідомлення загроз та небезпек, що їх послідовно створює РФ для світового порядку загалом, та для демократичних цінностей і національних інтересів країн західного світу зокрема. На сьогодні найбільш чітко загальну формулу ставлення Заходу до Росії сформульовано в НАТО – це **стримування, оборона та діалог**. Зберігають послідовну політичну позицію щодо РФ і країни «Великої сімки», які на саміті в червні 2018 р. відкинули пропозиції щодо повернення Росії до цього формату та заявили в підсумковому комюніке про підтримку незалежності й територіальної цілісності України в її міжнародно-визнаних кордонах. Проте сама поява таких пропозицій підтверджує наявність у деяких країн «сімки» бажання поступово повернутися до звичної співпраці з Росією без виконання нею необхідних для цього умов.

На сьогодні **Україна має самостійний та змістовний порядок денний відносин зі США, який необхідно розширювати й розвивати. Велика Британія, Польща, країни Балтії залишаються найбільш надійними партнерами України в безпековій, політичній та інших сферах. У діалозі з Польщею варто, знаходити способи конструктивного обговорення і вирішення конфліктних питань, пов'язаних зі складними проблемами історичної пам'яті та ідентичності**⁷⁹¹. Доцільним є посилення співпраці України з країнами-членами ЄС у Чорноморському регіоні (Румунія, Болгарія) та регіональними утвореннями, теперішніми та майбутніми.

Україна прагне також до якнайшвидшої нормалізації відносин та продовження конструктивної співпраці з Угорщиною. Налагодження останнім часом міждержавного діалогу та просування на шляху врегулюванні конфліктної ситуації, що виникла у зв'язку із реакцією влади Угорщини на прийняття Закону України «Про освіту», дає сподівання на швидке подолання взаємних суперечностей, що дасть змогу відновити

⁷⁹¹ Галина Зеленько. Конфлікт, що не має вирішення: як подолати кризу відносин із Польщею. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2018/05/14/7081634/>

двосторонні партнерські відносини та зняти застереження угорської сторони в питаннях розвитку подальшого співробітництва ЄС і НАТО з нашою державою.

Отже, **українська тактика консолідації міжнародної спільноти в протидії світовій гібридній війні має розширювати практичну взаємодію**, насамперед на базі спільних безпекових інтересів як із міжнародними організаціями (НАТО, ЄС, ОБСЄ), так і сфокусовану працю у двосторонніх та багатосторонніх форматах із країнами та об'єднаннями Балто-Чорноморського регіону.

3.4.2. Шляхи інтегрування в НАТО

Важливим політичним здобутком на шляху **євроатлантичної інтеграції** України стало внесення ясності на вищому рівні щодо стратегічної мети – **членства України в НАТО**, яке законодавче затверджено в законах «Про національну безпеку України» (статті 6,8) та «Про основи внутрішньої й зовнішньої політики України» (стаття 11)⁷⁹². Відповідно, політика НАТО щодо сприйняття України змінилась із «країни-партнера, яка з 2010 року офіційно не прагне членства» (вилучено) на «країну-партнера, що заявила про своє прагнення до членства в НАТО»⁷⁹³.

Отже, стратегічний вибір України щодо членства в Північноатлантичному альянсі зроблено, і на шляху досягнення цієї мети перед Україною постають **комплексні і складні завдання з реформування й виконання взятих зобов'язань**, необхідності не відставати від адаптаційних та трансформаційних процесів всередині НАТО, долати перешкоди застосування гібридних тактик третіх країн в умовах наявності збройного конфлікту.

⁷⁹² Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2091-19/paran9#n9>

⁷⁹³ Enlargement //NATO. Topic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49212.htm?

НАТО постійно й послідовно здійснює цілковиту підтримку суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України й надалі готова посилювати взаємодію в ключових сферах співробітництва, впроваджуючи необхідні заходи щодо створення можливостей врегулювання збройного конфлікту, зміцнення власної безпеки й реалізації своїх цивілізаційних інтересів.

Україна прагне повною мірою використовувати всі наявні можливості діалогу з Альянсом, у тому числі щодо **доступу до трасових фондів та залучення до програм НАТО.**

Активно розвивається співробітництво в рамках **восьми Трасових фондів та чотирьох програм із надання допомоги НАТО для України** – Програми з розбудови доброчесності оборонних структур (Building Integrity), з професійного розвитку (Professional Development Program), з удосконалення військової освіти (DEEP) і «Наука заради миру та безпеки» (SPS).

Реалізується **Комплексний пакет допомоги**, затверджений Альянсом на Варшавському саміті 2016 року, метою якого є систематизація започаткованих ініціатив і проектів НАТО, консолідація і спрямування підтримки Україні для проведення широкомасштабних реформ шляхом покращення координації та співробітництва між відповідними органами влади, збалансування ресурсів та програм.

Перспективною вбачається **участь України в Програмі розширених можливостей (Enhanced Opportunities Program – ЕоР)** для особливих партнерів НАТО, яка спрямована на досягнення оперативної сумісності зі збройними силами Альянсу, а отже здатна сприяти реформуванню ЗСУ та досягненню стандартів НАТО. Прагнучи використати всі наявні можливості для інтеграції з Альянсом, Україна подала офіційну заявку на приєднання до ЕоР. Зацікавленість України щодо участі в цій програмі взято до відома, заявку нашої держави буде розглянуто, як це зафіксовано в офіційній Декларації Брюссельського саміту НАТО 2018 р. Програма розширених можливостей є для НАТО новою ініціативою, започаткованою після саміту в

Уельсі 2014 р., чіткий формат програми остаточно невизначений, навіть для тих країн-партнерів, що є її учасниками. Наразі до неї входять Швеція, Фінляндія, Австралія, Йорданія, Грузія – країни з різних регіонів та з різними цілями щодо подальших відносин з Альянсом (лише Грузія має на меті стати членом НАТО, усі інші продовжуватимуть співпрацювати з Альянсом як партнери). Отже, за умови позитивного рішення країн-членів Альянсу щодо участі України в цій ініціативі, вона становитиме лише один додатковий інструмент у рамках наявної широкої взаємодії з НАТО.

Триває виконання **Річної національної програми** під егідою Комісії Україна-НАТО на 2018 рік та підготовка проекту нової програми на 2019 рік.

Пріоритетним напрямом активізації партнерства є **встановлення та налагодження механізму «кризових консультацій»**. У рамках зміцнення міжнародної підтримки процесів оборонної реформи поглиблено практичну співпрацю з Альянсом. До роботи в Міністерстві оборони та Збройних Силах України залучено іноземних радників від держав-членів НАТО, серед них 6 стратегічних радників високого рівня. Організовано плідну співпрацю та діалог з іноземними радниками в рамках функціонування Комітету реформ Міністерства оборони України та Збройних Сил України.

Ключова для НАТО подія 2018 року – **саміт Альянсу**, який відбувся 11–12 липня в Брюсселі. Порядок денний саміту включав питання реалізації політики стримування та колективної оборони, розвиток концепції впровадження (проекування) стабільності, політику «відкритих дверей», зміцнення ролі НАТО в боротьбі з тероризмом, відносини з Росією, відносини між НАТО і ЄС, а також модернізацію Альянсу. У Декларації за результатами саміту міститься чіткий сигнал щодо підтримки курсу нашої держави **на членство в НАТО**. У рамках саміту було проведено засідання Північноатлантичної ради – головного органу прийняття рішень НАТО, – на якому відбулася зустріч Президента України з лідерами країн-членів Альянсу. Під час зустрічі обговорювалися актуальні безпекові питання в контексті тривалої російської агресії проти України, яка становить

величезний виклик для Євроатлантичної безпеки. Окрему увагу було приділено аспектам практичної взаємодії України та НАТО. За результатами зустрічі було оприлюднено заяву, у якій підтверджено неухильну підтримку суверенітету України та визнання її євроатлантичних прагнень.

У 2019 році НАТО відзначатиме 70-річчя підписання Вашингтонського договору 1949 року, а на саміті НАТО 2020 року, як очікується, може бути оновлена діюча Стратегічна концепція НАТО, яку було ухвалено в Лісабоні у 2010 році зовсім в іншому безпековому контексті.

Крім того, 2020 рік – це термін, який визначено для виконання цілої низки діючих державних програм України в оборонній і безпековій сферах, що мають забезпечити досягнення запланованих цілей, насамперед щодо набуття стандартів НАТО.

Отже, Україна сьогодні зосереджена на домашній роботі. А формування консенсусу серед країн-членів Альянсу щодо євроатлантичних прагнень нашої держави вже розпочалась.

3.4.3. Інтегрування України до ЄС на основі «чотирьох союзів»

Відносини України з **Європейським Союзом** мають вибудовуватися в контексті досягнення стратегічної мети – набуття нашою державою повноправного членства в ЄС та її утвердження як успішної європейської демократії з міцними державними інститутами й конкурентною економікою, інтегрованою у європейський політичний та економічний простір. Водночас у повному обсязі має використовуватися потенціал європейського вектору зовнішньої політики в рамках протидії російській агресії. Загалом, перспективи відповідного зовнішньополітичного курсу мають формуватися навколо кількох стратегічних завдань.

По-перше, необхідно забезпечити **продовження комплексної інтеграційної політики**, яка супроводжуватиметься активними реформами та набуттям відповідності європейським стандартам української економіки,

системи державного управління, суспільних норм. Успіх на цьому шляху має остаточно вирішити долю нашої держави, забезпечивши її повернення до Європи як рівноправного актора.

По-друге, необхідно забезпечувати продовження підтримки України з боку європейських інституцій у рамках консолідації сил, здатних ефективно протистояти російській агресії. У цьому контексті пріоритетне значення має **продовження санкційної політики ЄС щодо Росії** з перспективою її розширення; активізація допомоги Україні з боку країн ЄС у сфері підсилення національного сектору безпеки через реалізацію комплексних реформ оборонної сфери та поглиблення співпраці з європейськими партнерами.

По-третє, Україна зі свого боку має **сприяти збереженню цілісності та єдності Європейського Союзу**, протидії деструктивним діям третіх сторін, передусім РФ, щодо поширення євроскептицизму та внутрішніх суперечностей у ЄС. Попри той факт, що Україна поки що не є членом ЄС та не може в повному обсязі впливати на внутрішні процеси в Союзі, вона має активізувати дипломатичні зусилля та інформаційну політику, спрямовані на висвітлення російської загрози Європі, і через це – сприяти нівелюванню впливу російської пропаганди на окремі європейські політичні сили, які виступають за примирення з агресором.

Найближчий рік Україна має використати для «домашньої роботи», результатом якої має стати наближення України до стандартів ЄС.

Наша держава приділяє пріоритетну увагу імплементації євроінтеграційних реформ та уважно слідкує за виконанням рекомендацій європейських інституцій і узятих зобов'язань у цій сфері.

Для реалізації цих амбітних цілей була посилена взаємодія між Кабінетом Міністрів і Верховною Радою України, підготовлено дорожню карту пріоритетних євроінтеграційних законопроектів.

У контексті реалізації Угоди про асоціацію Україні для **вирішення економічних завдань** необхідно ухвалити низку законодавчих актів у

транспортній галузі та внести зміни до Митного кодексу з тим, щоби приєднатися до Конвенції ЄС про єдиний режим транзиту та Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами. «Слабкою ланкою» у виконанні умов Угоди вже не перший рік залишається підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислової продукції (Agreements on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Goods – АСАА), – по суті Угоди про взаємне визнання Україною та ЄС сертифікатів відповідності на промислову продукцію (як це передбачено статтею 57 Угоди про Асоціацію). Для виконання цього завдання Україна має, насамперед, ухвалити зміни до законів про технічні регламенти й оцінку відповідності та про здійснення державного ринкового нагляду. Такі кроки дозволять українським товаровиробникам та експортерам почуватися на європейському ринку так само впевнено, як і на українському.

Важливі завдання необхідно буде виконати також у галузі енергетики та охорони навколишнього середовища.

Не можна обійти мовчанням і ті фундаментальні зміни, які відбуваються в ЄС у **сфері регулювання фінансових операцій**, оскільки вони посередньо стосуються всіх галузей економіки. Зокрема, з 13 січня 2018 р. набула чинності Директива Європейського Союзу щодо платіжних послуг (PSD2), яка дає змогу розвиватися тому, що називають «відкритим банкінгом» (open banking) – тобто можливості здійснювати платіжні послуги для банківських клієнтів і отримувати доступ до їхніх даних не фінансовим установам.

Залишається ще кілька місяців для того, щоби країни-члени ЄС імплементувати нові правила в національне законодавство. Усе це необхідно буде передбачити й заходами імплементації європейських норм в Україні.

При цьому загальне завдання внутрішньої економічної політики у сфері євроінтеграції може бути сформульовано як необхідність встановлення в Україні європейської нормативно-законодавчої системи та досягнення рівня економічного розвитку, співставного із середніми показниками для країн ЄС (на рівні, наприклад, Португалії). Це, по суті, буде означати «прихід Європи

в Україну», після чого вступ до Європейського Союзу буде лише формальною процедурою.

Виконання цих завдань повинно бути безумовною основою для більш амбітних планів прискорення та поглиблення євроінтеграції, які були оприлюднені Президентом України на пленарній сесії П'ятого саміту Східного партнерства в Брюсселі в листопаді 2017 року: «Україна розраховує (насамперед) на так звані **«чотири союзи» – Енергетичний союз, Цифровий єдиний ринок; Митний союз та асоціація із Шенгенською зоною»**, що відображає прагнення більше Європи в Україні. Україна добре розуміє складність такого завдання й не планує досягнення всіх цілей протягом одного або двох років.

На даному етапі економічні завдання євроінтеграції тісно переплітаються з завданнями політичного характеру, демонструючи комплексний характер усього євроінтеграційного процесу. У підсумку, у **контексті національного економічного інтересу України можна зробити такі висновки:**

По-перше, інтенсифікація та поглиблення політико-економічної співпраці з ЄС, завдяки його контролюючому впливу за виконанням добровільно взятих на себе Україною зобов'язань, може надати потужний поштовх розвитку України в багатьох сферах. Пріоритетним інструментом взаємодії України з ЄС є виконання положень Угоди про асоціацію, яка містить чіткі зобов'язання щодо реформ та вжиття необхідних заходів із метою наближення практики економічної та політичної діяльності в Україні до європейських стандартів. Досвід нинішніх кризових явищ у ЄС є показовим для України, оскільки свідчить, що Європейська інтеграція в складних економічних умовах пом'якшує негативні впливи через надання доступу до додаткових інструментів їх подолання та пришвидшення економічного розвитку, але не звільняє від них. Тобто, реалізація Україною економічної частини Угоди про асоціацію, включно з поглибленою зоною вільної торгівлі, матиме різнобічні й не завжди сприятливі наслідки, але

додаткові можливості співпраці з ЄС (додаткові джерела інвестицій, доступ до ринків ЄС, допомога в запровадженні європейських стандартів за умови проведення відповідальної економіко-фінансової політики) сприятимуть суттєвому підвищенню конкурентоспроможності України.

По-друге, на сьогодні в Україні досі немає повноцінної програми довгострокового розвитку, покликаної забезпечити її перехід до постіндустріальної економіки, що ґрунтується на знаннях та інформації. Важливо, щоби така програма повинна за своїм змістом кореспондувала з фундаментальними документами ЄС, зокрема – програмою Європа-2020, з часовими параметрами та механізми досягнення цілей. За аналогією з ЄС, має бути створено систему моніторингу динаміки виконання цієї програми на законодавчому рівні. Така програма має стати базовим стратегічним документом, на відповідність якому мають аналізуватися економічні ініціативи нижчого порядку. Крім цього, варто запровадити ефективну систему контролю за витрачанням бюджетних коштів, зокрема за рахунок підвищення рівня прозорості державних закупівель.

По-третьє, з метою забезпечення виконання довгострокової програми розвитку доцільно запровадити практику багаторічних фінансових програм, як це відбувається в ЄС, коли основою багаторічної фінансової програми 2014–2020 стала програма Європа-2020.

По-четверте, досвід ЄС засвідчив важливість стабільності фінансової системи в умовах глобалізації, що стало наслідком створення нової архітектури фінансової стабільності в Європі. У цьому контексті особливо важливим стає виконання плану BEPS – тобто запровадження заходів протидії розмиванню податкової бази та виведенню прибутку, а також обміну інформацією між податковими органами (як це, до речі, вимагається Євродирективою 2014/107 та умовами статей 127 та 351 Угоди про Асоціацію). Україні варто також удосконалити систему моніторингу фінансових інституцій за допомогою посилення контрольних функцій Національного банку України та створити механізми запобігання кризовим

явищам в економіці. Одним із важливих аспектів такої діяльності має стати поступове приєднання України до положень Базелю III, який висуває підвищенні вимоги до показників достатності капіталу та ліквідності банків.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на суттєве відставання процесу імплементації розділів Угоди, що стосуються **соціальної політики та громадського здоров'я** від інших розділів. Відповідно до Звіту «Про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2017 рік» у секторі соціальної політики та трудових відносин виконано 52 % запланованої роботи, а в секторі охорони здоров'я лише 4 %, що в поєднанні з недопрацюваннями попередніх років зумовлює значне відставання від графіку та створює загрозу для досягнення повного виконання Угоди до 2025р. (зі збереженням нинішніх темпів виконання запізнення складатиме 10 років). Тому, для забезпечення своєчасного та успішного виконання Угоди в галузі соціальної політики та громадського здоров'я, **поряд із виконанням заходів, передбачених планом імплементації необхідно:**

- провести ревізію чинних та підготовлених до прийняття нормативно-правових актів на відповідність вимогам Угоди;
- проводити постійний моніторинг змін у законодавстві ЄС із метою відображення їх у відповідних нормативно-правових актах;
- проводити постійний моніторинг та аналіз відповідності рішень, що приймаються органами влади вимогам, передбаченим Угодою.

3.4.4. Зміцнення двосторонніх зв'язків із глобальними та регіональними партнерами

США

Для України **США є ключовим стратегічним партнером**, спроможним надати значну допомогу у вирішенні життєво важливих проблем її існування й розвитку як незалежної й суверенної держави. Насамперед це означає допомогу в протидії зовнішній агресії з боку РФ, а також у сприянні

процесам соціально-економічної модернізації країни та європейської інтеграції.

Зі свого боку **США відчують свою відповідальність за збереження міжнародно-правових механізмів безпеки глобального і європейського рівня** й зацікавлені в розвитку демократичних процесів в Україні й у ширшому регіоні. Як ключова країна НАТО, США активно включаються в процеси організації колективного опору російським агресивним намірам у широкому Балтійсько-Чорноморському просторі.

Головним у стратегічній взаємодії України і США є продовження інтенсивного політичного діалогу та досягнення взаєморозуміння з більшої частини питань порядку денного співпраці, насамперед, у справі системного та скоординованого міжнародного тиску на керівництво РФ із метою припинення її агресії проти України. У цьому контексті Україна сприймає двопартійну ініціативу Конгресу щодо систематизації санкційної політики проти РФ

Одним із ключових завдань у двосторонніх відносинах є **відновлення роботи інституційного механізму стратегічного партнерства – Комісії стратегічного партнерства**, яка слугуватиме майданчиком узгодження дій та вироблення спільної тактики і стратегії подальшої взаємовигідної співпраці в політичній, безпековій, економічній та інших сферах.

Для України пріоритетними завданнями у відносинах зі США є:

- збереження широкої двопартійної підтримки в Конгресі Сполучених Штатів у питанні санкцій проти РФ, військової допомоги та енергетичної безпеки України;
- просування визнання Конгресом США Голодомору 1932–1933 рр. в Україні геноцидом проти українського народу;
- сприяння виходу українських експортерів на американський ринок і залучення американських інвестицій в Україну.

Першочерговим завданням української дипломатії, політичних діячів та експертного середовища України є формування в американських

політиків уявлення про нашу державу не як «міст» або «буферну зону» між Сходом і Заходом, яке досі поширено в США, але **про Україну як форпост європейської цивілізації, передній фронт протидії агресору**. Це означає, зокрема, активізацію процесів включення України до оборонної системи НАТО та до механізмів економічної інтеграції країн євроатлантичного простору.

Сполучені Штати мають бути зацікавлені не тільки у врегулюванні українсько-російського конфлікту на Донбасі, але також у **створенні переговорного механізму з деокупації Криму**, що є ключовим питанням відновлення територіальної цілісності країни, а також має важливе значення для регіональної безпеки з огляду на загрози мілітаризації півострову та можливість розміщення Росією елементів ядерної зброї на півострові.

Україна сподівається на підтримку США та сприяння її позиції в ООН та інших міжнародних організаціях у питанні **визнання РФ країною-агресором** і державою, що підтримує міжнародний тероризм.

Для України важливим є **досягнення максимальної ефективності партнерства зі США в безпековій сфері**, зокрема подолання гібридних загроз (у цьому вимірі Україна вже акумулювала значний досвід), а також у сфері енергетичної безпеки, зокрема щодо реалізації енергетичних інтересів обох сторін, які співпадають (ядерна енергетика, видобуток нафти та природного газу, альтернативна енергетика, ГТС). Енергетична співпраця може стати одним із засадничих елементів забезпечення стійкості економічного розвитку нашої держави і сприяти зміцненню її безпеки та суверенітету.

Проблемними у відносинах Україна-США, з точки американської сторони, наразі є питання, які лежать у площині зміцнення верховенства права в Україні та захисту інтелектуальної власності – вони розглядаються перешкодами для американських інвестицій. Важливими кроками, які сприятимуть сталому економічному зростанню в Україні, Сполучені Штати також вважають покращення умов ведення бізнесу, захист інвестицій, доступ

інвесторів до видобутку енергоносіїв в Україні тощо. З української сторони одним із гострих питань, яке потребує вирішення, є скасування нових мит, запроваджених 8 березня ц.р. Адміністрацією США – мита в розмірі 25 % на імпорт сталі та 10 % на імпорт алюмінію з метою захисту національної безпеки Сполучених Штатів.

У цьому контексті важливим є прийняття Верховною Радою України Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» від 15 травня 2018 року № 2415-VIII, що сприятиме забезпеченню прозорості діяльності організацій колективного управління в Україні та захисту інтелектуальної власності. Згаданий Закон є важливим у рамках поліпшення місця України у «Списку 301», який готується щорічно Офісом торгового представника США.

Велика Британія

Актуальними завданнями у відносинах України з Великою Британією є **забезпечення незмінності позиції британського уряду стосовно збереження політики санкцій щодо РФ** через її агресію в Україні. Важливо підтримувати динаміку двостороннього політичного діалогу на найвищому та високому рівнях, включаючи обмін візитами.

Важливо продовжити роботу щодо надання британською стороною допомоги Україні, спрямованої на підвищення оборонного потенціалу та проведення реформ в економічній, соціальній та правовій сферах.

Актуальними питаннями порядку денного українсько-британських відносин залишаються також подальший розвиток двостороннього політичного діалогу в умовах Brexit, збереження режиму вільної торгівлі та обсягів британської технічної допомоги Україні після Brexit, а також удосконалення двосторонньої нормативно-правової бази, зокрема, у сферах транспорту та міграції.

Одним із головних проблемних питань міждержавного діалогу залишається **лібералізація Великою Британією візового режиму для**

громадян України. На сьогодні офіційний Лондон, попри дипломатичні зусилля української сторони, заявив про свою неготовність до перемовин з Україною щодо поетапної лібералізації візового режиму. Проте, припинення членства Великої Британії в ЄС (з 30 березня 2019 року) означатиме автоматичне припинення з боку України безвізового режиму для британських громадян, який діє сьогодні для громадян держав ЄС. Отже, з Brexit з'являється реальний шанс для обох країн розпочати конструктивний політичний діалог із цього чутливого і взаємно важливого питання, метою якого повинна стати розробка «дорожньої карти» поетапної лібералізації Великою Британією візового режиму для громадян України на базі тих підходів, що вже були успішно застосовані в ході безвізового діалогу між Україною та ЄС. Українська сторона виходить із принципу взаємності в цьому питанні

Канада

Нинішній тісний характер взаємин між Канадою та Україною можна вважати зразковим у контексті відносин союзництва та привілейованого партнерства, що розбудовуються між нашими країнами. Всебічна підтримка й допомога Україні у її протистоянні російській агресії є ключовою політичною тезою як діючого канадського уряду Дж.Трюдо, так і канадської опозиції, що гарантує продовження цього курсу незалежно від політичних змін у канадському істеблішменті.

Україна виходить із **пріоритетності розвитку відносин із Канадою як одним із її найближчих привілейованих партнерів.** З огляду на це, українська сторона зацікавлена в активізації двосторонньої співпраці у сферах енергетики, інформаційних технологій, сільського господарства освіти й культури. Перспективним напрямом може стати створення спільних підприємств, передусім, в українському агрокомплексі.

Канада буде також однією з перших країн, де відкриється представництво новостворюваного Українського Інституту.

Важливим завданням України залишається залучення канадських інвестицій в економіку та створення сприятливих умов для канадського бізнесу, що вже працює в Україні в енергетичній, видобувній, переробній, сільськогосподарській галузях.

Німеччина та Франція

ФРН та Французька Республіка і далі залишаються пріоритетними союзниками та партнерами України. Це пояснюється, насамперед, участю цих країн у переговорах щодо врегулювання ситуації на Донбасі «Нормандському форматі» та їх вагомою роллю як членів Північноатлантичного альянсу та Європейського Союзу.

Німеччина та Франція активно підтримують заходи щодо відновлення територіальної цілісності України та не визнають незаконну анексію Криму. **Саме позиція Берліна та Парижа є визначальною щодо примусу Росії до виконання Мінських домовленостей** та позитивного вирішення питання про введення на Донбас миротворчих сил ООН. Крім того, Україна розраховує на підтримку цих двох країн у реалізації своїх європейських та євроатлантичних прагнень. Важливою є також позиція Німеччини та Франції в обстоюванні продовження санкційної політики Європейського Союзу щодо Росії.

Дуже показовим стало те, що **тема України та підтримка миротворчої місії на Донбасі були зафіксовані в новій коаліційній угоді**, укладеній за підсумками загальних виборів у Німеччині. Вкрай важливою є **принципова позиція канцлера ФРН А. Меркель щодо підтримки України**, продовження надання їй допомоги у врегулюванні конфлікту на Донбасі та стримуванні російської агресії. Її роль є ключовою в забезпеченні єдності в цих складних питаннях як в уряді Німеччини, так і в Європейському Союзі.

Перемога Е. Макрона на президентських виборах та успіх проєвропейських сил на парламентських виборах у Франції у 2017 році дозволили зберегти **статус цієї країни як ключового партнера України** в умовах російської агресії та забезпечити наступність французької зовнішньої

політики в питанні вирішення конфлікту на сході нашої держави. Насамперед це стосується питання збереження режиму санкцій Європейського Союзу проти Російської Федерації та участі Франції в «Нормандському форматі».

Відновлення ролі Франції як одного з «локомотивів ЄС», що є наріжним каменем зовнішньої політики чинного президента країни, створює сприятливі можливості для України щодо подальшого поглиблення співпраці з Євросоюзом, зокрема – активному залученню нашої держави до нових форматів співробітництва, зокрема у сфері безпеки та оборони. Перспективною сферою українсько-французької співпраці є розвиток спільних ініціатив у протистоянні гібридним загрозам та військово-технічне співробітництво. Реалізація угоди між урядами України і Франції про закупівлю в кредит 55 гелікоптерів на суму понад 0,5 млрд євро для створення єдиної системи авіаційної безпеки, що є одним із найбільших спільних проектів в історії відносин двох країн, стане важливим етапом розвитку партнерських та союзницьких відносин між Україною та Францією.

Натомість негативними факторами у взаєминах України з ФРН та Францією залишається зацікавленість частини політичної та бізнес-еліти цих країн у поновленні співробітництва із Росією, зокрема зняття санкцій ЄС до відновлення територіальної цілісності України, а також підтримка з боку німецьких урядових і бізнесових кіл реалізації російського проекту будівництва газопроводу «Північний потік-2».

Польща

Попри наявні розбіжності в питаннях історичної пам'яті, **розвиток стратегічного партнерства з Республікою Польща залишається незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України.**

Українська сторона високо цінує послідовну й рішучу підтримку з боку Польської держави, яка послідовно обстоює на міжнародній арені відновлення територіальної цілісності України, збереження й посилення санкцій щодо РФ, надання допомоги для Збройних Сил України.

Шлях до європейської та євроатлантичної інтеграції України пролягає через Польщу, з якою нашу країну єднає не лише найбільша ділянка європейського кордону, але і близькі геополітичні інтереси, ментальна близькість, тісні історичні, культурні та міжлюдські зв'язки.

Перспективною залишається двостороння співпраця між Україною та Польщею в діяльності **спільної литовсько-польсько-української бригади імені князя Костянтина Острозького –ЛИТПОЛУКРБРИГ**.

Важливе значення для України має голос Польщі як непостійного члена в Раді Безпеки ООН (2018–2019), особливо в прийнятті рішення щодо розгортання миротворчої місії ООН на Донбасі.

Польща залишається найбільш відданим партнером України в протистоянні намаганням Росії втягнути Європу в ще більшу енергетичну залежність через будівництво газопроводу «Північний потік-2».

З огляду на істотний вплив на українсько-польські відносини різниці підходів щодо інтерпретації складних сторінок історії двох країн, перед українськими та польськими політиками й державними діячами стоїть стратегічне завдання: не піддатися на провокації й робити все для того, щоби партнерство між Україною й Польщею, а також міжлюдські відносини між українцями й поляками, ставали дедалі міцнішими.

Країни Балтії

Підтримка та подальше поглиблення співробітництва з країнами Балтії є стратегічно важливим завданням для Києва в контексті військово-політичної інституалізації Балто-Чорноморського простору, формування регіонального альянсу держав, спрямованого на протидію агресивній та експансіоністській політиці Російської Федерації.

Ключовим завданням відносин України з Литвою, Латвією та Естонією на ближчу перспективу є збереження традиційно високої динаміки двостороннього політичного діалогу в повній відповідності до рівня відносин стратегічного партнерства, а також координування зусиль щодо подальшого

просування країнами Балтії пріоритетів європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави.

Важливою є також є їх підтримка позиції щодо незмінності санкційної політики Євросоюзу щодо РФ, як відповідь на триваючу агресію проти України та відсутність прогресу у виконанні Мінських домовленостей.

Через спільність викликів, з якими стикаються країни, перспективною сферою для співпраці країн є спільне дослідження та розробка заходів для протидії гібридній агресії. У цій сфері Україна має більш повно використовувати можливості та напрацювання країн Балтії.

Значні перспективи має подальше розширення співробітництва України з Литвою, Латвією та Естонією в реальному секторі економіки, насамперед у галузі сільського господарства, інфраструктури, транспорту, на науково-технічному напрямі.

Важливим залишаються проекти взаємодії в галузі високих технологій та ІТ, е-урядування та кібербезпеки.

Румунія

Потреба в стримуванні Росії та масштаб загроз на південно-східному фланзі НАТО зумовлює зацікавленість України в розвитку військово-політичної співпраці з Румунією. Бухарест послідовно демонструє зацікавленість в інтенсифікації політичного діалогу між країнами регіону у форматі «Бухарестської дев'ятки» (за участю країн Вишеградської групи, Балтії та Болгарії), залучення до якого України сприятиме інституалізації Балто-Чорноморського простору у військово-політичній сфері.

На сучасному етапі важливим завданням є **продовження конструктивного діалогу з румунською стороною з метою остаточного врегулювання питань, які виникли у зв'язку з прийняттям Закону України «Про освіту»**. Досягнуті домовленості щодо гарантій мовних прав представників румунської національної меншини України, які можна вважати взірцевими для вирішення «мовних проблем» з іншими сусідніми

країнами, створюють основу для подолання наявних суперечностей та поглиблення українсько-румунських відносин.

Словаччина

Стратегічний характер відносин між Україною та Словаччиною зумовлений послідовною підтримкою Братиславою необхідності повного відновлення суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її енергетичної безпеки, а також європейських та євроатлантичних прагнень нашої держави. Словаччина виступає за продовження санкційної політики ЄС щодо Росії у зв'язку з агресією проти України, підтримує підходи нашої країни щодо шляхів врегулювання конфлікту на Донбасі.

Головними пріоритетами стратегічних відносин між Україною та Словаччиною є активізація політичного діалогу на високому та найвищому рівнях з метою забезпечення підтримки словацькою стороною пролонгації обмежувальних заходів ЄС щодо РФ, позиції України в рамках парламентських асамблей РЄ та ОБСЄ, а також проблематики розміщення на Донбасі миротворчої місії ООН.

Українсько-словацьке співробітництво в **енергетичній**, а також транспортній сферах і далі залишатиметься ключовим – взаємодія сторін продовжуватиметься як у двосторонньому, так і багатосторонньому вимірах, ґрунтуючись на спільних позиціях із принципових питань порядку денного, а саме – щодо збереження статусу головних країн-транзитерів енергоресурсів до країн Європи, щодо протидії реалізації російського проекту газопроводу «Північний потік 2», щодо використання переваг проходження маршруту залізничних перевезень Азія (Китай) – Європа (Словаччина) територіями обох країн.

Незважаючи на низький рівень розвитку військово-технічного співробітництва між Україною та Словаччиною, необхідність модернізації озброєння та військової техніки, яка перебуває в збройних силах СР, дозволяє прогнозувати перспективи розвитку відносин на даному напрямі,

зокрема з використанням можливостей співпраці в рамках НАТО та «Вишеградської четвірки».

Перспективною залишається **співпраця в рамках регіональних ініціатив**, зокрема з країнами «Вишеградської четвірки» та участь у діяльності багатонаціонального українсько-угорсько-румунсько-словацького інженерного батальйону «Тиса».

Туреччина

України розглядає Туреччину як свого **стратегічного партнера в Чорноморському регіоні** та вдячна за незмінність позиції Анкари щодо територіальної цілісності та суверенітету нашої держави, запорукою чому є динаміка контактів на високому та найвищому рівнях між двома країнами, збереження якої створює передумови для практичної реалізації проектів у багатьох сферах взаємодії.

Анкара підтримує євроатлантичні прагнення України й надає необхідну підтримку ініціативам щодо нашої держави в рамках НАТО.

Важливим пунктом порядку денного українсько-турецьких відносин є завершення переговорів із підготовки до підписання Угоди про вільну торгівлю.

Однією з пріоритетних складових стратегічного партнерства є продовження активної співпраці у військово-технічній сфері, зокрема практичної реалізації стратегічних проектів в авіакосмічній та оборонно-промисловій галузях.

Враховуючи важливість для Турецької Республіки питання забезпечення прав кримськотатарського народу, Україна розраховує на подальше залучення її до процесів, пов'язаних зі звільненням **українських громадян, які незаконно утримуються на території РФ та в анексованому Криму**.

Грузія

Грузія є одним із найпослідовніших **стратегічних союзників України в Чорноморському регіоні**, що традиційно підтримує зміцнення суверенітету,

територіальної цілісності й безпеки України та її європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Розвиток відносин між Україною та Грузією продовжується по багатьох напрямках. Це стосується вироблення та практичного застосування механізмів розширення стратегічного партнерства між Україною і Грузією, зокрема щодо призначення Урядом Грузії члена кабінету, відповідального за питання економічної співпраці з Україною.

Здійснюється співробітництво в усіх сферах двосторонніх відносин, зокрема щодо візитів в Україну вищих осіб державної влади Грузії; активної роботи Спільної міждержавної українсько-грузинської комісії з питань економічного співробітництва; спільної діяльності щодо реалізації проекту «Новий Шовковий шлях».

Продовжуватиметься реалізація заходів, спрямованих на розвиток вільної торгівлі між Україною і Грузією, збільшення обсягів товарообігу, розвиток виробничої кооперації між українськими і грузинськими компаніями й підприємствами.

Важливою є **координація зусиль України та Грузії щодо набуття членства в Європейському Союзі та НАТО**, участі в чинних та перспективних регіональних структурах безпеки.

Хорватія

Наявність унікального досвіду Хорватії в справі деокупації та мирної реінтеграції тимчасово окупованих територій, а також готовність хорватської сторони до передачі цього досвіду в рамках двосторонньої Робочої групи формують міцну платформу для подальшого розвитку співробітництва.

Зважаючи на той факт, що приклад Хорватії є чи не єдиним успішним зразком возз'єднання країни після війни за посередництва ООН, Києву необхідно заручитися підтримкою Загреба української позиції щодо розгортання миротворчої місії ООН на всій окупованій території Донбасу.

Важливим завданням є активізація двостороннього військово-технічного співробітництва з метою подальшого реформування оборонної та безпекової

сфери, у тому числі використовуючи вже існуючі формати, зокрема Спільну українсько-хорватську комісію з питань військово-технічного співробітництва

Офіційний Загреб демонструє зацікавленість в активізації політичних та економічних зв'язків, свідченням чого є факт включення України в Національну стратегію Республіки Хорватія зі співробітництва в розвитку на 2017–2021 роки, у якій Україну визначено однією з програмних держав, з якими Хорватія розвиватиме співпрацю. У цьому зв'язку необхідно інтенсифікувати перемовини щодо можливості приєднання України до Адриатично-Балтійсько-Чорноморської ініціативи, що відкриє перспективи участі української сторони в масштабних енергетичних та інфраструктурних проектах типу LNG-терміналу на острові Крк та Іонічно-Адриатичного газопроводу.

3.4.5. Інституалізація геополітичного простору Балто-Чорноморського регіону

Формати субрегіонального співробітництва дедалі більше набувають актуальності та популярності в умовах зростання кількості та масштабів загроз у регіоні Центральної та Східної Європи – як гібридних, так і цілком конвенційних.

Кардинальні зміни безпекового середовища на просторі між Балтійським і Чорним морями, які відбулися і далі відбуваються в останні роки, призвели до зростання рівня вразливості країн цього регіону до регіональних загроз, головним джерелом яких сьогодні є Росія.

Необхідність протистояти агресивній політиці РФ, яка через гібридні інструменти намагається розхитати внутрішню стабільність сусідніх держав за прикладом України, об'єктивно зумовлює **пошук моделей субрегіонального співробітництва, що здатні посилити безпеку його**

учасників в умовах невпевненості в ефективності гарантій, що визначаються їхнім членством у НАТО і ЄС.

Такою моделлю може потенційно стати **інституалізація географічного Балто-Чорноморського регіону**, із залученням країн, що сьогодні не є членами НАТО і ЄС. У середньостроковій перспективі геополітична ситуація може підштовхнути країни регіону до практичних кроків із реалізації такого проекту, чому можуть сприяти як актуалізація прямої військової загрози для них з боку РФ, так і просування франко-німецьких ініціатив щодо «Європи різних швидкостей» з одночасним зменшенням фінансової допомоги ЄС для низки країн ЦСЄ.

Для України практична реалізація ініціативи військово-політичної інституалізації Балто-Чорноморського регіону є реальною можливістю отримання гарантій від світових потуг, зацікавлених у підтриманні сталого безпекового клімату в регіоні. Крім того, з огляду на тривалість процесів європейської та євроатлантичної інтеграції України, співробітництво на субрегіональному рівні може стати ключовим напрямом зовнішньої політики, результативність якої б вимірювалась укладенням оборонних угод, практичними проектами військового співробітництва, початковим рівнем інституалізації та формалізації об'єднання.

Реалізація такого проекту може здійснюватись як на платформі наявних регіональних структур через розширення їхніх функцій, так і через заснування нового субрегіонального об'єднання. Ймовірним може бути також злиття кількох регіональних об'єднань.

Прийнятною платформою для інституалізації Балто-Чорноморського регіону є **Вишеградська група**, що має найвищий рівень інституалізації серед чинних регіональних проектів. Сприяють цьому процесу і здійснювані в рамках Групи кроки щодо перенесення пріоритетної сфери кооперації з економіки й культури на військову компоненту, свідченням чого є започаткування міжнаціональної Вишеградської бойової тактичної групи та ініціативи в секторі енергетичної безпеки.

Іншою перспективною для інституалізації Балто-Чорноморського регіону структурою є **об'єднання ГУАМ**, для країн-учасниць якого нове функціональне призначення може надати поштовх для перезапуску роботи організації.

Однак меті створення регіонального об'єднання найбільше відповідає формат «**Бухарестської дев'ятки**» (країни Балтії, Вишеградська група, Румунія та Болгарія), яка сьогодні є майданчиком погодження спільного бачення держав Центрально-Східної Європи щодо майбутнього НАТО, зокрема в контексті зміцнення східного флангу Альянсу. Саміти «Бухарестської дев'ятки» в Бухаресті (2015 р.) та Варшаві (2018 р.) були спрямовані на пошуки ефективних шляхів стримування російської агресії, що збігається з основною метою інституалізації Балто-Чорноморського регіону.

Таким чином, інституалізація геополітичного простору Балто-Чорноморського регіону з позицій посилення безпекових гарантій у середньостроковій перспективі може бути одним із зовнішньополітичних пріоритетів української дипломатії.

3.4.6. Посилення захисту інтересів України в міжнародних організаціях

Зміцнення позицій України на міжнародній арені та підвищення її здатності протистояти сучасним гібридним загрозам вимагає комплексного підходу до питання її представництва в міжнародних організаціях. Йдеться як про ефективність роботи української дипломатії в міжнародних структурах, де Україна має членство, так і про залучення нашої держави до нових інтеграційних об'єднань.

Перспективи участі України в роботі **ООН** диктуються її пріоритетними національними інтересами. З огляду на наявну геополітичну ситуацію, виклики, загрози та можливості, які постають перед Києвом, вона має сконцентруватися на кількох напрямках.

Найголовнішим завданням української зовнішньої політики стає **використання потенціалу міжнародних організацій та структур системи ООН із метою відновлення та захисту територіальної цілісності України.** У цьому контексті необхідно підтримувати на порядку денному Об'єднаних Націй питання кричущого порушення Росією норм міжнародного права через її агресію проти нашої держави, а також активізувати дії, спрямовані на забезпечення визнання та засудження агресивної сутності російської політики на міжнародному рівні.

Необхідно також ініціювати застосування практичного інструментарію ООН – на кшталт миротворчої місії – для досягнення деескалації конфлікту на Донбасі, забезпечення відбиття російської агресії та поступового повернення окупованих територій в українське правове поле.

Важливе значення має забезпечення трансформації системи ООН у напрямі вдосконалення її можливостей до адекватного захисту міжнародної безпеки та стабільності. Актуальним завданням стає питання **реформування Ради Безпеки ООН**, насамперед – вироблення засобів нівелювання особливого становище постійних членів цієї структури, забезпеченого наявністю в них права «вето».

Крім того, Україна може застосовувати структури ООН як майданчик для демонстрації власного цивілізаційного європейського вибору, який зокрема проявляється у відповідальній позиції Києва щодо ключових проблем міжнародної безпеки, як-от нерозповсюдження зброї масового ураження, протидія міжнародному тероризму та врегулювання локальних конфліктів тощо.

Задля реалізації цих напрямів діяльності українська сторона має активізувати свої представницькі та переговорні функції в центральних органах ООН. **Консолідація з нашими партнерами – членами Ради Безпеки ООН є запорукою досягнення успішних результатів**, що дасть змогу забезпечити реалізацію українських національних інтересів у цій структурі.

Також необхідно звернути увагу на **захист інтересів України в спеціалізованих інституціях системи ООН**. Характер російської гібридної агресії та комплекс проблем, що виник у її результаті (на кшталт збереження культурних пам'яток в анексованому Криму), об'єктивно поширюють контекст україно-російського протистояння на широке коло питань, зокрема гуманітарного характеру. Київ має забезпечити їхнє належне вирішення та блокувати будь-які дії, які можуть сприйматися як зазіхання на національний суверенітет.

Для України **ОБСЄ** надзвичайно важливою платформою для політичного діалогу, покликаною зупинити конфлікт на сході держави. Захист національних інтересів нашої країни вимагає на сучасному етапі продовження співпраці з цією структурою в зоні конфлікту – це має як практичні результати, певним чином стримуючи агресора, так і працює на імідж Києва на міжнародній арені.

Важливим завданням для України в рамках ОБСЄ стає викриття російської агресії, презентація рівня загрози, який становить Кремль через нехтування нормами міжнародного права. У цьому контексті надзвичайно важливим стає **актуалізація питання анексії Криму**, який має підтримуватися на порядку денному організації. Вкрай необхідним є **постійне нагадування про наявність в ОБСЄ мандату на дії на території Криму** – права, яке російська окупаційна адміністрація заважає реалізувати. Іншим аспектом є включення території півострова до російського виборчого процесу – це надає підстави опротестувати загальні результати будь-яких загальнодержавних виборів у РФ. Також географічні межі відповідальності ОБСЄ роблять можливим порушення питання про глобальний контекст російської агресивної політики. В інтересах Києва привернути увагу організації до інших проявів російського імперського реваншизму, який загрожує низці держав Східної Європи та Південного Кавказу.

У Раді Європи Україна обстоює свій європейській курс та досягнення, намагаючись водночас нівелювати деструктивний вплив Росії на цьому

міжнародному майданчику. Тому основним завданням є захист національних інтересів нашої держави в цій структурі, що має базуватися щонайменше на двох принципах. По-перше, необхідно забезпечити роль України як європейського демократичного актора, що прагне до модернізації та реформ та презентацію українських досягнень. По-друге, треба продовжувати зусилля щодо безпосередньої протидії російському впливу в Раді Європи та Парламентській асамблеї РЄ. Інструментами для цього є консолідація здорових сил, які підтримують принципову позицію України щодо недопущення повернення російської делегації до роботи в ПАРЕ без виконання нею резолюцій організації, а також протистояння проросійським силам всередині РЄ, які намагаються виправдати агресора.

Отже, посилення захисту інтересів України в рамках діяльності міжнародних організацій вимагає послідовної роботи. Загалом її напрями вже окреслені та поступово реалізуються – необхідно лише і далі виконувати намічену стратегію, пристосовуючи її до об'єктивних реалій сьогодення.

3.4.7. Ініціювання взаємовигідних регіональних проектів та зміцнення позицій України в стратегічних регіонах світу

Суттєві зміни світового політичного ландшафту та завдання економічного розвитку України вимагають додаткових зусиль щодо участі України у взаємовигідних регіональних проектах. Україна не може залишатися осторонь головних світових процесів, до яких залучаються дедалі більше країн світу.

Дедалі більшої політичної та фінансово-економічної ваги набуває **стратегічна ініціатива Китаю «Один пояс, один шлях»** (економічний пояс Нового Шовкового шляху). Наразі його ключовими принципами й перевагами є інклюзивність, відкритість, вигідність для всіх учасників, перехід на уніфіковані правила торгівлі, інтеграція та координація стратегій та програм розвитку країн. **Китайський проект не суперечить прагненням України до подальшої економічної співпраці та економічної інтеграції з**

Європейським союзом та, навпаки, може посилити переваги України в цьому процесі. Він також може дати альтернативу та зменшити негативні наслідки від розриву економічних відносин із Росією, сприятиме Україні в подоланні російської заборони на транзит українських товарів до Азії.

Загалом, на країни, які беруть участь у проекті «Один пояс, один шлях», припадає 55 % світового ВВП, 70 % населення планети та 75 % усіх відомих енергоресурсів. Якщо китайська ініціатива буде реалізована на практиці, вона може серйозно вплинути на геополітичний ландшафт і призвести до створення цілого ряду альтернативних економічних об'єднань і можливостей.

Уряду України варто взяти до уваги, що з моменту оголошення головою КНР Сі Цзіньпіном ініціативи побудувати Новий Шовковий шлях 56 % всіх закордонних китайських інвестицій були спрямовані саме в країни які беруть участь у проекті, що красномовно свідчить про увагу китайського керівництва до реалізації цієї ініціативи. Китай створив Фонд розвитку Шовкового шляху з капіталом у \$40 млрд Створений також за ініціативою КНР Азіатський банк інфраструктурних інвестицій із капіталом у \$50 млрд (з перспективою збільшення до \$100 млрд) поступово перетворюється на ключову інституцію, яка інвестує в проекти на Шовковому шляху.

Вступ **країн Центрально-Східної Європи** до ЄС сформував у китайських експертних та владних колах чітке розуміння того, що цей регіон є частиною Європи, а не пострадянського простору. У 2012 р. Китаєм та країнами ЦСЄ ухвалено спільне рішення про започаткування формату співробітництва «16+1». Новий формат взаємодії покликаний сприяти зростанню ефективності співробітництва КНР із Європейським Союзом. Китай наполегливо розвиває формат «16+1», запроваджує його інституалізацію, формує конкретну програму розвитку, у рамках якої створено спеціальну кредитну лінію в розмірі 10 млрд дол. США. Пекін і надалі використовуватиме формат «16+1» для поглиблення своєї політичної та економічної присутності в ЦСЄ.

У цьому сенсі формат «16+1» безпосередньо стосується України, якій варто приєднатися до китайської ініціативи з європейського боку. Китай не мав жодних застережень щодо Угоди про асоціацію України з ЄС, неодноразово декларував своє сприйняття України як «важливої країни в Європі» та наголошував на важливості приєднання України до Нового Шовкового шляху. До того ж, рівень розвитку країн ЦСЄ значно ближчий до українського, ніж економіки «старої» Європи.

Нині китайська сторона запропонувала європейським партнерам перейти до більш конкретного співробітництва та створити з цією метою спеціальну платформу взаємодії. Пекін підкреслює, що співробітництво у форматі «16+1» доповнює та підсилює стратегічне партнерство Китаю та ЄС, що закріплене в плані дій «Китай – ЄС 2020».

Україна має багато спільного з країнами ЦСЄ, а після підписання Угоди про асоціацію з ЄС має всі підстави посилити свою взаємодію з цими країнами, використовуючи різні формати («Вишеградська четвірка + 1», трикутник «Україна-Польща-Литва», ОЧЕС та інші). Проте, саме приєднання України до формату «16+1» та перетворення його на «17+1» має суттєві переваги як із погляду активізації взаємодії з Китаєм, так і щодо реалізації європейського вектору свого розвитку.

Після приєднання Індії та Пакистану до **Шанхайської організації співробітництва** ця впливова регіональна організація перетворилася на потужну платформу міждержавної взаємодії в Азії, яка активно використовується багатьма країнами континенту для вирішення політичних, економічних та безпекових проблем. Україні необхідно визначитися із подальшими кроками щодо взаємодії із ШОС. Зрозуміло, що участь у ШОС Росії обмежує можливості співпраці України з цією організацією. Проте, головними країнами в ШОС можна вважати Китай та Індію, потенціал взаємодії з якими Україна поки що використовує не повною мірою. До того ж, ще у 2013 р. Україна подала заявку на приєднання до ШОС як «партнера по діалогу» (такий статус у ШОС мають Білорусь та Туреччина).

Україна зацікавлена в поглибленні партнерських відносин із впливовим регіональним азіатським **об'єднанням «Асоціація держав Південно-Східної Азії» (АСЕАН)**. Поточний етап розвитку цього об'єднання відкриває великі можливості для України. АСЕАН є ключовою регіональною організацією, до якої входять 10 країн із населенням понад 600 млн осіб та сукупним ВВП близько 2,3 трлн дол. США. Нині АСЕАН значною мірою впливає на світові політичні та фінансово-економічні процеси.

Активне залучення України до діяльності АСЕАН досте зможу створити необхідні умови для просування національних інтересів, передусім у торговельно-економічній сфері. Дуже перспективним є залучення вітчизняних підприємств до реалізації економічних проектів у рамках формування «Спільноти АСЕАН», які сформульовані в поточних доктринальних документах об'єднання.

Членство України у **трансрегіональному форумі «Зустрічі Європа-Азія» (АСЕМ)** дає їй доступ до діалогового майданчику між Європейським Союзом і більше ніж 20 країнами Азії. Співпраця в рамках АСЕМ дозволить Україні приєднатися до перспективних економічних, фінансових, інфраструктурних, гуманітарних проектів. Очевидними є переваги використання АСЕМ для поглиблення контактів з економічними партнерами: на держави, що беруть участь у цьому форумі, припадає значна частка зовнішньої торгівлі України.

Сучасний світовий розвиток характеризується істотним посиленням позиції азіатських держав в економічній, політичній, фінансово-інвестиційній та науково-технологічній сферах.

Набули нового змісту відносини стратегічного партнерства між Україною та **Китайською Народною Республікою**. В Україні цінують позицію Китаю, неодноразово підтверджену Головою КНР Сі Цзіньпіном, щодо поваги до державного суверенітету, незалежності й територіальної цілісності України та обраного українським народом шляху розвитку відповідно до особливостей своєї країни.

Важливою віхою в сучасних взаєминах України та Китаю стало проведення 5 грудня 2017 р. у Києві третього засідання Комісії зі співробітництва між Урядом України та Урядом КНР, а також зустріч Президента України з віце-прем'єром Держради КНР Ма Каєм. Важливо зазначити, що КНР сподівається разом з Україною сприяти тому, щоби Комісія успішно виконувала свою роль, яка полягає в централізованому плануванні та координації дій, а також має намір вивести на новий рівень ділове співробітництво в економіці, торгівлі, сільському господарстві, космічній сфері, авіації, науці.

У сучасних міжнародних умовах Україні варто скористатися вже напрацьованим досвідом українсько-китайського військово-технічного співробітництва, адже наука й технології становлять найпотужнішу й довготривалу базу для співпраці між нашими країнами.

Варте уваги, що саме співпраця в чутливих сферах дозволить Україні більш рішуче наполягати на дотриманні Китаєм своїх гарантій та зобов'язань, наданих у обмін на відмову України від ядерної зброї.

Прихід китайських інвестицій у східні та південні регіони України паралельно вирішуватимуть проблему забезпечення цих регіонів від російської підривної діяльності, адже жорстка позиція Китаю щодо захисту власних економічних інтересів добре відома.

В умовах необхідності швидкої та ефективної модернізації української економіки, налаштування її на рейки сучасного світового ринку інвестиційні, виробничі та науково-технологічні можливості КНР можуть стати для України вагомим ресурсом розвитку та модернізації відповідних галузей економіки, поштовхом до відновлення позицій нашої держави на світових ринках технологій. Водночас, це дає змогу китайському бізнесу зайняти відповідні ніші на українському ринку, що швидко інтегрується до Об'єднаної Європи.

Україні вигідна співпраця з КНР у космічній галузі, оскільки дає змогу раціонально реалізувати український космічний потенціал. В Україні в цій

сфері звужені джерела фінансування, натомість КНР стає одним із провідних інвесторів у дослідженні космосу. Найбільш перспективним у двосторонній аерокосмічній співпраці України з Китаєм можна вважати двигунобудування та розробку вузлів і агрегатів. КНР займає одне з провідних місць серед країн, до яких Україна експортує продукцію авіабудування, а китайський авіаційний ринок розвивається найбільш динамічно у світі.

Окремим дуже важливим питанням українсько-китайської співпраці є взаємодія у сфері АПК. Виробництво сільськогосподарської продукції має дві визначальні складові: наявність родючих земель та новітні технології. Китай за останні роки значно просунувся щодо вирощування зернових та розвитку тваринництва. Наявність в Україні великих площ орних земель із високим потенціалом родючості надає стратегічного значення для можливої співпраці в цій сфері. Україні у взаємовигідній взаємодії з КНР цілком до снаги зробити вагомий внесок у забезпечення глобальної продовольчої безпеки, стати потужним гравцем на міжнародному продовольчому ринку. Зі свого боку Китай має всі можливості забезпечити на стратегічному рівні необхідні обсяги продовольчого імпорту з України.

Японія є важливою світовою державою, з якою Україна має відносини глобального партнерства і яка є для нашої країни не тільки одним із ключових партнерів у протистоянні російській агресії, але й найбільшим фінансовим донором.

Для України розвиток співпраці з Японією як однією з найпотужніших світових економік зі значним технологічним та інвестиційним потенціалом має пріоритетний характер. Японія є активним і впливовим членом світової спільноти, бере участь у численних об'єднаннях: організаціях Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), «Зустріч Європа-Азія» (АСЕМ), входить до «Великої сімки», має союзницькі стосунки зі США. На тлі російської агресії проти України важливим чинником є те, що Японія має невирішені територіальні суперечки з РФ. Усе це формує підґрунтя для плідної українсько-японської співпраці.

У рамках торговельно-економічних відносин України та Японії актуальним завданням для нашої країни є комплексний розвиток відносин, що включає активну торговельно-економічну співпрацю з наданням переваги залученню інвестицій і технологій в економіку України. Значні перспективи має співробітництво в стратегічних галузях: енергетичній, сільськогосподарській, транспортній. Надзвичайно цінним є досвід Японії в питаннях енергетичної безпеки та реформування енергетичної галузі України через впровадження японських інноваційних технологій.

Перспективними напрямками співпраці з японськими компаніями залишаються впровадження в Україні сучасних енергозберігальних та «екологічно-дружніх» технологій у різних секторах економіки – енергетика, промисловість, муніципальний сектор. Залучення японських інвестицій у розвиток транспортної та енергетичної інфраструктури України, а також аграрного сектора, зокрема його матеріально-технічної бази, є іншими перспективними напрямками співпраці з Японією.

Японія як одна з найбільших країн-імпортерів є надзвичайно бажаним і перспективним ринком для українського збіжжя. Японська сторона приділяє серйозну увагу можливостям сільського господарства України. У глобальному вимірі – це прогнозований і платоспроможний споживач українських зернових і олійних культур.

Україна зацікавлена в розвитку політичного діалогу та всебічного економічного співробітництва з **Республікою Корея**, яка є одним із перспективних економічних партнерів. У відносинах двох країн відсутні суперечності політичного характеру, з переважної більшості питань світової політики та міжнародного розвитку Україна та РК займають однакові або близькі позиції. Це створює широкі можливості для тіснішої співпраці на міжнародному рівні. Регулярний політичний діалог підтверджує високий статус двосторонніх відносин.

Україна та Південна Корея спільно працюють над Генеральним планом, заснованим на конкретних інвестиційних проектах. Зокрема план містить

проекти з використання сонячних батарей, проекти в аграрному бізнесі та машинобудуванні, у банківському та енергетичному секторах проекти у сфері електронного урядування, будівництва сміттєпереробних об'єктів, модернізації лікарень.

Пріоритетом двосторонніх відносин України й **Казахстану** як провідного партнера Києва в регіоні Центральної Азії залишається розвиток прагматичного двостороннього торгово-економічного співробітництва. Успішна участь української делегації на ЕКСПО- 2017 в Астані засвідчила, що інноваційні технології у сфері альтернативної енергетики, авіабудівництва, космічних технологій мають стати реальною платформою для взаємодії обох країн і в міжнародному вимірі. Важливим завданням постає вироблення спільної взаємовигідної позиції України та РК щодо подолання перепон, які створює Росія для українського експорту і транзиту до Казахстану, відновлення та нарощування обсягів товарообігу тощо.

Україна цінує ініціативи казахстанської сторони щодо врегулювання конфлікту з РФ, проте, участь РК у таких організаціях, як ОДКБ і ЄАЕС не дозволяє розглядати їх у контексті посередницьких чи миротворчих місій. У цих умовах посилення дипломатичної складової є необхідним кроком для більш широкого представлення української позиції казахстанському суспільству щодо низки проблемних питань у політичній та міжнародній сфері.

Україна зацікавлена в подальшому розвитку відносин всеохоплюючого партнерства з **Республікою Індія**. На жаль, нині залишаються невикористаними суттєві можливості українсько-індійського торговельно-економічного співробітництва, яке мало б компенсувати втрати українського експорту на теренах СНД. Такий стан справ не відповідає інтересам України та потребує суттєвих додаткових зусиль із боку української дипломатії.

Актуальним завданням сучасних українсько-індійських відносин є активізація політичного діалогу та поживлення економічних контактів із метою розширення співпраці в галузі літакобудування, участі українських

підприємств у модернізації промислового обладнання індійських машинобудівної та металургійної галузей, шахт глибокого підземного видобутку вугілля. Також перспективними є постачання обладнання для підприємств енергетики, модернізації вузлів, агрегатів та іншого обладнання й устаткування, співробітництво в галузі транспорту, у сфері ІТ, реалізація спільних інвестиційних проектів.

Чільне місце в системі зовнішньополітичних інтересів України посідає **Республіка Індонезія**, яка є найбільшою у світі мусульманською країною, входить до G-20, виступає потужним двигуном інтеграційних процесів АСЕАН. Індонезія є одним із найбільших торговельних партнерів України в Південно-Східній Азії. Найбільш перспективними галузями двостороннього торговельно-економічного співробітництва є такі: сільське господарство (постачання зернових культур та товарів їх переробки, свіжих овочів та фруктів), військово-технічне співробітництво (постачання та ремонт військової техніки та озброєння, продаж технологій їх виготовлення), енергетика (постачання турбін, генераторів, трансформаторів для теплових та гідроелектростанцій), машинобудівна, металургійна, фармацевтична та харчова промисловість.

Формування нового наповнення зовнішньої політики України передбачає поєднання євроінтеграційного вектору з послідовною реалізацією власних національних інтересів щодо розбудови широкомасштабного співробітництва з країнами **Близького Сходу**. Національні інтереси України вимагають розвитку відносин із тими країнами регіону, що характеризуються традиційними торговельно-економічними зв'язками, значним обсягом товарних ринків та їх відносною невибагливістю, щорічно зростаючим товарообігом зі стійким позитивним для України сальдо, перспективами збуту машинобудівної продукції, наявністю запасів сировинних та енергетичних ресурсів, можливостями участі в реалізації перспективних інфраструктурних проектів.

Єгипет є одним із лідерів арабо-ісламського світу та займає досить виважену й помірковану позицію у відносинах із міжнародним співтовариством. Зацікавленість Єгипту в партнерстві з Україною зумовлена прагненням знайти в її особі надійного й рівноправного партнера.

На принципово новий щабель піднялося співробітництво України із **Саудівською Аравією**. Українські авіабудівники підписали перспективну угоду щодо спільного виробництва літаків Ан-132 та Ан-148. Україна й Саудівська Аравія реалізовуватимуть спільну маркетингову політику із просування Ан-178 на ринки інших країн близькосхідного регіону, планують спільне виробництво цих машин на новозбудованому заводі в Саудівській Аравії.

Варто зазначити, що Саудівська Аравія – багата країна, вона готова витратити мільярди доларів на свою безпеку, саме тут проходить найбільша на Близькому Сході виставка військового обладнання. Україна має активно використовувати ці можливості для експорту продукції вітчизняного оборонно-промислового комплексу.

Потенційними інтересами України щодо **Ізраїлю** є можливе сприяння з боку останнього в залученні інвестицій до України, отримання новітніх технологій та ноу-хау, використання лобістського потенціалу в інтересах України.

Актуальним напрямом торговельно-економічного співробітництва України з країнами Близького Сходу є експорт продукції українського агропромислового комплексу. Зокрема, йдеться про поставки вітчизняної агропродукції до **Об'єднаних Арабських Еміратів**.

Важливою складовою зовнішньої політики України є розширення й поглиблення співробітництва та партнерства з країнами **Африки**. Система пріоритетів України у відносинах з африканськими країнами має бути заснована переважно на критеріях економічного прагматизму. Головна увага має приділятися державам, співпраця з якими має значні переваги для

розвитку української економіки та сприяє забезпеченню українського експорту.

Україна зберігає значне позитивне сальдо в торгівлі з Африканським континентом – понад 3,2 млрд дол. США. Африканські країни є нашими традиційними партнерами у сфері військово-технічного співробітництва.

Технологічний розвиток Африки співвідноситься із можливостями нашої держави. Україна розглядає ринки Африки як перспективні для збуту української продукції машинобудівного комплексу, надання науково-технічних і будівельних послуг. У цих державах Україна може й має брати активну участь у будівництві об'єктів виробничої інфраструктури: мостів, доріг, шляхопроводів, портів, аеродромів, залізниць, великих енергетичних і промислових об'єктів.

Нової актуальності в сучасних умовах набуло завдання «економізації української дипломатії» в сенсі **зовнішньополітичного забезпечення просування на світових ринках економічних інтересів Української держави**, зокрема українського експорту.

Уряду України необхідно чітко визначити й офіційно оголосити принципи відбору підприємств, яким надається дипломатична підтримка, зокрема через участь у реалізації державних програм, належність до пріоритетних галузей або напрямів економічного розвитку країни, прозорість діяльності та звітності тощо.

У свою чергу, МЗС необхідно централізовано визначити форми та рівні дипломатичної підтримки зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств: починаючи від надання інформації про стан економіки та основні підприємства та закінчуючи здійсненням маркетингових досліджень і веденням переговорів. Необхідно також забезпечити затребуваність інформації, яка надходить із дипломатичних установ за кордоном, її практичне використання.

3.4.8. Активізація культурної дипломатії

Активізація культурної дипломатії, одного із нових напрямів діяльності Міністерства закордонних справ України, має на меті покращення міжнародного іміджу України через репрезентацію культури, мистецтва, освіти, мови. На сьогодні цю діяльність уже можна назвати політикою, з визначеними завданнями і пріоритетами, тому перспективи її становлення й очікувані результати є важливими в контексті зміцнення зовнішньої політики держави.

Особливі перспективи цієї сфери відкриваються у зв'язку зі створенням Українського інституту, головним завданням якого є репрезентація української культури у світі⁷⁹⁴.

Для досягнення завдань, поставлених перед українською культурною дипломатією та її інститутами, потрібні час та інвестиції. Насамперед, мова про збільшення бюджетного фінансування, адже утримання міжнародних філій Українського інституту вимагатиме значних коштів, не кажучи про фінансування діяльності цієї установи загалом, та забезпечення інших проектів української культурної дипломатії, що здійснюються Міністерством закордонних справ України. Тож якщо бюджет Українського інституту на 2018 рік, на етапі його становлення, становить 20 млн грн, наступні роки ця цифра має значно вирости. На найближчий, 2018-й, рік Міністерством закордонних справ України з метою забезпечення позитивного міжнародного іміджу України заплановано 200 заходів на суму близько одного мільйона доларів США.

Пріоритетними у сфері культурної дипломатії продовжують залишатися такі напрями:

⁷⁹⁴ Володимир Шейко: «Український інститут представлятиме інтереси і цінності сучасної української політичної нації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/culture/2018/06/13/400222_volodimir_sheyko_ukrainskiy.html

- протидія російській пропаганді, викриття російської агресії проти України, інформаційна підтримка процесу деокупації Автономної Республіки Крим та Донбасу;
- розкриття розмаїтості української культури, її традицій, з акцентом на ролі української культурної спадщини та її актуалізація, осучаснення, повернення Україні відомих імен та пере-відкриття несправедливо забутих постатей, популяризація туристичного потенціалу країни;
- максимальне висвітлення сучасної культури шляхом присутності українського актуального мистецтва та літератури на світових культурних форумах;
- розбудова довіри до України як до держави з демократичними принципами та законами і як до бізнес-партнера.

Гострим є питання **якісного контенту для репрезентації України у світі**. Він має відповідати багатьом вимогам, таким як орієнтованість на інтереси та запити українського суспільства, і водночас, здатність відображати глобальні процеси у сфері культури. Оскільки політика культурної дипломатії спрямована на розбудову іміджу України як сучасної, відкритої держави, проекти, що здійснюватимуться в цій сфері, мають репрезентувати сучасний культурний контент. Його основними рисами сьогодні є:

- міждисциплінарність (сучасні міжнародні культурні заходи виходять за межі окремих мистецтв чи індустрій);
- робота із суспільними травмами, обговорення раніше замовчуваних, «важких» для суспільства сюжетів (сьогодні для України це психологічна дистанція між поколіннями 60-річних і молодшими, декомунізація, жертви протистоянь на Майдані, людські втрати й досвід війни на сході країни, внутрішні мігранти), подолання засобами культури стереотипів та протистояння стигматизації;

- пошук спільних для сучасних суспільств культурних сюжетів та опрацювання їх у різних наративах (Голодомор, геноцид, війни, тоталітарні режими, боротьба з бідністю, трудова міграція);
- осмислення й актуалізація минулого.

Відкритим залишається питання **ідеологічного та пропагандистського навантаження контенту культурної дипломатії**. Експортуючи культурний продукт за кордон, важливо не зловживати цим навантаженням, що в принципі суперечить соціальній місії культури та мистецтва. Думки щодо того, чи можуть взаємодіяти культура і пропаганда, є різними, але існує й компромісне бачення цієї проблеми. Засновниця і продюсер фестивалю української культури у Відні «UStream» О. Саєнко наголошує: просування культурного продукту без просування ідеї не відповідає логіці завдання дипломатії, «замовлення» на контент культурної дипломатії необхідне, але воно має виходити не лише від держави, а бути результатом громадських обговорень у цій царині»⁷⁹⁵. Цього реально досягти, продовжуючи забезпечувати представництво громадськості при органах державної влади, підтримуючи роботу наглядових рад при чинних державних інститутах.

Серед пріоритетів діяльності уряду на 2018 рік у сфері зовнішньої політики визначено «захист та відновлення політико-дипломатичним шляхом державного суверенітету та територіальної цілісності України». Тому одним із найважливіших питань нового етапу української культурної дипломатії має стати **привернення уваги світової громадськості до пам'яток історії й культури, які опинилися під загрозою внаслідок окупації Російською Федерацією частини українських територій та анексії території Автономної Республіки Крим** (припинення функціонування літературно-меморіального комплексу музею Лесі Українки у м. Ялта, який у 2016 році було закрито нібито для «виконання ремонтних робіт», але у визначений місцевою адміністрацією термін музей не відкрився; так звані «реставраційні

⁷⁹⁵ Саєнко О. Як Україна Відень очаровувала, або ефективний брендинг нації через приватні ініціативи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/12/224664/>

роботи», що загрожують знищенням історичній пам'ятці Ханський палац (м. Бахчисарай), на території якого вони проводяться тощо).

Для України, як для країни, орієнтованої на європейські цінності, і водночас такої, що зазнала людських, економічних, культурних втрат через агресію Російської Федерації, девіз нинішнього європейського року Культурної Спадщини «*Our heritage: where the past meets the future*» є орієнтиром на розбудову свого європейського майбутнього, а необхідність дієвої турботи про об'єкти культурної спадщини на анексованих та окупованих українських землях набуває саме цивілізаційного, ціннісного змісту, адже проблеми їх повноцінного функціонування слід розглядати в контексті перспектив розвитку нації.

Необхідно зважати саме на національний характер пам'яток культурної спадщини. Наприклад, відомо, що свого часу на базі музею Лесі Українки було сформовано першу в місті Ялта українську школу, він був майданчиком для спілкування активістів товариства «Просвіта», Спілки українок, «Кримської куті» (клубу української творчої інтелігенції Ялти). На музейному сайті вказано: «Культурологічна робота музею сприяє утвердженню української державності на Кримському півострові – не гаслами й барикадами, а повсякденним випромінюванням світла, який кличе до себе здорові націотворчі сили на Південному березі Криму»⁷⁹⁶. Таке ж непересічне значення має й Ханський палац у Бахчисараї як один із найважливіших осередків духовності й культури кримськотатарського народу.

Оскільки Україна не може безпосередньо впливати на дії окупаційної влади, українські культурні діячі, політики і дипломати вимушені діяти лише опосередковано, через міжнародні організації й партнерів, мобілізуючи міжнародну спільноту, звертаючись до міжнародних організацій, зокрема, до ЮНЕСКО, подаючи міжнародні судові позови, залучаючи посередників. Цю

⁷⁹⁶ Музей Лесі Українки в Ялті. Головна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lesiaukrainka.crimea.ua/vstup.html>

проблему треба розглядати також у контексті посилення культурної присутності України за кордоном, яке дає змогу впливати на думку міжнародної громадськості щодо анексії Криму та окупації частини українських територій.

Наразі ЮНЕСКО залучена до порятунку Бахчисарайського палацу від варварських дій окупаційної влади Криму, спрямованих на його знищення⁷⁹⁷. Важливу роль тут мають відігравати офіційні комунікації, до яких зокрема мають бути залучені високі посадові особи вітчизняних міністерств закордонних справ, культури та інформаційної політики.

Втім, вочевидь, що цих кроків недостатньо для збереження історичних пам'яток українського та кримськотатарського народу. **Меседжі «Крим – це Україна» і «Врятувати музей Лесі Українки у Ялті» мають залишатися першочерговими на порядку денному діяльності закордонних дипломатичних установ України**, адже вони не лише спрямовані на вирішення конкретних пам'яткоохоронних проблем засобами дипломатії, а й відображають стан справ у одній із сучасних держав світу, що страждає від військової агресії країни-сусіда. Розбудова іміджу України є можливою лише за умови виявлення, озвучення й усунення таких негативних факторів.

Тому на рівні Міністерства закордонних справ України, Міністерства культури, Міністерства інформаційної політики було б доцільно створити міжвідомчу групу з вивчення стану об'єктів української культури в анексованому Російською Федерацією Криму та на тимчасово окупованих територіях ОРДЛО та віднести до її завдань формування інструментів державної політики, спрямованих на захист національних інтересів України в цій сфері (створення та поширення інформаційних продуктів, звернення до міжнародних організацій та світової громадськості, судові позови тощо). Дипломатичним представництвам України за кордоном необхідно якомога частіше порушувати питання

⁷⁹⁷ Нишук каже, що до ЮНЕСКО передали докази нищення Ханського палацу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2417293-nisuk-kaze-so-do-unesko-peredali-dokazi-nisenna-hanskogo-palacu.html>

збереження культурних цінностей України в окупованому Криму, які опинилися під загрозою втрати, за будь-якої слушної можливості (зокрема, питання знищення літературно-меморіального комплексу Лесі Українки в Ялті).

Для активізації політики культурної дипломатії на сьогодні необхідно врахувати досвід успішних проектів у цій сфері, реалізованих громадськістю. Аналіз кейсів мультидисциплінарних фестивалів («U_Stream» у Австрії, «Україна – Вільна Сцена» у Франції, пілотний проект «Українські дні в Кейптауні» в Південно-Африканській Республіці) дозволяє зробити висновки щодо їх успішності та розробити на їх основі відповідні рекомендації для політики, впроваджуваної Міністерством закордонних справ України.

Зокрема, необхідно забезпечити такі **компоненти проектів культурної дипломатії**: визначення мети (ознайомича або спрямована на створення спільного продукту, налагодження продуктивного партнерства, корекцію іміджу тощо); ідентифікація цільової аудиторії (громадяни країни перебування чи закордонні українці, розмаїття соціальних прошарків та бізнес-інтересів, культурні преференції та традиції приймаючої країни); пошук спільних культурних сюжетів; налагодження сталого партнерства з місцевими культурою та бізнесом; робота в команді професійного (-их) менеджера (-ів); розробка логістики, яка може передбачати «мобільність» культурних заходів, що спрощує менеджмент та бюджетування; необхідність аналітичного супроводу всіх заходів та їх подальшого стратегічного планування; напрацювання професійного та інформаційного ресурсу для майбутніх осередків Українського інституту або підтримка вже існуючих; взаємодія з інституціями відповідного спрямування – Українським Інститутом книги, Довженко-Центром, музичними агенціями тощо.

3.4.9. Необхідність оновлення зовнішньополітичної стратегії

У травні 2015 р. **набула чинності оновлена Стратегія національної безпеки України**, у якій вперше за часи незалежності визначаються загрози національній безпеці та шляхи їх подолання, зокрема в зовнішньополітичній царині. Тут детально аналізується нова міжнародна ситуація у світовому масштабі й насамперед у регіональному вимірі, яка склалася внаслідок кардинального посилення агресивності Російської Федерації на міжнародній арені, робиться акцент на глобальному вимірі російсько-української війни в контексті демонстративного порушення міжнародного права, руйнування світових та європейських безпекових інституцій, неприхованого використання сили з метою створення «сфери впливу», підриву режиму нерозповсюдження ядерної зброї і, у підсумку, наміру ревізії чинного світового порядку та деструкції нинішніх інституцій. Згадані тези були предметом широкої дискусії в експертних колах України, привернули увагу міжнародних аналітиків.

Паралельно відбувався й перегляд та оновлення концептуальних документів у сфері національної безпеки та зовнішніх зносин у провідних країнах світу та міжнародних організаціях – НАТО, США, Великобританії, Франції, ФРН, РФ, РП тощо. Так, на Уельському 2014 р. саміті НАТО було закладено ідеологію «Плану готовності діяти» (Readiness Act Plan), який фактично означає перехід від стратегії підстрахування союзників у Європі до стратегії стримування агресії РФ із відповідним розміщенням сил і засобів, на Варшавському 2016 р. ухвалено конкретні рішення на її виконання.

Важливі зміни в міжнародну ситуацію загалом внесла діяльність адміністрації президента США Д. Трампа, при цьому практично всі з них стосуються інтересів України (перегляд та денонсація угод про вільну торгівлю, перегляд бюджетної політики, зокрема в частині військової та міжнародної допомоги, вихід із Паризької кліматичної конвенції, жорстке «обумовлення» підтримки країн-членів НАТО фінансовими внесками, вихід

із ядерної угоди з Іраном, перенесення дипмісії США з Тель-Авіву в Єрусалим, часткове самовідсторонення від провідної ролі у Великій сімці (G7) та Двадцятці (G20), селективний підхід до імміграції тощо). Прискіпливого вивчення вимагає нещодавня (грудень 2017 року) нова редакція Стратегії національної безпеки США, у якій детально викладені стратегічні пріоритети чинної адміністрації та шляхи їх досягнення.

Нові, суттєві елементи стратегічного характеру з'явилися у відповідних документах найбільших європейських держав, де, поруч із зафіксованим збільшенням уваги до НАТО та зростанням внесків до спільного бюджету, з'явився акцент на доцільності поступової «європеїзації» безпеки й зовнішньої політики одночасно зі зміцненням Альянсу. У поєднанні зі спільним франко-німецьким закликком «більше Європи» та виходом Великої Британії з ЄС йдеться про реалізацію лінії, визначеної канцлером ФРН А. Меркель словами «Європа відтепер має покладатися на себе», хоча й без жорсткої формалізації цього усвідомлення в оприлюднених стратегіях.

Під впливом багатьох чинників з'явилися нові тренди у внутрішній та зовнішній політиці країн-членів ЄС – безпосередніх сусідів України – Польщі, Угорщини, Словаччини (як приклад – соціологічне дослідження квітня 2018 року, яке свідчить, що більшість мешканців цих країн вважають винним у війні в Україні більше президента України, ніж Росії⁷⁹⁸), а також Румунії й Молдови. Тривають процеси розпаду пострадянського простору в Білорусі, Казахстані, Узбекистані, Вірменії, важливі зміни відбуваються в Туреччині. Країни Південного Кавказу та Центральної Азії дрейфують відповідно до політичної кон'юнктури та економічних можливостей у бік вигідніших ділових партнерів чи альянсів та надійнішої безпеки.

Триваюча глобалізація та спроби «ренаціоналізації» міжнародних відносин, що виявляють себе на всіх континентах, нерідко набувають загрозливого характеру й мають бути предметом відповідного аналізу.

⁷⁹⁸ Globsec Trends 2018. Central Europe: One Region, Different Perspectives [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2018/05/GLOBSEC-Trends-2018.pdf>

Вимагають більшої уваги до себе країни, що стрімко розвиваються та виходять на світову арену як нові потужні гравці. Це стосується, передовсім, КНР, Індії, Бразилії, Мексики, Канади, Австралії. Останні дві країни, поруч зі США, Великою Британією та Новою Зеландією, зміцнюють безпекове співробітництво (UKUSA Agreement), одним із головних об'єктів спостереження якого стала РФ.

У випадку з **Китаєм** йдеться про нині вже очевидне досягнення в найближчій перспективі паритету зі США в економічній, і навіть військовій сферах. Нове позиціонування Китаю у світі, задеклароване у виступах Голови КНР Сі Цзіньпіна на 70-й сесії ГА ООН та Всесвітньому економічному форумі в Давосі, уже привернуло увагу міжнародної спільноти. Пекін має власну стратегію використання Росії як сировинного додатку та простору для маневрування, проте залишається стратегічним партнером України та її гарантом з 1994 року. Зовнішньополітична стратегія Української держави має дати чіткі рекомендації щодо рівня й характеру подальших зв'язків із цією державою.

Більшої уваги потребує багатовимірний Південно-Азійський вузол, що охоплює Індію, Бангладеш та країни Південно-Східної Азії, де, частково під впливом ісламського радикалізму, загострилися приховані економічним зростанням останніх тридцяти років давні територіальні та ресурсні суперечки, а отже, збільшується попит на сучасне військове обладнання, технології та фахівців. І тут, і в країнах Центральної Африки та арабського світу, досвід українського оборонного комплексу в протистоянні переважаючим силам ядерного агресора здатен знайти застосування при вмілій, вільній від корупції послідовній пропозиції.

Упродовж останніх років українські аналітики дедалі частіше визнають важливість, поруч із пріоритетними європейським та американським, роль **південно-східного (середземноморсько-близькосхідного) зовнішньополітичного вектору, який є водночас південно-східним флангом ЄС та НАТО.** Цей напрям здобуває дедалі більшу увагу через

триваюче ізраїльсько-арабське протистояння, підживлювану Росією міграцію біженців у країни ЄС, сирійсько-ліванську кризу, соціально-економічну (Єгипет, Туніс, Йорданія) та військово-терористичну (Лівія, Алжир, Ємен) дестабілізацію, що загрожує важливим економічним інтересам України (цей регіон є споживачем українського металу, агропродукції, промислових виробів).

Окремої уваги вимагає **аналіз та прогноз українсько-російських відносин**, які внаслідок віроломної агресії, анексії, численних вбивств, інших кримінальних злочинів із боку російських військ та найманців і економічних злочинів владних структур РФ складно корелюються з наявною взаємозалежністю двох сусідніх суспільств і держав, пов'язаних зокрема і спільними міжнародними зобов'язаннями (транспортування енергоносіїв, виготовлення спільного продукту для третіх країн), безальтернативністю подальшого співіснування і, не в останню чергу, інтересом країн ЄС, пострадянського простору та України мати можливість впливу на російське суспільство з метою демонтажу імперської моделі нинішньої Російської держави.

Важливим фактором, який впливає на зміст і механізми зовнішньополітичної стратегії, стає українське суспільство, у якому також відбуваються глибинні зміни, позначені в таких явищах як декомунізація, децентралізація, реформи освіти, системи соціальної підтримки, проблематика еміграції та безвізового режиму, як вияв триваючого (з 1991 р. у вигляді реформ та повстань 2004 та 2014 рр.) системного переходу від радянської до соціально-ринкової держави. Міцніюче громадянське суспільство має й буде долучатися до цього процесу.

Зазначені процеси, зміни, що відбулися в Україні, її безпосередньому сусідстві та у великих впливових світових гравців вимагають оновленого розуміння місця й ролі України в глобальному вимірі та створення документу стратегічного характеру з рекомендаціями на середньострокову перспективу.

Очевидним викликом для укладачів Стратегії є відсутність вітчизняного прецеденту і, відповідно, природне бажання діяти за прикладом країн, що мають досвід у написанні та реалізації зовнішньополітичних стратегій. Тут імовірно необхідно врахувати разову історію укладання так званої Білої книги зовнішньої політики України, яке здійснювало МЗС України. Очевидним недоліком цього документа стала його пов'язаність лише з реальними діями, які проводить зовнішньополітичне відомство та Президент України як його вищий керівник, інші органи виконавчої влади, що присутні в зовнішніх зносинах (насамперед ті, що входять до сектору безпеки й оборони).

Обов'язковим елементом Стратегії має стати «календарна» уважність української зовнішньої політики у формі середньострокового врахування головувань окремих країн у провідних світових та регіональних міжнародних організаціях, всесвітніх виставок, ювілейних та пам'ятних дат важливих для України держав тощо, що необхідно для ресурсно-обмеженої дипломатичної служби, яка поки що діє з розрахунком лише на короткострокову перспективу.

3.5. Конкурентоспроможність національної економіки

Забезпечення конкурентоспроможності на основі проривного економічного зростання України відіграє ключову роль у подоланні економічних наслідків гібридної агресії, покращенні соціально-економічної динаміки, а також повноцінності виконанні функцій держави, насамперед – у секторі безпеки.

У реаліях втрачених десятиліть неререформованості, політизації зовнішнього економічного курсу та тривалого електорального популізму, сформувались значні макроекономічні диспропорції. Нехтування потребами модернізації зумовили руйнівне скорочення промислового потенціалу України, яке посилюється зовнішньою агресією на Донбасі.

Українська економіка має прийняти виклик кількарізового пришвидшення темпів економічного росту. Йдеться не тільки про те, що має бути надолужений втрачений за роки гібридної агресії економічний потенціал – робочі місця, зруйновані інфраструктурні та промислові об'єкти. **Пріоритетним завданням держави є розбудова сучасного, сприятливого для бізнесу та гідної праці середовища, здатного забезпечувати добробут та процвітання для всіх громадян України**– ключовий результат конкурентоспроможності.

Деформована вітчизняна економічна модель, побудована на низько-середньотехнологічній основі, високій імпортній залежності та надмірній експортоорієнтованості потребує кардинальних змін. Підвищення інноваційної активності передбачає покращення умов для комерціалізації інновацій, розвитку ІТ-сфери та наукомісткого виробництва, поширення науково-виробничої кооперації, розвитку технологічних парків та бізнес-інкубаторів. Це потребує розвитку сучасної дослідницької бази та інфраструктури передачі технологій, створення центрів комерціалізації інновацій, активізація розвитку «економіки знань», поширенні інформаційних технологій у процесі взаємодії влади, населення та бізнесу.

Оновлення в процесі фінансових реформ, розпочатих після Революції Гідності, механізмів бюджетного регулювання, інструментів забезпечення цінової та банківської стабільності; трансформація боргової політики та розширення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями довели свою ефективність, **сприяли відновленню економічного зростання і, у такий спосіб, мають забезпечити зміцнення конкурентоспроможності національної економіки навіть в умовах гібридної війни.**

Нині перед фінансовою системою держави стоїть складне завдання – надати імпульс прискоренню формування нової якості економічного розвитку. Це вимагає, насамперед, вжиття заходів щодо модернізації моделі управління державними фінансами, спрямованої на: підтримку макрофінансової стабільності, боротьбу з тіньовою економікою та

корупцією; відновлення кредитування; лібералізації руху капіталу; поглиблення фінансової інклюзії, а також спрощення податкового та митного адміністрування.

Водночас економічна стратегія України має **орієнтуватись на зменшення високого боргового навантаження**. Фіскальний простір, втім, не має бути створений рахунок значних жертв для корпоративного та домогосподарського секторів, або сектору безпеки України. Уряд має активніше працювати над підвищенням ефективності роботи державних підприємств, системній демонополізації та детінізації економіки, проведенням виваженої приватизаційної політики, створенням сприятливих умов для реалізації внутрішнього – національного інвестиційного потенціалу, залученням стратегічних прямих іноземних інвестицій та технологічного капіталу при непохитному дотриманні права приватної власності, європейських цінностей, прав та економічних свобод.

Покращення інвестиційного клімату та підвищення інвестиційної привабливості економіки неможливе без здійснення системних кардинальних антикорупційних змін. Це стосується насамперед зниження надмірного регуляторного навантаження, яке здебільшого і є вагомим джерелом підживлення корупційних схем. Для розбудови ефективно функціонуючого ринкового механізму в Україні необхідно укріпити інституційну пам'ять та забезпечити спадковість влади в питаннях викорінення корупції та продовженні подальшої дерегуляції.

В умовах агресивного економічного й політичного зовнішнього середовища, українська економіка має не тільки підвищити стійкість, мінімізувавши економічні та соціальні втрати від негативних наслідків зовнішньої кон'юнктури або втрати зовнішніх ринків. Загалом **розвиток торгівлі** – є серед найбільш важливих напрямів докладання зусиль держави, на що має скеровуватись економічна та грошово-кредитна політика, а також бюджетна стратегія. За рахунок цих зусиль мають бути закриті вузькі місця в економіці, зумовлені низькою конкурентоспроможністю та низько-

середньотехнологічною спеціалізацією промисловості. **Промислове відродження України на принципах Четвертої промислової революції, необхідність якого є наріжним каменем стратегій розвинених країн, на кшталт США та ЄС, має стати також і драйвером економічного перезавантаження та модернізації економіки України, основою її конкурентоспроможності.**

Надійним фундаментом конкурентоспроможного розвитку національної економіки є аграрний сектор. Уже нині він практично повною мірою покриває потреби внутрішнього ринку країни широким асортиментом продуктів харчування, забезпечуючи продовольчу безпеку та успішно конкуруючи на зовнішніх продовольчих ринках. Водночас, повноцінне розкриття його потенціалу стримується відсутністю ринкового обігу сільськогосподарських земель, адже в такому разі капітал землі перебуває поза економічних оборотом, нехтуються соціальні та економічні інтереси більшості власників земельних ділянок, практично відсутні процеси зовнішнього інвестування. Формування цивілізованого ринку землі дасть змогу розблокувати весь комплекс цивільно-правових та фінансово-економічних інструментів, пов'язаних із повноцінною реалізацією права власності на землю та інтенсифікацією аграрного розвитку.

Україна має не просто експортувати сільськогосподарську сировину, а максимально створювати додану вартість на території України, адже це – робочі місця, надходження коштів до бюджетів усіх рівнів, розвиток територій, якісні дороги, школи, лікарні.

«Agritech», тобто стик галузей АПК та ІТ, має надати потужного імпульсу для розвитку усієї України.

Розкриття потенціалу транспортного сектору України на сучасній основі є запорукою проривних темпів зростання національної економіки, залучення транзитних потоків та подальшої інтеграції до світової транспортної системи. Досягнення таких результатів можливе за рахунок інноваційно-технологічних змін, ефективнішого використання транспортної

мережі, впровадження смарт-систем диспетчеризації та автоматизації руху, збільшення рівня безпеки, надійності, якості та конкурентоспроможності перевезень.

Значну роль у трансформації економіки України мають відіграти **проактивна зовнішньоекономічна політика. Уроки Української економічної історії зрозумілі – монофокусна, підпорядкована модель зовнішньоекономічної інтеграції з державами та їх об'єднаннями, які не володіють сучасним технологічним, інвестиційним потенціалом, у яких відсутня західна ціннісна правова та підприємницька культура – зумовлює лише десятиліття економічного нерозвитку та аутсайдерства.** На міжнародному рівні урядова команда й надалі має розширювати міжнародне співробітництво України, насамперед із державами-членами ЄС, урядами ключових торговельних партнерів України, а також багатосторонніми організаціями, зокрема МВФ, СОТ, ОЕСР.

Водночас для підвищення конкурентоспроможності та зменшення макроекономічних дисбалансів потрібно вирішувати й завдання комплексної **оптимізації імпортозалежності внутрішнього ринку України.** Цьому, зокрема, мають сприяти заходи державної політики щодо інвестиційного забезпечення інноваційно-технологічної модернізації вітчизняного виробництва в цілях збільшення капіталізації та інвестицій в основні засоби вітчизняних підприємств. Для цього потрібно прискорити впровадження сучасних фінансових інструментів та фінансових технологій, а також забезпечити розвиток відповідної інфраструктури.

Лібералізація руху робочої сили – атрибут сучасного економічного світу – вплинула й на національну економіку. Збільшення включеності до світової торгівлі та транскордонного співробітництва, посилили рух національної праці та капіталу. Українська економіка має стратегічно включитись у ланцюжки вартості та модернізуватись, істотно підвищивши продуктивність праці. **Потенціал українського світу за кордоном – людей та інвестицій – по суті є новим, необмеженим територіальними**

кордонами, економічним простором для України. Водночас цей потенціал взаємовигідного співробітництва може бути обмежений прорахунками економічної політики. Ось чому важливо, щоби помилки минулого, які відгрожували Україну від взаємодії ніколи не повторювались.

Водночас, амбіційним завданням для Уряду має стати створення умов для **повернення української спільноти в Україну:** щоб усі ті, хто втратив робочі місця, під час економічної рецесії та гібридної агресії, не зміг отримувати гідні доходи в Україні – **знову отримав такі можливості на рівні співставному, або навіть кращому, ніж за кордоном, реалізувавши власний креативний та підприємницький потенціал на Батьківщині.**

Якісне **реформування енергетичної сфери** України є запорукою успішної модернізації національної економіки та елементом підвищення її конкурентоспроможності. Глобальні зміни у світовій енергетиці, ознаменовані переходом до нової моделі розвиненого конкурентного середовища, формуванням рівних можливостей для розвитку всіх видів виробництва енергії, джерел і маршрутів постачання паливно-енергетичних ресурсів, – є для України новими економічними та технологічними викликами. **Трансформація національної енергетики з дотаційного і проблемного в економічно прибутковий, конкурентний і гнучкий сектор економіки,** а також впровадження інноваційних розробок у галузі видобутку, переробки, виробництва, трансформації, постачання і споживання паливно-енергетичних ресурсів, розвиток відновлювальних джерел енергії – є найбільш важливими завданнями забезпечення конкурентоспроможності й безпеки економіки України.

В Україні зберігаються потужні внутрішні резерви розвитку. У цьому контексті подолання взаємно пов'язаних явищ тінізації економіки та корупції – є важливим ресурсом для забезпечення здорового економічного зростання. Легалізація зайнятості, боротьба з розмиванням податкової бази та виведенням прибутку закордон шляхом імплементації плану BEPS, унеможливлення зловживань на митниці, та інші пов'язані дії здатні

забезпечити додаткові ресурси зростання. Реалізація пропонованих в Аналітичні доповіді комплексу заходів із розблокування внутрішніх резервів економічного зростання спроможна істотно посилити конкурентоспроможність національної економіки.

3.5.1. Розбудова партнерської моделі співробітництва держави, бізнесу і громадян як необхідна умова забезпечення стійкості національної економіки

Фундаментом конкурентоспроможності й добробуту держави та її громадян виступає підприємницький сектор. У нестабільних економічних умовах та зовнішній агресії малий та середній бізнес прийняв на себе основний тягар. Тепер ключовим завданням Уряду та місцевих органів влади є створення максимально сприятливого середовища для реалізації підприємницького потенціалу та компенсації понесених за період рецесії втрат. **Це можливо лише за умови створення платформи довіри між державою, бізнесом та громадянами.** Таке співробітництво в сучасній світовій практиці представлено форматами держава–бізнес, держава–споживач та бізнес–споживач, об'єднаних спільною метою створення гідного добробуту громадян через партнерство та постійну взаємодію.

Маємо забезпечити у подальшому свободу руху товарів через поглиблену та всеохопну зону вільної торгівлі, вільний рух послуг і капіталів.

Сучасні тенденції розвитку світової економіки ґрунтуються на посиленні конкуренції за технології, ринки, трудові ресурси. Українська економіка широко інтегрована у світову через торгівлю, інвестиції та трудову міграцію, і надзвичайно чутлива до впливу та тиску сучасних трендів. Тому утримання та зміцнення позицій національного підприємницького сектору – критично важливе для підвищення конкурентоспроможності, економічного

росту та національної безпеки, а також є спільним завданням для бізнесу та держави.

Україна вже виконала низку обов'язкових кроків щодо дерегуляції, що було схвально оцінено вітчизняним і міжнародним професійним середовищем. Так, у рейтингу *Doing Business 2018* Україна посіла 76 місце у світі, покращивши рейтинг на 20 позицій порівняно з 2015 р. В абсолютному вимірі за показником «віддаленості від передового рубежу» Україна у 2018 р. увійшла до кращих 30 країн за темпами поліпшення умов ведення бізнесу. Новий рівень умов ведення бізнесу в Україні становить 65,75 % від найкращого рівня (передового рубежу), що на 1,9 п.п. вище ніж у попередньому році (63,85 %) ⁷⁹⁹.

Важливою умовою державного сприяння розвитку бізнесу та його конкурентоспроможності є **фокусування на технологічних та інноваційних конкурентних перевагах, а не – штучно створеному, протекціоністському середовищі, лояльності до фіскальних ухилень, збереженні низьких офіційних зарплат та мінімізації соціальної відповідальності.**

Пріоритетами України в розбудові партнерства з бізнесом є:

- **Укріплення довіри до державних органів із боку бізнесу та громадян.** Системне укріплення партнерської взаємодії між державою та бізнесом визначає необхідність прозорості та неупередженості державного регулювання підприємництва на всіх рівнях. Необхідним завданнями тут є активна робота із системного усунення незаконного силового тиску на бізнес, налагодження каналів комунікації з бізнесом відповідних регулюючих органів, фіксації та упередження неконкурентної боротьби. Звіт Ради бізнес-омбудсмена показує ⁸⁰⁰, що запровадження з грудня 2017 р. Закону про обов'язкову відеофіксацію

⁷⁹⁹ The World Bank Group. *Doing Business 2017-2018, Distance to Frontier* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/data/distance-to-frontier>

⁸⁰⁰ Звіт Ради бізнес-омбудсмена за 1 квартал 2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://boi.org.ua/media/uploads/i_quarter_report_2018_ukr_web.pdf

слідчих дій⁸⁰¹, більш відомий як «Маски-Шоу-Стоп» кардинально скоротив скарги бізнесу на дії відповідних контролюючих органів.

- Важливим компонентом партнерської моделі є **забезпечення з боку держави передбачуваності її регуляторної політики**. Це необхідно для передбачуваного планування бізнесом своєї діяльності та концентрації уваги на подоланні реальних конкурентних перешкод, а не реагування на необґрунтовані регуляторні вимоги та процедури.

З боку підприємницького сектору ефективним каналом формування партнерських відносин є бізнес-асоціації. Відповідні галузеві представництва на новому компетентному рівні здатні забезпечувати контроль дотримання принципів прозорості, справедливості та рівності; удосконалення нормативно-методичного регламентування підприємницької діяльності та бізнес-середовища; реалізовувати заходи, спрямовані на формування позитивного іміджу легітимного підприємця в суспільстві.

Підтримка активної позиції організацій громадянського суспільства перешкоджає реалізації недоцільних для суспільства корпоративно-лобістських рішень та сприяє формування якісно нової форми «економічного протекціонізму» та підготовці і прийняттю рішень з удосконалення середовища підприємницької діяльності та державного управління.

- **Дерегуляція підприємницької діяльності**. Після Революції Гідності державою було продемонстровано рішучість у спрощенні та скасуванні регуляторних процедур, що знижує витрати бізнесу на їх дотримання.

Дерегуляція лише набирає обертів, і необхідним завданням тут є максимальне спрощення адміністративних бар'єрів на стадіях започаткування бізнесу, його розвитку чи виходу з ринку. Реалізований у

⁸⁰¹ Закон України від 16.11.2017 р. № 2213-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2213-19>

сфері валютного регулювання принцип «дозволено все, що не заборонено»⁸⁰²» потребує подальшого впровадження стосовно й інших умов здійснення підприємницької діяльності.

Важливим завданням є забезпечення узгодженості політик розвитку підприємництва та забезпечення прав споживачів. Саме в підпорядкуванні правам споживачів має будуватися організаційна структура та функції органів влади. Цей процес триває, зокрема, у МЕРТ департамент розвитку підприємництва⁸⁰³ зорієнтований саме на такі напрями. Їх поєднання забезпечуватиме розбудову партнерський взаємовідносин на рівні бізнес-споживач та пом'якшуватиме (усуватиме) перекося умов діяльності як із боку бізнесу (надмірної витратності регуляторних процедур, ухилення від гарантійного обслуговування та ін.), так і споживачів (зокрема, у частині необґрунтованих пільг, що перекладаються з бюджету на бізнес).

- **Ефективна система державного нагляду (контролю).** Система контролю за бізнесом має беззаперечно здійснюватися на пріоритетності запобігання порушенню законодавства, а не переважному застосуванню санкцій до суб'єктів господарювання.

Вирішення проблем неефективності державного контролю, зокрема, нечіткість та дублювання контрольно-наглядових функцій органів влади, неузгодженість законодавчих норм, слабкої система оцінки ефективності державного контролю та відповідальності уповноважених на контроль посадовців, матиме помітний позитивний вплив на партнерські відносини у форматі держава–бізнес.

Переорієнтації системи державного нагляду (контролю) з домінуючої на сьогодні карально-репресивної на превентивну й ризик-

⁸⁰² П. Порошенко. Виступ Президента України щодо Закону України «Про валюту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/zaprovadzhuyemo-princip-dozvoleno-vse-sho-ne-zaboroneno-prez-46130>

⁸⁰³ Наказ МЕРТ 10.04.2018 № 487 «Про затвердження положення про департамент розвитку підприємництва та регуляторної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0487731-18>

орієнтовану, є ключовою метою першого етапу відповідної Стратегії⁸⁰⁴. Це потребуватиме узгодженої взаємодії між регулюючими органами влади та бізнесу. Реалізація Стратегії збалансує захист інтересів громадян, суб'єктів господарювання та держави. На сьогодні накопичений значний досвід практичного удосконалення державного нагляду. З жовтня 2017 р. запроваджений під керівництвом Державної регуляторної служби пілотний модуль інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю), формує у відкритому доступі інформацію за підприємствами й контролерами, планами перевірок, вимогами до бізнесу, результатами перевірок та їх оскарження.

Ефективним інструментом має стати й мінімізація контролю бізнесу та застосування мораторію для перевірок малого та середнього бізнесу за відсутності вагомих причин для реагування на порушення бізнесом умов конкуренції та прав споживачів їх товарів і послуг. Хоча мораторій не створює попиту для бізнесу, та не гарантує їм додану вартість і зростання, проте нагромаджує безцінний потенціал довіри між бізнесом та владою.

- **Послідовне усунення корупційних перешкод для підприємницької сфери та розбудова економічних свобод і конкуренції.** Основою успішної економічної моделі має стати конкурентне підприємництво. Важливим елементом для створення умов легалізації бізнесу має стати податкова амністія та підготовка відповідного законопроекту про нульову декларацію. Спільна робота влади та бізнесу над такою ініціативою сприятиме розблокуванню значної частини капіталу для його інвестування в розвиток країни.
- **Створення паритетних умов конкуренції для різних форм підприємництва.** Масштабність проблеми нерівномірності фіскального навантаження на різні форми бізнесу (ФОП, середні та великі підприємства) вимагає збалансованої податкової політики.

⁸⁰⁴ Розпорядження КМУ від 18 грудня 2017 р. № 1020-р «Про схвалення Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1020-2017-%D1%80>

Усунення перекосів адміністративного чи фіскального навантаження сприятиме покращенню бізнес-клімату та зростанню підприємництва. Зокрема, практичне застосування прийнятих змін до Закону України «Про господарські товариства»⁸⁰⁵ у 2018 р., за масштабом охоплення та впливу має високий стимулюючий потенціал якісної трансформації сектору підприємництва. Йдеться про підвищення рівня захищеності корпоративних прав та активів, вирішення конфліктів, розширення інвестиційного потенціалу.

- **Сприяння мінімізації трансакційних витрат (зокрема доступу до ресурсів, ринків, прав діяльності) суб'єктів підприємництва.** Істотною перешкодою подальшого інтенсивного розвитку та підвищення ефективності вітчизняного підприємницького сектора залишається високий рівень витрат взаємодії, пошуку та доступу до інформації, господарських ресурсів, прав діяльності, укладення угод, юридичного захисту.

Потребують виправлення прогалини в процесі формування інституційної інфраструктури підтримки підприємництва в Україні. Згідно ефективних світових практик функція мінімізації трансакційних витрат значною мірою реалізується асоціативними підприємницькими організаціями, які в Україні створені, але недостатньо забезпечені компетенціями й можливостями.

Держава зацікавлена в розвитку та розширенні компетенцій асоціативних підприємницьких організацій, забезпеченні широкої співпраці організацій громадянського суспільства та асоціативних підприємницьких структур, посиленні взаємодії органів влади, бізнес-асоціацій та організацій громадянського суспільства. Спільна розробка рішень та контроль за їх виконанням забезпечуватимуть зниження трансакційних витрат та високий рівень сприйняття реформ у бізнесі та суспільстві.

⁸⁰⁵ Закон України «Про господарські товариства» № 1576-ХІІ від 19.09.1991 у редакції 18.02.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>

- **Децентралізація механізмів стимулювання підприємництва в регіонах та територіальних громадах.** Розширення механізмів державної допомоги суб'єктам підприємництва для забезпечення розвитку регіонів є невідкладною вимогою часу. Бюджетна децентралізація має посилюватись підприємницькою децентралізацією, яка включає розширення механізмів та ресурсів вивільнення підприємницької ініціативи в кожному конкретному регіоні. Поєднання досвіду та особливостей економічних взаємовідносин кожного з регіонів із сучасними інструментами та ресурсами визначатимуть можливості економічного буму в таких регіонах та **розвитку регіонального економічного брендингу.**

Визначений потенційний обсяг державної допомоги тим суб'єктам господарювання, що реалізують проекти розвитку регіонів⁸⁰⁶ (50 – 70 % витрат за проектами, загальна вартість яких складає до 50 млн євро) у разі прозорого та зрозумілого порядку надання складатиме вагомий ресурс для регіонального розвитку. Перенесення прийняття рішень на регіональних рівень дозволить максимізувати цільову та пріоритетну підтримку малого й середнього бізнесу, що працюватиме на розвиток свого регіону. Пряма зацікавленість у таких проектах на регіональному рівні визначатиме й ефективну систему контролю за їх виконанням. Належне ведення Реєстру державної допомоги⁸⁰⁷ сприятиме моніторингу та контролю на державному рівні.

- **Сприяння зміцненню доброчесності бізнесу.** Запит на розширення сфер провадження бізнесу на умовах доброчесності, прозорості та відповідальності в бізнес-середовищі та суспільстві є, і продовжує зростати. Із середини 2017 р. розвивається Всеукраїнська мережа

⁸⁰⁶ Постанова КМУ від 7 лютого 2018 р. № 57 «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для забезпечення розвитку регіонів та підтримки середнього та малого підприємництва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/57-2018-%D0%BF>

⁸⁰⁷ Антимонопольний комітет запустив «Портал державної допомоги» з серпня 2017 р. на виконання Закону України від 01.07.2014 № 1555-VII «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/136748>

добросовісності та комплаєнсу за підтримки Ради бізнес-омбудсмена, ЄБРР, ОЕСР. Задекларована мета зміни культури ведення бізнесу та вигідності прозорої роботи потребує належної підтримки з боку влади.

- **Стимулювання зайнятості та відновлення привабливості працевлаштування на вітчизняних підприємства.** Трудова міграція є об'єктивним трендом, що формує як ризики, так і можливості для України. Масштабність української трудової міграції є суттєвим чинником зміни передусім внутрішнього конкурентного середовища. Поєднання загального тренду зниження економічно активного населення (до 2021 р. прогнозована частка зайнятого населення в Україні віком понад 15 років складатиме менше половини (49,1 %) ⁸⁰⁸ населення цієї категорії, що нижче ніж у переважній більшості країн світу) та масштабів трудової міграції українців – **вимагатиме від бізнесу підвищення зарплат та покращення умов праці.** Одним із джерел для створення умов гідної праці може бути широко обговорювана нині та підтримана Президентом України законодавча ініціатива звільнення від оподаткування реінвестованого прибутку через заміну класичного податку на прибуток податком на виведений капітал ⁸⁰⁹.

3.5.2. Фінансові передумови зміцнення конкурентоспроможності національної економіки

Бюджетно-податкова політика

⁸⁰⁸ International Labour Organization (ILO). Employment-to-population ratio -- ILO modelled estimates, May 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portallapp/pagehierarchy/Page3.jspx?MBI_ID=7&_afLoop=86882993157103&_afWindowMode=0&_afWindowId=sp2b0oblw_1#!%40%40%3F_afWindowId%3Dsp2b0oblw_1%26_afLoop%3D86882993157103%26MBI_ID%3D7%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dsp2b0oblw_45

⁸⁰⁹ Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податку на виведений капітал, №8557 від 05.07.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64356

Бюджетна-податкова політика активно підтримує реалізацію реформ. Водночас і сама вона їх потребує для підвищення власної дієвості. У лютому 2017 р. була затверджена *Стратегія реформування системи управління державними фінансами України на 2017–2020 рр.* З урахуванням положень документу та з метою прискорення економічного зростання бюджетно-податкову політику доцільно підкріплювати низкою заходів за напрямками:

- **забезпечення першочерговості бюджетного фінансування проведення реформ.** Обмеженість фінансових можливостей держави зумовлює необхідність ретельного обґрунтування пріоритетів збільшення бюджетного фінансування. Так, Державним бюджетом України на 2018 р. на нову модель надання первинної медичної допомоги передбачено 8,1 млрд грн; на активно підтримувану Президентом України⁸¹⁰ програму розвитку охорони здоров'я в сільській місцевості – 1 млрд грн; відшкодування вартості лікарських засобів – 1 млрд грн; пілотний проект зміни механізму фінансового забезпечення надання медичної допомоги в окремих науково-дослідних установах Національної академії медичних наук – 601,5 млн грн; субвенцію місцевим бюджетам «*Нова українська школа*» – 1,4 млрд грн та ін. На підготовку проведення *земельної реформи* передбачено 452,8 млн грн, що в 4,3 рази більше ніж у 2017 р. З метою розвитку *дорожнього господарства* з 2018 р. запроваджено нову субвенцію місцевим бюджетам на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах обсягом 11,5 млрд грн та нову бюджетну програму із фінансового забезпечення заходів безпеки дорожнього руху – 2,6 млрд грн. У площині розвитку охорони здоров'я, освіти та науки, модернізації інфраструктури лежить розвиток людського

⁸¹⁰ В Україні стартувала велика Президентська програма із реформування сільської медицини / Адміністрація Президента України. – 15.05.2018. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/v-ukrayini-startovala-velika-prezidentska-programa-iz-reform-47446>

капіталу як основи підвищення конкурентоспроможності національної економіки;

- **затвердження Стратегії реформування податкової системи, узгодженої між зацікавленими сторонами.** Тривалий час на порядку денному перебуває низка питань у сфері оподаткування, які потребують комплексного вирішення: легалізація виплат заробітних плат «у конвертах» із мотивацією запровадження другого – накопичувального рівня системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування; деофшоризація та унеможливлення зловживань спрощеною системою оподаткування з боку великого бізнесу; розширення сфери використання касових апаратів зі спрощенням та здешевленням вартості їх обслуговування; зниження вартості розмитнення автомобілів з іноземною реєстрацією, які перебувають в Україні із порушенням термінів, та подальшим збільшенням штрафів для їх власників; проведення одноразового декларування активів фізичних осіб; звільнення ринку від незаконного обігу контрабанди та фальсифікату підакцизної продукції та ін. За активної підтримки бізнес-спільноти та з *урахуванням пропозицій про відповідні бюджетні компенсації*, Президент України вніс до Верховної Ради України на початку липня ц.р. проект закону про податок на виведений капітал⁸¹¹. Запровадження нової моделі оподаткування прибутку, як прогнозується⁸¹², може стати стимулом економічного зростання за рахунок реінвестування коштів у модернізацію та розширення виробництва, а також запобігти відомим схемам мінімізації оподаткування через офшори. Згідно з результатами міжнародної оцінки в травні ц.р. з використанням Діагностичного інструменту оцінки податкової адміністрації TADAT (*Tax*

⁸¹¹ Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податку на виведений капітал №8557 від 05.07.2018. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64356

⁸¹² Оцінка економічного ефекту від податку на виведений капітал (квітень 2018) [Електронний ресурс] / Український інститут майбутнього. – 17.04.2018. – Режим доступу: <https://www.uifuture.org/post/ukrainskij-institut-majbutnogo-rozrahuvav-ekonomichnij-efekt-vid-podatku-na-vivedenij-kapital-stanom-na-kviten-2018/>

Administration Diagnostic Assessment Tool) вказано серед іншого на необхідність розробки інтегрованого плану поліпшення добровільності сплати податків. При розробці Стратегії важливо наголосити на необхідності реалізації безпекового підходу, який передбачає аналіз економічних загроз, викликів та ризиків, використання всіх потенційних та наявних ресурсних можливостей для реалізації національних інтересів;

- **створення Національного бюро фінансової безпеки України (НБФБ).** Законопроект про створення НБФБ⁸¹³ у квітні 2018 р. Президентом України було визначено як невідкладний. Сильною стороною законопроекту є врегулювання інформаційного забезпечення Бюро базами даних державних органів, що забезпечить перехід від карально-силової до аналітичної моделі в його роботі. Використання нових ризик-орієнтованих методів кримінального аналізу забезпечить своєчасне виявлення та усунення системних загроз у сфері публічних фінансів, запобігатиме їх виникненню в майбутньому. Передбачається, що НБФБ буде підзвітним Верховній Раді та Президенту України для забезпечення належного взаємного контролю всіх гілок влади та суб'єктів господарювання;
- **зосередження зусиль Державної фіскальної служби (ДФС) України на розвитку ІТ-складової процесів фіскального адміністрування та контролю.** ДФС України розроблено й на початку 2018 р. представлено *Стратегічні ініціативи розвитку до 2020 р.*, де серед дев'яти напрямів найбільш пріоритетним було визначено ІТ відповідно до викликів сучасності та потреб платників податків. Серед цілей цього напрямку передбачені: автоматизація внутрішніх процедур діяльності ДФС (передусім, камеральних перевірок); розбудова сучасної, стабільної та захищеної ІТ-інфраструктури за результатами аудиту

⁸¹³ Проект Закону про Національне бюро фінансової безпеки України № 8157 від 19.03.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63676

інформаційних систем та аналізу їх ключових функцій. На початку червня 2018 р. у ДФС анонсовано нову інформаційну систему реєстрації та обліку реєстраторів розрахункових операцій «*E-Receipt*», що передбачає виключно online-реєстрацію касових пристроїв через *Електронний кабінет платника податків* та передачу (отримання) даних. Система має спростити та здешевити підприємцям використання касових апаратів, допомогти державі в боротьбі із «сірим» імпортом, контрабандою та нелегальною торгівлею. Доцільним також є розширення технічної спроможності контакт-центру ДФС для підвищення рівня своєчасності надання відповідей на питання платників податків. З-поміж органів влади ДФС є лідером за кількістю оприлюднених наборів відкритих даних, і має продовжувати їх розширювати.

Щодо спрощення адміністрування податків та зборів серед найбільш актуальних ініціатив ДФС передбачено запровадження єдиного рахунку для сплати податків та зборів, консолідацію звітності з ПДФО та ЄСВ, удосконалення процедур надання податкових консультацій та супроводження скарг платників податків. У митному напрямі наприкінці 2017 р. схвалено *Стратегію розвитку системи управління ризиками у сфері митного контролю на період до 2022 р.*, якою передбачено доопрацювання відповідних програмно-інформаційних комплексів. З травня 2018 р. 100 % митних декларацій у режимах «експорт» та «імпорт» оформлюються за механізмом «єдиного вікна», що відповідає найкращим світовим практикам і буде закріплено законодавчо. Технічне оснащення пунктів пропуску стаціонарними сканувальними системами для огляду вантажних транспортних засобів та контейнерів прискорить процедури митного контролю сумлінному бізнесу та дозволить ефективно протидіяти проникненню контрабандних вантажів на митну територію України.

Міжнародний аналіз⁸¹⁴ засвідчує, що впровадження цифрових інструментів може збільшити збір непрямих податків на кордоні до 1–2 % ВВП на рік. Отже, перспективним є повноцінне налагодження автоматичного обміну інформацією між вітчизняними прикордонною та митними службами, а також відповідними органами зарубіжних країн;

- **виконання плану боротьби з «розмиванням» оподаткованої бази й переміщенням прибутку за кордон (Base Erosion and Profit Shifting, BEPS), у т. ч. шляхом налагодження автоматичного обміну податковою інформацією із компетентними органами зарубіжних країн.** Мінімальний стандарт виконання Плану BEPS передбачає обов'язкову реалізацію 4 з 15 заходів. Зокрема Україна має налагодити на міжнародному рівні автоматичний обмін податковою інформацією. Такому процесу має передувати підписання та ратифікація до кінця 2018 р. двох міжнародних угод ОЕСР: Багатосторонньої угоди компетентних органів про автоматичний обмін глобальними звітами з трансфертного ціноутворення (*CbC MCAA*) та інформацією про фінансові рахунки нерезидентів (*CRS MCAA*). Підписана в липні ц.р. Багатостороння конвенція щодо угод про оподаткування (*MLI*) надає змогу одночасно внести зміни в усі чинні угоди про уникнення подвійного оподаткування з метою унеможливлення зловживань їх окремими положеннями. Законопроект на виконання Плану дій BEPS, який включає також і запровадження правил контрольованих іноземних компаній, має бути підготовлено відповідно до вимог Закону України «Про валюту і валютні операції»;
- **розбудова інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет».** Єдиний веб-портал використання публічних коштів «*E-data*» став найбільшою базою відкритих даних у секторі публічних фінансів України. З метою подальшого інформування широкого кола

⁸¹⁴ Fiscal Monitor: Capitalizing on Good Times [Електронний ресурс] / International Monetary Fund. – Washington: April, 2018. – Р. 43. – Режим доступу: <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2018/04/06/fiscal-monitor-april-2018>

громадськості в доступній формі про бюджетну політику до кінця 2018 р. передбачається створення його наступного модулю «Відкритий бюджет» (*openbudget.gov.ua*) про заплановані та фактичні показники виконання державного та місцевих бюджетів. З метою оптимізації документообігу триває впровадження тристоронньої інтеграції баз даних між порталом «E-data», Державною казначейською службою України та державним підприємством «Прозорро». Стратегією модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на період до 2025 р. передбачається впровадження інформаційно-аналітичної системи ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності суб'єктами державного сектору;

- **інституційне забезпечення середньострокового бюджетного планування (СБП).** Важливість прискорення соціально-економічного розвитку країни вимагає суттєвого підвищення результативності бюджетної політики за рахунок середньострокового бюджетного планування, зокрема на рівні головних розпорядників бюджетних коштів. Внесені Урядом до Верховної Ради в лютому ц.р. законопроекти щодо запровадження СБП мають комплексно розглядатися і прийматися разом з оновленням підходів до побудови системи державного стратегічного планування. У процесі оновлення законодавства доцільно використовувати найкращий європейський досвід⁸¹⁵, зокрема: поглиблення деталізації та розширення охоплення СБП до 90 % сектору загального державного управління; відповідність річного та СБП; залучення до макроекономічного та фіскального прогнозування незалежних фіскальних інституцій;
- **ліцензування операторів державних лотерей.** Оновлення діючих Ліцензійних умов із випуску та проведення лотерей покликане

⁸¹⁵ Medium-term budgetary frameworks database [Електронний ресурс] / European Commission. – March, 2017. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/info/publications/medium-term-budgetary-frameworks-database_en

унеможливити зловживання, передусім проведення азартних ігор під виглядом державних лотерей, та уникнути монополізації лотерейного ринку. Згідно проекту оновлених Ліцензійних умов⁸¹⁶ фіксована частина розміру плати за видачу ліцензії на провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей сплачується до державного бюджету, а нефіксована – до місцевого бюджету адміністративно-територіальної одиниці, на території якої розташовані пункти розповсюдження державних лотерей. У 2018 р. відповідної плати за видачу ліцензії заплановано⁸¹⁷ залучити до Зведеного бюджету України 377,2 млн грн, зокрема 352,4 млн грн у доходи Державного бюджету України та 24,8 млн грн – до місцевих бюджетів. Затвердження узгоджених між зацікавленими сторонами Ліцензійних умов має наповнити бюджет, створивши цивілізований лотерейний ринок;

- **налагодження автоматичної верифікації отримувачів соціальних виплат на етапі їх призначення.** Інформаційно-аналітичною платформою електронної верифікації та моніторингу державних виплат у 2017 р. опрацьовано 70 млн записів інформації про реципієнтів державних виплат. За результатами органам влади було надано 10,2 млн рекомендацій щодо неправомірно призначених, нарахованих та/або здійснених державних виплат (або 14,5 % перевірених) та 15,6 млн щодо виявлених невідповідностей у реєстрах та базах даних (22,3 %) ⁸¹⁸. Системне законодавче врегулювання превентивного,

⁸¹⁶ Проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей та встановлення розміру плати за видачу ліцензії на провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей» [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – 05.05.2017. – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/proektu-rehuliatornykh-aktiv-dlia-obhovorennia?category=aspekti-roboti&subcategory=proekti-dokumentiv>

⁸¹⁷ Квартальний звіт про виконання Державного бюджету України за II квартал 2018 року [Електронний ресурс] / Державна казначейська служба України. – 06.08.2018. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=416461>

⁸¹⁸ Інформація головного розпорядника про бюджет за бюджетними програмами за КВКВ 350 «Міністерство фінансів України» за 2017 рік за КПКВК 3501480 «Побудова та функціонування інформаційно-аналітичної платформи верифікації та інші заходи, пов'язані з її впровадженням» [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу: <https://minfin.gov.ua/content/organizer/informatsiia-holovnoho-rozporiadnyka-pro-biudzheth-zab-biudzhetnymy-prohramamy-za-kvkv--ministerstvo-finansiv--za---rik>

поточного та ретроспективного етапів процесу верифікації дозволить підвищити її оперативність, якість та результативність. На основі відповідної платформи та реєстрів Пенсійного фонду має бути розроблена єдина *Інформаційно-аналітична системи управління соціальною підтримкою населення України (E-social)*, яка включатиме централізовані взаємопов'язані між собою бази даних усіх категорій отримувачів соціальної допомоги від держави. Реалізація ініціативи сприятиме посиленню адресності та справедливості здійснення соціальних виплат, унеможливленню шахрайств та зловживань, що в сукупності підвищить ефективність державної соціальної політики;

- **поліпшення фінансової дисципліни розпорядників та отримувачів бюджетних коштів.** Згідно з ухваленою на початку травня ц.р. *Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 р.* передбачається створення інтегрованої автоматизованої інформаційної бази з даними про стан та результати державного контролю Державної аудиторської служби України, Рахункової палати України, Державної казначейської служби України, Державної служби фінансового моніторингу України, ДФС, Антимонопольного комітету України, НКЦПФР та інших уповноважених державних органів. Важливим є розвиток нових методів державного фінансового контролю, зокрема аудиту державних (регіональних) цільових програм та інвестиційних проектів; використання міністерствами, відомствами, іншими органами виконавчої влади коштів (фондів) і грантів ЄС. Паралельно розпорядникам бюджетних коштів необхідно істотно посилювати функціональну спроможність державного внутрішнього фінансового контролю для відповідальності за результати власної діяльності перед суспільством.

Вагомим є підвищення ролі бюджетної політики як адаптивного механізму в системі регулювання економічних відносин, спрямованого на

забезпечення адекватності відповідних заходів внутрішнім і зовнішнім змінам середовища, збільшення показника мультиплікатора впливу державних видатків на обсяг сукупного попиту в країні, що сприятиме зміцненню рівня фінансової та соціально-економічної безпеки держави. Впроваджено й має продовжуватися низка інституційних перетворень у бюджетно-податковій політиці, які спрямовані на реалізацію принципів справедливості, збалансованості, обґрунтованості та прозорості. За таких умов вона ставатиме дієвим інструментом якісного підвищення конкурентоспроможності національної економіки із поліпшенням добробуту громадян.

Ключові напрями грошово-кредитної політики держави

Згідно з середньостроковою «Стратегією Національного банку України», презентованою НБУ в березні поточного року⁸¹⁹, ключовими цілями грошово-кредитної політики держави, спрямованими на забезпечення цінової та фінансової стабільності в Україні мають стати, зокрема: низька та стабільна інфляція; стабільна, прозора та ефективна банківська система; відновлення кредитування; ефективне регулювання фінансового сектору; вільний рух капіталу; фінансова інклюзія; сучасний, відкритий, незалежний, ефективний центральний банк.

Для успішного досягнення даних цілей держава має здійснити комплекс взаємопов'язаних заходів у грошово-кредитній сфері:

- **забезпечення низької та стабільної керованої інфляції завдяки режиму інфляційного таргетування.** Досягнення основних цілей режиму інфляційного таргетування в Україні передбачає: проведення процентної політики, що відповідає інфляційним цілям (збереження відносно високої вартості гривні за рахунок відносно високих процентних ставок, отже, дотримання політики «дорогих грошей»),

⁸¹⁹ Національний банк презентував Стратегію Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65990001&cat_id=55838

згладжування інтервенціями лише надмірних коливань валютного курсу без активної протидії стійким тенденціям знецінення / зміцнення гривні; відсутність фіскального домінування; виважену бюджетну політику (обмеження бюджетного дефіциту та уникнення позапланового підвищення соціальних видатків); усунення квазіфіскальних дисбалансів шляхом приведення адміністративного регульованих цін до ринково обґрунтованих рівнів відповідно до затвердженого графіку. Реалізація цього заходу має бути здійснена за рахунок:

- забезпечення додатного рівня відсоткових ставок НБУ відносно прогнозованої базової інфляції, що сприятиме зниженню девальваційних та інфляційних очікувань, які значною мірою провокують інфляційні процеси;
- утримання грошової емісії в межах параметрів, встановлених державним бюджетом, у т. ч. шляхом мінімізації купівлі емітованих урядом цінних паперів у портфель НБУ, а також стимулювання зовнішніх надходжень у форматі довгострокових кредитів та прямих іноземних інвестицій;
- реалізації комплексу заходів, спрямованих на досягнення середньострокової цілі інфляції (5% +/- 1 в. п.) протягом 2018–2020 рр., що визначена «Основними засадами грошово-кредитної політики на 2018 рік та середньострокову перспективу»⁸²⁰, затвердженими Радою НБУ;
- реалізації монетарної політики з урахуванням Стратегії монетарної політики Національного банку України, схваленої у липні ц.р. Радою Національного банку України.

Подальше забезпечення стабільності, прозорості та ефективності банківської системи має відбуватись за рахунок:

⁸²⁰ Основні засади грошово-кредитної політики на 2018 рік та середньострокову перспективу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=55564681>

- приведення нормативів капіталу банківської системи у відповідність до вимог Базеля III⁸²¹, досягнення в середньостроковій перспективі рівня достатності капіталу банківської системи загалом, що перевищує 10 %, відповідно до концептуальних засад Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року⁸²²;
- сприяння залученню в банківську систему додаткових довгострокових пасивів. Найбільше потенційне джерело залучення пасивів – кошти населення поза банками, їхній потенціал – у рази більший, ніж очікувані позики від міжнародних фінансових організацій. Для цього доцільно поступово підвищити гарантовану державою суму відшкодування вкладів фізичних осіб (на першому етапі – до 300–500 тис. грн, згодом – до європейського рівня у 100 тис. євро). З метою мінімізації ризиків для державного бюджету новий розмір максимального відшкодування має діяти лише для нових строкових депозитів у банках, що залишаться на ринку після остаточного завершення санації банківської системи;
- розроблення комплексу заходів, спрямованих на перекваліфікацію та соціальну адаптацію працівників банків, які втратили роботу внаслідок виведення з ринку проблемних банків;
- реформування державних банків у напрямі підвищення стандартів корпоративного управління за рахунок впровадження кращих практик приватного сектору з подальшою частковою їх приватизацією, що зумовить зменшення їхньої кількості та впливу на економіку країни; реалізація (до 01.01.2019 р.) Комплексної стратегії розвитку державних

⁸²¹ Основні принципи ефективного банківського нагляду (Основні Базельські принципи) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=45251>; Базель III як банківська карта євроінтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2014/07/8/7024038>

⁸²² Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – С. 7, 13. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266>

банків, що передбачено «Комплексною програмою розвитку фінансового сектору України до 2020 року»⁸²³;

- активізації продажу майна проблемних банків, що перебуває в заставі НБУ по кредитах рефінансування, з метою оперативного повернення коштів, наданих банкам, які пізніше були виведені з ринку. Одним із варіантів такого продажу є використання електронної платформи Zakupki.Prom.ua⁸²⁴ – майданчику державних і комерційних торгів, що є офіційним учасником системи електронних державних закупівель ProZorro.
- **Ефективне регулювання фінансового сектору в Україні**, що має відбуватись у межах таких основних напрямів: визначення цільової моделі функціонування регуляторів фінансового сектору; унормування діяльності небанківських установ, зокрема продавців небанківських фінансових послуг; розробка та впровадження системи захисту споживачів небанківських фінансових послуг; перебудова інфраструктури фондового ринку, зокрема централізація депозитарної функції та відкриття міжнародним депозитарієм рахунку в Депозитарії НБУ.

Очікуваний ефект від практичної реалізації цих кроків матиме такий вигляд: ефективний розвиток та високоякісні стандарти функціонування ринку небанківських фінансових послуг; високий рівень довіри населення до небанківських фінансових установ; усталена та ефективна модель регулювання фінансового сектору; спрощений доступ інвесторів (резидентів та нерезидентів) на український фінансовий ринок⁸²⁵.

- **Відновлення кредитування задля оздоровлення банківської системи та економічного зростання.** Магістральним напрямом

⁸²³ Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266>

⁸²⁴ Національний банк успішно реалізував нерухомість, отриману в рахунок погашення боргів банків перед регулятором [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65869934&cat_id=55838

⁸²⁵ Стратегія Національного банку України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64754192>

оздоровлення банківської системи в контексті економічного зростання має слугувати активізація корпоративного кредитування, передусім тих галузей економіки, що належать до реального сектору (сільське господарство, переробна промисловість, будівництво, транспорт тощо). Реалізація цього заходу має бути здійснена, у тому числі за рахунок поступового (на тлі стабілізації ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках) зниження рівня облікової ставки як орієнтира для здешевлення кредитних ресурсів для реального сектору економіки. Крім того, необхідно приділити особливу увагу впровадженню механізмів, які сприяли зменшенню ризиків кредиторів та зниженню рівня непрацюючих/неповернених кредитів в портфелі банківської системи захисту;

- **забезпечення вільного руху капіталу.** Подальше поглиблення інтеграції України та Європейського Союзу спонукає Україну до поступової повної відмови від жорсткого контролю руху капіталу та суттєвої лібералізації валютного законодавства. Поряд з ініційованим Президентом України, розробленим Кабінетом міністрів України проектом Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податку на виведений капітал»⁸²⁶, що спрямований на зменшення податкового навантаження на легальний бізнес через мінімізацію оподаткування корпоративного прибутку за рахунок оподаткування дивідендів, що виводяться з України за кордон, необхідні також: забезпечення можливості вільної репатріації дивідендів для нерезидентів, спрощення процедури «виходу» іноземних інвесторів з України, забезпечення можливості вільного відкриття рахунків за кордоном для резидентів, відмова від ліцензування інвестицій за кордон, що здійснюють громадяни України.

⁸²⁶ Кабінет міністрів України схвалив законопроект "Про внесення змін до Податкового кодексу про податок на виведений капітал" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2318157-v-ukraini-mozut-vvesti-podatok-na-vivedenij-kapital.html>

- **Валютна лібералізація** є одним з основних напрямів на шляху України до вільного руху капіталу. 21.06.2018 р. Верховна Рада України затвердила підтриману Президентом України історичну реформу валютного регулювання, ухваливши Закон «Про валюту і валютні операції», що дає Україні можливість здійснити довгоочікуваний перехід від застарілого, репресивного та заплутаного валютного регулювання до свободи проведення валютних операцій без обмежень і підтверджує її спроможність бути частиною Європи. Схвалений Закон передбачає, що валютні обмеження будуть скасовані поступово й обережно, за наявності сприятливих макроекономічних умов, щоби не похитнути фінансову стабільність, до настання повної свободи проведення валютних операцій за принципом «дозволено все, що прямо не заборонено законом».
- Механізм введення нового законодавства в дію, після набуття ним чинності, передбачає перехідний період тривалістю 7 місяців, протягом якого нормативно-правові акти НБУ мають бути приведені у відповідність до нового Закону (протягом 6 міс.) та оприлюднені (протягом одного місяця). Отже, фактичне введення нового Закону в дію має відбутись 07.02.2019р. Проте НБУ банк уже розпочав роботу по приведенню чинної нормативно-правової бази у відповідність до змін у валютному законодавстві. Зокрема:
- Постановами Правління НБУ № 79⁸²⁷ та № 81⁸²⁸ від 19.07.2018 р. НБУ ухвалив низку змін, якими пом'якшуються вимоги до банків стосовно підтвердження та реєстрації угод, які вони укладають на міжбанківському валютному ринку; Постановою Правління НБУ № 83

⁸²⁷ Постанова Правління НБУ № 79 від 19.07.2018р. «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/document/download?docId=74165773>

⁸²⁸ Постанова Правління НБУ № 81 від 19.07.2018р. «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких нормативно-правових актів Національного банку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/document/download?docId=74173710>

від 20.07.2018 р.⁸²⁹ НБУ спростив для українських позичальників залучення валютних кредитів із зовнішніх джерел;

- Постановою Правління НБУ № 86 від 24.07.2018 р.⁸³⁰ НБУ удосконалив порядок обміну інформацією про валютні операції клієнтів, дозволив купувати іноземну валюту за кошти клієнтів для обміну на іншу іноземну валюту та вдосконалив механізм купівлі-продажу іноземної валюти на умовах «форвард».

Подальша лібералізація валютного законодавства в країні має супроводжуватись:

- стимулюванням своєчасного повернення в Україну валютних коштів підприємств-експортерів, передусім – шляхом поетапного зниження норм обов'язкового продажу їх виручки: на першому етапі – з 50 % до 25 %, на другому етапі – з 25 % до 0 %;
- накопиченням міжнародних резервів до рівня 21,6 млрд дол. США на кінець 2018 р., що передбачено прогнозними оцінками НБУ⁸³¹, реалізація політики їх раціонального використання, здійснення операцій переважно купівлі валюти на безготівковому ринку, що має стати додатковим чинником повернення довіри до гривні та стабілізації її курсу; джерелами поповнення міжнародних резервів, окрім збільшення експортних надходжень, мають стати надходження від МВФ, а також отримання Урядом кредитів від ЄС та Світового банку;
- **фінансова інклюзія в умовах становлення інформаційної економіки**, що передбачає, насамперед, розвиток платіжної інфраструктури в Україні шляхом переведення транзакцій в електронні канали, а саме: розвиток електронних платежів (зокрема за комунальні

⁸²⁹ Постанова Правління НБУ № 83 від 20.07.2018р. «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/document/download?docId=74300505>

⁸³⁰ Постанова Правління НБУ № 86 від 24.07.2018р. «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/document/download?docId=74372022>

⁸³¹ Інфляційний звіт. Квітень 2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=68159649>

послуги), електронних грошей, платежів із використанням пристроїв мобільного зв'язку; поширення використання міжнародних та національних платіжних систем; популяризація серед різних верств населення переваг та прогресивних видів безготівкових розрахунків.

Аналіз тенденцій розвитку платіжних систем у світі та в Україні в останні роки дають змогу прогнозувати остаточний перехід до безготівкових розрахунків у середньостроковій перспективі. Отже, соціальні та інші виплати за допомогою поштових переказів у перспективі мають відійти в минуле. Домінування безготівкових розрахунків може забезпечити також практично повну перемогу над побутовою корупцією та тіньовою економікою, призвести до повної транспарентності всіх доходів і витрат населення та юридичних осіб, спростити податкове адміністрування та унеможливити податкові махінації. Подальші дії держави в цій сфері мають бути спрямовані, насамперед, на всебічну підтримку та популяризацію з розвитку електронних грошей – найменш розвинутого в Україні елементу системи безготівкових розрахунків;

- **підвищення інституційної спроможності НБУ.** Розуміння необхідності внутрішньої трансформації на рівні самого НБУ для успішного виконання Стратегії⁸³² є основою для його перетворення на сучасний, відкритий, незалежний та ефективний регулятор.

Подальша трансформація діяльності НБУ має відбуватися відповідно до двох ключових напрямів:

- ресурсного, що розвиває адаптивність внутрішніх ресурсів регулятора до стратегічних завдань шляхом розвитку нового лідерства та фокусуванні на особистості, формуванні команд односторонців; розбудови сучасної інформаційної інфраструктури, забезпечення високого рівня автоматизації процесів; розвитку культури ощадливого та ефективного використання державними ресурсами;

⁸³² Стратегія Національного банку України [Електронний ресурс]– Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64754192>

- процесного, що передбачає впровадження ефективної системи прийняття рішень для досягнення обраних цілей за допомогою розвитку аналітичного та дослідницького потенціалу; регулярне та зрозуміле інформування суспільства та ринків як основного інструменту конструктивного впливу; забезпечення прозорого та дієвого процесу розробки та імплементації регуляторних рішень; системи належного внутрішнього контролю та мінімізації ризиків.

Стратегічне управління державним боргом і співпраця з міжнародними фінансовими організаціями

Поточні проблеми та потенційні загрози боргової сфери наступних періодів сприяли усвідомленню необхідності переходу до стратегічного управління державним боргом, ключові положення якого закладені в розробленій та затвердженій *Середньостроковій стратегії управління державним боргом на 2017–2019 роки*⁸³³, головними цілями її стали: підвищення ефективності поточної державної політики та прогнозування її результатів упродовж наступних років; посилення передбачуваності бюджетних ресурсів та контролю за результатами діяльності головних розпорядників бюджетних коштів; утримання значень боргових індикаторів згідно з Маастрихтськими критеріями конвергенції (зближення) (Convergence Criteria)⁸³⁴; зниження вартості обслуговування державного боргу; забезпечення ефективного функціонування внутрішнього ринку державних цінних паперів; розширення доступу до міжнародного ринку капіталу та сталого економічного зростання.

Подолання наявних загроз у борговій сфері, невизначеності щодо подальшої взаємодії з міжнародними партнерами та зменшення вразливості

⁸³³ Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2017-2019 роки / розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 р. № 905 [http: \[Електронний ресурс\]](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/905-2017-%D0%BF) – Режим доступу: zakon0.rada.gov.ua/laws/show/905-2017-%D0%BF

⁸³⁴ Копенгагенські критерії членства в Європейському союзі (інформаційно-аналітична довідка) [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http: \[Електронний ресурс\]](http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774) – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774>

фінансової системи до шоківих збурень у сучасних умовах знаходиться в площині вжиття низки заходів у межах таких напрямів:

- **комплексний аналіз та оцінка боргових ризиків із метою упередження (мінімізації) наслідків їх реалізації.** Однією із ключових компонент успішної та конкурентоспроможної боргової політики є її ризикоорієнтованість, що передбачає здійснення моніторингу боргових ризиків, реалізація яких великою мірою визначається впливом низки чинників, зокрема: уповільнення темпів економічного зростання; погіршення показників платіжного балансу; зростання облікової ставки НБУ; стан співпраці зі МФО (насамперед, з Міжнародним валютним фондом); несприятливі тенденції міжнародних фінансових ринків; загострення збройної агресії РФ на Донбасі; темпів та повноти здійснюваних у країні структурних реформ тощо;
- **підвищення ефективності боргової політики України та посилення фінансової стійкості, що передбачають:**
- удосконалення (оновлення) середньострокової Стратегії управління державним боргом із наближенням до європейських стандартів, зокрема, через ухвалення на законодавчому рівні внесених змін до Бюджетного кодексу України стосовно розширення бюджетних правил у рамках середньострокового бюджетного планування, що передбачає посилення захисних механізмів при наданні державних гарантій (обмеження дефіциту державного бюджету не вище 3 % ВВП; обмеження граничного обсягу надання державних гарантій не більше 3 % доходів загального фонду державного бюджету; визначення випадки уточнення стель видатків та надання кредитів із бюджету)⁸³⁵;
 - забезпечення нормативно-правового регулювання щодо індикаторів боргової безпеки та їх граничних

⁸³⁵ Уряд схвалив зміни до Бюджетного кодексу щодо середньострокового бюджетного планування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-shvaliv-zmini-do-byudzhetnogo-kodeksu-shodo-serednostrokovogo-byudzhetnogo-planuvannya>

показників(приведення їх у відповідність до методики МВФ), зокрема, законодавчого закріплення поступового переходу показника співвідношення боргу з ВВП до економічно обґрунтованого для України рівня в 40 %;

- удосконалення механізму контролю за квазіфіскальними операціями, умовними зобов'язаннями та інструментарієм оцінки їх впливу на бюджетну політику в середньостроковій перспективі, для чого необхідно забезпечити поступове приведення (у рамках задекларованих показників Угоди про асоціацію Україна-ЄС) показника співвідношення гарантованого й державного боргу України до рівня у 10 % у 2021 р., усунення недосконалості норм чинного законодавства щодо переліку квазіфіскальних операцій та їх ідентифікації згідно з підходами МВФ рейтинговими агентствами Standard & Poor's, Fitch та Moody's. – внесення змін до бюджетного законодавства щодо регулювання гарантованого державою боргу з наближенням до критеріїв ЄС;
- розробку (за участю експертів від МФО) та імплементацію Методики проведення стрес-тестування боргової стійкості в Україні відповідно до міжнародних стандартів з урахуванням вразливості національної економіки до впливу зовнішніх та внутрішніх викликів;
- упровадження як інструменту посилення бюджетної дисципліни адаптованих до вітчизняних умов фіскальних правил, що діють у країнах ЄС;
- затвердження формату та методики оцінки фіскальних ризиків, посилення контролю за ними та здійснення заходів для їх мінімізації в рамках середньострокової бюджетної декларації, що ґрунтується на визначенні їх переліку відповідно до рекомендацій Кодексу фіскальної прозорості МВФ;

- розробку механізму відмови від практики докапіталізації державних підприємств, банків та кредитування ФГВФО за рахунок використання боргових інструментів (ОВДП) з метою зменшення впливу на зростання боргового навантаження;
- внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо встановлення обмеження запозичень в іноземній валюті на внутрішньому ринку, а також загального рівня зовнішнього боргу не вище 50 % з метою зменшення валютного ризику;
- ефективне управління запозиченнями державних та приватних підприємств, зокрема, у спосіб: встановлення адекватної комісії за надання державних гарантій, у розмірах, співвідносних з результатами оцінки ризику; розробка та правове забезпечення механізму стягнення кредиторської заборгованості перед державою та зовнішніми кредиторами із використанням експертної допомоги боку міжнародної фінансової спільноти;
- удосконалення методики проведення аудиту ефективності управління державним боргом відповідно до європейських стандартів (із залученням міжнародних експертів до її розробки та контролю за процесом її імплементації);
- створення інструмента контролю за витрачанням запозичених коштів у вигляді відповідного щорічного звіту Міністерства фінансів України та прийняття відповідних законодавчих норм щодо ефективності їх використання;
- **активізація розвитку недержавного пенсійного забезпечення як джерела мобілізації «довгих» фінансових ресурсів через:**
 - удосконалення нормативно-правового регулювання, у частині розширення кола потенційних учасників цього сегменту фінансового ринку (залучення роботодавців та домогосподарств) та спектру дозволених для інвестування фінансових інструментів; транскордонної діяльності суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення відповідно

до європейських стандартів; спрощення окремих дозвільних процедур стосовно суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення (НПФ) та підвищення ефективності управління активами НПФ;

- **розширення можливостей страхового ринку для рефінансування внутрішнього боргу в спосіб:**

- удосконалення нормативно-правової бази функціонування окремих сегментів страхового ринку (зокрема, щодо прямого врегулювання ДТП, запровадження кіберстрахування, тощо) та використання нових інформаційних технологій;
- стимулювання пріоритетних сегментів надання страхових послуг (зокрема, агострахування та ІТ-галузі), насамперед, за рахунок:
 - (1) впровадження на вітчизняному ринку міжнародних стандартів ведення страхової та перестрахової діяльності, клієнторієнтованого підходу та застосування новітніх комунікативних технологій; нормативно-правового забезпечення компенсаційної підтримки (субсидювання) за рахунок держави системи агострахування в розмірі не менше 50% страхових платежів (на найрозвинутішому у світі ринку агострахування в США держава субсидує до 60% страхових премій);
 - (2) розширення портфелю страхування новими страховими продуктами, наприклад, запровадження системи *катастрофічного покриття збитків*, страхування *якості продукції*, страхування *доходу* (комплексне покриття ризиків, пов'язаних не лише з врожайністю, а дохідністю), *страхування професійної відповідальності* (professional indemnity) розробників ІТ-продукції та *ризиків, пов'язаних із порушенням прав інтелектуальної власності*; вдосконалення податкового законодавства щодо пільгового оподаткування сфери страхування за пріоритетними галузями;
 - (3) підвищення прозорості, інформованості учасників ринку та ефективного

використання переваг ДПП (між державою, агровиробниками та страховиками); (4) удосконалення механізму захисту прав споживачів страхових послуг шляхом прийняття законодавчих норм щодо гарантування виплат для покриття збитків, фінансового омбудсмена, страхування професійної відповідальності як передумови отримання ліцензії з певних видів діяльності, посилення відповідальності страховиків підвищення вимог до ділової репутації страховиків та якості їх аудиту;

- активізації розвитку ринку накопичувального страхування (страхування життя, пенсійного страхування) та розвитку інституту страхових посередників фінансового сектору;

- розробки та реалізації механізму страхового покриття експортного кредитування та інвестування;

- **стимулювання припливу інвестицій та розширення бази інвесторів у державні цінні папери (ДЦП) завдяки:**

- імплементації міжнародних стандартів депозитарного обліку при здійсненні депозитарної діяльності та розрахунків за операціями з державними цінними паперами в Україні;
- підвищення рівня ліквідності державних боргових цінних паперів, зокрема, забезпечення заходів щодо формування ціни на ОВДП за ринковими принципами в цілях формування системи актуальних цінових орієнтирів за результатами розміщення облігацій внутрішньої державної позики, номінованих у національній валюті;
- нормативно-правового регулювання інвестиційної участі місцевих бюджетів на ринку державних цінних паперів (розширення можливості муніципальних органів влади щодо управління накопиченими доходами, зокрема, за рахунок їх інвестування в облігації внутрішньої державної позики (ОВДП));

- **стимулювання розвитку вітчизняного фондового ринку шляхом створення законодавчого та фіскального базису для залучення інвестицій у надійні інструменти.**

Вагомим чинником успіху боргової політики України залишається співпраця з міжнародними фінансовими організаціями (МФО) та їх сприяння в залученні державою зовнішніх фінансових ресурсів, структурному реформуванні економіки та розбудові демократичного суспільства. Ключовим партнером такої взаємодії є **Міжнародний валютний фонд (МВФ), оскільки саме його впливовість та авторитет поміж міжнародних донорів стали вирішальними при прийнятті рішень щодо подальшого кредитування України. Подолання наявних ризиків невизначеності щодо подальшої взаємодії з міжнародними партнерами сприятиме **підвищенню ефективності залучення зовнішніх фінансових ресурсів для підтримання платоспроможності України в сучасних умовах, через:****

- активізацію взаємодії зі МФО, насамперед, з Міжнародним валютним фондом (МВФ), у напрямі забезпечення фактичного продовження кредитної програми та допомоги (в разі необхідності); проведення консультацій щодо нової програми фінансування.
 - забезпечення умов для продовження практики розміщення довгострокових єврооблігацій на зовнішньому ринку;
 - розширення сфери партнерських відносин України на міжнародних фінансових ринках, зокрема, із залученням капіталу азійських країн; розширення переліку інвесторів, зокрема й нерезидентів, у державні цінні папери України за рахунок лібералізації умов та послаблення бюрократичних процедур;
 - створення умов для залучення прямих іноземних інвестицій в енергетичний сектор та розвиток вітчизняної інфраструктури, зокрема: шляхом формування Урядом України спільного узгодженого плану заходів стосовно підвищення української

енергетичної незалежності в рамках ухваленого нового Закону США щодо санкцій проти Росії її можливістю залучення додаткових 2–2,5 млрд дол. США; використання можливості залучення з Китаю понад 15 млрд дол. США завдяки проекту «Новий Шовковий шлях» та потенціалу інвестиційних ресурсів через розбудову центрів логістики та виробничих баз у межах «Індійсько-Скандинавського» коридору⁸³⁶.

3.5.3. Іноземні інвестиції: національні інтереси та пріоритети залучення

Зміцнення конкурентоспроможності економіки значною мірою залежить від розблокування чинників, стримуючих залучення в економіку інвестиційного капіталу. Для України критично важливо потроїти середньорічні обсяги залучення ПІІ для досягнення орієнтирів, визначених Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020»⁸³⁷. З боку держави це потребує посилення системної роботи з поліпшення інвестиційної привабливості України, насамперед шляхом розбудови необхідної правової та організаційної бази, зокрема для:

- подальшого зменшення бюрократичних бар'єрів для входження іноземних інвесторів, для чого потрібно знизити участь держави в регулюванні та адміністративній регламентації діяльності господарюючих суб'єктів. Це потребує від Кабінету Міністрів України: встановлення чітко визначених повноважень органів державної влади у їхніх відносинах із суб'єктами підприємницької діяльності; регламентації порядку здійснення державного контролю (нагляду); збільшення консультативної складової в діяльності органів державної

⁸³⁶ Прогноз 2018: виклики та можливості [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uifuture.org/uk/post/analitichniy-prognoz-2018-vid-ekspertiv-ukrainskogo-institutu-majbutnogo-opublikovanij-dokument_567

⁸³⁷ Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4. – С. 8. – Стаття 67. Забезпечення чистих надходжень прямих іноземних інвестицій у 2015 – 2020 рр. передбачається обсягом у понад 40 млрд дол. США

влади; посилення відповідальності органів державної влади за недотримання законодавства у сфері регулювання діяльності господарюючих суб'єктів та корупційні правопорушення;

- спрощення регуляторних вимог ведення бізнесу, передбачивши подальше скорочення кількості дозвільних документів та удосконалення електронної системи документообігу, розширення сфер застосування декларативного принципу в діяльності суб'єктів господарювання, спрощення порядку припинення підприємницької діяльності (Міністерство економічного розвитку й торгівлі України, Державна регуляторна служба України);
- упорядкування системи інфраструктурного забезпечення через: встановлення прозорих правил процедури землевідведення, спрощення процедури отримання орендних прав на землі сільськогосподарського призначення та набуття у власність земель несільськогосподарського призначення, створення ринку застави орендних прав на землю (Міністерство аграрної політики та продовольства, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр);
- продовження роботи зі скасування низки ліцензованих видів економічної діяльності, дозволів та погоджень, забезпечивши прозорість та неупередженість ліцензійно-дозвільної діяльності та автоматичне продовження термінів ліцензій (Міністерство економічного розвитку й торгівлі України);
- ухвалення проекту Закону України «Про Установу бізнес-омбудсмена» (реєстр. № 4591), яким визначатимуться правові засади створення та організації діяльності Установи бізнес-омбудсмена, напрями її діяльності, а також принципи її взаємовідносин із державою, державними органами, органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємництва.

Удосконалення інвестиційного законодавства має передбачити:

- (і) аудит інвестиційного законодавства з його актуалізацією до сучасних

економічних реалій та майбутніх (насамперед цифрових) трансформацій, врахування взаємозв'язку і взаємовпливу з іншими напрямками економічної політики; (ii) розроблення та імплементацію нової «*Стратегії залучення іноземних інвестицій в економіку України на період до 2030 р.*», якою визначати: механізми мінімізації інвестиційних ризиків; інвестиційні цілі та пріоритети України в розбудові цифрової економіки; напрями державної політики з мінімізації відтоку ПІІ; (iii) запровадження мораторію на зміни законодавства, що стосується гарантій прав іноземних інвесторів, який би унеможлиблював погіршення умов діяльності для них (Міністерство економічного розвитку й торгівлі України).

Розбудова системи стратегічних комунікацій з іноземними інвесторами передбачає розширення комунікаційних заходів Офісу із залучення та підтримки інвестицій⁸³⁸ на регіональному й національному рівнях: (i) запровадження регулярних консультацій із потенційними інвесторами (надання можливості коментувати та вносити пропозиції до законопроектів або щодо зміни до чинного законодавства) з метою виявлення та вирішення проблем, з якими стикаються інвестори; (ii) створення інформаційного банку даних про підприємства / проекти, що потребують інвестицій; (iii) створення інтернет-платформи для комунікації з діючими та потенційними іноземними інвесторами щодо пропозицій вітчизняних підприємств щодо інвестиційних чи інноваційних проектів, регуляторних умов ведення підприємницької діяльності, умов здійснення інвестиційної діяльності в Україні, ініціатив уряду щодо надання підтримки чи системи стимулів для підприємців, правил набуття власності на активи (зокрема, землю), вимог валютного регулювання, інституційну інфраструктуру підтримки інвесторів тощо; (iv) забезпечення організації та проведення під патронатом Президента України міжнародного форуму «Україна інвестиційна» з питань сучасного стану та перспектив інвестування в економіку України, спрямованого на посилення обізнаності міжнародних

⁸³⁸ UkraineInvest [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://ukraineinvest.com/>

компаній щодо інноваційного та інвестиційного потенціалу економіки України.

Водночас необхідно забезпечити дотримання пріоритетів політики залучення іноземних інвестицій та їх концентрації в напрямках, які дозволять суттєво зміцнити конкурентоспроможність економіки та посилити її потенціал на основі подолання структурних вад.

Довідково. Основні пріоритети залучення іноземних інвестицій, на які спрямована діяльність Офісу із залучення та підтримки інвестицій, охоплюють агробізнес, енергетику та енергетичну ефективність, переробну промисловість, інфраструктуру, інноваційні технології.

Стійкість і конкурентоспроможність економіки України значною мірою визначатиметься спроможністю **зорієнтувати іноземні інвестиції до технологічної модернізації економіки та створення сучасних виробництв.** Пріоритетними напрямками залучення інвестицій у цій сфері є:

- кардинальне збільшення обсягів іноземного інвестування переробної промисловості;
- залучення в економіку України нових іноземних технологій (технічних досягнень), знань та ноу-хау;
- стратегічна інтеграція вітчизняного виробництва в глобальні ланцюги створення вартості та виробничі мережі;
- створення робочих місць у виробництвах, які створюють великий обсяг доданої вартості.

Реалізація зазначених пріоритетів потребує від Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку й торгівлі України, Міністерства освіти й науки України виконання таких завдань:

- запровадження інтегрованої системи стимулюючих фінансових та фіскальних інструментів для розвитку інвестиційної діяльності в Україні, зокрема: (і) скасування ввізного мита на енерго- та ресурсозберігаюче обладнання, яке не виробляється в Україні;

- (ii) запровадження практики відтермінування сплати ПДВ для інвесторів, які здійснюють інвестиції в нові технології;
- для інвесторів, які здійснюють інвестиції в нові технології;
 - розроблення та імплементації державної політики стимулювання створення спільних центрів із науково-дослідницькими підрозділами (R&D-центрів) іноземних компаній в Україні;
 - подальшого розвитку індустріальних та технологічних парків через встановлення спеціального режиму оподаткування податком на прибуток учасників індустріальних парків, скасування ввізного мита на виробниче обладнання для здійснення діяльності в індустріальних парках;
 - формування й реалізації державної програми розвитку інноваційної та технологічної інфраструктури;
 - удосконалення системи захисту прав інтелектуальної власності через імплементацію в національне законодавство європейських норм, зокрема – встановлення умов надання правової охорони для об'єктів прав інтелектуальної власності, застосування механізму електронної подачі заявок на реєстрацію винаходів і корисних моделей, вдосконалення механізму оскарження заявок на реєстрацію винаходів і корисних моделей в Укрпатенті тощо.

Цифровий прорив України, визначений багатьма стратегічними документами, **може спиратись у тому числі й на іноземний інвестиційний потенціал**, що потребує:

- збільшення обсягу залучення прямих «стратегічних інвестицій» (*strategic asset-seeking investment*) на противагу інвестиціям «в пошуку ресурсів» (*resource-seeking*) або «в пошуку ринків» (*market-seeking*);
- цифровізації промисловості та створення високотехнологічних конкурентоспроможних виробництв;
- реалізації людського потенціалу в перевагах цифрової економіки 4.0, а також поширення концепції SMART-поселень.

Реалізації цього сприятимуть виконання завдань: (i) розроблення Дорожньої карти синхронізації українського законодавства зі Стратегією ЄС Єдиного цифрового ринку, насамперед щодо застосування європейських правил регулювання та захисту учасників цифрових правовідносин (Міністерство юстиції України); (ii) розбудова нормативно-правового поля ідентифікації статусу та правил обігу криптоактивів і оформлення смарт-контрактів (Національний банк України, Міністерство юстиції України); (iii) розроблення Плану дій з імплементації пріоритетів Європейського дослідницького простору для підвищення наукової мобільності та обміну знаннями (Міністерство освіти й науки України).

Нагальним є запозичення найкращого світового досвіду і практик зміцнення інвестиційного потенціалу та удосконалення інвестиційного клімату через **конструктивну співпрацю з міжнародними партнерами та організаціями. Формування іміджу України як надійного і відповідального партнера є важливою складовою стратегії залучення надходження іноземних інвестицій до України.** Для цього потрібна співпраця України зі МВФ, що є важливим сигналом для інших міжнародних фінансових організацій та приватних інвесторів, а також використання нових можливостей, передбачених новою Зовнішньою інвестиційною програмою ЄС.

Реалізація зазначених пріоритетів потребує:

- налагодження конструктивного діалогу з партнерами по політиці Східного партнерства (Грузією, Молдовою) з метою координації дій та вироблення спільної позиції щодо участі в ініціативах у рамках новоствореного Європейського фонду сталого розвитку⁸³⁹ (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство закордонних справ України);

⁸³⁹ Regulation (EU) 2017/1601 of the European Parliament and of the Council of 26 September 2017 establishing the European Fund for Sustainable Development (EFSD), the EFSD Guarantee and the EFSD Guarantee Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R1601&from=EN>

- розширення системи комунікації з ЄС щодо інформування про інвестиційні проекти в Україні, які відповідають основним пріоритетам діяльності Європейського фонду сталого розвитку – сприятимуть створенню робочих місць та сприятимуть сталому розвитку, а також створених «інвестиційних вікон»⁸⁴⁰ (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України);
- розроблення, державою спільно із зацікавленими сторонами, програм навчальних тренінгів, семінарів для компаній приватного сектору економіки, передусім МСП, щодо підготовки інвестиційних пропозицій, комунікації з потенційними інвесторами з метою підвищення якості інвестиційних проектів, які подаються на розгляд міжнародних інвесторів (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України).

3.5.4. Нові завдання зовнішньоторговельної політики

Міжнародна економіка нагромадила значні ризики «охолодження». Їх реалізації вже в середньостроковій перспективі підживлює загострення торговельних конфліктів та поглиблення глобальних диспропорцій. З огляду на це, для зовнішньоторговельної політики України актуалізуються завдання:

1. Активізації конкурентної боротьби за розташування в Україні нових виробничих центрів регіонального значення. Існуючі цифрові та технологічні інноваційні процеси змінюють формат участі країн у міжнародних ланцюгах створення доданої вартості, відкриваючи новим гравцям перспективні ринкові ніші. Вагомий природний, кадровий, сировинний та інфраструктурний потенціал України може стати основою для створення виробничо-коопераційного центру регіонального значення. Для цього потрібно: істотно покращити регуляторну та інвестиційну

⁸⁴⁰ Інвестиційні вікна – сфери, для яких надаються гарантії та кредити Європейського фонду сталого розвитку. Your guide to the EU External Investment Plan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/external-investment-plan-guide-nov17_en.pdf

привабливість національної економіки, забезпечити захист та непорушність права власності, зміцнити стимули інноваційного розвитку та посилити інфраструктурну готовність. Широке коло першочергових ініціатив для досягнення зазначених цілей представлені в підрозділах цієї Доповіді, присвячених ефективності управління державою та забезпеченню прозорості органів державної влади, реалізації зовнішньополітичних пріоритетів, та, власне, забезпечення конкурентоспроможності, через побудову моделі партнерських відносин між владою, бізнесом і громадян та дієвої антикорупційної політики

2. Проактивного просування національних економічних інтересів на міжнародній арені. У середньостроковому тренді зовнішньоторговельне зростання має скеровуватись на прискорення економічного росту та подолання промислової стагнаційної динаміки. Цьому сприятиме розбудова формату B2G (*business-to-government*) у зовнішньоторговельній сфері, орієнтовану на забезпечення централізованої допомоги українським експортерам у виході на зовнішні ринки та збільшення експортних можливостей національного МСП.

3. Формування фокус-груп регіональних пріоритетів розвитку торговельно-економічного співробітництва та визначення на їх основі товарів стратегічного позиціювання України в міжнародних ланцюгах створення доданої вартості. Доцільно виокремити фокус-регіони:

- *Єдиний Європейський ринок.* Важливо суттєво інтенсифікувати та встановити часові «маяки» щодо остаточної практичної адаптації українських технічних регламентів до стандартів ЄС (насамперед завершити перший етап укладання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (АСАА) щодо низьковольтного обладнання, електромагнітної сумісності, машин⁸⁴¹, і перейти до

⁸⁴¹ МЕРТ України. Мінекономрозвитку продовжує підготовку до підписання Угоди АСАА. [Електронний ресурс] – 2018. Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=81e80461-136b-4c87-bfb4-af6f5d06750b&title=MinekonomrozvitkuProdovzhuPidgotovkuDoPidpisanniaUgodiAsaa>

наступного етапу розширення кола секторів, які будуть підпадати під дію цієї угоди).

- *Азійський регіональний* пул розвитку торговельної експансії, який відповідно до національних економічних інтересів України охоплює чотири підгрупи країн у фокусі:
 - *Середземноморський басейн* де укладення угод про зони вільної торгівлі є основним інструментом просування експортних інтересів. Першочерговим завданням є підписання та невідкладна ратифікація угоди про зону вільної торгівлі з Ізраїлем та завершення переговорів по створенню зони вільної торгівлі з Туреччиною. На часі фокусування економіко-дипломатичних зусиль навколо формування засад вільної торгівлі з Єгиптом, Алжиром, Тунісом та Марокко. Вагомим підґрунтям співпраці з країнами Середземноморського басейну є те, що всі вони є учасниками Регіональної Конвенції про пан-Євро-Середземноморські преференційні правила походження (Пан-Євро-Мед). Крім того країни на півночі Африки, насамперед Марокко, можна використовувати як проміжні ланки поставок товарів до країн Субсахарської Африки.
 - *Перська затока*, відносини з якими необхідно будувати, як із позиції торговельної експансії (Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ), так і крізь призму відносин зі США, що зокрема передбачає готовність до зняття обмежень щодо окремих країн цього регіону та доручення вітчизняного потенціалу до розбудови та відновлення інфраструктуру регіону (Ірак, Іран).
 - *Південно-Східна Азія*. Значні темпи зростання населення в цьому регіоні поруч із покращенням економічного становища зумовлюють збільшення імпорту сільськогосподарської продукції та харчових товарів, попри високий рівень торговельного захисту в регіоні. У цьому контексті Україна

зацікавлена в лібералізації торговельних режимів із такими країнами, як Індонезія, Сінгапур та В'єтнам. Також слід використовувати наявність серед місцевого населення значної кількості випускників українських вищих технічних навчальних закладів для налагодження технологічного експорту та реалізації на їхніх території інфраструктурних проектів.

- *Далекий Схід*, стратегічне партнерство з країнами якого повинно базуватися на максимальному сприянні інвестуванню з цих країн (Республіка Корея та Японія) у високотехнологічні галузі України, а також спільний вихід українських та регіональних компаній на ринки країн АТР. Окремо мають позиціонуватись відносини з Китаєм, що передбачає стратегічне включення України до глобального проекту «Новий шовковий шлях» та досягнення паритетних і дзеркальних умов взаємодоступу на ринки.
- *Субсахарська фокус-група розширення торговельної присутності вітчизняних експортерів.* Україні важливо встановити тісні контакти із секретаріатом *Африканської континентальної зони вільної торгівлі (African Continental Free Trade Area⁸⁴²)*, що об'єднує 44 країни і яка вочевидь стане ключовим економічним утворенням цього регіону. Окрему уваги варто приділити Нігерії, як щодо лібералізації торговельного режиму з нею, так і з метою забезпечення участі українських компаній у будівництві промислових та інфраструктурних об'єктів у ній, насамперед добудові металургійного комбінату в місті Аджаокуті (Ajaokuta).
- *Американський вектор розвитку торговельно-економічних відносин України.* Залишаючись прихильниками пришвидшення розкриття потенціалу зони вільної торгівлі з Канадою, слід активно посилювати переговорну позицію в цьому регіоні. На порядку денному включення

⁸⁴² Continental Free Trade Area. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://au.int/en/ti/cfta/about>

України у фокус міжнародних торговельних ініціатив США, що є підґрунтям для створення ЗВТ із найбільшим глобальним ринком Світу.

Попри незначні обсяги торгівлі з країнами Латинської Америки, цей регіон не є поза увагою України. Для поглиблення відносин із країнами регіону Україні необхідно сконцентруватись на розвитку контактів з Організацією американських держав (*Organization of American States*⁸⁴³) та вивченні програм і проектів Міжамериканського банку розвитку (*Inter-American Development Bank*⁸⁴⁴). Важливо сприяти утворенню підприємницьких альянсів за участю представників ключових секторів, зокрема авіаційного, енергетичного, фармацевтичного тощо, що сприятиме інтенсифікації торговельного та науково-технічного співробітництва.

4. Осучаснення концепції здійснення торговельних місій для експортерів. У крос-секторальному вимірі Україна має стати лідируючим провайдером підтримки просування національних експортних інтересів у міжнародній торгівлі. Торговельні місії для експортерів у цьому зв'язку повинні забезпечити ефективні майданчики для налагодження та підтримки ділових контактів для експортерів, поширення інформації про національний брендінг та ін. Пріоритетами вітчизняної товарної спеціалізації за зовнішніх ринках важливо закріплювати секторальними стратегіями. З огляду на можливості та стратегічні цілі, такими пріоритетами мають стати:

- *Машинобудування.* Виробництво запасних частин та комплектуючих виробів для аерокосмічної та авіаційної промисловості. Авіабудування та суміжні сектори.
- *Харчова промисловість.* Забезпечення регіонального лідерства та гаранта продовольчої безпеки. Опанування нових ринкових ніш для вітчизняного експорту, зокрема, постачання органічних продуктів тощо. При цьому пріоритетами є збільшення екологічності,

⁸⁴³ The Organization of American States. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.oas.org/en/>

⁸⁴⁴ Inter-American Development Bank. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.iadb.org/en>

наукоємності та технологічності аграрного виробництва, що визначатиме провідну роль України в новітній моделі міжнародної спеціалізації країн.

- *Інноваційні індустрії.* У фокусі просування українських зовнішньоторговельних інтересів мають бути види промисловості із максимальним включенням ІКТ у процеси виробництва.

5. Опанування нових форм просування експорту. Вітчизняні експортери не мають достатньо ресурсів для самостійного масштабного інформаційного прориву – більшість вітчизняного експортного потенціалу зазвичай маловідома на зарубіжних ринках. Залучення проривної практики розвитку експорту є вкрай важливим завданням торговельної політики. Має бути осучаснена презентація експортних можливостей в Україні через цільові міжнародні форуми, креативну промоцію на базі внутрішньої виставкової діяльності на основі кращих ІТ-рішень, консолідацію WEB-ресурсів для просування національних експортних можливостей, часткове відшкодування профільній інституції витрат на ділові візити стратегічних іноземних покупців вітчизняного експорту в Україну тощо.

6. Активізація ролі держави у сфері дотримання прав та можливостей захисту інтересів експортерів, що передусім передбачає активне застосування всього спектру можливостей СОТ. Важливо вирішити питання створення на постійній основі представництво (місію) України при СОТ, до фінансування якого має бути насамперед залучений бізнес. Доцільно розпочати переговори з країнами, що запровадили санкції проти РФ щодо залучення до розгляду наявних у Органі з вирішення суперечок СОТ справ, за якими РФ є відповідачем на скарги України та в справах, які РФ розпочала проти України у якості третіх сторін.

7. Розвиток економічної дипломатії на засадах глобальної присутності українських громад за кордоном. Важливо усвідомлювати, що міграцію в сучасному світі слід розглядати як важливий фактор формування нового світового порядку. Українське «домашнє завдання» в цьому випадку

полягає в перетворенні фактору внутрішньої слабкості (масштабної трудової еміграції) у фактор зовнішньої сили (велика закордонна громада). Залучення українців за кордоном до роботи в представництвах та філіях українських компаній та інші заходи, спрямоване на підвищення «лобістської ваги» української громади для впливу на: розвиток двосторонніх торгово-економічних та інвестиційних відносин, розширення ділових двосторонніх відносин, створення позитивного іміджу України та її економічної системи; ділових асоціацій та союзів тощо. Цей процес уже відбувається внаслідок дії цілої низки факторів, серед яких основними є поступове пристосування українців до юридичних та економічних умов діяльності на ринках інших країн, отримання необхідних ділових навичок та професійної освіти, напрацювання позитивного іміджу в очах потенційних роботодавців, досягнення між Україною та іншими країнами (насамперед, ЄС) відповідних політичних домовленостей щодо статусу українських трудових мігрантів тощо.

3.5.5. Перезавантаження промисловості на принципах Четвертої промислової революції

Четверта промислова революція пов'язується з переходом до моделі цифрової економіки і трактується урядами провідних держав і найвпливовішими міжнародними організаціями як центральний технологічний тренд XXI століття, здатний якісно змінити умови суспільно-економічного та людського розвитку, сформувавати принципово нову економічну модель, а разом із нею – новий тип суспільства. Настання цього нового етапу економічного розвитку характеризується пришвидшенням інноваційних процесів, численними технологічними проривами, злиттям технологій, розвитком автоматизації та обміну даними, що має тотальний характер і надвисоку швидкість, базується на низці надсучасних технологій із використанням надсучасних матеріалів.

Здобуття Україною суб'єктності в новій світовій економічній системі залежить від її здатності активізувати потенціал промисловості як драйвера модернізаційних зрушень, осередку виробничо-технологічних досягнень і потужного науково-інтелектуального ресурсу. Конкурентні переваги в новій парадигмі виробництва забезпечуються завдяки реалізації ключових принципів: (i) цифровізації процесів виробництва та збуту товарів; (ii) використання компаніями «Стратегії платформ» (Platform Strategy); а також (iii) обрання компаніями стратегії посилення власних позицій на внутрішньому ринку (Organic Growth).

Відповідно до нових принципів та тенденцій промислового виробництва істотно змінюється роль держави у формуванні та реалізації промислової політики, яка з розподільника ресурсів перетворюється на глобального координатора та фасилітатора взаємодії між різними економічними агентами. Головним фокусом нової промислової політики стає не підтримка окремих ринків чи секторів, а забезпечення процесів доконкурентного розвитку технологій та компетенцій, а розбудова публічно-приватного партнерства в широкому розумінні як стратегічного співробітництва на контрактній основі між трьома або більше державними та приватними економічними агентами, що передбачає довгострокові інвестиційні зобов'язання при виконанні ініційованих державою високоризикових проектів у науково-технологічній сфері.

Довідково. Напрямами державної підтримки розвитку промисловості з доведеною ефективністю, що застосовуються розвиненими країнами світу в розбудові нової промислової політики, належать⁸⁴⁵: (i) *державна фінансова підтримка приватного інвестування в НДДКР*, що включає пряму підтримку через систему державних грантів на дослідження й розробки та непряму підтримку із застосуванням системи податкових пільг та кредитів на виконання НДДКР; (ii) *інноваційно орієнтовані державні закупівлі*, що створюють попит на нові технології та надають сигнал щодо безпечності інвестування в них приватним інвесторам, завдяки чому в таких країнах як США, Японія, Франція виникла ціла низка високотехнологічних галузей; (iii)

⁸⁴⁵ Ken Warwick, Alistair Nolan Evaluation of Industrial Policy, OECD Science, Technology and Industry Policy Papers No. 16 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/5jz181jh0j5k-en.pdf?expires=1508774649&id=id&accname=guest&checksum=59EF8571D72AB39B17B55FC23A0C4F75>

розвиток публічно-приватного партнерства в інноваційних галузях шляхом утворення державно-приватних консорціумів із розроблення та виробництва інноваційної продукції, центрів розвитку компетенцій, інноваційних кластерів за обраними державою пріоритетними напрямками із застосуванням програмного підходу, що в багатьох випадках також передбачає забезпечення державної підтримки експорту виробленої продукції та розвитку людського капіталу.

Важливою передумовою успішності всіх наведених вище механізмів державної підтримки промислового розвитку є обов'язкове вироблення системи моніторингу та оцінки результатів їх застосування, що дозволяє оперативно приймати рішення щодо продовження або припинення державної підтримки.

Крім безумовних переваг нової економічної парадигми, пов'язаних із цифровізацією виробничих процесів, появою нових матеріалів із покращеними якість та більш ефективних методів виробництва, світова економіка вже починає відчувати спричинені прискореним розвитком технологій загрози, що проявляються в зростанні нерівності соціально-економічного розвитку, значному відставанні окремих регіонів та вимушеному безробітті.

Довідково. У ЄС середньому лише одне з п'яти підприємств має високий рівень цифровізації виробництва, тоді як інші, особливо МСП, не мають доступу або значно відстають за показниками впровадження цифрових технологій у виробничі процеси⁸⁴⁶. Тому в країнах ЄС формування та реалізація інноваційної, науково-технічної та промислової політики здійснюється в рамках концепцій інклюзивного зростання та «розумної» спеціалізації із застосуванням індивідуального підходу до реалізації потенціалу кожного регіону/країни ЄС для досягнення якнайбільшого синергетичного ефекту для економіки.

В Україні, в умовах збереження значних проблем із забезпеченням базових умов розвитку промисловості та вад у реалізації промислової політики, необхідним є застосування більш широкого інструментарію, спрямованого на одночасне подолання наявних проблем та забезпечення

⁸⁴⁶ Lemke M. Smart Specialisation and the digitalisation of European industry [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ec.europa.eu/newsroom/jrcseville/item-detail.cfm?item_id=625240&newsletter_id=453&utm_source=jrcseville_newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=S3%20&utm_content=Smart%20Specialisation%20and%20the%20digitalisation%20of%20European%20industry&lang=en

економічного зростання на інноваційних засадах. Це вимагає значного прискорення темпів реформування, створення надійного інституційного фундаменту нової індустріалізації економіки та розбудови широкого публічно-приватного партнерства за напрямками:

1. Забезпечення технологічної та цифрової модернізації промисловості та розвитку інноваційних та високотехнологічних виробництв шляхом формування внутрішнього ринку виробництва, використання та споживання цифрових технологій, залучення інвестицій у дослідження й розробки, інтеграції цифрових технологій у процеси промислового виробництва, повного використання потенціалу українського ІТ-сектору для розвитку національної промисловості, а також поглиблення співпраці з ЄС у цифровій сфері та розбудови інноваційної інфраструктури економіки. Це вимагає здійснення таких кроків:

- внести зміни до Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року щодо врахування в переліку напрямів розвитку промисловості пріоритетів політики нової індустріалізації – цифровізації виробництва, створення нових виробництв продукції з високою доданою вартістю, поглиблення співробітництва між державою, наукою та бізнесом у пріоритетних для національної економіки секторах, розвитку внутрішнього ринку високотехнологічної та інноваційної продукції;
- забезпечувати гармонізацію вітчизняного законодавства й державної політики з цифровими ініціативами ЄС, насамперед «Цифровим порядком денним для Європи» (*Digital Agenda for Europe*) та «Єдиним цифровим простором» (*Digital Single Market*). Двостороннім пріоритетом є також розширення участі України в дослідній діяльності ЄС у сфері інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ);
- розробити та затвердити галузеві «дорожні карти» цифровізації на основі Цифрової стратегії України, що дозволить визначити пріоритетні напрями цифрових трансформацій та конкретизувати

завдання цифрового розвитку для окремих галузей промисловості та сфокусувати інтелектуальні та інвестиційні ресурси держави та приватних інвесторів за визначеними напрямками;

- розглянути можливості забезпечення фінансового стимулювання приватних інвестицій у дослідження та розробки: системи державних грантів на дослідження й розробки; системи інвестиційних податкових кредитів на виконання НДДКР (оплата праці робітників, витрати на матеріали та устаткування тощо); податкових пільг (звільнення від ПДВ та митних зборів імпортованого обладнання та комплектуючих, що не виробляються в Україні); податкових канікул для інноваційно активних підприємств, що спрямовують частину прибутку в розвиток виробництва;
- залучати приватних інвесторів до створення в Україні системи бізнес-інкубаторів, які задовольнятимуть потреби компаній у спеціалізованому обладнанні та бізнес-послугах, забезпечуватимуть навчання учасників завдяки системі тренінгів та супроводження інноваційних проектів на всіх стадіях – від розроблення до комерціалізації, що дозволить створити умови для «вирощування» інноваційно активних стартапів у промисловості;
- сприяти організації та проведенню просвітницьких заходів щодо можливостей та перспектив інтеграції кращих практик із сектору ІКТ до промислових секторів, навчання кваліфікованих кадрів для промисловості з метою впровадження цифрових технологій та забезпечення ефективної взаємодії між промисловістю та ІТ-сектором;
- здійснити ревізію Законів України «Про інформацію», «Про Національну програму інформатизації», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», інших пов'язаних нормативних актів. Також доцільно розглянути спільну ініціативу під егідою МЕРТ щодо

розробки стратегічного Закону України «Про цифровий порядок денний України»⁸⁴⁷;

- доопрацювати та прийняти рамковий Закон України «Про електронні комунікації», забезпечивши узгодження в ньому чотирьох ключових складових: національних інтересів, що полягають у повноцінному розвитку телеком-індустрії, прав громадян-споживачів її продукції та послуг, можливостей ефективного регуляторного та управлінського впливу з боку держави і вимог українського та європейського права;
- доопрацювати та прийняти Закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обробки інформації в системах хмарних обчислень» (законопроект № 4302), «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань слідчих дій із метою забезпечення додаткових гарантій законності при їх проведенні» (законопроект № 3719), що сприятиме розвитку потенціалу вітчизняної ІТ-галузі.

2. Вирівнювання галузевих та регіональних диспропорцій промислового розвитку, створення умов для інклюзивного економічного зростання, що має забезпечуватися шляхом виявлення та максимальної реалізації промислового потенціалу регіонів України, розвитку «розумної» спеціалізації виробництва з урахуванням рівня економічного розвитку, специфіки та конкурентних переваг регіонів, посилення міжсекторального, міжрегіонального та міжнародного співробітництва на основі кластерної моделі. Це дозволить сконцентрувати та ефективно використовувати фінансові, інтелектуальні та інші види ресурсів для розвитку найперспективніших напрямів, уникнути монопрофільності економіки та стимулювати структурні зміни в промисловості. З цією метою необхідно:

- розробити Стратегію «розумної» спеціалізації промисловості України, метою якої стане забезпечення збалансованого внеску регіонів у

⁸⁴⁷ Проект Закону України «Про цифровий порядок денний України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/40009.pdf>

формування цілісного високорозвиненого промислового комплексу держави з міцними міжгалузевими та зовнішніми зв'язками, основу якого становитимуть замкнені ланцюги доданої вартості у вигляді потужних національних та транскордонних кластерів. На основі стратегії мають бути створені регіональні програми, де мають бути відображені регіональні пріоритети та деталізовані завдання промислового розвитку для всіх регіонів України;

- сприяти залученню України до європейської політики «розумної» спеціалізації шляхом забезпечення приєднання регіонів до Платформи розумної спеціалізації⁸⁴⁸ (*Smart Specialisation Platform – S3 Platform*), що об'єднує регіони ЄС та інших бажаючих країн, забезпечуючи їм консультативну, інформаційно-аналітичну та інші види підтримки щодо реалізації політики розумної спеціалізації, інноваційної політики, розвитку інноваційної системи, а також є майданчиком для співробітництва цих регіонів за багатьма тематичними напрямками, зокрема, розвитку АПК, енергетичного сектору та промислової модернізації⁸⁴⁹;
- врегулювати нормативно-правове поле функціонування в Україні промислових кластерів щодо визначення поняття та критеріїв віднесення мереж до кластерів; класифікації кластерів за видами економічної діяльності; напрямів, за якими здійснюватимуться заходи державної підтримки розвитку кластерів, а також інструментів та механізмів цієї підтримки;
- розробити інтегровану інформаційно-аналітичну систему підтримки розвитку промислових кластерів в Україні, що забезпечуватиме облік існуючих промислових кластерів; збір, систематизацію, аналіз статистичної інформації про їхню діяльність; популяризацію кластерного підходу до організації виробничої діяльності;

⁸⁴⁸ Зараз лише 2 регіони України – Харківська та Черкаська області – є учасниками Платформи «розумної» спеціалізації ЄС. Режим доступу: <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/s3-platform-registered-regions>

⁸⁴⁹ Режим доступу: <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/home>

налагодження міжкластерної взаємодії та залучення нових учасників; просування продукції національних кластерів на вітчизняному та зарубіжних ринках; залучення внутрішніх та іноземних інвестицій; інтеграцію до глобальних ланцюгів доданої вартості;

- розробити спеціальні програми навчання професійних кластерних менеджерів, що передбачає організацію курсів та зарубіжних стажувань для обраних у регіонах представників, що братимуть участь у реалізації регіональних кластерних ініціатив. Це може бути реалізовано шляхом ініціювання відповідного проекту технічної допомоги ЄС із залученням провідних європейських експертів у сфері кластерного розвитку;
- активізувати використання інструменту інвестиційних програм та проектів регіонального розвитку, що фінансуються Державним фондом регіонального розвитку, для реалізації найбільш конкурентоспроможних проектів регіональних кластерів, що мають перспективи виходу на міжнародний ринок;
- розробити проекти створення в Україні транскордонних кластерів із залученням провідних урядових та неурядових організацій сусідніх країн – Польщі, Угорщини, Словаччини, Молдови, Румунії, Білорусі. Реалізації спільних проектів зі створення та розвитку транскордонних кластерів сприятиме укладання двосторонніх угод між урядами України й сусідніх держав щодо розвитку співпраці в рамках кластерних мереж, створення транснаціональних фондів для фінансування внутрішньокластерної взаємодії, а також використання інших інструментів розвитку кластерів;
- доопрацювати та затвердити кластерну програму промислового розвитку з метою визначення пріоритетних завдань, механізмів та цільових орієнтирів розвитку промислових кластерів в Україні.

3. Розбудова інституційного підґрунтя та стратегічних засад здійснення державної підтримки виробничої, інвестиційної, інноваційної

та зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств, а також впровадження окремих актуальних ініціатив галузевого розвитку. Для цього потрібно:

- доопрацювати та затвердити основоположні для розвитку промисловості документи, що забезпечать визначення стратегічного курсу, інструментів та механізмів реалізації державної промислової політики – Стратегію розвитку промислового комплексу на період до 2025 р., Державну програму розвитку вітчизняних промислових підприємств, Стратегію розвитку високотехнологічних галузей до 2025 р., а також розробити на їх основі галузеві програми;
- розробити та прийняти зміни до Закону України від 01.07.2010 № 2404–VI «Про державно-приватне партнерство» щодо розширення механізмів та сфер застосування державно-приватного партнерства в промисловості з включенням до переліку галузей, що є перспективними з погляду виробництва та експорту наукоємної та інноваційної продукції та продукції з високою доданою вартістю;
- ініціювати проекти створення масштабних державно-приватних консорціумів із виробництва високотехнологічної та наукоємної продукції машинобудування, хімічного комплексу та інших перспективних галузей із забезпеченням державної підтримки її експорту, що надасть нової якості моделі державно-приватного партнерства та дозволить створити в Україні повні цикли виробництва продукції з високою доданою вартістю;
- забезпечити розбудову регіональних мереж центрів підтримки підприємництва, центрів розвитку компетенцій та інших елементів інноваційної та підприємницької інфраструктури для цілей промислового розвитку з метою інформаційно-консультаційного, експертного та аналітичного супроводу діяльності промислових підприємств на всіх етапах виробництва та просування продукції;

- ініціювати відкритий діалог із галузевими асоціаціями виробників щодо актуальних проблем забезпеченості вітчизняних промислових підприємств виробничими ресурсами та імпортозалежності виробництва, на основі чого мають бути сформовані переліки товарів (сировини, обладнання, комплектуючих), що не виробляються в Україні, на які буде знижено або скасовано ставки імпортного мита.

3.5.6. Стратегія підвищення ролі науки в розвитку економіки

Конкурентоспроможність національної економіки спирається на розгалужений науковий потенціал нації. Майбутнє України потребує системного розвитку наукової сфери, її невідкладної модернізації відповідно до кращих європейських та світових зразків, створення дієвого механізму підтримки наукових досліджень та втілення прикладних розробок, що дасть поштовх інноваційним змінам економіки та суспільства. **Успіх реформи науки багато в чому визначається державною політикою, яка в українських реаліях не набула стратегічного характеру.** Декларативність тез про потрібність науки країні, на жаль, не підкріплювалася відповідними заходами.

Водночас складні військово-політичні умови вимагають пріоритезації уваги до втілення напрацювань учених у військовій та економічній сферах. Оскільки інновації – це передусім плід співпраці науки та промисловості, експерти ЄС та вітчизняні фахівці вважають, що для швидкого впровадження наукових досліджень і їх комерціалізації в Україні має бути обов’язково розроблена **крос-урядова стратегія взаємодії бізнесу й науки.** Цьому має сприяти утворена нещодавно Національна рада з питань розвитку науки й технологій – консультативно-дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України, покликаний допомагати уряду в питаннях, пов’язаних із науковою сферою.

Зміни мають стосуватись, насамперед, моделі фінансування науки. Зрештою, Постановою Кабінету Міністрів України № 528 від 04.07.2018 було затверджено «Положення про Національний фонд досліджень України» (НФДУ).

Довідково. Фонд є державною бюджетною установою, утвореною відповідно до Закону України «Про наукову й науково-технічну діяльність» із метою стимулювання фундаментальних та прикладних наукових досліджень, розвитку національного дослідницького простору та його інтеграції до світового дослідницького простору, розбудови дослідницької інфраструктури в Україні та її інтеграції до світової дослідницької інфраструктури, сприяння налагодженню науково-технічного співробітництва між науковими установами, закладами вищої освіти та представниками реального сектора економіки і сфери послуг, сприяння міжнародному обміну інформацією та вченими, залученню учнівської та студентської молоді до наукової та науково-технічної діяльності, сприяння виробничо-орієнтованим (галузевим) науковим установам за допомогою організації конкурсів за запитом центральних органів виконавчої влади або інших замовників за умови виділення такими центральними органами виконавчої влади або замовниками відповідних коштів, популяризації наукової й науково-технічної діяльності⁸⁵⁰.

НФДУ повинен забезпечити створення дієвого механізму конкурсного фінансування науки, яке має досягти 40 % від загального обсягу бюджетного фінансування, що є однією з ключових рекомендацій ЄС, наданих за результатами незалежного зовнішнього аудиту науково-інноваційної системи України. Ця рекомендація йде поруч із твердженням європейських експертів, що реформи мають спиратися на твердий намір влади виконати свої зобов'язання щодо збільшення фінансування науки. Уряд виконує свої зобов'язання, фінансування науки за останні 2 роки було збільшено на 69 %. Водночас в Україні досі не було інституції, яка могла б надавати **гранти на дослідження й розробки на умовах відкритих конкурсів і незалежно від відомчих ознак**. Така штучна сегментація наукової сфери обмежує не лише наукову конкуренцію, а й можливості міжвідомчої кооперації. Адже МОН, наприклад, не має права фінансувати діяльність установ НАН, так само як і

⁸⁵⁰ Про Національний фонд досліджень України. Постанова Кабінету міністрів України. Кабінет міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-nacionalnij-fond-doslidzhen-ukrayini>

НАН не має можливості спрямовувати передбачені на її діяльність кошти до університетів⁸⁵¹.

НФД буде головним розпорядником бюджетних коштів, що виділятимуться на науку, та матиме серйозну систему незалежної експертизи, зокрема із залученням міжнародних експертів. Відбір і фінансування фундаментальних та прикладних досліджень і розробок за пріоритетними напрямками розвитку науки й техніки здійснюватиметься на конкурсних засадах, прозоро та об'єктивно. У разі набуття новоствореною науково-фінансовою структурою суспільно-наукової довіри та відповідного правового статусу в неї з'явиться можливість залучати до співпраці з вітчизняними вченими бізнесові та міжнародні організації й отримувати серйозні позабюджетні надходження коштів.

Довідково. Основними напрямками грантової підтримки НФД плануються: розвиток матеріально-технічної бази наукових досліджень; розвиток розробок високого рівня (excellent research); міжнародна наукова співпраця, зокрема програми наукової мобільності; наукове стажування вчених, і, зокрема, молоді, насамперед, за кордоном; трансфер знань та їх поширення в суспільстві; підтримка проектів молодих вчених, що дозволить зупинити відтік наукових кадрів з України⁸⁵².

В умовах обмеженого фінансування продовжується реформування провідної наукової організації – НАНУ. Основними напрямками подальшого реформування діяльності Академії визначено: повноцінне застосування нової методики оцінювання наукових установ і пов'язане з цим запровадження нової бюджетної програми з підтримки розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень; активізація інноваційної діяльності для задоволення потреб реального сектору економіки та соціальної сфери держави;

⁸⁵¹ Кабмін створив Національний фонд досліджень. Інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/novyny/nauka/10642-kabmin-stvoryv-natsionalnyj-fond-doslidzhen>

⁸⁵² Лідія Суржик «Дайте модель фінансування науки, і я...». Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/internal/dayte-model-finansuvannya-nauki-i-ya-266652_.html

поглиблення інтеграції до світового, насамперед європейського наукового простору⁸⁵³.

На порядку денному проведення атестації академічних наукових установ, при акцентуванні уваги на атестації наукових підрозділів. Водночас у 2018 році планується розпочати атестацію наукової діяльності вітчизняних закладів вищої освіти, за результатами якої вони отримають базове фінансування. Надзвичайно актуальним залишається вирішення проблеми поповнення молодими науковими кадрами, які масово залишають науку.

Довідково. Загалом із 2014 р. до сьогодні за результатами конкурсів програми «Горизонт 2020» 97 українських організацій-учасників отримали фінансування на суму 17,88 млн євро на виконання 98 проектів. Це на 5,3 млн євро більше, ніж Україна сплатила за внесок (12млн 508 тис. 284,8 євро). Якісна оцінка виконаних у 2017 році проектів показала, що 19 % опитаних проектів уже призвели до наукового прориву (оцінка категорії А) і 60 % проектів призвели до значного наукового прогресу (оцінка категорії Б). Таким чином 79 % наукових проектів, у яких беруть участь українські організації в межах програми «Горизонт 2020», зробили значний науковий прогрес чи науковий прорив. На сьогодні понад 30 % установ, які виграли гранти в межах «Горизонту», – це заклади вищої освіти. Серед інших виконавців проектів: 30 % – установи НАН України та 40 % – бізнес-установи⁸⁵⁴. Останній показник є особливо важливим, оскільки демонструє зростання зацікавленості бізнесу в наукових розробках та інноваціях, що не може не відзначитися позитивно на розвитку вітчизняної економіки.

Важливою ініціативою для підвищення ролі науки в розвитку економіки є **розробка Міністерством освіти й науки України навчальних курсів із трансферу технологій та управління інноваційною діяльністю.** Уперше МОН спільно з УкрІНТЕІ розробляє курс, цікавий, зокрема, для стартаперів. Він передбачає навчання з таких актуальних тем, як інструменти трансферу технологій, патентування розробок, комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності тощо. Головна мета – відкрити широкі можливості та шляхи для успішного впровадження інноваційних розробок в Україні.

⁸⁵³ Сесія Загальних зборів Національної академії наук України, присвячена підсумкам діяльності НАНУ у 2017 році. Національна академія наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/EN/Messages/News/Pages/View.aspx?MessageID=3962>

⁸⁵⁴ 79% наукових проектів, у яких беруть участь українські організації в межах програми «Горизонт 2020», зробили значний науковий прогрес чи науковий прорив, – Лілія Гриневич. Інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/novyny/nauka/10657-79-naukovyh-proektiv-u-jakyh-berut-uchast-ukrayinski-organizatsiyi-v-mezhah-programy-goryzont-2020-zrobyly-znachnyj-naukovyj-progres-chy-naukovyj-proryv--lilija-grynevych>

Серед лекторів будуть різні представники інноваційної сфери – як самі науковці, що змогли успішно реалізувати свої винаходи, так і експерти від бізнесу, венчурних фондів, R&D компаній. Курс триватиме приблизно 2 місяці і буде доступним в очній і дистанційній формі (онлайн лекції). За підсумками його проходження можна буде отримати відповідний сертифікат⁸⁵⁵.

Важливою подією для підвищення ролі науки в розвитку вітчизняної економіки стало підписання протоколу щодо розподілу повноважень у сфері інновацій та ключові напрями співпраці між Міністерством освіти й науки та Міністерством економічного розвитку й торгівлі⁸⁵⁶. Відповідно до нових домовленостей МОН формуватиме інноваційне середовище в навчальних і наукових закладах, а МЕРТ забезпечить умови для комерціалізації винаходів.

МОН зосередиться на тому, щоби створити умови для підготовки винахідників та формуватиме інноваційне середовище в школах, вишах, наукових установах тощо. Міністерство також працюватиме над створенням комунікаційних платформ для спілкування винахідників та бізнесу, розвитком менторських програм. Водночас МЕРТ створюватиме умови для комерціалізації винаходів та ініціатив у реальному секторі економіки.

Для розвитку стартап-середовища в Україні потрібна широка співпраця міністерств та відомств із бізнес-спільнотою, посилення комунікації з інвесторами та значні зміни до чинного законодавства як на рівні законів, так і на рівні підзаконних нормативних актів. Досягнута домовленість, що МОН формуватиме пріоритети наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності за участі МЕРТ та на основі запиту бізнесу. Уже зараз МОН розпочав роботу над створенням Стратегії інноваційного розвитку України,

⁸⁵⁵ Міносвіти готує навчальний курс про те, як займатися інноваційною діяльністю. Інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/novyny/nauka/10583-minosvity-gotue-navchalnyj-kurs-pro-te-jak-zajmatsysja-innovatsijnoju-dijalnistju>

⁸⁵⁶ МОН створюватиме інноваційне середовище в освітніх і наукових закладах, а МЕРТ – умови для комерціалізації винаходів [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/novyny/nauka/10578-mon-stvorjuvatyme-innovatsijne-seredovysche-v-osvitnih-i-naukovyh-zakladah-a-mert-umovy-dlja-komertsializatsiyi-vynahodiv>

до якої залучено понад 100 стейкхолдерів. На часі також підготовка потрібних змін до законодавства. Це насамперед проекти законів «Про підтримку інновацій» та «Про трансфер технологій». МОН та Мінекономрозвитку також разом працюватимуть над впровадженням нових підходів із підприємницької освіти, розвитком інноваційної інфраструктури, цифровізації економіки та розвитку сфери інтелектуальної власності.

Отже, з метою модернізації та прискореного розвитку вітчизняної науки потрібно повніше використовувати можливості Рамкової програми ЄС із досліджень та інновацій «Горизонт 2020», програми НАТО «Науки заради миру та безпеки» та ін. міжнародних програм. Позитивний досвід останніх років свідчить, що українським вченим доцільно збільшувати кількість невеликих спільних проектів із зарубіжними партнерами, оскільки це створює базу для подальшого формування дослідницьких консорціумів. Ефективним інструментом стане розробка та запровадження цільової програми стимулювання міжнародних проектів НАН України та допомога перспективним проектам, які не отримали підтримки міжнародних програм.

Стимулювання інтеграції української молоді до світового інтелектуального простору

Проривні наукові технології та інновації в сучасному світі є спільними надбаннями технологічних корпорацій, авторитетних науково-дослідних і академічних установ, які неможливо отримати без міжнародної інтелектуальної кооперації. Це переконливо засвідчують історії успіху SpaceX, CERN, MIT, NASA, Boston Dynamics, Samsung, Huawei та ін.

Для України повноцінна інтеграція вітчизняної науки до європейського та світового інтелектуального простору – є одним із найбільш амбітних та критично важливих завдань підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Стратегічну роль у цьому має відіграти потенціал молодого покоління українських науковців.

Численні здобутки українських учнів, студентів і молодих винахідників на різноманітних міжнародних конкурсах і форумах⁸⁵⁷ є яскравим свідченням величезного національного інтелектуального потенціалу. Водночас можливості його реалізації на Батьківщині є істотно обмеженими, зокрема, з огляду на низьке бюджетне фінансування науки та освіти (яке, втім, у 2017–2018 рр. було підвищено на тлі катастрофічних показників 2014–2016 рр.), а також невідповідність значної частини відповідної інфраструктури. Ці та інші негативні процеси призводять до т.зв. «відтоку мізків» за кордон, і що найбільш критично – молодого покоління.

Подолання таких негативних тенденцій вимагає забезпечення належних умов для наукової роботи молоді, розкриття її творчого потенціалу, реальної допомоги у втіленні своїх інноваційних розробок та винаходів безпосередньо в Україні. Для чого доцільно забезпечити реалізацію відповідної роботи в напрямках:

1. Формування та реалізації пілотних проектів, у яких держава відіграє роль провідного стейкхолдера, водночас залучаючи інші зацікавлені сторони. Перспективним майданчиком пілотної реалізації таких інтенцій могли б стати звільнені від російської окупації території Донецької та Луганської областей, які донині страждають від технологічної відсталості та інфраструктурного занепаду. Серед іншого, така політика дозволила би підкреслити державну увагу до інноваційної політики, повоєнного відновлення та відбудови Донбасу, допомігши в перспективі створити нові «предмети гордості» для місцевого населення (на противагу знищеним або вивезеним окупаційною владою до Росії), забезпечити належний контраст із ситуацією на окупованих РФ територіях.

2. Активізації використання механізмів державно-приватного партнерства для стимулювання надходження інвестицій приватного

⁸⁵⁷ Йдеться про низку міжнародних заходів на кшталт: Міжнародної математичної олімпіади-2017 та 2018, Queen's International Innovation Challenge-2017, Robot Launch-2017, Infomatrix-2018, Beijing Youth Science Creation Competition-2018, Європейську математичну олімпіаду-2018 для дівчат, GENIUS Olympiad-2018 та ін.

сектору в науку та освіту. З огляду на обмеженість фінансових ресурсів держави Україні вкрай важливо забезпечити реалізацію такого напрямку державно-приватної співпраці. Успішний досвід залучення інвестицій українським ІТ-сектором (265 млн доларів у 2017 р. дозволили цій галузі ввійти в трійку найбільших контрибуторів національного ВВП⁸⁵⁸) засвідчує значні перспективи та потенціал такої діяльності. Окрім комерційної привабливості, ця галузь несе і важливу соціально-гуманітарну функцію, прикладом чого може бути проект Be QA Today, спрямований на допомогу людям із фізичною інвалідністю (зокрема, молоді) безкоштовно здобути базові знання за спеціалізацією «Тестування програмного забезпечення» (Software Test Engineer) та надалі влаштуватися на стажування в ІТ-компанії або працювати фрілансером⁸⁵⁹.

3. Розширення доступу українських фахівців до останніх світових досягнень освіти, науки й техніки. Це відповідає потребі зміцнення практичних конкурентних переваг України, інтенсифікації наукового співробітництва з країнами Європи та світу, інтеграції української молоді до глобального інтелектуального простору. Зазначеного можливо досягти, зокрема, через участь у різноманітних міжнародних програмах (на кшталт програми академічних обмінів ЄС «Еразмус+» та Рамкової програми ЄС із досліджень та інновацій «Горизонт 2020»), а також створюючи привабливі економічні та правові умови для відкриття в Україні виробничих і науково-дослідних потужностей глобальних високотехнологічних компаній (як-то Verizon Communications, Hitachi Ltd., Tesla Inc., Baidu тощо).

Цей імператив відповідає пріоритетним напрямкам інноваційної діяльності загальнодержавного та галузевого рівня, зафіксованим у

⁸⁵⁸ Див.: Інвестиції в українські ІТ компанії сягнули торік рекордних \$265 мільйонів. Укрінформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2419666-investicii-v-ukrainski-it-kompanii-sagnuli-torik-rekordnih-265-miljoniv.html> ; Українська ІТ-галузь увійшла до трійки індустрій з найбільшою часткою у ВВП. Укрінформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2468020-ukrainska-itgaluz-uvijsla-do-trijki-industrij-z-najbilsou-castkou-u-vvp.html>

⁸⁵⁹ Див.: Be QA Today [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.beqatoday.com/>

Постановах КМ України від 28 грудня 2016 р. № 1056⁸⁶⁰ та від 18 жовтня 2017 р. № 980⁸⁶¹. Варто наголосити, що з міркувань національної безпеки та в контексті триваючої війни з РФ вкрай важливо, щоб українські офіси таких компаній підпорядковувалися не російським регіональним дирекціям (як це було до початку війни й подекуди є зараз – наприклад, в Google), а відповідним європейським.

4. Розбудова регіональної інвестиційної спроможності фінансування наукомістких галузей. Необхідно відзначити нові потенційні можливості, які відкриваються для інвестицій у наукомісткі галузі у зв'язку з процесом децентралізації в Україні. У цьому контексті в нагоді може стати досвід КНР (наразі другої за розміром, після США, економіки світу) щодо політики стимулювання зростання т.зв. «міст другого рівня»⁸⁶².

5. Популяризації читання та розширення доступу української молоді до світових наукових новинок. Китайський досвід також переконливо доводить виняткову важливість читання для розвитку особистості молодшої людини та стимулювання креативності та інноваційності в економіці⁸⁶³. Відповідно, Українській державі слід докласти зусиль для популяризації читання та розширення доступу молоді до світових книжкових новинок, що є можливим через: (1) зростання їх мовної компетентності; (2) стимулювання україномовних перекладів зарубіжних авторів (з акцентом на науковій, науково-популярній, природничій, технічній літературі). Акцент на популяризації природничо-наукових та технічних знань, окрім іншого, також дозволить у середньостроковій перспективі послабити диспропорцію в розподілі абітурієнтів за відповідними групами спеціальностей.

⁸⁶⁰ Постанова КМ України "Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017-2021 роки" від 28 грудня 2016 р. № 1056 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-%D0%BF>

⁸⁶¹ Постанова КМ України "Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня на 2017-2021 роки" від 18 жовтня 2017 р. № 980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/980-2017-%D0%BF>

⁸⁶² Див., наприклад: Sharma, Ruchir. The Rise and Fall of Nations. Forces of Change in the Post-Crisis World / Ruchir Sharma. – New York : W. W. Norton & Company, 2017. – 480 p., P. 195-196.

⁸⁶³ Survey finds reading increasingly popular for young Chinese. People's Daily Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.people.cn/n3/2018/0505/c90000-9456677.html>

б. Розширення участі та гідне представлення України на міжнародних наукових, інноваційних і хайтек-форумах, а так само – проведення на найвищому організаційному рівні відповідних заходів в Україні (наприклад, Європейської математичної олімпіади 2019 р. серед дівчат). Вкрай необхідно демонструвати світові, що Україна є не лише реципієнтом, а й активним контрибутором глобального наукового прогресу та технологічного розвитку (зокрема, у сфері інформаційних технологій і програмування, ракетній і аерокосмічній галузі тощо). Це питання не тільки престижу, а і прагматичного економічного розрахунку, оскільки, як свідчить практика, держави, котрі мають вагомі «науково-технологічні портфоліо» (як державних, так і приватних компаній, науково-дослідних установ, навчальних закладів тощо) є значно привабливішими для іноземних інвестицій.

У цьому контексті доцільно:

1. Забезпечити скоординованість національної науково-технологічної політики та політики повоєнної відбудови Донбасу, програм соціально-економічного розвитку територій, прилеглих до окупованих РФ зон ОРДЛО та Криму.

2. Ініціювати запровадження державної програми підтримки україномовних перекладів зарубіжної книжкової продукції (з акцентом на науковій та науково-популярній літературі).

3. Врахувати необхідність збільшення фінансування науки й освіти, інновацій, програм молодіжних обмінів, забезпечення належного представництва України на міжнародних наукових, технологічних, освітніх тощо форумах у програмних документах органів влади та проекті Державного бюджету України на 2019 р.

3.5.7. Реалізація конкурентних переваг аграрного сектору

В Україні є усі необхідні умови для забезпечення населення країни і

світу якісними та доступними продуктами харчування. Одні з найкращих у світі родючі землі, сприятливий клімат, багатий історичний досвід агровиробництва і працездатність населення дозволяють повною мірою реалізувати потужний потенціал аграрного комплексу.

Аграрний сектор вносить суттєвий вклад у ВВП країни, надходження валютних коштів від здійснення зовнішньоторговельних операцій, забезпечуючи внутрішній ринок країни широким асортиментом продуктів харчування на цілком прийнятному рівні. Водночас нинішня модель функціонування аграрного сектору є неефективною, передусім через перманентне продовження мораторію на ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, лобіювання інтересів окремих галузей сільського господарства та нехтування розвитком інших, неврегульованість окремих положень функціонування й розвитку малих форм господарювання.

Тривале збереження мораторію спричинило суттєві диспропорції земельних відносин в Україні, які стають на заваді реалізації потенціалу аграрного сектору національної економіки. Невідкладну відміну мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських угідь України спонукає низка об'єктивних причин, важливість яких постійно зростає, зокрема це: погіршення аграрної структури, що зумовлює зниження ефективності сільськогосподарського виробництва; недоліки землекористування (черезсмужжя, вкраплення, дрібноземелля тощо), сформовані в період земельної реформи; необхідність запровадження іпотечних механізмів кредитування сільськогосподарського виробництва; негативна демографічна ситуація на селі, зубожіння маси селян похилого віку, які є номінальними власниками земельних ділянок (парцел) у розмірі земельної частки (паю) та присадибних наділів. Однак перед скасуванням мораторію необхідно провести низку змін, які зроблять майбутній ринок землі цивілізованим.

Подальший розвиток земельних відносин потребує запровадження ринкового обігу сільськогосподарських земель із метою забезпечення прав власників земельних ділянок, залучення вартості землі до виробничого

капіталу всіх суб'єктів підприємницької діяльності, надходження додаткових інвестицій для сільськогосподарської діяльності через механізм застави земельних ділянок, подальшого формування потужного середнього класу на селі за рахунок землевласників.

Визначаючи розвиток аграрного сектору та зміцнення позицій України на світовому ринку аграрної продукції як важливі важелі забезпечення стійкості та динамічності економічного розвитку країни, необхідно враховувати особливості конкурентної ситуації на цьому ринку. Зокрема, вона характеризується активною державною підтримкою сільськогосподарського виробництва провідними країнами світу. На жаль, з об'єктивних причин нині Україна не спроможна надавати своїм агровиробникам дотації в обсягах, співрозмірних із розвиненими сільськогосподарськими країнами світу.

Водночас державна підтримка навіть в існуючих сьогодні обсягах має бути доступною, прозорою й охоплювати всіх виробників сільськогосподарської продукції. Загалом, державна підтримка сільськогосподарського виробництва в Україні має бути спрямована на: забезпечення отримання прибутковості виробництва на рівні, що забезпечує розширене відтворення; створення сприятливих соціальних умов для життя сільських жителів та покращення добробуту їхніх сімей; формування передумов для збереження та комплексного розвитку сільських територій; задоволення потреб населення України в якісних і доступних продуктах харчування; розширення експортного потенціалу країни.

Особливу увагу варто приділити розвитку малих форм господарювання на селі, які нині роблять суттєвий внесок у валове виробництво сільськогосподарської продукції та залишаються стабілізуючою ланкою господарювання, яка компенсує зниження обсягів виробництва продукції сільського господарства на окремих аграрних підприємствах, забезпечуючи продовольчі потреби населення. Адже сучасний стан найвагомійшої групи серед малих форм господарювання – особистих селянських господарств –

загрожує стабільному соціально-економічному розвитку сільського господарства через недосконалість системи контролю якості сільськогосподарської продукції, виробленої в господарствах населення.

Державна політика щодо стимулювання розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі України має концентруватися насамперед на вирішенні питання подальшого функціонування господарств населення. Важливу роль у цьому мають відігравати сімейні фермерські господарства як невід'ємна складова перспективної моделі вітчизняного аграрного сектора. При цьому заходи державної підтримки мають спрямовуватися на посилення організаційно-економічної допомоги в створенні та функціонуванні фермерських господарств сімейного типу з подальшим їх об'єднанням у сільськогосподарські кооперативи (за схемою господарства населення → сімейні фермерські господарства → сільськогосподарські кооперативи). При цьому перехід особистих селянських господарств у категорію сімейних фермерських господарств, які не є юридичними чи фізичними особами-підприємцями, потребує передусім створення умов і мотивів добровільного набуття ними такого статусу.

Поліпшити фінансово-економічний стан сільськогосподарських виробників має якісна інфраструктура збуту аграрної продукції, яка нині, на жаль, не забезпечує вільний прозорий рух сільськогосподарської продукції. Відсутність чіткої схеми реалізації «виробник – оптова торгівля – роздрібна торгівля – споживач» негативно впливає на цінову ситуацію на аграрному ринку та не дає виробнику можливості отримати достатній дохід із вирощеної продукції. Особливого значення це питання має для дрібнотоварних виробників, адже великі компанії та агрохолдинги завдяки виробництву експортних сільгоспкультур відповідним чином самостійно формують власні канали збуту продукції.

Основними завданнями державної аграрної політики щодо реалізації конкурентних переваг аграрного сектору мають бути такі:

1. Завершення земельної реформи та розвиток земельних відносин на новій інституційній основі, для чого необхідно:

- ухвалити нормативно-правовий акт про ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення з метою зняття мораторію на обіг цієї категорії земель та завершення земельної реформи в Україні. У ньому необхідно передбачити такі норми:
 - мінімальний строк обробітку земель сільськогосподарського призначення має бути 5 років з обмеженням на цей термін реалізації прав власності, крім передачі її в спадщину або органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади на тих же умовах, за якими ця земельна ділянка була придбана у власність;
 - повернення іпотечного кредиту повинно бути обов'язковим;
 - першочергове право викупу земельної ділянки в разі виявлення недобросовісних угод, пов'язаних із купівлею-продажем за заниженими цінами, слід надати державі або відповідній територіальній громаді;
 - суб'єкти, яким дозволяється придбавати у власність землі сільськогосподарського призначення, мають бути в працездатному віці, мати освіту, що дозволяє займатися сільськогосподарською працею, а також бути спроможними вчиняти правові дії, необхідні в аграрно-правових відносинах;
- сприяти оптимізації механізму контролю держави за збереженням родючості ґрунтів через відмову від обов'язковості розроблення всіма власниками та користувачами земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, та визначення дотримання нормативів періодичності вирощування культури на одній і тій самій земельній ділянці як об'єкта державного контролю;

- удосконалити земельне законодавство щодо недопущення нелегального відчуження земель сільськогосподарського призначення, яке нині можливе, через такі механізми як: передача земель товарного сільськогосподарського виробництва в спадщину та продаж їх лише органам влади для суспільних потреб;
- забезпечити збереження й ефективне використання полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень через включення до переліку об'єктів, які можуть надаватись у користування без обов'язкового проведення земельних торгів, земельних ділянок, що зайняті полезахисними лісовими смугами та іншими захисними насадженнями;
- законодавчо обмежити застосування договорів емфітевзису як інструменту, що використовується для прихованого відчуження земель сільськогосподарського призначення під час дії відповідного мораторію, на період до запровадження цивілізованого ринку купівлі-продажу або іншим способом відчуження земельних ділянок та земельних часток (паїв);
- провести державну інвентаризацію (аудит) земель, спрямовану на удосконалення державної політики в галузі земельних відносин на регіональному й державному рівнях.

2. Розширення інструментарію державної підтримки сільськогосподарських виробників та забезпечення її доступності всім суб'єктам господарювання, особливо дрібнотоварним, що спеціалізуються на тваринництві. Для цього необхідно реалізувати такі заходи:

- розробити та подати на розгляд до Верховної Ради України проект Закону України, спрямований на унормування критеріїв віднесення виробників сільськогосподарської продукції за розмірами господарювання до малих, середніх та великих із метою формування та здійснення диференційованої державної аграрної політики;

- розробити державну програму підтримки переходу малих форм господарювання на міжнародні та європейські стандарти виробництва сільськогосподарської продукції з метою підвищення рівня якості та безпечності харчових продуктів;
- проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу серед сільськогосподарських виробників та господарств населення про програми державної підтримки, зокрема, через ЗМІ, інтернет ресурси (на сторінці Мінагрополітики), мережі дорадчих послуг, районні профільні управління, а також за допомогою організації відповідних просвітницьких заходів; вести відкритий реєстр отримувачів державної підтримки (на сторінці Мінагрополітики);
- розробити та погодити з ключовими зацікавленими сторонами зміни та доповнення до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства» та інших нормативних актів, які передбачатимуть доступ усіх виробників до програм державної підтримки, з наданням пріоритету в підтримці малим сільськогосподарським виробникам трудомістких та природоохоронних виробництв та інших напрямів, які мають бути визначені за результатами спеціально проведеного дослідження;
- здійснювати поступовий перехід від державної підтримки у вигляді податкових пільг до гарантованої державної підтримки у вигляді бюджетних асигнувань;
- встановити чіткі правила підтримки сільськогосподарських товаровиробників, що не порушують зобов'язання, передбачені Угодою про асоціацію між Україною і країнами ЄС, а також норми СОТ. Розширити інструментарій заходів підтримки сільгоспвиробників у межах «зеленої скриньки».

3. Стимулювання розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі України. Заходи державної підтримки мають спрямовуватися на посилення організаційно-економічної допомоги в

створенні та функціонуванні фермерських господарств сімейного типу з подальшим їх об'єднанням у сільськогосподарські кооперативи. Для цього необхідно:

- забезпечити особистим селянським господарствам, які виявили бажання здійснити трансформацію у фермерське господарство сімейного типу, можливість реєстрації такого господарства за принципом «єдиного вікна»;
- розробити та затвердити бюджетну програму підтримки розвитку сімейних фермерських господарств, передбачивши фінансове стимулювання трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства, зокрема на безповоротній основі, підтримку фермерів-початківців, навчання та підвищення кваліфікації голів сімейних фермерських господарств, стимулювання створення на основі сімейних фермерських господарств сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, підтримку виробництва екологічної (органічної) продукції;
- розробити державну програму підтримки страхування малих форм господарювання, передбачивши впровадження нових страхових продуктів, а також інструментів зниження ризиків (таких як деривативи);
- розробити навчальні програми надання консультаційних (дорадчих) послуг для малих сільськогосподарських виробників із метою вдосконалення навичок у застосуванні технологій господарювання та управління, поліпшення доступу до фінансів, інвестицій, ланцюгів доданої вартості, зокрема для супроводу програм підтримки;
- запровадити на постійній основі проведення тренінгів, семінарів та курсів для фермерів, сільського населення задля підвищення їхніх кваліфікаційних знань про сільськогосподарську кооперацію, зміни нормативно-правового поля, що регулює їхню діяльність, особливості

ведення бухгалтерського обліку, оподаткування кооперативу та його членів, механізми державної підтримки тощо.

4. Розвиток інфраструктури аграрного ринку, спрямованої на створення стабільних умов для забезпечення реалізації виробленої продукції сільськогосподарськими підприємствами. Для цього необхідно:

- розробити та впроваджувати механізми та інструменти регулювання внутрішнього ринку продовольства за допомогою збалансованого формування й використання резервів та запасів сільськогосподарської продукції, сировини та продуктів харчування, використання біржових методів формування цін, здійснення інтервенційних закупівель та продажів для уникнення цінових коливань у пікові періоди;
- запроваджувати механізми електронної торгівлі на товарному біржовому ринку з використанням інструментів товарного обігу, включаючи товарні деривативи та складські свідоцтва, системи спотової, форвардної та ф'ючерсної торгівлі для зниження цінових ризиків виробників сільськогосподарської продукції;
- забезпечити першочерговість надання рухомого складу для перевезення сипучих вантажів (зерновозів) у період із липня по жовтень вітчизняним постачальникам сільськогосподарської продукції для перевезення зернових сільськогосподарських культур;
- розвивати інфраструктуру зберігання та транспортування сільськогосподарської продукції через впровадження процедур видачі дозволів за принципом «єдиного вікна», що прискорить проходження дозвільних процедур, насамперед при землевідведенні та розробці техніко-економічного обґрунтування проекту будівництва елеваторів, зерносховищ, логістичних центрів, а також інфраструктури річкового перевезення сільськогосподарських вантажів;
- сприяти розширенню діяльності місцевих сільськогосподарських ринків і ярмарків, забезпеченню їх умовами для зберігання, обробки та

пакування сільськогосподарської продукції, а також перевірки та контролю її якості;

- розвивати інфраструктуру закупівлі продукції, передусім у господарств населення, через створення забійних пунктів живої худоби та птиці.

3.5.8. Нарощування транспортно-транзитного потенціалу

Державна політика на транспорті має бути спрямована на забезпечення максимального використання потенціалу національної транспортної системи України для задоволення потреб економіки країни й населення у якісних та безпечних перевезеннях, зміцнення конкурентоспроможності національної транспортної системи, прискорення її інтеграції до європейської та забезпечення участі в обслуговуванні міжнародних вантажопотоків, а також для ефективного використання транзитних можливостей країни.

Актуалізація цих питань посилилась внаслідок російської агресії на Донбасі, що призвело до погіршення рівня ефективності використання транспортного потенціалу України. Так, у 2014 – 2017 рр. використання потенціалу транспортних перевезень вантажів, без урахування трубопровідного транспорту, скоротилось на 14,4 %, або на 244 млн т, порівняно з 2010–2013 рр. (з 1,69 млрд т до 1,45 млрд т)⁸⁶⁴. Скорочення відбувалось за всіма видами транспорту та становило 31,6 % у річковому транспорті, 24,6 % у морських перевезеннях, 24,1 % в авіації, 21,3 % у залізничному та 11,8 % у автомобільному транспорті. Аналогічно, у розглянутому періоді, використання потенціалу перевезень пасажирів скоротилось на 24,5 %, або 1,67 млрд пас. (із 6,8 млрд пас. до 5,1 млрд пас.). Найбільшого скорочення зазнали обсяги перевезень пасажирів морським транспортом, внаслідок тимчасової втрати Автономної Республіки Крим та м. Севастополь – воно становить 99,6 % або 26,2 млн пас. Перевезення

⁸⁶⁴ З урахуванням обсягів перевезень вантажів автомобільним транспортом для обслуговування потреб власного виробництва та з урахуванням перевезень вантажів, виконаних фізичними особами-підприємцями.

пасажирів річковим транспортом скоротились на 35,6 %, автобусами на 34,8 %, залізницею на 22,1 %, тролейбусами на 17,8 %, метрополітенем на 7,9 %, трамваями на 6,2 %.

Необхідною умовою цього є розбудова сучасної транспортної інфраструктури, її технічна й технологічна модернізація на основі залучення інвестицій у галузь та реалізації масштабних інфраструктурних проектів (на ремонт 11796 км автомобільних доріг державного значення протягом 2018–2022 рр. передбачається виділити 298,4 млрд грн, на реалізацію заходів для зниження рівня аварійності та ступеня тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод упродовж 2018–2020 рр. – 8,69 млрд грн. Обсяг капіталовкладень, необхідних для повноцінного функціонування ПАТ «Укрзалізниця» оцінюється в розмірі 27 млрд грн на рік.). Більша частина інвестиційних коштів для поліпшення інфраструктури очікується від зовнішніх джерел, головно, від міжнародних фінансових інститутів, приватних інвесторів і проектів державно-приватного партнерства. Залучення інвестиційних коштів із цих джерел у транспортні проекти – це умова розвитку не тільки транспортного сектору, а й забезпечення національної безпеки та конкурентоспроможності країни. Отже, створення сприятливого інвестиційного клімату є першочерговим завданням державного управління та регулювання.

При цьому процес залучення інвестиції в транспортний сектор має відбуватися на тлі прискорення та підвищення ефективності його реформування, розбудови механізмів функціонування транспортних галузей на ринкових засадах і відповідно доєвропейських стандартів безпеки та якості транспортних послуг. Для цього насамперед необхідно завершити формування законодавчої бази реформ через прийняття базових законів у сфері залізничного, автомобільного, водного, авіаційного транспорту та забезпечити імплементацію європейських директив і регламентів відповідно до зобов'язань, взятих Україною під час підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 р.

Важливо активізувати інноваційний розвиток транспортного сектору, що потребує стимулювання інноваційної активності підприємств, залучення приватного капіталу в створення й освоєння технічних інновацій на транспорті, державної підтримки фундаментальних наукових досліджень та інноваційних проектів, що мають «проривний» характер у сфері транспортних технологій, комерціалізації науково-дослідних розробок та зміцнення зв'язків між галузевими науково-дослідними інститутами та транспортними підприємствами, міжнародної кооперації та співробітництва в транспортній сфері для ефективнішого використання інноваційного та науково-технологічного потенціалу транспортного сектору України.

Для того, щоби вільно інтегруватися у світову транспортну систему постіндустріальної економіки, транспортний сектор України має стати ключовим об'єктом у сфері науки та інноваційного бізнесу. Основна мета впровадження інновацій на транспорті має полягати в тому, щоби задля блага всіх громадян, економіки й суспільства зробити транспортну систему ресурсоощадною, економічно ефективною і фінансово стійкою; кліматично-та екологічно-дружньою, з високим рівнем безпеки й мобільності.

Наявність сучасної транспортної системи дозволить використати переваги географічного положення України на перетині транспортних шляхів на осях Схід-Захід і Північ-Південь і обслуговувати міжнародні транспортні потоки, забезпечити додаткові валютні надходження до держави. Не менш важливим є забезпечення національної безпеки України через утвердження транзитного статусу України, особливо в умовах боротьби економічно сильніших держав за транспортно-логістичне домінування на певних територіях і формування відповідного політичного впливу на інші країни.

Динамічний і ефективний розвиток транспортно-транзитного потенціалу України потребує реалізації завдань за такими напрямками.

1. Прийняття найактуальніших законопроектів у транспортній сфері, які зрушать процес реформування в практичну площину:

- «Про залізничний транспорт України» (нова редакція) (реєстр. № 7316 від 17.11.2017), завданням якого є вдосконалення ринкових механізмів господарювання на залізничному транспорті, побудова нової структури взаємовідносин учасників перевізного процесу;
- «Про концесії» (реєстр. № 8125 від 15.03.2018, прийнятий у першому читанні 03.04.2018), який вдосконалив правове регулювання концесійної діяльності в Україні й дасть змогу реалізовувати якісні, масштабні проекти на умовах концесії, що відповідатимуть міжнародній практиці;
- «Про внутрішній водний транспорт» (реєстр. №№ 2475-а від 04.08.2015 та 2475а-3 від 16.06.2017), який має визначити зрозумілі і прозорі законодавчі рамки для бізнесу й галузі внутрішнього водного транспорту, а також збалансувати державні інтереси з преференціями для бізнесу, створивши для останніх максимально привабливі умови;
- «Про внесення змін до Закону України «Про автомобільний транспорт» (щодо дотримання учасниками ринку автомобільних вантажних перевезень норм законодавства щодо вагових та габаритних параметрів транспортних засобів)» (реєстр. № 6644 від 23.06.2017), який посилює відповідальність за недотримання вагових та габаритних обмежень щодо комерційного автотранспорту та розширює коло суб'єктів, які мають її нести (це дозволить захистити дороги від передчасного руйнування);
- «Про внесення змін до деяких законів України щодо обов'язкового страхування відповідальності перевізника за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю пасажирів та третіх осіб» (реєстр. № 4642д від 07.06.2017), який вносить зміни в нормативно-правову базу України, адаптуючи її до законодавства ЄС;
- «Про внесення змін до Повітряного кодексу України (щодо відповідності до вимог національного та міжнародного законодавства в авіаційній галузі)» (реєстр. № 5261 від 11.10.2016), що надасть

можливість збільшити надходження до Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та посилити участь України в міжнародних авіаційних організаціях.

2. Створення умов для розвитку та модернізації транспортного сектору економіки на новій технічній і технологічній платформі, зосередження фінансових та інтелектуальних ресурсів на сучасних досягненнях у сфері транспортних інновацій. Для цього необхідно:

- розробити Стратегію технологічної та технічної модернізації підприємств транспортного сектору України на період до 2030 р., яка передбачатиме виведення транспортної системи України на новий технологічний рівень і створить умови для її інтеграції в європейську та світову транспортні системи;
- забезпечити пріоритетне спрямування державних коштів на наукову й науково-технічну діяльність у галузі транспорту й дорожнього господарства на фінансування інноваційних фундаментальних досліджень у транспортній сфері та прикладних наукових розробок, які мають комплексний характер, тобто актуальні для всіх видів транспорту, або спрямовані на виконання регуляторних функцій держави (розробку та затвердження технічних стандартів і регламентів тощо);
- прискорити структурне реформування основних транспортних підгалузей, що створить умови для фінансового оздоровлення підприємств транспортного сектору, підвищення ефективності управління майновими комплексами та надасть змогу підприємствам акумулювати кошти для реалізації перспективних інноваційних проектів;
- пришвидшити реалізацію проекту зі створення Центру транспортних інновацій, який визначатиме потреби транспортних підприємств у запровадженні інновацій, формуватиме банк інноваційних проектів та перспективних науково-дослідних розробок, здійснюватиме пошук

інвесторів та сприятиме налагодженню зв'язків між власниками інноваційних технологій та їхніми потенційними споживачами;

- стимулювати транспортні підприємства до впровадження інновацій, зокрема, розробити механізм державної підтримки інноваційних проектів у транспортному секторі з урахуванням можливості їхньої диференціації залежно від ступеня інноваційності проекту.

3. Створення правового підґрунтя для розвитку змішаних (комбінованих) перевезень та їх інтеграції з європейською мультимодальною мережею (TEN-T):

- прийняти Закон України «Про змішані (комбіновані) перевезення», у якому визначити питання відповідальності сторін при комбінованих перевезеннях; компенсації шкоди від незбереження вантажу та рухомого складу; взаєморозрахунків, оформлення перевізних документів, митних вимог, прав та обов'язків операторів змішаних перевезень тощо;
- розробити Комплексну програму розвитку контрейлерних перевезень, якою має бути визначено послідовність створення в Україні правових, економічних та організаційно-технічних умов для розвитку комбінованих перевезень та їх інтеграції з європейською мультимодальною мережею (TEN-T), а також питання державної підтримки розвитку зазначених перевезень, запровадження наскрізних тарифів у напрямку міжнародних транспортних коридорів;
- внести зміни до Повітряного кодексу України щодо врахування питань взаємодії повітряного з іншими видами транспорту та розвитку змішаних перевезень за участю повітряного транспорту;
- посилити роль морських портів у підвищенні ефективності використання міжнародних транспортних коридорів, що проходять територією України, зокрема, шляхом реалізації принципу мультимодальності в організації доставки вантажів, посилення координації роботи Укрзалізниці, портів та автомобільного транспорту,

організації доставки вантажу внутрішніми водними шляхами із використанням суден типу «ріка-море»;

- розробити на заміну не актуальної Програми розвитку національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні на 2006–2010 рр. оновлену версію Програми, яка має охоплювати питання утворення в Україні мережі логістичних центрів та створення операторів мультимодальних перевезень із перерозподілом правової відповідальності між усіма учасниками логістичного процесу;
- здійснювати підготовку високопрофесійних фахівців в Україні у сфері організації змішаних (комбінованих) та мультимодальних перевезень через ініціювання Міністерством інфраструктури України спільно з Міністерством освіти і науки України розроблення відповідної спеціальності до галузі знань 27 «Транспорт», що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266 «Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти»;
- доповнити Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266, спеціальністю «Логістика».

4. Підвищення ефективності використання транзитного потенціалу України з метою збільшення обсягів транспортних послуг, що надаються українськими транспортними підприємствами, та забезпечення потреб міжнародної торгівлі в обслуговуванні вантажопотоків. З цією метою необхідно:

- розробити й затвердити Стратегію розвитку транзитного потенціалу України до 2030 року для забезпечення конкурентних позицій України на міжнародному ринку транспортних послуг та її участі в обслуговуванні транснаціональних і трансконтинентальних транспортних маршрутів;

- формувати та оновлювати перелік пріоритетних проектів загальнодержавного значення для розвитку транспортної інфраструктури, спрямованих на використання транзитного потенціалу України;
- розробити програму залучення вантажів у порти України, яка, на підставі обґрунтованих прогнозів вантажопотоків за країнами походження, обсягами й товарною структурою, має визначити очікувану завантаженість портів України на середньо- та довгострокову перспективу та сформувані заходи, які забезпечать збільшення вантажопотоку через українські порти. У Програмі необхідно враховувати тенденції щодо зниження зовнішньоторговельної та транзитної внутрішньої вантажної бази українських портів, тимчасове унеможливлення залучення портів Криму до процесу перевалки вантажів та відповідну переорієнтацію портів материкової частини на задоволення потреб економіки України, розширення транспортної системи ЄС;
- прийняти Стратегію сталої логістики на період до 2030 року (Логістичної стратегії), що сприятиме зміцненню транзитного потенціалу в спосіб посилення інтегрованості різних видів транспорту й покращення обслуговування, модернізації та розширення транспортної та логістичної інфраструктури, підвищення швидкості доставки вантажів із її одночасним здешевленням, запровадження сучасних технологій на транспорті, стимулювання енергоефективних транспортних перевезень.

3.5.9. Пріоритети в енергетичній сфері

Енергетика є локомотивом розвитку Української держави. Її реформування є запорукою успішної перебудови національної економіки. Чіткі дороговкази для цього надала схвалена Урядом у 2017 р. Енергетична

стратегія України до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»⁸⁶⁵. Її розроблення відбувалося на фоні глобальних змін у світовій енергетиці, які полягають у переході від застарілої моделі її функціонування (з домінуванням великих виробників, викопного палива, неефективних мереж, нецивілізованої конкуренції на енергетичних ринках) – до нової моделі (з розвиненим конкурентним середовищем, рівними можливостями для розвитку всіх видів виробництва енергії, джерел і маршрутів постачання паливно-енергетичних ресурсів). Характерними ознаками цієї моделі є переважне використання низьковуглецевих джерел і технологій із найвищими коефіцієнтами перетворення енергії; запровадження інтелектуальних систем (smart energy); реалізація заходів із запобігання та адаптації до зміни клімату в рамках Паризької угоди⁸⁶⁶.

Зазначені зміни ставлять перед Україною нові економічні та технологічні завдання. Щоби гідно їх вирішити, національна енергетика має бути трансформована з дотаційного і проблемного в економічно прибутковий, конкурентний і гнучкий сектор економіки, реалізувати нові можливості для пошуку та впровадження інноваційних розробок у галузях видобутку, переробки, виробництва, трансформації, постачання і споживання паливно-енергетичних ресурсів.

Дохід України від транзиту російського газу через українську територію до країн ЄС, за підсумками 2017 року, становив близько 3 млрд дол. США.

У 2017 році обсяг транзиту природного газу по території України досяг рекордного значення за період з 2012 р. В 2017 р. українською ГТС протранзитовано 93,5 млрд. куб. м природного газу для європейських споживачів, що на 13,7% перевищує аналогічний показник 2016 року.

⁸⁶⁵ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серп. 2017 р. № 605-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>

⁸⁶⁶ Про ратифікацію Паризької угоди : Закон України від 14.07.2016 р. № 1469-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1469-19>.

В частині реалізації транзитного потенціалу української ГТС перспективним вбачається її завантаження з альтернативних джерел, зокрема шляхом налагодження імпорту природного газу з країн Азії.

Основними принципами державної політики у сфері енергетики мають стати:

- захист національних інтересів, що передбачає пріоритет загальнодержавних інтересів під час формування та оптимізації енергетичних балансів;
- енергетична самодостатність, відповідно до якої перевага віддається інтенсивному розвитку власної ресурсної бази, передусім ширшому використанню низьковуглецевих джерел і технологій із найвищими коефіцієнтами перетворення енергії;
- диверсифікація, що передбачає, що національна економіка не має надмірно залежати від будь-якого джерела, маршруту чи постачальника енергетичних ресурсів і технологій;
- взаємозамінність ресурсів, відповідно до якої темпи споживання вичерпних ресурсів не мають перевищувати темпи освоєння джерел їхнього заміщення;
- екологічна прийнятність, відповідно до якої розвиток паливно-енергетичного комплексу не має супроводжуватися випереджаючим зростанням його негативного впливу на довкілля;
- економічна ефективність, що передбачає максимізацію кінцевого прибутку від експлуатації природних ресурсів та економічно ефективну роботу всіх галузей паливно-енергетичного комплексу;
- раціональне використання, що передбачає пріоритет внутрішнього споживання ресурсу перед його експортом чи використанням як первинного енергоносія;
- баланс інтересів, що має на увазі рівне врахування інтересів виробників (постачальників) і споживачів паливно-енергетичних ресурсів.

Інтеграція до енергетичних ринків ЄС є пріоритетом України в

міждержавному співробітництві. Досягнення цієї мети, зокрема, передбачає активну участь держави в міжнародних регіональних і галузевих організаціях із метою скоординованого вирішення спільних проблем, прийняття узгоджених рішень для забезпечення спільної енергетичної безпеки та солідарних дій для відвернення й мінімізації наслідків енергетичних криз.

Стійкість енергетичного сектору посилить розширення технічних можливостей і розвиток організаційно-інституційної основи транскордонної торгівлі енергоресурсами з державами-членами ЄС. Налагодження спільної роботи з потужною енергосистемою континентальної Європи ENTSO-E дозволить переорієнтувати Об'єднану енергосистему України на європейський вектор розвитку. Залучення провідних компаній світу дозволить знизити критичну залежність атомно-промислового комплексу України від постачань свіжого ядерного палива й технологій РФ.

Поширення європейських енергетичних стандартів на українське законодавство істотно підвищить опірність України спробам політизувати міждержавні відносини у сфері енергетики, а долучення до загальноєвропейського ринку – лібералізувати й демонополізувати внутрішні енергетичні ринки, зробити їх більш прозорими та конкурентоспроможними.

При цьому варто активніше відстоювати національні інтереси, зокрема звертаючи увагу держав-членів ЄС про неприпустимість порушення основних принципів функціонування енергетичних ринків і створення монопольних переваг у певних його сегментах.

Дієва трансформація та інтеграція ринків можлива лише за умови, коли одним із головних гравців стане споживач, як того вимагає Ціль 7 Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року⁸⁶⁷. Тому національні регулятори в енергетичній сфері мають закріпити свою фінансову та інституційну незалежність і не лише сприяти інтересам держави та суб'єктів господарювання, але й виступати гарантом прав споживачів на доступ до

⁸⁶⁷ Цілі сталого розвитку 2016-2030 [Електронний ресурс] / Представництво ООН в Україні : офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholititia/tsili-staloho-rozvytku>

енергопостачання за найнижчими цінами в недискримінаційний спосіб.

Системним інструментом державної політики має стати запровадження ринкового, прозорого та зрозумілого ціно- й тарифоутворення. Варто відмовитися від формування цін і тарифів за затратним принципом, згідно з яким, чим вищими є витрати і втрати постачальників, тим більше платить споживач і витрачає держава на його підтримку. Необхідно скасувати наявну систему субсидування, що є надзвичайно обтяжливою для бюджету й не сприяє раціональному використанню енергетичних ресурсів, і перейти на адресну монетарну допомогу найбільш вразливим домогосподарствам. Ціни й тарифи мають стимулювати постачальників до підвищення ефективності управління, скорочення непродуктивних втрат і питомої витрати паливно-енергетичних ресурсів. Водночас, вони мають заохочувати споживачів до енергозбереження й переходу на технології з найвищими коефіцієнтами перетворення енергії. **Усе це дасть змогу сформувати енергоефективну свідомість українських громадян, підвищить відповідальність бізнесу та ефективність господарювання, оздоровить державні фінанси, що спрямовуватимуться не на субсидування енергопостачання, а реалізацію стратегічних проєктів, зокрема на засадах державно-приватного партнерства.**

З огляду на ресурсні обмеження, варто зосередити зусилля на сприятні розвитку місцевих енергетичних ініціатив, зокрема малого й середнього підприємництва в енергетичній сфері та енергетичних кооперативів, генерації та постачання електричної й теплової енергії з урахуванням регіональних особливостей, розвитку розподіленої й когенерації; раціональному використанні енергоресурсів енергоспоживаючими установками, у будівлях та системах енергопостачання; завершенні переходу на приладний облік постачання та споживання енергоресурсів.

Взяті Україною зобов'язання щодо зниження впливу енергетики на довкілля зумовлюють необхідність обмеження викидів парникових газів. З огляду на це, важливим є розширення участі в механізмах інвестування, що формуються в рамках політики щодо обмеження змін клімату. Цьому

сприятиме приєднання України до низки міжнародних угод, зокрема з розширення доступу до міжнародного вуглецевого фінансування та інших механізмів «посткіотського періоду».

Фундаментальною умовою формування сприятливого інвестиційного клімату в енергетичному секторі є утвердження верховенства права, впровадження незалежного й суворого нагляду у сфері конкуренції, а також завершення приватизації енергетичних активів, за винятком стратегічних. Останнє завдання потребуватиме прискорення реформування енергетичних ринків відповідно до Третього енергетичного пакету, забезпечення стабільності і прозорості господарювання, обмеження втручання держави у функціонування ринків. Для цього Україна має використовувати інструментарій, наданий законодавством ЄС, упроваджувати механізми прозорості видобутку й використання власних паливних ресурсів за принципами міжнародної ініціативи з забезпечення прозорості видобувних галузей (EITI).

Отже, перед енергетикою України поставлено низку нових та амбітних цілей розвитку, досягнення яких потребуватиме чіткого планування й координування роботи всіх органів державної влади. З огляду на обмеженість доступних ресурсів, пріоритетними завданнями їхньої діяльності у 2019 році мають стати:

1) в електроенергетиці:

- ухвалення Закону України «Про особливості погашення заборгованості, що утворилися на оптовому ринку електричної енергії», прийняття нормативно-правових актів, необхідних для імплементації його положень, і забезпечення їхньої якнайшвидшої реалізації;
- ухвалення нормативно-правових актів, необхідних для реалізації Закону України «Про ринок електричної енергії», що передбачають розроблення механізмів реалізації спеціальних обов'язків для забезпечення суспільних інтересів у процесі функціонування ринку

електроенергії (купівля електроенергії за «зеленим» тарифом; надання універсальних послуг; виконання функцій постачальника «останньої надії»; компенсаційні платежі; надання допоміжних послуг за встановленою регулятором ціною), а також механізмів відшкодування виробниками електроенергії за «зеленим» тарифом відхилень фактичних обсягів її відпуску від графіків на наступну добу із встановленням особливого порядку відшкодування небалансів.

- розроблення й затвердження плану дій із розбудови електромереж і реалізації проектів, спрямованих на зняття внутрішніх обмежень і вивільнення замкнених потужностей;
- розроблення і прийняття стандартів безпеки та якості енергозабезпечення (вимоги до роботи обладнання, надійності роботи, захист об'єктів, резервування потужностей) відповідно до міжнародних зобов'язань;
- розроблення програми заміщення генеруючих потужностей, що мають бути виведені з експлуатації, новою енергетичною інфраструктурою, із визначенням джерел і механізмів її фінансування;
- розроблення порядків формування прогнозного енергетичного балансу і прогнозного балансу електричної енергії Об'єднаної енергетичної системи України;

2) у тепловій енергетиці та вугільній галузі:

- розроблення та прийняття Концепції розвитку конкурентного ринку теплової енергії, що передбачатиме, зокрема запровадження аукціонів із закупівлі теплової енергії в незалежних виробників; забезпечення фінансового розмежування обліку витрат на виробництво і транспортування теплової енергії, а також їхнього окремого відображення у відповідних цінах і тарифах; гарантування відкритого доступу третіх осіб до теплових мереж;

- внесення змін до Закону України «Про теплопостачання» в частині удосконалення механізму формування та встановлення тарифів на теплову енергію, вироблену з відновлюваних джерел;
 - розроблення й затвердження нормативно-правового акта про надання виробникам теплової енергії з альтернативних видів палива рівних умов із виробниками теплової енергії з газу при розрахунку за теплову енергію через рахунки зі спеціальним режимом;
 - запровадження стимулюючого тарифу для підприємств теплопостачання та когенерації;
 - розроблення й затвердження нормативно-правового акта про створення на ТЕС, ТЕЦ, підприємствах, які використовують вугілля як сировину, та в державному резерві розосередженого незнижуваного резерву енергетичного вугілля всіх груп загальним обсягом щонайменше 3 млн т;
 - розроблення і прийняття Закону України «Про ринок вугільної продукції», у якому має бути передбачено запровадження ринку двосторонніх договорів, біржового й роздрібного ринків вугільної продукції з поділом останньої за сегментами споживання; приведення механізму ціноутворення на ринку вугільної продукції за сегментами споживання у відповідність до кращих світових практик; необхідність формування прогнозних балансів вугілля й вугільної продукції;
 - розроблення і прийняття Закону України «Про оптимізацію державної підтримки вугільної галузі»;
- 3) в атомній енергетиці:
- добудова централізованого сховища для відпрацьованого ядерного палива і сховища для зберігання високоактивних продуктів його переробки;
 - розроблення й затвердження нормативно-правового акта про створення й підтримання резерву свіжого ядерного палива;

- отримання висновку щодо можливості використання в Об'єднаній енергетичній системі України модульних реакторів малої потужності, що здатні працювати в режимі маневрування 100/20/100 МВт і можуть бути встановлені на майданчиках діючих українських АЕС;
- 4) на газовому ринку та у сфері транспортування вуглеводнів:
- розроблення та ухвалення нормативно-правового акта, що передбачає запровадження прозорого й недискримінаційного механізму формування цін на природний газ для всіх категорій споживачів та встановлення економічно обґрунтованого тарифу на розподіл природного газу з його виокремленням із ціни газу як товару;
 - розроблення плану дій з оптимізації потужностей і технологічних параметрів функціонування газо- і нафтотранспортної систем відповідно до очікуваних сценаріїв їхнього завантаження з 2020 року;
 - завершення створення кваліфікованих і незалежних операторів газотранспортної системи (ГТС) і підземних сховищ газу (ПСГ) із передачею їм необхідних активів і запуску їхніх інформаційних платформ;
 - розроблення плану дій з усунення обмежень в ефективному використанні потужності підземних сховищ газу, обумовлених технологічними режимами їхньої роботи, зменшенням сезонних коливань вартості газу, наявністю конкурентних потужностей зберігання в країнах Східної й Центральної Європи, що планують створювати власні газові хаби;
 - розроблення та ухвалення нормативно-правового акта, спрямованого на забезпечення умов для обладнання точок входу ГТС на східному кордоні України станціями вимірювання та обліку газу з урахуванням його якості;
 - формування інституційних передумов для створення в Україні майданчика з торгівлі природним газом із метою більш ефективного

використання підземних сховищ газу й газотранспортної інфраструктури;

- розроблення та ухвалення нормативно-правового акта, спрямованого на запровадження тарифної моделі вхід-вихід щодо послуг транспортування і зберігання (закачування/відбирання) природного газу на базі потужності для внутрішнього ринку газу, з диференціацією тарифу за типом точки входу в ГТС (інтерконнектор, видобуток, ПСГ) та оптимізацією співвідношення тарифів на вхід усередині країни й на Державному кордоні задля стимулювання власного видобутку та ефективного використання ПСГ;

- розроблення та ухвалення нормативно-правового акта, спрямованого на впровадження послуги з транспортування природного газу «потужності з обмеженням» (для невеликих відстаней – short-haul service);

5) у сфері видобутку вуглеводнів:

- прискорення опрацювання заінтересованими центральними органами виконавчої влади та забезпечення супроводу у Верховній Раді нової редакції Кодексу про надра, у якій, зокрема визначити поняття «функції оператора», «договірне спільне підприємство», «механізм передачі спеціальних дозволів», «концепт мінімальної робочої програми та мінімального робочого зобов'язання», «обов'язковість регулювання специфіки видобування нетрадиційних вуглеводнів»; урегулювати питання оприлюднення геологічної інформації щодо стратегічних ресурсів, зокрема нафти й газу, у межах, передбачених законодавством; удосконалити процедури продажу права користування надрами на конкурсній основі; визначити основні критерії для вибору переможця; кодифікувати положення Законів України «Про нафту й газ», «Про газ (метан) вугільних родовищ», «Про державну геологічну службу», Гірничого закону України;

- внесення змін до Податкового кодексу України з метою стимулювання видобутку на виснажених і малих родовищах, нових і низькодебітних свердловинах, родовищах зі складними умовами розробки;
 - розроблення та ухвалення нормативно-правового акта про спрощення дозвільної системи нафтогазовидобувної галузі, що має бути обмежена лише державною екологічною експертизою, державною експертизою запасів корисних копалин, укладенням договору на проведення розвідувальних робіт, отриманням погоджень на зміну цільового призначення та отримання земельної ділянки в користування, дозволом на приєднання до мережі, а також повідомленнями про затвердження проектів на буріння свердловин і спорудження супровідних об'єктів, дослідно-промислової і промислової розробки;
 - внесення змін до Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року» з метою врахування сучасних потреб національної економіки в енергоносіях; приведення у відповідність до європейської вітчизняної класифікації запасів і прогнозних ресурсів нафти, газового конденсату і природного газу; запровадження методики оцінки співвідношення запасів до обсягів видобування (R/P Ratio);
- б) у сфері підвищення енергоефективності:
- оновлення Національного плану дій з енергоефективності;
 - формування нормативно-правових та інституційних передумов для належної реалізації Законів України «Про Фонд енергоефективності», «Про енергетичну ефективність будівель», стимулювання до підвищення енергоефективності всіх споживачів і постачальників паливно-енергетичних ресурсів;
- 7) на ринку моторного палива:
- розроблення і прийняття Закону України «Про мінімальні запаси нафти й нафтопродуктів», ухвалення нормативно-правових актів, необхідних

для імплементації його положень відповідно до вимог Директиви 2009/119/ЄС, і забезпечення їхньої реалізації;

- розроблення та ухвалення нормативно-правового акта, що передбачатиме необхідність резервування нафтопродуктів суб'єктами господарювання в обсязі 30 днів середнього внутрішнього добового споживання для здійснення товарних інтервенцій у випадку кризової ситуації (із врегулюванням права викупу визначених обсягів за ринковими цінами);
- створення нормативних передумов для обмеження обсягу надходжень кожного виду нафтопродуктів від одного постачальника до рівня 30 % від загального обсягу імпорту;
- внесення змін до Закону України «Про альтернативні види палива», інші нормативно-правові акти для виконання зобов'язань зі збільшення до 11 % частки енергії з відновлюваних джерел у валовому кінцевому обсязі споживання енергії на транспорті у 2020 році, передусім, через формування ринку палива E85 (суміш 85 % біоетанолу другого покоління і 15 % легких вуглеводневих фракцій);
- гармонізація з європейськими й затвердження нових Правил роздрібної торгівлі нафтопродуктами, зокрема поширення їхньої дії на операції зі скрапленим нафтовим і стисненим (компримованим) природним газом, сумішевим і біологічним паливом;

8) у частині забезпечення стійкості національної енергосистеми:

- розроблення й затвердження Плану забезпечення стійкості енергопостачання України;
- формулювання вимог до системи енергетичної безпеки, заснованої на формуванні резерву потужностей різних видів генерування енергії з урахуванням можливості швидкого змінення структури споживаних енергоносіїв;

9) у сфері державного управління:

- розроблення й затвердження стратегічних планів роботи центральних органів виконавчої влади, відповідальних за формування й реалізацію державної політики, спрямованої на досягнення цілей Енергетичної стратегії;
- забезпечення врахування положень Енергетичної стратегії в діяльності суб'єктів енергетичних і суміжних ринків, що узгодить їхні дії з діями органів влади;
- забезпечення систематичного оприлюднення інформаційно-аналітичних матеріалів про стан виконання Енергетичної стратегії України, загрози енергетичній безпеці, енергетичну стійкість, безпеку постачання енергоносіїв.

3.6. Зміцнення національної єдності

3.6.1. Суспільно-політична консолідація

Суспільно-політична криза 2013–2014 рр., Революція Гідності, російська агресія стали екзистенційним випробуванням єдності українського суспільства, справжньою національною революцією та війною за незалежність.

Непересічний характер загрози національному виживанню був зумовлений захопленням і використання держави політиками, які бачили в розколі суспільства джерело своєї влади. Поширювана режимом Януковича міфологія про начебто гостре протистояння «Майдану» та «Антимайдану» була засобом провокування громадянської війни між різними частинами українського суспільства (насамперед, між різними регіонами). Очікувалося, що загроза такого небезпечного конфлікту стане виправданням для запровадження авторитарного правління.

Проте в рамках інспірованої пропагандистської кампанії був присутній і прихований порядок денний, який походив із Росії. Українцям різних

регіонів нав'язувалися взаємовиключні «образи ворога», які мали переконати співгромадян у неможливості мирного співіснування в єдиній країні. З метою поширення відповідних міфологем гіперболізувалися об'єктивно наявні в Україні переважно соціокультурні відмінності між різними соціальними групами. Проте така політична тактика не мала успіху: під час Революції Гідності прямої конфронтації між різними частинами суспільства так і не виникло, оскільки суб'єктами протистояння були суспільство і влада.

Проте міфологія «протистояння» між «різними Українами» стала одним із ключових елементів ідеологічного прикриття агресії Російської Федерації як «необхідності захисту російськомовних громадян» від «націоналістичної загрози».

Керівництво РФ розраховувало стати центром тяжіння для українців, які протягом 2004–2013 рр. підтримували В. Януковича, Партію регіонів та Комуністичну партію. Основна ставка була зроблена на ту частину керівного складу органів влади та силових структур, які здобули свої позиції за правління Януковича й опинилися перед загрозою їх втрати. Саме ці сегменти політичних та економічних еліт мали стати союзниками Росії та очолити процес розчленування території України за прикладом колаборантів під час окупації Криму.

Хоча частково ці розрахунки справдилися, що вилилося в підготовку імітації «референдуму» на Донбасі та появу сепаратистських збройних формувань із числа колишніх співробітників МВС та СБУ, більшість громадян в умовах відкритого військового вторгнення та інспірованих ззовні заворушень зробили вибір на користь цілісності України. Уже за підсумками першої половини 2014 р. було очевидно, що в абсолютній більшості регіонів України відцентрові тенденції зазнали поразки. Навіть на нині окупованих Росією територіях значна частина громадян зберігають відданість Україні попри терористичний тиск окупаційної адміністрації.

Російська агресія спричинила зворотний ефект – поширення патріотичних настроїв, посилення єдності українського суспільства. На

тлі війни, що триває та складної соціально-економічної ситуації Україні вдалося уникнути протягом 2014–2018 рр. значних громадянських конфліктів, попри численні політичні провокації.

Про високий рівень внутрішньої консолідації українського суспільства свідчить і вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб. Майже 1,5 млн громадян України з окупованої частини Донбасу й АР Крим були змушені переїхати в інші регіони України⁸⁶⁸ (це більше ніж було прийнято країнами ЄС біженців у 2014–2016 рр.⁸⁶⁹), переселення такої великої кількості людей в Україні пройшло, по суті, безконфліктно.

Водночас варто пам'ятати про часові та соціальні обмеження «негативної» суспільної консолідації – внутрішньої громадянської згуртованості у відповідь на зовнішню загрозу. Досвід націй, які розвивали свою державність у складних умовах втрати частини території, постійного збройного конфлікту або загрози його виникнення (Ізраїль, Республіка Корея, ФРН), говорить про існування різних альтернативних шляхів «позитивної консолідації» – об'єднання більшості громадян навколо проекту майбутнього країни.

Найбільш привабливий для України варіант – побудова держави, у якій рівень захисту прав і рівень доступних можливостей для створення власного матеріального добробуту наближався до європейських зразків. Окремі складові такого вибору вже втілюються в рамках виконання Угоди про Асоціацію з ЄС. Проте більшість завдань для влади випливає не з положень цієї важливої міжнародної угоди, а із зобов'язань взятих політичними силами перед громадянами під час президентських та парламентських виборів 2014 р.

⁸⁶⁸ Згідно з інформацією Міністерства соціальної політики України, станом на 5 лютого 2018 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 493 057 переселенців або 1 218 611 сімей з Донбасу і Криму». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/14748.html>

⁸⁶⁹ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6827382/3-12052015-AP-EN.pdf/6733f080-c072-4bf5-91fc-f591abf28176>; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7233417/3-20042016-AP-EN.pdf/>; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8001715/3-26042017-AP-EN.pdf/05e315db-1fe3-49d1-94ff-06f7e995580e>.

Попри повільний поступ реформ та втому від війни, як показують дослідження громадської думки, 70 % українців бачать позитивні можливості для об'єднання заради подолання труднощів у коротко- та середньостроковій перспективі⁸⁷⁰. Водночас **на місце вартих довіри та підтримки агентів змін громадяни замість політичних партій (9,1 %) ставлять громадські (44 %) та волонтерські (62 %) організації**⁸⁷¹. Їм громадяни готові довірити нагляд за формуванням та діяльністю нових антикорупційних органів, незалежного суспільного мовлення, нових органів місцевого самоврядування з розширеними повноваженнями.

Приклад роботи волонтерських організацій із підтримки армії та вимушених переселенців 2014–2015 рр., експертна робота «Реанімаційного пакету реформ» та інших громадських коаліцій із контролю над владою та попередження корупції на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях засвідчив готовість більшості громадських організацій працювати на згуртування українців навколо позитивної програми дій та втілення конкретних кроків на захист прав та інтересів простих громадян.

Зважаючи на це, **варто розширити можливості участі громадських організацій, які завоювали довіру суспільства, у формуванні суспільно-політичного порядку денного напередодні виборів Президента України та Верховної Ради**. Зокрема, заслуговує на підтримку та увагу національне громадське об'єднання «Виборча Рада UA», метою якої є незалежне обговорення та оприлюднення експертних оцінок програм політичних партій та окремих кандидатів, їхніх команд та особистих якостей.

Активна патріотична позиція більшості впливових громадських організацій, спеціалізація на окремих важливих напрямках реформ також підштовхуватиме політичні партії до змістовної дискусії під час виборчої кампанії та знижуватиме рівень маніпулювання громадською свідомістю. У

⁸⁷⁰ Загальнонаціональне дослідження проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 15 по 19 грудня 2017 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2004 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

⁸⁷¹ Там само.

такий спосіб буде здійснюватися громадський тиск на основні політичні сили, які будуть змушені або розпочати змістовну комунікацію з виборцями на низовому рівні, або продемонструвати свою залежність від олігархічного чи зовнішнього впливу.

Іншим важливим виміром суспільно-політичної консолідації має стати вибір пріоритетів розвитку держави. Станом на середину 2018 р. в українському суспільстві спостерігається майже рівний поділ на тих, кому ближче держава, що несе повну відповідальність за забезпечення кожної людини всім необхідним (44 %), та тих, хто вимагає від держави лише забезпечення однакових «правил гри» (45 %) ⁸⁷². На додаток 77 % громадян вважає, що більшість людей в Україні не зможе прожити без постійної турботи та опіки з боку держави.

Хоча такий стан громадської свідомості об'єктивно зумовлений наслідками економічної рецесії та зниженням рівня життя в умовах конфлікту, постає серйозний ризик, що ці настрої будуть використані популістами під час президентських та парламентських виборів 2019 р., які спокушатимуть суспільство обіцянками швидко та безболісно вирішити складні соціально-економічні проблеми.

Внаслідок протистояння між різними популістськими політичними проектами, що сповідають протилежні погляди з ключових питань суспільного розвитку, відновиться поширення старих міфів про «розкол» та й розпалювання ворожнечі між мешканцями різних регіонів та різних національностей. Відбуватиметься пошук «винних» у соціально-економічних негараздах шляхом стигматизації (формування та поширення негативних стереотипів) щодо певних соціальних груп за ознакою їхніх політичних поглядів або за етнічною чи конфесійною ознакою. Як і у 2014 р., подібний

⁸⁷² Дослідження провели Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 25 травня 2018 р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованої території Донецької та Луганської областей. Загалом було опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

«керований хаос» буде підтримуватися й підживлюватися з боку керівництва Росії, що прагнучиме взяти реванш за поразку «російської весни».

Задля попередження такого сценарію розвитку подій потрібно втілити кроки, спрямовані на зниження інтенсивності суспільної напруженості та усунення найбільш небезпечних чинників деконсолідації.

По-перше, необхідні нагальні кроки, які переконують громадян у відновленні всіх принципових засад верховенства права. Критичне значення для суспільної консолідації матиме демонстрація справедливих та прозорих судових рішень у резонансних справах, де корупція та зловживання владою призвели до тяжких наслідків і порушень прав людини на національному та місцевому рівнях. Такі важливі для захисту правосуддя та верховенства права інституції як Уповноважений із прав людини, Центральна виборча комісія, Верховний суд Вищий антикорупційний суд мають бути сформовані з гідних суспільної довіри фахівців у передбачений законом спосіб, вільний від політичного втручання. Варто також врешті вирішити питання з обмеженням недоторканності народних депутатів України.

По-друге, правоохоронні органи зобов'язані відновити монополію держави на попередження та врегулювання конфліктів, що виникають на ґрунті етнічних, конфесійних чи політичних відмінностей. Найголовніше нагальне завдання – проведення антикризового огляду успіхів та невдач реформи правоохоронних органів, насамперед, ефективності роботи керівного складу поліції та прокуратури в регіонах, де спостерігається зростання важких злочинів, поширилися випадки силового вирішення майнових спорів. Другим завданням є розформування та припинення діяльності воєнізованих організацій, що діють під прикриттям різних політичних гасел. По-третє, зважаючи на наближення виборів та очікуване зростання суспільно-політичної напруженості необхідно захистити спеціальним законом право громадян обстоювати свої права шляхом мирних зібрань і демонстрацій, зокрема від свавілля з боку посадових осіб,

державних органів та провокацій із боку підпільних структур держави-агресора.

По-третє, мають бути визначені правові рамки для припинення підривної діяльності в інтересах держави-агресора під прикриттям партійної, культурно-просвітницької, благодійної та інформаційної діяльності. Необхідно, зокрема, чітко визначити на рівні закону ознаки підривної діяльності у вигляді провокування заворушень, поширення пропаганди та фальсифікованої інформації в інтересах держави-агресора та прозорих умов застосування санкцій для припинення таких дій.

3.6.2. Стратегування гуманітарної політики

Серйозної уваги з боку влади потребує гуманітарна сфера. Саме в межах останньої відбувається формування внутрішніх мотивацій, настанов, світоглядних уподобань, ідейних переконань, моральних принципів як індивідуальних, так і групових, котрі надалі безпосередньо визначають політичні, економічні, соціальні перипетії нашого життя.

Однак низка негативних явищ, процесів і тенденцій (зокрема, поширення внутрішньосуперечливих, емоційно дражливих, антисолідаристських, інтелектуально обмежених посилів у вітчизняному суспільному просторі), що нині характеризують розвиток гуманітарної царини, спонукає до невідкладного реагування та застосування превентивних заходів. Найперше, національна гуманітаристика має вирішити кілька принципових завдань.

Переформатування суспільних сенсів. Вітчизняна новинна стрічка – набір тем, які масово тиражуються на телеканалах, у ЗМІ, інтернет-виданнях – має досить одноманітний і водночас невтішний вигляд: неправомірне застосування вогнепальної зброї в громадських місцях, самогубства, вбивства, розбійні напади, пограбування, ДТП, викрадення, пожежі, рейдерські захоплення, ігнорування законності та зловживання службовим

становищем із боку високопоставлених чиновників, безкарність за вчинення злочинів тощо. Ширяться різного роду неґації – агресія, обман, користолюбство, жорстокість, підступність і т. ін.

Як наслідок, можна спостерігати втрату в населення України впевненості в завтрашньому дні, болісна реакція на відсутність справедливості в країні, формування відчуття особистої незахищеності.

Про перманентну ерозію моральних засад українського соціуму заявляє прямо чи опосередковано й чимало відомих публічних діячів.

Довідково. У квітні 2018 р. у інтерв'ю «5 каналу» глава УГКЦ патріарх Святослав наголосив на проблемі дискримінації традиційної сім'ї в «ім'я абстрактних понять», що рівнозначне руйнації підвалин національного й культурного буття. На нещодавній зустрічі з предстоятелем УПЦ КП патріархом Філаретом прем'єр-міністр України В. Гройсман акцентував увагу на необхідності утверджувати духовність, оскільки «це фундамент і основа держави». А депутати Львівської міської ради відзначили на одній із весняних сесій наявність у суспільстві «духовного вакууму». Задля його подолання звернулися до Міністерства освіти й науки України з проханням запровадити християнську етику як обов'язкового предмету у всіх навчальних закладах, а також передбачити в навчальних програмах вищих навчальних закладів викладання низки спецкурсів релігійного спрямування.

Негативний емоційний потенціал, накопичений в українському суспільстві, своїм безпосереднім наслідком має втрату довіри, як у міжособистісних стосунках, так і до ключових інститутів влади.

Довідково. За даними загальнонаціонального опитування, проведеного в грудні 2017 року фондом «Демократичні ініціативи» спільно із соціологічною службою Центру Разумкова, баланс довіри/недовіри у Верховної Ради України становить (-76 %), Кабінету Міністрів (-65 %), Президента (-60 %), судів (-75 %), прокуратури (-74 %) ⁸⁷³.

Віднайти баланс між практичними запитами громадян та поширюваними в суспільстві меседжами перешкоджає неготовність, а подекуди небажання представників влади налагоджувати ефективні механізми взаємної комунікації, що спричиняє чимало непорозумінь, колізій, прорахунків, підміну фактичного бажаним.

⁸⁷³ Громадська думка, грудень-2017: виборчі рейтинги і рейтинги довіри [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/rejtingijfojseoj8567547>

В умовах масової недовіри та організації суспільного життя на засадах боротьби за виживання, інструменталістського ставлення до людини, завдання вирішення проблеми національної консолідації значно ускладнюється, що є критичним у контексті зовнішньої агресії з боку РФ та становить значну загрозу національній безпеці України.

Моделювання майбутнього. Національному державотворенню бракує футуристичної визначеності. «Українська мрія», цілісний образ України в розрізі майбутнього ще не викристалізувались. Зазвичай політичний істеблішмент переважно одностайно транслює думку про те, що ідея поступу України – це поступове єднання української спільноти із сім'єю європейських народів. Однак ці уявлення не дають розуміння конкретної місії України та механізмів її втілення, тобто чіткого бачення місця країни через 5,10, 30 років у постійно змінних європейському та світовому контекстах. На жаль, вирішення тактичних, поточних проблем превалює над стратегічним підходом.

Отже, в українських реаліях часова система координат відчутно розбалансована. Майбутнє залишається невизначеним і неструктурованим, а тому відлякує; теперішнє розгортається в режимі «ручного керування», без дотримання визначених законом правил суспільної гри, а тому розчаровує і пригнічує. У такому випадку залишається духовна опора на минуле. Проте нація, яка прагне успіху, не може обмежуватися тільки оспівуванням своєї історії, не маючи проєкції майбутнього. Ідеї про «Український світ», «Велику Україну» цілком можуть стати методологічним підґрунтям для досягнення майбутнього поступу Української держави.

Одна з ймовірних причин відсутності масштабних футуристичних пошуків і проєктів – падіння престижу гуманітарного знання. На жаль, вітчизняна гуманітаристика вже давно не демонструє здобутків світового масштабу, а багато досліджень гуманітарного спрямування навіть важко кваліфікувати як наукові.

Відсутність перспектив спонукає українську молодь ігнорувати низку гуманітарних спеціальностей. Показовим щодо цього є вступна кампанія 2017 року.

Довідково. За підсумками вступної кампанії 2017 року, на спеціальність «Релігієзнавство» – 205, «Освітні, педагогічні науки» – 211, «Богослов'я» (без врахування духовних навчальних закладів) було подано 185 заяв. Для порівняння: за напрямом «Право» було прийнято понад 74 тисячі заяв, «Менеджмент» – майже 60 тисяч, «Медицина» – понад 46 тисяч. Попередні результати вступної кампанії 2018 року фіксують аналогічну тенденцію. Першість за популярністю серед абітурієнтів зберігають такі спеціальності: філологія (75934 заяв), право (72965), менеджмент (47695), комп'ютерні науки (38374) тощо.

Варто наголосити, що стагнація гуманітарного знання небезпечна, бо призводить до втрати нацією спроможності продукувати стратегічні візії. Народ, який нездатний самостійно визначити ціннісні орієнтири буття та майбутнього, вимушений користуватися чужими світоглядними установками (з усіма сумними наслідками).

Перехід від «точкових» до системних рішень. Вже понад 20 років тривають дискусії щодо необхідності концептуалізації державної політики в гуманітарній сфері. У цьому напрямі були зроблені певні практичні кроки. Зокрема, зусиллями представників влади, фахових експертів та громадськості у 2000 році було підготовлено проект Концепції розвитку гуманітарної сфери України, у 2008 році – проект Концепції гуманітарного розвитку України, у 2012 році – проект Концепції гуманітарного розвитку України до 2020 року. На жаль, до цього дня такого документа не ухвалено. Це істотно впливає на якість гуманітарної політики, яка позбавлена належної стратегічної глибини та фактично представляє сукупність ситуативних рішень, у багатьох випадках неузгоджених та законодавчо суперечливих, які до того ж приймаються й реалізуються переважно з огляду на політичну кон'юнктуру, зовнішній тиск міжнародних партнерів, без повномасштабної оцінки можливостей та ризиків.

Довідково. Показовий приклад – ситуація з мовним питанням. Майже шість років правові засади державної мовної політики визначалися так званим антиукраїнським

законом «Ківалова-Колесніченка» (Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029–VI від 05.06.2012 р.). Нарешті, в лютому 2018 року Конституційний Суд України визнав Закон України «Про засади державної мовної політики» невідповідним Конституції України (щоправда, конституційне подання 57 народних депутатів розглядалося понад три з половиною роки). Згідно з теорією права, автоматично поновлюється дія попереднього законодавчого акту, у даному випадкові – Закону УРСР «Про мови в Українській РСР». Усе чітко і зрозуміло. Однак в експертному середовищі розгорнулися дискусії щодо доречності послуговування радянським правовим спадком, можливості використання його не в повному обсязі. Зрозуміло, що Закон УРСР аж ніяк не відповідає викликам та потребам сьогодення. Проте інший законодавчий акт поки що не ухвалено. Підготовлені законопроекти щодо мовної політики (більше півдесятка) досить розходяться. На жаль, переважна частина з них має не тільки суттєві недоліки концептуального, теоретико-методологічного та техніко-юридичного характеру, а й містить норми, які не відповідають Конституції України, чинним програмним документам стратегічного розвитку України, європейським та світовим стандартам у сфері мовної політики. Трапляються навіть новели, котрими пропонується імплементувати поняття «місцевої мови» на рівні окремого населеного пункту. В остаточному підсумку маємо дві речі: а) відсутність концептуального підходу до мовної політики на державному рівні; б) прагнення суб'єктів законодавчої ініціативи врегулювати мовне питання відповідно до своїх тактичних інтересів.

Зосередженість на пошуках простих розв'язків поточних питань призводить до того, що поза увагою залишаються проблеми осмислення цивілізаційних перспектив України; пошуку ціннісної платформи розвитку, розв'язання назрілих мовно-культурних, етноконфесійних, історичних суперечностей, усунення протиріч у нормативно-правовому полі тощо.

Концептуалізація державної гуманітарної політики передбачає відмову від «точковості», хаотичності, спорадичності при розв'язанні проблем, уможливить чітке визначення вектору гуманітарного поступу, стане основою комплексного підходу та інструментом узгодження рішень між різними державними інституціями, їхньої взаємодоповнюваності.

Забезпечення інституційно-організаційної скоординованості.

Істотною перешкодою на шляху провадження ефективної державної політики в гуманітарній царині виступає відчутна інертність у частині інституційної взаємодії між владними структурами, громадськими об'єднаннями, неурядовими аналітичними центрами, експертним середовищем тощо. Свого часу роль відповідної сполучної ланки прагнула відігравати Громадська гуманітарна рада, створена в травні 2010 року. Вона

була покликана розглядати широкий спектр питань – від перспектив розвитку вітчизняної системи освіти, збереження національної культурної спадщини до зміцнення правових засад громадянського суспільства тощо, – використовуючи у своїй діяльності проектний підхід. Однак недостатня публічність функціонування Ради, обмежений зв'язок із суспільством, а потім і припинення роботи призвели у 2012 році до повної втрати зацікавленості гуманітарною сферою.

Перемога Революції Гідності вимагала змінити ситуацію на краще. Вагомий крок у цьому напрямі був зроблений Главою держави. Так, у грудні 2015 року Президент України П. Порошенко своїм Указом створив Раду з питань національної єдності. З огляду на покладені на неї завдання⁸⁷⁴, вона цілком спроможна виконати роль координаційного центру та інтелектуального осередку генерування реформаторських ідей гуманітарного напрямку. Створені в рамках Ради робочі групи мають забезпечити взаємодію державних і недержавних чинників для вирішення відповідних галузевих питань. Втім, існує нагальна потреба активувати функціонування Ради, забезпечити її повноцінну роботу, втілення в життя напрацювання робочих груп.

Задля забезпечення позитивних стратегічних зрушень у сфері державної гуманітарної політики доречним видається таке:

1. Створення **Гуманітарної платформи** на базі Міністерства культури України, Міністерства освіти й науки України, Міністерства інформаційної політики України із залученням зацікавлених акторів громадського та бізнес-секторів. Йдеться про постійно діючий у віртуальному й реальному просторі, різноформатний (аналітичні матеріали, диспути, обговорення, конференції і т. п.) дискусійний майданчик. Його мета – наповнення суспільного простору змістовним контентом щодо питань гуманітарного поступу України.

⁸⁷⁴ Положення про Раду з питань національної єдності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/697/2015>

2. Започаткування роботи в напрямі підготовки **футуристичних проектів розвитку України** за участі Національної академії наук України, провідних вищих навчальних закладів України, представників вітчизняної інтелектуальної еліти, що сприятиме переходу від розв'язання тактичних питань до продукування стратегій. Слушним у цьому контексті видається оцінка національного концептуального спадку (розробки про «Київську ідею», «Український світ», «Велику Україну») та зарубіжних підходів (уявлення про «Американську мрію», відповідні концепції власного бачення західно- та центральноєвропейських країн тощо).

3. Термінове доопрацювання за участі Міністерства культури України, Міністерства освіти й науки України, Національної академії наук України, громадських інституцій **Концепції гуманітарного розвитку України** з наступним ухваленням її Верховною Радою України в статусі закону. Ключова місія документа – стати концептуально-методологічним ядром для вироблення комплексного бачення перспектив розвитку гуманітарної сфери як загалом, так і в окремих сегментах.

3.6.3. Становлення єдиної Української Помісної Православної Церкви

Протягом десятиліть після відновлення державної незалежності України, Український народ був змушений утверджувати свою етнорелігійну ідентичність не через світові структури (Ватикан, Вселенський Патріархат тощо), а через російський православний фундаменталізм, обскурантизм та подекуди примітивне обрядовіство.

До цього часу це дає простір для постійного ведення проросійськими структурами активної кампанії з метою приниження та дискредитації Церков і релігійних організацій української юрисдикції, створює підґрунтя для маніпуляцій суспільною думкою в Україні з метою впровадження ідей сепаратизму. Втім, колабораціоністська позиція значного числа архієреїв і

кліру УПЦ (МП)⁸⁷⁵ та їхні провокативні дії⁸⁷⁶ істотно вплинули на зниження власного рейтингу підтримки цієї церкви⁸⁷⁷, тоді як внаслідок послідовної патріотичної діяльності в українському суспільстві зріс імідж УПЦ КП⁸⁷⁸.

Саме російська окупація частини українських територій виразно розмежувала релігійне середовище України за критерієм ставлення до процесів національного державотворення та спонукає Український народ і державне керівництво до глибшого розуміння значення розбудови Національної (Помісної) Церкви.

Довідково. Статус помісності в Православній Церкві тісно пов'язаний зі здобуттям Церквою автокефального (з давньогрец. самоочолюваного) тобто самостійного управління всіма без винятку церковними справами. Іншими словами, помісною може бути виключно лише автокефальна Церква.

У православ'ї в самому широкому сенсі – це означення, котре застосовується для характеристики всієї повноти певної церковної структури православ'я. Внаслідок тривалих процесів інституалізації та бюрократизації управлінської структури церковної організації, політико-адміністративних поділів Римської імперії помісною почали вважати церкву, яка вирізняється наявністю власного вищого керівництва (собору єпископів); історично пов'язана з певним етнічним середовищем, зазнала суттєвого впливу з боку його мови, культури, економічного укладу життя, державницького устрою; та усамостійнена від собі подібних церковних утворень. **Отже, у православній традиції реальна Помісна Церква фундує нерозривний зв'язок між релігійною організацією та процесом національного державотворення.**

⁸⁷⁵ Здіорук С. І. та ін. Україна та проект «русского мира». Аналітична доповідь. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1594/>; Здіорук С. І. та ін. Шляхи подолання гуманітарної катастрофи // Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – С. 271-286; Храми УПЦ МП на Донбасі служили складами зброї для російських військ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apostrophe.com.ua/ua/article/society/2016-07-04/hramy-upts-mp-na-donbasse-sljuzili-skladami-orujiya-dlya-rossijskih-voysk/5939>

⁸⁷⁶ Священнослужителі УПЦ (МП) не встали у Раді під час зачитування імен бійців АТО – героїв України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/59943/; В ряду населених пунктів, знаходячися під контролем «ДНР» і «ЛНР», УПЦ МП організовує «крестний ход» з Донбасу на Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/396055/v_tserkvyah_na_podkontrolnyh_ldnr_territoriyah_agitiruyut_za_krestnyiy_hod_na_kiev_is; Крестний ход УПЦ МП за Україну як попытка пойти «ва-банк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/politics/krestnyiy-hod-upts-mp-za-ukrainu-kak-popytka-poyti-va-bank.html>; Російські терористи на службі в Московського патріархату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://informnapalm.org.ua/rosijski-terorysty-na-sluzhbi-v-moskovskogo-patriarhatu/>

⁸⁷⁷ Ставлення до лідерів релігійних конфесій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_60357_RG_Church_062015.pdf

⁸⁷⁸ Ставлення до лідерів релігійних конфесій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_60357_RG_Church_062015.pdf

Власне, у строгому юридичному (церковно-правовому) розумінні в православ'ї поняття «церква» означає релігійну організацію з канонічно довершеною ієрархією, котра *має право вступати врівноправні зносини з іншими суб'єктами міжнародного церковного права. У церковному праві міжнародний аспект також має визначальне значення для легітимації Церкви як суб'єкта світових релігійних процесів.*

Тут цілком доречна аналогія із суверенними державами, як суб'єктами міжнародного права та їхніми органами, правоздатність яких легітимується не лише національними правовими системами, але й нормами міжнародного права. Тобто, по суті, зараз **УПЦ (МП) є лише територіальним структурним утворенням Російської православної церкви з деякими елементами місцевого самоуправління (навіть не в статусі автономії).** До того ж, ці елементи місцевого самоуправління в УПЦ (МП) **РПЦ має право змінювати чи забрати в будь-який момент.**

Внаслідок такої інтегрованості до складу Російської православної церкви **УПЦ (МП) не має права виступати самостійно на міжнародній арені, а всі свої дії має погоджувати з Москвою на виконання московських же церковних і архієрейських соборів РПЦ та вказівок московської патріархії.** Вона не є членом Всесвітньої Ради Церков (це для релігійних організацій можна порівняти з ООН для держав), ані членом Конференції Європейських Церков (умовно те саме, чим для суверенних держав є Рада Європи) тощо. Отже, **для міжнародного релігійного співтовариства Україна відсутня на конфесійній карті світу, що надзвичайно шкодить міжнародному іміджу й авторитету Української держави.**

Ще одним із негативних наслідків розмежування української православної спільноти є втрата Україною потенціалу українських громадян, бо маючи мільйони прихожан в Україні, Росія нібито представляє інтереси нашої країни у всіх міжнародних релігійних організаціях та має змогу

займати лідируючі позиції в релігійному світі та негативно впливати на ведення українських справ.

Наступна проблема – збереження для Росії апостольської спадковості для церковної ієрархії. Це – одна з причин, чому московський патріархат ніколи добровільно не відпустить УПЦ (МП) в автокефалію.

Довідково. Свого часу московська митрополія не лише по-зłodійськи відділилася від Києва, а знову ж таки злочинно обманом і силою підпорядкувала собі Київ. Спочатку за Богдана Хмельницького – політично, а через 30 років і релігійно – загарбавши Київську Митрополію під Москву.

Авторитет і вплив у міжнародному релігійному співтоваристві реалізується не лише базуючись на кількості запасів нафти й газу в надрах певної держави чи потужності ядерних ракет (порівняти, наприклад, Ватикан і Росію). **Дуже важливою є апостольська спадковість церковної ієрархії та давність традиції. В Україні ці обидва чинники є.** Адже за церковним переказом апостол Андрій Первозданий (тобто сучасник Ісуса Христа) освятив Київські гори. А Московська митрополія самочинно відділилася від Київської ще 1448 року, тобто, після того пройшло понад 1400 років. Ясно, що про жодних живих апостолів Христових ітися вже не могло. Це було також однією з вагомих причин, чому Москва забрала назву Русь, а потім і всю українську історію разом з Українською Церквою.

Однією з найвагоміших причин, котрі спонукають не лише церковний і політичний істеблiшмент, а й дипломатію та спецслужби Росії працювати на розділення й упослідження українських православних церков є те, що **об'єднання всіх гілок православних структур в Україні зробить Українську Церкву однією з найбільших серед усіх Православних Церков світу.**

Отже, архієреям, священникам та прихожанам УПЦ, які не бажають залишатися у єдності з Московією, залишається інший канонічний шлях – виступити спів-будівничими нової Православної Церкви України, незалежність якої буде визнано Вселенським Патріархом і іншими Помісними Церквами.

Таким чином буде конституовано Українську Помісну Православну Церкву.

Довідково. поняття «конститування» має чітке значення й точний зміст (від лат. constanta – постійна, незмінна). Конститування значить упостійнення, себто здобуття статусу, котрий, кажучи іншими словами, є найдосконалішим, а отже у

розумінні Церкви вічним. *Таким є лише статус організації, котра має завершену структуру, самостійне управління, нікому не підпорядковується й має право рівних зносин із такими жє суб'єктами означеної діяльності.* У Православній Церкві такий стан єдино можливий при статусі *помісності*, що з необхідністю передбачає канонічно довершену ієрархію та здобуття *автокефалії*.

Для Церкви це є доконечна вимога позаяк на відміну від світських структур управління державної влади, суду, політики чи бізнесу в Церкві немає абсолютно ніяких посередників і партнерів. Вона не делегує своїх повноважень нікому й ніколи. *Адже Церква одночасно виконує функції всіх гілок влади (законодавчої, виконавчої й судової)* та охоплює не лише Землю, а й Небо. Тобто Церква складається з двох частин: на Землі – «Церква, яка бореться» й на Небі, – «Церква, яка торжествує», а Головою цілої Церкви є Христос. Ось чому Він сам «є Шлях і Істина, і життя» (Йн. 14: 6), та згідно зі вченням Церкви вона «є Тіло Христове» (Кол. 1: 24).

Враховуючи наведене вище, проблема помісності Українського Православ'я відноситься до розряду суспільно вагомих особливо від моменту поновлення незалежності України. Ось як про це говорить Патріарх УПЦ КП Філарет: «Якби ми мали одну Українську Православну Церкву, не було б анексії Криму й війни на Донбасі. Церква виховала б свою паству в патріотичному дусі. Де Київський Патріархат сильний, там сепаратистських настроїв немає. Де слабкий – є»⁸⁷⁹.

Вплив Москви на УПЦ (МП) і на сьогодні виконує роль одного з істотних інструментів залежності Української Держави від Росії. Про що неодноразово вказував і Президент України: «Йдеться про наше остаточне унезалежнення від Москви. Тут не лише релігія, тут – геополітика. А для мене справа утвердження незалежної помісної Церкви – такої ж ваги, як уже здобуті безвіз та Угода про асоціацію з Євросоюзом. Як наша спільна з вами боротьба за членство в Євросоюзі та членство в НАТО, які ще попереду. Це – питання національної безпеки й нашої оборони в гібридній війні, бо Кремль розглядає РПЦ як один із ключових інструментів впливу на Україну»⁸⁸⁰.

А найреальніший і єдиний спосіб цієї залежності позбавитися – утвердження власної Української Помісної Православної Церкви.

⁸⁷⁹ «Якби ми мали одну Українську Православну Церкву, не було б анексії Криму й війни на Донбасі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/events-journal/_akbi-mi-mali-odnu-ukrayinsku-pravoslavnu-cerkvu-ne-bulo-b-aneksiyi-krimu-j-vijni-na-donbasi/587835 – Назва з екрану.

⁸⁸⁰ Виступ Президента України у Верховній Раді України щодо звернення до Вселенського Патріарха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-u-verhovnij-radi-shodo-zvernennya-47030>

Довідково. Багато європейських країн пішли саме таким шляхом. Щоби нівелювати вплив національних іноземних релігійних центрів на внутрішньополітичну ситуацію та врегулювати міжцерковні конфлікти, зпродуковані зовнішньою релігійно-політичною експансією, Албанія, Болгарія, Греція, Грузія, Кіпр, Румунія, Сербія домоглися помісного статусу для власних православних церков у різні історичні часи після того, як самоствердилися державно та політично. Навіть такі країни, як Польща й Чехія з порівняно незначною кількістю православно віруючого населення мають автокефальні (самокеровані) православні церкви. Тому прагнення України утвердити свою Українську Помісну Православну Церкву, котра буде потужним чинником консолідації Українського народу є природними й закономірними.

Нині Україна значною мірою просунулася в даному сегменті державної політики, зміцнивши свої позиції стосовно захисту національних інтересів. З метою консолідації українського суспільства та демократичного впорядкування діяльності православної спільноти України Верховна Рада України ще 16 червня 2016 року прийняла відповідне Звернення до Вселенського Патріарха Варфоломія⁸⁸¹. 19 квітня 2018 року Президент України підписав «Звернення до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні»⁸⁸² й того ж дня Верховна Рада України прийняла Постанову «Про підтримку звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні»⁸⁸³.

Утвердження Української Помісної Православної Церкви – не просто данина багатовіковій традиції чи формальне наслідування досвіду тих держав, де православ'я виступає домінуючим віросповіданням. Насамперед, це є прагматична вимога сьогодення, від успішної реалізації якої залежить стратегія національного поступу Українського народу. Іншими словами – це

⁸⁸¹ Постанова Верховної Ради України Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 27, ст.528) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1422-19>

⁸⁸² Звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/administration/zvernennya-prezidenta-ukrayini-do-vselsenskogo-patriarha-varf-438>

⁸⁸³ Постанова Верховної Ради України Про підтримку звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2410-19>

зміцнить суверенітет Української Держави, її безпеку та рівноправність у міжнародних відносинах.

З огляду на стратегічні перспективи щодо зміцнення системи національної безпеки в контексті євроінтеграції, роль у цьому гуманітарних чинників і, зокрема, релігійних, доцільним видається здійснення таких заходів:

- *Комітету з питань культури й духовності Верховної Ради України* ініціювати проведення парламентських слухань із питань державної політики у сфері свободи совісті та релігійних організацій. На парламентських слуханнях передбачити, зокрема, й обговорення комплексу проблем що стосуються вільної демократичної зміни юрисдикції релігійних громад, фіксації їхньої підпорядкованості іноземним центрам, відповідальності за діяльність несумісну з релігійною місією тощо;
- *Верховній Раді України* законодавчо упорядкувати механізм зміни юрисдикцій релігійних організацій для встановлення чіткої процедури, зорієнтованої на добровільність і діалог, та недопущення конфліктів.;
- *Верховній Раді України* законодавчо запровадити в Україні систему конвенцій, тобто забезпечити організацію взаємин між інститутами державної влади та релігійними організаціями в договірну площину. Такий механізм стимулюватиме розвиток прозорих некорупційних партнерських засад співпраці між суб'єктами суспільного простору, дотримання сторонами відповідних зобов'язань, спонукатиме релігійні організації працювати відповідально, на паритетних засадах і на благо всієї Української нації;
- *Міністерству культури України* удосконалити правовий механізм упередження переходу у власність іноземних держав українських національних святинь, визначних пам'яток архітектури, духовно-літературних і мистецьких раритетів тощо.

Реалізація зазначених заходів сприятиме вдосконаленню суспільно-релігійних та державно-церковних відносин в Україні, утвердженню Української Помісної Православної Церкви, консолідуватиме українське суспільство, зміцнюючи національну безпеку Української Держави, що актуально для нашої інтеграції до європейського та євроатлантичного простору.

3.6.4. Відновлення національної пам'яті

Усі роки після здобуття Україною незалежності проблема формування національної історичної пам'яті перебувала на периферії інтересів державної влади. Робота в цій сфері мала спорадичний, несистемний, часто символічний характер, була позбавлена законодавчої та інституційної основи. Ініціативи центральних органів державної влади вихолощувалися або до невпізнання видозмінювалися на власний розсуд на місцях, з орієнтацією, передусім на інтереси місцевих еліт, регіональні міфи та упередження громадської думки. Наслідками стали відсутність єдиного національного історичного нарративу, регіоналізація інтерпретацій історії України, поглиблення політичних і соціокультурних суперечностей між регіонами й центром, своєю чергою, спричинило уповільнення процесу формування української політичної нації, брак загальноукраїнських політико-ідеологічних цінностей, культурну розколотість суспільства, регіональні диспропорції розвитку громадянського суспільства. Також у суспільній свідомості населення окремих регіонів був створений сприятливий ґрунт для поширення антиукраїнських, сепаратистських настроїв, що було повною мірою використано Росією в ході гібридної війни проти України. Усе це поставило на перший план серед пріоритетів гуманітарної безпеки держави політику відновлення історичної пам'яті, подолання внутрішніх протиріч у цій сфері і формування загальнонаціонального історичного нарративу.

Ухвалення 9 квітня 2015 року Верховною Радою України пакету законів про декомунізацію стало логічним і необхідним кроком нової української влади на шляху остаточного руйнування російсько-радянських історичних стереотипів в українській національній свідомості й подолання абсурдної ситуації, коли громадяни України, маючи можливість отримувати інформацію про злочини комуністичного режиму, проводили своє життя в оточенні топоніміки та пам'ятників, присвячених вершителям цих злочинів. Адже не випадково антиукраїнські заколоти й найбільш активні заворушення відбулися після Революції Гідності в регіонах, де радянські, а подекуди й російські імперські символи та пов'язана з ними історична пам'ять зберігалися особливо ретельно.

Ще одним важливим кроком на шляху відновлення національної пам'яті та історичної справедливості стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»⁸⁸⁴, який набрав чинності 5 травня 2018 року. Ці зміни були вкрай необхідними, адже прийнятий у квітні 1991 року Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» вже давно не відповідав ні стану історичної науки, ні потребам національного розвитку. Зокрема, згідно з ним права на реабілітацію була фактично позбавлена переважна більшість активних учасників національно-визвольного руху, які зі зброєю в руках боролися за волю України проти тоталітарного радянського режиму. Зміст поняття «політичні репресії» не охоплював усіх форм і випадків їх застосування. Нова редакція Закону під назвою «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» слугує виправленню тривалої історичної несправедливості і, услід за законами про декомунізацію, створює правову базу для остаточного розриву незалежної

⁸⁸⁴ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2325-19/page2>

України з комуністичним минулим, у тіні якого її тривалий час намагалися утримати Росія та певні політичні сили всередині країни.

Однак і зараз на шляху відновлення національної пам'яті трапляються серйозні перешкоди у вигляді інспірованого й підтримуваного з-за кордону внутрішнього спротиву певних політичних і громадських сил проросійської орієнтації. Однією з яскравих демонстрацій такого спротиву є щорічні акції під назвою «Бессмертный полк», які проходять 9 травня в багатьох містах України, стаючи постійним джерелом конфліктів і провокацій, зрежисованих у Москві й організованих місцевими агентами російського впливу. Обмежувальні й заборонні заходи в цій ситуації видаються недостатніми й не завжди ефективними. На часі деміфологізація історії т. зв. «Великої Вітчизняної війни» й усунення із суспільної свідомості ідеологічних штампів на кшталт «спільної перемоги», адже останні постріли на українських землях прозвучали не 9 травня, а тоді, коли радянськими репресивними органами був остаточно придушений спротив національного збройного підпілля. Історія участі Українського народу в Другій світовій війні і його боротьби проти іноземних загарбників у 20-і – 50-і роки ХХ ст. має бути ретельно досліджена і впроваджена до навчального процесу в закладах освіти. Вона також має стати основою для відповідних комеморативних практик на державному рівні.

З огляду на те, що радянські та російські моделі поглядів на II світову війну активно використовуються сьогодні в трактуванні війни на Східній Україні⁸⁸⁵, уже зараз потрібно працювати над виробленням інструментів історичної політики, найбільш ефективних для населення цих територій, яке, зазнавши потужної індоктринації сучасною російською міфологією, потребує особливих підходів, порівняно з жителями інших регіонів країни.

Гібридна війна з Росією зробила очевидним той факт, що здатність захисників Вітчизни протистояти ворогу формується не лише на рівні

⁸⁸⁵ Антифашистская борьба в Новороссии – 20 Мая 2015[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://antifashist.org/news/antifashistskaja_borba_v_novorossii/2015-05-20-3078

військового вишколу, але й на рівні світогляду, складовою якого є історична пам'ять.

Довідково. У зв'язку з цим були запроваджені нові календарні пам'ятні дні, пов'язані з воєнною історією і традиціями України – День захисника України 14 жовтня, День Десантно-штурмових військ Збройних Сил України 21 листопада, День прикордонника 30 квітня тощо. Дедалі більше частин Збройних Сил України й Національної гвардії отримують назви з іменами героїв національно-визвольних змагань – Чорних запорожців, Героїв Крут, гетьмана Петра Дорошенка та інших. Наприкінці квітня 2018 року наказом начальника Генерального штабу Збройних Сил України затверджено Програму заходів щодо відновлення та впровадження національних бойових традицій у Збройних Силах України, яка має стати важливим елементом реформування українського війська, позбавлення його радянських ідеологічних рудиментів. Впровадження національних бойових традицій переслідуватиме передусім виховну мету, адже для десятків тисяч призовників і контрактників служба в армії стає етапом їх соціалізації, формування громадянської й національної ідентичності.

Відновлення національної пам'яті безпосередньо пов'язане з національно-патріотичним вихованням. 13 жовтня 2015 року Президентом України був підписаний Указ «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки»⁸⁸⁶. Указом Кабінету Міністрів України давався двомісячний строк на розробку плану дій щодо реалізації Стратегії. Однак План дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки був затверджений Урядом лише 18 жовтня 2017 року⁸⁸⁷. Також до 31 грудня 2015 року мала бути затверджена державна цільова програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки. Відповідне завдання низці міністерств, обласним і Київській міській державним адміністраціям із терміном до 31 грудня 2016 року містилося в Розпорядженні Кабінету Міністрів України № 1400 від 25 грудня 2015 року «Про затвердження плану заходів щодо національно-патріотичного

⁸⁸⁶ Указ Президента України № 580 від 13 жовтня 2015 року «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>

⁸⁸⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України № 743 від 18 жовтня 2017 року «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250360515>

виховання молоді на 2016 рік»⁸⁸⁸. Однак цей документ, навіть із річним запізненням, не був підготовлений, хоча проект концепції такої програми існував уже в серпні 2015 року⁸⁸⁹. Натомість були розроблені обласні й районні програми з аналогічними назвами.

Водночас 31 вересня 2015 року Урядом була схвалена Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки, а 18 лютого 2016 року була затверджена й сама програма⁸⁹⁰. Цілі Стратегії й Державної цільової соціальної програми «Молодь України» певною мірою перетинаються: у першому випадку це «виховання громадянина-патріота України, утвердження любові до Батьківщини, духовності, моральності, шанобливого ставлення до національних надбань Українського народу», у другому – «створення сприятливих умов для розвитку й самореалізації української молоді, формування її громадянської позиції та національно-патріотичної свідомості». Однак завдання програми «Молодь України» значно ширші, ніж ті, що передбачені Стратегією – це розвиток неформальної освіти, забезпечення зайнятості молоді, забезпечення її житлом, розвиток молодіжного підприємництва тощо.

Порушення термінів виконання завдань, передбачених Указом Президента України № 580 від 13 жовтня 2015 року, скорочення внаслідок цього на рік терміну реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді, врешті-решт, наявність у цій сфері кількох близьких за змістом, але різних за походженням документів ставлять під сумнів ефективність виконання передбачених заходів.

Аналогічна ситуація з виконанням Указу Президента України № 534 від 1 грудня 2016 року «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню

⁸⁸⁸ Розпорядженні Кабінету Міністрів України № 1400 від 25 грудня 2015 року «Про затвердження плану заходів щодо національно-патріотичного виховання молоді на 2016 рік» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248748857>

⁸⁸⁹ Проект Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на 2016 – 2020 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/19580>

⁸⁹⁰ Постанова Кабінету Міністрів України № 148 від 18 лютого 2016 року «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dsmsu.gov.ua/media/2016/03/12/7/povnii_tekst_ostatochno__1_.pdf

національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості в цій сфері», у якому значна увага приділена збереженню історичної пам'яті Українського народу, подоланню існуючих стереотипів та пропагандистських міфів, спрямованих на руйнування його єдності. Відповідно до указу Кабінет Міністрів України в тримісячний термін, тобто до кінця лютого 2017 року, мав розробити «комплексний план заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості в цій сфері»⁸⁹¹. Однак цей план був затверджений лише 21 березня 2018 року, тобто із затримкою на рік⁸⁹².

У контексті відновлення національної пам'яті доцільно зробити таке:
Кабінету Міністрів України:

- вжити заходів щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки відповідно до Указу Президента України № 580 від 13 жовтня 2015 року; з 2019 року, проаналізувавши попередні підсумки плану дій із її виконання, підготувати пропозиції щодо подальшої роботи в цьому напрямі після 2020 року;
- забезпечити виконання Указу Президента України № 534 від 1 грудня 2016 року «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості в цій сфері», реалізацію Плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості в

⁸⁹¹ Указ Президента України № 534 від 1 грудня 2016 року «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/5342016-20814>

⁸⁹² Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 березня 2018 р. № 179-р «Про затвердження плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-zmicnennya-nacionalnoyi-yednosti-konsolidaciyi-ukrayinskogo-suspilstva-ta-pidtrimki-iniciativ-gromadskosti-u-zaznachenij-sferi>

зазначеній сфері, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 179 від 21 березня 2018 року.

Міністерству інформаційної політики України, Міністерству освіти й науки України, Українському інституту національної пам'яті:

- організувати фахову дискусію щодо прийнятної моделі спільного історичного наративу для українців і представників національних меншин, інкорпорації в історію України регіональних наративів.

Міністерству освіти й науки України, Міністерству культури України:

- розробити серію історико-культурних та просвітницьких проєктів, спрямованих на поширення в суспільстві історичних знань.

3.6.5. Збереження культурної спадщини

Актуалізація питання збереження культурної спадщини є важливим напрямом гуманітарної політики, бо значний обсяг і світова значущість національної спадщини, історична глибина її витоків, багатство міжнародних, міжкультурних зв'язків, відображене в артефактах, надають Україні місце поряд найбільш культурно розвинутих країн Європи. З іншого боку, визначити своє місце в європейському цивілізаційному просторі неможливо без знання власних культурних коренів, історично сформованих традицій, цінностей та ідеалів, втілених у багатстві та розмаїтті української культурної спадщини.

На основі культурної спадщини відбувається формування національної ідентичності, зокрема такої її важливої складової як історична пам'ять. В умовах гібридної війни, коли одним із напрямів діяльності агресора є заперечення не лише історичної суб'єктності українського народу, але й самого його існування, збереження та актуалізація культурної спадщини стають одними з головних питань національної безпеки.

Важливість цього напряму культурної політики засвідчили парламентські слухання «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної

спадщини в Україні», що відбулися 18 квітня 2018. Їх актуальність зумовлена й тим, що, відповідно до рішення Європейського Парламенту від 27 квітня 2017 року, 2018 рік проголошено роком Культурної спадщини в Європі.

У галузі збереження культурної спадщини є низка проблем, серед яких потрібно виокремити такі.

1. Відсутність єдиної чіткої системи державного управління охороною культурної спадщини. Державна служба з питань національної культурної спадщини була ліквідована в березні 2011 року⁸⁹³. Відтоді в складі Міністерства культури України існує управління охорони культурної спадщини, але цього вочевидь недостатньо. Відсутня й управлінська вертикаль у вигляді відділів з охорони культурної спадщини в обласних адміністраціях, а отже, і контроль за станом збереження пам'яток культури на місцях. Країна потребує окремого урядового органу з питань національної культурної спадщини з відповідними регіональними підрозділами, до сфери компетенції яких мають входити не лише облікові, дозвільні й контрольно-наглядові функції, але й питання дослідження, реставрації, збереження і використання пам'яток, інакше дієздатність такого органу буде частковою.

2. Недоліки чинного законодавства. Законами України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини» та ратифікованою Україною Європейською конвенцією про охорону археологічної спадщини до обов'язку держави належить забезпечувати збереження та дослідження культурної, зокрема, археологічної спадщини, однак виконанню цього обов'язку перешкоджають певні протиріччя в законодавчій сфері та неузгодженості між законодавством і деякими нормативними документами, що регулюють будівельну діяльність.

Довідково. Так, прийнятим 17 лютого 2011 року Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» було скасоване положення Закону «Про охорону культурної спадщини» про обов'язковість погодження регіональними органами охорони культурної спадщини програм і проектів будівельних робіт

⁸⁹³ Постанова Кабінету Міністрів України № 346 від 28 березня 2011 року «Про ліквідацію урядових органів». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/346-2011-%D0%BF>

на пам'ятках національного значення, їх територіях, в історико-культурних заповідниках, на історико-культурних заповідних територіях, у зонах охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць. Водночас із Закону «Про охорону археологічної спадщини» була вилучена ст. 9–1, про обов'язковість наукової археологічної експертизи перед погодженням проектів землеустрою, якими передбачається використання земельних ділянок для проведення містобудівних, архітектурних, будівельних робіт, виконання яких може позначитися на стані об'єктів археологічної спадщини. Були внесені зміни до Закону «Про архітектурну діяльність», зокрема, третій абзац ст. 7 набув такої редакції: «Проектна документація на будівництво об'єктів, розроблена відповідно до містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки, не підлягає погодженню з відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, органами охорони культурної спадщини»⁸⁹⁴.

У 2013 році Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства (Мінрегіон України) була вилучена з державних будівельних норм (ДБН) норма про процедуру археологічних вишукувань перед початком будівельних/земляних робіт, унаслідок чого, за даними Інституту археології НАН України та ВГО «Спілка археологів України», у процесі земляних робіт були знищені біля сотні об'єктів археологічної спадщини.

Відсутні дієві механізми покарання за порушення Закону «Про охорону культурної спадщини», зокрема, доведення до аварійного стану або знищення пам'яток історії й культури, будівництво в буферних зонах пам'яток всесвітнього значення, що входять до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. Досить часто, навіть у центрі столиці, можна побачити старовинні будівлі в напівзруйнованому стані, на яких висять пам'яткоохоронні знаки. Порушники ж закону завжди мають можливість відбутися дрібним штрафом, зареєструвавши об'єкт на фізичну особу, передбачена сума штрафу для якої на два порядки менша, ніж для юридичної.

3. Недостатнє фінансування, що обмежує можливості дослідження і збереження об'єктів культурної спадщини, зокрема нерухомих пам'яток, значна частина яких у багатьох регіонах України має незадовільний технічний стан. Відомі непоодинокі випадки вже незворотних втрат у цій сфері. Однак можливості державного й обласних бюджетів обмежені. Отже, необхідно створювати умови для розвитку меценатства і благодійництва в пам'яткоохоронній сфері, долаючи надмірне одержавлення функцій

⁸⁹⁴ Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності». Прикінцеві положення. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3038-17/page>

збереження культурної спадщини; розширити повноваження дорадчих органів і збільшити роль неурядових організацій в охороні пам'яток культури. Чітке бачення організаційних форм і механізмів, за рахунок яких громадянське суспільство зможе брати безпосередню, а не допоміжну участь у пам'яткоохоронній діяльності, залучення досвіду зарубіжних благодійних організацій, які опікуються у своїх країнах значною кількістю пам'яток історії та культури, не лише відроджують і зберігають їх, але й ефективно використовують на благо суспільства зможе повернути ситуацію на краще. Прикладом можуть слугувати «національні трасти», які довели свою ефективність у Великій Британії та деяких інших країнах.

4. Проблема обліку об'єктів культурної спадщини. На території України налічується близько 130 тис. пам'яток культурної спадщини, проте до Державного реєстру нерухомих пам'яток України занесені тільки 7 % від цієї кількості, і сам реєстр не містить багатьох важливих даних, зокрема, про стан збереження пам'ятки, межі її території, власників тощо. Лише 9 % із 130 тис. пам'яток мають затверджені зони охорони. Останніми роками на практичний рівень винесене питання створення загальнодержавного електронного інформаційного ресурсу культурної спадщини й культурних цінностей. Загалом це справа державної ваги, оскільки максимально повна, постійно оновлювана інформація про українські пам'ятки, зокрема, і музейні колекції, має стати частиною світового інформаційного простору. Міністерством культури розроблено концепцію впровадження електронного обліку і презентації об'єктів культурної спадщини та культурних цінностей на 2017–2020 роки. Фахівцями розробляється відповідна методична база, підготовлені пілотні проекти. Розроблено та затверджено уніфіковану схему метаданих для електронного обліку музейних цінностей. Втім, перешкоди технічного характеру дуже гальмують цю роботу, – лише приблизно 50 українських музеїв ведуть облік музейних предметів в електронному

вигляді⁸⁹⁵.

5. Втрати національної культурної спадщини, пов'язані з гібридною війною Росії проти України, далеко не всі з яких можна виміряти в грошовому еквіваленті. Унаслідок окупації Криму за межами українського культурного простору залишилися 39 музейних установ, підпорядкованих Міністерству культури України, з понад 1 млн 200 тис. предметів, що входять до державної частини Музейного фонду України, а також 1 млн 600 тис. архівних справ⁸⁹⁶.

Довідково. На півострові перебуває понад 10 тис. нерухомих об'єктів культурної спадщини, зокрема включений до Списку світової спадщини ЮНЕСКО Херсонес Таврійський та його хора, а також п'ять об'єктів із Попереднього списку ЮНЕСКО – Палац кримських ханів і Чуфут-Кале (м. Бахчисарай), комплекс пам'яток Судацької фортеці 6–16 ст., Кримська астрофізична обсерваторія, пости та укріплення на торгових шляхах генуезців від Чорного до Середземного моря, культурний ландшафт «печерних міст» Кримської Готії (Мангуп-Кале та Ескі-Кермен).

Включення кримських пам'яток історії й культури до Єдиного державного реєстру об'єктів культурної спадщини народів Російської Федерації потрібно розглядати не інакше як спробу привласнення культурної спадщини України.

Нині в окупованому Криму без будь-яких законних підстав працюють російські археологічні експедиції й немає жодних гарантій, що найбільш цінні знахідки не опиняться в Москві чи Петербурзі.

Довідково. Відомі випадки незаконного переміщення культурних цінностей із кримських культурних установ до Росії для організації виставок, зокрема 38 картин із колекції Національної картинної галереї ім. І. Айвазовського (м. Феодосія), 450 артефактів, які представляють історію Боспорського царства з VII століття до н. е. до I століття н. е., з фондів Східно-Кримського історико-культурного музею-заповідника в м. Керч⁸⁹⁷.

З осені 2017 року триває так звана «реставрація» Ханського палацу в Бахчисараї, яка, по суті, знищує його як історико-архітектурну пам'ятку. На думку експертів, через

⁸⁹⁵ У Будинку Уряду відбулася експертна зустріч з питань створення реєстру обліку музейних предметів в електронній формі. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245306985

⁸⁹⁶ Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації. Матеріали Круглого столу “Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення”, м. Київ, 12 листопада 2015 р. – К.: 2016 – 92 с. – с. 5-6.

⁸⁹⁷ Росія проводить незаконні археологічні розкопки в Криму, – ЮНЕСКО [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/culture/2017/09/18/376789_rosiya_provodit_nezakonni.html

численні порушення норм реставраційних робіт, цей об'єкт може бути назавжди втрачений для Списку світової спадщини ЮНЕСКО, до якого його планувалося внести⁸⁹⁸.

Це є грубим порушенням Гаазької конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту й Першого протоколу до неї, який забороняє проведення будь-яких археологічних розкопок на окупованій території, а також будь-які переміщення культурних цінностей, що перебувають на ній. Згадані та інші порушення міжнародного права, що їх здійснила Росія в АР Крим, стали предметом обговорення на 204-ї сесії Виконавчої ради ЮНЕСКО, яка проходила 9–17 квітня в Парижі⁸⁹⁹.

Драматична ситуація зі збереженням культурної спадщини склалася на Донбасі, на територіях, що знаходяться поза контролем української влади.

Довідково. На Донбасі на початку 2014 року перебували майже 260 об'єктів, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, багато музейних установ, не кажучи вже про величезну кількість архівних документів (загалом 3 млн 300 тис. архівних справ)⁹⁰⁰. З початку бойових дій на Донбасі в засобах масової інформації регулярно з'являлися повідомлення про руйнування чи пошкодження церков, музеїв, пам'ятників, архітектурних споруд, наприклад, однієї з найстаріших церков Луганської області – Свято-Троїцького храму у м. Попасна, Донецького обласного краєзнавчого музею, Донецького музею Великої Вітчизняної війни, Донецького обласного художнього музею, Луганського обласного краєзнавчого музею, Музею історії та культури м. Луганська, Краєзнавчого музею в Станиці-Луганській, Народного краєзнавчого музею у м. Чорнухине, будівлі вокзалу в м. Дебальцеве⁹⁰¹.

Проте повної інформації немає через неможливість моніторингу на цих територіях. Тому Міністерство культури почало збір інформації, про факти руйнування чи пошкодження об'єктів культурної, природної та індустріальної спадщини внаслідок окупації Криму чи ведення військових дій на території зони АТО за допомогою громадськості. Інформацію передбачається використовувати для підготовки звернень до міжнародних

⁸⁹⁸ Ханський палац у Бахчисарайі назавжди втрачено для ЮНЕСКО, – екс-голова Рескомнацу Криму [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/culture/2017/12/24/385745_hanskiy_palats_bahchisarai_nazavzhdi.html

⁸⁹⁹ Прямий моніторинг ЮНЕСКО в Криму: місія неможлива? [Електронний ресурс] – Режим доступу:

⁹⁰⁰ Там само. – с. 6.

⁹⁰¹ О. Бережнюк. Під час бойових дій безупинно знищуються пам'ятки культури. Чи вдасться зберегти історичне обличчя Донбасу? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://m.day.kiev.ua/uk/article/tema-dnya-cuspilstvo/vtratyu-budut-kolosalni>

організацій, зокрема, Ради Європи, ЮНЕСКО та ОБСЄ, як доказів необхідності роботи міжнародних моніторингових місій на територіях, що не контролюються українською владою⁹⁰². Усі порушення національного та міжнародного законодавства мають бути задокументовані й додані до переліку злочинів агресора проти України.

У зв'язку з вищезазначеним доцільно вжити таких заходів:

- створити окремий державний орган з охорони культурної спадщини і відповідну управлінську вертикаль;
- ухвалити зміни до законів «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про регулювання містобудівної діяльності», які забезпечували б обов'язковість погодження регіональними органами охорони культурної спадщини програм і проектів будівельних робіт на територіях, що мають історико-культурне значення, а також проведення наукової археологічної експертизи перед погодженням відповідних проектів землеустрою;
- забезпечити регулярний моніторинг дотримання чинного законодавства про охорону культурної та археологічної спадщини в ході виділення земельних ділянок під будівельні роботи і проведення будівельних робіт;
- істотно підвищити розмір штрафів за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини для фізичних осіб;
- розробити дієві правові механізми примусового відчуження на користь держави чи місцевих громад приватних об'єктів культурної спадщини, що перебувають під загрозою серйозного пошкодження або знищення;
- прискорити створення загальнодержавного електронного інформаційного ресурсу культурної спадщини й культурних цінностей, передбачивши розробку чітких критеріїв та процедур занесення і

⁹⁰² Міністерство культури України збирає інформацію про зруйновані чи пошкоджені внаслідок окупації чи ведення військових дій об'єкти культурної, природної та індустріальної спадщини на території Кримського півострова та зони АТО. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=244948665&cat_id=244938280

вилучення з нього відповідних об'єктів, розширеного переліку даних про занесені об'єкти;

- прийняти закон про приєднання України до Другого Протоколу до Гаазької Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, який передбачає дієві заходи щодо порушників Конвенції включно з кримінальним переслідуванням і екстрадицією конкретних осіб, що скоїли злочини, пов'язані зі знищенням, викраденням культурних цінностей, нападами на них, використанням у воєнних цілях.

3.6.6. Мова як чинник національної ідентифікації

Захист, всебічний розвиток та забезпечення умов для зміцнення позицій української мови як державної належать до пріоритетних питань порядку денного творення національної держави, що будується на засадах національних цінностей, демократії та європейського вибору. Зважаючи на унікальність місця й ролі української мови в житті українського суспільства та національному державотворенні, можна стверджувати, що українська мова виступає ключовим чинником консолідації українського суспільства навколо національних і європейських цінностей, державного суверенітету та єдиного бачення спільного майбутнього.

В умовах протистояння зовнішній агресії значущість української мови набуває й у безпосередньо безпекового й оборонного вимірів. Чинна російська влада в гібридній війні проти України широко застосовує арсенал засобів деструктивного впливу інформаційного, ідеологічного та психологічного характеру. У період посилення політичної нестабільності, пов'язаної з новим політичним циклом, тиск на Україну по цих напрямках лише зростатиме, що зумовлює актуальність питання зміцнення позицій державної мови як у короткотерміновій, так і в тривалішій перспективі.

Довідково. За результатами соціологічних досліджень, минулого року становище української мови в Україні загалом продовжувало поліпшуватися.

Так, згідно зі зведеними й узагальненими даними Державної служби статистики, соціологічних досліджень та моніторингових оглядів, оприлюдненими в аналітичному огляді «Становище української мови в Україні у 2017 році», підготовленому громадською організацією «Простір свободи», українську мову називають рідною дедалі більше українців – 68 % (дані без урахування окупованих територій). Це на 10 % більше ніж п'ять років тому⁹⁰³. Водночас мовна практика, яке й раніше, децю відстає від мовної ідентифікації: Розмовляють завжди або переважно українською удома 46–50 % українців, російською – 26–32 % (решта респондентів послуговуються в приватному житті обома мовами). Найважливіша природна причина цього полягає в значній усталеності домінуючих соціальних практик, які для своєї зміни потребують тривалого періоду часу. Проте з факту розбіжності мовної ідентифікації й мовної практики в сучасній Україні впливає й ще один важливий висновок: суспільство готове до подальших кроків із розширення сфери функціонування української мови, і, більше того, має потужний об'єктивний запит на такі дії⁹⁰⁴.

За даними соціологічних досліджень, 64 % українців однозначно вважають, що «держава має насамперед підтримувати українську мову», 19 % – що «всі мови однаковою мірою», 10 % – що «в кожній частині країни – ту мову, яку там найбільше вживають», і лише 2 % – що російську. Останній показник заслуговує на особливу увагу, вказуючи на те, що частка громадян України, які недвозначно підтримують посилення статусу російської мови знизилась до межі статистичної похибки. У динаміці процесу варто відзначити, що за три роки (2014–2017) частка прихильників поширення української мови зросла на 11 %, а частка тих, хто підтримує підвищення статусу російської навпаки, знизилася, на 9 %.

Українська мова вже традиційно домінує в галузі освіти та в органах державної влади. Завдяки ухваленим й імplementованим законодавчим актам останнього часу зміцнення позицій державної мови відзначається в кінопрокаті, радіоефірі та на ринку друкованої продукції.

Втім, законодавчо передбачене збільшення обсягу телевізійного мовлення державною мовою виконується не уповні, однак можна

⁹⁰³ Українці підтримують зміцнення позицій української мови, але в багатьох сферах і далі домінує російська // Простір свободи, 8 грудня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dobrovol.org/article/353/>

⁹⁰⁴ Становище української мови за рік поліпшилося. Інфографіка до свята // Новинарня, 9.11.2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://novynarnia.com/2017/11/09/stanovishhe-ukrayinskoyi-movi-za-rik-polipshilosya-infografika-do-svyata/>

прогнозувати подальші позитивні зміни – бо тенденція збільшення частки мовлення українською, скорочення часу російськомовних та двомовних ефірів позитивна.

Важливим показником посилення позицій української мови в надзвичайно важливій для всієї гуманітарної сфери галузі книговидавництва є той факт, що зараз у книгарнях люди в півтора раза більше обирають українські переклади іншомовних книжок, ніж російські, хоча ще п'ять років тому ситуація була діаметрально протилежною.

Початок радикальних позитивних змін відзначається й у чи не найбільш проблемній публічній сфері функціонування мови – у наданні послуг, торгівлі та рекламі.

Довідково. Нині 54 % громадян вважають, що працівники торгівлі та сфери послуг на всій території України повинні відповідати покупцям, клієнтам і замовникам українською. Водночас наявне становище саме в зазначених галузях суспільного життя досі залишається найбільш тривожним. Так, було відзначено скорочення кількості й питомої ваги вивісок та зовнішньої реклами українською, лише в половині закладів україномовному клієнту відповідають українською. Ще більш неприйнятною є ситуація в торгівлі: українською тут відповідають лише 44 % продавців та консультантів⁹⁰⁵.

Очевидно, що на часі вжиття заходів, спрямованих на зміцнення позицій української мови в цих сферах. Доцільним видається ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правового регулювання у сферах реклами та обслуговування», який чітко визначатиме норми вживання державної та інших мов у рекламі та обслуговуванні, захищаючи українську мову як державну та права споживачів на отримання необхідної інформації про товар, роботу чи послугу, а також обслуговування державною мовою, зокрема передбачивши вимогу до замовників і виробників реклами щодо необхідності дотримання чинних норм і правил українського правопису. Важливим у цьому контексті є оприлюднення для фахового та громадського обговорення

⁹⁰⁵ Становище української мови за рік поліпшилося. Інфографіка до свята // Новинарня, 9.11.2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://novynarnia.com/2017/11/09/stanovishhe-ukrayinskoyi-movi-za-rik-polipshilosya-infografika-do-svyata/>

Міністерством освіти й науки України Проекту нової редакції Українського правопису, розроблений на фундаменті української правописної традиції з урахуванням новітніх мовних явищ, що набувають поширення в різних сферах суспільного, наукового та культурного життя⁹⁰⁶. Кодифікація в новій редакції Українського правопису засадничих, найбільш поширених або спірних орфографічних положень сприятиме належному правозастосуванню законодавчих актів, спрямованих на захист української мови.

Однією з найважливіших подій, що відкривають шлях для проведення подальшої системної мовної політики, спрямованої на подолання загроз мовній ідентичності та національній безпеці, стало скасування Закону України «Про засади державної мовної політики» (також відомого під назвою «закону Ківалова-Колесніченка»). Скасований рішенням КСУ Закон «Про засади державної мовної політики» був яскравим прикладом використання проросійськими політичними силами за кураторства спецслужб РФ формально нейтральних і таких, що відповідають букві європейського законодавства, нормативних положень із метою ослаблення єдності українського суспільства й національної безпеки України.

Вагомим кроком у здійсненні державної мовної політики є підписання наприкінці травня 2018 року Президентом України Указу «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України»⁹⁰⁷. Указом передбачено розробку й затвердження державної цільової програми на 2018–2028 роки, спрямованої на забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, створення

⁹⁰⁶ МОН пропонує для громадського обговорення проект нової редакції Українського правопису // Веб-сайт МОНУ, 15.08.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proekt-novoyi-redakcii-ukrayinskogo-pravopisu>

⁹⁰⁷ Президент підписав Указ «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-ukaz-pro-nevidkladni-zahodi-shodo-zmicnen-47870>

єдиного культурного простору України та збереження цілісності культури⁹⁰⁸. Також йдеться про створення умов для забезпечення реалізації громадянами права на одержання інформації українською мовою, зокрема через друковані засоби масової інформації, рекламу тощо.

Зокрема, у рамках реалізації зазначеної програми потрібно передбачити кроки щодо переосмислення викладання і вивчення української мови на всіх рівнях системи освіти. Саме на уроках української мови, за умови нових методологічних підходів, діти матимуть можливість опанувати навички критичного мислення, функціональної грамотності, медіаосвіти. Необхідно, щоб українська мова для нашого молодого покоління стала головним інструментом мислення, розуміння, аналізу, повсякденного спілкування в усіх життєвих контекстах. Це – один із найдієвіших та найперспективніших чинників забезпечення єдності нації, спільності цінностей, культури та бачення майбутнього, що вимагає оновлення підходів до мовної освіти, переосмислення її цілей, прийомів і методів.

3.6.7. Залучення діаспори до консолідації українського суспільства

Українська діаспора складає, за різними підрахунками, від 10 до 15 млн осіб, хоча іноді називаються й більші цифри – до 20 млн Великі українські спільноти існують у багатьох країнах Європи, Північної та Південної Америки, Азії, в Австралії, але найчисельніші – у Росії (4,3 млн), США (2 млн), Канаді (1 млн)⁹⁰⁹. Щоправда, умови існування західної і східної діаспори завжди були дуже різними, що не могло не позначитися на спроможності збереження ними своєї національної ідентичності й напрямках їх активності. У демократичних країнах Заходу українці мали, як правило, достатньо можливостей для національного самовираження, організованої освітньої, культурної, релігійної й політичної діяльності, у тому числі,

⁹⁰⁸ Указ Президента України №156/2018 «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/1562018-24258>

⁹⁰⁹ Українська діаспора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna-ukraina.com.ua/diaspora/>

спрямованої на підтримку історичних прагнень українського народу бути сувереном на своїй землі. У СРСР така діяльність вважалася політичним злочином. На жаль, ситуація принципово не змінилася й після його розпаду, що свідчить про незмінно імперську, шовіністичну сутність спадкоємця СРСР – Російської Федерації.

Найбільш масовим і репрезентативним об'єднанням української діаспори є створений у 1967 році Світовий Конгрес Українців (до 1993 року – Світовий конгрес вільних українців), який охоплює понад 150 українських організацій у 33 країнах світу й координує їх діяльність. Головною метою СКУ від самого його заснування була допомога українському народу в його боротьбі за державну незалежність, а після її здобуття – просування інтересів України у світі. Серед інших важливих цілей Конгресу можна назвати збереження в діаспорі і в Україні української ідентичності, мови, культури, духовності, сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні і взагалі її демократизації, сприяння євроінтеграції України і зміцненню її державності, підвищення її авторитету на міжнародній арені. У 2017 році 50-річчя заснування Світового Конгресу Українців було відзначене на державному рівні⁹¹⁰.

Значну роль у консолідації українського суспільства, вихованні молоді, зближенні діаспори з Українським народом відіграє національна скаутська організація Пласт, яка має понад 100-річну історію й нині діє в багатьох країнах світу. В Україні її діяльність поширюється на 23 області. Мета Пласту – «сприяти всебічному, патріотичному вихованню та самовихованню української молоді на засадах християнської моралі; спираючись на ідейні засади Пласту, виховувати молодь на свідомих, відповідальних і повновартісних громадян місцевої, національної та світової спільноти, провідників суспільства»⁹¹¹. Серед вихованців Пласту можна назвати таких

⁹¹⁰ Постанова Верховної Ради України № 1807 від 22 грудня 2016 року «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1807-19>

⁹¹¹ Пласт – національна скаутська організація України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/about-plast/goal/>

видатних особистостей як верховний архієпископ Української греко-католицької церкви, кардинал Любомир Гузар і економіст, громадський діяч та меценат Богдан Гаврилишин, чий внесок у розбудову української державності і громадянського суспільства важко переоцінити.

Сучасні умови диктують нові форми взаємодії України й діаспори. До таких належить, зокрема, заснована в січні 2015 року міжнародна громадська організація Global Ukraine, яка охоплює своєю діяльністю молодих, освічених представників останніх хвиль еміграції, що не лише не бажають позбутися зв'язків із Батьківщиною, а прагнуть працювати для її розвитку, просування її інтересів у світі, використовуючи сучасні комунікативні технології, засоби народної дипломатії. Мета Global Ukraine – «розвиток стратегії народної культурної та бізнес дипломатії за допомогою розбудови комунікаційної платформи з нашими Global Ukrainians – найактивнішими українськими лідерами на глобальному рівні»⁹¹². З 2015 по 2018 рік організацією були проведені шість форумів Global Ukrainians, створена комунікативна платформа MyGlobalUkrainians, яка водночас є й соціальною мережею, напрямками діяльності якої є: інформаційно-аналітична діяльність; культурна дипломатія; бізнес-дипломатія; освітні проекти; соціально-гуманітарні проекти; медична діяльність; туристична діяльність. Серед конкретних проектів можна назвати проект Global Ukraine News, метою якого є «створення інформаційно-аналітичного агентства глобального характеру, котре сприятиме поширенню об'єктивної поточної та аналітичної інформації про Україну, що позитивно впливатиме на сприйняття України в Європі та світі»⁹¹³. Можна сказати, що стратегічною метою міжнародної організації Global Ukraine є адаптація української держави й суспільства до економічних, культурних, інформаційних реалій глобалізованого світу, виведення їх у цьому світі на лідерські чи, принаймні, перспективні позиції. Ця мета може здаватися надто амбіційною, однак їй немає розумних

⁹¹² Сайт Міжнародної організації Global Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://global-ukraine.com/viziya-misiya-tsinnosti/#>

⁹¹³ Там само.

альтернатив, оскільки культурний ізоляціонізм, ігнорування світових тенденцій в економіці, політиці, гуманітарній сфері – це прямий шлях до маргіналізації й деградації суспільства.

Потрібно враховувати, що українська діаспора – це надзвичайно складний соціокультурний організм. Вона формувалася протягом понад століття в дуже різних історичних умовах і, відповідно, у ній склалися різні традиції та світогляди – від надзвичайно консервативних до цілком ліберальних. Їх не завжди буває легко узгодити, однак настає момент істини, коли ці відмінності стають другорядними, а на перший план виходить бажання допомогти Батьківщині у важку хвилину. Тому Українська держава повинна вітати й підтримувати всі здорові та реалістичні ініціативи, що виходять від організацій діаспори і стосуються її розвитку та національної безпеки. Також і діаспора має право розраховувати на повсякчасну увагу й підтримку з боку України.

СТАТИСТИЧНІ ТАБЛИЦІ

Джерела:

Державна служба статистики України
Міністерство фінансів України
Національний банк України

Статистичні таблиці Державної служби статистики України містять інформацію без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, починаючи з 2014 р. – також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Умовні позначення

Тире (–)	явищ не було
Три крапки (...)	відомості відсутні
Нуль (0; 0,0)	явища відбулися, але у вимірах менших за ті, що можуть бути виражені використаними у таблиці розрядами
Символ (х)	заповнення рубрики за характером побудови таблиці не має сенсу
«з них», «у тому числі»	наведено не всі доданки загальної суми

Примітка. В окремих випадках сума складових може не дорівнювати підсумку у зв'язку з округленням даних.

1. Основні соціально-економічні показники

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах) ¹ , млн грн	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1988544	2385367	2982920 ²
у розрахунку на одну особу ¹ , грн	24798	29980	32480	33965	36904	46413	55899	70210 ²
Основні засоби (у фактичних цінах на кінець року), млрд грн	x	x	x	x	13752 ³	7641 ³	8177 ³	...
Ступінь зносу основних засобів, %	x	x	x	x	83,5 ³	60,1 ³	58,1 ³	...
Доходи населення, млн грн	1052997	1210853	1394132 ¹	1478073 ¹	1516768 ¹	1772016 ¹	2051331 ¹	2579147 ^{1,2}
Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %	109,4	104,5	99,8	100,5	124,9	143,3 ⁴	112,4 ⁴	113,7 ⁴
Індекс цін виробників промислової продукції (грудень до грудня попереднього року), %	101,8	131,8	125,4 ⁴	135,7 ⁴	116,5 ⁴
Індекс цін реалізованої продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами (до попереднього року), %	127,0	113,7	107,2	97,3	124,3	154,5	109,0	111,5
Фінансовий результат до оподаткування ⁵ , млрд грн	58,7	121,1	102,1	33,8	-523,6	-340,1	-22,9	287,9 ²
Обсяг реалізованої промислової продукції, млрд грн	1043,1	1305,3	1367,9	1322,4	1428,8	1776,6	2158,0 ²	2608,0 ²
Капітальні інвестиції (у фактичних цінах), млрд грн	180,6	241,3	273,3	249,9	219,4	273,1	359,2	448,5
Прийняття в експлуатацію загальної площі житла ⁶ , млн м ²	8,6	8,7	9,8	9,9	9,7	11,0	9,4	10,2
Перевезення вантажів усіма видами транспорту, млрд т	1,7	1,9	1,8	1,8	1,6	1,5	1,5	1,6
Відправлення пасажирів транспортом загального користування, млрд	6,5	6,6	6,5	6,2	5,9	5,2	4,9	4,6
Експорт товарів і послуг, млрд дол. США	61,7 ⁷	80,4 ⁷	80,4 ⁷	74,8 ⁸	64,1 ⁸	46,8 ⁸	45,1 ⁸	52,6
Імпорт товарів і послуг, млрд дол. США	65,7 ⁷	87,2 ⁷	89,7 ⁷	83,3 ⁸	60,8 ⁸	43,0 ⁸	44,6 ⁸	55,1
Коефіцієнт покриття експортом імпорту, %	0,94	0,92	0,90	0,90	1,06	1,09	1,01	0,95
Чисельність постійного населення (на кінець року), млн осіб	43,3	43,1	43,0	42,9	42,8 ⁹	42,6 ⁹	42,4 ⁹	42,2 ⁹
Природний приріст, скорочення (-) населення, тис. осіб	-193,9	-156,7	-139,5	-154,9	-166,4	-183,0	-186,6	-210,1
Кількість зайнятого населення віком 15–70 років, тис. осіб	19180,2	19231,1	19261,4	19314,2	18073,3	16443,2 ⁴	16276,9 ⁴	16156,4 ⁴
Кількість безробітного населення віком 15–70 років (за методологією МОП), тис. осіб	1713,9	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6	1654,7 ⁴	1678,2 ⁴	1698,0 ⁴
Рівень безробіття населення віком 15–70 років (за методологією МОП), у % до економічно активного населення відповідного віку	8,2	8,0	7,6	7,3	9,3	9,1 ⁴	9,3 ⁴	9,5 ⁴
Кількість зареєстрованих безробітних (на кінець року), тис. осіб	524,1	460,9	486,7	469,0	512,2	490,8 ⁴	390,8 ⁴	354,4 ⁴
Рівень зареєстрованого безробіття, у % до населення працездатного віку	2,0	1,8	1,9	1,8	1,9	1,9 ⁴	1,5 ⁴	1,4 ⁴
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	2250	2648	3041	3282	3480	4195 ⁴	5183 ⁴	7104 ⁴

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.», затверджених наказом Держстату України від 17.12.2013 р. № 398.

² Дані попередні.

³ Не включено вартість основних засобів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

⁴ Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

⁵ Дані наведено без урахування результатів діяльності бюджетних установ

⁶ У 2010–2016 рр. – з урахуванням обсягів житла, прийнятого в експлуатацію відповідно до порядків, затверджених наказами Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 24.04.2015 р. № 79, від 19.03.2013 р. № 95 та від 24.06.2011 р. № 91, та Тимчасового порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09.09.2009 р. № 1035.

⁷ Дані уточнено відповідно до «Методики ретроспективного перерахунку вартості послуг з переробки у зовнішньоекономічній діяльності», затвердженої наказом Держстату України від 31.12.2014 р. № 419.

⁸ Для уникнення подвійного обліку загальні обсяги товарів та послуг розраховані за формулою: усього (товари і послуги) = товари + послуги – вартість послуг з переробки давальницької сировини.

⁹ Розрахунки (оцінки) чисельності населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання.

2. Індекси основних соціально-економічних показників

(до попереднього року; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Валовий внутрішній продукт (у цінах попереднього року) ¹	104,1	105,5	100,2	100,0	93,4	90,2	102,4	102,5 ²
у розрахунку на одну особу ¹	104,5	105,9	100,5	100,2	93,7	90,6	102,9	103,0 ²
Доходи населення (номінальні)	123,1	115,0	114,6 ¹	106,0 ¹	102,6 ¹	116,8 ¹	115,8 ¹	125,7 ^{1,2}
Фінансовий результат до оподаткування ³	...	206,1	84,3	33,1	x	x	x	x
Продукція промисловості	112,2	108,0	99,3	95,7	89,9	87,0	102,8	100,4
Продукція сільського господарства	98,6	120,2	96,1	113,6	102,2	95,2	106,3	97,8
Капітальні інвестиції	x	114,2	108,3	92,1	75,9	98,3	118,0	122,1
Прийняття в експлуатацію загальної площі житла	146,8	100,9	112,5	101,8	97,9	113,4	84,8	109,0
Перевезення вантажів усіма видами транспорту	108,8	107,1	97,3	100,1	90,1	90,8	104,6	102,6
Відправлення пасажирів транспортом загального користування	93,7	101,6	97,5	96,5	94,7	87,5	93,9	100,3
Оборот роздрібної торгівлі (у порівнянних цінах) ⁴	109,8	114,7	114,7	108,6	91,2	80,2	104,3	106,5
Експорт товарів і послуг	80,7 ⁵	130,3 ⁵	99,9 ⁵	93,1 ⁶	85,7 ⁶	73,0 ⁶	96,4 ⁶	116,6 ⁶
Імпорт товарів і послуг	77,7 ⁵	132,6 ⁵	102,9 ⁵	92,9 ⁶	72,9 ⁶	70,7 ⁶	103,7 ⁶	123,6 ⁶
Чисельність постійного населення (на кінець року)	99,6	99,7	99,8	99,7	99,7	99,6	99,6	99,5
Кількість зайнятих	100,4	100,3	100,2	100,3	93,6	... ⁷	99,0 ⁸	99,3 ⁸
Кількість безробітних (за методологією МОП)	91,2	97,0	95,7	95,0	122,3	... ⁷	101,4 ⁸	101,2 ⁸
Кількість зареєстрованих безробітних (на кінець року)	102,2	87,9	105,6	x	109,2	95,8 ⁸	79,6 ⁸	90,7 ⁸
Середньомісячна заробітна плата								
номінальна	117,6	117,7	114,8	107,9	106,0	120,5 ⁸	123,6 ⁸	137,1 ⁸
реальна	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8 ⁸	109,0 ⁸	119,1 ⁸

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.», затверджених наказом Держстату України від 17.12.2013 р. № 398.

² Дані попередні.

³ Дані наведено без урахування результатів діяльності бюджетних установ.

⁴ Дані до 2016 р. включно наведено щодо юридичних осіб-підприємців, які здійснювали діяльність із роздрібної торгівлі, з 2017 р. – щодо юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля.

⁵ Дані уточнено відповідно до «Методики ретроспективного перерахунку вартості послуг з переробки у зовнішньоекономічній діяльності», затвердженої наказом Держстату України від 31.12.2014 р. № 419.

⁶ Для уникнення подвійного обліку загальні обсяги товарів та послуг розраховані за формулою: усього (товари і послуги) = товари + послуги – вартість послуг з переробки давальницької сировини.

⁷ Порівняння даних неможливе через зміну в організації обстеження.

⁸ Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

НАЦІОНАЛЬНІ РАХУНКИ

3. Валовий внутрішній продукт

Рік	У фактичних цінах		Індекси фізичного обсягу, %				Індекс-дефлятор, % до попереднього року
	валовий внутрішній продукт, млн грн	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу, грн	до попереднього року		2010 = 100		
			валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	
2010	1079346	24798	104,1	104,5	100,0	100,0	113,7
2011	1299991	29980	105,5	105,9	105,5	105,9	114,2
2012	1404669	32480	100,2	100,5	105,7	106,4	107,8
2013	1465198	33965	100,0	100,2	105,7	106,6	104,3
2014	1586915	36904	93,4	93,7	98,8	100,0	115,9
2015	1988544	46413	90,2	90,6	89,1	90,5	138,9
2016	2385367	55899	102,4	102,9	91,3	93,1	117,1

2017 ¹	2982920	70210	102,5	103,0	93,6	95,9	122,0
-------------------	---------	-------	-------	-------	------	------	-------

¹ Дані попередні.

4. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності

(у фактичних цінах; млн грн)

Випуск

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ¹
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	189373	253485	261707	306998	381227	558788	655569	...
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	118720	156001	151486	153957	156192	186194	253770	...
Переробна промисловість	792317	948757	952726	883426	975675	1206047	1458786	...
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	93571	123383	137976	134516	148408	176768	242236	...
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	24060	24831	22859	21334	23465	26982	30680	...
Будівництво	132351	159378	178225	167196	162551	188595	240327	...
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	283566	347459	382352	391144	442955	549163	645171	...
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	161779	205952	212286	219891	217287	295634	341938	...
Тимчасове розміщення й організація харчування	19910	22234	22024	21917	21438	25458	32637	...
Інформація та телекомунікації	68300	79133	88595	97499	105116	142223	182886	...
Фінансова та страхова діяльність	98888	95165	98044	104206	116826	107764	107615	...
Операції з нерухомим майном	90082	108877	121293	135283	139848	176078	208144	...
Професійна, наукова та технічна діяльність	53946	61701	86000	95510	92230	107124	135141	...
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	24403	30217	33072	35846	35938	43370	59338	...
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	69434	71090	82703	90930	117168	147578	182158	...
Освіта	80349	87242	101823	107528	106305	119928	132745	...
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	58478	64303	74131	72603	71755	88636	99304	...
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	9908	12344	17319	19563	19135	20436	23155	...

Надання інших видів послуг	13130	16256	17953	19820	20508	22475	26694	...
Усього в основних цінах	2382565	2867808	3042574	3079167	3354027	4189241	5058294	...
Податки на продукти	127358	179296	195450	183586	206336	302344	367786	...
Субсидії на продукти	-2484	-1863	-3850	-2200	-2140	-3187	-5647	...
Випуск (у ринкових цінах)	2507439	3045241	3234174	3260553	3558223	4488398	5420433	...

Проміжне споживання за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ¹
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	108988	146930	151922	178260	220082	318982	375868	...
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	55284	71129	69826	72698	77072	91053	122120	...
Переробна промисловість	649617	794082	778814	718371	781625	969355	1167315	...
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	63276	83389	94485	92150	103572	123383	168427	...
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	16324	17529	16234	14761	16229	19058	22178	...
Будівництво	96985	119803	139176	130294	125675	149667	192870	...
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	128572	154102	181589	179054	209253	275174	327096	...
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	78752	102773	113427	115408	116398	160656	185193	...
Тимчасове розміщування й організація харчування	10978	11978	11902	11767	11511	13512	17086	...
Інформація та телекомунікації	35289	40743	45216	49127	52392	69627	93618	...
Фінансова та страхова діяльність	37625	36952	36989	37974	46225	40252	42170	...
Операції з нерухомим майном	32383	39842	37791	40011	40704	53057	62160	...
Професійна, наукова та технічна діяльність	26681	31230	44034	47798	45091	51335	66681	...
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	12571	15917	16937	18131	17877	21746	29754	...
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	19571	17626	22951	22705	38437	52493	59093	...

Освіта	26887	27865	30052	29542	30237	37150	43749	...
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	19923	22448	24897	24356	25505	37156	40446	...
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	3834	5183	7592	6859	6796	8079	9601	...
Надання інших видів послуг	4553	5729	5671	6089	6627	8119	9641	...
Усього за видами економічної діяльності	1428093	1745250	1829505	1795355	1971308	2499854	3035066	...

Валова додана вартість за видами економічної діяльності та валовий внутрішній продукт

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ¹
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	80385	106555	109785	128738	161145	239806	279701	305194
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	63436	84872	81660	81259	79120	95141	131650	181317
Переробна промисловість	142700	154675	173912	165055	194050	236692	291471	369452
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	30295	39994	43491	42366	44836	53385	73809	86740
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	7736	7302	6625	6573	7236	7924	8502	9808
Будівництво	35366	39575	39049	36902	36876	38928	47457	68152
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	154994	193357	200763	212090	233702	273989	318075	421368
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	83027	103179	98859	104483	100889	134978	156745	190229
Тимчасове розміщування й організація харчування	8932	10256	10122	10150	9927	11946	15551	18130
Інформація та телекомунікації	33011	38390	43379	48372	52724	72596	89268	110779
Фінансова та страхова діяльність	61263	58213	61055	66232	70601	67512	65445	69077
Операції з нерухомим майном	57699	69035	83502	95272	99144	123021	145984	170608
Професійна, наукова та технічна діяльність	27265	30471	41966	47712	47139	55789	68460	80230
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	11832	14300	16135	17715	18061	21624	29584	35962
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	49863	53464	59752	68225	78731	95085	123065	158355
Освіта	53462	59377	71771	77986	76068	82778	88996	129074
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	38555	41855	49234	48247	46250	51480	58858	78437
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	6074	7161	9727	12704	12339	12357	13554	16482
Надання інших видів послуг	8577	10527	12282	13731	13881	14356	17053	20710
Усього в основних цінах	954472	1122558	1213069	1283812	1382719	1689387	2023228	2520104
Податки на продукти	127358	179296	195450	183586	206336	302344	367786	473084
Субсидії на продукти	-2484	-1863	-3850	-2200	-2140	-3187	-5647	-10268

Валовий внутрішній продукт	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1988544	2385367	2982920
-----------------------------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------

Оплата праці найманих працівників за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ¹
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	17301	21988	25920	30055	31274	35131	40834	55215
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	34171	40577	44232	48599	34726	34219	39644	44834
Переробна промисловість	92794	112260	125284	114931	123632	132968	137331	188162
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	21297	26928	25232	25276	29586	32641	36899	43157
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	6562	7121	7416	7276	6710	8028	7944	10075
Будівництво	17435	22298	23167	22118	20998	20060	22419	29619
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	65116	81140	95098	100108	102761	101419	115838	151635
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	44437	54666	63275	64945	62100	73271	81551	115852
Тимчасове розміщування й організація харчування	4370	5137	6070	5995	5859	5858	6724	9138
Інформація та телекомунікації	17079	19287	22120	23924	24075	26268	29621	38590
Фінансова та страхова діяльність	27791	29932	33226	33576	32733	26996	30797	36271
Операції з нерухомим майном	10333	14185	20243	21920	19238	15976	16129	20934
Професійна, наукова та технічна діяльність	17462	18080	26873	29908	30355	29001	32351	39909
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	6589	7916	11206	11991	13601	14724	17863	23111
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	45757	49748	53933	63162	72538	86329	111927	145592
Освіта	48547	54171	65544	70562	69059	74753	78640	119163
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	32970	35315	42542	40705	39267	43041	49065	65498
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	4985	6004	8935	9815	9912	10181	10622	14743

Надання інших видів послуг	3188	3862	5521	5787	6519	6782	7630	9854
Усього за видами економічної діяльності	518184	610615	705837	730653	734943	777646	873829	1161352

Інші податки за виключенням інших субсидій пов'язаних з виробництвом за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ¹
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	-297	-294	171	715	1353	1389	312	-1178
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	-5743	-6839	-16498	-13061	-7595	-385	-1427	-1674
Переробна промисловість	2619	4079	5253	5561	6044	6563	3434	3909
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	280	626	-6065	-472	-7517	-3649	-373	-561
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	-27	-114	-1195	-303	-1245	-869	-355	-534
Будівництво	530	493	1227	1335	1198	1612	529	651
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3347	2996	3350	4595	4431	3969	3114	3963
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	785	800	1659	1094	1068	1289	-284	-1561
Тимчасове розміщування й організація харчування	187	244	359	408	427	310	277	380
Інформація та телекомунікації	-342	65	1899	1059	1697	2856	246	1165
Фінансова та страхова діяльність	769	873	829	850	1397	1769	2029	2393
Операції з нерухомим майном	378	385	-1113	194	-2238	742	635	955
Професійна, наукова та технічна діяльність	490	524	458	1756	1336	1605	918	1148
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	98	53	1507	784	770	789	357	481
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	58	54	63	65	91	118	74	68
Освіта	92	91	107	101	107	130	84	93
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-306	260	299	143	188	339	-31	-50
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-538	-713	-3479	-2357	-1993	-2328	-2657	-4050

Надання інших видів послуг	271	314	384	470	476	505	323	398
Усього за видами економічної діяльності	2651	3897	-10785	2937	-5	16754	7205	5996

Валовий прибуток, змішаний дохід за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ¹
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	63381	84861	83694	97968	128518	203286	238555	251157
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	35008	51134	53926	45721	51989	61307	93433	138157
Переробна промисловість	47287	38336	43375	44563	64374	97161	150706	177381
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	8718	12440	24324	17562	22767	24393	37283	44144
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1201	295	404	-400	1771	765	913	267
Будівництво	17401	16784	14655	13449	14680	17256	24509	37882
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	86531	109221	102315	107387	126510	168601	199123	265770
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	37805	47713	33925	38444	37721	60418	75478	75938
Тимчасове розміщування й організація харчування	4375	4875	3693	3747	3641	5778	8550	8612
Інформація та телекомунікації	16274	19038	19360	23389	26952	43472	59401	71024
Фінансова та страхова діяльність	32703	27408	27000	31806	36471	38747	32619	30413
Операції з нерухомим майном	46988	54465	64372	73158	82144	106303	129220	148719
Професійна, наукова та технічна діяльність	9313	11867	14635	16048	15448	25183	35191	39173
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	5145	6331	3422	4940	3690	6111	11364	12370
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	4048	3662	5756	4998	6102	8638	11064	12695
Освіта	4823	5115	6120	7323	6902	7895	10272	9818
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5891	6280	6393	7399	6795	8100	9824	12989
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1627	1870	4271	5246	4420	4504	5589	5789

Надання інших видів послуг	5118	6351	6377	7474	6886	7069	9100	10458
Усього в основних цінах	433637	508046	518017	550222	647781	894987	1142194	1352756

¹ Дані попередні.

5. Питома вага проміжного споживання у випуску за видами економічної діяльності

(у фактичних цінах; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ¹
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	57,6	58,0	58,1	58,1	57,7	57,1	57,3	...
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	46,6	45,6	46,1	47,2	49,3	48,9	48,1	...
Переробна промисловість	82,0	83,7	81,7	81,3	80,1	80,4	80,0	...
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	67,6	67,6	68,5	68,5	69,8	69,8	69,5	...
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	67,8	70,6	71,0	69,2	69,2	70,6	72,3	...
Будівництво	73,3	75,2	78,1	77,9	77,3	79,4	80,3	...
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	45,3	44,4	47,5	45,8	47,2	50,1	50,7	...
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	48,7	49,9	53,4	52,5	53,6	54,3	54,2	...
Тимчасове розміщення й організація харчування	55,1	53,9	54,0	53,7	53,7	53,1	52,4	...
Інформація та телекомунікації	51,7	51,5	51,0	50,4	49,8	49,0	51,2	...
Фінансова та страхова діяльність	38,0	38,8	37,7	36,4	39,6	37,4	39,2	...
Операції з нерухомим майном	35,9	36,6	31,2	29,6	29,1	30,1	29,9	...
Професійна, наукова та технічна діяльність	49,5	50,6	51,2	50,0	48,9	47,9	49,3	...
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	51,5	52,7	51,2	50,6	49,7	50,1	50,1	...
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	28,2	24,8	27,8	25,0	32,8	35,6	32,4	...
Освіта	33,5	31,9	29,5	27,5	28,4	31,0	33,0	...

Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	34,1	34,9	33,6	33,5	35,5	41,9	40,7	...
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	38,7	42,0	43,8	35,1	35,5	39,5	41,5	...
Надання інших видів послуг	34,7	35,2	31,6	30,7	32,3	36,1	36,1	...
Усього за видами економічної діяльності	59,9	60,9	60,1	58,3	58,8	59,7	60,0	...

¹ Дані попередні.

6. Структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності

(у фактичних цінах; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ¹
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	8,4	9,5	9,1	10,0	11,7	14,2	13,8	12,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	6,7	7,6	6,7	6,3	5,7	5,6	6,5	7,2
Переробна промисловість	15,0	13,8	14,3	12,8	14,0	14,0	14,4	14,7
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3,2	3,6	3,6	3,3	3,2	3,2	3,7	3,4
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,8	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
Будівництво	3,7	3,5	3,2	2,9	2,7	2,3	2,3	2,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	16,2	17,2	16,6	16,5	16,9	16,2	15,7	16,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	8,7	9,2	8,1	8,1	7,3	8,0	7,8	7,6
Тимчасове розміщування й організація харчування	0,9	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,8	0,7
Інформація та телекомунікації	3,5	3,4	3,6	3,8	3,8	4,3	4,4	4,4
Фінансова та страхова діяльність	6,4	5,2	5,0	5,2	5,1	4,0	3,2	2,7
Операції з нерухомим майном	6,1	6,2	6,9	7,4	7,2	7,3	7,2	6,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,9	2,7	3,5	3,7	3,4	3,3	3,4	3,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,2	1,3	1,3	1,4	1,3	1,3	1,5	1,4
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,2	4,8	4,9	5,3	5,7	5,6	6,1	6,3

Освіта	5,6	5,3	5,9	6,1	5,5	4,9	4,4	5,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,0	3,7	4,1	3,8	3,4	3,0	2,9	3,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,6	0,6	0,8	1,0	0,9	0,7	0,7	0,7
Надання інших видів послуг	0,9	0,9	1,0	1,1	1,0	0,9	0,8	0,8
Усього в основних цінах	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹ Дані попередні.

7. Індекси фізичного обсягу та індекси-дефлятори валової доданої вартості за видами економічної діяльності

(до попереднього року, %)

Індекси фізичного обсягу валової доданої вартості за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ¹
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	100,0	119,4	96,0	113,0	102,3	95,6	106,3	97,5
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	104,6	109,3	100,2	96,9	84,6	86,2	99,5	94,1
Переробна промисловість	104,6	103,3	97,7	90,1	91,4	84,8	103,7	105,1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	104,2	106,0	99,0	96,4	91,5	88,0	101,1	93,9
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	135,7	102,3	78,3	95,1	87,7	73,0	84,4	92,7
Будівництво	100,0	98,7	89,9	88,4	80,3	81,6	115,1	126,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	107,5	106,4	100,7	100,2	86,1	84,4	104,3	105,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	103,2	112,8	93,7	100,4	90,0	97,5	103,1	104,3
Тимчасове розміщування й організація харчування	117,4	107,4	93,8	94,7	94,4	102,2	105,6	102,3
Інформація та телекомунікації	97,6	104,0	106,4	101,9	98,5	99,7	106,5	107,7
Фінансова та страхова діяльність	121,0	93,0	101,9	107,8	98,2	78,9	90,6	100,2
Операції з нерухомим майном	107,0	102,9	106,0	106,7	98,1	103,5	102,2	107,8

Професійна, наукова та технічна діяльність	88,5	92,8	127,7	110,5	93,0	87,2	105,0	103,4
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	103,0	104,0	105,1	101,2	93,8	97,5	108,7	103,9
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	102,1	97,7	101,0	101,8	106,2	102,6	100,9	95,8
Освіта	98,2	100,0	105,5	101,6	97,1	96,9	95,5	99,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	99,3	100,7	105,0	96,5	94,8	99,3	96,9	99,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	88,5	109,2	125,8	114,2	93,5	87,0	98,4	101,9
Надання інших видів послуг	100,8	107,8	104,7	101,2	97,8	99,5	103,2	101,4
Усього в основних цінах	104,2	104,9	100,5	100,5	93,3	91,3	102,8	102,3

Індекси-дефлятори валової доданої вартості за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ¹
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	126,7	111,0	107,3	103,8	122,3	155,6	109,7	111,9
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	153,9	122,4	96,0	102,7	115,1	139,6	139,0	146,4
Переробна промисловість	103,2	104,9	115,1	105,4	128,7	143,9	118,8	120,7
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	104,0	124,5	109,8	101,0	115,7	135,4	136,8	125,2
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	116,1	92,3	115,8	104,3	125,6	149,9	127,1	124,5
Будівництво	148,0	113,3	109,7	106,9	124,4	129,3	105,9	113,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	117,3	117,2	103,1	105,4	127,9	138,8	111,3	126,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	110,2	110,2	102,3	105,3	107,3	137,2	112,6	116,4
Тимчасове розміщування й організація харчування	108,4	106,9	105,2	105,9	103,6	117,8	123,3	114,0
Інформація та телекомунікації	115,4	111,8	106,2	109,5	110,6	138,1	115,5	115,2
Фінансова та страхова діяльність	101,0	102,2	103,0	100,7	108,6	121,1	107,0	105,4
Операції з нерухомим майном	107,9	116,3	114,1	106,9	106,1	119,9	116,1	108,4

Професійна, наукова та технічна діяльність	112,4	120,5	107,9	102,9	106,2	135,7	116,9	113,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	113,4	116,2	107,4	108,5	108,7	122,8	125,9	116,9
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	110,2	109,7	110,6	112,2	108,7	117,7	128,3	134,4
Освіта	115,6	111,1	114,5	107,0	100,5	112,3	112,6	145,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	122,2	107,8	112,1	101,5	101,1	112,1	118,0	133,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	118,6	107,9	108,0	114,4	103,9	115,1	111,5	119,3
Надання інших видів послуг	106,7	113,9	111,5	110,5	103,4	104,0	115,1	119,8
Усього в основних цінах	114,7	112,1	107,5	105,3	115,4	133,9	116,5	121,7

¹ Дані попередні.

8. Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу

(у фактичних цінах; млн грн)

Рік	Валовий внутрішній продукт	У тому числі				Валова додана вартість	У тому числі			
		оплата праці найманих працівників	податки на виробництво та імпорт	субсидії на виробництво та імпорт	валовий прибуток, змішаний дохід		оплата праці найманих працівників	інші податки, пов'язані з вироб-ництвом	інші субсидії, пов'язані з вироб-ництвом	валовий прибуток, змішаний дохід
2010	1079346	518184	145361	-17836	433637	954472	518184	18003	-15352	433637
2011	1299991	610615	198545	-17215	508046	1122558	610615	19249	-15352	508046
2012	1404669	705837	220359	-39544	518017	1213069	705837	24909	-35694	518017
2013	1465198	730653	209882	-25559	550222	1283812	730653	26296	-23359	550222
2014	1586915	734943	233213	-29022	647781	1382719	734943	26877	-26882	647781
2015	1988544	777646	333952	-18041	894987	1689387	777646	31608	-14854	894987
2016	2385367	873829	386508	-17164	1142194	2023228	873829	18722	-11517	1142194
2017 ¹	2982920	1161352	496788	-27976	1352756	2520104	1161352	23704	-17708	1352756

¹ Дані попередні.

9. Структура валового внутрішнього продукту за категоріями доходу

(у фактичних цінах; %)

Рік	Валовий внутрішній продукт	У тому числі				Валова додана вартість	У тому числі			
		оплата праці найманих працівників	податки на виробництво та імпорт	субсидії на виробництво та імпорт	валовий прибуток, змішаний дохід		оплата праці найманих працівників	інші податки, пов'язані з вироб-ництвом	інші субсидії, пов'язані з вироб-ництвом	валовий прибуток, змішаний дохід
2010	100,0	48,0	13,5	-1,7	40,2	100,0	54,3	1,9	-1,6	45,4
2011	100,0	47,0	15,3	-1,4	39,1	100,0	54,4	1,7	-1,4	45,3
2012	100,0	50,2	15,7	-2,8	36,9	100,0	58,2	2,1	-3,0	42,7
2013	100,0	49,9	14,3	-1,8	37,6	100,0	56,9	2,0	-1,8	42,9
2014	100,0	46,3	14,7	-1,8	40,8	100,0	53,2	1,9	-1,9	46,8
2015	100,0	39,1	16,8	-0,9	45,0	100,0	46,0	1,9	-0,9	53,0
2016	100,0	36,6	16,2	-0,7	47,9	100,0	43,2	0,9	-0,6	56,5
2017 ¹	100,0	38,9	16,6	-0,9	45,4	100,0	46,1	0,9	-0,7	53,7

¹ Дані попередні.

10. Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання

(у фактичних цінах; млн грн)

Рік	Валовий внутрішній продукт	Кінцеві споживчі витрати	У тому числі					Валове нагромадження	У тому числі			Експорт товарів і послуг	Імпорт товарів і послуг (-)
			домашніх господарств	некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	сектору загального державного управління	у тому числі			валове нагромадження основного капіталу	зміна запасів матеріальних оборотних коштів	придбання за виключенням вибуття цінностей		
						індивідуальні споживчі витрати	колективні споживчі витрати						
2010	1079346	897583	680164	8155	209264	137014	72250	225296	183867	41068	361	507869	551402
2011	1299991	1094231	858905	9619	225707	147603	78104	291678	229403	61774	501	647608	733526
2012	1404669	1221163	950212	8984	261967	174615	87352	305031	266795	37508	728	670319	791844
2013	1465198	1329632	1047096	10265	272271	184189	88082	270895	247054	23641	200	629401	764730
2014	1586915	1429959	1120876	12873	296210	183008	113202	212591	224327	-12077	341	771129	826764
2015 ¹	1988544	1723629	1331526	15788	376315	220859	155456	316841	269422	47231	188	1045928	1097854
2016 ¹	2385367	2032328	1569702	18899	443727	251661	192066	518201	368691	148581	929	1175953	1341115
2017 ^{1,2}	2982920	2592546	1961064	22934	608548	353596	254952	618914	477376	141293	245	1430230	1658770

¹ Оновлені дані у зв'язку з переглядом даних платіжного балансу НБУ.

² Дані попередні.

11. Структура валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання

(у фактичних цінах; %)

Рік	Валовий внутрішній продукт	Кінцеві споживчі витрати	У тому числі					Валове нагромадження	У тому числі			Експорт товарів і послуг	Імпорт товарів і послуг (-)
			домашніх господарств	некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	сектору загального державного управління	у тому числі			валове нагромадження основного капіталу	зміна запасів матеріальних оборотних коштів	придбання за виключенням вибуття цінностей		
						індивідуальні споживчі витрати	колективні споживчі витрати						
2010	100,0	83,2	63,0	0,8	19,4	12,7	6,7	20,8	17,0	3,8	0,0	47,1	51,1
2011	100,0	84,2	66,1	0,7	17,4	11,4	6,0	22,4	17,6	4,8	0,0	49,8	56,4
2012	100,0	86,9	67,7	0,6	18,6	12,4	6,2	21,8	19,0	2,7	0,1	47,7	56,4
2013	100,0	90,7	71,4	0,7	18,6	12,6	6,0	18,5	16,9	1,6	0,0	43,0	52,2
2014	100,0	90,1	70,6	0,8	18,7	11,5	7,2	13,4	14,2	-0,8	0,0	48,6	52,1
2015 ¹	100,0	86,7	67,0	0,8	18,9	11,1	7,8	15,9	13,5	2,4	0,0	52,6	55,2
2016 ¹	100,0	85,2	65,8	0,8	18,6	10,6	8,0	21,7	15,5	6,2	0,0	49,3	56,2

2017 ^{1,2}	100,0	86,9	65,7	0,8	20,4	11,9	8,5	20,7	16,0	4,7	0,0	48,0	55,6
---------------------	--------------	------	------	-----	------	------	-----	------	------	-----	-----	------	------

¹ Оновлені дані у зв'язку з переглядом даних платіжного балансу НБУ.

² Дані попередні.

12. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання

(у цінах попереднього року; %)

Рік	Валовий внутрішній продукт	Кінцеві споживчі витрати	У тому числі					Валове нагромадження	У тому числі			Експорт товарів і послуг	Імпорт товарів і послуг
			домашніх господарств	некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	сектору загального державного управління	у тому числі			валове нагромадження основного капіталу	зміна запасів матеріальних оборотних коштів	придбання за виключенням вибуття цінностей		
						індивідуальні споживчі витрати	колективні споживчі витрати						
2010	104,1	106,3	107,0	107,3	104,2	101,7	109,1	118,8	103,2	x	76,2	104,1	114,4
2011	105,5	111,3	115,7	102,5	97,1	96,9	97,6	112,9	108,5	x	119,1	102,7	115,4
2012	100,2	107,4	108,4	82,0	104,5	106,0	101,6	95,5	105,0	x	129,1	94,4	103,8
2013	100,0	105,2	106,9	104,9	99,1	102,0	93,2	87,6	91,6	x	27,2	91,9	96,5
2014	93,4	93,8	91,7	118,3	101,1	93,6	117,0	65,5	76,0	x	158,0	85,8	77,9
2015 ¹	90,2	84,8	80,2	103,7	101,7	96,1	110,8	112,0	90,8	x	33,7	86,8	83,3

2016 ¹	102,4	102,0	102,7	101,5	99,5	98,4	101,0	142,8	120,4	x	x	98,2	109,3
2017 ^{1,2}	102,5	107,1	108,4	91,8	103,3	103,8	102,6	109,0	118,2	x	x	103,5	112,8

¹ Оновлені дані у зв'язку з переглядом даних платіжного балансу НБУ.

² Дані попередні.

13. Валове нагромадження основного капіталу в розрізі видів нефінансових активів

(у фактичних цінах; млн грн)

	Нефінансові корпорації			Фінансові корпорації			Сектор загального державного управління			Домашні господарства			Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства			Уся економіка		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2014	2015	2016
Валове нагромадження основного капіталу	172177	194479	273001	5200	5183	6072	16579	36741	52983	29845	32086	35497	526	933	1138	224327	269422	368691
Житлові будівлі	16325	20479	22946	6	50	20	1674	6549	7176	24975	27394	30133	385	726	926	43365	55198	61201
Інші будівлі та споруди	78058	76475	100209	760	817	642	5218	14780	20899	2908	1921	1380	104	136	141	87048	94129	123271
Машини та обладнання	71332	88490	139938	3474	3262	3788	5501	8332	16601	2973	3034	4471	37	71	69	83317	103189	164867
Системи озброєння	x	x	x	x	x	x	644	4459	5552	x	x	x	x	x	x	644	4459	5552
Культивовані біологічні ресурси	1996	2684	3076	x	x	x	-	-	-	-1011	-263	-487	x	x	x	985	2421	2589
Витрати, пов'язані з передачею прав власності на невироблені активи	5	4	3	0	0	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	4	4
Продукти інтелектуальної власності	4461	6347	6829	960	1054	1621	3542	2621	2755	-	-	-	-	-	2	8963	10022	11207

у тому числі																		
наукові дослідження та розробки	2132	2056	1701	x	x	x	3435	2536	2660	x	x	x	x	x	x	5567	4592	4361
розвідка та оцінка запасів корисних копалин	99	266	250	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	99	266	250
комп'ютерне програмне забезпечення та бази даних	2164	3829	4624	960	1054	1621	107	85	95	-	-	-	-	-	2	3231	4968	6342
розважальні програми й оригінали літературних і художніх творів	66	196	254	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	66	196	254

14. Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств за цілями

(у фактичних цінах; млн грн)

Рік	Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств	Продукти харчування та безалкогольні напої	Алкогольні напої, тютюнові вироби та наркотики	Одяг і взуття	Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	Предмети домашнього вжитку, побутова техніка й поточне утримання житла	Охорона здоров'я	Транспорт	Зв'язок	Відпочинок і культура	Освіта	Ресторани та готелі	Різні товари й послуги
2010	680164	259949	45881	38419	101726	28034	30773	67455	17388	28634	10886	17958	33061
2011	858905	320272	59314	51175	115172	35759	41038	101295	23915	33717	12092	21203	43953
2012	950212	352953	75088	53987	120353	38619	43926	118262	24671	39254	12785	23004	47310
2013	1047096	399216	78622	55466	132651	42929	48991	123200	30840	42987	13243	26422	52529
2014	1120876	430366	87915	58887	137747	45487	54957	124281	33016	48187	12618	28370	59045
2015 ¹	1331526	524865	95469	66122	170175	54582	74664	142780	40264	51440	17476	35427	58262
2016 ¹	1569702	621405	117222	79518	188777	61806	87114	175373	43348	60460	19333	45745	69601
2017 ^{1,2}	1961064	824307	149522	97088	213939	77882	109104	211014	54734	67174	20842	55328	80130

¹ Оновлені дані у зв'язку з переглядом даних платіжного балансу НБУ.

² Дані попередні.

15. Валовий регіональний продукт

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹
Україна	x	x	1404669	1465198	1586915	1988544	2385367
Автономна Республіка Крим	32426	38220	44536	46393
Вінницька	23589	29099	33024	36191	43990	59871	74411
Волинська	14429	17637	20005	20622	24195	31688	35744
Дніпропетровська	116136	140020	147970	152905	176540	215206	244478
Донецька	128986	161021	170775	164926	119983	115012	137500
Житомирська	18743	21928	24849	25676	29815	38425	47919
Закарпатська	15299	18054	21404	21400	24120	28952	32390
Запорізька	42736	49525	54828	54352	65968	89061	104323
Івано-Франківська	20446	26752	32286	33196	37643	45854	51404
Київська	44953	59154	69663	68931	79561	104030	128638
Кіровоградська	15749	20041	22056	25313	28758	38447	46021
Луганська	45541	57202	58767	55108	31393	23849	31356
Львівська	41655	52103	61962	63329	72923	94690	114842
Миколаївська	24055	27633	29205	32030	35408	48195	57815
Одеська	53878	61499	64743	69760	74934	99761	119800
Полтавська	44291	52252	56580	58464	69831	95867	116272
Рівненська	15882	19302	21795	22004	28724	35252	39469
Сумська	18333	22907	24933	26765	30397	41567	46287
Тернопільська	12726	16294	17957	18085	21676	26656	31072
Харківська	65293	76866	82223	85315	96596	124843	154871
Херсонська	15649	18448	19357	20767	23250	32215	38743
Хмельницька	18096	22843	26237	26426	32162	41088	48859
Черкаська	22354	27012	31265	33087	38466	50843	59412
Чернівецька	9892	11969	13166	13757	15049	18506	21239
Чернігівська	17008	21165	23934	24237	28156	36966	43362
м. Київ	196639	223774	275685	312552	357377	451700	559140
м. Севастополь	7785	9359	9891	11066

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.», затверджених наказом Держстату України від 17.12.2013 р. № 398.

16. Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹
Україна	x	x	32480	33965	36904	46413	55899
Автономна Республіка Крим	16507	19467	22675	23595
Вінницька	14332	17768	20253	22303	27249	37270	46615
Волинська	13916	16993	19249	19817	23218	30387	34310
Дніпропетровська	34709	42068	44650	46333	53749	65897	75396
Донецька	28986	36446	38907	37830	27771	26864	32318
Житомирська	14616	17184	19551	20286	23678	30698	38520
Закарпатська	12278	14455	17088	17044	19170	22989	25727
Запорізька	23657	27567	30656	30526	37251	50609	59729
Івано-Франківська	14814	19386	23379	24022	27232	33170	37220
Київська	26140	34420	40483	39988	46058	60109	74216
Кіровоградська	15533	19918	22082	25533	29223	39356	47469
Луганська	19788	25067	25950	24514	14079	10778	14251
Львівська	16353	20490	24387	24937	28731	37338	45319
Миколаївська	20276	23402	24838	27355	30357	41501	50091
Одеська	22544	25748	27070	29118	31268	41682	50159
Полтавська	29652	35246	38424	39962	48040	66390	81145
Рівненська	13785	16735	18860	19003	24762	30350	33958
Сумська	15711	19800	21722	23517	26943	37170	41741
Тернопільська	11713	15055	16644	16819	20228	24963	29247
Харківська	23639	27966	29972	31128	35328	45816	57150
Херсонська	14346	16990	17910	19311	21725	30246	36585
Хмельницька	13602	17260	19920	20165	24662	31660	37881
Черкаська	17325	21082	24558	26168	30628	40759	48025
Чернівецька	10939	13228	14529	15154	16552	20338	23365
Чернігівська	15406	19357	22096	22603	26530	35196	41726
м. Київ	70424	79729	97429	109402	124163	155904	191736
м. Севастополь	20455	24564	25872	28765

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.», затверджених наказом Держстату України від 17.12.2013 р. № 398.

17. Індеси фізичного обсягу валового регіонального продукту

(у цінах попереднього року; %)

	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ^{1,2}
Україна	x	x	x	100,0	93,4	90,2	102,4	102,5
Автономна Республіка Крим	103,4	102,7	98,8	101,0
Вінницька	103,0	107,2	103,7	104,8	104,6	97,1	106,5	101,2
Волинська	100,2	105,3	104,8	99,3	101,1	95,3	108,2	103,3
Дніпропетровська	105,8	103,4	97,5	99,3	95,1	90,3	98,4	103,1
Донецька	111,1	111,4	97,1	94,7	67,1	61,3	99,1	92,5
Житомирська	112,8	102,7	109,4	101,9	103,6	98,1	105,2	102,7
Закарпатська	107,7	104,7	103,0	100,6	102,8	93,5	97,3	99,4
Запорізька	103,2	102,9	97,8	99,3	100,4	94,7	99,7	104,7
Івано-Франківська	100,5	106,5	103,3	97,7	97,6	92,0	99,0	106,3
Київська	105,1	111,7	101,9	93,4	99,4	94,0	105,7	105,2
Кіровоградська	105,7	109,2	100,7	109,5	100,6	91,7	105,0	95,2
Луганська	102,3	109,1	99,1	92,2	61,0	47,7	118,0	86,4
Львівська	102,3	108,7	102,0	98,8	100,9	95,2	99,3	101,5
Миколаївська	103,2	102,7	96,1	104,4	98,4	95,3	105,6	98,6
Одеська	102,4	102,1	96,8	105,7	98,3	95,8	104,2	106,6
Полтавська	109,5	101,8	97,8	94,4	96,0	93,8	97,9	95,8
Рівненська	106,8	104,6	103,3	96,9	102,6	93,4	100,3	100,5
Сумська	98,9	107,8	101,7	102,7	100,4	96,7	96,6	103,7
Тернопільська	100,4	111,3	109,0	96,6	108,0	93,7	98,5	103,6
Харківська	101,7	104,5	98,4	98,8	97,9	90,9	102,1	99,8
Херсонська	101,8	103,8	100,2	101,1	99,7	98,7	102,8	100,5
Хмельницька	100,0	108,0	109,0	96,9	102,3	92,2	104,7	109,0
Черкаська	105,9	106,4	100,9	100,7	98,9	95,0	101,8	98,0
Чернівецька	100,3	104,0	106,1	101,5	98,3	94,7	99,4	100,3
Чернігівська	100,0	107,8	104,0	95,8	100,5	93,4	100,6	99,7
м. Київ	101,4	100,7	101,9	106,4	96,1	93,3	105,5	107,4
м. Севастополь	106,4	103,1	88,4	106,0

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.», затверджених наказом Держстату України від 17.12.2013 р. № 398.

² Попередні дані.

БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВИЙ СЕКТОР

18. Доходи Зведеного бюджету України за 2013–2018 рр.

(млн грн)

Показники	2013	2014*	2015*	2016*	2017*	2018*	
						план	в т.ч. виконано за I півріччя
Податкові надходження	353 968,1	367 511,9	507 635,9	650 781,7	828 158,8	976 377,2	456 663,5
<i>Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості</i>	<i>127 144,9</i>	<i>115 404,4</i>	<i>139 036,3</i>	<i>199 005,0</i>	<i>259 082,9</i>	<i>309 945,7</i>	<i>162 749,9</i>
Податок та збір на доходи фізичних осіб	72 151,1	75 202,9	99 983,2	138 781,8	185 686,1	221 155,9	105 635,6
Податок на прибуток підприємств	54 993,8	40 201,5	39 053,2	60 223,2	73 396,8	88 789,7	57 114,4
<i>Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів</i>	<i>28 863,0</i>	<i>33 596,7</i>	<i>41 958,2</i>	<i>46 608,4</i>	<i>51 132,3</i>	<i>50 026,5</i>	<i>21 200,8</i>
<i>Внутрішні податки на товари та послуги</i>	<i>164 937,5</i>	<i>184 123,8</i>	<i>249 247,6</i>	<i>337 256,7</i>	<i>435 430,0</i>	<i>521 756,9</i>	<i>230 517,1</i>
Податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування	31 725,6	31 737,0	39 688,0	54 052,7	63 450,4	84 300,0	43 731,3
Податок на додану вартість з ввезених на територію України товарів	96 543,7	107 287,3	138 764,3	181 453,3	250 530,2	300 000,0	130 570,2
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	27 721,3	28 244,2	38 783,8	55 116,3	67 774,2	79 558,5	29 325,9
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	8 946,8	16 855,4	24 326,8	35 006,2	47 674,4	51 519,7	24 101,7
Акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів	-	-	7 684,6	11 628,2	6 000,8	6 378,7	2 788,0
<i>Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції</i>	<i>13 342,5</i>	<i>12 608,7</i>	<i>40 300,8</i>	<i>20 371,0</i>	<i>24 541,8</i>	<i>28 698,0</i>	<i>11 976,5</i>
Ввізне мито	13 264,6	12 388,6	39 881,0	20 001,3	23 898,4	28 047,0	11 636,0
<i>Місцеві податки</i>	<i>7 316,2</i>	<i>8 055,2</i>	<i>27 041,2</i>	<i>42 261,5</i>	<i>53 282,0</i>	<i>55 776,1</i>	<i>27 633,0</i>
Податок на майно	22,5	44,9	16 011,1	24 989,4	29 056,1	30 044,7	14 362,5
Єдиний податок	6 640,5	7 413,3	10 975,1	17 167,1	24 083,4	25 567,8	13 188,6
<i>Інші податки та збори</i>	<i>6 089,2</i>	<i>7 336,2</i>	<i>2 804,4</i>	<i>4 998,7</i>	<i>4 700,6</i>	<i>10 174,0</i>	<i>2 586,2</i>
Екологічний податок	3 899,5	4 830,9	2 691,0	4 987,4	4 698,4	5 012,9	2 584,9
Неподаткові надходження	84 981,0	80 612,8	140 154,4	125 502,9	154 552,1	175 770,8	108 663,6
<i>Доходи від власності та підприємницької діяльності</i>	<i>33 744,2</i>	<i>28 806,8</i>	<i>71 563,0</i>	<i>53 364,5</i>	<i>73 894,6</i>	<i>91 607,3</i>	<i>58 885,2</i>
<i>Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності</i>	<i>7 088,8</i>	<i>6 888,9</i>	<i>17 854,5</i>	<i>11 387,0</i>	<i>14 418,4</i>	<i>19 284,7</i>	<i>15 305,1</i>
<i>Інші неподаткові надходження</i>	<i>6 245,1</i>	<i>13 245,0</i>	<i>9 044,3</i>	<i>11 801,7</i>	<i>13 580,3</i>	<i>14 387,5</i>	<i>6 484,0</i>
<i>Власні надходження бюджетних установ</i>	<i>37 903,0</i>	<i>31 672,0</i>	<i>41 692,7</i>	<i>48 949,7</i>	<i>52 658,8</i>	<i>50 491,3</i>	<i>27 989,3</i>
Доходи від операцій з капіталом	1 637,0	2 015,8	1 799,5	1 594,0	2 160,5	2 597,2	1 476,7
Від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	1 529,3	5 383,0	1 882,2	4 198,2	1 631,2	2 392,4	130,4
Цільові фонди	673,3	543,9	558,9	782,8	30 467,0	5 281,6	465,0
РАЗОМ доходів	442 788,7	456 067,3	652 031,0	782 859,5	1 016 969,5	1 162 419,2	567 399,2

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення Операції Об'єднаних сил.

19. Доходи Державного бюджету України за 2013–2018 рр.

(млн грн)

Показники	2013	2014*	2015*	2016*	2017*	2018*	
						план	в т.ч. виконано за I півріччя
Податкові надходження	262 777,1	280 178,3	409 417,5	503 879,4	627 153,7	759 897,9	349 234,5
<i>Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості</i>	61 883,5	52 587,7	79 838,3	114 154,6	141 945,3	173 451,0	94 527,5
Податок та збір на доходи фізичних осіб	7 565,0	12 645,8	45 062,0	59 810,5	75 033,4	91 123,7	42 314,2
Податок на прибуток підприємств	54 318,4	39 941,9	34 776,3	54 344,1	66 911,9	82 327,4	52 213,2
<i>Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів</i>	13 860,0	19 036,1	39 803,8	44 092,2	48 661,1	46 529,0	19 008,6
<i>Внутрішні податки на товари та послуги</i>	163 578,8	183 965,1	241 563,0	325 628,5	422 274,1	508 377,4	224 124,7
Податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування	31 725,6	31 737,0	39 688,0	54 052,7	63 450,4	84 300,0	43 731,3
Податок на додану вартість з ввезених на територію України товарів	96 543,7	107 287,3	138 764,3	181 453,3	250 530,2	300 000,0	130 570,2
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	26 362,6	28 085,5	38 783,8	55 116,3	66 303,7	78 117,2	28 564,2
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	8 946,8	16 855,4	24 326,8	35 006,2	41 989,7	45 960,2	21 259,0
<i>Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції</i>	13 342,5	12 608,7	40 300,8	20 371,0	24 541,8	28 698,0	11 976,5
Ввізне мито	13 264,6	12 388,6	39 881,0	20 001,3	23 898,4	28 047,0	11 636,0
<i>Інші податки та збори</i>	4 412,0	5 993,1	666,2	-645,8	-10 951,6	2 842,5	-403,0
Екологічний податок	2 364,9	3 614,5	1 105,4	1 619,2	1 720,8	2 842,4	1 459,1
Неподаткові надходження	72 853,2	68 355,2	120 006,5	103 643,7	128 579,1	155 000,1	95 274,0
<i>Доходи від власності та підприємницької діяльності</i>	33 288,2	28 469,3	71 084,8	51 589,9	71 553,7	90 671,4	58 113,0
<i>Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності</i>	5 163,8	5 305,7	15 008,3	8 026,6	10 437,6	15 301,5	12 986,7
<i>Інші неподаткові надходження</i>	5 369,2	12 496,3	7 507,7	9 944,3	10 882,6	12 784,3	5 607,6
<i>Власні надходження бюджетних установ</i>	29 031,9	22 084,0	26 405,6	34 082,8	35 705,1	36 242,9	18 566,7
Доходи від операцій з капіталом	255,4	888,1	171,4	191,5	286,9	345,3	446,1
Від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	1 529,3	5 383,0	1 800,3	4 109,4	1 607,4	2 372,5	124,4
Цільові фонди	202,7	161,7	155,0	287,7	29 847,1	4 867,4	166,8
РАЗОМ доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів)	337 617,6	354 966,2	531 550,8	612 111,6	787 474,1	922 483,1	445 245,8
Офіційні трансферти	1 609,3	2 118,0	3 144,0	4 171,6	5 967,7	6 494,6	3 760,4
УСЬОГО доходів	339 226,9	357 084,2	534 694,8	616 283,2	793 441,9	928 977,7	449 006,2

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення Операції Об'єднаних сил.

20. Видатки Зведеного бюджету України за функціональною класифікацією за 2013–2018 рр.

(млн грн)

Показники	2013	2014*	2015*	2016*	2017*	2018*	
						план	в т.ч. виконано за I півріччя
Загальнодержавні функції	61 702,2	76 845,9	117 642,4	134 256,9	166 295,1	211 443,1	88 415,5
в т.ч. обслуговування боргу	33 172,1	49 434,6	86 172,7	96 105,2	110 578,2	130 975,6	55 457,4
Оборона	14 844,4	27 365,5	52 015,8	59 359,1	74 360,4	89 698,3	37 483,6
Громадський порядок, безпека та судова влада	39 409,2	44 864,6	54 963,0	72 056,6	88 485,3	113 939,4	48 104,6
Економічна діяльність	50 757,8	43 637,6	56 257,3	66 191,3	102 883,4	155 583,9	38 685,6
Охорона навколишнього природного середовища	5 594,2	3 481,7	5 529,7	6 255,4	7 349,3	9 945,4	2 231,6
Житлово-комунальне господарство	7 704,7	17 808,5	15 700,4	17 547,5	27 187,5	26 882,7	9 703,5
Охорона здоров'я	61 568,8	57 150,1	71 001,1	75 503,4	102 392,4	112 140,4	47 929,7
Духовний та фізичний розвиток	13 661,2	13 857,7	16 228,3	16 897,8	24 342,3	29 762,2	11 689,8
Освіта	105 538,7	100 109,5	114 193,5	129 437,7	177 915,8	211 897,7	104 708,6
Соціальний захист та соціальне забезпечення	145 062,6	138 004,7	176 339,8	258 326,1	285 761,7	305 075,6	168 001,4
УСЬОГО видатків	505 843,8	523 125,7	679 871,4	835 832,1	1 056 973,1	1 266 368,7	556 954,0

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення Операції Об'єднаних сил.

21. Видатки Державного бюджету України за функціональною класифікацією за 2013–2018 рр.

(млн грн)

Показники	2013	2014*	2015*	2016*	2017*	2018*	
						план	в т.ч. виконано за I півріччя
Загальнодержавні функції	50 101,1	65 825,8	103 116,7	118 049,3	142 492,7	182 468,1	76 177,6
в т.ч. обслуговування боргу	31 677,1	47 976,7	84 505,4	95 794,2	110 456,1	130 200,3	55 393,8
Оборона	14 843,0	27 363,4	52 005,2	59 350,8	74 346,2	89 698,3	37 483,6
Громадський порядок, безпека та судова влада	39 190,9	44 619,0	54 643,4	71 670,4	87 850,5	112 808,2	47 690,2
Економічна діяльність	41 299,2	34 410,7	37 135,4	31 422,3	47 000,1	75 663,7	18 554,1
Охорона навколишнього природного середовища	4 595,0	2 597,0	4 053,0	4 771,6	4 739,9	5 375,8	1 459,7
Житлово-комунальне господарство	96,9	111,5	21,5	12,5	16,9	413,9	7,6
Охорона здоров'я	12 879,3	10 580,8	11 450,4	12 464,6	16 729,4	23 884,2	5 317,3
Духовний та фізичний розвиток	5 111,9	4 872,4	6 619,2	4 958,9	7 898,1	10 415,8	3 476,1
Освіта	30 943,1	28 677,9	30 185,7	34 826,5	41 297,3	44 742,6	21 625,8
Соціальний захист та соціальне забезпечення	88 547,3	80 558,2	103 700,9	151 961,5	144 478,9	151 204,0	77 302,9
РАЗОМ видатків	287 607,7	299 616,8	402 931,4	489 488,5	566 850,1	696 674,6	289 094,9
Міжбюджетні трансферти	115 848,3	130 600,9	173 980,0	195 395,3	272 602,9	309 897,3	169 807,6
УСЬОГО видатків	403 456,1	430 217,8	576 911,4	684 883,7	839 453,0	1 006 571,9	458 902,5

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення Операції Об'єднаних сил.

22. Державний та гарантований державою борг України за 2013-2018 рр., млрд грн

Показники	31.12.2013	31.12.2014	31.12.2015	31.12.2016	31.12.2017	30.06.2018
Рівень боргового навантаження,% ВВП	40,2	69,4*	79,1*	80,9*	71,8*	
<i>Загальна сума державного та гарантованого державою боргу</i>	<i>584,79</i>	<i>1 100,83</i>	<i>1 572,18</i>	<i>1 929,81</i>	<i>2 141,69</i>	<i>1 998,03</i>
Державний борг	480,22	947,03	1 334,27	1 650,83	1 833,71	1 732,10
Внутрішній борг	256,96	461,00	508,00	670,65	753,40	749,56
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку	254,05	458,23	505,36	668,13	751,02	747,21
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами	2,91	2,78	2,65	2,51	2,38	2,35
Зовнішній борг	223,26	486,03	826,27	980,19	1 080,31	982,54
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	61,90	169,09	337,45	371,85	407,47	355,45
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	7,28	16,37	32,71	45,65	49,30	45,84
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	138,91	272,51	415,27	517,80	574,46	536,02
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	15,17	28,05	40,84	44,89	49,08	45,24
Гарантований державою борг	104,57	153,80	237,91	278,98	307,98	265,93
Внутрішній борг	27,13	27,86	21,46	19,08	13,28	13,41
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку	21,14	21,57	16,40	15,95	8,95	8,95
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами	5,99	6,30	5,06	3,13	4,33	4,46
3. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Зовнішній борг	77,44	125,94	216,45	259,89	294,70	252,52
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	16,23	40,11	140,83	190,98	229,71	196,21
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	1,98	3,84	4,68	3,98	2,74	1,91
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	31,03	51,62	68,23	61,96	59,00	51,40
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	27,20	28,51	0,00	0,00	0,00	
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	1,01	1,86	2,71	2,98	3,26	3,00

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення Антитерористичної операції.

23. Державний та гарантований державою борг України за 2013-2018 рр., млрд дол. США

Показники	31.12.2013	31.12.2014	31.12.2015	31.12.2016	31.12.2017	30.06.2018
<i>Загальна сума державного та гарантованого державою боргу</i>	73,16	69,81	65,51	70,97	76,31	76,29
Державний борг	60,08	60,06	55,59	60,71	65,33	66,14
Внутрішній борг	32,15	29,24	21,17	24,66	26,84	28,62
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку	31,78	29,06	21,06	24,57	26,76	28,53
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами	0,36	0,18	0,11	0,09	0,08	0,09
Зовнішній борг	27,93	30,82	34,43	36,05	38,49	37,52
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	7,74	10,72	14,06	13,68	14,52	13,57
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	0,91	1,04	1,36	1,68	1,76	1,75
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	17,38	17,28	17,30	19,04	20,47	20,47
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	1,90	1,78	1,70	1,65	1,75	1,73
Гарантований державою борг	13,08	9,75	9,91	10,26	10,97	10,15
Внутрішній борг	3,39	1,77	0,89	0,70	0,47	0,51
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку	2,64	1,37	0,68	0,59	0,32	0,34
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами	0,75	0,40	0,21	0,12	0,15	0,17
3. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Зовнішній борг	9,69	7,99	9,02	9,56	10,50	9,64
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	2,03	2,54	5,87	7,02	8,18	7,49
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	0,25	0,24	0,19	0,15	0,10	0,07
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	3,88	3,27	2,84	2,28	2,10	1,96
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	3,40	1,81	0,00	0,00	0,00	
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	3,88	3,27	2,84	2,28	2,10	0,11

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення Антитерористичної операції.

**24. Структура державного та гарантованого державою боргу
в розрізі валют погашення станом в 2015-2018 рр.**

Показники	млрд дол. США				млрд грн				%			
	31.12. 2015	31.12. 2016	31.12. 2017	30.06. 2018	31.12. 2015	31.12. 2016	31.12. 2017	30.06. 2018	31.12. 2015	31.12. 2016	31.12. 2017	30.06. 2018
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу	<i>65,49</i>	<i>70,97</i>	<i>7676,31,376,311</i>	<i>76,29</i>	<i>1 571,77</i>	<i>1 929,76</i>	<i>2 141,67</i>	<i>1 998,03</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>
Долар США	29,08	31,64	32,59	32,04	698,01	860,26	914,78	838,99	44,41	44,58	42,71	41,99
ЄВРО	3,88	3,93	5,90	6,04	93,18	106,92	165,66	158,22	5,93	5,54	7,73	7,92
Канадський долар	0,29	0,30	0,32	0,30	6,91	8,03	8,90	7,86	0,44	0,42	0,42	0,39
СПЗ	12,49	13,08	14,00	12,78	299,67	355,53	392,98	334,79	19,07	18,42	18,35	16,76
Українська гривня	19, 52	21,48	22,93	24,56	468,38	584,06	643,62	643,11	29,80	30,27	30,05	32,19
Японська єна	0,23	0,55	0,56	0,57	5,61	14,95	15,73	15,05	0,36	0,77	0,73	0,75

ФІНАНСОВИЙ СЕКТОР (ДАНІ НБУ)

25. Огляд депозитних корпорацій (включаючи Національний банк України)

3.1. Огляди фінансових корпорацій

3.1.4. Огляд депозитних корпорацій (включаючи Національний банк України)¹

(залишки коштів на кінець періоду, млн грн)

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018					
						січень	лютий	березень	квітень	травень	червень
Чисті зовнішні активи	62 850	-52 036	45 773	129 246	229 221	219 870	221 393	213 129	217 602	216 045	224 423
Вимоги до нерезидентів	273 330	249 021	608 149	718 675	695 004	690 417	665 566	655 321	652 819	639 397	639 170
Монетарне золото та авуари в СПЗ	8 021	14 426	19 789	97 873	89 188	91 591	74 912	69 038	67 737	54 729	49 577
Готівкові кошти в іноземній валюті	12 352	7 182	10 084	11 398	17 611	18 985	14 630	14 752	15 914	15 775	16 502
Переказні депозити	72 949	89 916	165 389	190 488	100 898	106 359	112 749	104 469	98 783	101 845	99 227
Інші депозити	42 292	11 328	121 837	35 078	15 635	19 741	24 788	35 515	38 334	39 534	41 056
Цінні папери, крім акцій	100 533	88 449	171 705	275 207	414 365	397 844	383 594	370 788	373 714	369 459	372 840
Кредити	2 388	25 213	34 080	27 397	46 439	44 765	44 152	49 640	47 394	47 210	48 753
Акції та інші форми участі в капіталі	2 060	3 123	2 348	614	596	598	599	312	312	314	315
Страхові технічні резерви	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Похідні фінансові інструменти	1 069	186	1 531	1	33	64	60	19	26	44	7
Інша дебіторська заборгованість	31 666	9 198	81 386	80 618	10 238	10 470	10 083	10 787	10 604	10 486	10 890
Мінус: зобов'язання перед нерезидентами	210 480	301 057	562 376	589 429	465 783	470 547	444 173	442 192	435 217	423 352	414 746
Переказні депозити	40 950	78 706	262 988	340 748	298 831	304 958	284 962	281 817	276 975	264 800	263 498
Інші депозити	20 838	19 574	18 854	16 428	16 140	15 972	14 841	15 317	14 718	14 592	14 437
Цінні папери, крім акцій	8 004	2 055	9	7	5	5	5	5	5	5	5
Кредити	108 963	197 520	238 762	170 182	146 279	144 979	139 958	140 244	138 424	139 234	132 448
Страхові технічні резерви	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Похідні фінансові інструменти	4	3	36	6	47	57	15	15	13	6	2
Інша кредиторська заборгованість	30 715	1 338	39 018	59 082	1 226	1 253	1 219	1 650	2 010	1 700	1 355
СПЗ, отримані в порядку розподілення	1 006	1 861	2 709	2 977	3 255	3 324	3 173	3 143	3 072	3 015	3 000
Внутрішній кредит	1 205 843	1 512 703	1 506 408	1 676 188	1 749 556	1 768 959	1 749 280	1 723 176	1 741 248	1 757 023	1 755 428
Чисті вимоги до центральних органів державного управління	241 255	438 845	463 609	653 167	715 199	703 770	699 784	673 123	689 248	700 763	710 167
Вимоги до центральних органів державного управління	250 392	459 653	523 160	709 050	796 987	786 116	764 748	777 439	771 990	768 567	768 268
Цінні папери, крім акцій	234 954	430 296	488 181	639 958	722 244	742 119	727 341	738 292	737 719	734 873	753 545
Кредити	7 266	16 544	14 755	12 128	9 320	8 489	7 601	6 614	5 624	5 640	5 640

Акції та інші форми участі в капіталі	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Похідні фінансові інструменти	312	1 366	10 098	45 688	56 202	22 446	20 904	20 096	19 925	19 631	721
Інша дебіторська заборгованість	7 860	11 448	10 126	11 275	9 221	13 062	8 902	12 436	8 721	8 424	8 362
Мінус: зобов'язання перед центральними органами державного управління	9 136	20 808	59 551	55 883	81 788	82 345	64 964	104 316	82 742	67 804	58 101
Переказні депозити	6 510	17 699	56 215	53 380	78 546	79 750	62 173	56 226	50 121	52 311	47 751
Інші депозити	104	250	41	43	45	40	58	114	75	70	69
Цінні папери, крім акцій	0	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Кредити	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Страхові технічні резерви	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Похідні фінансові інструменти	15	7	–	–	–	0	–	2	0	0	2
Інша кредиторська заборгованість	2 507	2 853	3 294	2 461	3 198	2 555	2 733	47 974	32 545	15 422	10 279
Вимоги до інших резидентів	964 587	1 073 858	1 042 799	1 023 021	1 034 357	1 065 189	1 049 495	1 050 053	1 052 000	1 056 259	1 045 260
Вимоги до інших фінансових корпорацій	32 909	39 815	21 555	16 342	15 292	14 360	14 168	13 582	13 868	13 825	13 272
Переказні депозити	–	–	1	2	–	–	–	–	–	–	–
Інші депозити	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Цінні папери, крім акцій	10 333	10 616	4 767	3 871	3 652	3 681	3 722	2 730	2 751	2 783	2 738
Кредити	19 317	25 576	15 564	11 583	10 936	10 038	9 793	10 124	10 348	10 302	9 872
Акції та інші форми участі в капіталі	2 280	1 474	715	573	393	397	397	413	413	412	412
Страхові технічні резерви	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Похідні фінансові інструменти	147	1 389	171	1	3	6	10	9	4	12	3
Інша дебіторська заборгованість	832	761	337	311	308	238	247	305	353	316	246
Вимоги до регіональних та місцевих органів державного управління	6 778	6 272	3 534	523	993	1 085	1 100	940	945	961	1 392
Цінні папери, крім акцій	5 860	5 342	2 942	7	–	–	–	–	–	–	435
Кредити	910	762	401	366	607	694	708	775	780	788	782
Акції та інші форми участі в капіталі	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Похідні фінансові інструменти	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інша дебіторська заборгованість	8	167	190	150	386	391	391	164	165	173	175
Вимоги до державних нефінансових корпорацій	64 483	78 049	82 270	85 198	89 316	87 765	85 988	83 166	82 247	81 289	80 450
Цінні папери, крім акцій	13 861	13 862	9 551	8 340	1 327	1 339	1 380	2 238	2 261	2 311	2 226
Кредити	50 472	64 081	71 733	76 733	87 594	86 067	84 238	80 522	79 573	78 561	77 802
Акції та інші форми участі в капіталі	3	0	0	38	75	44	44	36	36	35	34
Похідні фінансові інструменти	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інша дебіторська заборгованість	147	106	987	87	319	314	327	370	377	381	388
Вимоги до інших нефінансових корпорацій	663 364	735 894	759 378	755 705	752 838	781 222	769 228	771 572	773 034	775 110	764 739
Цінні папери, крім акцій	16 859	13 689	8 227	6 281	3 775	3 551	3 551	3 469	3 469	3 469	3 470
Кредити	641 452	714 782	716 100	745 418	742 375	771 122	759 888	758 860	760 278	762 199	751 953

Акції та інші форми участі в капіталі	2 926	2 503	938	820	112	112	112	111	111	111	111
Похідні фінансові інструменти	570	382	1 444	11	7	11	33	40	46	68	65
Інша дебіторська заборгованість	1 557	4 538	32 669	3 174	6 568	6 426	5 645	9 091	9 129	9 262	9 140
Вимоги до інших секторів економіки	197 053	213 829	176 062	165 253	175 919	180 757	179 010	180 793	181 907	185 074	185 407
Цінні папери, крім акцій	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Кредити	193 996	211 638	175 114	163 721	174 393	179 268	177 566	179 330	180 467	183 634	183 871
Похідні фінансові інструменти	–	–	1	1	2	–	–	–	–	–	–
Інша дебіторська заборгованість	3 057	2 190	947	1 531	1 524	1 489	1 444	1 463	1 440	1 441	1 535
Грошовий агрегат МЗ	908 994	956 728	994 062	1 102 700	1 208 859	1 176 466	1 170 353	1 168 817	1 191 431	1 197 856	1 212 807
Готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями	237 777	282 947	282 673	314 392	332 546	321 308	321 228	323 441	330 244	332 886	343 860
Переказні депозити	198 420	240 238	291 357	346 728	425 223	410 796	412 905	413 589	425 607	434 700	432 151
Інші фінансові корпорації	7 180	10 626	7 938	8 859	11 056	12 130	11 529	11 328	10 066	9 948	10 220
Регіональні та місцеві органи державного управління	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Державні нефінансові корпорації	19 536	29 155	50 189	65 223	71 621	64 008	65 889	68 008	77 798	82 369	68 627
Інші нефінансові корпорації	80 716	96 467	117 183	139 142	163 303	161 133	159 096	154 775	149 366	155 379	150 487
Інші сектори економіки	90 987	103 990	116 046	133 505	179 244	173 525	176 391	179 478	188 377	187 004	202 817
Інші депозити	470 040	432 164	419 782	441 271	450 788	443 981	435 902	431 085	434 335	428 487	434 553
Інші фінансові корпорації	19 126	19 490	21 437	17 710	17 559	16 835	16 675	16 799	16 731	16 255	16 523
Регіональні та місцеві органи державного управління	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Державні нефінансові корпорації	6 902	7 770	17 040	25 696	22 451	18 533	17 868	16 398	15 694	13 906	14 728
Інші нефінансові корпорації	88 062	85 336	81 035	80 499	86 383	81 621	80 052	78 988	85 019	84 752	89 052
Інші сектори економіки	355 951	319 567	300 270	317 366	324 394	326 993	321 307	318 901	316 892	313 573	314 250
Цінні папери, крім акцій	2 758	1 379	250	309	302	381	317	702	1 245	1 783	2 243
Інші фінансові корпорації	936	129	80	51	55	64	42	64	43	91	43
Регіональні та місцеві органи державного управління	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Державні нефінансові корпорації	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші нефінансові корпорації	11	2	2	71	53	119	52	53	54	4	2
Інші сектори економіки	1 812	1 249	168	188	193	198	222	585	1 148	1 689	2 198
Депозити, що не включаються в грошовий агрегат МЗ	189	209	635	565	324	6 473	12 750	15 324	15 362	16 069	14 951
Переказні депозити	150	194	474	539	285	6 435	12 714	15 289	15 325	16 034	14 912
Інші фінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Регіональні та місцеві органи державного управління	150	194	474	539	285	6 435	12 714	15 289	15 325	16 034	14 912
Державні нефінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші нефінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Інші сектори економіки	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші депозити	39	15	161	27	39	38	36	36	37	35	39
Інші фінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Регіональні та місцеві органи державного управління	39	12	161	26	39	38	36	35	37	35	39
Державні нефінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші нефінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші сектори економіки	0	3	0	0	0	0	0	0	0	–	–
Цінні папери, крім акцій, що не включаються в грошовий агрегат МЗ	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші фінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Регіональні та місцеві органи державного управління	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Державні нефінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші нефінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші сектори економіки	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Кредити	1 494	2 159	3 282	4 859	6 571	6 594	6 563	6 558	6 352	6 332	6 362
Похідні фінансові інструменти	13	73	25	72	36	24	17	26	21	13	21
Страхові технічні резерви	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Акції та інші форми участі в капіталі	300 224	356 060	323 097	355 811	396 669	392 041	382 773	339 874	339 812	340 522	322 924
Інші статті (чисті)	57 779	145 438	231 079	341 426	366 317	407 231	398 217	405 707	405 872	412 276	422 786

¹ Огляд депозитних корпорацій (включаючи Національний банк України) – аналітична форма подання статистичних даних депозитних корпорацій (Національного банку України та інших депозитних корпорацій), які консолідуються в узагальнені категорії активів і пасивів. Огляд містить дані про зобов'язання депозитних корпорацій, що включаються до грошових агрегатів. Балансова тотожність в Огляді забезпечує зв'язок грошового агрегату МЗ та інших статей з вимогами депозитних корпорацій до резидентів і нерезидентів. Огляд депозитних корпорацій (включаючи Національний банк України) складається на підставі даних балансових звітів за секторами економіки Національного банку України та інших депозитних корпорацій (банків) за методологією МВФ.

26. Грошові агрегати та кореспондуючі статті Огляду депозитних корпорацій

3.1. Огляди фінансових корпорацій

3.1.5. Грошові агрегати¹ та кореспондуючі статті Огляду депозитних корпорацій

Період	МЗ ²							Зобов'язання, що не включаються в МЗ ³	Акції та інші форми участі в капіталі ⁴	Інші статті (чисті)	Чисті зовнішні активи ⁵	Внутрішній кредит ⁶
	усього	М2					М3–М2					
		усього	М1			М2–М1						
			усього	М0	М1–М0							
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
залишки коштів на кінець періоду, млн грн.												
2013	908 994	906 236	383 821	237 777	146 044	522 416	2 758	189	300 224	59 286	62 850	1 205 843
2014	956 728	955 349	435 475	282 947	152 528	519 874	1 379	209	356 060	147 670	–52 036	1 512 703
2015	994 062	993 812	472 217	282 673	189 544	521 594	250	635	323 097	234 386	45 773	1 506 408
2016		1 102										
	1 102 700	391	529 928	314 392	215 536	572 463	309	565	355 811	346 357	129 246	1 676 188
2017												
червень		1 103										
	1 103 480	160	543 462	307 780	235 682	559 698	320	14 933	335 049	338 025	212 467	1 579 020
липень		1 114										
	1 115 020	647	547 774	311 340	236 433	566 873	374	15 393	362 876	336 132	219 791	1 609 629
серпень		1 104										
	1 104 621	321	537 610	308 840	228 770	566 711	299	16 303	364 771	333 348	220 571	1 598 471
вересень		1 123										
	1 124 116	799	541 869	306 435	235 433	581 930	317	15 243	375 802	334 141	249 435	1 599 866
жовтень		1 125										
	1 125 509	187	545 522	308 309	237 213	579 665	322	15 053	385 227	337 323	233 084	1 630 029
листопад		1 129										
	1 129 784	464	551 463	310 143	241 320	578 001	321	14 929	390 100	331 719	229 605	1 636 928
грудень		1 208										
	1 208 859	557	601 631	332 546	269 085	606 926	302	324	396 669	372 925	229 221	1 749 556
2018												
січень		1 176										
	1 176 466	085	578 702	321 308	257 394	597 383	381	6 473	392 041	413 849	219 870	1 768 959
лютий		1 170										
	1 170 353	036	584 900	321 228	263 671	585 136	317	12 750	382 773	404 797	221 393	1 749 280
березень		1 168										
	1 168 817	114	589 281	323 441	265 840	578 834	702	15 324	339 874	412 291	213 129	1 723 176

квітень		1 190											
	1 191 431	186	608 736	330 244	278 492	581 450	1 245	15 362	339 812	412 245	217 602	1 741 248	
травень		1 196											
	1 197 856	073	619 489	332 886	286 603	576 584	1 783	16 069	340 522	418 620	216 045	1 757 023	
червень		1 210											
	1 212 808	564	626 586	343 860	282 726	583 978	2 243	14 951	322 925	429 169	224 423	1 755 429	
операції за період, млнгрн.													
2013	134 462	133 783	60 595	34 532	26 064	73 188	678	47	9 060	-4 300	-28 235	167 504	
2014													
	-143 184	-140 213	51 654	45 170	6 484	867	-2 971	-27	-57 989	58 413	-139 322	-3 465	
2015													
	-103 548	-101 948	36 742	-274	37 017	691	-1 599	348	-133 073	48 850	71 056	-258 478	
2016													
	67 785	67 748	57 711	31 719	25 992	10 037	37	-105	-46 107	84 063	41 565	64 072	
2017													
червень	16 890	16 950	18 035	6 842	11 193	-1 085	-60	912	-8 215	6 327	13 923	1 992	
липень	12 345	12 290	4 311	3 560	751	7 979	55	457	28 976	-5 577	33 329	2 873	
серпень	-6 834	-6 762	-10 163	-2 500	-7 663	3 401	-72	910	4 006	13 709	-6 275	18 065	
вересень	7 188	7 177	4 258	-2 405	6 663	2 919	11	-1 064	5 118	-4 140	5 327	1 774	
жовтень	-1 927	-1 929	3 654	1 874	1 779	-5 583	3	-189	6 107	1 196	-18 705	23 891	
листопад	564	566	5 941	1 834	4 107	-5 375	-2	-128	4 939	-6 885	-5 100	3 589	
грудень	
2018													
січень	-34 604	-34 683	-22 929	-11 238	-11 691	-11 754	80	6 143	7 000	41 114	-9 106	28 760	
лютий	8 905	8 961	6 198	-80	6 277	2 763	-56	6 287	3 359	-2 493	8 644	7 415	
березень	3 911	3 526	4 381	2 212	2 168	-855	386	2 577	-38 398	9 706	-4 270	-17 934	
квітень	27 852	27 303	19 455	6 803	12 652	7 848	549	43	4 654	1 731	6 066	28 215	
травень	10 769	10 221	10 753	2 642	8 111	-532	547	717	-7 377	6 780	-9 078	19 968	
червень	14 023	13 566	7 097	10 974	-3 877	6 469	457	-1 119	-15 256	9 572	7 147	71	
зміна залишків коштів у річному обчисленні, %													
2013	17,6	17,5	18,7	17,0	21,7	16,6	33,1	34,0	0,3	-	-	16,4	
2014	5,3	5,4	13,5	19,0	4,4	-0,5	-50,0	11,0	18,6	-	-	25,4	
2015	3,9	4,0	8,4	-0,1	24,3	0,3	-81,8	203,3	-9,3	-	-	-0,4	
2016	10,9	10,9	12,2	11,2	13,7	9,8	23,5	-11,0	10,1	-	-	11,3	
2017													
червень	6,5	6,5	12,0	7,2	18,9	1,7	31,5	51,8	-2,9	-	-	7,1	
липень	6,8	6,8	11,4	6,3	19,0	2,6	55,4	49,5	4,3	-	-	8,6	
серпень	5,5	5,5	11,0	6,8	17,3	0,7	33,9	46,1	1,1	-	-	5,9	
вересень	6,6	6,6	10,7	4,7	19,5	3,2	29,6	29,6	3,7	-	-	6,0	
жовтень	6,7	6,7	10,4	5,2	18,1	3,4	-4,8	29,9	6,6	-	-	7,7	
листопад	8,1	8,1	12,1	7,2	19,1	4,6	-18,2	30,4	9,8	-	-	8,6	

грудень 2018	9,6	9,6	13,5	5,8	24,8	6,0	-2,4	-42,8	11,5	-	-	4,4
січень	10,4	10,4	15,3	9,0	24,1	6,0	10,0	64,5	10,8	-	-	7,5
лютий	10,4	10,4	15,5	10,2	22,8	5,8	-8,6	52,7	0,2	-	-	5,4
березень	8,7	8,7	15,5	11,2	21,1	2,6	91,1	33,0	-14,2	-	-	2,4
квітень	9,4	9,3	16,7	10,7	24,8	2,5	216,6	19,4	-2,9	-	-	9,2
травень	10,0	9,9	17,9	10,6	27,7	2,4	367,6	14,6	-2,3	-	-	11,0
червень	9,9	9,7	15,3	11,7	20,0	4,3	601,8	0,1	-3,6	-	-	11,2

¹ Грошові агрегати складаються на підставі даних балансових звітів за секторами економіки Національного банку України та інших депозитних корпорацій (банків) відповідно до методології МВФ.

² Грошові агрегати – зобов'язання депозитних корпорацій перед іншими секторами економіки, крім сектору загального державного управління та інших депозитних корпорацій.

³ Зобов'язання, що не включаються в МЗ – переказні депозити та інші депозити регіональних та місцевих органів державного управління та інших секторів економіки.

⁴ Сукупні пасиви депозитних корпорацій у формі акцій та інших форм участі в капіталі включають кошти власників, нерозподілений прибуток, результат поточної діяльності, загальні і спеціальні резерви, поправку на зміни вартісної оцінки.

⁵ Чисті зовнішні активи – сальдо між вимогами та зобов'язаннями депозитних корпорацій по відношенню до нерезидентів.

⁶ Внутрішній кредит – сукупність чистих вимог депозитних корпорацій до центральних органів державного управління та вимог до інших секторів економіки. Чисті вимоги до центральних органів державного управління – сальдо між вимогами та зобов'язаннями депозитних корпорацій по відношенню до центральних органів державного управління.

⁷ Розрахунок здійснюється відповідно до методології МВФ за формулою: $O = ЗКП - ЗПП - ПВ - ІЗОА$, де O – операції за період, $ЗКП$ – залишки коштів на кінець звітного періоду, $ЗПП$ – залишки коштів на початок звітного періоду, $ПВ$ – переоцінка вартості внаслідок змін цін та/або обмінних курсів, $ІЗОА$ – інші зміни в обсягах активів

27. Процентні ставки рефінансування банків Національним банком України

2.1. Процентні ставки рефінансування

(ставки в річному обчисленні, %)

Період	Облікова ставка НБУ ¹	Середньозважена ставка за всіма інструментами	у тому числі										
			кредити, надані шляхом проведення тендера	кредити овернайт	операції репо	кредити, надані для підтримання довгострокової ліквідності банків	стабілізаційні кредити	операції своп	кредити рефінансування під заставу майнових прав на кошти банківського вкладу (депозиту), розміщеного в НБУ	інші кредити	кредити, надані для фінансування чемпіонату Європи 2012	інші короткострокові кредити	інші кредити під програми фінансового оздоровлення
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
2013	6,5	7,2	6,8	7,6	6,9	–	8,9	–	–	–	–	–	–
2014	14,0	15,6	15,8	15,5	8,1	–	–	–	–	–	–	19,9	17,4
2015	22,0	25,2	24,7	25,2	24,0	–	–	–	–	–	–	–	26,0
2016	14,0	17,4	17,7	18,6	–	–	–	–	–	–	–	–	16,0
2017	14,5	16,1	15,7	16,2	–	–	–	–	–	–	–	–	–
травень	12,5	15,0	14,8	15,0	–	–	–	–	–	–	–	–	–
червень	12,5	14,5	14,5	14,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–
липень	12,5	14,5	–	14,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–
серпень	12,5	14,5	–	14,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–
вересень	12,5	14,5	–	14,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–
з 27.10	13,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
жовтень	13,5	14,5	–	14,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–
листопад	13,5	15,5	15,5	15,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–
з 15.12	14,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
грудень	14,5	16,1	15,7	16,2	–	–	–	–	–	–	–	–	–
2018													
з 26.01	16,0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
січень	16,0	16,6	16,5	16,6	–	–	–	–	–	–	–	–	–
лютий	16,0	18,0	18,0	18,0	–	–	–	–	–	–	–	–	–

з 02.03	17,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
березень	17,0	19,0	19,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
квітень	17,0	19,0	19,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
травень	17,0	19,0	19,0	19,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
червень	17,0	19,0	19,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

¹ На кінець періоду.

28. Процентні ставки та обсяги за кредитами, наданими у звітному періоді резидентам (крім інших депозитних корпорацій), за секторами економіки

4.1. Процентні ставки депозитних корпорацій (крім Національного банку України) за кредитами та депозитами

4.1.1. Процентні ставки за новими кредитами

4.1.1.1. Процентні ставки за новими кредитами резидентам (крім інших депозитних корпорацій) за секторами економіки

(середньозважені ставки в річному обчисленні, %)

Період	Усього				у тому числі, без урахування овердрафту				у тому числі, за секторами економіки									
	обсяги, млн грн.	процентна ставка, %	у тому числі		обсяги, млн грн.	процентна ставка, %	у тому числі		інші фінансові корпорації		сектор загального державного управління		нефінансові корпорації		домашні господарства		некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	
			у національній валюті	в іноземній валюті			у національній валюті	в іноземній валюті										
			обсяги, млн грн.	процентна ставка, %			обсяги, млн грн.	процентна ставка, %	обсяги, млн грн.	процентна ставка, %	обсяги, млн грн.	процентна ставка, %	обсяги, млн грн.	процентна ставка, %	обсяги, млн грн.	процентна ставка, %	обсяги, млн грн.	процентна ставка, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
2013	1 641 018	14,4	16,6	9,4	1 434 974	13,6	15,9	9,4	38 344	13,7	16 412	14,4	1 451 644	13,2	134 274	27,3	343	20,5
2014	1 472 811	15,0	17,6	9,0	1 294 019	14,4	17,1	9,0	35 740	14,1	2 197	15,4	1 337 559	14,2	97 160	26,8	155	19,6
2015	1 405 837	17,5	21,8	8,8	1 253 673	16,6	21,2	8,9	16 049	19,9	316	17,5	1 327 998	17,0	61 391	28,1	84	27,0
2016	1 664 993	15,9	18,5	8,8	1 496 685	14,8	17,4	8,8	22 012	18,7	102	24,6	1 564 879	15,1	77 869	30,6	131	25,3
2017	1 700	14,6	16,4	7,5	1 486 042	13,6	15,3	7,5	17 431	17,1	1 797	15,3	1 562 061	13,4	119 297	29,1	410	15,3

	997																	
	132											122						
червень	696	14,3	15,7	7,3	116 804	13,3	14,7	7,3	1 038	14,0	11	24,3	717	13,2	8 869	29,5	61	8,3
	140											129						
липень	439	13,5	15,2	6,9	123 498	12,4	14,0	7,0	1 369	17,2	18	20,6	821	12,3	9 206	29,0	24	19,9
	150											137						
серпень	726	13,9	15,4	7,6	131 333	12,9	14,3	7,6	2 031	16,1	6	24,5	120	12,7	11 535	27,8	33	19,3
	154											142						
вересень	946	14,2	15,8	7,1	135 723	13,3	14,9	7,1	1 900	18,3	9	23,0	202	13,0	10 805	28,8	30	17,7
	172											159						
жовтень	258	14,2	15,9	7,5	152 541	13,3	15,1	7,5	1 608	15,5	543	15,8	412	13,1	10 681	29,0	15	19,8
	161											147						
листопад	100	15,1	16,9	6,4	139 394	14,3	16,3	6,4	1 490	17,0	629	11,5	066	14,1	11 894	28,1	21	17,8
	169											154						
грудень	823	15,4	17,5	6,5	148 859	14,7	17,0	6,6	1 776	17,8	518	17,6	332	14,1	13 182	29,7	15	17,6
2018																		
	150												138					
січень	804	15,8	16,9	6,1	130 811	15,1	16,3	6,1	824	18,5	26	19,3	102	14,6	11 850	29,3	2	20,9
	165												153					
лютий	995	16,1	17,5	6,5	146 176	15,5	17,0	6,5	1 299	20,6	23	19,2	490	15,0	11 173	30,3	10	16,2
	181												166					
березень	734	16,6	18,0	6,7	158 148	16,1	17,5	6,7	1 745	17,7	73	18,0	991	15,6	12 919	29,9	5	22,1
	167												153					
квітень	083	16,5	18,1	6,7	144 330	15,9	17,7	6,7	942	17,6	28	19,8	792	15,4	12 274	30,0	47	18,2
	208												191					
травень	597	17,0	18,3	6,4	181 768	16,5	17,9	6,5	1 098	16,2	22	20,5	655	16,0	15 721	29,6	101	18,2
	189												175					
червень	782	17,0	18,3	6,5	165 447	16,6	18,0	6,5	1 185	38,1	66	18,4	510	15,9	12 919	30,1	102	18,0

29. Процентні ставки та обсяги за депозитами, залученими у звітному періоді на рахунки резидентів (крім інших депозитних корпорацій), за секторами економіки

4.1. Процентні ставки депозитних корпорацій (крім Національного банку України) за кредитами та депозитами

4.1.3. Процентні ставки за новими депозитами

4.1.3.1. Процентні ставки за новими депозитами резидентів (крім інших депозитних корпорацій) за секторами економіки

(середньозважені ставки в річному обчисленні, %)

Період	Усього				у тому числі									
					інші фінансові корпорації		сектор загального державного управління		нефінансові корпорації		домашні господарства		некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	
	обсяги, млн грн.	процентна ставка, %	у тому числі		обсяги, млн грн.	процентна ставка, %	обсяги, млн грн.	процентна ставка, %	обсяги, млн грн.	процентна ставка, %	обсяги, млн грн.	процентна ставка, %	обсяги, млн грн.	процентна ставка, %
у національній валюті			в іноземній валюті											
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
2013	1 490													
	314	9,5	10,9	5,9	69 244	11,5	17 154	10,3	742 401	6,7	656 828	12,5	4 687	10,6
2014	1 811													
	339	10,5	11,9	6,7	96 844	12,4	2 755	9,2	991 324	8,3	713 958	13,2	6 458	11,5
2015	2 572													
	899	11,6	13,0	6,7	139 861	13,4	13 083	8,9	1 698 587	11,2	711 663	12,2	9 704	12,6
2016	2 960													
	177	10,4	11,4	4,7	154 826	10,6	19 270	18,5	2 241 561	10,4	530 068	10,4	14 452	11,6
2017	3 016													
	644	8,3	9,1	3,2	156 830	8,5	30 885	15,1	2 169 483	8,3	645 175	7,8	14 271	9,1
червень	238 148	8,0	8,9	3,3	11 447	8,2	2 645	14,5	168 213	7,9	54 656	7,8	1 186	9,6
липень	240 011	7,8	8,6	2,9	12 028	8,3	2 189	13,6	172 162	7,8	52 514	7,7	1 119	7,8
серпень	256 962	7,9	8,7	3,0	12 722	8,0	1 967	14,4	187 230	8,0	53 845	7,2	1 198	9,0
вересень	243 362	7,6	8,4	2,7	12 632	7,4	1 116	14,7	175 183	7,9	53 417	6,6	1 013	8,6
жовтень	259 072	7,6	8,4	2,7	16 711	7,2	2 385	11,0	182 670	7,8	56 409	6,6	896	9,2
листопад	258 880	8,2	9,1	2,6	12 286	8,5	3 053	11,7	189 243	8,5	53 090	6,9	1 208	9,0
грудень	265 908	8,6	9,6	2,7	15 236	9,6	410	14,0	191 261	8,9	57 265	7,1	1 735	6,9
2018														
січень	268 736	8,9	9,8	2,6	11 211	9,9	7 059	10,8	191 336	9,3	58 250	7,2	880	9,4
лютий	234 348	9,3	10,4	2,6	8 391	10,0	7 520	10,4	168 731	9,9	48 664	7,0	1 042	9,5
березень	280 211	10,0	11,0	2,4	11 526	10,6	4 773	10,7	209 252	10,8	53 583	7,0	1 077	10,2

квітень	241 350	10,1	11,3	2,3	10 784	10,7	1 449	10,4	180 150	10,9	48 003	6,8	964	9,9
травень	257 830	10,2	11,3	2,3	9 542	11,6	2 175	10,8	185 639	11,1	59 395	6,9	1 080	9,7
червень	239 219	10,3	11,5	2,3	9 126	11,3	3 111	10,3	172 357	11,3	53 590	6,9	1 036	10,5

30. Депозити резидентів у розрізі секторів економіки

3.2. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України)

3.2.1. Депозити резидентів (крім депозитних корпорацій)

3.2.1.1. Депозити резидентів у розрізі секторів економіки

Період	Усього	у тому числі												
		інші фінансові корпорації			сектор загального державного управління			нефінансові корпорації			інші сектори економіки			
		усього	страхові корпорації та пенсійні фонди	інші	усього	центральні органи державного управління	регіональні та місцеві органи державного управління	усього	державні нефінансові корпорації	інші нефінансові корпорації	усього	у тому числі		
												домашні господарства	некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	16	
залишки коштів на кінець періоду, млнгрн.														
2013	669 974		26 174	12 383	13 792	2 950	2 761	189	195 160	26 438	168 722	445 690	441 951	3 739
2014	675 093		29 935	12 399	17 537	3 763	3 557	206	218 724	36 925	181 800	422 670	418 135	4 535
2015	716 728		29 021	14 976	14 045	6 002	5 367	635	265 448	67 229	198 219	416 257	410 895	5 362
2016	793 475		26 211	13 237	12 973	5 841	5 276	565	310 559	90 919	219 640	450 863	444 676	6 187
2017	844 898		28 539	14 386	14 153	22 914	22 591	323	343 758	94 072	249 686	503 633	495 313	8 319
червень	843 363		26 270	11 971	14 300	48 171	33 238	14 933	309 866	87 890	221 976	459 056	451 557	7 499
липень	848 905		27 193	12 224	14 969	45 796	30 403	15 393	319 919	91 469	228 450	455 998	448 291	7 707
серпень	840 579		27 050	12 121	14 929	45 186	28 883	16 303	313 280	89 480	223 800	455 063	447 015	8 048
вересень	861 953		27 720	12 837	14 883	44 648	29 406	15 242	321 927	94 039	227 888	467 657	459 403	8 254
жовтень	859 441		27 013	12 603	14 410	42 631	27 578	15 053	319 109	90 322	228 787	470 689	462 075	8 613

листопад	857 824	28 411	12 582	15 830	38 668	23 739	14 929	312 360	86 921	225 439	478 385	469 975	8 410
грудень 2018	898 844	28 539	14 386	14 153	22 914	22 591	323	343 758	94 072	249 686	503 633	495 313	8 319
січень	884 869	28 878	14 101	14 777	30 185	23 712	6 473	325 294	82 541	242 754	500 513	491 670	8 843
лютий	885 040	28 112	13 729	14 383	36 329	23 579	12 750	322 905	83 757	239 148	497 694	488 535	9 159
березень	884 008	28 036	14 434	13 602	39 431	24 107	15 324	318 168	84 405	233 763	498 373	489 356	9 017
квітень	898 513	26 507	14 083	12 424	38 867	23 505	15 362	327 877	93 492	234 385	505 262	496 049	9 213
травень	901 948	25 925	13 796	12 129	39 044	22 975	16 069	336 406	96 274	240 131	500 574	490 544	10 030
червень	904 341	26 492	14 301	12 191	37 891	22 940	14 951	322 894	83 354	239 539	517 065	507 440	9 625

зміна у річному обчисленні, %

2013	17,1	25,5	11,7	41,2	-50,2	-52,3	34,0	12,6	-2,9	15,5	19,7	19,7	25,6
2014	0,8	14,4	0,1	27,2	27,6	28,8	9,4	12,1	39,7	7,8	-5,2	-5,4	21,3
2015	6,2	-3,1	20,8	-19,9	59,5	50,9	207,5	21,4	82,1	9,0	-1,5	-1,7	18,2
2016	10,7	-9,7	-11,6	-7,6	-2,7	-1,7	-11,0	17,0	35,2	10,8	8,3	8,2	15,4
2017	13,3	8,9	8,7	9,1	292,3	328,2	-42,8	10,7	3,5	13,7	11,7	11,4	34,5
червень	10,4	5,0	-10,3	22,5	209,4	480,0	51,8	5,2	-4,7	9,6	7,1	6,9	22,2
липень	10,7	12,4	-6,8	34,9	181,6	409,3	49,5	7,1	-0,5	10,4	6,6	6,3	27,1
серпень	8,5	5,8	-7,6	20,0	158,1	355,3	46,1	5,0	-2,6	8,4	5,0	4,7	23,7
вересень	10,6	8,4	-3,4	21,1	141,7	337,8	29,6	9,2	2,7	12,1	6,2	6,0	24,1
жовтень	10,3	4,2	-1,8	10,1	133,0	311,1	29,9	7,0	1,3	9,5	7,7	7,4	32,5
листопад	11,0	6,8	-2,5	15,6	116,3	269,4	30,4	7,4	0,0	10,6	9,4	9,1	29,8
грудень 2018	13,3	8,9	8,7	9,1	292,3	328,2	-42,8	10,7	3,5	13,7	11,7	11,4	34,5
січень	13,4	9,4	9,2	9,7	216,4	323,0	64,5	8,5	-6,2	14,7	12,6	12,3	30,6
лютий	13,1	8,5	7,8	9,1	141,1	250,8	52,7	8,3	-7,2	15,0	12,2	11,8	38,3
березень	10,1	3,7	9,6	-1,8	108,3	225,4	33,0	2,8	-13,0	10,0	11,4	11,1	34,4
квітень	6,9	1,1	10,5	-7,9	-21,9	-36,3	19,4	5,4	-7,6	11,7	11,5	11,1	36,7
травень	7,9	1,2	14,9	-10,8	-19,2	-33,0	14,6	8,6	1,7	11,6	10,8	10,3	36,1
червень	7,2	0,8	19,5	-14,7	-21,3	-31,0	0,1	4,2	-5,2	7,9	12,6	12,4	28,3

31. Кредити, надані резидентам у розрізі секторів економіки

3.3. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України)

3.3.1. Кредити, надані резидентам (крім депозитних корпорацій)

3.3.1.1. Кредити, надані резидентам у розрізі секторів економіки

Період	Усього	у тому числі											
		інші фінансові корпорації			сектор загального державного управління			нефінансові корпорації			інші сектори економіки		
		усього	у тому числі		усього	у тому числі		усього	у тому числі		усього	у тому числі	
			страхові корпорації та пенсійні фонди	інші		центральні органи державного управління	регіональні та місцеві органи державного управління		державні нефінансові корпорації	інші нефінансові корпорації		домашні господарства	некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
залишки коштів на кінець періоду, млн грн.													
2013	910 782	19 317	523	18 795	5 908	4 998	910	691 903	50 472	641 431	193 654	193 529	125
2014	1 020 667	25 576	402	25 174	4 926	4 164	762	778 841	64 081	714 760	211 325	211 215	110
2015	981 627	15 564	397	15 168	3 364	2 963	401	787 795	71 733	716 063	174 904	174 869	35
2016	998 682	11 583	126	11 457	1 430	1 064	366	822 114	76 733	745 381	163 555	163 333	222
2017													
червень	955 223	10 336	98	10 238	1 340	990	350	784 034	79 512	704 522	159 514	159 424	89
липень	954 726	10 345	100	10 244	1 298	952	346	783 051	79 715	703 335	160 033	159 935	98
серпень	956 880	10 551	106	10 445	1 061	952	110	783 502	81 866	701 636	161 766	161 650	116
вересень	973 716	11 414	169	11 245	1 058	953	105	796 518	82 666	713 852	164 726	164 590	136
жовтень	988 815	10 546	143	10 403	1 017	916	101	810 070	89 250	720 820	167 181	167 062	119
листопад	988 864	10 713	143	10 570	1 017	916	101	813 424	87 555	725 869	163 709	163 605	104
грудень	1 016 657	10 936	145	10 791	1 522	915	607	829 932	87 594	742 338	174 268	174 182	86
2018													
січень	1 047 908	10 038	142	9 896	1 574	880	694	857 152	86 067	771 085	179 145	179 063	81
лютий	1 032 915	9 793	140	9 653	1 588	880	708	844 089	84 238	759 851	177 445	177 367	78
березень	1 030 337	10 124	143	9 981	1 656	881	775	839 345	80 522	758 823	179 212	179 135	77
квітень	1 032 134	10 348	149	10 199	1 622	842	780	839 814	79 573	760 240	180 350	180 233	117
травень	1 036 173	10 302	154	10 148	1 629	841	788	840 723	78 561	762 161	183 519	183 309	210
червень	1 024 964	9 872	159	9 713	1 615	833	782	829 719	77 803	751 916	183 759	183 478	280
зміна у річному обчисленні, %													

2013	11,7	19,0	-52,3	24,2	1,8	8,2	-23,2	14,3	-12,5	17,1	3,2	3,1	122,3
2014	12,1	32,4	-23,2	33,9	-16,6	-16,7	-16,2	12,6	27,0	11,4	9,1	9,1	-12,1
2015	-3,8	-39,1	-1,2	-39,7	-31,7	-28,8	-47,3	1,1	11,9	0,2	-17,2	-17,2	-68,1
2016	1,7	-25,6	-68,3	-24,5	-57,5	-64,1	-8,8	4,4	7,0	4,1	-6,5	-6,6	535,0
2017													
червень	-0,7	-29,0	-71,7	-28,0	-46,7	-53,5	-8,6	0,6	15,5	-0,8	-3,7	-3,7	180,6
липень	-0,6	-19,1	-60,4	-18,3	-45,7	-52,8	-7,6	-0,1	17,6	-1,8	-0,7	-0,8	183,4
серпень	-2,9	-11,3	-59,1	-10,3	-48,2	-43,2	-70,7	-3,0	8,1	-4,1	-1,5	-1,5	209,3
вересень	-1,6	-4,7	-39,6	-3,9	-38,0	-28,4	-72,0	-1,9	8,1	-3,0	0,3	0,4	-35,9
жовтень	0,5	-7,9	-45,4	-7,1	-35,8	-24,8	-72,4	-0,0	18,3	-1,9	3,7	3,8	-46,1
листопад	0,4	-4,1	59,4	-4,6	-32,4	-19,6	-72,4	0,3	15,5	-1,3	1,9	1,9	-53,8
грудень	1,8	-5,6	15,3	-5,8	6,4	-14,0	65,7	1,0	14,2	-0,4	6,6	6,6	-61,3
2018													
січень	6,4	-7,3	54,8	-7,9	13,7	-14,3	94,4	6,0	16,3	5,0	9,3	9,4	-63,1
лютий	6,0	-8,2	54,5	-8,8	14,6	-14,6	99,0	5,5	12,5	4,7	9,4	9,5	-64,8
березень	6,6	-5,9	47,0	-6,4	18,8	-15,1	117,6	5,8	8,4	5,6	11,1	11,2	-62,2
квітень	7,4	-4,4	55,2	-4,9	21,1	-14,7	122,1	6,5	7,8	6,4	12,7	12,7	-44,1
травень	8,5	-0,7	57,3	-0,9	21,6	-15,0	125,2	7,2	-1,2	8,2	15,0	15,0	134,7
червень	7,3	-4,5	62,3	-5,1	20,5	-15,8	123,4	5,8	-2,1	6,7	15,2	15,1	213,5

32. Динаміка показників розвитку зовнішнього сектору економіки України (дані НБУ)

Зовнішній сектор: основні показники¹

	2013	2014	2015	2016	2017	Червень 2017	Січень- Червень 2017	Червень 2018	Січень- Червень 2018
Сальдо поточного рахунку (у млрд. дол. США)	-16,5	-4,6	1,6	-1,3	-2,4	0,0	-0,3	-0,1	-0,6
Експорт товарів і послуг (у млрд. дол. США)	81,7	65,4	47,9	46,0	53,8	4,3	25,5	4,7	28,4
Імпорт товарів і послуг (у млрд. дол. США)	97,4	70,0	50,2	52,5	62,4	5,0	28,6	5,5	32,2
Експорт товарів (у млрд. дол. США)	59,1	50,6	35,4	33,6	39,7	3,1	19,0	3,4	21,2
<i>Експорт чорних металів, млрд. дол. США (72 група)²</i>	<i>14,3</i>	<i>12,9</i>	<i>8,1</i>	<i>7,2</i>	<i>8,7</i>	<i>0,7</i>	<i>4,1</i>	<i>1,0</i>	<i>5,4</i>
- фізичні обсяги, млн т.	26,5	24,6	21,4	21,4	18,3	1,5	8,8	1,7	10,2
- ціна, дол. США за т.	540,3	525,4	378,3	338,9	472,6	482,8	462,4	548,8	530,8
- вартісні обсяги, річна зміна, %	-6,6	-9,8	-37,4	-10,3	19,6	10,8	22,0	36,3	32,2
- фізичні обсяги, річна зміна, %	3,8	-7,3	-13,1	0,2	-14,3	-11,9	-18,8	19,9	15,2
- ціна, річна зміна, %	-10,0	-2,8	-28,0	-10,4	39,5	25,8	50,2	13,7	14,8
<i>Експорт зернових культур, млрд. дол. США²</i>	<i>6,4</i>	<i>6,5</i>	<i>6,1</i>	<i>6,1</i>	<i>6,5</i>	<i>0,5</i>	<i>3,3</i>	<i>0,4</i>	<i>3,2</i>
- фізичні обсяги, млн т.	27,0	32,6	37,4	40,2	41,8	2,8	21,1	2,4	18,7
- ціна, дол. США за т.	235,7	200,9	161,8	150,9	155,4	160,0	157,4	182,6	170,4
Імпорт товарів (у млрд. дол. США)	81,2	57,7	38,9	40,5	49,1	3,9	22,4	4,3	25,5
Сальдо фінансового рахунку (у млрд. дол. США)	-18,6	9,1	1,2	-2,6	-5,0	-0,3	-1,3	-0,1	-0,9
ПІІ (сальдо) (у млрд. дол. США)	-4,1	-0,3	-3,0	-3,3	-2,6	-0,8	-1,7	-0,5	-1,2
Готівкова валюта поза банками (у млрд. дол. США)	-2,7	3,5	-0,2	-2,7	0,6	-0,2	0,1	-0,1	0,1
Зведений баланс (у млрд. дол. США)	2,0	-13,3	0,8	1,3	2,6	0,3	1,0	0,0	0,3
Використання ресурсів МВФ (чисте)	-5,6	0,9	5,2	1,0	0,1	0,0	1,0	-0,2	-1,1
Розрив у фінансуванні/резервні активи (у млрд. дол. США)	-3,6	-12,4	6,0	2,3	2,7	0,3	2,0	-0,1	-0,8
Сальдо поточного рахунку (у % до ВВП)	-8,7	-3,4	1,8	-1,4	-2,2	0,3	-0,6	-1,2	-1,1
Експорт товарів і послуг (у % до ВВП)	42,9	48,6	52,7	49,3	47,9	48,7	54,4	43,6	50,7
Імпорт товарів і послуг (у % до ВВП)	51,1	52,1	55,3	56,2	55,6	56,8	60,9	51,2	57,4
Сальдо фінансового рахунку (у % до ВВП)	-9,8	6,8	1,3	-2,8	-4,5	-3,2	-2,8	-1,4	-1,6
ПІІ (у % до ВВП)	-2,1	-0,2	-3,3	-3,5	-2,3	-8,6	-3,5	-4,3	-2,1
Зведений баланс (у % до ВВП)	1,1	-9,9	0,9	1,4	2,3	3,5	2,2	0,2	0,5
Експорт товарів (зміна вартісних обсягів у %)	-8,3	-14,5	-29,9	-5,3	18,3	14,8	24,7	11,5	11,7
Імпорт товарів (зміна вартісних обсягів у %)	-5,8	-29,0	-32,6	4,2	21,1	31,0	25,5	9,9	14,0

Міжнародні резерви (на к.п., у млрд. дол. США)	20,4	7,5	13,3	15,5	18,8	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0
<i>(у місяцях імпорту товарів і послуг майбутнього періоду)</i>	3,5	1,8	3,0	3,0	3,4	3,3	3,3	3,1	3,1	3,1

1 попередні дані, використовується статистика за методологією КПБ6

2 згідно з оперативними даними ДФС (КПБ 5)

33. Офіційний курс гривні до іноземних валют, встановлений Національним банком України, середній за період (дані НБУ)

Офіційний курс гривні щодо іноземних валют
(середній за період)

(грн.)

Назва валюти	2013	2014	2015	2016	2017	2018					
						січень	лютий	березень	квітень	травень	червень
100 австралійських доларів	774,63	1070,56	1642,52	1902,35	2037,99	2255,90	2143,57	2046,87	2012,74	1970,68	1970,22
100 австрійських шилінгів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10000/100* азербайджанських манатів	1018,80	1515,46	2155,88	1605,43	1539,99	-	-	-	-	-	-
100 англійських фунтів стерлінгів	1250,64	1953,75	3340,42	3470,08	3424,87	3915,21	3806,03	3679,41	3687,75	3535,99	3489,85
1000 бельгійських франків	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10 білоруських рублів	0,01	0,01	0,01	131,31	137,70	142,98	137,50	134,53	130,71	130,39	130,92
10000 вірменських драмів
1000 грецьких драхм	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100 грузинських ларі
100 датських крон	142,29	210,84	324,83	379,99	403,35	464,73	451,18	436,28	431,55	416,43	411,47
100 доларів США	799,30	1188,67	2184,47	2555,13	2659,66	2843,43	2717,10	2634,12	2615,17	2618,12	2620,22
100 естонських крон***	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100 євро (до 1999 року - ЄКЮ)	1061,22	1571,59	2422,87	2829,19	3000,42	3460,22	3359,24	3249,82	3214,29	3101,90	3064,97
100 ірландських фунтів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100 ісландських крон	6,54	10,16	16,57	20,83	-	-	-	-	-	-	-

1000 іспанських песет	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10000 італійських лір	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100 казахстанських тенге	5,25	6,62	10,24	7,48	8,16	8,69	8,44	8,22	8,05	7,98	7,81	
100 канадських доларів	776,52	1075,15	1710,32	1930,24	2049,20	2281,70	2167,06	2039,72	2054,41	2037,05	2002,02	
100 киргизьких сомів
100 латвійських латів ****	1512,92
100 литовських літів *****	307,35	455,16
100 молдовських леїв	63,57	84,28	116,02	128,28	144,16	167,65	162,91	158,74	159,10	157,11	155,35	
100 нідерландських гульденів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100 німецьких марок	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100 норвезьких крон	136,18	188,03	271,45	304,55	321,69	357,86	347,47	339,18	334,05	324,14	323,48	
100 польських злотих	252,92	375,53	579,55	649,03	704,90	830,89	806,73	772,84	766,02	725,34	713,21	
100 португальських ескудо	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10 російських рублів	2,51	3,11	3,62	3,83	4,56	5,00	4,78	4,62	4,33	4,21	4,19	
100 СПЗ (до липня 2000 року СДР)	1214,69	1801,86	3056,43	3552,73	3686,91	4083,22	3945,13	3826,93	3795,64	3731,86	3709,11	
100 сингапурських доларів	639,04	937,35	1589,55	1851,87	1925,81	2148,53	2060,26	2002,71	1988,66	1956,20	1947,93	
100 словацьких крон	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10000/100** турецьких лір	420,98	543,03	804,74	848,88	729,52	752,70	718,77	679,11	644,25	593,88	568,14	
10000/100 туркменських манатів	280,46	417,08	625,65	728,06	760,70	-	-	-	-	-	-	-
1000 угорських форинтів	35,74	50,90	78,25	90,86	97,01	111,89	107,85	104,03	103,17	98,08	95,28	
100 узбецьких сумів	0,38	0,51	0,85	0,86	0,63	-	-	-	-	-	-	-
100 фінських марок	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100 французьких франків	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100 чеських крон	40,87	57,06	88,83	104,65	114,06	135,84	132,73	127,86	126,73	121,12	118,98	
100 шведських крон	122,72	172,37	258,94	299,10	311,35	352,19	338,80	319,97	310,31	299,30	298,68	
100 швейцарських франків	862,33	1295,01	2269,73	2595,46	2699,90	2950,43	2908,50	2787,04	2705,49	2625,68	2651,25	
100 юанів женьмінбі (Китай)	129,98	192,81	347,60	384,95	393,56	441,42	429,67	416,63	415,34	411,17	406,34	
1000 японських єн	82,14	111,93	180,46	235,39	237,13	255,88	251,37	248,46	243,33	238,70	238,49	

*** З 01.01.2011 на території Естонії замість естонської крони в якості нової грошової одиниці вводиться ЄВРО

**** З 01.01.2014 на території Латвії замість латвійських латів в якості нової грошової одиниці вводиться ЄВРО

***** З 01.01.2015 на території Литви замість литовських літів в якості нової грошової одиниці вводиться ЄВРО

За іншими валютами розрахунки не проводяться у зв'язку з їх обмеженим використанням.

34. Динаміка платіжного балансу України (аналітична форма представлення) (дані НБУ)

1.2. Динаміка платіжного балансу України: аналітична форма представлення (відповідно до КПБ6)

млн дол. США

Статті платіжного балансу	2017												2018						2017				2018		
	січ	лют	берез	квіт	трав	черв	лип	серп	верес	жовт	лист	груд	січ	лют	берез	квіт	трав	черв	I	II	III	IV	I	II	
А. Рахунок поточних операцій	242	-177	-551	155	23	23	-401	-126	-703	-226	50	-755	92	14	-756	189	-27	-125	-486	201	-1	-230	-931	-650	37
Баланс товарів та послуг	-158	-662	-528	-392	-622	-716	-1061	-837	-796	-935	-711	-1192	-519	-655	-679	-360	-771	-822	-1348	-1730	-2694	-2838	-1853	-1953	
Баланс товарів	-242	-700	-509	-401	-728	-794	-1097	-866	-865	-1049	-861	-1260	-575	-718	-798	-436	-927	-823	-1451	-1923	-2828	-3170	-2091	-2186	
Експорт товарів	2 780	2 979	3 838	3 083	3 218	3 091	2 920	3 355	3 435	3 541	3 821	3 628	3 412	3 320	3 696	3 686	3 654	3 446	9 597	9 392	9 710	10 990	10 428	10 786	
Імпорт товарів	3 022	3 679	4 347	3 484	3 946	3 885	4 017	4 221	4 300	4 590	4 682	4 888	3 987	4 038	4 494	4 122	4 581	4 269	11 048	11 315	12 538	14 160	12 519	12 972	
Баланс послуг	84	38	-19	9	106	78	36	29	69	114	150	68	56	63	119	76	156	1	103	193	134	332	238	233	
Експорт послуг	1 017	998	1 032	1 116	1 182	1 206	1 248	1 334	1 281	1 210	1 239	1 224	1 107	1 098	1 198	1 250	1 317	1 245	3 047	3 504	3 863	3 673	3 403	3 812	
Імпорт послуг	933	960	1 051	1 107	1 076	1 128	1 212	1 305	1 212	1 096	1 089	1 156	1 051	1 035	1 079	1 174	1 161	1 244	2 944	3 311	3 729	3 341	3 165	3 579	
Баланс первинних доходів	115	207	-308	279	358	451	367	433	-179	401	446	85	298	394	-415	265	419	417	14	1 088	621	932	277	1 101	
Надходження	539	592	700	715	805	778	830	865	864	901	888	928	845	857	879	927	976	941	1 831	2 298	2 559	2 717	2 581	2 844	
Виплати	424	385	1 008	436	447	327	463	432	1 043	500	442	843	547	463	1 294	662	557	524	1 817	1 210	1 938	1 785	2 304	1 743	
Оплата праці (баланс)	525	573	682	698	786	763	812	844	846	880	867	910	823	834	860	903	952	919	1 780	2 247	2 502	2 657	2 517	2 774	
Надходження	526	578	684	702	788	765	814	846	848	882	869	911	824	835	862	905	953	920	1 788	2 255	2 508	2 662	2 521	2 778	
Виплати	1	5	2	4	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	2	1	1	8	8	6	5	4	4	
Доходи від інвестицій (баланс)	-410	-366	-990	-419	-428	-312	-445	-411	-1 025	-479	-421	-825	-525	-440	-1 275	-638	-533	-502	-1 766	-1 159	-1 881	-1 725	-2 240	-1 673	
Надходження	13	14	16	13	17	13	16	19	16	19	19	17	21	22	17	22	23	21	43	43	51	55	60	66	
Виплати	423	380	1 006	432	445	325	461	430	1 041	498	440	842	546	462	1 292	660	556	523	1 809	1 202	1 932	1 780	2 300	1 739	
у т.ч. реінвестовані доходи	43	44	42	26	-17	24	49	53	54	27	27	27	61	72	46	43	28	-2	129	33	156	81	179	69	
Баланс вторинних доходів	285	278	285	268	287	288	293	278	272	308	315	352	313	275	338	284	325	280	848	843	843	975	926	889	
Надходження	351	358	368	369	377	379	393	391	401	424	427	485	406	381	448	390	438	385	1 077	1 125	1 185	1 336	1 235	1 213	
Виплати	66	80	83	101	90	91	100	113	129	116	112	133	93	106	110	106	113	105	229	282	342	361	309	324	
В. Рахунок операцій з капіталом	1	4	1	0	-5	1	7	1	1	1	-5	-11	0	0	2	-4	0	0	6	-4	2	-15	2	-4	
<i>Чисте кредитування (+)/ чисте запозичення</i>	243	-173	-550	155	18	24	-394	-125	-702	-225	45	-766	92	14	-754	185	-27	-125	-480	197	-1221	-946	-648	33	

(-) (=A+B)																									
С. Фінансовий рахунок	445	-146	-195	-815	-339	-282	-109	-643	-1 339	-380	-446	-767	541	-239	-678	-105	-293	-148	104	-1 436	-2 091	-1 593	-376	-546	
Прямі інвестиції (сальдо)	-139	-231	-223	-185	-115	-762	-131	-191	-181	-41	-150	-244	-123	-169	-136	-141	-150	-462	-593	-1 062	-503	-435	-428	-753	
Прямі інвестиції: активи	1	1	-1	-66	-67	-59	79	80	81	62	62	61	-1	0	-2	-1	-1	0	1	-192	240	185	-3	-2	
Прямі інвестиції: пасиви	140	232	222	119	48	703	210	271	262	103	212	305	122	169	134	140	149	462	594	870	743	620	425	751	
у т. ч.																									
реінвестування доходів	43	44	42	26	-17	24	49	53	54	27	27	27	61	72	46	43	28	-2	129	33	156	81	179	69	
кредити прямого інвестора в Україну	47	153	145	44	38	85	-9	91	15	24	56	204	24	-18	37	23	-17	43	345	167	97	284	43	49	
Портфельні інвестиції (сальдо)	5	25	38	-42	-147	-85	4	-18	-1 429	-86	-41	-24	-111	-206	-208	-16	45	29	68	-274	-1 443	-151	-525	58	
Портфельні інвестиції: активи	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2	2	0	1	-1	4	4	0	0	1	2	3	7	
Портфельні інвестиції: пасиви	-5	-25	-38	42	147	85	-4	19	1 429	86	41	26	113	206	209	15	-41	-25	-68	274	1 444	153	528	-51	
Акціонерний капітал	0	1	1	1	4	1	9	-2	20	19	32	24	-2	6	5	-2	0	9	2	6	27	75	9	7	
Боргові цінні папери	-5	-26	-39	41	143	84	-13	21	1 409	67	9	2	115	200	204	17	-41	-34	-70	268	1 417	78	519	-58	
Сектор державного управління	-5	-16	-19	1	-1	15	-6	22	1 410	67	9	19	116	200	27	-98	-42	-31	-40	15	1 426	95	343	-171	
Банки	0	-8	-20	0	-3	-35	0	0	-17	0	0	-17	0	0	133	0	0	-17	-28	-38	-17	-17	133	-17	
Інші сектори	0	-2	0	40	147	104	-7	-1	16	0	0	0	-1	0	44	115	1	14	-2	291	8	0	43	130	
Інші інвестиції (сальдо)	474	275	253	-374	297	399	-233	-681	0	-261	105	-144	748	323	492	160	-334	128	1 002	322	-914	-300	1 563	-46	
Інші інвестиції: активи	4	324	514	298	356	243	189	-698	149	-631	-101	229	252	359	337	-53	-32	-208	842	897	-360	-503	948	-293	
Центральний банк	-11	-9	-4	2	-1	1	4	1	-2	5	3	0	0	1	40	-3	16	-11	-24	2	3	8	41	2	
Сектор державного управління	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	24	0	0	0	24	0	0	0	0	0	24	0	24	
Банки	-225	271	229	-4	122	135	443	-308	193	-1 025	-431	-153	17	234	-45	4	-110	117	275	253	328	-1 609	206	11	
Інші сектори	240	62	289	300	235	107	-258	-391	-42	389	327	358	235	124	342	-78	62	-314	591	642	-691	1 074	701	-330	
у т. ч.																								0	
готівкова валюта поза банками	166	14	189	27	-72	-223	-61	-266	142	224	264	236	73	-46	158	53	-42	-61	369	-268	-185	724	185	-50	
торгові кредити	125	101	151	272	304	315	-161	-90	-151	97	14	61	162	168	184	-135	105	-253	377	891	-402	172	514	-283	
Інші інвестиції: пасиви	-470	49	261	672	59	-156	422	-17	149	-370	-206	373	-496	36	-155	-213	302	-336	-160	575	554	-203	-615	-247	
Центральний банк	0	0	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100	0	0	0	0	0	
Сектор державного управління	-37	-12	7	595	-41	16	-35	-28	-10	6	41	28	-38	-28	-11	-26	-55	8	-42	570	-73	75	-77	-73	
Банки	-347	-92	-74	-201	64	-427	-178	-103	21	-95	-158	68	-74	-109	26	-5	-46	-259	-513	-564	-260	-185	-157	-310	
Інші сектори	-86	153	228	278	36	255	635	114	138	-281	-89	277	-384	173	-170	-182	403	-85	295	569	887	-93	-381	136	
Довгострокові кредити	-48	-174	-78	44	-265	123	152	33	-70	-475	-214	424	-231	99	21	11	-106	245	-300	-98	115	-265	-111	150	

Короткострокові кредити	246	103	118	49	-2	-101	92	66	-24	22	22	16	2	21	47	18	-8	-7	467	-54	134	60	70	3
Торгові кредити	-284	224	188	185	303	233	391	15	232	172	103	-163	-155	53	-238	-211	517	-323	128	721	638	112	-340	-17
Помилки та упущення	-105	215	263	214	374	-166	-251	-247	-271	-8	360	355	-27	187	826	108	-146	-157	373	422	-769	707	986	-195
Д. Зведений баланс (= А + В - С)	-202	-27	-355	970	357	306	-285	518	637	155	491	1	-449	253	-76	290	266	23	-584	1 633	870	647	-272	579
Е. Резерви та пов'язані статті	-202	-27	-355	970	357	306	-285	518	637	155	491	1	-449	253	-76	290	266	23	-584	1 633	870	647	-272	579
Резервні активи	-202	-27	-355	1 966	357	306	-285	155	637	155	127	-161	-449	-122	-241	290	-102	-139	-584	2 629	507	121	-812	49
Кредити МВФ	0	0	0	996	0	0	0	-363	0	0	-364	-162	0	-375	-165	0	-368	-162	0	996	-363	-526	-540	-530

Примітки:

1. Дані платіжного балансу за 2017 - I кв. 2018 рр. були уточнені з урахуванням реінвестування доходів у банківський сектор.
2. Дані з 2014 року наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

35. Офіційні резервні активи (дані НБУ)

Міжнародні резерви (за станом на кінець періоду, млн дол. США)

	2017 рік												2018 рік					
	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень
Офіційні резервні активи	15444,98	15 460,30	15 123,30	17 175,11	17 617,89	17 969,97	17 795,26	18 035,51	18 637,74	18 735,94	18 931,06	18 808,45	18 580,34	18 410,28	18 191,90	18 421,48	18 170,38	17 978,24
*Резерви в іноземній валюті	11731,56	11 770,02	11 453,78	12 963,25	13 445,15	13 796,64	13 571,60	14 209,50	14 835,21	14 959,42	15 570,61	15 582,00	15 310,22	15 630,27	15 590,70	15 838,79	16 076,12	16 084,94
*Резервна позиція в МВФ	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,15	0,15	0,15	0,23	0,35	0,35	0,34	0,34
*Спеціальні права запозичення	2 733,01	2 658,55	2 648,25	3 179,14	3 140,09	3 156,12	3 193,23	2 757,06	2 756,88	2 740,08	2 314,23	2 165,65	2 215,82	1 740,61	1 563,06	1 546,07	1 075,92	907,45
*Золото	980,38	1 031,70	1 021,24	1 032,69	1 032,62	1 017,18	1 030,40	1 068,92	1 045,62	1 036,41	1 046,07	1 060,65	1 054,15	1 039,17	1 037,79	1 036,27	1 018,00	985,51
*Інші резервні активи	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

ЗОВНІШНІЙ СЕКТОР

36. Географічна структура експорту товарів

(млн дол. США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	50744,3	67594,1	67779,8	62305,9	53901,7	38127,1	36361,7	43264,7
Країни СНД	18482,9	25835,8	24911,3	21672,1	14882,3	7806,1	6031,5	6916,4
Інші країни світу	32261,4	41758,3	42868,5	40633,8	39019,4	30321,0	30330,2	36348,3
у тому числі								
Європа	13640,7	18253,7	17203,3	16847,9	17122,1	13248,3	13790,1	17901,9
у тому числі країни ЄС (28)	12916,4	17862,9	16937,9	16573,5	17002,9	13015,2	13496,3	17533,4
Азія	13585,2	17562,8	17506,4	16671,0	15350,9	12378,9	11796,3	12967,3
Африка	2996,2	3325,6	5544,7	5079,9	5098,2	3803,3	3865,1	4047,7
Америка	1950,0	2488,6	2471,4	1938,8	1372,2	785,6	735,2	1207,9
Австралія і Океанія	16,8	16,9	33,0	28,3	23,5	13,6	18,3	71,9

37. Географічна структура імпорту товарів

(млн дол. США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	60352,0	81040,5	83135,4	75834,6	54428,7	37516,4	39249,8	49607,2
Країни СНД	26607,2	37080,1	34317,9	27741,5	17276,9	10485,5	8565,4	11477,9
Інші країни світу	33744,8	43960,4	48817,5	48093,1	37151,8	27030,9	30684,4	38129,3
у тому числі								
Європа	19848,0	26465,5	27347,8	28274,2	22383,0	16665,3	18470,2	22922,4
у тому числі країни ЄС (28)	19004,2 ¹	25270,3 ¹	26033,9	26766,9	21069,1 ¹	15330,2 ¹	17140,8 ¹	20799,4
Азія	9901,4	12474,5	15999,1	14639,6	10848,3	7235,8	8920,5	10679,4
Африка	871,5	931,4	838,2	729,7	679,9	601,7	553,9	719,0
Америка	2861,9	3896,0	4421,9	4298,2	3021,5	2336,6	2594,8	3615,6
Австралія і Океанія	260,2	191,6	193,8	93,0	182,2	169,6	120,6	151,4

¹З урахуванням не розподілених обсягів товарів.

38. Обсяги експорту товарів по регіонах

(млн дол. США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього¹	50744,3	67594,1	67779,8	62305,9	53901,7	38127,1	36361,7	43264,7
Автономна Республіка Крим	–	–	–	–	–	–	–	–
Вінницька	566,3	661,7	652,5	679,3	742,2	846,9	983,0	1217,7
Волинська	434,8	646,4	605,8	628,8	685,4	631,7	611,9	689,3
Дніпропетровська	8010,4	10363,2	10126,9	9794,9	8763,9	6399,0	5864,8	7052,8
Донецька	13124,9	17197,6	14254,2	12408,6	8403,0	3695,3	3430,8	4432,6
Житомирська	394,0	515,5	550,0	606,1	664,3	441,3	484,7	589,7
Закарпатська	1156,6	1397,6	1385,3	1300,0	1382,8	1094,4	1211,9	1446,4
Запорізька	3200,3	4151,2	3995,1	3678,5	3730,2	2931,0	2292,8	2980,9
Івано-Франківська	507,6	942,0	821,5	471,7	487,8	373,0	573,7	665,4
Київська	1301,9	1696,2	1985,0	1973,7	1852,3	1690,4	1705,1	1748,4
Кіровоградська	336,8	443,4	632,1	857,2	820,7	406,6	427,4	415,6
Луганська	3324,3	6505,0	4192,8	3543,6	1902,6	257,8	435,7	233,9
Львівська	974,3	1201,9	1343,5	1290,9	1305,1	1206,3	1275,6	1585,2
Миколаївська	1597,1	1654,4	2370,9	2174,1	1837,5	1603,1	1666,4	1900,6
Одеська	1684,4	1541,1	1804,3	1628,4	1780,1	1727,5	1520,5	1813,9
Полтавська	2219,7	3356,3	3404,4	2654,6	2124,5	1481,1	1436,0	1864,5
Рівненська	396,5	543,1	503,5	482,6	473,3	378,3	318,3	383,3
Сумська	746,5	1017,4	1122,1	924,6	738,5	606,6	542,2	672,7
Тернопільська	131,4	241,4	236,9	365,1	359,0	291,0	294,3	380,2
Харківська	1433,1	1845,8	2022,4	1987,3	1821,1	1311,6	1027,8	1191,5
Херсонська	348,0	339,2	328,5	369,1	359,9	238,4	246,6	289,2
Хмельницька	291,4	393,7	460,4	489,0	506,3	401,6	318,7	467,6
Черкаська	672,7	1058,4	1007,6	770,7	624,2	434,2	474,3	617,8
Чернівецька	104,0	136,6	124,9	125,3	129,2	108,3	119,3	149,8
Чернігівська	324,8	418,7	542,8	555,1	700,0	551,6	432,8	625,1
м. Київ	7104,9	9061,7	12774,3	12336,8	11469,6	8742,9	8568,8	9738,3
м. Севастополь	–	–	–	–	–	–	–	–

¹З урахуванням не розподілених за регіонами обсягів товарів.

39. Обсяги імпорту товарів по регіонах

(млн дол. США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього¹	60352,0	81040,5	83135,4	75834,6	54428,7	37516,4	39249,8	49607,2
Автономна Республіка Крим	–	–	–	–	–	–	–	–
Вінницька	344,7	384,6	497,6	496,2	428,2	266,7	299,4	407,1
Волинська	571,5	1059,6	1015,2	1089,0	765,5	622,1	1130,8	1335,0
Дніпропетровська	5387,7	6717,2	6573,0	5357,3	4634,2	3225,3	3443,6	4609,6
Донецька	3067,7	4622,8	4171,4	4054,6	2122,4	1202,6	1110,8	2033,9
Житомирська	428,4	460,1	384,5	384,2	285,9	246,4	336,7	449,9
Закарпатська	1348,6	1997,9	2009,1	2062,5	1734,6	1011,5	1133,4	1341,7
Запорізька	1363,0	2271,0	2031,2	1760,0	1582,4	1085,5	998,4	1328,2
Івано-Франківська	652,0	1068,3	983,7	578,3	481,9	294,5	406,0	637,2
Київська	3018,1	4260,3	4793,6	4736,2	3759,1	2587,0	2951,6	3404,1
Кіровоградська	187,5	226,9	285,1	242,9	201,7	105,4	184,0	236,1
Луганська	1118,9	1743,2	1988,6	1849,9	1017,2	318,4	357,4	273,2
Львівська	2028,4	3202,3	3374,3	2655,9	2472,0	1447,9	1699,4	2180,4
Миколаївська	866,1	1041,5	895,7	928,9	631,3	574,7	685,8	781,7
Одеська	3520,3	3145,4	4304,9	3438,7	2078,6	967,3	1231,4	1427,9
Полтавська	1066,2	1132,4	1322,7	1111,6	1096,9	814,5	842,7	1149,7
Рівненська	438,1	431,0	458,7	328,1	283,1	202,3	255,0	341,2
Сумська	469,9	814,1	678,8	645,6	553,2	403,5	436,9	551,1
Тернопільська	209,8	324,1	337,0	349,7	303,7	259,4	274,9	351,7
Харківська	1834,1	2277,3	2738,6	2280,0	1888,8	1284,9	1489,5	1619,4
Херсонська	161,2	238,5	207,6	274,6	186,3	140,9	166,3	201,4
Хмельницька	461,6	554,7	564,7	484,3	347,0	259,3	331,9	414,3
Черкаська	378,4	508,9	577,0	497,2	416,3	228,1	291,2	403,2
Чернівецька	113,1	163,0	175,1	158,1	111,5	78,4	95,8	113,2
Чернігівська	380,7	562,5	545,1	586,0	528,7	380,0	473,9	445,1
м. Київ	25941,9	22775,4	26118,9	26677,5	20179,9	14495,4	16137,0	19848,6
м. Севастополь	–	–	–	–	–	–	–	–

¹З урахуванням не розподілених за регіонами обсягів товарів.

40. Експорт товарів до країн ЄС (28)

(млн дол. США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	12916,4	17862,9	16937,9	16573,5	17002,9	13015,2	13496,3	17533,4
Австрія	507,4	587,7	519,5	552,5	530,9	347,2	361,3	535,2
Бельгія	356,8	400,8	467,4	401,3	425,2	296,8	251,5	456,2
Болгарія	447,9	754,3	567,2	589,8	550,6	419,5	418,2	429,9
Велика Британія	504,5	484,8	527,1	525,1	589,2	367,9	317,8	480,0
Греція	162,6	288,3	207,5	227,0	201,2	153,8	159,1	196,8
Данія	115,7	153,0	142,6	157,0	125,8	144,7	155,5	189,5
Естонія	102,2	146,9	250,9	98,6	82,3	66,2	98,0	133,1
Ірландія	4,1	12,4	74,8	120,3	69,5	59,2	45,5	55,3
Іспанія	402,0	961,2	1529,1	978,1	1166,6	1043,6	1004,5	1260,1
Італія	2397,7	3026,2	2456,6	2335,6	2468,3	1979,8	1929,6	2469,5
Кіпр	159,0	173,4	159,9	160,5	283,7	61,5	53,5	79,6
Латвія	176,0	218,8	297,0	180,5	226,2	150,3	138,2	213,7
Литва	263,4	315,4	277,7	323,2	362,1	236,3	258,2	374,2
Люксембург	4,5	7,0	3,9	4,6	16,2	5,9	5,1	7,3
Мальта	48,8	120,1	9,1	5,4	1,6	12,2	7,7	66,2
Нідерланди	516,6	821,7	829,7	1036,8	1106,1	905,7	995,3	1676,1
Німеччина	1470,1	1716,8	1597,8	1551,3	1590,6	1328,7	1423,7	1754,2
Польща	1785,6	2791,8	2571,0	2545,4	2644,7	1977,3	2200,0	2724,6
Португалія	121,7	192,2	341,6	267,0	310,3	320,5	228,1	264,1
Румунія	704,5	945,7	549,7	546,9	584,1	569,9	717,0	841,6
Словаччина	563,9	833,7	665,2	747,4	670,2	468,5	471,4	656,0
Словенія	11,3	10,0	9,4	12,1	16,0	16,3	16,8	29,2
Угорщина	857,0	1327,9	1507,1	1552,8	1509,9	909,7	1053,1	1326,4
Фінляндія	33,7	51,8	46,5	59,0	62,2	48,0	62,4	78,8
Франція	469,1	559,0	535,5	679,2	532,7	497,9	453,7	419,1
Хорватія	33,1	51,3	40,0	42,7	39,2	26,1	39,1	24,2
Чехія	620,4	838,2	698,8	812,4	772,5	541,0	560,8	715,2
Швеція	76,8	72,6	55,0	61,0	65,1	60,6	71,3	77,4

41. Імпорт товарів з країн ЄС (28)

(млн дол. США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	19004,2¹	25270,3¹	26033,9	26766,9	21069,1¹	15330,2¹	17140,8¹	20799,4¹
Австрія	694,0	707,5	731,0	959,7	606,3	369,6	465,1	484,5
Бельгія	588,0	664,2	707,5	691,6	553,4	366,8	450,2	523,0
Болгарія	217,1	268,8	279,7	299,0	238,4	253,1	172,9	189,9
Велика Британія	816,8	1088,2	1127,3	1126,7	692,0	570,1	709,3	798,9
Греція	101,9	125,7	182,1	264,7	308,5	238,6	233,6	244,3
Данія	240,2	296,8	281,4	312,4	234,9	147,6	184,2	195,4
Естонія	121,8	102,6	94,3	91,7	77,3	77,5	66,6	83,5
Ірландія	112,0	168,1	152,5	190,4	134,0	75,4	84,7	113,9
Іспанія	467,3	683,5	744,0	860,8	607,6	440,8	500,9	579,0
Італія	1369,2	1976,2	2207,8	2062,4	1509,0	976,3	1358,2	1625,0
Кіпр	90,4	137,9	77,9	66,5	50,3	16,9	22,1	20,5
Латвія	86,1	97,9	98,9	88,9	89,7	87,1	112,5	144,3
Литва	637,2	820,7	911,1	964,4	1032,2	552,6	492,5	679,8
Люксембург	29,1	46,6	30,7	25,1	30,3	57,7	61,5	62,7
Мальта	13,3	16,6	20,3	10,9	10,9	16,4	11,5	8,7
Нідерланди	822,7	1183,5	1108,8	1050,2	763,9	452,6	546,8	643,7
Німеччина	4543,1	6538,3	6763,2	6659,5	5361,5	3975,6	4318,4	5445,0
Польща	2778,1	3164,2	3545,4	4052,4	3070,8	2324,0	2693,3	3453,8
Португалія	49,7	63,6	69,1	73,5	60,5	45,2	50,6	59,2
Румунія	682,1	1117,2	921,3	896,1	847,7	318,2	380,7	458,0
Словаччина	437,2	594,3	580,1	652,2	426,9	346,3	434,9	508,7
Словенія	211,1	254,4	250,7	286,6	203,6	128,9	137,3	173,8
Угорщина	1213,8	1279,8	1158,6	1400,1	1464,0	1608,5	802,0	1152,3
Фінляндія	424,4	515,9	473,0	460,3	319,2	223,0	216,8	253,3
Франція	1104,2	1489,8	1657,2	1725,6	1269,2	892,8	1530,5	1563,8
Хорватія	50,2	52,6	69,3	35,9	47,8	15,1	29,7	31,1
Чехія	745,6	1176,9	1247,9	986,7	687,9	479,7	654,8	869,5
Швеція	357,6	637,3	542,8	472,7	371,4	273,5	419,0	433,5

¹З урахуванням не розподілених обсягів товарів.

42. Експорт окремих товарів

Назва товарів	2013		2014		2015		2016		2017	
	тис. т	млн дол. США	тис. т	тис. т	млн дол. США	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США
Пшениця	7735,6	1884,7	10543,7	2290,7	13451,8	2238,2	17920,9	2717,5	17312,7	2759,1
Олія соняшникова	3199,3	3271,3	4336,9	3550,6	3935,4	3021,3	4838,7	3702,4	5741,7	4290,7
Руди і концентрати залізні	37969,2	3738,9	40894,3	3315,4	45707,6	2092,0	39203,3	1827,2	37409,0	2588,2
Продукти переробки нафти	910,5	635,8	729,9	510,1	277,2	116,4	233,6	86,6	413,1	180,8
Дизельне паливо (газойлі)	23,5	19,6	41,4	41,0	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Рідке паливо (мазут)	617,0	355,2	437,6	235,3	201,8	50,2	102,2	17,0	192,9	50,5
Добрива азотні	3686,6	1133,5	2299,6	646,1	2103,7	521,0	1810,9	321,6	673,7	125,4
Феросплави	697,1	906,4	977,5	1152,7	811,9	863,7	869,7	710,0	936,7	1115,6
Прокат чорних металів	12318,3	7189,8	11146,2	6231,8	9277,2	3864,9	9858,7	3687,2	8191,8	4104,7
Труби з ливарного чавуну і чорних металів	1173,9	1597,5	960,0	1096,3	594,7	578,7	506,1	404,9	630,1	569,1

43. Імпорт окремих товарів

Назва товарів	2013		2014		2015		2016		2017	
	тис. т	млн дол. США	тис. т	тис. т	млн дол. США	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США
Руди і концентрати марганцеві	723,3	127,4	971,4	160,3	1271,6	186,1	957,1	132,0	1303,0	223,4
Вугілля кам'яне, брикети	14124,0	1971,3	14694,2	1793,0	14598,2	1631,1	15647,6	1464,6	19777,7	2743,8
Нафта сира (включаючи газовий конденсат)	761,1	630,3	178,6	146,5	227,7	82,1	516,0	173,7	1013,4	441,1
Продукти переробки нафти	6478,6	6363,0	7242,3	6685,1	6760,6	3809,0	7413,7	3254,9	7827,8	4143,8
Бензин автомобільний	1755,3	1780,5	2072,9	1972,0	1403,5	828,4	1453,6	674,1	1240,8	688,6
Дизельне паливо (газойлі)	4230,3	3966,1	4774,9	4253,9	4835,0	2631,3	5124,9	2204,8	5422,3	2792,2
Газ природний, млрд м ³	28,0	11538,2	19,5	5694,6	16,5	4507,2	10,9	2190,8	13,9	3227,9
Лікарські засоби	28,7	2602,6	24,2	2098,3	17,7	1100,6	23,2	1301,1	26,0	1439,1
Прокат чорних металів	1549,0	1679,3	1053,4	968,4	726,9	556,5	1003,7	672,0	1246,9	936,3
Легкові автомобілі	x	2989,0	x	1210,0	x	820,0	x	1441,5	x	2078,3

44. Динаміка обсягів експорту послуг (за видами послуг)

(млн дол. США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього¹	11936,3	14180,3	14096,2	14233,2	11520,8	9736,6	9868,0	10714,3
Послуги з переробки матеріальних ресурсів ¹	1030,7	1445,7	1577,8	1722,1	1334,4	1078,3	1125,7	1419,7
Послуги для переробки товарів з метою реалізації у внутрішній економіці ¹	74,2	120,2	89,3	15,3	18,7	18,9	8,7	20,2
Послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном ²	956,5	1325,5	1488,5	1706,8	1315,7	1059,5	1117,0	1399,5
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	437,4	639,2	602,4	349,7	298,2	192,2	231,9	244,0
Транспортні послуги	7662,9	8848,1	8287,1	7981,8	6101,9	5263,2	5300,5	5861,4
з них								
Послуги морського транспорту	1120,5	1104,6	1099,4	1022,3	850,9	735,9	661,6	612,1
Послуги повітряного транспорту	1166,2	1481,8	1485,1	1299,1	1071,3	853,6	882,8	1091,8
Послуги залізничного транспорту	1481,0	1772,9	1574,3	1531,9	1098,8	751,3	561,1	580,9
Послуги автомобільного транспорту	252,5	392,0	447,3	439,0	459,6	249,1	237,9	273,8
Послуги трубопровідного транспорту	3357,7	3755,0	3247,3	3329,0	2207,9	2258,0	2630,7	2998,2
Інші допоміжні та додаткові транспортні послуги	186,2	230,4	337,8	275,1	330,1	341,6	262,9	239,9
Послуги поштової та кур'єрської служби	25,7	27,7	29,8	44,6	33,7	23,7	31,2	30,6
Послуги, пов'язані з подорожами	253,1	301,9	392,5	358,1	228,0	200,9	205,2	242,7
Послуги з будівництва	135,4	201,0	219,0	224,8	232,0	291,6	389,3	102,3
Послуги зі страхування	68,7	111,6	113,8	87,3	44,8	46,1	53,7	39,8
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	476,7	312,3	248,3	337,8	222,1	190,8	83,1	74,2
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	41,5	46,1	56,4	97,4	97,5	51,0	29,4	29,1
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	672,1	860,8	1113,5	1477,2	1675,6	1585,6	1644,1	1760,8
Телекомунікаційні послуги	319,2	339,2	326,6	344,6	370,3	352,6	253,9	190,5
Комп'ютерні послуги	255,3	382,2	646,8	931,5	1102,0	997,3	1145,1	1311,8
Інформаційні послуги	97,6	139,3	140,1	201,1	203,2	235,7	245,2	258,5
Ділові послуги	1128,2	1374,7	1420,0	1543,8	1250,4	816,7	790,6	921,8
з них								
Послуги дослідження та розробки	200,9	227,7	240,8	262,5	154,9	143,2	130,9	125,1
Професійні та консалтингові послуги	373,2	458,3	504,0	678,2	535,8	341,5	359,3	399,1
Наукові та технічні послуги	331,4	443,9	438,1	426,2	376,3	189,0	156,1	201,9
Послуги сільського господарства та послуги видобутку	1,6	2,6	5,1	3,6	6,6	5,0	6,8	15,0
Послуги, пов'язані з торгівлею та посередницькі послуги	76,7	63,1	27,3	49,4	50,9	45,5	50,4	82,2
Інші ділові послуги	94,8	99,9	132,0	62,8	69,7	49,5	54,8	65,4
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	28,0	35,3	60,3	36,0	31,3	15,8	10,8	14,7
Державні та урядові послуги	1,9	3,7	4,8	17,2	4,6	4,3	3,6	3,8

¹ Дані за 2010–2012 рр. уточнено відповідно до «Методики ретроспективного перерахунку вартості послуг з переробки у зовнішньоекономічній діяльності», затвердженої наказом Держстату України від 31.12.2014 р. № 419.

² Розрахунки за 2010–2012 рр. здійснено відповідно до «Методики ретроспективного перерахунку вартості послуг з переробки у зовнішньоекономічній діяльності», затвердженої наказом Держстату від 31.12.2014 р. № 419.

45. Динаміка обсягів імпорту послуг (за видами послуг)

(млн дол. США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього¹	5421,6	6214,2	6650,1	7523,0	6373,1	5523,0	5326,5	5476,1
Послуги з переробки матеріальних ресурсів ¹	81,1	174,6	169,3	11,6	51,2	63,4	5,3	2,7
Послуги для переробки товарів з метою реалізації у внутрішній економіці ¹	36,0	74,2	90,1	0,6	0,0	0,0	0,1	0,0
Послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном ²	45,1	100,4	79,2	11,1	51,2	63,4	5,2	2,7
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	47,0	44,2	46,9	122,9	106,5	85,8	90,8	71,6
Транспортні послуги	1165,0	1581,5	1713,5	1689,8	1376,6	1153,4	989,3	1213,1
з них								
Послуги морського транспорту	129,6	137,4	196,4	187,8	243,7	191,7	141,2	222,8
Послуги повітряного транспорту	447,6	686,0	635,9	628,3	431,0	466,9	357,5	452,4
Послуги залізничного транспорту	463,3	599,7	642,0	626,3	431,3	287,0	259,9	297,7
Послуги автомобільного транспорту	108,3	141,2	193,6	194,9	189,8	91,8	114,9	132,8
Послуги трубопровідного транспорту	0,6	0,5	0,9	3,5	52,6	98,1	87,2	79,7
Інші допоміжні та додаткові транспортні послуги	10,2	12,2	17,9	33,5	15,7	11,3	20,9	16,6
Послуги поштової та кур'єрської служби	4,2	3,6	3,4	15,3	11,4	5,8	7,4	10,5
Послуги, пов'язані з подорожами	346,7	460,5	569,3	678,9	681,0	597,6	603,2	795,0
Послуги з будівництва	105,7	152,3	257,8	262,5	148,0	40,3	61,5	106,7
Послуги зі страхування	111,6	121,7	158,6	167,6	84,1	74,0	119,0	128,5
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	1085,4	955,2	951,7	1009,8	800,3	874,7	561,1	424,5
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	435,3	411,3	417,6	839,3	450,5	301,6	323,1	406,2
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	300,7	383,0	456,2	696,8	512,0	548,3	420,4	424,0
Телекомунікаційні послуги	121,6	140,7	147,8	317,0	211,4	277,0	150,2	135,1
Комп'ютерні послуги	139,8	177,4	196,3	277,6	217,3	192,2	188,0	200,2
Інформаційні послуги	39,3	64,9	112,1	102,2	83,3	79,1	82,2	88,6
Ділові послуги	1019,4	1180,1	1083,6	1415,9	993,9	719,2	813,5	828,2
з них								
Послуги дослідження та розробки	46,1	45,8	44,6	41,6	23,3	14,2	24,4	26,3
Професійні та консалтингові послуги	453,2	440,4	431,5	755,0	392,0	321,7	358,5	384,8
Наукові та технічні послуги	181,3	305,1	183,4	216,7	140,9	127,1	69,9	78,6
Послуги сільського господарства та послуги видобутку	15,4	13,3	6,5	13,9	17,6	7,1	6,8	39,5
Послуги операційного лізингу	127,5	120,7	136,1	71,3	172,3	69,2	96,2	116,6
Послуги, пов'язані з торгівлею та посередницькі послуги	105,0	98,6	115,2	113,9	79,1	64,2	57,7	34,4
Наукові та технічні послуги	181,3	305,1	183,4	216,7	140,9	127,1	69,9	78,6
Послуги сільського господарства та послуги видобутку	15,4	13,3	6,5	13,9	17,6	7,1	6,8	39,5

Послуги операційного лізингу	127,5	120,7	136,1	71,3	172,3	69,2	96,2	116,6
Послуги, пов'язані з торгівлею та посередницькі послуги	105,0	98,6	115,2	113,9	79,1	64,2	57,7	34,4
Інші ділові послуги	90,8	97,0	116,0	70,9	75,0	31,9	32,6	43,5
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	194,6	238,7	223,2	34,2	10,2	8,3	6,7	20,6
Державні та урядові послуги	529,1	511,1	602,6	593,8	1158,8	1056,4	1332,5	1055,3

¹ Дані за 2010–2012 рр. уточнено відповідно до «Методики ретроспективного перерахунку вартості послуг з переробки у зовнішньоекономічній діяльності», затвердженої наказом Держстату України від 31.12.2014 р. № 419.

² Розрахунки за 2010–2012 рр. здійснено відповідно до «Методики ретроспективного перерахунку вартості послуг з переробки у зовнішньоекономічній діяльності», затвердженої наказом Держстату України від 31.12.2014 р. № 419.

46. Динаміка обсягів експорту послуг (по країнах світу)

(млн дол. США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього¹	11936,3	14180,3	14096,2	14233,2	11520,8	9736,6	9868,0	10714,3
у тому числі								
Австралія	3,1	3,8	3,7	3,1	2,4	2,1	3,5	3,3
Австрія	182,7	197,5	188,0	219,1	198,0	145,5	138,3	161,6
Азербайджан	24,9	28,8	39,1	33,8	32,3	31,3	28,2	30,7
Алжир	1,6	18,9	16,6	12,5	9,8	17,3	11,7	15,7
Ангілья	1,4	2,3	3,0	1,4	1,1	1,3	1,7	1,8
Ангола	0,8	1,3	1,1	1,4	1,2	1,1	0,9	1,1
Антигуа і Барбуда	3,7	3,3	5,3	2,8	1,9	1,8	2,2	0,9
Афганістан	0,8	0,8	1,0	0,4	0,4	0,8	1,8	3,8
Багамські Острови	13,8	2,9	17,5	17,7	17,9	13,1	11,5	10,7
Бангладеш	3,1	3,8	5,6	2,5	0,8	4,4	3,5	6,5
Барбадос	11,5	3,8	1,6	1,6	1,1	1,1	1,3	1,2
Беліз	44,8	63,1	52,1	69,3	38,1	29,3	27,3	22,4
Бельгія	239,4	327,4	301,6	327,1	75,8	52,6	59,8	62,3
Бермудські Острови	1,5	2,9	2,4	1,8	2,3	1,9	1,3	1,8
Білорусь	123,8	147,6	114,8	117,5	101,2	77,1	89,1	112,3
Болгарія	29,3	37,3	43,5	46,4	39,3	43,6	26,9	19,1
Бразилія	4,6	4,5	4,7	3,2	3,4	13,4	12,9	0,6
Велика Британія	544,1	685,3	722,3	752,9	660,1	553,3	462,9	585,1
Віргінські Острови (Брит.)	176,7	245,6	284,3	287,3	165,3	175,5	174,8	134,9
Вірменія	11,5	12,4	14,8	15,7	15,4	11,9	12,9	13,1
В'єтнам	4,9	3,4	7,4	5,5	9,7	5,7	4,4	4,3
Гана	2,6	2,0	2,2	2,7	3,5	3,2	3,5	4,1
Гібралтар	5,3	5,1	8,5	18,4	18,9	16,2	12,0	10,8
Гонконг	16,7	15,6	37,1	40,9	27,3	31,2	40,3	50,1
Греція	77,6	78,9	71,3	61,2	57,2	30,3	27,5	25,4

Грузія	51,4	66,6	62,3	52,1	54,0	39,1	46,9	34,7
Данія	86,7	85,6	126,9	148,8	149,3	112,4	98,4	121,5
Домініка	1,8	4,1	5,0	2,0	2,8	1,7	1,4	1,7
Домініканська Республіка	4,5	0,9	0,7	1,0	0,8	1,3	1,9	2,3
Еквадор	0,3	1,9	0,6	0,9	1,0	1,0	1,0	1,2
Естонія	113,7	165,6	195,6	50,6	101,4	114,6	145,7	128,9
Ефіопія	0,6	0,4	5,3	3,6	1,1	1,2	1,9	0,1
Єгипет	48,3	44,2	42,4	39,0	36,7	43,6	39,4	58,4
Ізраїль	64,4	110,4	125,9	139,2	128,6	144,5	168,4	189,4
Індія	30,0	34,7	53,2	64,0	52,4	45,6	53,8	73,6
Ірак	8,5	11,8	15,9	13,0	17,4	12,6	6,2	6,7
Іран, Ісламська Республіка	12,9	10,9	11,2	7,1	4,2	6,5	7,5	10,0
Ірландія	47,7	60,1	64,5	75,2	49,2	26,9	32,0	56,1
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ісландія	1,5	3,9	1,6	1,5	1,9	2,0	1,7	1,5
Іспанія	30,0	85,8	68,1	39,3	37,1	27,6	45,1	69,3
Італія	125,9	119,4	133,3	146,5	144,8	133,3	119,8	128,5
Йорданія	8,9	12,0	12,9	12,6	11,2	11,4	11,8	9,9
Казахстан	82,0	153,0	184,5	139,7	98,1	65,7	81,7	74,2
Кайманові Острови	0,6	0,5	0,8	0,8	0,7	1,3	0,7	1,2
Канада	101,4	139,4	128,6	103,1	88,3	71,0	76,7	92,2
Киргизстан	3,0	3,8	4,2	11,7	2,8	2,3	1,9	1,9
Китай	73,3	72,0	79,2	70,3	45,4	40,6	60,1	75,4
Кіпр	391,8	406,6	419,4	404,6	461,1	251,2	239,0	275,4
Колумбія	3,3	1,8	4,0	1,1	0,6	1,0	1,3	0,6
Корея, Республіка	12,3	30,5	51,0	69,4	65,3	43,6	41,7	36,7
Кувейт	1,2	0,6	0,6	0,5	0,4	1,2	1,3	1,1
Латвія	30,0	41,6	54,3	67,2	152,6	75,7	71,0	73,2
Литва	36,4	27,9	31,4	37,3	46,0	33,7	35,7	43,1
Ліберія	33,5	32,7	30,6	27,2	16,9	23,7	14,6	17,8
Ліван	9,9	13,5	11,9	24,4	21,7	25,1	21,2	10,4
Лівія	2,6	0,7	1,0	0,9	1,1	0,7	1,0	1,2
Люксембург	4,9	7,7	6,1	14,5	6,6	5,2	8,0	12,6
Малайзія	9,6	12,3	20,4	14,8	10,7	11,8	10,8	8,9
Мальта	83,6	79,0	82,7	86,5	109,4	106,2	102,5	94,2
Марокко	2,7	3,9	5,2	6,3	6,5	7,7	9,6	13,1
Маршаллові Острови	22,2	100,2	212,8	66,3	62,8	80,6	28,0	23,6
Мексика	1,5	1,1	1,4	0,7	0,9	0,6	1,1	0,2
Молдова, Республіка	65,9	64,3	72,6	72,7	59,2	40,0	76,1	40,6
Монголія	4,3	4,0	4,7	3,0	3,5	3,3	2,2	0,9
Намібія	0,1	0,1	0,2	1,1	0,9	1,2	1,1	1,1

Нігерія	7,6	9,2	12,7	13,2	11,6	12,6	10,8	10,4
Нідерланди	100,8	107,9	136,7	146,2	284,3	111,8	145,9	170,5
Німеччина	333,1	410,9	456,5	681,0	672,8	452,0	488,4	538,7
Норвегія	40,3	38,2	29,3	26,6	22,2	22,7	21,5	26,8
Об'єднані Арабські Емірати	68,8	57,1	84,0	239,9	221,1	204,7	170,7	223,3
Оман	1,1	0,4	0,5	0,1	1,1	0,9	2,0	7,8
Острів Мен	13,0	11,4	8,3	6,3	6,0	16,3	3,8	26,2
Острови Кука	0,3	0,4	1,2	5,7	4,3	4,3	4,2	2,1
Пакистан	1,7	1,4	2,6	1,2	3,0	3,9	2,2	1,4
Палестина	1,0	1,1	1,0	1,2	1,0	1,0	1,1	1,2
Панама	142,7	155,0	146,2	147,0	120,7	131,7	77,9	51,0
Перу	3,6	10,6	5,9	3,3	2,2	2,3	4,4	1,2
Південна Африка	1,1	1,1	1,7	1,2	2,1	2,2	1,4	1,8
Польща	90,5	132,4	140,3	217,9	202,8	181,9	220,6	296,3
Португалія	10,9	9,9	11,6	8,7	7,0	5,8	4,4	6,3
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Республіка Македонія (Колишня Югославська Республіка)	1,3	2,9	2,4	1,1	0,2	0,3	0,5	1,9
Російська Федерація	5004,7	5455,6	5173,5	5257,7	3537,8	3039,8	3077,4	3416,4
Румунія	21,5	28,0	30,4	53,2	50,6	43,3	57,6	71,5
Саудівська Аравія	1,8	2,0	1,4	8,2	0,9	18,5	21,3	23,1
Сейшельські Острови	11,7	10,9	16,6	13,0	14,9	13,8	16,0	11,0
Сент-Вінсент і Гренадіни	9,9	8,8	7,5	184,3	94,2	8,8	3,8	3,3
Сент-Кітс і Невіс	29,9	21,0	9,8	6,3	3,7	4,5	7,7	3,4
Сербія	12,1	14,8	11,0	10,4	10,7	12,2	12,5	13,5
Сингапур	16,1	15,0	17,4	22,0	24,2	16,0	22,3	22,6
Сирійська Арабська Республіка	21,4	15,6	10,3	6,3	3,2	2,0	1,5	1,5
Словаччина	50,6	49,4	38,0	50,0	41,4	26,8	27,1	40,9
Словенія	5,7	22,3	22,6	34,8	28,7	21,0	15,3	19,5
Судан	2,0	2,9	3,0	2,6	2,0	1,9	0,9	1,0
США	588,8	709,6	722,2	724,3	687,4	666,4	717,3	848,2
Сьєрра-Леоне	1,9	2,1	3,3	2,4	3,2	3,4	2,1	1,2
Таджикистан	3,3	5,4	7,9	3,6	3,8	6,8	6,7	10,4
Таїланд	18,3	9,6	11,3	6,0	19,3	18,1	18,7	19,4
Тайвань, Провінція Китаю	6,4	6,0	4,8	4,3	3,6	2,8	3,3	5,2
Танзанія, Об'єднана Республіка	0,9	2,4	1,7	1,3	0,9	0,6	1,0	1,0
Туніс	4,2	3,6	6,4	6,4	4,9	2,3	1,8	1,6
Туреччина	140,5	156,0	173,2	188,6	141,8	163,3	177,3	173,1
Туркменистан	111,4	153,2	173,4	146,4	172,9	262,8	348,3	55,4
Уганда	0,8	3,4	0,8	1,4	1,4	0,1	0,6	1,3
Угорщина	223,8	83,8	76,5	183,4	98,8	92,3	113,3	147,2
Узбекистан	11,9	17,0	26,3	16,1	11,0	7,1	5,5	9,0

Фінляндія	48,0	46,5	59,4	46,0	37,0	24,5	19,2	19,9
Франція	123,2	112,6	139,8	139,2	127,9	108,3	118,5	117,9
Хорватія	6,1	7,5	5,3	3,9	3,1	2,9	1,7	3,0
Чехія	43,0	50,5	56,1	76,7	77,0	64,6	57,9	71,2
Чорногорія	2,8	8,3	11,2	6,7	3,8	2,9	2,1	1,4
Швейцарія	425,7	817,9	535,8	1018,2	833,3	770,2	676,7	757,7
Швеція	42,2	65,5	68,2	77,4	72,5	80,7	122,5	93,5
Шри-Ланка	1,5	2,2	1,2	0,4	0,2	0,4	2,6	13,5
Японія	14,5	17,5	16,3	13,7	10,8	7,0	6,8	8,5
<i>Довідково:</i>								
<i>Країни СНД</i>	<i>5442,4</i>	<i>6041,1</i>	<i>5811,1</i>	<i>5814,9</i>	<i>4034,3</i>	<i>3544,8</i>	<i>3727,9</i>	<i>3763,9</i>
<i>Країни ЄС</i>	<i>3123,1</i>	<i>3532,9</i>	<i>3750,2</i>	<i>4195,7</i>	<i>3991,6</i>	<i>2927,9</i>	<i>3004,9</i>	<i>3452,7</i>

¹ Дані за 2010–2012 рр. уточнено відповідно до «Методики ретроспективного перерахунку вартості послуг з переробки у зовнішньоекономічній діяльності», затвердженої наказом Держстату України від 31.12.2014 р. № 419, без розподілу за географічною структурою.

47. Динаміка обсягів імпорту послуг (по країнах світу)

(млн дол. США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього¹	5421,6	6214,2	6650,1	7523,0	6373,1	5523,0	5326,5	5476,1
у тому числі								
Австралія	0,9	2,6	1,1	1,2	2,3	0,9	1,0	1,4
Австрія	144,0	234,1	217,9	208,7	148,0	93,1	111,4	109,1
Азербайджан	13,1	14,8	18,0	11,7	6,7	10,2	4,8	5,5
Алжир	2,9	2,6	2,4	2,8	2,6	2,9	2,2	2,6
Бангладеш	0,0	0,2	1,0	1,6	1,3	0,8	1,0	3,0
Беліз	16,4	14,5	11,3	19,1	20,0	9,8	6,8	1,9
Бельгія	63,8	55,8	84,2	82,0	56,6	49,4	67,0	79,4
Білорусь	63,2	80,6	81,6	100,7	183,7	80,9	76,1	99,8
Болгарія	17,3	19,9	19,4	17,2	21,8	19,2	21,2	12,0
Бразилія	1,8	6,7	2,9	3,4	2,2	2,1	1,5	4,1
Велика Британія	598,1	646,3	702,0	1060,3	705,8	717,1	563,1	487,2
Віргінські Острови (Брит.)	91,8	98,5	59,9	66,1	45,6	42,2	15,6	1,2
Вірменія	6,6	8,7	8,1	7,0	7,8	3,9	7,7	1,6
В'єтнам	2,3	1,9	4,8	4,3	1,9	1,4	1,2	1,5
Гонконг	7,5	7,0	9,1	7,2	6,9	14,7	4,5	12,2
Греція	23,9	30,5	34,4	47,8	43,0	24,4	21,0	26,7
Грузія	17,7	23,4	20,0	15,7	12,0	11,8	24,1	31,5
Данія	17,4	46,1	47,7	33,1	36,3	32,2	37,3	41,1
Домініканська Республіка	1,8	1,3	0,7	1,2	0,7	4,0	1,6	3,0
Естонія	12,1	24,4	46,5	36,0	33,4	30,0	48,9	67,8
Єгипет	32,2	18,9	17,6	13,1	30,0	26,4	27,8	65,0
Ізраїль	28,7	99,6	98,1	41,9	33,2	24,2	19,6	25,1
Індія	4,7	5,8	9,8	8,0	8,0	13,1	9,8	18,4
Індонезія	1,0	1,1	1,3	1,8	1,2	0,9	1,4	1,9
Ірак	1,2	1,1	1,4	1,4	1,3	1,2	2,2	4,6
Іран, Ісламська Республіка	2,8	4,0	1,7	2,2	1,4	1,6	1,6	1,2
Ірландія	10,2	20,9	32,4	34,0	28,5	49,5	75,8	102,2
Іспанія	17,3	32,4	28,0	33,0	27,2	29,9	25,7	26,5
Італія	35,2	59,9	44,2	57,6	46,0	34,8	31,6	43,9
Йорданія	1,0	1,7	2,6	2,8	1,7	2,7	1,3	1,1
Казахстан	21,3	43,3	42,8	29,8	19,0	14,0	11,9	18,3
Канада	38,4	37,7	52,1	56,2	78,9	43,8	40,0	53,9
Киргизстан	1,3	1,1	2,4	2,0	1,2	1,1	0,8	1,2
Китай	17,5	14,7	26,9	83,2	45,7	128,4	96,1	165,1
Кіпр	792,5	807,0	863,1	1017,8	512,5	287,7	250,0	231,9
Колумбія	0,4	0,5	0,6	0,0	0,2	0,7	1,3	5,9
Корея, Республіка	6,4	9,5	14,9	21,6	16,5	18,3	16,9	35,9
Латвія	31,9	27,2	41,0	61,5	85,9	36,0	44,4	35,7

Литва	16,1	29,6	31,6	32,3	27,1	14,5	16,1	19,9
Ліван	3,4	1,5	2,0	1,2	0,9	1,7	1,8	3,3
Люксембург	5,8	11,0	9,2	8,3	8,9	83,3	5,9	88,0
Маврикій	0,3	0,6	0,5	0,7	0,2	0,4	0,8	1,2
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Малайзія	0,6	0,8	1,1	1,3	0,8	0,7	3,1	7,2
Мальдіви	1,2	1,7	2,2	2,6	4,0	7,5	4,3	5,9
Мальта	2,3	2,4	2,2	3,5	88,7	77,3	84,9	104,2
Мексика	0,7	1,0	1,2	1,3	1,0	1,3	1,4	1,4
Молдова, Республіка	29,0	33,8	36,3	41,5	31,7	32,2	26,1	31,9
Нігерія	0,7	1,0	1,1	1,1	0,8	0,9	0,9	1,0
Нідерланди	124,5	127,9	152,7	201,1	129,2	140,7	108,0	119,4
Німеччина	351,7	432,9	522,1	622,4	591,3	538,5	364,1	357,8
Норвегія	10,4	3,2	3,6	3,9	7,1	42,2	24,8	26,9
Об'єднані Арабські Емірати	49,9	61,8	86,2	116,8	92,5	89,3	102,6	125,5
Пакистан	1,5	1,7	1,4	1,0	1,2	1,5	0,9	1,0
Панама	28,4	14,8	25,4	52,5	27,1	14,9	8,5	5,8
Південна Африка	2,8	1,8	2,3	3,3	2,4	1,9	1,3	2,0
Польща	141,1	142,5	175,4	167,5	148,4	98,7	138,6	150,2
Португалія	54,1	44,3	41,4	20,7	11,6	8,3	11,0	10,1
Російська Федерація	788,2	949,4	983,7	1233,0	885,8	653,9	499,9	429,3
Румунія	11,2	13,0	10,2	11,6	18,5	9,0	9,2	26,6
Саудівська Аравія	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,7	0,9	2,9
Сейшельські Острови	0,5	2,5	1,2	1,1	1,1	1,9	1,0	1,5
Сербія	5,4	3,2	3,0	2,4	1,3	1,2	1,2	2,4
Сингапур	5,6	8,6	10,2	7,4	14,9	9,1	20,3	16,5
Словаччина	18,2	33,6	27,6	30,8	46,0	101,8	109,2	108,3
Словенія	3,9	4,0	6,7	6,5	5,2	5,9	5,4	6,5
США	375,3	387,6	342,2	361,6	511,6	487,2	693,6	645,0
Таджикистан	0,4	0,5	3,5	1,2	0,7	1,3	0,9	1,2
Таїланд	17,6	27,4	16,5	8,2	6,3	7,4	4,5	7,3
Туніс	0,6	4,7	6,9	6,1	1,7	0,7	1,1	2,0
Туреччина	224,4	282,6	322,7	212,7	138,9	195,3	288,6	356,8
Туркменистан	7,2	27,4	53,5	34,5	62,9	39,6	40,5	56,2
Угорщина	52,3	101,0	107,9	85,1	65,4	50,0	51,7	35,5
Узбекистан	3,2	6,7	8,5	5,1	4,3	2,6	4,0	5,2
Фінляндія	22,0	46,1	45,3	40,7	28,3	21,2	21,8	24,4
Франція	230,1	171,5	150,2	159,9	119,6	112,0	91,5	83,9
Хорватія	5,9	8,8	10,9	8,8	3,8	2,8	4,7	13,5
Чехія	38,5	59,3	52,4	58,4	45,8	34,6	55,2	65,2
Чорногорія	3,0	5,8	6,2	7,0	8,8	4,5	5,5	7,2
Швейцарія	178,6	219,2	245,0	318,6	343,7	234,6	191,2	219,1
Швеція	158,9	139,7	134,5	65,1	66,0	48,3	47,0	55,4
Шри-Ланка	0,9	2,7	3,6	1,6	5,9	14,0	8,9	8,1
Японія	6,1	7,5	10,4	18,8	8,6	14,0	20,0	14,1

Довідково:									
Країни СНД	933,6	1166,3	1238,2	1466,5	1204,0	839,6	672,6	650,4	
Країни ЄС	3000,3	3372,1	3641,2	4212,0	3148,8	2750,1	2421,6	2532,5	

¹ Дані за 2010–2012 рр. уточнено відповідно до «Методики ретроспективного перерахунку вартості послуг з переробки у зовнішньоекономічній діяльності», затвердженої наказом Держстату України від 31.12.2014 р. № 419, без розподілу за географічною структурою.

48. Прямі інвестиції (акціонерний капітал)¹ з країн світу в економіці України

(млн дол. США)

	На 1 січня								На 31.12.2017
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Усього	38992,9	45370,0	48197,6	51705,3	53704,0	40725,4	36154,5	37513,6	39144,0
Кіпр	8603,1	9620,5	12700,8	15907,7	17725,6	12769,4	10239,5	9690,1	10008,6
Нідерланди	7461,3	11389,8	9323,8	8727,6	9007,5	6986,7	6184,7	5948,4	6292,9
Російська Федерація	1900,2	2692,7	2876,1	3040,5	3525,9	2338,9	3036,9	4317,4	4598,4
Велика Британія	2234,1	2229,9	2536,4	2496,9	2768,2	2153,4	1790,3	2008,7	2169,0
Німеччина	6009,6	5001,2	5329,8	4496,3	2908,4	2105,2	1598,2	1584,6	1792,6
Віргінські Острови (Брит.)	1283,6	1384,9	1580,2	1888,2	2275,9	1988,3	1715,0	1683,1	1601,8
Швейцарія	785,7	852,7	939,3	1097,6	1351,0	1391,5	1390,8	1451,9	1537,6
Франція	1381,1	2105,4	1993,1	1510,3	1520,5	1394,6	1305,4	1294,5	1346,6
Австрія	1674,7	1798,9	2317,5	2476,9	2314,0	1648,7	1559,8	1268,2	1265,9
Люксембург	263,0	435,4	488,9	559,5	555,8	398,8	363,9	964,2	942,3
Польща	847,0	913,0	834,3	897,2	819,8	808,6	758,3	764,4	815,5
Угорщина	708,6	697,6	678,5	684,3	685,9	593,2	614,9	770,1	796,0

Беліз	112,9	132,4	151,7	809,2	1026,6	652,5	535,1	604,2	600,6
США	1260,0	1107,6	966,6	976,5	934,7	701,6	634,1	576,0	538,7
Інші країни світу	4468,0	5008,0	5480,6	6136,6	6284,2	4794,0	4427,6	4587,8	4837,5

¹Дані про прямі інвестиції формуються на підставі інформації, отриманої від юридичних осіб-резидентів та постійних представництв нерезидентів в Україні та скоригованої на величину різниці між ринковою вартістю акцій, майна тощо (за адміністративними даними Національного банку України) та їх номінальною вартістю. Інформація про прямі інвестиції використовується НБУ для складання платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції.

49. Прямі інвестиції (акціонерний капітал)¹ в економіці України за видами економічної діяльності

(млн дол. США)

	На 1 січня								На 31.12.2017
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Усього	38992,9	45370,0	48197,6	51705,3	53704,0	40725,4	36154,5	37513,6	39144,0
Сільське, лісове та рибне господарство	669,2	719,5	725,3	717,8	776,9	617,0	502,2	586,2	621,9
Промисловість	16473,7	18693,8	17303,8	18031,1	17681,4	12419,4	9893,6	9667,6	10685,6
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	2565,6	5710,7	4595,7	4510,8	5004,4	3126,2	1868,7	1521,3	1760,4
переробна промисловість	13701,8	12763,6	12394,2	12899,3	12004,6	8797,6	7531,9	7523,9	8077,7
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	127,7	142,3	214,3	531,6	593,4	412,4	438,0	556,5	777,2
водопостачання; каналізація, поводження з відходами	78,5	77,2	99,5	89,3	78,9	83,2	55,1	65,9	70,3
Будівництво	1082,2	1111,2	1176,8	1408,5	1580,0	1301,9	1104,1	1043,3	1052,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4341,1	4681,1	5346,1	6070,6	6807,8	6037,6	5247,4	5106,5	5140,8
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	923,6	1027,1	1073,1	1427,6	1535,3	1355,5	1088,0	1086,0	1164,4
Тимчасове розміщування й організація харчування	354,1	353,0	374,6	411,5	446,5	382,3	332,6	330,0	339,6
Інформація та телекомунікації	1572,3	1734,9	1982,7	1840,4	1894,7	1646,2	2089,4	2075,7	2163,6
Фінансова та страхова діяльність	8973,2	11498,3	12908,1	13094,9	12261,4	8790,3	8382,0	9910,7	10213,3
Операції з нерухомим майном	2371,3	3045,6	3508,9	3878,3	4768,3	3979,4	3882,1	3764,4	3790,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	1133,1	1182,0	2072,5	2831,0	4006,8	2634,5	2222,6	2253,5	2303,6
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	872,1	1110,8	1480,3	1760,4	1686,9	1340,2	1222,7	1507,3	1486,3

Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	... ²	... ²	... ²
Освіта	25,9	7,6	6,7	9,1	12,0	10,7	16,0	21,8	21,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	49,8	50,7	50,4	59,3	59,9	50,7	44,0	44,5	46,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	122,4	130,9	155,2	138,7	157,0	141,0	112,5	100,7	98,3
Надання інших видів послуг	28,5	23,5	33,0	26,1	28,9	18,4	... ²	... ²	... ²

¹ Дані про прямі інвестиції формуються на підставі інформації, отриманої від юридичних осіб-резидентів та постійних представництв нерезидентів в Україні та скоригованої на величину різниці між ринковою вартістю акцій, майна тощо (за адміністративними даними Національного банку України) та їх номінальною вартістю. Інформація про прямі інвестиції використовується НБУ для складання платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції.

² Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

50. Прямі інвестиції (акціонерний капітал)¹ з України в економіці країн світу

(млн дол. США)

	На 1 січня								На 31.12.2017
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Усього	5760,5	6402,8	6435,4	6568,1	6702,9	6456,2	6315,2	6346,3	6339,8
Кіпр	5336,1	5900,1	5899,7	5917,6	5925,1	5926,1	5923,7	5930,5	5932,5
Російська Федерація	166,1	190,3	236,6	292,6	377,9	196,4	122,8	144,1	151,0
Латвія	31,9	87,9	80,4	95,5	98,6	85,0	69,8	68,4	75,2
Віргінські Острови (Брит.)	20,8	25,8	25,8	25,8	25,8	25,8	51,3	57,6	61,0
Угорщина	0,1	0,1	0,1	4,2	17,3	16,0	14,6	14,9	17,5
Естонія	–	–	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
Швейцарія	5,1	9,3	9,2	5,7	8,2	7,3	7,3	7,1	13,8
Литва	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
Нідерланди	... ²	... ²	0,1	13,5	14,2	12,5	11,2	10,7	12,3
Австрія	4,8	4,5	5,0	5,3	6,1	3,5	3,1	4,6	7,0
Молдова, Республіка	15,2	15,2	16,7	16,9	16,9	10,7	7,8	7,1	6,9
Польща	47,3	47,0	46,3	52,3	56,4	53,4	50,2	48,7	6,8
Інші країни світу	129,1	114,7	104,8	109,6	102,0	90,2	26,9	27,2	27,1

¹ Дані про прямі інвестиції формуються на підставі інформації, отриманої від юридичних осіб-резидентів та постійних представництв нерезидентів в Україні та скоригованої на величину різниці між ринковою вартістю акцій, майна тощо (за адміністративними даними Національного банку України) та їх номінальною вартістю. Інформація про прямі інвестиції використовується НБУ для складання платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції.

² Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

**51. Прямі інвестиції (акціонерний капітал)¹ з України
за видами економічної діяльності**

(млн дол. США)

	На 1 січня								На 31.12.2017
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Усього	5760,5	6402,8	6435,4	6568,1	6702,9	6456,2	6315,2	6346,3	6339,8
Сільське, лісове та рибне господарство	... ²	... ²	... ²	... ²	19,0	19,3	16,7	15,9	18,2
Промисловість	92,4	127,7	136,6	149,7	174,5	132,5	109,6	118,2	123,8
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,1	... ²	... ²	... ²	... ²	—	—	—	—
переробна промисловість	90,2	125,5	134,3	147,4	171,2	131,5	108,7	117,1	122,6
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
водопостачання; каналізація, поводження з відходами	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
Будівництво	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	11,6	1,3	1,3	1,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	112,0	114,5	192,2	150,9	128,0	112,1	80,1	89,3	52,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	7,1	16,5	16,3	17,1	24,2	22,7	24,7	26,8	29,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	—	—
Інформація та телекомунікації	... ²	0,0	0,0	1,7	0,0	2,7	2,6	2,5	0,6
Фінансова та страхова діяльність	168,7	202,3	171,6	281,1	221,7	125,3	73,8	72,5	79,1
Операції з нерухомим майном	38,1	38,1	38,0	53,2	66,5	50,7	45,8	44,7	47,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	5325,7	5881,0	5865,1	5881,9	6030,6	5968,6	5953,2	5966,4	5978,8
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,3	0,3	0,3	0,3	22,4	1,0	0,4	0,5	0,5
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
Освіта	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	—	... ²	—	—
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	—	—	—	... ²	... ²	... ²	—	... ²	... ²

¹ Дані про прямі інвестиції формуються на підставі інформації, отриманої від юридичних осіб-резидентів та постійних представництв нерезидентів в Україні та скоригованої на величину різниці між ринковою вартістю акцій, майна тощо (за адміністративними даними Національного банку України) та їх номінальною вартістю. Інформація про прямі інвестиції використовується НБУ для складання платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції.

² Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

52. Прямі інвестиції (акціонерний капітал)¹ у регіонах України

(млн дол. США)

	На 1 січня								На 31.12.2017
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Україна	38992,9	45370,0	48197,6	51705,3	53704,0	40725,4	36154,5	37513,6	39144,0
Автономна Республіка Крим	691,2	788,3	1149,5	1320,0	х	х	х	х	х
Вінницька	184,6	205,3	226,4	248,2	309,4	223,0	187,8	180,0	203,4
Волинська	332,4	218,6	291,4	380,5	341,3	271,2	247,1	249,4	265,4
Дніпропетровська	8611,0	10620,3	10183,3	9880,1	8913,0	5775,8	4009,9	3491,1	3815,5
Донецька	3720,6	4329,2	3559,9	3566,7	3789,1	2322,0	1748,0	1249,6	1216,0
Житомирська	206,6	226,6	306,2	336,9	362,9	259,8	222,7	216,3	230,0
Закарпатська	363,7	364,4	348,5	406,4	437,5	334,2	311,8	317,0	328,4
Запорізька	866,1	902,8	937,5	1027,6	1075,3	843,4	682,7	859,1	915,7
Івано-Франківська	615,4	492,8	624,0	642,7	813,8	925,9	836,6	826,6	908,6
Київська	1488,5	1574,2	1714,8	1798,2	1951,5	1750,3	1593,4	1516,8	1565,1
Кіровоградська	69,8	52,1	59,5	90,9	147,1	70,6	52,5	58,9	68,3
Луганська	579,2	629,5	713,3	785,5	826,4	578,2	443,9	436,4	441,5
Львівська	1131,6	1186,8	1300,4	1315,8	1379,5	1197,7	1101,0	1111,4	1187,7
Миколаївська	162,7	165,4	152,3	244,7	282,8	228,9	212,8	213,5	209,3
Одеська	1042,0	1107,3	1220,5	1629,1	1671,7	1430,4	1330,1	1330,4	1363,2
Полтавська	449,9	550,3	701,2	942,3	1064,7	1039,4	1000,1	1003,0	1049,0
Рівненська	275,2	276,8	259,6	277,9	292,6	242,5	199,6	159,5	169,3
Сумська	243,5	359,6	361,8	386,5	422,7	263,3	199,1	190,0	186,8
Тернопільська	66,5	59,8	61,9	63,9	68,9	55,8	49,2	48,2	45,0
Харківська	2082,7	2716,8	2814,2	2174,3	2131,9	1728,8	1554,6	639,0	658,2
Херсонська	179,6	185,5	188,6	251,5	275,2	208,2	211,0	201,3	216,9
Хмельницька	219,6	183,0	186,8	205,1	224,5	189,1	165,5	158,2	172,0
Черкаська	222,5	289,4	285,7	882,5	887,9	512,9	348,0	334,4	337,8
Чернівецька	61,8	61,9	61,9	64,2	80,2	68,6	59,1	57,1	57,7

Чернігівська	88,8	94,9	100,9	105,0	128,4	99,8	92,1	241,3	429,7
м. Київ	15728,6	18516,5	21537,0	23998,6	25825,6	20105,5	19296,0	22425,1	23103,4
м. Севастополь	140,4	135,2	147,4	152,8	х	х	х	х	х

¹Дані про прямі інвестиції формуються на підставі інформації, отриманої від юридичних осіб-резидентів та постійних представництв нерезидентів в Україні та скоригованої на величину різниці між ринковою вартістю акцій, майна тощо (за адміністративними даними Національного банку України) та їх номінальною вартістю. Інформація про прямі інвестиції використовується НБУ для складання платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції.

53. Прямі інвестиції (акціонерний капітал)¹ на одну особу населення у регіонах України

(дол. США)

	На 1 січня								На 31.12.2017
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Україна	895,6	1046,5	1115,9	1200,3	1249,8	950,8	847,2	882,6	925,0
Автономна Республіка Крим	353,1	403,1	588,1	675,1	х	х	х	х	х
Вінницька	112,0	125,3	138,9	152,9	191,5	138,7	117,4	113,3	129,1
Волинська	321,6	211,4	281,5	367,0	328,8	260,9	237,6	240,0	255,9
Дніпропетровська	2561,7	3177,2	3062,5	2984,3	2703,5	1760,3	1229,1	1077,7	1182,2
Донецька	832,2	975,7	808,1	815,0	871,7	539,0	409,5	294,6	288,9
Житомирська	160,0	176,6	239,8	264,9	286,5	206,2	177,8	173,7	186,0
Закарпатська	293,0	293,1	279,6	325,1	349,2	266,2	248,1	252,3	261,5
Запорізька	477,0	500,0	522,1	574,8	604,2	476,5	388,1	492,1	529,2
Івано-Франківська	446,5	357,7	453,1	466,4	590,0	671,1	606,4	599,7	660,3
Київська	865,9	918,5	1001,2	1048,5	1135,9	1016,7	923,8	878,0	900,2
Кіровоградська	68,7	51,7	59,5	91,6	149,4	72,2	54,1	61,2	71,6
Луганська	250,0	274,1	313,2	347,6	368,4	259,9	201,0	198,8	202,8
Львівська	446,8	469,3	515,1	521,6	547,2	475,3	437,3	441,8	472,5
Миколаївська	136,5	139,5	129,1	208,2	241,7	196,4	183,4	185,1	182,8
Одеська	437,7	465,5	513,4	684,3	701,0	599,7	558,3	559,6	574,3
Полтавська	300,4	370,4	475,5	643,3	731,6	718,9	696,4	703,8	742,7
Рівненська	239,3	240,5	225,3	240,7	252,9	209,3	172,0	137,4	145,9
Сумська	207,1	308,8	313,3	337,4	372,1	233,8	178,3	171,7	170,2
Тернопільська	61,1	55,2	57,4	59,4	64,3	52,2	46,2	45,5	42,8
Харківська	754,6	989,2	1029,7	797,1	782,3	635,9	573,8	237,2	245,4
Херсонська	164,0	170,3	173,9	233,0	256,2	194,8	198,3	190,3	206,6
Хмельницька	164,5	137,9	141,4	156,1	171,7	145,3	127,9	122,9	134,7
Черкаська	171,6	224,9	223,6	695,2	704,3	409,6	279,8	271,1	276,4

Чернівецька	68,6	68,7	68,7	71,1	88,6	75,8	65,2	63,1	63,8
Чернігівська	80,2	86,7	93,0	97,7	120,7	94,8	88,4	234,1	422,0
м. Київ	5753,0	6731,1	7788,0	8606,9	9172,3	7086,9	6756,3	7800,4	7997,5
м. Севастополь	371,1	356,9	388,7	401,8	х	х	х	х	х

¹Дані про прямі інвестиції формуються на підставі інформації, отриманої від юридичних осіб-резидентів та постійних представництв нерезидентів в Україні та скоригованої на величину різниці між ринковою вартістю акцій, майна тощо (за адміністративними даними Національного банку України) та їх номінальною вартістю. Інформація про прямі інвестиції використовується НБУ для складання платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції.

54. Прямі інвестиції (акціонерний капітал)¹ з регіонів України в економіці країн світу

(млн дол. США)

	На 1 січня								На 31.12.2017
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Україна	5760,5	6402,8	6435,4	6568,1	6702,9	6456,2	6315,2	6346,3	6339,8
Автономна Республіка Крим	... ²	... ²	... ²	... ²	x	x	x	x	x
Вінницька	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Волинська	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	–	–	–	–
Дніпропетровська	111,1	152,3	144,1	191,1	199,3	115,5	71,9	18,9	21,1
Донецька	5395,8	5959,1	5939,8	5975,9	5980,8	5947,0	5940,2	5938,1	5943,7
Житомирська	–	–	–	–	–	... ²	... ²	... ²	... ²
Закарпатська	–	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
Запорізька	14,0	43,0	42,1	41,6	48,1	34,0	25,0	28,9	30,1
Івано-Франківська	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
Київська	2,8	7,0	6,8	7,0	7,3	0,7	0,9	8,5	8,5
Кіровоградська	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	... ²	... ²
Луганська	1,7	1,8	10,9	11,1	11,6	10,3	... ²	... ²	... ²
Львівська	0,7	0,8	21,0	27,4	43,8	38,1	34,5	15,4	10,3
Миколаївська	0,5	0,5	0,6	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Одеська	37,4	36,3	36,0	53,9	37,4	29,5	18,7	19,0	20,1
Полтавська	2,0	1,8	1,8	2,3	3,4	2,6	1,8	0,1	0,4
Рівненська	–	–	–	–	–	–	–	... ²	... ²
Сумська	2,7	2,7	2,6	2,7	3,8	2,5	2,0	3,1	3,1
Тернопільська	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
Харківська	10,2	13,4	11,2	12,9	18,4	13,6	10,3	11,7	12,5
Херсонська	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Хмельницька	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
Черкаська	–	–	–	–	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
Чернівецька	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
Чернігівська	... ²	... ²	–	–	–	–	–	–	–
м. Київ	173,7	176,3	213,4	228,4	334,7	250,2	190,1	283,4	270,2
м. Севастополь	... ²	... ²	... ²	... ²	x	x	x	x	x

¹ Дані про прямі інвестиції формуються на підставі інформації, отриманої від юридичних осіб-резидентів та постійних представництв нерезидентів в Україні та скоригованої на величину різниці між ринковою вартістю акцій, майна тощо (за адміністративними даними Національного банку України) та їх номінальною вартістю. Інформація про прямі інвестиції використовується НБУ для складання платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції.

² Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

55. Зовнішній борг України (дані НБУ)

Зовнішній борг України (за методологією МВФ, КПБ 6)

Млн дол. США

Показники	на 01.01.2015	на 01.01.2016	на 01.01.2017	на 01.01.2018
Сектор загального державного управління	32 884	35 959	36 495	38 886
Короткострокові	6	0	0	0
Боргові цінні папери	6	0	0	0
Кредити	0	0	0	0
Довгострокові	32 878	35 959	36 495	38 886
Розподіл СПЗ	1 779	1 702	1 651	1 749
Боргові цінні папери	19 334	18 838	19 479	20 859
Кредити	11 765	15 419	15 365	16 278
Центральний банк	2 176	6 708	6 242	7 438
Короткострокові	0	1 301	0	0
Валюта і депозити	0	0	0	0
Кредити	0	1 301	0	0
Довгострокові	2 176	5 407	6 242	7 438
Розподіл СПЗ	118	78	109	116
Боргові цінні папери	0	0	0	0
Кредити	2 058	5 329	6 133	7 322
Інші депозитні корпорації	18 752	12 823	8 966	6 236
Короткострокові	5 236	4 121	3 657	2 009
Валюта і депозити	4 677	3 885	3 477	1 878
Боргові цінні папери	0	0	5	0
Кредити	559	236	175	131
Довгострокові	13 516	8 702	5 309	4 227
Валюта і депозити	7 131	3 752	1 673	462
Боргові цінні папери	4 365	3 490	2 854	2 761
Кредити	2 020	1 460	782	1 004

Інші сектори	63 239	54 677	53 322	54 466
Короткострокові	15 036	11 571	12 362	15 124
Боргові цінні папери	0	0	4	0
Кредити	995	734	907	1 285
Торгові кредити та аванси	14 041	10 837	11 451	13 839
Довгострокові	48 203	43 106	40 960	39 342
Боргові цінні папери	4 665	2 655	2 627	2 932
Кредити	41 724	38 452	36 520	35 235
Торгові кредити та аванси	1 814	1 999	1 813	1 175
Прямі інвестиції: міжфірмовий борг**	9 257	8 562	8 614	9 552
в тому числі				
торгові кредити	1 189	1 057	1 067	1 752
Валовий зовнішній борг*	126 308	118 729	113 639	116 578
Довідково				
Прострочена заборгованість за негартованими кредитами реального сектору, в т.ч. від прямих інвесторів	9 827	12 989	19 940	21 169

Відповідно до методології складання статистики зовнішнього боргу дані можуть бути уточнені впродовж 5-ти кварталів після першої публікації.

* З початку 2014 року дані без урахування статистики за Автономною Республікою Крим.

** Коригування даних пов'язано зі зміною класифікації операцій купівлі/продажу іноземної валюти на умовах своп за угодами, укладеними НБУ з центральними банками інших країн, відповідно до їх економічної суті (зазначені операції класифіковані як кредитні).

56. Валютна структура зовнішнього боргу станом на 01.01.2018 р. у розрізі секторів економіки та за початковим терміном до погашення (дані НБУ)

**Валютна структура зовнішнього боргу України
за станом на 01.01.2018 р.
за початковим терміном до погашення у розрізі секторів економіки**

	У відсотках					
	Долар США	ЄВРО	Спеціальні права запозичення	Російський рубль	Українська гривня	Інші
Сектор загального державного управління	67,4	12,7	17,1	—	0,5	2,3
Короткострокові	—	—	—	—	—	—
Довгострокові	67,4	12,7	17,1	—	0,5	2,3
Центральний банк	1,3	—	98,7	—	—	—
Короткострокові	—	—	—	—	—	—
Довгострокові	1,3	—	98,7	—	—	—
Інші депозитні корпорації	79,1	10,9	—	0,2	9,0	0,8
Короткострокові	61,1	16,4	—	0,2	21,9	0,4
Довгострокові	87,5	8,3	—	0,3	2,9	1,0
Інші сектори	82,7	12,6	—	3,7	0,9	0,1
Короткострокові	75,6	15,2	—	9,2	—	—
Довгострокові	85,3	11,6	—	1,6	1,3	0,2
Прямі інвестиції: міжфірмовий борг	73,5	23,8	—	2,3	—	0,4
Валовий зовнішній борг	71,4	12,7	12,0	1,9	1,1	0,9

ЦНИ

57. Індeksi споживчих цін на основні групи товарів та послуг*

(грудень до грудня попереднього року; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Індекс споживчих цін	109,4	104,5	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4	113,7
Продукти харчування та безалкогольні напої	110,6	101,5	97,6	99,5	124,8	141,5	103,3	117,7
Продукти харчування	110,8	100,6	97,2	99,2	124,5	140,1	103,2	118,3
Хліб і хлібопродукти	116,3	106,2	99,7	100,3	135,1	144,6	106,3	110,7
хліб	111,3	113,3	102,5	102,4	126,4	145,7	107,4	120,1
макаронні вироби	111,0	109,3	101,0	100,9	125,9	143,6	103,1	109,2
М'ясо та м'ясопродукти	104,0	109,6	101,1	97,0	127,5	122,5	105,0	129,4
Риба та продукти з риби	104,4	109,8	98,1	96,6	137,2	142,4	102,4	100,5
Молоко, сир та яйця	115,9	105,6	93,5	106,3	117,2	133,5	113,1	121,6
молоко	120,1	102,1	92,1	104,3	113,7	127,4	123,3	123,1
сир і м'який сир (творог)	125,4	104,8	96,6	106,3	112,4	125,0	119,0	119,8
яйця	86,3	108,0	80,9	107,1	135,3	159,4	90,4	121,2
Олія та жири	107,7	106,4	99,3	97,6	121,1	141,5	110,3	119,6
масло	122,9	102,5	93,5	109,4	109,2	129,2	129,6	120,6
олія	115,8	110,8	99,7	91,7	127,4	159,4	109,4	103,9
Фрукти	109,4	95,9	97,9	82,7	155,9	148,2	93,5	134,5
Овочі	120,4	55,6	77,6	105,8	89,4	166,7	71,4	124,7
Цукор	120,4	79,5	83,1	117,6	122,8	169,8	98,8	92,6
Безалкогольні напої	105,7	113,6	104,4	101,6	128,9	157,8	103,4	106,5
Алкогольні напої, тютюнові вироби	121,8	108,8	107,0	110,1	125,9	122,7	122,5	120,7
Одяг і взуття	102,3	100,9	97,6	96,7	114,5	135,0	105,5	100,9
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	113,6	111,0	100,7	100,3	134,3	203,0	147,2	110,6
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	101,2	103,3	100,5	99,3	127,9	136,0	104,2	103,1
Охорона здоров'я	106,1	106,4	102,0	103,1	130,0	129,1	107,8	107,5
Фармацевтична продукція, медичні товари та обладнання	102,7	106,2	101,6	102,9	144,9	134,6	106,4	106,1
Амбулаторні послуги	108,7	107,0	104,4	103,3	117,4	124,4	111,7	114,9
Транспорт	106,7	120,9	104,0	101,4	141,6	120,4	111,4	116,7
Паливо та мастила	114,0	130,9	106,8	96,5	160,7	112,5	119,5	120,0
Транспортні послуги	104,8	119,9	103,6	105,5	122,2	127,0	105,0	122,7
Зв'язок	91,2	103,6	101,3	100,7	102,4	107,0	104,0	109,1
Відпочинок і культура	102,7	103,2	100,5	99,7	124,8	137,9	104,5	104,5
Освіта	110,6	105,9	104,1	102,4	104,7	124,2	113,7	114,9
Ресторани та готелі	107,4	107,1	102,9	101,3	114,0	123,3	111,0	117,3
Різні товари та послуги	109,1	105,4	102,3	102,5	124,5	131,4	105,8	107,6

(до попереднього року; %)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Індекс споживчих цін	108,1	100,5	99,8	112,1	148,7	113,9	114,4
Продукти харчування та безалкогольні напої	106,2	97,8	97,9	112,2	145,9	109,0	112,9
Продукти харчування	106,1	96,9	97,6	112,1	144,4	108,5	113,4
Хліб і хлібопродукти	114,8	98,1	101,0	113,4	160,6	111,1	108,4
хліб	113,7	105,1	103,9	111,9	154,8	109,9	115,4
макаронні вироби	113,5	102,8	101,9	110,6	154,1	107,2	106,0
М'ясо та м'ясопродукти	105,9	107,0	98,1	110,9	131,3	107,3	120,9
Риба та продукти з риби	106,6	103,7	96,1	117,1	160,2	105,1	101,7
Молоко, сир та яйця	103,2	102,0	100,0	110,9	128,5	114,1	120,8
молоко	104,9	99,6	97,9	109,9	122,6	119,6	126,3
сир і м'який сир (творог)	106,0	103,2	101,4	110,6	121,4	117,1	122,2
яйця	84,0	99,6	95,2	113,0	160,5	98,1	105,7
Олія та жири	107,4	102,8	99,4	106,5	145,5	113,4	115,4
масло	108,4	100,3	100,3	112,8	118,6	125,0	127,6
олія	118,0	100,3	98,8	102,0	177,2	111,5	105,5
Фрукти	106,2	94,6	88,1	124,8	172,4	98,2	115,2
Овочі	92,7	53,9	88,4	104,1	130,8	93,6	110,3
Цукор	101,7	70,9	92,1	146,3	136,0	117,8	106,8
Безалкогольні напої	109,2	109,2	102,3	112,9	166,1	111,9	105,0
Алкогольні напої, тютюнові вироби	115,8	107,5	108,3	116,7	133,2	112,6	126,2
Одяг і взуття	101,5	98,8	97,1	102,0	133,1	116,1	102,4
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	117,1	102,5	100,3	116,2	215,8	135,1	126,7
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	102,9	101,8	99,7	111,7	145,9	109,4	102,9
Охорона здоров'я	106,8	103,8	102,3	116,5	137,6	111,7	106,2
Фармацевтична продукція, медичні товари та обладнання	105,9	103,4	102,1	123,9	150,3	111,0	104,1
Амбулаторні послуги	107,2	105,8	103,7	109,5	126,9	113,9	114,0
Транспорт	117,5	108,2	102,0	124,5	136,8	106,5	114,2
Паливо та мастила	129,5	109,5	100,1	137,0	134,5	106,2	117,5
Транспортні послуги	114,6	109,7	104,3	114,0	132,2	107,5	117,8
Зв'язок	100,7	102,1	101,1	100,9	105,9	103,9	108,7
Відпочинок і культура	103,8	101,7	99,8	110,7	142,7	112,2	104,3
Освіта	109,2	105,0	103,5	103,2	117,9	116,5	111,9
Ресторани та готелі	107,7	104,5	101,9	106,7	124,3	113,1	113,6
Різні товари та послуги	107,4	103,8	102,0	111,4	138,6	110,3	105,4

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

58. Індекси споживчих цін по регіонах*

(грудень до грудня попереднього року, %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	109,4	104,5	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4	113,7
Автономна Республіка Крим	109,6	106,0	98,4	99,5
Вінницька	107,0	102,8	99,0	99,7	123,3	138,8	110,0	113,0
Волинська	108,1	103,2	99,0	99,7	125,9	143,3	111,8	114,6
Дніпропетровська	109,3	104,3	99,7	100,4	125,7	142,6	112,7	112,8
Донецька	110,3	105,0	101,3	101,3	122,0	146,9	111,6	115,9
Житомирська	108,9	103,9	99,0	99,4	125,2	143,7	112,6	113,0
Закарпатська	108,5	103,0	98,8	99,7	125,7	144,0	111,7	113,9
Запорізька	109,7	104,6	99,3	100,3	125,7	142,1	112,3	114,1
Івано-Франківська	108,3	102,9	99,3	100,0	125,0	143,4	110,9	113,7
Київська	107,9	103,9	99,1	99,9	124,7	144,3	112,2	113,8
Кіровоградська	108,5	103,7	98,8	100,1	124,4	141,3	112,3	113,8
Луганська	110,5	105,6	100,3	101,3	125,2	138,8	110,7	114,9
Львівська	109,7	104,9	99,3	100,2	126,7	145,2	111,9	113,0
Миколаївська	110,0	104,4	99,3	100,7	124,9	143,5	112,2	113,5
Одеська	110,5	105,4	99,4	100,9	127,2	144,6	113,6	114,6
Полтавська	108,4	103,7	99,1	99,6	123,8	145,0	114,2	113,1
Рівненська	108,3	103,4	98,9	99,3	127,0	144,9	112,3	115,0
Сумська	108,9	103,6	98,8	99,5	124,7	145,5	114,2	113,6
Тернопільська	108,5	103,7	98,9	99,2	125,4	145,1	111,6	113,3
Харківська	109,0	104,1	99,2	99,6	125,3	144,2	114,1	113,8
Херсонська	110,6	104,5	99,4	100,5	124,1	145,8	112,8	114,4
Хмельницька	109,6	104,0	99,6	100,0	123,7	142,5	111,4	113,8
Черкаська	109,0	103,5	99,5	100,3	124,2	143,8	112,7	114,6
Чернівецька	108,2	102,4	98,8	99,9	123,5	142,0	111,0	112,4
Чернігівська	109,5	103,6	98,8	99,4	126,7	145,6	112,8	113,9
м. Київ	109,8	106,1	101,6	101,5	125,8	138,6	114,0	113,4
м. Севастополь	112,8	106,7	100,7	100,2

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

59. Індекси цін виробників промислової продукції у 2013–2017 рр.*

(грудень до грудня попереднього року; %)

	2013	2014	2015	2016	2017
Промисловість	101,8	131,8	125,4	135,7	116,5
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	105,8	124,3	117,6	185,1	130,4
Добування кам'яного вугілля	97,8	136,1	99,2	140,4	147,8
Добування сирової нафти та природного газу	107,4	115,8	220,3	176,5	116,1
Добування металевих руд	113,6	119,9	91,1	207,2	129,3
Переробна промисловість	99,9	134,3	123,8	122,6	118,5
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	103,8	127,3	136,4	116,2	112,5
Виробництво м'яса та м'ясних продуктів	98,6	131,4	122,4	109,8	129,0
Виробництво молочних продуктів	115,5	109,3	130,0	124,5	118,3
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	103,3	126,4	144,3	107,8	117,5
Виробництво цукру	117,0	112,1	169,7	102,8	91,9
Виробництво напоїв	106,7	115,8	129,6	116,8	115,8
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	101,2	123,9	126,7	105,1	110,9
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	101,0	136,4	134,0	107,1	111,4
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	99,2	150,1	104,7	161,7	143,0
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	95,3	153,9	124,2	98,6	121,9
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	107,7	126,1	131,5	108,5	111,0
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	100,8	124,4	129,6	109,5	112,5
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	97,3	152,7	112,4	141,8	126,9
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	102,0	121,5	133,3	106,0	111,6
Виробництво електричного устаткування	100,3	125,7	121,6	106,7	121,2
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	101,4	114,0	128,2	113,9	112,2
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	94,8	109,9	115,5	111,4	117,9
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	105,2	128,5	133,2	151,5	104,0

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

60. Індеси цін реалізованої продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами

(до попереднього року; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Продукція сільського господарства	127,0	113,7	107,2	97,3	124,3	154,5	109,0	111,5
Продукція рослинництва	139,5	118,2	106,9	91,7	129,2	167,2	116,3	107,3
Культури зернові та зернобобові	137,6	126,0	113,1	90,7	132,8	156,6	119,0	109,2
Культури олійні	138,0	112,7	107,2	90,8	124,9	182,8	114,2	104,2
Буряк цукровий фабричний	115,4	107,7	82,4	92,1	122,1	160,5	105,9	98,1
Картопля	160,3	92,4	47,6	146,4	112,3	79,9	104,9	127,1
Культури овочеві	163,0	102,5	76,6	93,9	137,6	142,7	108,4	112,4
Культури плодові та ягідні	109,9	128,7	94,9	92,7	116,6	163,7	99,1	134,4
Продукція тваринництва	114,4	109,2	107,6	102,8	119,1	141,3	101,7	130,7
Сільськогосподарські тварини (у живій масі)	104,0	111,3	111,5	95,6	122,9	138,6	100,4	140,1
Молоко	153,4	102,7	86,7	125,2	106,5	120,8	126,1	131,0
Яйця	114,3	110,0	116,9	104,7	118,6	167,5	83,5	104,3
Вовна	116,8	171,3	116,7	85,8	99,4	190,7	165,4	70,0

61. Індеси цін на будівельно-монтажні роботи*

(до попереднього року; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	115,8	119,4	112,6	105,6	109,5	127,1	109,2	113,4
Будівлі	114,2	118,2	113,1	105,7	108,4	125,7	109,1	113,9
житлові	113,5	117,3	113,4	106,5	106,9	124,2	110,3	113,2
нежитлові	115,0	118,3	112,7	104,9	110,1	128,2	108,0	114,6
Інженерні споруди	118,3	122,0	112,0	105,6	111,9	129,7	109,2	112,3
транспортні споруди	119,3	124,8	113,7	105,2	112,3	130,6	106,6	114,2
трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі	119,6	117,3	111,2	106,1	109,9	134,2	114,8	112,7
комплексні промислові споруди	117,9	124,8	112,1	106,3	111,7	123,0	107,7	110,9
інші інженерні споруди	113,0	116,3	110,1	104,4	114,4	131,9	106,0	116,9

*Інформація без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя наведена починаючи з 2014 р., а також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях – з 2015 р.

ПРОМИСЛОВІСТЬ

62. Індекси промислової продукції за видами діяльності

(до попереднього року, %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Промисловість	112,2	108,0	99,3	95,7	89,9	87,0	102,8	100,4
Добувна та переробна промисловість	112,6	108,7	99,0	95,2	89,3	86,9	102,9	101,6
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	105,0	106,7	101,5	100,8	86,3	85,8	99,8	94,3
добування кам'яного та бурого вугілля	98,4	113,7	104,5	97,6	69,5	61,9	104,8	83,7
добування сирої нафти та природного газу	92,4	97,2	101,0	96,3	98,3	95,0	97,4	100,2
добування металевих руд	114,3	103,2	101,2	104,6	93,4	95,0	97,9	93,7
Переробна промисловість	116,3	109,7	98,0	92,7	90,7	87,4	104,3	104,3
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	103,4	103,2	100,8	95,0	102,5	89,3	104,4	104,4
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	113,1	106,7	94,1	94,1	98,6	92,0	102,2	107,2
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	110,0	107,4	101,0	102,7	96,0	88,9	102,0	105,8
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	102,7	96,4	81,6	89,2	78,7	80,9	108,7	85,2
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	123,2	128,0	96,0	80,7	85,8	84,8	101,1	118,4
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	115,9	98,6	107,3	111,8	101,9	92,4	104,4	106,9
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	113,0	113,4	93,8	97,4	91,2	92,8	108,5	108,2
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	115,1	111,0	96,5	94,7	85,5	83,9	106,8	100,2
Машинобудування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування	142,4	115,4	96,7	86,4	79,4	85,9	102,0	107,9
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	105,7	102,4	89,7	86,0	77,9	71,3	124,2	109,2
виробництво електричного устаткування	163,6	125,8	88,6	91,1	100,9	89,8	100,9	97,5
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	133,9	109,9	97,3	93,5	88,7	87,5	102,3	106,6
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	154,8	119,1	100,4	79,8	64,3	85,0	98,4	115,5
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування	121,2	114,3	108,1	90,9	93,0	84,5	101,3	111,1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	109,7	103,1	100,9	98,9	93,4	88,0	102,5	93,5

63. Індекси промислової продукції по регіонах

(до попереднього року; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	112,2	108,0	99,3	95,7	89,9	87,0	102,8	100,4
<u>Автономна Республіка Крим</u>	110,5	104,3	98,7	100,8	x	x	x	x
<u>Вінницька</u>	106,5	100,0	107,1	110,4	105,4	104,0	105,3	108,2
<u>Волинська</u>	126,7	112,6	94,5	102,9	103,2	98,6	100,2	105,7
<u>Дніпропетровська</u>	116,1	105,4	102,2	98,5	92,5	92,1	99,3	100,1
<u>Донецька</u>	114,7	113,6	94,6	93,6	68,5	65,4	106,4	89,1
<u>Житомирська</u>	108,2	125,3	116,6	113,4	107,1	110,0	105,7	109,5
<u>Закарпатська</u>	142,9	101,8	101,4	96,9	106,1	79,7	105,9	100,3
<u>Запорізька</u>	107,8	106,3	96,8	97,1	96,8	95,3	96,9	106,2
<u>Івано-Франківська</u>	100,2	125,7	101,2	95,3	98,9	89,1	95,5	112,0
<u>Київська</u>	108,0	110,6	96,8	99,1	101,6	93,0	106,2	110,3
<u>Кіровоградська</u>	113,3	111,0	107,5	106,6	100,8	82,9	120,3	105,5
<u>Луганська</u>	107,1	115,8	92,5	91,1	58,0	34,0	139,0	69,0
<u>Львівська</u>	100,9	112,8	101,6	101,2	97,2	98,5	99,3	106,0
<u>Миколаївська</u>	110,3	104,2	99,5	96,5	101,4	91,1	110,5	101,5
<u>Одеська</u>	102,9	83,6	96,9	100,6	99,7	96,1	109,2	112,2
<u>Полтавська</u>	112,6	99,6	100,0	94,7	92,9	96,2	100,1	98,9
<u>Рівненська</u>	129,6	107,6	96,7	91,4	103,7	100,3	98,1	109,3
<u>Сумська</u>	93,5	107,7	95,6	107,0	88,1	98,4	91,2	101,7
<u>Тернопільська</u>	102,5	112,4	102,1	99,5	116,5	92,1	110,3	108,5
<u>Харківська</u>	105,8	105,5	97,6	94,5	94,8	88,2	105,8	106,1
<u>Херсонська</u>	100,5	93,1	104,7	92,4	96,4	98,1	102,0	103,2
<u>Хмельницька</u>	104,9	109,2	101,2	97,6	97,8	95,7	104,7	101,6
<u>Черкаська</u>	117,1	103,4	94,9	95,2	94,7	90,8	106,3	99,1
<u>Чернівецька</u>	111,9	89,6	86,8	103,7	92,9	98,3	96,9	106,7
<u>Чернігівська</u>	99,8	98,0	98,1	89,6	97,2	91,2	105,8	96,5
<u>м. Київ</u>	104,1	102,0	95,9	89,9	85,9	94,6	104,4	95,8
<u>м. Севастополь</u>	114,4	110,4	95,0	112,7	x	x	x	x

64. Виробництво (видобуток) окремих видів промислової продукції*

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вугілля кам'яне, млн т	55,0	62,7	65,7	64,4	45,9	30,2	31,6	24,2
Нафта сира, у тому числі нафта, одержана з мінералів бітумінозних, млн т	2,6	2,4	2,3	2,2	2,0	1,8	1,6	1,5
Газовий конденсат природний, одержаний з родовищ газу природного, млн т	1,0	0,9	1,1	0,9	0,7	0,7	0,6	0,7
Газ природний скраплений або в газоподібному стані, млрд м ³	20,5	20,7	20,5	21,3	20,1	19,9	20,0	20,5
Концентрати залізорудні неагломеровані, млн т	64,3	66,5	67,1	70,4	68,3	66,9	62,9	60,6
Олія соняшникова нерафінована та її фракції (крім хімічно модифікованих), млн т	3,0	3,2	3,8	3,4	4,4	3,7	4,4	5,3
Масло вершкове жирністю не більше 85%, тис. т	79,0	76,2	88,1	93,9	113	101	102	108
Сир тертий порошок, голубий та інший неплавлений (крім свіжого сиру, сиру із молочної сироватки та кисломолочного сиру), тис. т	186	161	147	141	105	96,6	86,5	94,3
Борошно пшеничне та пшенично-житнє, млн т	2,4	2,4	2,4	2,4	2,2	2,1	2,0	2,0
Цукор білий кристалічний буряковий, млн т	1,5	2,3	2,1	1,3	2,1	1,5	2,0	2,0
Вино ігристе "Шампанське України", млн дал	4,2	3,7	3,3	3,1	2,6	3,2	3,0	2,1
Пиво солодове (крім пива безалкогольного і пива з вмістом алкоголю не більше 0,5%), млн дал	307	303	297	274	242	195	181	179
Води з додаванням цукру і речовин підсолоджувальних чи ароматизуючих інших, тобто напої безалкогольні типу лимонаду, оранжаду (уключаючи мінеральні й газовані), млн дал	134	131	131	114	105	100	108	132
Взуття, призначене для носіння на вулиці, з верхом зі шкіри натуральної чоловіче (уключаючи чоботи, півчоботи та черевики; крім водонепроникного взуття із захисним металевим підноском), млн пар	1,5	1,4	1,9	1,1	0,8	1,0	1,0	0,8
Взуття, призначене для носіння на вулиці, з верхом зі шкіри натуральної жіноче (уключаючи чоботи, півчоботи та черевики; крім водонепроникного взуття із захисним металевим підноском), млн пар	1,2	1,2	1,9	0,9	1,0	1,2	1,2	0,9
Фанера клеєна, панелі фанеровані та матеріали шаруваті подібні, з деревини інших порід ³ , тис. м ³	145	168	167	175	191	186	181	180

Папір побутового та санітарно-гігієнічного призначення інший, тис. т	107	113	129	121	124	119	115	120
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Первинна переробка нафти (у тому числі газового конденсату), млн т	10,9	8,8	4,3	3,5	2,8	... ⁴	... ⁴	... ⁴
Бензин моторний, з вмістом свинцю 0,013 г/л і менше, млн т	2,9	2,8	1,6	1,0	0,7	... ⁴	... ⁴	... ⁴
Паливо дизельне для транспорту автомобільного і залізничного, млн т	3,7	2,7	1,4	1,0	0,8	... ⁴	... ⁴	... ⁴
Бітум нафтовий (уключаючи сланцевий), тис. т	473	324	178	123	118	24,2	27,3	36,5
Кислота сірчана, тис. т	1295	1537	1371	1172	555	507	498	561
Лінолеум та покриття для підлоги тверді на текстильній основі (крім листів та пластин, які складаються тільки з маси лінолеуму), млн м ²	14,5	17,3	16,5	16,9	14,4	... ⁴	... ⁴	... ⁴
Портландцемент, млн т	8,8	10,1	9,4	9,5	8,4	... ⁴	8,8	9,0
Вироби з асфальту або матеріалів подібних (нафтового бітуму, кам'яновугільного пеку), в рулонах, млн м ²	45,3	42,6	32,4	32,5	27,0	27,8	31,8	39,1
Чавун переробний і дзеркальний у чушках, болванках чи формах первинних інших, млн т	27,3	28,9	28,5	29,1	24,8	21,9	23,6	19,8
Напівфабрикати зі сталі нелегованої плоскі, млн т	9,9	10,6	9,2	10,4	9,0	8,3	9,2	9,1
Зливки, форми первинні інші, напівфабрикати для виробництва труб безшовних, зі сталі нелегованої, млн т	13,3	13,1	12,0	11,0	9,0	7,9	7,9	7,2
Зливки, форми первинні та напівфабрикати, інші, зі сталі нелегованої, млн т	9,7	9,7	10,5	10,5	8,5	8,0	8,0	5,0
Напівфабрикати зі сталі легованої (крім неіржавної) плоскі, млн т	2,9	3,7	3,1	2,7	2,3	1,0	1,5	1,1
Зливки, форми первинні інші, напівфабрикати для виробництва труб безшовних, зі сталі легованої (крім неіржавної), млн т	3,7	4,1	4,5	4,4	4,1	3,6	3,6	4,0
Труби обсадні, насосно-компресорні та бурильні для буріння нафтових і газових свердловин, безшовні, зі сталі іншої, крім неіржавної, тис. т	299	319	334	... ⁴	... ⁴	94,3	84,9	176
Труби і трубки, круглого поперечного перерізу, піддані гарячій обробці, безшовні, зі сталі іншої, крім неіржавної (крім труб для нафто- та газопроводів, обсадних та труб, які використовуються для буріння нафтових і газових свердловин), тис. т	434	401	457	381	404	279	266	329
Труби і трубки, зварні, круглого поперечного перерізу, гарячого або холодного формування, із зовнішнім діаметром не більше 406,4 мм, зі сталі іншої, крім неіржавної, тис. т	108	136	311	318	214	225	233	157

Труби і трубки, зварні, гарячого або холодного формування, прямокутного або квадратного поперечного перерізу, із зовнішнім діаметром не більше 406,4 мм, з товщиною стінки не більше 2 мм, зі сталі іншої, крім неіржавної, тис. т	135	125	121	110	82,7	66,1	106	222
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Труби і трубки, зварні, гарячого або холодного формування, прямокутного або квадратного поперечного перерізу, із зовнішнім діаметром не більше 406,4 мм, з товщиною стінки більше 2 мм, зі сталі іншої, крім неіржавної, тис. т	174	242	263	232	180	149	190	173
Лампи розжарювання потужністю не більше 200 Вт та на напругу більше 100 В (уключаючи лампи рефлекторні; крім ламп ультрафіолетових та інфрачервоних, ламп розжарювання галогенних з ниткою вольфрамовою та ламп направленої світла герметичних), млн шт	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	144	118	109	70,7
Машини пральні та машини для сушіння одягу, побутові, тис. шт	167	312	297	225	220	270	356	326
Трактори з потужністю двигуна більше 59 кВт (крім тракторів, керованих водієм, який іде поруч, тракторів-тягачів колісних для напівпричепів, тракторів гусеничних), тис. шт	3,9	5,4	4,0	2,9	2,7	2,8	3,3	3,3
Сівалки, саджалки та машини розсадосадильні, тис. шт	4,1	7,4	4,0	5,6	4,4	4,2	4,8	5,1
Засоби автотранспортні для перевезення 10 і більше осіб, тис. шт	2,8	4,0	3,7	2,6	1,0	1,0	0,6	0,9
Велосипеди двоколісні та інші, не обладнані двигуном (уключаючи велосипеди триколісні для перевезення вантажів), тис. шт	111	164	138	106	103	112	128	94,8
Електроенергія, млрд кВт·год	189	195	199	194	183	164	165	156
у т. ч. вироблена								
тепловими електростанціями	86,5	93,6	97,1	95,5	83,5	67,5	72,9	58,2
атомними електростанціями	89,2	90,2	90,1	83,2	88,4	87,6	81,0	85,6
гідроелектростанціями	13,2	10,9	11,0	14,5	9,3	7,0	9,3	10,5

¹ З урахуванням вин ігристих.

² З урахуванням пива безалкогольного і пива з вмістом алкоголю не більше 0,5%.

³ За 2010–2013 рр. без урахування панелей фанерованих та матеріалів шаруватих подібних.

⁴ Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

⁵ За 2000 та 2005 роки – машини пральні.

*Інформація без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя наведена починаючи з 2014 р., а також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях – з 2015 р.

65 Структура обсягу реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами діяльності у 2010–2017 рр.

(%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Промисловість	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	10,0	11,0	10,5	11,4	10,8	10,8	11,1	12,4
Добування кам'яного та бурого вугілля	3,5	3,4	3,7	3,6	2,3	2,2	2,0	2,2
Добування сирої нафти та природного газу	1,2	1,6	1,7	2,0	2,4	3,1	4,0	4,2
Добування металевих руд	4,4	4,7	4,1	4,8	5,1	4,4	4,1	4,9
Добування інших корисних копалин та розроблення кар'єрів	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9
Переробна промисловість	67,2	65,2	63,5	61,8	63,3	64,1	60,8	62,1
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	18,1	16,7	18,2	19,3	21,2	22,4	21,4	21,0
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	0,8	0,7	0,7	0,7	0,8	1,0	0,9	1,0
Текстильне виробництво	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3
Виробництво одягу	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,5
Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	2,6	2,4	2,4	2,7	3,1	3,4	3,4	3,2
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	7,0	5,8	4,5	3,6	3,3	3,4	3,2	3,9
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	3,3	4,3	4,3	3,8	3,5	3,8	2,8	2,5
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,7	0,7	0,7	0,9	1,0	1,1	1,2	1,2
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	4,4	4,3	4,3	4,4	4,5	4,8	5,0	5,1
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин та устаткування	18,8	18,2	16,0	15,4	16,6	15,7	14,8	15,6
Машинобудування	9,3	10,0	10,2	8,7	7,1	6,5	6,1	6,4
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	0,7	0,9	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6	0,5
Виробництво електричного устаткування	1,5	1,3	1,6	1,6	1,5	1,3	1,2	1,2
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	2,9	2,9	2,7	2,7	2,3	2,4	2,3	2,3
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	4,2	4,9	5,3	3,8	2,7	2,3	2,0	2,4
Виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	2,2	2,1	2,2	2,3	2,2	2,0	2,0	2,2
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	20,8	22,1	24,5	25,3	24,6	23,9	26,9	24,5
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	2,0	1,7	1,5	1,5	1,3	1,2	1,2	1,0

66. Частка інноваційно активних підприємств по регіонах

(до загальної кількості промислових підприємств, %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015 ^{1,2}	2017 ^{1,2}
Україна	13,9	16,3	17,5	16,9	16,1	17,3	16,2
Автономна Республіка Крим	11,1	14,3	16,7	15,2	х	х	х
Вінницька	14,7	15,8	18,0	19,4	14,2	14,7	15,4
Волинська	11,6	11,6	12,9	10,5	10,8	11,5	16,0
Дніпропетровська	9,1	8,7	10,7	11,9	13,4	13,0	11,0
Донецька	10,6	10,6	11,8	10,5	14,6	11,7	11,5
Житомирська	12,4	14,4	16,5	17,5	12,5	15,5	13,9
Закарпатська	10,8	9,4	8,5	6,9	6,0	10,1	9,0
Запорізька	5,3	27,6	29,8	28,8	22,9	20,9	19,1
Івано-Франківська	18,1	21,7	20,5	21,4	22,8	21,6	21,7
Київська	7,7	9,7	9,0	13,5	11,6	13,3	11,0
Кіровоградська	13,2	15,5	17,4	18,3	17,3	24,8	22,6
Луганська	11,2	13,5	13,0	11,2	12,2	11,3	10,0
Львівська	13,4	13,2	13,4	16,6	16,4	19,3	15,2
Миколаївська	16,6	22,8	29,8	24,9	19,9	31,2	26,9
Одеська	15,7	20,6	22,3	17,6	16,8	19,4	15,7
Полтавська	11,8	8,2	8,3	8,1	8,0	16,2	10,4
Рівненська	10,4	12,1	14,6	14,9	14,9	10,6	5,9
Сумська	17,9	17,3	18,6	14,0	17,6	19,8	20,5
Тернопільська	16,7	22,1	22,3	17,1	14,9	17,4	27,5
Харківська	19,7	18,4	22,1	23,2	22,4	28,6	28,1
Херсонська	17,7	26,5	26,1	23,6	24,2	20,7	15,5
Хмельницька	16,9	22,3	22,5	18,2	11,0	12,3	5,7
Черкаська	15,2	17,3	16,1	15,0	10,6	17,2	24,4
Чернівецька	14,2	18,6	18,4	16,5	15,6	17,0	14,5
Чернігівська	17,0	17,8	20,4	20,7	13,1	13,3	9,6
м. Київ	23,9	25,7	26,1	25,6	21,7	17,3	20,7
м. Севастополь	11,3	16,4	16,9	11,3	х	х	х

¹ Періодичність проведення державного статистичного спостереження «Інноваційна діяльність промислового підприємства» змінено з «річної» на «один раз на два роки», починаючи зі звіту за 2015 р.

² У зв'язку зі змінами в організації та проведенні державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності промислового підприємства безпосереднє порівняння даних за 2015 р. та 2017 р. з аналогічними даними попередніх років є некоректним.

67. Частка інноваційно активних підприємств за видами економічної діяльності

(до загальної кількості промислових підприємств; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015 ^{1,2}	2017 ^{1,2}
Промисловість України	13,9	16,3	17,5	16,9	16,1	17,3	16,2
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів добування кам'яного та бурого вугілля	6,4	8,8	7,6	6,8	7,7	9,0	10,1
Переробна промисловість	15,1	17,2	18,8	18,6	17,3	19,5	18,0
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	14,7	16,5	19,4	18,9	16,8	18,1	17,8
Текстильне виробництво; виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	9,8	13,8	13,9	12,5	13,2	13,2	8,7
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	8,3	10,7	12,0	13,7	12,1	12,1	14,0
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	37,5	38,5	34,3	24,4	25,0	28,6	13,6
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	28,0	34,2	33,6	31,5	24,4	27,0	25,0
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	41,5	48,8	41,5	41,6	38,2	47,5	53,8
Виробництво гумових та пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	11,4	12,2	14,4	14,2	13,0	12,8	10,8
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	14,2	15,0	18,1	15,7	17,3	17,5	18,9
Машинобудування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування	22,2	24,2	24,4	25,3	27,0	30,5	26,5
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	26,7	28,0	28,0	30,2	34,0	37,5	34,0
виробництво електричного устаткування	22,0	24,5	23,9	25,2	23,2	28,2	25,2
виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань	18,8	21,0	21,2	22,1	25,2	26,2	22,6
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	29,2	30,8	32,2	30,9	29,6	37,0	30,2
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування	12,0	15,0	17,2	14,8	14,4	14,1	13,1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	7,4	12,1	12,0	10,3	14,1	10,5	8,9

¹ Періодичність проведення державного статистичного спостереження «Інноваційна діяльність промислового підприємства» змінено з «річної» на «один раз на два роки», починаючи зі звіту за 2015 р.

² У зв'язку зі змінами в організації та проведенні державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності промислового підприємства безпосереднє порівняння даних за 2015 р. та 2017 р. з аналогічними даними попередніх років є некоректним.

68. Частка обсягу реалізованої інноваційної продукції по регіонах

(до загального обсягу реалізованої промислової продукції; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015 ^{1,2}	2017 ^{1,2}
Україна	3,9	3,8	3,3	3,3	2,5	1,4	0,7
Автономна Республіка Крим	1,1	1,7	2,3	3,3	х	х	х
Вінницька	2,0	2,2	1,6	2,3	2,3	0,6	0,9
Волинська	4,2	5,6	1,7	3,0	2,5	2,2	0,3
Дніпропетровська	0,6	0,5	0,8	1,9	0,7	0,4	0,1
Донецька	1,9	2,1	2,2	3,0	1,7	2,6	1,3
Житомирська	1,5	3,8	5,1	5,5	1,4	1,8	0,5
Закарпатська	14,4	11,9	13,4	15,5	8,4	4,6	1,8
Запорізька	3,1	3,2	2,2	2,3	1,7	2,7	2,4
Івано-Франківська	2,3	5,2	7,5	4,3	3,8	1,3	0,4
Київська	2,1	2,3	1,7	2,4	2,2	0,8	0,8
Кіровоградська	5,2	5,3	2,8	6,4	2,9	2,3	1,8
Луганська	9,5	2,7	3,4	2,1	0,2	1,8	0,1
Львівська	1,6	1,5	2,1	3,0	2,1	1,9	0,8
Миколаївська	8,5	3,3	0,9	3,0	1,5	0,3	1,0
Одеська	0,8	2,2	3,6	3,6	2,4	1,2	0,3
Полтавська	10,4	24,3	14,4	6,5	8,9	1,9	0,2
Рівненська	0,7	0,9	0,6	0,8	0,8	0,4	–
Сумська	8,8	12,4	10,6	10,4	10,4	7,1	2,0
Тернопільська	5,6	7,6	7,4	2,6	1,7	2,8	0,8
Харківська	3,1	2,4	4,8	4,8	3,8	3,4	2,2
Херсонська	6,2	4,9	5,6	4,0	5,4	1,4	1,5
Хмельницька	0,3	2,1	2,3	1,6	0,9	0,7	0,1
Черкаська	7,7	3,8	1,2	2,0	1,6	0,7	1,1
Чернівецька	5,0	4,9	3,5	2,6	2,0	2,4	0,9
Чернігівська	9,4	1,7	1,4	1,1	1,0	0,5	1,0
м. Київ	7,7	4,9	4,4	4,4	2,0	0,4	0,3
м. Севастополь	0,4	9,3	0,6	0,2	х	х	х

¹Періодичність проведення державного статистичного спостереження «Інноваційна діяльність промислового підприємства» змінено з «річної» на «один раз на два роки», починаючи зі звіту за 2015 р.

²У зв'язку зі змінами в організації та проведенні державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності промислового підприємства безпосереднє порівняння даних за 2015 р. та 2017 р. з аналогічними даними попередніх років є некоректним.

69. Частка обсягу реалізованої інноваційної продукції за видами економічної діяльності

(до загального обсягу реалізованої промислової продукції; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015 ^{1, 2}	2017 ^{1, 2}
Промисловість України	3,9	3,8	3,3	3,3	2,5	1,4	0,7
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів добування кам'яного та бурого вугілля	0,3	0,2	0,1	–	–	–	0,1
Переробна промисловість	5,3	5,4	4,8	4,9	3,7	2,1	1,2
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	3,2	3,4	2,6	3,6	2,7	1,3	0,9
Текстильне виробництво; виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	2,2	2,3	2,6	2,2	3,2	0,8	1,7
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	4,3	2,3	3,0	3,4	1,6	1,5	0,6
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	9,1	21,6	15,3	5,9	13,7	0,4	0,1
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	2,5	3,5	5,6	5,3	4,8	3,3	0,9
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	5,9	6,2	9,2	5,1	6,1	3,0	1,6
Виробництво гумових та пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	3,9	3,0	2,4	2,5	2,5	0,8	1,1
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	3,7	1,7	1,7	3,2	1,5	2,1	0,9
Машинобудування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування	10,7	8,0	9,8	11,2	8,2	6,5	3,6
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	21,5	16,0	17,4	10,7	10,1	6,4	3,1
виробництво електричного устаткування	5,6	4,7	7,0	5,9	4,5	6,1	2,5
виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань	13,6	13,8	13,0	10,5	11,1	7,7	3,5
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	8,5	4,3	7,4	14,0	7,1	5,4	4,4
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування	4,6	3,1	2,6	4,3	2,0	1,7	0,5
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	–	–	–	–	0,1	–	–

¹Періодичність проведення державного статистичного спостереження «Інноваційна діяльність промислового підприємства» змінено з «річної» на «один раз на два роки», починаючи зі звіту за 2015 р.

²У зв'язку зі змінами в організації та проведенні державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності промислового підприємства безпосереднє порівняння даних за 2015 р. та 2017 р. з аналогічними даними попередніх років є некоректним

ЕНЕРГЕТИКА

70. Баланси попиту та пропозицій*

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Нафта сира, тис. т						
Виробництво	2438	2290	2172	2042	1877	1623
Імпорт	5679	1522	729	179	227	502
Експорт	–	–	–	–41	–8	–
Зміна запасів	–82	78	–1	92	23	–5
Валове постачання	8035	3890	2900	2272	2119	2120
Статистичні розбіжності	218	13	205	0	0	0
Валове споживання (фактичне)	8253	3903	3105	2272	2119	2120
Природний газ (при 15⁰С), млн м³						
Виробництво	20294	20142	20949	19710	19491	19710
Імпорт	44037	32365	27495	19134	16174	10719
Експорт	–	–	–	–	–	–
Міжпродуктові передачі	–	–	–	–	–	–
Зміна запасів	–5922	1246	1015	3251	–2492	1971
Валове постачання	58409	53753	49459	42095	33173	32400
Статистичні розбіжності	–8	–301	29	–1068	–53	–229
Валове споживання (фактичне)	58401	53452	49488	41027	33120	32171
Вугілля, тис. т						
Виробництво	62684	65705	64427	45230	29917	31631
З інших джерел	6980	1969	4352	10085	494	4245
Імпорт	12709	14764	14208	14695	14598	15648
Експорт	–6991	–6114	–8537	–7034	–494	–520
Зміна запасів	–2453	–3018	–3128	–2404	770	–1142
Валове постачання	72929	73306	71322	60572	45285	49862
Статистичні розбіжності	0	0	0	0	0	0
Валове споживання (фактичне)	72929	73306	71322	60572	45285	49862

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Бензин моторний, тис. т						
Виробництво	2837	1636	1058	712	643	652
Імпорт	2214	2039	1761	2147	1424	1454
Експорт	-973	-460	-237	-157	-20	-
Міжпродуктові передачі	-	-	-	-	-	-
Зміна запасів	59	31	-73	135	16	11
Валове постачання	4137	3246	2509	2837	2063	2117
Статистичні розбіжності	262	995	1452	306	333	54
Валове споживання (фактичне)	4399	4241	3961	3143	2396	2171
Газойлі/дизель, тис. т						
Виробництво	2713	1411	1120	832	786	929
Імпорт	3757	4765	4284	4775	4835	5125
Експорт	-873	-509	-78	-76	-	-
Міжпродуктові передачі	-	-	-21	-21	-6	-16
Зміна запасів	-44	59	-148	182	-11	-612
Валове постачання	5553	5726	5157	5692	5604	5426
Статистичні розбіжності	464	584	987	-332	-333	-310
Валове споживання (фактичне)	6017	6310	6144	5360	5271	5116
Мазут паливний, тис. т						
Виробництво	2181	658	658	516	535	590
Імпорт	623	155	25	44	172	380
Експорт	-1917	-509	-617	-489	-45	-3
Міжпродуктові передачі	-535	-318	-	-	-	-
Зміна запасів	1	90	-14	37	13	62
Валове постачання	353	76	52	108	675	1029
Статистичні розбіжності	-30	189	149	37	-288	-360
Валове споживання (фактичне)	323	265	201	145	387	669
Електроенергія, ГВт·год						
Виробництво	194947	198878	194377	182815	163682	164573
Імпорт	32	89	39	89	2241	77
Експорт	-6322	-11561	-9929	-8523	-3591	-3830
Валове постачання	188657	187406	184487	174381	162332	160820
Статистичні розбіжності	0	0	0	-5400	-5834	-6253
Валове споживання (фактичне)	188657	187406	184487	168981	156498	154567

*Інформація без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях наведена починаючи з 2014 р.

71. Енергосміність ВВП*

(т н.е. на 1000 міжнародних доларів у цінах ПКС 2011 р.)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кінцеве споживання енергії, тис. т н.е. ¹	75852	73107	69557	61460	50831	51645
Валовий внутрішній продукт у ПКС, млрд міжнародних доларів (у цінах ПКС 2011 р.)	378,5	379,4	379,3	354,5	319,5	327,2
Енергосміність ВВП (кінцеве споживання енергії до ВВП, т н.е. на 1000 міжнародних доларів у цінах ПКС 2011 р.)	0,200	0,192	0,183	0,173	0,159	0,158
Загальне постачання первинної енергії, тис. т н.е. ¹	126438	122488	115940	105683	90090	91658
Енергосміність ВВП (загальне постачання первинної енергії до ВВП, т н.е. на 1000 міжнародних доларів у цінах ПКС 2011 р.)	0,334	0,322	0,305	0,298	0,282	0,280

¹ За даними енергетичних балансів України.

*Інформація без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях наведена починаючи з 2014 р.

72. Використання палива й енергії^{1,*}

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Вугілля, тис. т	72929	73306	71322	60572	45285	49862
Кокс / дьоготь, тис. т	18288	17719	17293	15122	14064	14947
Брикети (вугільні, торф'яні), тис. т	225	210	268	198	194	244
Заводський газ, ТДж	1057	887	803	–	–	–
Коксівний газ, ТДж	155034	150008	143772	96785	79704	90483
Доменний газ та інші, ТДж	139044	131277	130881	125839	109156	117461
Торф (паливний) / вугілля буре, тис. т	450	433	506	463	507	525
Природний газ, ТДж	2179423	1990486	1836540	1515335	1210487	1182635
Сира нафта, тис. т	8253	3903	3105	2272	2119	2120
Газоконденсати, тис. т	877	874	784	707	656	548
Нафтосировина ² , тис. т	535	272	38	254	203	257
Присадки, тис. т	39	133	138	72	77	24
Нафтозаводський газ, тис. т	387	253	298	385	–	769
Зріджений нафтовий газ (пропан / бутан), тис. т	597	802	592	883	860	1351
Бензин моторний, тис. т	4399	4241	3961	3143	2396	2171
Гас, тис. т	31	-	14	12	12	–
Газойлі (паливо дизельне), тис. т	6017	6310	6144	5360	5271	5116
Мазути топкові, тис. т	323	265	201	145	387	669
Інші нафтопродукти, тис. т	995	876	720	574	823	730
Тверде біопаливо, ТДж	65471	70987	76739	79262	86003	120356
Рідке біопаливо, тис. т	–	–	66	64	53	58
Біогази, ТДж	–	–	–	–	600	1367
Електроенергія, ГВт·год	188657	187406	184487	168981	156498	154567
Теплоенергія, ТДж	601828	596344	583189	443843	378210	444812

¹ Інформація підготовлена за даними енергетичних балансів України, сформованих за методологією МЕА.

² Дані включають дистилати нафтові легкі, фракції, середні, важкі, фракції легкі, середні.

*Інформація без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях наведена починаючи з 2014 р.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

73. Структура виробництва продукції сільського господарства

(до загального підсумку; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Сільськогосподарські підприємства								
Продукція сільського господарства	48,4	52,0	50,8	54,3	55,3	55,1	57,0	56,4
Продукція рослинництва	53,8	56,8	55,2	58,8	59,4	59,1	61,3	60,5
Продукція тваринництва	38,7	40,6	41,9	43,8	45,5	45,5	45,6	45,8
Господарства населення								
Продукція сільського господарства	51,6	48,0	49,2	45,7	44,7	44,9	43,0	43,6
Продукція рослинництва	46,2	43,2	44,8	41,2	40,6	40,9	38,7	39,5
Продукція тваринництва	61,3	59,4	58,1	56,2	54,5	54,5	54,4	54,2

74. Індекси сільськогосподарської продукції

(до попереднього року; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Господарства усіх категорій								
Продукція сільського господарства	98,6	120,2	96,1	113,6	102,2	95,2	106,3	97,8
Продукція рослинництва	95,9	130,7	92,6	118,0	103,2	94,8	109,9	97,0
Продукція тваринництва	103,6	101,3	104,3	104,6	99,7	96,3	98,0	100,1
Сільськогосподарські підприємства								
Продукція сільського господарства	97,7	129,0	94,0	121,5	104,0	94,9	110,0	96,8
Продукція рослинництва	93,7	138,1	89,8	125,9	104,2	94,4	113,9	95,8
Продукція тваринництва	109,2	106,2	107,5	109,4	103,5	96,4	98,1	100,7
Господарства населення								
Продукція сільського господарства	99,4	111,9	98,4	105,5	99,9	95,7	101,8	99,2
Продукція рослинництва	98,7	122,0	96,2	108,3	101,9	95,4	104,1	98,9

Продукція тваринництва	100,4	98,2	102,1	101,1	96,6	96,3	97,8	99,7
------------------------	-------	------	-------	-------	------	------	------	------

75. Індекси сільськогосподарської продукції по регіонах

(до попереднього року; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	98,6	120,2	96,1	113,6	102,2	95,2	106,3	97,8
Автономна Республіка Крим	96,1 ¹	113,2	80,0	101,2
Вінницька	100,0	119,6	96,2	123,3	111,0	91,8	117,0	95,8
Волинська	101,9	109,6	107,0	102,6	106,3	95,4	101,9	104,8
Дніпропетровська	101,3	117,2	79,7	131,1	94,1	106,3	100,3	100,5
Донецька	102,0	119,7	94,8	105,8	93,0	64,9	108,3	102,2
Житомирська	100,1	113,8	110,0	105,8	105,1	91,2	116,7	105,8
Закарпатська	97,1	105,4	104,0	102,5	99,9	95,1	96,8	101,4
Запорізька	102,1	114,3	81,1	134,4	96,6	109,3	98,7	96,7
Івано-Франківська	100,8	113,3	106,3	102,0	106,3	95,5	101,7	104,0
Київська	99,4	118,6	108,5	101,3	105,8	89,2	109,8	95,7
Кіровоградська	101,9	124,0	85,0	127,9	98,2	97,7	109,4	86,1
Луганська	91,0	125,3	101,3	103,5	79,8	77,8	119,3	94,0
Львівська	95,7	114,0	104,2	100,7	105,5	97,1	102,6	106,1
Миколаївська	101,3	112,2	82,8	135,4	93,3	102,1	108,5	90,9
Одеська	109,7	106,8	80,3	141,1	97,4	96,2	111,6	99,4
Полтавська	89,5	135,7	89,8	119,6	96,9	107,3	103,3	83,2
Рівненська	102,3	110,9	103,3	106,0	105,2	92,8	104,9	105,0
Сумська	89,9	136,7	104,7	114,4	109,7	95,4	103,5	100,0
Тернопільська	94,9	125,2	109,0	101,3	113,9	88,8	104,6	111,1
Харківська	88,6	148,3	91,9	120,0	103,1	97,2	106,6	90,1
Херсонська	102,9	122,4	83,6	117,7	105,1	105,0	103,7	99,6
Хмельницька	99,6	115,5	115,3	103,2	115,4	87,3	108,2	112,0
Черкаська	104,3	117,6	96,8	106,5	98,4	99,4	102,5	88,5
Чернівецька	103,0	110,8	101,0	103,5	104,2	91,1	100,0	105,3
Чернігівська	86,6	129,9	108,2	102,8	107,5	98,1	104,5	105,3
м. Севастополь	...	102,0	88,4	104,9

¹Включаючи м.Севастополь.

76. Посівні площі сільськогосподарських культур

(тис. га)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Культури сільськогосподарські	26085	26846	27022	27573	27239	26902	27026	27585
Культури зернові та зернобобові	14412	15117	14885	15681	14801	14739	14401	14624
Буряк цукровий фабричний	501	532	458	280	331	237	292	316
Соняшник	4546	4684	5124	4970	5257	5105	6073	6034
Картопля	1386	1418	1419	1368	1348	1291	1312	1323
Культури овочеві відкритого ґрунту (без насінників)	444	479	477	465	463	440	442	439

77. Виробництво сільськогосподарських культур

(тис. т)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Господарства усіх категорій								
Культури зернові та зернобобові	37867	54816	45308	62285	63859	60126	66088	61917
Буряк цукровий фабричний	13749	18740	18439	10789	15734	10331	14011	14882
Соняшник	6735	8614	8313	10941	10134	11181	13627	12236
Картопля	18338	23781	22906	21852	23693	20839	21750	22208
Культури овочеві	7724	9400	9625	9396	9638	9214	9415	9286
Культури плодові та ягідні	1631	1797	1886	2168	1999	2153	2007	2048
Виноград	296	397	362	456	436	386	378	410
Сільськогосподарські підприємства								
Культури зернові та зернобобові	28786	42829	35399	49058	49902	46507	52022	47905
Буряк цукровий фабричний	12663	17145	16838	9101	14599	9554	13349	14227
Соняшник	5553	7237	7062	9342	8682	9549	11730	10597
Картопля	477	742	750	654	759	456	468	429
Культури овочеві	932	1490	1388	1118	1341	1282	1323	1344
Культури плодові та ягідні	230	255	299	373	332	412	370	334
Виноград	154	218	205	271	241	206	221	240
Господарства населення								
Культури зернові та зернобобові	9081	11987	9909	13227	13957	13619	14066	14012
Буряк цукровий фабричний	1086	1595	1601	1688	1135	777	662	655
Соняшник	1182	1377	1251	1599	1452	1632	1897	1639
Картопля	17861	23039	22156	21198	22934	20383	21282	21779
Культури овочеві	6792	7910	8237	8278	8297	7932	8092	7942

Культури плодові та ягідні	1401	1542	1587	1795	1667	1741	1637	1714
Виноград	142	179	157	185	195	180	157	170

78. Урожайність сільськогосподарських культур

(з 1 га; ц)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Культури зернові та зернобобові	27,2	37,2	31,8	40,6	43,7	41,1	46,1	42,5
Буряк цукровий фабричний	280	363	411	399	477	436	482	475
Соняшник	15,0	18,5	16,6	21,9	19,4	21,6	22,4	20,2
Картопля	132	168	161	160	176	161	166	168
Культури овочеві	174	196	201	200	208	206	211	208
Культури плодові та ягідні	77,8	85,5	89,7	103,3	95,2	104,5	101,9	103,1
Виноград	67,6	86,0	79,2	99,6	98,6	92,3	88,4	99,3

79. Кількість сільськогосподарських тварин

(на кінець року; тис. голів)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Господарства усіх категорій								
Велика рогата худоба	4351	4290	4506	4398	3884	3750	3682	3531
у тому числі корови	2557	2511	2488	2443	2263	2167	2109	2018
Свині	7775	7204	7418	7765	7351	7079	6669	6110
Вівці та кози	1418	1451	1491	1500	1371	1325	1315	1309
у тому числі вівці	816	833	854	859	786	744	719	727
Птиця всіх видів, млн голів	191,5	189,0	206,9	220,6	213,3	204,0	201,7	204,8
Сільськогосподарські підприємства								
Велика рогата худоба	1499	1485	1483	1418	1310	1270	1214	1167
у тому числі корови	581	576	570	560	529	505	485	467
Свині	3536	3235	3475	3793	3733	3704	3566	3304
Вівці та кози	265	260	245	233	205	187	187	187
у тому числі вівці	262	256	240	228	201	181	179	178
Птиця всіх видів, млн голів	103,3	98,9	115,6	127,2	122,1	112,0	109,8	112,5
Господарства населення								
Велика рогата худоба	2852	2805	3023	2980	2574	2480	2468	2364
у тому числі корови	1976	1935	1918	1883	1734	1662	1624	1551
Свині	4239	3969	3943	3972	3618	3375	3103	2806
Вівці та кози	1153	1191	1246	1267	1166	1138	1128	1122
у тому числі вівці	554	577	614	631	585	563	540	549
Птиця всіх видів, млн голів	88,2	90,1	91,3	93,4	91,2	92,0	91,9	92,3

80. Виробництво продукції тваринництва

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Господарства усіх категорій								
М'ясо (у забійній масі), тис. т	1914	1996	2063	2260	2360	2323	2324	2318
у тому числі								
яловичина і телятина	405	381	374	412	413	384	376	363
свинина	597	665	664	712	743	760	748	736
м'ясо птиці	873	911	986	1096	1165	1144	1167	1185
Молоко, млн т	10,9	10,7	11,1	11,2	11,1	10,6	10,4	10,3
Яйця, млн шт	16242	17897	18364	19094	19587	16783	15100	15506
Вовна, тис. т	2,8	2,7	2,7	2,6	2,6	2,3	2,1	2,0
Сільськогосподарські підприємства								
М'ясо (у забійній масі), тис. т	1050	1127	1181	1366	1452	1464	1490	1483
у тому числі								
яловичина і телятина	100	93	94	107	99	94	99	95
свинина	248	296	294	353	377	400	397	373
м'ясо птиці	701	736	791	904	975	968	993	1014
Молоко, млн т	2,2	2,2	2,5	2,6	2,6	2,7	2,7	2,8
Яйця, млн шт	9817	11311	11603	12094	12536	9762	8067	8365
Вовна, тис. т	0,6	0,5	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3
Господарства населення								
М'ясо (у забійній масі), тис. т	864	869	882	894	908	859	834	835
у тому числі								
яловичина і телятина	305	288	280	305	314	290	277	268
свинина	349	369	370	359	366	360	351	363
м'ясо птиці	172	175	195	192	190	176	174	171
Молоко, млн т	8,7	8,5	8,6	8,6	8,5	7,9	7,7	7,5
Яйця, млн шт	6425	6586	6761	7000	7051	7021	7033	7141
Вовна, тис. т	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,0	1,8	1,7

БУДІВНИЦТВО

81. Індекси будівельної продукції за видами

(до попереднього року; %)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Будівництво	120,0	92,7	89,0	79,6	87,7	117,4	126,3
Будівлі	114,9	93,9	96,6	79,6	91,9	120,7	121,4
житлові	101,7	93,5	111,3	103,5	98,9	117,8	116,3
нежитлові	122,1	94,1	90,0	66,3	85,8	123,7	126,1
Інженерні споруди	124,4	91,7	82,8	79,7	83,7	114,0	131,7

82. Індекси будівельної продукції по регіонах

(до попереднього року; %)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	120,0	92,7	89,0	79,6	87,7	117,4	126,3
Автономна Республіка Крим	х	х	х	х	х	х	х
Вінницька	124,4	95,5	87,7	72,8	104,8	143,2	113,3
Волинська	127,5	96,7	91,6	86,7	133,8	110,6	99,0
Дніпропетровська	122,2	94,5	96,4	87,6	91,0	100,0	136,7
Донецька	144,2	94,5	77,6	50,5	41,5	104,7	105,3
Житомирська	128,6	85,8	82,8	83,8	87,7	139,0	142,4
Закарпатська	105,4	77,5	105,4	88,2	115,2	118,6	150,7
Запорізька	104,5	106,0	80,9	79,5	97,6	98,8	132,7
Івано-Франківська	128,9	95,6	118,3	69,1	106,3	103,5	134,4
Київська	147,7	88,7	102,7	63,3	99,7	133,0	122,3

Кіровоградська	129,7	95,1	88,2	77,0	104,7	111,8	166,5
Луганська	103,3	92,1	91,0	46,7	49,2	118,1	74,2
Львівська	105,3	81,5	93,4	89,6	120,1	122,3	111,9
Миколаївська	98,1	82,5	68,9	91,4	122,7	116,9	116,5
Одеська	108,2	99,9	113,3	94,9	80,2	133,8	149,3
Полтавська	106,5	98,6	89,7	99,9	84,6	91,5	119,4
Рівненська	78,0	145,8	78,1	107,1	64,7	83,7	114,4
Сумська	112,8	109,6	96,4	90,6	89,3	116,5	98,2
Тернопільська	80,1	92,2	93,5	102,7	95,9	129,6	103,1
Харківська	106,5	96,7	87,0	89,6	102,5	131,1	122,9
Херсонська	110,5	85,4	113,9	72,6	93,8	113,8	134,6
Хмельницька	113,9	90,7	111,5	91,2	108,9	107,6	127,2
Черкаська	111,4	77,9	122,6	69,5	95,4	114,7	108,9
Чернівецька	102,8	121,8	84,8	83,4	89,0	99,5	109,1
Чернігівська	120,6	94,2	84,0	134,8	64,7	100,3	130,0
м. Київ	131,3	85,2	82,6	80,4	86,2	126,7	133,0
м. Севастополь	x	x	x	x	x	x	x

83. Прийняття в експлуатацію житла по регіонах¹

(тис. м² загальної площі)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	8604	8685	9770	9949	9741	11044	9367	10206
Автономна Республіка Крим	535	504	733	963	x	x	x	x
Вінницька	292	321	322	352	288	391	350	338
Волинська	175	200	304	225	228	329	364	336
Дніпропетровська	226	235	267	306	205	340	293	365
Донецька	293	289	346	416	191	43	58	55
Житомирська	201	162	174	175	118	213	166	163
Закарпатська	293	326	366	380	395	442	336	420
Запорізька	144	62	194	180	112	101	108	103
Івано-Франківська	600	580	533	631	909	856	481	625
Київська	1184	1050	1167	1515	1727	1864	2060	1825
Кіровоградська	98	76	130	109	57	117	54	51
Луганська	147	116	177	178	55	22	7	21
Львівська	642	723	732	675	954	1165	859	959
Миколаївська	133	119	120	122	105	168	106	74
Одеська	640	793	770	637	891	632	576	720
Полтавська	246	175	177	198	174	266	137	235
Рівненська	207	229	239	270	279	361	324	394
Сумська	182	185	196	143	137	157	110	106
Тернопільська	288	289	409	395	239	480	234	293
Харківська	416	335	380	392	281	384	469	470
Херсонська	182	135	176	190	121	113	82	75
Хмельницька	362	298	359	290	351	469	405	361
Черкаська	187	111	131	130	127	193	126	153
Чернівецька	294	217	407	341	235	382	222	202
Чернігівська	160	158	191	191	120	190	106	128
м. Київ	1012	1501	1503	1509	1442	1366	1334	1734
м. Севастополь	200	221	247	304	x	x	x	x

¹ У 2010–2016 рр. – з урахуванням обсягів житла, прийнятого в експлуатацію відповідно до порядків, затверджених наказами Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 24.04.2015 р. № 79, від 19.03.2013 р. № 95 та від 24.06.2011 р. № 91, та Тимчасового порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09.09.2009 р. № 1035.

84. Обсяг прийнятого в експлуатацію житла у розрахунку на 1000 осіб населення по регіонах¹

(м² загальної площі)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	198	201	227	232	227	259	220	241
Автономна Республіка Крим	274	258	375	492	x	x	x	x
Вінницька	178	197	199	218	179	245	220	214
Волинська	170	193	293	217	220	316	350	324
Дніпропетровська	68	71	81	93	62	104	90	113
Донецька	66	66	79	96	44	10	14	13
Житомирська	157	127	137	138	94	170	133	132
Закарпатська	236	262	293	303	315	352	268	334
Запорізька	80	34	109	101	63	58	62	60
Івано-Франківська	436	421	386	458	659	621	349	454
Київська	691	613	681	882	1003	1081	1192	1050
Кіровоградська	97	76	131	111	58	121	56	54
Луганська	64	51	78	79	25	10	3	10
Львівська	254	286	290	268	379	463	342	382
Миколаївська	112	101	102	104	90	145	92	64
Одеська	269	334	324	267	373	265	242	304
Полтавська	166	118	121	136	120	185	96	166
Рівненська	180	198	207	233	240	311	280	340
Сумська	156	161	171	126	121	141	99	97
Тернопільська	266	268	380	369	224	451	221	278
Харківська	152	123	139	144	104	142	174	175
Херсонська	167	124	163	177	113	106	78	71
Хмельницька	272	226	273	222	270	362	315	283
Черкаська	145	87	103	103	102	155	102	126
Чернівецька	326	241	450	376	259	422	245	224
Чернігівська	146	145	178	179	114	183	103	126
м. Київ	368	543	539	536	508	478	464	600
м. Севастополь	529	583	648	796	x	x	x	x

¹ У 2010–2016 рр. – з урахуванням обсягів житла, прийнятого в експлуатацію відповідно до порядків, затверджених наказами Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 24.04.2015 р. № 79, від 19.03.2013 р. № 95 та від 24.06.2011 р. № 91, та Тимчасового порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09.09.2009 р. № 1035.

КАПІТАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ

85. Капітальні інвестиції за видами активів

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9	273116,4	359216,1	448461,5
інвестиції в матеріальні активи	173662,8	231910,2	264853,7	239393,6	212035,1	254730,9	347390,5	432039,5
житлові будівлі	25753,7	26582,3	34256,0	36128,9	33177,0	45609,8	44864,9	53371,8
нежитлові будівлі	37156,6	49113,5	54772,7	45252,3	40859,7	43330,9	59398,3	65605,2
інженерні споруди	39062,6	57935,2	61380,3	51844,2	46599,3	50948,7	67517,1	78563,5
машини, обладнання та інвентар	54059,2	71771,4	77015,4	79032,9	68948,8	84423,2	123133,3	154721,7
транспортні засоби	11025,3	17014,0	27015,9	16246,8	13830,4	19650,0	36685,7	60123,9
земля	1182,2	2270,1	1755,4	1018,6	999,3	1441,8	1915,8	1994,0
довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	1797,2	2889,9	1780,1	2358,4	2034,2	2762,6	3162,7	3727,9
інші матеріальні активи	3626,0	4333,8	6877,9	7511,5	5586,4	6563,9	10712,7	13931,5
інвестиції в нематеріальні активи	6912,7	9375,8	8402,3	10479,8	7384,8	18385,5	11825,6	16422,0
з них								
програмне забезпечення та бази даних	2802,4	3254,0	3409,1	3477,6	3207,3	4908,4	6315,5	8196,4
права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо	3044,0	4101,9	3655,9	5631,5	2974,3	12457,8	4180,8	5717,7

86. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9	273116,4	359216,1	448461,5
у тому числі за рахунок								
коштів державного бюджету	10223,3	17376,7	16288,3	6174,9	2738,7	6919,5	9264,1	15295,2
коштів місцевих бюджетів	5730,8	7746,9	8555,7	6796,8	5918,2	14260,0	26817,1	41565,5
власних коштів підприємств та організацій	111371,0	147569,6	171176,5	165786,7	154629,5	184351,3	248769,4	310061,7

кредитів банків та інших позик	22888,1	36651,9	39724,7	34734,7	21739,3	20740,1	27106,0	29588,9
коштів іноземних інвесторів	3723,9	5038,9	4904,3	4271,3	5639,8	8185,4	9831,4	6206,4
коштів населення на будівництво житла	18885,9	17589,2	22575,5	24072,3	22064,2	31985,4	29932,6	32802,5
інших джерел фінансування	7752,5	9312,8	10031,0	8036,7	6690,2	6674,7	7495,5	12941,3

87. Капітальні інвестиції по регіонах

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9	273116,4	359216,1	448461,5
Автономна Республіка Крим	6926,5	16911,2	18331,6	15453,1	x	x	x	x
Вінницька	3544,7	5081,0	5824,1	6109,5	5674,6	7373,0	8301,9	11744,1
Волинська	1767,0	2577,1	3254,4	3327,1	3389,7	6166,8	6384,2	7041,9
Дніпропетровська	16016,9	22116,0	22509,2	21290,1	20356,5	25919,9	33169,0	42908,5
Донецька	14993,9	26802,1	31721,9	27912,4	13155,3	8304,3	11902,2	17268,9
Житомирська	2011,5	2519,8	2892,5	3005,5	2904,9	4044,4	5573,5	7722,0
Закарпатська	2205,4	3051,9	2736,1	2645,8	2638,7	3778,4	4663,0	5623,7
Запорізька	7963,7	6676,5	7204,4	6838,8	7034,5	7794,3	11039,7	15879,7
Івано-Франківська	4378,7	4256,2	5166,9	4797,2	6837,5	9609,3	7947,6	9707,8
Київська	11331,4	17672,9	20366,8	20696,6	19653,5	24359,1	33411,4	34494,5
Кіровоградська	2123,1	3993,2	4576,2	3224,0	3122,4	4057,1	6355,3	7320,9
Луганська	5646,0	6979,7	8222,6	11369,3	5222,6	2060,1	4122,2	3329,8
Львівська	8830,2	12114,0	11173,3	9816,7	9555,0	13386,5	18605,2	24105,9
Миколаївська	4422,2	4297,8	4696,0	5008,7	3771,4	5989,9	9730,2	11178,0
Одеська	9723,8	9347,3	14631,2	11872,2	9361,3	9983,5	16728,7	22299,7
Полтавська	6289,4	7859,4	10217,4	9536,3	8827,8	8337,9	15265,1	15855,6
Рівненська	1937,1	2565,8	2770,9	2837,3	2804,6	4334,2	4324,1	6126,8
Сумська	2187,6	3022,1	2871,2	2721,3	2798,1	3663,0	5762,6	6947,1
Тернопільська	2138,4	2524,2	3374,8	2976,2	2590,0	3827,5	4888,2	7150,6
Харківська	8063,4	13035,0	14759,2	9292,6	8032,3	11246,7	16545,9	19361,7
Херсонська	1890,6	2688,1	2435,7	2124,8	2208,1	3107,4	4591,3	7362,2
Хмельницька	2947,6	3546,8	3489,3	3637,6	4078,3	6809,3	9123,3	10499,9
Черкаська	2831,4	3225,3	3781,0	3413,3	3262,1	4485,8	6498,7	8144,2

Чернівецька	1714,7	1794,3	2229,3	2257,4	1686,9	2789,2	2668,8	2992,1
Чернігівська	1890,9	2397,0	2737,3	2842,0	2621,2	3550,2	5318,5	7351,1
м. Київ	53725,8	71142,4	79614,2	70320,6	67832,6	88138,6	106295,5	136044,8
м. Севастополь	1558,7	1735,2	2104,4	2401,6	x	x	x	x

88. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9	273116,4	359216,1	448461,5
Сільське, лісове та рибне господарство	11062,6	16466,0	18883,7	18587,4	18795,7	30154,7	50484,0	64243,3
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	10817,7	16140,9	18564,2	18175,0	18388,1	29309,8	49660,0	63400,7
Лісове господарство та лісозаготівлі	177,8	283,1	281,4	383,4	381,0	788,5	777,0	768,9
Рибне господарство	67,1	42,0	38,1	29,0	26,6	56,4	47,0	73,7
Промисловість	55384,4	78725,8	91598,4	97574,1	86242,0	87656,0	117753,6	143300,0
Будівництво	29767,0	31990,8	40760,3	40796,2	36056,7	43463,7	44444,0	52176,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	18550,4	24067,9	24531,6	22190,3	20715,7	20662,9	29956,8	33664,8
Оптова та роздрібна торгівля автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт	1404,1	2709,8	1104,7	964,9	961,5	1469,0	1757,8	2825,7
Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	11996,0	14872,6	17514,4	15251,5	13245,2	13535,7	18258,0	22096,9
Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	5150,3	6485,5	5912,5	5973,9	6509,0	5658,2	9941,0	8742,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	19322,4	25498,2	32413,0	18472,6	15498,2	18704,0	25107,8	37943,5
Наземний і трубопровідний транспорт	6725,5	8837,8	15076,9	4535,1	3916,2	8120,1	15931,1	22245,7
Водний транспорт	152,4	130,1	98,7	116,2	204,8	302,5	233,9	253,7
Авіаційний транспорт	614,9	841,0	774,3	536,1	410,2	647,8	616,1	1302,5
Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	11705,1	15538,2	16077,6	13073,7	10837,0	9529,4	8126,3	13757,7
Поштова та кур'єрська діяльність	124,5	151,1	385,5	211,5	130,0	104,2	200,4	383,9
Тимчасове розміщення й організація харчування	1033,2	1572,7	2264,9	1476,8	1482,0	1393,1	1477,9	2133,5
Тимчасове розміщення	679,1	1010,8	1534,7	872,2	867,1	890,1	756,1	1380,0
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	354,1	561,9	730,2	604,6	614,9	503,0	721,8	753,5
Інформація та телекомунікації	8625,8	9730,0	10167,7	9864,0	8175,1	22975,0	15651,2	18395,2
Видавнича діяльність, виробництво кіно та відеофільмів, телевізійних програм,	1923,8	2643,0	2775,0	2354,1	1840,8	2304,3	2820,9	3567,8

видання звукозаписів, діяльність у сфері радіо та телевізійного мовлення								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Телекомунікації (електрозв'язок)	6354,5	6506,8	6771,6	6875,4	5664,0	19536,4	10705,4	12776,8
Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг	347,5	580,2	621,2	634,5	670,3	1134,3	2124,9	2050,6
Фінансова та страхова діяльність	5861,5	5972,3	7353,3	6646,8	6214,5	6448,0	7678,7	8055,3
Операції з нерухомим майном	9861,0	14598,9	12368,6	13550,4	11230,2	11899,0	19665,0	22505,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	4991,7	10491,9	9021,3	3621,3	2921,5	4065,2	6579,4	7965,3
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу, технічні випробування та дослідження, діяльність головних управлінь (хед-офісів)	4135,4	9069,0	7588,4	2669,6	2314,8	3244,4	4965,6	5562,1
Наукові дослідження та розробки	549,7	717,9	548,8	599,2	375,4	518,2	758,3	1110,2
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, інша професійна, наукова та технічна діяльність, ветеринарна діяльність	306,6	705,0	884,1	352,5	231,3	302,6	855,5	1293,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2973,8	3928,8	4973,9	4013,9	3565,1	6535,2	10009,2	12747,3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	7769,9	11437,6	11692,8	7546,2	5808,0	13942,4	22380,8	32843,9
Освіта	1818,4	2090,7	1463,5	1030,5	820,9	1540,1	2257,3	3492,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1920,1	2113,2	2707,2	1746,2	1223,9	2367,2	4479,0	6708,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	976,7	1437,3	2598,0	2544,5	508,7	1044,3	969,9	1649,2
Надання інших видів послуг	656,6	1163,9	457,8	212,2	161,7	265,6	321,5	637,6

89. Капітальні інвестиції за видами промислової діяльності

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Промисловість	55384,4	78725,8	91598,4	97574,1	86242,0	87656,0	117753,6	143300,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	15261,1	22097,7	22293,5	21624,8	20010,6	18466,3	22545,6	35552,2
Переробна промисловість	30151,9	42161,3	42276,8	44717,9	42474,4	46219,1	62223,3	73883,8
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	8510,2	12061,5	13279,7	14941,3	13486,7	13548,5	21291,0	18927,6
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри виробів з шкіри та інших матеріалів	479,9	539,4	371,6	481,5	623,0	987,0	1795,7	1882,3
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	1387,1	3596,4	2258,4	2433,9	2011,8	4031,1	4958,5	6840,6
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	1418,4	1602,5	1237,5	674,6	534,2	579,6	759,0	979,4
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	2440,6	2767,7	3436,6	2653,6	2174,6	1679,7	1708,5	2980,7
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	565,7	802,5	824,2	1073,0	1413,2	1622,8	1597,9	1878,6
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	3801,7	4241,3	3790,0	4231,7	3989,0	3817,7	6255,2	10439,8
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування	6695,4	9787,0	9227,8	10875,0	11833,6	12470,0	14662,8	17829,1
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	227,9	408,7	501,0	194,5	224,5	420,8	537,1	756,2
Виробництво електричного устаткування	663,5	632,7	673,4	1000,3	601,7	584,8	1402,2	1484,9
Виробництво машин та устаткування не віднесених до інших угруповань	1581,7	2162,2	2781,5	2132,1	2020,8	1945,4	2318,3	3290,7
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	1680,2	2422,7	2815,4	3122,9	2627,7	3332,1	3388,1	4781,1
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування	699,6	1136,7	1079,7	903,5	933,6	1199,6	1549,0	1812,8
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	9279,9	13475,1	25381,8	29309,5	22895,0	21347,2	30733,5	31020,5
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	691,5	991,7	1646,3	1921,9	862,0	1623,4	2251,2	2843,5

90. Індекс капітальних інвестицій за видами економічної діяльності

(до попереднього року, %)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	114,2	108,3	92,1	75,9	98,3	118,0	122,1
Сільське, лісове та рибне господарство	135,4	112,6	102,0	84,6	127,1	149,5	130,7
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	135,9	112,9	101,5	84,6	126,1	151,4	131,2
Лісове господарство та лісозаготівлі	144,7	88,3	142,9	87,9	166,1	89,2	100,0
Рибне господарство	32,4	199,7	70,1	48,5	248,5	59,4	153,7
Промисловість	125,5	107,3	109,1	74,3	80,1	118,7	123,4
Будівництво	92,5	116,4	94,6	80,7	96,4	91,3	110,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	105,6	112,6	95,2	73,9	75,7	125,0	113,0
Оптова та роздрібна торгівля автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт	175,8	50,6	77,1	79,3	122,8	113,1	149,0
Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	99,1	128,4	98,1	68,3	72,4	123,0	114,3
Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	104,3	101,0	90,6	90,5	76,8	132,1	102,9
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	113,8	116,4	57,1	72,2	93,0	135,2	142,2
Наземний і трубопровідний транспорт	112,8	156,4	37,7	59,5	166,7	180,2	147,4
Водний транспорт	340,3	175,1	88,9	169,5	129,3	60,1	105,3
Авіаційний транспорт	117,4	110,8	71,3	49,7	166,5	100,6	160,6
Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	113,8	93,1	73,9	78,9	64,2	100,1	130,4
Поштова та кур'єрська діяльність	111,8	250,1	55,6	49,8	56,8	124,5	336,7
Тимчасове розміщування й організація харчування	117,6	119,5	72,1	103,1	67,4	136,3	102,9
Тимчасове розміщування	112,4	116,9	55,8	135,3	61,4	121,3	116,8
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	126,8	123,7	96,6	75,3	76,7	154,8	89,5
Інформація та телекомунікації	75,1	101,4	110,7	75,9	221,8	63,1	102,0
Видавнича діяльність, виробництво кіно-та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів, діяльність у сфері радіо та телевізійного мовлення	72,1	92,2	125,4	83,7	100,4	107,8	103,5
Телекомунікації (електрозв'язок)	73,2	103,9	107,2	73,7	261,6	53,8	102,5
Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг	133,8	95,0	118,3	81,1	139,1	160,2	97,1
Фінансова та страхова діяльність	76,7	126,9	96,8	88,6	82,3	108,3	102,4
Операції з нерухомим майном	125,9	71,9	111,1	79,4	82,5	175,2	84,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	178,6	92,7	36,2	66,1	117,9	127,4	132,4
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу, технічні випробування та дослідження, діяльність головних управлінь (хед-офісів)	185,3	91,9	28,0	78,9	112,5	126,0	119,9
Наукові дослідження та розробки	118,8	106,4	112,9	41,3	124,7	104,5	222,1
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, інша професійна, наукова та технічна діяльність, ветеринарна діяльність	159,9	93,9	93,0	30,9	184,3	175,3	135,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	108,1	203,1	49,4	103,0	136,9	145,9	118,7
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	140,7	97,7	59,1	57,8	226,2	139,4	144,9

Освіта	90,3	67,6	66,5	64,9	152,7	143,8	168,4
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	105,8	122,9	74,1	43,9	145,8	198,5	189,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	115,3	97,0	148,1	31,8	144,2	77,8	165,9
Надання інших видів послуг	193,1	29,5	35,3	94,8	106,7	119,4	166,6

91. Індекси капітальних інвестицій за видами промислової діяльності

(до попереднього року; %)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Промисловість	125,5	107,3	109,1	74,3	80,1	118,7	123,4
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	131,6	96,4	92,9	73,4	73,9	115,6	151,4
Переробна промисловість	124,4	94,7	109,9	79,0	86,3	114,4	129,1
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	137,3	94,9	115,5	78,3	75,9	124,4	107,4
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри виробів з шкіри та інших матеріалів	104,1	86,2	103,9	105,5	135,9	167,7	113,8
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	241,3	52,5	141,1	62,0	150,0	93,6	180,3
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	94,1	74,0	52,3	74,3	90,2	100,6	114,3
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	89,7	92,8	100,0	68,7	72,3	83,5	176,9
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	88,3	133,2	118,3	119,7	91,0	94,3	111,9
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	83,9	101,3	107,5	76,2	83,1	153,5	150,6
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування	125,3	96,0	116,5	89,9	83,5	105,9	126,7
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	147,8	69,9	98,0	80,7	130,7	152,9	120,7
Виробництво електричного устаткування	99,7	126,9	97,1	66,3	99,3	136,6	148,1
Виробництво машин та устаткування не віднесених до інших угруповань	125,0	124,0	82,4	72,6	74,1	109,4	133,4
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	153,1	114,0	106,7	70,4	107,2	90,1	137,3
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування	160,6	97,3	120,8	54,8	94,3	131,2	145,8

Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	118,8	162,0	122,9	70,3	72,3	129,9	90,8
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	137,1	167,4	131,8	34,7	123,2	137,4	129,2

92. Капітальні інвестиції у житлове будівництво по регіонах

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	25753,7	26582,3	34256,0	36128,9	33177,0	45609,8	44864,9	53371,8
Автономна Республіка Крим	2129,4	2202,6	3105,4	4143,5	х	х	х	х
Вінницька	899,1	1030,6	1027,8	1256,3	779,7	1277,1	1110,4	1298,7
Волинська	557,1	589,4	888,6	709,8	811,8	1314,9	1440,4	1705,9
Дніпропетровська	884,3	789,8	953,2	1025,3	927,2	1422,0	1481,3	1222,7
Донецька	897,3	1257,3	1715,2	1738,0	672,8	114,3	178,9	274,8
Житомирська	454,5	402,7	461,4	502,9	470,1	864,9	683,5	781,5
Закарпатська	703,5	809,7	1059,3	1083,1	1141,2	1493,6	1231,7	1862,8
Запорізька	412,8	182,5	774,6	471,4	261,1	337,0	456,7	355,0
Івано-Франківська	1380,8	1150,7	1489,8	1678,5	2418,8	2511,0	2124,2	2342,5
Київська	3511,8	3258,6	4115,6	4445,5	4490,7	6135,2	7060,4	8429,2
Кіровоградська	251,3	238,0	311,3	298,1	162,9	339,0	162,1	233,4
Луганська	334,8	280,8	430,6	458,3	101,0	137,8	114,3	201,7
Львівська	1581,8	1887,9	2315,8	2262,4	3025,8	4030,2	3949,9	4632,3
Миколаївська	235,9	249,7	340,6	357,1	267,6	492,7	497,3	382,5
Одеська	1573,4	1886,9	2438,7	1733,3	1539,9	1362,2	1686,5	2534,0
Полтавська	560,4	506,1	674,8	909,8	742,1	1111,7	962,0	1419,6
Рівненська	554,8	747,4	832,0	958,2	870,2	1200,5	1356,7	1417,0
Сумська	529,8	512,7	641,2	480,9	468,6	571,5	521,0	494,5

Тернопільська	759,3	647,8	1116,0	1045,3	681,7	1480,1	1069,4	1539,8
Харківська	974,1	861,4	1578,7	1499,6	1141,9	1641,7	2252,1	3393,3
Херсонська	429,1	317,8	386,0	361,6	281,8	345,1	244,5	335,5
Хмельницька	795,7	623,9	863,4	1110,6	1578,6	3035,2	3618,9	2934,0
Черкаська	433,5	289,9	405,0	391,4	411,6	932,7	737,1	1011,3
Чернівецька	784,9	723,3	1332,9	1291,3	754,0	1485,1	846,4	977,0
Чернігівська	407,7	448,3	625,3	613,5	398,5	704,8	500,1	540,5
м. Київ	5846,1	6889,0	7478,2	9446,7	8777,4	11269,5	10579,1	13052,3
м. Севастополь	852,7	772,6	1187,6	1294,9	x	x	x	x

ТРАНСПОРТ І ЗВ'ЯЗОК

93. Перевезення вантажів за видами транспорту

(млн т)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Транспорт	1727	1850	1801	1802	1623	1474	1543	1582
наземний	1717	1841	1793	1796	1617	1468	1536	1576
залізничний ¹	426	461	431	436	386	350	343	339
автомобільний ²	1139	1227	1235	1236	1131	1021	1086	1122
трубопровідний	152	153	127	125	100	97	107	115
водний	10	9	7	6	6	6	7	6
морський	3	3	3	3	3	3	3	2
річковий	7	6	4	3	3	3	4	4
авіаційний ³	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

¹ За даними ПАТ «Укрзалізниця».

² З урахуванням перевезень, виконаних для власних потреб, та комерційних вантажних перевезень, виконаних фізичними особами-підприємцями.

³ За даними Державної авіаційної служби України.

94. Індекси обсягу перевезення вантажів за видами транспорту

(до попереднього року, %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Транспорт	109	107	97	100	90	91	105	103
наземний	109	107	97	100	90	91	105	103
залізничний ¹	110	108	94	101	89	91	98	99
автомобільний ²	110	108	101	100	92	90	106	103
трубопровідний	99	101	83	98	80	98	110	108
водний	122	87	80	80	102	108	104	88
морський	99	99	88	100	95	117	92	74
річковий	137	82	76	66	111	100	115	100
авіаційний ³	107	107	135	76	85	88	107	112

¹ За даними ПАТ «Укрзалізниця».

² З урахуванням перевезень, виконаних для власних потреб, та комерційних вантажних перевезень, виконаних фізичними особами-підприємцями.

³ За даними Державної авіаційної служби України.

95. Вантажоборот за видами транспорту

(млрд ткм)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Транспорт	411,1	437,9	405,9	393,3	353,6	334,7	344,2	364,2
наземний	401,9	430,5	400,3	388,4	348,0	329,1	340,0	359,6
залізничний ¹	212,1	237,7	232,4	219,5	210,2	195,1	187,6	191,9
автомобільний ²	52,8	56,3	56,4	57,4	56,0	53,3	58,0	62,3
трубопровідний	137,0	136,5	111,5	111,4	81,8	80,7	94,4	105,4
водний	8,8	7,1	5,2	4,6	5,4	5,4	4,0	4,3
морський	5,0	4,9	3,5	3,2	4,1	3,9	2,5	2,9
річковий	3,8	2,2	1,7	1,4	1,3	1,6	1,5	1,4
авіаційний ³	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3

¹ За даними ПАТ «Укрзалізниця».

² З урахуванням перевезень, виконаних для власних потреб, та комерційних вантажних перевезень, виконаних фізичними особами-підприємцями.

³ За даними Державної авіаційної служби України.

96. Відправлення (перевезення) пасажирів за видами транспорту загального користування

(млн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Транспорт	6517	6621	6455	6231	5902	5167	4854	4648
наземний	6510	6612	6447	6223	5895	5160	4845	4637
залізничний ^{1,2}	405	408	407	404	389	390	389	165
автомобільний (автобуси) ³	3558	3452	3321	3197	2913	2250	2025	2019
трамвайний	700	785	786	744	770	739	694	676
тролейбусний	1087	1189	1158	1103	1097	1081	1039	1058
метрополітенівський	760	778	774	775	726	700	698	719
водний	1	1	1	1	1	1	1	1
морський	0,1	0,1	0	0	0	0	0	0
річковий	1	1	1	1	1	1	1	1
авіаційний ⁴	6	7	8	8	6	6	8	10

¹ За даними ПАТ «Укрзалізниця». З урахуванням перевезень пасажирів міською електричкою у м. Києві.

² З 2017 року ПАТ «Укрзалізниця» змінило порядок обліку перевезень пасажирів залізничним транспортом у приміському сполученні, які користуються пільгами на безкоштовний проїзд.

³ З урахуванням автомобільних пасажирських перевезень, виконаних фізичними та юридичними суб'єктами малого бізнесу.

⁴ За даними Державної авіаційної служби України.

97. Індекси обсягу відправлення (перевезення) пасажирів транспортом загального користування

(до попереднього року; %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Транспорт	94	102	98	97	95	88	94	100
наземний	94	102	97	97	95	88	94	100
залізничний ^{1,2}	100	101	100	99	96	100	99,8	98
автомобільний (автобуси) ³	92	97	96	96	91	77	90	99,7
трамвайний	91	112	100	95	103	96	94	97
тролейбусний	94	109	97	95	99	99	96	102
метрополітенівський	101	102	99,5	100	94	96	99,7	103
водний	66	98	74	88	89	97	83	124
морський	93	101	56	115	83	87	119	94
річковий	65	98	75	87	90	97	81	126
авіаційний ⁴	119	123	107	97	83	97	131	128

¹ За даними ПАТ «Укрзалізниця». З урахуванням перевезень пасажирів міською електричкою у м. Києві.

² З 2017 року ПАТ «Укрзалізниця» змінило порядок обліку перевезень пасажирів залізничним транспортом у приміському сполученні, які користуються пільгами на безкоштовний проїзд. Для коректного порівняння даних за 2016 та 2017 рр., дані за 2016 р. перераховано відповідно порядку обліку перевезень пасажирів залізничним транспортом, який діє з 2017 р.

³ З урахуванням автомобільних пасажирських перевезень, виконаних фізичними та юридичними суб'єктами малого бізнесу.

⁴ За даними Державної авіаційної служби України.

98. Кількість поштових відправлень

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Відправлено, млн								
газет і журналів	1059	977	972	887	678	...	541	486
листів	300	309	377	299	256	190	368	355
телеграм	2	1	1	1	1	1	0,3	0,2
посилок	17	18	45	19	17	21	29	84
грошових переказів і пенсійних виплат	142	120	115	110	100	84	81	79
У розрахунку на одну особу наявного населення відправлено, од								
листів	7	7	9	7	6	4	9	8
телеграм	0,03	0,03	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01
посилок	0,4	0,4	1,0	0,4	0,4	0,5	0,7	2

ВНУТРІШНЯ ТОРГІВЛЯ

99. Товарооборот внутрішньої торгівлі у 2010–2016 рр.

(у фактичних цінах; млрд грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Оптовий товарооборот підприємств	968,7	1085,2	1076,6	1057,8	988,0	1244,2	1556,0
Оборот роздрібною торгівлі ¹	513,5	649,2	767,0	838,2	901,9	1031,7	1175,3
Роздрібний товарооборот підприємств ²	267,6	333,1	383,3	409,1	438,3	487,6	556,0

¹ Дані до 2016 р. включно наведено щодо юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які здійснювали діяльність із роздрібною торгівлі, з 2017 р. – щодо юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля.

² Дані за 2010–2014 рр. наведено щодо юридичних осіб, які здійснювали діяльність із роздрібною торгівлі та ресторанного господарства, за 2015–2016 рр. – щодо юридичних осіб, які здійснювали діяльність із роздрібною торгівлі.

99.1. Товарооборот внутрішньої торгівлі у 2017 р.

(у фактичних цінах; млрд грн)

	2017
Оптовий товарооборот підприємств оптової торгівлі	1908,7
Оборот роздрібною торгівлі ¹	815,3
у тому числі роздрібний товарооборот підприємств роздрібною торгівлі	586,3

¹ Дані наведено щодо юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля.

100. Товарна структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі

	2016		2017	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Усі товари	1555965,7	100,0	1908670,6	100,0
Продовольчі товари	252771,0	16,2	314047,6	16,5
М'ясо та м'ясні продукти	13833,4	0,9	18914,8	1,0
Продукти молочні, масло та сири	15021,4	1,0	17164,5	0,9
Яйця	1474,3	0,1	1349,1	0,1
Олії та жири харчові	16628,1	1,1	22437,8	1,2
у тому числі				
маргарин і жири харчові подібні	4500,7	0,3	5769,6	0,3
олії рослинні	12047,7	0,8	12933,7	0,7
Напої алкогольні дистильовані	12518,5	0,8	14321,5	0,8
Вина зі свіжого винограду; сусло виноградне	3524,6	0,2	4875,8	0,3
Сидр та вина плодово-ягідні інші	231,1	0,0	330,6	0,0
Вермут та інші ароматизовані вина зі свіжого винограду	703,2	0,0	884,6	0,0
Пиво, крім відходів пивоваріння	8978,8	0,6	9051,1	0,5
Води мінеральні та напої безалкогольні й соки фруктові та овочеві	10614,4	0,7	12174,2	0,6
Вироби тютюнові, крім відходів тютюну	57909,3	3,7	89457,0	4,7
Хлібобулочні та борошняні кондитерські вироби	1659,1	0,1	2853,2	0,1
Цукор	7965,6	0,5	9539,1	0,5
Шоколад та вироби кондитерські цукрові	16942,1	1,1	21018,7	1,1
Кава смажена, що містить або не містить кофеїн; кава без кофеїну не смажена	11646,4	0,7	10036,8	0,5
Чай зелений (неферментований), чай чорний (ферментований) та чай частково ферментований	3655,4	0,2	3979,2	0,2
Какао-паста знежирена чи не знежирена, какао-масло, какао-жир, какао-порошок	292,3	0,0	297,2	0,0
Прянощі та приправи, крім солі	3039,3	0,2	3161,8	0,2
Риба, ракоподібні та молюски	7947,0	0,5	8007,8	0,4
Рис	853,1	0,1	1322,5	0,1
Борошно	2763,0	0,2	1226,4	0,1
Крупи, борошно грубого помелу, гранули та інші продукти, з культур зернових	3078,0	0,2	2282,0	0,1
Вироби макаронні, локшина, кус-кус та вироби борошняні	1108,8	0,1	1028,9	0,1
Сіль харчова	643,5	0,0	872,3	0,0
Фрукти та овочі, перероблені	1927,8	0,1	2433,0	0,1
Фрукти та овочі свіжі	8969,0	0,6	9056,5	0,5

у тому числі картопля	296,1	0,0	302,9	0,0
Інші продовольчі товари	38843,5	2,5	45971,0	2,4

	2016		2017	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Непродовольчі товари	1303194,7	83,8	1594623,0	83,5
Засоби автотранспортні легкові	47734,9	3,1	62237,6	3,3
Засоби автотранспортні вантажні	5967,8	0,4	10010,5	0,5
Шини та камери гумові для транспортних засобів	9472,2	0,6	10387,0	0,5
Деталі та приладдя для засобів автотранспортних	27850,5	1,8	33839,4	1,8
Мотоцикли, деталі та приладдя для них	200,7	0,0	287,6	0,0
Пшениця	39675,0	2,6	40700,0	2,1
у тому числі				
пшениця тверда	4025,3	0,3	4225,5	0,2
пшениця, крім пшениці твердої	35649,7	2,3	36474,5	1,9
Кукурудза	41125,3	2,6	55152,9	2,9
Ячмінь	9830,5	0,6	13728,9	0,7
Жито, овес	239,1	0,0	240,0	0,0
Насіння гірчиці, ріпаку і кользи, кунжуту, соняшника	29419,5	1,9	41044,2	2,2
Корми готові для тварин	5939,6	0,4	6202,1	0,3
Велика рогата худоба молочних порід жива	81,6	0,0	56,9	0,0
Свині живі	34,2	0,0	23,7	0,0
Інша сільськогосподарська сировина та живі тварини	8475,3	0,5	17032,3	0,9
Текстильні товари, одяг і взуття	5479,1	0,4	6659,6	0,3
Холодильники і морозильники побутові	2691,4	0,2	3251,4	0,2
Машини пральні та сушильні побутові	2452,4	0,2	2355,7	0,1
Побутові електротовари та електронна апаратура побутового призначення для приймання, записування, відтворення звуку й зображення	6974,8	0,4	10639,2	0,6
Вироби з кераміки, скла, деревини, корка, плетені та ножові	2890,3	0,2	3604,0	0,2
Засоби для чищення та полірування	6735,4	0,4	7963,5	0,4
Засоби парфумерні та косметичні	19728,6	1,3	22833,9	1,2
Продукти фармацевтичні основні та препарати фармацевтичні	94493,3	6,1	112528,2	5,9
Хірургічні, медичні та ортопедичні інструменти та пристрої	5517,0	0,4	8073,6	0,4
Меблі, килими та освітлювальне приладдя	2337,3	0,2	2787,1	0,1
Годинники та вироби ювелірні	335,5	0,0	109,5	0,0
Книги, газети, журнали та періодичні видання друковані та в електронному вигляді	419,0	0,0	481,5	0,0

	2016		2017	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Канцелярські товари	1698,7	0,1	2119,5	0,1
Інші споживчі товари	3869,4	0,2	4950,5	0,3
у тому числі товари спортивні	994,3	0,1	1101,8	0,1
Інформаційне та комунікаційне устаткування	5286,7	0,3	11130,2	0,6
Машини і устаткування сільськогосподарське, для добувної промисловості та будівництва, текстильного, швейного та трикотажного виробництва	22684,4	1,5	32120,6	1,7
Офісні меблі, машини та устаткування	4913,8	0,3	4618,6	0,2
Інші машини та устаткування	27789,6	1,8	41335,1	2,2
Вугілля кам'яне	30983,4	2,0	40458,5	2,1
Вугілля буре	79,9	0,0	26,3	0,0
Нафта сира, у тому числі нафта, одержана з мінералів бітумінозних	768,4	0,1	936,1	0,0
Пропан і бутан скраплені	9155,1	0,6	14925,9	0,8
Бензин моторний, у т.ч. бензин авіаційний	65830,1	4,2	71738,2	3,8
Газойлі (паливо дизельне)	147451,6	9,5	158588,6	8,3
Мазути паливні важкі	3356,4	0,2	4994,6	0,3
Оливи та мастила нафтові; дистилати нафтові важкі	9824,8	0,6	11592,1	0,6
Паливо тверде, рідке і газоподібне інше	4629,6	0,3	6756,2	0,4
Метали основні: залізо, чавун, сталь і феросплави	62466,7	4,0	73828,0	3,9
у тому числі				
феросплави	2546,4	0,2	2633,0	0,1
сталь	4254,7	0,3	872,3	0,0
прокат плоский гарячекатаний зі сталі плакований, з гальванічним чи іншим покриттям, прокат плоский зі сталі швидкорізальної та сталі кременистої електротехнічної	2167,6	0,1	2488,7	0,1
прокат плоский гарячекатаний зі сталі	13150,9	0,8	19513,4	1,0
прокат плоский холоднокатаний зі сталі завширшки не менше 600 мм	5551,8	0,4	8090,5	0,4
прутки та стержні, термічно оброблені, зі сталі та палі шпунтові та конструктивні елементи залізничних і трамвайних колій, термічно оброблені, з металів чорних	15130,3	1,0	20222,1	1,1
труби, трубки, профілі порожнисті та фітінги, зі сталі	11148,0	0,7	15739,9	0,8
продукція первинного оброблення сталі інша	2486,5	0,2	2282,2	0,1
гранули та порошки з чавуну переробленого та дзеркального, або з металів чорних	1,6	0,0	3,1	0,0

	2016		2017	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Руди металеві	295,6	0,0	206,3	0,0
Метали кольорові (крім дорогоцінних) – алюміній, свинець, цинк та олово, мідь, метали кольорові інші	3524,9	0,2	5588,0	0,3
Лісоматеріали	948,7	0,1	912,5	0,0
Деревина та вироби з деревини та корка, крім меблів; вироби з соломки та матеріалів рослинних для плетіння	3795,2	0,2	4494,5	0,2
Санітарно-технічне обладнання	3008,8	0,2	4240,8	0,2
Фарби, лаки та емалі	4081,3	0,3	4613,4	0,2
Скло листове	2537,4	0,2	3189,1	0,2
Портландцемент, цемент глиноземистий, цемент безклінкерний шлаковий і цементи гідравлічні подібні	4804,4	0,3	6304,2	0,3
Вироби з азбестоцементу, цементу з волокнами целюлози або подібних матеріалів	290,2	0,0	540,3	0,0
Вироби з асфальту або подібних матеріалів	423,2	0,0	622,0	0,0
Інші будівельні матеріали	16772,8	1,1	27264,0	1,4
Шпалери, покриття для підлоги (крім килимів)	1420,5	0,1	1689,5	0,1
Залізні вироби, водопровідне та опалювальне устаткування	4813,3	0,3	7254,3	0,4
Радіатори та котли центрального опалення	1566,1	0,1	1406,4	0,1
Котли парові або котли парогенеруючі інші; котли, що працюють на перегрітій воді	103,5	0,0	107,8	0,0
Добрива, агрохімічна продукція	111341,2	7,2	128910,9	6,8
Промислова хімічна продукція	19228,2	1,2	29229,2	1,5
Папір і картон	4408,3	0,3	5026,8	0,3
Пластмаси та гума у первинних формах	6161,6	0,4	6233,4	0,3
Каучук синтетичний у первинних формах	209,4	0,0	182,0	0,0
Відходи та брухт	12599,2	0,8	19648,3	1,0
Інші непродовольчі товари	323972,0	20,8	384610,0	20,2

101. Індеси фізичного обсягу роздрібногo товарообороту підприємств у 2010–2016 рр.^{1,*}

(у порівнянних цінах; % до попереднього року)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усі товари	110,1	113,2	112,3	106,1	90,0	80,2	104,5
Продовольчі товари	106,0	112,7	116,6	107,2	95,9	82,4	101,5
харчові продукти	109,9	112,0	115,6	111,3	96,7	83,8	103,9
алкогольні напої	99,9	105,9	101,8	101,4	92,5	89,2	97,1
Непродовольчі товари	112,9	113,6	109,6	105,3	85,9	78,7	106,5

¹ Дані за 2010–2014 рр. наведено щодо юридичних осіб, які здійснювали діяльність із роздрібної торгівлі та ресторанного господарства, за 2015–2016 рр. – щодо юридичних осіб, які здійснювали діяльність із роздрібної торгівлі.

*Інформація без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя наведена починаючи з 2014 р., а також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях – з 2015 р.

101.1. Індеси фізичного обсягу роздрібногo товарообороту підприємств роздрібної торгівлі у 2017 р.¹

(у порівнянних цінах; % до попереднього року)

	2017
Усі товари	106,0
Продовольчі товари	105,5
харчові продукти	106,8
алкогольні напої	99,8
Непродовольчі товари	106,4

¹ Дані наведено щодо юридичних осіб, основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля.

102. Роздрібний товарооборот підприємств по регіонах у 2010–2016 рр.¹

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	267622,7	333108,1	383311,7	409051,7	438342,7	487558,1	555975,4
Автономна Республіка Крим	10170,7	12862,0	16534,0	18169,6
Вінницька	5672,7	7332,7	8322,4	8755,4	10043,3	11426,6	12644,4
Волинська	4709,4	5907,8	7153,0	8165,7	9256,6	11624,3	11986,1
Дніпропетровська	24762,8	29904,2	35035,1	37741,6	43052,0	47718,4	52210,1
Донецька	25446,3	31326,7	37635,8	40157,3	28134,9	15109,2	16031,3
Житомирська	5028,0	6567,7	7222,0	7914,1	9362,7	10793,6	11886,7
Закарпатська	5977,7	7487,0	7709,2	8077,6	9744,0	12239,4	13365,6
Запорізька	10733,7	13377,7	15994,9	17079,8	19675,7	22161,5	25359,2
Івано-Франківська	4858,9	6375,3	7099,0	7537,0	9099,5	10570,5	11664,7
Київська	12221,6	16331,7	20790,4	22533,0	25733,8	31737,8	37060,0
Кіровоградська	4429,8	5324,2	6212,6	6532,8	7629,0	8555,4	9928,9
Луганська	9142,9	11426,9	14160,0	14962,0	7592,2	3102,4	3525,8
Львівська	15023,7	18179,9	19698,3	19776,6	23678,9	29163,4	34118,0
Миколаївська	5695,1	7172,4	8316,0	8877,4	9893,1	11390,7	13287,6
Одеська	18007,4	22806,3	26921,5	28902,7	31383,4	36775,2	43596,4
Полтавська	7215,3	9064,7	10433,4	10857,7	12086,5	13492,8	15410,7
Рівненська	4388,9	5545,2	6233,5	6667,5	8181,9	9422,2	9853,4
Сумська	3926,4	4998,9	5813,9	6024,4	7053,9	8135,3	9338,8
Тернопільська	3821,9	4704,2	4976,4	5046,8	6143,2	7354,1	8052,2
Харківська	18798,5	22952,9	25895,5	27978,5	32053,1	36807,4	41849,7
Херсонська	5138,5	6298,8	7295,1	7778,9	9196,6	10994,4	12567,0
Хмельницька	5227,8	6544,7	7267,4	7481,9	8744,0	10063,3	11530,2
Черкаська	5570,6	7096,9	7907,6	8421,8	9678,5	11057,9	12153,5
Чернівецька	4121,6	4884,5	5076,2	5271,9	6520,9	7659,2	8189,0
Чернігівська	4385,0	5463,8	6293,4	6792,0	7895,2	8855,8	9955,4
м. Київ	53318,2	66033,0	73849,1	79717,3	86509,8	101347,3	120410,7
м. Севастополь	3096,3	4089,1	5268,1	5859,5

¹ Дані за 2010–2014 рр. наведено щодо юридичних осіб, які здійснювали діяльність із роздрібною торгівлю та ресторанного господарства, за 2015–2016 рр. – щодо юридичних осіб, які здійснювали діяльність із роздрібною торгівлю.

102.1. Роздрібний товарооборот підприємств роздрібно́ї торгівлі по регіонах у 2017 р.¹

(у фактичних цінах; млн грн)

	2017
Україна	586330,1
Автономна Республіка Крим	...
Вінницька	12280,7
Волинська	9556,4
Дніпропетровська	56060,4
Донецька	15766,7
Житомирська	12381,5
Закарпатська	12196,8
Запорізька	25530,6
Івано-Франківська	11402,1
Київська	41771,5
Кіровоградська	10423,5
Луганська	3229,5
Львівська	37054,2
Миколаївська	13208,1
Одеська	47001,6
Полтавська	16675,0
Рівненська	9403,4
Сумська	9671,0
Тернопільська	6528,2
Харківська	46078,5
Херсонська	12689,1
Хмельницька	11289,3
Черкаська	11327,9
Чернівецька	7194,0
Чернігівська	10285,1
м. Київ	137325,0
м. Севастополь	...

¹ Дані наведено щодо юридичних осіб, основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля.

103. Товарна структура роздрібного товарообороту підприємств у 2010–2016 рр.¹

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усі товари	267622,7	333108,1	383311,7	409051,7	438342,7	487558,1	555975,4
Продовольчі товари у торговій мережі	96737,8	118728,0	141144,6	154665,9	170174,1	200236,4	227902,5
м'ясо та продукти м'ясні	13188,6	15074,4	17945,3	20662,4	20690,0	23844,1	25118,4
м'ясо та птиця свіжі та заморожені	6048,7	6693,4	8588,1	9914,6	10216,7	11745,1	12255,1
м'ясо копчене, солоне та ковбасні вироби	6268,5	7287,5	8193,2	9039,7	9139,0	10658,1	11169,6
консерви, готові продукти м'ясні	871,4	1093,5	1164,0	1708,0	1334,3	1440,9	1693,7
риба та рибопродукти	4350,4	5046,8	6121,2	6677,4	7081,1	7434,4	8295,0
риба і морепродукти харчові	3138,5	3576,4	4228,0	4479,5	4788,8	5114,9	5492,5
консерви, готові продукти рибні	1211,9	1470,4	1893,2	2197,9	2292,3	2319,5	2802,5
консерви овочеві та фруктово-ягідні	1402,5	1632,1	1834,9	1955,2	2890,2	2205,6	2406,7
жири	3094,0	3887,8	4353,0	4624,3	5119,9	6227,0	6773,1
масло вершкове	1345,6	1631,2	1838,6	2041,5	2300,5	2493,7	3057,8
олії рослинні	1382,7	1890,5	2146,4	2190,8	2402,2	3222,9	3194,9
жири інші (інші жири тваринні харчові, маргарин)	365,7	366,1	368,0	392,1	417,2	510,4	520,4
молоко та продукти молочні	5114,0	5838,1	6954,7	7817,0	8360,2	9898,9	12454,6
сир сичужний, плавлений та кисломолочний	3073,5	3739,0	4689,0	5074,9	5564,8	6630,4	7935,8
яйця	1226,5	1471,0	1842,8	2193,3	2417,5	3361,4	3606,1
цукор	1170,8	1314,6	1072,1	1369,1	2059,2	2480,6	2380,0
вироби кондитерські (включаючи морозиво)	8662,7	10597,3	12198,5	13459,8	14696,7	18537,7	22648,8
чай	1226,2	1397,1	1553,8	1681,8	1843,6	2511,2	2627,7
кава	1953,5	2409,7	2811,2	3124,0	3178,6	4282,5	4596,4
сіль	71,9	85,1	102,5	108,8	161,3	197,4	239,4
вироби хлібобулочні (крім кондитерських)	2796,4	3284,9	3689,9	4035,4	4454,1	6277,9	7482,8
борошно, крупи та вироби макаронні	2780,8	3417,9	3601,9	3813,3	5303,8	7022,0	7516,8
борошно	516,3	612,3	677,3	759,1	976,1	1280,9	1192,7
крупи	1268,4	1584,6	1684,9	1801,8	2461,0	3358,7	3645,3
вироби макаронні	996,1	1221,0	1239,8	1252,4	1866,7	2382,4	2678,8
картопля	512,6	652,0	682,2	983,6	791,6	726,6	815,3
свіжі овочі	2099,6	2689,3	2950,4	3585,2	4086,2	4934,9	5365,5
свіжі плоди, ягоди, виноград, горіхи	3358,2	4293,8	5306,7	5362,8	6010,9	7198,0	9313,9
інші продовольчі товари	40655,6	51897,1	63434,5	68137,7	75464,3	86466,0	98326,2
Продовольчі товари у мережі ресторанного господарства	8929,7	10719,2	11710,5	12045,0	10881,8

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Непродовольчі товари	161955,2	203661,0	230456,6	242340,8	257286,8	287321,7	328072,9
товари текстильні та галантерея	1050,2	1267,8	1351,9	1629,3	1715,7	1529,3	1747,4
одяг та білизна з тканин	3454,7	4523,7	5561,0	6401,3	6976,8	8864,9	10642,5
одяг зі шкіри, хутра та інші вироби з них	159,2	166,1	188,5	285,7	263,5	263,5	216,1
головні убори (крім хутрових і трикотажних)	25,8	32,4	148,4	184,5	276,2	192,7	239,2
трикотаж верхній та білизняний, вироби панчішно-шкарпеткові	1747,7	2291,1	2269,2	2567,9	3211,9	3431,2	4103,9
трикотаж верхній та білизняний	1181,8	1621,0	1490,6	1761,2	2169,5	2239,0	2662,0
вироби панчішно-шкарпеткові	565,9	670,0	778,6	806,7	1042,4	1192,2	1441,9
взуття	3381,5	3853,6	4539,8	4925,8	4854,4	5486,2	5590,5
засоби для миття, чищення та догляду побутові та для автомобілів, добрива й агрохімічна продукція	4022,5	4594,2	5249,0	6095,8	7253,4	8742,5	10217,3
товари парфумерно-косметичні	6002,1	6806,6	8941,1	9947,7	10903,4	14273,1	17862,5
годинники та вироби ювелірні	854,3	975,9	1062,3	747,4	627,2	365,0	384,5
аудіо- та відеообладнання, включаючи телекомунікаційне устаткування	7146,7	7867,7	8358,4	8741,9	9298,4	8757,1	11715,9
спортивний, туристичний інвентар та спорядження	392,4	599,8	756,9	910,1	1143,1	1240,2	1375,4
ігри та іграшки	648,5	782,9	919,5	1098,7	1402,1	1878,0	2309,2
фотографічне, оптичне та точне устаткування	95,9	116,3	256,4	272,3	278,7	214,5	178,3
вироби паперові та канцелярські	464,8	547,6	605,7	620,0	980,8	1309,3	1431,9
приладдя канцелярське	358,0	393,8	402,4	450,8			
комп'ютери, периферійне устаткування, програмне забезпечення	2872,6	4066,2	4497,9	4184,8	3647,7	3413,3	4294,0
книги, газети та журнали	2640,2	2793,5	2949,7	2980,3	2417,8	2416,2	2591,8
побутові електротовари та освітлювальне приладдя	7722,8	9143,9	10218,2	10402,9	11835,1	12710,2	14013,5
мотоцикли, деталі та приладдя для них	69,0	78,0	124,9	140,1	168,9	254,9	205,6
меблі	1525,1	1848,3	1923,9	2246,1	2057,4	2157,8	2542,0
килими, покриття для підлоги та стін	1483,1	1825,2	2263,6	2379,3	2912,3	3415,8	4078,3
матеріали будівельні та залізні вироби	9991,2	12452,9	13206,2	13890,9	15880,4	17963,5	18760,6
автомобілі та автотовари	21575,0	31737,8	39755,4	41787,4	29565,2	30079,8	44502,7
бензин моторний	33991,4	41715,0	44637,2	42694,6	47934,9	48243,0	46085,8
дизельне пальне (газойль)	13552,0	18370,9	20723,4	22349,9	29991,9	31315,1	26716,5
товари фармацевтичні	17532,7	21038,6	23933,6	26930,9	31929,3	40600,3	48733,6
інші непродовольчі товари	19195,9	23771,3	25612,1	27474,3	29760,2	38204,3	47533,9

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усі товари	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Продовольчі товари у торговій мережі	36,2	35,7	36,8	37,8	38,8	41,1	41,0
м'ясо та продукти м'ясні	4,9	4,5	4,7	5,1	4,7	4,9	4,5
м'ясо та птиця свіжі та заморожені	2,3	2,0	2,2	2,4	2,3	2,4	2,2
м'ясо копчене, солоне та ковбасні вироби	2,3	2,2	2,1	2,2	2,1	2,2	2,0
консерви, готові продукти м'ясні	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3
риба та рибопродукти	1,6	1,5	1,6	1,6	1,6	1,5	1,5
риба і морепродукти харчові	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	1,0	1,0
консерви, готові продукти рибні	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
консерви овочеві та фруктово-ягідні	0,5	0,5	0,5	0,5	0,7	0,5	0,4
жири	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,3	1,3
масло вершкове	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6
олії рослинні	0,5	0,6	0,6	0,5	0,5	0,7	0,6
жири інші (інші жири тваринні харчові, маргарин)	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
молоко та продукти молочні	1,9	1,8	1,8	1,9	1,9	2,0	2,2
сир сичужний, плавлений та кисломолочний	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3	1,4	1,4
яйця	0,5	0,4	0,5	0,5	0,6	0,7	0,7
цукор	0,4	0,4	0,3	0,3	0,5	0,5	0,4
вироби кондитерські (включаючи морозиво)	3,2	3,2	3,2	3,3	3,4	3,8	4,1
чай	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5
кава	0,7	0,7	0,7	0,8	0,7	0,9	0,8
сіль	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
вироби хлібобулочні (крім кондитерських)	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,3	1,3
борошно, крупи та вироби макаронні	1,0	1,0	0,9	0,9	1,2	1,5	1,4
борошно	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2
крупи	0,5	0,5	0,4	0,4	0,6	0,7	0,7
вироби макаронні	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	0,5	0,5
картопля	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
свіжі овочі	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	1,0	1,0
свіжі плоди, ягоди, виноград, горіхи	1,3	1,3	1,4	1,3	1,4	1,5	1,7

інші продовольчі товари	15,2	15,6	16,5	16,7	17,3	17,7	17,7
Продовольчі товари у мережі ресторанного господарства	3,3	3,2	3,1	2,9	2,5

(%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Непродовольчі товари	60,5	61,1	60,1	59,2	58,7	58,9	59,0
товари текстильні та галантерея	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3
одяг та білизна з тканин	1,3	1,4	1,5	1,6	1,6	1,8	1,9
одяг зі шкіри, хутра та інші вироби з них	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0
головні убори (крім хутрових і трикотажних)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
трикотаж верхній та білизняний, вироби панчішно-шкарпеткові	0,7	0,7	0,6	0,6	0,7	0,7	0,8
трикотаж верхній та білизняний	0,4	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5
вироби панчішно-шкарпеткові	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3
взуття	1,3	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,0
засоби для миття, чищення та догляду побутові та для автомобілів, добрива й агрохімічна продукція	1,5	1,4	1,4	1,5	1,7	1,8	1,8
товари парфумерно-косметичні	2,2	2,0	2,3	2,4	2,5	2,9	3,2
годинники та вироби ювелірні	0,3	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1
аудіо- та відеообладнання, включаючи телекомунікаційне устаткування	2,7	2,4	2,2	2,1	2,1	1,8	2,1
спортивний, туристичний інвентар та спорядження	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2
ігри та іграшки	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	0,4
фотографічне, оптичне та точне устаткування	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
вироби паперові та канцелярські	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3
приладдя канцелярське	0,1	0,1	0,1	0,1			
комп'ютери, периферійне устаткування, програмне забезпечення	1,1	1,2	1,2	1,0	0,8	0,7	0,8
книги, газети та журнали	1,0	0,8	0,8	0,7	0,6	0,5	0,5
побутові електротовари та освітлювальне приладдя	2,9	2,7	2,7	2,5	2,7	2,6	2,5
мотоцикли, деталі та приладдя для них	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
меблі	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5
килими, покриття для підлоги та стін	0,6	0,5	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7
матеріали будівельні та залізні вироби	3,7	3,7	3,4	3,4	3,6	3,7	3,4
автомобілі та автотовари	8,1	9,5	10,4	10,2	6,7	6,2	8,0
бензин моторний	12,7	12,5	11,6	10,4	10,9	9,9	8,3
дизельне пальне (газойль)	5,1	5,5	5,4	5,5	6,8	6,4	4,8
товари фармацевтичні	6,6	6,3	6,2	6,6	7,3	8,3	8,8
інші непродовольчі товари	7,2	7,1	6,7	6,7	6,8	7,8	8,6

¹ Дані за 2010–2014 рр. наведено щодо юридичних осіб, які здійснювали діяльність із роздрібною торгівлю та ресторанного господарства, за 2015–2016 рр. – щодо юридичних осіб, які здійснювали діяльність із роздрібною торгівлю.

103.1. Товарна структура роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі у 2017 р.¹

(у фактичних цінах; млн грн)

	2017
Усі товари	586330,1
Продовольчі товари	233204,1
м'ясо та птиця свіжі та заморожені	12535,7
м'ясо копчене, солоне та вироби ковбасні	12231,9
консерви, продукти готові м'ясні	1649,6
риба і морепродукти харчові	6107,0
консерви, продукти готові рибні	3476,1
молоко та продукти молочні	14326,2
сир сичужний, плавлений та кисломолочний	9456,2
масло вершкове	3234,3
олії рослинні	3054,0
жири тваринні харчові, маргарин	425,9
яйця	3974,8
цукор	2785,1
вироби хлібобулочні (крім кондитерських)	8454,2
вироби кондитерські (включаючи морозиво)	26883,7
борошно	1117,9
крупя	4134,6
вироби макаронні	3018,8
овочі свіжі (включаючи картоплю)	7208,4
плоди, ягоди та виноград свіжі, горіхи	10762,2
консерви овочеві та фруктово-ягідні	2630,8
напої алкогольні	37849,0
напої безалкогольні	8545,3
у тому числі соки	2887,5
води мінеральні	4357,0
чай	2740,2
кава	4904,2
сіль	293,1

вироби тютюнові	18107,4
інші продовольчі товари	18940,5

(у фактичних цінах; млн грн)

	2017
Непродовольчі товари	353126,0
товари текстильні та галантерея	1835,4
одяг	17580,4
взуття	5784,3
товари парфумерно-косметичні	20637,7
годинники та вироби ювелірні	281,2
книги, газети та журнали	1471,7
товари канцелярські	1405,7
комп'ютери, устаткування периферійне, програмне забезпечення	4511,9
аудіо- та відеообладнання, устаткування телекомунікаційне	18552,5
у тому числі	
аудіо- та відеообладнання	4036,0
телефонні апарати мобільні	11973,9
устаткування фотографічне, оптичне та точне, ігри та іграшки, товари культурного призначення	3271,4
мотоцикли, деталі та приладдя для них	229,6
автомобілі та автотовари	47486,1
у тому числі автомобілі	40800,9
інвентар та спорядження спортивне, туристичне	1529,8
меблі	3354,4
килими, покриття для підлоги та стін	5083,3
вироби з кераміки, скла, деревини, корка, плетені, ножові, вироби побутові неелектричні	4428,9
електротовари побутові та приладдя освітлювальне	19442,8
матеріали будівельні та вироби залізні	20245,1
засоби для миття, чищення та догляду побутові та для автомобілів, добрива й продукція агрохімічна	11336,0
матеріали та обладнання для роботи в домашніх умовах (включаючи садово-городній інвентар)	3356,3
товари фармацевтичні	55226,0
товари медичні та ортопедичні	8697,8
оптика окулярна	882,0

бензин моторний	36671,8
газойлі (паливо дизельне)	25080,0
матеріали мастильні	301,5
газ стиснений та скраплений для автомобілів	13734,1
інші непродовольчі товари	20708,3

(%)

	2017
Усі товари	100,0
Продовольчі товари	39,8
м'ясо та птиця свіжі та заморожені	2,1
м'ясо копчене, солоне та вироби ковбасні	2,1
консерви, продукти готові м'ясні	0,3
риба і морепродукти харчові	1,0
консерви, продукти готові рибні	0,6
молоко та продукти молочні	2,4
сир сичужний, плавлений та кисломолочний	1,6
масло вершкове	0,6
олії рослинні	0,5
жири тваринні харчові, маргарин	0,1
яйця	0,7
цукор	0,5
вироби хлібобулочні (крім кондитерських)	1,4
вироби кондитерські (включаючи морозиво)	4,6
борошно	0,2
крупя	0,7
вироби макаронні	0,5
овочі свіжі (включаючи картоплю)	1,2
плоди, ягоди та виноград свіжі, горіхи	1,8
консерви овочеві та фруктово-ягідні	0,5
напої алкогольні	6,5
напої безалкогольні	1,5
у тому числі соки	0,5

води мінеральні	0,7
чай	0,5
кава	0,8
сіль	0,1
вироби тютюнові	3,1
інші продовольчі товари	3,2

(%)

	2017
Непродовольчі товари	60,2
товари текстильні та галантерея	0,3
одяг	3,0
взуття	1,0
товари парфумерно-косметичні	3,5
годинники та вироби ювелірні	0,0
книги, газети та журнали	0,2
товари канцелярські	0,2
комп'ютери, устаткування периферійне, програмне забезпечення	0,8
аудіо- та відеообладнання, устаткування телекомунікаційне	3,2
у тому числі	
аудіо- та відеообладнання	0,7
телефонні апарати мобільні	2,0
устаткування фотографічне, оптичне та точне, ігри та іграшки, товари культурного призначення	0,6
мотоцикли, деталі та приладдя для них	0,0
автомобілі та автотовари	8,1
у тому числі автомобілі	7,0
інвентар та спорядження спортивне, туристичне	0,3
меблі	0,6
килими, покриття для підлоги та стін	0,9
вироби з кераміки, скла, деревини, корка, плетені, ножові, вироби побутові неелектричні	0,8
електротовари побутові та приладдя освітлювальне	3,3
матеріали будівельні та вироби залізні	3,5
засоби для миття, чищення та догляду побутові та для автомобілів, добрива й продукція агрохімічна	1,9
матеріали та обладнання для роботи в домашніх умовах (включаючи садово-городній інвентар)	0,6
товари фармацевтичні	9,4

товари медичні та ортопедичні	1,5
оптика окулярна	0,1
бензин моторний	6,3
газойлі (паливо дизельне)	4,3
матеріали мастильні	0,0
газ стиснений та скраплений для автомобілів	2,3
інші непродовольчі товари	3,5

¹ Дані наведено щодо юридичних осіб, основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля.

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА

104. Основні показники діяльності підприємств за їх розмірами^{1,2}

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	5	4	4	4	4	4	4
по малих підприємствах	78	78	76	82	75	76	68	76
з них по мікропідприємствах	66	65	63	70	65	66	58	65
Кількість найманих працівників, тис. осіб								
по великих підприємствах	2359,9	2407,1	2441,1	2346,4	1915,1	1708,6	1586,6	1558,6
по середніх підприємствах	3224,8	3087,1	2990,5	2866,4	2694,9	2603,2	2621,4	2560,3
по малих підприємствах	1942,8	1913,7	1859,1	1803,0	1583,0	1466,3	1505,9	1555,3
з них по мікропідприємствах	724,9	720,0	700,4	698,7	626,6	587,8	565,2	624,4
у розрахунку на одне підприємство, осіб								
по великих підприємствах	4162	3750	3579	3632	3853	4039	4143	3906
по середніх підприємствах	161	156	155	159	169	171	177	171
по малих підприємствах	6	6	6	5	5	4	5	5
з них по мікропідприємствах	3	3	3	2	2	2	2	2
відсотків до кількості найманих працівників на підприємствах-суб'єктах підприємницької діяльності								
по великих підприємствах	31,4	32,5	33,5	33,4	30,9	29,6	27,8	27,5

по середніх підприємствах	42,8	41,7	41,0	40,9	43,5	45,0	45,9	45,1
по малих підприємствах	25,8	25,8	25,5	25,7	25,6	25,4	26,3	27,4
з них по мікропідприємствах	9,6	9,7	9,6	10,0	10,1	10,2	9,9	11,0
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млн грн								
по великих підприємствах	1385435,1	1755364,8	1739791,6	1699522,6	1742507,9	2053189,5	2391454,3	2923381,4
по середніх підприємствах	1356922,4	1568169,4	1713573,4	1602838,8	1723151,5	2168764,8	2668695,7	3198146,1
по малих підприємствах	549458,6	586322,1	651069,6	648066,5	705000,5	937112,8	1177385,2	1463333,8
з них по мікропідприємствах	175856,3	183215,8	205568,9	208931,4	230729,3	307450,0	361784,0	493781,5
відсотків до обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) по економіці в цілому								
по великих підприємствах	42,1	44,9	42,4	43,0	41,8	39,8	38,3	38,5
по середніх підприємствах	41,2	40,1	41,7	40,6	41,3	42,0	42,8	42,2
по малих підприємствах	16,7	15,0	15,9	16,4	16,9	18,2	18,9	19,3
з них по мікропідприємствах	5,3	4,7	5,0	5,3	5,5	6,0	5,8	6,5
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Прибуток до оподаткування, млн грн	186683,2	251354,8	243546,5	205856,9	233624,7	387652,3	443012,1	592672,8
по великих підприємствах	...	129787,5	95999,8	88156,9	81040,7	105387,9	158665,9	266957,0
по середніх підприємствах	...	85635,9	109106,5	79397,3	103427,9	186781,4	177033,7	208812,6
по малих підприємствах	...	35931,4	38440,2	38302,7	49156,1	95483,0	107312,5	116903,2
з них по мікропідприємствах	...	12345,6	13625,9	14448,6	18697,5	33106,0	37963,0	42314,1
відсотків до прибутку до оподаткування по економіці в цілому								
по великих підприємствах	...	51,6	39,4	42,8	34,7	27,2	35,8	45,1
по середніх підприємствах	...	34,1	44,8	38,6	44,3	48,2	40,0	35,2
по малих підприємствах	...	14,3	15,8	18,6	21,0	24,6	24,2	19,7
з них по мікропідприємствах	...	4,9	5,6	7,0	8,0	8,5	8,6	7,1
Збиток до оподаткування, млн грн	131890,5	133865,1	167685,0	190001,2	798001,5	736124,0	373124,3	342703,8
по великих підприємствах	...	38360,0	58162,6	58354,5	270974,8	250791,8	97443,2	110051,7
по середніх підприємствах	...	54848,8	62051,3	70909,6	302608,2	277943,2	144217,2	115496,3
по малих підприємствах	...	40656,3	47471,1	60737,1	224418,5	207389,0	131463,9	117155,8
з них по мікропідприємствах	...	20882,0	26232,1	37384,5	119664,5	91070,7	72602,9	61728,2
відсотків до збитку до оподаткування по економіці в цілому								
по великих підприємствах	...	28,6	34,7	30,7	34,0	34,1	26,1	32,1
по середніх підприємствах	...	41,0	37,0	37,3	37,9	37,8	38,7	33,7
по малих підприємствах	...	30,4	28,3	32,0	28,1	28,2	35,2	34,2
з них по мікропідприємствах	...	15,6	15,6	19,7	15,0	12,4	19,5	16,5

Питома вага підприємств, що одержали збиток до оподаткування, відсотків до загальної кількості	40,8	34,6	35,3	33,9	33,7	26,3	26,6	27,2
по великих підприємствах	...	31,1	30,1	31,4	48,2	44,3	34,2	26,7
по середніх підприємствах	...	33,4	33,5	34,8	37,4	28,9	23,9	23,3
по малих підприємствах	...	34,7	35,4	33,8	33,5	26,1	26,7	27,3
з них по мікропідприємствах	...	34,6	35,6	33,7	33,1	26,4	27,7	28,2

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.

² Дані за 2010–2017 рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

³ Дані попередні.

105. Кількість підприємств за їх розмірами у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення по регіонах¹

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	5	4	4	4	4	4	4
по малих підприємствах	78	78	76	82	75	76	68	76
з них по мікропідприємствах	66	65	63	70	65	66	58	65
Автономна Республіка Крим								
по великих підприємствах	0	0	0	0	–	–	–	–
по середніх підприємствах	4	4	4	4	–	–	–	–
по малих підприємствах	71	63	67	79	–	–	–	–
з них по мікропідприємствах	60	52	57	69	–	–	–	–
Вінницька								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	3	3	3	3	3
по малих підприємствах	45	45	50	54	55	56	51	55
з них по мікропідприємствах	36	36	41	45	46	48	42	46
Волинська								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	3	4	3	3	3	3	3
по малих підприємствах	47	44	46	50	50	51	45	51
з них по мікропідприємствах	37	35	37	41	42	43	38	43
Дніпропетровська								

по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	5	5	4	4	4	4	4
по малих підприємствах	77	76	78	81	76	79	75	82
з них по мікропідприємствах	65	63	65	68	64	69	64	71
Донецька								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4	2	2	2	1
по малих підприємствах	58	61	60	62	24	26	23	24
з них по мікропідприємствах	48	52	50	53	21	21	20	20
Житомирська								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4	3	3	3	3
по малих підприємствах	45	45	45	49	49	50	45	50
з них по мікропідприємствах	35	34	35	40	40	42	36	41

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Закарпатська								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	3	3	2	2	2	2	2	2
по малих підприємствах	44	42	43	46	46	47	38	44
з них по мікропідприємствах	37	35	36	40	41	41	33	38
Запорізька								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4	4	3	3	3
по малих підприємствах	76	79	76	79	78	79	74	81
з них по мікропідприємствах	65	67	64	68	68	69	64	70
Івано-Франківська								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	2	2	3	2	2	2	2	2
по малих підприємствах	53	53	53	56	55	55	48	53
з них по мікропідприємствах	46	46	46	49	49	49	42	47
Київська								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	6	6	6	6	6	6	6	5
по малих підприємствах	82	90	96	102	98	99	97	106
з них по мікропідприємствах	67	74	79	86	83	84	82	90
Кіровоградська								

по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4	4	4	3	3
по малих підприємствах	63	62	66	71	74	75	71	77
з них по мікропідприємствах	54	51	56	61	65	66	61	67
Луганська								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	3	3	3	3	1	1	1	1
по малих підприємствах	44	45	44	48	13	14	15	15
з них по мікропідприємствах	36	37	36	40	11	12	13	13
Львівська								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4	3	3	4	3
по малих підприємствах	76	62	64	70	70	71	58	68
з них по мікропідприємствах	64	50	53	59	59	60	48	57

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Миколаївська								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	3	3	3	3	3	3
по малих підприємствах	91	68	84	89	87	88	84	91
з них по мікропідприємствах	80	57	73	78	77	79	75	82
Одеська								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	5	4	4	4	4	3	4
по малих підприємствах	100	94	99	105	96	96	85	97
з них по мікропідприємствах	86	80	85	91	84	85	73	85
Полтавська								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	5	4	4	4	4	4	4
по малих підприємствах	59	60	62	65	65	66	59	68
з них по мікропідприємствах	49	50	51	55	55	57	50	58
Рівненська								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	3	3	3	3	3	2	2	2
по малих підприємствах	41	39	40	42	42	43	38	43
з них по мікропідприємствах	33	31	31	34	35	36	31	36

Сумська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	3	3	3	3	3	3	3
по малих підприємствах	42	43	44	48	49	49	45	49	49
з них по мікропідприємствах	33	34	35	39	40	42	37	41	41
Тернопільська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	3	3	3	3	3	2	2	2	2
по малих підприємствах	41	43	42	46	45	46	38	43	43
з них по мікропідприємствах	33	35	34	38	38	39	31	35	35
Харківська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	5	5	4	4	4	4	4	4
по малих підприємствах	89	89	86	91	87	88	71	80	80
з них по мікропідприємствах	75	75	73	78	75	76	60	68	68
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017
Херсонська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	3	3	3	2	3	3	3
по малих підприємствах	62	58	68	72	73	73	65	74	74
з них по мікропідприємствах	52	48	58	63	65	64	57	66	66
Хмельницька									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	3	3	3	3	3	3	3	3	3
по малих підприємствах	45	45	47	50	51	51	45	51	51
з них по мікропідприємствах	37	36	38	41	42	43	37	43	43
Черкаська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4	4	4	4	3	3
по малих підприємствах	52	52	52	59	61	63	61	69	69
з них по мікропідприємствах	43	42	42	49	52	54	53	60	60
Чернівецька									
по великих підприємствах	–	0	0	0	0	–	0	0	0
по середніх підприємствах	3	2	2	2	2	2	2	2	2
по малих підприємствах	56	39	42	44	43	43	37	41	41
з них по мікропідприємствах	49	31	34	37	36	37	30	35	35

Чернігівська								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4	4	3	3	4
по малих підприємствах	43	47	50	54	53	54	47	54
з них по мікропідприємствах	33	36	40	45	44	46	38	45
м. Київ								
по великих підприємствах	1	0	0	1	0	1	0	0
по середніх підприємствах	14	14	14	13	13	11	11	11
по малих підприємствах	295	314	252	290	291	290	250	279
з них по мікропідприємствах	252	271	209	249	252	254	214	241
м. Севастополь								
по великих підприємствах	0	0	0	0	–	–	–	–
по середніх підприємствах	6	5	5	4	–	–	–	–
по малих підприємствах	97	97	97	107	–	–	–	–
з них по мікропідприємствах	82	81	82	92	–	–	–	–

¹ Дані за 2010–2017рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

106. Кількість підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 ³	
	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності
Усього																
по великих підприємствах	567	0,2	642	0,2	682	0,2	646	0,2	497	0,1	423	0,1	383	0,1	399	0,1
по середніх підприємствах	20010	5,5	19797	5,5	19292	5,6	18029	4,8	15906	4,7	15203	4,4	14832	4,9	14934	4,4
по малих підприємствах	339589	94,3	338223	94,3	327107	94,2	354136	95,0	324598	95,2	327814	95,5	291154	95,0	322921	95,5
з них по мікропідприємствах	285542	79,3	282524	78,8	272202	78,4	301356	80,8	278922	81,8	284241	82,8	247695	80,8	278114	82,2
Сільське, лісове та рибне господарство																
по великих підприємствах	13	0,0	16	0,0	25	0,0	27	0,0	28	0,1	29	0,1	20	0,0	21	0,0
по середніх підприємствах	3297	6,8	3135	7,8	3025	6,6	2818	5,9	2595	5,6	2533	5,4	2501	5,6	2380	4,8
по малих підприємствах	45482	93,2	36979	92,2	42916	93,4	45145	94,1	43389	94,3	44182	94,5	42477	94,4	47783	95,2
з них по мікропідприємствах	41406	84,9	31868	79,4	37741	82,1	39919	83,2	38430	83,5	39237	83,9	37457	83,2	42572	84,8
Промисловість																
по великих підприємствах	334	0,7	394	0,8	397	1,0	370	0,8	289	0,7	233	0,6	208	0,5	210	0,5
по середніх підприємствах	5879	12,9	5767	12,7	5591	13,5	5356	11,4	4791	11,3	4691	11,0	4652	12,1	4707	11,1
по малих підприємствах	39506	86,4	39370	86,5	35466	85,5	41124	87,8	37107	88,0	37640	88,4	33695	87,4	37416	88,4
з них по мікропідприємствах	29325	64,1	28975	63,6	25125	60,6	30942	66,0	28263	67,0	29015	68,2	25024	64,9	28352	67,0
Будівництво																
по великих підприємствах	9	0,0	10	0,0	12	0,0	13	0,0	4	0,0	5	0,0	2	0,0	4	0,0
по середніх підприємствах	1422	4,0	1380	3,9	1328	4,2	1166	3,5	930	3,1	789	2,7	766	3,2	794	2,9
по малих підприємствах	34505	96,0	34252	96,1	30722	95,8	32620	96,5	28851	96,9	28371	97,3	23565	96,8	26605	97,1
з них по мікропідприємствах	28684	79,8	28346	79,5	24818	77,4	27196	80,5	24468	82,1	24487	84,0	19633	80,7	22435	81,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів																
по великих підприємствах	151	0,2	158	0,2	172	0,2	163	0,1	126	0,1	106	0,1	116	0,1	130	0,1
по середніх підприємствах	3945	3,7	4005	3,7	3808	3,8	3567	3,4	3004	3,2	2714	2,9	2644	3,2	2849	3,2
по малих підприємствах	101567	96,1	103260	96,1	95672	96,0	102042	96,5	90842	96,7	90823	97,0	79432	96,7	87161	96,7
з них по мікропідприємствах	87400	82,7	89079	82,9	82056	82,3	89181	84,3	80028	85,2	80647	86,1	69356	84,4	76664	85,0

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 ³	
	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність																
по великих підприємствах	32	0,3	33	0,2	36	0,3	37	0,2	28	0,2	32	0,2	21	0,2	20	0,1
по середніх підприємствах	1168	9,0	1200	8,5	1219	8,2	1206	7,5	1124	7,5	1109	7,3	1101	8,0	1093	7,2
по малих підприємствах	11722	90,7	12944	91,3	13536	91,5	14809	92,3	13757	92,3	14007	92,5	12594	91,8	14104	92,7
з них по мікропідприємствах	8923	69,1	9952	70,2	10423	70,5	11774	7,3	11095	74,4	11472	75,7	10022	73,1	11470	75,4
Тимчасове розміщення й організація харчування																
по великих підприємствах	2	0,0	2	0,0	2	0,0	1	0,0	1	0,0	1	0,0	1	0,0	2	0,0
по середніх підприємствах	373	4,3	383	4,3	392	4,7	369	4,2	291	3,7	246	3,2	243	3,7	261	3,6
по малих підприємствах	8275	95,7	8446	95,7	7995	95,3	8420	95,8	7593	96,3	7453	96,8	6300	96,3	7037	96,4
з них по мікропідприємствах	6530	75,5	6628	75,1	6295	75,0	6836	77,8	6342	80,4	6272	81,5	5116	78,2	5822	79,8
Інформація та телекомунікації																
по великих підприємствах	9	0,1	10	0,1	13	0,1	12	0,1	6	0,0	6	0,0	6	0,0	6	0,1
по середніх підприємствах	398	3,1	419	3,0	398	3,1	393	2,8	374	2,8	338	2,5	331	2,8	325	2,4
по малих підприємствах	12227	96,8	13392	96,9	12442	96,8	13811	97,1	12939	97,2	13273	97,5	11595	97,2	13078	97,5
з них по мікропідприємствах	10265	81,2	11305	81,8	10279	80,0	11745	82,6	11113	83,4	11530	84,7	9933	83,2	11393	85,0
Фінансова та страхова діяльність																
по великих підприємствах	7	0,1	7	0,1	11	0,2	8	0,2	1	0,0	1	0,0	1	0,0	–	–
по середніх підприємствах	437	7,9	452	8,3	500	10,3	365	7,5	326	7,4	293	6,8	255	6,7	249	6,2
по малих підприємствах	5110	92,0	4994	91,6	4336	89,5	4477	92,3	4083	92,6	4039	93,2	3530	93,3	3757	93,8
з них по мікропідприємствах	4366	78,6	4274	78,4	3621	74,7	3760	77,5	3414	77,4	3434	79,3	2968	78,4	3181	79,4
Операції з нерухомим майном																
по великих підприємствах	1	0,0	1	0,0	3	0,0	3	0,0	1	0,0	2	0,0	2	0,0	2	0,0
по середніх підприємствах	702	2,7	697	2,6	665	2,2	564	1,7	481	1,5	487	1,5	425	1,4	410	1,2
по малих підприємствах	25251	97,3	26473	97,4	29414	97,8	32151	98,3	30719	98,5	32230	98,5	30486	98,6	32844	98,8
з них по мікропідприємствах	21689	83,6	22840	84,1	26018	86,5	28968	88,5	27875	89,3	29427	89,9	27747	89,8	30246	90,9
Професійна, наукова та технічна діяльність																
по великих підприємствах	5	0,0	7	0,0	7	0,0	6	0,0	6	0,0	3	0,0	2	0,0	2	0,0
по середніх підприємствах	894	2,9	867	2,7	841	2,9	781	2,4	692	2,3	623	2,1	547	2,2	561	2,0
по малих підприємствах	29878	97,1	30789	97,3	28762	97,1	31547	97,6	29330	97,7	29154	97,9	24304	97,8	26905	98,0
з з них по мікропідприємствах	26285	85,4	27311	86,3	25423	85,9	28478	88,1	26674	88,8	26768	89,9	21962	88,4	24577	89,5

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 ³	
	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од	у % до загального показника відповідного виду діяльності
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування																
по великих підприємствах	1	0,0	3	0,0	1	0,0	3	0,0	3	0,0	2	0,0	2	0,0	1	0,0
по середніх підприємствах	985	6,7	1009	6,5	1046	7,0	1027	6,4	897	5,9	886	5,7	873	6,3	811	5,2
по малих підприємствах	13768	93,3	14611	93,5	13882	93,0	15109	93,6	14277	94,1	14758	94,3	12926	93,7	14930	94,8
з них по мікропідприємствах	10799	73,2	11735	75,1	10967	73,5	12102	75,0	11591	76,4	12155	77,7	10335	74,9	12259	77,9
Освіта																
по великих підприємствах	1	0,0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	102	4,5	90	3,9	73	3,6	63	2,8	58	2,8	54	2,6	52	2,8	52	2,5
по малих підприємствах	2177	95,5	2205	96,1	1954	96,4	2160	97,2	2023	97,2	2035	97,4	1803	97,2	2043	97,5
з них по мікропідприємствах	1749	76,7	1787	77,9	1566	77,3	1783	80,2	1689	81,2	1719	82,3	1489	80,3	1728	82,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги																
по великих підприємствах	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	224	5,3	219	4,9	219	5,2	202	4,5	204	5,0	266	6,2	284	7,2	289	6,7
по малих підприємствах	4021	94,7	4219	95,1	3984	94,8	4245	95,5	3889	95,0	4041	93,8	3652	92,8	4024	93,3
з них по мікропідприємствах	3073	72,4	3205	72,2	2911	69,3	3141	70,6	2873	70,2	2979	69,2	2533	64,4	2826	65,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок																
по великих підприємствах	2	0,1	1	0,1	3	0,2	3	0,1	4	0,2	3	0,1	2	0,1	1	0,0
по середніх підприємствах	102	5,4	96	4,7	129	7,1	101	4,9	95	4,9	123	5,9	112	6,6	113	5,8
по малих підприємствах	1776	94,5	1933	95,2	1691	92,7	1970	95,0	1847	94,9	1963	94,0	1591	93,3	1844	94,2
з них по мікропідприємствах	1548	82,3	1676	82,6	1389	76,2	1711	82,5	1627	83,6	1716	82,1	1328	77,9	1566	80,0
Надання інших видів послуг																
по великих підприємствах	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	82	1,9	78	1,8	58	1,3	51	1,1	44	1,1	51	1,3	46	1,4	40	1,2
по малих підприємствах	4324	98,1	4356	98,2	4335	98,7	4506	98,9	3952	98,9	3845	98,7	3204	98,6	3390	98,8
з них по мікропідприємствах	3500	79,4	3543	79,9	3570	81,3	3820	83,8	3440	86,1	3383	86,8	2792	85,9	3023	88,1

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.

² Дані за 2010–2017 рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

³ Дані попередні.

107. Кількість зайнятих працівників підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2,3}

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 ⁴	
	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності
Усього																
по великих підприємствах	2359,9	30,9	2407,1	32,2	2441,1	33,0	2346,5	32,9	1915,1	30,4	1708,6	29,0	1586,6	27,4	1558,6	27,0
по середніх підприємствах	3225,7	42,2	3088,1	41,3	2992,8	40,5	2868,3	40,2	2696,5	42,8	2604,7	44,2	2622,8	45,2	2561,8	44,4
по малих підприємствах	2053,5	26,9	1984,7	26,5	1954,4	26,5	1915,3	26,9	1686,9	26,8	1576,4	26,8	1591,7	27,4	1651,0	28,6
з них по мікропідприємствах	790,8	10,4	748,2	10,0	749,9	10,1	756,2	10,6	723,5	11,5	691,4	11,7	642,7	11,1	713,1	12,4
Сільське, лісове та рибне господарство																
по великих підприємствах	32,9	4,5	39,5	5,8	43,0	6,3	38,8	5,8	46,6	7,4	48,3	8,1	38,1	6,2	35,6	5,9
по середніх підприємствах	488,1	66,6	451,0	66,3	425,9	62,5	394,0	59,4	364,1	57,9	346,0	57,9	359,0	58,4	335,0	55,9
по малих підприємствах	211,7	28,9	189,9	27,9	212,2	31,2	230,6	34,8	218,2	34,7	203,3	34,0	217,2	35,4	229,3	38,2
з них по мікропідприємствах	98,1	13,4	65,7	9,7	78,2	11,5	89,2	13,4	98,5	15,7	88,9	14,9	96,5	15,7	104,2	17,4
Промисловість																
по великих підприємствах	1365,2	45,7	1396,6	47,5	1416,8	48,4	1330,3	47,1	1058,8	43,6	877,3	39,0	778,5	35,8	730,5	34,4
по середніх підприємствах	1280,4	42,8	1215,4	41,3	1188,4	40,6	1161,6	41,2	1084,2	44,6	1099,2	48,8	1117,8	51,3	1097,3	51,7
по малих підприємствах	344,4	11,5	330,8	11,2	321,9	11,0	331,3	11,7	286,6	11,8	275,6	12,2	280,6	12,9	295,2	13,9
з них по мікропідприємствах	86,9	2,9	83,8	2,8	82,6	2,8	87,8	3,1	81,9	3,4	81,9	3,6	79,3	3,6	84,6	4,0
Будівництво																
по великих підприємствах	11,8	2,6	11,3	2,8	10,5	2,7	10,3	2,9	2,3	0,8	3,3	1,3	... ⁵	... ⁵	4,6	1,8
по середніх підприємствах	198,7	44,6	186,6	45,5	179,7	45,9	159,5	44,9	131,5	46,0	108,5	43,7	... ⁵	... ⁵	103,8	40,5
по малих підприємствах	235,5	52,8	211,9	51,7	201,4	51,4	185,7	52,2	152,3	53,2	136,3	55,0	140,5	56,9	147,8	57,7
з них по мікропідприємствах	85,8	19,2	75,7	18,5	71,0	18,1	68,4	19,2	63,9	22,3	60,5	24,4	58,9	23,8	62,1	24,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів																
по великих підприємствах	260,4	21,8	273,9	22,8	300,1	25,9	315,7	28,1	280,8	27,7	247,1	26,7	258,0	27,8	286,3	29,2

по середніх підприємствах	411,5	34,4	408,4	33,9	373,6	32,3	353,9	31,5	341,5	33,6	317,1	34,3	319,3	34,4	329,0	33,5
по малих підприємствах	524,5	43,8	521,0	43,3	483,7	41,8	453,0	40,4	392,9	38,7	361,5	39,0	350,5	37,8	365,5	37,3
з них по мікропідприємствах	232,6	19,4	236,1	19,6	219,6	19,0	211,8	18,9	194,7	19,2	184,9	20,0	137,4	14,8	181,4	18,5

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 ⁴	
	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність																
по великих підприємствах	559,8	61,9	549,8	61,2	543,5	59,6	533,7	60,0	428,8	56,2	465,4	59,9	453,8	59,3	448,1	58,9
по середніх підприємствах	251,7	27,8	251,0	28,0	259,7	28,5	250,0	28,1	238,3	31,3	224,1	28,9	222,2	29,0	220,8	29,0
по малих підприємствах	93,5	10,3	97,2	10,8	109,0	11,9	106,2	11,9	95,2	12,5	87,0	11,2	89,2	11,7	91,6	12,1
з них по мікропідприємствах	26,8	3,0	29,0	3,2	33,3	3,7	33,5	3,8	33,0	4,3	31,1	4,0	30,9	4,0	32,4	4,3
Тимчасове розміщення й організація харчування																
по великих підприємствах
по середніх підприємствах
по малих підприємствах	62,0	52,2	59,2	52,0	59,0	48,8	54,7	46,9	46,2	45,5	41,8	47,6	42,7	47,3	42,5	46,7
з них по мікропідприємствах	22,7	19,1	20,5	18,0	21,4	17,7	19,9	17,1	18,5	18,2	16,7	19,0	16,5	18,3	16,2	17,7
Інформація та телекомунікації																
по великих підприємствах	91,8	40,2	84,8	37,5	83,9	39,1	76,8	36,0	61,4	31,9	46,4	27,9	39,2	24,9	37,8	24,0
по середніх підприємствах	61,1	26,8	64,4	28,4	52,9	24,6	60,5	28,3	62,4	32,4	54,6	32,8	53,7	34,2	53,7	34,2
по малих підприємствах	75,5	33,0	77,3	34,1	77,9	36,3	76,2	35,7	68,9	35,7	65,4	39,3	64,2	40,9	65,8	41,8
з них по мікропідприємствах	31,7	13,9	31,5	13,9	31,7	14,8	32,7	15,3	31,2	16,2	30,6	18,4	29,7	18,9	31,4	19,9
Фінансова та страхова діяльність																
по великих підприємствах	18,4	22,9	19,6	25,1	15,9	23,3	8,4	13,5
по середніх підприємствах	36,4	45,2	34,3	43,8	31,2	45,7	32,6	52,6	44,2	71,3
по малих підприємствах	25,6	31,9	24,4	31,1	21,3	31,0	21,1	33,9	19,0	30,7	16,9	30,9	18,0	27,6	17,8	28,7
з них по мікропідприємствах	11,4	14,2	11,5	14,6	9,9	14,5	9,5	15,4	9,2	14,8	8,3	15,2	8,8	13,4	8,8	14,1
Операції з нерухомим майном																
по великих підприємствах	1,5	0,7	2,4	1,3
по середніх підприємствах	63,7	31,0	51,0	26,8

по малих підприємствах	146,5	64,0	139,5	65,1	140,3	68,3	136,9	71,9	122,9	71,3	122,9	73,3	123,1	75,0	123,4	75,0
з них по мікропідприємствах	61,5	26,9	59,7	27,9	68,9	33,5	69,9	36,7	66,4	38,5	68,2	40,7	69,3	42,2	71,3	43,4
Професійна, наукова та технічна діяльність																
по великих підприємствах	6,9	2,4	8,8	3,2	12,0	4,4	11,4	4,5	13,5	5,8	6,6	3,2	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по середніх підприємствах	135,5	46,9	126,5	45,3	121,5	44,8	108,6	42,8	100,5	43,3	89,0	43,8	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по малих підприємствах	146,4	50,7	143,5	51,5	138,0	50,8	133,8	52,7	118,2	50,9	107,8	53,0	106,3	54,5	106,3	55,3
з них по мікропідприємствах	71,4	24,7	70,3	25,2	70,0	25,8	71,2	28,0	66,8	28,8	62,1	30,5	59,4	30,4	60,3	31,3

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 ⁴	
	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування																
по великих підприємствах	... ⁵	... ⁵	11,2	4,4	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	6,1	2,2	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по середніх підприємствах	... ⁵	... ⁵	147,5	57,2	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	171,8	63,4	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по малих підприємствах	101,7	40,6	99,0	38,4	102,2	38,1	102,9	36,8	93,0	34,4	85,1	34,2	86,9	35,9	91,1	39,5
з них по мікропідприємствах	29,4	11,7	30,6	11,9	30,8	11,5	30,7	11,0	29,8	11,0	28,8	11,6	28,5	11,8	32,1	13,9
Освіта																
по великих підприємствах	... ⁵	... ⁵	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	... ⁵	... ⁵	15,9	49,9	11,0	44,4	9,5	40,4	8,3	40,2	7,6	38,8	6,4	35,2	6,1	33,3
по малих підприємствах	16,0	47,9	16,0	50,1	13,8	55,6	14,0	59,6	12,3	59,8	12,0	61,2	11,9	64,8	12,3	66,7
з них по мікропідприємствах	5,7	17,1	5,7	18,0	5,1	20,4	5,3	22,4	4,9	24,0	5,1	25,9	4,7	25,8	5,3	29,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги																
по великих підприємствах	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	42,1	57,7	40,0	52,9	39,9	52,0	36,2	50,5	35,3	52,2	52,7	61,1	53,7	60,6	50,4	57,6
по малих підприємствах	30,9	42,3	35,6	47,1	36,8	48,0	35,4	49,5	32,4	47,8	33,6	38,9	35,0	39,4	37,2	42,4
з них по мікропідприємствах	11,0	15,1	12,3	16,3	12,3	16,0	11,6	16,2	11,1	16,4	11,4	13,2	11,0	12,4	11,1	12,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок																
по великих підприємствах	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	5,9	16,8	6,9	20,3	7,2	22,8	3,0	9,7	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по середніх підприємствах	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	19,4	55,1	17,9	52,7	15,4	49,5	19,0	60,7	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по малих підприємствах	9,2	33,9	10,1	33,4	9,9	28,1	9,2	27,0	8,6	27,7	9,3	29,6	9,3	33,2	9,8	36,5
з них по мікропідприємствах	3,7	13,7	3,9	12,7	3,5	10,0	3,6	10,6	3,5	11,3	3,7	11,8	3,3	11,8	3,5	13,2
Надання інших видів послуг																

по великих підприємствах	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	9,5	23,9	8,9	23,4	5,9	17,9	6,3	20,5	5,4	21,2	5,6	23,7	4,9	23,1	4,7	23,5
по малих підприємствах	30,1	76,1	29,3	76,6	27,0	82,1	24,3	79,5	20,2	78,8	17,9	76,3	16,3	76,9	15,4	76,5
з них по мікропідприємствах	12,1	30,6	11,9	31,1	11,6	35,4	11,1	36,2	10,1	39,5	9,2	39,2	8,5	40,0	8,4	41,6

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.

² Дані за 2010–2017 рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

³ Дані наведено включаючи штатних, позаштатних і неоплачуваних (власників, засновників підприємства та членів їх сімей) працівників підприємства.

⁴ Дані попередні.

⁵ Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

108. Кількість найманих працівників підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2,3}

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 ⁴	
	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності
Усього																
по великих підприємствах	2359,9	31,4	2407,1	32,5	2441,1	33,5	2346,4	33,4	1915,1	30,9	1708,6	29,6	1586,6	27,8	1558,6	27,5
по середніх підприємствах	3224,8	42,8	3087,1	41,7	2990,5	41,0	2866,4	40,9	2694,9	43,5	2603,2	45,0	2621,4	45,9	2560,3	45,1
по малих підприємствах	1942,8	25,8	1913,7	25,8	1859,1	25,5	1803,0	25,7	1583,0	25,6	1466,3	25,4	1505,9	26,3	1555,3	27,4
з них по мікропідприємствах	724,9	9,6	720,0	9,7	700,4	9,6	698,7	10,0	626,6	10,1	587,8	10,2	565,2	9,9	624,4	11,0
Сільське, лісове та рибне господарство																
по великих підприємствах	32,9	4,8	39,5	5,8	43,0	6,4	38,8	6,2	46,6	7,8	48,3	8,5	38,1	6,5	35,6	6,3
по середніх підприємствах	487,9	70,6	450,8	66,6	425,5	63,8	393,7	62,5	363,8	61,1	345,7	60,7	358,7	61,5	334,7	59,2
по малих підприємствах	170,2	24,6	186,9	27,6	198,8	29,8	197,1	31,3	185,6	31,1	175,4	30,8	186,6	32,0	194,8	34,5
з них по мікропідприємствах	59,1	8,6	64,7	9,5	71,9	10,8	71,9	11,4	67,5	11,3	62,0	10,9	67,7	11,6	71,4	12,6
Промисловість																
по великих підприємствах	1365,1	45,8	1396,6	47,6	1416,8	48,6	1330,3	47,3	1058,8	43,8	877,3	39,1	778,5	35,9	730,5	34,5
по середніх підприємствах	1280,2	42,9	1215,2	41,4	1187,7	40,7	1161,0	41,3	1083,7	44,8	1098,8	49,0	1117,3	51,5	1096,8	51,9
по малих підприємствах	336,3	11,3	323,1	11,0	311,2	10,7	320,5	11,4	276,8	11,4	265,3	11,9	272,6	12,6	286,9	13,6
з них по мікропідприємствах	85,2	2,9	82,0	2,8	74,4	2,6	83,9	3,0	73,5	3,0	73,0	3,3	72,8	3,4	77,7	3,7
Будівництво																
по великих підприємствах	11,8	2,7	11,3	2,8	10,5	2,7	10,3	2,9	2,3	0,8	3,3	1,4	... ⁵	... ⁵	4,6	1,9
по середніх підприємствах	198,6	45,4	186,5	46,4	179,6	47,1	159,4	46,0	131,4	47,2	108,4	45,3	... ⁵	... ⁵	103,7	41,4
по малих підприємствах	227,4	51,9	204,1	50,8	191,4	50,2	177,0	51,1	144,5	52,0	127,5	53,3	135,3	56,0	142,1	56,7
з них по мікропідприємствах	82,9	18,9	72,9	18,2	66,8	17,5	64,6	18,6	56,6	20,3	52,1	21,8	54,2	22,4	57,0	22,8

Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів																	
по великих підприємствах	260,4	22,2	273,9	23,2	300,1	26,6	315,7	28,8	280,8	28,3	247,1	27,5	258,0	28,3	286,3	29,7	
по середніх підприємствах	411,3	35,1	408,2	34,6	373,1	33,0	353,5	32,2	341,2	34,3	316,7	35,2	319,0	34,9	328,7	34,2	
по малих підприємствах	501,4	42,7	497,5	42,2	457,0	40,4	428,0	39,0	371,4	37,4	336,1	37,3	335,8	36,8	347,9	36,1	
з них по мікропідприємствах	222,2	18,9	225,4	19,1	206,2	18,2	199,2	18,2	174,7	17,6	161,0	17,9	124,9	13,7	165,4	17,2	
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність																	
по великих підприємствах	559,8	62,1	549,8	61,5	543,5	60,0	533,7	60,2	428,8	56,5	465,4	60,2	453,8	59,5	448,1	59,2	
по середніх підприємствах	251,6	27,9	250,9	28,0	259,5	28,6	249,8	28,2	238,2	31,4	224,0	29,0	222,1	29,2	220,7	29,1	
по малих підприємствах	90,1	10,0	93,7	10,5	102,9	11,4	103,0	11,6	91,8	12,1	83,3	10,8	86,3	11,3	88,5	11,7	
з них по мікропідприємствах	25,9	2,9	27,9	3,1	31,3	3,5	32,4	3,7	30,0	4,0	27,8	3,6	28,6	3,7	29,7	3,9	

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 ⁴	
	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності
Тимчасове розміщення й організація харчування																
по великих підприємствах	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по середніх підприємствах	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по малих підприємствах	60,3	51,5	57,6	51,3	56,5	47,7	52,5	45,8	44,0	44,3	39,4	46,2	41,1	46,4	41,1	45,8
з них по мікропідприємствах	22,0	18,8	19,9	17,7	20,1	17,0	18,7	16,3	16,4	16,5	14,5	17,0	15,2	17,1	14,8	16,5
Інформація та телекомунікації																
по великих підприємствах	91,8	40,6	84,8	37,9	83,9	39,7	76,8	36,5	61,4	32,4	46,4	28,6	39,2	25,4	37,8	24,5
по середніх підприємствах	61,1	27,0	64,4	28,7	52,8	25,0	60,4	28,8	62,4	32,9	54,6	33,6	53,7	34,8	53,7	34,9
по малих підприємствах	73,2	32,4	74,9	33,4	74,8	35,3	72,9	34,7	65,8	34,7	61,3	37,8	61,3	39,8	62,6	40,6
з них по мікропідприємствах	30,7	13,6	30,5	13,6	29,9	14,2	31,0	14,7	28,3	15,0	26,8	16,5	27,1	17,6	28,5	18,5
Фінансова та страхова діяльність																
по великих підприємствах	18,4	23,2	19,6	25,4	15,9	23,6	8,4	13,7	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	—	—

по середніх підприємствах	36,4	45,8	34,3	44,3	31,2	46,2	32,6	53,3	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	44,2	72,1
по малих підприємствах	24,6	31,0	23,4	30,3	20,4	30,2	20,2	33,0	18,0	29,6	15,9	29,6	17,2	26,6	17,0	27,9
з них по мікропідприємствах	10,9	13,8	11,0	14,2	9,5	14,0	9,1	14,8	8,3	13,6	7,3	13,7	8,1	12,5	8,2	13,3
Операції з нерухомим майном																
по великих підприємствах	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	1,5	0,8	2,4	1,4	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по середніх підприємствах	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	63,6	32,0	50,9	28,1	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по малих підприємствах	138,9	62,8	132,7	63,9	133,4	67,2	127,7	70,5	115,0	70,0	113,4	71,7	114,9	73,7	114,6	73,7
з них по мікропідприємствах	58,3	26,4	56,8	27,4	64,6	32,5	63,9	35,3	58,9	35,9	59,1	37,4	61,4	39,4	62,8	40,4
Професійна, наукова та технічна діяльність																
по великих підприємствах	6,9	2,5	8,8	3,2	12,0	4,5	11,4	4,6	13,5	6,0	6,6	3,4	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по середніх підприємствах	135,5	48,0	126,4	46,5	121,5	45,8	108,6	44,3	100,4	44,8	89,0	45,9	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по малих підприємствах	139,6	49,5	136,8	50,3	131,6	49,7	125,4	51,1	110,4	49,2	98,6	50,7	100,5	53,1	100,1	53,8
з них по мікропідприємствах	68,1	24,2	66,9	24,6	66,3	25,0	65,6	26,7	59,3	26,4	53,1	27,3	53,8	28,4	54,2	29,1

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 ⁴	
	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	у % до загального показника відповідного виду діяльності
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування																
по великих підприємствах	... ⁵	... ⁵	11,2	4,4	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	6,1	2,3	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по середніх підприємствах	... ⁵	... ⁵	147,4	58,2	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	171,7	64,3	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по малих підприємствах	97,4	39,5	94,6	37,4	97,7	37,1	99,0	36,0	89,3	33,4	80,8	33,0	84,1	35,2	87,9	38,7
з них по мікропідприємствах	28,2	11,4	29,2	11,5	29,1	11,0	28,7	10,4	26,3	9,8	24,8	10,1	25,9	10,9	29,0	12,8
Освіта																
по великих підприємствах	... ⁵	... ⁵	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	... ⁵	... ⁵	15,9	50,7	11,0	45,3	9,5	41,3	8,3	41,1	7,6	40,0	6,4	35,8	6,1	34,2
по малих підприємствах	15,4	47,0	15,5	49,3	13,3	54,7	13,4	58,7	11,8	58,9	11,4	60,0	11,6	64,2	11,8	65,8
з них по мікропідприємствах	5,5	16,7	5,5	17,7	4,8	19,8	4,9	21,6	4,5	22,4	4,6	24,0	4,4	24,7	4,9	27,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги																
по великих підприємствах	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	42,1	58,4	40,0	53,6	39,8	53,3	36,2	51,1	35,3	52,9	52,7	61,8	53,7	61,0	50,4	58,1
по малих підприємствах	29,9	41,6	34,7	46,4	34,9	46,7	34,5	48,9	31,5	47,1	32,5	38,2	34,3	39,0	36,4	41,9
з них по мікропідприємствах	10,6	14,8	12,0	16,1	11,5	15,4	11,2	15,9	10,3	15,4	10,5	12,3	10,5	11,9	10,5	12,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок																
по великих підприємствах	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	5,9	17,1	6,9	20,7	7,2	23,3	3,0	9,9	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по середніх підприємствах	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵	19,4	56,0	17,9	53,6	15,4	50,5	19,0	62,0	... ⁵	... ⁵	... ⁵	... ⁵
по малих підприємствах	8,9	33,3	9,8	32,7	9,3	26,9	8,6	25,7	8,0	26,2	8,7	28,1	8,8	32,2	9,3	35,2
з них по мікропідприємствах	3,6	13,5	3,8	12,5	3,0	8,7	3,3	9,8	2,9	9,6	3,1	10,0	2,9	10,4	3,0	11,5
Надання інших видів послуг																
по великих підприємствах	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	9,5	24,5	–	–	5,9	18,4	6,3	21,3	5,4	22,2	5,6	25,0	4,9	24,0	4,7	24,8
по малих підприємствах	29,2	75,5	28,4	76,0	25,9	81,6	23,2	78,7	19,1	77,8	16,7	75,0	15,5	76,0	14,3	75,2
з них по мікропідприємствах	11,7	30,3	11,5	30,8	11,0	34,7	10,3	35,0	9,1	37,3	8,1	36,3	7,7	37,9	7,3	38,6

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ

² Дані за 2010–2017рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

³ Дані наведено включаючи штатних та позаштатних працівників підприємства.

⁴ Дані попередні. ⁵ Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

**109. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)
підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}**

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 ³	
	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності
Усього																
по великих підприємствах	1385435,1	42,1	1755364,8	44,9	1739791,6	42,4	1699522,6	43,0	1742507,9	41,8	2053189,5	39,8	2391454,3	38,3	2923381,4	38,5
по середніх підприємствах	1356922,4	41,2	1568169,4	40,1	1713573,4	41,7	1602838,8	40,6	1723151,5	41,3	2168764,8	42,0	2668695,7	42,8	3198146,1	42,2
по малих підприємствах	549458,6	16,7	586322,1	15,0	651069,6	15,9	648066,5	16,4	705000,5	16,9	937112,8	18,2	1177385,2	18,9	1463333,8	19,3
з них по мікропідприємствах	175856,3	5,3	183215,8	4,7	205568,9	5,0	208931,4	5,3	230729,3	5,5	307450,0	6,0	361784,0	5,8	493781,5	6,5
Сільське, лісове та рибне господарство																
по великих підприємствах	11664,5	12,0	12553,1	10,2	18971,7	12,0	23440,6	14,8	31584,6	14,8	61214,8	16,9	53033,7	13,1	53159,8	11,4
по середніх підприємствах	63031,7	65,2	76009,6	61,8	91582,7	57,7	86999,6	54,9	117041,3	54,7	183213,8	50,6	206593,8	51,2	236705,2	50,6
по малих підприємствах	22030,1	22,8	34420,2	28,0	48156,1	30,3	47990,8	30,3	65303,9	30,5	117881,4	32,5	144018,3	35,7	177839,8	38,0
з них по мікропідприємствах	9724,5	10,1	10668,7	8,7	14618,3	9,2	14162,7	8,9	19273,6	9,0	34057,5	9,4	45542,7	11,3	54336,9	11,6
Промисловість																
по великих підприємствах	733414,7	64,5	972437,8	67,8	950570,6	64,9	917397,6	63,7	932940,4	60,3	1078293,2	57,1	1232221,0	53,4	1513988,1	54,7
по середніх підприємствах	350806,2	30,9	402246,0	28,0	444906,7	30,4	447662,2	31,1	531514,0	34,4	691101,4	36,6	921066,3	40,0	1064668,0	38,5
по малих підприємствах	52537,8	4,6	60442,4	4,2	68808,7	4,7	74689,6	5,2	82160,5	5,3	118140,8	6,3	152408,6	6,6	189656,7	6,8
з них по мікропідприємствах	11878,1	1,0	13389,1	0,9	13992,0	1,0	16676,7	1,2	17153,0	1,1	26864,7	1,4	33211,1	1,4	43590,1	1,6
Будівництво																
по великих підприємствах	5727,4	6,2	11604,0	10,0	13548,1	8,9	15730,7	11,5	10583,9	7,0	19196,2	13,4	11083,6	5,1
по середніх підприємствах	52083,9	56,3	65022,5	56,1	83523,5	55,2	67652,8	49,6	91555,2	60,9	60375,2	42,3	98941,0	45,5
по малих підприємствах	34763,0	37,5	39308,3	33,9	54318,7	35,9	53161,7	38,9	48327,5	32,1	63300,5	44,3	82759,2	48,8	107439,7	49,4
з них по мікропідприємствах	11955,8	12,9	11497,9	9,9	16042,8	10,6	16115,8	11,8	15937,6	10,6	23146,4	16,2	31330,5	18,5	38131,7	17,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів																
по великих підприємствах	408303,5	29,7	482565,7	31,0	480502,7	30,3	494203,4	31,5	525075,7	32,2	565038,1	28,9	689681,7	28,9	873754,8	29,4

по середніх підприємствах	623645,7	45,4	727099,4	46,7	755960,7	47,7	736098,8	47,0	734940,3	45,1	930846,1	47,7	1123927,8	47,1	1392976,7	46,9
по малих підприємствах	341243,1	24,9	346333,8	22,3	347858,3	22,0	336331,6	21,5	369674,6	22,7	457373,5	23,4	572082,0	24,0	704992,8	23,7
з них по мікропідприємствах	108788,5	7,9	111031,9	7,1	113352,1	7,2	111131,5	7,1	126246,4	7,7	157864,2	8,1	162998,4	6,8	245376,6	8,3
	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 ³	
	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність																
по великих підприємствах	87267,2	61,9	114696,4	63,2	122687,0	58,8	118497,8	58,4	107833,7	53,0	153086,8	52,1	188888,3	51,7	225233,2	51,6
по середніх підприємствах	39113,2	27,7	46770,0	25,8	58480,9	28,0	56087,8	27,7	66581,8	32,7	100921,7	34,3	127402,5	34,9	145500,8	33,3
по малих підприємствах	14681,0	10,4	20014,4	11,0	27432,7	13,2	28286,9	13,9	29145,8	14,3	39950,9	13,6	49041,9	13,4	65925,8	15,1
з них по мікропідприємствах	4486,4	3,2	6641,1	3,7	8761,3	4,2	9485,7	4,7	9752,1	4,8	13484,8	4,6	17208,6	4,7	21630,6	5,0
Тимчасове розміщення й організація харчування																
по великих підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	3244,6	31,3	3704,4	32,2	4561,6	31,1	4617,5	31,3	4402,5	30,7	5369,4	29,4	7272,0	31,5	9095,1	31,9
з них по мікропідприємствах	977,7	9,4	1091,3	9,5	1380,3	9,4	1377,2	9,3	1281,3	8,9	1601,5	8,8	2274,2	9,9	2870,3	10,1
Інформація та телекомунікації																
по великих підприємствах	32793,5	50,1	36024,6	48,8	39662,4	50,3	39236,0	49,2	36411,2	43,3	38495,5	38,3	39808,6	33,9	42601,0	30,9
по середніх підприємствах	19581,1	29,9	22932,2	31,0	22550,8	28,6	23971,4	30,0	28797,5	34,2	36183,3	36,0	44258,3	37,7	54198,3	39,3
по малих підприємствах	13124,6	20,0	14927,1	20,2	16612,7	21,1	16632,5	20,8	18894,9	22,5	25911,6	25,7	33340,3	28,4	41141,4	29,8
з них по мікропідприємствах	4744,5	7,2	5201,7	7,0	5677,7	7,2	5887,8	7,4	6557,2	7,8	9468,7	9,4	13452,6	11,5	16987,4	12,3
Фінансова та страхова діяльність																
по великих підприємствах	10263,4	6,3	9403,2	5,6	4662,7	2,8	4052,3	4,4	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	—	—
по середніх підприємствах	143494,3	87,7	150381,0	89,1	150742,2	91,9	78914,9	85,7	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	48482,7	71,9
по малих підприємствах	9773,5	6,0	8975,6	5,3	8636,9	5,3	9119,7	9,9	8597,6	14,7	11558,2	15,6	15916,1	26,0	18953,7	28,1
з них по мікропідприємствах	2172,4	1,3	2301,3	1,4	1911,6	1,2	2037,1	2,2	1904,9	3,3	1997,2	2,7	4194,6	6,9	4381,2	6,5
Операції з нерухомим майном																
по великих підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	1810,9	3,5	2278,4	4,7	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	23066,9	44,8	18004,9	37,0	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	20090,8	56,9	19617,6	50,8	26599,1	51,7	28415,8	58,3	31409,9	57,0	38985,4	51,8	47794,7	55,9	59526,6	58,1
з них по мікропідприємствах	7139,1	20,2	7447,0	19,3	10776,1	20,9	12657,4	26,0	13769,3	25,0	16584,0	22,0	22395,1	26,2	28805,3	28,1

Професійна, наукова та технічна діяльність																	
по великих підприємствах	92920,6	65,0	110583,2	67,7	101747,2	58,0	77974,6	51,5	84620,3	58,1	114089,9	63,1	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	
по середніх підприємствах	26042,6	18,2	29935,0	18,3	44943,6	25,6	44453,5	29,3	33774,7	23,2	33923,5	18,8	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	
по малих підприємствах	24086,0	16,8	22921,4	14,0	28832,8	16,4	29028,8	19,2	27250,5	18,7	32655,3	18,1	39923,6	16,5	46473,4	16,1	
з них по мікропідприємствах	9259,1	6,5	8540,2	5,2	12118,3	6,9	12201,7	8,1	11595,7	8,0	13618,9	7,5	17148,5	7,1	21418,5	7,4	
	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 ³		
	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	млн грн	у % до загального показника відповідного виду діяльності	
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування																	
по великих підприємствах	... ⁴	... ⁴	1570,1	5,6	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	4753,0	11,5	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	
по середніх підприємствах	... ⁴	... ⁴	15784,3	56,2	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	22608,7	54,8	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	
по малих підприємствах	9924,9	44,5	10720,6	38,2	13248,7	39,9	13592,7	38,5	13927,6	33,7	18725,4	38,0	23446,7	43,6	29694,5	44,4	
з них по мікропідприємствах	3368,4	15,1	3726,0	13,3	4779,6	14,4	4973,2	14,1	5128,5	12,4	6320,7	12,8	8768,4	16,3	11718,1	17,5	
Освіта																	
по великих підприємствах	... ⁴	... ⁴	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
по середніх підприємствах	... ⁴	... ⁴	855,6	53,5	762,3	44,7	677,5	39,6	661,9	41,6	845,4	42,8	898,9	39,9	1066,2	36,7	
по малих підприємствах	557,4	38,0	742,3	46,5	944,7	55,3	1032,4	60,4	929,1	58,4	1130,2	57,2	1354,1	60,1	1836,5	63,3	
з них по мікропідприємствах	193,8	13,2	286,2	17,9	354,9	20,8	349,9	20,5	303,7	19,1	390,2	19,8	543,0	24,1	817,8	28,2	
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги																	
по великих підприємствах	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
по середніх підприємствах	3655,8	71,7	3957,7	69,2	4634,6	68,9	5137,4	69,0	5219,1	69,5	7585,6	71,7	9936,6	72,0	12291,6	70,0	
по малих підприємствах	1443,1	28,3	1763,3	30,8	2092,5	31,1	2312,6	31,0	2290,3	30,5	2987,6	28,3	3868,4	28,0	5267,5	30,0	
з них по мікропідприємствах	381,1	7,5	473,5	8,3	529,3	7,9	526,4	7,1	542,2	7,2	639,9	6,1	821,2	5,9	1071,4	6,1	
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок																	
по великих підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	3154,2	40,6	3137,8	25,3	4218,0	27,0	1979,4	39,6	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	
по середніх підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	3685,2	47,4	8096,3	65,4	10262,7	65,8	1693,6	33,9	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	
по малих підприємствах	694,1	25,7	940,9	22,2	936,6	12,0	1147,5	9,3	1114,3	7,2	1322,1	26,5	1906,2	38,7	2501,5	36,9	
з них по мікропідприємствах	300,4	11,1	348,2	8,2	512,5	6,6	589,8	4,8	530,4	3,4	627,8	12,6	860,4	17,5	1182,2	17,4	
Надання інших видів послуг																	
по великих підприємствах	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	

по середніх підприємствах	918,7	42,1	1015,6	40,5	1083,8	34,8	786,5	31,5	1044,2	39,9	1556,7	46,1	1424,4	38,7	1691,8	36,1
по малих підприємствах	1264,6	57,9	1489,8	59,5	2029,5	65,2	1706,4	68,5	1571,5	60,1	1820,5	53,9	2253,1	61,3	2988,8	63,9
з них по мікропідприємствах	486,5	22,3	571,7	22,8	762,1	24,5	758,5	30,4	753,4	28,8	783,5	23,2	1034,7	28,1	1463,4	31,3

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.

² Дані за 2010–2017 рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

³ Дані попередні.

⁴ Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

110. Структура оборотних активів¹

(на кінець року; млн грн)

Роки	Оборотні активи – усього	У тому числі						
		запаси	поточні біологічні активи	дебіторська заборгованість	поточні фінансові інвестиції	грошові кошти	витрати майбутніх періодів	інші оборотні активи
2012	2885718,9	658747,2	14746,7	1650842,1	257287,7	185384,1	37917,7	80793,4
2013	2991659,7	668563,2	12888,8	1726678,5	254370,8	203887,1	42817,6	82453,7
2014	3271954,0	654061,8	13450,4	1962772,1	249932,8	248656,1	60485,6	82595,2
2015	4108602,7	850835,4	15782,4	2517203,5	225269,6	301587,2	82562,2	115362,4
2016	5772816,5	1046468,0	18925,4	3945631,4	189081,8	334528,3	93097,0	145084,6
2017 ²	5629494,7	1290452,2	21487,0	3443463,6	167158,0	365439,8	87315,5	254178,6

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків і бюджетних установ.

² Дані попередні.

111. Оборотні активи підприємств за видами економічної діяльності¹

(на кінець року; млн грн)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ²
Усього	2885718,9	2991659,7	3271954,0	4108602,7	5772816,5	5629494,7
Сільське, лісове та рибне господарство	170062,8	191046,5	267541,1	514624,6	1318667,2	656706,2
Промисловість	762560,4	799704,2	942236,5	1201590,5	1516831,9	1785718,1
Будівництво	159781,8	180996,3	173151,8	213041,2	212002,4	269241,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і	909718,8	917725,4	968579,8	1186489,7	1546403,3	1683612,2

мотоциклів						
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	112642,8	123752,0	134507,7	184204,0	279795,1	212651,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	8328,7	8173,3	8113,6	9700,9	12204,8	14719,9
Інформація та телекомунікації	36665,6	38458,8	45246,7	55162,5	74460,3	65891,4
Фінансова та страхова діяльність	320164,3	281889,0	232275,7	225735,1	197509,4	236644,6
Операції з нерухомим майном	127056,9	142873,5	161405,5	208436,1	244740,0	234878,5
Професійна, наукова та технічна діяльність	227300,5	254497,5	282812,7	235809,6	280075,4	384987,0
Діяльність у сфері адміністративного обслуговування	42621,9	40626,9	43862,9	58035,9	72123,4	64438,7
Освіта	633,6	622,5	635,7	798,3	968,7	1173,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1823,2	2447,9	2528,3	3097,3	4177,1	5645,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	4684,3	7462,1	6744,3	8461,1	9834,4	9975,0
Надання інших видів послуг	1673,3	1383,8	2311,7	3415,9	3023,1	3211,2

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків і бюджетних установ.

² Дані попередні.

112. Фінансовий результат (сальдо) підприємств до оподаткування за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}

(млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Усього	54792,7	117489,7	75861,5	15855,7	-564376,8	-348471,7	69887,8	249969,0
по великих підприємствах	...	91427,5	37837,2	29802,4	-189934,1	-145403,9	61222,7	156905,3
по середніх підприємствах	...	30787,1	47055,2	8487,7	-199180,3	-91161,8	32816,5	93316,3
по малих підприємствах	...	-4724,9	-9030,9	-22434,4	-175262,4	-111906,0	-24151,4	-252,6
з них по мікропідприємствах	...	-8536,4	-12606,2	-22935,9	-100967,0	-57964,7	-34639,9	-19414,1
Сільське, лісове та рибне господарство	17204,2	24996,5	26953,3	15321,3	21677,4	103137,6	91109,5	79546,7
по великих підприємствах	...	3633,5	5228,8	3836,6	5223,0	24786,2	12084,9	11038,1
по середніх підприємствах	...	13969,0	13784,5	7103,8	9522,2	44189,9	43185,1	37365,8
по малих підприємствах	...	7394,0	7940,0	4380,9	6932,2	34161,5	35839,5	31142,8
з них по мікропідприємствах	...	1993,9	1889,5	1115,0	1398,6	9323,4	10149,9	9444,6
Промисловість	31425,0	57708,1	21474,1	17160,6	-166414,0	-181360,9	-7569,6	85429,5
по великих підприємствах	...	54132,9	20581,8	20083,5	-86308,3	-123360,9	1414,9	87134,3
по середніх підприємствах	...	4136,0	2362,1	-1559,1	-68097,7	-51550,6	-10192,9	3667,9
по малих підприємствах	...	-560,8	-1469,8	-1363,8	-12008,0	-6449,4	1208,4	-5372,7
з них по мікропідприємствах	...	-583,4	-1004,7	-1399,2	-5198,5	-1948,9	-1476,3	-3466,2

Будівництво	-4275,8	-3797,3	34,3	-5021,4	-27288,4	-25074,1	-9342,9	-3760,7
по великих підприємствах	...	112,2	732,5	447,9	286,2	-532,4	... ⁴	-69,5
по середніх підприємствах	...	-1662,4	2741,4	-848,4	-6038,4	-4705,1	... ⁴	2370,5
по малих підприємствах	...	-2247,1	-3439,6	-4620,9	-21536,2	-19836,6	-9921,5	-6061,7
з них по мікропідприємствах	...	-1937,9	-3028,3	-3322,9	-15256,8	-10968,5	-6209,9	-5087,0
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	15084,5	21787,1	9569,9	-5755,2	-128134,8	-80564,3	7277,0	39176,4
по великих підприємствах	...	9742,0	4141,8	6076,4	-23587,1	-18369,5	2902,1	12830,6
по середніх підприємствах	...	12262,2	8067,4	-3680,7	-56858,2	-34410,9	8696,1	22493,1
по малих підприємствах	...	-217,1	-2639,3	-8150,9	-47689,5	-27783,9	-4321,2	3852,7
з них по мікропідприємствах	...	-2347,3	-4191,0	-8885,3	-28705,9	-16496,9	-8600,2	-2150,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	4766,8	8449,4	7319,3	894,2	-19703,9	-13921,8	12819,7	-16117,0
по великих підприємствах	...	7634,4	5992,2	1608,5	2139,2	7346,5	10755,1	-18857,7
по середніх підприємствах	...	1352,8	1643,2	-615,9	-11700,4	-12416,4	2934,6	5762,4
по малих підприємствах	...	-537,8	-316,1	-98,4	-10142,7	-8851,9	-870,0	-3021,7
з них по мікропідприємствах	...	-301,8	-164,7	-130,3	-2054,3	-2020,2	-1056,5	-3698,0
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Тимчасове розміщення й організація харчування	-472,9	-467,5	-762,9	-1167,0	-6579,0	-7094,4	-1947,6	1947,0
по великих підприємствах ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	-379,0	-381,0	-408,3	-1526,5	-2398,2	-1030,8	-476,7
з них по мікропідприємствах	...	-167,7	-117,7	-183,6	-701,2	-1667,7	-463,8	-284,1
Інформація та телекомунікації	4094,6	4433,0	6266,6	6775,5	-15373,9	-10166,6	4197,9	14970,7
по великих підприємствах	...	5507,6	8349,4	7094,9	-1191,7	-3679,3	4533,9	12156,6
по середніх підприємствах	...	-777,9	-1949,1	45,8	-10576,1	-4970,5	-512,1	1396,3
по малих підприємствах	...	-296,7	-133,7	-365,2	-3606,1	-1516,8	176,1	1417,8
з них по мікропідприємствах	...	-168,0	-81,5	-387,5	-1922,9	-799,9	-289,2	557,5
Фінансова та страхова діяльність	11680,5	8811,8	11743,7	6058,0	-4829,2	-8516,4	431,0	17688,1
по великих підприємствах	...	345,5	27,2	206,1	... ⁴	... ⁴	... ⁴	-
по середніх підприємствах	...	8105,6	11381,5	7038,7	... ⁴	... ⁴	... ⁴	19272,9

по малих підприємствах	...	360,7	334,9	-1186,8	-4794,7	-6102,3	-3036,8	-1584,8
з них по мікропідприємствах	...	-499,3	-838,9	-1571,5	-3178,5	-3106,1	-4587,6	-2211,9
Операції з нерухомим майном	-6391,0	-11841,2	-8397,6	-9411,0	-105597,6	-63470,1	-42950,2	-12793,2
по великих підприємствах ⁴	392,0	374,8	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах ⁴	-1621,5	-3234,6	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	-6544,1	-7168,1	-6551,2	-57946,7	-48006,8	-29296,0	-12731,7
з них по мікропідприємствах	...	-3127,6	-3847,3	-4859,1	-29585,4	-19123,8	-14187,9	-7627,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	-15137,2	11109,9	-172,6	-6823,7	-98958,1	-47964,1	21079,8	45351,5
по великих підприємствах	...	11531,8	-7352,9	-9779,6	-84397,1	-27815,0	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	...	308,1	7569,3	5556,2	711,9	-830,4	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	-730,0	-389,0	-2600,3	-15272,9	-19318,7	-9306,0	-5638,2
з них по мікропідприємствах	...	-841,1	-487,5	-2404,1	-12259,4	-8516,8	-6683,9	-3283,6
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-1531,8	-2083,7	3961,5	-1147,8	-9219,4	-9425,1	-4347,7	137,2
по великих підприємствах	...	-136,8	... ⁴	... ⁴	-682,5	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	...	-1243,2	... ⁴	... ⁴	-3187,6	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	-703,7	-717,8	-1228,7	-5349,3	-4675,5	-2887,4	-1580,0
з них по мікропідприємствах	...	-449,3	-594,7	-805,6	-2859,1	-2112,6	-1053,0	-1523,2
Освіта	84,6	99,0	135,6	138,2	82,6	105,3	102,8	159,7
по великих підприємствах	...	-	-	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	...	68,8	64,4	76,0	65,1	103,1	79,7	63,3
по малих підприємствах	...	30,2	71,2	62,2	17,5	2,2	23,1	96,4
з них по мікропідприємствах	...	11,3	17,1	17,9	-46,0	-32,9	11,5	44,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-13,7	-121,3	16,7	35,6	-1111,0	-961,1	311,7	342,4
по великих підприємствах	...	-	-	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	...	-55,2	18,7	33,7	-848,8	-707,7	260,9	193,9
по малих підприємствах	...	-66,1	-2,0	1,9	-262,2	-253,4	50,8	148,5
з них по мікропідприємствах	...	-26,2	-24,6	-24,2	-131,5	-164,4	-32,3	-47,1

Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-1760,4	-1632,1	-2259,1	-1177,9	-2911,4	-3489,2	-1512,8	-2184,2
по великих підприємствах ⁴	-400,7	-307,3	-269,0	-1134,1	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах ⁴	-1154,6	-572,3	-652,8	-1451,3	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	-198,4	-703,8	-298,3	-1989,6	-903,8	-933,2	-559,0
з них по мікропідприємствах	...	-88,1	-81,4	-91,8	-382,3	-324,3	-233,7	-133,1
Надання інших видів послуг	35,3	38,0	-21,2	-23,7	-16,1	293,5	229,2	74,9
по великих підприємствах	...	-	-	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	...	67,0	-4,4	-17,1	71,6	265,9	75,6	-40,8
по малих підприємствах	...	-29,0	-16,8	-6,6	-87,7	27,6	153,6	115,7
з них по мікропідприємствах	...	-3,9	-50,5	-3,7	-83,8	-5,1	73,0	50,9

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.

² Дані сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

³ Дані попередні.

⁴ Дані вилучено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

113. Збиток підприємств до оподаткування за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}

(млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Усього	131890,5	133865,1	167685,0	190001,2	798001,5	736124,0	373124,3	342703,8
по великих підприємствах	...	38360,0	58162,6	58354,5	270974,8	250791,8	97443,2	110051,7
по середніх підприємствах	...	54848,8	62051,3	70909,6	302608,2	277943,2	144217,2	115496,3
по малих підприємствах	...	40656,3	47471,1	60737,1	224418,5	207389,0	131463,9	117155,8
з них по мікропідприємствах	...	20882,0	26232,1	37384,5	119664,5	91070,7	72602,9	61728,2
Сільське, лісове та рибне господарство	4555,8	4807,0	6418,4	10702,0	30493,6	25742,6	12832,7	13444,0
по великих підприємствах	...	22,1	16,9	817,0	3862,8	785,2	–	170,6
по середніх підприємствах	...	3264,5	3725,1	6054,6	17147,0	15381,8	7200,2	6586,0
по малих підприємствах	...	1520,4	2676,4	3830,4	9483,8	9575,6	5632,5	6687,4
з них по мікропідприємствах	...	703,9	1336,1	1556,9	3655,0	2957,2	2603,8	2416,9
Промисловість	36704,8	47240,6	63056,3	62320,1	242667,3	271676,8	149044,9	142456,7
по великих підприємствах	...	27694,4	42065,8	38858,0	134948,2	170194,2	79374,4	65346,9
по середніх підприємствах	...	15463,4	16133,5	18195,4	91147,7	86947,7	60855,8	60352,6
по малих підприємствах	...	4082,8	4857,0	5266,7	16571,4	14534,9	8814,7	16757,2
з них по мікропідприємствах	...	1489,1	1851,5	2449,8	6399,2	4097,1	3902,3	6379,2
Будівництво	9061,1	8984,4	8908,6	10811,2	33584,1	30722,2	17789,5	14114,1
по великих підприємствах	...	301,9	–	189,1	11,2	668,3	... ⁴	144,2
по середніх підприємствах	...	4051,5	3045,9	3577,0	9690,2	7105,5	... ⁴	3132,5
по малих підприємствах	...	4631,0	5862,7	7045,1	23882,7	22948,4	13953,9	10837,4
з них по мікропідприємствах	...	2751,7	3868,7	4190,3	16098,6	12357,4	7946,1	7138,6
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	27083,9	26243,7	33680,2	41828,5	162495,7	137462,7	67141,1	51093,9
по великих підприємствах	...	3943,6	4338,3	3153,0	31485,0	31215,6	12487,2	9080,9
по середніх підприємствах	...	11426,9	16892,3	20503,1	72692,9	58270,4	24648,6	16568,0
по малих підприємствах	...	10873,2	12449,6	18172,4	58317,8	47976,7	30005,3	25445,0
з них по мікропідприємствах	...	6313,4	8106,8	12886,0	33226,0	24648,3	18541,7	13422,1
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	5225,2	6832,5	6210,3	8242,8	32479,2	37015,5	15458,3	44617,8
по великих підприємствах	...	2895,6	1609,0	2438,6	4221,2	5229,8	2612,7	32052,3
по середніх підприємствах	...	2238,9	2889,5	4159,7	16334,1	20372,8	8900,0	5538,1
по малих підприємствах	...	1698,0	1711,8	1644,5	11923,9	11412,9	3945,6	7027,4
з них по мікропідприємствах	...	780,0	687,2	781,3	2872,4	3045,2	2122,3	5094,8

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Тимчасове розміщення й організація харчування	1007,7	1190,7	1493,8	1807,0	6949,2	7865,8	3625,6	2326,9
по великих підприємствах		
по середніх підприємствах		
по малих підприємствах	...	582,1	615,3	622,3	1725,2	2685,1	1432,3	919,5
з них по мікропідприємствах	...	247,5	219,2	271,0	790,4	1808,8	630,6	442,1
Інформація та телекомунікації	4048,6	5310,7	5325,4	4834,9	26630,4	22223,9	8252,1	7521,2
по великих підприємствах	...	1520,1	461,2	1075,1	8618,5	10508,3	1980,7	1661,5
по середніх підприємствах	...	2584,2	3606,6	2113,2	12825,2	8068,4	4024,2	3737,4
по малих підприємствах	...	1206,4	1257,6	1646,6	5186,7	3647,2	2247,2	2122,3
з них по мікропідприємствах	...	491,7	508,4	865,3	2611,5	1643,6	1360,7	1001,6
Фінансова та страхова діяльність	4365,0	4603,2	6986,9	7783,0	26073,9	24029,5	13905,7	9000,7
по великих підприємствах	...	10,2	233,8	35,7	
по середніх підприємствах	...	2850,1	4623,9	3840,1	2179,7	
по малих підприємствах	...	1742,9	2129,2	3907,2	8225,5	9684,0	8140,3	6821,0
з них по мікропідприємствах	...	1006,4	1356,3	2224,5	4014,0	3978,3	5723,0	3353,9
Операції з нерухомим майном	10965,2	16513,7	15135,0	15981,1	110879,5	102801,0	55076,4	32021,3
по великих підприємствах	16,0	45,4	
по середніх підприємствах	4674,1	5657,9	
по малих підприємствах	...	9190,4	10444,9	10277,8	61683,9	53452,5	36143,5	22503,4
з них по мікропідприємствах	...	4246,0	5437,4	6840,6	31981,7	22619,3	18248,1	12952,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	23271,8	5857,6	14180,1	19763,0	107831,2	57987,3	16934,7	15955,2
по великих підприємствах	...	479,2	8897,0	11289,7	84472,2	27815,0
по середніх підприємствах	...	2356,9	2571,8	3195,0	5396,4	7037,4
по малих підприємствах	...	3021,5	2711,3	5278,3	17962,6	23134,9	14051,5	11823,0
з них по мікропідприємствах	...	1778,4	1584,5	3727,0	13791,4	10251,7	8889,4	6189,0

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	3055,4	3735,0	3172,0	3652,7	11765,6	13222,9	9401,7	6355,4
по великих підприємствах	...	137,1	... ⁴	... ⁴	727,1	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	...	2078,1	... ⁴	... ⁴	4333,2	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	1519,8	1688,9	2374,0	6705,3	6632,5	5520,2	4871,0
з них по мікропідприємствах	...	840,2	987,5	1313,6	3426,5	2930,6	2119,3	2797,9
Освіта	71,2	93,3	58,1	60,6	132,2	120,4	139,1	116,9
по великих підприємствах	...	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	...	27,5	23,5	6,5	17,0	6,7	15,3	20,2
по малих підприємствах	...	65,8	34,6	54,1	115,2	113,7	123,8	96,7
з них по мікропідприємствах	...	26,6	18,5	22,8	75,4	78,7	57,4	58,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	316,4	399,4	288,6	361,2	1488,5	1508,8	601,9	739,2
по великих підприємствах	...	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	...	221,5	153,5	188,4	1056,4	998,0	276,2	405,4
по малих підприємствах	...	177,9	135,1	172,8	432,1	510,8	325,7	333,8
з них по мікропідприємствах	...	59,3	60,6	77,5	186,9	227,5	112,9	142,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1996,5	1934,1	2583,1	1735,0	4327,2	3598,2	2818,5	2762,0
по великих підприємствах ⁴	486,5	385,5	1434,1	1136,6	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах ⁴	1348,7	989,6	854,0	1484,5	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	244,7	747,9	359,9	2039,1	977,1	1052,6	811,1
з них по мікропідприємствах	...	108,6	108,3	134,6	412,3	361,5	291,3	274,5
Надання інших видів послуг	161,9	119,2	188,2	118,1	203,9	146,4	102,1	178,5
по великих підприємствах	...	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	...	19,8	39,4	33,1	40,6	43,7	27,3	78,9
по малих підприємствах	...	99,4	148,8	85,0	163,3	102,7	74,8	99,6
з них по мікропідприємствах	...	39,2	101,1	43,3	123,2	65,5	54,0	64,5

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.

² Дані сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

³ Дані попередні.

⁴ Дані вилучено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

114. Частка підприємств, які одержали збиток до оподаткування, за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}

(до загальної кількості підприємств відповідного виду економічної діяльності (=100%); %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Усього	40,8	34,6	35,3	33,9	33,7	26,3	26,6	27,2
по великих підприємствах	...	31,1	30,1	31,4	48,2	44,3	34,2	26,7
по середніх підприємствах	...	33,4	33,5	34,8	37,4	28,9	23,9	23,3
по малих підприємствах	...	34,7	35,4	33,8	33,5	26,1	26,7	27,3
з них по мікропідприємствах	...	34,6	35,6	33,7	33,1	26,4	27,7	28,2
Сільське, лісове та рибне господарство	29,8	16,7	21,2	19,3	15,8	11,5	12,2	13,8
по великих підприємствах	...	5,9	4,0	14,8	21,4	17,9	–	9,5
по середніх підприємствах	...	12,7	18,0	22,4	15,1	8,5	10,3	11,6
по малих підприємствах	...	17,1	21,5	19,2	15,8	11,7	12,3	13,9
з них по мікропідприємствах	...	17,0	21,3	18,6	15,7	11,9	12,6	14,0
Промисловість	41,1	37,1	37,3	36,5	36,7	27,1	27,2	28,4
по великих підприємствах	...	31,4	30,6	35,0	51,0	52,2	41,8	27,8
по середніх підприємствах	...	39,6	38,0	39,2	42,0	33,3	29,0	26,7
по малих підприємствах	...	36,7	37,3	36,1	35,9	26,3	26,8	28,6
з них по мікропідприємствах	...	36,2	37,3	35,9	35,7	26,9	29,0	30,7
Будівництво	44,5	39,1	39,3	37,6	37,3	28,9	29,2	28,6
по великих підприємствах	...	30,0	–	15,4	50,0	20,0	... ⁴	25,0
по середніх підприємствах	...	40,5	38,8	36,2	40,7	27,7	... ⁴	20,1
по малих підприємствах	...	39,1	39,3	37,6	37,1	29,0	29,5	28,9
з них по мікропідприємствах	...	39,3	40,1	38,1	37,3	30,0	31,9	31,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	37,4	33,1	33,9	32,8	33,3	23,9	24,2	24,9
по великих підприємствах	...	31,0	34,5	26,1	49,2	42,1	31,0	26,4
по середніх підприємствах	...	31,5	31,4	30,3	39,7	28,6	20,0	20,5
по малих підприємствах	...	33,2	34,0	32,9	33,1	23,8	24,4	25,0
з них по мікропідприємствах	...	33,7	34,8	33,4	33,1	24,2	25,3	26,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	45,2	36,5	38,0	36,8	37,3	29,1	28,3	28,6
по великих підприємствах	...	24,2	22,2	27,0	28,6	18,8	14,3	35,0
по середніх підприємствах	...	41,6	41,5	44,2	49,2	37,8	32,9	35,7
по малих підприємствах	...	36,0	37,7	36,2	36,4	28,4	27,9	28,0
з них по мікропідприємствах	...	35,2	36,8	35,4	34,9	28,6	29,0	28,9

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Тимчасове розміщення й організація харчування	42,4	39,1	40,9	40,8	40,5	28,1	28,3	30,4
по великих підприємствах ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	39,0	40,9	40,6	40,0	27,7	28,1	30,3
з них по мікропідприємствах	...	38,0	39,8	38,7	37,8	27,1	28,7	30,6
Інформація та телекомунікації	40,8	38,8	36,5	36,8	35,2	29,0	31,3	31,7
по великих підприємствах	...	58,3	46,2	50,0	50,0	50,0	33,3	33,3
по середніх підприємствах	...	38,0	36,2	37,8	42,2	35,1	31,5	24,8
по малих підприємствах	...	38,8	36,5	36,7	35,0	28,8	31,3	31,8
з них по мікропідприємствах	...	38,5	37,3	36,5	34,7	29,0	31,8	32,5
Фінансова та страхова діяльність	41,8	41,1	40,7	40,4	38,5	36,6	37,0	36,7
по великих підприємствах	...	37,5	27,3	25,0	... ⁴	... ⁴	... ⁴	—
по середніх підприємствах	...	30,3	26,3	31,1	... ⁴	... ⁴	... ⁴	20,8
по малих підприємствах	...	42,1	42,5	41,2	39,4	37,2	38,0	37,8
з них по мікропідприємствах	...	43,4	44,2	41,8	40,9	37,9	40,2	39,6
Операції з нерухомим майном	50,0	45,7	44,7	42,5	43,9	39,4	39,9	38,3
по великих підприємствах ⁴	33,3	66,7	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах ⁴	47,9	48,9	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	45,6	44,6	42,4	43,8	39,1	39,9	38,3
з них по мікропідприємствах	...	45,2	44,6	42,4	43,3	38,8	40,0	38,5
Професійна, наукова та технічна діяльність	42,3	36,9	37,9	36,7	36,7	30,4	31,5	31,4
по великих підприємствах	...	25,0	33,3	33,3	66,7	100,0	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	...	30,8	28,6	31,7	35,4	32,3	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	37,1	38,2	36,9	36,7	30,3	31,6	31,7
з них по мікропідприємствах	...	37,0	38,6	36,8	36,4	30,3	32,3	32,0
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
	44,1	38,6	39,4	35,7	37,3	30,7	30,0	31,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування								
по великих підприємствах	...	66,7	... ⁴	... ⁴	66,7	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	...	37,5	... ⁴	... ⁴	41,0	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	38,7	39,3	35,4	37,0	30,3	30,4	31,8
з них по мікропідприємствах	...	39,1	40,1	35,8	37,2	30,6	31,8	32,7
Освіта	36,1	31,9	31,7	30,3	33,0	28,5	32,4	34,1

по великих підприємствах	...	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	...	19,2	28,2	23,8	29,3	18,9	19,2	33,3
по малих підприємствах	...	32,4	31,9	30,5	33,1	28,5	32,8	34,1
з них по мікропідприємствах	...	32,4	33,4	31,0	33,7	29,2	34,8	34,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	39,0	38,4	37,2	35,2	35,3	30,2	30,4	34,3
по великих підприємствах	...	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	...	30,7	22,7	27,0	33,5	26,2	16,9	23,1
по малих підприємствах	...	38,8	38,1	35,6	35,4	30,6	31,5	35,2
з них по мікропідприємствах	...	38,9	39,1	36,2	34,1	30,7	33,8	37,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	49,0	43,3	45,9	43,1	44,4	37,4	38,5	39,0
по великих підприємствах	33,3	33,3	75,0	66,7
по середніх підприємствах	51,2	55,6	62,0	53,0
по малих підприємствах	...	42,4	45,5	42,4	43,4	36,1	37,7	38,9
з них по мікропідприємствах	...	40,6	42,6	39,6	40,3	33,8	38,0	39,3
Надання інших видів послуг	37,7	33,5	36,2	31,6	34,5	27,5	27,7	31,3
по великих підприємствах	...	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	...	27,8	31,0	31,4	31,8	37,5	15,9	35,0
по малих підприємствах	...	33,6	36,2	31,6	34,5	27,6	27,9	31,3
з них по мікропідприємствах	...	33,1	35,1	30,9	33,5	27,3	28,7	31,5

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.

² Дані сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

³ Дані попередні.

⁴ Дані вилучено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

115. Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}

(%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Усього	4,1	5,9	5,0	3,9	-4,1	1,0	7,4	8,9
по великих підприємствах	...	6,1	5,1	5,0	0,7	4,0	8,8	11,3
по середніх підприємствах	...	6,1	5,0	3,1	-3,6	0,0	6,9	7,4
по малих підприємствах	...	4,3	4,2	2,7	-17,9	-4,2	5,2	6,6
з них по мікропідприємствах	...	0,9	-0,1	-1,2	-30,1	-8,2	-0,4	2,6
Сільське, лісове та рибне господарство	23,3	23,3	22,1	11,4	20,6	41,7	32,4	22,7
по великих підприємствах	...	30,6	30,0	20,0	23,8	54,9	29,3	25,2
по середніх підприємствах	...	21,0	19,9	8,4	20,8	37,9	30,4	21,2
по малих підприємствах	...	25,9	23,2	13,1	18,5	41,2	37,2	24,2
з них по мікропідприємствах	...	23,5	19,7	13,3	14,4	35,6	33,0	23,8
Промисловість	3,6	4,7	3,3	3,1	1,6	0,9	4,2	6,6
по великих підприємствах	...	5,7	3,9	4,1	5,0	1,3	5,5	10,0
по середніх підприємствах	...	2,7	2,4	1,6	-2,5	0,5	2,6	3,3
по малих підприємствах	...	1,6	0,7	0,4	-7,3	-1,3	2,9	1,7
з них по мікропідприємствах	...	-0,3	-2,8	-3,7	-17,7	-3,4	-2,2	-3,9
Будівництво	-1,5	0,3	-0,2	0,0	5,8	-7,6	-0,4	1,8
по великих підприємствах	...	2,1	7,2	7,1	8,0	3,5	...	3,2
по середніх підприємствах	...	-0,1	-0,3	-0,8	29,0	-3,8	...	4,0
по малих підприємствах	...	0,4	-1,8	-0,8	-21,6	-14,2	-3,1	-0,2
з них по мікропідприємствах	...	-2,9	-7,5	-3,1	-38,4	-18,4	-5,1	-2,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	9,8	15,2	12,3	10,1	-12,8	-0,9	15,8	19,4
по великих підприємствах	...	12,1	11,6	14,1	-1,0	2,4	17,4	18,9
по середніх підприємствах	...	18,6	14,4	9,2	-12,1	-2,5	18,3	22,3
по малих підприємствах	...	12,0	8,5	5,7	-30,3	-8,7	9,5	15,4
з них по мікропідприємствах	...	4,8	-1,0	-3,7	-44,3	-13,4	-1,0	11,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,4	6,1	5,4	3,6	-1,7	1,1	5,1	-0,9
по великих підприємствах	...	8,3	6,7	4,5	7,9	9,1	4,3	-5,1
по середніх підприємствах	...	3,8	4,4	2,7	-5,6	-3,4	7,5	6,3
по малих підприємствах	...	1,4	1,9	1,9	-18,8	-11,2	1,7	-2,0
з них по мікропідприємствах	...	2,2	2,5	1,1	-10,1	-6,1	-1,4	-12,4

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Тимчасове розміщення й організація харчування	-1,4	0,4	-0,8	-2,8	-25,8	-17,3	-0,8	7,3
по великих підприємствах ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	-2,9	-3,1	-4,9	-16,6	-12,7	-2,6	-1,4
з них по мікропідприємствах	...	-5,2	-6,1	-8,3	-26,6	-22,7	-6,4	-4,2
Інформація та телекомунікації	7,5	7,6	10,5	11,8	-1,6	0,5	8,5	13,6
по великих підприємствах	...	16,5	28,0	25,9	15,9	5,7	15,4	34,4
по середніх підприємствах	...	1,5	-3,6	2,0	-13,5	-3,2	7,2	7,3
по малих підприємствах	...	0,8	1,0	1,0	-8,1	-1,7	2,0	3,8
з них по мікропідприємствах	...	0,5	0,8	-0,8	-10,4	-2,6	0,2	3,9
Фінансова та страхова діяльність	3,5	6,2	6,1	5,8	-15,2	-8,9	-4,8	2,2
по великих підприємствах	...	-1,7	-0,9	-2,7	... ⁴	... ⁴	... ⁴	-
по середніх підприємствах	...	7,0	6,4	6,6	... ⁴	... ⁴	... ⁴	2,2
по малих підприємствах	...	1,1	4,9	3,5	-20,2	-19,0	-7,9	2,0
з них по мікропідприємствах	...	-19,8	-12,0	-11,0	-36,7	-32,4	-30,9	-15,4
Операції з нерухомим майном	0,3	-3,7	3,0	3,3	-46,9	-33,4	-8,1	7,4
по великих підприємствах ⁴	29,1	19,0	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах ⁴	2,4	3,5	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	-1,5	2,2	2,2	-47,0	-30,5	-15,1	0,2
з них по мікропідприємствах	...	-5,0	-2,8	-5,1	-54,0	-30,8	-15,9	-3,5
Професійна, наукова та технічна діяльність	-6,6	0,4	0,3	-1,3	-29,1	-1,1	17,6	19,2
по великих підприємствах	...	-0,2	-0,7	-4,1	-39,9	4,6	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	...	3,1	1,7	1,7	-2,2	-2,9	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	-1,2	1,7	1,7	-16,7	-10,1	-1,8	0,9
з них по мікропідприємствах	...	-4,1	0,7	2,3	-26,0	-7,5	-5,1	0,1

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ³
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-3,5	-2,6	-4,0	-4,2	-13,6	-11,9	-3,9	3,3
по великих підприємствах	...	-5,2	... ⁴	... ⁴	-8,8	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	...	-3,4	... ⁴	... ⁴	-10,8	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	-1,2	-1,0	-4,2	-19,6	-11,6	-3,3	4,2
з них по мікропідприємствах	...	-3,8	-5,0	-7,8	-25,2	-9,2	-3,0	2,4
Освіта	6,5	7,6	8,5	8,6	5,5	5,7	5,6	4,6
по великих підприємствах	...	-	-	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	...	9,9	9,9	11,6	12,7	11,7	10,6	4,0
по малих підприємствах	...	5,0	7,3	6,6	0,7	-8,9	2,0	5,0
з них по мікропідприємствах	...	9,0	7,2	7,5	-8,5	-1,5	2,0	5,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,1	2,1	2,4	3,8	-3,7	-0,6	4,5	3,3
по великих підприємствах	...	-	-	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	...	2,2	2,5	4,7	-3,3	0,5	4,7	2,6
по малих підприємствах	...	1,8	2,4	1,9	-4,7	-3,3	3,8	4,9
з них по мікропідприємствах	...	-2,0	-0,9	-0,1	-4,8	-10,1	-1,3	0,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-27,6	-24,9	-17,8	-7,6	-11,8	-25,3	-16,5	-15,2
по великих підприємствах ⁴	-14,1	-2,9	-13,8	-17,1	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах ⁴	-19,9	-9,2	-3,8	-36,1	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	...	-11,1	-19,7	-13,0	-45,5	-23,5	-14,7	-10,2
з них по мікропідприємствах	...	-14,5	-9,1	-7,3	-29,1	-20,3	-9,7	1,5
Надання інших видів послуг	4,7	3,3	2,6	-1,1	-1,0	7,3	5,1	0,6
по великих підприємствах	...	-	-	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	...	6,5	1,2	-4,3	3,3	13,9	2,8	-4,5
по малих підприємствах	...	0,9	3,5	0,6	-4,3	1,2	6,5	3,6
з них по мікропідприємствах	...	1,5	2,8	-0,2	-8,7	-1,3	6,3	3,6

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків і бюджетних установ.

² Дані сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

³ Дані попередні.

⁴ Дані вилучено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

116. Чисельність населення

(за оцінкою на 1 січня)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	2018 ¹
Наявне населення, млн	43,6	43,4	43,3	43,2	43,1	42,9	42,8	42,6	42,4
міське	29,9	29,8	29,8	29,8	29,8	29,7	29,6	29,5	29,4
сільське	13,7	13,6	13,5	13,4	13,3	13,2	13,2	13,1	13,0
% до всього населення									
міське	68,6	68,7	68,8	68,9	69,0	69,1	69,2	69,2	69,3
сільське	31,4	31,3	31,2	31,1	31,0	30,9	30,8	30,8	30,7
Постійне населення, млн	43,4	43,3	43,1	43,0	42,9	42,8	42,6	42,4	42,2
чоловіки	20,0	20,0	19,9	19,9	19,8	19,8	19,7	19,6	19,5
жінки	23,4	23,3	23,2	23,1	23,1	23,0	22,9	22,8	22,7
% до всього населення									
чоловіки	46,1	46,1	46,2	46,2	46,3	46,3	46,3	46,3	46,3
жінки	53,9	53,9	53,8	53,8	53,7	53,7	53,7	53,7	53,7

¹ Розрахунки (оцінки) чисельності населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання.

117. Розподіл постійного населення за окремими віковими групами по регіонах

(за оцінкою на 1 січня)

	2010				2011				2012			
	усе населення, осіб	у тому числі у віці, років			усе населення, осіб	у тому числі у віці, років			усе населення, осіб	у тому числі у віці, років		
		0-15	16-59	60 і старше		0-15	16-59	60 і старше		0-15	16-59	60 і старше
Україна	43447549	6637231	27810955	8999363	43264562	6625613	27586261	9052688	43119758	6636724	27353281	9129753
Автономна Республіка Крим	1956550	293117	1271160	392273	1954759	296508	1259714	398537	1954253	301429	1247507	405317
Вінницька	1643523	264688	1005575	373260	1634116	262177	999785	372154	1627102	260328	994842	371932
Волинська	1033937	205728	645096	183113	1034421	206190	644960	183271	1035870	207455	644393	184022
Дніпропетровська	3352172	484608	2158780	708784	3333195	485519	2134141	713535	3316990	488939	2109582	718469
Донецька	4453855	581615	2872074	1000166	4420126	580206	2829818	1010102	4390293	582024	2787494	1020775
Житомирська	1286618	217975	792367	276276	1279777	215707	788891	275179	1273968	214693	783881	275394
Закарпатська	1241995	249476	797468	195051	1244517	250457	796211	197849	1247926	251822	795551	200553
Запорізька	1810875	253337	1170463	387075	1800526	252983	1156819	390724	1790879	253795	1142048	395036
Івано-Франківська	1377990	250666	871367	255957	1377040	248558	871764	256718	1377402	247041	871570	258791
Київська	1715985	265411	1092005	358569	1711870	266249	1087050	358571	1713779	268748	1084056	360975
Кіровоградська	1011367	154366	626383	230618	1003572	152609	620482	230481	996005	151225	613683	231097
Луганська	2307020	294933	1503281	508806	2286674	293356	1482149	511169	2268079	293745	1459349	514985
Львівська	2531247	428068	1619220	483959	2526378	425047	1617028	484303	2522568	422855	1612295	487418
Миколаївська	1188801	184191	766970	237640	1182567	183220	758950	240397	1177508	182813	751282	243413
Одеська	2379962	377271	1539254	463437	2377610	380227	1526574	470809	2377237	384620	1514840	477777
Полтавська	1491729	210999	939144	341586	1479913	208989	929683	341241	1469357	207354	920632	341371
Рівненська	1150564	237892	718048	194624	1151466	238318	718259	194889	1153196	239703	717674	195819
Сумська	1170125	160099	747157	262869	1159352	157824	738070	263458	1150141	156074	728969	265098
Тернопільська	1085614	185606	676095	223913	1080876	183452	674655	222769	1077180	181542	673050	222588
Харківська	2753453	359073	1815250	579130	2739472	360098	1794402	584972	2726544	361974	1772492	592078
Херсонська	1091999	174409	702189	215401	1086805	173791	695478	217536	1081935	172998	689152	219785
Хмельницька	1330794	215286	822237	293271	1323763	213420	818171	292172	1317008	211849	812745	292414
Черкаська	1291589	188057	800940	302592	1281755	185605	793895	302255	1273674	183772	786303	303599
Чернівецька	901306	162257	570454	168595	901212	161353	570301	169558	902199	160968	570380	170851
Чернігівська	1101205	151225	674579	275401	1089667	149390	666961	273316	1079967	148623	658887	272457
м. Київ	2743824	379995	1884559	479270	2757892	390868	1871764	495260	2772951	401764	1858131	513056
м. Севастополь ¹	378493	52241	246451	79801	378858	53548	244104	81206	379271	54979	241425	82867

	2013				2014			
	усе населення, осіб	у тому числі у віці, років			усе населення, осіб	у тому числі у віці, років		
		0-15	16-59	60 і старше		0-15	16-59	60 і старше
Україна	43034796	6682217	27148985	9203594	42903483	6744688	26912835	9245960
Автономна Республіка Крим	1956422	308421	1234532	413469	1958504	316122	1221882	420500
Вінницька	1619953	259494	988025	372434	1611177	259044	981350	370783
Волинська	1037230	209501	643633	184096	1038575	211569	643343	183663
Дніпропетровська	3304486	495549	2085262	723675	3289122	503009	2058698	727415
Донецька	4362557	585324	2746011	1031222	4330997	590528	2701405	1039064
Житомирська	1269672	214799	779552	275321	1263281	215273	773692	274316
Закарпатська	1251560	254347	794342	202871	1254017	257243	792603	204171
Запорізька	1784454	256086	1127937	400431	1775044	258627	1111338	405079
Івано-Франківська	1379062	246777	871835	260450	1379370	247427	871523	260420
Київська	1716273	272746	1080845	362682	1719699	278365	1078112	363222
Кіровоградська	988756	151176	606352	231228	981150	151681	598856	230613
Луганська	2251954	295531	1436545	519878	2234876	297965	1413429	523482
Львівська	2522332	423008	1609229	490095	2520066	425032	1603654	491380
Миколаївська	1172766	183541	743032	246193	1167657	184714	734457	248486
Одеська	2384100	390862	1509500	483738	2385433	397681	1499048	488704
Полтавська	1459983	207119	911638	341226	1450367	207549	903018	339800
Рівненська	1155808	242427	717400	195981	1157791	244662	717262	195867
Сумська	1141057	155467	719406	266184	1130765	155128	709671	265966
Тернопільська	1074076	180486	671418	222172	1070076	179717	669123	221236
Харківська	2728783	365747	1764008	599028	2721606	371102	1746498	604006
Херсонська	1076800	173699	680798	222303	1071135	174575	672033	224527
Хмельницька	1310801	211114	806965	292722	1303829	211739	800115	291975
Черкаська	1265259	182527	778543	304189	1256328	181733	771393	303202
Чернівецька	904098	161370	570471	172257	905443	162331	570588	172524
Чернігівська	1069260	147862	649739	271659	1058284	147646	640858	269780
м. Київ	2803716	415658	1856499	531559	2827395	430348	1850768	546279
м. Севастополь ¹	381474	57085	239391	84998	383907	59278	237797	86832

	2015 ²				2016 ²			
	усе населення, осіб	у тому числі у віці, років			усе населення, осіб	у тому числі у віці, років		
		0-15	16-59	60 і старше		0-15	16-59	60 і старше
Україна	42759661	6815959	26613272	9330430	42590879	6856311	26317358	9417210
Автономна Республіка Крим
Вінницька	1603488	260074	973163	370251	1595078	260903	964664	369511
Волинська	1040190	213830	641625	184735	1039940	215525	638104	186311
Дніпропетровська	3273328	512405	2028445	732478	3251575	519384	1999222	732969
Донецька	4284365	590024	2646501	1047840	4252260	573357	2603968	1074935
Житомирська	1256735	216476	765851	274408	1248318	217381	756096	274841
Закарпатська	1256737	260258	788825	207654	1256325	262686	784564	209075
Запорізька	1765137	262910	1092172	410055	1752853	265767	1075858	411228
Івано-Франківська	1379827	248940	868685	262202	1379626	250379	864281	264966
Київська	1723455	286007	1072383	365065	1726456	293547	1065939	366970
Кіровоградська	974164	152945	590234	230985	966735	153523	583008	230204
Луганська	2215554	291591	1385514	538449	2200792	280291	1362100	558401
Львівська	2519429	428647	1595033	495749	2515804	432119	1583344	500341
Миколаївська	1163627	187004	725273	251350	1157492	188076	716307	253109
Одеська	2385382	405616	1484935	494831	2379229	412472	1468313	498444
Полтавська	1441137	209090	892575	339472	1431110	210701	882386	338023
Рівненська	1160091	247201	715371	197519	1160751	249319	711761	199671
Сумська	1121256	155094	699034	267128	1111064	155260	687608	268196
Тернопільська	1066685	179421	666402	220862	1062458	179134	661720	221604
Харківська	2715666	377939	1727861	609866	2702980	383343	1706761	612876
Херсонська	1066444	176285	662436	227723	1060924	177798	653761	229365
Хмельницька	1298079	213040	792543	292496	1291250	214295	783290	293665
Черкаська	1248187	182103	762204	303880	1239336	182399	753272	303665
Чернівецька	906900	163757	569206	173937	906828	164752	566996	175080
Чернігівська	1047131	147723	630656	268752	1036433	148044	620249	268140
м. Київ	2846667	447579	1836345	562743	2865262	465856	1823786	575620
м. Севастополь ¹

	2017 ²				2018 ²			
	усе населення, осіб	у тому числі у віці, років			усе населення, осіб	у тому числі у віці, років		
		0-15	16-59	60 і старше		0-15	16-59	60 і старше
Україна	42414905	6886960	25982026	9545919	42216766	6895699	25641322	9679745
Автономна Республіка Крим
Вінницька	1583272	260997	952619	369656	1568723	260195	938171	370357
Волинська	1038226	216293	633399	188534	1035729	216785	627674	191270
Дніпропетровська	3227102	524959	1964007	738136	3227831	529222	1946236	752373
Донецька	4231172	561102	2558395	1111675	4187576	546971	2499348	1141257
Житомирська	1241251	217860	747407	275984	1232008	217554	737823	276631
Закарпатська	1255944	264053	780400	211491	1255322	264980	775004	215338
Запорізька	1738699	267498	1056095	415106	1722382	267634	1036424	418324
Івано-Франківська	1377189	250474	859138	267577	1374770	250435	852145	272190
Київська	1728692	300522	1058176	369994	1748505	308655	1064080	375770
Кіровоградська	959341	153757	574770	230814	949835	153052	565582	231201
Луганська	2190693	270562	1338085	582046	2163205	259617	1302879	600709
Львівська	2515657	435656	1573137	506864	2511238	437613	1557439	516186
Миколаївська	1149411	188600	704390	256421	1140609	188535	692743	259331
Одеська	2375456	418972	1452508	503976	2372015	423678	1439018	509319
Полтавська	1418990	211280	869851	337859	1405991	211802	855910	338279
Рівненська	1161703	251295	707778	202630	1159587	252384	701129	206074
Сумська	1102337	154921	677578	269838	1092092	154161	665891	272040
Тернопільська	1055941	178459	654636	222846	1049061	177765	646271	225025
Харківська	2685552	388082	1678725	618745	2678371	390504	1663240	624627
Херсонська	1054217	178693	643553	231971	1045549	178892	632523	234134
Хмельницька	1282104	214673	772051	295380	1271246	213950	760154	297142
Черкаська	1227578	182220	741523	303835	1216734	181519	730856	304359
Чернівецька	905055	165348	563230	176477	903636	165846	559270	178520
Чернігівська	1024870	147808	608781	268281	1011536	146678	596749	268109
м. Київ	2884453	482876	1811794	589783	2893215	497272	1794763	601180
м. Севастополь ¹

¹ Включаючи м. Інкерман, смт. Кача і сільські ради, підпорядковані міській раді.

² Розрахунки (оцінки) чисельності постійного населення за віком здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання.

118. Кількість живонароджених, померлих та природний приріст (скорочення) населення

(тис.)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість живонароджених								
усього	470,3	474,9	491,4	475,1	465,9	411,8	397,0	364,0
у міських поселеннях	309,2	311,5	323,0	312,4	304,2	266,1	258,7	237,9
у сільській місцевості	161,1	163,4	168,4	162,7	161,7	145,7	138,3	126,1
Кількість померлих								
усього	664,2	631,6	630,9	630,0	632,3	594,8	583,6	574,1
у міських поселеннях	407,9	388,5	389,9	390,4	391,7	358,8	354,6	350,6
у сільській місцевості	256,3	243,1	241,0	239,6	240,6	236,0	229,0	223,5
Природний приріст, скорочення (–) населення								
усього	–193,9	–156,7	–139,5	–154,9	–166,4	–183,0	–186,6	–210,1
у міських поселеннях	–98,7	–77,0	–66,9	–78,0	–87,5	–92,7	–95,9	–112,7
у сільській місцевості	–95,2	–79,7	–72,6	–76,9	–78,9	–90,3	–90,7	–97,4

119. Міграційний рух населення по регіонах

(осіб)

	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (-)	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (-)	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (-)
	2010			2011			2012		
Україна	647927	637016	10911	636522	624617	11905	689008	634447	54561
Автономна Республіка Крим	30256	26810	3446	27822	24183	3639	30785	26373	4412
Вінницька	30682	31069	-387	31586	31118	468	30787	31118	-331
Волинська	17718	17720	-2	17253	16582	671	17074	17350	-276
Дніпропетровська	46437	46465	-28	46106	46321	-215	48580	46685	1895
Донецька	58195	59266	-1071	51535	52046	-511	54874	54953	-79
Житомирська	23543	23835	-292	22806	23352	-546	24620	23717	903
Закарпатська	8456	9288	-832	8502	8965	-463	8466	8987	-521
Запорізька	23639	23453	186	23124	23936	-812	24218	23119	1099
Івано-Франківська	17170	16942	228	16913	16391	522	17629	16269	1360
Київська	27815	23261	4554	35030	26357	8673	37210	28521	8689
Кіровоградська	17114	17788	-674	15590	17038	-1448	16676	18433	-1757
Луганська	32535	34929	-2394	30882	33541	-2659	32172	33724	-1552
Львівська	31857	32733	-876	30172	31724	-1552	32787	31576	1211
Миколаївська	15354	15719	-365	14777	15424	-647	15308	16288	-980
Одеська	37958	32856	5102	36650	32560	4090	42765	32638	10127
Полтавська	25189	25142	47	23873	24212	-339	23946	23732	214
Рівненська	19551	20726	-1175	18460	20259	-1799	19585	20987	-1402
Сумська	21385	22372	-987	19935	20786	-851	20317	21492	-1175
Тернопільська	14217	15211	-994	13817	14648	-831	14523	14991	-468
Харківська	44096	42257	1839	41790	40956	834	56305	41180	15125
Херсонська	15063	16213	-1150	14790	15917	-1127	14001	15875	-1874
Хмельницька	23065	23668	-603	23401	24532	-1131	23885	24611	-726
Черкаська	21205	21681	-476	21823	21529	294	21328	21874	-546
Чернівецька	10805	10170	635	10682	9784	898	11638	10010	1628
Чернігівська	18286	18271	15	17968	17623	345	17097	17818	-721
м. Київ	46592	35981	10611	49057	39016	10041	63217	38499	24718
м. Севастополь ¹	5266	3490	1776	5053	3501	1552	6433	3562	2871

	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (-)	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (-)
	2013			2014 ²		
Україна	639199	615638	23561	542506	519914	22592
Автономна Республіка Крим	30129	25073	5056
Вінницька	28986	29746	-760	25802	25471	331
Волинська	16025	15714	311	14299	13604	695
Дніпропетровська	45896	46253	-357	39234	38803	431
Донецька	50938	54187	-3249	28925	39602	-10677
Житомирська	21491	22024	-533	18034	18510	-476
Закарпатська	6837	8070	-1233	6592	7441	-849
Запорізька	22435	23481	-1046	19012	19859	-847
Івано-Франківська	17340	16390	950	15054	13813	1241
Київська	37345	27232	10113	33389	22269	11120
Кіровоградська	15816	17471	-1655	14464	15310	-846
Луганська	30599	32386	-1787	11478	19598	-8120
Львівська	30516	30658	-142	28130	26587	1543
Миколаївська	14863	15662	-799	14545	13901	644
Одеська	37144	31363	5781	31709	27070	4639
Полтавська	24979	24533	446	22961	21911	1050
Рівненська	18773	19679	-906	18897	19052	-155
Сумська	18234	19718	-1484	17175	17576	-401
Тернопільська	12996	14121	-1125	13156	13084	72
Харківська	49103	43515	5588	44136	35875	8261
Херсонська	13014	14931	-1917	13401	14259	-858
Хмельницька	22096	23035	-939	20550	20523	27
Черкаська	19889	20443	-554	17660	17352	308
Чернівецька	11969	10569	1400	10949	9552	1397
Чернігівська	15305	16224	-919	13602	13983	-381
м. Київ	56610	38233	18377	49352	34909	14443
м. Севастополь ¹	6614	3318	3296

	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (-)	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (-)
	2015			2016		
Україна	533278	519045	14233	256808	246188	10620
Автономна Республіка Крим
Вінницька	27829	27143	686	5608	8113	-2505
Волинська	16253	16134	119	4523	5778	-1255
Дніпропетровська	37594	38945	-1351	11437	13783	-2346
Донецька	16662	25901	-9239	5775	9376	-3601
Житомирська	19783	21063	-1280	12813	12754	59
Закарпатська	6103	7754	-1651	3311	4293	-982
Запорізька	17890	18687	-797	3893	5582	-1689
Івано-Франківська	18873	16972	1901	9191	9067	124
Київська	35554	24329	11225	25078	13676	11402
Кіровоградська	14898	15586	-688	8398	8374	24
Луганська	5974	11608	-5634	1470	3957	-2487
Львівська	31499	30164	1335	31031	26049	4982
Миколаївська	14023	13817	206	6067	7508	-1441
Одеська	25781	24795	986	17896	14516	3380
Полтавська	23735	22745	990	12591	12750	-159
Рівненська	19812	20594	-782	7629	7882	-253
Сумська	18334	19308	-974	15099	13947	1152
Тернопільська	15263	15013	250	3393	4930	-1537
Харківська	40549	35568	4981	17915	17118	797
Херсонська	12646	12947	-301	3061	4095	-1034
Хмельницька	22350	22524	-174	5717	7623	-1906
Черкаська	18680	18868	-188	5072	7145	-2073
Чернівецька	10548	9552	996	2777	3263	-486
Чернігівська	16538	16383	155	7092	7926	-834
м. Київ	46107	32645	13462	29971	16683	13288
м. Севастополь ¹

	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (-)
		2017	
Україна	442287	430290	11997
Автономна Республіка Крим
Вінницька	7036	11661	-4625
Волинська	8673	9496	-823
Дніпропетровська	51190	27059	24131
Донецька	7842	31710	-23868
Житомирська	14212	15100	-888
Закарпатська	6013	6110	-97
Запорізька	7731	10445	-2714
Івано-Франківська	15180	13719	1461
Київська	54935	24258	30677
Кіровоградська	10952	12609	-1657
Луганська	2715	21862	-19147
Львівська	29097	26431	2666
Миколаївська	8205	10095	-1890
Одеська	25150	20425	4725
Полтавська	19972	20627	-655
Рівненська	15214	17041	-1827
Сумська	16399	17130	-731
Тернопільська	7403	8758	-1355
Харківська	55076	43007	12069
Херсонська	4927	7674	-2747
Хмельницька	7760	10542	-2782
Черкаська	16034	16484	-450
Чернівецька	5833	5469	364
Чернігівська	8581	10632	-2051
м. Київ	36157	31946	4211
м. Севастополь ¹

¹ Включаючи м. Інкерман, смт. Кача і сільські ради, підпорядковані міській раді.

120. Середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні

(років)

	Обидві статі	Чоловіки	Жінки
2010	70,28	65,22	75,20
2011	71,02	66,00	75,88
2012	71,13	66,09	76,00
2013	71,35	66,32	76,21
2014 ¹	71,37	66,25	76,37
2015 ¹	71,38	66,37	76,25
2016 ¹	71,68	66,73	76,46

¹ Розрахунок здійснено без урахування даних по Донецькій і Луганській областях.

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ, СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

121. Доходи і витрати населення України

(млн грн)

	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ^{1,2}	2016 ^{1,2}	2017 ^{1,2,3}
Доходи	1052997	1210853	1394132	1478073	1516768	1772016	2051331	2579147
заробітна плата	430988	507633	584705	604514	615022	709590	898326	1200156
прибуток і змішаний дохід	153360	192145	215636	233817	254307	323506	378213	433924
доходи від власності (одержані)	65059	65198	77727	84833	85114	80035	75452	73702
соціальні допомоги й інші одержані поточні трансферти	403590	445877	516064	554909	562325	658885	699340	871365
Витрати й заощадження	1052997	1210853	1394132	1478073	1516768	1772016	2051331	2579147
придбання товарів і послуг	795589	977854	1133811	1241550	1316757	1568173	1840262	2337594
доходи від власності (сплачені)	27848	28139	18294	20808	23495	18583	15564	18725
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	69040	80452	92616	102397	145736	154187	182914	239642
нагромадження нефінансових активів	17831	-465	-4022	2733	2912	-2117	-5481	-5295
приріст фінансових активів	142689	124873	153433	110585	27868	33190	18072	-11519
Наявний дохід	811040	945601	1099623	1160414	1151656	1362599	1582293	1944250

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

² Оновлені дані у зв'язку з переглядом даних платіжного балансу НБУ.

³ Дані попередні.

122. Доходи населення по регіонах

(млн грн)

	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ^{1,2}	2016 ^{1,2}	2017 ^{1,2,3}
Україна	1052997	1210853	1394132	1478073	1516768	1772016	2051331	2579147
Автономна Республіка Крим	39393	45562	51759	57324
Вінницька	33602	38990	44265	46157	49418	60923	71888	91131
Волинська	19137	22584	25741	26907	27986	34064	40792	52560
Дніпропетровська	88922	101868	118823	124594	136810	166076	188816	237631
Донецька	118223	135599	158003	166366	142745	117471	117735	143745
Житомирська	26124	30069	34110	34947	36814	45053	53684	68891
Закарпатська	20841	24446	28028	29102	29988	37182	44137	55810
Запорізька	45779	52272	59191	62671	68327	81737	96695	118821
Івано-Франківська	26504	31224	36186	37310	37848	47152	56418	71229
Київська	42732	48990	55941	58894	63342	76150	90505	116572
Кіровоградська	20213	23443	27129	27695	28901	35350	41875	53040
Луганська	51338	58619	67025	71485	56233	44157	41267	50541
Львівська	54838	63602	72828	75762	79378	97740	116285	148728
Миколаївська	26034	29800	33907	35125	36373	44275	52390	66388
Одеська	52924	61435	70429	78285	80438	101179	118472	149222
Полтавська	34462	39299	44835	46984	49928	60610	71926	90750
Рівненська	22362	26144	29557	31811	33314	40309	47356	60116
Сумська	24918	28347	32415	33469	35375	44311	52551	65663
Тернопільська	19587	22712	26102	26345	26892	33851	40277	51116
Харківська	67102	77316	88352	91333	95897	116880	135675	168964
Херсонська	20978	24096	27221	29489	30077	38233	44268	54429
Хмельницька	26987	31336	35458	36770	38853	48653	57367	71908
Черкаська	26194	29646	33484	35024	36694	44708	53496	68035
Чернівецька	16114	18682	21012	22408	22941	28316	33657	42751
Чернігівська	23179	26277	29654	30393	31998	38780	45716	57752
м. Київ	143903	164057	194436	218747	240198	288856	338083	423354
м. Севастополь	8785	10338	11973	13336

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

² Оновлені дані у зв'язку з переглядом даних платіжного балансу НБУ.

³ Дані попередні.

123. Найвний дохід населення

(млн грн)

	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ^{1,2}	2016 ^{1,2}	2017 ^{1,2,3}
Україна	811040	945601	1099623	1160414	1151656	1362599	1582293	1944250
Автономна Республіка Крим	30409	35793	40757	44816
Вінницька	26364	31265	35441	37323	37812	47609	55761	69221
Волинська	14840	17289	19546	20609	20985	26049	31267	39580
Дніпропетровська	69394	80888	95349	99995	105223	127830	143861	175159
Донецька	94860	109968	128767	135362	113343	91388	89036	105336
Житомирська	20231	23884	27057	27405	27831	34799	41026	51644
Закарпатська	15825	18738	21534	22512	21840	28282	33812	41885
Запорізька	36530	42550	48482	50545	53449	63841	75910	91286
Івано-Франківська	20716	24471	27825	29003	28139	36689	43807	54218
Київська	33558	38703	45673	47216	49133	58767	69552	87779
Кіровоградська	15632	18151	20529	21485	21605	26750	31746	39283
Луганська	41080	47648	54405	57527	44124	34594	30348	35927
Львівська	42064	48833	55878	58762	59887	74919	89517	111891
Миколаївська	20161	23664	26900	27948	27362	34075	40363	50241
Одеська	38896	45704	53154	61265	58096	77509	93463	115600
Полтавська	26873	31010	35380	37118	38078	46203	54362	66861
Рівненська	16855	19984	22950	24507	25266	31021	36374	45169
Сумська	19692	22667	25920	26812	27007	34189	40014	48729
Тернопільська	15020	17697	20025	20424	19718	25670	29954	37176
Харківська	50962	59886	68226	71530	71841	87736	103509	126220
Херсонська	16233	19169	21551	23362	22183	29695	34913	42307
Хмельницька	20995	24800	28437	29865	29585	38015	44362	54199
Черкаська	20347	23379	26376	27353	27329	33642	39992	49754
Чернівецька	12211	14470	16409	17646	16798	21773	25780	32125
Чернігівська	18354	21283	24664	25306	24509	29871	34534	42424
м. Київ	103347	119500	149145	159534	180513	221683	269030	330236
м. Севастополь	6500	7589	8864	10227

¹Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

² Оновлені дані у зв'язку з переглядом даних платіжного балансу НБУ.

³ Дані попередні.

124. Наявний дохід на одну особу

(грн)

	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ^{1,2}	2016 ^{1,2}	2017 ^{1,2,3}
Україна	18633,6	21807,2	25426,6	26899,6	26782,1	31803,1	37079,9	45762,7
Автономна Республіка Крим	15480,0	18231,0	20751,0	22793,2
Вінницька	16018,0	19090,8	21734,9	23000,6	23421,7	29637,1	34931,4	43725,0
Волинська	14311,9	16657,7	18806,9	19804,9	20137,2	24979,9	30012,5	38068,7
Дніпропетровська	20739,4	24302,4	28771,6	30300,6	32036,2	39142,0	44365,9	54215,4
Донецька	21317,3	24890,3	29336,6	31048,5	26234,4	21346,4	20927,0	24947,5
Житомирська	15775,9	18716,4	21288,0	21652,1	22102,1	27801,4	32979,1	41786,6
Закарпатська	12699,6	15002,4	17191,4	17929,3	17358,1	22456,7	26856,2	33281,7
Запорізька	20221,4	23684,9	27107,6	28388,1	30181,8	36277,4	43461,6	52726,9
Івано-Франківська	15009,4	17732,6	20148,4	20987,8	20356,7	26540,1	31718,9	39325,5
Київська	19513,9	22520,1	26541,7	27390,6	28443,3	33955,6	40126,9	50320,5
Кіровоградська	15417,7	18039,2	20553,7	21671,4	21954,1	27382,5	32744,7	40877,2
Луганська	17850,0	20879,9	24024,1	25590,3	19788,3	15633,6	13792,7	16468,2
Львівська	16513,8	19204,4	21992,3	23138,3	23595,2	29542,2	35325,0	44194,2
Миколаївська	16993,4	20040,7	22878,0	23868,8	23458,5	29342,1	34970,5	43851,8
Одеська	16275,2	19135,0	22224,4	25571,8	24242,0	32384,5	39132,1	48473,7
Полтавська	17990,9	20917,4	24027,2	25371,2	26195,7	31996,5	37938,4	47075,3
Рівненська	14629,8	17326,2	19859,8	21165,0	21781,0	26707,7	31294,8	38881,8
Сумська	16875,5	19592,9	22582,3	23558,6	23938,1	30572,3	36084,4	44323,3
Тернопільська	13824,2	16351,3	18560,6	18993,8	18400,5	24040,1	28194,7	35211,2
Харківська	18450,5	21787,8	24870,0	26098,2	26274,0	32197,9	38196,6	46789,7
Херсонська	14881,7	17654,3	19939,9	21724,0	20727,9	27880,0	32967,9	40242,6
Хмельницька	15781,0	18738,2	21590,6	22789,0	22686,1	29291,9	34394,5	42349,6
Черкаська	15769,2	18246,3	20717,9	21633,2	21760,5	26969,7	32327,2	40589,0
Чернівецька	13503,3	15992,5	18107,5	19438,2	18475,6	23929,0	28360,8	35403,4
Чернігівська	16625,0	19465,0	22769,6	23599,7	23093,4	28440,4	33231,3	41320,7
м. Київ	37012,7	42576,7	52708,9	55841,6	62715,1	76513,7	92253,6	112704,7
м. Севастополь	17078,3	19918,6	23186,0	26584,4

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

² Оновлені дані у зв'язку з переглядом даних платіжного балансу НБУ.

³ Дані попередні.

125. Витрати населення по регіонах

(млн грн)

	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ^{1,2}	2016 ^{1,2}	2017 ^{1,2,3}
Україна	892477	1086145	1244721	1364755	1485988	1740943	2038740	2595961
Автономна Республіка Крим	37517	46054	52904	53692
Вінницька	27011	32700	37026	41067	48855	59478	71565	91054
Волинська	17001	21054	24069	27002	31909	40405	45749	58839
Дніпропетровська	69969	86445	100213	109127	127486	154424	179697	231254
Донецька	88747	108271	126366	139958	108762	74873	85268	109462
Житомирська	20394	25491	28748	31826	37002	45869	54892	70809
Закарпатська	18477	22276	25040	27141	32057	39856	47061	60058
Запорізька	37439	46648	52260	56055	64637	77780	92181	117908
Івано-Франківська	21879	27221	31263	36009	42692	51418	60988	78154
Київська	34187	42503	48365	56520	66904	87615	100922	127692
Кіровоградська	16157	19941	23017	24702	28863	36240	44138	56485
Луганська	37278	46388	53270	61201	36432	22942	27847	35447
Львівська	45017	55882	64438	68075	77102	98334	118391	151540
Миколаївська	21568	26203	29640	32612	37524	45466	54197	68521
Одеська	55519	68738	79024	86222	98609	118280	140752	177542
Полтавська	26319	31783	36457	39017	45428	56545	66889	84815
Рівненська	18310	22962	25980	28093	32735	40141	47146	60115
Сумська	18181	22468	25676	27555	32620	39483	47901	61463
Тернопільська	15659	19742	22515	23867	28275	34589	41463	53131
Харківська	64711	79520	90573	97863	114267	139652	161225	202982
Херсонська	17930	21883	24832	27304	33119	41563	49162	62370
Хмельницька	21732	26530	29260	31131	36880	44720	54318	69234
Черкаська	22213	27463	31174	33864	38942	46780	55925	71179
Чернівецька	14132	17396	19295	20567	24640	30190	35738	45167
Чернігівська	17757	22039	24253	26541	31237	38209	46324	59470
м. Київ	144890	164898	191967	211436	229011	276091	309001	391270
м. Севастополь	9314	11131	12959	14020

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

² Оновлені дані у зв'язку з переглядом даних платіжного балансу НБУ.

³ Дані попередні.

126. Витрати населення на одну особу

(грн)

	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ^{1,2}	2016 ^{1,2}	2017 ^{1,2,3}
Україна	20504,6	25048,4	28781,7	31636,4	34557,1	40633,6	47776,4	61102,3
Автономна Республіка Крим	19098,5	23457,4	26935,5	27307,5
Вінницька	16411,1	19967,0	22707,0	25307,8	30262,0	37025,6	44831,8	57516,3
Волинська	16396,0	20285,2	23158,9	25948,5	30619,9	38746,6	43913,4	56592,3
Дніпропетровська	20911,2	25971,9	30239,3	33067,8	38814,4	47285,2	55417,6	71577,9
Донецька	19943,6	24506,2	28789,6	32102,7	25174,1	17488,8	20041,4	25924,7
Житомирська	15903,0	19975,7	22618,4	25145,0	29385,3	36645,4	44125,4	57293,5
Закарпатська	14827,9	17835,1	19990,4	21616,0	25478,5	31646,8	37379,7	47721,9
Запорізька	20724,6	25966,0	29220,0	31482,7	36499,5	44198,2	52777,4	68103,7
Івано-Франківська	15852,1	19725,4	22637,9	26057,6	30884,8	37194,7	44159,0	56686,7
Київська	19879,6	24731,2	28106,1	32788,0	38731,0	50624,0	58225,4	73201,1
Кіровоградська	15935,5	19818,1	23044,7	24916,3	29329,3	37096,9	45526,6	58777,3
Луганська	16198,0	20327,8	23522,9	27224,6	16338,7	10367,9	12656,0	16248,2
Львівська	17673,1	21976,6	25361,3	26805,4	30377,8	38775,2	46719,2	59854,6
Миколаївська	18179,4	22190,9	25208,4	27852,1	32170,8	39151,0	46956,3	59807,1
Одеська	23230,7	28778,7	33040,9	35988,8	41147,1	49419,2	58931,5	74447,3
Полтавська	17620,0	21438,8	24758,6	26669,2	31252,1	39158,6	46680,9	59716,3
Рівненська	15892,7	19908,1	22481,8	24262,0	28219,8	34559,6	40562,7	51747,4
Сумська	15580,6	19420,9	22369,8	24211,4	28913,3	35306,3	43196,9	55905,9
Тернопільська	14412,3	18240,8	20868,5	22195,7	26385,8	32392,8	39027,7	50323,0
Харківська	23428,2	28931,1	33016,1	35706,0	41790,2	51250,3	59494,8	75245,4
Херсонська	16437,5	20153,8	22975,6	25389,6	30946,6	39022,6	46423,0	59326,5
Хмельницька	16334,9	20045,3	22215,5	23755,1	28280,0	34458,3	42113,5	54097,5
Черкаська	17215,4	21433,7	24486,7	26782,7	31007,2	37502,0	45206,5	58067,4
Чернівецька	15627,6	19226,3	21292,2	22655,9	27100,7	33179,5	39315,7	49776,3
Чернігівська	16084,2	20156,4	22390,1	24751,5	29432,8	36379,1	44576,6	57923,4
м. Київ	51891,0	58751,6	67842,5	74008,9	79564,7	95292,5	105960,2	133534,7
м. Севастополь	24471,9	29215,2	33897,5	36444,0

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

² Оновлені дані у зв'язку з переглядом даних платіжного балансу НБУ.

³ Дані попередні.

127. Структура доходів і витрат населення України

(%)

	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ^{1,2}	2016 ^{1,2}	2017 ^{1,2,3}
Доходи	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
заробітна плата	40,9	41,9	41,9	41,0	40,5	40,0	43,8	46,5
прибуток і змішаний дохід	14,6	15,9	15,5	15,8	16,8	18,3	18,4	16,8
доходи від власності (одержані)	6,2	5,4	5,6	5,7	5,6	4,5	3,7	2,9
соціальні допомоги й інші одержані поточні трансферти	38,3	36,8	37,0	37,5	37,1	37,2	34,1	33,8
Витрати й заощадження	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
придбання товарів і послуг	75,5	80,8	81,4	84,0	86,9	88,5	89,7	90,6
доходи від власності (сплачені)	2,6	2,3	1,3	1,4	1,5	1,0	0,8	0,7
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	6,6	6,6	6,6	6,9	9,6	8,7	8,9	9,3
нагромадження нефінансових активів	1,7	0,0	-0,3	0,2	0,2	-0,1	-0,3	-0,2
приріст фінансових активів	13,6	10,3	11,0	7,5	1,8	1,9	0,9	-0,4

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

² Оновлені дані у зв'язку з переглядом даних платіжного балансу НБУ.

³ Дані попередні.

128. Середньомісячна номінальна та реальна заробітна плата у 2017 р.¹

	Номінальна заробітна плата, грн	% до відповідного періоду 2016	
		номінальна заробітна плата	реальна заробітна плата
Січень	6008	137,7	121,4
Лютий	6209	135,4	118,0
Березень	6752	137,2	118,7
Квітень	6659	136,0	120,7
Травень	6840	137,2	120,4
Червень	7360	137,9	118,9
Липень	7339	136,6	117,2
Серпень	7114	136,8	117,2
Вересень	7351	137,2	117,3
Жовтень	7377	137,9	119,9
Листопад	7479	138,3	121,4
Грудень	8777	135,5	118,9

	У розрахунку на одного штатного працівника		
	грн	% до	
		2016	середнього рівня по економіці
Усього	7104	137,1	100,0
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	6057	144,4	85,3
Промисловість	7631	129,3	107,4
у тому числі			
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	9704	130,7	136,6
переробна промисловість	7299	131,7	102,7
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	8493	122,8	119,6
водопостачання; каналізація, поводження з відходами	5199	128,7	73,2
Будівництво	6251	132,1	88,0
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	7631	131,3	107,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	7688	132,3	108,2
Тимчасове розміщування й організація харчування	4988	142,3	70,2
Інформація та телекомунікації	12018	126,1	169,2
Фінансова та страхова діяльність	12865	125,8	181,1
Операції з нерухомим майном	5947	123,8	83,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	10039	124,6	141,3
з неї наукові дослідження та розробки	8212	134,2	115,6
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	5578	139,6	78,5
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	9372	157,4	131,9
Освіта	5857	155,4	82,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4977	146,4	70,1
з них охорона здоров'я	5023	146,2	70,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	6608	136,4	93,0
з них			
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	5774	150,9	81,3
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	5464	147,5	76,9
Надання інших видів послуг	6536	141,6	92,0

¹ Дані наведено по юридичних особах та відокремлених підрозділах юридичних осіб із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

129. Середньомісячна номінальна заробітна плата за видами економічної діяльності^{1*}

(у розрахунку на одного штатного працівника; грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	7104
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1467	1852	2094	2344	2556	3309	4195	6057
Промисловість	2578	3119	3497	3774	3988	4789	5902	7631
у тому числі								
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	3570	4417	4923	5289	5445	6164	7426	9704
переробна промисловість	2288	2771	3097	3311	3570	4477	5543	7299
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3043	3609	4134	4524	4885	5462	6918	8493
водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1971	2285	2525	2770	2967	3498	4039	5199
Будівництво	1777	2294	2543	2727	2860	3551	4731	6251
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1898	2371	2739	3049	3439	4692	5808	7631
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2648	3061	3405	3582	3768	4653	5810	7688
Тимчасове розміщування й організація харчування	1424	1750	2020	2195	2261	2786	3505	4988
Інформація та телекомунікації	3185	3705	4360	4659	5176	7111	9530	12018
Фінансова та страхова діяльність	4695	5433	6077	6326	7020	8603	10227	12865
Операції з нерухомим майном	1864	2184	2384	2786	3090	3659	4804	5947
Професійна, наукова та технічна діяльність	2914	3575	4287	4505	5290	6736	8060	10039
з неї наукові дослідження та розробки	2901	3296	3805	4059	4268	4972	6119	8212
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1826	2162	2298	2546	2601	3114	3995	5578
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2735	3049	3432	3719	3817	4381	5953	9372
Освіта	1884	2077	2532	2696	2745	3132	3769	5857
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1616	1762	2186	2351	2441	2829	3400	4977
з них охорона здоров'я	1624	1768	2204	2374	2463	2853	3435	5023
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2129	2394	3017	3343	3626	4134	4844	6608
з них								
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	1905	2096	2611	2934	2841	3150	3828	5774
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	1912	2124	2579	2737	2769	3049	3705	5464
Надання інших видів послуг	1742	2062	2601	2738	3361	3634	4615	6536

¹ Дані наведено по юридичних особах та відокремлених підрозділах юридичних осіб із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

130. Середньомісячна номінальна заробітна плата по регіонах^{1,*}

(у розрахунку на одного штатного працівника; грн)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	7104
Автономна Республіка Крим	1991	2 295	2 654	2 850
Вінницька	1782	2074	2432	2651	2810	3396	4189	6121
Волинська	1692	1994	2339	2580	2721	3291	4047	5849
Дніпропетровська	2369	2790	3138	3336	3641	4366	5075	6939
Донецька	2549	3063	3496	3755	3858	4980	5989	7764
Житомирська	1785	2071	2369	2561	2763	3271	4000	5836
Закарпатська	1846	2069	2351	2553	2744	3381	4298	6355
Запорізька	2187	2607	2927	3142	3432	4200	5080	6863
Івано-Франківська	1927	2213	2539	2679	2875	3402	4202	6074
Київська	2295	2761	3157	3351	3489	4153	5229	7188
Кіровоградська	1815	2114	2428	2608	2789	3282	3974	5792
Луганська	2271	2742	3090	3337	3377	3427	4637	5862
Львівська	1941	2244	2578	2789	2961	3646	4559	6391
Миколаївська	2122	2448	2822	3094	3344	3984	4887	6709
Одеська	2046	2387	2700	2947	3129	3897	4809	6542
Полтавська	2102	2481	2850	2988	3179	3783	4621	6551
Рівненська	1960	2211	2575	2844	3033	3573	4364	6013
Сумська	1866	2177	2503	2702	2877	3449	4131	5946
Тернопільська	1659	1871	2185	2359	2527	2994	3695	5554
Харківська	2060	2407	2753	2975	3143	3697	4448	6244
Херсонська	1733	1970	2269	2464	2617	3123	4046	5842
Хмельницька	1786	2075	2425	2641	2878	3371	4043	5938
Черкаська	1835	2155	2508	2682	2829	3360	4148	6042
Чернівецька	1772	1985	2329	2484	2578	3050	3828	5621
Чернігівська	1711	1974	2308	2504	2690	3295	4002	5636
м. Київ	3431	4012	4607	5007	5376	6732	8648	11135
м. Севастополь	2167	2476	2891	3114

¹ Дані наведено по юридичних особах та відокремлених підрозділах юридичних осіб із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

131. Індекси реальної заробітної плати по регіонах^{1,*}

(до попереднього року, %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8	109,0	119,1
Автономна Республіка Крим	108,9	105,2	116,1	110,0
Вінницька	111,9	110,2	118,0	110,0	94,9	81,3	111,9	128,7
Волинська	114,5	110,2	117,9	111,0	93,5	78,9	109,0	125,5
Дніпропетровська	112,8	108,7	112,0	106,7	97,1	78,8	102,3	119,1
Донецька	112,1	110,9	112,2	106,3	89,4	89,6	103,5	111,2
Житомирська	111,0	107,4	115,1	109,6	95,7	76,9	109,6	126,6
Закарпатська	109,0	105,7	114,2	109,4	95,6	80,0	112,6	129,2
Запорізька	110,2	110,0	112,0	108,1	96,6	80,8	107,3	116,8
Івано-Франківська	112,6	108,0	114,9	106,6	95,2	77,7	109,7	126,1
Київська	108,5	113,3	114,4	107,2	91,8	78,0	112,1	119,5
Кіровоградська	111,0	108,1	115,3	109,0	94,8	78,8	107,1	125,6
Луганська	113,8	110,1	111,7	107,6	86,4	71,7	118,0	111,7
Львівська	108,1	106,7	114,4	109,2	93,3	79,4	110,3	123,6
Миколаївська	108,2	105,7	116,1	109,8	95,8	78,9	108,3	118,4
Одеська	107,4	106,5	113,0	109,3	93,2	80,6	108,1	116,6
Полтавська	114,1	109,1	115,5	106,1	94,9	78,8	106,1	122,5
Рівненська	114,8	105,0	117,6	111,5	93,9	76,7	107,1	119,4
Сумська	107,9	108,8	115,1	109,5	94,8	78,4	104,3	124,3
Тернопільська	111,0	104,5	117,3	109,3	95,1	77,2	109,8	129,5
Харківська	107,6	108,7	114,2	109,3	93,9	77,3	106,2	119,6
Херсонська	107,9	104,3	115,3	109,4	94,5	78,3	112,7	123,3
Хмельницька	111,7	107,6	116,6	109,6	96,8	77,8	106,9	128,0
Черкаська	113,1	109,5	116,0	107,9	93,7	78,2	109,7	124,8
Чернівецька	111,5	105,9	118,0	108,0	93,2	78,1	112,1	129,1
Чернігівська	111,1	105,7	118,4	110,0	94,9	78,7	107,0	122,0
м. Київ	105,2	106,3	112,5	107,8	94,5	84,2	114,3	111,3
м. Севастополь	106,8	102,8	114,9	108,0

¹ Дані наведено по юридичних особах та відокремлених підрозділах юридичних осіб із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

132. Загальна заборгованість населенню із заробітної плати та соціальних виплат*

(на кінець звітного періоду;
% до відповідної дати попереднього року)

	Усього		У тому числі						У тому числі									
			заробітна плата		грошове забезпечення військово-службовців		пенсії та цільова грошова допомога		стипендії та грошове забезпечення студентів, курсантів та учнів		допомога по безробіттю		заборгованість потерпілим на виробництві		допомога за рахунок коштів соціального страхування		окремі види соціальної допомоги	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
2010	1161	82	1139	82	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22	85	-	-
2011	930	80	915	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	68	-	-
2012	847	91	830	91	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17	113	-	-
2013	766	90	753	91	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	76	-	-
2014	2545	332	2437	324	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	108	831	-	-
2014	1363	...	1320	...	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	43	...	-	-
2015	1967	144	1881	143	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	86	200	-	-
2016	1833	93	1791	95	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	42	49	-	-
2017	2390	130	2368	132	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22	51	-	-

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

133. Кількість пенсіонерів^{1*}
(за даними Пенсійного фонду України)

(на початок року)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього пенсіонерів, тис. осіб	13061	13136	12961	12858	12147	12296	11956	11725
у тому числі								
за віком	10080	10111	9987	9885	9341	9408	9116	8922
по інвалідності	1413	1446	1437	1457	1394	1400	1395	1401
у разі втрати годувальника	811	808	775	756	656	726	694	663
за вислугу років	604	630	632	639	649	660	654	646
соціальні пенсії	151	140	128	120	106	101	95	90
довічне грошове утримання суддів у відставці	1	1	1	1	1	1	3	3
Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення	302	305	301	300	284	289	282	278

¹ Кількість пенсіонерів, окрім категорій «за віком», «соціальні пенсії» та «довічне грошове утримання суддів у відставці», наведено з урахуванням пенсіонерів, яким здійснюється призначення та виплата пенсій органами Пенсійного фонду України, відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

134. Кількість пенсіонерів по регіонах^{1*}
(за даними Пенсійного фонду України)

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
на 01.01.2011 р.								
Україна	13061194	10080470	1413440	811515	604017	150716	1036	302
Автономна Республіка Крим
Вінницька	522240	403285	61708	27127	24138	5949	33	320
Волинська	286843	207350	42568	20709	12866	3337	13	277
Дніпропетровська	1033394	833027	78269	67807	43853	10358	80	310
Донецька	1429095	1102474	142263	128657	41174	14396	131	323
Житомирська	418162	305851	55328	28514	23575	4866	28	327
Закарпатська	294365	218897	35947	18472	13047	7987	15	237
Запорізька	554632	443785	51515	29071	23753	6443	65	308
Івано-Франківська	372186	281326	51013	20503	12150	7167	27	270
Київська	563100	444032	60581	27314	24920	6230	23	329
Кіровоградська	316260	248505	30260	18301	15026	4141	27	315
Луганська	749231	581758	63096	73480	24286	6539	72	328
Львівська	712557	532156	99005	44325	29251	7781	39	282
Миколаївська	346596	266336	32809	23031	20802	3585	33	293
Одеська	655782	486904	82321	37483	40988	8018	68	276
Полтавська	475727	372275	48855	24833	25281	4442	41	321
Рівненська	313627	239515	39487	18511	11771	4323	20	272
Сумська	370705	295977	32063	19630	19119	3886	30	320
Тернопільська	311694	248929	33586	15142	10184	3832	21	288
Харківська	812443	636457	83830	39443	43857	8799	57	297
Херсонська	312871	247876	28854	17883	14529	3710	19	288
Хмельницька	428587	314038	62495	25347	21708	4963	36	324
Черкаська	428074	333805	50804	20747	17481	5211	26	334
Чернівецька	240311	187230	28033	11042	10304	3683	19	267
Чернігівська	380734	288317	48749	21052	18943	3639	34	349
м. Київ	731978	560365	70001	33091	61011	7431	79	265
м. Севастополь

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
на 01.01.2012 р.								
Україна	13135600	10111046	1445634	808137	629595	139911	1277	305
Автономна Республіка Крим
Вінницька	522398	401314	63782	26468	25305	5495	34	321
Волинська	287875	208056	42501	20769	13491	3044	14	278
Дніпропетровська	1036514	834652	78967	68063	45120	9626	86	312
Донецька	1429001	1099342	141864	130657	43663	13311	164	325
Житомирська	419228	305308	57051	27931	24500	4400	38	329
Закарпатська	297061	221931	36546	17949	13362	7261	12	238
Запорізька	558803	445858	53043	29144	24552	6141	65	312
Івано-Франківська	375501	283167	52412	20164	13014	6714	30	273
Київська	568989	445241	65342	26517	26045	5812	32	332
Кіровоградська	316056	248404	30397	18067	15264	3895	29	317
Луганська	750752	579411	64530	74714	25953	6063	81	331
Львівська	719435	534149	102187	44682	31267	7109	41	285
Миколаївська	350059	268707	33738	22772	21479	3327	36	297
Одеська	660378	489667	83848	36933	42440	7419	71	278
Полтавська	476815	370861	51346	24664	25710	4183	51	325
Рівненська	317720	241768	40850	18422	12642	4017	21	276
Сумська	371383	296719	32048	19200	19822	3561	33	323
Тернопільська	312873	248787	34453	15128	10967	3519	19	290
Харківська	819004	641061	85227	38874	45552	8222	68	300
Херсонська	314801	249807	28800	17365	15337	3466	26	291
Хмельницька	430736	313637	64384	25107	22939	4632	37	327
Черкаська	430114	333031	53583	20497	18062	4911	30	338
Чернівецька	242166	188134	28953	10836	10792	3432	19	268
Чернігівська	380362	287628	48622	20717	19930	3421	44	352
м. Київ	747576	574406	71160	32497	62387	6930	196	270
м. Севастополь

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
на 01.01.2013 р.								
Україна	12960919	9987346	1436937	775394	631689	128266	1287	301
Автономна Республіка Крим
Вінницька	512647	393945	63218	25098	25332	5022	32	316
Волинська	284150	205310	42411	20065	13517	2831	16	274
Дніпропетровська	1021730	825267	77353	65018	45300	8708	84	309
Донецька	1403577	1080850	138302	127964	44155	12142	164	322
Житомирська	412178	299846	57077	26664	24551	3999	41	325
Закарпатська	293984	220152	36702	16910	13471	6735	14	235
Запорізька	553120	442082	52885	27809	24676	5604	64	310
Івано-Франківська	370942	280402	52289	18849	13209	6166	27	269
Київська	563451	441677	64672	25755	25945	5366	36	328
Кіровоградська	310460	243934	30198	17310	15380	3607	31	314
Луганська	738117	571025	63298	72023	26207	5483	81	328
Львівська	714003	529502	103313	43364	31408	6377	39	283
Миколаївська	344812	265681	33373	21272	21399	3050	37	294
Одеська	651692	483922	83099	35050	42673	6877	71	273
Полтавська	469216	364945	51143	23460	25729	3885	54	321
Рівненська	313958	239590	40357	17692	12706	3593	20	272
Сумська	366172	292698	31793	18355	20014	3280	32	321
Тернопільська	308378	245208	34433	14463	11077	3175	22	287
Харківська	808785	634435	84563	36498	45611	7608	70	296
Херсонська	310899	247632	28237	16403	15425	3175	27	289
Хмельницька	424574	307817	65378	24074	22957	4315	33	324
Черкаська	425131	327758	54945	19675	18134	4589	30	336
Чернівецька	239024	185835	29030	10113	10873	3154	19	264
Чернігівська	372873	282705	47169	19714	20078	3163	44	349
м. Київ	747046	575128	71699	31796	61862	6362	199	266
м. Севастополь

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
на 01.01.2014 р.								
Україна	12858124	9884845	1456760	756347	639242	119519	1411	300
Автономна Республіка Крим
Вінницька	505769	386840	64194	24359	25817	4521	38	314
Волинська	281715	203020	42760	19619	13648	2650	18	271
Дніпропетровська	1012004	817517	77610	62741	45976	8057	103	308
Донецька	1392403	1067159	141227	127496	45004	11346	171	321
Житомирська	407506	294967	58460	25864	24427	3747	41	323
Закарпатська	291848	218431	37259	16102	13790	6249	17	233
Запорізька	549652	439335	52867	27100	25007	5277	66	310
Івано-Франківська	368756	277789	53415	18251	13479	5791	31	267
Київська	560100	438075	65663	25062	26225	5037	38	326
Кіровоградська	306257	239779	30560	16803	15702	3371	42	312
Луганська	730291	564509	63321	70675	26677	5026	83	327
Львівська	711886	526020	105693	42486	31820	5820	47	282
Миколаївська	341765	263275	33800	20330	21489	2835	36	293
Одеська	646839	479500	83898	33881	43046	6436	78	271
Полтавська	464290	359702	52171	22815	25905	3640	57	320
Рівненська	311579	237647	40694	17055	12876	3285	22	269
Сумська	362211	289191	31789	17743	20395	3058	35	320
Тернопільська	305386	241995	35077	14054	11301	2935	24	285
Харківська	803306	629014	85131	35641	46209	7230	81	295
Херсонська	308537	246107	28014	15777	15658	2952	29	288
Хмельницька	420456	302354	67746	23185	23100	4038	33	322
Черкаська	422232	322760	57587	19110	18412	4330	33	336
Чернівецька	236719	183570	29320	9761	11060	2985	23	261
Чернігівська	367033	278286	46469	18941	20348	2943	46	347
м. Київ	749584	578003	72035	31496	61871	5960	219	265
м. Севастополь

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
на 01.01.2015 р.								
Україна	12147189	9340595	1393506	656274	649157	106324	1333	284
Автономна Республіка Крим
Вінницька	504 852	384 611	65249	23715	26 930	4 307	40	315
Волинська	281 641	202 548	43315	19320	13 961	2 478	19	271
Дніпропетровська	1 051 366	849 261	80497	64907	48 789	7 804	108	321
Донецька	836 526	646 990	82730	64889	36004	5 821	92	195
Житомирська	406 548	292 990	59837	25386	24 763	3 534	38	323
Закарпатська	292 341	218 545	37903	15535	14 515	5 826	17	233
Запорізька	618 743	495707	57281	32905	27 541	5 238	71	351
Івано-Франківська	368 883	277 566	54344	17604	13895	5 443	31	267
Київська	571 314	445 409	67697	25630	27 716	4 827	35	331
Кіровоградська	307 102	239497	31067	16725	16 570	3 202	41	315
Луганська	324 762	254 125	26484	23612	18 652	1 853	36	147
Львівська	712 724	526 144	107018	41666	32 439	5 411	46	283
Миколаївська	342 717	264 106	34299	19709	21 892	2 675	36	295
Одеська	652 087	482 971	84955	33341	44 607	6 132	81	273
Полтавська	472 192	364 731	53700	23000	27 219	3 482	60	328
Рівненська	311 348	237 652	40566	16732	13 271	3 109	18	268
Сумська	366 594	292 185	32169	17589	21 674	2 941	36	327
Тернопільська	304 312	240 296	35655	13684	11 951	2 702	24	285
Харківська	874 498	685 439	90038	41382	50 328	7 203	108	322
Херсонська	311 675	248 982	28104	15453	16 276	2 830	30	292
Хмельницька	420 929	300 477	69918	22858	23 757	3 887	32	324
Черкаська	425 856	322 834	60637	18961	19 203	4 186	35	341
Чернівецька	235 982	182 393	29924	9577	11 261	2 806	21	260
Чернігівська	367 468	278 718	46010	18467	21 451	2 775	47	351
м. Київ	784 729	606 418	74109	33627	64 492	5 852	231	276
м. Севастополь

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
на 01.01.2016 р.								
Україна	12296502	9408188	1399845	726133	660040	100889	1407	289
Автономна Республіка Крим
Вінницька	495169	372507	64269	26945	27387	4019	42	310
Волинська	278356	198022	43424	20273	14303	2314	20	268
Дніпропетровська	1029129	826545	78985	66778	49397	7311	113	317
Донецька	1005621	787151	90677	82982	38509	6195	107	236
Житомирська	400732	285130	60212	27203	24860	3288	39	321
Закарпатська	287554	213837	37631	15878	14825	5366	17	229
Запорізька	612340	488239	55876	35226	27957	4966	76	349
Івано-Франківська	365786	273672	54809	17899	14297	5076	33	265
Київська	569315	441048	67867	27659	28150	4552	39	330
Кіровоградська	300245	231369	30634	18262	16899	3037	44	311
Луганська	395853	316272	29330	30006	18273	1933	39	180
Львівська	706547	517541	107133	43857	32987	4979	50	281
Миколаївська	336447	257837	33998	20335	21755	2482	40	291
Одеська	641892	471498	84120	35743	44661	5786	84	270
Полтавська	465795	354648	53656	26537	27597	3296	61	325
Рівненська	307894	234318	39892	17029	13716	2919	20	265
Сумська	360410	283842	31800	20007	21964	2759	38	324
Тернопільська	299679	234859	35588	14448	12268	2497	19	282
Харківська	912368	713433	91556	47873	52339	7052	115	338
Херсонська	306644	243803	27246	16398	16523	2645	29	289
Хмельницька	416217	291202	70970	26154	24203	3655	33	322
Черкаська	420733	315038	62230	20076	19391	3955	43	339
Чернівецька	232963	178184	29820	10927	11389	2620	23	257
Чернігівська	359714	268997	44391	22082	21576	2619	49	347
м. Київ	789099	609196	73731	35556	64814	5568	234	275
м. Севастополь

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
на 01.01.2017 р.								
Україна	11956198	9115603	1395040	693817	654196	94867	2675	282
Автономна Республіка Крим
Вінницька	486395	364 057	64 837	26 242	27 358	3 804	97	307
Волинська	274965	194 756	43 642	19 997	14 325	2 192	53	265
Дніпропетровська	1004401	805 731	77 975	64 644	48 943	6 896	212	311
Донецька	885558	693 245	82 178	68 253	36 261	5 443	178	209
Житомирська	393772	278 501	60 687	26 838	24 572	3 099	75	317
Закарпатська	283330	210 016	37 672	15 557	15 055	5 000	30	226
Запорізька	594598	473 624	54 831	33 799	27 500	4 675	169	342
Івано-Франківська	362594	269 948	55 457	17 857	14 485	4 785	62	263
Київська	565258	436 390	68 755	27 440	28 279	4 315	79	327
Кіровоградська	293516	225 278	30 515	17 858	16 898	2 892	75	306
Луганська	370818	296 950	27 932	26 609	17 466	1 786	75	169
Львівська	700451	510 516	108 537	43 410	33 222	4 680	86	278
Миколаївська	330266	251 771	34 272	20 376	21 428	2 337	82	287
Одеська	631070	462 861	83 518	34 682	44 356	5 510	143	266
Полтавська	454045	344 123	53 451	25 861	27 402	3 093	115	320
Рівненська	304245	231 111	39 714	16 866	13 783	2 725	46	262
Сумська	352352	276 638	31 755	19 391	21 879	2 600	89	320
Тернопільська	295412	230 394	36 115	14 109	12 401	2 359	34	280
Харківська	880035	685 357	90 518	45 692	51 603	6 671	194	328
Херсонська	301369	239 486	26 959	15 776	16 576	2 501	71	286
Хмельницька	411122	284 721	73 320	25 507	24 041	3 454	79	321
Черкаська	414942	307 378	64 767	19 620	19 281	3 795	101	338
Чернівецька	229976	175 340	30 101	10 607	11 454	2 425	49	254
Чернігівська	351271	262 191	43 819	21 234	21 463	2 471	93	343

м. Київ	784437	605 220	73 713	35 592	64 165	5 359	388	272
м. Севастополь

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
на 01.01.2018 р.								
Україна	11725370	8922541	1400739	663171	646099	89712	3108	278
Автономна Республіка Крим
Вінницька	477174	357 623	65 042	23 353	27 426	3 609	121	304
Волинська	271749	191 824	44 030	19 496	14 276	2 059	64	262
Дніпропетровська	984776	790 826	76 667	62 281	48 239	6 535	228	305
Донецька	853862	670 663	80 173	64 248	33 468	5 120	190	204
Житомирська	387405	272 455	61 460	26 183	24 279	2 929	99	314
Закарпатська	280070	207 087	37 725	15 235	15 279	4 690	54	223
Запорізька	568494	452 969	53 820	31 137	26 004	4 386	178	330
Івано-Франківська	360140	266 958	56 188	17 736	14 687	4 492	79	262
Київська	562471	433 878	69 158	27 020	28 186	4 133	96	322
Кіровоградська	287346	220 421	30 386	16 912	16 795	2 750	82	303
Луганська	346844	277 170	27 058	23 842	17 011	1 671	92	160
Львівська	695247	504 942	109 988	42 637	33 211	4 368	101	277
Миколаївська	324854	247 618	34 376	19 430	21 138	2 197	95	285
Одеська	621590	455 416	83 260	33 519	43 950	5 270	175	262
Полтавська	444443	335 837	53 614	24 862	27 066	2 940	124	316
Рівненська	301091	228 521	39 600	16 497	13 852	2 569	52	260
Сумська	345430	271 004	31 686	18 515	21 683	2 434	108	316
Тернопільська	292593	226 998	37 043	13 675	12 593	2 230	54	279
Харківська	851220	661 415	89 566	42 818	50 811	6 376	234	318
Херсонська	297395	236 880	27 048	14 543	16 462	2 380	82	284
Хмельницька	407647	279 051	76 723	24 743	23 873	3 171	86	321
Черкаська	411837	300 665	69 211	19 184	19 055	3 608	114	338
Чернівецька	227424	173 166	30 294	10 105	11 537	2 268	54	252
Чернігівська	344398	256 790	43 487	20 358	21 281	2 372	110	340
м. Київ	779870	602 364	73 136	34 842	63 937	5 155	436	270
м. Севастополь

¹ Кількість пенсіонерів, окрім категорій «за віком», «соціальні пенсії» та «довічне грошове утримання суддів у відставці», наведено з урахуванням пенсіонерів, яким здійснюється призначення та виплата пенсій органами Пенсійного фонду України, відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

135. Середній розмір місячної пенсії^{1,*}
(за даними Пенсійного фонду України)

(на початок року; грн)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Середній розмір призначеної місячної пенсії усіх категорій пенсіонерів	1153,1	1254,9	1472,6	1528,3	1581,5	1699,5	1828,3	2479,2
у тому числі								
за віком	1158,7	1255,4	1468,0	1525,7	1573,0	1690,3	1808,9	2556,7
за інвалідністю	1035,4	1166,6	1361,6	1408,9	1432,1	1545,2	1705,9	2000,9
у разі втрати годувальника	942,4	1057,2	1255,8	1307,0	1433,1	1640,3	1803,0	2368,0
за вислугу років	1711,3	1788,8	2162,4	2183,3	2244,3	2282,4	2384,9	2595,2
соціальні пенсії	744,7	818,0	920,3	976,0	977,0	1099,0	1268,6	1450,6
довічне грошове утримання суддів у відставці	6251,2	7553,1	7902,0	12263,2	16302,2	16770,8	22022,1	24722,3

¹ Середній розмір призначеної місячної пенсії, окрім категорій «за віком», «соціальні пенсії» та «довічне грошове утримання суддів у відставці», наведено з урахуванням пенсіонерів, яким здійснюється призначення та виплата пенсій органами Пенсійного фонду України, відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

РИНОК ПРАЦІ

136. Населення за економічною активністю^{1,*}

(у віці 15–70 років; тис.)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Економічно активне населення	20894,1	20893,0	20851,2	20824,6	19920,9	18097,9	17955,1	17854,4
працездатного віку	19164,0	19181,7	19317,8	19399,7	19035,2	17396,0	17303,6	17193,2
старші працездатного віку	1730,1	1711,3	1533,4	1424,9	885,7	701,9	651,5	661,2
Зайняті	19180,2	19231,1	19261,4	19314,2	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4
працездатного віку	17451,5	17520,8	17728,6	17889,4	17188,1	15742,0	15626,1	15495,9
старші працездатного віку	1728,7	1710,3	1532,8	1424,8	885,2	701,2	650,8	660,5
Безробітні (за методологією МОП)	1713,9	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6	1654,7	1678,2	1698,0
працездатного віку	1712,5	1660,9	1589,2	1510,3	1847,1	1654,0	1677,5	1697,3
старші працездатного віку	1,4	1,0	0,6	0,1	0,5	0,7	0,7	0,7
Економічно неактивне населення	11945,0	11657,4	11456,9	11270,1	12023,0	10925,5	10934,1	10945,0
працездатного віку	7493,5	7239,9	7186,2	7196,5	7617,7	6920,6	7039,3	6845,8
старші працездатного віку	4451,5	4417,5	4270,7	4073,6	4405,3	4004,9	3894,8	4099,2

¹ Дані наведено за результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

137. Зайнятість населення по регіонах^{1,*}

(у віці 15–70 років)

	2010		2011		2012		2013	
	тис.	% до населення віком 15–70 років	тис.	% до населення віком 15–70 років	тис.	% до населення віком 15–70 років	тис.	% до населення віком 15–70 років
Україна	19180,2	58,4	19231,1	59,1	19261,4	59,6	19314,2	60,2
Автономна Республіка Крим	904,5	60,5	913,9	61,7	914,2	62,1	911,0	62,3
Вінницька	694,3	57,5	698,7	58,4	701,1	58,9	704,6	59,6
Волинська	433,6	58,2	440,1	59,0	442,8	59,3	445,7	59,7
Дніпропетровська	1541,9	60,3	1531,3	60,7	1528,5	61,4	1531,0	62,1
Донецька	1983,7	58,3	1995,4	59,5	1985,4	60,0	1968,1	60,3
Житомирська	560,3	59,5	553,5	59,2	550,3	59,3	552,3	59,9
Закарпатська	531,8	57,7	522,7	56,6	530,8	57,5	541,2	58,6
Запорізька	825,7	59,5	827,4	60,4	821,2	60,6	821,9	61,3
Івано-Франківська	530,3	52,3	529,7	52,2	548,5	54,1	562,7	55,4
Київська	757,9	58,6	754,4	58,8	757,5	59,2	758,4	59,5
Кіровоградська	431,2	56,9	433,1	57,8	433,7	58,6	434,0	59,5
Луганська	1015,4	57,1	1002,2	57,3	1008,6	58,5	1011,7	59,4
Львівська	1096,7	58,0	1100,7	58,3	1099,9	58,4	1104,7	58,8
Миколаївська	536,7	59,1	537,5	59,8	533,7	59,9	534,5	60,6
Одеська	1044,5	57,5	1048,5	58,1	1060,4	59,2	1064,5	59,6
Полтавська	644,8	57,3	654,2	58,8	652,7	59,3	648,3	59,4
Рівненська	471,2	56,7	489,2	58,8	492,5	59,2	494,9	59,6
Сумська	497,0	56,0	518,9	59,2	519,6	59,9	515,9	60,1
Тернопільська	431,3	54,2	433,6	54,6	439,4	55,5	442,9	56,2
Харківська	1267,3	59,3	1279,0	60,6	1280,6	61,2	1282,8	61,5
Херсонська	488,8	58,9	480,7	58,5	477,7	58,7	480,2	59,6
Хмельницька	580,6	59,1	572,2	58,7	571,3	59,0	573,7	59,7
Черкаська	564,9	58,4	566,4	59,3	562,7	59,4	562,1	59,9
Чернівецька	382,4	57,4	385,4	57,7	387,2	57,9	391,6	58,7
Чернігівська	480,1	59,2	475,3	59,5	475,5	60,1	473,4	60,6
м. Київ	1387,8	63,6	1401,0	64,4	1399,8	64,5	1413,1	64,9
м. Севастополь	181,3	62,0	179,2	61,9	178,7	62,2	178,9	62,5

	2014		2015		2016		2017	
	тис.	% до населення віком 15–70 років	тис.	% до населення віком 15–70 років	тис.	% до населення віком 15–70 років	тис.	% до населення віком 15–70 років
Україна	18073,3	56,6	16443,2	56,7	16276,9	56,3	16156,4	56,1
Автономна Республіка Крим
Вінницька	661,6	56,3	674,9	57,7	658,8	56,6	640,9	55,3
Волинська	410,5	54,9	397,3	53,1	382,1	51,0	366,0	48,8
Дніпропетровська	1472,8	60,2	1479,6	60,9	1425,4	59,1	1390,9	58,0
Донецька	1752,4	54,2	756,3	50,3	748,4	50,0	734,3	49,4
Житомирська	514,8	56,1	506,6	55,5	507,6	55,9	510,6	56,4
Закарпатська	521,4	56,4	519,3	56,2	505,5	54,8	496,3	53,8
Запорізька	773,5	58,2	745,1	56,4	734,9	56,0	719,7	55,2
Івано-Франківська	547,8	53,9	558,3	54,8	556,9	54,7	559,0	55,0
Київська	724,3	56,9	739,9	58,1	736,3	57,8	741,1	58,0
Кіровоградська	391,1	54,2	386,8	54,0	375,7	52,9	376,8	53,3
Луганська	877,6	52,0	306,3	54,6	298,5	55,6	292,1	54,7
Львівська	1038,2	55,3	1042,0	55,5	1047,0	55,9	1050,8	56,2
Миколаївська	501,5	57,3	508,7	58,4	498,1	57,5	489,7	56,8
Одеська	1009,4	56,7	1016,2	57,3	1000,6	56,7	986,6	56,1
Полтавська	602,9	55,7	583,6	54,2	570,4	53,3	575,0	54,0
Рівненська	476,0	57,2	487,7	58,5	474,2	56,9	460,2	55,1
Сумська	481,4	56,6	470,5	55,6	478,5	56,8	481,4	57,4
Тернопільська	416,0	52,9	406,2	51,6	407,6	52,0	399,1	51,0
Харківська	1225,3	59,0	1230,8	59,3	1236,6	59,7	1247,1	60,6
Херсонська	450,2	56,4	445,8	56,1	441,0	55,8	442,2	56,2
Хмельницька	521,9	54,7	500,5	52,6	510,1	53,9	516,0	54,7
Черкаська	524,5	56,3	523,5	56,5	517,5	56,2	518,4	56,7
Чернівецька	370,6	55,5	367,2	54,9	376,1	56,2	379,3	56,6
Чернігівська	439,5	56,8	432,3	56,2	424,8	55,6	426,1	56,1
м. Київ	1368,1	62,6	1357,8	62,0	1364,3	62,3	1356,8	61,8
м. Севастополь

¹ Дані наведено за результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності. *Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

138. Безробіття населення (за методологією МОП) по регіонах^{1*}

(у віці 15–70 років)

	2010		2011		2012		2013	
	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років
Україна	1713,9	8,2	1661,9	8,0	1589,8	7,6	1510,4	7,3
Автономна Республіка Крим	60,2	6,2	58,9	6,1	56,1	5,8	55,2	5,7
Вінницька	76,9	10,0	75,2	9,7	67,3	8,8	64,4	8,4
Волинська	40,5	8,5	39,9	8,3	39,0	8,1	37,9	7,8
Дніпропетровська	117,7	7,1	112,3	6,8	108,5	6,6	106,8	6,5
Донецька	182,9	8,4	177,7	8,2	171,8	8,0	165,6	7,8
Житомирська	60,8	9,8	61,4	10,0	58,9	9,7	56,8	9,3
Закарпатська	50,4	8,7	55,2	9,6	50,6	8,7	45,6	7,8
Запорізька	66,9	7,5	64,5	7,2	61,4	7,0	57,7	6,6
Івано-Франківська	47,5	8,2	50,5	8,7	46,9	7,9	43,8	7,2
Київська	59,7	7,3	54,1	6,7	50,8	6,3	49,4	6,1
Кіровоградська	42,3	8,9	40,9	8,6	40,0	8,4	37,0	7,9
Луганська	78,7	7,2	70,3	6,6	68,5	6,4	66,3	6,2
Львівська	93,3	7,8	92,1	7,7	89,1	7,5	84,3	7,1
Миколаївська	49,4	8,4	47,4	8,1	45,6	7,9	42,6	7,4
Одеська	68,0	6,1	66,7	6,0	65,6	5,8	59,5	5,3
Полтавська	69,2	9,7	66,0	9,2	61,2	8,6	57,7	8,2
Рівненська	60,8	11,4	56,8	10,4	53,3	9,8	51,4	9,4
Сумська	59,2	10,6	52,0	9,1	49,0	8,6	42,8	7,7
Тернопільська	50,8	10,5	50,2	10,4	48,0	9,8	46,2	9,4
Харківська	97,9	7,2	96,2	7,0	93,0	6,8	87,8	6,4
Херсонська	46,1	8,6	47,8	9,0	45,7	8,7	44,4	8,5
Хмельницька	54,9	8,6	55,4	8,8	53,7	8,6	49,9	8,0
Черкаська	62,4	9,9	57,7	9,2	55,8	9,0	55,2	8,9
Чернівецька	35,6	8,5	34,2	8,2	33,5	8,0	31,4	7,4
Чернігівська	56,1	10,5	54,9	10,4	51,6	9,8	48,4	9,3
м. Київ	85,9	5,8	82,5	5,6	81,0	5,5	77,5	5,2
м. Севастополь	11,5	6,0	11,9	6,2	11,3	5,9	10,9	5,7

	2014		2015		2016		2017	
	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років
Україна	1847,6	9,3	1654,7	9,1	1678,2	9,3	1698,0	9,5
Автономна Республіка Крим
Вінницька	77,6	10,5	66,3	8,9	71,0	9,7	76,5	10,7
Волинська	44,9	9,9	43,1	9,8	49,7	11,5	52,1	12,5
Дніпропетровська	128,9	8,0	115,3	7,2	121,7	7,9	129,2	8,5
Донецька	216,4	11,0	121,4	13,8	122,9	14,1	125,3	14,6
Житомирська	66,6	11,5	64,6	11,3	63,7	11,2	62,0	10,8
Закарпатська	53,1	9,2	52,5	9,2	56,3	10,0	58,2	10,5
Запорізька	71,3	8,4	80,4	9,7	81,4	10,0	86,2	10,7
Івано-Франківська	48,1	8,1	51,2	8,4	53,5	8,8	51,9	8,5
Київська	62,6	8,0	50,7	6,4	53,5	6,8	51,9	6,5
Кіровоградська	49,2	11,2	49,8	11,4	53,1	12,4	52,6	12,2
Луганська	112,7	11,4	56,4	15,6	57,0	16,0	58,3	16,6
Львівська	97,2	8,6	92,7	8,2	87,9	7,7	85,8	7,5
Миколаївська	50,1	9,1	49,5	8,9	53,3	9,7	56,3	10,3
Одеська	72,5	6,7	70,1	6,5	72,5	6,8	77,2	7,3
Полтавська	78,3	11,5	80,7	12,1	82,6	12,6	78,3	12,0
Рівненська	56,7	10,6	53,7	9,9	56,3	10,6	60,1	11,6
Сумська	50,6	9,5	52,8	10,1	48,8	9,3	48,0	9,1
Тернопільська	53,1	11,3	54,1	11,8	52,8	11,5	53,9	11,9
Харківська	103,5	7,8	93,4	7,1	84,6	6,4	80,4	6,1
Херсонська	49,6	9,9	50,8	10,2	55,9	11,2	55,0	11,1
Хмельницька	54,0	9,4	56,6	10,2	53,0	9,4	50,2	8,9
Черкаська	59,8	10,2	56,7	9,8	59,8	10,4	59,2	10,2
Чернівецька	36,8	9,0	37,7	9,3	35,7	8,7	34,8	8,4
Чернігівська	55,3	11,2	51,6	10,7	53,9	11,3	53,5	11,2
м. Київ	98,7	6,7	102,6	7,0	97,3	6,7	101,1	6,9
м. Севастополь

¹ Дані наведено за результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

139. Кількість зареєстрованих безробітних по регіонах*

(на кінець року; тис. осіб)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	524,1	460,9	486,7	469,0	512,2	490,8	390,8	354,4
Автономна Республіка Крим	19,4	20,5	18,7	17,3
Вінницька	28,8	25,6	27,5	26,7	26,5	28,1	24,2	20,3
Волинська	13,5	10,8	11,9	11,1	11,2	11,7	9,2	8,2
Дніпропетровська	33,4	30,6	34,1	32,5	36,1	37,7	30,7	27,4
Донецька	32,0	27,5	28,8	33,0	26,8	21,2	14,1	11,8
Житомирська	22,3	22,2	21,8	18,0	20,0	21,5	17,1	13,9
Закарпатська	13,9	11,9	13,7	8,7	10,0	9,0	5,9	5,2
Запорізька	25,3	22,4	23,4	24,1	30,1	28,4	23,3	21,7
Івано-Франківська	16,4	15,8	16,2	15,4	16,7	14,7	11,3	9,2
Київська	16,5	15,6	15,8	16,1	19,6	20,1	15,6	13,5
Кіровоградська	18,8	17,8	18,7	18,6	21,1	22,0	17,1	17,4
Луганська	19,6	17,7	19,9	22,4	17,6	9,9	8,1	8,3
Львівська	26,9	22,6	26,5	23,1	25,2	23,9	17,3	14,5
Миколаївська	19,7	17,9	18,6	18,8	19,7	19,6	16,8	17,8
Одеська	20,6	16,1	18,0	14,2	17,0	16,3	14,0	13,4
Полтавська	33,9	23,1	24,3	24,5	30,3	30,4	23,8	24,0
Рівненська	20,1	17,8	17,5	16,5	17,1	16,7	14,4	13,0
Сумська	20,8	16,9	16,2	16,6	18,8	18,6	14,2	14,6
Тернопільська	17,0	15,4	16,3	16,5	15,7	12,7	10,8	9,2
Харківська	33,1	28,9	28,5	26,8	30,0	29,3	23,6	22,8
Херсонська	11,3	11,6	13,5	13,1	15,1	15,2	11,2	11,2
Хмельницька	20,5	16,6	16,2	17,3	18,0	16,9	15,8	12,1
Черкаська	24,8	23,7	24,9	22,2	26,2	24,9	20,3	18,2
Чернівецька	10,5	10,5	11,1	9,5	9,5	9,1	8,0	6,6
Чернігівська	18,5	15,3	15,0	14,3	16,6	16,1	12,4	10,9
м. Київ	5,9	6,6	8,3	9,0	17,3	16,8	11,6	9,2
м. Севастополь	1,4	1,4	1,4	1,4

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.

Примітка. Інформацію наведено за даними державної служби зайнятості.

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК
140. Основні показники охорони здоров'я

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість лікарів усіх спеціальностей								
тис.	213 ¹	212 ¹	206 ¹	206 ¹	186 ¹	186 ¹	187 ¹	186 ¹
на 10 тис. населення	49,1	49,3	47,9	48,1	43,5	43,7	44,0	44,1
Кількість середнього медичного персоналу								
тис.	443	437	420	419	379	372	367	360
на 10 тис. населення	102,4	101,3	97,5	97,7	88,6	87,3	86,5	85,4
Кількість лікарняних закладів, тис.	2,7	2,4	2,3	2,1	1,8	1,8	1,7	1,7
Кількість лікарняних ліжок								
тис.	408	392	384	378	336	333	315	309
на 10 тис. населення	94,3	90,9	89,3	88,1	78,5	78,1	74,3	73,1
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, тис.	8,6	7,8	8,0	10,3	9,8	10,0	10,2	10,4
Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів								
тис. відвідувань за зміну	951	956	980	995	912	912	915	923
на 10 тис. населення	219,7	221,8	227,8	231,9	213,4	214,2	215,6	218,6

¹ Без зубних лікарів.

141. Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах

(на початок навчального року; тис.)

	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
Усього	6925	6716	6521	6357	5762	5692	5718	5730
У загальноосвітніх навчальних закладах	4091	4076	4009	3988	3757	3783	3846	3922
денних	4025	4014	3951	3938	3718	3750	3815	3894
вечірніх (змінних), включаючи тих, хто навчався заочно	66	62	58	50	39	33	31	28
У професійно-технічних навчальних закладах	416	394	406	376	316	304	286	269
У вищих навчальних закладах								
I–II рівнів акредитації	351	347	336	320	251	230	217 ¹	209 ¹
III–IV рівнів акредитації	2067	1899	1770	1673	1438	1375	1369 ²	1330 ²
На 10 тис. населення								
У загальноосвітніх навчальних закладах	942	942	928	926	874	885	903	925
У професійно-технічних навчальних закладах	96	91	94	87	73	71	67	64
У вищих навчальних закладах								
I–II рівнів акредитації	81	80	78	74	58	54	51 ¹	49 ¹
III–IV рівнів акредитації	476	439	410	389	335	322	321 ²	314 ²

¹ З 2016/17 навчального року – коледжі, технікуми, училища.

² З 2016/17 навчального року – університети, академії, інститути.

*Без тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з початку 2014/15, 2015/16, 2016/17 та 2017/18 навчальних років.

142. Вищі навчальні заклади*

(на початок навчального року)

	I–II рівнів акредитації ¹							
	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
Кількість закладів	483	479	469	458	387	371	370	372
У них студентів, тис.	351,4	347,2	335,9	319,6	251,3	230,1	217,3	208,6
за денною формою навчання	218,2	203,1	193,2	186,4
Прийнято, тис.	125,1	102,2	96,7	90,9	69,5	63,2	60,6	59,1
за денною формою навчання	60,2	57,4	54,1	52,5
Випущено, тис.	107,4	94,0	89,8	88,7	79,1	73,4	68,0	61,2
за денною формою навчання	65,9	61,4	57,1	52,1

	III–IV рівнів акредитації ²							
	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
Кількість закладів	330	326	316	309	277	288	287	289
У них студентів, тис.	2066,7	1899,1	1770,3	1673,3	1438,0	1375,2	1369,4	1330,0
за денною формою навчання	935,1	938,2	946,9	932,7
Прийнято, тис.	381,4³	307,3³	331,2³	337,4³	291,6³	259,9³	253,2³	264,4³
за денною формою навчання	219,4	206,3	201,0	207,7
Випущено, тис.	528,9⁴	515,0⁴	505,4⁴	471,7⁴	405,4⁴	374,0⁴	318,7⁴	359,9⁴
за денною формою навчання	227,6	211,6	182,2	210,7

¹ З 2016/17 навчального року – коледжі, технікуми, училища.

² З 2016/17 навчального року – університети, академії, інститути.

³ Прийнято осіб на початковий цикл навчання (без тих, що прийняті для продовження навчання з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

⁴ Випущено фахівців (без тих, що закінчили відповідний цикл навчання, зокрема бакалаврат, та продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

*Без тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з початку 2014/15, 2015/16, 2016/17 та 2017/18 навчальних років.

143. Кількість релігійних організацій*
(за даними Міністерства культури України)

(на початок року)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього організацій	32474	33073	33588	34989	35317	35709	35919	36184
у тому числі								
центри, управління (єпархії, дієцезії тощо)	352	365	372	375	379	378	380	384
громади	31059	31627	32094	33468	33781	34183	34385	34637
монастирі	449	461	490	509	516	516	515	522
місії	350	353	363	362	365	359	365	367
братства	73	75	76	78	78	75	72	72
духовні навчальні заклади	191	192	193	197	198	198	202	202
Кількість недільних шкіл	12187	12319	12645	12584	12406	12171	12922	13282
Кількість священнослужителів	28902	29563	29985	31052	31781	31851	31451	31952

*Без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2015 р.
тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях)

Макроекономічні показники

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях)

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

144. Основні показники водопостачання і водовідведення¹

(млн м³)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Забрано води з природних водних об'єктів – усього	13215	12976	12966	12000	11505	9699	9907	9224
Спожито свіжої води	8987	9228	9651	9274	8710	7125 ²	7169	6853
у тому числі								
для виробництва	5370	5385	5567	5243	4871	4491	4591	4015
для побутово-питних потреб	1781	1733	1717	1638	1500	1267	1239	1174
Відведено (скинуто) зворотних вод	7849	7737	7785	7440	6587	5581	5612	4921
у тому числі								
забруднених	1621	1491	1401	1600	923	875	698	997
з них без очищення	260	256	233	202	175	184	164	158
нормативно-очищених	1694	1701	1740	1417	1416	1389	1381	1023
Обсяг оборотної та послідовно (повторно) використаної води	42726	44863	45411	44899	43049	40306	39619	38716
Потужність очисних споруд	7060	7327	7215	7240	7190	5801	5690	5415

¹ За даними Державного агентства водних ресурсів України.

² Дані не включають воду, використану без вилучення на рибогосподарські потреби.

145. Основні показники використання й охорони лісу, тваринних ресурсів

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) лісового господарства (у фактичних цінах), млн грн	4055,8	5627,0	5858,6	6312,5	7739,9	10778,2	12838,8	13774,6
Обсяг заготівлі ліквідної деревини, тис. м ³ – усього	16083	17443	17434	17959	18333	19268	19606	18914
у тому числі від рубок головного користування	7239	8012	7790	7840	8219	8392	8425	8482
Площа відтворення лісів, тис. га	68,6	71,0	69,0	66,7	58,0	60,4	63,2	64,7
Площа мисливських угідь, тис. га	447149	445285	425445	40614,1	37539,8	38709,9	38340,6	38779,9
Кількість тварин у мисливських господарствах, тис. голів								
копитні тварини	231,2	237,1	232,5	231,1	233,6	231,3	220,2	221,0
хутрові звірі	2134,4	2086,5	1966,3	1844,6	1747,5	1705,5	1675,4	1728,1

перната дичина	10469,7	10433,7	10356,0	10030,2	9169,3	9756,2	9888,4	9982,0
----------------	---------	---------	---------	---------	--------	--------	--------	--------

146. Викиди окремих забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Викиди забруднюючих речовин – усього, тис. т	4095,3	4338,0	4299,4	4265,9	3350,0	2857,4	3078,1	2584,9
у тому числі								
метали та їх сполуки	33,1	32,6	32,6	33,4	28,5	13,8	10,2	8,2
з них								
свинець	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
мідь	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
нікель	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
хром	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
цинк	0,3	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,2
арсен	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
метан	841,6	875,3	883,8	916,7	580,2	514,1	466,5	499,0
неметанові леткі органічні сполуки	64,4	63,5	56,1	52,5	50,0	47,3	52,2	53,1
оксид вуглецю	1055,3	1057,5	996,5	999,4	828,4	764,1	802,8	728,4
діоксид та інші сполуки сірки	1203,3	1329,2	1394,1	1383,4	1138,8	905,1	1079,7	730,3
з них								
діоксид сірки	1194,4	1320,7	1386,3	1376,1	1133,3	830,3	1076,4	726,2
сполуки азоту	337,8	375,7	365,2	365,9	321,2	262,4	269,9	245,2
з них								
оксиди азоту ¹	307,4	330,1	329,8	330,5	288,1	233,8	240,2	215,5
оксид азоту	5,9	20,9	11,7	12,4	10,7	8,7	9,6	8,9
аміак	22,7	23,6	22,2	21,6	21,3	18,8	18,8	17,4
речовини у вигляді твердих суспендованих частинок	558,3	602,7	569,8	513,3	401,8	349,6	395,8	319,5
стійкі органічні забруднювачі	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
з них								
поліароматичні вугдеводні (ПАВ)	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
інші	1,1	1,2	1,1	1,1	0,9	0,9	0,9	1,1
Крім того, діоксид вуглецю, млн т	163,3	200,3	196,4	195,8	166,9	138,9	150,6	124,2

¹ У перерахунку на NO₂.

147. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення по регіонах

(тис. т)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	x	x	x	x	3350,0	2857,4	3078,1	2584,9
Автономна Республіка Крим	32,3	32,9	32,7	26,6
Вінницька	103,0	87,3	101,3	149,5	124,5	134,7	119,8	155,8
Волинська	8,2	7,6	7,3	6,6	4,3	4,7	4,7	5,1
Дніпропетровська	933,1	950,4	962,0	940,5	855,8	723,9	833,0	657,3
Донецька	1378,1	1525,9	1514,8	1448,1	1043,0	917,6	981,4	784,8
Житомирська	18,4	19,0	18,5	17,2	10,9	9,0	9,3	10,3
Закарпатська	17,4	17,2	8,1	7,7	3,9	4,4	4,9	3,2
Запорізька	217,5	229,3	207,6	245,9	206,7	193,7	167,0	180,9
Івано-Франківська	169,2	221,8	196,7	202,9	228,8	223,9	196,7	198,3
Київська	106,8	113,6	129,4	111,9	96,2	78,1	98,2	48,2
Кіровоградська	14,8	15,2	16,8	15,7	11,8	14,2	11,8	12,2
Луганська	511,7	472,0	447,6	442,0	197,8	115,2	155,5	75,1
Львівська	113,2	129,4	130,7	121,4	100,2	102,4	103,1	109,1
Миколаївська	21,5	25,7	25,1	20,4	15,9	15,8	13,9	14,2
Одеська	29,2	30,5	28,2	26,2	23,2	26,1	26,4	29,6
Полтавська	72,8	72,3	67,9	66,6	62,9	55,6	56,2	55,9
Рівненська	12,9	17,1	14,9	12,0	11,6	10,2	9,1	9,6
Сумська	31,7	35,9	30,2	30,5	27,0	17,5	19,8	20,3
Тернопільська	18,5	20,4	20,9	15,9	8,2	8,5	9,0	10,6
Харківська	151,9	174,1	197,6	210,3	150,5	53,4	100,2	45,0
Херсонська	5,3	5,8	6,4	6,0	7,2	8,9	9,7	9,6
Хмельницька	19,1	18,7	16,4	17,2	17,1	18,3	21,7	21,1
Черкаська	61,2	62,2	69,4	73,1	66,7	57,5	52,3	48,3
Чернівецька	3,8	3,8	2,9	2,7	2,5	3,2	3,0	3,3
Чернігівська	47,4	49,5	45,8	43,7	41,9	33,9	37,1	31,6
м. Київ	28,6	33,3	32,9	31,9	31,4	26,7	34,3	45,5
м. Севастополь	4,0	3,7	3,2	2,6

148. Утворення відходів за видами економічної діяльності підприємств і в домогосподарствах

(тис. т)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ¹
Усі види економічної діяльності	422549,9	443795,4	446716,9	445262,1	355000,4	312267,6	295870,1	366423,5
Сільське, лісове та рибне господарство	8304,8	12202,7	10031,8	10082,1	8451,4	8736,8	8715,5	6134,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	321644,0	330221,5	337987,1	341333,9	267506,1	232642,4	217907,8	289097,7
Переробна промисловість	73615,3	76743,8	75779,9	72545,1	64755,8	56506,3	53857,9	57234,8
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	8625,3	9874,6	9805,5	9339,2	5972,7	6597,5	7511,5	6191,7
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1652,9	7216,1	796,9	855,4	612,5	594,2	457,4	433,5
забір, очищення та постачання води	400,8	6729,3	524,6	504,6	505,8	397,6	308,1	233,3
каналізація, відведення й очищення стічних вод	200,8	42,1	4,1	152,6	12,0	14,6	10,6	57,5
інша діяльність щодо поводження з відходами	243,2	73,4	1,8	3,1	0,6	2,0	2,5	2,0
збирання, оброблення й видалення відходів; відновлення матеріалів	808,1	371,3	266,4	195,1	94,1	180,0	136,2	140,7
Будівництво	186,3	496,5	518,3	638,6	131,2	89,9	88,9	82,9
Інші види економічної діяльності	2153,6	2327,8	4259,5	2058,2	1256,4	1047,2	984,6	1025,7
Домогосподарства	6367,7	4712,4	7537,9	8409,6	6314,3	6053,3	6346,5	6223,2

¹ Дані попередні.

ОКРЕМІ ЗІСТАВЛЕННЯ ПО КРАЇНАХ СВІТУ¹

149. Чисельність населення

(у середньому за рік, млн)

	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Білорусь	Болгарія	Вірменія	Греція	Грузія	Данія	Естонія	Ізраїль	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2010	8,4	9,0	10,8	9,5	7,5	3,0	11,1	3,9	5,5	1,3	7,6	46,6	59,2	16,4	34,0	5,5	2,1	3,1	0,5	3,6	16,6
2011	8,4	9,1	11,0	9,5	7,3	3,0	11,1	3,9	5,6	1,3	7,8	46,7	59,4	16,7	34,3	5,6	2,1	3,0	0,5	3,6	16,7
2012	8,4	9,2	11,1	9,5	7,3	3,0	11,1	3,8	5,6	1,3	7,9	46,8	59,4	16,9	34,7	5,7	2,0	3,0	0,5	3,6	16,8
2013	8,5	9,4	11,2	9,5	7,2	3,0	11,0	3,8	5,6	1,3	8,1	46,6	59,7	17,2	35,1	5,8	2,0	3,0	0,5	3,6	16,8
2014	8,5	9,5	11,2	9,5	7,2	3,0	10,9	3,7	5,6	1,3	8,2	46,5	60,8	17,4	35,5	5,9	2,0	2,9	0,6	3,6	16,9
2015	8,6	9,6	11,3	9,5	7,2	3,0	10,8	3,7	5,7	1,3	8,4	46,4	60,7	17,5	35,8	5,9	2,0	2,9	0,6	3,6	16,9

	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерация	Румунія	Словаччина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Угорщина	Узбекистан	Україна ^{2,3,*}	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2010	81,8	4,9	38,0	10,6	142,9	20,3	5,4	2,0	62,3	309,8	7,6	73,1	10,0	28,5	45,7	5,4	62,8	10,5	7,8	9,4
2011	80,3	5,0	38,1	10,6	143,0	20,2	5,4	2,1	63,3	312,1	7,8	74,2	10,0	29,1	45,5	5,4	63,1	10,5	7,9	9,5
2012	80,5	5,0	38,1	10,5	143,3	20,1	5,4	2,1	63,7	314,4	7,9	75,2	9,9	29,7	45,4	5,4	63,4	10,5	8,0	9,6
2013	80,8	5,1	38,1	10,5	143,5	20,0	5,4	2,1	64,1	316,7	...	76,1	9,9	30,2	45,3	5,4	63,7	10,5	8,1	9,6
2014	81,2	5,2	38,0	10,4	...	19,9	5,4	2,1	64,6	319,1	...	76,9	9,9	30,6	42,8	5,5	64,0	10,5	8,2	9,7
2015	81,7	5,2	38,0	10,4	...	19,8	5,4	2,1	65,1	321,4	...	78,2	9,8	31,3	42,7	5,5	66,6	10,5	...	9,8

¹ Джерело: база статистичних даних Європейської економічної комісії ООН (СЕК ООН).

² Чисельність постійного населення.

³ Розрахунки (оцінки) чисельності постійного населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання.

*Інформація без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя наведена починаючи з 2014 р.

150. Рівень безробіття

(до економічно активного населення, %)

	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Білорусь ¹	Болгарія	Вірменія ¹	Греція	Грузія	Данія	Естонія	Ізраїль	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2010	4,8	5,6	8,3	0,7	10,3	19,0	12,7	16,3	7,5	16,7	6,7	19,9	8,4	5,8	8,1	8,6	19,5	17,8	4,6	7,4	5,0
2011	4,6	5,4	7,2	0,6	11,3	18,4	17,9	15,1	7,6	12,3	5,6	21,4	8,4	5,4	7,5	8,5	16,2	15,4	4,8	6,8	5,0
2012	4,9	5,2	7,6	0,5	12,3	17,3	24,5	15,0	7,5	10,0	6,9	24,8	10,7	5,3	7,3	8,4	15,0	13,4	5,1	5,6	5,8
2013	5,4	5,0	8,4	0,5	13,0	16,2	27,5	14,6	7,0	8,6	6,2	26,1	12,1	5,2	7,1	8,3	11,9	11,8	5,9	5,2	7,3
2014	5,6	4,9	8,5	0,5	11,4	17,6	26,5	12,4	6,6	7,4	5,9	24,5	12,7	5,0	6,9	8,0	10,8	10,7	6,0	4,0	7,4
2015	5,7	5,0	8,5	1,0	9,2	18,5	24,9	12,0	6,2	6,2	5,3	22,1	11,9	5,0	6,9	7,6	9,9	9,1	6,5	5,0	6,9
2016	6,0	5,0	7,8	0,8	7,6	18,0	23,6	11,8	6,2	6,8	...	19,6	11,7	5,0	7,0	7,2	9,6	7,9	6,3	4,2	6,0
2017	5,5	..	7,1	0,5	6,2	...	21,5	...	5,7	5,8	...	17,2	11,2	4,9	6,3	...	8,7	7,1	5,6	...	4,9

	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерация	Румунія	Словаччина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан ¹	Туреччина	Угорщина	Узбекистан ¹	Україна*	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2010	7,0	3,7	9,7	12,0	7,3	7,0	14,5	7,3	7,8	9,6	2,1	11,1	11,2	5,4	8,1	8,4	9,3	7,3	4,5	8,6
2011	5,8	3,4	9,7	12,9	6,5	7,2	13,7	8,2	8,1	8,9	2,3	9,1	11,0	5,0	7,9	7,8	9,2	6,7	4,0	7,8
2012	5,4	3,3	10,1	15,8	5,5	6,8	14,0	8,9	7,9	8,1	2,4	8,4	11,0	4,9	7,5	7,7	9,8	7,0	4,2	8,0
2013	5,2	3,8	10,3	16,4	5,5	7,1	14,2	10,1	7,5	7,4	2,3	9,0	10,2	4,9	7,2	8,2	10,3	7,0	4,4	8,0
2014	5,0	3,6	9,0	14,1	...	6,8	13,2	9,7	6,1	6,2	2,4	9,9	7,7	5,1	9,3	8,7	10,3	6,1	4,5	7,9
2015	4,6	4,5	7,5	12,6	...	6,8	11,5	9,0	5,3	5,3	2,3	10,3	6,8	5,2	9,1	9,4	10,4	5,1	4,5	7,4
2016	4,1	4,8	6,2	11,2	...	5,9	9,7	8,0	4,8	4,9	2,3	10,9	5,1	5,2	9,3	8,8	10,1	4,0	4,3	6,9
2017	3,8	4,2	4,9	9,0	...	4,9	8,1	6,6	4,4	4,4	...	10,9	4,2		9,5	8,6	9,4	2,9	...	6,7

¹ Рівень зареєстрованого безробіття на кінець року.

*Інформація без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя наведена починаючи з 2014 р., а також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях – з 2015 р.

151. Валовий внутрішній продукт¹

(млрд. дол. США; за паритетом купівельної спроможності у цінах 2010 р.)

	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Білорусь	Болгарія	Вірменія	Греція	Грузія	Данія	Естонія	Ізраїль	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2010	335,5	204,0	409,4	252,8	125,4	21,9	318,8	32,6	211,3	29,2	235,0	1404,7	1876,3	620,7	1369,5	23,8	40,9	64,4	42,5	20,2	703,9
2011	345,3	204,2	416,8	266,8	127,8	23,0	289,7	35,0	214,1	31,5	247,3	1390,7	1887,1	676,0	1412,3	25,2	43,5	68,3	43,5	21,6	715,6
2012	347,7	208,6	417,7	271,5	127,8	24,6	268,5	37,2	214,6	32,8	252,7	1350,0	1833,0	708,2	1434,9	25,2	45,3	70,9	43,4	21,4	708,1
2013	347,8	220,7	418,6	274,0	128,9	25,4	259,8	38,5	216,6	33,5	263,3	1326,9	1802,2	750,4	1468,5	27,8	46,4	73,4	45,0	23,4	706,7
2014	350,6	226,8	424,0	278,8	130,6	26,3	261,8	40,3	220,1	34,4	272,5	1345,2	1804,3	782,0	1511,2	29,0	47,2	76,0	47,6	24,6	716,7
2015	354,5	229,3	430,0	268,2	135,3	27,2	261,0	41,4	223,7	35,0	279,6	1391,4	1821,5	791,0	1524,2	30,1	48,6	77,5	48,9	24,5	733,0
2016	359,6	222,1	436,1	261,5	140,7	27,2	260,4	42,6	228,1	35,7	290,7	1437,0	1837,1	799,6	1545,1	31,2	49,7	79,4	50,4	25,5	749,2
2017	370,5	...	443,7	...	145,7		263,9		233,2	37,4	300,4	1480,8	1864,7	52,0	82,4	51,6	...	772,8

	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерация	Румунія	Словаччина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Угорщина	Узбекистан	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2010	2956,3	288,0	773,9	270,9	3636,0	378,0	119,7	59,4	2232,7	14964,4	35,7	1389,9	207,9	280,2	743,1	191,0	2177,2	272,1	361,0	371,3
2011	3064,5	290,8	812,7	265,9	3791,0	385,6	123,0	59,8	2265,1	15204,1	36,6	1544,4	211,4	303,4	783,7	195,9	2224,9	276,9	367,1	381,2
2012	3079,6	298,7	825,8	255,2	3921,3	390,4	125,1	58,2	2298,7	15542,2	39,3	1618,4	207,9	328,3	785,6	193,1	2231,9	274,7	370,8	380,1
2013	3094,7	301,9	837,3	252,3	3973,0	404,2	126,9	57,5	2345,8	15802,9	42,3	1755,8	212,3	354,6	785,4	191,7	2244,7	273,4	377,7	384,9
2014	3154,4	307,8	864,8	254,6	...	416,6	130,4	59,3	2417,5	16208,9	45,1	1846,5	221,2	382,9	733,9	190,5	2266,2	280,8	386,9	394,9
2015	3209,4	313,9	898,0	259,2	...	433,2	135,5	60,6	2474,2	16672,75	47,8	1958,9	228,7	413,6	662,2	190,7	2291,4	295,7	391,7	412,7
2016	3271,8	317,3	924,7	263,4	...	454,1	140,0	62,5	2522,1	16920,4	51,1	2021,2	233,8	...	677,5	194,8	2318,3	303,4	397,1	426,1
2017	3344,5	323,4	967,7	270,5	...	485,6	144,7	65,6	2567,2	17301,5	243,1	199,9	2368,4	316,7	401,4	435,8

¹ Розрахункові дані Статистичного відділу Європейської економічної комісії ООН.

152. Рівень зростання валового внутрішнього продукту¹

(до попереднього року, %)

	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Білорусь	Болгарія	Вірменія	Греція	Грузія	Данія	Естонія	Ізраїль	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2010	1,8	5,0	2,7	7,8	1,3	2,2	-5,5	6,2	1,9	2,3	5,5	0,0	1,7	7,3	2,9	-0,5	-3,9	1,6	4,9	7,1	1,4
2011	2,9	0,1	1,8	5,5	1,9	4,7	-9,1	7,2	1,3	7,6	5,2	-1,0	0,6	8,9	3,1	6,0	6,4	6,0	2,5	6,8	1,7
2012	0,7	2,2	0,2	1,7	0,0	7,2	-7,3	6,4	0,2	4,3	2,2	-2,9	-2,8	4,8	1,6	-0,1	4,0	3,8	-0,4	-0,7	-1,1
2013	0,0	5,8	0,2	1,0	0,9	3,3	-3,2	3,4	0,9	1,9	4,2	-1,7	-1,7	6,0	2,3	11,0	2,4	3,5	3,7	9,4	-0,2
2014	0,8	2,8	1,3	1,7	1,3	3,6	0,7	4,6	1,6	2,9	3,5	1,4	0,1	4,2	2,9	4,0	1,9	3,5	5,8	4,8	1,4
2015	1,1	1,1	1,4	-3,8	3,6	3,2	-0,3	2,9	1,6	1,7	2,6	3,4	1,0	1,2	0,9	3,9	3,0	2,0	2,9	-0,4	2,3
2016	1,5	-3,1	1,4	-2,5	3,9	0,2	-0,2	2,8	2,0	2,1	4,0	3,3	0,9	1,1	1,4	3,8	2,2	2,3	3,1	4,3	2,2
2017	3,0	...	1,7	...	3,6	...	1,4	...	2,2	4,9	3,3	3,1	1,5	4,5	3,8	2,3	...	3,2

	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерация	Румунія	Словаччина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Угорщина	Узбекистан	Україна ^{2,*}	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2010	4,1	0,7	3,6	1,9	4,5	-2,8	5,0	1,2	1,7	2,5	6,5	8,5	0,7	8,5	4,1	3,0	1,9	2,3	3,0	6,0
2011	3,7	1,0	5,0	-1,8	4,3	2,0	2,8	0,6	1,5	1,6	2,4	11,1	1,7	8,3	5,4	2,6	2,2	1,8	1,7	2,7
2012	0,5	2,7	1,6	-4,0	3,4	1,2	1,7	-2,7	1,5	2,2	7,5	4,8	-1,6	8,2	0,2	-1,4	0,3	-0,8	1,0	-0,3
2013	0,5	1,0	1,4	-1,1	1,3	3,5	1,5	-1,1	2,1	1,7	7,4	8,5	2,1	8,0	0,0	-0,8	0,6	-0,5	1,9	1,2
2014	1,9	2,0	3,3	0,9	...	3,1	2,8	3,0	3,1	2,6	6,7	5,2	4,2	8,0	-6,6	-0,6	1,0	2,7	2,4	2,6
2015	1,7	2,0	3,8	1,8	...	4,0	3,8	2,3	2,3	2,6	6,0	6,1	3,4	8,0	-9,8	0,1	1,1	5,3	1,2	4,5
2016	1,9	1,1	3,0	1,6	...	4,8	3,3	3,1	1,9	1,5	6,9	3,2	2,2	...	2,4	2,1	1,2	2,6	1,4	3,2
2017	2,2	1,9	4,6	2,7	...	6,9	3,4	5,0	1,8	2,3	4,0	...	2,5³	2,6	2,2	4,4	1,1	2,3

¹ Розрахункові дані Статистичного відділу Європейської економічної комісії ООН.

² Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.», затверджених наказом Держстату України від 17.12.2013 р. № 398.

³ Дані попередні.

*Інформація без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, а також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях наведена починаючи з 2014 р.

153. Валовий внутрішній продукт на одну особу¹

(тис. дол. США; за паритетом купівельної спроможності у цінах 2010 р.)

	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Білорусь	Болгарія	Вірменія	Греція	Грузія	Данія	Естонія	Ізраїль	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2010	40,1	22,5	37,6	26,6	16,6	7,2	28,7	7,3	38,1	21,9	30,8	30,2	31,4	38,1	40,3	4,4	19,5	20,8	83,6	5,7	42,4
2011	41,2	22,3	37,9	28,1	17,4	7,6	26,1	7,8	38,4	23,7	31,8	29,8	31,4	40,8	41,1	4,5	21,1	22,6	83,8	6,1	42,9
2012	41,3	22,4	37,7	28,6	17,5	8,1	24,3	8,3	38,4	24,8	31,9	28,9	30,4	42,1	41,3	4,5	22,3	23,7	81,6	6,0	42,3
2013	41,0	23,4	37,6	28,9	17,7	8,4	23,7	8,6	38,6	25,3	32,7	28,5	29,7	43,9	41,8	4,8	23,0	24,8	82,5	6,6	42,1
2014	41,0	23,8	37,9	29,3	18,1	8,7	24,0	9,8	39,0	26,2	33,2	29,0	29,7	45,0	42,5	5,0	23,7	25,9	85,2	6,9	42,5
2015	41,1	23,8	38,3	28,3	18,9	9,0	24,1	11,1	39,4	26,7	33,4	30,0	30,0	44,6	42,5	5,1	24,6	26,7	85,9	6,9	43,3
2016	41,1	22,8	38,6	27,6	19,7	9,1	24,2	11,5	39,8	27,1	34,0	30,9	30,2	44,5	42,6	5,2	25,4	27,7	86,3	7,2	44,0
2017	42,1	...	39,1	...	20,5	...	24,6	...	40,4	28,5	34,5	31,8	30,8	26,8	29,2	86,4	...	45,1

	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерация	Румунія	Словаччина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Угорщина	Узбекистан	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2010	36,8	58,9	20,1	25,6	25,5	18,7	22,0	29,0	35,6	48,3	4,7	19,0	20,8	10,1	16,2	35,6	33,5	25,9	46,0	39,6
2011	38,2	58,7	21,1	25,2	26,5	19,1	22,8	29,1	35,8	48,7	4,7	20,8	21,2	10,8	17,1	36,4	34,1	26,4	46,4	40,3
2012	38,3	59,5	21,4	24,3	27,4	19,5	23,1	28,3	36,1	49,4	5,0	21,5	21,0	11,5	17,2	35,7	34,0	26,1	46,4	39,9
2013	38,4	59,4	21,7	24,2	27,7	20,2	23,5	27,9	36,6	49,8	5,2	23,1	21,5	12,2	17,3	35,2	34,0	26,0	46,7	40,1
2014	39,0	59,9	22,5	24,5	...	20,9	24,1	28,7	37,4	50,7	5,4	23,9	22,4	13,0	16,6	34,9	34,2	26,7	47,3	40,7
2015	39,3	60,5	23,4	25,0	...	21,9	25,0	29,4	38,0	52,1	5,6	25,0	23,2	13,4	15,5	34,8	34,4	28,1	47,3	42,1
2016	39,7	60,6	24,1	25,5	...	23,0	25,8	30,3	38,4	52,5	5,8	25,5	23,8	...	15,9	35,4	34,7	28,7	47,4	42,9
2017	40,5	61,3	25,2	24,7	26,6	31,8	38,9	53,3	24,8	36,3	35,3	29,9	...	43,3

¹Розрахункові дані Статистичного відділу Європейської економічної комісії ООН.

154. Темпи приросту (зниження) промислового виробництва

(у постійних цінах, % до попереднього року)

	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Білорусь	Болгарія	Вірменія	Греція	Грузія	Данія	Естонія	Ізраїль	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2010	7,0	2,6	9,4	11,7	2,0	9,7	-6,1	14,6	2,1	23,4	9,5	0,8	6,9	10,0	4,8	9,8	14,9	6,2	9,0	9,3	7,7
2011	6,3	-5,0	4,6	9,1	5,8	14,1	-5,8	21,5	1,2	20	2,1	-2,1	0,4	10,0	4,9	11,9	9,1	6,6	1,4	9,5	-0,6
2012	-0,1	-2,3	-1,7	5,8	-0,3	8,8	-2,1	5,6	-0,2	1,1	4,0	-6,6	-6,0	0,5	0,0	-16,0	6,2	4,0	-4,9	-1,9	-0,6
2013	0,7	1,8	-0,5	-4,9	-0,1	6,8	-3,3	0,6	-0,3	4,1	0,5	-1,8	-3,0	2,3	1,5	28,6	-0,8	3,0	-3,2	6,8	0,6
2014	0,8	-0,7	1,4	1,9	1,8	2,7	-2,0	4,6	0,6	3,8	1,2	1,6	-1,1	0,2	5,0	-1,6	-1,1	0,1	4,3	7,3	-2,9
2015	2,4	2,4	-1,0	-6,6	2,9	5,2	1,0	7,7	0,1	0,3	2,2	3,3	1,7	-1,6	-0,6	-0,2	3,6	4,5	1,4	1,1	-3,4
2016	2,9	-0,5	4,7	-0,4	2,7	6,7	2,6	3,3	4,2	3,4	1,7	1,5	1,4	-1,1	0,5	1,8	5,4	2,9	0,5	0,8	2,0
2017	3,9	-2,7	2,8	6,1	3,4	12,6	4,8	3,3	2,0	7,7	3,6	2,9	3,1	7,1	...	13,2	8,4	6,9	2,1	3,2	2,4

	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словаччина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Угорщина	Узбекистан	Україна*	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2010	11,2	-5,6	11,2	1,5	7,3	5,5	12,5	7,2	3,2	5,6	9,2	13,2	10,6	9,0	12,2	5,6	4,8	8,6	4,2	9,4
2011	7,1	-5,0	6,7	-1,6	5,0	7,5	3,5	1,3	-0,6	3,1	5,7	15,4	5,6	6,0	8,0	1,7	2,6	5,9	3,6	2,6
2012	-0,8	1,8	1,2	-5,6	3,4	2,4	4,4	-1,2	-2,8	3,0	10,4	4,2	-1,7	8,0	-0,7	-2,1	-2,6	-0,9	2,6	-2,1
2013	-0,1	-2,7	2,3	1,0	1,8	7,9	2,1	-1,0	-0,7	2,0	3,8	6,6	1,0	10,0	-4,3	-3,1	-1,1	-0,1	0,8	-4,8
2014	1,3	2,2	3,5	1,4	...	6,0	3,0	2,3	1,5	3,1	5,0	5,8	7,6	8,0	-10,1	-1,8	-1,0	5,0	1,4	-1,7
2015	1,4	1,4	4,8	2,4	...	2,8	6,0	5,6	1,2	-0,7	11,3	6,2	7,4	7,9	-13,0	-0,9	1,8	4,3	-2,4	3,6
2016	1,3	-1,2	2,8	1,8	...	3,1	3,8	7,1	0,8	-1,2	16,5	3,4	0,9	6,2	2,8	4,2	0,5	3,4	0,0	1,8
2017	2,8	-0,3	6,6	3,4	...	7,9	2,9	7,9	1,7	...	21,7	8,9	4,9	7,0	0,4	3,8	2,0	6,5	...	4,3

*Інформація без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, а також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях наведена починаючи з 2014 р.

155. Індекс споживчих цін

(до попереднього року, %)

	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Білорусь	Болгарія	Вірменія	Греція	Грузія	Данія	Естонія	Ізраїль	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2010	1,8	5,7	2,2	7,7	2,4	8,2	4,7	7,1	2,3	3,0	2,7	1,8	1,5	7,4	1,8	8,0	-1,1	1,3	2,3	7,5	1,3
2011	3,3	7,8	3,5	53,0	4,2	7,7	3,3	8,5	2,8	5,0	3,5	3,2	2,8	8,5	2,9	17,0	4,4	4,1	3,4	7,7	2,3
2012	2,5	1,0	2,8	59,0	3,0	2,6	1,5	-0,9	2,4	3,9	1,7	2,4	3,0	5,2	1,5	2,8	2,3	3,1	2,7	4,5	2,5
2013	2,0	2,4	1,1	18,3	0,9	5,8	-0,9	-0,5	0,8	2,8	1,6	1,4	1,2	5,9	0,9	6,6	0,0	1,0	1,7	4,6	2,5
2014	1,6	1,4	0,3	18,0	-1,4	3,0	-1,3	3,1	0,6	-0,1	0,5	-0,2	0,2	6,8	1,9	7,5	0,6	0,1	0,6	5,1	1,0
2015	0,9	4,0	0,6	13,6	-0,1	3,7	-1,7	4,0	0,5	-0,5	-0,6	-0,5	0,0	6,7	1,1	6,5	0,2	-0,9	0,5	9,7	0,6
2016	0,9	12,4	2,0	11,9	-0,8	-1,4	-0,8	2,1	0,2	0,1	-0,5	-0,2	-0,1	14,4	1,4	0,4	0,1	0,9	0,3	6,4	0,3
2017	2,1	12,8	2,1	6,2	2,1	1,0	1,1	6,0	1,1	3,4	0,2	2,0	1,2	7,4	1,6	3,2	2,9	3,7	1,7	6,6	1,4

	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерация	Румунія	Словаччина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Угорщина	Україна*	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2010	1,1	2,4	2,6	1,4	6,8	6,1	1,0	1,8	2,5	1,6	6,4	8,6	4,9	9,4	1,2	1,5	1,5	0,7	1,2
2011	2,1	1,3	4,2	3,7	8,4	5,8	3,9	1,8	3,9	3,2	12,0	6,5	3,9	8,0	3,4	2,1	1,9	0,2	3,0
2012	2,0	0,7	3,6	2,8	5,1	3,3	3,6	2,6	2,6	2,1	5,8	8,9	5,7	0,6	2,8	2,0	3,3	-0,7	0,9
2013	1,5	2,1	1,0	0,3	6,8	4,0	1,4	1,8	2,3	1,5	5,0	7,5	1,7	-0,3	1,5	0,9	1,4	-0,2	0,0
2014	0,9	2,0	0,1	-0,3	...	1,1	-0,1	0,2	1,5	1,6	6,1	8,9	-0,2	12,1	1,0	0,5	0,3	0,0	-0,2
2015	0,2	2,2	-0,9	0,5	...	-0,6	-0,3	-0,5	0,4	0,1	5,7	7,7	-0,1	48,7	-0,2	0,0	0,3	-1,1	0,0
2016	0,5	3,6	-0,7	0,6	...	-1,5	-0,5	-0,1	1,0	1,3	6,0	7,8	0,4	13,9	0,4	0,2	0,7	-0,4	1,0
2017	1,7	1,9	2,1	1,4	...	1,3	1,3	1,4	2,6	2,1	11,5	11,1	2,3	14,4	0,8	1,0	2,4	0,5	1,8

*Інформація без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя наведена починаючи з 2014 р., а також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях – з 2015 р.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

ВСТУП

ЯБЛОНСЬКИЙ Василь Миколайович – перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук, доцент – *керівник розділу*;

БУРКОВСЬКИЙ Петро Анатолійович – завідувач відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень;

ЧЕРНЕНКО Сергій Миколайович – завідувач відділу зовнішніх комунікацій Національного інституту стратегічних досліджень.

РОЗДІЛ І. ГЛОБАЛЬНЕ ТА РЕГІОНАЛЬНЕ БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ. ПРОТИДІЯ РОСІЙСЬКІЙ ГІБРИДНІЙ АГРЕСІЇ

КОНОНЕНКО Костянтин Анатолійович – заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень – *керівник розділу*;

АЛЕКСАНДРОВ Олег Святославович – завідувач відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

БАЗИЛЮК Ярослава Борисівна – завідувач відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

БАКАЛЬЧУК Владислава Олегівна – старший науковий співробітник відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук;

БУРКОВСЬКИЙ Петро Анатолійович – завідувач відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень;

БОБРО Дмитро Геннадійович – провідний науковий співробітник відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат фізико-математичних наук;

ВЕНЦКОВСЬКИЙ Дмитро Юрійович – радник Міністра фінансів України, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

ВЛАСЮК Олександр Степанович – перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України;

ВЛАСЮК Тарас Олександрович – докторант Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;

ГАЛУГАН Наталія Володимирівна – провідний спеціаліст сектору міжнародного співробітництва та протокольних заходів Національного інституту стратегічних досліджень;

ГЛАДКИХ Дмитро Михайлович – заступник завідувача відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

ГОРБУЛІН Володимир Павлович – перший віце-президент НАН України, доктор технічних наук, професор, академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України;

ДАВИДЕНКО Сергій Васильович – заступник завідувача відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

ДЖИГА Тетяна Василівна – заступник завідувача комунікаційно-видавничого відділу Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук, доцент;

ДУБОВ Дмитро Володимирович – завідувач відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту

стратегічних досліджень, доктор політичних наук, старший науковий співробітник;

ЗДИОРУК Сергій Іванович – провідний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, доцент, заслужений діяч науки і техніки України;

КАПЛАН Юлія Борисівна – головний консультант відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук;

КАСПЕРОВИЧ Юлія Володимирівна – головний консультант відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;

ЛЕПІХОВ Андрій Валерійович – незалежний експерт;

ЛИТВИНЕНКО Олександр Миколайович – головний консультант відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук;

ЛОЗОВИЙ Віталій Станіславович – головний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор історичних наук, професор;

ЛОНДАР Лідія Панасівна – провідний науковий співробітник відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

МАРКЕВИЧ Катерина Леонідівна – експерт з економічних питань Центру Разумкова;

МІСЮРА Андрій Олександрович – заступник завідувача відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

ПАВЛЕНКО Ірина Анатоліївна – заступник керівника Центру досліджень проблем Російської Федерації Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник;

ПАЛИВОДА Володимир Олександрович – головний консультант відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

ПАРАХОНСЬКИЙ Борис Олександрович – головний науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

ПОКРИШКА Дмитро Степанович – головний консультант відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

РЕЗНІКОВА Ольга Олександрівна – завідувач відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, заслужений економіст України;

РЯБЦЕВ Геннадій Леонідович – провідний науковий співробітник відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, професор;

СТЕПИКО Михайло Тимофійович – головний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

СУХОДОЛЯ Олександр Михайлович – завідувач відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, професор;

ТОКМАН Володимир Валерійович – заступник завідувача відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук;

ТЮТЮННИК Вадим Петрович – провідний науковий співробітник відділу воєнної та воєнно-економічної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат військових наук, доцент;

УС Іван Васильович – головний консультант відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

УСАТИЙ Григорій Олександрович – головний консультант відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;

ЧЕРНЕНКО Тетяна Василівна – завідувач відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук;

ШЕМАЄВ Володимир Володимирович – докторант Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;

ШЕМАЄВА Людмила Григорівна – завідувач відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор;

ЯВОРСЬКА Галина Михайлівна – головний науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філологічних наук, професор.

РОЗДІЛ II. РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ РЕФОРМ. ВТІЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО І ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ВИБОРУ

ВЛАСЮК Олександр Степанович – перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України – *керівник розділу*;

АЛЕКСАНДРОВ Олег Святославович – завідувач відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

БАЗИЛЮК Ярослава Борисівна – завідувач відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

БАКАЛЬЧУК Владислава Олегівна – старший науковий співробітник відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук;

БАРОВСЬКА Анастасія Валеріївна – заступник завідувача відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат наук з державного управління;

БЕГМА Віталій Миколайович – головний науковий співробітник відділу воєнної та воєнно-економічної політики Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, доцент;

БЄЛАЗОВ Євген Володимирович – головний консультант відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень;

БОЙКО Вікторія Олександрівна – старший науковий співробітник відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

БОЙКО Світлана Григорівна – головний консультант відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

БУРКОВСЬКИЙ Петро Анатолійович – завідувач відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень;

ВАЛЕВСЬКИЙ Олексій Леонідович – провідний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник;

ВЕНЦКОВСЬКИЙ Дмитро Юрійович – радник Міністра фінансів України, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

ВЛАСЕНКО Роман Вікторович – головний консультант Центру досліджень проблем Російської Федерації Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат наук з державного управління;

ВОЛОШИН Володимир Іванович – директор регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

ГЛАДКИХ Дмитро Михайлович – заступник завідувача відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

ГНАТЮК Сергій Леонідович – головний консультант відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

ГОРБУЛІН Володимир Павлович – перший віце-президент НАН України, доктор технічних наук, професор, академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України;

ГОРОВЕНКО Валентин Костянтинович – завідувач відділу воєнної та воєнно-економічної політики Національного інституту стратегічних досліджень;

ДАВИДЕНКО Сергій Васильович – заступник завідувача відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

ДАЦКО Олеся Ігорівна – доцент кафедри менеджменту мистецтва Львівської національної академії мистецтв, кандидат економічних наук, кандидат технічних наук, доцент;

ДВІГУН Алла Олександрівна – завідувач відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор;

ДРЬОМОВ Сергій Володимирович – заступник завідувача відділу антикорупційної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат юридичних наук;

ДУБОВ Дмитро Володимирович – завідувач відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень, доктор політичних наук, старший науковий співробітник;

ЄЛІЗАРЕНКО Неля Олександрівна – головний консультант відділу антикорупційної політики Національного інституту стратегічних досліджень;

ЖУРАКОВСЬКА Ліна Анатоліївна – провідний спеціаліст відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень;

ЗАМІКУЛА Микола Олександрович – старший науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

ЗУБЧЕНКО Сергій Олександрович – головний консультант відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук;

ІВАНЮТА Сергій Петрович – заступник завідувача відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор технічних наук, старший науковий співробітник;

ІЛЯШ Ольга Ігорівна – проректор з наукової та міжнародної діяльності Міжнародного університету фінансів, доктор економічних наук, професор;

ІСАКОВА Тамара Олегівна – головний спеціаліст відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень;

ІЩЕНКО Андрій Юрійович – завідувач комунікаційно-видавничого відділу Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник;

КАРАВАЄВ Вадим Сергійович – головний консультант Центру досліджень проблем Російської Федерації Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук;

КАРАКУЦ Андрій Миколайович – старший науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

КАРПЕНКО Микола Миколайович – головний консультант відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник;

КАСПЕРОВИЧ Юлія Володимирівна – головний консультант відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;

КОВЯЗИНА Кароліна Олександрівна – головний консультант відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат соціологічних наук;

КОЗАРЕНКО Людмила Володимирівна – професор кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету, доктор економічних наук;

КОЛОМІЄЦЬ Олександра Олександрівна – провідний науковий співробітник відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;

КОРЕНЬ Наталія Василівна – завідувач відділу антикорупційної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

КОРЕЦЬКА Ірина Олександрівна – головний консультант відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень;

КОРНІЄВСЬКИЙ Олександр Анатолійович – головний науковий співробітник відділу розвитку політичної системи Національного інституту

стратегічних досліджень, доктор політичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

КРАВЧЕНКО Валерій Вікторович – старший науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

ЛЕПІХОВ Андрій Валерійович – незалежний експерт;

ЛИСЯК Любов Валентинівна – завідувач кафедри фінансів Університету митної справи та фінансів, доктор економічних наук, професор;

ЛИТВИНЕНКО Олександр Миколайович – головний консультант відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук;

ЛОЗОВИЙ Віталій Станіславович – головний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор історичних наук, професор;

ЛОНДАР Лідія Панасівна – провідний науковий співробітник відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

ЛЯШЕНКО Олександра Миколаївна – незалежний експерт, доктор економічних наук, професор;

МАЛИНОВСЬКА Олена Анатоліївна – головний науковий співробітник відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

МАКАРОВ Гліб Валерійович – головний консультант відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук;

МЕЛЬНИК Віктор Миколайович – головний науковий співробітник відділу антикорупційної політики Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор;

МИХАЙЛИЧЕНКО Катерина Миколаївна – головний консультант відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

МІСЮРА Андрій Олександрович – заступник завідувача відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

МОКІЙ Анатолій Іванович – головний науковий співробітник регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, доктор економічних наук, професор;

ОРЛИК Вікторія Володимирівна – головний консультант відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

ПАВЛЮК Алла Петрівна – головний консультант відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, заслужений економіст України;

ПАЛИВОДА Володимир Олександрович – головний консультант відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

ПАРАХОНСЬКИЙ Борис Олександрович – головний науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

ПЕЛІВАНОВА Надія Іванівна – старший науковий співробітник відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень;

ПРОКОПІЙ Дар'я Андріївна – провідний спеціаліст відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

РЕЗНІКОВА Ольга Олександрівна – завідувач відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, заслужений економіст України;

РОЗУМНИЙ Максим Миколайович – керівник Центру досліджень проблем Російської Федерації Національного інституту стратегічних досліджень, доктор політичних наук, старший науковий співробітник, заслужений діяч науки і техніки України;

РУДЕНКО Анна Федорівна – молодший науковий співробітник відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук;

РУСАН Віталій Миколайович – головний консультант відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

СВЕРГУНОВ Олександр Олексійович – провідний науковий співробітник відділу воєнної та воєнно-економічної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат технічних наук, доцент;

СЕЛІВЕРСТОВА Людмила Сергіївна – професор кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету, доктор економічних наук, професор;

СОБКЕВИЧ Оксана Володимирівна – завідувач відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, старший науковий співробітник;

СТОРОНЯНСЬКА Ірина Зеновіївна – заступник директора ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього Національної академії наук України», доктор економічних наук, професор;

ТКАЧУК Анатолій Федорович – директор з питань науки та розвитку громадської організації «Інститут громадянського суспільства», заслужений юрист України;

ТРИПОЛЬСЬКА Маргарита Ігорівна – регіональний консультант з юридичних питань Асоціації міст України в Запорізькій області, кандидат юридичних наук, доцент;

ТУПЧІЄНКО Дмитро Леонідович – адвокат, експерт Європейської Комісії;
ТЮТЮННИК Вадим Петрович – провідний науковий співробітник відділу
воєнної та воєнно-економічної політики Національного інституту
стратегічних досліджень, кандидат військових наук, доцент;

УСАТИЙ Григорій Олександрович – головний консультант відділу
проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних
досліджень, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;

ФЛЕЙЧУК Марія Ігорівна – головний науковий співробітник
Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у
м. Львові, доктор економічних наук, професор;

ЦИМБАЛ Олександр Іванович – завідувач відділу соціальної безпеки
Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник;

ЧЕРНЕНКО Тетяна Василівна – завідувач відділу гуманітарної безпеки
Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських
наук;

ЧЕРНЮК Ольга Станіславівна – незалежний експерт;

ЧУГУНОВ Ігор Якович – завідувач кафедри фінансів Київського
національного торговельно-економічного університету, доктор економічних
наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

ШЕВЦОВ Анатолій Іванович – директор регіонального філіалу
Національного інституту стратегічних досліджень у м. Дніпрі, доктор
технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

ШЕВЧЕНКО Анастасія Валеріївна – головний консультант відділу
безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних
досліджень, кандидат економічних наук;

ШЕВЧЕНКО Ольга Валеріївна – заступник завідувача відділу регіональної
політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат
економічних наук, старший науковий співробітник;

ШЕМАЄВ Володимир Миколайович – головний науковий співробітник відділу воєнної та воєнно-економічної політики Національного інституту стратегічних досліджень, доктор військових наук, професор;

ШЕМАЄВА Людмила Григорівна – завідувач відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор;

ШЕХЛОВИЧ Андріана Михайлівна – старший науковий співробітник регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, кандидат економічних наук;

ШЕХОВЦОВ Володимир Степанович – завідувач відділу регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Дніпрі, доктор технічних наук, старший науковий співробітник;

ЮРКІВ Надія Ярославівна – головний науковий співробітник відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України;

ЯБЛОНСЬКИЙ Василь Миколайович – перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук, доцент;

ЯВОРСЬКА Галина Михайлівна – головний науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філологічних наук, професор;

ЯКУШЕНКО Любов Миколаївна – головний консультант відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

ЯНІШЕВСЬКИЙ Сергій Олександрович – учений секретар Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

ЯРОШ Олег Миколайович – провідний науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, доктор економічних наук, старший науковий співробітник.

РОЗДІЛ III. ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ТА ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ

ПАВЛЕНКО Ростислав Миколайович – директор Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук, доцент – *керівник розділу*;

АЛЕКСАНДРОВ Олег Святославович – завідувач відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

БАЗИЛЮК Ярослава Борисівна – завідувач відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

БЕГМА Віталій Миколайович – головний науковий співробітник відділу воєнної та воєнно-економічної політики Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, доцент;

БЄЛАЗОВ Євген Володимирович – головний консультант відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень;

БОБРО Дмитро Геннадійович – провідний науковий співробітник відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат фізико-математичних наук;

БОЙКО Віталій Володимирович – старший науковий співробітник регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, доктор економічних наук, доцент;

БОЙКО Світлана Григорівна – головний консультант відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

БУРКОВСЬКИЙ Петро Анатолійович – завідувач відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень;

ВАСИЛЬЦІВ Тарас Григорович – заступник директора регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, доктор економічних наук, професор;

ВЕНЦКОВСЬКИЙ Дмитро Юрійович – радник Міністра фінансів України; кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

ВЛАСЕНКО Роман Вікторович – головний консультант Центру досліджень проблем Російської Федерації Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат наук з державного управління;

ВЛАСЮК Тарас Олександрович – докторант Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;

ВОЛОШИН Володимир Іванович – директор регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

ГАЛУГАН Наталія Володимирівна – провідний спеціаліст сектору міжнародного співробітництва та протокольних заходів Національного інституту стратегічних досліджень;

ГЛАДКИХ Дмитро Михайлович – заступник завідувача відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

ГНАТЮК Сергій Леонідович – головний консультант відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

ГОНЧАРУК Андрій Захарович – старший науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

ГОРОВЕНКО Валентин Костянтинович – завідувач відділу воєнної та воєнно-економічної політики Національного інституту стратегічних досліджень;

ГУДЗОВАТА Оксана Олегівна – докторант Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

ДАВИДЕНКО Сергій Васильович – заступник завідувача відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

ДАНИЛЯК Олександр Олександрович – заступник завідувача відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат наук з державного управління;

ДАЦКО Олеся Ігорівна – доцент кафедри менеджменту мистецтва Львівської національної академії мистецтв, кандидат економічних наук, кандидат технічних наук, доцент;

ДВІГУН Алла Олександрівна – завідувач відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор;

ДУБОВ Дмитро Володимирович – завідувач відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень, доктор політичних наук, старший науковий співробітник;

ЖУРАКОВСЬКА Ліна Анатоліївна – провідний спеціаліст відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень;

ЗАВГОРОДНЯ Світлана Павлівна – старший науковий співробітник відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат наук з державного управління;

ЗАМІКУЛА Микола Олександрович – старший науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

ЗДІОРУК Сергій Іванович – провідний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень,

кандидат філософських наук, доцент, заслужений діяч науки і техніки України;

ЗУБЧЕНКО Сергій Олександрович – головний консультант відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук;

ІВАНЮТА Сергій Петрович – заступник завідувача відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор технічних наук, старший науковий співробітник;

ІЩЕНКО Андрій Юрійович – завідувач комунікаційно-видавничого відділу Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник;

ЇЖАК Олексій Іванович – заступник директора регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Дніпрі;

КАПЛАН Юлія Борисівна – головний консультант відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук;

КАРАВАЄВ Вадим Сергійович – головний консультант Центру досліджень проблем Російської Федерації Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук;

КАРАКУЦ Андрій Миколайович – старший науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

КАРПЕНКО Микола Миколайович – головний консультант відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник;

КАСПЕРОВИЧ Юлія Володимирівна – головний консультант відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;

КОВАЛЬ Олександр Пилипович – заступник завідувача відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, доцент, старший науковий співробітник;

КОЛОМІЄЦЬ Олександра Олександрівна – провідний науковий співробітник відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;

КОНДРАТОВ Сергій Іванович – старший науковий співробітник відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

КОРЕНЬ Наталія Василівна – завідувач відділу антикорупційної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

КОРНІЄВСЬКИЙ Олександр Анатолійович – головний науковий співробітник відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, доктор політичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

КРАВЧЕНКО Валерій Вікторович – старший науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

ЛЕПІХОВ Андрій Валерійович – незалежний експерт;

ЛИТВИНЕНКО Олександр Миколайович – головний консультант відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук;

ЛОЗОВИЙ Віталій Станіславович – головний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор історичних наук, професор;

ЛОНДАР Лідія Панасівна – провідний науковий співробітник відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент;

ЛУПАК Руслан Любомирович – старший науковий співробітник регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, кандидат економічних наук, доцент;

МАЛИНОВСЬКА Олена Анатоліївна – головний науковий співробітник відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

МАРКЕВИЧ Катерина Леонідівна – експерт з економічних питань Центру Разумкова;

МИХАЙЛИЧЕНКО Катерина Миколаївна – головний консультант відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

ОРЛИК Вікторія Володимирівна – головний консультант відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

ПАВЛЕНКО Ірина Анатоліївна – заступник керівника Центру досліджень проблем Російської Федерації Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник;

ПАВЛЮК Алла Петрівна – головний консультант відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, заслужений економіст України;

ПАЛИВОДА Володимир Олександрович – головний консультант відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

ПАРАХОНСЬКИЙ Борис Олександрович – головний науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки

Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

ПЕЛІВАНОВА Надія Іванівна – старший науковий співробітник відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень;

ПОКРИШКА Дмитро Степанович – головний консультант відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

РЕЗНІКОВА Ольга Олександрівна – завідувач відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, заслужений економіст України;

РОЗУМНА Оксана Петрівна – третій секретар Посольства України в Південно-Африканській Республіці, кандидат філософських наук;

РОЗУМНИЙ Максим Миколайович – керівник Центру досліджень проблем Російської Федерації Національного інституту стратегічних досліджень, доктор політичних наук, старший науковий співробітник, заслужений діяч науки і техніки України;

РУДЕНКО Анна Федорівна – молодший науковий співробітник відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук;

РУСАН Віталій Миколайович – головний консультант відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

РЯБЦЕВ Геннадій Леонідович – провідний науковий співробітник відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, професор;

СВЕРГУНОВ Олександр Олексійович – провідний науковий співробітник відділу воєнної та воєнно-економічної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат технічних наук, доцент;

СОБКЕВИЧ Оксана Володимирівна – завідувач відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, старший науковий співробітник;

СТОРОНЯНСЬКА Ірина Зеновіївна – заступник директора ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього Національної академії наук України», доктор економічних наук, професор;

СУХОДОЛЯ Олександр Михайлович – завідувач відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, професор;

ТОКМАН Володимир Валерійович – заступник завідувача відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук;

ТРИПОЛЬСЬКА Маргарита Ігорівна – регіональний консультант з юридичних питань Асоціації міст України в Запорізькій області, кандидат юридичних наук, доцент;

ТЮТЮННИК Вадим Петрович – провідний науковий співробітник відділу воєнної та воєнно-економічної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат військових наук, доцент;

УС Іван Васильович – головний консультант відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

УСАТИЙ Григорій Олександрович – головний консультант відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;

ЦИМБАЛ Олександр Іванович – завідувач відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, старший науковий співробітник;

ЧЕРНЕНКО Тетяна Василівна – завідувач відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук;

ШАРОВ Олександр Миколайович – головний науковий співробітник відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор;

ШЕВЧЕНКО Анастасія Валеріївна – головний консультант відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;

ШЕВЧЕНКО Ольга Валеріївна – заступник завідувача відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

ШЕМАЄВ Володимир Миколайович – головний науковий співробітник відділу воєнної та воєнно-економічної політики Національного інституту стратегічних досліджень, доктор військових наук, професор;

ШЕМАЄВА Людмила Григорівна – завідувач відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор;

ШЕХЛОВИЧ Андріана Михайлівна – старший науковий співробітник регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, кандидат економічних наук;

ЮРКІВ Надія Ярославівна – головний науковий співробітник відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України;

ЯБЛОНСЬКИЙ Василь Миколайович – перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук, доцент;

ЯВОРСЬКА Галина Михайлівна – головний науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філологічних наук, професор;

ЯКУШЕНКО Любов Миколаївна – головний консультант відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень;

ЯНІШЕВСЬКИЙ Сергій Олександрович – учений секретар Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук;

ЯРОШ Олег Миколайович – провідний науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, доктор економічних наук, старший науковий співробітник.

СТАТИСТИЧНІ ТАБЛИЦІ

ВЕРНЕР Ігор Євгенійович – Голова Державної служби статистики України;

АНТОНОВА Ольга Михайлівна – начальник відділу статистики інвестицій зовнішньоекономічної діяльності департаменту статистики виробництва Державної служби статистики України;

БОЖОК Віра Михайлівна – начальник відділу статистики енергетики департаменту статистики торгівлі Державної служби статистики України;

БОЧКАРЬОВА Тетяна Володимирівна – заступник директора департаменту статистики праці – начальник відділу оплати праці Державної служби статистики України;

ВЕРЖАНСЬКА Вікторія Людвіківна – заступник начальника відділу статистики послуг гуманітарної сфери департаменту статистики послуг Державної служби статистики України;

ВИНОВА Ксенія Миколаївна – головний спеціаліст-економіст відділу статистики послуг гуманітарної сфери департаменту статистики послуг Державної служби статистики України;

ВИШНЕВСЬКА Олена Антонівна – директор департаменту поширення інформації та комунікацій Державної служби статистики України;

ГУССЕВА Наталія Юріївна – начальник відділу екологічної статистики департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища Державної служби статистики України;

ДУХНЕВИЧ Світлана Анатоліївна – начальник відділу річних національних рахунків департаменту національних рахунків та макроекономічної статистики Державної служби статистики України;

ЗАДОЄНКО Любов Вікторівна – начальник відділу демографічної статистики департаменту статистики населення та регіональної статистики Державної служби статистики України;

ЗАЙЦЕВА Наталія Миколаївна – заступник начальника відділу економічних рахунків, зведених і балансових робіт департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища Державної служби статистики України;

ЗАКВАЦЬКА Оксана Володимирівна – начальник відділу статистики продукції переробної промисловості департаменту статистики виробництва Державної служби статистики України;

ЗАХАРОВА Тетяна Аркадіївна – начальник відділу структурних обстежень підприємств департаменту структурної статистики та статистики фінансів підприємств Державної служби статистики України;

ІЛЬЧЕНКО Юлія Миколаївна – начальник відділу статистики внутрішньої торгівлі департаменту статистики торгівлі Державної служби статистики України;

ІСТРАТЕНКО Катерина Володимирівна – начальник відділу статистики цін виробників промислової продукції департаменту статистики цін Державної служби статистики України;

КАЛАБУХА Ольга Святославівна – директор департаменту статистики цін Державної служби статистики України;

КАРМАЗІНА Ольга Олександрівна – в. о. директора департаменту статистики послуг Державної служби статистики України;

КОБРЯНСЬКА Наталя Олександрівна – начальник відділу обстежень економічної активності населення департаменту статистики праці Державної служби статистики України;

КРИЦЬКИЙ Олександр Сергійович – начальник відділу комплексних робіт департаменту структурної статистики та статистики фінансів підприємств Державної служби статистики України;

КУЗНЄЦОВА Маргарита Станіславівна – директор департаменту структурної статистики та статистики фінансів підприємств Державної служби статистики України;

ЛОСЄВА Юлія Миколаївна – заступник начальника відділу короткострокових показників статистики промисловості департаменту статистики виробництва Державної служби статистики України;

МАСЮК Світлана Миколаївна – заступник директора департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища – начальник відділу статистики виробництва продукції сільського та рибного господарства Державної служби статистики України;

МАТРОНІЧ Лариса Миколаївна – заступник директора департаменту статистики торгівлі – начальник відділу статистики зовнішньої торгівлі товарами Державної служби статистики України;

МИСЛІНСЬКИЙ Олексій Андрійович – заступник директора департаменту статистики виробництва – начальник відділу статистики капітальних інвестицій та основних засобів Державної служби статистики України;

МИХАЙЛЮК Надія Олександрівна – начальник відділу статистики транспорту та зв'язку департаменту статистики послуг Державної служби статистики України;

НІКІТІНА Ірина Миколаївна – директор департаменту національних рахунків та макроекономічної статистики Державної служби статистики України;

ОВЕРЧЕНКО Галина Юріївна – начальник відділу статистики продукції будівництва департаменту статистики виробництва Державної служби статистики України;

ПАВЛОВА Тетяна Миколаївна – головний спеціаліст-економіст відділу статистики оплати праці департаменту статистики праці Державної служби статистики України;

ПЕТРЕНКО Ірина Станіславівна – директор департаменту статистики виробництва Державної служби статистики України;

ПЕТРИЧЕНКО Інна Ростиславівна – заступник начальника управління міжнародного співробітництва та європейської інтеграції – начальник відділу інформаційного забезпечення міжнародного співробітництва Державної служби статистики України;

ПІСНЯ Тетяна Миколаївна – головний спеціаліст-економіст відділу статистики продукції добувної промисловості, електроенергетики, водо- та газопостачання департаменту статистики виробництва Державної служби статистики України;

ПОРЕМСЬКА Тетяна Сергіївна – начальник відділу статистики зовнішньої торгівлі послугами департаменту статистики торгівлі Державної служби статистики України;

ПОСТОЛЮК Наталія Григорівна – заступник директора департаменту статистики виробництва Державної служби статистики України;

ПРОКОПЕНКО Андрій Миколайович – начальник відділу статистики фінансів підприємств департаменту структурної статистики та статистики фінансів підприємств Державної служби статистики України;

ПРОКОПЕНКО Олег Миколайович – директор департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища Державної служби статистики України;

ПРОФАЦЬКА Надія Вікторівна – заступник директора департаменту статистики цін – начальник відділу статистики споживчих цін Державної служби статистики України;

СЕНИК Інеса Віталіївна – директор департаменту статистики праці Державної служби статистики України;

СІКАЧИНА Ольга Владиславівна – заступник директора департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища – начальник відділу економічних рахунків, зведених і балансових робіт Державної служби статистики України;

СМИШЛЯЄВА Наталія Михайлівна – заступник директора департаменту національних рахунків та макроекономічної статистики – начальник відділу регіональних рахунків Державної служби статистики України;

СНІГІРЬОВА Вікторія Анатоліївна – начальник відділу рахунків інституційних секторів економіки та балансу фінансових активів та пасивів департаменту національних рахунків та макроекономічної статистики Державної служби статистики України;

СОЛОП Алла Віталіївна – заступник директора департаменту статистики праці – начальник відділу комплексних робіт Державної служби статистики України;

СТАРОВОЙТЕНКО Раїса Антонівна – начальник відділу короткострокових розрахунків ВВП департаменту національних рахунків та макроекономічної статистики Державної служби статистики України;

ТІМОНІНА Марія Борисівна – в. о. директора департаменту статистики населення та регіональної статистики;

ТРИПУТЕНЬ Олена Миколаївна – начальник відділу зведених національних рахунків та балансу нефінансових активів та пасивів департаменту національних рахунків та макроекономічної статистики Державної служби статистики України;

ФЕДОРОВА Інна Павлівна – заступник директора департаменту поширення інформації та комунікацій – начальник відділу інформаційної політики та роботи з користувачами Державної служби статистики України;

ФРИЗОРЕНКО Анатолій Олександрович – директор департаменту статистики торгівлі Державної служби статистики України;

ЦИСЕЛЬСЬКА Алла Володимирівна – головний спеціаліст-економіст відділу статистики адміністративно-територіального устрою департаменту

статистики населення та регіональної статистики Державної служби статистики України.